

1905. GADS LATVIJĀ

LVI

2006-5
L 219

L
94

LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

1905. GADS LATVIJĀ: 100

Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli,
2005. gada 11.–12. janvāris, Rīga

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA APGĀDS
Rīga, 2006

8430

UDK 94(474.3)(063)
Tu 205

Redakcijas kolēģija:
JĀNIS BĒRZIŅŠ (atbildīgais redaktors)
ILGVARS BUTULIS
LĪGA LAPA
JURIS LONGVORTS (ASV)

Uz 1. vāka:
Mītiņš Dundagā 1905. gada 6. martā

Redaktores *Ilze Antēna*
Margita Gūtmane (vācu val.)
Antra Legzdiņa (angļu val.)
Korektore *Brigita Vārpa*
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Maketētāja *Margarita Stoka*

Grāmata izdota ar

VALSTS KULTŪRKAPITĀLA FONDA
un
JURA LONGVORTA
atbalstu

ISBN 9984-601-35-8

© Latvijas vēstures institūts, 2006

SATURS

Priekšvārds 7
Jānis Bērziņš, Dr. habil. hist., LZA akadēmiķis
Piektajam gadam – 100 9
Alberts Varslavāns, prof., Dr. habil. hist., LZA korespondētājloceklis
Revolūcija Krievijas impērijā un lielvalstu attiecības
20. gadsimta sākumā 40
Jans Kusbers, prof., Dr. (Vācija, Mainca)
1905. gada revolūcija cariskajā impērijā un tās nozīme Baltijā 58
Aleksandrs Ivanovs, asoc. prof., Dr. hist.
1905. gada revolūcija Latvijā. Historiogrāfisks apskats 73
Tīts Rozenbergs, prof., Dr. (Igaunija, Tartu)
1905. gada revolūcijas problēmas Igaunijas historiogrāfijā 112
Rimants Miknis, Dr. (Lietuva, Viļņa)
1905. gada revolūcijas pētījumi Lietuvas historiogrāfijā 125
Eduards Mazko, vēst. zin. kandidāts (Baltkrievija, Grodņa)
1905. gada revolūcijas pētījumi Baltkrievijas historiogrāfijā 141
Dainis Poziņš
Latvijas Kara muzeja krājums kā 1905. gada revolūcijas izpētes avots 172
Leo Dribins, prof., Dr. hist.
1905. gads Latvijas vācu preses atspoguļojumā 186
Ilgvars Butulis, prof., Dr. hist.
Jaunā strāva un 1905. gada revolūcija Latvijā 202
Vitālijs Šalda, prof., Dr. habil. hist.
Latvijas sociāldemokrātijas organizatoriskās attīstības
dažas tendences 1905. gada revolūcijā 208

Latvijas Nacionālā bibliotēka
O30607810 2

Ilga Apine, prof., Dr. habil. hist, LZA korespondētājlocekle
Nacionālais komponents 1905. gada revolūcijā 230
Ēriks Jēkabsons, asoc. prof., Dr. hist.
Lietuvieši un poļi 1905. gada revolūcijā Latvijā 246
Valters Ščerbinskis, Dr. hist.
Latviešu studentu korporācijas un 1905. gada revolūcija 260
Valdis Bērziņš, prof., Dr. habil. hist., LZA akadēmiķis
1905. gada revolūcijas notikumi Ainažu un Salacgrīvas apkārtnē 277
Jurģis Krīgers
1905. gada revolūcija Valmieras apriņķī 304
Tālis Pumpuriņš, Dr. hist.
Hermanis Enzeliņš un Kārlis Ulmanis 1905. gada revolūcijā 323
Inese Runce, Mag. hist.
Baznīca un 1905. gada revolūcija Latvijā 346
Indulis Zvirgzdiņš, Mag. hist.
1905. gada revolūcija un cīņa pret degvīna monopolu
Madonas apkārtnē 359
Līga Lapa, Dr. hist.
Kaujinieku kustība no pirmsākumiem līdz 1905. gada otrajai pusei 386
Jānis Stradiņš, prof., Dr. habil. chem., LZA Dr. hist. h. c., LZA akadēmiķis
Latvijas 1905. gada revolūcijas kaujinieki starptautiskā aspektā . . 410
Āris Puriņš
Andrievs Niedra pret jauno strāvu. 1905. gads 448
Dace Lūse, asoc. prof., Dr. philol.
1905. gada tēlojums Andrieva Niedras prozā 479
Juris Prikulis, asoc. prof., Dr. phil.
Fricis Veinbergs un 1905. gada revolūcija. Cīņa par tās liberālu
alternatīvu un Latvijas autonomiju 492
Detlefs Hennings (Vācija, Līneburga)
1905. gada revolūcija un 1919. gads 520
Lilita Vanaga, LZA Dr. hist. h. c.
Ieskats Latvijas pagastu sabiedrības etnopsiholoģiskajā
raksturojumā 1905. gada revolūcijas laikā 526
Jānis Bērziņš, Dr. habil. hist., LZA akadēmiķis
1905. gada revolūcijas ietekme uz Latvijas sabiedrības dzīvi 553
Aivars Stranga, prof., Dr. habil. hist., LZA korespondētājloceklis
Pārdomas par 1905. gada revolūciju 567

Priekšvārds

1905. gada demokrātiskā revolūcija ir spilgts 20. gadsimta vēstures notikums. Piektajam gadam, kas dziļi ietekmēja Latvijas saimniecisko un sevišķi jau sabiedrības dzīvi, atzīmējam 100. gadadienu. Šim notikumam Rīgā 2005. gada 11.–12. janvārī bija veltīta starptautiska zinātniska konference, ko organizēja Rīgas dome, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte un Latvijas Kara muzejs. Konferencē kopā ar mūsu valsts vēsturniekiem piedalījās zinātnieki no Igaunijas, Lietuvas, Baltkrievijas, Amerikas Savienotajām Valstīm un Vācijas Federatīvās Republikas.

Piedāvātais izdevums veidots, pamatā balstoties uz konferencē nolasītiem referātiem, turklāt daļa no tiem ir pārstrādāta un papildināta ar jauniem vēstures avotiem.

Autori rakstos sniedz jaunas atziņas par svarīgākajiem revolūcijas jautājumiem. Izdevuma redkolēģija nav centusies panākt, lai autori, izvērtējot vienu un to pašu revolūcijas vēstures jautājumu, nonāktu pie kopēja secinājuma. Pretrunīgi vērtējumi var tikai veicināt 1905. gada revolūcijas vēstures tālāku izpēti. Konferencē nolasītajos referātos, izraisītajās debatēs un izdevuma rakstos ir izskanējusi nepieciešamība dziļāk un vispusīgāk atsegt vairākus Piektā gada vēstures jautājumus.

Pateicoties vēsturnieces Dr. hist. L. Lapas aktivitātēm, krājums ilustrēts ar iespieddarbiem, fotogrāfijām un arhivālijām. Ilustratīvais materiāls ievietots, gan tematiski papildinot pētījumos risinātos vēstures jautājumus, gan arī atrauti no tiem. Tas darīts ar vienu mērķi – kaut

mazliet palīdzēt lasītājam sajust 100 gadus seno revolūcijas gaisotni, ko mūsdienās zinātniskajos pētījumos varam sniegt tikai nosacīti.

Jubilejas konferences organizētāji un krājuma veidotāji pateicas Rīgas domes Kultūras, mākslas un reliģijas lietu komisijas bijušajam priekšsēdētājam Dainim Īvānam, Vācijas Federatīvās Republikas Maincas universitātes Austrumeiropas institūta *(Institut für Ost-Europäische Geschichte)* vadītājam prof. Dr. Janam Kusberam un prof. Dr. Ervinam Oberlenderam par materiālu atbalstu konferences organizēšanā. Pateicamies latviešu izcelsmes ASV vēsturniekam Jurim Longvortam un Valsts kultūrkapitāla fondam par finansiālo palīdzību grāmatas izdošanā. Mūsu pateicība ir arī Latvijas Kara muzeja direktorei Aijai Fleijai, direktores vietniekam zinātniskajā darbā Jurim Ciganovam un muzeja zinātniskajam līdzstrādniekam Dainim Poziņam, kā arī visiem, kuri veicināja izdevuma tapšanu.

Redkolēģija

Jānis Bērziņš

Piektajam gadam – 100

1905. gada demokrātiskā revolūcija ieņem svarīgu vietu Krievijas impērijas vēsturē. Šis sociālais sprādziens Krievijā bija līdzīgs 1848.–1849. gada Rietumeiropas valstu revolūcijām, kas iezīmēja Eiropas pāreju uz jaunu industriālu sabiedrību. Ar pusgadsimta nokavēšanos Krievijas impērijā bija nobriedušas tās pašas atjaunotnes problēmas, ko noteica augošā industriālā ekonomika un vajadzības pēc valsts juridiskās iekārtas modernizācijas.

1905. gada revolūcija latviešu tautas apdzīvotajā etnogrāfiskajā teritorijā Latvijā, kas jau 200 gadu bija iekļauta Krievijas impērijas sastāvā, bija latviešu pirmā uzstāšanās par savām nacionālajām tiesībām. Revolūcijas mērķis – kopā ar Krievijas revolucionārajiem spēkiem gāzt cara patvaldību un Krievijā nodibināt demokrātisku valsts iekārtu. Taču latviešu tautai tā reizē bija arī nacionāla atbrīvošanās cīņa no krievu carisma un vācu muižnieku apspiestības.

Par Piekto gadu Latvijā ir daudz pētījumu, ko rakstījuši politiski atšķirīgi orientēti autori. Ļoti izplatītas politiskās spekulācijas par revolūcijas vēsturi ir saistītas ar tās cēloņu un mērķu izvērtēšanu. Savukārt to konstatācija lielā mērā nosaka revolūcijas būtības atsegumu. Pēc revolūcijas baltvācu autori, formulējot revolūcijas cēloņus, tos nesaskatīja vācu muižnieku saimniekošanā un administratīvajā darbībā, bet centās atbildību pārlikt uz Krievijas impērijas pārkrievošanas politiku, valsts ierēdņu nepareizu darbību un sociālistu aģitāciju. Cariskās Krievijas ierēdņi savukārt vainoja vācu muižniekus un sociālistus. 20. gs. 20. gados Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas biedri, bijušie revolūcijas dalībnieki un aktīvisti, deva lielu ieguldījumu revolūcijas vēstures izpētē, bet, izmantojot šīs aktivitātes, reizē centās uzsvērt savu nozīmīgumu Latvijas Republikas valsts politiskajā dzīvē. Viņi galvenokārt akcentēja ar politiskajiem un nacionālajiem revolūcijas cēloņiem saistītos jautājumus.

Padomju aneksijas gados pētnieki Latvijā par galveno revolūcijas cēloni izvirzīja tautas smagos sociālos apstākļus, pārspīlēja Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (KSDSP) boļševiku lomu revolūcijas vadībā un asi kritizēja Latviešu sociāldemokrātisko strādnieku partiju (LSDSP) par nepakļaušanos boļševiku norādījumiem. Izvairoties no politizācijas, 1905. gada revolūcijas cēloņi un norises pētāmi kompleksi, neizraujot no 20. gadsimta sākuma realitātes konteksta. Revolūciju problemātika, arī Latvijas 1905. gada vēstures tematika Padomju Savienībā līdz ar oficiālās propagandas uzmācību cilvēku apziņā pārāk nodeldējās, un interese par Piektā gada revolūcijas vēsturi ievērojami mūsdienās ir zudusi. Piektā gada vēstures problemātika, balstoties uz līdz šim veiktiem pētījumiem un daļēji arī jaunatklātiem vēstures avotiem, ir risināta Latvijas vēstures institūta izdevumā par 20. gadsimta Latvijas vēsturi.[1] Plaša apkopojoša, atsevišķa, mūsdienīga pētījuma par 1905. gada revolūciju Latvijā, kurā būtu izvērtēts viss par revolūciju uzrakstītais un maksimāli izmantoti vēl līdz šim nezināmie vēstures avoti, mums pagaidām nav, un tas ir nākotnes uzdevums. Būtībā nekas nav zaudēts, jo pastāv uzskats, ka arī Lielās franču revolūcijas zinātnisko vēsturi sāka rakstīt tikai pēc tās simt gadu jubilejas.[2]

Revolūcija ir sabiedriski politiskās un saimnieciskās dzīves attīstības ārkārtējs risinājums. Tā notiek, kad valdošais valsts režīms sistemātiski un ilgstoši ir ignorējis un varmācīgi kavējis attīstības procesu. Evolucionārās attīstības piespiedu aizkavēšana noved pie sociāla sprādziena, kas savā ceļā noslauka gan esošo likumību, gan oficiālās morāles normas, bet revolūcijas uzvaras gadījumā – arī valsts pārvaldes institūtus. Salīdzinājumā ar evolucionāro attīstību tā ir sociāla katastrofa, kas 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā sev līdzi nesa arī varmācību un asinsizliešanu. Ja revolūcijai izdodas sagraut līdz tam pastāvošos sabiedriskās un saimnieciskās dzīves likumsakarīgajai attīstībai vardarbīgi uzspiestos kavēkļus, atjaunojas straujas evolucionārās attīstības iespējas. Analizējot Latvijas 1905. gada revolūciju un uzsverot tās negatīvos varmācīgos momentus, publicists E. Blanks ir norādījis: "Kas savām acīm redzējis krievu revolūcijas šausmas, tas var tikai vēlēties, lai šīs likteņa sodības nepiemeklētu nevienu tautu. Laimīgas ir tās tautas, kuru sociālā, politiskā un nacionālā attīstība var norisināties normālā gaitā, t.i., bez ārējiem un iekšējiem kariem – revolūcijām – dabīgā evolūcijas ceļā, kur visas pretišķības tiek risinātas ar prātu, bet ne ar ieročiem."[3] Tas viss ir pareizi, bet tajā pašā reizē – tikai autora nereāla vēlme!

1905. gada Latvijas revolūcijai ir tāla un sarežģīta priekšvēsture, kas noteica ievērojamo atšķirību starp revolucionārajām norisēm Latvijas teritorijā un Krievijas impērijas centrā un arī to, ka revolucionārie notikumi te izvērsās savā ziņā autonomi. Lai arī 1905. gada revolūcija risinājās, latviešu apdzīvotajai teritorijai atrodoties Krievijas impērijas administratīvajā, politiskajā un ekonomiskajā sistē-

Janis Jansons-Brauns

Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 1. d. – R., 1976. – 38. lpp.

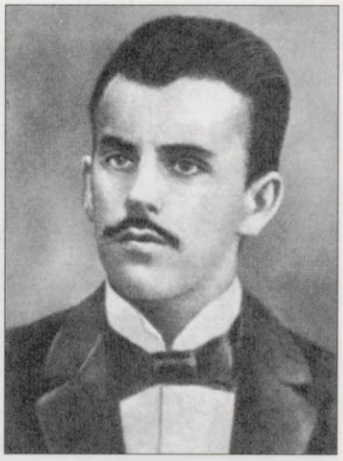

Jānis Asars

Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 1. d. – R., 1976. – 158. lpp.

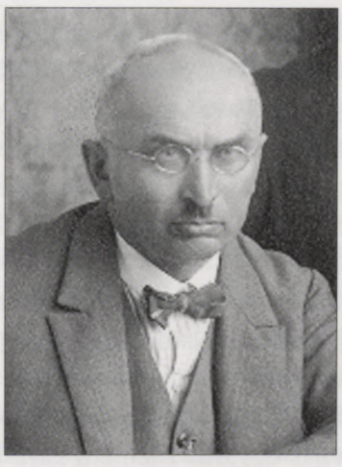

Ansis Buševics (Zvejnieks)

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 3-78306/2077

Jānis Ozols (Zars)

Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 1. d. – R., 1976. – 67. lpp.

mā un revolucionārajās cīņās vismaz pilsētās piedalījās arī citu tautību pārstāvji, vērtējot revolūcijas dalībnieku nacionālo īpatsvaru, tā bija latviešu tautas revolūcija. Aptuvenu priekšstatu par to sniedz šādi dati. Pēc 1897. gada Viskrievijas tautas skaitīšanas materiāliem latvieši veidoja 68,3%, krievi – 12,0%, ebreji – 7,4% un citu tautību iedzīvotāji – 12,3% Latvijas teritorijas iedzīvotāju kopskaita.[4] No "Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatā" ietvertajiem 2856 aktīvākajiem revolucionāro cīņu dalībniekiem latvieši bija 96,4%, krievi – 1,3%,

Māja Liepājā, Zivju ielā 6, kur 1904. un 1905. gadā atradās LSDSP tipogrāfija

Революция 1905–1907 гг. в Латвии. – Рига, 1957. – С. 27

ebreji – 1,2%, bet citu tautību pārstāvji un vēl nenoskaidrotie – 1,1 procents.[5] Saprotams, ka tas pilnībā nenoteica šīs revolūcijas nacionālo aspektu, jo tad nebija izvirzīta prasība pēc Latvijas nacionālās valsts. Latvieši 20. gadsimta sākumā jau bija izveidojušies par tautu ar atbilstošu nobeigtu sabiedrības struktūru, ar savu pārtikušo slāni, inteliģenci, rūpniecības un lauku strādniekiem un laikmetīgu zemniecību. Latvieši bija kļuvuši par tālaika apstākļiem atbilstošu kultūrnāciju ar savu profesionālu kultūru.

Mūsu tautas īpatnējo vietu Krievijas impērijā notiekošajā revolūcijā noteica tās vēsturiskā attīstība. Latviešu etnosa vēsturiskajā izaugsmē bija vairāki nozīmīgi kavēkļi. Viens no galvenajiem – latviešu tauta ilgi bija atradusies svešu tautu valstiskuma pakļautībā. Sevišķi smags stāvoklis kļuva pēdējos 200 gadus. 18. gadsimta sākumā pēc Krievijas uzvaras Ziemeļu karā Pēteris I un nākamie Krievijas valdnieki juridiski akceptēja vācu muižnieku vispusīgu varu pār latviešu zemniekiem. Tam pievienojās arī impērijas valstiskuma nacionālais jūgs. Latviešu tauta atradās ekonomiskajā, politiskajā un nacionālajā apspiestībā. Tautas attīstība bija aizkavēta, lai arī nav pamata pieņemt, ka no visiem pārvaldītājiem vienmēr būtu nācis tikai absolūtais ļaunums. Svešzemnieku pakļautajai latviešu tautai šādā situācijā vienmēr aktuāla ir bijusi fiziskā izdzīvošana. Tās psiholoģijā par izdzīvošanas pamatnosacījumu 19. gadsimtā kļuva balansēšana starp vācu muižnieku un krievu ierēdni, reizē ar to – arī pielāgošanās un abu pārvaldītāju savstarpējo nesaskaņu izmantošana. Gadsimta otrajā pusē, latviešu tautas atmodas laikā, jau tika izmantots ietekmīgs krievu ierēdniecisko aprindu atbalsts, lai vērstos pret galveno apspiedēju – vācu muižnieku. 90. gados jaunstrāvnieki jau

sāka nostāties pret impērisko patvaldību. Nāca 1905. gads, un latvieši jau uzstājās pret abiem apspiedējiem. Tādējādi jaunlatviešu aizsāktais latviešu tautas atmodas pirmais posms noslēdzās tieši ar 1905. gada revolūcijas notikumiem.

Revolūcijas cēloņi bija krājušies gadu desmitiem un izveidojuši sarežģītu nedalāmu kompleksu. Augošās neapmierinātības pamatā, kas noveda pie revolūcijas, bija specifiski apstākļi: laukos zemniekiem trūka zemes, jo gandrīz puse lauksaimnieciski izmantojamās zemes piederēja feodālajiem sveštautiešu privātīpašniekiem (48,3%), bet zemnieku īpašumā un lietošanā bija tikai nedaudz vairāk par vienu trešdaļu zemes (38,5%). Gandrīz visa privātīpašnieku zeme atradās muižnieku rokās: Vidzemē 86,2%, Kurzemē 92,2%, bet Latgalē 63,8% zemes.[6] Līdztekus īpašumtiesību faktoram pastāvēja specifiski politiskie un sociālekonomiskie apstākļi, arī garīgās dzīves īpatnības un morālie aspekti. Kopumā tas veidoja divkāršu nacionālo apspiestību. Šo stāvokli labi ir raksturojusi vēsturniece I. Apine: "Dubultais nacionālais jūgs, ko izjuta latvieši, nebija nekāda metafora, bet absolūti reāli divkārši spaidi, ko ik dienu, ik stundu izjuta latviešu tauta divsimt gadu garumā."[7]

Nacionālā apspiestība sevišķi nospiedoša bija kļuvusi pēdējos gadu desmitos pirms revolūcijas: krievu ierēdņi impērijas nomalēs veica intensīvu unifikāciju un pārkrievošanu. Kā laukos, tā arī vairākumā pilsētu pašvaldības atradās baltvācu muižniecības un buržuāzijas aprindu pārziņā. Zemes īpašumtiesību un pašvaldību jautājums bija viens no svarīgākajiem, kurā pamattauta – latvieši – centās panākt sev labvēlīgas izmaiņas. Baltvāciešu muižniecībai joprojām, tāpat kā viduslaikos, bija daudzas privilēģijas valsts nodokļu un nodevu maksāšanā, ceļu klaušu pildīšanā, zvejā un medībās. Vienīgi muižniekam laukos bija tiesības atvērt tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumus, ražot un tirgoties ar alkoholiskiem dzērieniem, viņam bija patronāta[8] tiesības iecelt sev vēlamu mācītāju. Lauku iedzīvotāju ekonomiskās dzīves attīstība, pastāvot dzimtbūtnieciskām paliekām, savā virzībā bija nonākusi strupceļā. Asās pretrunas starp visu latviešu zemniecību un muižniekiem stiprināja nemantīgo – gan kalpu, gan saimnieku – vienotību cīņā pret šo kopējo pretinieku – vācu muižniecību. Muižnieku privilēģijas un viņu valdošo administratīvo stāvokli balstīja cariskā patvaldība.

Senatora N. Manaseina revīzija 1882.–1883. gadā sniedza pārliecinošu materiālu, ka Latvijā vissamilzušākais ir agrārais jautājums. Senators saņēma ap 20 000 zemnieku iesniegumu gan no pagastiem, gan atsevišķām personām, kas pauda latviešu un igauņu sūdzības un lūgumus par muižnieku un ierēdņu rīcību un par pamattautu beztiesību provinces pārvaldē.[9] Arī Rīgas Latviešu biedrība iesniedza savas prasības. Tas bija latviešu tautas virsslāņa vienotu uzskatu dokuments, kas pieprasīja reformas. Agrārajā jautājumā tika pieprasīts, lai zemniekiem tiktu pārdota zeme pēc tiem pašiem principiem kā Iekškrievijas guberņās,

norādīts, kā zeme pārdodama, izvirzīts priekšlikums par zemnieku bankas dibināšanu, kas zemniekiem kreditētu zemes iepirkšanu un parādu kārtošanu. Dokumentā bija prasītas pašvaldību reformas, tiesības blakus krievu valodai lietot latviešu valodu, latviešu valodas lietošana mācībās zemākā līmeņa skolās. Tāpat ierosināja jautājumu par latviešu etniskās teritorijas apvienošanu.[10] Ja šīs prasības ar reformu starpniecību netiktu risinātas, tad šajā dokumentā jau jūtama revolūcijas iespējamība. Milzīgais neapmierināto zemnieku skaits lika normāli domājošiem administrācijas pārstāvjiem steidzīgi uzsākt reformas, lai kaut daļēji atrisinātu šīs pretrunas. Reformas tika uzsāktas, bet pavisam citā jomā – sākās vietējo iedzīvotāju pastiprināta izglītības un pārvaldes sistēmas rusifikācija. Tāda patvaldības darbība tikai padarīja esošo stāvokli vēl draudošāku. Patvaldība pati vēl vairāk kāpināja latviešu zemnieka neapmierinātību ar viņa neatrisinātajiem pašiem aktuālākajiem dzīves jautājumiem.

Latvijas strādnieki, no kuriem liela daļa vēl nesen bija laucinieki un kuri joprojām juridiski bija pierakstīti lauku pagastiem, atbalstīja zemniekus cīņā pret vācu muižniekiem. Tajā pašā laikā rūpnieku un strādnieku patriarhālās attiecības jau sen bija palikušas pagātnē. Latvijas strādniecība, tai skaitā amatnieki, cīnoties par savām ekonomiskajām un politiskajām tiesībām, nonāca konfliktā ar Krievijas impērijas likumsargājošām instancēm. Revolūcijas cēloņi ir arī dzīves materiālie apstākļi, taču tie salīdzinājumā ar citiem Krievijas reģioniem Latvijā bija ievērojami labāki. Tātad sociālie un nacionālie revolūcijas cēloņi bija nedalāmi saauguši. Šis cēloņu komplekss, kā arī latviešu sasniegtais kultūras un izglītības līmenis neļāva, it sevišķi jaunajai paaudzei, vairs samierināties ar esošo stāvokli, kam nebija reāla risinājuma impērijas valdības rīcībā. Latvijas zemniekus, bezzemniekus un strādniekus atbalstīja arī liela daļa inteliģences un demokrātiski orientēti mantīgo iedzīvotāju slāņi. Evolucionārās attīstības iespējas, kādas atļāvās cariskās Krievijas režīms, bija izsmeltas. Visu cēloņu kompleksu arī Latvijas teritorijā vēl vairāk aktualizēja 20. gadsimta sākuma ekonomiskā krīze un neveiksmīgā Krievijas–Japānas kara ietekme.

Visa Krievijas impērija ar savām neatrisinātajām problēmām bija pietuvojusies revolūcijai. To apjēdza arī viens no saprātīgākajiem Krievijas valstsvīriem S. Vite, kurš vēlāk savos memuāros rakstīja: "19. gs. beigās un 20. gs. sākumā nevar lietot viduslaiku politiku; kad vismaz daļa tautas kļūst apzinīga, nevar lietot acīmredzamu privileģētā mazākuma stimulēšanu uz vairākuma rēķina. Politiķi un valdītāji, kas to nesaprot, gatavo revolūciju, kas uzsprāgst, rodoties pirmai izdevībai, kad šie valdītāji zaudē savu prestižu un spēku."[11]

Krievijas impērijas likumdošana vēl 20. gadsimta sākumā oficiālu politisko partiju pastāvēšanu un to reālo darbību politikas veidošanā noliedza. Latviešu turīgajām pilsoņu aprindām cerības uz iespējamās revolūcijas ieguvumiem

Wisu zemju proletareeschi, saweenojateesl

Peeweenoſimees Peterburgas generalſtreikam!

Atkal pluhſt muhſu beedru aſinis; aſinainaku un breeſmigaku uſbrukumu neka jebkad patwaldiba iſdarijuſe uſ Peterburgas ſtrahdneekeem. Pehz ſtreika iſzelſchanàs Putilowa fabrikâ peeweenojàs ari pahrejo fabriku ſtrahdnecki. Swehtdeen 9 janwarî wini nepahrredſamâ puhlî dewàs uſ Seemas pili pee paſcha zara uſſtahdit ſawas praſtbas. Gahjeena preekſchgalâ ſoloja preeſters Gapons baſnizas uſwalkâ, ar kruſtu un keiſara bildi. Neſkatotees uſ meerigu iſturefchanos uſ demonſtranteem tika ſchauts iſ leelgabaleem un flintim, pee kam iſzehlàs zihņa no plk. 2 lihdſ 11 wakarâ; tika zeltas barikades; tuhkſtoſcheem krituſchi un eewainoti. Sazehluſès wiſa Peterburga; ſlehgtas wiſas fabrikas un darbnizas. Neiſnahk neweena awiſe; ſtreiko pat wiſi fuhrmani un apſtahjuſès apgaiſmoſchana.

Beedri! Muhſu krituſcho beedru aſinis ſauz pehz atreebſchanàs. Duhres ſawelkàs krampjos. Iſ kruhtim lauſchàs ſauzeens: Nahwe warmahkeem!

Kauns tagad ſtrahdat un ſwihſt muhſu iſſuhzeju labâ, kad ſneegs uſ Peterburgas eelam ſahrtojas muhſu beedru aſinim.

Schinî ſwarigâ brihdi peenahkums ſauz muhs, wiſus darba kaudis, meſt darbu pee malas un peeweenotees Peterburgas beedreem! **Mehs iſſludinam general ſtreiku.**

Mehs praſam:

1) tautas ſaeimas ſaſaukſchanu uſ wiſpahrejas weenlihdſigas aiſtlahtas wehleſchanas pamata. 2) runas, rakſtu, ſapulſchu un ſtreika brihwibu. 3) 8—ſtundu darba deenu. 4) akord- un prozent darbu atzelſchanu. 5) wirsdarbu ſtundu atzelſchanu. 6) algas paaugſtinaſchanu. 7) Lai katra ſtrahdneeka un ſtrahdneezes alga naw maſaka par 100 kap. deenâ. 8) kara beigſchanu.

Lai ikkatris, kam ſwehta brihwiba un augſta ſtrahdneeku ſchkiras apſiņa, peeweenojas leelajeem brihwibas zihņotaju pulkeem!

Nahwe warmahkeem!

Noſt ar meſchonigo—ſtrahdneeku aſinim aptraipito patwaldibu!

Noſt ar karu!

Lai dſihwo 8—ſtundu darba deena!

Lai dſihwo rewoluzija!

Lai dſihwo ſozialdemokratija!

Latw. Soz. Dem. Strādn. Part. Rigas Komiteja.

Janwarî, 1905. gad. L. S. D. S. Partijas tipografija. 25 000. eksem.

LSDSP Rīgas komitejas uzsaukums "Pievienosimies Pēterburgas ģenerālstreikam!" 1905. gada janvārī

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 3003/VII

politiskajā jomā nebija tik aktuālas kā Krievijas centrā. Krievijas pilsonības sabiedrības ievērojamākie pārstāvji faktiski pārvaldīja ekonomiku, bet visa politiskā un administratīvā vara, pēc kā viņi tīkoja, atradās cara, muižnieku, valsts birokrātijas un militāristu rokās.

Par briestošās cīņas organizētāju un vadītāju Latvijā kļuva nelegālā Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku partija. Šajā laikā tā bija pirmā un vienīgā partija Latvijā, kas spēja uzņemties šo misiju. Pēc sastāva LSDSP bija nacionāla partija, jo citu tautību strādnieki Latvijā vēl nebija gatavi organizētai politiskai cīņai. Partijā bija 70% rūpniecības strādnieku, pārējie – laukstrādnieki un demokrātiski noskaņotās inteliģences pārstāvji.[12] Latviešu sociāldemokrāti bija vācu sociālistu tradīcijās skoloti, izglītoti un organizēti un diezgan atšķirīgi no Krievijas sociālistiem.

1905. gada 10. janvārī Rīgā pienāca ziņa par 9. janvārī notikušo strādnieku demonstrācijas apšaušanu Pēterburgā. Nosodot cara patvaldības rīcību, kā arī apliecinot solidaritāti ar Pēterburgas strādniekiem, LSDSP Centrālā Komiteja, Rīgas komiteja un Rīgas sociāldemokrātisko organizāciju Federatīvā komiteja no 12. janvāra izsludināja ģenerālstreiku jeb vispārējo politisko streiku. Tas bija pirmais šāda veida apjomīgs pretvalstiskais pasākums Latvijā. Rīgas rūpniecības uzņēmumi, skolas, veikali, kā arī būvstrādnieki pārtrauca darbu. Rīgas ielās risinājās vairākas demonstrācijas un notika mītiņi. Visizplatītākais šo pasākumu lozungs bija "Nost ar patvaldību!". Jāatgādina, ka šis lozungs strādnieku kustībā nebija nekas jauns, jo jau 1904. gadā Latvijā notikušajās 33 ielu demonstrācijās no 20 izvirzītajiem lozungiem biežāk lietotais jau bija "Nost ar patvaldību!".[13]

Nākamajā dienā, 13. janvārī, ģenerālstreiks Rīgā vērsās plašumā, turpinājās demonstrācijas un mītiņi. Viena no lielākajām demonstrantu kolonnām, kuras skaitu oficiālajos dokumentos lēš ap 10 000 dalībnieku, nākot atpakaļ no Maskavas priekšpilsētas uz Vecrīgu, Daugavmalā pie dzelzceļa tilta nepakļāvās militārās varas prasībām izklīst. Tika atklāta uguns, un demonstrantu upuru skaits bija ievērojams: nošauts vairāk nekā 70 cilvēku un ievainots apmēram 200 cilvēku.[14] Salīdzinot Pēterburgas un šos notikumus, atšķirība ir ievērojama. Pēterburgā demonstranti, miermīlīgi noskaņoti, garīdznieka G. Gapona vadībā, ar svētbildēm un saviem lūgumiem un sūdzībām devās pie cara, bet Rīgā demonstranti nelegālās LSDSP vadībā, ar politiskajiem lozungiem "Nost ar patvaldību!" demonstrēja savu solidaritāti ar Pēterburgu. Kopējais ir vienīgi tas, ka pret abiem strādnieku gājieniem gan Pēterburgā, gan Rīgā cariskās patvaldības spēki atklāja uguni. Tā bija cara patvaldības loģiska darbība. Pretrunas bija samilzušas līdz maksimumam, un, tā kā carisma administratīvā vara pastāvošajā sistēmā neko mainīt negribēja, tad pretvalstiskās uzstāšanās turpināja apspiest ar militāru spēku. Šim paņēmienam Krievijā bija senas tradīcijas, un iepriekšējos gados tas

Latviešu sociāldemokrātu savienības izdotās grāmatas "Brīvības dziesmas" vāks

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 18027/1655-VII

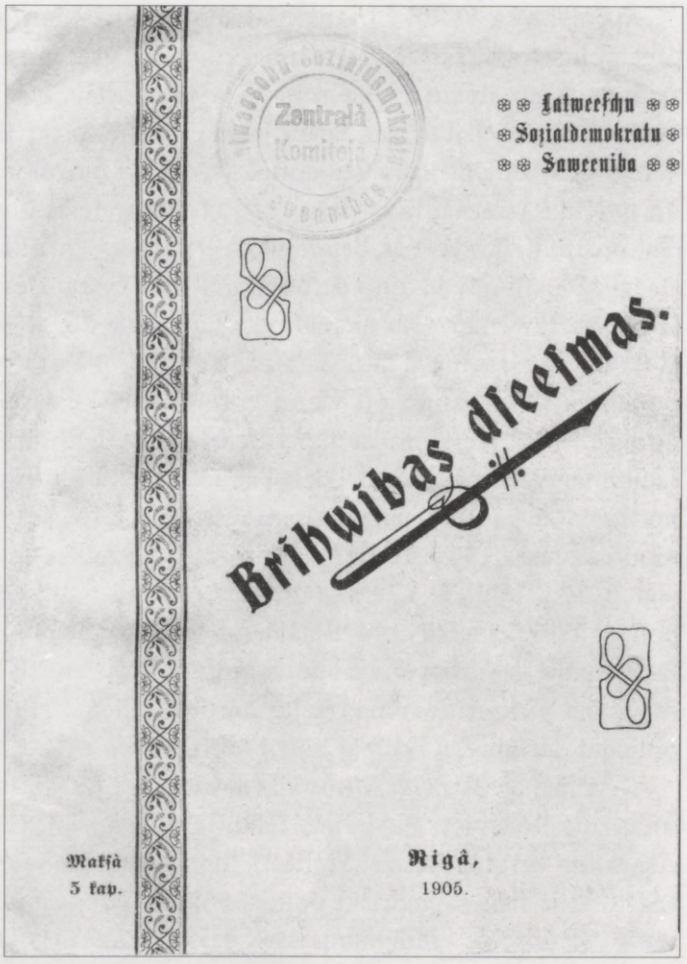

sevi bija attaisnojis. Taču 20. gadsimta sākumā šāda rīcība tautā izraisīja arvien lielāku pretdarbību. Carisms ar savu vardarbības politiku iekšējās dzīves jautājumu kārtošanā bija izaudzinājis sev cienīgu pretinieku.

Demonstrantu apšaušana Pēterburgā un pēc tam Rīgā aizsāka revolūciju Latvijā. Vardarbīgā risinājuma cēloņi bija brieduši gadu desmitiem, taču revolūcijas sākums sabiedrībai bija negaidīts. LSDSP teorētiski bija gatavojusies šādam pavērsienam, taču var diskutēt par tās praktisko gatavību. LSDSP vēl nebija pieredzes tik plašu tautas masu vadīšanā. Partijas aktīvisti 12. un 13. janvārī bija patīkami pārsteigti par lielajām demonstrācijām un mītiņiem.

Sevišķi vērienīgi 13. janvārī vispārējais politiskais streiks aptvēra Liepāju. Notika demonstrācijas un strādnieku sadursmes ar policiju un žandarmiem. Līdzīgi notikumi no 14. līdz 22. janvārim norisa Jelgavā. Mazākos pasākumos iesaistījās Ventspils, Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas iedzīvotāji.

Latvijas Nacionālā bibliotēka
030607 8102

Apgalvot, ka 12. un 13. janvārī demonstranti miermīlīgi, bez naida izturētos pret policistiem, žandarmiem un karaspēka grupām uz ielām, nebūtu pareizi. Starp šiem abiem spēkiem naidīga pretnostāja bija izveidojusies jau pirms 1905. gada. Policisti un žandarmi, izklīdinot strādnieku demonstrācijas, arī agrāk lietoja gan zobenus, gan šaujamieročus. Šāda patvaldības aizstāvju varmācība un nežēlība izraisīja tādu pašu reakciju no pretējās puses. Rīgā jau 1904. gadā demonstranti aizstāvējās, bruņojušies ar akmeņiem, nūjām un kastetēm. Zināmi atsevišķi gadījumi, kad no demonstrantu gājiena puses uz policistiem atskanēja pat pa šāvienam. Tā, piemēram, 1904. gada 15. augustā Rīgā pie Guberņas (Citadeles) cietuma demonstranti, izmantojot šaujamieroci, ievainoja Rīgas policijmeistara palīgu un vienu gorodovoju, kurš pēc neilga laika slimnīcā nomira.[15] Var pieņemt, ka starp demonstrantiem atradās provokatori, tomēr šaujamieroča izmantošana līdzīgā situācijā nav vienreizēja parādība. Līdzīgi tas notika 1905. gada 12. janvāra demonstrāciju laikā. Sadursmē ar karaspēka vienību uz to no demonstrantu puses sāka šaut vēlāk revolūcijas cīņās popularitāti ieguvušie kaujinieki K. Čoke un K. Treimanis.[16] 13. janvārī Liepājas vispārējā politiskā streika laikā notikušajā demonstrācijā pie pilsētas kanāla, kas savienoja Jaunliepāju ar Vecliepāju, demonstranti nošāva žandarmu K. Ruševicu, kad viņš mēģināja piekļūt demonstrācijas karognesējiem.[17] Protams, ka šādi gadījumi policijas darbinieku liecībās bija īpaši izcelti.

Revolūcijas priekšgalā nostājās ievērojami LSDSP darbinieki – Jānis Ozols un Ansis Buševics. Piedalījās talantīgie oratori Janis Jansons-Brauns, Jānis Asars un vēl daudzi citi izglītoti un apdāvināti jaunās paaudzes pārstāvji. LSDSP bija liels sabiedriski politisks spēks. Latviešu etniskās teritorijas iedzīvotāju skaits nav salīdzināms ar Krievijas impērijas iedzīvotāju skaitu,[18] taču, ja salīdzina LSDSP un KSDSP skaitlisko sastāvu, tad iegūst paradoksālu rezultātu. 1905. gada novembrī LSDSP bija 15–18 tūkstošu biedru.[19] Tajā pašā laikā KSDSP boļševiku skaits visā Krievijā bija tikai 8500, KSDSP meņševiku – arī apmēram tikpat daudz.[20] Rīgas pilsētas LSDSP organizācija bija lielāka nekā KSDSP Pēterburgas, Maskavas, Ņižņijnovgoradas boļševiku organizācijas kopā. LSDSP Liepājas organizācija skaitliski bija lielāka par Maskavas KSDSP boļševiku organizāciju.[21] 1905. gada novembrī Rīgas KSDSP boļševiku organizācijā bija ap 1000–1500 biedru.[22] Vasarā Daugavpils organizācijā darbojās ap 400–500 meņševiku un boļševiku kopā.[23] Krietni mazākas grupas darbojās Liepājā un Jelgavā. 1905. gadā Rīgā ebreju Bunda organizācijā bija ap 1000–1500 biedru.[24] Savukārt Latviešu sociāldemokrātu savienībā, kas ar LSDSP gan nesadarbojās, 1905. gadā bija ap 1000 biedru.[25] LSDSP sadarbojās galvenokārt ar Bunda organizāciju. Jau 1904. gada septembrī nodibinājās Rīgas sociāldemokrātisko organizāciju Federatīvā komiteja. Tajā ietilpa LSDSP un Bunda Rīgas

Wisu zemju proletarieeschi, saweenojateesl

Drebiet, warmahki!

Uſ zihņu, beedri! Trihsſimts tuhkſtoſchi ſtrahdneeki 9 janwari pluhda pa Peterburgas eelam. Tos wiſus wadija weena zihņas jaunuma weens warens ſauzeens: Mehs negribam wairs ilgak wehrgu juhgu neſt, mehs praſam ſew maiſi un brihwibu! Ar preeſteri Gaponu preekſchgalâ, beſ kahdeem eerotſcheem, tikai ar kruſtu un ſwehtbildem rokâs tee dewas uſ zara mitekli — Seemas pili, lai zars uſklauſitu tautas praſibas. Schim zaram nebij nekahdas zitas atbildes preekſch ſawas tautas kâ weenigi ſaldatu lodes un ſchtiki Simteem ſchahweenu pkahwa ſpailem neapbrunoto ſtrahdneeku rindas. No tuhkſtoſchu krituſcho un eewainoto aſinim krahſojas ſneegs uſ zara galwas pilſehtas eelam.

Wehſts par ſchauſchaligo ſlaktiņu Peterburgâ ar wehtras ahtrumu pahrſkrehja pahr wiſu Kreewiju. Swehtâs duſmâs eedegas ſtrahdneeku ſirdis, wiſur tee meta darbu pee malas, wiſur tee zihņu pret warmahzibas juhgu klaji iſneſa uſ eelas. Jo leeliſki un woreni to iſweda ari latweeſchu proletariats Baltijas gubernâs. 12. janwari tika Rigâ iſſludinats generalſtreiks: weena fabrika pehz otras pahrtrauza darbus, apſtahjas wiſa ruhpneeziſkâ dſihwe, 50 tuhkſtoſchi ſtrahdneeku nepahrredſamos baros druhſmejas uſ eelam. Wiſa Riga nodimdeja no ſtrahdneeku zihņas waras, ſtalti un droſchi plihwinajas ſarkanee karogi, ar rewoluzionareem ſauzeeneem un dſeeſmam neaprakſtamâ ſajuhſmibâ wirſijas milſu gahjeeni pa Rigas eelam. 13 janwari generalſtreiks ſahkas Leepajâ: plkſt. 6. no rihta ſtrahdneeki cenehma telefona ſtaziju, pahrtrauza telegrafa ſatikſmi, aptureja gahſes wadus un ſlehdſa pehz tam darbu wiſâs Leepajas fabrikâs, ka ari oſtmalê. Kahds ſchandarms mehginaja ſtrahdneekeem atraut ſarkano karogu, bet tika uſ weetas noſchauts. 14. janwari generalſtreiks tika iſweſts Jelgawâ: ar ſparu un ſajuhſmibu tika policijai un ſaldateem par ſpihti aptureti darbi wiſâs fabrikâs un darbnizâs. Ari Wentspils oſtas ſtrahdneeki peeweenojas kopejai zihņai.

Bet nau zihņas beſ upureem. Kâ wisnegehligakee ſlepkawas unterofizeeru bataljons uſbruka 13. janwari Rigâ pee dſeſtilta neapbrunotai meerigai ſtrahdneeku druhſmai. Beſ kahda peedraudejuma, it ſlepus tee eelenza ſtrahdneekus no diwam puſem un tad nehmas ſwehriſkâ kahrtâ tos nogalinat. No eewainoteem un krituſcheem bij pahrklats wiſs laukums, bet zara ſaldati wehl arweenu ſchahwa lihku gubâs un duhra ar ſchtikeem pee ſemes pakrituſchos. Mireju waidi un eewainoto waimanas atſkaneja gaiſâ, bet ſakuhditee, peedſirditee zara kalpi turpinaja ſawus ſlepkawu darbus. Meerigi tee nopreezajas, ka winu upuri ſaſtinuſi nahwes krampjos un iſplubſt aſinis, un wairak ka puſſtundu ilgi nekahwa ſneegt nekahdu palihdſibu. Krituſcho lihki wehlak tika ſakrauti ragawâs un aiſweſti no kaujas weetas, pee kam rokas un galwas daſcheem wilkos gar ſemi. No ſaldatu lodem krituſchi ap 70. zilweku un eewainoti pee 200, dauſoſi glahbdamees noſlihkuſchi Daugawâ. Tur nogalinati wihri, kam mahjâs raud tagad ſeema un behrni, tur krituſchi jaunekli un jaunawas, pee kuru lihkeem mahtes iſmiſumâ lauſa rokas... Nolahdeti lai ir ſchee ſlepkawas, nolahdets lai ir ſchis zars un wina kalpi, kuri nonahweja ſchi ſimteem meerigu ſtrahdneeku. Sawam godam ſchee aſinsſuni neiſbehgs un winu atmakſas ſtunda nahks drihſ!

Krituſchee upuri un iſleetâs aſinis wairs neſpehj neweena ſabeedet. Ar ſchtikeem un lodem wairs nau apturama [illegible] proletariata zihņa. Tautas naids pret warmahkeem un apſpeedejeem deg warenâs neapſlahpejamâs leeſmâs un pahrnem wiſu Kreewiju. Generalſtreiks iſplatas pa wiſâm Kreewijas leelakâm pilſehtam. – Peterburgâ un Maſkawâ, Warſchawâ un Lodſâ, Wilnâ un Bjelaſtokâ, Kijewâ un Odeſâ, Tulâ un Saratowâ. Simteem tuhkſtoſchu ſtrahdneeku zihņas ſem ſarkanâ karoga ar zeeſchu, ſwehtu nonemſchanos: Mehs kritiſim waj uſwahreſim! Mehs atdoſim ſawu dſihwibu, bet tautai buhs tikt brihwai! Schi zihņa wairs neapkluſis un nerims ahtrak, lihdſ bruks lahſteem apkrautais zara tronis un iſnihdeta buhs wehrdſiba un warmahzība. No rewoluzijas pehrkona nodreb wiſa Kreewija. Nekahda paſaules wara wairs neſpehj apſtahdinat zara patwaldibu no drihſâs bojâ eeſchanas. Par aſinim ſlazito Kreewijas ſemi jau auſt brihwibas un labklahjibas ſelta rihts.

Beedri un beedrenes! Zihņa tagad eet uſ dſihwibu un nahwi! Zars ſuhta pret mums brunotus kaſakus un ſaldatus, zars pawehl ſaweem kalpeem ſchaut un durt ſtrahdneeku rindâs. Bet ari mehs wairs neceſim ſcheem ſlepkawam pretim tukſcham rokam, ari Mehs apbrunoſimees, apgahdaſimees ar eerotſcheem, doſim pretuahzigu atſparu ſcho nezilweku uſbrukumeem, atreebſim ſawus krituſchos beedrus! Beedri, eerotſchus rokâ! Nahwe warmahkeem! Neiſdſehſchama waidâ lai kwehlo muhſu ſirdis pret aſinim traipito zara patwaldibu un tureſim ſwehtu ſawu ſwehraſtu:

Noſt ar patwaldibu!
Lai dſihwo tautas brihwwalſts!
Lai dſihwo ſozialdemokratija!

Latw. Soz-Dem. Strahd. Partijas
Zentrala Komiteja.

Janwari, 1905. gad. L. S. D. S. Partijas tipografija. 25 000. eſiem.

LSDSP CK uzsaukums "Drebiet, varmāki!" 1905. gada janvārī

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 18967/19287-VII.

komitejas pārstāvji. LSDSP attiecības ar KSDSP Rīgā, maigi izsakoties, var dēvēt par nedraudzīgām. Liepājā šīs attiecības bija mazliet atšķirīgas. 1905. gada oktobra Viskrievijas politiskā streika dienās nodibinājās Liepājas sociāldemokrātisko organizāciju Apvienotā komiteja. Tajā ietilpa Liepājas LSDSP komiteja, Bunda organizācija un tikko maijā izveidojusies nelielā Liepājas KSDSP grupa.

Šie statistiskie partiju dati liecina par atšķirīgu politisko situāciju Latvijā un Krievijā. Lielais sociālistu skaits spēja iedzīvotājus efektīvi noskaņot revolucionārai cīņai. Jūtami tika sakāpināts naids pret cara patvaldību, vācu muižniecību, rūpniekiem un sabiedrībā valdošo netaisnību. Cilvēki savās prasībās kļuva pašpārliecinātāki, nepiekāpīgāki un arī neiecietīgāki.

LSDSP galvenie revolūcijas lozungi proklamācijās bija: "Nost ar patvaldību!", "Lai dzīvo Satversmes sapulce!", "Lai dzīvo tautas pašvaldība!", "Lai dzīvo revolucionārā pašvaldība!", "Lai dzīvo demokrātiska republika!", "Lai dzīvo tautas pārstāvju sapulce!", "Lai dzīvo 8 stundu darba diena!", "Nost ar karu!", "Lai dzīvo revolūcija!", "Lai dzīvo sociāldemokrātija!", "Lai dzīvo sociālisms!"[26] un citi. Domājams, ka lozungs par patvaldības gāšanu lielākajai daļai strādnieku bija viņu pārliecība, bet lozungs par sociālismu – tikai miglaina ilūzija. Pārsvarā bija demokrātiskās revolūcijas lozungi. LSDSP par savu mērķi neizvirzīja privātīpašuma iznīcināšanu vai proletariāta diktatūras nodibināšanu. Lozungi liecina, ka LSDSP sabiedrības attīstību orientēja uz Rietumeiropas demokrātisko revolūciju paustajām vērtībām.

Pēc janvāra vispārējā politiskā streika Latvijas strādnieki enerģiski tiecās uzlabot savu ekonomisko stāvokli. Ekonomiskās prasības bija ļoti daudzveidīgas, tās tika apkopotas Rīgas Federatīvās komitejas 17. janvārī izdotajā lapiņā.[27] Svarīgākās no tām: noteikt astoņu stundu darbadienu; atcelt virsstundu gabaldarbu; dienas alga gan vīriešiem, gan sievietēm nevar būt mazāka par vienu rubli; radušos konfliktu atrisināšanai strādnieki un darba devēji ar vienādu pārstāvniecību un vienādām tiesībām izveido komisiju; atcelt sodus; strādnieku vecuma un darba nespējas apdrošināšana; sakropļošanas gadījumā maksāt pensiju pilnā algas apmērā; atcelt nakts darbu sievietēm; bērniem, kas jaunāki par desmit gadiem, aizliegt strādāt rūpniecībā; un tā tālāk.

Strādnieki ar ekonomiskajām prasībām vien streikos neapmierinājās, savukārt cariskās valdības centieni pēc 9. janvāra notikumiem Krievijas impērijā nomierināt strādniekus ar ekonomiskiem pasākumiem izrādījās anahronisms. Izlietās asinis alka pēc atmaksas. Latvijas pilsētu demokrātiskie slāņi arvien vairāk revolucionarizējās. Pavasarī Rīgā, Liepājā un pēc tam arī citās pilsētās sāka veidoties strādnieku kaujinieku grupas, notika bruņošanās.

Krievijas impērijas brutālais režīms bija izaudzinājis savu pretinieku – radikālu revolucionāru, kas bruņojās nolūkā sevi aizstāvēt un cīnīties par savu prasību realizēšanu. LSDSP un Latvijas revolucionāri sekoja revolucionārajiem

notikumiem Krievijas rūpniecības centros, jo saprata, ka bez uzvaras Krievijā tā nav iespējama Latvijā. Interese par revolūcijas gaitu Krievijas rūpnieciskajos centros bija liela, taču revolūcijas notikumi Latvijā norisa diezgan autonomi.

Strādnieku aktivitātēm sekoja latviešu inteliģence. Tās galvenais kodols bija skolotāji. Aizsāktajā cīņā pamazām iesaistījās arī zemnieki un laukstrādnieki. Revolūcijas galvenie agrārie cēloņi cīņas priekšplānā pakāpeniski sāka virzīt Latvijas laukus. Raksturīgi, ka revolucionārās kustības attīstība pilsētās un laukos, virspusīgi vērtējot, nenotika vienoti. Tā norisinājās it kā šķirti, taču būtībā notikumi pilsētās ietekmēja kustību laukos un palaikam arī otrādi. Runāt par divām atsevišķām revolūcijām – strādnieku sociālo un zemnieku agrāro – nav pamata. Impulsu revolūcijas sākumam deva pilsēta, bet tālāko attīstību notikumi guva laukos. Gan pilsētas strādnieki, gan lauku zemnieki uzstājās par demokrātiskām pārmaiņām, par revolūcijas cēloņu izvirzīto problēmu risināšanu. Pēc pilsētu strādnieku janvāra politiskajiem streikiem un sekojošajiem masveida ekonomiskajiem streikiem vispirms aktivizējās Rīgas apkārtnes muižu zemnieki un laukstrādnieki. Latgales zemnieki vairākās muižās sāka patvaļīgi izcirst mežus, bruņoti pretojās policijai un meža apsardzei, kas centās ciršanu aizkavēt. Martā streikoja muižu kalpi Kurzemē – Aizputes, Grobiņas un Ventspils apriņķī, kur zemnieki piedalījās organizētās masveida demonstrācijās. Līdzīgi notikumi risinājās Vidzemē. Pieaugot revolūcijas vērienam Vidzemē un Kurzemē, patvaldība jau 15. martā izsludināja pastiprinātas apsardzības stāvokli. Izvērsās revolūcijas aktīvistu aresti un kratīšanas, kas kāpināja revolucionāro pretestību.

Sākusies revolūcija politizēja visu sabiedrisko dzīvi, pavasarī izvērsās demokrātiskās inteliģences petīciju kampaņa. Rīgas Latviešu biedrība 29. marta iesniegumā iekšlietu ministram skolu jautājumā pieprasīja atļaut tautskolās latviešu mācību valodu, dot iespēju latviešiem dibināt savas lauksaimniecības skolas un kursus, ieviest latviešu valodu kā darījumu valodu pagastu pašvaldības iestādēs un tiesās.[28] Aprīlī impērijas valdībai tika iesniegta ap 200 latviešu inteliģences pārstāvju – rakstnieku, mākslinieku, skolotāju, žurnālistu, aktieru, ārstu un advokātu – petīcija, prasot radīt apstākļus, lai visas kārtas un šķiras varētu brīvi pārrunāt un paust presē, grāmatās, biedrībās un atklātās sapulcēs aktuālus dzīves jautājumus. Petīcijā uzstājās pret to, ka latviešu valodu izskauž no tautskolām un citām izglītības iestādēm, par to, ka tautskolās par mācību valodu ieviešama latviešu valoda, krievu valodai paliekot kā obligātam mācību priekšmetam. Petīcijā bija izvirzīta prasība likvidēt nevienlīdzību likuma priekšā, atcelt vācu muižnieku landtāgu un tā vietā izveidot visu kārtu pārstāvētas zemstu pašvaldības iestādes, kā vienīgais līdzeklis normālas kārtības atjaunošanai bija pieprasīta Satversmes sapulces sasaukšana, ko ievēlējusi tauta vispārējās, tiešās un aizklātās vēlēšanās.[29]

Pavasarī, bet sevišķi Vasarsvētkos Vidzemi un Kurzemi pāršalca tā sauktās baznīcu demonstrācijas. Šie revolucionāru pasākumi norisa luterāņu baznīcās, kur svētdienās sapulcējās draudzes zemnieki. Muižnieks, izmantojot patronāta privilēģiju mācītāja iecelšanā, izvēlējās sev tīkamu mācītāju, kas parasti bija vācietis. Luterāņu mācītāja loma latviešu tautas dzīvē bija paradoksāla. Mācītājam lietošanā bija nodota mācītājmuiža, kuras zemi viņš pārdot nevarēja, bet izrentēt gan. Ienākumus deva arī baznīcas pienākumi, apkārtējie muižnieki viņam piešķīra vēl citus materiālos labumus. Mācītājam bija vairāki kalpotāji. Saimnieciskajā ziņā mācītājs zemnieka acīs līdzinājās muižniekam. Mācītājam par savu ekonomisko stāvokli bija jāpateicas muižniekam, tāpēc viņš atbalstīja muižnieka aktivitātes un oficiālās valsts varas noteiktās attiecības. Jebkuru zemnieka uzstāšanos pret esošo kārtību mācītājs nosodīja. Laikrakstā "Kurzemnieks" teikti zīmīgi vārdi: "Baznīca nekur un nekad nav nostājusies apspiestās tautas pusē.. Un 1905. gadā, kad tauta gribēja nokratīt muižniecības varu, mēs atkal redzam mācītājus tautas apspiedēju vidū."[30]

Baltvācu mācītāji, līdzīgi kā muižnieki, latvieti uzskatīja par zemākas kārtas cilvēku un neaizstāvēja to muižnieku pāridarījumos. Latviešu zemniekam nebija pateicības jūtu ne pret mācītāju, ne arī baznīcu. Taču, tā kā vācu mācītāji parasti bija guvuši labu izglītību, bieži vien Rietumeiropas izglītības iestādēs, orientējās jaunākajās filozofijas atziņās, kultūras un tautu izglītības sasniegumos, tad daudzi no viņiem veica ievērojamu darbu latviešu zemnieku izglītošanā. Sevišķi tas bija raksturīgs 19. gadsimtā. Tas bija arī vācu mācītāju nopelns, ka latviešu un igauņu elementārās izglītības līmenis tik ļoti izcēlās Krievijas impērijas iedzīvotāju kopumā. Tomēr arī 19. gadsimtā, sniedzot zemniekam iespēju apgūt lasīt un rakstīt prasmi, vācu mācītājs, tāpat kā muižnieks, uzskatīja, ka latvietim jāpaliek zemnieku kārtā un pilnībā jāpakļaujas vācu muižnieka un mācītāja virskundzībai. Tātad mācītāji, no vienas puses, aizstāvēja viduslaiku attiecības, bet, no otras puses, veica tautas izglītošanas aktivitātes, ko pieprasīja dzīves modernizācija. 20. gadsimta sākumā vācu mācītāji bija pārdzīvojuši šo 19. gadsimtam raksturīgo iezīmi. Laicīgajai skolai izglītības sistēmā kļūstot par noteicošo, vācu mācītāji savā darbībā faktiski bija zaudējuši pozitīvo izglītotāju jēgu. Toties latviešu zemnieks, saņēmis kaut vai elementāro izglītību, skaidrāk sāka saprast savu stāvokli valsts sistēmā un daudz smagāk pārdzīvoja savu beztiesību.

Pavasarī pilsētās turpinājās aktīva streiku kustība. Pirmā Maija vispārējais politiskais streiks sākās 30. aprīlī Rīgā. Vairākās vietās notika sadursmes ar policiju, dragūniem un kazakiem, kurās revolucionāri lietoja pašdarinātas sprāgstbumbas. Labi bija noorganizēts vispārējais politiskais streiks Liepājā. Jelgavā izraisījās sadursmes ar militārajām jātnieku un kājnieku patruļām. Vispārējam streikam pievienojās arī Daugavpils un Ludzas iedzīvotāji.

Vidzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes lieta par Rīgas apakšvirsnieku mācību bataljona sadursmi ar demonstrantiem 1905. gada 13. janvārī Daugavmalā

Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 4568. f., 1. apr. , 491. l., vāks

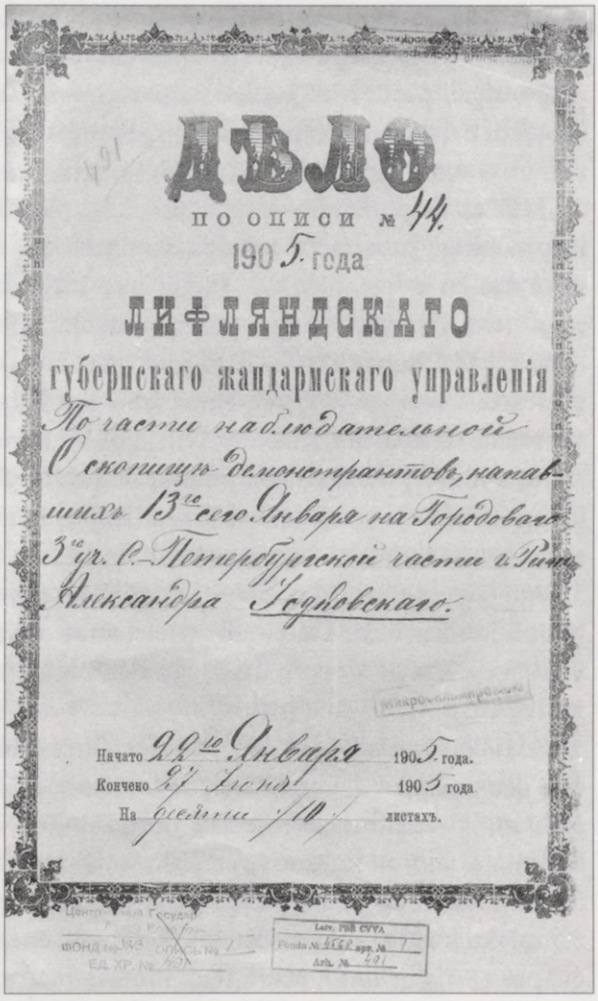
ДѢЛО
ПО ОПИСИ № 44.
1905 года
ЛИФЛЯНДСКАГО
губернскаго жандармскаго управленія
По части наблюдательной
О скопищѣ демонстрантовъ, напав-
шихъ 13-го сего Января на Городового
3-го уч. С.-Петербургской части и Рим.
Александра Годлевскаго.
Начато 29-го Января 1905 года.
Кончено 29 Іюня 1905 года.
На 10 листахъ.

Jūnijā un jūlijā streiku kustība pilsētās noplaka. Izsniegtās nekvalitatīvās pārtikas dēļ izcēlās nemieri Liepājā izvietoto kara jūrnieku vidū. 15. jūnijā matroži ieņēma virssardzi un atbrīvoja ieslodzītos biedrus. Tas bija pirmais un arī pēdējais gadījums revolūcijas laikā, kad Latvijas teritorijā izvietotā karaspēka grupa ķērās pie tik kardinālas darbības. Tomēr jau nākamajās dienās no Rīgas izsauktais karaspēks nemierniekus atbruņoja.

1905. gada vasarā revolucionārās kustības smaguma centrs sāka pārvietoties uz laukiem. Vasarā, mītiņu un demonstrāciju pavadīts, norisa lielais laukstrādnieku streiks. Jūnija streiki notika Dobeles apriņķa pagastos. Jūlija pirmajā pusē Rīgas apriņķa muižās norisa kalpu un rentnieku nemieri, kas aptvēra arī citus Vidzemes apriņķus. Visplašāko vērienu jūlija streiks ieguva Kurzemē, kur tas izvērtās par vispārēju. Laukstrādnieku streiku organizatoru vidū bija ievērojami

revolucionārās kustības dalībnieki O. Kārkliņš, J. Luters, J. Rūmanis, J. Brigaders, D. Beika, R. Freibergs, M. Rītere un citi. Streikotāji izvirzīja tādas prasības kā darba algas paaugstināšanu, desmit stundu darbadienas noteikšanu, dzīvokļu apstākļu uzlabošanu. Jūlija streiks bija politiskās uzstāšanās skola lauku iedzīvotājiem. Nekas līdzīgs līdz šim nebija noticis.

Muižas kalpu kustībā pret muižnieku piedalījās arī zemnieku – saimnieku kalpi. Zīmīgi, ka saimnieku kalpu ekonomiskais stāvoklis caurmērā bija smagāks nekā muižu kalpu stāvoklis. Tomēr saimnieka kalps parasti nevērsās pret savu saimnieku latvieti, bet gan pret muižnieku vācieti, ar kuru viņam pat nebija tieša sakara. Publicists E. Blanks šo īpatnību skaidro ar revolūcijas nacionālo raksturu.[31] Šis apgalvojums pelna uzmanību. Saimnieku kalpi, vērojot pastāvošās attiecības laukos, muižnieku privilēģijas un to nospiedošo iespaidu uz saimniekiem, zemes izpirkšanas maksājumu slogu, visapkārt notiekošās saimnieku māju ūtrupes, šādā ekstrēmā sabiedrības attīstības situācijā – revolūcijā, neraugoties uz sadzīves un ekonomiskajām pretrunām ar saimniekiem, nostājās viņu pusē.

Arī laukos norisa bruņošanās, un vasaras otrajā pusē muižās pastiprinājās ieroču konfiskācija. Lai cīnītos pret tautas apdzirdīšanu, revolucionāri uzsāka valsts degvīna pārdotavu un krogu demolēšanu, kas radīja stihiskas nekārtības un haosu.

Aizsākās sabiedrisko dzīvi satraucoši revolūcijas varmācības akti – muižu ēku dedzināšana. Liekas, ka šīs revolucionāru aktivitātes mūsdienās, pēc simt gadiem, ir saņēmušas vislielāko nosodījumu. Jā, iznīcinātās muižas bija un ir liels materiālo un kultūras vērtību zaudējums. Taču tādā gadījumā ir piemirsti iemesli, kāpēc zemnieki revolucionārajā cīņā iesaistīja uguni. Vasarā sakarā ar zemnieku kustības aktivizēšanos muižnieki enerģiski organizēja savas bruņotas grupas *(Selbstschutz)*, atsevišķās muižās bija nometināti kazaku un dragūnu pulciņi. Ar speciāla kantora starpniecību, ko izveidoja Rīgas diskonta bankā, muižnieki pasūtīja savu muižu apsargus – čerkesus,[32] kuri visā impērijā bija pazīstami ar nežēlību un kurus augstu vērtēja kā noderīgus cīņai ar nepaklausīgiem zemniekiem. Muižnieku izveidotie aizsardzības spēki tiranizēja apkārtnes zemniekus: izdzenāja zemnieku mītiņus, piekāva to dalībniekus. Tas bija iemesls, kāpēc sāka degt to muižu šķūņi un citas saimniecības ēkas. Muižu pilis vēl stāvēja neskartas.

Jūlijā Latvijas pilsētās sākās jauns streiku kustības pacēlums. Daugavpilī pret apmēram 500 cilvēku demonstrāciju kareivji atklāja uguni. Sociāldemokrāti aicināja pretoties valdībai un tās administrācijai sakarā ar mobilizāciju armijā. Arvien vairāk šajā cīņā aktivizējās lauku iedzīvotāji. Revolucionāro notikumu pieaugums nobiedēja vietējo administrāciju, un tā panāca, ka 6. augustā Kurzemē izsludināja karastāvokli.

Sakarā ar 16. augustā izsludināto mobilizāciju krievu-japāņu karā Rīgas Federatīvā komiteja aicināja strādniekus piedalīties vispārējā politiskā protesta streikā. Vēl iespaidīgāk nekā Rīgā protestu pret mobilizāciju demonstrēja Liepājas strādnieki. Rezervistu nosūtīšanas dienās Liepājā sadursmēs ar policistiem, kareivjiem un dragūniem nogalināja 10 un ievainoja ap 60 demonstrantu. Kā atzīmēja Kurzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes priekšnieka palīgs, ir jāuzskata, ka nošauto un it sevišķi ievainoto skaits bija ievērojami lielāks, jo tos nogādāja mājās.[33] LSDSP Liepājas komiteja un ebreju Bunda Liepājas organizācija sakarā ar šiem notikumiem izlaida lapiņu, kurā aicināja strādniekus gatavoties uz bruņotu sacelšanos.[34] Šī doma kļuva arvien populārāka. Par pastāvošo kaujinieciskо noskaņojumu liecināja naktī no 6. uz 7. septembri 52 kaujinieku veiktais uzbrukums Rīgas Centrālcietumam, lai atbrīvotu ieslodzītos biedrus. Uzbrucēju grupā bija J. Žākle, J. Čoke, R. Dēliņš, P. Lapsa, K. Legzdiņš, K. Salniņš un citi pazīstami Rīgas kaujinieki.

Revolūcijas dalībnieku masveida aktivitātes savu kulmināciju sasniedza 1905. gada rudenī. 17. oktobrī Nikolajs II parakstīja manifestu, kas liecināja par patvaldības piespiedu piekāpšanos Krievijas revolūcijai. Tas bija liels notikums Krievijas impērijas politiskajā dzīvē. Manifests iedzīvotājiem deva personības neaizskaramību, sirdsapziņas, vārda, sapulču un biedrošanās brīvību. Manifests paredzēja, ka ikviens likums stājas spēkā tikai ar Valsts domes akceptu. Domē ievēlētie tautas pārstāvji piedalās valsts varas pārraudzībā. Taču, kā tas Krievijai bija raksturīgs, reformas pasludināja ar lielu nokavēšanos. Revolucionāri ar 17. oktobra manifestu neapmierinājās, bet turpināja uzbrukumu. Ļoti spilgti šie notikumi atspoguļojās Latvijā. Rīgas Federatīvā komiteja un Rīgas KSDSP komiteja izplatīja proklamācijas, kurās strādniekus aicināja turpināt cīņu un gāzt cara patvaldību. Mītiņos prasīja atbrīvot politieslodzītos, bez cenzūras sāka izdot demokrātiskus laikrakstus. Mītiņi un demonstrācijas notika arī Liepājā, Jelgavā un Daugavpilī. No 20. līdz 22. oktobrim oktobra Viskrievijas vispārējā politiskā streika laikā Rīgā notika grandiozi mītiņi, kas Grīziņkalnā sapulcināja līdz pat 100 000 cilvēku. Vispārējā politiskā streika izmantošana bija sasniegusi savu augstāko attīstības pakāpi. Valdīja visaptverošs uzvaras noskaņojums. No 22. līdz 24. oktobrim Rīgā, Maskavas priekšpilsētā, kaujinieki veica bruņotas sadursmes ar atklātajiem carisma atbalstītājiem, kas centās sarīkot ebreju grautiņus.

Latvijas laukos pēc šiem notikumiem sāka risināt pašvaldības jautājumu. Revolucionāri noskaņotie zemnieki vecās pagastvaldes pasludināja par atceltām un ievēlēja jaunas, tā sauktās rīcības komitejas. Šādā veidā bija noārdīts ne tikai vecais, bet tā vietā veidots jaunais – pašvaldības uz demokrātiskiem pamatiem. Noskaņojums Latvijas laukos joprojām radikalizējās, izjaucot LSDSP sākotnējo

nodomu demokrātiskās pašvaldības jautājumus risināt tad, kad Krievijas Satversmes sapulce būs izveidojusi demokrātisku republiku.

Strauji sākās arodbiedrību izveide. Rīgā vien nodibinājās 25 arodbiedrības.[35] Arodbiedrības veidojās Liepājā un Jelgavā. Nodibinājās arī pirmās legālās baltvāciešu, krievu un latviešu politiskās partijas.

Revolūcijas gaitā arvien lielāka nozīme latviešu tautā bija nacionālajam jautājumam, pirmo reizi publiski paužot Latvijas autonomijas ideju. Šim procesam var izsekot novembrī notikušajos lielajos kongresos. No 10. līdz 14. novembrim norisinājās Latvijas tautskolotāju kongress, un tas bija liels notikums. Latviešu tautskolotājs bija spilgtākais latviešu inteliģences pārstāvis, kurš atradās starp zemnieku, muižnieku un mācītāju. Kongresā bija vērojams latviešu tautas nacionālās pašapziņas atdzimšanas pacēlums. Delegātu vidū izskanēja doma, ka nepieciešams "veco karogu vilkt ārā", ar to domājot sarkanbaltsarkano karogu. Kongresa dalībniekus uzaicināja nodziedāt "Dievs, svētī Latviju!".[36] Rīgas mācītājs Juris Rozēns ieminējās, ka Latvijai "vajadzīga nacionāla autonomija". Kā rakstīja avīze "Dienas Lapa", A. Ķeniņš "saukdams sauca, lai apskata šo lietu no nācijas stāvokļa"[37]. Visenerģiskāk Latviešu sociāldemokrātu savienības projektu šajā jautājumā, kas pieprasīja Latvijai "tālu ejošu valstiskuma autonomiju," aizstāvēja dzejnieks un skolotājs Kārlis Skalbe.[38] Tomēr ar balsu vairākumu delegāti šī jautājuma apspriešanu noraidīja, jo kongress sekoja LSDSP norādījumiem par cara varas gāšanu un Satversmes sapulces sasaukšanu. Kongress pieņēma jaunu skolu programmu, kas paredzēja vispārēju sešgadīgu pamatskolu, dzimtās valodas ieviešanu skolās un skolu nodošanu pašvaldības iestāžu pārziņā. Delegātu vairākums atbalstīja LSDSP prasību atdalīt skolu no Baznīcas un atbrīvoties no Baznīcas dogmām.

19. un 20. novembrī Rīgā notika Latvijas pagastu delegātu kongress. Tas bija pirmais Latvijas – lai arī tikai lauku iedzīvotāju – vēlēts pārstāvniecības orgāns. Tajā piedalījās Vidzemes, Kurzemes un pat Latgales deputāti.[39] Nākamais Latvijas iedzīvotāju demokrātiski vēlēts orgāns savu darbību uzsāka tikai 1920. gada 1. maijā, un tā bija Latvijas Satversmes sapulce. Latvijas pagastu delegāti atzina, ka no valdības nav gaidāmas nekādas politiskas brīvības un zemniekiem pašiem jāveido sava pašvaldība, bet pēc tam kopā ar Krievijas revolucionāriem jācīnās par Satversmes sapulces sasaukšanu valstī. Kongress izteicās par tūlītēju veco pagastvalžu atcelšanu un to aizstāšanu ar jaunām, kas veidotas uz demokrātiskiem pamatiem.

Debates izvērsās par nākamās pašvaldības projektu, kas saskārās ar autonomijas un nacionālo jautājumu. Visplašāko autonomiju kongresā pieprasīja nacionālo ideju spilgtākie paudēji J. Rozēns, A. Ķeniņš un Latviešu sociāldemokrātu savienības biedri M. Valters, P. Saldavs un citi.[40] Pret nacionālās autonomijas ideju

atkal uzstājās LSDSP pārstāvji. Visenerģiskāk pret to vērsās J. Jansons-Brauns. LSDSP priekšstāvji prasīja, līdzīgi kā citām Krievijas guberņām, tikai demokrātisku vietējo pašvaldību un šajā laikā pat neatzina nepieciešamību apvienot latviešu apdzīvotās guberņas un to daļas vienā vienībā. LSDSP pārstāvji runāja par Latviju demokrātiskā Krievijas valstī. Kongresā noraidīja Latviešu sociāldemokrātu savienības biedra M. Valtera ierosināto rezolūciju, kurā bija prasīta tālejoša Latvijas politiskā autonomija un Latvijas Satversmes sapulce kā suverēna lēmēja par Latvijas nākotni.[41] Var atzīmēt, ka 1919. gadā, kad Latvijas Republikas vadība griezās pēc materiālas palīdzības pie ASV dzīvojošiem latviešiem, liela daļa to, kas uzstājās pret palīdzības sniegšanu, bija 1905. gada revolūcijas bijušie aktīvie dalībnieki. Viņi bija palikuši uzticīgi vecajam sociāldemokrātu lozungam, kas aicināja gāzt carismu un nodibināt Krievijas impērijā demokrātisku republiku. Šo bijušo revolucionāru "sirdis Latvijas valsts nesasildīja"[42]. Pagastu delegātu kongress un tā lēmumi veicināja lauku sabiedrību strauji turpināt demokrātiskos pārkārtojumus. Latvijā rīcības komitejas ievēlēja 470 pagastos jeb 94% to kopskaita. Izsekojot šim procesam pa novadiem, Vidzemē rīcības komitejas ievēlēja 203 pagastos jeb 94%, Kurzemē – 226 jeb 97%, Latgalē – 41 jeb 80% pagastu.[43] Tas rāda, ka laukos demokrātiskā ceļā gandrīz pilnībā bija pārņemta pagastu pārvalde.

Revolucionārie notikumi turpināja attīstīties. 22. novembrī cars parakstīja pavēli, ka Vidzemē ir ieviests karastāvoklis. Protestējot pret to, notika plaši vispārējie politiskie streiki. Decembrī Rīgā atkal notika ģenerālstreiks. Novembra beigās un decembra sākumā mazpilsētās – Tukumā, Talsos, Aizputē – norisinājās bruņotas sacelšanās, kurās galvenokārt piedalījās apkārtējo pagastu zemnieki. Daudzās vietās – Vecpiebalgā, Stāmerienē, Mārcienā, Veckalsnavā, Koknesē, Skrīveros, Lielvārdē, Vecaucē u.c. – notika bruņotas sadursmes ar karaspēka daļām, kurās parasti uzvarēja patvaldības militārie spēki, taču upuri bija abās pusēs.

Novembra beigās revolucionārie spēki sakāva dragūnu nodaļu pie Lielvārdes kroga un Lielvārdes muižā sagūstīja vairākas vācu muižnieku ģimenes. Par muižnieku atbrīvošanu norisa sarunas starp Vidzemes muižniecības landtāgu un Rīgas Federatīvās komitejas pārstāvjiem. Revolūcijas gaitā tas ir nozīmīgs fakts. Pirmo reizi vācu muižnieki izbīlī bija spiesti sākt sarunas ar latviešiem kā līdzīga spēka pārstāvjiem. Tās nevarēja dot būtisku rezultātu un ietekmēt revolūcijas turpmāko gaitu. Vācu muižnieki jau sen bija izvēlējušies balstīties uz cariskās Krievijas militārajiem spēkiem, nevis uz kopēju politisku sadarbību ar latviešu tautu. Šo sarunu vienīgais pozitīvais ieguvums bija tas, ka izdevās izvairīties no nevajadzīgas asinsizliešanas.

Lielajās pilsētās – Rīgā, Liepājā un Jelgavā – LSDSP CK, Rīgas Federatīvā komiteja un Liepājas Apvienotā komiteja lēmumu par bruņoto sacelšanos nepieņēma. Lai izprastu šādu rīcību, jāizanalizē opozicionāro pušu spēku samēri

1905. gada beigās. Kādi bija revolucionāru spēki? Tālaika revolucionāru atzinums bija – vērā ir ņemami tikai ar revolveriem apbruņotie kaujinieki.[44] Vēl varēja rēķināties ar ieročiem, ko atņēma varas pārstāvjiem. Gada otrajā pusē cauri ostām sāka ienākt ārzemēs iepirkti ieroči, tomēr tos lielākoties saņēma tikai 1906. gadā.[45] Ļoti aptuveni zināms, ka 1905. gadā Rīgā bija no 150[46] līdz 200 kaujinieku,[47] Liepājā[48] un Daugavpilī – katrā ap 200 kaujinieku.[49] Tādējādi 1905. gada otrajā pusē vēl nebija nodrošināta Latvijas lielo pilsētu revolucionāru masveida apbruņošana. Jāņem vērā, ka LSDSP vadība uzskatīja, ka ar kaujiniekiem vien nav iespējams realizēt bruņotu sacelšanos.[50] Pēc aptuveniem aprēķiniem patvaldības rīcībā 1905. gada pirmajā pusē Latvijas teritorijā kopumā bija vairāk nekā 40 000 kareivju, kazaku un virsnieku,[51] šo skaitu papildināja karakuģu matroži, policisti un žandarmi. Revolūcijas notikumi vēlāk parādīja, ka valdība spēj operatīvi palielināt karaspēka kontingentu. Revolūcijas vēriens piespieda karaspēka daļu komandējošam sastāvam sagatavot īpašus kaujas plānus revolucionāru uzbrukuma gadījumiem. Lielajās pilsētās, kā, piemēram, Rīgā un Liepājā, karaspēka daļas turēja kaujas gatavībā.[52]

Nav pamata apgalvot, kā to bieži darīja padomju historiogrāfijā, ka 1905. gada beigās Latvijā izvietotais karaspēks bija gatavs pievienoties revolucionāriem. Tiesa, revolūcijas plašais vēriens iespaidoja šeit izvietotos zaldātus, turklāt Latvijas lielākajos garnizonos kareivju vidū centās darboties gan LSDSP, gan Bunda un arī KSDSP propagandisti. Tomēr, izsekojot vēstures avotiem, var secināt, ka gan Rīgā un Daugavgrīvas cietoksnī, gan Liepājas garnizonā zaldātu un matrožu neapmierinātība 1905. gada otrajā pusē izpaudās stihiski un bez politiskajiem motīviem. Lielākā daļa neapmierināto – dažādā veidā protestējoši zaldāti un matroži – labākajā gadījumā bija gatavi uz dumpi, lai uzlabotu tikai viņus interesējošus sadzīves apstākļus un apgādi ar pārtiku, kā arī panāktu ātrāku demobilizāciju.[53] Bruņota sacelšanās uz panākumiem varēja cerēt vienīgi tad, ja revolucionāriem pievienotos lielākā daļa karaspēka un ne jau tikai Latvijā, bet visā Krievijā. Taču Krievijas iedzīvotāju absolūto vairākumu veidoja zemnieki,[54] un tāds pats sastāvs bija armijā. Vispārējais izglītības līmenis Krievijā bija zems, savukārt zemnieki – politiski pats "tumšākais" iedzīvotāju slānis. Krievijas impērijas karaspēks palika uzticīgs caram.[55] Latvijā visā revolūcijas laikā nav zināms neviens gadījums, kad kāda zaldātu grupa būtu pārgājusi revolucionāru pusē vai vismaz atbalstījusi tos. Arī Krievijas centrālajās pilsētās pēc Maskavas sacelšanās nežēlīgās apspiešanas nopietna bruņota cīņa nerisinājās.

Izsverot esošo stāvokli, LSDSP CK, Rīgas Federatīvā komiteja un Liepājas Apvienotā komiteja lielajās pilsētās revolucionārus uz bruņoto sacelšanos neaicināja. Pret šādu lēmumu ļoti naidīgi uzstājās Rīgas KSDSP salīdzinoši vājā boļševiku organizācija. Šādu pašu vērtējumu visus padomju gadus šim lēmumam

deva arī lielākā daļa vēsturnieku. Kāpēc bija šāda kritika no boļševiku puses, ja, atturoties no bruņotām sadursmēm, bija saglabāts simtiem dzīvību, kas bezjēdzīgi būtu gājušas bojā? Izskaidrojums tomēr izrādās ļoti vienkāršs. KSDSP boļševiku taktika bija galēji radikāla un viņiem šķietami ļoti iedarbīga: jo vairāk cara patvaldība izlies revolucionāru asinis, jo labāk. Tai pamatā bija doma, ka tauta to nekad neaizmirsīs un patvaldība pati sev sagatavos krišanu. Bet cilvēku upuri lielas idejas vārdā radikālam revolucionārismam ir sīkums. Vēsts par Asiņaino svētdienu Pēterburgā līdz Ženēvai, kur mita V. Ļeņins un citi Krievijas ievērojami revolucionāri, nonāca pēc 24 stundām. Par spīti tam, ka Pēterburgā bija apšauti nevainīgi cilvēki, boļševiku vidū sākās gaviles. "Ļeņinam galvenais bija tas, ka carisms tagad stāvēja bezdibeņa malā."[56] Bruņotās sacelšanās būtība nebija uzvarā, bet gan lai satricinātu patvaldību un sev piesaistītu tautas masas. Oktobrī V. Ļeņins Pēterburgas KSDSP Cīņas komitejai norādīja, ka pašreiz vajadzīga "traka enerģija". Strādnieku un studentu vienībām vajag izsniegt ieročus, lai viņi nogalina spiegus, uzspridzina policijas iecirkņus un aplaupa bankas. Lai katra šāda vienība mācās piekaut kaut vai gorodovojus, jo desmiti upuru ar uzviju atmaksāsies, tas dos simtiem pieredzējušu cīnītāju.[57] Tajā pašā laikā citā rakstā viņš iesaka revolūcijas cīnītājiem, lai viņi paši apbruņojas, kā vien var: ar bisi, revolveri, sprāgstbumbu, piroksilīna briketi, nazi, kasteti, koku, ar petrolejā samērcētu lupatu, virvi, lāpstu, dzeloņdrātīm un naglām. No namu augšas uz karaspēku mest ar akmeņiem, liet virsū verdošu ūdeni. Policistus ieteic apliet ar skābi.[58] Tas nav aicinājums uz organizētu bruņotu sacelšanos, kuras mērķis izcīnīt uzvaru, bet gan sarīkot kārtējo asinsizliešanu.

Organizēt sacelšanos Rīgā, Liepājā un Jelgavā LSDSP vadība pamatoti uzskatīja par neiespējamu, jo uzvarēt nebija izredzes. Tukumā, Talsos un Aizputē bruņotās sacelšanās lielā mērā izvērsās stihiski, turklāt apbruņojuma un apmācītu kaujinieku nebija, arī pārliecības, ka Rīgas, Liepājas un Jelgavas strādnieki piedalīsies, nebija. Protams, ka šajos lokālajos revolucionārajos uzliesmojumos bija daudz stihiskuma un maz organizētības, ierobežota bija LSDSP vadība.

1905. gada novembra beigās un decembrī bija revolūcijas augstākais pacēlums, kad izvērsās revolūcijas un kontrrevolūcijas spēku stihiskais, bieži arī radikālais pretnostatījums. Tieši šajos mēnešos un 1906. gada janvārī nodedzināja daudzas muižnieku pilis, ko revolucionāri aiztika tad, kad tās ieņēma bruņotā cīņā ar zaldātiem un dragūniem, kā arī tad, ja tajās bija nometinātas soda ekspedīciju nodaļas. Dedzināja tās pilis, kurās spīdzināja un šāva revolucionārus. Visbeidzot – dedzināja dažkārt arī tikai tāpēc, ka tā bija muižnieka pils. Soda ekspedīciju un muižnieku nežēlība, izrēķināšanās sadisms pilnā mērā izraisīja revolucionāru atbilstošu reakciju. Atriebība valdīja pār saprātu. Atšķirīgos pētījumos Vidzemē un Kurzemē kopā minētas 126,[59] 184,[60] 412,[61] 459[62] un pat

529 nodedzinātas muižas.[63] Kopējais izpostīto muižu ēku skaits vēl joprojām nav pilnībā apzināts. Atšķirības informācijā tik lielas ir tāpēc, ka dažādu autoru uzskaites metodika nav vienveidīga. Daži autori uzskaitījuši tikai muižu pilis, citi – pilis kopā ar pārējām muižas ēkām un turklāt nepilnīgi. Iespējams, visobjektīvākais ir A. Švābe, konstatējot 529 muižu ēku – 117 muižu pilis un 412 pārējās muižu ēkas – postījumus.

Protams, šis revolucionārās vardarbības izpaudums radīja lielus materiālo un kultūras vērtību zaudējumus. Mūsdienās būtu nenopietni izteikt viedokli par latviešu zemnieka nekulturālību, pat zvēriskumu un nespēju izprast muižās atrodošās mākslas vērtības. Šī revolūcijas laika postošā vardarbība jāvērtē vēsturiski, tālaika kontekstā. Latviešu zemniekam muižnieka pils vispirms bija muižniecības varenības realitāte un arī simbols. Zemniekam saskare ar muižu psiholoģiski bija saistīta ar kādu nepatīkamu pārdzīvojumu. Zemnieks ilgstoši ar bijāšanu bija uzlūkojis muižnieku, viņa lepno pili un mākslas priekšmetus tajā. Līdztekus tam zemnieks, tāpat kā viņa tēvs un vecaistēvs, muižā redzēja tikai sava un savas tautas apspiedēja mitekli un savu nelaimju galveno cēloni.

No vēstures dokumentiem var spriest, ka muižu dedzināšanu nevadīja Federatīvā komiteja. To lēma uz vietas. Protams, ka tas notika sociāldemokrātijas biedru un viņu sekotāju vadībā. Zemnieki rīkojās tā, kā viņi uzskatīja par pareizu, kā viņus rīkoties bija sagatavojušas līdzšinējās sabiedriskās attiecības. Revolūcijas aktīvisti tomēr bieži vien centās šo postošo cīņas pasākumu ierobežot. Latvijas pagastu delegātu kongresā ievēlētā Centrālbiroja 17. decembra uzsaukumā pagastu rīcības komitejām un visiem lauku iedzīvotājiem uzsvērts, ka nedrīkst dedzināt tās muižas, kur nav bijis un arī tagad nav kazaku un karaspēka.[64] Arī Latvijā varmācīgo revolucionāro darbību lielā mērā izraisīja cariskās varas sistēmas varmācīgā pretrevolūcijas rīcība. 1905. gada decembra vidū Latvijā ieradās soda ekspedīcijas. Atnāca 1906. gads, kas bija asiņainmāks par iepriekšējo. Patvaldība, lietojot militāro spēku, sāka pilnībā kontrolēt situāciju.

1906. gada pirmajā pusē vēl bija cerība, ka varbūt revolucionārā kustība Krievijā un reizē arī Latvijā tomēr atgūs vērienu un ies tālāk, lai veiktu savu galveno uzdevumu. LSDSP CK veica pasākumus, lai to īstenotu, par ko liecināja pārdrošie un vērienīgie kaujinieku pasākumi. Tā 17. janvārī notika veiksmīgs kaujinieku uzbrukums slepenpolicijai. J. Dubelšteins, J. Čoke, J. Mērnieks, Ģ. Eliass, R. Dēliņš, K. Salniņš u.c. atbrīvoja sešus apcietinātos. Kaujinieki rīkoja uzbrukumus pasta kantoriem un bankām, lai iegūtu naudas līdzekļus ieroču iepirkšanai. Šādas ekspropriācijas robežojās ar kriminālu rīcību.

Ierodoties soda ekspedīcijām, bijušie rīcības komiteju locekļi un tie, kuri bija aktīvi piedalījušies revolūcijā, slēpās mežos un izveidoja mežabrāļu grupas. Mežabrāļi savu darbību aktivizēja 1906. gada pavasarī un vasarā. Viņi uzbruka

nelielām soda ekspedīciju vienībām, izrēķinājās ar nodevējiem, spiegiem, nodedzināja muižas, kurās spīdzināja un nogalināja revolucionārus, demolēja alkoholisko dzērienu monopolveikalus, degvīna brūžus, bojāja sakaru līnijas, konfiscēja ieročus. Mežabrāļi darbojās vismaz 429 Kurzemes un Vidzemes pagastos, un viņu kopskaits sasniedza ap 5000 cilvēku.[65] Ir zināmi daudzi mežabrāļu vadītāju vārdi – Dāvids Beika, Krišjānis Bočs, Juris Gavēnis, Pēteris Znotiņš, Viktors Barbāns, Juliāns Kažmers un citi. Mežabrāļu kustība notika LSDSP vadībā. Dažkārt starp mežabrāļiem atradās demoralizēti elementi, kuru rīcību sabiedrība vērtēja negatīvi, diezgan bieži mežabrāļi izrēķinājās ar saimniekiem, apsūdzot tos spiegošanā un nodevībā. Mežabrāļu simpātijas tautā sāka mazināties. Līdz ar to, ka 1906. gada beigās masu revolucionārā kustība gan Latvijā, gan arī Krievijā sāka atslābt, Latvijas Sociāldemokrātijas novembra konference nolēma mežabrāļu organizācijas likvidēt.

Sarežģīti ir mūsdienās kopumā izvērtēt kaujinieku un vēl vairāk mežabrāļu revolucionāro darbību. Kur ir tā robeža, ko pārkāpjot zuda revolūcijas cīņas ideālie mērķi un pasākumi un sākās kriminālnoziegumi? Civilu bruņotu cilvēku grupu darbībā šī robeža ir itin viegli pārkāpjama. Acīmredzot tālaika situācijas kontekstā ir aplūkojams katrs atsevišķs gadījums. Atzīmējot simto revolūcijas gadadienu, plašsaziņas līdzekļos spilgti nosodoši izskanējusi epizode par mežabrāļu veikto Dobeles mācītāja, valodnieka un etnogrāfa A. Bīlenšteina bibliotēkas sadedzināšanu. Nenoliedzami, ka A. Bīlenšteins bija Eiropas līmeņa zinātnieks, kuram bija kontakti ar slavenajiem Eiropas valodu pētniekiem un kas daudz bija darījis latviešu valodas un etnogrāfijas pētniecībā. Taču viņš uztvēra latvieti kā zemākas kārtas pārstāvi, tikai kā viņam izdevīgu pētniecības objektu. A. Bīlenšteins bija vācu muižnieku un Baltijas agrāro attiecību kvēls aizstāvis. Savā atmiņu grāmatā "Kāda laimīga dzīve" viņš par to ir teicis: "Katrā ziņā agrārais jautājums Baltijā, par svētību visiem ieinteresētajiem, tika atrisināts tik labi kā nekur citur visā impērijā, un, ja aplūkojam tuvāk mūsu agrāro likumu, ko ar valdības atļauju pieņēmis Baltijas landtāgs, drīkstam teikt, ka tik laba likuma nav nevienā Eiropas valstī."[66] Vai tad Dobeles apkārtnes zemnieks vācu draudzes mācītāju A. Bīlenšteinu varēja mīlēt tikai par to, ka viņš bija ievērojams zinātnieks? Domājams, ka neviens zemnieks nevarēja izvērtēt viņa devumu šajā jomā. Toties zemnieki A. Bīlenšteinu pazina kā muižnieku privilēģiju un valdošo agrāro attiecību kvēlu aizstāvi. Pret to arī vērsās zemnieki. Bija revolūcija!

Revolūcijas atplūdu posma pirmie mēneši 1906. gada sākumā Latvijā iezīmējās ar jūtamu politiskās cīņas kāpinājumu. Politisko streiku kustības spilgtākie notikumi Rīgā un Liepājā saistījās ar vispārējo politisko streiku, atzīmējot 9. janvāra asiņaino notikumu gadadienu. Rīgas strādnieku aprīļa politiskais solidaritātes streiks atbalstīja apcietināto biedru cīņu, ievērojams bija Pirmā Maija vispārējais

politiskais streiks. Aktivizējās arī ekonomiskie streiki, kas Rīgā augstāko pakāpi revolūcijas atplūdu periodā sasniedza jūlijā. Taču gan Rīgā, gan Liepājā streiku kustības līmenis ievērojami atpalika no tā, kāds tas bija šajos mēnešos 1905. gadā. Revolūcija pakāpeniski pārstāja būt masveida pasākums. Pēc 1906. gada jūlija uzplūdiem streiku kustība pakāpeniski samazinājās, kaut gan augustā un septembrī ļoti asi norisa Rīgas tramvajnieku streiks, kurā piedalījās arī citu nozaru strādnieki un pat kaujinieki, lietojot sprāgstbumbas pret streiklaužiem.

Arī 1907. gada pirmajā pusē vēl bija vērojams revolucionārs noskaņojums, kas laukos manāmi pieklusa. Veiktie cīņas pasākumi pat salīdzinājumā ar 1906. gadu bija maznozīmīgi, un revolucionārā iedvesma strauji samazinājās. Visskaļāko pretvalstisko protesta skanējumu deva Rīgas un Liepājas vispārējais politiskais streiks, atzīmējot Pirmā Maija svētkus. Strādnieku cīņas enerģija mierīgiem līdzekļiem realizējās II Valsts domes vēlēšanu kampaņā, arodkustībā un bezdarbnieku kustībā. Revolucionārā spēka cīņa pakāpeniski zaudēja savu asumu. 1907. gada 3. jūnijā Krievijā padzina II Valsts domi, liekot galu valdības koķetēšanai ar neapmierināto tautu. Revolūcija arī formāli bija beigusies.

Revolūcijas ievērojamais pozitīvais, augstākā mērā ierobežotais panākums bija Krievijas impērijas tautu pārstāvniecība Valsts domē. Patvaldība, piekāpjoties revolūcijas spiedienam, spēra pirmo, lai arī ļoti viltīgo soli parlamentārisma virzienā. Bija izcīnītas nelielas atļautās iedzīvotāju politiskās tiesības un brīvības. Galvenie ieguvumi palika apslēpti tautas garīgajā dzīvē: revolūcija deva pārliecību par saviem spēkiem. Latviešu tauta revolūcijā pirmo reizi pasaulei demonstrēja, ka tā ir izaugusi par realitāti, kas ir spējīga cīnīties par savu brīvību. Tautai tā bija liela politiska skola, un revolūcija to ietekmēja gan morāli, gan psiholoģiski. Nostiprinājās doma, ka par brīvību nepieciešams cīnīties.

Sāpīgākais revolūcijā bija cilvēku zaudējums. Pieņemts uzskatīt, ka revolucionāri revolūcijas gaitā nogalināja 80 baltvāciešu,[67] bet bija arī desmitiem citu, vēl neuzskaitītu upuru. Šis skaits nav mazs, jo pat viena cilvēka nāve jau nav maz. Taču oficiālā valsts vara reakcijas laikā nogalināja nesalīdzināmi vairāk kā revolucionāri. Latviešu tautai bija jānes smagi upuri, kādu nebija mūsu kaimiņu tautām. Zināms, ka soda ekspedīciju darbības rezultātā, cietumos, katorgā, trimdā un emigrācijā miruši 2496 cīnītāji.[68] Vairāk nekā 5700 cilvēku sodīja ar spaidu darbiem, cietumu un nometināšanu Sibīrijā, pēra ar rīkstēm un līdz karastāvokļa beigām izraidīja no Baltijas.[69] Latvieši, kuri veidoja 1,5% Krievijas iedzīvotāju, Sibīrijas trimdā pēc 1905. gada revolūcijas bija 10–12% visu izsūtīto. Ap 5000 Latvijas revolucionāru emigrēja uz ārzemēm. Tātad Latvijas iedzīvotāji zaudēja vairāk nekā 13 000 cilvēku. Revolūcijas dalībnieki un tātad arī tās upuri galvenokārt bija jauni cilvēki vismaz ar elementāro izglītību, ideāli noskaņoti, kam rūpēja Latvijas nākotne. Viņi bija tautas labākā daļa. Latviešu zemnieki, kuri

piedalījās revolūcijā, cieta arī materiāli: nodedzināja vismaz 300 zemnieku māju, radot zaudējumus tālaika vērtējumā ap 3 miljoniem rubļu.[70] Tāda bija Krievijas impērijas valdībai nepaklausīgo zemnieku oficiālā sodīšanas politika, kurā prevalēja nežēlība, nevis 20. gadsimta sākuma modernā valstiskuma tiesiski principi. Šāda despotiskā politika ievērojami pasliktināja zemnieku ekonomisko stāvokli. Jāņem vērā, ka tas notika laikā, kad Krievijas zemnieki vēl joprojām saskārās ar badu. Vēl nesen – 1901. gadā – Krievijas Eiropas daļas 147 apriņķu 27,6 miljoni iedzīvotāju cieta badu.[71] Šāda impērijas soda politika liecina tikai par to, ka tajā valdošajai sistēmai 20. gadsimtā nevarēja būt nākotnes.

Revolūcijas gaitā veidojās vairākas citas atziņas, kam nākotnē bija neparedzamas sekas. Soda ekspedīciju nežēlība un varmācība, kā parādīja nākotnes prakse, izslēdza latviešu tautas jebkādu sadarbību ar Latvijas politiskajā un saimnieciskajā dzīvē visnotaļ ietekmīgo iedzīvotāju daļu – baltvāciešiem, kā arī noskaņoja uz nesamierināmu vardarbību pret cara patvaldību. Ar daudzajiem revolucionāru veiktajiem vardarbības aktiem un asiņainajiem ekscesiem revolūcijas ekstrēmā metode attālināja no tās sabiedrības liberālo daļu, bet plašos iedzīvotāju slāņos radīja ilūziju, ka vardarbība var kļūt par glābēju visās nelaimēs. Veidojās pārliecība, ka kardināli svarīgus politiskos jautājumus visvienkāršāk un rezultatīvāk var atrisināt ar bruņotu spēku. Šī atziņa pavēra iespējas boļševiku ideoloģijas paplašināšanai. Šī ilūzija veicināja atbalstu arī 1919. gada padomju varas darbībai. 1905. gada demokrātiskā revolūcija Latvijā tomēr nebija 1917. gada oktobra apvērsuma ģenerālmēģinājums, bet gan cariskās impērijas atpalikušās pārvaldes sistēmas pārvarēšanas mēģinājums.

Atsauces un skaidrojumi

[1] 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d.: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918. – R., 2000. – 333.–401. lpp.

[2] Первая революция в России: Взгляд через столетие. – Москва, 2005. – С. 9.

[3] *Blanks E.* 1905. gada revolūcija. – R., 1930. – 31. lpp.

[4] Aprēķināts pēc: *Skujenieks M.* Latvija. Zeme un iedzīvotāji / 3. pārstr. un papildin. izd. – R., 1927. – 256. lpp.

[5] Aprēķināts pēc: Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata: 1905.–1907. gada revolūcija. – 1. sēj., 3. d. – R., 1983. – 300. lpp.

[6] 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d. – 222. lpp.; Очерки экономической истории Латвии, 1900–1917. – Рига, 1968. – С. 41, 42.

[7] *Apine I.* 1905.–1907. gada revolūcija Latvijā un latviešu sociāldemokrāti. – R., 2005. – 22. lpp.

[8] Patronāta tiesības – vācu muižnieku privilēģija iecelt sev vēlamu mācītāju. Kurzemes, Zemgales un Vidzemes muižniekiem jau no 17. gadsimta savās draudzēs bija patronāta tiesības. Šī privilēģija gadu gaitā bija sankcionēta līdz ar citām muižnieku privilēģijām. Sk.: Latviešu konversācijas vārdnīca. – 16. sēj. – R., 1937–1938. – 31 245., 31 246. sl.

[9] Latvija 19. gadsimtā: Vēstures apceres. – R., 2000. – 95., 96. lpp.

[10] Turpat. – 448., 449. lpp.

[11] *Витте С. Ю.* Воспоминания. – Т. 2. – Москва, 1960. – С. 517.
[12] *Apine I.* 1905.–1907. gada revolūcija Latvijā un latviešu sociāldemokrāti. – 15., 16. lpp.
[13] *Bērziņš J.* Latvijas strādnieku demonstrācijas Krievijas buržuāziski demokrātiskās revolūcijas priekšvakarā // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1989. – Nr. 3. – 35.–46. lpp.
[14] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatā: 1905.–1907. gada revolūcija. – 1. sēj., 1. d. – R., 1976. – 103. lpp.
[15] Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 117. f., 11. apr., 556. l., 99. lp.
[16] *Lapa L.* Rīgas apakšvirsnieku mācību bataljona pārstāvju liecības par demonstrācijas apšaušanu 1905. gada 13. janvārī Daugavmalā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2005. – Nr. 1. – 140. lpp.
[17] Latvijas Valsts arhīva Sociālpolitisko dokumentu nodaļa (turpmāk LVA SPDN), 1. f., 1. apr., 3. l., 34., 35. lp.; 9. un 13. janvāris: 1905. g. janvāra dienas un viņu pēcskaņas Latvijā. – Maskava, 1925. – 46. lpp.
[18] Krievijas impērijā 1901. gadā bija 133 miljoni iedzīvotāju, bet 1904. gadā – 141,4 miljoni iedzīvotāju. Sk.: *Бескровный Л. Г.* Армия и флот России в начале XX в. – Москва, 1986. – С. 10. Latviešu apdzīvotajā teritorijā 1897. gadā dzīvoja 1 929 400 iedzīvotāju, no tiem 1 318 100 jeb 68,3% latviešu. Sk.: *Skujenieks M.* Latvija. Zeme un iedzīvotāji. – 256. lpp.
[19] Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. – 1. d. – R., 1961. – 118. lpp.
[20] *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas 50 gadi. – Stokholma, 1993. – 65. lpp.
[21] Salīdzinošos skaitliskos rādītājus sk.: Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. – 118. lpp.; КПСС: Справочник / 4 дополн. и перераб. изд. – Москва, 1980. – С. 41.
[22] Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. – 118. lpp.; *Kažmers-Pops J.* Latvijas strādnieku cīņa 1905. gada revolūcijā // 1905. gads: LKP vēstures komisija. – Maskava, 1936. – 27. lpp.
[23] *Алексеенков П.* Борьба двинских социал-демократов за большевизацию масс в 1905 году // Коммунист Советской Латвии. – 1974. – № 6. – С. 87.
[24] *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas 50 gadi. – 69. lpp.; *Kažmers-Pops J.* Latvijas strādnieku cīņa 1905. gada revolūcijā. – 26. lpp.
[25] *Švābe A.* Latvijas vēsture, 1800–1914. – [Stokholma], 1958. – 608. lpp.
[26] Революция 1905–1907 гг. в Латвии: Документы и материалы. – Рига, 1956. – С. 11, 42, 44, 58, 61, 77; Tautas vara Latvijas pagastos 1905. gadā: Dokumenti un materiāli. – R., 1985. – 16., 18., 31. lpp.
[27] Революция 1905–1907 гг. в Латвии: Документы и материалы. – С. 25, 26.
[28] 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d. – 342. lpp.
[29] Pēterburgas Avīzes. – 1905. – 19. apr. Šīs petīcijas autors bija Rainis. Sk.: *Rainis J.* Kopoti raksti. – 30. sēj. – R., 1983. – 370.–375. lpp.
[30] Kurzemnieks. – 1930. – 2. maijs.
[31] *Blanks E.* 1905. gada revolūcija. – 27. lpp.
[32] Pasaules vēsture. – 4. sēj. – R., 1930. – 330. lpp. Čerkesi ir Kaukāza kalniešu pēcnācēji, kas sevi sauc par adigiešiem. Viņiem radnieciskas tautas ir kabardieši un abhāzi. 19. gadsimtā čerkesu sociālā iekārta vēl bija feodālisms. Vīriešus skarbi audzināja par karavīriem un jātniekiem. Izpildot kaujas uzdevumus, bija nežēlīgi.
[33] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 1. d. – 141. lpp.; Революция 1905–1907 гг. в Латвии: Документы и материалы. – С. 216.
[34] Революция 1905–1907 гг. в Латвии: Документы и материалы. – С. 217–219.
[35] 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d. – 356. lpp.
[36] Dienas Lapa. – 1905. – 11. nov.
[37] Turpat. – 12. nov.
[38] *Cielēns F.* Laikmetu maiņā. – 1. sēj. – Lidingo, 1961. – 191. lpp.

[39] Tautas vara Latvijas pagastos 1905. gadā: Dokumenti un materiāli. – 157. lpp.; *Greitjānis I.* Lauki revolūcijas virpuļos // Cīņa. – 1985. – 25. janv.; *Greitjānis I.* Par strādnieku un zemnieku savienības dzimšanu 1905. gadā // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1988. – Nr. 1. – 131. lpp.

[40] Latvis. – 1930. – 22. aug.

[41] *Cielēns F.* Laikmetu maiņā. – 1. sēj. – 195. lpp.

[42] Brīvo latviešu biedrība Filadelfijā, 1892–1982. – Filadelfija, 1982. – 26. lpp.

[43] 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d. – 366. lpp.

[44] LVA SPDN, 35. f., 12. apr., 170. l., 2. lp.

[45] *Bērziņš J.* Bruņotās sacelšanās problēmas Latvijas pilsētās 1905. gada revolūcijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1993. – Nr. 2. – 257. lpp.

[46] Latvijas Nacionālā bibliotēka, R X/17, 4. mape, 3. apvāks, 75. lp.

[47] *Cielēns F.* Laikmetu maiņā. – 1. d. – 206. lpp.

[48] LVA SPDN, 1. f., 1. apr., 3. l., 7. lp.; 35. f., 14. apr., 67. l., 7. lp.

[49] *Švābe A.* Latvijas vēsture, 1800–1914. – 635. lpp.

[50] *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas 50 gadi. – 63. lpp.

[51] Aprēķināts pēc: Российский государственный военный архив, ф. 1956, оп. 2, ед. хр. 960, л. 35, 60, 77, 80–82, 159–162 (Расписаниие сухопутных войск на 01. 05. 1905. г.).

[52] LVVA, 410. f., 2. apr., 29. l., 107.–109. lp.; Государственный архив Российской Федерации, ф. 102, ОО, 1905, оп. 233, ед. хр. 1350, ч. 51, т. 2, л. 16; Рижский Вестник. – 1905. – 16 ноябрь; *Bērziņš J.* Bruņotās sacelšanās problēmas Latvijas pilsētās 1905. gada revolūcijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1992. – Nr. 4. – 85., 86. lpp.

[53] *Bērziņš J.* Bruņotās sacelšanās problēmas Latvijas pilsētās 1905. gada revolūcijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1993. – Nr. 2. – 243.–250. lpp.

[54] 1897. gadā rūpniecības strādnieki Krievijas impērijas iedzīvotāju skaita vidū bija tikai ap 1,6%, bet 1913. gadā – ap 2,1 procentu. Aprēķināts pēc: *Бескровный Л. Г.* Армия и флот России в начале XX в. Очерки военно-экономического потенциала. – Москва, 1968. – С. 10.

[55] Революция 1905–1907 годов в России. – Москва, 1975. – С. 369, 376.

[56] *Sērviss R.* Ļeņins. Patiesā biogrāfija. – R., 2004. – 181. lpp.

[57] *Ленин В. И.* Полное собрание сочинений. – Т. 11. – Москва, 1979. – С. 336–338.

[58] Turpat. – 339., 340. lpp.

[59] *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas 50 gadi. – 83. lpp.

[60] Deutsche Geschichte im Osten Europas: Baltische Länder / Hrsg. von G. von Pistohlkors. – Berlin, 1994. – S. 426.

[61] *Benz E.* Die Revolution von 1905 in den Ostseeprovinzen Russland: Ursachen und Verlauf der lettischen und estnischen Arbeiter- und Bauerbewegung im Rahmen der ersten russischen Revolution. – Mainz, 1990. – S. 260.

[62] Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. – 1. d.: 1893–1919. – R., 1961. – 129. lpp.

[63] *Švābe A.* Latvijas vēsture, 1800–1914. – 628., 629. lpp.

[64] Tautas vara Latvijas pagastos 1905. gadā: Dokumenti un materiāli. – 93. lpp.

[65] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata: 1905.–1907. gada revolūcija. – 1. sēj., 2. d. – R., 1980. – 143. lpp.

[66] *Bīlenšteins A.* Kāda laimīga dzīve. – R., 1995. – 325. lpp.

[67] Deutsche Geschichte im Osten Europas: Baltische Länder. – S. 426,435.

[68] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata: 1905.–1907. gada revolūcija. – 1 sēj., 3. d. – R., 1983. – 298. lpp.

[69] *Švābe A.* Latvijas vēsture, 1800–1914. – 632. lpp.

[70] *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas 50 gadi. – 98. lpp.

[71] Россия, XX век: Россия в начале XX века. – Москва, 2002. – С. 356.

Jānis Bērziņš

100 Jahre seit 1905

Zusammenfassung

Die demokratische Revolution von 1905 war in Lettland – dem von Letten bewohnten, jedoch dem Russische Reich einverleibten ethnographischen Territorium – das erste Eintreten der Letten für ihre nationalen Rechte. Die Revolution hatte das Ziel die Autokratie des Zaren zu stürzen und eine demokratische Staatsordnung in Russland zu errichten. Für das lettische Volk bedeutete die Revolution gleichzeitig den nationalen Befreiungskampf gegen die Unterdrückung durch die russische Beamtenschaft und den deutschen Adel. Die spezifischen Ursachen der Revolution von 1905 in Lettland waren einserseits bedingt durch ihren bedeutenden Unterschied zu den revolutionären Vorgängen in Russland, andererseits aber auch durch die Tatsache, dass die revolutionären Ereignisse in Lettland gewissermaßen autonom vonstatten gingen.

Eine der grundlegenden Ursachen der Revolution war der Mangel an Agrarland für die Bauern, denn beinahe die Hälfte des Ackerlandes in Lettland befand sich in adligem Privatbesitz (48,3%), während der Landbesitz der Bauern kaum ein Drittel (38,5%) der Gesamtfläche ausmachte. Im Leben des lettischen Volkes spielte die doppelte nationale Unterdrückung eine bedeutende Rolle. Sowohl ländliche als auch städtische Selbstverwaltungen waren dem deutschbaltischen Adel und den bürgerlichen Kreisen unterstellt. Die Land- und Selbstverwaltungsfragen waren die wichtigsten, in denen die Letten positive Veränderungen zu erreichen strebten. Die Arbeiterbewegung Lettlands geriet beim Kampf um ihre wirtschaftlichen und politischen Rechte in Konflikt mit den Rechtsinstanzen des Russischen Reichs. Das Russische Imperium mit all seinen ungelösten Problemen stand am Vorabend der Revolution.

Anlass des Revolutionsausbruchs war die Beschießung der Arbeiterdemonstration in St. Petersburg am 9. Januar 1905. Die Einwohner Lettlands schlossen sich der Revolution nach den Ereignissen des 13. Januars in Riga an. Die revolutionäre Leitung übernahm die Lettische Sozialdemokratische Arbeiterpartei (LSDAP). Die Revolutionsereignisse gingen zunächst in den größten Städten Lettlands – in Riga, Liepāja, Jelgava, Ventspils, Daugavpils, Rēzekne und Ludza – vonstatten. Seitens der Selbstverwaltung – aber auch der Revolutionäre – folgten gewaltsame Aktionen. Die Hauptlosung der Revolution lautete "Weg mit der Selbstherrschaft!". Nach dem politischen Generalstreik im Januar begannen ausgedehnte Arbeiteraufstände, wobei die Erfüllung wirtschatlicher Forderungen den revolutionären Schwung bei den Arbeitern

nicht minderte. Allmählich beteiligten sich auch Bauern und Landarbeiter an den Aufständen – zuerst in der Umgebung Rigas, danach in Lettgallen, die der Polizei bewaffneten Widerstand leisteten. Im März streikten die Gutsknechte in Kurland – in den Landkreisen Aizpute, Grobiņa und Ventspils.

Die Revolution politisierte das Gesellschaftsleben. Im Frühjahr setzte die Petitionskampagne der demokratischen Intelligenz ein. In Livland und Kurland kam es zu Kirchendemonstrationen. Der politische Generalstreik am 1. Mai war erfolgreich in Riga, Liepāja, Jelgava, Daugavpils und Ludza. Bei den Demonstrationen kam es zu mehreren bewaffneten Zusammenstößen mit den Dragonern, Infanterie- und Polizeistreifen.

Im Juni–Juli verschob sich das Zentrum der revolutionären Bewegung aufs Land. Es begannen Ausstände der Landarbeiter. Der Julistreik erlebte seine weiteste Ausbreitung in Kurland, wo er die Form eines Generalstreiks annahm: die Landarbeiter stellten den Gutsbesitzern konkrete wirtschaftliche Forderungen. Am Kampf der Gutsknechte beteiligten sich auch Knechte von Wirtshäusern. Es folgten die Bewaffnung der Bauern und die Demolierung von Schenken.

Am 6. August wurde in Kurland der Kriegszustand erklärt. Nach einem Aufruf der Sozialdemokraten organisierte sich Widerstand gegen die von der Regierung verkündete Mobilmachung. Große staatsfeindliche Veranstaltungen fanden in Riga und besonders in Liepāja statt, wo es auf Seiten der Demonstranten mehrere Opfer gab. Die Leitung der LSDAP und des Bundes forderte dazu auf, sich auf einen bewaffneten Aufstand vorzubereiten. Von Kampfbereitschaft zeugte auch der Angriff auf das Zentralgefängnis in der Nacht vom 6. auf den 7. September, um verhaftete Mitkämpfer zu befreien.

Die Revolution erreichte ihre Kulmination im Herbst 1905. Am 17. Oktober unterzeichnete Zar Nikolaj II. ein Manifest, das gewisse Zugeständnisse den Revolutionären machte. Doch der politische Streik hatte bereits die Städte Lettlands erfasst. Vom 20.–22. Oktober fanden in Riga während des Gesamtrussischen Oktoberstreiks beeindruckende Grosskundgebungen statt, die bis zu 100.000 Menschen auf dem Grisingberg versammelten. Die politischen Streiks hatte die höchste Stufe ihrer Anwendungsform erreicht. Die Revolutionäre begnügten sich nicht mehr mit dem Erreichten, sondern hatten weitergehende Ziele gesteckt.

Auf dem Lande erklärten die Bauern die alten Gemeindevorstände für abgesetzt und wählten neue sog. Exekutivkomitees. So gestaltete sich die Errungeschaft der Revolution – die Selbstverwaltungen auf demokratischer Basis. In den Städten wurden Gewerkschaften und die ersten politischen Parteien der Deutschbalten, Russen und Letten gegründet. Desgleichen wurde der

Nationalfrage eine immer größere Aufmerksamkeit gewidmet. Zum ersten Mal wurde über die Idee der Staatlichkeit Lettlands öffentlich gesprochen, und zwar auf den im November stattfindenden Kongressen. Vom 10.–14. November fand der Kongress der Volksschullehrer Lettlands statt. Hierbei wurde der Vorschlag, die Notwendigkeit einer staatlichen Autonomie Lettlands zu diskutieren, von den Abgeordneten mit Stimmenmehrheit abgelehnt. Dagegen nahm der Kongress ein neues Schulprogramm an. Es sah eine sechsjährige Grundschule, die Einführung des Lettischen als Muttersprache sowie die Übergabe der Schulen unter Aufsicht der Selbstverwaltungsbehörden vor.

Am 19.–20. November fand in Riga der Kongress der Gemeindeabgeordneten Lettlands statt. Hierbei handelte es sich um das erste von den Einwohnern frei gewählte Vertretungsorgan Lettlands (wenn auch nur der Landbevölkerung). Der Kongress forderte dazu auf, die alten Gemeindevorstände unverzüglich ihrer Ämter zu entheben und durch neue, auf demokratischer Grundlage gebildete Exekutivkomitees, zu ersetzen. Auf dem Kongress verlangten aktivere Verkünder der nationalen Ideen und Vertreter der Lettischen Sozialdemokratischen Union (LSDU) eine umfassende Autonomie für Lettland. Doch Vertreter der LSDAP lehnten diesen Vorschlag ab. Der Kongress forderte in seinen Beschlüssen eine raschere demokratische Umgestaltung auf dem Land, wobei die Gemeindeverwaltungen beinahe gänzlich demokratisch arbeiteten.

Wegen der Erklärung des Kriegszustandes am 24. November kam es in Livland, Riga, Liepāja, Jelgava und Ventspils zum allgemeinen politischen Novemberstreik.

Ende November – Anfang Dezember kam es in den Kleinstädten zu bewaffneten Aufständen, an denen vorwiegend Bauern der anliegenden Gemeinden teilnahmen – in Tukums, Talsi, Aizpute. Vielerorts (in Vecpiebalga, Stāmeriena, Mārciena, Veckalsnava, Koknese, Skrīveri, Lielvārde, Vecauce u.a.) kam es zu bewaffneten Kämpfen mit regulären Heeresverbänden. Bei diesen Zusammenstößen siegten zwar die Armeeeinheiten, doch Opfer gab es auf beiden Seiten.

Nach einer realen Einschätzung der Kräfteverhältnisse in Riga, Liepāja und Jelgava fasste das Zentralkomitee, das Rigaer Föderative Komitee und das Libauer Vereinigte Komitee der LSDAP keinen Beschluss über einen bewaffneten Aufstand. In dieser Situation gab es keine Begründung für den Beginn eines bewaffneten Aufstandes auch in Tukums, Talsi und Aizpute. Die Organisierung des bewaffneten Kampfes entbehrte auch nicht mal der Elemente der Spontaneität. Ende November und im Dezember erreichte die Revolution ihre Kulmination. In diesen Monaten und noch im Januar des nächsten Jahres

wurde die höchste Anzahl der Adelsschlösser niedergebrannt (nach ungefähren Angaben: 117 Schlösser und 412 sonstige Gutsgebäude).

Im Jahre 1906 wüteten Strafexpeditionen. Die Autokratie kontrollierte die Situation gänzlich mit Hilfe der Armee. Im ersten Halbjahr 1906 gab es noch Hoffnung, dass die revolutionäre Bewegung in Russland und zugleich auch in Lettland vielleicht ihren vorherigen Schwung wiedererhalten werde. Das Zentralkomitee und das Rigaer Föderative Komitee der LSDAP führte Maßnahmen durch, um diese Idee zu verwirklichen. Es gab Aktionen revolutionärer Aktivisten. In Wäldern von zumindest 429 livländischen und kurländischen Gemeinden waren etwa 5000 Partisanen tätig. Bis Juli 1906 war auch die Streikbewegung in den Städten aktiv. Dennoch wurde das Niveau der entsprechenden Monate von 1905 nicht erreicht. Die Revolution hörte allmählich auf, eine Massenveranstaltung zu sein. Im ersten Halbjahr 1907 gab es revolutionäre Gesinnung nur noch in den Städten, und die durchgeführten kämpferischen Aktionen waren noch wenig effektiv als im Vergleichszeitraum 1906. Am 3. Juni 1907 entließ die Reaktion des Russischen Reichs den II. Staatsrat *(Duma)* und ging zum entscheidenden Angriff gegen den revolutionären Nachhall über. Die Revolution war vorbei.

Als Ergebnis der Revolution wurde eine (obgleich eingeschränkte) Vertretung der Völker des Russischen Reichs im Staatsrat erzielt. Rechte und Freiheiten für die Einwohner waren von sehr geringer politischer Bedeutung. Das lettische Volk bewies in der Revolution erstmalig, dass es zur Realität herangereift war. Im Volke verwurzelte sich die Idee, dass man seine Freiheit erkämpfen muss.

Die Revolution brachte enorme Menschenverluste mit sich. Als Ergebnis der Tätigkeit von Strafexpeditionen, in Gefängnissen, Straflagern und im Exil kamen 2496 Menschen ums Leben. Mehr als 5700 Personen wurde zu Zwangsarbeit, Gefängnisstrafen, Verbannung nach Sibirien, Stäupung oder Ausweisung aus dem Baltikum verurteilt. Etwa 5000 ehemalige Revolutionäre gingen ins Ausland. Die während der Revolution verübten Gewalttaten erzeugten in breiten Bevölkerungskreisen die gefährliche Illusion, dass man mit Gewalt alle Probleme lösen könne.

Alberts Varslavāns

Revolūcija Krievijas impērijā un lielvalstu attiecības 20. gadsimta sākumā

Vēstures zinātne ir visai efektīvi un pārliecinoši pierādījusi, ka revolūciju cēloņi un pamatnorises ir meklējamas valstu iekšējos procesos. Šo procesu rezultātā veiksmīgās revolūcijās samērā ātri un mērķtiecīgi noris politisko sistēmu un režīmu būtisks, kvalitatīvs pārveidojums. Bieži vien to pavada politiska varmācība un noved pie principiāla iepriekšējo varas formu pārrāvuma vai arī skar sociālo, ekonomisko un kultūras sfēru.

Līdztekus prioritārajiem iekšējiem procesiem dažādā ietekmes pakāpē revolūciju norises iespaido arī ārējie faktori. Šo faktoru ietekmes pakāpe ikvienā revolūcijā ir atkarīga no apkārtējo kaimiņvalstu politisko spēku attieksmes pret revolūciju, kā arī no politiskās situācijas plašākā – reģionālā mērogā. Piemēram, Anglijas 17. gadsimta vidus revolūciju iespaidoja ārējie faktori mazākā mērā, tāpēc ka tajā laikā Eiropas monarhijas bija aizņemtas savstarpējā militārā pretnostatījumā – Trīsdesmitgadu karā. 18. gadsimta beigu Francijas Lielo revolūciju ārējā iejaukšanās ietekmēja daudz būtiskāk: Eiropas monarhiem izdevās izveidot dažādas pret revolūciju vērstas koalīcijas. Šajā gadījumā ārējo iejaukšanos veicināja arī tas, ka Francijas Lielās revolūcijas veiksme draudēja jūtami ietekmēt arī apkārtējo monarhiju sociālo, ekonomisko un kultūras sfēru.

1905.–1907. gada revolūcijas Krievijas impērijā pamatcēloņi arī bija šīs valsts iekšējie procesi, bet līdztekus tam revolūcijas gaitu kaut kādā mērā ietekmēja arī ārējie faktori. Šo faktoru ietekmes līmeni konkrētajā gadījumā noteica vispirms kopējā pasaules politiskā situācija: pasaule bija iegājusi politiskā iespaida sfēru un koloniju pārdalīšanas stadijā. Tas izraisīja starpvalstu sacensību šajā jomā, savstarpējus varmācīgas novājināšanas mēģinājumus un lokālu teritoriju pārdales karu veidošanos. Tomēr konkrētajā starptautiskajā situācijā arī veiksmīga revolūcija Krievijas impērijā, politiskās sistēmas un režīma maiņa šajā valstī nedraudēja būtiski iespaidot politisko un sociālo stāvokli citās pasaules lielvalstīs.

20. gadsimta sākuma pasaules ainā revolūcija Krievijas impērijā bija "pakaļdzīšanās" revolūcija, lai panāktu politiskajā struktūrā un režīmā stāvokli, ko jau ievērojami agrāk bija sasniegušas attīstītākās pasaules lielvalstis. Protams, ka Krievijas impērijas īpatajos apstākļos, kā arī revolūcijas "aizkavētajā" raksturā revolūcijas izpausmēm pievienojās arī sociāla rakstura uzdevumu izvirze, impērijā iekļauto tautu nacionālā jautājuma risināšana u.c. problēmas. Tomēr revolūcijas gaitas iespaidošanas ārējo faktoru galvenokārt noteica pasaules teritoriju pārdalīšanas un starptautisko spēku samēra pārkārtošanas jautājums. Konkrēti tas izpaudās starpvalstu militāro konfliktu ietekmē uz revolūcijas gaitu, kā arī Krievijas revolūcijas rezultātu izmantošanā starpvalstu spēku samēra pārkārtošanā un valstu koalīciju veidošanas pasteidzināšanā.

Krievu-japāņu karš un revolūcija

1904. gada janvārī uzliesmojušais Japānas–Krievijas karš cariskajai Ārlietu ministrijai izvirzīja uzdevumu veidot šī kara diplomātisko nodrošinājumu. Gandrīz uzreiz tai vajadzēja atteikties no mēģinājuma radīt pretjapāņu koalīciju. Pēterburgā zināja, ka Francija ir pabeigusi attiecību noregulēšanu ar Lielbritāniju. Tas ievērojami samazināja iespēju Tālajos Austrumos iesaistīt Franciju sadarbībā pret 1902. gadā noslēgto Japānas un Lielbritānijas savienību. Vācijai pret Krievijas un Japānas karu bija duāla pozīcija. Tā apsolīja Pēterburgai neveidot sarežģījumus pie Krievijas impērijas rietumu robežas un demonstrēja tiešu ieinteresētību Krievijas spēku atvilkšanā Tālo Austrumu virzienā. Tajā pašā laikā Tokija saņēma Berlīnes apliecinājumu, ka Vācija vajadzības gadījumā neitralizēs iespējamos Francijas mēģinājumus palīdzēt šajā rajonā Krievijai. Lielbritānijas nostāšanos kādā karotāju valstu pusē noteica Anglijas un Japānas vienošanās noteikumi: Lielbritānijai bija jānostājas Japānas pusē. Galu galā ASV prezidents T. Rūzvelts brīdināja gan Franciju, gan Vāciju, ka to pievienošanās Krievijai neatstās viņa valsti vienaldzīgu un rosinās atbalstīt mikado impēriju.[1]

1904. gada 25. janvārī, raksturojot Krievijas impērijas tālaika stāvokli, populārā nacionālistiskā laikraksta "*Новое время*" izdevējs un žurnālists Andrejs Suvorins konstatēja: "Varbūt Krievijai nekad nebija tik sarežģīti politiski uzdevumi kā pašreiz. Tomēr tā pati gāja tiem pretī ar kaut kādu stihisku aizrautību, nezinot vai pilnībā neapzinoties, kas to gaida, kādus šķēršļus tā sastaps, ar kādiem drakoniem tai nāksies cīnīties, kādus bezdibeņus pārkāpt."[2]

Šādā situācijā cariskā diplomātija uzskatīja par savu tuvāko uzdevumu panākt stabilu un pēc iespējas Krievijai labvēlīgāku citu valstu neitralitāti. Te svarīga bija triju valstu – Lielbritānijas, ASV un Ķīnas – pozīcija. 1904. gada janvāra

beigās Krievijas vēstnieks Londonā grāfs A. Benkendorfs ziņoja, ka britu karalis ir parakstījis dekrētu par stingras neitralitātes ievērošanu krievu-japāņu kara jautājumā. Vēlāk noskaidrojās, ka tas bija saskaņots ar Franciju un noteica jau abu valstu pozīciju. Tajā pašā laikā Krievijas sūtnis Pekinā P. Lasars paziņoja par Ķīnas nodomu saglabāt neitralitāti. Nedaudz vēlāk šajā virzienā savu pozīciju noteica Amerikas Savienotās Valstis. Tās izvirzīja galvenajām lielvalstīm priekšlikumu un guva to atbalstu par Ķīnas neitralitātes atzīšanu un līdz ar to par karadarbības lokalizēšanu Ķīnā Mandžūrijas telpā. Pirmais Krievijas pilnvarotais vēstnieks ASV grāfs Arturs Kasini rakstīja Krievijas ārlietu ministram V. Lamzdorfam, ka pēc sarunas ar ASV valsts sekretāru Dž. Heju krievu diplomātam ir veidojusies pārliecība, ka federālā valdība Krievijas kara gadījumā ar Japānu ir nolēmusi turēties pie "visstingrākās neitralitātes"[3].

1904. un 1905. gada mijā krita Krievijas impērijas Klusā okeāna flotes galvenā atbalsta bāze Portartura. Japānas flote ieguva neierobežotu kundzību uz jūras, jo Krievijas Pirmās Klusā okeāna eskadras galvenie spēki bija iznīcināti, bija zaudēta atbalsta bāze, uz ko varētu balstīties no Eiropas virzītā Otrā Klusā okeāna eskadra. Japānai atbrīvojās vesela armija ar spēcīgu smagās artilērijas nodrošinājumu, ko tagad varēja virzīt pret ģenerāladjutanta A. Kuropatkina vadītajiem Krievijas sauszemes spēkiem Mandžūrijā.

Tas izraisīja plašu starptautisku rezonansi. Eiropas lielvalstis un ASV bija satrauktas gan par cariskās patvaldības bezspēcību, kā arī šīs neveiksmes sociālajām sekām. Bija izjaukts Tālo Austrumu un arī Eiropas līdzsvars. Reālas aprises jau bija guvis revolūcijas izvērsums pašā Krievijā un tās atskaņas citās valstīs. Japānas diplomātija uzskatīja, ka ir izdevīgs moments, lai sāktu zondēt miera noslēgšanas iespējas. Tomēr Krievija vēl nezaudēja cerības panākt uzvaru karā, un šī diplomātiskā zondāža neguva attīstību.[4]

Portarturas krišana kompromitēja carismu. Tā liecināja par patvaldnieciskās sistēmas neatbilstību, pastiprināja dažādo sabiedrības slāņu neapmierinātību, stimulēja sociālās krīzes nobriešanu. 1905. gada janvārī sākās revolūcija. No janvāra līdz jūnijam streiku kustība sasniedza nebijušus apjomus: streikoja ap 1 miljons 290 tūkstošu cilvēku. Apmēram puse no tiem izvirzīja politiskas prasības, aktivizējās zemnieku kustība. Šīs uzstāšanās kopā ar militārajām neveiksmēm sāka šķobīt carisma galveno balstu – armiju. Pats redzamākais nepakļāvības piemērs, kas izraisīja arī starptautisku rezonansi, bija bruņukuģa "Potjomkins" uzstāšanās.[5]

A. Kuropatkina vadītās Mukdenas ofensīvas Mandžūrijā neveiksmes rezultātā Krievijas armiju izspieda no Dienvidmandžūrijas, cīņa par šo rajonu sāka gūt ilgstoša pozīciju kara raksturu. Krievijas neveiksmes pie Mukdenas bija jauns trieciens carisma prestižam. Francijas baņķieri atteicās piešķirt Krievijai jaunu aizņēmumu, kas bija jau saskaņots. Britu presē parādījās ziņas par carisma kā

kreditora nedrošumu. Tajā pašā laikā Japāna 1904. gadā saņēma vairākus ASV un Lielbritānijas aizdevumus. Francijas ārlietu ministrs Teofils Delkasē sarunā ar Krievijas vēstnieku Parīzē A. Ņelidovu lika saprast, ka Francija, ja to lūgs, neatteiksies no vidutāja lomas miera noslēgšanā Tālajos Austrumos. Tomēr T. Delkasē uzsāktās diplomātiskās aktivitātes apsīka, jo Nikolajs II turpināja uzstāties tikai par "lielvalstij cienīga" miera līguma noslēgšanu ar Japānu, kā arī noraidīja Lielbritānijas iesaistīšanos vidutāja statusā.[6]

No Eiropas nosūtītās Krievijas flotes eskadras sagrāve Cusimas līcī deva jaunu smagu triecienu carisma prestižam. Kara beigšanas nepieciešamība un spēku koncentrēšana pret revolūciju kļuva acīm redzama pat pašiem cietpaurīgākajiem cara ministriem un atbalstītājiem. 1905. gada 24. maijā militārajā apspriedē Carskoje Selo nonāca pie secinājuma, ka "svarīgāka ir iekšējā labklājība", nevis uzvara un ka "tūlīt jāstājas pie sarunām par mieru".[7]

Nedaudz agrāk, otrajā dienā pēc Cusimas, Japāna slepeni lūdza ASV prezidentam T. Rūzveltam uzņemties personisko iniciatīvu un uzstāties par vidutāju Krievijas un Japānas miera sarunu procesā. Prezidents, nevēlēdamies, lai strauji mainītos spēku samērs Tālajos Austrumos, pieņēma šo aicinājumu. 26. maijā viņš ierosināja karojošajām pusēm sanākt konferencē, kur noskaidrotu iespējamos pamiera noteikumus. 30. maijā Krievija pieņēma šo priekšlikumu.[8]

Pēc tam kad pieredzējuši Krievijas diplomāti – vēstnieks Parīzē A. Ņelidovs un vēstnieks Romā N. Muravjovs – atteicās būt par savas valsts delegācijas vadītājiem, par pirmo Krievijas delegācijas pilnvaroto kļuva ārlietu ministra V. Lamzdorfa atbalstītais Krievijas ievērojamais politiķis S. Vite. Par otro pilnvarnieku kļuva vēstnieks Vašingtonā R. Rozens, bet par ekspertu nozīmēja pieredzējušo starptautisko tiesību speciālistu F. Martensu. Instrukcijā Krievijas delegācijai bija paredzēts noslēgt "cieņas pilnu" mieru, ko varētu balstīt arī uz iespējamo ASV un Lielbritānijas nevēlēšanos pieļaut pārlieku lielu Japānas nostiprināšanos Tālajos Austrumos. S. Vite, liekot lietā personisko iniciatīvu, pieļāva arī agrākajās Krievijas un Japānas pārrunās panākt konkrētus kompromisus, lai Tālajos Austrumos nodrošinātu abpusēji izdevīgus ietekmes nostiprinājumus. Krievijas delegācijas vadītājs cerēja sarunu gaitā panākt arī Rietumu lielvalstu – pirmkārt Francijas aizdevumu carismam. Japānas pozīcijas paredzamajās sarunās stiprināja ASV prezidenta V. Tafta un Japānas premjera T. Kacuras jūlijā noslēgtā vienošanās, kā arī augustā uz jauniem noteikumiem atjaunotais Lielbritānijas un Japānas savienības līgums. ASV un Lielbritānija atzina Japānas tiesības panākt protektorātu pār Koreju, piešķīra Japānai vēl vienu aizdevumu. Sarunu gaitā nenoliedzamā ASV, Vācijas un Francijas diplomātijas iedarbībā Nikolajs II piekrita Sahalīnas salas sadalīšanai starp Krieviju un Japānu. 1905. gada 5. septembrī ASV pilsētā Portsmutā tika parakstīts Krievijas un Japānas miera traktāts.[9]

Militārā sakāve krievu-japāņu karā cariskās Krievijas pozīcijas Tālajos Austrumos nopietni ierobežoja. Tomēr arī pēc miera līguma saglabājās Krievijas lielvalsts prestižs. Kara pārtraukšana deva iespēju patvaldībai koncentrēties pretrevolūcijas cīņai un veltīt lielāku uzmanību Eiropas un Tuvējo Austrumu problēmai.

Krievu-japāņu kara priekšvakarā, izstrādājot nākamās militārās kampaņas pret Krievijas impēriju, Japānas politiķi un stratēģi rēķinājās ar iekšējās spriedzes pieaugumu Krievijā un īpašu uzmanību veltīja starpnacionālajām sadursmēm impērijā. 1903. gada septembrī Tokijas laikraksts *"Niči – Niči"* rakstīja: "Mēs sagrāvām Ķīnu ar tās 400 miljoniem iemītnieku, sagrausim arī Krieviju ar tās 150 miljoniem iedzīvotāju, kuri, līdzīgi vienā krātiņā iesprostotiem, mūžīgi savstarpēji ķildīgiem trakiem suņiem, neieredz viens otru." Tā paša gada vidū Japānas Ģenerālštāba memorandā bija norādīts uz sociālistisko kustību kā iespējamo sabiedroto, veicot graujošu darbību pret Japānas potenciālo pretinieku – Krieviju. 1904. gada pirmajā pusē japāņu izlūkdienesta sadarbība ar opozicionāriem Krievijas impērijā sekmīgi sāka attīstīties vairākos virzienos, īpaši Somijā, Polijā un Aizkaukāzā.[10]

Pirmskara un kara gados faktiskais japāņu izlūkošanas un graujošās darbības vadītājs Krievijā bija Ģenerālštāba darbinieks kadru virsnieks Motodziro Akasi (1864–1919). 1901. gadā viņu nozīmēja par Japānas militāro atašeju Francijā. Nākamā gada rudenī M. Akasi ieradās Sanktpēterburgā, kur savas darbības pirmajos mēnešos galvenokārt vāca informāciju par Krievijas impērijas militārajiem spēkiem. 1904. gada februāra pirmajās dienās līdz ar kara sākumu kopā ar Japānas diplomātisko pārstāvniecību viņš izbrauca no Krievijas un apmetās Stokholmā, kur vairākus mēnešus skaitījās militārais atašejs Zviedrijā.[11]

1905. gada pirmajā pusē pulkvedis M. Akasi sarakstījās ar 1904. gada novembrī nodibinātās Somijas aktīvās pretošanās carismam organizatoru un vadītāju Konni Zilliakusu (arī Cilliakuss) un Gruzijas Sociālistu federālistu revolucionārās partijas līderi G. Dekanozovu. Sarakstē galvenokārt risinājās jautājums par lielas ieroču partijas iepirkšanu un tās nelegālu nogādi Krievijā revolucionāro organizāciju vajadzībām. Pagaidām nav zināms, kādos apstākļos K. Zilliakuss un M. Akasi izveidoja plānu par Japānas finansējumu Krievijas revolucionāriem, lai paātrinātu bruņotās sacelšanās sākumu Krievijā. Zināms, ka pirmo reizi šo problēmu viņi apsprieda jau 1904. gada februārī. Šo plānu atbalstīja Japānas vēstnieks Londonā vikonts Tadasu Hajasi, bet vēlāk – arī Japānas Ģenerālštābs.[12]

Jau 1904. gada marta sākumā ar pazīstamā Somijas konstitucionālista I. Kastrena rekomendāciju M. Akasi devās uz Krakovu, lai tiktos ar Romanu Dmovski – žurnālistu un Polijas Tautas līgas Slepenās padomes locekli. Apspriedes par iespējamo Tautas līgas piedalīšanos bruņotā sacelšanās noslēdzās ar ieteikuma vēstules izsniegšanu R. Dmovskim kontaktu izveidošanai ar Japānas Ģenerālštābu un izlūk-

dienesta iestādēm. Pēc dažām dienām R. Dmovskis devās ceļā un maijā ieradās Tokijā – formāli kā līgas žurnāla korespondents. Tokijā viņš sastādīja divus plašus ziņojumus par Krievijas iekšējo stāvokli un poļu jautājumu. Ziņojumos Japānas militārajai vadībai bija pausts uzskats, ka priekšstats par iespēju izmantot poļu nacionālo kustību "poļu frontes" izveidošanai Krievijas aizmugurē, lai novājinātu Krievijas impēriju, ir kļūdains. R. Dmovskis ierosināja pagaidām aprobežoties ar propagandu padoties japāņu gūstā Mandžūrijas frontē esošajiem poļu izcelsmes karavīriem.[13]

Aktīvāka pozīcija Japānas iesaistīšanā bruņotās sacelšanās organizēšanā Krievijas impērijā bija Polijas Sociālistiskajai partijai. 1904. gada jūlija sākumā sarunu turpināšanai uz Tokiju devās Juzefs Pilsudskis. Viņš iesniedza Japānas Ārlietu ministrijai memorandu, kurā rosināja uz Polijas Sociālistiskās partijas bāzes izveidot poļu un japāņu savienību un izteica jau agrāk izskanējušo lūgumu sniegt materiālo atbalstu bruņotās sacelšanās gatavošanai. Jāatzīmē, ka poļu nelegālie pārstāvji Tokijā bieži vien neatrada kopēju valodu ar japāņiem un viņu panākumi jautājumā par sadarbību ar Japānu bija maznozīmīgi.[14]

1919.–1920. gadā izdotajās atmiņās K. Zilliakuss atzina, ka 1904. gadā Parīzē un Ženēvā organizētās Krievijas atbrīvošanās kustības starppartiju konferences norisa ar Japānas valdības ziņu un atbalstu. 1904. gada aprīļa beigās un maija sākumā K. Zilliakuss saņēma Krievijas sociāldemokrātu (G. Pļehanovs) un liberāļu (P. Strūve) principiālu piekrišanu par opozicionāro partiju konferences sasaukšanu. Domājams, ka par somu aktīvista sakariem ar japāņu izlūkdienesta pārstāvjiem partiju vadītāji tad vēl nezināja. Maija beigās ar carisma izlūkdienesta ārzemju aģentu starpniecību par konferences sasaukšanas plāniem uzzināja Pēterburgā. 1904. gada 5. jūlija vēstulē Iekšlietu ministrijas Policijas departamenta direktoram A. Lopuhinam ziņoja, ka "pēdējā laikā somi jūtami satuvinājušies ar krievu un poļu revolucionāriem, turklāt par vidutāju šajā jautājumā ir Cilliakuss, laikraksta *"Fria Ord"* redaktors", ka "starp somiem un japāņiem ir pastāvīgi sakari" un ka "japāņiem tāpat ir sakari ar poļu revolucionāriem".[15]

Pēc II Internacionāles Amsterdamas kongresa, kurā tā viesis K. Zilliakuss ar panākumiem propagandēja starppartiju konferences sasaukšanu, konferences gatavošanas darbā iekļāvās M. Akasi. 31. augustā Japānas Ģenerālštāba priekšnieka vietnieks G. Nagaoka viņam paziņoja, ka konferences sasaukšanas mērķiem ir nodrošināts 100 000 jenu. Carismam opozicionāro partiju debatēs par konferences sasaukšanu kāds "latviešu biedrs" (?) "apzināti vai neapzināti" atklāja konferences iniciatoru "sakarus ar Japānas valdību". Tas uz vairākiem mēnešiem aizkavēja izveidot konkrētu nostāju par konferences sasaukšanu.[16]

Krievijas atbrīvošanās kustības carismam opozicionāro un revolucionāro partiju 1. konference norisa Parīzē no 1904. gada 30. septembra līdz 4. oktobrim. Sašķeltā Krievijas sociāldemokrātija tajā nepiedalījās. Par konferences rezultātiem

M. Akasi ziņoja uz Tokiju, ka Krievijas dažādās partijas var darboties pret carismu katra ar savām metodēm: liberāļiem jāapkaro valdība ar zemstu starpniecību un laikrakstu kampaņām; eseriem un citām partijām jāspecializējas galējas cīņas metodēs; kaukāziešiem, izmantojot savu pieredzi, jāorganizē uzbrukumi; poļu sociālistiem jāliek lietā demonstrāciju organizēšanas pieredze. Konferences dalībnieki un arī japāņi bija apmierināti ar sasniegto. Par konferences darbu un noslēguma dokumentiem Tokijā uzzināja no M. Akasi telegrammām Japānas Ģenerālštābam un Francijas vēstnieka I. Motona ziņojumiem Japānas Ārlietu ministrijai.[17]

Japāņu aģentūras Rietumeiropā vadītājs M. Akasi konstatēja, ka pēc Parīzes konferences notika vairākas tikšanās, kurās piedalījās to Krievijas opozicionāro partiju pārstāvji, kas "izmanto ārkārtējus pasākumus". 1904. gada oktobrī viņš uzsāka vairāku Krievijas revolucionāro partiju atklātu subsidēšanu. Japānas valdības materiālās palīdzības "praktisku priekšlikumu" saņēma meņševiki, bundisti, Latvijas sociāldemokrāti, Polijas un Lietuvas sociāldemokrāti. Tomēr šo organizāciju pārstāvji it kā atteicās no šīs palīdzības.[18] Gada otrajā pusē pret Krievijas impēriju vērsto japāņu aģentūras darbību Rietumeiropā sāka kontrolēt impērijas pretizlūkošanas orgāni.[19]

Lai 1905. gada vasarā veicinātu revolucionārās kustības intensifikāciju Krievijā, M. Akasi vadītā Japānas aģentūra Parīzē sāka aktivizēt opozicionārās emigrācijas jaunas konferences sasaukšanu. Pēc japāņu ieceres tai vajadzēja veicināt bruņotas sacelšanās organizēšanu un opozicionāro spēku konsolidēšanu. 1905. gada februārī un martā jaunās konferences sasaukšanas iniciatori sāka izvērst sagatavošanas darbu. Cariskais izlūkdienests par konferences organizēšanas centrālo personu uzskatīja "somu aģitatoru" Koni Zilliakusu. Parādījās aģentūras ziņa, ka viņš Hamburgā jau nopircis 6000 mauzerpistoļu un plāno iegādāties jahtu, lai ieročus nogādātu Krievijā, turklāt "Zilliakuss ir sakaros ar Japānas vēstniecību Londonā un piegādā somu un poļu revolucionāriem lielas naudas summas"[20].

Krievijas opozīcijas starppartiju 2. konference 1905. gada 2.–8. aprīlī darbojās Ženēvā. Tajā pēc partiju strīdiem bija pieņemti divi dokumenti: politiskā deklarācija, ko parakstīja visi dalībnieki, un tikai sociālistisko partiju parakstīta deklarācija. Pirmajā dokumentā bija formulēti "bruņotās sacelšanās tiešie politiskie mērķi": demokrātiskas republikas izveidošana, Satversmes sapulces sasaukšana, kā arī specifiskas nacionālo partiju prasības. Sociālistu deklarācijā bija iekļautas ne tikai demokrātisko pārveidojumu prasības, bet arī vēršanās pret kapitālistisko ekspluatāciju. Japāņu pulkvedis M. Akasi bija apmierināts ar konferences rezultātiem. Viņš deklarēja, ka konferences dalībnieki apņēmušies turpināt revolucionāro darbību, lai 1905. gada vasarā "uzsāktu pārdrošo soli". 1905. gada 12. aprīļa ziņojumā Japānas Ģenerālštāba priekšniekam maršalam A. Jamagatam viņš informēja, ka lielajai sacelšanās jāsākas jūnijā un carisma opozīcija iekļaujas

arvien jaunos pasākumos, lai iegūtu ieročus un sprāgstvielas. Pēc M. Asaki sākotnējā aprēķina tam būs nepieciešams 440–450 tūkstoši jenu. Šo viņa prasību uzreiz neizdevās izpildīt, jo bruņotās sacelšanās Krievijā finansēšanai Tokijā bija arī stratēģiski domājoši pretinieki, pat ārlietu ministrs D. Komura. Viņš uzsvēra nepieciešamību ievērot iespējamās bruņotās sacelšanās sekas ne tikai pašai Krievijai, bet arī citām Eiropas lielvalstīm, īpaši Vācijai un Austroungārijai. Ārlietu ministrs izteica domu, ka "var paredzēt nekārtību turpināšanos Krievijā arī tajā gadījumā, kad Japāna tās vairs neatbalstīs". Tātad Japāna nebija ieinteresēta izmaiņās Krievijas impērijas situācijā tālāk par konkurenta izmešanu no cīņas arēnas Tālo Austrumu teritoriju sadalē. Tomēr marta beigās Japānas valdība atvēlēja bruņotās sacelšanās gatavošanai Krievijā miljonu jenu.[21]

1905. gada marta beigās un aprīļa sākumā Krievijas opozicionārās emigrācijas pārstāvji Rietumeiropā izvērsa ieroču un munīcijas pārdevēju meklēšanu. Pats japāņu pulkvedis M. Akasi šajā procesā centās palikt ēnā un darbojās galvenokārt ar G. Dekanozova un K. Zilliakusa starpniecību, kuri savukārt necentās afišēt nepieciešamo līdzekļu saņemšanas avotu. Naudu nodeva revolucionāriem tikai tad, kad tiem bija stingra noruna ar ieroču pārdevējiem. Tikai poļi, kā rakstīja M. Akasi, naudu saņēma avansā un varēja ar to brīvi rīkoties. Neraugoties uz to, ka gatavošanās bruņotai sacelšanās, pēc K. Zilliakusa domām, norisa "brīnišķīgi" un japāņu nauda "kusa kā sniegs saulītē", M. Akasi nervozēja un izteica neapmierinātību ar "revolucionārās kustības pašreizējo formu" Krievijā. Viņš nodeva G. Dekanozovam 125 tūkstošus franku, bet tas ar vidutāja – franču anarhista Jevgenija Bo – starpniecību uzsāka sarunas ar Šveices militāro vadību par šauteņu *"Veterli"* iegādi. K. Zilliakuss tajā pašā laikā mēģināja nopirkt ieročus Hamburgā. Maija vidū Krievijas impērijas pretizlūkošanas dienests izspiegoja, ka ar M. Akasi starpniecību Japānas valdība ir nodevusi dažādām opozicionāro revolucionāru grupām 14 500 šauteņu iegādei 15 300 sterliņu mārciņu (382 500 franku). Bez tam 4000 sterliņu mārciņu bija iedalīts eseriem jahtas iegādei un tās ekipāžas uzturēšanai.[22]

Par ieroču iepirkšanas pamatvietu opozicionāri izvēlējās Hamburgu. Tieši te 1905. gada jūlijā kārtējā mēģinājumā izdevās iegūt 2,5–3 tūkstošus *"Veblej"* markas revolveru un arī to patronas. Tā kā šī tirdzniecības vieta kļuva nedroša, ieroču iegādi pārbāzēja uz Zviedriju. Te G. Dekanozovs un J. Bo iegādājās ap 25 tūkstošiem no bruņojuma izslēgtu šauteņu kopā ar 4 miljoniem patronu. Ieročus nogādāja uz Roterdamu, bet pēc tam uz Londonu. Izrādījās, ka ieroču pārvešanai cauri Melnajai un Baltijas jūrai nopirktās divas jahtas bija mazietilpīgas, tāpēc ar japāņu firmas "Takada un Ko" partnera starpniecību ieroču pārvešanai iegādājās 315 tonnu kravnesīgo tvaikoni "Džons Graftons", ko pārdēvēja par "Lunu". 28. jūlijā Nīderlandē Fisingenas ostā šī kuģa agrāko komandu nomainīja

ar 20 latviešiem un somiem. Jauno komandu vadīja Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas biedrs Jānis Strautmanis. Bijušais "Džons Graftons" pie Gērnsi salas vētras apstākļos trijās dienās uzņēma no Londonas pārtransportētos ieročus un ar britu karogu devās ziemeļaustrumu virzienā. Kuģi pavadīja divas jahtas. K. Zilliakuss aizbrauca uz Dāniju, lai tur dotu "Džona Graftona" kapteinim pēdējos norādījumus, kā arī organizētu transportēšanai uz Melno jūru agrāk domāto 8,5 tūkstošu šauteņu pārvirzīšanu uz Baltijas jūras reģionu. Ieroču saņemšanā Krievijā iesaistījās jauns spēks – Krievijas sociāldemokrātu boļševiku frakcija. Ekspedīcijas vadītāji un kravas saimnieki arī nesnauda. 20. augustā M. Akasi ieradās Stokholmā, kur no K. Zilliakusa uzzināja, ka plānotā tikšanās Kopenhāgenā ar "Džonu Graftonu" nebija notikusi. Pats kuģis jau 18. augustā daļu ieroču bija izcēlis krastā ziemeļos no Ventspils, bet galvenajā pieņemšanas vietā – salā netālu no Viborgas –, noteiktajā laikā neko nesastopot, nevarēja veikt uzdevumu. Pēc dažām dienām "Džons Graftons" atgriezās Kopenhāgenā. Pēc kapteiņa nomaiņas (agrākais J. Strautmaņa vecākais palīgs jūras virsnieks soms Eriks Saksens) un pārtikas rezervju papildināšanas tas saņēma rīkojumu virzīties uz Botnijas līci. Tur kuģa komanda divas reizes – 4. un 6. septembrī Kemi rajonā un Pietarsāri tuvumā – veiksmīgi izcēla krastā ieroču partijas. 7. septembrī agri no rīta tvaikonis 22 kilometru attālumā no Pietarsāri uzsēdās uz klinšaina sēkļa. Komanda mēģināja kravu izcelt tuvējā salā, bet neveiksmīgi. Pilnībā pārvietot izdevās tikai sprāgstvielas. 8. septembrī kuģi uzspridzināja. Komanda kopā ar pēdējo kapteini Dž. Njulanderu aizbēga uz Zviedriju. 1905. gada rudenī cariskās iestādes no kuģa atliekām un slēpņiem salās konfiscēja gandrīz divas trešdaļas "Džona Graftona" kravas. Neatrastā daļa nokļuva somu vietējo iedzīvotāju rokās, apmēram 500 ieroču ieguva revolucionāri, arī sociāldemokrāti, bet tikai 300 nonāca somu "aktīvistu" rīcībā.[23]

"Džona Graftona" ekspedīcija un nākamie mazāka apjoma mēģinājumi nogādāt Krievijā ieročus un sprāgstvielas pa Baltijas jūru piespieda impērijas valdību ieviest vairākus militārus, policejiskus un diplomātiskus pasākumus. Tomēr šie pasākumi, kā 1907. gada janvārī ziņojumā Policijas departamentam atzina apakšpulkvedis Balabins, "bija pilnībā nederīgi, ja neskaita kontrabandistu iebiedēšanu"[24].

Neveiksmes Baltijas jūrā rosināja Japānas aģentūru ieroču piegādes ofensīvu organizēt Krievijas impērijas dienvidos. Faktiski tā bija atgriešanās pie 1905. gada pavasarī un vasarā aizsāktā plāna. 1906. gada sākumā anarhistiskajā presē publicētās ieroču pārvadātāja kuģa "Siriuss" kapteiņa atmiņas vēstī, ka šīs ekspedīcijas organizators un apgādātājs bija G. Dekanozovs. Japāņu avoti, to skaitā M. Akasi ziņojumi, vairākkārt norāda, ka atmiņu autors piedalījās ieroču pārtransportēšanas uz Melno jūru pasākumu izstrādē. Iespējams, ka ierobežotā informācija par

"Siriusa" ofensīvu bija atkarīga no tā, ka norisa jau pēc Krievijas–Japānas miera līguma Portsmutā. Tāpēc opozicionārās darbības izvēršana Krievijas iekšienē Japānai vairs nebija tieša aktualitāte.

Jau 1905. gada maija K. Zilliusa ziņojumā M. Akasi figurēja Gruzijas Sociālistu federālistu revolucionārā partija kā 2 tūkstošu sterliņu mārciņu saņēmēja no japāņu izlūka. Augusta sākumā Parīzē M. Akasi tikās ar "Kaukāza partiju" pārstāvjiem un vienojās, ka to atbalstītāji Aizkaukāzā uzsāks praktisku darbību, tiklīdz "Baltijas reģionā sāksies sacelšanās". Šīs vienošanās pamatā droši vien bija japāņu solījums nogādāt Aizkaukāzā ieročus un munīciju. 1905. gada otrajā pusē Aizkaukāzā, īpaši Melnās jūras piekrastes ostās un Rietumgruzijas lauku rajonos, izveidojās M. Akasi, G. Dekanozova un K. Zilliakusa plānu realizēšanai izdevīga situācija. "Siriusa" panākumus uzdevuma izpildē lielā mērā veicināja arī stāvoklis Krievijas Melnās jūras flotē un vasarā notikušie jūrnieku nemieri.

22. septembrī "Siriuss", īpaši neievērots, izgāja no Amsterdamas un virzījās uz dienvidiem. Veikdams daudzus māņu manevrus un bez traucējumiem šķērsodams Melno jūru, ieroču vedējs 24. novembrī ieradās Gruzijā, Poti rajonā. Nākamās piecās dienās ieročus un munīciju pārkrāva četrās laivās, kas nogādāja bruņojumu krastā. Pirmo laivu izlādēja Poti ostā – kravā bija 600 šauteņu un 10 tūkstoši patronu. Nākamajā dienā Anaklijas tuvumā aizturēja otru laivu – un varas iestādes ieguva 1200 šauteņu un 220 tūkstošu patronu, lai gan daļa laivas satura jau bija iztukšota pirms aresta. Trešo laivu daļēji izlādēja netālu no Gagras, bet pārējo kravu nogādāja Suhumi. Ceturtās laivas kravu nogādāja Batumi rajonā un pēc tam Kutaisi guberņā. Tādējādi "Siriusa" kravas lielākā daļa sasniedza paredzētos rajonus – un to izmantoja opozicionārie spēki.[25]

Jāsecina, ka Japānas iesaistīšanās Krievijas impērijas revolūcijas gaitā, atbalstot carisma opozicionāros spēkus, bija tieši saistīta ar militāro darbību un tās primāro mērķi – vājināt Krievijas impēriju kā būtisku konkurentu Tālo Austrumu reģiona teritoriju pārdalē.

Mēģinājums mainīt starpvalstu spēku samēru un kontrrevolūcijas intervences problēma

Krievijai neizdevīgais karš ar Japānu ne tikai novājināja impēriju, bet arī sašūpoja Eiropas starpvalstu attiecību politisko sistēmu. Šī sistēma, kā secināja Krievijas ievērojamais diplomātiskais darbinieks A. Izvoļskis, jau ilgāku laiku balstījās uz skaidri noteiktu spēku līdzsvaru: Krievijas un Francijas 1893. gada divsavienība balansēja ar Vāciju, Austroungārijas un Itālijas trejsavienību. Karš un tam pievienojusies revolūcijas izaugsme tieši un dabiski novājināja Krievijas impēriju un

ievirzīja divsavienību bīstamā stāvoklī. Šajā situācijā Vācijas ķeizars un ārpolitikas vadītāji cerēja izolēt savu galveno sāncensi Lielbritāniju un, pārgrupējot Eiropas valstu spēkus, izveidot kontinentālu pretbritu savienību. Vācijas ķeizars Vilhelms II neatteicās no jebkādiem līdzekļiem, lai iedzīvinātu Krievijas caram nelabvēlīgas jūtas pret Lielbritāniju. Slepenajās telegrammās, ar kurām apmainījās brālēni monarhi, bieži vien Vācijas ķeizars ar lielu rūpību ziņoja Nikolajam II dažādas baumas un tenkas, lai kāpinātu cara pretbritu noskaņojumu. Šajās telegrammās Vilhelms II rosināja caru noslēgt Vācijas un Krievijas savienību pret Lielbritāniju, turklāt to iepriekš nesaskaņojot ar Krievijas sabiedroto Franciju. Nikolajs II šādai Francijas izolācijai nepiekrita, un 1904. gada decembrī kļuva skaidrs, ka šī iecere pagaidām nav realizējama.[26]

1905. gada 24. jūlijā, kad norisa Krievijas un Japānas miera sarunas, izmantojot Krievijas militārās neveiksmes un revolūcijas izvērsumu, bija parakstīta Vācijas izvirzītā tā sauktā Bjorkas vienošanās starp Krievijas ķeizaru Nikolaju II un Vācijas ķeizaru Vilhelmu II. Tā bija Vācijas monarha iniciatīva, ko realizēja slepenībā, it kā nejaušā ķeizaru tikšanās laikā Baltijas jūrā Somijas šēru rajonā. Līguma projekts paredzēja uzbrukuma gadījumā vienai līgumslēdzējai pusei vienošanās dalībnieku savstarpēju palīdzību ar visiem sauszemes un jūras spēkiem. Tās apņēmās "neslēgt separātu mieru ar jebkādu naidīgu valsti". Reizē ar to vienošanās 4. pantā Krievijai bija izteikts priekšlikums panākt Francijas pievienošanos šim nolīgumam. Tas nozīmētu 1893. gada Krievijas un Francijas militārās konvencijas likvidēšanu un Krievijas izolēšanu no Francijas un Lielbritānijas 1904. gada "Sirsnīgās vienošanās" – Antantes. Nikolajs II cerēja saņemt no Vācijas atbalstu pret revolūciju savā valstī, galvenokārt finansiāla aizdevuma veidā, bet sabiedroto sadursmes ar Lielbritāniju gadījumā – arī militāru.[27]

Steigā inscenēto līgumslēgšanas procesu ietekmēja apstāklis, ka īsi pirms ķeizaru satikšanās Nikolajs II bija uzzinājis par Krievijas armijas neveiksmēm karā ar Japānu Mandžūrijā, Krievijas flote bija sagrauta Cusimas līcī, bet revolucionārā kustība – izvērsusies plašos valsts reģionos. Tādā stāvoklī Vilhelmam II nebija grūti pārliecināt Krievijas imperatoru atbalstīt Vācijas kontinentālās koalīcijas plānu pret Lielbritāniju, kā arī izvirzīt caru par vidutāju, lai iekļautu šajā iecerētajā koalīcijā Franciju.[28]

Krievijas ķeizara pavērsiens Vācijas virzienā Krievijas ārlietu ministram V. Lamzdorfam kļuva zināms jau pēc Portsmutas miera līguma parakstīšanas. Kopā ar S. Viti, kurš atgriezās no ASV, viņi nostājās pret plānu tuvināties Vācijai un līdz ar to saasināt vēl neatrisinātās domstarpības ar Lielbritāniju. Visu 1905. gada otro pusi starp Pēterburgu un Berlīni notika mazefektīva diplomātiska sarakste. Neatrisināma palika iespēja plānotajā Krievijas un Vācijas savienībā iesaistīt Franciju. Stāvokli starptautiskajā arēnā saasināja Marokas krīze

starp Vāciju un Franciju 1905. gada beigās un 1906. gada sākumā. Ar to saistītā starptautiskā konferencē 1906. gada februārī Spānijā, Alhesirasā, Krievija kopā ar Lielbritāniju nostājās Francijas pusē pret Vāciju.[29] Ar to arī beidzās Vācijas plānotais mēģinājums ar Krievijas starpniecību, izmantojot tās iekšpolitiskā stāvokļa grūtības, aizkavēt pret Trejsavienību vērstas koalīcijas pilnveidošanos, kā arī panākt būtiskas starpvalstu spēku samēra izmaiņas. Krievijas un Vācijas attiecības kļuva ievērojami vēsākas, kas savukārt aktivizēja Krievijas un Lielbritānijas tuvināšanās tendenci. Vācijas un Krievijas imperatori atkal sastapās tikai 1907. gadā Austrumprūsijā, Svinemindē. Krievijas ārlietu ministrs A. Izvoļskis, kurš piedalījās šajā tikšanās reizē, brīdināja Vācijas kancleru, ka nebūtu vēlams Vācijas imperatoram sarunās izvirzīt kādus argumentus Bjorkas vienošanās atjaunošanai.[30]

1905.–1906. gadā Krievijas impērijas un aizrobežu presē vairākkārt izvirzījās jautājums par ārvalstu militāras iejaukšanās iespēju carisma interesēs revolūcijas apstākļos Krievijā. Pretrevolūcijas intervences varbūtību Krievijā noteica divi apstākļi. Pirmais bija Vācijas un Austroungārijas satraukums par iespējamo revolūcijas izplatīšanos šo valstu poļu apdzīvotajos rajonos. Tāpēc minētās valstis izveidoja militāri politiskus kordonus pie Krievijas robežām. 1905. gada februārī Vācija ieviesa ierobežojošus noteikumus emigrantiem Krievijas un Prūsijas robežas šķērsošanai, kā arī izveidoja atbilstošu kontrolstaciju tīklu. Martā, Reihstāgā apspriežot impērijas kancelejas budžetu, kanclers B. Bīlovs formulēja Vācijas valdības oficiālo pozīciju par Krievijas notikumiem: neiejaukties Krievijas iekšējās lietās un rūpīgi veidot ar to labas attiecības. Viņš izteica pārliecību, ka Krievija kā varena valsts pārdzīvos gan kara ačgārnības, gan arī pašreizējās iekšējās nekārtības. Vācijas un Krievijas ķeizari revolūcijas uzplūdu posmā Krievijā apmainījās personiskiem pārstāvjiem, kuri nodrošināja informācijas apmaiņu par imperatoru uzskatiem un noskaņojumu, tāpat bija izveidoti tieši starpimperatoru telefona sakari.[31]

Otrs apstāklis bija britu un ASV valdības nodoms sūtīt uz Krievijas ostām karakuģus savu pilsoņu aizstāvēšanai. Krievijas carisms savukārt cerēja apspiest revolucionāro kustību pašu spēkiem, izvairīties no ārvalstu intervences un pa diplomātiskajiem kanāliem informēja kaimiņus par soda ekspedīciju panākumiem. Vācija īpaši interesējās par stāvokli Kurzemē un Vidzemē. 1905. gada decembrī Krievijas ārlietu ministrs V. Lamzdorfs nosūtīja vairākām Eiropas valstīm un ASV cirkulāru telegrammu, kurā brīdināja par iespējami nevēlamajām sekām karakuģu nosūtīšanai uz Krieviju. Viņš apliecināja, ka Krievijas varas iestādes nodrošinās visus nepieciešamos pasākumus, lai aizsargātu citu valstu pilsoņus. Vācija un Austroungārija arī uzskatīja par izdevīgāku militāri neiejaukties Krievijas iekšējās lietās. Šīm abām impērijām, īpaši Austroungārijai, bija savas

iekšējās grūtības, bet Vācija bija ierauta Marokas krīzes risināšanā. Vācijas kanclers B. Bīlovs nepārprotami atklāja savas valdības pozīcijas vēstulē vēstniekam Londonā P. Meterniham, apgalvodams, ka Krievijas notikumos Vācija ir gatava atbalstīt imperatoru Nikolaju II un ir labvēlīga pret saprātīgu reorganizāciju valstī, bet netaisās tajā iejaukties.[32]

1906. gadā jaunu impulsu valodām par intervenci Krievijā deva Vācijas ķeizara Vīnes apmeklējums. Presē ziņoja, ka ir pieņemts lēmums nostiprināt garnizonus pie Krievijas–Austroungārijas un Krievijas–Vācijas robežām. Turklāt Pēterburgā oficiālā nostāja nemainījās. Krievijas Ārlietu ministrijas paziņojumā bija aizrādīts, ka kaut kādas ārvalsts iejaukšanās Krievijas lietās nekādā gadījumā nav pieļaujama. Pat ekspansīvais Vācijas ķeizars intervenci Baltijas provincēs un to aneksiju pieļāva tikai carisma krišanas un Krievijas impērijas sabrukuma gadījumā, kā arī ja Austroungārijas un Prūsijas poļu rajonos izveidotos kritisks revolūcijas līmenis. Turklāt Berlīnei un Vīnei, veidojot savu nostāju intervences jautājumā, bija jāievēro Eiropas valstu sociālistu pozīcija, kā arī Francijas un Lielbritānijas aizdomīgums.[33] Protams, ka carisma negatīvā nostāja pret ārvalstu intervenci varēja mainīties, ja patvaldība revolūcijas attīstībā nonāktu likvidācijas briesmās. Tomēr Krievijas impērijā 1905.–1907. gada revolūcijā tas nenotika.

Krievijas impērijas stabilizācija Trejsabiedrības (Antantes) blokā

Kad 1905. gada novembrī Lielbritānijā pie varas nāca liberāļi, jaunais ārlietu ministrs E. Grejs oficiāli apsolīja Krievijas vēstniekam Londonā A. Benkendorfam, ka Anglija nejauks pašreizējo situāciju abu valstu interesēs Āzijā, iekams Krievija nebūs atkopusies no satricinājumiem un nevarēs noslēgt atbilstošu vienošanos. A. Benkendorfs atbildēja, ka Krievijas valdība ar īpašu prieku uztver Londonas kabineta lēmumu un cer, ka šo solījumu Anglija pārvērtīs realitātē. Maskavas bruņotās sacelšanās dienās 1905. gada decembrī Krievijas Ministru padomes priekšsēdētājs S. Vite izteica domu, ka tieši Lielbritānija ar savu "liberālās un komerciālās lielvalsts" autoritāti var sniegt Krievijai iespaidīgu palīdzību. Arī tālākā notikumu attīstība veicināja Krievijas un Lielbritānijas attiecību uzlabošanos: Krievija un Francija stingri atbalstīja britu diplomātiju pret Vāciju Alhesirasas konferencē; Anglija savukārt piedalījās carisma ārējā aizņēmumā, kas Krievijai bija tik nepieciešams revolūcijas apstākļos.[34]

1906. gada aprīļa beigās Krievijā publicēja Pamatlikuma jauno redakciju un sasauca I Valsts domi. Iekšpolitiskā stāvokļa svārstīgums spieda carismu paplašināt savu sociālo bāzi, un patvaldība veica vienu soli konstitucionālās monarhijas

virzienā. Pamatlikuma jaunā redakcija tomēr neparedzēja Valsts domes kontroli pār ārpolitiku. Tās virsvadība palika imperatora prerogatīva. Par Krievijas impērijas ārlietu ministru kļuva pieredzējušais Krievijas diplomātiskais darbinieks A. Izvoļskis. Krievijai starptautiskajā arēnā, neraugoties uz revolūcijas ietekmi, saglabājās lielvalstiskais impēriskais kurss. Tā galvenā līnija bija vienošanās un balansēšana: savienības saglabāšana un nostiprināšana ar Franciju; spriedzes likvidācija Āzijā, pakāpeniski noregulējot politiskās un ekonomiskās attiecības ar Lielbritāniju un Japānu; iespējami labu attiecību saglabāšana ar Vāciju, tomēr neziedojot tām vienošanos ar Lielbritāniju; "vienotas darbības" līnijas turpināšana ar Austroungāriju Balkānos.

1906. gada oktobrī jaunieceltais Krievijas ārlietu ministrs A. Izvoļskis devās uz Parīzi, kā rezultātā bija apstiprināta abpusēja uzticība Francijas un Krievijas divsavienībai. Krievijas ārlietu ministrs apliecināja, ka viņa valstij ir svešs revanšs Tālajos Austrumos un dedzīga tieksme noregulēt attiecības ar Lielbritāniju. 1907. gada otrajā pusē sāka izpausties Krievijas noplacinātā īpatsvara atjaunošanas tendence divsavienībā. Jūlijā Krievijā risinājās jauna sabiedroto valstu ģenerālštābu apspriede, kas apliecināja pret Vāciju vērsto militāri politisko mērķu ievērojamu tuvību.[35]

1906. gada pavasarī sākās Lielbritānijas, kā arī Japānas sarunas ar Krieviju. Šo atsevišķo sarunu procesu bremzējoši iespaidoja jau esošās Londonas un Tokijas līgumattiecības. Tikai pēc sarežģītām sarunām 1907. gadā sāka parādīties pirmie rezultāti. Krievija ar Japānu noslēdza vairākas vienošanās. No tām svarīgākā bija politiskā konvencija, kurā slēdzējpuses panāca ietekmes sfēru sadali Tālajos Austrumos, kā arī tirdzniecības un kuģošanas traktāts un zvejas konvencija. Attiecību noregulēšana ar Japānu radīja iespēju Krievijai pēc Portsmutas miera un revolūcijas stabilizēt savu stāvokli Tālajos Austrumos. 1907. gada augustā sarunā ar A. Suvorinu ārlietu ministrs A. Izvoļskis vienošanos ar Japānu raksturoja kā ļoti labu, kas nodrošina Krievijai mieru uz kādiem desmit gadiem. Pēc ministra domām, "Eiropā briest notikumi" un tāpēc "jānodrošina sev aizmugure". Tātad vienošanās ar Japānu veicināja nākamo Krievijas iesaisti Antantes sistēmā.[36]

1906. gadā intensīvāk sāka risināties Lielbritānijas un Krievijas sarunas. Aprīlī Lielbritānija izvirzīja priekšlikumu apspriest Bagdādes dzelzceļa problēmu Tuvējos Austrumos, bet maijā formulēja savu nostāju Tibetas jautājumā. Uzzinājusi par sarunām, Vācija kategoriski iebilda pret Bagdādes dzelzceļa jautājuma izskatīšanas bez tās piedalīšanās, jo šajā problēmā Vācija un tās kapitāls bija tieši ieinteresēts. Drīz vien britu politiķi saprata, ka panākt vienošanos ar Krieviju Tuvo Austrumu jautājumā pagaidām neizdosies, jo tam bija pārāk krasi izteikts pretvācisks raksturs un carisms vēl nebija tam gatavs. Lielbritānija pagaidām atteicās no Tuvo Austrumu problēmas risināšanas un pievērsās citu ar Krieviju strīdīgu teritoriju sadalīšanas problēmu diplomātiskai apspriešanai. 25. maijā

britu sūtnis Pēterburgā A. Nikolsons nodeva Krievijas ārlietu ministram A. Izvoļskim savas valdības priekšlikumu par Tibetu. Tajā būtībā bija Ķīnas suverenitātes atzīšana pār šo apgabalu un tajā pašā laikā Lielbritānijas īpašo interešu ievērošana saistībā ar to, ka Tibeta ir Indijas kaimiņš. Krievijas diplomātija šo priekšlikumu pieņēma par sarunu pamatu, tomēr tajā pašā laikā centās pēc iespējas saglabāt abu valstu līdzsvara principu. Augustā aktivizējās Lielbritānijas un Krievijas sarunas par Persiju (Irānu). Priekšlikumu apmaiņas un abpusēji neatlaidīgas apspriešanas rezultātā pārsvaru guva britu ierosinājums sadalīt Persiju ietekmes sfērās starp abām lielvalstīm. Krievija šo principu bija spiesta atzīt, tomēr uzskatīja, ka tās ietekmes zonai jānonāk līdz Persijas jūras līcim, ko britu politiķi nekādā gadījumā negribēja pieļaut. Kompromisā veidojās ideja par "neitrālo zonu", kas atrastos starp dalītāju ietekmes zonām un kas nepieļautu Krievijas ietekmes joslas saskarsmi ar Indijas okeānu. Vienlaikus ar Persijas sadales jautājumu izskatīja arī Afganistānas problēmu. Krievijas militārā virsotne baidījās, ka šo rajonu var pārvērst par Lielbritānijas stratēģisko placdarmu kara gadījumā ar Krieviju. Tomēr Krievija bija spiesta piekāpties un izslēgt Afganistānu no savas ietekmes sfēras, saņemot Lielbritānijas solījumu nepievienot šo valsti saviem koloniālajiem īpašumiem vai okupēt kādu tās rajonu, kā arī neizvērst Afganistānā Krievijas impērijai naidīgu darbību.[37]

1907. gada 18. augustā, mēnesi pēc Krievijas un Japānas vienošanās, Pēterburgā parakstīja Krievijas un Lielbritānijas konvenciju Persijas, Afganistānas un Tibetas jautājumā.[38] Šo konvenciju var vērtēt divos plānos: tās izdevīgums katrai līgumpusei, kā arī noregulējuma sekas. Jākonstatē, ka konvencijas noteikumi kopumā atbilda tālaika spēku samēram un fiksēja abu valstu pozīcijas. Vienošanās moments nebija labvēlīgs novājinātajai Krievijai. Tomēr tā nevarēja ilgāk iztikt bez konvencijas sniegtā morāli politiskā atbalsta. Vienošanās ar Lielbritāniju Persijas sadalē Krievijai bija radikāla atkāpšanās no senās, dziļi iesakņojušās impēriskās tradīcijas. Vienošanās būtiski ietekmēja lielvalstu spēku izvietojumu, jo tajā laikā Krievija spēra konkrētus soļus, lai iekļautos Trejsabiedrības (Antante) sistēmā. Pēc revolūcijas sakāves pieauga Krievijas politiskā aktivitāte Balkānos un Tuvējos Austrumos, kur izvērsās arī Vācijas un Austroungārijas bloka ekspansija. Tas veidoja Krievijas konfliktu ar šīm kaimiņu impērijām. Tādos apstākļos Krievijas un Lielbritānijas reģionālo konfliktjautājumu atrisināšanas konvencija bija šo valstu tuvināšanās un Trejsabiedrības izveidošanās un stabilizēšanās priekšnoteikums.

Atsauces un skaidrojumi

[1] История внешней политики России: Конец 19 – начало 20 века. – Москва, 1990. – С. 169.

[2] *Суворин А.* Русско-японская война и русская революция: Маленькие письма 1904–1908 гг. – Москва, 2005. – С. 31.

[3] Россия и США: Дипломатические отношения, 1900–1917. – Москва, 1999. – С. 49, 53, 55, 56.
[4] История внешней политики России. – С. 176.
[5] Turpat. – 175., 176. lpp.
[6] *Игнатьев А. В.* С. Ю. Витте – дипломат. – Москва, 1989. – С. 203, 204.
[7] История внешней политики России. – С. 178.
[8] Россия и США: Дипломатические отношения. – С. 86–88.
[9] *Витте С. Ю.* Избранные воспоминания, 1849–1911 гг. – Москва, 1991. – С. 457, 464; Россия и США: Дипломатические отношения. – С. 89–101.
[10] *Павлов Д.* Русско-японская война 1904–1905 гг.: Секретные операции на суше и море. – Москва, 2004. – С. 173.
[11] Turpat. – 30., 31. lpp.
[12] Turpat. – 160., 179. lpp.
[13] Turpat. – 180. lpp.
[14] *Czubiński A., Topolski J.* Historia Polski. – Wrocław, [b. g.]. – S. 385; *Павлов Д.* Русско-японская война .. – С. 181, 182.
[15] *Павлов Д.* Русско-японская война .. – С. 168, 186, 188, 374, 375.
[16] Turpat. – 189., 202. lpp.
[17] Turpat. – 203.–206. lpp.
[18] Turpat. – 207. lpp.
[19] A. Lopuhina vēstule iekšlietu ministram P. Durnovam // *Павлов Д.* Русско-японская война .. – С. 377.
[20] Grāfa V. Lamzdorfa 1905. gada 6. jūnija vēstule iekšlietu ministra biedram D. Trepovam; P. Račkovska 1905. gada 10. jūnija vēstule I. Manasevičam-Manujlovam // *Павлов Д.* Русско-японская война .. – С. 419–421.
[21] *Павлов Д.* Русско-японская война .. – С. 227–230.
[22] Turpat. – 238., 239. lpp.
[23] Turpat. – 244.–246., 252., 253. lpp.
[24] Turpat. – 255., 256. lpp.
[25] Turpat. – 258.–260. lpp.
[26] *Извольский А. П.* Воспоминания. – Минск, 2003. – С. 24, 29, 30, 32–35.
[27] Turpat. – 37. lpp.
[28] Turpat. – 29., 40. lpp.
[29] Turpat. – 45.–47. lpp.
[30] Turpat. – 51. lpp.
[31] История внешней политики России. – С. 195; *Игнатьев А.* Внешняя политика России в 1905–1907 гг. – Москва, 1986. – С. 24, 25.
[32] История внешней политики России. – С. 195.
[33] Turpat. – 195., 196. lpp.
[34] *Игнатьев А.* Внешняя политика России .. – С. 75, 101; История внешней политики России. – С. 186.
[35] *Игнатьев А.* Внешняя политика России .. – С. 138–142, 167–172.
[36] Turpat. – 172.–178. lpp.
[37] Izmantotā literatūra: *Останьцева А. Ф.* Англо-русское соглашения 1907 года. – Саратов, 1977; *Казен-Заде Ф.* Борьба за влияние в Персии: Дипломатическое противоставление России и Англии. – Москва, 2004; Россия и Афганистан. – Москва, 1989.
[38] *Юровская Е. Е.* Практикум по новой истории, 1870–1917. – Москва, 1961. – С. 323–327.

Alberts Varslavāns

Revolution in the Russian Empire and the Relations of Superpower States at the Beginning of the 20th Century

Summary

The basic reasons for the revolution in the Russian Empire in 1905–1907 were inner processes of this country. To some extent, the course of the revolution was affected by external factors as well. First of all, the influence level of these factors was determined by the world's mutual political situation: the world had passed into the phase of redefining the political influence and colonies. This resulted in reciprocal attempts of extortionate attrition between superpower states, as well as the development of local territory-redivision wars. However, in this situation the revolution within the Russian Empire, and even some change of its political system and regime, did not threaten substantially the political and social situation in other superpowers.

In January 1904, the outbreak of war between Japan and Russia had provoked the necessity for the Ministry of External Affairs of tsarist Russia to create a diplomatic provision for this war – to attain a stable neutrality, as much as possible in favor of Russia. The war failures of the Russian Empire Marine Force aroused large-scale international resonance, since the interstate balance between Europe and the Far East became upset. This was increased by the extortion of Russian terrestrial army from the South-Manchuria. As a result of these military failures, the positions of the Russian Empire in the Far East became seriously restricted. However, even after the Portsmouth Peace Agreement, the superpower prestige of Russia was preserved. The interruption of war enabled the self-government to concentrate on internal counterrevolution battle, as well as to pay more attention to the problems of Europe and the Far East.

On the eve of war between Russia and Japan, the Japanese politicians and strategists counted on the increase of internal tension in Russia and paid a special attention to international conflicts within this empire. In the first half of 1904, the co-operation of Japanese secret service with the oppositionists in Russia took a successful turn, especially, in Finland, Poland, and Transcaucasia. Tsarist opposition was financed and its organizational measures were supported, and the arms and munitions for an armed riot in Russia were supplied. Participation of Japan in the revolutionary process of the Russian Empire, by supporting the powers opposing the tsarist regime, were tightly folded with the military ran and the primary aim of Japan – to weaken the Russian Empire as an essential competitor in the territory redivision of the Far East region.

The disadvantageous war with Japan not only weakened the Russian Empire but also unbalanced the whole European political system of interstate relations. By taking advantage of Russian military failures and the deployment of revolution, the Monarch of Germany tried to materialize a secret initiative: to achieve the annexation of Russia to the counter-British continental coalition plan and to attract France to this coalition as well. However, this planned attempt of Germany – by taking advantage of internal-policy problems of Russia created by the revolution, to hinder the development of the coalition against the Triple Entente led by Germany, as well as to achieve an essential change within the composition of the interstate power – failed. This in its turn activated the approximation tendency of Russia and Great Britain.

In 1905–1906, the Russian Empire and foreign press repeatedly inquired into the matter of the possibility of foreign military intervention in tsarist interests in the course of revolution. Uneasiness about possible dissemination of revolution prevailed in Germany and Austro-Hungary within the regions of these countries' policy. To hinder this, Germany and Austro-Hungary created a military political corridor at the borders of the Russian Empire. Simultaneously, the German government officially declared not to intervene in Russia's inner affairs and to form good relations with Russia. Encountered by the tsarist diplomatic resistance, the intention of the USA and Great Britain to send naval ships to several Russian harbors in order to protect their own citizens would not materialize. As a matter of fact, the negative attitude of tsarism against the foreign intervention could have been changed, if the self-government would have reached the liquidation danger in the course of developing revolution.

Despite the influence of the revolution, Russia retained superpower's imperial course on the international arena: loyalty to the union with France was confirmed, Far East revenge plan was abandoned, and the tendency to improve the relations with Great Britain persisted. In spring 1906, negotiations started between Russia and Great Britain, as well as between Russia and Japan. The agreement with Japan on the situation stabilization in the Far East fostered the possible involvement of Russia in the system of Entante.

On August 31, 1907, in Petersburg, Russia and Great Britain signed the convention concerning Persia, Afghanistan, and Tibet. The overall content of the convention responded to the power ratio of those days and fixed the positions of both countries. The moment of agreement was not fairly advantageous and favorable for the weakened Russia. However, she could not manage further without the moral and political support provided by the convention. The convention crucially influenced the power disposition of the superpower states. Evidently, Russia took measures to enter the system of Entente.

Jans Kusbers

1905. gada revolūcija cariskajā impērijā un tās nozīme Baltijā

Cara impērijā 1905. gada revolūcija sākās Pēterburgā. Uguns uzliesmoja impērijas centrā, lai gan arī citās vietās jau sprēgāja dzirkstis. Tā krievu pārvaldītajā Polijā 1904. gada beigās daudzi jaunkareivji atteicās doties karā pret Japānu. 1904. gada rudenī Baltijas pilsētās, arī Rīgā, notika strādnieku demonstrācijas, bet 12. decembrī Baku naftas atradnēs sākās ilgstošs streiks. Tomēr streiki vispirms uzliesmoja centrā – Sanktpēterburgā, un impērijas ziemeļu galvaspilsēta bija gan ģeogrāfiskais atskaites punkts, gan sakaru izejas centrs uz impērijas reģioniem, ko skāra revolūcija. Revolucionārie notikumi līdz gada beigām sasniedza eirāziskus apmērus – no Rīgas un Liepājas līdz Tbilisi un Baku, no Varšavas un Lodzas līdz Vladivostokai un Čeļabinskai, no Odesas cauri Kijevai līdz Ivanovai un Maskavai. Šajā milzu telpā ar daudzajām notikumu vietām visdažādāko priekšnoteikumu dēļ izveidojās daudzveidīgi revolucionārā protesta varianti – sociāli ekonomiski, etniski nacionāli vai individuāli.

Tas nozīmē, ka šī raksta ietvaros ir gandrīz neiespējami izsmeļoši apskatīt 1905. gada daudzslāņainos notikumus, ko vieno jēdziens "revolūcija", to cēloņus, norises un turpmākās diskusijas.[1] Pārāk daudzveidīgi ir procesu sazarojumi un fenomeni, kas noteica multietniskās cariskās impērijas likteņus. Tikpat bagātīga un daudzveidīga ir historiogrāfija, vienalga, kādas nokrāsas, kas radusies saistībā ar šo cara impērijas sabrukšanas perioda centrālo tematu. Te var vienīgi minēt dažas 1905. gada revolūcijas izcelsmei, norisei un sekām raksturīgas iezīmes, lai izveidotu ietvaru nākamajiem referātiem un parādītu, kādēļ autokrātija šajos notikumos uz visiem laikiem zaudēja uzticību. Šis piemērs ir soda ekspedīcijas Baltijā 1905.–1906. gadā, kas ir svarīgas arī mūsu pētījuma sakarā. Reizē vajadzētu noskaidroties, kādā vēsturiskā vietā būtu jāredz 1905. gada revolūcija Baltijā cariskās impērijas kopējā struktūrā.

Vēsturnieku vidū valda vienprātība, ka plaisa starp autokrātijas valsts formu un tās sociālo un sabiedrisko situāciju 20. gadsimta sākumā kļuva arvien plašāka.

Citiem vārdiem – lielai daļai cara pavalstnieku dzīves telpa vairs nebija savienojama ar to čaulu, pie kuras bija pieķēries autokrāts. Inteliģence sevi nespēja saskatīt "činavnieku" pasaulē. Impērijas nacionālajiem un etniskajiem grupējumiem, lai gan tie sākotnēji netiecās pēc politiskas autonomijas, bet gan pēc kultūras, respektīvi, valodas attīstības iespējām, neradās nekādas patiesas pašnoteikšanās iespējas. Vēlākais, 19. gs. 80. gados sākās visaptveroša rusifikācija, kas darbojās pretī etniskajiem nāciju veidošanās procesiem impērijā. Atcerēsimies, ka ar Krievijas ekspansiju 18. un 19. gadsimtā cariskā valsts vairāk nekā jebkad agrāk bija kļuvusi par multietnisku veidojumu.[2] Blakus krieviem dzīvoja ukraiņi un baltkrievi, Sibīrijas un Centrālāzijas tautas, igauņi, latvieši, baltvācieši, Krimas tatāri, ebreji, poļi, lietuvieši, somi, Besarābijas rumāņi, Kaukāza un Aizkaukāza tautas un citi cara pavalstnieki, un pēc 1897. gada tautskaites rezultātiem nekrievi (57%) pirmo reizi pārsniedza krievus.[3] Šīs tautas saistībā ar to nācijas veidošanās procesiem, Miroslava Hroha izpratnē, atradās dažādās attīstības pakāpēs, un to nacionālā elite sākotnēji nebija noskaņota sagraut cara impēriju. Taču divu pēdējo caru rusifikācijas politika panāca, ka nacionālā elite savos mērķos nejutās atbalstīta, bet gan bremzēta vai, kā ebreju gadījumā, pat vajāta.[4] Pastiprinātā veidā cari vairs nekoncentrējās uz savu personu kā identitāti veidojošu simbolu, bet gan uz lielkrievu nacionālismu, apvienotu ar pareizticību, kas līdz ar to izslēdza citas konfesijas un nācijas no lojalitātes veidošanas.[5]

Taču nacionalitāšu jautājums bija tikai viens moments, kurā izpaudās cara impērijas anahronisms. Tā iemesli tāpat bija pretstats starp laukiem ar zemnieku tradicionālo dzīvesveidu un strauji augošajiem urbānajiem centriem ar proletariātu, ko forsētās industrializācijas apstākļos valdība nespēja kontrolēt, kā arī laupītā iespēja piedalīties politiskos procesos, vienalga, kādā līmenī vai kādā reģionā. Liberālo dižciltīgo atturīgais protests, kāda revolucionāra skrejlapa, kāda aizliegta studentu sapulce un tam pretī vardarbīgais sociālais protests – tie ir tikai šī fenomena divi izpausmes veidi. Taču, jau aprakstot sabiedrisko situāciju un konstatējot autokrātijas anahronismu, vēsturnieku vienotība beidzas.

Vai Aleksandra II daļējās vai pat apturētās reformas bija cēlonis modernizācijas paralīzei? Vai reformu temps prasīja pārāk daudz spēka no inertajām sociālajām struktūrām un ar tām saistītā dzīvesveida? Jeb vai dialogs starp autokrātiju un sabiedrību, starp lielkrievu caru un tautu vispār bija "dialogs starp diviem baložiem", kā domā Jergs Baberovskis? Ja šāds pieņēmums ir pareizs, visi reformu pūliņi, kas nāca no autokrātijas, būtu bijuši veltīgi un līdz ar to revolūcijas eksplozija – jau nolemta. Šīm vēsturnieku uzskatu atšķirībām pamatā vairs nav mērķtiecīgais, uz šķiru formācijām orientētais marksistiskais vēstures skatījums, kas – Ļeņina variantā – kapitālisma vājākajā ķēdes posmā izraisītu revolūciju. Tie ir uzskati, kas balstās Krievijas sabiedriskās mentalitātes statikā cariskajā

impērijā, uzsvaru liekot uz Krieviju, nevis uz perifērijām, kas valsts struktūru lēno reformu dēļ ekonomiskajai modernizācijai deva mazas izredzes, piemēram, sākot ar Aleksandra II zemstes vai tieslietu reformām līdz tam, ko pētnieki dēvē par "civilo sabiedrību".[6]

Daudz vienprātīgāki vēsturnieki ir jautājumā par revolūcijas iemesliem. 1904.–1905. gada mijā autokrātija juta pamatīgu spiedienu. "Mazais, uzvarām vainagotais karš" Tālajos Austrumos ar šķietami vājo Japānu draudēja izvērsties par katastrofu.[7] Opozicionāri noskaņotās sabiedrības atsevišķās grupas 1904. gada pēdējos mēnešos prasīja izstrādāt konstitūciju, izveidot parlamentu un noorganizēt vēlēšanas.[8] Šīs politiskās prasības apvienojās ar strādnieku sociālo protestu galvaspilsētā.

Pops Gapons ar valdības atļauju bija nodibinājis strādnieku apvienību, kas gribēja atjaunot agrāko laiku tradīciju, proti, apejot dižciltīgos un birokrātiju, vajadzības brīdī ar petīciju griezties tieši pie valdnieka. Šīs petīcijas punkti, ko izstrādāja arī liberālās kustības dalībnieki, prasīja ne tikai uzlabot strādnieku situāciju, piešķirt zemi zemniekiem, bet arī pilsoniskās tiesības un satversmi uz parlamentāras un konstitucionālas monarhijas pamata. Lai gan ieturēta pieklājīgā tonī, petīcija tomēr bija skaidrs un aptverošs prasību apraksts, kas apkopoja ne tikai strādnieku, bet arī dažādo opozīcijas grupējumu vēlmes.

1905. gada 9. janvārī vairāk nekā 100 000 cilvēku Gapona vadībā devās uz Ziemas pili, lai pasniegtu petīciju. Lai gan demonstrācija bija pieteikta, iestādes nezināja, kā reaģēt. Cars Nikolajs II neatradās pilsētā. Virsnieki neziņā pavēlēja šaut uz cilvēkiem. Dienas beigās bija simtiem nošauto un ievainoto. Tas izraisīja masveida streikus, kas no galvaspilsētas pārsviedās uz Maskavu un citiem urbānajiem centriem. Liberālā opozīcija un revolucionārās partijas vainu vardarbības eskalācijā uzvēla autokrātijai kā sistēmai. Šī diena iegāja vēsturē kā Pēterburgas "asiņainā svētdiena". Nereti historiogrāfijā to uzskata par brīdi, kad "mīts par labo caru", kurš, birokrātijas un kārtības iestāžu izolēts, vēlas darboties tautas labā, bet nespēj, tika smagi iedragāts.[9] Uguns bija pielaista un sāka plesties plašumā, līdz kļuva par ugunsgrēku, kas trīs dienas vēlāk Rīgā uzliesmoja tikpat spēcīgi kā Pēterburgā.

1905. gada 4. februārī kādam sociālrevolucionāram atentātā izdevās noslepkavot cara tēvoci lielkņazu Sergeju Aleksandroviču (1857–1905). Uz šī terora un streiku kustības fona Nikolajs II ļāva sevi pierunāt nākt pretī tautai. Viņš pieņēma audiencē izmeklētus strādniekus un apsolīja izveidot komisiju, kas izmeklētu asiņainās svētdienas notikumus un strādnieku ekonomiskās prasības, bet ne politiskās. Protams, komisija savu darbību pabeidza bez konkrētiem rezultātiem. Pēc ilgas vilcināšanās Nikolajs II 1905. gada 18. februārī rīkojumā iekšlietu ministram A. Buliginam (1851–1919) solīja izveidot padomdevēju parlamentu – domi. Protams, šāds paziņojums neapmierināja ne strādniekus, ne inteliģences pārstāvjus.

Kamēr protests no krievu urbānajiem centriem sāka izplatīties nacionālos reģionos, kur nedominēja krievi, piemēram, Polijā, Aizkaukāzā vai Baltijā, par opozīcijas organizatorisko dzinēju izvirzījās liberāļi un inteliģences pārstāvji. 1905. gada martā un aprīlī viņi dibināja arodbiedrībām līdzīgas organizācijas jeb savienības, kas 1905. gada maijā apvienojās jumta organizācijā – savienību savienībā,[10] kas koordinēja tālākas aktivitātes. Savienību un arodbiedrību dibināšanu uz priekšu virzīja galvenokārt pilsētu inteliģence. Laukos zemnieku savienību dibināšanu veicināja zemstu darbinieki, kas gan formulēja prasības pēc zemes taisnīgas sadales, bet nespēja kontrolēt uzliesmojošos zemnieku protestus. Šajā organizāciju dibināšanas procesā revolucionārām partijām nebija nekāda izšķiroša loma. Starp Krievijas sociāldemokrātu meņševikiem un boļševikiem, kā arī sociālrevolucionāriem nebija vienotu uzskatu par opozīcijas mērķiem. Boļševiku vadība ar V. Ļeņinu priekšgalā no Šveices trimdas ar īpašām aizdomām raudzījās uz tredjūnismu – streika arodbiedriskā mērķa izvirzīšanu. Jautājums bija, vai strādnieku šķira Krievijā jau ir nobriedusi revolūcijai, un 1905. gada vasaras sākumā boļševiki nebija vienīgie, kas to noliedza.

Boļševiki mēģināja arodbiedrību organizācijas pēc iespējas pakļaut savai kontrolei vai, tā kā tas vairākumā gadījumu neizdevās, tās sašķelt. Tomēr 1905. gada vasara un rudens liberāļiem un pilsētu inteliģencei bija laiks, kad tiem bija vislielākā ietekme opozīcijas frontē pret autokrātiju līdz tās norietam 1917. gadā.

Cara neizlēmības un Japānas kara katastrofas iespaidā 1905. gada maijā Baltijas flote, apbraukusi puspasaules, Cusimas jūras šaurumā tika pilnībā sakauta. Maskavas universitātes rektors S. Trubeckojs 1905. gada 6. jūnijā vadīja opozīcijas deputāciju pie cara un lika viņam pie sirds veikt būtiskas reformas un izbeigt karu.[11]

Ka arī armija, kas līdz tam bija lojāls autokrātijas balsts, varēja kļūt par krīzes centru, parādīja sacelšanās uz bruņukuģa "Potjomkins" Odesā 1905. gada 14.–25. jūnijā, kļūstot par paraugu visaptverošiem dumpjiem flotē arī Baltijā.[12] Drīz sacelšanās pārsviedās uz sauszemes karaspēka garnizoniem un arī uz mobilizētajām Tālo Austrumu karaspēka vienībām. Lai gan 1903. gadā nežēlastībā kritušais ilggadējais ministrs un valstsvīrs Sergejs Vite (1849–1915), kura pakalpojumus Nikolajs II izmantoja ar nepatiku, Portsmutā Amerikā 1905. gada septembrī izkaulēja samērā izdevīgu miera līgumu ar Japānu, Krievijas iekšpolitiskās nekārtības tas neizlīdzināja.[13] 1905. gada augustā izsludinātais vēlēšanu likums gandrīz visiem sabiedriskajiem grupējumiem sagādāja vilšanos: uz kūrijām balstīta vēlēšanu sistēma, kam pamatā bija augsts cenzs, izslēdza lielu daļu iedzīvotāju no vēlēšanām, galvenokārt strādniekus un pilsētniekus. Toties muižniecībai un zemniekiem, kuros valdība vēl joprojām saskatīja savas varas pamatu, tika dota priekšroka.

Šādā situācijā uz autokrātiju pastiprinājās spiediens veikt reformas. Universitātēs notika sapulces ar strādnieku piedalīšanos. Strādnieku savienības sāka priekšdarbus ģenerālstreikam, kas bija paredzēts 1905. gada septembrī. Vadošajās pozīcijās izvirzījās dzelzceļnieku,[14] tipogrāfiju strādnieku un metālstrādnieku savienības. Tā attīstījās streiks, kas, dzelzceļnieku savienības ierosināts, 1905. gada 7. oktobrī Maskavā pārvērtās par ģenerālstreiku, ko atbalstīja liela daļa sabiedrības un kam simpatizēja pat cara birokrātija. Maskavā un Pēterburgā pārtrūka elektrības piegāde, veikalus slēdza, un ārzemju baņķieri, ar kuriem S. Vite gribēja vest sarunas par Krievijas valsts finansēm, kas bija sabrukšanas stadijā, Pēterburgas viesnīcā *"Europa"* sēdēja tumsā. Šādā situācijā S. Vite caram izvirzīja alternatīvu – vai nu konsekventas reformas, vai militāra diktatūra, kas valsti faktiski iegrūstu pilsoņu karā. Tā kā arī cara tuvākie padomdevēji redzēja tikai reformu ceļu, 1905. gada 17. oktobrī viņš beidzot parakstīja S. Vites un citu valstsvīru formulēto manifestu, kurā bija noteiktas pilsoniskās brīvības, atcelta cenzūra un solīta satversme.

Reakcija uz šo manifestu bija dažāda. Dažviet to uzskatīja jau par satversmes spēkā stāšanos, bet daudzi liberāļi un inteliģences pārstāvji jutās vīlušies par neskaidrībām paziņojumā un nekonkrētību laika ziņā. Revolucionārās partijas sāka aicināt uz bruņotu sacelšanos, bet monarhisti, uzņēmēji un daļa liberālās opozīcijas baidījās no protesta nekontrolējamības. Patiesībā šajās "brīvības dienās" līdz 1905. gada decembrim cara autoritāte bija pilnīgi sabrukusi. Pasta un telegrāfa darbinieku streika dēļ komunikācija visā valstī uz laiku bija pārtraukta. Streikiem pilsētās, kas dažreiz noveda līdz ielu cīņām, pēc 1905. gada pievienojās zemnieku protesti, ko daļēji izraisīja sliktā raža.[15] Ukrainā, Baltijā un arī Centrālāzijas reģionos zemnieki piesavinājās lopus, dedzināja muižas un pārņēma zemi savā īpašumā. Ko agrāk apspieda ar militāru varu, tagad izvērsās par haosu ar zemnieku izcelsmes karavīru sacelšanos. 1905. gada oktobrī atkal uzliesmoja ebreju grautiņi, kas projicēja modernizācijas procesā zaudējušo un sociāli deklasēto grupu bailes.[16]

Grautiņu rīkotāji savu rīcību attaisnoja ar uzticību caram. Kamēr veidojās tādas liberālās partijas kā konstitucionālie demokrāti un oktobristi, labējie apvienojās antikonstitucionālā, nacionāli šovinistiskā Krievu tautas ūnijā, kas bija cieši saistīta ar melnsimtniekiem, kuri galvenokārt bija atbildīgi par ebreju grautiņiem.[17]

"Brīvības dienās" no opozīcijas izkristalizējās un nozīmi ieguva orgāns, ko vairākkārt izmēģināja jau kopš maija. Daudzās pilsētās izveidojās padomes, kurās strādnieki un karavīri sūtīja savus deputātus, lai neatkarīgi no partiju viedokļa demokrātiskā formā pārstāvētu savas intereses. Šo padomju sākumposmā liberālās inteliģences pārstāvjiem vēl bija svarīga loma, taču revolucionārās partijas

drīz vien atskārta, kāds potenciāls slēpjas šajās padomēs. Pēterburgas padome, ko bija nodibinājuši pārsvarā menševiki ar G. Hrustaļevu-Nosaru priekšgalā, ieguva vadošo lomu citu padomju vidū. 1905. gada beigās vēl pastāvēja konflikts starp strādniekiem un profesionāliem revolucionāriem, kuri mēģināja noteikt padomju aktivitāšu virzienu un kavēt padomju vienotu darbību. Arī finanšu manifests, ko sastādīja menševiks A. Parvus-Helphands un kas sludināja nodokļu pilnīgu nemaksāšanu un dārgmetālu un naudas noguldījumu izņemšanu no bankām, lai novestu valsti bankrotā, nedeva cerētos izšķirošos panākumus.[18]

Turpretī valdība ar starplaikā par ministru prezidentu iecelto S. Viti pārgāja pretuzbrukumā, lietojot dubulttaktiku – no vienas puses, piekāpjoties, no otras, panākot valsts autoritāti ar varu. G. Hrustaļevu-Nosaru 1905. gada 4. decembrī apcietināja. Dažas dienas vēlāk apcietināja visu Pēterburgas padomi ar Ļevu Trocki (1879–1940) priekšgalā. Maskavas padome šo apcietinājumu izmantoja par iemeslu, lai saceltos, taču valdība sūtīja cīņā lojālus gvardes pulkus, lai asiņainās ielu cīņās sacelšanos 1907. gada 20. decembrī apspiestu. Šo sacelšanos var uzskatīt par pēdējo kulmināciju šajā revolūcijas gadā. Boļševiki, kas bija līdzplānojuši šo sacelšanos un tajā piedalījušies, paši nebija ticējuši panākumiem. Tā kā plašā opozīcija savās interesēs un mērķos bija sašķelta un valsts finanses izdevās stabilizēt ar starptautisku aizņēmumu 1906. gada aprīlī, valdība, lietojot militāru varu, izmantojot mazas, izmeklētas vienības, atguva rīcībspēju.[19] Strādnieku revolucionārais spars, tāpat zemnieku protesti un nemieri armijā noplaka. Liberālie, galvenokārt konstitucionālie demokrāti, nobijušies no revolucionārās vardarbības, paziņoja, ka turpmākās pārmaiņas mēģinās sasniegt miermīlīgā ceļā.[20]

1905.–1906. gada mijā streiki un nemieri samazinājās, un karavīri atgriezās kazarmās. Tie pat ļāva autokrātijai sevi atkal raidīt cīņās, lai apspiestu nemierniekus. To vēlāk redzēsim, apskatot soda ekspedīcijas Baltijā 1905.–1906. gadā no Pēterburgas valdības perspektīvas. Turklāt soda ekspedīcijas rāda, par kādu pretrunīgu instrumentu revolūcijas un kara laikā armija bija kļuvusi autokrātijai.

Baltijas provinces – Vidzemi un Kurzemi – 1905. gada revolūcija skāra agrāk nekā pārējos valsts reģionus,[21] jo asiņainās svētdienas notikumu vieta Pēterburga atradās pavisam netālu. Augsne revolūcijas ātrai izplatībai bija sagatavota jau iepriekšējā gadā. Lai gan manifestācijas Baltijas provincēs baltvācu muižniekos pretstatā Polijai neradīja spēcīgu atbalsi, jau 1904. gada rudenī pilsētās notika strādnieku masu demonstrācijas pret karu ar Japānu, kurās piedalījās arī matroži no Baltijas kara ostām.[22]

Asiņainās janvāra demonstrācijas Rīgā organizēja latviešu sociāldemokrāti.[23] Visās trijās guberņās pirmajā revolūcijas gadā nerimās streiki pilsētās, bet, sākot ar pavasari, nemitīgi pieņēmās spēkā agrārā kustība.[24] Sociālos antagonismus pārklāja nacionālie. Atšķirībā no rietumu guberņām vai Aizkaukāza ar savām

nacionāli neviendabīgām valdošajām aprindām baltvācieši kā muižnieki laukos vai kā elite pilsētās, neraugoties uz rusifikācijas ambīcijām un latviešu un igauņu augošo inteliģenci, reprezentēja homogēnu vadošo kārtu, ko arī krievu cariskā administrācija nekādi nevarēja pārspēt. Igauņu un latviešu laukstrādnieki vērsās pret vācu muižniekiem, sāka streikot, nemaksāja nodevas un vasaras nogalē pārgāja uz arvien varmācīgākiem protesta veidiem.[25] Kā zināms, vairāk nekā 550 muižu ēku tika nopostīts, daudzi muižnieki padzīti vai noslepkavoti. Baltvācieši, kas starp nekrievu nācijām cara valstī bija lojālākā pret autokrātiju, kopš 1905. gada pavasara atkal un atkal uz Pēterburgu sūtīja deputācijas, lai panāktu pastiprinātu militāru aizsardzību.[26]

No vienas puses, pārvietot lielākas bruņotas vienības uz atsevišķām provincēm un apriņķiem Pēterburgas militārajai administrācijai likās pārāk dārgi, no otras puses, karavīri, kas līdz 1905. gada aprīlim bija stacionēti Rīgas, Liepājas un Tallinas fabrikās un kuģu būvētavās, bija atsaukti atpakaļ savās kazarmās. Vācu ģenerālkonsuls Oneszeits savās atmiņās rakstīja: "Armija disciplināru iemeslu dēļ tika atsaukta atpakaļ kazarmās."[27]

Aiz šāda formulējuma slēpās fakts, ka garnizonu pavēlnieki par savu karaspēku uzticamību bija jo nedrošāki, jo labāk karavīri uz vietas iepazina strādniekus un situāciju. Tādēļ augustā valdība aprobežojās ar to, ka vispirms Kurzemē izsludināja karastāvokli, bet citādi visu atstāja gubernatoru ziņā, kā ar vietējo armiju – vienīgo varas instrumentu – apspiest revolūciju. Muižnieki atbildēja ar bruņotu vienību veidošanu savu muižu aizsardzībai,[28] tādējādi radot pilsoņu karam līdzīgu situāciju.[29]

Vietējo spēku pārslogotības dēļ nemieri beidzot bija sasnieguši tādus izmērus, ka Nikolajs II pavēlēja uz Baltiju nosūtīt papildspēkus.[30] Tās bija elites vienības no Pēterburgas militārā apgabala – galvaspilsētas tiešās apkaimes.[31] Kā jau minēts, Baltijas provinces bija sevišķs gadījums atšķirībā no citām valsts perifēriju provincēm, kur iedzīvotāju vairākumu veidoja nekrievi. Arī šeit dominējošā šķira bija nekrievi,[32] tādēļ, atrazdamies divdomīgā situācijā, krievi pārvaldē nebija tiešais pretestības mērķis un, pēc baltvāciešu uzskatiem, nepietiekami pūlējās apspiest augošo nacionālo kustību.[33] Baltvācieši, kuru hegemoniju bija satricinājuši revolucionārie notikumi, cerēdami uz aizsardzību, ar augošu interesi raudzījās uz vācu ķeizaristi,[34] kuras valdība un sabiedrība uzmanīgi sekoja notikumiem Krievijā.[35]

Savukārt Krievijas uzmanību pievērsa nemieri Baltijas provincēs, jo tie notika galvaspilsētai blakusesošās guberņās. Soda ekspedīcijas, kas gandrīz vienlīdz spēcīgi skāra Kurzemi, Vidzemi un Igauniju, daļēji arī Latgali Vitebskas guberņā ar it kā nekoordinētiem un viscaur brutāliem dažādiem maziem un vēl mazākiem notikumiem, igauņu un latviešu pretestību nebūt nesalauza, tā pārvietojās uz trimdu un galvenokārt uz mežabrāļu partizānu kustību.[36]

Pretēji cara valsts represiju politikai citos nacionālajos rajonos,[37] īpaši gruzīniskajā Gūrijā[38] un Sibīrijā, par soda ekspedīcijām tika diskutēts visas valsts līmenī 1906. gada aprīlī izveidotajā domē. Šīs debates sniedza laikabiedriem pirmos priekšstatus par upuru skaitu. Sakarā ar sociāldemokrātu pieprasījumu[39] II domē 1907. gada 13. aprīlī bija publiskots saraksts ar upuru vārdiem un iespējami pilnīgiem personu datiem. Gadījumos, kur upuru skaits vairs nebija precizējams, lietoja formulējumu "un citi". Pēc šiem datiem soda ekspedīcijās 1905.–1906. gada ziemā noteikti miruši 1000 cilvēki, no kuriem gandrīz puse Kurzemē.[40] Nošāva galvenokārt baltiešu revolucionāru "otro ierindu", jo revolūcijas kustības vadošās personas, pēc vācu ģenerālkonsula domām, bija devušās pagrīdē Rīgā, pirms tās spēja notvert.[41]

Asiņainās soda ekspedīcijas bija viens no svarīgākajiem iemesliem, kādēļ latviešu un igauņu zemnieki, kā arī liberālā elite pilsētās galīgi novērsās no autokrātijas. Cars, kurš, tāpat kā viņa tēvs Aleksandrs III, bija izmantojis šo tautu nacionālo atmodu, lai mazinātu baltvācu muižnieku un pilsētnieku ietekmi,[42] lika ar varu apspiest sākotnēji pat vēlamo mēreno opozīciju, kad tā 1905. gada revolūcijā vērsās pret autokrātiju un apdraudēja sistēmu un dinastiju. Apstākli, ka šīs soda ekspedīcijas bija gvardes un jūrnieku vienības, nevis marodieri kazaki, kā, piemēram, centrālajā Krievijā un Aizkaukāzā, kuriem šā vai tā varēja piedēvēt nedisciplinētību,[43] latvieši un igauņi varēja uztvert tādējādi, ka dažu vienību asiņaino rīcību atbalstīja Pēterburgas valdība, katrā ziņā tā necēla nekādus iebildumus pret notiekošo. Toreizējais jūras lietu ministrs Biriļevs, kurš bija paredzējis brutālo rīcību, izrādījās gaišreģis arī citā ziņā: vairāk nekā krievu garnizonu karavīriem soda ekspedīciju dalībniekiem vajadzēja justies kā apdraudētiem svešķermeņiem,[44] kas savā nespējā un muļķībā kļuva par baltvācu virsnieku rokaspuišiem.[45]

Rīcība Baltijā 1905.–1906. gada mijā bija paraugs valdības "stingrās rokas" politikai, ko īstenoja Nikolaja II un ministru prezidenta S. Vites vadībā, lai ar atlikušajām armijas vienībām atgūtu kontroli valstī. Tāda bija arī Maskavas sacelšanās apspiešana 1905. gada decembrī vai soda ekspedīcijas uz Transsibīrijas dzelzceļa līnijas pret karavīriem, kuri atgriezās no Tālajiem Austrumiem. Arī šeit mērķtiecīgi bija izmantotas armijas elites lojālās vienības, nevis uz dumpi noskaņotie karavīri, kuri bija noguruši no karadienesta. Tātad "stingrās rokas" politiku varēja īstenot tikai tādēļ, ka pēc Oktobra manifesta solījumiem opozīcija pret autokrātiju bija sabrukusi, bet bailes no anarhijas un zemnieku vardarbības svārstīgajiem atkal lika pieslieties caram. Vienlaikus jākonstatē, ka apspiešana bija nākusi no caristes varas centra, tāpat kā revolucionāro notikumu uzliesmojums 1905. gadā.

Kad 1906. gada aprīlī pusdemokrātiskā parlamenta – domes – atklāšanā kļuva skaidrs, ka cars Nikolajs II nejūtas saistīts ar Oktobra manifestā dotajiem

solījumiem (Makss Vēbers šajā sakarā runā par šķietamu konstitucionālismu Krievijā), revolucionārā vētra bija noplakusi līdz vējiņam.[46]

Kāda nozīme ir 1905. gada revolūcijai 20. gadsimta sākuma vēsturē? Jau V. Ļeņins *ex post* runāja par 1905. gada revolūciju kā par ģenerālmēģinājumu carisma gāšanai un nākamajai sociālistiskai revolūcijai. Patiesi, 1905. gada revolūcija bieži ir interpretēta kā 1917. gada revolūcijas un boļševiku varas sagrābšanas priekšvēsture. It īpaši padomju historiogrāfija vienmēr ir uzsvērusi 1905. gada notikumu nenovēršamību saistībā ar 1917. gada revolūciju. Šādas notikumu nenovēršamības pamatā ir vēstures priekšstats par apvērsumu kā mērķi, kas, analizējot iesaistītās personas un kolektīvos grupējumus, spēj tikai daļēji izskaidrot notikumus.

1905. gada revolūcija bija svarīga nodaļa ne tikai krievu, bet pamatoti arī pasaules vēsturē. Starptautiskajā politikā izvirzījās jautājums par Krievijas politiskās sistēmas stabilitāti. Revolucionārās kustības ne tikai industriāli attīstītās, bet arī koloniālās valstīs visai intensīvi pārņēma gan krievu-japāņu kara, gan 1905. gada revolūcijas pieredzi.

1905. gada revolūcija bija dažādu notikumu secība, kam daudzējādā ziņā bija katalizējoša funkcija. Notikumu sazarojumi, kas bieži krustojās, cara valstī veica kvalitatīvu un kvantitatīvu lēcienu pilsoniskās sabiedrības veidošanā. Izteikti pieauga spēja organizēties un līdz ar to sabiedriski izpausties. To vienlīdz labi parādīja arodbiedrību izveidošanās un partiju dibināšanās no revolucionāri kreisajām līdz reakcionāri labējām, kā arī straujais avīžu un laikrakstu pieaugums. Arī ar valsts konstitūciju veidotā dome, par spīti savai vājai likumdevēja kompetencei, bija sabiedrisks forums, ko intensīvi izmantoja politisko, sabiedrisko, ekonomisko un nacionālo interešu paušanai.

Raugoties uz Krieviju kā multietnisku impēriju, revolūcija nozīmēja tautu pavasari. Tieši perifērijās, kur dominēja nekrievi, strīdi bija izteikti intensīvi, vienlaikus stiprinot pašidentitāti nācijas veidošanās procesā, kā, piemēram, Baltijā igauņu un latviešu strīdos ar baltvācu eliti un Aizkaukāzā, kur Tbilisi, Baku un citviet ar varu lauzās uz āru starpetniskie un starpreliģiskie saspīlējumi.[47] Kamēr Centrālāzijā un daļēji arī Kaukāzā nāciju veidošanās tikai sākās, revolūcija caristes rietumu perifērijas dažādos etniskos un sabiedriskos grupējumos nostiprināja domu, ka cara valdības dienas ir skaitītas, tās rusifikācijas politika tuvojas beigām un no tautu pavasara daudztautu impērija finālā var piedzīvot sprādzienu. Šī daudztautu valsts kā koncepcija likās novecojusi modernajā nacionālismā, kur katrs sev pieprasīja dzīvošanu atsevišķā valstī.

Politiskie aktīvisti mācījās formulēt šo pamodušos nacionālismu, arī Rīgas ielās 1905. gada 13. janvārī. Grūtāk bija to pārvērst darbībā, kas atbilstu savas nācijas interesēm, katra paša politiskajai pārliecībai un ikreizējām ekonomiskajām interesēm. Rīga kā daudzu tautību pilsēta caristes perifērijā (tāds ir nosaukums

grāmatai,[48] ko vācu valodā izdevis Ervīns Oberlenders) ieguva paradigmatisku nozīmi, kāda vēl ir vienīgi Odesai 1905. gadā,[49] dodot iespēju tālākai salīdzinošai izpētei.

Tātad var secināt, ka 1905. gadā impērijā norisēja ļoti dažādas revolūcijas. Fenomeni bija daudzveidīgi: industrializācija un urbanizācija pilsētās manifestējās sociālos protestos un prasībās pēc politiskas līdzdalības, laukos zemnieki ar pārmantotiem likumu priekšstatiem pieprasīja zemi kā ekonomisko resursu daļu, un etniski jauktajos apgabalos dažādas nācijas pieprasīja nacionālās pašnoteikšanās tiesības.

Viedoklis par ģenerālmēģinājumu atbilst patiesībai tajā ziņā, ka ne tikai strādnieki un inteliģence, kas apvienojās arodu organizācijās, bet arī zemnieki un karavīri ātri vien atskārta savu specifisko protesta potenciālu un iemācījās to lietot. Nacionalitātes un etnosi stiprināja savu identitāti un formulēja to politiskās prasībās. Tiem izdevās iekarot politisko telpu, no kuras neļāva sevi padzīt ar represijām. Ar protestu, kas zemnieku un dumpīgo karavīru gadījumā bieži bija saistīts ar pārmērīgu vardarbību un izraisīja tikpat spēcīgu pretdarbību, piespiest valsti jeb, konkrētāk, nīsto muižnieku jeb nīsto priekšnieku uz ceļiem – tā bija pieredze, ko nevarēja izdzēst sarūkošais autokrātijas piekritēju skaits. Aizsprosti bija lūzuši un nebija vairs salāpāmi, par spīti visiem cara valdības mēģinājumiem domes periodā līdz 1. pasaules karam. Šī individuālā pieredze bija revolucionārais aspekts pilsoniskās sabiedrības attīstībā un nāciju veidošanās procesā tik svarīgajā 1905. gadā. Nomainot V. Ļeņina izteicienu par ģenerālmēģinājumu pret domu par laika pagriezienu valstij, sabiedrībai, etnosam un atsevišķam indivīdam, ilgi un noteikti ir jautāts, vai revolūcijas jēdziens hermētiskās revolūcijas teorijas gaismā kaut kam der, lai ar to izskaidrotu 1905. gada notikumus.

Ar Padomju Savienības sabrukumu izgaisa visi ārpuszinātniskie notikumu interpretāciju pieņēmumi. Krievijā interešu centrā ir liberāļu aktīvistu, arodu grupējumu un atsevišķu personu izpēte,[50] arī nacionālajās nomalēs 1905. gada revolūcijas izpētei ir pavērtas visas iespējas. Paliek atklāts jautājums, vai pietiek ar padomju laikā it kā garām palaistu un tagad atgūtu iespēju interpretēt notikumus kā nacionālrevolucionāru fenomenu. Rodas pamatotas šaubas, jo multietniskajā mikslī, kā Rīgā un citās vietās, darboņu nacionālās, ekonomiskās un sociālās intereses sajaucas ar nebūt ne skaidrām koalīcijām. Šī kopkrājuma raksti ar skatu galvenokārt uz aktīvistiem un notikumiem Latvijā, Igaunijā un Lietuvā var padarīt skaidrāku daudzveidību, ko mēs pavirši saprotam ar 1905. gada revolūciju.

Viens gan jāpatur prātā: laikabiedri 1905. gadam ir devuši apzīmējumu "revolūcija", lai gan notikumu rezultātā valsts un sabiedriskajā iekārtā nenotika visaptverošas pārmaiņas, nebija daudznāciju valsts sabrukuma, ko dažkārt min kā kritēriju šāda jēdziena lietošanai. Saistībā ar notikumiem 16.–17. gadsimta mijā

laikabiedri savukārt runāja par "juku laikiem". Abi apzīmējumi ir piemēroti, lai raksturotu 1905. gadu un tā konsekvences caristes vēsturē – tikai dažus gadus ilgušo "konstitucionālo eksperimentu" domes periodā, paātrināto nacionālo emancipāciju un 1917. gada revolūciju.[51]

Atsauces un skaidrojumi

[1] Par 1905. gada notikumiem sīkāk sk.: *Ascher A.* The Revolution of 1905. – Vol. 1. – Standford, 1988; Vol. 2. – Standford, 1992; *Hildermeier M.* Die Russische Revolution, 1905–1921. – Frankfurt a. M., 1989; *Kusber J.* Krieg und Revolution in Rußland, 1904–1906: Das Militär im Verhältnis zur Wirtschaft, Autokratie und Gesellschaft. – Stuttgart, 1997. – (Quellen und Studien zur Geschichte des östlichen Europa, 47).

[2] *Kappeler A.* Historische Voraussetzungen des Nationalitätenproblems im russischen Vielvölkerreich // Geschichte und Gesellschaft. – 1982. – N 8, 2. – S. 159–183; *Kappeler A.* Rußland als Vielvölkerreich: Entstehung, Geschichte, Zerfall. – München, 1992; *Raeff M.* Patterns of Russian Imperial Policy Towards the Nationalities // Soviet Nationality Problems / Ed. by E. Allworth. – New York, 1971. – P. 22–42; *Hildermeier M.* Verhinderte Nationen: Zu einigen Merkmalen und Besonderheiten nationaler Bewegungen in Rußland und der Sowjetunion // Archiv für Sozialgeschichte. – 1994. – N 34. – S. 1–17; *Hosking G.* Empire and Nation-Building in Late Imperial Russia // Russian Nationalism in Past and Present / Ed. by G. Hosking and R. Service. – Houndsmills, 1998. – P. 19–34.

[3] Sīkāk par iedzīvotāju attīstību sk.: *Водарский Я. Е.* Население России в конце XVII – начале XVIII века: Численность, сословно-классовый состав, размещение. – Москва, 1977; *Брук С. И., Кабузан В. М.* Этнический состав населения России, 1719–1917 // Советская этнография. – 1980. – № 6. – С. 18–34.

[4] Par Baltijas guberņām sk.: Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855–1914 / Ed. by E. C. Thaden. – Princeton, 1914.

[5] *Figes O.* Die Tragödie eines Volkes: Die Epoche der russischen Revolution, 1891–1924. – Berlin, 1998. – S. 96.

[6] *Baberowski J.* Rußland und die Sowjetunion // Das gemeinsame Haus Europa: Handbuch der europäischen Kulturgeschichte / Hrsg. von W. Kopke u. a. – München, 1999. – S. 197–210.

[7] *Kusber J.* Der russisch-japanische Krieg, 1904–1905 in Publizistik und Historiographie: Anmerkungen zur Literatur über den "kleinen siegreichen Krieg" // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge. – 1994. – N 42. – S. 217–234.

[8] *Emmons T.* Russia's Banquet Campaign // California Slavic Studies. – 1977. – N 19. – P. 45–66.

[9] *Sablinsky W.* The Road to Bloody Sunday: Father Gapon and the Petersburg Massacre of 1905. – Princeton, 1976.

[10] *Galai S.* The Role of the Union of Unions in the Revolution of 1905 // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge. – 1976. – N 24. – P. 512–525.

[11] *Kusber J.* Krieg und Revolution .. – S. 316 f.

[12] Turpat. – 97. lpp.; *Барвинский Е.* Восстание балтийских моряков в Либаве // Военно-исторический журнал. – 1960. – № 1. – С. 72–83.

[13] *Witte S.* Erinnerungen. – Berlin, 1923; *Laue T. H., von.* Count Witte and the Russian Revolution of 1905 // Slavonic and Eastern European Review. – 1958. – N 17. – P. 25–46; *Gindin I. F.* S. Ju. Vitte als Staatsmann // Jahrbücher für Geschichte der Sozialistischen Länder Europas. – 1983. – N 27. – S. 7–52; *Ананьич В., Ганелин Р. Ш.* Сергей Юльевич Витте // Вопросы историй. – 1980. – № 8. – С. 32–53.

[14] *Reichmann H.* The 1905 Revolution on the Siberian Railroads // Russian Review. – 1988. – N 47. – P. 60–89.

[15] *Verner A.* Discursive Stratagies in the 1905 Revolution: Peasant Politics from the Eladimir Province // Russian Review. – 1995. – N 54, 1. – P. 65–69.

[16] *Kusber J.* Zwischen Duldung und Ausgrenzung: Die Politik gegenüber den Juden im ausgehenden Zarenreich // Jüdische Welten in Osteuropa / Hrsg. von A. Engel-Braunschmidt u. a. – Frankfurt a. M., 2005. – S. 58–63.

[17] *Rawson D. C.* Russian Rightists and the Revolution of 1905. – Cambridge, 1995.

[18] *Kusber J.* Krieg und Revolution .. – S. 153–158, 190–197.

[19] *Verner A.* Nicholas II. and the Revolution of 1905. – Princeton, 1990; *Ганелин С. Р. Ш.* Российское самодержавие в 1905 году: Реформы и революция. – Санкт-Петербург, 1991. – С. 227–235.

[20] *Шелохаев В. В.* Партия октябристов в период первой российской революции. – Москва, 1987.

[21] Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PAAA), Rußland 61, Bd. 84a, A 15 299; turpat, 86. sēj., Bericht des Konsulats in Riga vom 13.2.1905., A 2929, S. 1–19; Революционные события в Прибалтике в 1905 г. / Сост. С. Болтинов // Красный архив. – 1940. – 5 февраль. – С. 114–156 (par Vidzemi no 120. lpp., par Kurzemi no 138. lpp., par Igauniju no 146. lpp.).

[22] Государственный архив Росийской Федерации (ГАРФ), ф. 102, ДП, 00, оп. 232, '904, д. 4, ч. 11, л. 9 и далее; *Карьяхярм Т., Крастинь Я., Тила А.* Революция 1905–1907 гг. в Прибалтике. – Таллин, 1981. – С. 18.

[23] Sk.: *Lindemuth M.* Das lettische-deutsche Verhältnis vor dem Weltkrieg auf Grund der lettischen Presse unter besonderer Berücksichtigung der Jahre 1905–1907. – Phil. Diss. – Heidelberg, 1939 (Reprint 1976); *Lenz W.* Die Revolution des Jahres 1905 in Liv-, Est- und Kurland // Jahrbuch des baltischen Deutschtums. – 1955. – S. 66–71; *Benz E.* Die Revolution von 1905 in den Ostseeprovinzen Rußlands: Ursachen und Verlauf der lettischen und estnischen Arbeiter- und Bauernbewegung im Rahmen der ersten russischen Revolution. – Phil. Diss. – Mainz, 1990; Baltische Länder / Hrsg. von G. von Pistohlkors. – Berlin, 1994. – S. 416 ff. – (Deutsche Geschichte im Osten Europas); *Raun T. U.* The Revolution of 1905 and the Baltic Provinces and Finland // Slavic Review. – 1984. – N 48, 3. – P. 453–467.

[24] Baltische Revolutions-Chronik. – Bd. 1: Bis zum Oktober 1905. – Riga, 1907. – S. 5 ff.; *Янсон П.* Латвия в первой половине 1905 года // Пролетарская революция. – 1922. – № 11. – С. 3–53; *Raun T. U.* The Revolution of 1905 and the Movement for Estonian National Autonomy, 1896–1907. – Phil. Diss. – Princeton, 1969. – P. 135 ff.

[25] ГАРФ, ф. 102, ДП, 00, оп. 232, 1905, д. 2550, ч. 9, л. 21 и др.

[26] Piemēram, Vidzemes landmaršala barona fon Meijendorfa ziņojumu sk.: *Pistohlkors G., von.* Deutsche Geschichte im Osten Europas. – S. 427 ff.; *Ohnesseit W.* Unter der Fahne schwarz-weiss-rot: Erinnerungen eines kaiserlichen Generalkonsuls. – Berlin; Leipzig, 1926. – S. 97 ff.; *[Dellinghausen E., von].* Im Dienste der Heimat! Erinnerungen des Freiherrn Eduard von Dellinghausen. – Stuttgart, 1930. – S. 102 ff.

[27] *Dellinghausen E., von.* Im Dienste der Heimat! – S. 96.

[28] 1905. gada septembra sākumā toreizējais Vidzemes ģenerālgubernators oficiāli šo rīcību atļāva. Muižu īpašniekiem atļāva izveidot bruņotas vienības atkarībā no īpašumu lieluma, t.i., uz katrām 500 desetīnām zemes vienu bruņotu sargu (sk.: Наша жизнь. – 1905. – 6 сентябрь. – С. 3). Tas pats bija arī pilsētās. Tā Rīgā 1905. gada jūlija beigās formējās 5000 vīru liela brīvprātīgo milicija, lai apsargātu baltvācu uzņēmumu īpašumus pret streikojošiem strādniekiem (sk.: PAAA, Rußland 64, Bd. 5, Bericht aus Riga 3.8.1905., A 13801).

[29] Tāda bija Vidzemes gubernatora ģenerāļa Popena *(Poppen)* 1905. gada 11. novembra telegramma.

[30] Прибалтийский край в 1905 году // Красный архив. – 1925. – № 11/12. – С. 275–280.

[31] Центральный Государственный военно-исторический архив (ЦГВИА), ф. 280, оп. 1, д. 5, л. 9.

[32] *Kappeler A.* Rußland als Vielvölkerreich: Entstehung, Geschichte, Zerfall. – München, 1992. – S. 269 ff.

[33] *Raun T. U.* The Revolution of 1905 and the Movement .. – P. 217 ff.

[34] Sal.: *Lundin C. L.* The Road from Tsar to Kaiser: Changing Loyalties of the Baltic Germans, 1905–1914 // Journal of Central European Affairs. – 1950. – N 10, 3. – P. 223–255.

[35] *Krupnikov P.* Der Meinungskampf in der Publizistik Deutschlands über die sozialen und nationalen Probleme in Lettland // Die baltischen Provinzen Rußlands zwischen den Revolutionen von 1905 und 1917 / Hrsg. von A. Ezergailis, G. von Pistohlkors. – Köln; Wien, 1982. – S. 173–185. – (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, 4).

[36] Par prāvām, kas sekoja soda ekspedīcijām, sk.: *Крастынь Я. П.* Революция 1905–1907 гг. в Латвии. – Москва, 1952. – С. 172 и далее. Par mežabrāļiem sk.: *[Transehe A., von].* Die lettische Revolution. – Bd. 2. – Berlin, 1907. – S. 316 ff. Pēc trimdas vēsturnieka Arnolda Spekkes domām, 1906. gadā esot kritis 2000 revolucionāru un vairāk nekā 600 krievu un vāciešu. Apstiprinājumu saviem skaitļiem viņš nesniedz, sk.: *Spekke A.* History of Latvia: An Outline. – Stockholm, 1957. – P. 314.

[37] No padomju historiogrāfiskā skatījuma sk.: Революция 1905–1907 гг. в национальных районах России / Под ред. А. М. Панкратовой и Л. А. Сидорова. – Москва, 1949. Īpaši sk. rakstus par Baltiju.

[38] *Jones S. F.* Marxism and Peasant Revolt in the Russian Empire: The Case of the Gurian Republic // Slavonic and East European Review. – 1989. – N 67. – P. 403–434.

[39] Pretēji pirmajai, 1906. gada 8. jūlijā atlaistai domei, otrajā domē bija sociāldemokrātu (boļševiki un meņševiki) un sociālrevolucionārie deputātu pārstāvji (sk.: *Levin A.* The Second Duma. A Study of the Social-Democratic Party and the Russian Constitutional Experiment. – Hamden, Conn., 1966. – P. 67; *Healy A. E.* The Russian Autocracy in Crisis, 1905–1907. – Hamden, Conn., 1976. – P. 243 ff.

[40] Срочное заявление социалдемократической фракции Государственной Думы 13 апреля 1907 г. "О карательных экспедициях в Прибалтийском крае в 1905 г." // Карательные экспедиции в Прибалтийском крае в 1905–1907 гг.: По материалам 2-ой Государственной Думы / Сост. П. Янсон. – Ленинград, 1922. – С. 22–70. Ziņojumā bez sakara ar sarakstu ir minēts par 1170 noslepkavotiem un 300 nodedzinātām zemnieku mājām (sk. 37. lpp.).

[41] PAAA Russland 64, Bd. 19, N 1163, passim; sk. arī: *Минскевич В.* [Капсукас В.]. 1905 г. в Литве // Пролетарская революция. – 1922. – № 11. – С. 67–72; Карательные экспедиции .. – С. 49.

[42] *Pistohlkors G., von.* Ritterschaftliche Reformpolitik zwischen Russifizierung und Revolution: Historische Grundstudien zum Problem der politischen Selbsteinschätzung der deutschen Oberschichten in den Ostseeprovinzen im Krisenjahr 1905. – Frankfurt; Zürich, [o. J.]. – S. 16 ff. – (Göttinger Bausteine zur Geschichtswissenschaft, 48); Russification in the Baltic Provinces and Finland, 1855–1914 / Ed. by E. C. Thaden. – Princeton, 1981. – P. 54 ff.; *Haltzel M.* Der Abbau der deutschen ständischen Selbstverwaltung in den Ostseeprovinzen Rußlands 1855–1905. – Marburg, 1977. – S. 157 ff. – (Marburger Ostforschung, 37).

[43] *MacNeal R.* Tsar and Cossack, 1855–1917. – Houndmills, 1987. – P. 77 ff.

[44] ГАРФ, ф. 102, ДП, 00, 1905, д. 2550, ч. 31, л. 30 и далее.

[45] Sal. viņu pašu novērtējumu: Карательные экспедиции в Прибалтике в 1905 году / Сост. П. Садиков. – Москва, 1925. – С. 107–133.

[46] *Weber M.* Zur Russischen Revolution von 1905: Schriften und Reden, 1905–1912 / Hrsg. von W. J. Mommsen u.a. – Tübingen, 1996. – (Studienausgabe der Max Weber Gesamtausgabe, 10).

[47] *Алиев А. А.* Революционное движение в Азербайджане накануне и во время русской революции в освещении центральной партийной печати. – Баку, 1972.

[48] Portrait einer Vielvölkerstadt am Rande des Zarenreiches / Hrsg. von E. Oberländer, K. Wohlfahrt. – Paderborn, 2004.

[49] *Weinberg R.* The Revolution of 1905 in Odessa: Blood on the Steps. – Bloomington (Indianapolis), 1993.

[50] *Тютюкин С. В.* Первая российская революция в отечественной историографии 90-ых годов // Отечественная история. – 1996. – № 4. – С. 72–85; *Корелин А. П., Пушкарева И. М., Королева Н. Г., Тютюкин С. В.* Первая русская революция: Взгляд через столетие. – Москва, 2004.

[51] *Kusber J.* Aufbruch, Umbruch, Zusammenbruch: Wahrnehmungen der russischen Revolutionen von 1905 und 1917 am Beispiel der Soldaten // Zeitenwende. Umbrüche in afrikanischen und asiatischen Gesellschaften / Hrsg. von H. Brinkhaus u. a. – Hamburg, 2002. – S. 240.

Jan Kusber

Die Revolution von 1905 im Zarenreich und ihre Bedeutung für das Baltikum

Zusammenfassung

Die russische Revolution von 1905 war von Ereignissträngen geprägt, die sich vielfach überschnitten, ihren Beginn aber im Zentrum des Zarenreichs, in Sankt Peterburg nahmen. Der Beitrag schildert, wie die Formierung der Zivilgesellschaft des Zarenreiches in diesem Revolutionsjahr 1905 einen qualitativen und quantitativen Sprung erlebte. Der Organisationsgrad und damit die Foren der Öffentlichkeit innerhalb der Gesellschaft wuchsen immens an. Die Entstehung von Gewerkschaften und einer Parteienlandschaft von der revolutionären Linken bis zur reaktionären Rechten zeigen dies ebenso, wie die rasante Erhöhung der Zahl der Zeitungen und Zeitschriften. Die mit dem Staatsgrundgesetz geschaffene Duma war trotz ihrer schwachen legislativen Kompetenz ein Forum der Öffentlichkeit, das intensiv für die Artikulation politischer, gesellschaftlicher, ökonomischer und nationaler Interessen genutzt wurde.

Mit Blick auf Russland als multiethnisches Imperium bedeutete die Revolution einen Völkerfrühling: Gerade an den nichtrussisch dominierten Peripherien waren die Auseinandersetzungen besonders intensiv und führten zugleich zur Schärfung der eigenen Identität im Nationsbildungsprozess, so z.B. im Baltikum bei Esten und Letten in Auseinandersetzung mit der deutschbaltischen Elite oder in Transkaukasien, wo sich in Tiflis, Baku und andernorts interethnische und religiöse Spannungen gewaltsam Bahn brachen. Zugleich galt aber auch: Während in Zentralasien und teilweise auch im Kaukasus die Nationsbildung erst einsetzte, führte die Revolution an der westlichen Peripherie des Zarenreiches dazu, dass sich in den verschiedenen ethnischen und gesellschaftlichen Gruppierungen der Gedanke festsetzte, dass die Tage der Herrschaft des Zaren gezählt, seine Russifizierungspolitik an ein Ende kommen und aus dem Völkerfrühling eine endgültige Sprengung des Vielvölkerreiches werden könnte.

Diesen erwachenden Nationalismus auszudrücken, lernten die politischen Akteure, auch in den Straßen von Riga, am 13.1.1905. Ihn in Handeln umzumünzen, welches der eigenen Nation, der eigenen politischen Grundüberzeugung und auch dem jeweiligen ökonomischen Interesse entsprach, war in einer Metropole schwierig. Auf dem Lande schienen die Gegensätze zwischen den Gutsbesitzern und der ländlischen Bevölkerung eindeutiger definiert. Hier prägten die aus der Perspektive der Regierung in Petersburg scheinbar unerlässlichen und von den Deutschbalten geforderten Strafexpeditionen das Ergebnis der Revolution.

Es lässt sich also festhalten, dass im Jahre 1905 im gesamtstaatlichen Rahmen des Zarenreiches sehr verschiedene Revolutionen stattfanden. Die Phänomene waren vielfältig: in den Städten, als sich Industrialisierung und Urbanisierung in sozialem Protest und der Forderung nach politischer Teilhabe manifestierten, auf dem Land, wo die Bauern aus tradierten Rechtsvorstellungen heraus Land als Teilhabe an ökonomischen Ressourcen forderten, und in den ethnisch gemischt besiedelten Gebieten, in denen die verschiedenen Nationen auf nationale Selbstbestimmung einklagten. Die "Intelligencija" in sich bildenden berufständischen Organisationen, aber auch Bauern und Soldaten erkannten sehr schnell ihr spezifisches Protestpotential. Die Nationalitäten und Ethnien schärften ihre Identität und artikulierten sie in politischen Forderungen. Sie alle vermochten es, einen politischen Raum zu erobern, aus dem sie sich auch durch Repressionen nicht vertreiben ließen. Damit waren die Dämme gebrochen und ließen sich trotz aller Versuche der zarischen Regierung in der "Dumaperiode" bis zum Ausbruch des 1. Weltkrieges nicht mehr schließen. Hierin bestand das "revolutionäre" des für die Entwicklung der Zivilgesellschaft und die Nationsbildungsprozesse in ihren jeweils individuellen Erfahrungen so wichtigen Jahres 1905. Lange und anhaltend ist in Ablösung von Lenins Diktum der "Generalprobe" im Sinne einer möglichen "Zeitenwende" für den Staat, die Gesellschaft, die Ethnien, das einzelne Individuum in seiner Lebenswelt danach gefragt worden, ob der Begriff der "Revolution" im Lichte hermetischer Revolutionstheorien taugt, um mit einem "Masterkey" die Ereignisse des Jahres 1905 erklären zu können. Mit dem Zusammenbruch der Sowjetunion haben sich auch wesentliche außerwissenschaftliche Vorannahmen für die Interpretation der Geschehnisse verflüchtigt und auch in Russland steht die Erforschung von liberalen Akteuren, berufständischen Gruppen, einzelner handelnder Personen im Mittelpunkt des Interesses, während die Erforschung der Revolution von 1905 in den nationalen Peripherien alle Möglichkeiten offen stehen. Die Frage bleibt, ob eine verständliche gleichsam Versäumnisse der Sowjetzeit nachholende Interpretation der Ereignisse als nationalrevolutionäre Phänomene nun ausreichen.

Aleksandrs Ivanovs

1905. gada revolūcija Latvijā

Historiogrāfisks apskats

1905. gada revolūcijas vēstures apzināšana un izpēte turpinās gandrīz simt gadu. Pirmās publikācijas par revolūcijas notikumiem Latvijā parādījās jau revolūcijas laikā un pēcrevolūcijas gados.[1] Turpmāk vairākkārt mainījās šīs vēsturiskās tēmas izpētes intensitāte: dažos vēstures posmos publicēto pētījumu, populārzinātnisku un publicistisku darbu un avotu krājumu skaits strauji pieauga, bet citos posmos dažādu iemeslu dēļ pētnieku (un acīmredzot arī sabiedrības) interese par 1905. gada revolūciju krietni samazinājās, taču revolūcijas vēstures izpēte un apzināšana nekad neapstājās. Pētniecībā iesaistījās gan vēsturnieki Latvijā, gan arī pētnieki ārvalstīs – dažādu historiogrāfisku virzienu pārstāvji. Izpētes gaitā ir uzkrāts ļoti plašs historiogrāfisks materiāls, par ko liecina bibliogrāfiskie rādītāji, kuros minētas dažādas publikācijas par 1905. gada revolūciju Latvijā.[2] Publikāciju lielais skaits ļauj apgalvot, ka 1905. gada revolūcijas izpēte ir jau kļuvusi par atsevišķu, relatīvi patstāvīgu virzienu Latvijas vēstures historiogrāfijā. Tajā pašā laikā 1905. gada revolūcijas vēstures historiogrāfija atspoguļo svarīgākās un vispārējās tendences Latvijas vēstures historiogrāfijā kopumā.

Šajā rakstā ir piedāvāts vispārīgs ieskats 1905. gada revolūcijas vēstures historiogrāfijā, parādīta šīs tēmas izpētes gaita un rezultāti un konstatēti "robi" historiogrāfijā. Taču, ņemot vērā 1905. gada vēstures historiogrāfijas plašumu un daudzveidību, šāds tradicionāls historiogrāfiskā pētījuma mērķis ir jāprecizē un jāsašaurina, jo vienā rakstā pilnvērtīgi un izsmeļoši raksturot visu uzkrāto historiogrāfisko materiālu nav iespējams. Tāpēc, no vienas puses, raksta fokusā vispirms ir darbi, kuru autori ir profesionāli vēsturnieki, jo historiogrāfijā noteicoša loma ir tieši zinātniskiem pētījumiem. Taču pilnīgi izslēgt no historiogrāfiskā apskata populārzinātniskas apceres nav iespējams, jo 1905. gada revolūcijas vēstures izpētes sākumposmā zinātnisku pētījumu šī vārda tiešā nozīmē gandrīz nebija, bet turpmāk dažiem populārzinātniskiem darbiem bija svarīga loma

1905. gada revolūcijas vēstures apzināšanā. Turklāt dažreiz robeža starp zinātniskiem pētījumiem un populārzinātniskiem darbiem ir visai neskaidra. Tāpēc izņēmuma kārtā tādas publikācijas būs aplūkotas šajā apskatā. No otras puses, lielākā un nopietnākā uzmanība būs veltīta pētījumiem, kuros likti konceptuālie pamati problēmas izpētē dažādos historiogrāfiskajos virzienos, kā arī pašiem jaunākajiem pētījumiem, kas nāca klajā Latvijā pēc valsts neatkarības atgūšanas. Turpretim tikai atsevišķi pētījumi, kas izdoti pirms 1991. gada, būs minēti šajā pārskata rakstā. Tie ir darbi, kuriem savā laikā bija sabiedriska rezonanse vai arī kāda nozīme 1905. gada revolūcijas vēstures izpētē, kā arī publikācijas, kas mūsdienās veido 1905. gada revolūcijas historiogrāfijas būtisku sastāvdaļu un tādējādi nav zaudējušas zinātnisko aktualitāti. Tāda izlases metode historiogrāfiskā materiāla reprezentācijā ir pamatota, jo historiogrāfijas uzdevumi būtiski atšķiras no vēstures bibliogrāfijas uzdevumiem. Bibliogrāfija dod izsmeļošu priekšstatu par publikāciju klāstu kādā jomā, bet historiogrāfija kā vēstures speciālā zinātne ataino problēmas izpētes vēsturi.

Lai veidotu vispārīgu priekšstatu par 1905. gada revolūcijas vēstures historiogrāfiju, rakstā ir izdalīti posmi revolūcijas izpētes vēsturē un katrā posmā noteikta pētniecības intensitāte un līmenis; ir raksturotas dažādas konceptuālas pieejas historiogrāfijā, kā arī pazīmes, pēc kādām šīs pieejas identificējamas; ir parādīts 1905. gada revolūcijas vēstures dažādu jautājumu izpētes līmenis, ņemot vērā historiogrāfijā uzkrāto pozitīvo un negatīvo pieredzi; fragmentāra uzmanība ir veltīta zinātniskās pētniecības darbības organizācijai un koordinācijai. Lai gan pārskata rakstā šī plašā pētnieciskā programma realizējama tikai daļēji, tomēr dažus konkrētus faktogrāfiskus "robus", kas ir šajā darbā, aizpilda historiogrāfiskie pētījumi, kuros ir analizēti 1905. gada revolūcijas izpētes vēstures jautājumi.

1905. gada revolūcijas vēstures historiogrāfijas izpētes gaita – historiogrāfijas historiogrāfija

1905. gada revolūcijas vēstures historiogrāfijas izpēte Latvijā faktiski aizsākās 20. gs. 50. gados,[3] bet sevišķi intensīvi norisinājās 60.–80. gados. Lielākā daļa historiogrāfisko pētījumu, kuros aplūkotas publikācijas par 1905. gada revolūciju Latvijā, nāca klajā tieši Latvijas padomju okupācijas gados. Tāpēc šajos pētījumos – literatūras apskatos, tematiskos rakstos un monogrāfijās – revolūcijas vēstures historiogrāfija bija aplūkota un vērtēta atbilstoši padomju vēstures zinātnes "metodoloģiskiem" šabloniem un oficiālajai vēstures procesa shēmai.[4] Šajā sakarā jāatzīmē, ka padomju režīma apstākļos historiogrāfijas pētniecība lielākoties veica nevis eiristiskas funkcijas, bet ideoloģiskā "uzrauga" funkciju,

jo par historiogrāfijas galvenajiem uzdevumiem uzskatīja vēsturnieku pētījumu ideoloģisku vērtēšanu, politiski aktuālu tēmu izvirzīšanu un ideoloģisku cīņu pret tā saukto buržuāzisko historiogrāfiju un it sevišķi pret "latviešu buržuāzisko nacionālistu falsifikācijām"[5].

Šīs funkcijas dēļ historiogrāfijas pētniecība Latvijā padomju varas gados strauji attīstījās, gadu no gada pieauga historiogrāfisko pētījumu skaits. Historiogrāfisko vērtējumu ziņā daži pētījumi ir jau pilnīgi zaudējuši savu zinātnisko nozīmīgumu. Vispirms tie ir darbi, kuros bija kritiski vērtēta pirmās Latvijas Republikas historiogrāfija, trimdas latviešu historiogrāfija un Rietumu vēsturnieku pētījumi. Šo historiogrāfisko apskatu autori pašus pētījumus būtībā neraksturoja, tajos minētos faktus nepārbaudīja, vēsturnieku argumentus ignorēja un aprobežojās tikai ar dažu konceptuālu pieeju bezpriekšmetisku kritiku, apsūdzot vēsturniekus "buržuāziskajā nacionālismā", vēstures viltošanā, faktu noklusēšanā, vēstures likumu, partijas lomas un partijas ideju neizpratnē u.tml.[6] Tajā pašā laikā daudzos historiogrāfiskos pētījumos, kas nāca klajā Latvijā padomu varas gados, apkopots ļoti plašs historiogrāfiskais materiāls, kas arī mūsdienās dod iespēju veidot diezgan konkrētu un vispusīgu priekšstatu par 1905. gada revolūcijas vēstures pētniecības gaitu Latvijā 20. gs. 40.–80. gados. Apkopojošajās monogrāfijās un literatūras apskatos,[7] kā arī rakstos, kas speciāli veltīti 1905. gada revolūcijas historiogrāfijai,[8] ir minēti un anotēti gandrīz visi pētījumi – monogrāfijas, raksti un pat disertāciju autoreferāti par 1905. gada revolūciju Latvijā, kas nāca klajā noteiktā laika posmā. Tādu pieeju historiogrāfijā var saukt par ekstensīvu, jo tajā ir tieksme minēt visu, kas attiecas uz šo tēmu, un tajā pašā laikā mēģinājums izvairīties no historiogrāfiskā materiāla pilnvērtīgas un vispusīgas analīzes. Tādos apskatos historiogrāfiskā materiāla sakārtošana ir diezgan vienkārša: pētījumi parasti ir aplūkoti hronoloģiskā secībā vai arī pēc revolūcijas vēstures aspektiem, kas skarti darbos. Rezultātā šie historiogrāfiskie apskati atgādina anotētās bibliogrāfijas ar skaidri izteiktu apoloģētisku ievirzi, kas izpaužas padomju vēstures zinātnes panākumu pārspīlēšanā un to identificēšanā ar pētījumu skaita pieaugumu.

Līdz ar nosauktajiem historiogrāfiskajiem pētījumiem ir jāmin arī nedaudzi nopietnāki darbi, kuros mēģināts atveidot vēstures pētniecības, tajā skaitā arī 1905. gada revolūcijas vēstures pētīšanas vēsturi 20. gadsimtā, izsekot pētījumu problemātikas evolūcijai, parādīt dažādu organizāciju, kā arī zinātniskās pētniecības iestāžu lomu vēstures izpētē. Taisnību sakot, ideoloģiskie spaidi būtiski ierobežoja tādos pētījumos aplūkoto jautājumu klāstu, to reducējot līdz marksistiskās (padomju[9]) vēstures koncepcijas un Latvijas marksistiskās (padomju) historiogrāfijas tapšanas aspektiem.[10] Neraugoties uz to, šie darbi uzskatāmi parāda 1905. gada revolūcijas vēstures padomju koncepcijas rašanās un attīstības

specifiku, tās pielāgošanu padomju vēstures shēmai,[11] kā arī šīs koncepcijas atkarību no 1905. gada revolūcijas vēstures interpretācijām, ko pamatoja PSRS vēstures zinātne.

Historiogrāfisko pētījumu vidū izceļas Pētera Krupņikova darbi, kas veltīti vācu historiogrāfiskajam materiālam par Latvijas 20. gadsimta pirmās puses vēstures notikumiem un problēmām, to skaitā par 1905. gada revolūcijas vēstures aspektiem.[12] Monogrāfijās aplūkots un vispusīgi izpētīts ļoti plašs historiogrāfisko avotu klāsts – baltvācu un vācu pētījumi par 1905. gada revolūciju Baltijā, publikācijas presē revolūcijas un pēcrevolūcijas gados. Lai gan padomju historiogrāfijas šabloni ietekmēja arī šos pētījumus, taču autora veikto patstāvīgo un oriģinālo historiogrāfiskā materiāla analīzi šie štampi neaizvietoja. Rezultātā ir tapis izsmeļošs priekšstats par ideoloģisko cīņu revolūcijas laikā, par baltvācu un vācu publicistu un zinātnieku attieksmi pret latviešu revolucionāro kustību, par vācu historiogrāfijas evolūciju 20. gadsimta pirmajā pusē. Var apgalvot, ka, pateicoties P. Krupņikova darbiem, šī historiogrāfiskā materiāla daļa ir relatīvi pietiekami izpētīta. Diemžēl padomju varas apstākļos tādi nopietni pētījumi parādījās izņēmuma kārtā.

Atšķirībā no vēsturniekiem Latvijā Rietumu pētnieki un latviešu vēsturnieki trimdā historiogrāfijas izpētei veltīja visai pieticīgu uzmanību, acīmredzot tāpēc, ka Rietumos historiogrāfijai nevarēja būt ideoloģiskā "uzrauga" lomas. Publikācijas, kas veltītas 1905. gada revolūcijai Latvijā, ir raksturotas vai nu recenzijās, vai arī monogrāfisko pētījumu priekšvārdā.[13] Tikai atsevišķos gadījumos monogrāfijās ir iekļauti plašāki, pilnvērtīgi historiogrāfijas apskati. Šajā sakarā var minēt Arveda Švābes fundamentālā pētījuma "Latvijas vēsture, 1800–1914" speciālu nodaļu "Revolūcijas cēloņi, raksturs un sekas".[14] Autors aprobēja ļoti interesantu un auglīgu pieeju historiogrāfijas izpētē: viņš elastīgi integrēja historiogrāfisko apskatu savā stāstā par 1905. gada revolūciju Latvijā, kas ļāva viņam netiešā polemikā ar dažādu historiogrāfisko virzienu pārstāvjiem verificēt šo virzienu galvenās atziņas par revolūcijas būtību, ievirzi, cēloņiem, sekām un nozīmi. Tajā pašā laikā tāda pieeja ļāva A. Švābem savas interpretācijas un vērtējumus dabiski iekļaut 1905. gada revolūcijas vēstures historiogrāfijā.

Pēc Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas 1905. gada revolūcijas vēstures historiogrāfijai ir veltīta fragmentāra un nepietiekama uzmanība. Var minēt atsevišķus historiogrāfiskus iespraudumus monogrāfiskos pētījumos un konceptuālos rakstos.[15] Šajos iespraudumos ir raksturots dažādu historiogrāfisko virzienu un atsevišķu zinātnieku devums problēmas apzināšanā un izpētē, bet parasti šo īso historiogrāfisko apskatu autori aprobežojas ar publicēto darbu konstatēšanu un to formālu anotēšanu. Jāatzīmē, ka arī speciālu historiogrāfisko pētījumu nav daudz. Uzmanība ir veltīta historiogrāfiskajam materiālam, kas nāca klajā

1905. gada revolūcijas laikā,[16] publikācijām presē pirmās Latvijas Republikas laikā.[17] Par historiogrāfiskajiem pētījumiem uzskatāmas arī recenzijas, kurās vēsturnieku darbi raksturoti izsmeļoši, balstoties uz vēstures zinātnes jaunākajām atziņām un recenziju autoru uzkrāto pieredzi šo jautājumu izpētē.[18]

Jāatzīmē, ka historiogrāfisko pētījumu trūkums mūsdienu Latvijas historiogrāfijā diezgan precīzi atspoguļo situāciju, kas izveidojusies 1905. gada revolūcijas vēstures pētniecībā: historiogrāfiskajiem darbiem ir sekundārs raksturs, tie balstās uz historiogrāfiskajiem avotiem – vēsturnieku pētījumiem,[19] tāpēc apstākļos, kad kādas vēstures problēmas pētniecība neattīstās strauji, historiogrāfijas pētniecība arī gandrīz apstājas.

Aplūkojot historiogrāfisko pētījumu klāstu, var secināt, ka 1905. gada revolūcijas izpētes vēsture ir pētīta nevienmērīgi: dažiem šīs vēstures aspektiem, piemēram, marksistiskajai un padomju historiogrāfijai, vācu un baltvācu historiogrāfijai 20. gadsimta pirmajā pusē, ir veltīta relatīvi liela uzmanība, bet citas tēmas lielākoties palikušas novārtā. Turklāt daži aspekti, kas jau ir atspoguļoti historiogrāfiskajos pētījumos, faktiski būtu jāpēta no jauna, revidējot vai vismaz koriģējot padomju historiogrāfijas atziņas. Mūsdienu Latvijas vēstures zinātnē trūkst arī pētījumu, kas piedāvātu lasītājiem vispusīgu un integrētu ieskatu 1905. gada revolūcijas vēstures historiogrāfijā, tāpēc uzkrātā historiogrāfiskā materiāla izpētes sākumposmā jāveido priekšstats par 1905. gada revolūcijas izpētes vēsturi kopumā, kā arī par uzkrātā historiogrāfiskā materiāla specifiku un struktūru.

Historiogrāfiskā materiāla vispārīgs raksturojums

Kā jau atzīmēts, historiogrāfiskais materiāls par 1905. gada revolūciju Latvijā ir ļoti plašs un daudzveidīgs. Tajā ietilpst gandrīz visi publikāciju veidi, kas ir historiogrāfiskā pētījuma avotu bāzes pamatā. Publikāciju vidū parasti min vēstures avotu krājumus, zinātniskus pētījumus, populārzinātniskus darbus un publicistiku. Taču, raksturojot historiogrāfisko materiālu par 1905. gada revolūciju Latvijā, tāds iedalījums diez vai dod izsmeļošu priekšstatu par publikāciju daudzveidību un dažādību. Tāpēc ir nepieciešams sīkāks publikāciju iedalījums.

Historiogrāfiskajā materiālā ļoti svarīgu grupu veido vēstures avotu publikācijas, kas, no vienas puses, raksturo problēmas izpētes līmeni kopumā, bet, no otras puses, rada nepieciešamus priekšnoteikumus 1905. gada revolūcijas vēstures turpmākai izpētei. Publicēto avotu vidū dominē revolūcijas aktīvo dalībnieku, revolūcijas notikumu aculiecinieku, kā arī revolūcijas pretinieku atmiņas.[20] Ilgu laiku – līdz pat 20. gs. 50. gadu beigām – tieši šie vēstures avoti veidoja pētījumu avotu bāzes būtiskāko sastāvdaļu. Līdz ar memuāriem pētījumu avotu bāzē ļoti

svarīga loma bija revolūcijas laika preses izdevumiem, tāpēc 20. gs. 20.–30. gados daži tālaika laikraksti, lielākoties Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) periodika, ir pārpublicēti.[21] Par avotu publikācijām var nosacīti uzskatīt arī revolūcijas dalībnieku biogrāfisko materiālu krājumus.[22] Publicēto vēstures avotu klāstā relatīvi pieticīgu vietu ieņem dokumentāro vēstures avotu krājumi[23] un attēlavotu publikācijas.[24] Jāatzīmē, ka vēstures avotu publikācijas gatavoja dažādu historiogrāfisko virzienu pārstāvji, tāpēc vēstures avotu atlase publicēšanai atspoguļo šo virzienu prioritātes, kā arī priekšstatus par 1905. gada revolūcijas būtību un raksturu, sekām un nozīmi, par dažādu politisku spēku lomu revolūcijas notikumos Latvijā u.tml. Tas nozīmē, ka vēstures avotu publikāciju kvalitāte, respektīvi, vēstures avotu izlases reprezentabluma pakāpe, avotu arheogrāfiskās apstrādes paņēmieni, komentāru zinātniskais līmenis utt., jāvērtē noteiktā historiogrāfiskā virziena ietvaros.

Vēstures avotu publikāciju vidū atsevišķa grupa ir atmiņas, kurās autori piedāvā analītisku, dažreiz pat konceptuālu ieskatu 1905. gada revolūcijas vēsturē, tāpēc tādiem materiāliem reizē ir vēstures avota un pētījuma iezīmes.[25] Ļoti specifisku publicēto vēstures avotu grupu, kas sevišķi spilgti raksturo padomju (marksistiskās) historiogrāfijas prioritātes, veido avoti, kurus šī historiogrāfiskā virziena pārstāvji uzskatīja par "metodoloģiskiem". Tie ir LSDSP dokumenti,[26] V. Ļeņina darbi,[27] kā arī LSDSP darbinieku raksti un apceres.[28] Šajos "metodoloģiskajos avotos" ir meklētas atbildes uz galvenajiem jautājumiem par 1905. gada revolūcijas būtību, raksturu un nozīmi; balstoties uz šo avotu visai patvaļīgu interpretāciju, bija veidota 1905. gada Latvijas revolūcijas marksistiskā (padomju) shēma.[29] Protams, šie avoti arī mūsdienās ir izmantojami 1905. gada revolūcijas Latvijā izpētē, taču to informatīvais potenciāls ir ierobežots, jo šie avoti sniedz mums informāciju tikai par viena politiskā spēka nostāju, politiku un darbību revolūcijas laikā. Turklāt tajos var meklēt 1905. gada revolūcijas padomju koncepcijas aizsākumus. Tieši šiem vēstures avotiem ir nepieciešama sevišķi rūpīga kritiska pārbaude, jo partijas dokumentos un partijas līderu darbos vēsturiskā realitāte atspoguļojusies caur dogmatiskās teorijas prizmu.

Lai gan publicēto vēstures avotu klāsts ir patiešām iespaidīgs, tomēr nevar nepamanīt, ka tam piemīt vienpusība, kā arī dokumentāro vēstures avotu publikāciju trūkums. Balstoties tikai uz publicētajiem vēstures avotiem, veidot objektīvu priekšstatu par 1905. gada revolūcijas vēsturi nav iespējams, jo daudzas avotu publikācijas revolūcijas vēsturi tēlo atbilstoši padomju historiogrāfijas priekšstatiem par Latvijas vēsturi.

Nākamā publikāciju grupa ir vēsturnieku pētījumi. Lai gan pētījumu skaits ir ļoti liels, tomēr grāmatu, kas speciāli būtu veltītas 1905. gada revolūcijas vēsturei Latvijā, nav sevišķi daudz,[30] izņemot, protams, pētījumus, kas nāca klajā Latvijā

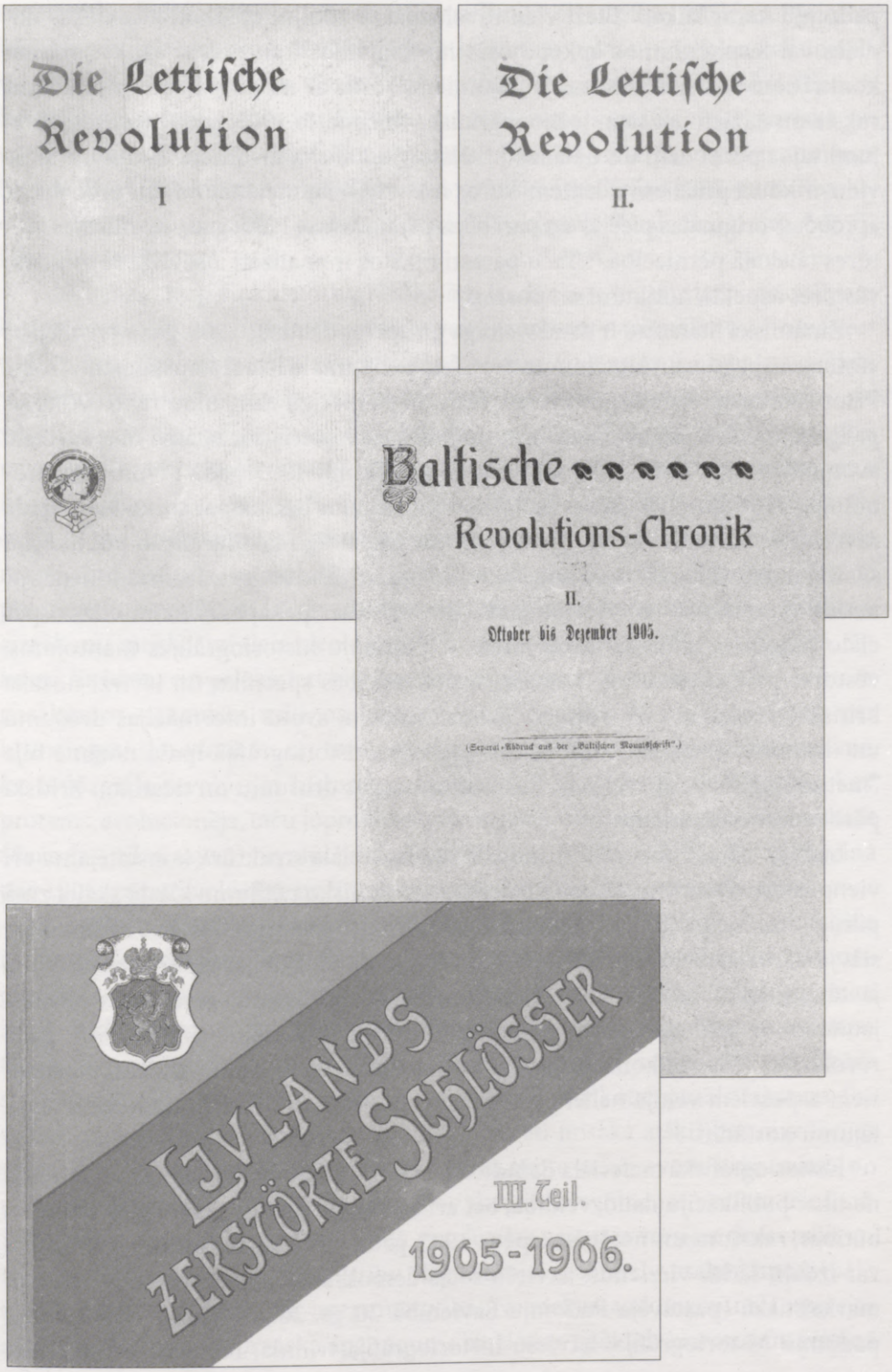
Die Lettische Revolution
I
Die Lettische Revolution
II.
Baltische Revolutions-Chronik
II.
Oktober bis Dezember 1905.
(Separat-Abdruck aus der „Baltischen Monatsschrift".)
Livlands zerstörte Schlösser
III. Teil.
1905-1906.

padomju varas laikā.[31] Bieži vien revolūcijas notikumi aplūkoti atsevišķās nodaļās vai iespraudumos apkopojošās monogrāfijās[32] un grāmatās, kas veltītas konkrētiem Latvijas vēstures jautājumiem.[33] Līdz ar monogrāfijām ir jāmin arī raksti, un dažiem no tiem ir monogrāfiska nozīme, jo 1905. gada vēstures jautājumi tajos pētīti dziļi un detalizēti.[34] Historiogrāfiskā materiāla struktūrā īpaša vieta ir konceptuāliem rakstiem, kuros ir izvirzīti jauni jautājumi un problēmas, aprobētas oriģinālas pieejas un parādītas perspektīvas 1905. gada revolūcijas vēstures tālākajā pētniecībā.[35] Taču parasti rakstos ir analizēti atsevišķi revolūcijas vēstures aspekti, notikumi un posmi.[36]

Zinātniskā literatūra ir daudzveidīga un aptver daudzus 1905. gada revolūcijas vēstures aspektus un jautājumus, taču šajā pētījumu klāstā ir konstatējami "robi". Pētot 1905. gada revolūcijas vēsturi, vēsturnieki niecīgu uzmanību veltīja vēstures palīgzinātnēm, tāpēc uzkrātajā historiogrāfiskajā materiālā ir relatīvi maz speciālu avotpētniecisko darbu,[37] kā arī nopietnu pētījumu 1905. gada revolūcijas hronoloģijā.[38] Pētījumu vēstures palīgzinātņu trūkums liecina par to, ka 1905. gada revolūcijas vēstures izpēte, neraugoties uz iespaidīgo faktogrāfisko publikāciju skaitu, nav sasniegusi savu augstāko līmeni, jo vēstures pētniecības līmeni var netieši noteikt pēc vēstures palīgzinātņu attīstības pakāpes.[39] Acīmredzot speciālo pētījumu trūkums šajās jomās ir padomju historiogrāfijas mantojums: vēstures palīgzinātņu un it sevišķi avotu mācības specifiku un ievirzi nosaka kritiskā attieksme pret vēstures avotu liecībām, avotu informācijas drošumu un ticamību. Taču, kā jau atzīmēts, padomju historiogrāfijā īpaša nozīme bija "metodoloģiskajiem avotiem", kuru informācijas drošumu un ticamību kritiski pārbaudīt nebija atļauts.

Līdz ar šiem "robiem" historiogrāfiskā materiāla struktūrā konstatējama arī vienpusība: vēstures avotu publikāciju un zinātnisko pētījumu klāstā skaita ziņā pilnīgi dominē padomju izdevumi, turpretim citu historiogrāfisko virzienu pārstāvju darbi izsmeļošu priekšstatu par 1905. gada revolūcijas vēstures aspektiem, jautājumiem un problēmām nerada. Rezultātā daudzi svarīgi revolūcijas vēstures jautājumi ir palikuši novārtā: padomju historiogrāfijā tie neiekļāvās 1905. gada revolūcijas vēstures koncepcijā un tāpēc netika pētīti, bet citu virzienu pārstāvji šiem aspektiem veltīja nelielu uzmanību, bieži vien aprobežojoties tikai ar jautājumu nostādni.

Historiogrāfiskā materiāla dažādība par 1905. gada revolūcijas vēsturi atklājas ne tikai publikāciju daudzveidībā, bet arī atšķirīgās pieejās revolūcijas vēstures, būtības, rakstura un nozīmes izpētē. 1905. gada revolūcijas vēstures pētniecībā var izdalīt šādus virzienus: latviešu sociāldemokrātiskā historiogrāfija; latviešu marksistiskā (pastāvēja Padomju Savienībā 20. gs. 20.–30. gados) un Latvijas padomju historiogrāfija; latviešu historiogrāfija trimdā; Latvijas jaunākā his-

toriogrāfija; baltvācu historiogrāfija; 20. gadsimta otrās puses vācu un Rietumu historiogrāfija. Starp dažiem virzieniem atšķirības ir pavisam nelielas, kas norāda uz radniecīgām saitēm un virzienu pēctecību, piemēram, latviešu sociāldemokrātiskā, trimdas latviešu un Latvijas jaunākā historiogrāfija; marksistiskā un padomju historiogrāfija. Tāpēc šos virzienus, precīzāk – novirzienus, var apvienot blokos, kas būtībā ir nozīmīgākās historiogrāfiskās tradīcijas 1905. gada revolūcijas vēstures pētniecībā – padomju, latviešu nacionālā,[40] baltvācu un varbūt arī Rietumu tradīcija.[41]

Atšķirības starp šīm historiogrāfiskajām tradīcijām, kā arī starp atsevišķiem historiogrāfiskajiem virzieniem nosaka vairāki faktori: nacionālās tradīcijas vēstures pētniecībā; ideoloģija un politiskās intereses, ko aizstāv vai atbalsta dažādu virzienu un historiogrāfisko tradīciju pārstāvji; vispārpieņemtie priekšstati par vēstures procesu; pagātnes mantojums, kas nosaka attieksmi pret citu tautību pārstāvjiem; nacionālās jūtas; Latvijas un latviešu tautas nākotnes redzējums, kas dod mērauklu 1905. gada revolūcijas vēstures rakstura un nozīmes vērtēšanai, u.tml. Ir jāatzīmē, ka historiogrāfisko virzienu un tādējādi arī 1905. gada revolūcijas vēstures interpretāciju dažādība atspoguļo ideju cīņu un viedokļu polarizāciju revolūcijas laikā: visu minēto virzienu un historiogrāfisko tradīciju aizsākumi meklējami tieši ideoloģiskajā un idejiskajā cīņā 1905.–1907. gadā. Sākumā šīs idejas un priekšstati bija pausti preses slejās un dažreiz pat runās masu pasākumos – sapulcēs, mītiņos, kongresos utt., bet ar laiku šīs idejas kļuva par historiogrāfisko virzienu un tradīciju konceptuālajiem pamatiem. Tas nozīmē, ka 1905. gada revolūcijas historiogrāfija kopumā ir sistēmisks veidojums, kas, protams, evolucionēja, taču joprojām pat jaunākajā vēstures literatūrā var saskatīt (dažreiz – tikai sajust) revolūcijas laika ideju cīņas atblāzmas. Tas netieši liecina par 1905. gada revolūcijas nozīmi un sekām, par tās liktenīgo raksturu.

Tādējādi visas atšķirības starp historiogrāfiskajiem virzieniem un tradīcijām ir likumsakarīgas, neizbēgamas un vēstures nosacītas. Tajā pašā laikā historiogrāfisko virzienu un tradīciju attīstības gaitā to idejiskie un ideoloģiskie pamati ir teorētiski noformēti, bet revolūcijas vēstures un tās atsevišķu aspektu interpretācijas – organiski saskaņotas ar šiem pamatiem. Tas ļauj secināt, ka atšķirībām starp historiogrāfiskajiem virzieniem un tradīcijām ir konceptuāls raksturs. Savukārt virzienu un tradīciju konceptuālie pamati nosaka atšķirības revolūcijas vēstures visu aspektu interpretācijā, vēstures avotu atlasi avotu krājumiem un pētījumu avotu bāzei, kā arī emocionālos akcentus revolūcijas norises tēlošanā. Rezultātā rodas atšķirīgas 1905. gada revolūcijas vēstures versijas. Šo versiju atbilstību vai, gluži otrādi, neatbilstību vēsturiskajai realitātei nosaka konceptuālo pieeju zinātniskā kvalitāte un pamatotība. Neadekvātas konceptuālās pieejas negatīvo ietekmi vēsturnieka apzinīgums bieži vien spēj līdzsvarot, taču pilnībā

izslēgt šo ietekmi nav iespējams. Par to liecina Latvijas padomju vēsturnieku pētījumi, kuros drošu vēstures faktu klāsts ir acīm redzamā pretrunā ar to izskaidrošanu.

Jāsecina, ka pilnvērtīgu priekšstatu par 1905. gada revolūcijas vēstures historiogrāfiju kopumā var dot revolūcijas vēstures pētniecībā iesaistīto historiogrāfisko virzienu un tradīciju konceptuālo pamatu izpēte. Turpmākajā izklāstā šie konceptuālie pamati būs tikai ieskicēti, jo vispusīga to izzināšana ir iespējama tikai monogrāfiskos pētījumos. Lai kodolīgi raksturotu historiogrāfiskos virzienus un to konceptuālos pamatus, ir jāizdala pazīmes,[42] kas norāda uz pašām svarīgākajām atšķirībām starp dažādām 1905. gada revolūcijas vēstures versijām. Būtībā šīs pazīmes ir nozīmīgākie 1905. gada revolūcijas vēstures jautājumi, uz kuriem dažādu historiogrāfisko virzienu pārstāvji dod atšķirīgas, bieži vien pretrunīgas atbildes. Turklāt šie jautājumi vienmēr bija un joprojām ir revolūcijas vēstures izpētes centrā.

Pazīmes, kas raksturo konceptuālās pieejas, veido konkrētu noturīgu sistēmu, un tādējādi tās var sakārtot hierarhiski. Vispirms tas ir jautājumu bloks par 1905. gada revolūcijas raksturu. Bieži vien atbilde uz šiem jautājumiem – sociālā, proletāriskā, nacionālā revolūcija vai "dumpis" – tieši norāda uz noteiktu konceptuālo pieeju un attiecīgu historiogrāfisko tradīciju. Taču parasti tādas vienkāršas atbildes vēsturnieki nedod, tāpēc jāņem vērā arī citas pazīmes. Piemēram, tas ir jautājums par revolūcijas cēloņiem, kuru meklēšana ir tieši saistīta ar jautājumu par revolūcijas priekšvēsturi: kādus Latvijas vēstures faktus un procesus pētnieki saista ar revolūciju un kā šos faktus un procesus hierarhiski sakārto. Ļoti svarīga pazīme ir arī 1905. gada revolūcijas vēstures izpētes konteksts. Dažādu historiogrāfisku virzienu un tradīciju pārstāvji 1905. gada revolūcijas vēsturē ielūkojas it kā no dažādiem skatpunktiem un tādējādi revolūcijas vēsturi iekļauj vai nu latviešu tautas, vai Baltijas vāciešu vēstures kontekstā vai arī aplūko to kā Krievijas un PSRS vēstures integrētu sastāvdaļu. Dažreiz konteksta izvēle ir dabiska: jebkuras nacionālās historiogrāfiskās tradīcijas pārstāvji pētījumos pauž tieši savas nacionālās historiogrāfijas prioritātes un balstās uz pieejām, kas aprobētas šajā skolā vēstures zinātnē. Citos gadījumos izpētes konteksts vēsturniekiem ir uzspiests. Konteksta izvēle un revolūcijas rakstura noteikšana paredz arī citas pazīmes, piemēram, revolūcijas seku un revolūcijas nozīmes vērtēšanu. Tādējādi, ja faktu konstatēšana dažādu historiogrāfisko virzienu un tradīciju pārstāvju darbos var būt līdzīga, tad šo faktu vērtējumu, interpretācijas un vēsturiskās rekonstrukcijas ievirzi nosaka tieši atbildes uz minētajiem jautājumiem.

Nozīmīgākais devums 1905. gada revolūcijas vēstures pētniecībā ir latviešu nacionālajai historiogrāfijai, kuras pamati ir likti revolūcijas laika publicistikā.[43] Pirmās Latvijas Republikas laikā šie konceptuālie pamati attīstījās galvenokārt

latviešu sociāldemokrātiskās historiogrāfijas ietvaros,[44] jo Latvijā 20. gs. 20. gados un 30. gadu pirmajā pusē ar 1905. gada revolūcijas vēstures izpēti visintensīvāk nodarbojās sociāldemokrātu izveidotā un vadītā Latvijas vēstures pētīšanas biedrība (1923.–1934. g.),[45] kā arī Piektā gada revolūcijas piemiņas biedrība (1926.–1941. g.).[46]

Latviešu sociāldemokrātiskās historiogrāfijas konceptuālās pieejas 1905. gada revolūcijas vēstures izpētē pamatā noteica LSDSP politiskie un ideoloģiskie mērķi. Kā atzīmē Jānis Bērziņš, "divdesmito gadu LSDSP sevi uzskatīja par revolūcijas vadītājas mantinieci [..]. Revolūcijas vēsturiskā nozīme ļoti spilgti tika uzsvērta Latvijas Republikas laikā, tādējādi mēģinot propagandēt LSDSP lomu valsts sabiedriski politiskajā dzīvē."[47] Visspilgtāk tāda sociāldemokrātiskās historiogrāfijas ievirze atklājas darbos, kas veltīti LSDSP vēsturei un kur autori visus revolūcijas notikumus tieši saista ar sociāldemokrātisko organizāciju darbību, kā rezultātā stāsts par revolūciju pārvēršas par stāstu par LSDSP darbību, lēmumiem un cīņām.[48] Taisnību sakot, 20. gs. 20.–30. gados par revolūcijas vēstures sociāldemokrātisko koncepciju var runāt tikai nosacīti, jo autoru uzmanības centrā bija 1905. gada revolūcijas vēstures faktogrāfiskā puse. Taču arī tādos sacerējumos dažreiz parādās svarīgākie sociāldemokrātiskās koncepcijas aspekti un iezīmes. 1905. gada revolūciju šie pētnieki uzskatīja par visas tautas revolūciju, kuras priekšgalā bija strādnieku šķira LSDSP vadībā, tādējādi revolūcijai bijis reizē sociālais un nacionālais raksturs: "Latviešu sīkpilsoņu aprindas, radikālā inteliģence, amatnieki, sīkie veikalnieki u.tml. noteikti nostājās sociāldemokrātu pusē [..]. Sociāldemokrātijas pusē nostājās arī vairums latviešu zemnieku. Lauku proletariāts citur nevarēja nostāties. Bet pie sociāldemokrātiem pārgāja arī saimnieki [..]. Vietējā sabiedrība bija nošķirojusies divās naidīgās daļās: krievu patvaldība, ko balstīja lepnie un varmācīgie muižnieki, un tikpat lepnā un pašapzinīgā strādnieku šķira Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas vadībā."[49]

Latviešu sociāldemokrātiskajā historiogrāfijā 1905. gada revolūcijas vēstures koncepcija pilnīgi noformējās tikai pēc 2. pasaules kara. Izvērstā veidā tā parādās latviešu sociāldemokrātu trimdā sarakstītajos darbos – Fēliksa Cielēna atmiņās "Laikmetu maiņā" (1. izdevums, 1961. g.) un Bruno Kalniņa grāmatā "Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi" (1. izdevums, 1956. g.). 1905. gada revolūcija ir raksturota kā "latviešu pilsoniski demokrātiskā revolūcija"[50], jo "tās prasības bija pilnīgi demokrātiskas ar demokrātisku republiku kā cīņas gala mērķi"[51]. Taču vienlaikus ir akcentēts revolūcijas sociālais un nacionālais raksturs: "1905. g. revolūcija bija arī dziļa sociāla revolūcija. Latviešu pilsētu un lauku strādnieki revolūcijā cīnījās par sava sociālā stāvokļa uzlabošanu [..]. Agrārā revolūcija pat dominēja 1905. g. brīvības cīņās. Bet agrārai revolūcijai Latvijā bija arī stiprs nacionāls raksturs, jo sacēlās latviešu zemnieki pret vācu muižniekiem."[52] Šķiet,

ka vispārīgās marksistiskās vēstures koncepcijas šablonu ietekmē latviešu sociāldemokrātiskajā historiogrāfijā pamatotā 1905. gada revolūcijas vēstures koncepcija zaudēja savu konsekvenci: tajā ir nenoteiktība un pat svārstības jautājumā gan par revolūcijas raksturu, gan arī par tās galveno virzītājspēku: "[..] latviešu revolucionārās kustības pirmais un galvenais virzītājs spēks izauga pilsētās. [..] 1905. gada vasarā un jo sevišķi rudenī latviešu zemniecība kļuva par galveno revolūcijas virzītāju faktoru."[53] Tomēr tādos spriedumos atklājas latviešu revolūcijas specifika, ko dziļi izprata sociāldemokrātiskās historiogrāfijas pārstāvji: "Pamatcēloņi lielajam Piektā gada satricinājumam ir meklējami un atrodami Latvijas īpatnējā saimnieciskajā, politiskajā un nacionālajā attīstībā, kas tik strauji notika kopš pagājušā gadsimta vidus, bet Piektā gada revolūcijas īpatais vēsturiskais raksturs – zemniecības ārkārtīgā aktivitāte un lauku revolūcijas dramatiskais sakāpinājums līdz bruņotas sacelšanās liesmām – ir izprotams tikai tad, ja iegaumē latviešu zemnieku tautas liktenīgo gaitu kopš 13. gadsimta."[54]

Revolūcijas nozīme latviešu sociāldemokrātiskajā historiogrāfijā ir vērtēta ļoti augstu. Revolūcija ir viens no svarīgākajiem posmiem latviešu tautas brīvības cīņās[55] un nozīmīgākais faktors latviešu vēsturē: "[..] par 1905. gada revolūciju var teikt, ka tā latviešus no tautas pārvērta par nāciju [..]. Mēģinot politiskās cīņas ceļā nokratīt savus nacionālos apspiedējus, latvieši uzsāka principiāli pavisam jaunu laikmetu savā vēsturē. Tad īsti sākās latvju nācijas vēsture."[56] Revolūcijas nozīmes vērtēšanā spilgti atklājas sociāldemokrātiskās historiogrāfijas nacionālā ievirze un daba, kas ļauj šo historiogrāfisko virzienu uzskatīt par latviešu nacionālās historiogrāfiskās tradīcijas sastāvdaļu. Taču revolūcijas nozīmes akcentēšanai ir arī politiskā ievirze – mēģinājums uzsvērt šīs partijas lomu Latvijas vēsturē.

Jāatzīst, ka 1905. gada revolūcijas vēstures izpētes jomā latviešu sociāldemokrātiskā historiogrāfija spēcīgi ietekmēja (un joprojām ietekmē) latviešu nacionālo historiogrāfiju kopumā. Tā rezultātā pirmās Latvijas Republikas laika latviešu historiogrāfijā kaut kāda alternatīva revolūcijas vēstures koncepcija netika pamatota. Tikai presē laiku pa laikam parādījās publicistiski raksti un apceres, piedāvājot ieskatu 1905. gada revolūcijas vēsturē, kas bija pretrunā ar sociāldemokrātiskajā historiogrāfijā izstrādātajām pieejām. Piemēram, sabiedriski politiskā darbinieka Arveda Berga rakstā "1905. gads" sniegts negatīvs 1905. gada revolūcijas vērtējums un apšaubīta revolūcijas nozīme: revolūcija "vienkārši bija katastrofa [..], no vēstures viedokļa nav noliedzams, ka 1905. g. revolūcija mums ir nākusi tikai par ļaunu. Nekādu brīvību, nedz labklājību viņa mums nav nesusi, bet lielus zaudējumus [..]. Jaunu pozitīvu spēku atraisīšanu viņa mums nav devusi, un tāpēc viņas iznākumi mums ir bijuši tikai negatīvi."[57] No vienas puses, tādiem spriedumiem ir skaidri izteikta polemiska ievirze, ko acīmredzot noteica negatīva attieksme pret

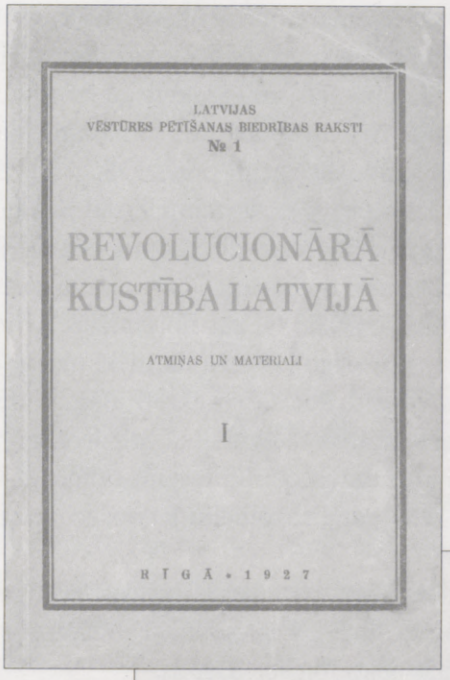
LATVIJAS
VĒSTURES PĒTĪŠANAS BIEDRĪBAS RAKSTI
№ 1

REVOLUCIONĀRĀ KUSTĪBA LATVIJĀ

ATMIŅAS UN MATERIĀLI

I

RĪGĀ • 1927

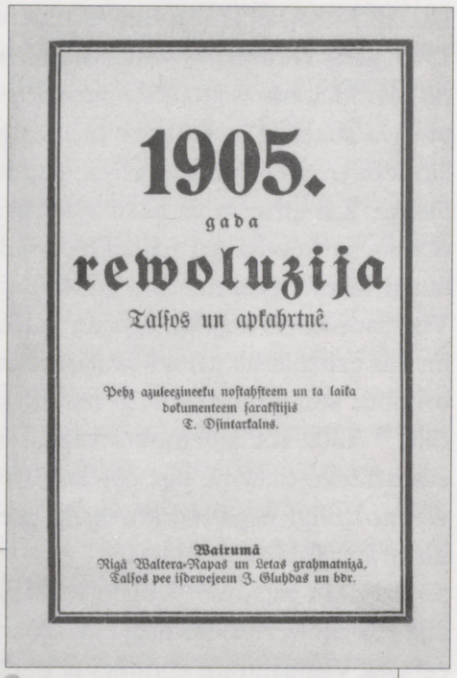
1905.
gada
rewoluzija
Talsos un apkahrtnê.

Pehz azuleezineeku nostahsteem un ta laika dokumenteem sarakstijis
E. Dsintarkalns.

Wairumâ
Rigâ Waltera-Rapas un Letas grahmatnizâ,
Talsos pee isdewejeem J. Gluhdas un bdr.

LSDSP. No otras puses, šim revolūcijas vērtējumam bija arī konstruktīva loma: 1905. gada revolūcijas vēstures koncepcijas tapšanas posmā tas ļāva izvairīties no revolucionārās kustības pārmērīgas idealizācijas, ko ideoloģisku iemeslu dēļ pieļāva sociāldemokrātiskā historiogrāfija. Arī turpmāk, pēc 2. pasaules kara, latviešu trimdas autori dažreiz pauda negatīvu attieksmi pret 1905. gada revolūciju: "Kas attiecas uz pašu 1905. gada revolūcijas novērtējumu, tad jāsaka, ka revolūcija Latvijā [..] padziļināja iedzīvotāju politisko domāšanu, bet latviešu tautai, ieskaitot zemniecību un strādniecību, nekādu nacionālu ieguvumu nedeva. Visa sacelšanās kustība bija un palika tikai daļa no tā, kas norisinājās Krievijā un kas grozījās ap krievu jautājumiem [..]. Svarīgo latviešu politiski nacionālās brīvības jautājumu 1905. g. revolūcijas vadoņi, sociāldemokrāti, nemaz nepacēla."[58] Taču sociāldemokrātiskās historiogrāfijas ietekme, kā arī profesionālo vēsturnieku tieksme pēc objektivitātes un līdzsvarotām pieejām noteica to, ka viennozīmīgi negatīvu attieksmi pret 1905. gada revolūciju latviešu nacionālā historiogrāfija neakceptēja.

Latviešu nacionālajā historiogrāfijā, kas pēc 2. pasaules kara attīstījās trimdā, bija pamatota visai noturīga un sabalansēta 1905. gada revolūcijas vēstures koncepcija. Vispusīgi un kodolīgi tā parādījās apkopojošos darbos.

1905. gada revolūcijas vēstures koncepcijai trimdas latviešu nacionālajā historiogrāfijā ir tieša saikne ar sociāldemokrātisko koncepciju. Fundamentālajā monogrāfijā "Latvijas vēsture, 1800–1914" A. Švābe svarīgākajos 1905. gada revolūcijas vēstures jautājumos pievienojas F. Cielēna domām un atsaucas uz viņa atziņām, bet tajā pašā laikā spilgtāk akcentē revolūcijas nacionālo raksturu: "Visvairāk īstenībai atbilst F. Cielēna formula, ka Piektā gada revolūcija savā saturā bij pilsoniska, jo negribēja grozīt saimniecisko iekārtu, bet politiskā nozīmē nacionāla un demokrātiska, ko gan uzsāka pilsētu strādnieki, bet par visai tautai svarīgu nacionālu notikumu izvērsa zemniecības aktīvā iesaistīšanās šai kustībā. Katrai brīvības cīņai Baltijā bij gribot negribot jākļūst nacionālai ne vien dalībnieku tautības, bet arī tīri baltisko apstākļu dēļ."[59] Tātad revolūcijas cēloņi meklējami vispirms Krievijas impērijas nacionālajā politikā un divkārtējos nacionālajos spaidos: "Tā cīņa par nacionālo emancipāciju arī tais šaurās politiskās robežās, kādas tai bij nospraudusi revolūcijas latviešu vadība, dabiski izvērtās cīņā pret krievu valdību un vācu muižniecību."[60] Atšķirībā no sociāldemokrātiskās historiogrāfijas pārstāvjiem A. Švābe uzskata, ka 1905. gada revolūciju nevar saukt ne par "agrāru", ne par "sociālu" revolūciju.[61] Viņaprāt, svarīgākā loma tajā bija tīri politiskiem faktoriem un prasībām.[62] Šajā sakarā jāatzīmē, ka sociāldemokrātiskajā historiogrāfijā pamatotā atziņa par revolūcijas sociālu dabu dažreiz sastopama arī latviešu nacionālajā historiogrāfijā. Piemēram, N. Vīksniņš lekciju kursā "Latvijas vēsture jaunā gaismā" revolūcijas cēloņu vidū

pirmo min "latviešu strādnieku un zemnieku ļaunos saimnieciskos un sociālos apstākļus"[63]. Vēl viena atšķirība starp divām pieejām revolūcijas vēstures izpētē saistīta ar revolūcijas izpētes konteksta noteikšanu. Lai gan sociāldemokrātiskajā historiogrāfijā ir atzīta latviešu revolūcijas specifika, tomēr faktiski notikumu izklāsts ir tieši korelēts ar notikumiem visas Krievijas impērijas mērogā. Turpretim latviešu nacionālajā historiogrāfijā akcenti likti uz minētajām revolūcijas īpatnībām, tādējādi apzināti iekļaujot revolūcijas vēsturi latviešu tautas vēstures kontekstā.

Latviešu nacionālā historiogrāfija izvairījās no revolūcijas idealizācijas, piedāvājot objektīvāku ieskatu dažos revolūcijas vēstures aspektos – policijas iecirkņu un fabriku grautiņi Rīgā, muižu ēku dedzināšana u.tml.[64] Taču revolūcijas ēnas puses nemazina tās nozīmes vērtējumu: "Ja līdz Piektam gadam mūsu tauta bij politiskās vēstures objekts, tad tagad – lai tīri formāli – viņa kļūst par tās subjektu, piedaloties ar saviem pārstāvjiem Valsts domē un Baltijas padomē. Tiesa, šī līdzdalība bij vairāk ilūziska nekā faktiska, tomēr tā vairoja tautas pašcieņu un pašapziņu, kas bij liels garīga spēka avots turpmākām cīņām."[65]

Latviešu nacionālajā historiogrāfijā trimdā bija izvirzīti daži svarīgi konceptuāla rakstura jautājumi, kas prasa tālāku nopietnu un dziļu izpēti, to skaitā morālo faktoru nozīme 1905. gada revolūcijā,[66] revolūcijas saikne ar latviešu tautas iepriekšējām un turpmākajām brīvības cīņām, kā arī ar Latvijas brīvvalsts izveidošanos[67] u.c. aspekti. Šos jautājumus mantoja Latvijas jaunākā historiogrāfija, kas, turpinot latviešu nacionālās historiogrāfijas tradīcijas, attīstās Latvijā kopš neatkarības atgūšanas.

Latvijas mūsdienu historiogrāfija mantoja arī vispārīgo revolūcijas vēstures koncepciju, kas bija izstrādāta un aprobēta latviešu nacionālajā historiogrāfijā trimdā. Par to liecina gan raksti par atsevišķiem revolūcijas vēstures aspektiem, gan arī apkopojošais revolūcijas vēstures pārskats, kas iekļauts kolektīvās monogrāfijas "20. gadsimta Latvijas vēsture" 1. sējumā, kurā 1905. gada revolūcija raksturota kā "demokrātiska politiska revolūcija, pēc būtības latviešu tautas pirmā lielā cīņa par savām tiesībām un brīvas attīstības iespējām", un tādējādi kā pilsoniskā revolūcija.[68] Tāpat kā trimdas latviešu historiogrāfijā, ir atzīmēts, ka revolūcijai bija "spilgti izteikts nacionālais akcents"[69] un revolūcijas cēloņu hierarhijā pirmā vieta ierādīta "divkārtējiem nacionālajiem spaidiem"[70]. Tajā pašā laikā starp revolūcijas cēloņiem ir minēti arī sociālekonomiskie apstākļi, kuru sabalansēta izpēte ir jau sākusies. Jaunākie pētījumi par Latvijas strādniecības vēsturi[71] liecina, ka, lai gan pārspīlēt strādnieku kustības lomu 1905. gada revolūcijā iemeslu nav, tomēr nevar arī mazināt "strādnieku šķiras objektīvo vietu vēsturē un sevišķi vēl tādā Latvijas sabiedrības un ekonomiskās dzīves attīstības izšķirošā posmā kā 20. gs. sākumā"[72]. Pētījumi Latvijas strādniecības vēsturē netieši

apstiprina jaunākās historiogrāfijas atziņu, ka 1905. gada revolūcijas bruņotajās cīņās par galveno arēnu kļuva Latvijas lauki.[73] Diemžēl konkrētu faktoloģisku pētījumu, kuros šī tēze būtu vispusīgi pierādīta, nav.

Latvijas jaunākajā historiogrāfijā parādās arī nebijuši akcenti revolūcijas vēstures koncepcijā, kas latviešu historiogrāfijā trimdā tikai iezīmējās. Šos akcentus nosaka 1905. gada revolūcijas vēstures izpētes konteksts un tieši – Latvijas vēstures konteksts, kas par galveno mērauklu revolūcijas vēsturiskās nozīmes vērtēšanā liek izvēlēties neatkarīgas Latvijas valsts tapšanas perspektīvu.[74] Tāpēc 1905. gada revolūcija nav raksturota tikai kā nacionāla, saskatot tajā nacionālās atbrīvošanās mērķus: "Latvijas apstākļos sociālā atbrīvošanās lielā mērā bija saistīta ar nacionālo atbrīvošanos un otrādi [..]."[75] Jau ir parādījušies pētījumi par Latvijas valstiskuma idejas aizsākumiem,[76] kas meklējami 1905. gada revolūcijā.[77] Kā atzīmē J. Bērziņš, "tautas masās ideja par Latvijas valstiskuma izveides nepieciešamību pirmo reizi uzplaiksnīja tieši 1905. gada revolūcijā. Loģiski, ka tieši te meklējams sākums cīņai par Latvijas valstiskumu, par neatkarīgu Latvijas valsti [..]."[78] Protams, šo jautājumu ir nepieciešams dziļi izpētīt, jo tieši šajā 1905. gada revolūcijas vēstures aspektā visspilgtāk atklājas tās vēsturiskā nozīme, revolūcijas saikne ar iepriekšējo un turpmāko Latvijas vēsturi.

Par jaunu virzienu 1905. gada revolūcijas vēstures apzināšanā var uzskatīt revolūcijas garīgas, morālas un psiholoģiskas ietekmes izpēti. Parasti pētījumos šie revolūcijas aspekti atspoguļoti deklaratīvi: atzīmēts, ka revolūcijas cēloņu vidū bija "garīgās dzīves īpatnības un morālie aspekti"[79], konstatēts, ka revolūcijai bija "liela morāla un psiholoģiska ietekme, ko apstiprināja turpmākie notikumi"[80]. Var minēt tikai vienu rakstu, kurā šis jautājums ir ne tikai izvirzīts, bet arī iezīmēti tā izpētes virzieni: "1905. gada notikumu progresīvā elpa un to traģisms mūsu tautas vēsturiskajā atmiņā nāk līdzi līdz mūsu dienām un sevišķi aktualizējas latviešu tautas trešās atmodas gados."[81]

1905. gada revolūcijas vēstures koncepcija mūsdienu Latvijas historiogrāfijā ir jau nostiprinājusies. Lai gan tā ir tieši saistīta ar trimdas latviešu historiogrāfijas pieeju revolūcijas izpētē, tomēr šo koncepciju var uzskatīt par relatīvi patstāvīgu. Jaunākās konceptuālās pieejas būtību un saturu nosaka jaunā perspektīva un mēraukla revolūcijas vērtēšanā – Latvijas neatkarības apgūšana, kas deva iespēju revolūcijas vēsturi novietot Latvijas valstiskuma tapšanas un attīstības kontekstā.

Līdz ar Latvijas nacionālo historiogrāfisko tradīciju konceptuālus ieskatus 1905. gada revolūcijas vēsturē piedāvāja arī citas historiogrāfiskās skolas. Sevišķi detalizēti 1905. gada revolūcijas vēstures koncepcija bija izstrādāta Latvijas padomju historiogrāfijā. Šīs koncepcijas raksturu un saturu nosacīja vispārīgā vēstures shēma, kas bija dogmatiska un neelastīga un bija pakļauta padomju režīma politiskiem un ideoloģiskiem mērķiem;[82] tādējādi tā nebija zinātniska šī vārda tiešajā nozīmē.

1905. gada revolūcijas vēstures padomju koncepcijas aizsākumi meklējami tajos pašos teorētiskajos avotos, no kuriem ir izaugusi arī latviešu sociāldemokrātiskās historiogrāfijas konceptuālā pieeja revolūcijas izpētē, un proti – marksistiskajā vēstures teorijā. Taču politisku iemeslu dēļ kopš 20. gs. 20. gadiem šo historiogrāfisko virzienu koncepcijas attīstījās diametrāli pretējos virzienos: latviešu sociāldemokrātiskā historiogrāfija, kas attīstījās pirmajā Latvijas Republikā, kļuva nacionāla, bet padomju historiogrāfijas tapšana bija saistīta ar vēstures zinātni Padomju Savienībā.[83] 20. gs. 20.–30. gados latviešu pētniekiem, kas dzīvoja PSRS, bija uzspiesta unificēta 1905. gada revolūcijas vēstures koncepcija, kuras saturs bija pilnībā saskaņots ar Krievijas pirmās revolūcijas vēstures koncepciju.

Revolūcijas vēstures koncepcijas tapšana latviešu marksistisko vēsturnieku darbos 20. gs. 20.–30. gados bija visai sarežģīta un neviennozīmīga, jo šajā procesā bija jārevidē arī pamatatziņas, kas agrāk bija paustas un diezgan nopietni pamatotas darbos, kuru autorus padomju historiogrāfijā uzskatīja par Latvijas marksistiskās (un tādējādi arī padomju) historiogrāfijas pamatlicējiem. 50. gadu sākumā sevišķi kritiska attieksme bija pausta pret J. Jansona-Brauna pieeju revolūcijas vēstures izpētē.[84] "[..] Jansona-Brauna grāmata nav uzrakstīta no marksisma viedokļa, un daudzos principiālo un taktikas jautājumu novērtējumos tā tuvojas buržuāzijas novērtējumiem vai sakrīt ar tiem."[85] Izvirzītās pretenzijas aptvēra jautājumu klāstu, kuros atklājās latviešu nacionālās historiogrāfijas pieejas atšķirība no padomju historiogrāfijas pieejas revolūcijas vēstures izpētē, – jautājums par revolūcijas specifiku un nacionālo ievirzi, par lauku iedzīvotāju lomu revolūcijā utt. Kritiski bija vērtēta P. Stučkas atziņa par revolūcijas "duālismu", saskaņā ar kuru 1905. gada revolūcija norisinājās paralēli pilsētās un laukos: "*Divdabība (duālisms) lauku un pilsētu revolūcijā Latvijā* tagad ir viegli saprotama, jo mūsu priekšā ir b[iedra] Ļeņina klasiskie paskaidrojumi par starpību starp *lauku* (zemnieki) un pilsētu *buržuāziskajām* revolūcijām."[86] Tādējādi 1905. gada latviešu revolūcijas vēstures koncepcija bija pilnībā integrēta Krievijas pirmās revolūcijas koncepcijā.

Padomju koncepcija vispusīgi atklājās apkopojošos darbos, kas nāca klajā Latvijā padomju varas gados.[87] Šī koncepcija ir visai abstrakta un tajā pašā laikā ļoti stabila: tā sastopama visos pētījumos (vismaz to priekšvārdos), kas nāca klajā Latvijā 20. gs. 40.–80. gados. Koncepcijas shematiskais raksturs ļauj to apkopot nedaudzās tēzēs: 1) "tā bija buržuāziski demokrātiska revolūcija, kuras galvenais spēks un vadonis bija proletariāts un tā tuvākais sabiedrotais – zemniecība, kas cieta no muižnieku jūga", tādējādi "tā bija īsta tautas revolūcija, jo tajā piedalījās plašas darbaļaužu masas [..]";[88] 2) revolūcijas galvenie cēloņi meklējami "šķiru pretrunās", kas sevišķi saasinājušās kapitālisma augstākajā un pēdējā stadijā – imperiālisma posmā,[89] tajā pašā laikā Latvijā šīs pretrunas padziļināja divkāršs –

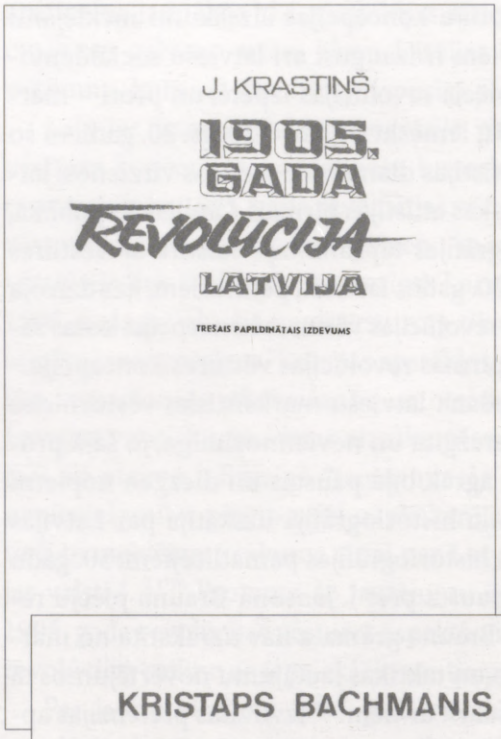
J. KRASTIŅŠ
1905. GADA REVOLŪCIJA LATVIJĀ
TREŠAIS PAPILDINĀTAIS IZDEVUMS

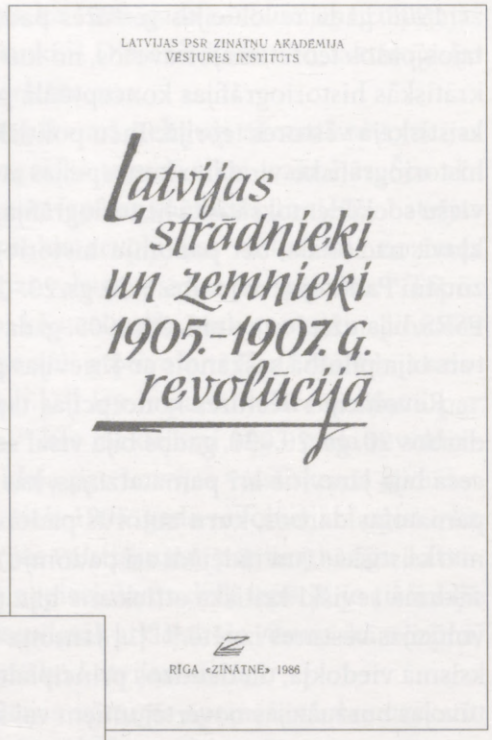
LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADĒMIJA
VĒSTURES INSTITŪTS
Latvijas strādnieki un zemnieki 1905.–1907. g. revolūcijā
RĪGA «ZINĀTNE» 1986

KRISTAPS BACHMANIS
1905. gada revolūcijas cīņu un sodu dienās.
Gauja

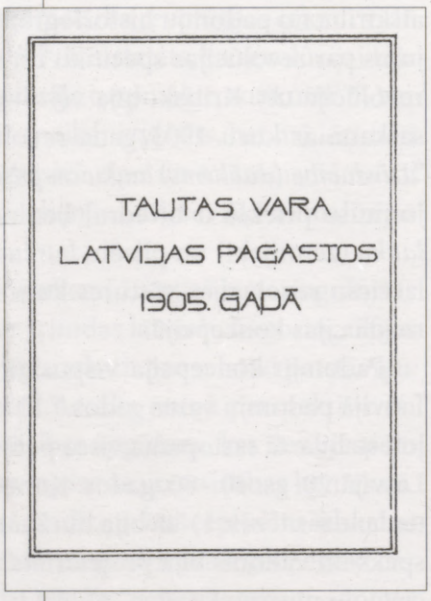
TAUTAS VARA
LATVIJAS PAGASTOS
1905. GADĀ

Wiſu ſemju proletareeſchi, ſaweenojaſees!

*

Rewoluzionarâs zihņâs krituſcho peeminas grahmata

Iſdewneeziba

R. Endrups un A. Feldmanis

1

ſehjums

1905. g. Rewoluzija

P. Stutſchkas

redakzijâ

*

LATVIJAS REVOLUCIONĀRO CĪNĪTĀJU PIEMIŅAS GRĀMATA

I sējums 1. daļa

1905.-1907. GADA REVOLŪCIJĀ

vācu muižniecības un cara patvaldības – nacionālais jūgs;[90] 3) "revolūcijas uzdevums bija izdarīt konsekventu demokrātisko apvērsumu – gāzt cara patvaldību un nodibināt demokrātisku republiku", bet revolūcijas uzvaras gadījumā tai "vajadzēja pāraugt par sociālistisko revolūciju";[91] 4) "1905. gada revolūcija Latvijā [..] norisinājās revolucionāro sociāldemokrātu, boļševiku vadībā [..]"[92]; 5) "revolūcija Latvijā bija Krievijas revolūcijas sastāvdaļa"[93]. Sevišķi dogmatiski bija vērtēta 1905. gada latviešu revolūcijas nozīme: "Revolūcija saliedēja dažādu tautību strādniekus Krievijā un noveda pie LSDSP apvienošanās ar KSDSP. Tā uz visiem laikiem nostiprināja latviešu un krievu proletariāta kaujas savienību. Revolūcija atsedza latviešu liberālās buržuāzijas kontrrevolucionāro lomu un deva pirmo lielo triecienu vācu muižniecībai. Tā nostiprināja boļševismu Latvijas Sociāldemokrātijā."[94]

Tādējādi padomju koncepcijā lielākoties ir ideoloģiski šabloni, bet spriedumi par divkāršo nacionālo jūgu Latvijā zināmā mērā izjauc koncepcijas loģisku uzbūvi. Tās centrā ir mēģinājums notikumu gaitu Latvijā pilnībā pakārtot Krievijas norisēm,[95] Latvijas revolūcijas koncepciju faktiski aizvietojot ar Krievijas pirmās revolūcijas koncepciju. Cik spēcīgi šī koncepcija ietekmēja konkrētu vēstures faktu pētīšanu padomju vēsturnieku darbos? No vienas puses, avotu un faktu atlasi, faktu hierarhisko sakārtošanu pētījumos, faktu un procesu vērtēšanu pilnībā pakļāva šai shēmai, tāpēc padomju historiogrāfija piedāvā pavisam nedrošu, pat izkropļotu ieskatu 1905. gada revolūcijas vēsturē. No otras puses, pats faktogrāfiskais materiāls (izņemot, protams, atsevišķus viltojumus) ir ļoti plašs un vērtīgs, jo atsevišķi revolūcijas vēstures fakti, kas varēja ilustrēt 1905. gada revolūcijas vēstures koncepciju, bija izpētīti gandrīz izsmeļoši. Dažreiz faktu apzināšana un to iekļaušana pētījumos ir it kā atdalīta no konceptuālajiem spriedumiem, kas veido pētījumu "virsslāni", kas nav cieši saistīts ar revolūcijas notikumu izklāstu. Tādējādi padomju koncepcija negatīvi ietekmēja 1905. gada revolūcijas vēstures pētīšanu, taču pilnībā apturēt nevarēja. Tāpēc Latvijas padomju historiogrāfiju viennozīmīgi uzskatīt par pretstatu Latvijas nacionālajai historiogrāfijai nevar, jo Latvijas padomju historiogrāfija nebija dabiska parādība, to būtībā varmācīgi uzspieda Latvijas vēsturniekiem.

Turpretim 1905. gada revolūcijas vēstures baltvācu historiogrāfiju pretstatīt latviešu historiogrāfijai ir iespējams. Baltvācu historiogrāfija drīzāk ir 1905. gada revolūcijas vēstures un tālaika ideju cīņu fenomens, nevis virziens vēstures pētniecībā, kas piedāvātu retrospektīvu ieskatu revolūcijas norisē. Pirmkārt, šīs historiogrāfiskās tradīcijas pamatā ir revolūcijas laikabiedra vēsturnieka un Vidzemes muižniecības notāra A. fon Tranzē-Rozeneka darbs "Latviešu revolūcija",[96] kura pirmizdevums nāca klajā Berlīnē 1906.–1907. gadā,[97] kā arī publikācijas baltvācu presē revolūcijas laikā. Atšķirībā no latviešu sociāldemokrātiskās historiogrāfijas,

kas arī aizsākās revolūcijas laika publicistikā, bet kas nepārtraukti evolucionēja līdz pat 20. gadsimta otrajai pusei, revolūcijas vēstures baltvācu historiogrāfija parādījās it kā uzreiz jau izvērstā veidā. Lai gan vēlāk baltvācu historiogrāfijas tēzes daļēji revidēja, daļēji papildināja, taču tās palika konceptuāli nemainīgas un vienmēr iekļāvās revolūcijas laika ideju cīņas kontekstā. Otrkārt, baltvācu historiogrāfijā grūti konstatēt publikācijas, ko var dēvēt par zinātniskām šī vārda tiešajā nozīmē, jo tām piemita izteikta polemiska ievirze. Historiogrāfijas pētnieki norāda uz pavisam nedaudziem darbiem par 1905. gada revolūciju (izņemot publikācijas presē), ko var droši pieskaitīt baltvācu historiogrāfiskajai tradīcijai, un to vidū ir A. Tobīna, H. Drēva un K. Manteifeļa publikācijas.[98] Protams, tāds publikāciju skaits ir nepietiekams, lai runātu par izveidojušos atsevišķu historiogrāfisko virzienu 1905. gada revolūcijas vēstures izpētē, bet mēģinājumi baltvācu historiogrāfiskajai tradīcijai pieskaitīt visus pētījumus par Latviju, kas nāca klajā Vācijā pēc 2. pasaules kara, ir visai apšaubāmi.[99]

Tajā pašā laikā nevar noliegt baltvācu tradīcijas nozīmi 1905. gada revolūcijas vēstures izpētē: polemikā ar baltvācu autoru tēzēm tapa latviešu nacionālās historiogrāfijas koncepcija. Baltvācu autoru aizstāvēto tēžu saturu kodolīgi raksturoja A. Bīrons, analizējot A. fon Tranzē-Rozeneka grāmatu "Latvijas revolūcija". Citēsim šī raksta fragmentu: "[..] līdz XIX gs. 80. g. Baltijas provincēs viss bija kārtībā. [..] Bet tad, panslāvistu ietekmēta, cara valdība sāka piekopt politiku, kas bija vērsta uz vācu ietekmes graušanu. Tiesu un administratīvajās iestādēs galvenos posteņus ieņēma krievu ierēdņi, bet ne vairs vācu, kā tas bija agrāk. Skolās ieveda krievu valodu, bet pašu mācību procesu sāka kontrolēt cara administrācija. Tā rezultātā vācu "kultūras ietekme" zaudēja savu nozīmi, bet igauņu un latviešu iedzīvotāju vidū pieauga neapmierinātība. Bez tam noteiktas krievu sabiedriskās aprindas sāka atbalstīt jaunlatviešus, kas uzstājās pret vācu ietekmi. Iedzīvotāju neapmierinātību izmantoja arī vietējie sociāldemokrāti, kas uzstājās ne tikai pret vācu ietekmi, bet gribēja gāzt pastāvošo politisko iekārtu."[100] Tādējādi par revolūcijas galveno cēloni baltvācu autori uzskatīja Krievijas impērijas rusifikācijas politiku un sociāldemokrātu graujošo darbību, bet pašā revolūcijā redzēja galvenokārt nacionālā naida izpausmes, akcentējot tādus revolūcijas vēstures faktus kā muižu dedzināšana un postīšana, slepkavības un tā tālāk.

Par 1905. gada revolūcijas vēstures historiogrāfijas sastāvdaļu var uzskatīt pētījumus, ko pēc 2. pasaules kara sagatavoja un publicēja vēsturnieki Rietumeiropā (lielākoties Vācijā) un ASV.[101] Taču šajos pētījumos diez vai var konstatēt kaut kādu kopīgu 1905. gada revolūcijas vēstures koncepciju, jo šie pētījumi parādās it kā "nejauši", kas neliecina par revolūcijas vēstures sistēmisku izpēti, bet atsevišķas, oriģinālas historiogrāfiskās koncepcijas rašanās galvenais priekšnoteikums ir zinātnieku sabiedrības vai nozīmīgas pētnieku grupas iesaistīšanās vēstures

problēmas mērķtiecīgajā izpētē. Turklāt 1905. gada vēstures notikumu tēlošanu šajos pētījumos būtiski ietekmēja latviešu historiogrāfijas koncepcija, kas 20. gs. 40.–80. gados attīstījās trimdā un tika piedāvāta Rietumu zinātniekiem darbos, kas nāca klajā vācu vai angļu valodā.[102] Visumā 1905. gada revolūcijas vēstures apskats Rietumu historiogrāfijā ir faktogrāfisks, veidots pozitīvisma garā, tas parasti nepretendē uz konceptuāliem un teorētiskiem vispārinājumiem. Tajā pašā laikā šiem darbiem ir diezgan svarīga loma 1905. gada revolūcijas historiogrāfijā, jo tajos autori ielūkojas revolūcijas norisē un tās atsevišķos aspektos it kā no malas, kas dažreiz ļauj izvirzīt jaunus jautājumus tālākai pētniecībai.[103]

Konceptuālo pieeju daudzveidība, ideju cīņa 1905. gada revolūcijas vēstures pētniecībā liecina par pašas revolūcijas vēsturisko nozīmi. Tajā pašā laikā dažādu virzienu un historiogrāfisko tradīciju devums 1905. gada revolūcijas vēstures apzināšanā un pētīšanā nav līdzvērtīgs. Konceptuālo pieeju ziņā revolūcijas pētniecības maģistrālais ceļš saistīts ar Latvijas nacionālo historiogrāfisko tradīciju no sociāldemokrātiskās historiogrāfijas līdz jaunākajai Latvijas historiogrāfijai. Tas apstiprina domu, ka Latvijas vēstures pētniecība var sekmīgi un auglīgi attīstīties tikai kā latviešu tautas vēstures pētniecība.[104]

Historiogrāfiskā materiāla par 1905. gada revolūcijas vēsturi vispārīgā raksturojuma nobeigumā jāatzīmē galvenie posmi revolūcijas izpētes vēsturē un jāraksturo šo posmu saturs. Pamatvilcienos šīs vēstures periodizācija atbilst Latvijas vēstures pētniecības periodizācijai.[105] Posmu izdalīšanā vienlaikus būtu jāņem vērā vairāki aspekti, kas raksturo problēmas pētniecības gaitu: historiogrāfiskā materiāla par 1905. gada revolūciju kvantitatīvi – pētniecības intensitāte, pētījumu skaits – un kvalitatīvi – pētījumu saturs un dominējoša ievirze, konceptuālo pieeju rašanās un attīstība, kā arī konceptuālo pieeju mijiedarbība, apkopojošo darbu parādīšanās u.tml. – raksturojumi; historiogrāfisko virzienu un tradīciju maiņa; vēstures avotu apzināšana un edīcija; zinātniskās pētniecības iestāžu un citu organizāciju darbība revolūcijas izpētes jomā utt. Taču galvenais faktors, kas nosprauž robežas starp posmiem, ir politiskās pārmaiņas Latvijā, kas vai nu sekmēja, vai arī, gluži otrādi, kavēja 1905. gada revolūcijas vēstures pētniecību.

Balstoties uz šiem kritērijiem, var izdalīt četrus posmus 1905. gada revolūcijas izpētes vēsturē. Pirmais posms aizsākās revolūcijas laikā un turpinājās līdz neatkarīgās Latvijas dibināšanai. Šī posma ietvaros iezīmējās svarīgākās pieejas revolūcijas vēstures pētniecībā, taču pamatā tas bija nevis zinātniskais, bet publicistiskais līmenis revolūcijas būtības, rakstura, cēloņu, seku, kā arī atsevišķu revolūcijas vēstures faktu apzināšanā.[106] Arī publikāciju autorus nevar uzskatīt par vēsturniekiem (ar nedaudziem izņēmumiem), viņi bija 1905. gada revolūcijas liecinieki un bieži vien tās aktīvi dalībnieki. Tāpēc savos darbos viņi faktiski turpināja idejisku cīņu, kas iesākās 1905.–1907. gadā. Publikāciju vidū dominēja

raksti periodikā un populāras apceres (brošūras); plašāku publikāciju skaits bija neliels. Publikāciju raksturs bija "sintētisks", tāpēc to žanru parasti grūti noteikt: darbos apvienojās memuāristikas, publicistikas, dažreiz arī pētījuma iezīmes, tāpēc šo historiogrāfisko materiālu var vienlaikus izmantot kā vēstures avotus. Nevar apšaubīt šī posma noteicošo lomu 1905. gada revolūcijas izpētes vēsturē: pateicoties publikācijām, kas nāca klajā 1905.–1918. gadā, revolūcijas laika ideju cīņa bija nokļuvusi 1905. gada revolūcijas historiogrāfijā, kas uz ilgu laiku noteica historiogrāfijas attīstības ievirzi.

Tikai otrajā posmā, pirmās Latvijas Republikas laikā, sākās 1905. gada revolūcijas vēstures zinātniskā izpēte. Kā jau atzīmēts, šajā posmā Latvijā dominēja sociāldemokrātiskā historiogrāfija, bet revolūcijas vēstures apzināšanu un izpēti sekmēja Latvijas vēstures pētīšanas biedrība un Piektā gada revolūcijas piemiņas biedrība. Taču revolūcijas pētniecība attīstījās nevienmērīgi: lielākais publikāciju klāsts ir 1925.–1926. gadā un 1930.–1931. gadā. Pētniecības darba intensitātes pieaugums bija tieši saistīts ar revolūcijas jubileju svinēšanu. Arī politiskā situācija Latvijā ietekmēja 1905. gada revolūcijas vēstures pētīšanu: tajā bija iesaistīti lielākoties sociāldemokrātiskās historiogrāfijas pārstāvji, tāpēc pēc K. Ulmaņa apvērsuma 1934. gadā līdz ar LSDSP darbības pārtraukšanu arī publikāciju skaits strauji samazinājās.[107] Mūsdienu vēstures zinātnes skatījumā publikāciju zinātniskais līmenis nebija sevišķi augsts, taču tas pamatvilcienos atbilda tālaika zinātniskuma kritērijiem. Arī historiogrāfiskā materiāla struktūra nebija līdzsvarota: publikāciju vidū dominēja populāras apceres un darbi, kas veltīti revolūcijas norisēm dažādos Latvijas novados, kā arī atsevišķiem revolūcijas vēstures aspektiem. Paralēli revolūcijas pētniecībai Latvijā norisinājās šīs problēmas izpēte Padomju Savienībā, liekot pamatus Latvijas padomju historiogrāfijai. Pētniecības darbu vadīja un arī ideoloģiski kontrolēja Latvijas Komunistiskās partijas vēstures komisija.[108] Padomju Savienībā latviešu vēsturnieki nodarbojās galvenokārt ar 1905. gada revolūcijas vēstures avotu edīciju,[109] bet zinātnisku pētījumu nebija daudz[110] – dominēja īsas apceres periodikā. Atsevišķi darbi par 1905. gada revolūciju nāca klajā arī Vācijā,[111] atkārtojot baltvācu historiogrāfijas atziņas. Vērtējot šo posmu revolūcijas izpētes vēsturē, jāatzīmē, ka tā ietvaros notika historiogrāfisko virzienu diferenciācija: tagad 1905. gada revolūcijas vēsturniekus šķīra ne tikai atšķirīgi viedokļi, bet arī valstu robežas, kas sadrumstaloja 1905. gada revolūcijas vēstures pētniecību. Šajā situācijā noformējās divas atšķirīgas tradīcijas revolūcijas izpētē – nacionālā un padomju.

Trešajā posmā – Latvijas okupācijas laikā – deformācija 1905. gada revolūcijas vēstures pētniecībā netika pārvarēta. Gluži otrādi, tā bija palielinājusies. Iespaidīgs pētījumu – monogrāfiju, rakstu un disertāciju – skaits bija sagatavots Latvijā. Tajos pamīšus ar drošiem faktiem parādās aplamas atziņas, politizēti

vērtējumi un ideoloģiski štampi. Tāpat kā pirmās Latvijas Republikas laikā, pētījumu skaits svārstās: daudzi pētījumi nāca klajā tieši revolūcijas jubilejas gados, bet starpposmos pētījumu skaits samazinājās. Visumā pētījumu skaits liecina par nozīmi, ko Latvijas Padomju valdība un Komunistiskā partija piešķīra 1905. gada revolūcijai, uzskatot to par "cīņas skolu" un "sociālistiskās revolūcijas" uzvaras priekšnoteikumu.[112] Revolūcijas izpēti latviešu nacionālās historiogrāfijas garā turpināja pētnieki trimdā. Lai gan publicēto pētījumu skaits bija neliels, tajos ir vispusīgi pamatota revolūcijas vēstures nacionālā koncepcija. Šo divu historiogrāfisko tradīciju mijiedarbība izpaudās lielākoties polemikā: latviešu pētnieki

trimdā kritiski vērtēja padomju historiogrāfijas atziņas, savukārt Latvijas padomju historiogrāfijā izveidojās atsevišķs novirziens, kura uzdevums bija "cīņa pret buržuāziskajiem nacionālistiem – Latvijas vēstures viltotājiem". Kopumā vērtējot šo posmu 1905. gada revolūcijas izpētes vēsturē, jāsecina, ka tam bija visai pretrunīgs raksturs. No vienas puses, bija pilnīgi noformējusies latviešu nacionālās historiogrāfijas koncepcija, kas radīja priekšnoteikumus revolūcijas vēstures tālākai izpētei. Turklāt bija apzināts un uzkrāts ļoti plašs faktu klāsts, arī pateicoties Latvijas padomju vēsturnieku darbībai. No otras puses, revolūcijas vēstures izpēte Latvijā bija pilnīgi politizēta, ideoloģizēta un faktiski apturēta neelastīgas shēmas rāmjos.

Ar Latvijas valsts neatkarības atgūšanu sākās ceturtais posms 1905. gada revolūcijas izpētes vēsturē, un tā nozīmīgākais fakts ir Latvijas nacionālās historiogrāfijas parādīšanās Latvijā. Taču arī šis posms ir pretrunīgs: konceptuālajā plāksnē Latvijas jaunākā historiogrāfija sekmīgi attīsta un pilnveido latviešu nacionālajā historiogrāfijā izstrādātās pieejas, bet revolūcijas norises, tās atsevišķu aspektu izpētē panākumu nav daudz. Laiku pa laikam parādās nopietni pētījumi, taču tajos ir dziļi pētīti tikai nedaudzi 1905. gada revolūcijas vēstures fakti. Pētniecības darbu var sekmēt zinātniskās konferences, taču arī tās rīko tikai jubilejas gados.[113]

Tādējādi var konstatēt, ka 1905. gada revolūcijas vēstures pētīšana attīstījās ļoti pretrunīgi un nevienmērīgi, tāpēc arī revolūcijas vēstures atsevišķu aspektu izpētes līmenis nav vienāds. Raksta ierobežotā apjoma dēļ šo līmeni var noteikt tikai vispārīgos vilcienos.

1905. gada revolūcijas vēstures atsevišķu aspektu izpētes līmenis

Pārskata apcerējumos un apkopojošās monogrāfijās revolūcijas vēstures faktu klāsts ir diezgan vienveidīgs un noturīgs,[114] dziļāku ieskatu revolūcijas vēsturē piedāvā pētījumi, kas veltīti atsevišķiem revolūcijas vēstures aspektiem, posmiem un jautājumiem. Tāpēc revolūcijas atsevišķu aspektu izpētes līmeni vērtēsim lielākoties pēc šiem speciālajiem pētījumiem.

1905. gada revolūcijas vēstures notikumu izpētē skaidri izdalās vairāki tematiski bloki. Šķiet, visplašākais pētījumu klāsts veltīts sociāldemokrātiskajām organizācijām un sociāldemokrātu lomai 1905. gada revolūcijas notikumos. Tā nav nejaušība: divi nozīmīgākie historiogrāfiskie virzieni, kuru ietvaros bija sagatavoti un publicēti daudzi pētījumi, ir latviešu sociāldemokrātiskā historiogrāfija un padomju historiogrāfija, kas lielāku uzmanību veltīja tieši sociāldemokrātijas

vēsturei. Sevišķi detalizēti tā atspoguļota Latvijas padomju historiogrāfijā. Speciāli pētīta ir LSDSP vēsture revolūcijas gados, tās darbība armijā, laukos, Valsts domē, kā arī tās politika dažādās jomās, tās attiecības ar Krievijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju un tā tālāk.[115] Izpētes gaitā bija uzkrāts ļoti liels faktu klāsts; dažiem faktiem nepieciešama verificēšana, taču kopumā faktogrāfiskais materiāls ir kvalitatīvs. Protams, šo faktu jauna interpretācija 1905. gada revolūcijas vēstures jaunākās koncepcijas ietvaros ir aktuāla. Būtībā šis darbs ir jau iesākts: jaunākajos konceptuālajos rakstos sociāldemokrātijas vēsture parādīta diezgan plaši, bet monogrāfiskajos pētījumos ir piedāvāts jauns ieskats partijas vēsturē un darbībā revolūcijas laikā.[116] Taču mēģinājumi aplūkot šos aspektus jaunā gaismā pagaidām ir visai nedroši – acīmredzot historiogrāfiskās "inerces" dēļ. Līdz ar sociāldemokrātisko organizāciju darbību Latvijas jaunākajā historiogrāfijā ir uzsākta citu nacionālo sociāldemokrātisko organizāciju dalības pētīšana revolūcijā,[117] taču pētījumu skaits pagaidām ir niecīgs.

Tikpat liela uzmanība ir veltīta revolūcijas norisei atsevišķos Latvijas novados, laukos un pilsētās. Jau latviešu sociāldemokrātiskajā historiogrāfijā 20. gs. 20.–30. gados nozīmīga pētījumu daļa bija atvēlēta revolucionārajām cīņām pilsētās un novados,[118] palīdzot veidot konkrētāku priekšstatu par revolūcijas vēsturi, par tās specifiku, kas bija tieši saistīta ar lauku iedzīvotāju aktīvu piedalīšanos revolūcijas notikumos. Šo tradīciju turpināja Latvijas padomju historiogrāfijas pārstāvji.[119] Diemžēl pēc Latvijas valsts neatkarības atgūšanas līdz pat 2005. gadam reģionālās vēstures izpēte 1905. gada revolūcijas kontekstā nav atsākta. Tikai 2005. gadā konferencēs ir nolasīti vairāki referāti, kuros parādīti reģionālie aspekti 1905. gada revolūcijas vēsturē.[120]

Citi revolūcijas vēstures jautājumu bloki nav pētīti tik intensīvi. Tikai nedaudzi speciāli pētījumi veltīti Latvijas tautskolotāju lomai revolūcijā,[121] revolucionārajai kustībai laukos,[122] presei revolūcijas laikā,[123] citu tautību pārstāvju, piemēram, krievu dalībai latviešu revolūcijā,[124] karavīru lomai revolucionārajā kustībā,[125] municipālās iekārtas attīstībai[126] u.c. jautājumiem. Jāatzīmē, ka lielākā daļa pētījumu, kas veltīti šiem revolūcijas vēstures aspektiem, nāca klajā Latvijā padomju varas gados, tāpēc tajos paustās atziņas, dažreiz arī faktogrāfija prasa rūpīgu pārbaudi.

Līdz ar tematiskajiem jautājumu blokiem 1905. gada revolūcijas vēstures pētnieki nodarbojas arī ar atsevišķu revolūcijas vēstures aspektu un notikumu izpēti. Taču šie fakti ir analizēti lielākoties vai nu apkopojošos darbos, aptverot vēstures norisi kopumā, vai arī pētījumos, kas veltīti citiem revolūcijas vēstures aspektiem. Speciāli ir pētīti tikai nedaudzi revolūcijas vēstures fakti: arodbiedrību veidošanās,[127] Latvijas pagastu delegātu kongress 1905. gada 19.–20. novembrī,[128] vēlēšanas Valsts domē,[129] mežabrāļu cīņas[130] un nedaudzi citi. Samērā intensīvi

un auglīgi pētīta bruņotās sacelšanās problēma, kam veltītas gan plašas nodaļas apkopojošos darbos, gan speciāli pētījumi.[131] Tā ir viena no nedaudzām problēmām, ko nopietni pētīja pēc Latvijas valsts neatkarības atgūšanas.[132]

Ieskats 1905. gada revolūcijas vēstures atsevišķu jautājumu un notikumu izpētē pierāda, ka revolūcijas vēstures pētniecība ir būtiski deformēta: līdz ar nedaudziem jautājumu blokiem, ko vēsturnieki pētīja ļoti intensīvi (lielākoties tie ir jautājumi, kas atbilst revolūcijas vēstures padomju koncepcijas prioritātēm), plašs jautājumu klāsts palika ārpus speciālās un tādējādi arī dziļākas izpētes; šie jautājumi bija atspoguļoti galvenokārt apkopojošos darbos, kas piedāvā diezgan unificētu revolūcijas vēstures shēmu noteiktas historiogrāfiskās tradīcijas ietvaros. Tāpēc šos jautājumus, revolūcijas vēstures aspektus un konkrētus notikumus nevar uzskatīt par pietiekami izpētītiem. Latvijas jaunākā historiogrāfija šo situāciju 1905. gada revolūcijas vēstures pētniecībā neizlabo, jo pētnieku uzmanības centrā nokļūst tikai nedaudzi atsevišķi 1905. gada revolūcijas norises aspekti.

***

1905. gada revolūcijas vēstures historiogrāfijas apskata nobeigumā piedāvāsim dažus historiogrāfiskus novērojumus.

1905. gada revolūcijas problēmu, atsevišķu aspektu un notikumu izpētes gaitā ir uzkrāts ļoti plašs un daudzveidīgs historiogrāfiskais materiāls; historiogrāfiskā materiāla uzkrāšana turpinās arī mūsdienās. Taču 1905. gada revolūcijas vēstures historiogrāfijas faktogrāfiskā puse – zinātnes apritē ieviesto vēstures faktu sistēma – pamatvilcienos bija izveidojusies jau 20. gs. 60.–70. gados. Historiogrāfiskajā materiālā, kas uzkrāts līdz 70. gadu beigām, konstatējami būtiski "robi" un disproporcijas, ko nosacīja, no vienas puses, padomju koncepcijas ietekme Latvijā, bet, no otras puses, pirmavotu nepieejamība Latvijas vēsturniekiem trimdā.

Kopš 80. gadu otrās puses Latvijas vēstures zinātnē mainījās prioritātes, bet 1905. gada revolūcijas vēstures jautājumi Latvijas jaunākās historiogrāfijas prioritāšu sistēmā neiekļāvās. Tā rezultātā revolūcijas vēstures pētniecība mūsdienu vēstures zinātnē Latvijā faktiski paliek novārtā: trūkst apkopojošu pētījumu, gandrīz pilnīgi apstājusies vēstures avotu edīcija, rakstos pētīti tikai atsevišķi (pat nejauši) revolūcijas vēstures fragmenti, revolūcijas vēsturei veltītas konferences notiek retos gadījumos – jubilejas gados un tā tālāk.

Taču 1905. gada revolūcijas vēstures apzināšanā un izpētē mūsdienu Latvijas historiogrāfijai ir nopelni: tā ir jaunā revolūcijas vēstures koncepcija. Lai gan šīs koncepcijas saturā atklājas tās saikne (un pēctecība) ar latviešu nacionālās historiogrāfiskās tradīcijas ietvaros pamatotajām pieejām un koncepcijām – ar latviešu sociāldemokrātiskās historiogrāfijas koncepciju un ar trimdas latviešu historiogrāfijas koncepciju –, tomēr tā uzskatāma par oriģinālu, bet tās jēga un

gars vistuvāk atbilst latviešu nacionālās vēstures idejai. Pateicoties jaunajām konceptuālajām pieejām, 1905. gada revolūcijas vēstures izpēte elastīgi integrējas Latvijas valstiskuma tapšanas un attīstības kontekstā, kā arī latviešu tautas garīgās vēstures ietvaros. Pagaidām šajā koncepcijā un 1905. gada revolūcijas vēstures izpētē vispār ir vairākas problēmas un jautājumi, kam nepieciešama turpmāka dziļa apzināšana un izpēte. Problēmu un jautājumu vidū ir marksistiskās (padomju) historiogrāfijas revolūcijas norišu shematisku priekšstatu galīgā pārvarēšana, adekvātas jēdzienu sistēmas izstrādāšana, revolūcijas vēstures periodizācijas jautājumi, revolūcijas aspektu precizēšana u.tml. jautājumi.

Mūsdienu Latvijas historiogrāfijas konceptuālā pieeja var sekmēt arī revolūcijas vēstures faktogrāfisko izpēti, lai 1905. gada revolūcijas vēsture kļūtu par Latvijas un latviešu tautas vēstures svarīgu sastāvdaļu.

Atsauces un skaidrojumi

[1] Sk., piemēram: Spīdzināšanas Baltijā: Interpelācija II Valsts domē. Pilnīgas domnieku un ministru runas šinī jautājumā / [Sast. J. Asars]. – Pēterburga, 1907; *Kroders J.* Kā savilkās mākoņi pār Baltijas zemēm: Apcerējums par 1905. g. bruņoto sacelšanos un cēloņiem, kas viņu izsauca. – R., 1908 (sk. šīs grāmatas faksimilizdevumu: [B. v.], 1987); *Jansons-Brauns J.* Baltijas revolūcija: Atskats uz 1905. un 1906. gadu. – Brisele, 1912; u.c. Sk. arī: Die lettische Revolution. – Bd. 1. – Berlin, 1906; Bd. 2. – Berlin, 1907.

[2] 1905.–1907. gada revolūcija: Literatūras rādītājs. – R., 1974; *Petrova V.* 1905.–1907. gada revolūcija Latvijas PSR vēstures bibliogrāfijā // Latvijas strādnieki un zemnieki 1905.–1907. g. revolūcijā. – R., 1986. – 202.–206. lpp.; 1905.–1907. gada revolūcija Latvijā: Bibliogrāfiskais rādītājs / Sast. O. Pūce. – R., 1997. Sk. arī bibliogrāfijas, kas aptver izdevumus par plašāku vētures jautājumu klāstu: *Jēgers B.* Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfija, 1940–1960. – 1.–2. laid. – Stokholma, 1968–1976 (sk. arī izdevuma turpmākos laidienus); Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta publikācijas, 1946–1972: Bibliogrāfija / Sast. Z. Šakare. – R., 1973; Latvijas Komunistiskās partijas vēstures bibliogrāfija, 1893–1919. – R., 1964; Latvijas KP CK Partijas vēstures institūts – PSKP CK Marksisma-Ļeņinisma institūta filiāle. – R., 1980; u.c.

[3] Pirms 2. pasaules kara historiogrāfisko pētījumu par šo tēmu gandrīz nebija. Šajā sakarā var minēt darbus: *Comberg H.* Die lettische Revolution von 1905–1906 im Spiegel der reichsdeutschen Presse und Publizistik. – Berlin, 1940 (par šo darbu sīkāk sk.: *Krupņikovs P.* Melu un patiesības palete. – R., 1980. – 6. lpp.); *Грасис К.* 1905 г. в Латвии: Обзор литературы // Пролетарская революция. – 1926. – № 3. – С. 240–243 (par šo darbu sīkāk sk.: *Бирон А. К., Бирон М. Ф.* Становление советской историографии Латвии. – Рига, 1981. – С. 202).

[4] Par Latvijas padomju historiogrāfijas konceptuālajiem pamatiem sīkāk sk.: *Ivanovs A.* Latvijas PSR historiogrāfija: Konceptuāls pārskats // Latvijas Vēsture. – 2003. – Nr. 2. – 75.–83. lpp.; Nr. 3. – 69.–77. lpp.

[5] *Бирон А. К.* Развитие историографических исследований в Советской Латвии // Историографические исследования в Советской Прибалтике и Белоруссии: Материалы научной сессии, посвященной 50-летию образования СССР. – Рига, 1972. – С. 16–20.

[6] Sk., piemēram: *Krastiņš J.* Latvijas buržuāzijas kontrrevolucionārā loma 1905. gada revolūcijā un revolūcijas vēstures viltošana // Buržuāziskie nacionālisti – Latvijas vēstures viltotāji. –

2. izd. – R., 1953. – 117.–133. lpp.; *Bīrons A.* Baltvācu un latviešu buržuāziskā historiogrāfija par 1905.–1907. g. revolūciju Latvijā // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1968. – Nr. 9. – 13.–22. lpp.; u.c.

[7] *Bīrons A., Dorošenko V.* Vēstures zinātnes attīstība Padomju Latvijā. – R., 1966; *Бирон А. К., Дорошенко В. В.* Советская историография Латвии. – Рига, 1970. – С. 226–255; *Бирон А. К.* Историческая наука Латвийской ССР во второй половине 1970-х – начале 1980-х годов // Историческая наука Советской Латвии на современном этапе. – Рига, 1983. – С. 20, 21; u.c.

[8] *Бирон А.* Исследования советских историков по революции 1905–1907 гг. в Латвии // Известия АН Латвийской ССР. – 1965. – № 3. – С. 61–78; *Bīrons A.* 1905.–1907. gada revolūcija padomju vēstures literatūrā // 1905. gads Latvijā. – R., 1966. – 194.–213. lpp.; *Bīrons A.* Latvijas strādnieki un zemnieki 1905.–1907. gada revolūcijā: Historiogrāfisks apskats // Latvijas strādnieki un zemnieki 1905.–1907. g. revolūcijā. – R., 1986. – 177.–201. lpp.

[9] Jautājums par "marksistiskās" un "padomju" vēstures koncepcijas – marksistiskās un padomju metodoloģiskās pieejas u.tml. – norobežošanu ir atklāts. Daži pētnieki apgalvo, ka padomju koncepciju – metodoloģiju, historiogrāfiju utt. – nevar dēvēt par marksistisku, sk.: *Алексеева Г. Д.* Некоторые вопросы развития исторической науки в 60–80-е гг. // Историческая наука России в XX веке. – Москва, 1997. – С. 282, 284. Taču jāņem vērā, ka šīs koncepcijas – metodoloģijas, historiogrāfijas utt. – pašnosaukums ir "marksistiskā". Turpmāk šajā rakstā par marksistisku nosacīti saukta vēstures koncepcija, uz ko balstījās latviešu pētnieki Padomju Savienībā 20. gs. 20.–30. gados, un šis historiogrāfiskais virziens kopumā ir nodēvēts par "marksistisko historiogrāfiju". Turpretim Latvijas vēstures zinātne padomju okupācijas laikā un tās konceptuālās pieejas ir aprakstītas kā padomju.

[10] Sk.: *Бирон А. К., Бирон М. Ф.* Становление советской историографии Латвии: 20-е и 30-е годы XX века. – Рига, 1981; *Томан Б. А.* Историография истории Коммунистической партии Латвии: Конец XIX в. – начало 60-х годов XX в. – Рига, 1983. Sk. arī: *Бирон М. Ф., Бирон А. К.* О подготовке публикации "Книга памяти павших борцов революции" // Известия АН Латвийской ССР. – 1971. – № 5. – С. 53–69; *Бирон А. К., Бирон М. Ф.* К вопросу о написании истории революционного движения в Латвии // Turpat. – 1972. – Nr. 8. – 20.–40. lpp.

[11] Par Latvijas vēstures koncepcijas unifikāciju un integrēšanu PSRS vēstures koncepcijā liecina historiogrāfiskie pētījumi, kuros skarti metodoloģiskie jautājumi. Sk., piemēram: *Бирон А. К.* Ленинская концепция революции 1905–1907 гг. в латвийской историографии // В. И. Ленин и историческая наука. – Москва, 1968. – С. 253–266; *Рипа Е. П.* Стучка о революции 1905–1907 гг. в Латвии // П. Стучка – революционер, мыслитель и государственный деятель. – Рига, 1965. – С. 75–96; *Зиемелис С. В.* Осуществление ленинских идеологических, организационных и тактических принципов в рабочем движении Латвии в период трех российских революций: Историографический обзор // Известия АН Латвийской ССР. – 1977. – № 10. – С. 85–101.

[12] *Krupņikovs P.* Melu un patiesības palete. – R., 1980; *Крупников П. Я.* Полвека истории Латвии глазами немцев: Конец XIX века – 1945 год. – Рига, 1989; *Krupnikov P.* Lettland und die Letten im Spiegel: Deutscher und deutschbaltischer Publizistik, 1895–1950. – Hannover; Dohren, 1989; *Крупников П.* Основные черты развития немецкой дворянско-буржуазной историографии революции 1905 года в Прибалтике, 1907–1939 // Германия и Прибалтика. – Рига, 1973. – С. 3–21. – [Ученые записи ЛГУ им. П. Стучки, т. 185]. Sk. arī: *Козин И.* "Дюна Цейтунг" об аграрном вопросе в Прибалтийских губерниях в революции 1905–1907 годов // Германия и Прибалтика: Проблемы политических и культурных связей. – Рига, 1985. – С. 98–106.

[13] Sk., piemēram: *Benz E.* Die Revolution von 1905 in den Ostseeprovinzen Ruβlands: Ursachen und Verlauf der lettischen und estnischen Arbeiter- und Bauernbewegung im Rahmen der ersten russischen Revolution. – Inaugural-Dissertation. – Mainz, 1989. – S. 1–18.

[14] *Švābe A.* Latvijas vēsture, 1800–1914. – Upsala, 1958. – 637.–656. lpp.

[15] Sk., piemēram: 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d.: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918. – R., 2000. – 333.–335., 349.–351., 384., 385. lpp.; *Ronis I.* Latvijas valsts izveidošanās vēsturiskie priekšnoteikumi // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls (turpmāk LVIŽ). – 1993. – Nr. 3. – 79.–82. lpp.; *Bērziņš J.* 1905. gada revolūcijas ietekme uz latviešu sabiedrības garīgo dzīvi: Jautājuma ievirzei // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A. – 1995. – Nr. 9/10. – 62.–70. lpp.

[16] *Dribins L.* Nacionālais jautājums Latvijā, 1850–1940: Historiogrāfisks apskats. Latviešu autori. – R., 1997. – 61.–73. lpp. Rakstā aplūkotajam historiogrāfiskajam materiālam ir reizē vēstures avota nozīme. Sk. arī: *Zelče V.* Informācija par 1905. gada revolūcijas notikumiem Latvijā ārvalstu laikrakstos // LVIŽ. – 1998. – Nr. 1. – 76.–91. lpp.

[17] *Lapa L.* Pirmās Latvijas Republikas laika latviešu prese par 1905. gada revolūciju // LVIŽ. – 2004. – Nr. 4. – 90.–115. lpp.

[18] Sk., piemēram: *Bērziņš J.* [Recenzija] // LVIŽ. – 1991. – Nr. 1. – 166.–171. lpp. – Rec. grām.: *Benz E.* Die Revolution von 1905 in den Ostseeprovinzen Ruβlands. – Mainz, 1989.

[19] Sīkāk sk.: *Ivanovs A.* Historiogrāfiskais fakts un historiogrāfiskais avots // VII Zinātnisko lasījumu materiāli: Vēstures sekcija, 1. krājums. – Daugavpils, 1997. – 23.–29. lpp.

[20] Šeit un turpmāk minētas tikai nozīmīgākās vai arī raksturīgākās publikācijas, kas sniedz adekvātu priekšstatu par noteiktu publikāciju veidu. Sk., piemēram: *Bahmanis K.* 1905. gada revolucionāro cīņu un sodu dienās. – R., 1926; *Beika D.* Mežabrāļu gads: Cīņas un cilvēki Piektā gada revolūcijā. Memuāri. – Maskava, 1937 (memuāru atkārtots izdevums nāca klajā Rīgā 1956. g.); 1905: Revolūcijas dalībnieku atmiņas. – 1. d. – R., 1955; 2. d. – R., 1956; Revolucionārā Pārdaugava: Cīnītāju atmiņas. – 1. d.: 1899–1919. – R., 1960; Noietais ceļš: Atmiņu krājums, veltīts Krievijas pirmās revolūcijas 60. gadskārtai. – R., 1965; *Luters (Bobis) J.* Mana profesija – revolucionārs. – R., 1984; un daudzi citi. Revolūcijas pretinieku atmiņu publikāciju nav sevišķi daudz, lielākoties tās ir baltvāciešu atmiņas. Sk., piemēram: *Мальмгрен Ф. Э.* Тукумская революция. Ноябрь–декабрь 1905 г.: По рассказу очевидца. – Митава, 1913. Sk. arī atmiņu publikācijas, kas raksturotas pētījumos: *Krupņikovs P.* Melu un patiesības palete. – 84.–88. lpp.; *Lapa L.* Pirmās Latvijas Republikas laika latviešu prese .. – 94., 97., 98. lpp. Pašlaik – pēc Latvijas valsts neatkarības atgūšanas – atmiņu publicēšana ir gandrīz apstājusies. Jaunākās publikācijas ir: Atmiņas par 1905.–1907. gada revolūciju Latvijā / Sagat. L. Vanaga // LVIŽ. – 2000. – Nr. 2. – 129.–138. lpp.; Uldriķa Priednieka atmiņas par baroniem Manteifeļiem un 1905. gadu Kazdangā / Sagat. L. Vanaga // LVIŽ. – 2005. – Nr. 2. – 142.–163. lpp.

[21] Pēterburgas Latvietis: Latviešu Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas dienas avīze, 1905./6. g. – Maskava, 1927; Cīņa. – 1. d.: 1904./5. g., 1.–24. – Maskava, 1927; Cīņa. – 2. d.: 1906. g., 25.–50. – Maskava, 1930 (sīkāk sk.: *Бирон А. К., Бирон М. Ф.* Становление советской историографии .. – С. 212). Sk. arī revolūcijas laika skrejlapu publikācijas: Latvijas sociāldemokrātisko organizāciju lapiņas Krievijas pirmās revolūcijas laikā. – R., 1955.

[22] Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata / Sast. R. Endrups, A. Feldmanis. – 1. d.: 1905. g. revolūcija. – Maskava, 1933. Par šo grāmatu sīkāk sk.: *Бирон М. Ф., Бирон А. К.* О подготовке публикации "Книга памяти павших борцов революции". Balstoties uz šo grāmatu, 20. gs. 70.–80. gados publicēta: Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj.: 1.–3. d. – R., 1976–1983. Kā atzīmē Igors Greitjānis, "pārstrādātais un papildinātais izdevums "partijiskas tīrīšanas" rezultātā vietām kļuvis nabadzīgāks tās vai citas personas darbības vai notikumu izklāsta ziņā" (20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d. – 335. lpp.). Šis jaunais izdevums būtībā ir

pētījums: tajā lielāka loma salīdzinājumā ar 30. gadu publikāciju ir dokumentāriem avotiem, uz kuriem balstījās biogrāfiju izklāsts.

[23] Bieži vien dokumentārie avoti publicēti kopā ar naratīviem avotiem – atmiņām, izvilkumiem no preses izdevumiem u.tml. Sk., piemēram: 9. un 13. janvāris: 1905. g. janvāra dienas un viņu pēcskaņas Latvijā. – Maskava, 1925 (par šo publikāciju sīkāk sk.: *Бирон А. К., Бирон М. Ф.* Становление советской историографии .. – С. 203–206). Dokumentāro avotu publikāciju vidū var arī minēt: Революция 1905–1907 гг. в Латвии: Документы и материалы. – Рига, 1956; Rīgas apakšvirsnieku mācību bataljona pārstāvju liecības par demonstrācijas apšaušanu 1905. gada 13. janvārī Daugavmalā / Sagat. L. Lapa // LVIŽ. – 2005. – Nr. 1. – 140.–157. lpp.; Mācītāju ziņojumi par 1905. g. revolūciju / Sast. O. Nonācs. – R., 1930; u.c.

[24] Latvijas 20. gadsimta sākuma pastkartes – 1905. gada revolūcijas vēstures avots / Sagat. A. Caune // LVIŽ. – 2000. – Nr. 2. – 138.–145. lpp.; Latviešu dzejnieku dzejoļi 1905. gada revolūcijas laika pastkartēs / Sagat. A. Caune // LVIŽ. – 2005. – Nr. 1. – 132.–139. lpp.; Latviešu mākslinieku zīmējumi 1905. gada revolūcijas laika atklātnēs / Sagat. A. Caune // LVIŽ. – 2005. – Nr. 2. – 134.–141. lpp.

[25] Sk., piemēram: *Klīve Ā.* Brīvā Latvija: Latvijas tapšana. Atmiņas, vērojumi un atzinumi. – [B. v.], 1969. – 70.–99. lpp.; *Cielēns F.* Laikmetu maiņā: Atmiņas un atziņas. – 1. grām.: No bezvēstures tautas līdz pilntiesīgai nācijai. – R., 1997. – 121.–228. lpp.; u.c.

[26] Sk., piemēram: LKP 25 gadi: Rakstu un materiālu krājums. Kongresu, konferenču un CK svarīgākie lēmumi un rezolūcijas. – Maskava, 1929; Latvijas Sociāldemokrātijas II kongress. – Maskava, 1935 (par šīm publikācijām sīkāk sk.: *Бирон А. К., Бирон М. Ф.* Становление советской историографии .. – С. 208–212). Sk. arī: Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi. – 1. d.: 1904–1940. – R., 1958. – 10.–39. lpp.

[27] V. I. Ļeņins par revolucionāro kustību Latvijā un Latvijas revolucionārās sociāldemokrātijas darbību: Rakstu, vēstuļu un dokumentu krājums. – R., 1947. Šis krājums 1948. gadā nāca klajā krievu valodā.

[28] Sk., piemēram, P. Stučkas darbus, kas ir vairākkārt publicēti Latvijā padomju varas gados: *Stučka P.* 1905. gads Latvijā // *Stučka P.* Rakstu izlase septiņos sējumos. – 6. sēj. – R., 1984. – 15.–59. lpp.

[29] Ir diezgan daudz pētījumu, kuros Latvijas vēsture tēlota šo "metodoloģisko avotu" prizmā, sk.: *Treijs R.* Ļeņins un revolucionārā kustība Latvijā. – R., 1960; *Ziemelis S.* Ļeņinisma uzvara Latvijas strādnieku kustībā triju Krievijas revolūciju laikā, 1905–1917. – R., 1977; *Бирон А. К.* Ленинская концепция революции ..; u.c.

[30] Nozīmīgākās grāmatas, kam bija svarīga loma dažādos virzienos historiogrāfijā, ir šādas: *[Transehe-Roseneck A., von].* Die lettische Revolution. – 2. Aufl. – Bd. 1–2. – Berlin, 1908; *Beierbahs K.* Aizputes karš: Revolūcijas masu stāsts 1905. g. – R., 1933; *Beierbahs K.* Dobeles revolucionārās cīņas 1905./1906. gadā. – R., 1929; *Birkerts P.* 1905. g. revolūcijā cietušie Latvijas skolotāji. – R., 1927; *Dzintarkalns T.* 1905. gada revolūcija Talsos un apkārtnē. – Talsi, 1927; *Longworth J.* The Latvian Congress of Rural Delegates in 1905. – New York, 1959; *Pistohlkors G., von.* Ritterschaftliche Reformpolitik zwischen Russifizierung und Revolution: Historische Studien zum Problem der politischen Selbsteinschätzung der deutschen Oberschicht in den Ostseeprovinzen Ruβlands im Krisenjahr 1905. – Göttingen, 1978; *Apine I.* 1905.–1907. gada revolūcija Latvijā un latviešu sociāldemokrāti. – R., 2005; *Benz E.* Die Revolution von 1905 ..; un nedaudzi citi monogrāfiski pētījumi.

[31] Visus monogrāfiskos pētījumus, kas nāca klajā Latvijā 20. gs. 50.–80. gados, nav iespējams minēt. Priekšstatu par grāmatu raksturu, dominējošo problemātiku un 1905. gada revolūcijas vēstures interpretācijas ievirzi rada šādas monogrāfijas: *Krastiņš J.* 1905. gada revolūcija Latvijā. – R., 1950 (sk. arī: 2. papild. izd. – Rīga, 1955; 3. papild. izd. – Rīga, 1975); *Babris J.* 1905.–1907. g.

revolūcija Latgalē. – R., 1960; *Ruberts J.* Latvijas skolotāji un skolu jaunatne 1905.–1907. gada revolūcijā. – R., 1965; *Martinsons K.* Rīcības komitejas Latvijā 1905. gada revolūcijā. – R., 1972; *Surikovs B.* Zaldātu un matrožu revolucionārā kustība Latvijā, 1905–1907. – R., 1957; u.c.

[32] Sk., piemēram: *Wittram R.* Baltische Geschichte: Die Ostseelande Livland, Estland, Kurland, 1180–1918. – Darmstadt, 1973 (1. Aufl. – München, 1954); *Švābe A.* Latvijas vēsture, 1800–1914. – 591.–656. lpp.; *Vīksniņš N.* Latvijas vēsture jaunā gaismā: Neklātienes lekcijas Latvijas vēsturē Latviešu kultūras seminārā, 1960–1967. – [Čikāga], 1968. – 294.–307. lpp.; *Kirby D.* The Baltic World, 1772–1993. Europe's Northern Periphery in an Age of Change. – London; etc., 1995; *Plakans A.* The Latvians: A Short History. – Stanford, 1995. – P. 104–107; 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d. – 333.–401. lpp.; u.c. Savā laikā sevišķi liela nozīme bija apkopojošām monogrāfijām, kas nāca klajā Latvijā padomju laikos. Vēstures shēmu, kas bija pamatota šajās grāmatās, uzspieda visiem vēstures pētniekiem. Sk. 1905. gada revolūcijas oficiālās versijas grāmatās: История Латвийской ССР. –Ч. 2: С 1861 г. по март 1917 г. – Рига, 1954. – С. 278–356; Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. – 1. d.: 1893–1919. – R., 1961. – 83.–158. lpp.; u.c.

[33] Sk., piemēram: *Augškalns-Aberbergs J.* Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija: Vēsturisks atskats. – R., 1929. – 52.–98. lpp.; *Брежго Б. Р.* Очерки по истории крестьянских движений в Латгалии, 1577–1907. – Рига, 1956. – С. 136–168; Rīga, 1860–1917. – R., 1978. – 221.–250. lpp.; *Treijs R.* Pamatšķiras brīvais vārds: Latvijas marksistiskā prese, 1898–1917. – R., 1981. – 76.–158. lpp.; *Апине И. К.* Исторический опыт Компартии Латвии по осуществлению ленинской национальной политики, 1904–1920 гг. – Рига, 1987. – С. 27–43; *Šalda V., Ūdre A.* Lavijas sociāldemokrātija un Valsts dome, 1905–1917. – R., 1988. – 23.–48. lpp.; *Ozoliņa Dz.* Liepājas pilsētas pašvaldība, 1877–1913. – R., 1990. – 235.–263. lpp.; *Grigulis A., Treijs R.* Latviešu žurnālistikas vēsture: No pirmsākumiem līdz Pirmajam pasaules karam. – R., 1992. – 221.–307. lpp.; *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – Stokholma, 1993. – 33.–101. lpp.; *Bērziņš J.* Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis, 1900–1914. – R., 1997. – 70., 71. lpp.; un daudzi citi pētījumi.

[34] *Bērziņš J.* Bruņotās sacelšanās problēmas Latvijas pilsētās 1905. gada revolūcijā // LVIŽ. – 1992. – Nr. 4. – 74.–90. lpp.; 1993. – Nr. 1. – 63.–76. lpp.; Nr. 2. – 46.–68. lpp.

[35] Sk., piemēram: *Raun T. U.* The Latvian and Estonian National Movements, 1860–1914 // The Slavonic and East European Review. – Vol. 64, N 1, January 1986. – P. 66–80; *Bērziņš J.* Latvijas valstiskuma ideja 1905. gada revolūcijā // LVIŽ. – 1992. – Nr. 3. – 84.–116. lpp.; *Ronis I.* Latvijas valsts izveidošanās vēsturiskie priekšnoteikumi // Turpat. – 1993. – Nr. 3. – 75.–87. lpp.; *Bērziņš J.* 1905. gada revolūcijas ietekme uz latviešu sabiedrības garīgo dzīvi. Jautājuma ievirzei // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A. – 1995. – Nr. 9/10. – 62.–70. lpp.; un daži citi.

[36] Par rakstiem, kas publicēti 20. gs. 20.–30. gados, sīkāk sk.: *Бирон А. К., Бирон М. Ф.* Становление советской историографии .. – С. 177–216; *Lapa L.* Pirmās Latvijas Republikas laika latviešu prese .. Sk. arī jubilejas krājumus, kas veltīti 1905. gada revolūcijai: 1905. gads. – Maskava, 1936; 1905. gads Latvijā. – R., 1966; Kapitālisma attīstības un revolucionārās kustības problēmas Latvijā. – R., 1980; Latvijas strādnieki un zemnieki 1905.–1907. g. revolūcijā. – R., 1986. Latvijā padomju varas gados zinātniski raksti ir publicēti žurnālā "Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis". Visus rakstus, kas veltīti 1905. gada revolūcijas vēstures aspektiem, nav iespējams minēt. Pēc Latvijas valsts neatkarības atgūšanas revolūcijai veltītie raksti parādās galvenokārt "Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā", taču to skaits nav liels. Līdz ar minētajiem uzmanību pelnījuši šādi raksti: *Lapa L.* Arodorganizāciju pirmsākumi Latvijā 1905. gadā // LVIŽ. – 1992. – Nr. 2. – 89.–106. lpp.; *Krūmiņa J.* Krievu sabiedrība un politisko partiju veidošanās process Latvijā 1905.–1907. gadā // Turpat. – 1994. – Nr. 2. – 69.–96. lpp.; *Varslavāns A.* Revolūcija Krievijas impērijā un lielvalstu attiecības 20. gadsimta sākumā // Latvijas Vēsture. – 2005. – Nr. 1. – 41.–46. lpp.

[37] Sk.: *Бирон М. Ф.* Анкеты участников латвийского революционного движения – источник по истории революции 1905–1907 годов // Известия АН Латвийской ССР. – 1975. – № 2. – С. 19–30; *Šalda V.* Latvijas Valsts arhīva materiāli par "spiegu" sodīšanu Latvijas sociāldemokrātijā, 1904–1919 // IX Zinātnisko lasījumu materiāli: Vēstures sekcija, 3. krāj. – Daugavpils, 2000. – 48.–53. lpp.; *Šalda V.* Avoti par Bunda organizācijām Latvijā 20. gs. sākumā // Vēsture: Avoti un cilvēki. Humanitārās fakultātes XIII starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli, Vēsture VII. – Daugavpils, 2004. – 199.–206. lpp. Par avotpētnieciskajiem darbiem var nosacīti uzskatīt arī historiogrāfiskos pētījumus, kuros analizēta revolūcijas laika prese, jo, kā jau atzīmēts, publikācijas presē var reizē uzskatīt par vēstures literatūru un par vēstures avotiem, sk.: *Krupņikovs P.* Melu un patiesības palete..; *Крупников П. Я.* Полвека истории Латвии..; *Dribins L.* Nacionālais jautājums Latvijā..; *Zelče V.* Informācija par 1905. gada revolūcijas notikumiem Latvijā ārvalstu laikrakstos // LVIŽ. – 1998. – Nr. 1. – 76.–91. lpp. Jāatzīmē, ka arī monogrāfisko pētījumu avotu apskatos avotu kritikai uzmanību parasti neveltī.

[38] Dažas publikācijas par nopietniem pētījumiem revolūcijas hronoloģijā nevar uzskatīt. Sk., piemēram: Baltische Revolutionschronik. – Bd. 1. – Riga, 1907; Bd. 2. – Riga, 1908. Publicēto hroniku vidū var minēt šādus darbus: Хроника истории Коммунистической партии Латвии. – Т. 1: конец XIX века – июнь 1907 года. – Рига, 1984; Latvijas vēsture gadskaitļos, 1905. gads / Sast. L. Lapa, I. Ronis // LVIŽ. – 1995. – Nr. 4. – 176.–184. lpp.; Latvijas vēsture gadskaitļos, 1906.–1907. gads / Sast. L. Lapa // LVIŽ. – 1996. – Nr. 1. – 152.–155. lpp.

[39] *Ivanovs A.* Latvijas vēstures historiogrāfija .. – Nr. 3. – 73. lpp.

[40] Ar nacionālo tradīciju 1905. gada revolūcijas vēstures pētniecībā var saistīt sociāldemokrātisko historiogrāfiju, kas jau 20. gs. 20. gados kļuva pēc savas būtības nacionāla.

[41] Rietumu historiogrāfiju kā atsevišķu historiogrāfisko tradīciju 1905. gada revolūcijas izpētē var izdalīt tikai nosacīti, jo robežu starp pieejām Rietumu vēsturnieku pētījumos un trimdas latviešu vēsturnieku pētījumos dažreiz grūti nospraust. Turklāt daudzi latviešu pētnieki trimdā darbus rakstīja angļu un vācu valodā, tāpēc šie pētījumi formāli pieskaitāmi pie vācu vai Rietumu historiogrāfijas.

[42] Šīs pazīmes, protams, konceptuālās pieejas izsmeļoši nerakstūro; tās tikai apzīmē dažādu konceptuālu pieeju un tādējādi arī historiogrāfisko virzienu robežas, kā arī to saskarsmes jomas.

[43] Par publikācijām presē revolūcijas laikā sīkāk sk.: *Dribins L.* Nacionālais jautājums Latvijā .. – 61.–73. lpp.; sk. arī: *Grigulis A., Treijs R.* Latviešu žurnālistikas vēsture .. – 221.–307. lpp.

[44] *Lapa L.* Pirmās Latvijas Republikas laika latviešu prese .. – 90., 91. lpp.

[45] 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d. – 28., 334. lpp.; *Lapa L.* Pirmās Latvijas Republikas laika latviešu prese .. – 91. lpp.

[46] 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d. – 29. lpp.; *Lapa L.* Pirmās Latvijas Republikas laika latviešu prese .. – 93. lpp.

[47] *Bērziņš J.* 1905. gada revolūcijas ietekme .. – 64. lpp.

[48] Sk., piemēram: *Augškalns-Aberbergs J.* Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija .. – 52.–98. lpp.

[49] Turpat. – 63. lpp.

[50] *Cielēns F.* Laikmetu maiņā .. – 122. lpp.

[51] *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – 93. lpp.

[52] Turpat. – 94. lpp.

[53] *Cielēns F.* Laikmetu maiņā .. – 123. lpp.

[54] Turpat. – 122. lpp.

[55] *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – 94. lpp.

[56] *Cielēns F.* Laikmetu maiņā .. – 227. lpp.

[57] Raksts publicēts 1930. gadā. Citēts pēc: *Bērziņš J.* 1905. gada revolūcijas ietekme .. – 64. lpp.

[58] *Klīve Ā.* Brīvā Latvija .. – 93. lpp.
[59] *Švābe A.* Latvijas vēsture, 1800–1914. – 652. lpp.
[60] Turpat.
[61] Turpat. – 651. lpp.
[62] Turpat. – 654. lpp.
[63] *Vīksniņš N.* Latvijas vēsture jaunā gaismā .. – 294. lpp.
[64] *Švābe A.* Latvijas vēsture, 1800–1914. – 651. lpp.
[65] Turpat. – 655., 656. lpp.
[66] Turpat. – 653. lpp.
[67] *Vīksniņš N.* Latvijas vēsture jaunā gaismā .. – 307. lpp.
[68] 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d. – 400. lpp.
[69] Turpat. Šo pašu tēzi sastopam Ilgas Apines monogrāfijā: *Apine I.* 1905.–1907. gada revolūcija Latvijā .. – 50., 51. lpp.
[70] 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d. – 336. lpp.
[71] *Bērziņš J.* Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis.., sk arī J. Bērziņa rakstu sēriju "Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā": *Bērziņš J.* Latvijas strādnieku dzīvokļi, 19. gadsimta beigas–1914. gads // LVIŽ. – 1995. – Nr. 1. – 45.–63. lpp.; Nr. 2. – 75.–97. lpp.; *Bērziņš J.* Latvijas strādnieku darbalaika budžets, 19. gadsimta beigas–1914. gads // Turpat. – 1996. – Nr. 3. – 91.–108. lpp.; Nr. 4. – 82.–93. lpp.; *Bērziņš J.* Latvijas rūpnieku un strādnieku attiecības 19. gs. otrajā pusē–1914. gadā // Turpat. – 1999. – Nr. 2. – 34.–57. lpp.; *Bērziņš J.* Bezdarbs un bezdarbnieku kustība Latvijā 1900.–1914. gadā // Turpat. – 2000. – Nr. 2. – 74.–92. lpp. Sk. arī: *Bērziņš J.* Rīgas rūpniecības strādnieku streiku kustība 1905. gadā: janvārī–oktobrī // Latvijas strādnieki un zemnieki 1905.–1907. g. revolūcijā. – R., 1986. – 24.–59. lpp.; *Bērziņš J.* Latvijas strādnieku kultūras aktivitātes 1900.–1914. gadā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 2000. – 54. sēj. – Nr. 1/2. – 1.–12. lpp.
[72] *Bērziņš J.* Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis .. – 5. lpp. Turpinot sociāldemokrātisko tradīciju vēstures izpētē, dažos pētījumos strādnieku loma revolucionārajā kustībā ir sevišķi akcentēta, sk.: *Apine I.* 1905.–1907. gada revolūcija Latvijā .. – 7.–11. lpp. Acīmredzot tāda pieeja ir tieši saistīta ar LSDSP lomas akcentēšanu revolūcijā: revolūcijas "galvenie subjekti, aktīvie cīnītāji bija latviešu strādnieki un zemnieki. Vadošais spēks notikumu gaitā – nacionāli organizētā Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku partija." – Turpat. – 50. lpp.
[73] 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d. – 400. lpp.
[74] Mūsdienu Latvijas historiogrāfijā šajā kontekstā ir iekļauti arī citi 20. gadsimta sākuma Latvijas vēstures jautājumi. Sk., piemēram: *Boge S.* Latvijas valstiskuma ideja un citi nacionālā jautājuma aspekti Latviešu sociāldemokrātu savienības laikrakstā "Proletarietis", 1903.–1904. gads // LVIŽ. – 1996. – Nr. 3. – 73.–90. lpp.
[75] 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d. – 337. lpp.
[76] Sk., piemēram: *Ronis I.* Latvijas valsts izveidošanās vēsturiskie priekšnoteikumi..; *Bērziņš V.* Latvijas Satversmes sapulce: No idejas līdz realitātei // LVIŽ. – 2004. – Nr. 3. – 89.–93. lpp.
[77] *Apine I.* 1905.–1907. gada revolūcija Latvijā .. – 51. u.c. lpp.; sīkāk sk.: *Bērziņš J.* Latvijas valstiskuma ideja 1905. gada revolūcijā..
[78] *Bērziņš J.* Latvijas valstiskuma ideja 1905. gada revolūcijā .. – 112. lpp.
[79] 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d. – 336. lpp.
[80] Turpat. – 401. lpp.
[81] *Bērziņš J.* 1905. gada revolūcijas ietekme .. – 69. lpp.
[82] Sīkāk sk.: *Ivanovs A.* Vēstures zinātne kā padomju politikas instruments: Historiogrāfijas konceptuālais līmenis // Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: Politika un tās sekas. – R., 2003. – 59.–70. lpp. – (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9. sēj.); *Ivanovs A.* Latvijas PSR

historiogrāfija: Konceptuāls pārskats..; *Strods H.* Latvijas vēstures zinātne, 1945–1990 // Latvijas Vēsture. – 1991. – Nr. 1. – 3.–6. lpp.; u.c.

[83] Sīkāk sk.: *Бирон А. К., Бирон М. Ф.* Становление советской историографии..; *Томан Б. А.* Историография истории..

[84] Kritikas fokusā kopš 20. gs. 20. gadiem bija šāda viņa grāmata: *Jansons-Brauns J.* Baltijas revolūcija.

[85] *Krastiņš J.* Latvijas buržuāzijas kontrrevolucionārā loma .. – 131. lpp.

[86] *Stučka P.* 1905. gads Latvijā .. – 39. lpp.

[87] Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. – 1. d.; История Латвийской ССР. – Т. 2; *Krastiņš J.* 1905. gada revolūcija Latvijā..; *Ziemelis S.* Ļeņinisma uzvara..; u.c.

[88] *Krastiņš J.* 1905. gada revolūcija Latvijā .. – 3. papild. izd. – 78. lpp.

[89] Turpat.

[90] Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. – 1. d. – 84. lpp.

[91] *Krastiņš J.* 1905. gada revolūcija Latvijā .. – 3. papild. izd. – 78., 79. lpp.

[92] Turpat. – 6. lpp.

[93] Turpat. – 5. lpp.

[94] Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. – 1. d. – 158. lpp.

[95] Par to, ka šī pakārtotība un citas padomju koncepcijas iezīmes izpaužas revolūcijas notikumu izpētē, sīkāk sk.: *Ivanovs A., Šteimans J.* Latgales vēstures historiogrāfija, 1946–1999. – Rēzekne, 1999. – 85.–87. lpp.

[96] *[Transehe-Roseneck A., von].* Die lettische Revolution. – 2. Aufl. – Bd. 1–2. – Berlin, 1908.

[97] Par šo grāmatu sīkāk sk.: *Krupņikovs P.* Melu un patiesības palete. – 63.–75. lpp.; *Крупников П. Я.* Полвека истории Латвии .. – С. 101–117; *Bīrons A.* Baltvācu un latviešu buržuāziskā historiogrāfija .. – 14., 15. lpp.

[98] *Bīrons A.* Baltvācu un latviešu buržuāziskā historiogrāfija .. – 15.–17. lpp.; *Krupņikovs P.* Melu un patiesības palete. – 83.–89. lpp.

[99] *Bīrons A.* Baltvācu un latviešu buržuāziskā historiogrāfija .. – 17. lpp.

[100] Turpat. – 14., 15. lpp.

[101] Sk. minētos pētījumus: *Pistohlokors G., von.* Ritterschaftliche Reformpolitik..; *Benz E.* Die Revolution von 1905..; *Wittram R.* Baltische Geschichte..; *Kirby D.* The Baltic World..; sk. arī: *Lundin C.* The Road from Tsar to Kaiser: Changing Loyalities of the Baltic Germans, 1905–1914 // Journal of Central European Affairs. – 1950. – Vol. 10. – P. 223–255; *Longworth J.* The Latvian Congress of Rural Delegates in 1905. – New York, 1959; *Lindemuth M.* Die lettischen Parteien 1905 und ihre Programme // Baltische Hefte. – 1969. – N 15. – S. 75–87; *Haltzel M.* Der Abbau der deutschen ständischen Selbstverwaltung in den Ostseeprovinzen Ruβlands: Ein Beitrag zur Geschichte der russischen Unifizierungspolitik, 1855–1905. – Marburg am Lahn, 1977. – (Marburger Ostforschungen, 37); Die Baltischen Provinzen Russlands Zwischen den Revolutionen von 1905 und 1917. – Köln; Wien, 1982; *Pistolkorss G., fon.* Baltijas vāciešu apsvērumi par lojalitātes pārorientāciju Vācijas virzienā pēc 1905. gada krīzes // Vācija un Baltija. – R., 1990. – 25.–35. lpp.

[102] Sk., piemēram: *Plakans A.* The Latvians. – P. 104–107.

[103] Piemēram, E. Bencs revolūcijas beigas saista ar soda ekspedīcijām, tādējādi par tās beigu robežu faktiski uzskata 1905. gada beigas – 1906. gada sākumu (sk. nodaļu "Die Niederschlagung der Revolution und die militärischen Strafenexpeditionen" grāmatā: *Benz E.* Revolution von 1905 .. – S. 278–289). J. Bērziņš šī pētījuma recenzijā norāda: "Nekur nav atzīmēti autora uzskati, kāpēc revolūcijas atkāpšanās laiks ar mežabrāļu un kaujinieku cīņām, rūpniecības strādnieku kustību 1906. un 1907. gada sākumā jāuzskata par nepiederošām norisēm pie 1905. gada revolūcijas" (sk.: *Bērziņš J.* [Recenzija] // LVIŽ. – 1991. – Nr. 1. – 169. lpp.). Taču jautājums par revolūcijas beigu robežu nav atrisināts: padomju historiogrāfijā un jaunākajā Latvijas historiogrāfijā par

revolūcijas beigu robežu uzskata 1907. gadu, turpretim latviešu vēsturnieku darbos, kas nāca klajā trimdā, stāstu par revolūciju dažreiz noslēdz ar soda ekspedīcijām (sk.: *Vīksniņš N.* Latvijas vēsture .. – 305.–307. lpp.). Šķiet, ka revolūcijas beigu datēšanai ar 1907. gadu nepieciešams speciāls pētījums, jo priekšstatu par šo robežu vispusīgi pamatoja tikai padomju historiogrāfija Viskrievijas vēstures kontekstā. Varbūt revolūcijas aspektu precīzā noteikšana dos iespēju zinātniski pamatot arī tās beigu robežu.

[104] *Bērziņš J.* 1905. gada revolūcijas ietekme .. – 62. lpp.

[105] Sk.: 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d. – 25.–58. lpp.

[106] Sk. publikācijas, kas minētas šī raksta 1. atsaucē, kā arī historiogrāfiskos pētījumus: *Бирон А. К., Бирон М. Ф.* Становление советской историографии..; *Томан Б. А.* Историография истории..; sk. arī literatūru, kas minēta 43. atsaucē.

[107] Sīkāk sk.: *Lapa L.* Pirmās Latvijas Republikas laika latviešu prese .. – 91. lpp.

[108] *Бирон А. К., Бирон М. Ф.* Становление советской историографии .. – С. 27–40; Latvijas KP CK Partijas vēstures institūts .. – 7.–12. lpp.

[109] Sk., piemēram, avotu krājumus, kas minēti 21.–23. atsaucē.

[110] Sk. rakstu un atmiņu krājumu: 1905. gads. – Maskava, 1936.

[111] Sk., piemēram: *Tobien A., von.* Die livländische Ritterschaft in ihrem Verhältnis zum Zarismus und russischen Nationalismus. – Bd. 1. – Riga, 1925; Bd. 2. – Berlin, 1930.

[112] *Krastiņš J.* 1905. gada revolūcija Latvijā .. – 3. papild. izd. – 369. lpp.

[113] Par 1905. gada revolūcijas 100. gadadienas atcerei veltītu konferenci, kas notika Rīgā 2005. gada 11.–12. janvārī, sīkāk sk.: *Krēsliņš U.* 1905. gada revolūcijas 100. gadadienai veltītā konference // LVIŽ. – 2005. – Nr. 1. – 177.–181. lpp. 2005. gada 28.–29. maijā Liepājā notika 8. starptautiskā konference "Sabiedrība un kultūra", sk.: *Boldāne I.* Starptautiskā zinātniskā konference "Sabiedrība un kultūra" Liepājā // LVIŽ. – 2005. – Nr. 2. – 184.–186. lpp. Daži referāti, kas nolasīti šajā konferencē, veltīti 1905. gada revolūcijas vēstures aspektiem.

[114] Sk. pētījumus, kas minēti 29.–32. atsaucē.

[115] Sk., piemēram: *Ruberts J.* Zem LSDSP cīņas karoga: Latvijas tautskolotāji 1905.–1907. gada revolūcijā // 1905. gads Latvijā .. – 87.–115. lpp.; *Apine I.* Latvijas sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, 1893.–1917. – R., 1974; *Dribins L.* Pētera Stučkas cīņa par latviešu revolucionāro sociāldemokrātu apvienošanos ar boļševiku partiju 1905.–1907. g. revolūcijas laikā // Latvijas PSR ZA Vēstis. – 1976. – Nr. 10. – 8.–18. lpp.; *Соркин Б. М.* Деятельность Рижского комитета РСДРП в 1905 году // Вопросы истории и партийного строительства Коммунистической партии Латвии. – Т. 2. – Рига, 1980. – С. 23–44; *Бондарев П. Я.* Аграрная политика Коммунистической партии Латвии, 1904–1940. – Рига, 1982; *Шалда В. А.* О роли Рижского Федеративного комитета в событиях революции 1905–1907 годов // Известия АН Латвийской ССР. – 1982. – № 2. – С. 28–46; *Шалда В. А.* Борьба социал-демократов Латвии за утверждение партийного руководства военными организациями в царской армии, 1905–1907 гг. // Turpat. – 1987. – Nr. 4. – 33.–47. lpp.; *Šalda V., Ūdre A.* Latvijas sociāldemokrātija un Valsts dome..; *Puļķis A.* LSDSP lauku organizāciju loma masu revolucionārās cīņas organizatoriskajā vadībā Latvijas laukos 1905. gada pavasarī un vasarā // Latvijas PSR ZA Vēstis. – 1980. – Nr. 1. – 32.–43. lpp.; *Puļķis A.* LSDSP (LSD) lauku organizāciju uzbūve un sastāvs 1905.–1907. gada revolūcijā // Latvijas strādnieki un zemnieki .. – 115.–141. lpp.; *Zemene I.* Rietumeiropas sociālistisko partiju atbalsts Latvijas sociāldemokrātijai 1905. gada revolūcijas laikā // Vācija un Baltija. – R., 1990. – 81.–89. lpp.; un daudzi citi. Jāatzīmē, ka gandrīz visos darbos, kas veltīti 1905. gada revolūcijai, tā vai citādi skarti sociāldemokrātijas vēstures jautājumi. Tas attiecas ne tikai uz padomju historiogrāfiju, bet arī uz citiem virzieniem revolūcijas izpētē.

[116] *Apine I.* 1905.–1907. gada revolūcija Latvijā..

[117] Sk. pētījumus par Bunda organizāciju darbību: *Шалда В.* Организации Бунда в Латвии, 1900–1907 // Humanitāro Zinātņu Vēstnesis. – 2003. – Nr. 4. – 62.–72. lpp.; *Šalda V.* Avoti par Bunda organizācijām Latvijā 20. gs. sākumā..

[118] Sk.: *Akermanis M.* 1905. gads Ikšķilē, Ogrē un Ropažos. – R., 1933; *Beierbahs K.* Aizputes karš..; *Beierbahs K.* Dobeles revolucionārās cīņas..; *Dzintarkalns T.* 1905. gada revolūcija Talsos un apkārtnē..; 1905. gada revolūcija Alūksnes un Smiltenes novadā / Sakārt. V. Caune. – R., 1930; u.c.

[119] Sk., piemēram: *Andersons A., Znotiņš J.* 1905.–1907. gada revolūcija Talsu novadā. – R., 1957; *Babris J.* 1905.–1907. g. revolūcija Latgalē..; *Babris J.* Aizputes kauja // Latvijas PSR ZA Vēstis. – 1966. – Nr. 5. – 33.–40. lpp.; *Babris J.* Zemnieku kustība Latgalē 1905. gadā // 1905. gads Latvijā .. – 169.–193. lpp.; *Bērziņš J.* Liepājas rūpniecības strādnieki 1905. gadā: janvāris–oktobris // Kapitālisma attīstības un revolucionārās kustības problēmas .. – 33.–58. lpp.; *Brežgo B.* Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas, 1861–1914. – R., 1954; *Брежго Б. Р.* Очерки по истории крестьянских движений в Латгалии..; *Pinskis I., Freibergs G., Lejiņš V.* Revolucionārā Liepāja. – R., 1955. – 28.–46. lpp.; Rīga, 1860–1917. – 221.–250. lpp.; u.c.

[120] 1905. gada revolūcijas 100. gadadienai veltītajā konferencē Rīgā bija nolasīti referāti par revolūcijas attīstību Ainažos un Salacgrīvas apkārtnē (V. Bērziņš), Valmieras apriņķī (J. Krīgers) u.c. (sk. *Krēsliņš U.* 1905. gada revolūcijas .. – 179., 180. lpp.). Jau minētajā konferencē Liepājā (sk. 113. atsauci) bija nolasīts konceptuāla rakstura referāts "1904. un 1905. g. Latgalē: Nacionālā atmoda un revolūcija" (H. Soms) un ieskats dažos revolūcijas notikumos Dobelē (I. Apine).

[121] *Birkerts P.* 1905. g. revolūcijā cietušie Latvijas skolotāji..; *Ziemelis S.* Latvijas tautskolotāji Krievijas pirmajā revolūcijā, 1905.–1907. g. – R., 1956; *Ruberts J.* Latvijas skolotāji un skolu jaunatne..; *Ruberts J.* Zem LSDSP cīņas karoga: Latvijas tautskolotāji..

[122] Sk. 118. un 119. atsauci, sk. arī: *Драудин Т.* Остзейское дворянство и латышское крестьянство в революции 1905–1907 годов // Известия АН Латвийской ССР. – 1955. – № 11. – С. 5–19; *Puļķis A., Ronis I.* Revolucionārā kustība Latvijas laukos 1905. gadā // Latvijas strādnieki un zemnieki .. – 97.–114. lpp.; *Бондарев П. Я.* Аграрная политика..; u.c.

[123] *Treijs R.* Pamatšķiras brīvais vārds..; *Grigulis A., Treijs R.* Latviešu žurnālistikas vēsture..; u.c.

[124] *Krūmiņa J.* Krievu sabiedrība..; *Соркин Б. М.* Деятельность Рижского комитета РСДРП..

[125] *Surikovs B.* Zaldātu un matrožu revolucionārā kustība..; *Шалда В. А.* Борьба социал-демократов Латвии..

[126] *Ozoliņa Dz.* Rīgas "pilsētas tēvi" un viņu komunālā politika, 1877–1913. – R., 1976; *Ozoliņa Dz.* Liepājas municipālā vara 1905. gada revolūcijas dienās // Kapitālisma attīstība un revolucionārās kustības problēmas .. – 59.–86. lpp.; *Ozoliņa Dz.* Liepājas pilsētas pašvaldība..

[127] *Lapa L.* Arodorganizāciju pirmsākumi..; *Spreslis A., Ņetjosins J.* Proletariāta interešu sardzē: Arodkustība Latvijā no 1905. līdz 1919. gadam. – R., 1960.

[128] *Longworth J.* The Latvian Congress of Rural Delegates..

[129] *Šalda V., Ūdre A.* Latvijas sociāldemokrātija un Valsts dome..

[130] *Jonāne I.* Partizānu cīņas pret kontrrevolūciju 1905.–1907. g. revolūcijā Latvijā // P. Stučkas LVU Zinātniskie raksti, 26. sēj. – R., 1959. – 123.–152. lpp.; *Jonāne I.* Par partizānu cīņas noslēguma posmu 1905.–1907. gada revolūcijā Latvijā // P. Stučkas LVU Zinātniskie raksti, 50. sēj. – R., 1963. – 73.–82. lpp.

[131] Sk. pētījumus, kas minēti 118. atsaucē, sk. arī: *Strods H.* Bruņotās sacelšanās Latvijā 1905.–1907. g. revolūcijas laikā. – R., 1955; *Miške V.* 1905.–1907. gada revolūcijas augstākā pakāpe Latvijā. – R., 1955; *Druviņš J.* Kara un kaujas organizāciju darbība 1905.–1907. gada revolūcijā Latvijā // Latvijas PSR ZA Vēstis. – 1980. – Nr. 1. – 44.–53. lpp.

[132] *Bērziņš J.* Bruņotās sacelšanās problēmas Latvijas pilsētās..

Aleksandrs Ivanovs

Revolution of 1905 in Latvia. Historiographic Overview

Summary

Historiography of the 1905 Revolution is a peculiar aspect of the Latvian historiography. The first publications, in which the events of the revolution were described, appeared during the years of the revolution. Those publications – mainly popular surveys – reflected the ideological controversies of the Revolution Era. It seems that the ideological controversies of 1905 marked the beginning of the main historiographic trends and traditions in the historical research of this problem. Thus, the enormous historiographic material on the history of the 1905 Revolution – hundreds of research papers and monographs, dissertations, published collections of historical records, memoirs, popular surveys, etc. – not only depicts the events of the revolution, but also reflects the ideological struggle in 1905–1907.

In this paper, the author traces the history of historical research of the problems associated with the Latvian Revolution. The following aspects are focused: the beginnings of historical research of the problem; different historiographic trends and traditions, as well as their concepts of the 1905 Revolution; interaction of these trends and traditions; emergence and development of the modern national (Latvian) concept of the revolution; influence exerted by these conceptions on the research of the history of the revolution; scientific level of the investigation of different aspects, events and problems of 1905–1907, etc. Much attention is paid to the problems of modern Latvian historiography. Historiographic observations made in this paper show some prospects of further development of historical research on the history of the revolution in Latvia.

The most important historiographic traditions in the investigation of the problems concerned with the revolution are the following: (1) Latvian national historiographic tradition that embraces the following historiographic trends: Latvian social-democratic historiography, Latvian historiography in exile (since the 1940's), and modern Latvian historiography (since the 1990's); (2) Soviet (in the 1920's–1930's – Marxist) Latvian historiography (until the late 1980's); (3) Baltic German historiography (year 1905 – late 1930's). In addition, the Western historiographic tradition (since the 1940's–1950's) can be distinguished in the investigation of the Latvian Revolution. Remarkably, the contribution of all these historiographic traditions and trends to the progress in revolution problem studies is not of equal value. Some trends facilitated, while others hampered the progress of research.

The mainstream of investigation of the Revolution history is represented by the Latvian national historiographic tradition. The first attempts to frame a national concept of the revolution were made in the 1920's. Owing to the efforts made by social-democratic historians, the research of revolution problems became an integral part of prewar Latvian historiography. After World War II, Latvian historians in exile contributed to the development of the national concept of the 1905 revolution. Modern Latvian historiography inherited and updated the conceptual approaches substantiated by the Latvian historiography in exile. According to the modern concept of the revolution, it was not so much a social as a democratic, political revolution, a struggle of the Latvian people for their rights to free and independent development. At the same time, the revolution was characterized by an emphasis on the national question owing to the dual mode of oppression suffered by the Latvians.

Alternative concepts of the revolution were formulated in the Soviet (Marxist) and Baltic German historiography. The Soviet concept of the revolution emphasized the social nature of the 1905–1907 events. The dominance of this ideological and extremely politicized concept in Latvia under the Soviet rule deformed the research process, as well as the investigation of different aspects, events, and problems of the revolution: an overwhelming majority of research papers and monographs were devoted to the role of the Latvian Social Democratic Workers' Party and the so-called "revolutionary social democrats" in the revolution; the national nature of the revolution was ignored; the 1905–1907 events were closely connected with the events in Russia; the revolution was bound up with the October coup d'état in 1917 (in the Soviet historiography – the Great October Socialist Revolution), etc. On the other hand, in the Baltic German historiography, the national nature of the 1905 Revolution was grossly exaggerated: the revolution was depicted as a riot of the Latvian people against the Baltic Germans caused by the national policies of the Russian Empire. In contrast to the historiographic traditions and trends mentioned above, Western historiography paid fragmentary attention to the Latvian Revolution of 1905.

The history of historical research traced in the article shows that investigation of the revolution has always been connected with the political and ideological situation in Latvia, and the main prerequisite for real progress in historical research is democracy.

At the same time, after Latvia had regained its independence in 1991, investigation of the problems of the revolution was not very intensive. Some articles were published, some papers were presented at conferences. The achievement of the modern Latvian historiography is the concept of the revolution, which offers an opportunity to make considerable progress in this field of historical research in the near future.

Tīts Rozenbergs

1905. gada revolūcijas problēmas Igaunijas historiogrāfijā

1905. gada revolūcijas historiogrāfijas pirmsākumi Igaunijā ir meklējami uzreiz pēc revolūcijas noslēguma, kad bija publicēti pirmie revolucionāro notikumu apskati.

Baltvāciešu vadošo pārstāvju viedoklis ir atspoguļots apjomīgā monogrāfijā *"Lettische Revolution"* ("Latviešu revolūcija"), kas publicēta 1906.–1907. gadā Berlīnē. Tās autors ir Vidzemes bruņniecības notārs vēsturnieks A. fon Tranzē-Rozeneks (1865–1946). Monogrāfijā atspoguļotās pamatnostādnes ilgu laiku kļuva par baltvāciešu historiogrāfijas stūrakmeni šajā jautājumā. Galvenā uzmanība grāmatā pievērsta notikumiem Latvijā, un tikai tās beigās tika sniegts vispārējs apskats par norisēm Igaunijā. Saskaņā ar A. fon Tranzē-Rozeneka viedokli pie tā, ka Baltijas guberņās sākās revolūcija, ir vainojama cara valdība, kas sākotnēji atbalstīja latviešu un igauņu nacionālo atmodu, bet pēc tam ar pārkrievošanas palīdzību sašaurināja līdz šim pastāvošās īpašās Baltijas guberņām raksturīgās kārtības iespējas ietekmēt vietējo situāciju ar savām valsts pārvaldes institūcijām. Tāpat cara valdības darbība sekmēja līdz šim Baltijā pastāvošās patriarhālās saiknes iziršanu starp augstākajiem un zemākajiem sabiedrības slāņiem. Nihilisms un sociāldemokrātija, kas iekļuva plaisā starp augstākajiem un zemākajiem sabiedrības slāņiem, bija tīri krieviska parādība, kas nebija raksturīga vietējiem apstākļiem. Baltijas guberņās tas deva asiņainus augļus. Agrārās attiecības, kas šeit bija organizētas daudz labāk nekā Krievijā, nav uzskatāmas par galveno jautājumu.

Liela nozīme 1905. gada revolūcijas historiogrāfijā ir arī baltvāciešu vēsturnieku sastādītajai "Revolūcijas hronikai Baltijas guberņās", kas publicēta žurnālā *"Baltische Monatschrift"* ("Baltijas mēnešraksts"). Tajā bija reģistrēti un aprakstīti notikumi trijās Baltijas guberņās.

Diametrāli pretējs viedoklis par 1905. gada revolūcijas priekšnoteikumiem un tālaika notikumu raksturu bija igauņu un latviešu sociāldemokrātiem M. Martnam, J. Jansonam-Braunam un citiem.

Raksta turpinājumā koncentrēsim uzmanību tikai uz 1905. gada revolūcijas tematikas apskata Igaunijas historiogrāfijā. 1905. gada revolūcijas igauņu nacionālās historiogrāfijas pamatlicējs bija sociāldemokrātiskās kustības Igaunijā organizētājs Mihkels Martna (1860–1934), kurš 1907. gadā ar pseidonīmu M. Jurisons Pēterburgā publicēja darbu par revolucionārās kustības vēsturiskajiem un ekonomiskajiem priekšnoteikumiem Igaunijā.[1] Šajā darbā, kas sākotnēji bija uzrakstīts vācu valodā ārvalstu auditorijai, M. Martna dziļi analizē agrārās attiecības, nacionālās un sociālās pretrunas, tautas kultūras attīstības virzienus, kā arī apraksta strādnieku un sociāldemokrātiskās kustības rašanos un pašus notikumus Igaunijā revolūcijas laikā līdz pat tās apspiešanai, ko veica soda ekspedīcijas. Saskaņā ar viņa viedokli revolūcijai Igaunijā bija dziļas vēsturiskās saknes, kas padarīja to par kustību, kam bija nacionālais un sociālais raksturs.

Revolūcijas vēstures sistemātiska izpēte sākās tikai 20 gadu pēc šī darba publicēšanas. Revolūcijas vēstures izpētē iezīmējas četri galvenie posmi ar savām raksturīgajām iezīmēm un galvenajām problēmām, kas katrā posmā ir aplūkotas.

Pirmajā posmā galvenā nozīme bija revolūcijas laikabiedru darbiem, kas pamatā publicēti PSRS 20. gs. 20. gadu vidū un 30. gadu sākumā. Tie pārsvarā bija publicistiska un memuāra rakstura darbi, kuru autori bija revolucionāri un tālaika politiķi. 1905. gada revolūciju viņi vispirms aplūkoja kā strādnieku šķiras cīņas izpausmi, kurā vadošā loma bija sociāldemokrātiem – lieliniekiem, kas bija vienīgie patiesie revolūcijas vadoņi.

Padomju Savienībā ar strādnieku un revolucionārās kustības, tostarp ar 1905. un 1917. gada revolūcijas vēstures izpēti nodarbojās partijas vēstures komisijas, ko izveidoja 1921. gadā Komunistiskās partijas institūciju sastāvā. 1925. gada septembrī darbību uzsāka Igaunijas Komunistiskās partijas (IKP) Vēstures komisija, ko vadīja Hanss Pēgelmans (1875–1938) un Johanness Kesperts (1886–1937).[2] Komisija publicēja uzsaukumu ar aicinājumu sniegt tai materiālus un sāka organizēt strādnieku sapulces atmiņu pierakstīšanai, tādējādi saglabājot daudzas atmiņas par notikumiem Tallinā, Narvā, Tartu un Pēterburgā. Liela daļa savāktā materiāla bija publicēta jau 1926. gadā iznākušajā Vēstures komisijas darbu krājumā "1905. gads Igaunijā. Apraksti, atmiņas, dokumenti", kura ievadrakstu autori bija tālaika IKP vadītāji H. Pēgelmans, Jāns Anvelts (1884–1937), Oto Restass (1890–1938) un Rudolfs Vakmans (1894–1937).[3] 1926.–1933. gadā iznāca žurnāla *"Proletaarne Revolutsioon Eestis"* ("Proletariāta revolūcija Igaunijā") 14 numuri, kurā ir publicēti IKP Vēstures komisijas darbi. Šajā žurnālā, tāpat kā IKP sabiedriski politiskajā žurnālā *"Klassivõitlus"* ("Šķiru cīņa"; 1919.–1936. g.), periodiski nāca klajā arī materiāli par 1905. gada revolūciju. Tomēr visu savākto publicēt neizdevās. IKP rindās notika polemika par sociāldemokrātiskās kustības sākumu un 1905. gada revolūciju, kas īpaši saasinājās 20. gadu beigās un 30. gadu

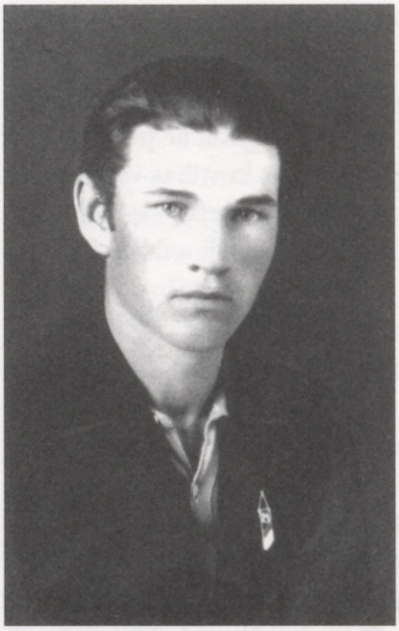

Aleksandrs Lorings

Mihkels Aitsams

Mihkels Martna

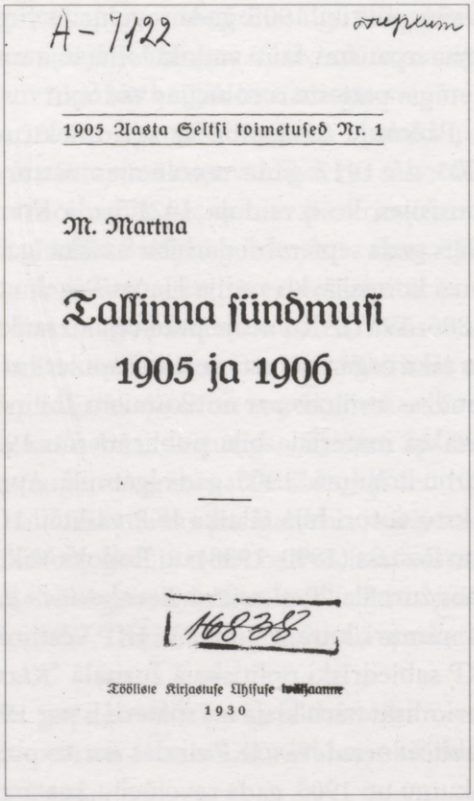

A-7122

1905 Aasta Seltsi toimetused Nr. 1

M. Martna

Tallinna sündmusi
1905 ja 1906

16838

Tööliste Kirjastuse Ühisuse trükikoda
1930

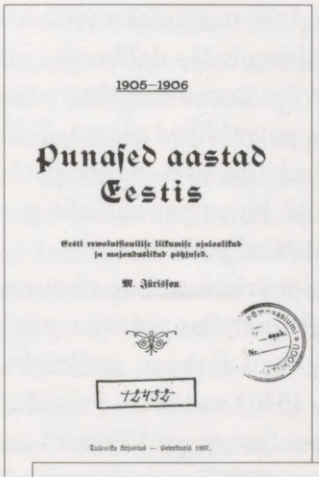
1905–1906
Punased aastad Eestis
Eesti rewolutsiouilise liikumise ajaloolikud ja majanduslikud põhjused.
M. Jürisson.
12432
Tulewiku kirjastus — Peterburis 1907.

№ 2 (3)
I aastakäik
1927. a.
PROLETAARNE REWOLUTSIOON EESTIS
1905. a. Eesti tööliiliikumise tegelased nõupidamisel 16. jaanuaril 1926. a. Wiktor Kingissepa nimelises Hariduamajas Leningradis.
Kominterni Eesti sektsiooni kirjastus, Leningrad

НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ ПРИ ЛЕНИНГРАДСКОМ КОММУНИСТИЧЕСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ
Я. ПАЛЬВАДРЕ
1905 г.
В ЭСТОНИИ
ПРИБОЙ

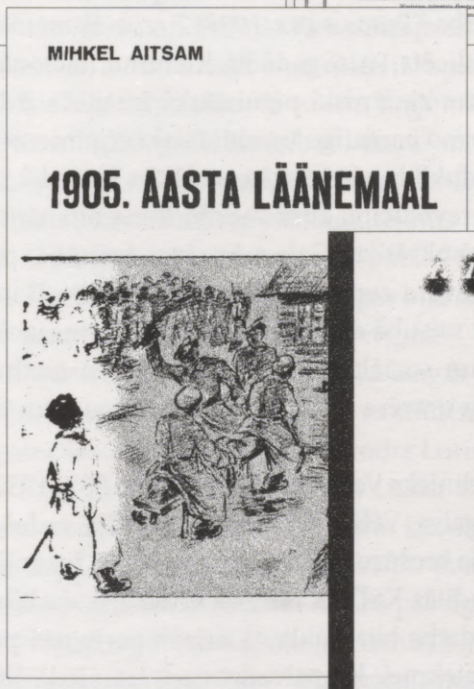
MIHKEL AITSAM
1905. AASTA LÄÄNEMAAL

ЭСТОНСКАЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ ГРАФИКА ПЕРИОДА РЕВОЛЮЦИИ 1905–1907 ГОДОВ

sākumā. Saskaņā ar IKP Vēstures komisijas un IKP vadošo darbinieku viedokli revolūcijai bija buržuāziski demokrātisks raksturs, galvenais tās dalībnieks un virzošais spēks bija strādnieku šķira, ko vadīja Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (KSDSP) boļševiki, tās mērķis bija patvaldības gāšana. Šī tā sauktā komunistiskā pozīcija, kam bija raksturīga neiecietība pret visiem pārējiem spēkiem un dalībniekiem, kas piedalījās revolūcijā, kļuva par valdošo padomju historiogrāfijā, kaut gan ne visi igauņu komunisti tai piekrita.[4]

IKP vadītāju viedoklim pretējus uzskatus revolucionārās kustības vēstures problēmās, kā arī jautājumos, kas bija saistīti ar tālaika partijas politiku, pauda tā saukto palvadristu grupa Pilsoņu kara laika Igauņu sarkano strēlnieku brigādes bijušā komandiera Jakoba Palvadres (1889–1936) vadībā. J. Palvadre vēlāk kļuva par Ļeņingradas universitātes vēstures profesoru un Vēstures un filoloģijas fakultātes dekānu. Viņa darbs *"Революция 1905–7 гг. в Эстонии"* ("1905.–7. g. revolūcija Igaunijā") publicēts 1926. gadā kā Rietumu nacionālo minoritāšu Komunistiskās universitātes zinātniski pētnieciskā institūta izdevums, un tas kļuva par šī jautājuma pirmo pamatīgo un zinātniski argumentēto pētījumu.[5] Saskaņā ar J. Palvadres viedokli buržuāziskā revolūcija Igaunijā savijās ar zemnieku karu un nacionālo revolūciju, kurā vadošā loma bija strādnieku šķirai un visai tālaika sociāldemokrātijai. Galvenās cīņas Igaunijā, pēc viņa domām, izvērtās laukos. Viņš uzsvēra zemniecības kā strādnieku šķiras uzticamā sabiedrotā svarīgo lomu, bet saistībā ar sociāldemokrātiju viņš izcēla Tartu pilsētas marksistisko pulciņu un sociāldemokrātu federālistu nozīmi. Igaunijas Republikā J. Palvadres darbu uztvēra kā nopietnu pētījumu – un tas ieguva atzinību.[6]

J. Palvadres atbalstītāju vidū bija lielinieks Voldemars Vēlmans (1887–1937), kurš 1917. gadā bija Tallinas pilsētas galva. Vēlāk V. Vēlmans strādāja vadošos saimnieciskos amatos PSRS un publicēja brošūru "1905. gada revolūcija Igaunijā", īpašu uzmanību tajā pievēršot viņa vadītās KSDSP Tallinas komitejas darbībai 1905.–1907. gadā. Tomēr V. Vēlmana darbs bija pakļauts drīzāk partejiski politiskās, nevis zinātniskās diskusijas ietekmei, ko palvadristiem uzspieda IKP vadītāji.[7]

Ortodoksālie komunisti neatzina palvadristu pozīciju un uzskatīja J. Palvadres atbalstītājus par ļeņinisma pretiniekiem un nacionāldemokrātiem, kuriem pārmeta nepieņemamu nacionālo novirzienu un izlīgšanas politiku ar buržuāziju.[8] Šie apmelojumi noveda pie tā, ka pēdējos drīz vien represēja, tomēr no tāda paša likteņa neizvairījās arī pirmie.

1905. gada revolūcijas Igaunijā vēstures izpēte Padomju Savienībā tika pārtraukta 30. gadu vidū sakarā ar masveida represijām, bet paveikto darbu šajā jautājumā aizmirsa uz 20 gadiem.

Otrais posms 1905. gada revolūcijas historiogrāfijā sākās 20. gadu beigās Igaunijas Republikā un beidzās 1940. gadā sakarā ar padomju okupāciju. Darbiem par 1905. gada revolūciju, kas bija publicēti Igaunijā 30. gados, kā arī savāktajiem materiāliem bija raksturīga akadēmiska ievirze un profesionālāks līmenis.

Tuvojoties revolūcijas 25. gadadienai, Igaunijā sāka izrādīt īpašu interesi par 1905. gada revolūcijas vēsturi jeb tā sauktajiem sarkanajiem gadiem. Viens no šā jautājuma aktualizētājiem bija Mihkels Martna. Pēc M. Martnas un kreisi noskaņoto vēstures profesoru Hansa Krūsa (1891–1976) un Pētera Treiberga (1894–1953; no 1935. g. Tarvels) iniciatīvas 1929. gadā revolūcijas dalībnieki un citi, kurus interesēja tās vēsture, izveidoja "1905. gada biedrību". Tās darbības mērķis bija sistemātiski vākt un analizēt materiālus revolūcijas vēstures sastādīšanai. 30. gadu sākumā biedrībā bija aptuveni 150 biedru un tai bija divas nodaļas Tartu un Tallinā. Tā uzsāka preses rakstu bibliografēšanu, kā arī arhīvu materiālu, atmiņu, liecību un materiālo pieminekļu vākšanu. Biedrības konkrētais mērķis bija četru sējumu rakstu krājuma publicēšana un muzeja izveidošana.[9] Pirmais "1905. gada biedrības rakstu" numurs, kura sastādītājs bija M. Martna, publicēts jau 1930. gadā, tajā ir aprakstīti 1905.–1906. gada notikumi Tallinā.[10] Pirmais plānotā rakstu krājuma sējums "Sarkanie gadi. Atmiņas un dokumenti par 1905. gada kustību Igaunijā" publicēts 1932. gadā, tā sastādītājs un redaktors bija Hanss Krūss.[11] 30. gadu beigās bija sagatavots arī otrā sējuma manuskripts, kas pazuda sekojošo notikumu virpulī.

Biedrības uzdevumā 30. gadu beigās ar 1905. gada revolūcijas vēstures izpēti intensīvi nodarbojās vēstures students Voldemars Juhandi (1906–1970) un tiesību vēstures students Aleksandrs Lorings (1910–1942), kurš vāca materiālus doktora disertācijai par igauņu tautas tiesiskajām prasībām revolūcijas laikā. V. Juhandi sastādīja revolucionārās kustības vēstures apskatu, un 1940. gadā jau bija sagatavots apjomīgs manuskripts par 1905. gada decembra notikumiem un muižu postīšanu. Abi darbi netika pabeigti un publicēti.

30. gados pēc sastādītāju iniciatīvas bija publicēti vairāki atmiņu krājumi par revolūcijas notikumiem.[12] Visapjomīgākais gan izmantoto materiālu, gan avotu ziņā bija revolūcijas notikumu apraksts Lānemā "1905. gads Rietumigaunijā ar priekšvēsturi un pēcvārdu", kura ievaddaļu un pēcvārdu uzrakstīja tālaika notikumu dalībnieks, vēlāk žurnālists, rakstnieks un novadpētnieks Mihkels Aitsams (1877–1953).[13] Ar materiālu vākšanu M. Aitsams nodarbojās no 1906. līdz 1948. gadam, ir saglabājies viņa sagatavotais apjomīgais manuskripts "1905. gada revolūcija un tās upuri. Materiāli".[14]

Darbos, kas 30. gados publicēti Igaunijas Republikā, 1905. gada revolūcija ir aplūkota kā nacionāla un sociāla pretošanās baltvāciešu muižniecībai un pilsētu buržuāzijai, kā centieni iztaisnot muguru un pēc vairākiem gadu simtiem atkal

veidot savu politisko vēsturi. Revolūciju uzskatīja par visas tautas politisko atmodu, kas palīdzēja sagatavoties neatkarīgas valsts izveidošanai.

Trešais posms 1905. gada revolūcijas historiogrāfijā aizsākās 50. gadu sākumā, kad PSRS un Igaunijas PSR risēja darbs pie revolūcijas 50 gadu jubilejas svinību organizēšanas, un turpinājās līdz 80. gadu beigām. 1905. gada revolūciju Igaunijas PSR turpināja aplūkot pēc H. Pēgelmana un citu izstrādātās shēmas, saskaņā ar kuru tā bija Viskrievijas cīņa, kas pirmkārt bija vērsta uz carisma gāšanu un sociālās iekārtas maiņu. Šo cīņu, pamatojoties uz attīstītu šķirisko apziņu, izvērsa rūpnīcu proletariāts ar V. Ļeņina vadītajiem sociāldemokrātiem – lielniekiem priekšgalā. Pārējie politiskie spēki tikai traucēja šai cīņai, īpaši mazinieki, kuriem nepietika apņēmības novest cīņu līdz (asiņainai) uzvarai, kā arī mērenie buržuāziski liberālie spēki, kuri aptumšoja strādnieku un to potenciālo sabiedroto – zemnieku šķirisko apziņu ar savām nacionālajām prasībām un kuri pēc Oktobra manifesta sāka sadarboties ar cara valdību. Šīs shēmas vārdā bija pārspīlēta lielinieku nozīme uz citu revolucionāro partiju un darbinieku rēķina, sagrozīta KSDSP biedru loma, ja vien 1917. gadā vai vēlāk viņi nesāka atbalstīt lielinieku pozīciju. Pēdējā gadījumā, īpaši, ja viņi bija pakļauti Staļina represijām, to lomu varēja vispār noklusēt. Minētie iemesli noveda pie tā, ka radās sagrozīts priekšstats par revolūciju, ko dēvēja par interpretāciju no šķiriskās pozīcijas. Tai bija raksturīgs pārlieku liels shematiskums un socioloģizācija, kā arī dumpinieku un revolucionāro kaujinieku (terorisma) heroizācija.

Saskaņā ar šo shēmu 1953. gadā Maskavā Tartu universitātes PSRS vēstures katedras vadītāja Hilda Mosberga (1903–1985), kura 20. gados bija H. Pēgelmana studente Rietumu nacionālo minoritāšu Komunistiskajā universitātē Ļeningradā, aizstāvēja doktora disertāciju par tēmu "1905.–1907. gada revolūcija Igaunijā".[15] Viņas grāmata igauņu valodā ar tādu pašu nosaukumu ir publicēta 1955. gadā.[16] Hilda Mosberga bija arī tajā pašā gadā krievu valodā iznākušā apjomīgā dokumentu krājuma atbildīgā redaktore.[17] Viņa ir sarakstījusi attiecīgas nodaļas vispārējos darbos par Igaunijas PSR un IKP vēsturi, kuros salīdzinājumā ar staļinisma periodu bija veiktas ievērojamas korekcijas, tomēr kopumā bija saglabāta tā sauktā ļeņinistiskā koncepcija.[18]

50. gadu vidus kļuva par 1905. gada revolūcijas padomju historiogrāfijas augstāko punktu, kad līdz ar dokumentu krājumu un H. Mosbergas doktora disertāciju viņas vadībā bija uzrakstītas un aizstāvētas trīs kandidāta disertācijas par revolūcijas vēstures konkrētiem jautājumiem, kuru autori bija Irina Solomokova (1955. g.),[19] Linda Eringsona (1957. g.)[20] un Aleksandrs Blumfelds (1962. g.).[21]

Neraugoties uz to, ka 1905. gada revolūcijas atspoguļojums padomju historiogrāfijā tā arī palika sagrozīts,[22] turpmākajās desmitgadēs bija izpētīti daudzi atsevišķi jautājumi, kas ievērojami bagātināja faktoloģisko materiālu.

Strādnieku šķiras, sociālistisko ideju un 20. gadsimta politiskās vēstures izpēte no jauna atdzīvojās 80. gados. Šajā laikā pētnieki lielākā vai mazākā mērā pievērsās arī jautājumiem, kas saistīti ar 1905. gada revolūciju. Bija uzrakstītas daudzas disertācijas, to vidū Eriha Kaupa (dz. 1929. g.) doktora disertācija (1984. g.) par marksistisko ideju izplatīšanos Igaunijā 1880.–1904. gadā,[23] Tomasa Karjaherma (dz. 1944. g.) doktora disertācija (1983. g.) par igauņu buržuāzijas un patvaldības savstarpējām attiecībām 1905.–1917. gadā[24] un Maies Pihlamegi (dz. 1950. g.) kandidāta disertācija (1986. g.) par rūpnīcu strādnieku sociālo un ekonomisko stāvokli Igaunijā 1900.–1917. gadā.[25]

Ceturto posmu 1905. gada revolūcijas historiogrāfijā veido raksti un grāmatas, kas publicētas Igaunijā, sākot ar 1990. gadu. Šī posma pētījumiem var pieskaitīt dažus darbus, kurus vēl agrāk ir publicējuši igauņu trimdas pētnieki. Tā, piemēram, 1969. gadā Toivo Rauns (dz. 1943. g.) Prinstonas universitātē (ASV) aizstāvēja disertāciju "1905. gada revolūcija un cīņa par Igaunijas nacionālo autonomiju 1896.–1907. gadā". Pašlaik T. Rauns ir Indiānas universitātes vēstures profesors, viņš ir publicējis daudzus rakstus, kuros 1905. gada revolūcija ir raksturota kā pagrieziena punkts Igaunijas vēsturē.[26]

Stokholmas universitātes profesors un Baltijas studiju centra vadītājs Aleksandrs Loits (dz. 1925. g.) 1990. gadā publicēja pētījumu par pēcrevolūcijas emigrāciju uz Zviedriju.[27] Savanas universitātes (ASV) profesors Olavi Arens (dz. 1940. g.) 1991. gadā izdeva darbu par vienu no ievērojamākajiem 1905. gada revolūcijas dalībniekiem Aleksandru Keskilu, kurš kļuva starptautiski pazīstams ar savu vidutāja lomu, Vācijai sniedzot palīdzību lieliniekiem 1915.–1917. gadā.[28] Dziļu interesi par A. Keskilu, tostarp par viņa darbību 1905. gada revolūcijas laikā, savos pētījumos ir izrādījis Tartu universitātes starptautisko attiecību vēstures profesors Kaido Jānsons (dz. 1940. g.).[29]

To pētījumu vidū, kas publicēti Igaunijā kopš 1990. gada un kas bagātināja 1905. gada revolūcijas historiogrāfiju, īpaši jāatzīmē Igaunijas vēstures institūta līdzstrādnieka T. Kajahermas apjomīgs pētījums par carisma režīma īstenoto pārkrievošanas politiku.[30] Paralēli šim pētījumam viņš ir publicējis nozīmīgus dokumentu krājumus,[31] arī darbus par igauņu inteliģences un tās ideju veidošanos.[32]

Nobeigumā ir nepieciešams atzīmēt, ka, neraugoties uz to, ka 1905. gada revolūcijas atspoguļošanai historiogrāfijā ir jau gandrīz 100 gadu ilga tradīcija, nav veikti visaptveroši, dziļi, mūsdienu zinātnes līmenim atbilstoši pētījumi plašā reģionāli vēsturiskā skatījumā. Nav uzrakstīti arī aizraujoši, populāra rakstura darbi par šo periodu, kas bija pagrieziena punkts Igaunijas un visu Baltijas valstu vēsturē. Tā iemesls ir nepietiekams revolūcijas izpētes līmenis, īpaši ir jūtams jaunu monogrāfisko pētījumu trūkums par revolūcijas vairāku mezglupunktu

problēmām. Nepretendējot uz to, ka tas ir pilns problēmjautājumu saraksts, kuru izpētei ir jāpievēršas vistuvākajā laikā, minēsim tikai dažus no tiem.

Pirmkārt, evolūcija revolūcijas priekšvakarā: krievu-japāņu kara ietekme un demokrātiskās kustības attīstība, tostarp igauņu uzvara pašvaldību vēlēšanās 1904. gada beigās Tallinā, kā arī pilsētas jaunās domes darbība revolūcijas laikā.

Otrkārt, politisko strāvojumu un grupējumu organizācija revolūcijas gaitā, īpaši pievēršoties igauņu sociāldemokrātijas federālistu spārnam (Igaunijas Sociāldemokrātiskā strādnieku apvienība, ko vadīja P. Spēks un G. Asts), kā arī buržuāziski liberālo (Igaunijas Tautas progresa partija, ko vadīja J. Tenisons) un konservatīvo (Balvāciešu konstitucionālā partija) partiju darbībai un to sakariem ar analogām partijām, tostarp Krievijas nacionālajām partijām.

Treškārt, baltvācu muižniecības darbība un revolūcijas ietekme uz baltvāciešu muižniecības iekšpolitisko diferenciāciju.

Ceturtkārt, komunicēšanās un informācijas izplatīšana, to ietekme uz revolūcijas gaitu.

Piektkārt, terorisms, provokācijas un ziņu pienešana revolūcijas laikā.

Sestkārt, revolūcijas atspoguļošana lokāli personiskajā līmenī.

Septītkārt, tiesas iestāžu sodīšanas darbība 1906.–1910. gadā, tiesas procesi kā revolūcijas izpratnes forma, šo procesu ietekme uz revolūcijas dalībnieku un viņu piederīgo turpmākajiem likteņiem, kā arī uz vispārējo politisko attīstību.

Astotkārt, revolucionārā emigrācija Eiropā un Amerikā, emigrantu sakari ar citu valstu politiķiem (tostarp latviešiem un Krievijas citu tautu pārstāvjiem).

Un, beidzot, ir kritiski jānovērtē līdz mūsdienām izveidojušies viedokļi un izdarītie secinājumi par 1905. gada revolūciju, kas kopā veido historiogrāfisko bagāžu par šo laika periodu.

Minēto un citu, šeit neuzskaitīto problēmjautājumu dziļāka izpēte sekmētu izpratni par revolūciju, atklātu tās priekšnoteikumus, būtību un ietekmi plašākā kontekstā. Tas sekmētu revolūcijas procesu un parādību izpratni ne tikai reģionālajā (Baltijas) līmenī, bet arī Krievijas impērijas, Eiropas un visas pasaules līmenī. Ir jācer, ka šī jubileja sekmēs interesi par 1905. gada revolūcijas vēsturi, kas līdz šim nebija plaši izplatīta.

Atsauces un skaidrojumi

[1] *Jürisson M.* [Martna M.] Punased aastad Eestis, 1905–1906: Eesti revolutsioonilise liikumise ajaloolised ja majanduslikud põhjused. – Peterburis, 1907. – 215 lk.

[2] *Plotnik E.* EKP Ajaloo Komisjoni tegevus, 1925–1937 // Töid EKP ajaloo alalt III. – Tallinn, 1968. – Lk. 218–259.

[3] 1905. aasta Eestis: Kirjeldused, mälestused, dokumendid. – Leningrad, 1926. – 216 lk. + 3 lk. ill. – (EKP KK Ajaloo Komisjoni Toimetused, nr. 1).

[4] *Pöögelman H.* Enamlus ja vähemlus Eestis 1905. a. Lisa: Dokumente "Eesti sotsiaaldemokraatiast". – Leningrad, 1933. – 83 lk.; *Pöögelman H.* Enamluse ajaloo võltsimise vastu. – Moskva; Leningrad, 1934. – 80 lk.

[5] *Пальвадре Я.* 1905–7 гг. в Эстонии: В приложении документы. – Ленинград, 1926. – 166 с.

[6] *Treiberg P.* Nõukogude Venes ilmunud kirjandus Eesti ajaloo alal // Ajalooline Ajakiri. – 1927. – Nr. 4. – Lk. 232, 233.

[7] *Вельман В.* 1905 г. в Эстонии: На пути к диктатуре пролетариата. – Москва, 1932. – 88 с.

[8] *Plotnik E.* EKP Ajaloo Komisjoni tegevus. – Lk. 244–250.

[9] Sīkāk sk.: *Väljas P.* 1905.–1907. a. revolutsiooni ajaloo uurimine ja käsitlused kodanlikus Eestis. – Diplomitöö. – Tartu, 1986. – 66 lk. Rokraksts glabājas Tartu universitātes Vēstures katedrā.

[10] *Martna M.* Tallinna sündmusi 1905 ja 1906. – Tallinn, 1930. – 52 lk. – (1905 Aasta Seltsi toimetused, nr. 1).

[11] Punased aastad: Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis. – 1. osa / Toim. H. Kruus. – Tartu, 1932. – 252 lk. – [1905. aasta Seltsi Toimetised, nr. 2, 1].

[12] 1905. aasta revolutsiooni päevilt: Mälestuste kogu. – Tallinn, 1931; *Kliiman A.* 1905. aasta verepulm Eestis. – 1. jao 1. osa: Harjumaa. – Paide, 1932; Punased aastad Läänemaal. – 1. vihik / Toim. A. Looring. – Haapsalu, 1933.

[13] *Aitsam M.* 1905. aasta Läänemaal eel- ja järellugudega: Isiklikke mälestusi ja uurimusi. – Tallinn, 1937. – 423 lk.

[14] 1905. aasta revolutsioon ja selle ohvrid: Materjalid / Kogunud ja korrastanud M. Aitsam 1906–1948. – 552 lk. masinkirjas. Mašīnraksta kopija glabājas Tartu universitātes Vēstures katedrā.

[15] *Мосберг Г. И.* Революция 1905–1907 гг. в Эстонии. – Т. 1, 2. – Москва, 1953.

[16] *Moosberg H.* 1905.–1907. a. revolutsioon Eestis. – Tallinn, 1955. – 154 lk. + 2 kaarti.

[17] Революция 1905–1907 гг. в Эстонии: Сборник документов и материалов. – Таллин, 1955. – 698 с.

[18] Eesti NSV ajalugu. – 2. osa. – Tallinn, 1963. – Lk. 353–446; История Эстонской ССР. – Т. 2. – Таллин, 1966. – С. 398–499; Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. – 1. osa. – Tallinn, 1961. – Lk. 43–102; Очерки истории Коммунистической партии Эстонии. – Ч. 1. – Таллин, 1961. – С. 48–114.

[19] *Соломыкова И. П.* Эстонская демократическая графика периода революции 1905–1907 годов: В сатирических журналах. – Таллин, 1955. – 167 с.

[20] *Эрингсон Л. К.* Тартуский университет в период Первой русской революции 1905–1907 гг. – Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Тарту, 1957. – 351 с.; *Эрингсон Л.* Тартуский университет в 1905 году // Ученые записки Тартуского государственного университета, вып. 56. – Тарту, 1957. – С. 3–63.

[21] *Blumfeldt A.* Eesti föderalistide programmiliste ja oganisatsiooniliste seisukohtade kriitika // Töid NLKP ajaloo alalt. – 1. osa. – Tartu, 1961. – Lk. 3–22; *Blumfeldt A.* VSDTP Eesti organisatsioonide võitlus töölisliikumise internatsionaalse ühtsuse eest 1905.–1907. a. revolutsiooni ajajärgul. – Kandidaadidissertatsioon. – Tartu, 1962. – 291 lk.

[22] *Karjahärm T., Pullat R.* Eesti revolutsioonitules 1905–1907. – Tallinn, 1975. – 191 lk.

[23] *Kaup E.* Marksism-leninism Eestis, 1880-ndad aastad – 1904. – Tallinn, 1984.

[24] Papildināta un publicēta kā monogrāfija, sk.: *Карьяхярм Т.* Эстонская буржуазия, самодержавие и дворянство в 1905–1917 гг. – Таллин, 1987. – 311 с.

[25] *Pihlamägi M.* Ametiühinguliikumine Eestis aastail, 1905–1917 // ENSV TA Toimetised: Ühiskonnateadused. – 1983. – Nr. 33, 4. – 311.–317. lk.; *Pihlamägi M.* Eestimaa kubermangu vabrikutööliste arv, koosseis ja paiknemine 20. sajandi algul // Eesti töölisklassi sotsiaal-majanduslik olukord ja klassivõitlus kapitalismi ajajärgul / Toim. H. Arumäe. – Tallinn, 1987. – Lk. 61–83.

[26] *Raun T. U.* 1905 as a Turning Point in Estonian History // East European Quarterly. – Vol. 14,

N 3. – 1980. – P. 327–333.

[27] *Loit A.* Baltic Refugees of the 1905 Revolution in Sweden // The Baltic Countries, 1900–1914 / Ed. by A. Loit. – Uppsala, 1990. – P. 199–212. – (Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia, 5: 1).

[28] *Arens O.* Aleksander Kesküla // Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised: Ühiskonnateadused. – 1991. – 40/1. – Lk. 28–37.

[29] *Jaanson K.* See kummaline eestlane. – Looming, 1990. – Nr. 7. – Lk. 956–973; *Jaanson K.* Algus ehk see nõndanimetatud Esimene vene revolutsioon. – Tuna, 2005. – Nr. 1. – Lk. 44–77.

[30] *Karjahärm T.* The Political Organization of Estonian Society and the Political Parties in Estonia in the Years 1900–1914 // The Baltic Countries, 1900–1914 / Ed. by A. Loit. – Uppsala, 1990. – P. 131–145. – (Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia, 5: 1); *Karjahärm T.* Das estnisch-deutsche Verhältnis und die Russische Revolution von 1905 // Nordost-Archiv: Zeitschrift für Regionalgeschichte, Neue Folge (Lüneburg). – 1995. – Bd. 4, H. 2. – S. 431–451; *Karjahärm T.* Ida ja lääne vahel: Eesti-vene suhted, 1850–1917. – Tallinn, 1998. – Lk. 87–130.

[31] Venestamine Eestis 1880–1917: Dokumente ja materjale. – Tallinn, 1997. – 236 lk.; Имперская политика России в Прибалтике в начале XX века: Сборник документов и материалов / Сост. Т. Карьяхярм. – Тарту, 2000. – 403 с.

[32] *Karjahärm T., Sirk V.* Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. – Tallinn, 1997. – 423 lk.

Tiit Rosenberg

Probleme der Revolution von 1905 in der estnischen Historiographie

Zusammenfassung

Die Historiographie der Revolutionsgeschichte 1905 begann bereits unmittelbar nach der Revolution, als beinahe gleichzeitig die ersten übersichtlichen Abhandlungen der Revolutionsereignisse sowohl von deutschbaltischen als auch estnischen und lettischen Autoren erschienen. Grundleger der nationalen estnischen Revolutionshistoriographie war der Gründer der estnischen sozialdemokratischen Bewegung Mihkel Martna (1860–1934) mit seinem in St. Petersburg 1907 unter dem Pseudonym M. Jürisson "Punased aastad Eestis 1905–06" (Die roten Jahre in Estland 1905–06. Die historischen und wirtschaftlichen Gründe der revolutionären Bewegung Estlands) erschienenen Werk. Danach vergingen beinahe 20 Jahre bevor die systematische Erforschung der Revolutionsgeschichte begann. In dieser Forschung lassen sich vier Hauptetappen mit ihren jeweils charakteristischen Zügen und Hauptproblemen unterscheiden.

In der ersten Etappe sind die Werke der Zeitgenossen der Revolution tonangebend, die hauptsächlich von Mitte der 20er bis Anfang der 30er in der Sowjetunion erschienen. Hierbei handelt es sich um Abhandlungen meist publizistischen oder memoiren Charakters, die von den Revolutionären und kommunistischen Parteipolitikern geschrieben worden waren, in denen die Revolution 1905 in erster Linie als Klassenkampf des Proletariats betrachtet wurde. Im Mittelpunkt des Klassenkampfes standen die Sozialdemokraten (Bolschewiken) als einzige wahre Führer der Revolution.

Die zweite Etappe in der Historiographie der Revolution 1905 begann in Estland Ende der 20er des 20. Jh. und wurde durch die sowjetische Annexion 1940 unterbrochen. Charakteristisch für die Veröffentlichungen und das gesammelte Tatsachenmaterial in den 30er Jahren sind die akademische Ausrichtung und das professionelle Niveau. Die führende Rolle gehörte hierbei dem "Verein von 1905", der 1929 gegründet wurde. In den Abhandlungen der 30er Jahre wurde die Revolution 1905 als nationales und soziales Auftreten gegen die deutschbaltischen Gutsbesitzer und das Bürgertum sowie gegen die Russifizierungspolitik der zaristischen Regierung betrachtet – der Versuch eines Aufstands, um nach Jahrhunderten die eigene politische Geschichte wieder selbst zu gestalten. Die Revolution wurde als politisches Erwachen des ganzen Volkes und als eine vorbereitende Schulung auf die künftige Souveränität angesehen.

Die dritte Etappe in der Revolutionshistoriographie begann Anfang der 50er Jahre des 20. Jh. und dauerte bis Ende der 80er Jahre. In der Estnischen SSR wurde die Behandlung der Revolution nach dem Schema, das in der Sowjetunion in den 20er Jahren ausgearbeitet worden war, fortgesetzt. Vor allem ging es um den Sturz des Zarentums und um den allrussischen Kampf zur Veränderung der sozialen Ordnung. Der Initiator dieses Kampfes war das klassenbewusste Proletariat, an dessen Spitze die Sozialdemokraten (Bolschewiken) unter Leitung Lenins standen. Alle anderen, d.h., die nationalen Parteien und Funktionäre, wurden als revolutionsfeindlich betrachtet. Die sowjetische Behandlung des Themas war zu schematisch und heroisierte den revolutionären Terrorismus und den Geist des Aufruhrs.

Obwohl das Gesamtbild der Revolution 1905 in der sowjetischen Historiographie bis zum Ende entstellt blieb, erschienen doch in den Jahren 1950–1980 mehrere Untersuchungen, die unsere Kenntnisse faktologisch wesentlich bereichert haben.

Die vierte Etappe in der Historiographie bilden die seit 1990 in Estland – und vorher bereits im Ausland unter freien Bedingungen – erschienenen Beiträge und Bücher, in denen die Revolutionsthematik nur in Einzelfragen behandelt worden ist.

Zusammenfassend müssen wir feststellen, dass ungeachtet der hundertjährigen Historiographie eine gründliche, wissenschaftliche und regionalgeschichtliche Gesamtbehandlung dieses Ereignisses, das von ausschlaggebender Bedeutung in der Geschichte Estlands und des ganzen Baltikums war, noch fehlt. Der Grund hierfür liegt in der einseitigen und unzureichenden Erforschung der Revolutionsgeschichte.

Problembereiche, die einer näheren Untersuchung bedürfen:

I. Die gesellschaftliche Entwicklung vor der Revolution: der Einfluss des Russisch-Japanischen Krieges; die immer stärker werdende demokratische Bewegung, darunter der Wahlsieg der Esten in Tallinn Ende 1904 und die Tätigkeit der neuen Stadtverwaltung während der Revolution;

II. Entstehung gleichgesinnter Strömungen und Gruppierungen im Laufe der Revolution, besonders die Aktivitäten des bis zu diesem Zeitpunkt im Hintergrund gebliebenen föderalistischen Flügels der Estnischen Sozialdemokratie, aber auch der nationalliberalen und konservativen Parteien im Baltikum und ihre Verbindungen zu anderen nationalen Parteien und Gruppierungen gleicher Couleur in Russland;

III. Aktivitäten der deutschbaltischen Ritterschaft und der Einfluss der Revolution auf die innere politische Differenzierung des deutschbaltischen Adels;

IV. Kommunikation und Verbreitungsgebiet der Information und deren Einfluss auf den Verlauf der Revolution;

V. Terrorismus, Provokateure und Wichtigtuer während der Revolution;

VI. Widerspiegelung der Revolution auf lokaler und persönlicher Ebene (auf *Grass-roots level*);

VII. Rechtsprechung 1906–1910, Gerichtsverhandlungen als eine Art der Sinngebung der Revolution und ihr Einfluss auf das weitere Schicksal der Teilnehmer und ihrer Angehörigen und ihr Einfluss auf die allgemeine politische Entwicklung;

VIII. Revolutionäre Emigration in Europa und Amerika, die Kontakte der Emigranten mit Politikern anderer Staaten und Völker.

Zum Schluss – sämtliche Behauptungen und Schlussfolgerungen als auch die Faktologie der bisherigen Revolutionshistoriographie bedürfen einer kritischen Überprüfung.

Rimants Miknis

1905. gada revolūcijas pētījumi Lietuvas historiogrāfijā

Ir zināms, ka vēsture ir dzīvo daiļrade. Aprakstot pagātnes notikumus, vēsturnieks bieži atspoguļo sava laikmeta intereses, nereti to saredzot skaidrāk nekā notikumus, ko pēta. Ne velti 21. gadsimta vēsture arvien vairāk pārtop historiogrāfijā, bet vēsturnieki bieži raksta nevis par pagātni, bet to, kā pagātne ir atspoguļota iepriekšējo laiku vēsturnieku darbos. To apstiprina arī šis krājums, kas ir mēģinājums, ieejot jaunajā ērā, apzināt mūsu mentalitātes izmaiņas saistībā ar 1905. gada revolūciju Krievijas impērijā un aplūkot tālaika notikumu jēgu. No šīm pozīcijām aplūkosim 1905. gada revolūcijas historiogrāfiju Lietuvā.

Ir zināms, ka Lietuvas historiogrāfijas atsevišķus posmus lielā mērā ietekmēja sabiedriski politiskais konteksts. Ņemot to vērā, var izdalīt piecus galvenos Lietuvas historiogrāfijas posmus: 1) Lietuvas historiogrāfijas sākums, 1906.–1918. gads; 2) Lietuvas Republikas perioda historiogrāfija, 1918.–1940. gads; 3) Lietuvas padomju historiogrāfija; 4) Lietuvas trimdas historiogrāfija; 5) Lietuvas mūsdienu historiogrāfija, 1988.–1996. gads.

1. Lietuvas historiogrāfijas sākums, 1906.–1918. gads. Neraugoties uz to, ka šajā posmā Lietuvas historiogrāfija sāka spert pirmos soļus akadēmisko pētījumu laukā, tika formulētas 1905. gada revolūcijas pētījumu galvenās tēmas un problēmas. Radās koncepcija, kas attīstās arī mūsdienu historiogrāfijā: 1905. gada revolūcija ir lietuviešu nacionālās kustības sastāvdaļa un viens no tās posmiem.

1907.–1914. gadā bija publicēti pirmie zinātniskie darbi, kuros ir aplūkotas lietuviešu nacionālās kustības problēmas. Tas ir visai apjomīgais M. Riomera darbs "Lietuva: Pētījumi par lietuviešu tautas atdzimšanu"[1] un A. Bulotas raksts "Lietuvieši".[2] Šajos darbos 1905. gada revolūcija pārsvarā ir saistīta ar 1905. gada 4.–5. decembrī notikušo Lietuvas kongresu Viļņā, ko historiogrāfijā apzīmē par Lielo Viļņas Seimu. Pēc A. Bulotas vārdiem, Lielais Viļņas Seims un tā lēmumi pierādīja, ka lietuviešu nacionālā kustība visumā bija gatava Lietuvas valstiskuma

atjaunošanai. Lielāko uzmanību viņš velta dažādu politisko partiju, kas darbojās 1905. gadā, īpatnībām un to politiskajām platformām Seima periodā.

Pirmais sistemātiski un secīgi lietuviešu nacionālo kustību sāka pētīt M. Riomers. Viņa darbs ir uzrakstīts 1907. gadā, bet publicēts 1908. gadā. Monogrāfijā var izdalīt vairākus zinātniskos līmeņus: politikas un kultūras vēsture, tautas pašapziņas attīstības vēsture un socioloģiskais pētījums. Autors analizēja 1905. gada revolūcijas attīstību, tautas revolūcijas attīstību, Seima sasaukšanas apstākļus, tā norisi un lēmumu izpildi. Pēc M. Riomera vārdiem, Lielais Viļņas Seims ir uzskatāms par lietuviešu nacionālās kustības neizbēgamām sekām. Lietuviešu tautas kustība, kas īpaši aktivizējās 19. gs. 90. gadu pirmajā pusē, izgāja visus kultūras attīstības posmus, un 20. gadsimta sākumā beidzot bija noformējušies lietuviešu politiskā spektra visi svarīgākie elementi.[3]

Analizējot politisko situāciju Krievijā, M. Riomers secina, ka revolucionārā situācija Krievijas impērijā radīja labvēlīgu vidi, lai lietuviešu politiskā kustība nonāktu jaunā kvalitātes līmenī un izvirzītu jautājumu par autonomiju. Paralēli vispārējam raksturojumam par revolūcijas notikumiem Lietuvā autors izklāsta Seima kā galvenā notikuma problēmas. Ar to viņš saista lietuviešu nacionālās kustības politiskā etapa sākumu un lietuviešu politiskās struktūras attīstības beigu posmu. Autors izvēlas šādu politisko spēku analīzes metodi: noskaidrojot tā vai cita politiskā spēka kā politiskā subjekta galvenās iezīmes, viņš nonāk pie attiecīgo politisko grupējumu politiskās darbības konkrētas iztirzāšanas.[4] Cits M. Riomera izvēlētais aspekts ir īpaša uzmanība, ko viņš veltīja sabiedriski pilsonisko tendenču formēšanai Seimā.[5] No šāda vēstures redzespunkta Seima problēmas nav aplūkotas līdz pat vēsturnieka E. Motiekas darbu[6] publicēšanai. Pēc M. Riomera vārdiem, Lielajā Viļņas Seimā ir izteikta pašas tautas griba un lietuviešu tautas vēsturiskās tiesības.[7] Tādējādi savā pētījumā M. Riomers centās teorētiski savienot lietuviešu sabiedriski pilsoniskās tendences ar pilsoniski demokrātiskās sabiedrības veidošanos bijušās Lietuvas lielkņazistes zemju teritorijā, garantējot lietuviešu tautas turpmāko politisko un kultūras pašizteikšanos. Tomēr šis viedoklis M. Riomera grāmatā nav līdz galam realizēts. To centās paveikt lietuviešu jaunākās historiogrāfijas pētnieki, piemēram, E. Motieka.

2. Lietuvas Republikas perioda historiogrāfija, 1918.–1940. gads. Viļņas Seima problēma īpaši aktuāla kļuva Lietuvas valsts atjaunošanas un Lietuvas Republikas periodā. Tajā laikā tautā veidojās jauna vēsturiskā atmiņa un Lielais Viļņas Seims, kā arī lietuviešu nelegālie laikraksti *"Aušra"* un *"Varpas"*, ko no 1883. līdz 1905. gadam drukāja Austrumprūsijā un kam bija svarīga loma lietuviešu nacionālās pašapziņas veidošanā, kļuva par lietuviešu tautas galvenajiem notikumiem. 18. un 19. gadsimta sacelšanās, muižniecības politiskās pašapziņas izpausmes formas un pat šīs pašapziņas evolūcija līdz visas lietuviešu sabiedrības

pilsoniskumam bija sveša jaunajai inteliģences paaudzei, kas piedalījās neatkarīgās lietuviešu valsts atjaunošanā. Šīs paaudzes politisko aprindu pārstāvji, organizējot Lielo Viļņas Seimu, savdabīgi izjuta Seima milzīgo ietekmi lietuviešu tautā, tā nozīmi neatkarīgās Lietuvas atjaunošanā, šo vēstures notikumu tiešo savstarpējo saistību.[8] Lietuvas Republikas laikā šie cilvēki ieņēma augstus valsts amatus vai arī piederēja radošai elitei. Ceļš no Lielā Viļņas Seima līdz neatkarībai viņiem likās loģisks un arī vienīgais iespējamais, un ļoti reti viņi atcerējās par citiem Lietuvas valsts atjaunošanas projektiem, kas parādījās 1905.–1918. gadā.[9]

Lielā Viļņas Seima sakralizācija bija saistīta ar izpratni par neatkarības idejas attīstību.[10] Seimam bija lielāka nozīme nekā 1794., 1831. un 1863. gada sacelšanām, kuru mērķis, pēc tālaika historiogrāfijas viedokļa, bija vienīgi atjaunot ūniju ar Poliju. Vēstures atmiņas hierarhijā Lielais Viļņas Seims ieņēma augstāku vietu nekā *"Aušra"* un *"Varpas"*. Lietuvas Republikas laikā tas kalpoja par demokrātijas principu realizācijas kritēriju. Seima demokrātisko garu ar nostalģiju atcerējās *"liaudininkai"* (tautinieki) un *"socialdemokratai"* (sociāldemokrāti),[11] bet līdz 1926. gada valsts apvērsumam – arī *"tautininkai"* (nacionālisti).[12] No idejiski politiskā un vēsturiskā viedokļa Seima problēma kļuva ļoti aktuāla pēc tam, kad Polija iekaroja Viļņu un Viļņas novadu. Ir uzsvērts, ka, atjaunojot neatkarīgu Lietuvas valsti, Lielā Viļņas Seima vienīgā prasība, kas nebija izpildīta, ir Viļņas atzīšana par Lietuvas galvaspilsētu. Līdz ar to Seima problēmas bija propagandas ierocis cīņā par Viļņas atgūšanu. Tas noveda pie tā, ka Seims tika pārmērīgi idealizēts. Šādas tendences bija vērojamas gan pašā Lietuvā, gan starp Viļņā dzīvojošiem lietuviešiem.

Lietuvas Republikas laikā parādījās daudz memuāru par Seima darbu. Kaut arī nebūdami apjomīgi, tie ievērojami papildināja cits citu. Tiesa, lielāko daļu memuāru uzrakstīja Seima dalībnieki.[13] Par Seimu rakstu krājumos "Lietuvas vēsture" rakstīja arī A. Alekna, P. Šležs un L. Malinausks, V. Čižuns un A. Šapoka.[14] Ievērības cienīgi ir arī J. Būteņa, J. Nezabitauska un A. Merkeļa biogrāfiskie pētījumi par P. Višinski, I. Basanaviču un J. Tumu-Vaižgantu.[15] Daudz materiālu var atrast rakstos, kuros ir aplūkotas Seima gadadienu svinības 1925., 1930. un 1935. gadā.[16] Ievērības cienīgi ir arī atmiņu raksti, kuros autori J. Girns, I. Guds, K. Gīlis, K. Stikls, J. Knabiks, A. Brunza, P. Vileišis, A. Rucevičs, J. Jasaitis, A. Daugeliškis, G. Petkevičaite-Bite, O. Pleirīte-Puidiene, E. Galvanausks, I. Kraučūns, A. Šmulkštis u.c. detalizēti iztirzā atsevišķas Seima problēmas un tā personālijas.[17]

Tādējādi Lietuvas Republikas laikā 1905. gada revolūcijas notikumus pārsvarā saistīja ar Lielo Viļņas Seimu.

3. Lietuvas padomju historiogrāfija. Lietuvas Republikas laikā nostiprinājās Lielā Viļņas Seima nedaudz pārspīlēta godināšana. Tas nesakrita ar V. Mickeviča-Kapsuka viedokli, kurš tolaik dzīvoja Maskavā un daudz uzmanības veltīja Seima un revolūcijas problemātikai.[18]

Analizējot Seimu un revolūciju, viņš atsaucās uz šķiru cīņas teoriju un V. Ļeņina 1905.–1907. gada buržuāziski demokrātiskās revolūcijas koncepciju. Pēc V. Kapsuka domām, lietuviešu proletariātam, kaut vājam, tomēr bija liela loma 1905. gada revolūcijas notikumos, savukārt Lietuvas zemnieki to spēcīgi atbalstīja.[19] Vienīgi revolucionārā situācija un nevēlēšanās zaudēt lietuviešu sabiedrības uzticību izraisīja liberāļu un buržuāzisko demokrātu radikalizāciju. Tomēr V. Kapsuks, kurš bija 1905. gada notikumu aculiecinieks un dalībnieks, saprata Seima milzīgo lomu un ne reizi vien atzīmēja, ka tā ir revolucionārās kustības kulminācija.[20]

Balstoties uz 1905. gada revolūcijas reāliem notikumiem, V. Kapsuks bija spiests atzīt, ka politiskā kustība, kam nesekoja nacionālā atbrīvošanās kustība, bija daudz vājāka un ka nacionālie elementi pacēla revolūciju ļoti augstā līmenī.[21]

Padomju historiogrāfija pietiekami daudz uzmanības veltīja arī Seimam, nevis tikai tā sauktajai tautas cīņai pret buržuāziju. Tomēr salīdzinājumā ar V. Kapsuku tas bija liels solis atpakaļ. Padomju historiogrāfijā iezīmējās divi posmi: 1) līdz 70. gadu sākumam, 2) no 70. gadu sākuma līdz 1988. gadam. Pirmajā posmā bija formulēta padomju historiogrāfijas oficiālā pieeja Seimam: līdzeklis, ko izmantoja buržuāzija, lai novērstu strādnieku un zemnieku uzmanību no šķiru cīņas. Bija pat apgalvots, ka Seima organizatori baidījās no zemniekiem un centās panākt vienošanos ar cara valdību. Bija formulēti arī citi historiogrāfijas stereotipi, ko var uzskatīt par ļoti sliktām V. Kapsuka secinājumu interpretācijām. Pārsvarā bija paplašināta V. Kapsuka iesāktā Seima ideoloģiskā kritika, tās racionālo pusi atstājot novārtā. Tomēr ir jāatzīst, ka agrārie, daļēji arī strādnieku kustības jautājumi lielākajā daļā šo darbu ir izpētīti, izmantojot plašu avotu bāzi, un tiem ir zinātniska vērtība atsevišķu 1905.–1907. gada revolūcijas notikumu aspektu pētniecībā Lietuvā.[22] Uz šo darbu fona īpaši izceļas J. Jurgiņa publicistiskais apraksts, kurā, izmantojot plašu faktogrāfisko materiālu, ir aplūkoti revolūcijas notikumi Viļņā.[23] Pēc desmit gadiem šo materiālu papildināja un apkopoja V. Merkis krājumā "Viļņas vēsture no senajiem laikiem līdz Oktobra revolūcijai".[24] Ir jāatzīmē, ka šajā posmā nāca klajā plašs dokumentu krājums "1905.–1907. gada revolūcija Lietuvā".[25] Šajā krājumā publicētie dokumenti aptver revolūcijas notikumu attīstību Lietuvā – Viļņas un Kauņas guberņā – no 1905. gada janvāra līdz 1907. gada augustam. Šī izdevuma ievaddaļā ir uzsvērtas 1905. gada revolūcijas īpatnības Lietuvā un norādīts, ka "Lietuvas darbaļaužu cīņa par atbrīvošanos no sociāli politiskās apspiešanas organiski savienojās un savijās ar nacionālās atbrīvošanas kustības prasībām"[26]. Padomju historiogrāfijas otrajā posmā daļēji bija atzīts, ka Seims uzskatāms par 1905. gada revolūcijas kulmināciju Lietuvā un tas bija viens no nacionālās kustības galvenajiem notikumiem.

Seima konkrētu problēmu, kā arī buržuāzijas un Seima samierniecisko lēmumu vērtējumi gandrīz neatšķirās no pirmā padomju posma pētnieku vērtē-

jumiem, kaut arī bija mērenāki.[27] Bija darbi, lielākā vai mazākā mērā saistīti ar lietuviešu literatūras un kultūras vēsturi, kuros aprakstīti 1905. gada revolūcijas konkrēti notikumi un pats Seims, bet tie nesaturēja notikumu ideoloģisko vērtējumu.[28] Tomēr to nevar teikt par pētījumiem, kas bija veltīti lietuviešu sociāldemokrātu preses izdevumiem.[29]

Liela daļa historiogrāfijas, kas ir saistīta ar Seima darbību, ir aprakstīta arī S. Lazutkas un I. Valikonītes pētījumā par 1905.–1907. gada historiogrāfiju, kas publicēts 1986. gadā. Tomēr tajā ietvertie notikumu vērtējumi maz atšķiras no pirmā padomju posma vēsturnieku izteiktām domām.[30]

Atsevišķi jāvērtē vēsturnieka A. Tīlas ieguldījums 1905.–1906. gada tautas revolūcijas un Lielā Viļņas Seima izpētē.[31] Viņa fundamentālais darbs ir monogrāfija par 1905. gada revolūciju Lietuvas lauku apvidos,[32] kurā veikta 1905. gada zemnieku kustības priekšnoteikumu un konkrētu apstākļu skrupuloza analīze. A. Tīla norāda, ka 1905.–1907. gada revolūcija notika visā bijušās Krievijas impērijas teritorijā un tā ietekmēja lietuviešu tautas visas dzīves sfēras. Izvēlētais izpētes objekts – Lietuvas zemnieki 1905.–1906. gadā – ir diezgan plašs, kas ļauj pieskarties arī citām problēmām, proti, lietuviešu politikas stāvoklis, lietuviešu nacionālās kustības centieni, lietuviešu inteliģences formēšanās un attīstība, Lietuvas Sociāldemokrātiskās partijas darbība. Uzmanība ir pievērsta arī Seimam, vēlēšanām, nacionālās revolūcijas attīstībai pirms un pēc Seima, vietējo pagastu varas iestāžu veidošanai Seima periodā, apskatīti organizatoriskie jautājumi, kā arī pieņemto lēmumu izpilde. Pamatojoties uz jaunajiem arhīvu materiāliem, A. Tīla pierādīja Seima izšķirošo lomu tautas revolūcijas attīstībā. 1905.–1906. gada zemnieku kustības izpēte ļāva izdarīt secinājumu par jaunas pilsoniskās sabiedrības veidošanos Lietuvā. Aplūkojot lietuviešu inteliģences vadošo lomu sabiedrības saliedēšanā, autors centās norādīt, ka 1905. gads bija izšķirošs vienveidīga lietuviešu etnosociālā organisma formēšanā. Tieši uz to nenorādot, vēsturnieks pārsvarā apgāza V. Kapsuka izteiktos Seima ideoloģiskās kritikas argumentus. Monogrāfijas autora pētnieciskie uzskati pavēra jaunas perspektīvas Seima un 1905. gada revolūcijas problēmu risinājumam Lietuvā, parādot to kā tautas revolūciju. Tieši šo darbu turpināja realizēt pētnieki, kas mūsu apskatā pārstāv 1905. gada revolūcijas jaunāko historiogrāfiju.

4. Lietuvas trimdas historiogrāfija. Pēc 2. pasaules kara Lietuvā vairs nebija vietas domas brīvībai – un historiogrāfijas tradīcijas, kas bija izveidojušās Lietuvas Republikā, varēja attīstīties tikai trimdā. Uz Rietumiem aizbrauca liela daļa lietuviešu vēsturnieku. Lielo Viļņas Seimu, tāpat kā agrāk, uzskatīja par galveno 1905. gada notikumu, tāpēc tas sakralizējās un pārklājās ar noslēpumainības plīvuru. Tā kā Padomju Lietuvas neakadēmiskā vidē bija aizliegts pat ieminēties par Seimu un nevarēja vispusīgi apspriest ar Seimu saistītos jautājumus, tos apsprieda vienīgi ASV lietuviešu trimdas presē. Izceļotāji no Lietuvas sargāja

piemiņu par Lielo Viļņas Seimu un tā garu, kas kļuva par psiholoģisku un morālu kompensāciju nespējai objektīvu iemeslu dēļ palīdzēt Lietuvai.

Diemžēl fundamentāli darbi trimdā nav radīti. Raksti un atmiņas, kas parādījās starpkaru periodā, saturēja nekritisku attieksmi pret Seimu un nacionāli valstisku apoloģētiku.[33] Pēc 2. pasaules kara parādījās arvien vairāk analītisku pētījumu. Sīki, visumā argumentēti un plašā politiskajā kontekstā Lielo Viļņas Seimu savos atmiņu krājumos apraksta S. Kairis un K. Grins,[34] kā arī J. Bielinis,[35] kurš savā rakstā atsaucās uz atmiņām. Tos var uzskatīt par zinātniski publicistiskiem darbiem. Starp citu, viņi, kā arī citi zinātnisko rakstu un recenziju autori[36] nodalīja Lielā Viļņas Seima un 1905. gada revolūcijas jautājumus un aplūkoja tos kā atsevišķus izpētes objektus. Daži no viņiem paplašināja A. Bulotas un M. Riomera agrāk iesākto analīzi par lietuviešu politisko struktūru veidošanos 1905. gada revolūcijas notikumu laikā.[37]

Ir jāatzīmē arī S. Kaira un K. Bieliņa darbi, kas veltīti Seimam un 1905. gada revolūcijai, it īpaši jau minētie S. Kaira pētījumi, kuros Seima darbības jautājums ir aplūkots kā cīņa starp politiskajām partijām.

Būdams aktīvs Seima dalībnieks un daudzu lēmumu autors, S. Kairis pārzināja daudzas Seima nianses, tāpēc viņa sniegtais materiāls ļauj precizēt dažas politisko partiju iezīmes. S. Kairis viens no nedaudzajiem plaši izpētīja sociāli ekonomisko faktoru ietekmi uz 1905.–1907. gada revolūciju. Darbos, kas bija publicēti trimdā, S. Kairis precīzāk formulēja lietuviešu sociāldemokrātijas attieksmi pret Viļņas Seimu. Visai pārliecinoši viņš atklāja Lietuvas Sociāldemokrātiskās partijas nopelnus: plašs aģitācijas darbs Lietuvā 1905. gadā, aktīva darbība, kas vērsta uz Seima lēmumu izpildi, un citi. Taču līdz ar to ir acīm redzami pārspīlēta sociāldemokrātu ietekme uz dažiem Seima darbības aspektiem – prezidija vēlēšanām, programmas un lēmumu pieņemšanu. Tāpat tendenciozi ir atspoguļota nākamajā dienā pēc Seima sasaukšanas pieņemto Lietuvas Sociāldemokrātiskās partijas lēmumu ietekme uz lietuviešu sabiedrību.[38] Šāda sociāldemokrātu lomas pārspīlēšana ievērojami mazina citu politisko partiju un grupējumu nozīmi.

Galvenais secinājums, pie kura nonāca S. Kairis savā darbā, bija, ka sociāldemokrātiem Seims bija tikai viena no 1905. gada revolūcijas epizodēm.[39] No otras puses, S. Kairis, tāpat kā citi vēsturnieki, kuri savus darbus rakstīja starpkaru periodā un pēc 2. pasaules kara, nespēja izvairīties no Seima kā sava veida galamērķa aplūkošanas. Šis Seima formulētais mērķis bija Lietuvas valsts atjaunošana tās etnogrāfiskajās robežās, ko veiksmīgi īstenoja ar 1918. gada 16. februāra Neatkarības akta pieņemšanu.[40]

Līdzīgus uzskatus pauda arī vēsturnieki P. Čepens[41] un K. Čeginsks.[42] Pētot 1905. gada tautas revolūcijas notikumus un Lielo Viļņas Seimu, P. Čepens par prioritāro uzskatīja Seimu. Tieši Seims atspoguļoja lietuviešu politisko kustību, kas pauda savu gribu par tautai svarīgākajiem jautājumiem.[43] Viņš ir pirmais

lietuviešu zinātnieks, kurš sniedza vispusīgu vērtējumu par Lietuvas vēsturisko attīstību 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. Tāpat kā S. Kairis, arī P. Čepens aplūkoja Seimu revolucionārās kustības kontekstā, tādējādi cenšoties iekļaut ar Seima darbību saistītos jautājumus kopējā lietuviešu nacionālās kustības problemātikā. Tāpēc ar Seimu saistītos jautājumus viņš analizēja vispusīgāk.

P. Čepens uzskatīja Seimu par lietuviešu tautas pakāpeniskās formēšanās procesa rezultātu. Savukārt K. Čeginsks atzina, ka Seims jau bija valstiskuma veidošanas rezultāts. Pēc viņa domām, tā nebija tikai nacionālās atmodas pārvēršanās par valstiskuma atjaunošanas procesu. Tā bija nepārtraukta kustība, kas turpināja Lietuvas valstiskuma tradīcijas.[44]

Tādējādi trimdas vēsturnieki un publicisti, kaut gan viņiem nebija pieejami okupētajā Lietuvā esošie avoti, no metodoloģiskā viedokļa spēra soli uz priekšu salīdzinājumā ar Lietuvas Republikas (1918.–1940. gads) historiogrāfiju.

5. Lietuvas mūsdienu historiogrāfija, 1988.–1996. gads. Pēc 1988. gada, kad sākās lietuviešu nacionālās, vēlāk arī valstiskās atmodas jaunais posms, Lietuvā kļuva iespējams plaši pētīt Lietuvas vēstures problēmas, arī tās, kas skāra atmodas laiku. Par pētījumu centru kļuva periodiskais izdevums "Pētījumi par Lietuvas atmodu",[45] pie kura strādāja jaunu vēsturnieku grupa. Līdz 1996. gadam Lietuvas historiogrāfijā kopumā un šajā izdevumā it īpaši liela uzmanība bija veltīta lietuviešu nacionālās un valstiskās atmodas tēmai, ko tieši saistīja ar 1905. gada revolūcijas notikumiem. Vēlāk aktuāli kļuva citi atmodas jautājumi, kas vairāk atbilda jaunas pilsoniskās sabiedrības formēšanas mērķiem Lietuvā, tās politiskai, kultūras un ekonomiskai orientācijai uz Eiropas Savienību.

Šajā un arī citos izdevumos laika posmā no 1990. līdz 1993. gadam bija publicēti vairāki E. Motiekas raksti[46] un viņa kopdarbi ar R. Mikni,[47] kuros autori centās kompleksi aplūkot jautājumus, kas bija saistīti ar 1905. gada revolūciju un, protams, Lielo Viļņas Seimu. Taču lielāka uzmanība tajos ir pievērsta Seimam: tā izveides priekšnoteikumiem, iemesliem, organizācijai un Seima nozīmei lietuviešu tautas vēsturē.

Politiskā situācija Lietuvā 1905.–1916. gadā un dažādu politisko spēku ietekme Krievijas I Valsts domes vēlēšanu laikā ir atspoguļota R. Mikņa monogrāfijā par Lietuvas Demokrātisko partiju 1902.–1915. gadā, viņa rakstos par politiskajiem strāvojumiem lietuviešu sabiedrībā 1904.–1905. gadā,[48] A. Gaida un R. Lukaitītes rakstos par Lietuvas Kristīgo demokrātu partijas veidošanos un kristīgo demokrātu politiskās kustības attīstību 1905.–1906. gadā,[49] D. Staļūna darbā par lietuviešu un baltkrievu kristīgi demokrātiskās apvienības izveidošanos un bīskapa E. Ropa darbību.[50] 1905. gada revolūcijas lokālie notikumi un atsevišķu personību loma šajos notikumos ir aplūkota A. Tīla rakstā, kā arī J. Buteņa monogrāfijā.[51] Sarežģītās attiecības starp lietuviešu un poļu sociāldemokrātiem laika posmā no 1893. līdz 1906. gadam ir pētītas Ž. Kraučūnienes darbā.[52]

Var viennozīmīgi apgalvot, ka šā posma historiogrāfijā izceļas E. Motiekas monogrāfiskais darbs par Lielo Viļņas Seimu,[53] kurā autors savu uzmanību koncentrē uz Lietuvas valstiskuma atjaunošanas konstitucionālo modeļu meklējumiem un lietuviešu tautas politiskajiem mērķiem. Izmantojot jaunāko historiogrāfiju, autors sīkāk apskata valsts politiskās koncepcijas 1905.–1906. gadā, kā arī 20. gadsimta sākumā vispār. 1905.–1906. gada notikumus viņš vērtē kā nacionālu revolūciju,[54] norādot, ka nacionālā revolūcija Lietuvā bija daļa no demokrātiskās revolucionārās kustības, kas aptvēra Krievijas impēriju, daudzas Āzijas valstis un daļēji Rietumeiropu un Viduseiropu.[55] Pamatojoties uz pētījumu rezultātiem, E. Motieka apgalvo, ka nacionālā revolūcija bija daļa no vispārīgās revolucionārās kustības Lietuvā, kas vērsās pret absolūtismu un kuras mērķis bija politiskās un sociālās reformas. Tomēr tā ir patstāvīga parādība, kas attīstījās no lietuviešu nacionālās kustības, kurai bija savi mērķi. 1905. gada revolūcija ir uzskatāma par vairāku kustību apvienojumu, bet nacionālā revolūcija ir visas lietuviešu sabiedrības mērķtiecīga kustība, kas bija orientēta uz Lietuvas valstiskuma atjaunošanu un demokrātiskas sabiedrības veidošanu Lietuvā. Nacionālās revolucionārās kustības mērķis bija lietuviešu sabiedrības konsolidēšana, lai panāktu Lietuvas autonomiju. Šīs kustības pārstāvības orgānu veidoja lietuviešu politiskās partijas un lietuviešu inteliģence, bet sociālo pamatu – lietuviešu zemnieki. Lielais Viļņas Seims ir nacionālās revolūcijas daļa, tās augstākais punkts, līdz ar to, Lielo Viļņas Seimu atdalot no nacionālās revolūcijas, problēma būtu atrisināta tikai formāli.[56]

Šajā darbā E. Motieka uzdod jautājumu: vai arī citas Krievijas impērijas tautas mēģināja rīkot savu kongresu? Starpkaru periodā prevalēja viedoklis, ka lietuvieši vienīgie visā Krievijā sasauca savas tautas parlamentu. Pēc E. Motiekas domām, šāds secinājums tikai daļēji atbilst patiesībai. Līdzīgus kongresus sasauca arī latvieši, igauņi, poļi, gruzīni, moldāvi un ukraiņi, notika arī Viskrievijas musulmaņu kongress. Tomēr pēc organizētības pakāpes ar lietuviešu kongresu var salīdzināt tikai armēņu kongresu.[57]

Aplūkojot latviešu situāciju, E. Motieka norāda, ka Latvijas pagastu delegātu kongress, kaut arī bija plašs, tomēr nebija vispārējs un latviešu inteliģence tajā piedalījās minimāli.[58] Igauņu kongress, ko sankcionēja vietējās cara varas iestādes, neguva panākumus, jo starp revolucionāri noskaņoto un liberālo grupējumu pārstāvjiem pastāvēja dziļas nesaskaņas; ukraiņu kongress bija drīzāk partiju pārstāvju, nevis visas tautas kongress; Polijā Nacionāldemokrātiskās partijas biedriem, tā sauktajiem endekiem, izdevās sasaukt zemnieku kongresu. Nevienai Krievijas impērijas tautai neizdevās sasaukt tik lielu kongresu kā lietuviešiem.

1905. gada Lielā Viļņas Seima un tautas revolūcijas panākumi bija ievērojami: sākumskolās strādāja lietuviešu pasniedzēji, bija atļauts mācīt lietuviešu valodu kā atsevišķu disciplīnu (to ieviesa Viļņas katoļu garīgajā seminārā un dažās ģimnāzi-

jās), lietuviešu prese kļuva brīvāka, atļāva veidot dažādas ekonomiskās un kultūras apvienības, pilsētas strādnieki varēja veidot arodbiedrības, pārtrauca ticīgo vajāšanu. Pateicoties tautas revolūcijai un Seima ietekmei, 1905.–1906. gadā cara valdība atcēla daudzus aizliegumus, kas bija saistīti ar kultūru.[59] Secināts, ka lietuviešu kultūras darbību 1906.–1914. gadā var uzskatīt par 1905. gada revolūcijas notikumu sekām.[60]

Apkopojot historiogrāfijas apskatu par 1905. gada revolūcijas notikumiem Lietuvā, secināms, ka tie ir aplūkoti caur Lietuvas valstiskuma attīstības prizmu. Par galveno notikumu ir uzskatīts lietuviešu kongress, kas norisinājās Viļņā 1905. gada 4. un 5. decembrī. Savukārt visi notikumi līdz tam un pēc tā ir apzīmēti ar terminu "tautas revolūcija". Historiogrāfiskais apskats ļauj aplūkot lietuviešu mentalitātes pāreju no nacionālisma, kas ilgu laiku, īpaši *"Aušras"* periodā, izpaudās pret poļiem vērsto uzskatu veidā, pie pilsoniskuma, akcentējot nācijas romantisko cīņu par brīvību.

Atsauces un skaidrojumi

[1] *Römer M.* Litwa: Studyum o odrodzeniu narodu litewskiego. – Lwów, 1908. – S. 339–436.

[2] *Булат А.* Литовцы // Формы национального движения в современных государствах / Под ред. А. И. Кастелянского. – Спб., 1910. – С. 15–20.

[3] *Römer M.* Litwa. – C. 343, 344, 353–355; u.c.

[4] Turpat. – 350.–366., 411.–415. lpp.

[5] Turpat. – 426.–433. lpp.

[6] *Motieka E.* Didysis Vilniaus seimas. – Vilnius, 1996. – 364 p. – [Lietuvių atgimimo istorijos studijos. – T. 11].

[7] *Römer M.* Lenkų ir lietuvių ginčas // Lietuvos ūkininkas. – 1909.06.10. – Nr. 23. – P. 207.

[8] *[Noreika L.].* Numerio vedamasis // Lietuvių balsas. – 1915.11.22. – Nr. 20; *Tumas J.* Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Didžiojo Vilniaus Seimo Laiku; *Sketeris A.* Iš mano atsiminimų; *Alekna J.* Farsas Lietuvoje 1905 metais; *R. J.* Didžiojo Vilniaus suvažiavimo atminimui // Lietuvių laikraštis. – 1915.11.26. – Nr. 21.

[9] *Bagdonas P.* Apie Didžiosios Lietuvos pakraščius // Lietuvių balsas. – 1917.06.06.; *Klimas P.* Dienoraštis: 1915.12.01.–1919. – Chicago, 1988. – P. 88, 111; *Klimas P.* 1918 m. vasario 16 d. // Lietuvos aidas. – 1918.02.19. – Nr. 22; *Noreika L.* A. a. Juozas Kubilius // Lietuvių balsas. – 1917.03.12. – Nr. 18; Lietuvių Tautos Tarybos nutarimas dėl dalyvavimo Rusijos steigiamajame seime // Lietuvių balsas. – 1917.06.01.; Lietuvių Tautos Tarybos nutarimas dėl dalyvavimo Rusijos steigiamajame susirinkime // Lietuvių balsas. – 1917.06.; *Pr. T.* Rusijos lietuvių seimas // Lietuvių balsas. – 1917.06.; Iš pirmosios kun. J. Tumo kalbos Rusijos lietuvių seimui 1917 m. gegužės, 31 d. dėl Lietuvos nepriklausomybės // Lietuvių balsas. – 1917.06.14. – Nr. 42; *Tumas J.* Autonomistų-federalistų tarybos Kijeve // Lietuvių balsas. – 1917.08.27.

[10] Sk., piemēram, Seima dalībnieka L. Giras plašu rakstu: *Gira L.* Didysis Vilniaus Seimas // Lietuvos aidas. – 1917.09.22. – Nr. 6; 09.28. – Nr. 8; 09.29. – Nr. 9; 10.06. – Nr. 12; 10.18. – Nr. 17; 10.20. – Nr. 18; 10.23. – Nr. 19; 11.01. – Nr. 23; 11.08. – Nr. 26; 1918.01.01. – Nr. 1; 03.29. – Nr. 39; 04.04. – Nr. 40.

[11] *Kairys S.* Vilniaus seimas // Socialdemokratas. – 1925.08.27. – Nr. 34; *Kairys S.* Vilniaus seimas // Kultūra. – 1930. – Nr. 12. – P. 619–624; *Viktoras.* 1905 metai ir Lietuvos socialdemokratų partija // Socialdemokratas. – 1925.12.03. – Nr. 47; *Sermėgius.* LSD partijos 1905 m. manifestas // Turpat;

K. M. Didysis Vilniaus seimas // Turpat; *Kunigas.* LSD Partijos sušaukto Vilniuje darbininkų ir valstiečių susirinkimo nutarimai // Turpat. – 1925.12.24. – Nr. 50.

[12] *Sm. A.* [Smetona A.]. Vilniaus seimą atsiminus // Lietuvis. – 1925.11.27. – Nr. 47. – P. 1, 2; *Sm. A.* [Smetona A.]. Prieš melų ginklą // Lietuvis. – 1925.12.18. – Nr. 50.

[13] *Basanavičius J.* Iš Didžiojo Vilniaus seimo istorijos. – Vilnius, 1925; *D. A.* [Alseika D.]. 1905 metų Didysis Vilniaus seimas // Vilniaus kalendorius 1926 metams. – Vilnius, 1925. – P. 92, 93; *Bortkevičienė F.* Didžiojo Vilniaus seimo laikų ūpas // Lietuvos žinios. – 1925.12.06. – Nr. 276; *Bortkevičienė F.* Neklaidinkit visuomenės // Turpat. – 1925.12.10. – Nr. 281; *Bortkevičienė F.* Povilas Višinskis // Lietuvos ūkininkas. – 1930.12.27.; *Bielinis K.* 1905 metai // Kultūra. – 1930. – Nr. 8. – P. 395–401; Nr. 9. – P. 458–465; Nr. 10. – P. 507–513; Nr. 11. – P. 564–571; Nr. 12. – P. 624–630; *Gabrys-Paršaitis J.* Didysis Vilniaus seimas, 1905–1925: Iš mano atsiminimų // Lietuva. – 1926.01.02. – Nr. l; 01.07. – Nr. 4; *Gabrys J.* Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė ietuvai // Naujoji romuva. – 1936. – Nr. 47. – P. 937–941; Nr. 48. – P. 963–966; Nr. 50. – P. 995–997; 1937. – Nr. l. – P. 13, 14; Nr. 3. – P. 55–58; Nr. 7. – P. 155–158; Nr. 9. – P. 270–272; *Kairys S.* Vilniaus seimas // Socialdemokratas. – 1925.08.27. – Nr. 34; *Kairys S.* Vilniaus seimas // Kultūra. – 1930. – Nr. 12; *Kriaučiūnas J.* Iš mūsų partijų etikos praeityje // Lietuvos aidas. – 1929.07.08. – Nr. 151; *Kriaučiūnas J.* Didžiojo Vilniaus seimo 1905 m. genezis // Lietuvis. – 1925.08.20. – Nr. 184; *Kriaučiūnas J.* Didįjį Vilniaus seimą atsiminus: 25 metų sukakties proga // Lietuvos aidas. – 1930.12.04. – Nr. 277; 12.05. – Nr. 278; *Pleirytė-Puidienė O.* Didžiojo Vilniaus seimo šventė // Lietuvos žinios. – 1925.09.29. – Nr. 270; *Pleirytė-Puidienė O.* Vilnius ir Dr. J. Basanavičius // Lietuvos žinios. – 1927.03.01. – Nr. 48; 03.02. – Nr. 49; 03.03. – Nr. 50; 03.05. – Nr. 51; *Pleirytė-Puidienė O.* A. Smetonos vagomis // Lietuvos aidas. – 1931.11.28. – Nr. 272; Iš 1905 metų Ernesto Galvanausko atsiminimų // Lietuvos žinios. – 1931.04.08. – Nr. 87; 04.20. – Nr. 88; 04.21. – Nr. 89; 04.22. – Nr. 90; 04.23. – Nr. 91; *A.* Praeities pėdsakais // Lietuvos aidas. – 1929.03.07. – Nr. 54; 03.09. – Nr. 56; 03.15. – Nr. 61; 03.16. – Nr. 62; 03.19. – Nr. 64; *Puida K.* Vilniaus seimas // Lietuvis. – 1925.12.01. – Nr. 271; *Klimaitis P.* Lietuvos visuomenės srovės Didžiojo Vilniaus seimo metu // Rytas. – 1925.12.10. – Nr. 274; *Klimaitis P.* Kas dėjosi Lietuvoj 1905 metų lapkričio mėn // Mūsų rytojus. – 1930.04.07. – Nr. 45; *Klimaitis P.* Didysis Vilniaus seimas // Mūsų rytojus. – 1930.11.28. – Nr. 48; *Klimaitis P.* Didysis Vilniaus seimas // Židinys. – 1931. – Nr. l. – P. 43–56; Nr. 2. – P. 146–160; Nr. 4. – P. 365–376.

[14] *Alekna A.* Lietuvos istorija. – Tilžė, 1923. – P. 211–213; *Šležas P., Čižiūnas V.* Lietuvos istorija. – Kaunas, 1936. – P. 110–112; *Šležas P., Malinauskas I.* Lietuvos istorija. – Kaunas, 1934. – P. 104, 105; Lietuvos istorija / Red. A. Šapoka. – Kaunas, 1936. – P. 516–518.

[15] *Būtėnas J.* Povilas Višinskis. – Kaunas, 1936. – P. 95–110; *Merkelis A.* Juozas Tumas-Vaižgantas. – Kaunas, 1934. – P. 156–166; *Nezabitauskis A.* Jonas Basanavičius. – Kaunas, 1938. – P. 221–233.

[16] Sk. laikrakstus: "Lietuva" (1925. g.), "Lietuvis" (1925. g.), "Lietuvos aidas" (1929., 1930., 1935. g.), "Lietuvos ūkininkas" (1930. g.), "Lietuvos žinios" (1925., 1930., 1931. g.), "Socialdemokratas" (1925., 1930. g.).

[17] *Girnius J.* Kaip buvo tuomet ir kaip yra dabar // Lietuvos žinios. – 1925.12.06. – Nr. 276; *Stiklius K.* Truputis iš 1905 m. atsiminimų // Turpat. – 1931.03.05. – Nr. 51; *Degulis P.* 1905 metų įvykiai Utenoje // Turpat. – 02.28. – Nr. 48; 03.02. – Nr. 49; *Gudas J.* 1905 metai Alsėdžių padangėje // Turpat. – 03.12. – Nr. 57; 03.13. – Nr. 58; *Gylys K.* Kodėl sugriuvo Rusijos carizmas // Turpat. – 03.21. – Nr. 65; 03.23. – Nr. 66; 03.24. – Nr. 67; 03.25. – Nr. 68; *Knabikas J.* Iš 1905 metų judėjimo Viekšnių apylinkėje // Turpat. – 11.16. – Nr. 261; *Brundza A.* Cicilikmečio atsiminimai – kovos už laisvę // Turpat. – 12.24. – Nr. 293; 12.28. – Nr. 294; 12.29. – Nr. 295; 12.30. – Nr. 296; *Vileišis P.* Mano laike 33 metų darbų dėl lietuviškos spaudos atsiminimai // Lietuva. – 1925.11.07. – Nr. 251; 11.09. – Nr. 252; *Rucevičius A.* Prieš 20 metų: Vilniaus seimą atsiminus // Lietuvis. – 1925.12.12. – Nr. 280; *Jasaitis J.* Suum cuique... Kaip buvo atspausdinti Didžiojo seimo nutarimai // Turpat. – 12.17. – Nr. 284; *Galvanauskas E.* Iš Didžiojo Vilniaus Seimo

atsiminimų // Lietuva. – 1926.01.02. – Nr. 1; *Daugėliškis A.* Didysis Vilniaus seimas // Lietuvos aidas. – 1935.12.05. – Nr. 312; *Kriaučiūnas J.* Mano praeities vaizdeliai. – Kaunas, 1936; *Pleirytė-Puidienė O.* Gabrielis Landsbergis-Žemkalnis // Lietuvis. – 1926.08.27. – Nr. 34; *Šmulkštys A.* Neleistinos klaidos // Rytas. – 1925.12.10. – Nr. 274; *Šmulkštys A.* Jie niekad nestovėjo tautos priešaky // Turpat. – 12.12. – Nr. 276; *Petkevičaitė G.* Vilniaus seimas // Lietuvos žinios. – 1930.12.05. – Nr. 278 (tas pats: Lietuvos ūkininkas. – 1930.12.04. – Nr. 49); *Nagevičius V.* Didžiojo Vilniaus seimo laikai // Lietuvos žinios. – 1930.12.23. – Nr. 292.

[18] *Kapsukas V.* Kalbos kairiųjų darbininkų organizacijų konferencijoje // Raštai. – T. 6. – Vilnius, 1963. – P. 573–580; *Kapsukas V.* Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija // Raštai. – T. 7. – Vilnius, 1964. – P. 545–593; *Kapsukas V.* 1905 metai Lietuvoje // Raštai. – T. 9. – Vilnius, 1970. – P. 429–447; *Kapsukas V.* 1905 metų Vilniaus seimas // Raštai. – T. 10. – Vilnius, 1971. – P. 203–214; *Kapsukas V.* 1905 metų revoliucija Lietuvoje // Turpat. – 215.–242. lpp.; *Kapsukas V.* Vilniaus seimo troškimai, Lietuvos dabartis ir opozicija // Turpat. – 296.–300. lpp.; *Kapsukas V.* Vilniaus seimo paminėjimas lietuvių spaudoje // Turpat. – 366.–377. lpp.; *Kapsukas V.* Dėl D-ro Basanavičiaus sukaktuvių paminėjimo // Turpat. – 378.–381. lpp.; *Kapsukas V.* Lietuvos tautininkai 1905 m. revoliucijos metu // Raštai. – T. 12. – Vilnius, 1978. – P. 40–47; *Kapsukas V.* Kun. J. Tumo-Vaižganto politinis veidas // Turpat. – 340.–354. lpp.; *Kapsukas V.* 1905 metai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje // Turpat. – 513.–568. lpp.

[19] *Kapsukas V.* 1905 metų revoliucija Lietuvoje // Raštai. – T. 10. – P. 215, 224; u.c.; *Kapsukas V.* 1905 metai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje // Raštai. – T. 12. – P. 522.

[20] *Kapsukas V.* 1905 metai Lietuvoje // Raštai. – T. 9. – P. 442; *Kapsukas V.* 1905 metų Vilniaus seimas // Raštai. – T. 10. – P. 205, 211–213.

[21] *Kapsukas V.* 1905 metai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje // Raštai. – T. 12. – P. 550, 558, 559.

[22] Гирдзияускене П. П. // Революция 1905–1907 гг. в Литве. – Москва, 1954. – С. 311–354; *Girdzijauskienė P.* 1905–1907 m. revoliucija Lietuvoje // Революция 1905–1907 годов в национальных районах России. – Москва, 1954. – С. 311–345; *Girdzijauskienė P.* 1905–1907 m. revoliucija Lietuvoje. – Vilnius, 1955; *Иванов А. И.* Революция 1905–1907 гг. в Литве // Революция 1905–1907 годов в национальных районах России. – Москва, 1949; Revoliucinis judėjimas Lietuvoje. Straipsnių rinkinys. – Vilnius, 1957; *Merkys V.* Darbininkų judėjimas Vilniuje 1905–1907 m. revoliucijos išvakarėse. – Vilnius, 1957; *Мартулес Б.* События революции 1905–1907 гг. в Ново-Вильне // Ученые записки Вильнюсского учительского института. – Т. 1. – Вильнюс, 1959; *Žukauskas K.* Iš Lietuvos mokyklos istorijos 1905–1907 m. – Kaunas, 1960. – P. 26–37; *Vederaitė D.* Agrariniai kalusimai V. Mickevičiaus-Kapsuko raštuose 1905–1907 m.: Rusijos buržuazinės demokratinės revoliucijos metais // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Ekonomika. – T. 4, sąs. 1. – Vilnius, 1963. – P. 5–18; *Глик Б.* Подъём революционного движения в Литве осенью 1905 г. // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija. – T. 3. – Vilnius, 1962. – P. 115–146; *Глик Б.* Социально-экономические и политические предпосылки революции 1905–1907 гг. в Литве // Turpat. – 4. sėj. – Viļņa, 1964. – 35.–61. lpp.; *Pavilonis V.* Buržuazinių politinių partijų pažiūra į Lietuvos valstybingumą, 1905–1918 m. // Lietuvos TSR akademijos mokslo darbai: Teisė. – T. 5. – Vilnius, 1965. – P. 52–55; Lietuvos TSR istorija: Nuo 1861 iki 1917 metų. – Vilnius, 1963. – P. 297–356; *Kazlauskas V.* 1905–1907 metų revoliucija ir marksistinė filosofinė mintis Lietuvoje // Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje. – Vilnius, 1967. – P. 517–519.

[23] *Jurginis J.* 1905 metų revoliucijos įvykiai Vilniuje. – Vilnius, 1958. – P. 96–115.

[24] *Merkys V.* 1905–1907 m. revoliucijos įvykiai // Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos. – Vilnius, 1968. – P. 341–355.

[25] Революция 1905–1907 гг. в Литве. Документы и материалы / Глав. ред. Ю. Жюгжда. – Вильнюс, 1961. – 571 с.

[26] Turpat. – VIII lpp.

[27] LKP istorijos apybraiža. – T. 1: 1887–1920. – Vilnius, 1971. – P. 178–181; История Литовской ССР: С древнейших времён до нашых дней. – Вильнюс, 1978. – С. 263–266; *Kapočius L.* Darbininkų revoliucinio judėjimo Lietuvoje rėmimas // *Kapočius L.* Senoji išeivija ir Lietuva. – Vilnius, 1981. – P. 189–196; Lietuvos TSR istorija: Nuo seniausių laikų iki 1917 metų. – T. 1. – Vilnius, 1985. – P. 332; *Zinkus J.* Lietuvių suvažiavimas Vilniuje // Tarybų Lietuvos enciklopedija. – T. 2. – Vilnius, 1986. – P. 559, 560; *Jučas M., Lukšaitė I., Merkys V.* Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų ligi 1917 metų. – Vilnius, 1988. – P. 170, 171.

[28] *Jasaitis J.* Gabrielė Petkevičaitė-Bitė. – Vilnius, 1972. – P. 77–79; *Piročkinas A.* J. Jablonskis – bendrinės kalbos puoselėtojas (1904–1930). – Vilnius, 1978; *Sprindis A.* Povilas Višinskis. – Vilnius, 1978. – P. 252–282; *Vladimirovas L.* Lietuvos kultūros – švietimo draugijos 1905–1907 metų revoliucijos ir Stolypino reakcijos metais // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai. – T. 2. – Vilnius, 1962.

[29] *Vidmantas E.* Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895–1917. – Vilnius, 1979; *Vidmantas E.* 1905 metų socialdemokratų periodinė spauda // Bibliotekų darbas. – 1975. – Nr. 11. – P. 22, 23; *Vidmantas E.* Lietuvos socialdemokratų 1895–1907 m. periodinė spauda: 3. 1905–1907 m. revoliucijos laikotarpis // Lietuvos TSR Mokslų akademiojos darbai, A serija. – T. 3. – Vilnius, 1977. – P. 115–132.

[30] *Lazutka S., Valikonytė I.* 1905–1907 m. revoliucijos Lietuvoje istoriografija // Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija. – T. 25. – Vilnius, 1986. – P. 53–75.

[31] *Tyla A.* 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. – Vilnius, 1968; *Tyla A.* Lietuvos valdymo 1900–1914 metais ypatumai // Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija. – T. 2. – Vilnius, 1968. – P. 75–94; *Tyla A.* 1905 metų įvykiai Suvalkijoje // Actą Baltico-Slavica. – T. 18. – Vilnius, 1987. – P. 367–370. Viņš ir arī sarakstījis tekstu par Lietuvu kolektīvā darbā: *Карьяхярм Т., Крастынь Я., Тила А.* Революция 1905–1907 гг. в Прибалтике. – Таллин, 1981.

[32] *Tyla A.* 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. – Vilnius, 1968.

[33] *Grigaitis P.* Revoliuciniai pamokslai Lietuvoje: Iš atsiminimų apie 1905 m. // Naujienos. – 1930.12.26. – Nr. 279; *M. Z.* Vilniaus Didžiojo seimo 20 metų sukaktuvių paminėjimas Chicagoje // Draugas. – 1925.12.25. – Nr. 277; Didysis Vilniaus Seimas ir jo įtekmė į Lietuvos politinį gyvenimą // Vytis. – 1925.11.30. – Nr. 21. – P. 594, 595; Dvejos istoriškos sukaktuvės Lietuvos gyvenime // Naujienos. – 1930.11.20. – Nr. 274; Iš Lietuvos: Vilniaus seimo sukaktuvių paminėjimas // Tėvynė. – 1935.11.28. – Nr. 48; Lietuvos demokratija minės Vilniaus seimą // Naujienos. – 1930.11.25. – Nr. 278; Prie Vilniaus seimo 25-jų sukaktuvių // Naujienos. – 1930.11.26. – Nr. 279.

[34] *Grinius K.* Atsiminimai ir mintys. – Chicago, 1962. – T. 2. – P. 142–182, 222–250; *Kairys S.* Tau Lietuva. – New York, 1964. – P. 75–123; *Kaminskas J.* [Kairys S.]. Didysis Vilniaus seimas // Darbas. – 1955. – Nr. 4. – P. 19–24.

[35] *Bielinis K.* Kas ugdė Lietuvos Steigiamojo seimo šūkį? // Darbas. – 1955. – Nr. 3. – P. 6–9.

[36] *Pajaujis J.* Politinių grupuočių socialiniai bruožai // Varpas. – 1955. – P. 25–33; *Pauliukonis P.* K. Griniaus atsiminimai ir mintys // Aidai. – 1964. – Nr. 5. – P. 237–241; *Matulaitis K. A.* Sukilimas Sūduvoje 1905–1906 metais // Tautos praeitis. – 1967. – Kn. 3/4. – P. 257–270; *Misiūnas R.* 1905 metų sąjūdis Lietuvoje // Aidai. – 1971. – Nr. 5. – P. 236, 237; *Kučas A.* Didysis Vilniaus seimas // Į laisvę. – 1956. – Nr. 9. – P. 18, 19; *B. M.* [Biržiška M.]. Didysis Vilniaus seimas // Lietuvių enciklopedija. – T. 4. – Boston, 1954. – P. 515–517.

[37] *Vilčinskas J.* Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės: Istorinė apžvalga. – London, 1985. – P. 70–75; *Audėnas J.* Lietuvos valstiečiai liaudininkai. – New York, 1986. – P. 62–64; *Krupavičius M.* Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje // Tėvynės sargas. – 1954. – Nr. l. – P. 4, 10–16, 22–30, 66, 67; *Brizgys V.* Lietuvių tauta ir krikščioniškoji demokratija // Turpat. – 1951. – Nr. l. – 1., 2., 11., 12. lpp.; *Būčys P.* Šį tą prisimenant iš Didžiojo Vilniaus Seimo // Turpat. – 1948. – Nr. 4. – 254.–257. lpp.; *Gražiūnas A.* Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje // Turpat. –

1988. – Nr. l. – 16.–20. lpp.; *Šaulys K.* Iš atsiminimų apie krikščioniškąją demokratiją Lietuvoje // Turpat. – 1948. – Nr. 4. – 258.–260. lpp.; *Šaulys K.* Lietuvių Krikščionių Demokratų susivienijimo projektas // Turpat. – 1954. – Nr. 1. – 65.–67. lpp.

[38] *Kaminskas J.* [Kairys S.]. Didysis Vilniaus seimas // Darbas. – 1955. – Nr. 4. – P. 19–24; *Kairys S.* Tau Lietuva. – P. 88–96, 109–115.

[39] Turpat. – 83. lpp.

[40] Turpat. – 92., 93. lpp.

[41] *Čepėnas P.* Naujųjų laikų Lietuvos istorija. – T. 1. – Chicago, 1977. – P. 353.

[42] *Čeginskas J.* Didysis Vilniaus Seimas ir demokratinės minties raida Lietuvoje // Lietuvių kultūros instituto suvažiavimo darbai. – Lempertheim, 1986. – P. 122.

[43] *Čepėnas P.* Naujųjų laikų Lietuvos istorija. – T. 1. – P. 353.

[44] *Čeginskas K. J.* Didysis Vilniaus Seimas ir demokratinės minties raida Lietuvoje. – P. 121.

[45] Lietuvių atgimimo istorijos studijos. – T. 1–17. – Vilnius, 1991–2001.

[46] *Motieka E.* Didžiojo Vilniaus seimo preliudija: Memorandumas Rusijos vyriausybei // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. – T. 3: Lietuvos valstybės idėja, XIX a–XX a. pradžia. – Vilnius, 1991. – P. 199–229; *Motieka E.* P. Višinskis Didžiajame Vilniaus seime // P. Višinskio skaitymai. – Šiauliai, 1990. – P. 7–9; *Motieka E.* Didysis Vilniaus seimas: Idėja, iniciatyva, organizavimas // Proskyna. – 1990. – Nr. 4 (7). – P. 233–239.

[47] *Miknys R., Motieka E.* Tautiškoji lietuvių demokratų partija: Idėjinės-politinės kūrimosi aplinkybės // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. – T. 1. – P. 80–102; *Miknys R., Motieka E.* Jono Basanavičiaus parengta Vilniaus seimo medžiaga // Lituanistica. – 1993. – Nr. 1 (13). – P. 63–76.

[48] *Miknys R.* Lietuvos (Lietuvių) demokratą partija: organizacija ir visuomeninis politinis veikimas 1902–1905 metais // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. – T. 10. – Vilnius, 1995; *Miknys R.* Vilniaus autonomistai ir jų 1904–1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. – T. 3: Lietuvos valstybės idėja, XIX a–XX a. pradžia. – P. 173–198 (šo rakstu poļu valodā sk.: Wileńscy autonomiści i ich projekty autonomii politycznej Litwy w latach 1904–1905 // Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica. – VIII. – 2001. – S. 98–113); *Miknys R.* Varpas ir Lietuvių demokratų partija: Tautinės vienybės idėjos aspektu // Lituanistica. – 1991. – Nr. 1 (5). – P. 12–23.

[49] *Gaidys A.* Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimosi aplinkybės: 1905–1907 m. // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. – T. 3: Lietuvos valstybės idėja: XIX a–XX a. pradžia. – P. 139–172; *Gaidys A.* Lietuvių katalikiškų draugijų bruožai: 1905–1907 m. // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. – T. 7: Atgimimas ir katalikų Bažnyčia. – Vilnius, 1994. – P. 254–316; *Laukaitytė R.* Bandymai įkurti Lietuvos krikščionių demokratų partiją 1905–1906 metais // Lituanistica. – 1992. – Nr. 21 (10). – P. 29–40; *Laukaitytė R.* Pirmoji Lietuvos krikščionių demokratų partijos programa // Turpat. – 1993. – Nr. 2 (14). – 14.–27. lpp.; *Laukaitytė R.* Legalios katalikiškos spaudos leidimo pradžia // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. – T. 7. – P. 220–253; *Laukaitytė R.* Neskelbtas J. Totoraičio straipsnis apie Didįjį Vilniaus seimą // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. – T. 7. – P. 444–451.

[50] *Staliūnas D.* Vilniaus vyskupo Edvardo Ropo veiklos pėdsakais: 1903–1907 m. // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. – T. 7. – P. 142–219; *Staliūnas D.* Rinkimai į Pirmąją Rusijos dūmą Lietuvoje // Lietuvos istorijos metraštis: 1992 metai. – Vilnius, 1994. – P. 45–66.

[51] *Tyla A.* Anykščiai 1905 m. tautiniame atgimime // Anykščiai istorijoje, literatūroje, atsiminimuose. – Vilnius, 1992. – P. 141–157, 318–320; *Butėnas J.* Gyvenusi kitiems: Apybraiža apie F. Bortkevičienę. – Vilnius, 1993. – P. 22–24, 26–28, 146–152.

[52] *Kriaučiūnienė Ž.* Lietuvių ir lenkų santykiai socialdemokratiniame judėjime 1893–1906 metais // Lituanistica. – 1991. – Nr. 3 (7). – P. 22–34.

[53] *Motieka E.* Didysis Vilniaus seimas. – Vilnius, 1996. – 364 p. – [Lietuvių atgimimo istorijos studijos. – T. 11].

[54] Turpat. – 262., 263. lpp.
[55] Turpat. – 261., 262. lpp.
[56] Turpat. – 261., 268.–273. lpp.
[57] Turpat. – 261. lpp.
[58] Turpat. – 209. lpp.
[59] Turpat. – 212.–218., 338., 339. lpp.
[60] Turpat. – 339. lpp.

Rimantas Miknys

1905 Revolution Research in Lithuanian Historiography

Summary

It is possible to divide Lithuanian historiography on the 1905 Revolution into several stages determined by the public-political context: (1) the beginning of Lithuanian historiography (1906–1918); (2) historiography of the Republic of Lithuania (1918–1940); (3) Soviet Lithuanian historiography; (4) Lithuanian emigrant historiography; and (5) modern Lithuanian historiography (1988–1996).

The beginning of Lithuanian historiography (1906–1918) is special in that although Lithuanian historiography was making its first steps in the discourse of academic research, the principal topics and problems of 1905 Revolution research were formed and the following concepts in the evaluation of these events were born and are still being developed in modern historiography: the 1905 Revolution was an integral part of the Lithuanian national movement and a pivotal event. A work to be mentioned is *Litwa, Studyum o odrodzeniu narodu litewskiego*, Lvov 1908 by M. Römeris, in which the 1905 Revolution is mostly connected with the Lithuanian congress, which took place in Vilnius on 4–5 December 1905 and is known in historiography as the Great Seimas of Vilnius. M. Römeris singled it out as the final stage in the development of Lithuania's political structure, focusing on the tendencies in the formation of civil society that manifested themselves in the Seimas. The problems of the Seimas were not investigated in this regard prior to the final stage.

Historiography of the Republic of Lithuania (1918–1940). The problem of the Seimas became more relevant during the period of the restoration of the Lithuanian state and the period of the Republic of Lithuania (1915–1940) when a new historical memory was formed (and was being formed). The Great Seimas of Vilnius, next to the publication of the journals *Aušros* [Dawn] and *Varpo* [Bell], was considered the most important historical event of the modern Lithuanian nation. It should be noted that its veneration, which was connected

in the historiography of that time with the idea of Lithuanian independence and with its realisation, was considered to guarantee the realisation of the principles of democracy. Numerous reminiscences of the Seimas appeared at that time. During the period of the Republic of Lithuania, the events of the 1905 Revolution were generally connected with the Great Seimas of Vilnius.

Soviet Lithuanian historiography, in investigating the problems of the Seimas and the 1905 Revolution, used the theory of class struggle and V. Lenin's conception of the "bourgeois democratic revolution" of 1905–1907. Two Soviet historiographical periods can be distinguished: prior to the beginning of the 1960's, and from the beginning of the 1960's until 1988. The official Soviet historiographic view of the organisation of the aforementioned Seimas, as a bourgeois tactic in order to distract workers and peasants from the class struggle, was formed during the first period. It even claimed that some organisers of Seimas were afraid of the peasants and secretly attempted to reach an agreement with the tsarist government. The works of V. Mickevičius-Kapsukas were the most conceptually influential ones. According to him, although the Lithuanian proletariat was still weak, it nevertheless played a great role in the 1905 Revolution and was principally assisted by the Lithuanian peasantry. Only the revolutionary situation and the objective of not losing their influence over the Lithuanian society forced the radicalisation of "liberal and bourgeois democrats". During the second period, it was already partially recognised that the Seimas was the culmination of the 1905 Revolution in Lithuania and one of the most important events of the national movement.

The contribution of A. Tyla to the research on the 1905–1906 national revolution and the Great Seimas of Vilnius should be mentioned separately. His most important work is a monograph about the 1905 Revolution in the Lithuanian countryside, in which he performed a thorough analysis of the background of and concrete reasons for the 1905 peasant movement. The author, in revealing the leading role of the Lithuanian intelligentsia in recruiting the Lithuanian society, at the same time indirectly suggested that the year 1905 was crucial in forming a homogenous Lithuanian ethno-social organism. Without directly stating this, the historian essentially refuted the arguments presented by V. Kapsukas of an ideological critics of the Seimas; the author's research opened new prospects for investigating the problems of the Seimas and the 1905 Revolution in Lithuania as a national revolution.

Lithuanian emigrant historiography. The historiographic tradition having emerged in the former Republic of Lithuania could develop only in the emigrant community after the World War II, since a large part of Lithuanian historians had emigrated. The Great Seimas of Vilnius was considered the principal event

of the year 1905 and was shrouded in the aura of holiness and secrecy. The works of K. Bielinis and S. Kairys discussing the problems of the 1905 Revolution and the Seimas, and which explained the impact of the social-economic factors on the 1905–1907 Revolution, should be mentioned here. S. Kairys did not avoid a teleological view of the Seimas, asserting that the 16 February 1918 Act of Independence successfully realised the attitude expressed in the Seimas to re-establish a Lithuanian state (in this case, along the ethnographic boundaries). Other historians shared this opinion. P. Čepėnas gave priority to the Seimas as a "mass manifestation of the Lithuanian political movement, a manifestation which vocalised its will and view of the principal questions of the nation." Lithuanian emigrant historians and publicists, although they made no use of the sources left in the occupied Lithuania, made advances from a methodological perspective compared to the historiography of the period of the Republic of Lithuania (1918–1940).

Modern Lithuanian historiography (1988–1996). A new stage – that of the rebirth of the Lithuanian nation and later, the state – began after 1988, and a possibility emerged in Lithuania to comprehensively investigate the problems of both general Lithuanian history and the Revival period. During 1990–1993, E. Motieka and R. Miknys published several articles and studies showing a complex analysis of the issues of the 1905 Revolution and the Great Seimas of Vilnius. In his work on the Great Seimas of Vilnius, E. Motieka focused on the search for models of the restoration of Lithuanian statehood and establishment of Lithuanian national political goals, and attempted to look broadly, using the latest historiography, at the development of the national-political conceptions in Lithuania both during 1905–1906 and the early twentieth century in general. He called the events of 1905–1906 in Lithuania a national revolution. He drew the conclusion in the study that the expanded Lithuanian cultural activity during 1906–1914 was a consequence of the events in Lithuania of the 1905 Russian Revolution.

In summary, the 1905 Revolution has been evaluated in historiography regarding the way of development of Lithuanian statehood. The 4–5 December 1905 Lithuanian congress in Vilnius is called the central event, and the events that occurred prior to and after it are called a national revolution. It is possible in historiography to notice a shift in the Lithuanian mentality towards nationalism, which long manifested itself through an anti-Polish attitude, especially during the *Aušra* period, and through the romantic accent of the struggle for national freedom towards public spirit.

Eduards Mazko

1905. gada revolūcijas pētījumi Baltkrievijas historiogrāfijā

Baltkrievijas historiogrāfijā nav speciālu darbu, kas būtu veltīti vēsturisko pētījumu analīzei un novērtējumam par 1905. gada Krievijas revolūcijas notikumiem Baltkrievijas teritorijā. Pārskata rakstos, brošūrās un monogrāfijās par Baltkrievijas historiogrāfiju, kurās ir aplūkots jautājums par 1905.–1907. gada revolūcijas izpēti, šī problēma nav pietiekami plaši atspoguļota. Bez tam daži darbi ir tendenciozi un lielā mērā atgādina politiskus pamfletus, nevis zinātniskus pētījumus. Tas ir īpaši raksturīgi historiogrāfiskiem darbiem, kas tapuši 20. gs. 30. gados un kuri atspoguļo sarežģīto sabiedriski politisko situāciju valstī, ko noteica padomju varas represīvā politika.[1] Šādos apstākļos historiogrāfiskās publikācijas nereti kļuva par politiskām apsūdzībām, un tas noveda pie Baltkrievijas vēstures zinātnes attīstības izpētes vulgarizācijas.

Situācija 1905.–1907. gada revolūcijas historiogrāfijas attīstības atspoguļošanā maz mainījās arī laika periodā no 20. gs. 40. gadu beigām līdz 70. gadiem. Šajā laika periodā parādījās pārsvarā vēstures zinātnes attīstības vai drīzāk panākumu apskati, kas bija veltīti padomju varas jubilejām un Baltkrievijas PSR (BPSR) izveidošanas gadadienām, nevis historiogrāfiski pētījumi.[2] Šā perioda darbos 1905.–1907. gada revolūcijas historiogrāfija ir raksturota lakoniski, bez pienācīgas zinātniskās analīzes. Tas attiecas gan uz pirmskara, gan uz pēckara perioda vēsturnieku pētījumiem.[3]

Situācija mainījās tikai 80. gados, kad nāca klajā V. Mihņuka historiogrāfiskie pētījumi. Vispirms jāaplūko monogrāfija "Padomju Baltkrievijas vēstures zinātnes veidošanās un attīstība, 1919.–1941. gads".[4] Šajā darbā ir aprakstīta baltkrievu historiogrāfijas attīstība pirmskara periodā, pieskaroties jautājumam par 1905. gada revolūcijas notikumu izpētes attīstību šajā laikā. Monogrāfijas pirmajā nodaļā ir aplūkota ideoloģiskā cīņa Baltkrievijas vēstures zinātnes sfērā, kas īpaši skāra jautājumus par revolucionāro kustību Baltkrievijā 20. gadsimta pirmajās dekādēs,

kā arī par attiecībām starp Vispārējo ebreju strādnieku savienību Lietuvā, Polijā un Krievijā (Bunds), Krievijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju (KSDSP), Baltkrievijas sociālistisko gromadu un eseriem. Ir jāatzīmē, ka autors lielā mērā seko iepriekšējo laiku historiogrāfiskajiem vērtējumiem. Tā, piemēram, daudzi 20.–30. gadu Bunda pētnieki – S. Agurskis, I. Sosis, S. Volfsons un citi – ir pasludināti par ebreju nacionālistiem un bundiešiem, bet viņu darbi vērtēti negatīvi.[5] Savukārt baltkrievu pētnieki – J. Lesiks, M. Dovnars-Zapoļskis, A. Smoličs, F. Turuks, V. Lastovskis un citi – ir vainoti baltkrievu nacionālismā, viņiem pārmeta arī Baltkrievijas revolucionārās un nacionālās kustības vēstures falsifikāciju to darbos.[6] V. Mihņuka monogrāfijā pozitīvi ir raksturoti tikai dažu marksistisko vēsturnieku – I. Baraška, M. Meleška, E. Morohovca, A. Zuskova – darbi par 1905.–1907. gada revolūcijas vēsturi.[7]

1905.–1907. gada revolūcijas notikumu analīze, ko veica baltkrievu autori 80. gados rakstītos darbos, ir dota V. Mihņuka un P. Petrikova kopīgā monogrāfijā "Baltkrievijas PSR vēstures zinātne, 80. gadi",[8] tomēr tā ir lakoniska un virspusēja.[9]

1905.–1907. gada revolūcijas izpētes speciālie historiogrāfiskie apskati ir sniegti arī dažās monogrāfijās,[10] kurās ir aprakstīti revolūcijas notikumu dažādi aspekti Baltkrievijas teritorijā. Tomēr tās ir sarakstītas 50.–80. gados – un parasti tajās ir ietverti tendenciozi un šabloniski vērtējumi. Piemēram, krasi negatīvi ir vērtēta 20. gadu historiogrāfija, norādot uz vienu autoru politiskajām kļūdām un citu autoru "buržuāziski nacionālistiskajām" pozīcijām.[11]

Tas pats attiecas uz speciāliem historiogrāfiskiem apskatiem Baltkrievijas vēstures mācību grāmatās.[12] Turklāt šie apskati ir veltīti visas vēstures historiogrāfijai – no senatnes līdz mūsdienām. Krievijas revolūcijas notikumu izpēte tajos ir atspoguļota fragmentāri, bez īpašas analīzes. Piemēram, mācību līdzeklī "Baltkrievijas vēsture no 1795. gada līdz 1917. gada pavasarim", ko sarakstīja Grodņas universitātes Baltkrievijas vēstures katedras autoru kolektīvs, darbi, kas veltīti 1905.–1907. gada notikumiem, ir skatīti visas historiogrāfijas vispārējā kontekstā.[13] Iemesli tik nevērīgai baltkrievu historiogrāfu attieksmei pret 1905.–1907. gada revolūcijas notikumu izpētei veltītajiem darbiem ir meklējami pašos darbos.

1905.–1907. gada Krievijas revolūcijas notikumu Baltkrievijā vēsturiskās izpētes pirmsākumi ir meklējami 20. gs. 20. gados, un, tāpat kā visa Baltkrievijas historiogrāfija, tā ir nogājusi sarežģītu ceļu, kas sastāv no diviem dažādiem laikmetiem baltkrievu vēstures zinātnē – padomju (20.–80. gadi) un pēcpadomju historiogrāfijas (90. gadi un mūsdienas). Šie laikmeti kardināli atšķiras kā saturā, tā arī metodoloģiskajos aspektos. Vienlaikus ir jānorāda, ka, tāpat kā padomju historiogrāfijā, arī pēcpadomju historiogrāfijā trūkst kompleksu pētījumu par 1905.–1907. gada revolūcijas notikumiem Baltkrievijas teritorijā.

Baltkrievu padomju historiogrāfija ir unikāla parādība Baltkrievijas vēstures zinātnē. Tās attīstībā var izdalīt trīs periodus: 1) 20. gs. 20. gadi – 1934. gads – padomju historiogrāfijas veidošanās; 2) 30. gadu otrā puse – 50. gadu vidus – staļiniskās padomju historiogrāfijas periods; 3) 50. gadu beigas – 80. gadu sākums – baltkrievu padomju historiogrāfijas ziedu laiki. Katram periodam ir raksturīgas specifiskas iezīmes, kas lielā mērā ietekmēja pētījumu raksturu, metodoloģiju, to politizācijas un zinātniskuma līmeni.[14]

Pirmajā periodā veidojās baltkrievu vēstures zinātne, nodibinājās tās institucionālās struktūras – Baltkrievu kultūras institūts (Inbelkult), ko 1929. gadā pārveidoja par BPSR Zinātņu akadēmiju (BPSR ZA), Baltkrievijas Valsts universitāte (BVU), Baltkrievijas Komunistiskās partijas (BKP) Centrālās komitejas (CK) Partijas vēstures institūts (Istpart). Šajā laikā noteica vēsturisko pētījumu pamattēmas, tostarp 1905. gada revolūcijas tēmu, veidojās sintētiskie darbi. Šis periods vēstures pētījumu attīstības ziņā bija viens no visbrīvākajiem BPSR pastāvēšanas laikā. Neraugoties uz partijas kontroli, tālaika baltkrievu historiogrāfijas attīstībai ir raksturīga viedokļu dažādība. Notikumu vērtējums un traktējums lielā mērā bija atkarīgs no pētnieka piederības noteiktām institucionālām struktūrām. Piemēram, Baltkrievu kultūras institūts pārstāvēja 20. gadu baltkrievu historiogrāfijas nacionālo virzienu. Tas bija iespējams, pateicoties tā daļējai autonomijai, kas ļāva 1922.–1928. gadā izvairīties no Komunistiskās partijas uzbāzīgās iejaukšanās institūta zinātniskajā darbībā. Pavisam citāda situācija bija BVU, kur no pētniekiem prasīja lojalitāti pret Komunistisko partiju. Tomēr šī lojalitāte netraucēja pētniekiem izteikt "neortodoksālus" uzskatus par Baltkrievijas vēsturi. Pilnīgi atšķirīga iestāde bija Partijas vēstures institūts, ko no pašiem pirmsākumiem veidoja, lai stiprinātu marksistisko ideoloģiju baltkrievu vēstures zinātnē. Atšķirībā no Baltkrievu kultūras institūta un BVU, kas akcentēja reģionālo specifiku, Partijas vēstures institūts centās sinhronizēt vietējos un vissavienības notikumus. Tas radīja spriedzi šo institūciju attiecībās, kas 30. gados pārvērtās par atklātu naidu un kam bija liela loma staļiniskās represijās pret baltkrievu vēsturniekiem.[15]

Otrs svarīgs aspekts, kas bija raksturīgs šī perioda historiogrāfijas attīstībai, ir tās "nacionālā" sadrumstalotība. Piemēram, Baltkrievu kultūras institūtā darbojās poļu un ebreju sekcija, kas veica šo etnisko grupu vēstures izpēti Baltkrievijā.

Bez baltkrievu historiogrāfijas attīstības pirmā padomju perioda institucionālā aspekta zināšanām nevar izprast veikto pētījumu, tostarp 1905. gada revolūcijas pētījumu specifiku. 1905. gada revolūcijas izpētei ir savas īpatnības, un viena no tām ir pētījumu veikšanas institucionāli "nacionālā" specifika. Piemēram, Bunda darbību pētīja Baltkrievu kultūras institūta Ebreju sekcija, gromadas darbību aplūkoja baltkrievu zinātnieki, kuri strādāja arī pie lielākās daļas apkopojošo darbu

par Baltkrievijas vēsturi. Jautājums par Krievijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju (KSDSP) ietilpa Partijas vēstures institūta vēsturnieku kompetencē. Neraugoties uz to, šie zinātnieki kopīgiem spēkiem pētīja tādus 1905.–1907. gada revolūcijas aspektus kā strādnieku un zemnieku kustība.

Pirmās publikācijas, kas bija veltītas 1905. gada revolūcijai, parādījās presē un vēlāk atsevišķās brošūrās 20. gadu pašā sākumā.[16] Tās nāca klajā Maskavā un Petrogradā, tomēr pamatojās uz baltkrievu materiāliem un, cita starpā, atspoguļoja revolūcijas notikumus Baltkrievijā. Galvenā uzmanība šajos darbos bija veltīta Bunda darbībai gan pirmsrevolūcijas, gan revolūcijas laikā. Šajos darbos pirmo reizi ir formulēta tēze par ebreju strādnieku vadošo lomu revolucionārajā cīņā un par Bunda milzīgo ietekmi uz proletariātu.

Par pagrieziena punktu, kas lika pievērsties Krievijas pirmās revolūcijas izpētei, kļuva 1905. gada notikumu 20. gadadiena, ko svinēja 1925. gadā. Parādījās jubilejai veltīti dokumentu krājumi, raksti žurnālos, brošūras un monogrāfijas. Tas pats atkārtojās revolūcijas 30. gadadienas svinībās 1935. gadā. Jubileju sagatavošanā piedalījās visas republikas vēstures institūcijas, tomēr īpaša loma bija Partijas vēstures institūtam, kura darbinieki tieši piedalījās 1905. gada revolūcijas notikumu dokumentu vākšanā un sagatavošanā publicēšanai.[17]

Šajā periodā ir publicēti 1905. gada revolūcijas notikumiem republikā veltīti dokumentu krājumi – "1905. gads Baltkrievijā" (baltkrievu val.),[18] "1905. gads Oršanšinā"[19] un "1905. gads Baltkrievijā" (krievu val.).[20] Krājumos ir iekļauti gan valsts iestāžu, pirmkārt policijas struktūru un žandarmērijas dokumenti, gan dažādu politisko partiju – KSDSP, Bunds, gromada u.c. – dokumenti. 1927. gadā ir publicēts krājums "Sociālistiskā kustība Baltkrievijā 1905. gada proklamācijās",[21] kurā iekļauti revolūcijas gados Baltkrievijas teritorijā darbojušos visu sociālistisko grupu aģitācijas materiāli. Pateicoties šīm publikācijām, zinātniskajā apritē pirmo reizi parādījās daudzi dokumenti un materiāli par revolūcijas notikumiem.

Īpašu uzmanību ir pelnījusi L. Maizeļa publikācija "1905.–1907. gads Baltkrievijā",[22] ko var uzskatīt par revolūcijas notikumu hroniku. Tā ir veidota uz periodisko preses izdevumu, pārsvarā Bunda laikraksta "Pēdējās Ziņas" materiālu, dokumentu krājumu un literatūras pamata. Tajā ir daudz faktu, kas sniedz priekšstatu par novada sociāli ekonomisko stāvokli, revolucionāri demokrātisko politisko partiju darbību, kā arī par strādnieku un zemnieku kustību. Šī hronika nav zaudējusi savu vērtību līdz mūsdienām, jo tajā izklāstītie notikumi un fakti ir atspoguļoti objektīvi, bez vulgāras interpretācijas, kas bija raksturīga tālaika darbiem.

20.–30. gados Baltkrievu kultūras institūta Ebreju sekcijas, vēlāk BPSR ZA Ebreju kultūras institūta zinātnieki publicēja vairākus darbu par ebreju proletariāta, Bunda un revolūcijas notikumu vēsturi. Atsevišķi 1905.–1907. gada revolūcijas

notikumi, kā arī dažādu politisko partiju darbības aspekti ir atspoguļoti Ebreju sekcijas pētnieku – I. Čerņavska, G. Aleksandrova, L. Golmštoka, J. Rubina un M. Eljanova – darbos. Šiem jautājumiem savos pētījumos pievērsās arī Partijas vēstures institūta pētnieki S. Agurskis un I. Sosiss.[23] Šo pētījumu galvenā iezīme bija Bunda, kam Baltkrievijā bija gan sociālā, gan nacionālā bāze, lomas pārspīlēšana revolucionārajā kustībā, kā arī tēzes izvēršana par Komunistiskās partijas izveidošanos no divām organizācijām – lielinieku un Bunda, par to, ka Baltkrievijā nebija labvēlīga vide boļševisma izplatīšanai, par ebreju strādnieku vadošo lomu revolucionārajā kustībā utt.

Tādas pašas idejas ir atrodamas J. Maizeļa un M. Šapavalava,[24] B. Olikera un L. Rozenbluma[25] kopdarbos, kā arī S. Agurska monogrāfijā "Revolucionārā kustība Baltkrievijā, 1863.–1917. gads".[26] S. Agurskis savā darbā pievērsās arī gromadas darbībai. Viņš viens no pirmajiem padomju zinātniekiem, kas apšaubīja tās marksistisko un pat sociāldemokrātisko raksturu.[27] Nedaudz citus uzsvarus savā darbā "Boļševisms un sīkburžuāziskās partijas 1905. gada revolūcijas laikā Baltkrievijā"[28] lika M. Potašs. Pirmo reizi Bunds tajā ir nodēvēts par "sīkburžuāzisko demokrātiski revolucionāro, nevis sociālistisko partiju"[29]. Tomēr par galveno tālaika sīkburžuāzisko partiju M. Potašs uzskatīja gromadu. Tomēr nevar piekrist V. Mihņuka apgalvojumam, ka šāda nostāja bija pamatota ar to, ka "bijušais bundietis negribēja dot savas organizācijas vispusīgu, vēsturiski patiesu vērtējumu no proletariāta šķiriski internacionālām pozīcijām un neizrādīja vēlmi secīgi atspoguļot revolucionārās kustības vēsturi no marksistiskām pozīcijām"[30]. Mūsuprāt, šāda attieksme pret gromadu ir skaidrojama ar pieaugošajām staļiniskajām represijām pret baltkrievu inteliģenci, tostarp pret baltkrievu vēsturniekiem. Tieši nacionālo demokrātu apkarošanas laikā bija pārskatīta baltkrievu kustības jaunāko laiku vēsture, bet tās dalībniekus un organizācijas apsūdzēja nacionālismā. Tas pilnā mērā skar arī gromadu.

Sākot ar 30. gadu vidu, gandrīz visu Baltkrievijas ebreju vēsturnieku darbus pakļāva kritikai, atzina par nacionālistiskiem, cioniskiem un ierindoja starp "revolucionārās cīņas vēstures bundiskajām falsifikācijām"[31]. Šajā laikā ir publicētas daudzas brošūras, visievērojamākā no tām ir I. Ašeroviča darbs "Pret boļševisma vēstures bundisko sagrozīšanu",[32] ko publicēja BKP CK Partijas vēstures institūts. Ir jāatzīmē, ka no vienas puses šī kritika bija pamatota, tomēr lielā mērā tai bija vulgārs raksturs – un to noteica vēlme pierādīt lielinieku vadošo lomu 1905. gada revolūcijas notikumos Baltkrievijā, nodrošinot revolūcijas notikumu atspoguļojuma atbilstību vissavienības standartam.

Atšķirībā no ebreju vēsturniekiem baltkrievu pētnieki 20. gados un 30. gadu sākumā savu uzmanību koncentrēja uz baltkrievu nacionālās kustības, pirmkārt gromadas darbību 1905. gada revolūcijas laikā. Viens no pirmajiem darbiem, kas

skāra šo problemātiku, bija F. Turuka grāmata "Baltkrievu kustība: baltkrievu nacionālās un revolucionārās kustības vēstures apcerējumi".[33] Tās autors viens no pirmajiem zinātnes literatūrā (līdzīgas idejas pirms viņa vairākkārt bija izteiktas baltkrievu publicistikā 20. gadsimta sākumā) vērsa uzmanību uz tādu 19. gadsimta un 20. gadsimta sākuma baltkrievu sabiedrības iezīmi kā etniski sociālā neviendabība.[34] Balstoties uz šādu uzstādījumu, F. Turuks uzskatīja, ka par galveno sociālistisko ideju izplatītāju baltkrievu zemnieku vidū ir uzskatāma gromada un tās centrālie laikraksti *"Наша доля"* ("Mūsu liktenis") un *"Наша ніва"* ("Mūsu druva"). 1905. gada revolūcijas laikā šī partija bija baltkrievu kustības organizējošais spēks un tās vadošais centrs. Citu tālaika politisko spēku darbībai bija "valstiski krievisks" raksturs.[35]

1905. gada revolūcijas notikumi ir aplūkoti arī zinātnisko rakstu krājumā "Baltkrievija: Vēstures, ekonomikas, kultūras un revolucionārās kustības apcerējumi".[36] Revolūcijas tēma ir skarta vairākos šī krājuma rakstos: I. Sosiss, "Ebreju strādnieku kustības Baltkrievijā vēstures galvenie momenti"; J. Dila, "Sociālistiskā kustība Baltkrievijā"; A. Zimjonoks, "Sociālistu revolucionāru partija"; A. Burbiss, "Baltkrievu sociālistiskā gromada tās darbības pirmajā periodā, 1903–1907". Šajos rakstos ir skrupulozi aplūkoti revolūcijas notikumi, galveno revolucionāri demokrātisko partiju – KSDSP, Bunds, gromada, Polijas karalistes un Lietuvas sociāldemokrātija (PKuLSD) – darbība, to sadarbība, kā arī savstarpējā cīņa par ietekmi strādnieku un zemnieku kustībā. Šiem rakstiem piemīt objektivitāte, kā arī vēlme pēc iespējas plašāk atspoguļot 1905. gada revolūcijas notikumus Baltkrievijā. To pamatā ir arhīvu materiāli, revolūcijas dalībnieku atmiņas un periodiskie izdevumi.

Īpaši ir jāatzīmē Z. Žilunoviča raksti "Aless Burbiss: Revolucionārais raksturojums" un "Divdesmit gadu laikā: Atmiņas",[37] kas ir publicēti baltkrievu presē. Neraugoties uz to publicistisko raksturu, šiem rakstiem ir liela nozīme pirmkārt jau tāpēc, ka tajos ir izteikta tēze, ka gromada ir uzskatāma nevis vienkārši par sociālistisko, bet par boļševistisko ideju nesēju un to var uzskatīt par BKP priekšteci. Līdzīgas idejas ir izteicis arī A. Burbiss.[38] Turpmākajos gados, īstenojot cīņu pret tā sauktajiem nacionālajiem demokrātiem, šie apgalvojumi kļuva par pamatu apsūdzībām pret baltkrievu vēsturniekiem (līdzīgi kā Bunda pētniekiem), kuri pētīja revolucionāro kustību, par "divu sakņu" teorijas atbalstīšanu, t.i., par BKP veidošanos uz gromadas un lielinieku organizāciju bāzes.

I. Baraška[39] un M. Meleška[40] pētīja zemnieku kustību un gromadas darbību tās vidē. Šie darbi ir sarakstīti, izmantojot gubernatoru kanceleju arhīvu materiālus, kam autori pievērsās vieni no pirmajiem.

1905. gada revolūcijas notikumiem dažos savos darbos pievēršas arī V. Pičeta,[41] aplūkojot zemnieku un strādnieku kustības priekšnoteikumus, raksturu

un gaitu revolūcijas laikā, kā arī analizējot jautājumu par nošaušanu Kurlovskā. Raksturojot partijas, kas darbojās pirms 1905. gada un revolūcijas laikā, vēsturniekam ir tāds pats viedoklis, kāds vairākumam viņa kolēģu: Bunds ir viens no galvenajiem revolūcijas spēkiem. Daudz uzmanības autors pievērsa gromadai un, kā vēlāk rakstīja vēsturnieki, "neatspoguļoja lielinieku partijas lomu zemnieku un strādnieku kustības organizēšanā"[42].

1905. gada revolūcijas notikumus savos darbos analizē arī viens no vadošajiem baltkrievu pirmskara vēsturniekiem V. Ignatovskis.[43] Darbā "Baltkrievijas vēstures īsi apcerējumi" viņš tikai virspusēji apraksta 1905. gada notikumus, norādot uz strādnieku un zemnieku kustības plašumu,[44] bet darbā "Baltkrievijas vēsture XIX gs. un XX gs. sākumā" tiem ir pievērsta īpaša uzmanība. Šajā darbā ir plašāk atspoguļots revolūcijas sākums, strādnieku kustība, zemnieku kustības formas, vispārējs streiks un 1905. gada decembra Maskavas strādnieku sacelšanās ietekme uz revolucionārās cīņas sparu Baltkrievijā. Diezgan pamatīgi ir raksturota galveno revolucionāro partiju darbība. Tomēr jāatzīmē, ka V. Ignatovskis neatkāpjas no tālaika historiogrāfijas tradīcijām. Piemēram, ebreju proletariāts ir raksturots kā strādnieku visprogresīvākā daļa, Bunds – kā revolucionārās kustības centrālais spēks, ir uzsvērta gromadas loma zemnieku kustības organizēšanā.[45] Īpašu uzmanību vēsturnieks pievērš KSDSP darbībai revolūcijas laikā. Vienlaikus V. Ignatovskis bija viens no pirmajiem ievērojamiem baltkrievu vēsturniekiem, kurš kritiski vērtēja Bundu un gromadu. Jau savā darbā "Baltkrievijas vēstures īsi apcerējumi" viņš rakstīja, ka revolūcijas beigu periodā notiek "partiju šķiriski revolucionārās būtības deformācija un tajās pieaug gan baltkrievu, gan ebreju nacionālais un kultūras darbs"[46], kā rezultātā tās palaida garām jaunu revolūcijas pacēlumu. Pētnieks kritiski vērtē arī Bunda attālināšanos no KSDSP[47] un apšauba gromadas sociāldemokrātisko raksturu.[48]

Salīdzinājumā ar Bunda un gromadas vēstures atspoguļošanu baltkrievu 20. un 30. gadu vidus pētījumos KSDSP darbība pirmās Krievijas revolūcijas laikā nebija tik plaši atspoguļota. Tomēr tā ir minēta Bunda un gromadas vēsturnieku darbos, pētījumos par strādnieku un zemnieku kustību revolūcijas gados, kā arī V. Ignatovska darbā "Baltkrievijas vēsture XIX gs. un XX gs. sākumā".

Gandrīz visos darbos, kas veltīti 1905. gada revolūcijas notikumiem Baltkrievijā, ir norādītas lielinieku vājās un mazinieku spēcīgās pozīcijas šajā novadā. Piemēram, priekšvārdā krājumam "1905. gads Baltkrievijā" M. Šulmans raksta: "KSDSP organizācijas mūsu novadā bija nelielas. Gandrīz visur KSDSP grupu sastāvā bija gan lielinieki, gan mazinieki. Par boļševistiskām tika uzskatītas Minskas un Bobruiskas grupas. [..] Citās grupās bija tikai atsevišķi lielinieki, vai arī tie veidoja noteiktu grupas daļu, kuras precīzu proporciju tagad ir grūti noteikt. Dažās organizācijās lielinieku un mazinieku spēki bija gandrīz vienādi,

piemēram, Daugavpilī un Vitebskā, kur virsroku ņēma te vieni, te otri. Visumā Baltkrievijā nebija labas augsnes boļševistisko ideju plašākai izplatībai."[49] Lielākā daļa tālaika vēsturnieku par revolūcijas galveno politisko spēku uzskatīja Bundu, norādot uz KSDSP visai vājām pozīcijām līdz pat 1905. gada oktobrim.[50] Tas viss kopumā lielākā vai mazākā mērā mazināja pētnieku interesi kā par KSDSP darbību, tā arī pret lieliniekiem. Izņemot M. Potaša darbu "Boļševisms un sīkburžuāziskās partijas 1905. gada revolūcijas laikā Baltkrievijā", gandrīz nebija citu šai problēmai veltītu pētījumu. Mūsuprāt, tā pamatā ir šo pētījumu atrašanās vissavienības zinātnes centru interešu sfērā, kas šajā laikā izstrādāja revolucionārās kustības atspoguļošanas ideoloģiskās koncepcijas. Baltkrievijas Partijas vēstures institūts šajā periodā pārsvarā pētīja 1917. gada notikumus republikā. Saistībā ar 1905. gada revolūciju partijas vēsturnieku pūliņi bija vērsti uz arhīvu materiālu un 1905.–1907. gada revolucionāro notikumu dalībnieku memuāru vākšanu un publicēšanu. Pateicoties viņu pūliņiem, 20. gados ir publicētas E. Beļeņkija, M. Prokopceva, A. Senkeviča, G. Šklovska, I. Jureņeva u.c. atmiņas.[51]

Vienlaikus ir jāatzīmē, ka visi baltkrievu vēsturnieku darbi, kas bija saistīti ar 1905. gada revolūcijas pētīšanu, atradās partijas vadības īpašas uzmanības lokā. Partijas vēsturnieki bija gan materiālu un dokumentu krājumu, gan pētniecisko publikāciju recenzenti, un viņi varēja negatīvi ietekmēt kāda konkrēta darba publicēšanu. Piemēram, pēc Partijas vēstures institūta iniciatīvas bija aizkavēta Baltkrievu kultūras institūta Ebreju sekcijas sagatavotā krājuma "Sarkanās lapas" publicēšana, kas jau atradās spiestuvē. Šajā darbā bija saskatīti pārspīlējumi Bunda lomas atspoguļošanā 1905. gada revolūcijā.[52] Tieši Partijas vēstures institūta, precīzāk, tā vadītāja V. Serbenta darbības dēļ netika publicēta M. Dovnara-Zapoļska "Baltkrievijas vēsture", bet vēsturnieks bija spiests atstāt Baltkrieviju.[53]

Noslēdzot 20. gadu un 30. gadu pirmās puses historiogrāfijas apskatu, ir nepieciešams minēt arī 1928. gadā Viļņā izdotās A. Luckeviča atmiņas "Divdesmit piecu gadu laikā, 1903–1928: Atmiņas par pirmo baltkrievu politisko organizāciju darbību. Baltkrievu revolucionārā gromada. Baltkrievu Sociālistiskā gromada"[54]. Šo grāmatu nevar iekļaut padomju historiogrāfijā, jo tā ir publicēta Rietumbaltkrievijā, kas tajā laikā atradās Polijas sastāvā. Savos memuāros A. Luckevičs diezgan sīki iztirzāja jautājumu par gromadas dalību 1905. gada revolūcijā, pievēršoties gromadas sadarbībai ar Polijas Sociālistisko partiju (PSP) un eseriem, zemnieku kongresa sasaukšanai 1905. gada martā, nošaušanai Kurlovā un citiem notikumiem.[55]

Tādējādi no 20. gadiem līdz pat 1934. gadam Baltkrievijā bija iesākti vēsturiski zinātniskie pētījumi par 1905. gada revolūcijas notikumiem. To kopīgās iezīmes bija interese par pētījumiem, kas saistīti ar strādnieku un zemnieku kustību, kā

arī Bunda, gromadas un KSDSP vēsturi un darbību. Turklāt Bundam bija atvēlēta īpaša loma revolūcijā un pētījumiem par tā darbību bija pievērsta īpaša uzmanība, kas ne vienmēr bija objektīvi pamatota. Ārpus tālaika baltkrievu vēsturnieku pētījumu loka palika nerevolucionārās partijas, cionistu kustība, poļu partijas, melnsimtnieku darbība un iekšējas cīņas problēmas KSDSP. Šajā periodā ir publicēti dokumentu un materiālu krājumi, kas ļāva pavērt plašāku skatu uz 1905.–1907. gada revolūcijas notikumiem. Vienlaikus ir jānorāda uz vēstures pētījumu visai šauro avotpētniecisko bāzi, pārsvarā izmantojot Bunda, KSDSP un gromadas preses materiālus, kā arī revolūcijas notikumu dalībnieku atmiņas. Kaut gan šajos pētījumos ir ietverti Krievijas impērijas valsts institūciju arhīvu dokumenti, tomēr to īpatsvars pārējo avotu vidū ir neliels.

1905.–1907. gada revolūcijas vēstures pētījumu svarīga iezīme bija tā, ka daudzi to autori bija revolūcijas notikumu dalībnieki, to vai citu politisko partiju biedri. Tādējādi viņi ne vienmēr spēja objektīvi aplūkot revolūcijas notikumus, īpaši jautājumus par attiecībām starp partijām. Tas viss pastiprināja tālaika pētījumu subjektīvo raksturu.

1905. gada revolūcijas historiogrāfiju negatīvi ietekmēja tie politiskie procesi, kas, sākot ar 20. gadu vidu, notika BPSR sabiedriskajā dzīvē. Vispirms jau pastiprinājās partijas kontrole pār vēstures zinātni, kas bija saistīta ar pakāpenisku "ģenerālās līnijas" jeb noteikto vēstures kanonu ieviešanu. Paralēli norisinājās cīņa ar dažādiem novirzieniem un atkāpēm, kas noveda gan pie Baltkrievijas vēstures, gan 1905. gada vēstures sagrozīšanas. Tā sākās ar Krievijā izvērsto cīņu pret "trockistiem" un pakāpeniski ieguva vietējas iezīmes. 20. gadu beigās sākās cīņa pret tā sauktajiem nacionālajiem demokrātiem – baltkrievu inteliģences pārstāvjiem, tostarp arī vēsturniekiem, bet 30. gadu sākumā – pret "ebreju nacionālistiem un bundiešiem". Daudzus pētījumus aizliedza, bet to autorus pakļāva represijām. Tā rezultātā tika noklusēti vai vulgarizēti daži 1905. gada revolūcijas notikumi, sagrozot nelieliniecisko partiju lomu tajos.

1905. gada revolūcijas historiogrāfijas attīstību spēcīgi ietekmēja arī pētnieku un to darbu sadrumstalotība pēc "nacionāli institucionālā" principa. Tādējādi nebija iespējams pirmās Krievijas revolūcijas komplekss pētījums 20. gados un 30. gadu pirmajā pusē, ko vēl neiespējamāku darīja 20. gadu beigās nostiprinājušās Partijas vēstures institūtā strādājošo partijas vēsturnieku pozīcijas. Sākot ar 1927. gadu, viņu darbības rezultātā notika 1905. gada revolūcijas vietējo notikumu un īpaši 1917. gada notikumu vēstures pakļaušana centram, kā rezultātā veidojās revolūcijas procesu vissavienības sinhronizācija un savstarpējā atkarība. Tas īpaši izpaudās, sākot ar 1934. gadu, kad baltkrievu historiogrāfija pārstāja eksistēt kā patstāvīgs lielums, kļūstot par vissavienības padomju historiogrāfijas reģionālu atzaru.

Baltkrievijas padomju historiogrāfijas otrais posms, kas aptvēra 30. gadu otro pusi – 50. gadu pirmo pusi, ir viens no sarežģītākajiem tās attīstībā. Tas ir laiks, kad Baltkrievijas vēstures zinātni pakļāva vissavienības modelim, nostiprinot vienotus kanonus, saskaņā ar kuriem pārrakstīja vēsturi. Pirmkārt tas ietekmēja revolūcijas notikumu vēstures atspoguļojumu. Tomēr izsekot šo procesu ir grūti, jo nav iespējams atrast lielāko daļu tekstu. Politisko represiju rezultātā daudzi uzrakstītie darbi tā arī nebija publicēti. Tas pilnībā skar arī 1905. gada revolūcijas notikumu pētījumus.

Saskaņā ar V. Mihņuka datiem no 1935. līdz 1936. gadam BKP CK Partijas vēstures institūts sagatavoja publicēšanai šādus darbus: rakstu krājumi "Baltkrievu lielinieku dalība 1905.–1907. gada revolūcijā", "1905. gads Baltkrievijā", M. Molokoviča brošūra "Poļesjes komiteja", A. Zuzkova monogrāfija "1905. gads Baltkrievijā". Tomēr tie tā arī nebija publicēti.[56] Par tiem var spriest, tikai pamatojoties uz diviem A. Zuzkova un F. Papova rakstiem,[57] kas parādījās tālaika presē. Strādnieku, zemnieku un karavīru revolucionārā kustība Baltkrievijā 1905. gadā tajos bija atspoguļota kā Viskrievijas revolucionārā procesa neatņemama sastāvdaļa. Pirmo reizi Baltkrievijas padomju historiogrāfijā bija pasludināts, ka šo kustību vadīja lielinieki. Asi bija kritizēta Bunda, gromadas, mazinieku un eseru darbība un norādīts, ka cīņa pret šīm partijām kļuva par Baltkrievijas lielinieku organizāciju formēšanas konsolidējošu momentu.

2. pasaules kara padomju un vācu perioda laikā 1905. gada revolūcijas pētījumi pārtrūka, atsākoties tikai 50. gadu sākumā, kad bija aizstāvētas daudzas kandidāta disertācijas, kas veltītas atsevišķu revolūcijas aspektu pētīšanai. Tie ir N. Pašenceva, O. Rudajas, V. Šatillo un K. Petrova darbi.[58]

Pēckara gados atsākās materiālu publicēšana par Baltkrievijas vēsturi, kas bija iesākta vēl pirmskara laikā, un 1953. gadā bija publicēts šo materiālu trešais sējums "Baltkrievijas vēstures dokumenti un materiāli, 1900.–1917. gads".[59] Dokumenti un materiāli, kas atspoguļo 1905. gada revolūcijas notikumus, ir apkopoti ceturtajā, visapjomīgākajā krājuma sadaļā "Baltkrievija pirmās buržuāziski demokrātiskās revolūcijas laikā, 1905.–1907. gads". Sastādītāji tos ir sadalījuši apakšnodaļās – strādnieku kustība, KSDSP darbība, zemnieku kustība, karavīru kustība, skolēnu un studentu kustība –, kam bija jāatspoguļo revolucionārās kustības specifika Baltkrievijā. Pēdējā apakšnodaļā "Buržuāzija un carisms cīņā pret revolūciju" ir ievietoti dokumenti, kas atspoguļoja varas pasākumus revolucionārās kustības apspiešanai.

Šī sējuma sastādītāji ir pilnībā ignorējuši pirmskara dokumentu un materiālu krājumus. Tajā vispār nav minēti iepriekšējo periodu 1905. gada revolūcijas notikumu pētījumi. Veidojās priekšstats, ka tas ir ne tikai pirmais darbs baltkrievu historiogrāfijā, bet arī pats pirmais pētījums par 1905. gada revolūciju.

Atšķirībā no pirmskara laikā publicētajiem dokumentu un materiālu krājumiem, kuros to autori centās maksimāli plaši atspoguļot revolūcijas visus notikumus Baltkrievijā, parādīt ikvienas revolucionārās partijas un organizācijas darbību, krājuma "Baltkrievijas vēstures dokumenti un materiāli" trešajam sējumam bija pavisam citādi uzdevumi. Priekšvārdā par to raksta arī tā sastādītāji: "Apakšnodaļā "KSDSP organizāciju darbība" ir mēģināts parādīt lielinieku vadošo lomu Baltkrievijas darbaļaužu masu organizēšanā, lielinieku cīņu pret maziniekiem, Bundu, eseriem un citām oportūniskām grupām un partijām, kas jau 1905.–1907. gada revolūcijas laikā parādīja savu kontrrevolucionāro dabu."[60] Arhīvu dokumenti un materiāli bija skrupulozi atsijāti un rediģēti, tāpēc būtu lieki atgādināt, ka to vidū nebija vietas tiem dokumentiem, kuru autori bija no citām revolucionārajām partijām vai kuri kaut kādā mērā liecināja par to darbību. Dokumentu atlase notika arī pēc cita principa. Krājumā publicētajiem dokumentiem bija jāapliecina, "ka Baltkrievijas darbaļaužu masu revolucionārā cīņa bija 1905.–1907. gada Viskrievijas revolūcijas neatņemama sastāvdaļa un tā attīstījās tiešā krievu darbaļaužu šķiras ietekmē un vadībā"[61]. Tādējādi Baltkrievijas vēstures zinātne jautājumā par revolūcijas notikumu atspoguļošanu šajā periodā pilnībā atbilda vissavienības standartam.

1955. gadā BPSR, tāpat kā visā Padomju Savienībā, svinīgi atzīmēja 1905. gada Krievijas revolūcijas 50. gadadienu. Par godu šim notikumam ar BPSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta un BPSR Arhīvu pārvaldes spēkiem bija sagatavots un publicēts dokumentu un materiālu krājums "Revolucionārā kustība Baltkrievijā 1905.–1907. gadā".[62] Krājumā ir iekļauti sastādītāju atlasītie PSRS un BPSR arhīvu materiāli, pārsvarā varas iestāžu – Policijas departaments, Tieslietu ministrija, guberņu žandarmērijas pārvaldes utt. – dokumenti, lielinieku laikrakstu – *"Vpered"*, *"Novaja žizņ"*, *"Proletarij"* utt. – paziņojumi, KSDSP komiteju un grupu lēmumi un proklamācijas, rezolūcijas, streikotāju prasības, zemnieku sapulču lēmumi u.c. materiāli.

Publicēto dokumentu atlase, tāpat kā "Dokumentu un materiālu" trešajā sējumā, bija izteikti tendencioza un vērsta uz KSDSP vadošās lomas atzīšanu revolucionārās kustības organizēšanā un vadīšanā. Uz to norāda arī krājuma sastādītāji: "Šā krājuma mērķis padarīt zināmus padomju sabiedrības plašajām masām visvērtīgākos dokumentus un materiālus, kas atspoguļo varonīgo Baltkrievijas strādnieku un zemnieku cīņu boļševistisko organizāciju vadībā pret carismu, kapitālistiem un muižniekiem pirmās krievu tautas revolūcijas laikā."[63]

Šo nostādņu dēļ krājumā nav ietverti dokumenti un materiāli par Bunda, gromadas, PKuLSD[64] un mazinieku darbību. Izņemot dažus dokumentus, šīs organizācijas vispār nav pieminētas ne ievadvārdos, ne piezīmēs. Izņēmums ir tikai gromada, par kuru ir pateikts, ka tā "aizstāvēja baltkrievu buržuāzijas,

muižnieku un budžu intereses. Gromadas programmas un praktiskās darbības pamatā bija vienošanās ar buržuāziju un muižniekiem, šķiru cīņas noliegšana, tika sludināta baltkrievu tautas norobežošanās no krievu revolucionārās strādnieku šķiras. Gromada centās pretnostatīt sevi strādnieku un demokrātiskajām organizācijām, tomēr tā neguva plašu baltkrievu tautas masu atbalstu."[65]

Krājumā nebija ietverti ne šo organizāciju dokumenti, nedz arī – ar retiem izņēmumiem – materiālu, kas norādītu uz lielinieku attiecībām ar šīm partijām. To atzīmēja arī paši sastādītāji: "Krājumā nav pietiekami daudz dokumentu par lielinieku cīņu pret maziniekiem, bundiešiem, baltkrievu nacionālistiem, jo šādu dokumentu arhīvos nav daudz."[66]

Īpaši ir jāatzīmē fakts, ka dažos krājumā publicētajos dokumentos ir izlaidumi. Kaut gan šis moments ir norādīts ievaddaļā – teksta daļas, kas neattiecas uz BPSR teritoriju, vispārējās frāzes, tās teksta daļas, kas ir atspoguļotas citos publicētajos dokumentos, atkārtojušos uzvārdu saraksti ir izlaisti[67] –, konkrētajos dokumentos tas ne vienmēr bija attaisnojams. Piemēram, 599. dokumentā ir izlaisti Grodņas guberņas teritorijā darbojošos nelegālo arodbiedrību nosaukumi.[68] Kopumā ir vairāki šādi piemēri.

Šī krājuma autori un sastādītāji, tāpat kā viņu priekšgājēji, publicējot trešo dokumentu sējumu par Baltkrievijas vēsturi, ir pilnībā ignorējuši pirmskara izdevumus. Ir vienīgi norādīts, ka materiāli un dokumenti par šo periodu ir publicēti 1953. gadā krājuma "Dokumenti un materiāli par Baltkrievijas vēsturi" trešajā sējumā.

Gandrīz tāds pats raksturs un saturs bija dokumentu un materiālu krājumam "Revolūcijas notikumi Gomeļā un Gomeļas apgabalā Krievijas pirmās revolūcijas laikā",[69] kura mērķis bija dokumentāri atspoguļot KSDSP Poļesjes komitejas darbību.

1955.–1956. gadā sakarā ar Krievijas pirmās revolūcijas 50. gadadienas svinībām BPSR publicēja dažādus rakstus un brošūras, kurās 1905.–1907. gada notikumi ir atspoguļoti pilnībā vai pa posmiem vai arī aprakstīti revolucionārie notikumi atsevišķās pilsētās vai guberņās. Pārsvarā šiem darbiem bija propagandas vai aprakstošs raksturs, turklāt tajos ir izmantoti galvenokārt tikai tie dokumenti, kas bija publicēti 50. gados.[70] Šīs publikācijas bija paredzētas, lai vēsturiskajā apziņā nostiprinātu 1905. gada revolūcijas atspoguļošanas jaunu modeli.

Šajā kontekstā ir jāatzīmē V. Šacilas monogrāfija "Revolucionārā cīņa Minskā Krievijas pirmās revolūcijas laikā, 1905.–1907. gads".[71] Pēc būtības tas bija vienīgais tālaika zinātniskais pētījums, kas veltīts 1905. gada notikumiem. Autors ir izmantojis Minskas apgabala Valsts arhīva dokumentus un materiālus, statistikas krājumus, V. Ļeņina darbus un KSDSP periodiku. Monogrāfijas priekšvārdā autors aksiomu veidā ir izklāstījis galvenās ideoloģiskās tēzes, kas bija raksturīgas staļi-

nisma perioda 1905. gada revolūcijas historiogrāfijai: Krievijas pirmā revolūcija ir svarīgs posms darbaļaužu cīņā par savu sociālo un nacionālo atbrīvošanu; ņemot vērā tās uzdevumus, revolūcija bija buržuāziski demokrātiska pēc rakstura, bet pēc proletariāta lomas tajā un cīņas metodēm un līdzekļiem – proletāriska; tā kā zemnieku cīņa par zemi veido revolūcijas galveno ekonomisko saturu, vienlaikus to var uzskatīt par zemnieku revolūciju; 1905.–1907. gada cīņās ir izveidojusies strādnieku un zemnieku šķiras savienība; strādnieku un zemnieku šķiras cīņu vadīja Komunistiskā partija – īsti marksistiska jauna tipa partija; 1905. gada revolūcija atšķiras no 17.–19. gadsimtā Rietumvalstīs notikušajām buržuāziskajām revolūcijām ar proletariāta vadošo lomu un strādnieku un zemnieku šķiru savienību; revolucionārajā cīņā par savu sociālo un nacionālo atbrīvošanu piedalījās visas Krievijas tautas, kas cīnījās kopā ar krievu proletariātu.[72]

V. Šacilas darba pamatdaļa sastāv no trim nodaļām. Pirmajā ir aplūkota Minskas ekonomiskā attīstība 20. gadsimta sākumā, kā arī strādnieku stāvoklis. Otrajā nodaļā autors analizē strādnieku kustību pilsētā revolūcijas priekšvakarā – 1901.–1904. gadā. Trešā nodaļa skar revolūcijas notikumus Minskā. Strādnieku kustības pirmsākumus un attīstību pilsētā 1905. gada revolūcijas priekšvakarā un tās laikā vēsturnieks ir atspoguļojis visumā plaši. Vienlaikus monogrāfijas autors sava laika historiogrāfijas tradīcijās par vienīgo revolucionāro partiju novadā uzskata KSDSP. Turklāt darbā parādās ideja par Krievijas sociāldemokrātiskās kustības augšupejošu attīstību 20. gadsimta pirmās desmitgades laikā. No darba loģikas izriet, ka, sākot ar KSDSP 1. kongresu, šī partija bija noteikusi "pareizo līniju", kas vēlāk, pateicoties V. Ļeņina un "iskriešu" darbībai, pārgāja boļševismā. Reiz parādoties Baltkrievijā, šī līnija nemitīgi attīstījās, savā gaitā pārvarot vietējo organizāciju šaurās nesaskaņas un noturoties cīņās pret maziniekiem. Cenšoties pierādīt šīs teorijas atbilstību patiesībai, V. Šacila dažkārt izmanto faktu klaju falsifikāciju. Piemēram, šāds izvilkums no viņa darba: "Liela ietekme uz sociāldemokrātiskās kustības attīstību Minskā un visā Baltkrievijā bija F. Dzeržinska – viens no ļeņiniešu gvardes izcilākajiem vadītājiem un cīnītājiem – revolucionārajai darbībai. 1897.–1900. gadā F. Dzeržinskis vairākkārt apmeklēja Minsku. Nav šaubu, ka viņa sakariem ar Baltkrievijas sociāldemokrātu pulciņiem bija liela nozīme revolucionārās kustības attīstības jomā."[73] Diez vai vēsturniekam nebija zināms fakts, ka "uzticamais ļeņinietis" F. Dzeržinskis no 1895. gada bija Lietuvas Sociāldemokrātiskās partijas biedrs, bet 1899.–1900. gadā aktīvi piedalījās PKuLSD izveidošanā un darbībā. Par KSDSP biedru F. Dzeržinskis kļuva tikai 1906. gadā, kad 4. (Apvienošanās) kongresā viņu iekļāva tās CK kā PKuLSD pārstāvi. Ņemot vērā minēto, nav brīnums, ka KSDSP Minskas grupas darbību gan tās pirmsākumos, gan revolūcijas laikā monogrāfijas autors raksturo kā ļeņinisku un boļševistisku.[74]

Savā pētījumā V. Šacila nemaz nepieskaras Bunda, gromadas, eseru un mazinieku darbībai Minskā 1905. gada revolūcijas laikā. Šīs partijas sporādiski parādās grāmatā, vienīgi kad ir nepieciešams atspoguļot KSDSP sekmīgu cīņu pret tām.[75]

Tādējādi laika posms no 30. gadu otrās puses līdz 50. gadu vidum Baltkrievijā ir 1905. gada revolūcijas notikumu vēstures pētījumu attīstības otrais periods, kad lielākā uzmanība baltkrievu historiogrāfijā ir pievērsta revolūcijas notikumu pētīšanas noteiktu kanonu veidošanai. Galvenie pētnieku centieni bija pierādīt un nostiprināt KSDSP vadošo lomu 1905. gada revolūcijā. Līdz ar to ārpus zinātnieku interešu loka palika daudzas Krievijas pirmās revolūcijas problēmas, bija pārtraukta Bunda, eseru, gromadas u.c. demokrātisko partiju un organizāciju izpēte. Tālaika historiogrāfijai ir raksturīgs pilnīgs nihilisms pret iepriekšējiem vēstures pētījumiem.

50. gadu vidū BPSR ZA Vēstures institūta pētnieku spēkiem bija sagatavoti un publicēti attiecīgi rediģēti dokumentu un materiālu krājumi, kas iezīmēja, pareizāk sakot, ierobežoja vēstures pētījumu avotu bāzi. Faktiski šie krājumi orientēja pētniekus uz "pareizajiem" dokumentiem, neizmantojot tādus, ar kuriem nebija iespējama 1905. gada revolūcijas Baltkrievijā "pareizās" vēstures uzrakstīšana.

Vienlaikus ir jāatzīmē baltkrievu staļiniskās historiogrāfijas pozitīvā iezīme, proti, sākās 1905. gada revolūcijas izpēte disertācijās, kas veidoja priekšnoteikumus jaunu dokumentu un materiālu (pārsvarā no arhīviem) ieviešanai zinātniskajā apritē. Kopumā Krievijas pirmās revolūcijas Baltkrievijas notikumu historiogrāfijas otrā perioda galvenās iezīmes ir zems pētījumu zinātniskais līmenis, to propagandas un populistiskais raksturs, vēlme iegrožot un noturēt vēstures daiļrades dzīvo procesu totalitārās komunistiskās ideoloģijas ietvaros.

1905. gada revolūcijas historiogrāfijas attīstības trešais periods sākās 50. gadu beigās un turpinājās līdz 80. gadiem, kad pēc PSRS sabrukuma izzuda arī padomju historiogrāfija. Šajā posmā turpinājās 1905. gada notikumu izpēte disertācijās, kas vainagojās ar četrām zinātņu doktora – E. Direnoks, V. Sološenko, A. Voranava un K. Šabuņa – un divām zinātņu kandidāta – M. Martuhova un N. Pavlučenko – disertācijām, kurās ir aplūkoti dažādi 1905. gada revolūcijas aspekti.[76] Gandrīz visi darbi pirms vai pēc disertācijas aizstāvēšanas ir publicēti kā monogrāfijas. Izņēmums ir tikai N. Pavlučenko disertācija.[77]

Šā perioda pirmā monogrāfija ir A. Voranavas grāmata "Strādnieku kustība Baltkrievijā 1905.–1907. gada revolūcijas priekšvakarā un tās laikā",[78] kas publicēta 1960. gadā. Monogrāfijas avotu bāze ir arhīvu dokumenti, lielinieku preses izdevumu materiāli, KSDSP uzsaukumi un proklamācijas, revolūcijas dalībnieku memuāri. Par īpašu avotu kļuva V. Ļeņina darbi, kas izmantoti kā pētījuma metodoloģiskā bāze.

Monogrāfiju veido trīs daļas: 1) rūpniecības attīstība un darbaļaužu šķiras stāvoklis Baltkrievijā 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā; 2) strādnieku kustība 1905.–1907. gada revolūcijas priekšvakarā; 3) strādnieku kustība Baltkrievijā revolūcijas laikā. Milzīga uzmanība darbā ir veltīta strādnieku šķiras nacionālajam sastāvam, turklāt autore cenšas pierādīt, ka tēze par to, ka tajā dominēja ebreji, neatbilst patiesībai.[79] Tas ir darīts ar mērķi apgāzt tēzi par reālajiem priekšnoteikumiem Bunda popularitātei strādnieku vidū.

Neraugoties uz nosaukumu, A. Voranavas monogrāfija ir pārsvarā veltīta strādnieku kustības atspoguļošanai un KSDSP darbībai Baltkrievijā 1905.–1907. gada revolūcijas laikā. Autore detalizēti aplūko marksistu pulciņu veidošanos un KSDSP 1.–3. kongresu. Grāmatas pamatideja ir tā, ka strādnieku kustību Krievijas pirmās revolūcijas laikā Baltkrievijas teritorijā vadīja lielinieki.[80] Tomēr šīs idejas deklarēšana darbā ne vienmēr ir loģiski pamatota. Ļoti bieži autore citē dokumentus, kur parādās lielinieku vājums, sīkburžuāzisko partiju, Bunda un eseru skaitliskais pārsvars Baltkrievijas guberņās.[81]

Šīm partijām monogrāfijā ir veltīta īpaša uzmanība. Pirmkārt tas skar Bundu, kas raksturots kā "sīkburžuāziskā ebreju nacionālistiskā partija"[82]. Īpaši uzsvērts, ka Bunds izmantoja buržuāzijas materiālo palīdzību un "varas iestādes pret to nevērsās tik stingri kā pret marksistiem," ka to nevar uzskatīt par strādnieku kustības pamatlicēju Baltkrievijā, jo patiesībā "Bunds traucēja strādnieku kustības attīstībai Baltkrievijā"[83].

Savā darbā autore pievērsās ne tikai Bundam, bet arī analizēja Ebreju neatkarīgās strādnieku partijas (ENSP) darbību, ko izveidoja ar policijas (Zubatovs) palīdzību. Analizējot ENSP un Bunda attiecības, pētniece izvirzīja tēzi, ka "ar mērķi saglabāt ietekmi amatnieku un amata strādnieku vidū Bunds oficiāli iestājās pret ENSP – Zubatova ielikteņiem Baltkrievijā. Tomēr Bunda CK organizēja slepenas sarunas ar ENSP, vēloties panākt vienošanos."[84] A. Voranava pievērsās arī "Paolej-Cion" un cionistu sociālistu darbībai Baltkrievijā.

Īpaša uzmanība monogrāfijā veltīta gromadai. Autore neatzina tās sociālistisko raksturu, apgalvojot, ka gromada bija ideoloģiski tuva eseriem. Šīs partijas ir pasludinātas par sīkburžuāziskām un nacionālistiskām. Attiecībā uz to sociālo bāzi viennozīmīgi ir apgalvots, ka tām bija "ietekme uz atpalikušajiem strādnieku slāņiem un sīkburžuāziju", bet šo partiju politiskā līnija ļauj tās pieskaitīt liberālās buržuāzijas nometnei, t.i., kontrrevolūcijai.[85]

A. Voranavas darbam ir raksturīga tā pati tendence, kas 30.–50. gadu historiogrāfijai, – 1905. gada revolūcijas notikumu Baltkrievijā aplūkošana kā Viskrievijas procesu neatņemama sastāvdaļa.[86] Turklāt strādnieku kustība grāmatā ir attēlota shematiski. Autore "nav pamanījusi" daudzus strādnieku streikus, dokumenti par kuriem ir publicēti krājumos, vienlaikus ir aprakstītas "akcijas", par kurām nav atrasti dokumentāri pierādījumi.

Šī perioda darbu vidū īpašu uzmanību piesaista K. Šabuņas monogrāfija "Agrārais jautājums un zemnieku kustība Baltkrievijā 1905.–1907. gada revolūcijas laikā".[87] Tās uzrakstīšanai izmantots plašs avotu loks, un tā līdz pat mūsdienām ir vispilnīgākais pētījums par agrārajām attiecībām un zemnieku kustību Baltkrievijā 1905.–1907. gadā baltkrievu historiogrāfijā. Monogrāfijā ir atspoguļoti jautājumi, kas saistīti ar zemes īpašumtiesībām novadā, tirdzniecības un dzimtbūtnieciskās saimniekošanas formu samēru, baltkrievu zemnieku sociālo noslāņošanos un vispārējo stāvokli. Vispilnīgāk monogrāfijā ir aprakstīta zemnieku kustība. Zinātnieks ir pētījis revolucionārās kustības pirmsākumus, attīstību un raksturu 1905.–1907. gadā zemnieku vidū. Monogrāfijā diezgan objektīvi ir parādītas zemnieku cerības un centieni, viņu neorganizētie un stihiskie protesti. Pirmo reizi baltkrievu vēstures zinātnē ir salīdzināta zemnieku revolucionārās darbības forma un raksturs rietumu un austrumu guberņā, atklāti atšķirību iemesli un specifika.

Īpašu uzmanību pētnieks ir veltījis dažādu politisko spēku, pirmkārt KSDSP centieniem ietekmēt zemnieku kustību. Viņa savāktie arhīvu dokumenti rāda lielinieku darbu zemnieku vidū. Neraugoties uz apgalvojumiem par šī darba lielo lomu revolucionārās kustības attīstībā Baltkrievijas lauku apgabalos, K. Šabuņa secina, ka lieliniekiem izdevās izplatīt savu ietekmi un tieši vadīt tikai daļu zemnieku protestu.[88]

Monogrāfijā ir pievērsta uzmanība jautājumiem par citu politisko partiju – Bunds, eseri, kadeti, Konstitucionālā katoļu partija – darbību Baltkrievijā. Darbā ir aplūkotas šo partiju agrārās programmas un parādīti to centieni izplatīt savu ietekmi zemnieku kustībā. Vienlaikus darbā nav pienācīgi novērtēta eseru darbība; autors apgalvo, ka to darbībai novadā nebija sociālas bāzes.[89]

Īpašu uzmanību K. Šabuņa velta gromadas darbības un programmas analīzei. Cenšoties pierādīt partijas buržuāzisko un nacionālistisko raksturu, vēsturnieks apgalvo, ka tā nerealizēja aktīvu politisko darbību, bet aprobežojās ar lapiņu un uzsaukumu izplatīšanu.[90] Analizējot gromadas programmu, pētnieks secina, ka tā ir nepareiza, juceklīga un neatbilda zemnieku interesēm. Tieši šis fakts, kā arī partijas nacionālistiskais raksturs, pēc zinātnieka viedokļa, padarīja nereālu tās popularitāti zemnieku plašu masu vidū.[91]

1905. gada revolūcijas notikumi Poļesjē daļēji ir atspoguļoti E. Direnoka monogrāfijā "Poļesjes lielinieku organizācija cīņā pret carismu, 1903.–1917. gada marts".[92] Darbā ir aplūkota strādnieku un zemnieku kustības hronika 1905.–1907. gadā Gomeļā un tās apkārtnē, Poļesjes KSDSP komitejas darbība, iekšējā cīņa komitejā starp lieliniekiem un maziniekiem, Poļesjes KSDSP organizācijas 1. kongresa sasaukšana un darbība.[93] Vienlaikus autors ir ignorējis vispārzināmus tālaika Gomeļas politiskās dzīves notikumus. Īpaši tas skar vietējās eseru organizācijas darbību.

70. gados 1905. gada revolūcijas notikumu izpēte Baltkrievijā gandrīz pārtrūka. Šajā periodā neparādās neviena monogrāfija par šo problēmu. Izņēmumi ir propagandiski raksti presē, kam nav nekādas zinātniskas vērtības.[94]

Interese par Krievijas pirmās revolūcijas problemātiku atkal parādās 80. gados. Šajā laikā ir publicētas V. Sološenko, M. Martuhovas un A. Koroļa monogrāfijas.

V. Sološenko pētījumā "Lielinieki cīņā pret sīkburžuāziskajām partijām Baltkrievijā, 1903.–1917. gada marts"[95] pirmo reizi kopš 20.–30. gadiem cenšas raksturot visu demokrātiskās kustības spektru Baltkrievijā 20. gadsimta sākumā. Kā atzīmē autors, galveno uzmanību viņš pievērsis 1905.–1907. gada notikumiem.[96] Pētījumā ir aplūkotas un raksturotas no tālaika baltkrievu padomju historiogrāfijas viedokļa visas demokrātiskās partijas, kas darbojās Baltkrievijas teritorijā. Autors galvenokārt cenšas pierādīt un parādīt lielinieku dominējošo lomu revolucionārajā kustībā. Lai to panāktu, autors dažkārt falsificē faktus, bet, ja faktu nebija, tad viņš tos izdomā.[97] Tā rezultātā šajā darbā ir pieļautas rupjas kļūdas un falsifikācijas gan attiecībā uz demokrātisko partiju un KSDSP darbību, gan revolucionāro kustību kopumā.

KSDSP darbībai 1905.–1907. gadā ir veltīta arī A. Koroļa monogrāfija "Lielinieki 1905.–1907. gada revolūcijas laikā".[98] Tāpat kā iepriekšējo pētījumu, arī šā darba pamatā ir lielinieku vadošās lomas pierādīšana revolucionārajā kustībā Baltkrievijā. A. Koroļa monogrāfijai ir deklaratīvs raksturs, un tai nav pietiekamas avotpētnieciskās bāzes. Daudziem tajā minētiem notikumiem un autora apgalvojumiem nav faktoloģisku pierādījumu.

Sabiedriski politiskās cīņas jautājumam ir veltīta arī M. Martuhovas monogrāfija "Revolūcijas lūzuma punkts: Sabiedriski politiskā kustība Baltkrievijā sakarā ar Valsts domes izveidošanu Krievijā, 1905. gada augusts –1906. gada jūlijs".[99] Revolūcijas notikumiem tieši Baltkrievijā ir veltīta tikai otrā nodaļa. Atšķirībā no iepriekšējiem pētījumiem, kur galvenā uzmanība pievērsta lielinieku darbībai, M. Martuhovas monogrāfijā ir aplūkotas visas politiskās partijas, kas tolaik darbojās Baltkrievijas teritorijā. Autore sadala tās trijās nometnēs – demokrātiskā, liberāli monarhistiskā un valdības nometne. Šāda dalījuma pamatā ir V. Ļeņina klasifikācija.[100] Demokrātiskajā nometnē autore iekļauj KSDSP, eserus, gromadu, Bundu un "proletārā cionisma" partijas – Cionistiski sociālistisko strādnieku partiju, Ebreju sociāldemokrātisko strādnieku partiju "Paolej-Cion" un Sociālistisko ebreju strādnieku partiju. Vadošā loma šajā nometnē bija KSDSP, kas apvienoja pārējās "kreisā bloka" partijas. Tā ir atzīta par vienīgo un "līdz galam konsekventu un nesamierināmu cīnītāju pret visām ekspluatācijas formām un tām atbilstošām virsbūvēm"[101]. Tomēr jāatzīmē, ka tas ir viens no pirmajiem baltkrievu vēsturnieku darbiem par 1905. gada revolūciju, kurā norādīts ne tikai

uz pašas KSDSP nevienveidīgumu (atzīts, ka tās rindās bija gan lielinieki, gan mazinieki un samierinātāji), bet arī uz nelieliniecisko elementu pārsvaru atsevišķās partijas organizācijās.[102]

Pārējās demokrātiskās nometnes partijas raksturotas vai nu kā nacionālistiskas un sīkburžuāziskas (ebreju partijas), vai arī kā tautiskas un sīkburžuāziskas (gromada, eseri). Saskaņā ar jau izveidojušos padomju historiogrāfijas tradīciju ir izvirzīta tēze par to popularitāti revolucionāri noskaņoto, bet politiski neizglītoto iedzīvotāju slāņu vidū. Par ebreju partijām – "Paolej-Cion", Cionistiski sociālistisko strādnieku partiju un Bundu – ir apgalvots, ka tām piemita divkosība un nekonsekventa attieksme pret piedalīšanos Valsts domes vēlēšanās.[103]

M. Martuhovas darbā pirmo reizi īpaša uzmanība ir pievērsta liberālo un monarhistisko partiju darbībai Baltkrievijā. Pirms tam šīs partijas nešķirojot bija pasludinātas par kontrrevolucionārām un netika zinātniski pētītas. Šīs partijas autore sadala divās nometnēs – liberāli monarhistiskā un valdības nometnē. Liberāli monarhistiskajai nometnei piederēja kā Viskrievijas konstitucionāli demokrātiskā partija, tā arī daudzas vietējās konstitucionālas ievirzes nacionālās partijas.[104]

Valdības nometnē M. Martuhova iekļāva "17. oktobra savienību", Krievu tautas savienību, Krievu nomaļu savienību, Īsteni krievu cilvēku savienību un Ziemeļrietumu padomi (veči).[105] Ne visai pamatoti šai nometnei ir pieskaitīta Lietuvas un Baltkrievijas Konstitucionālā katoļu partija.[106]

Interese par 1905. gada revolūcijas notikumiem pastiprinājās 1985. gadā sakarā ar revolūcijas 80. gadadienas svinībām. Šajā laikā izdevumos "Baltkrievijas Komunists" un "BPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstnesis" parādījās daudzi raksti, kas bija veltīti dažādiem revolūcijas notikumu aspektiem Baltkrievijā.[107] Tomēr tiem nav īpašas vērtības to informatīvi izglītojoša, nevis zinātniska rakstura dēļ. Izņēmums ir M. Biča raksts, kurā ar konkrētiem faktiem ir aizstāvēta doma par gromadas demokrātisko raksturu un tās lomu baltkrievu kustības attīstībā.

Tādējādi laiks no 50. gadu beigām līdz 80. gadu sākumam ir baltkrievu padomju historiogrāfijas attīstības pēdējais periods. 1905. gada revolūcijas notikumu izpētei šajā laikā ir ciklisks raksturs. Visumā ražīgi tā attīstījās 60. gados, 70. gados interese par šo tēmu apsīka, tomēr 80. gados interese atjaunojās, ko apstiprina jaunu pētījumu parādīšanās. Šā perioda kopīga iezīme ir tā, ka baltkrievu historiogrāfija bija atkarīga no shēmām un dogmām, kas bija nostiprinātas vissavienības darbos, un tas kļuva par daudzu darbu zinātniskās neobjektivitātes iemeslu. Virkne problēmu ir izpētīta virspusēji, bez pienācīgas analīzes, arī avotu bāze ir bijusi vienpusīga un attieksme pret tiem – nekorekta.

1905. gada revolūcijas notikumi Baltkrievijā ir atspoguļoti arī baltkrievu emigrantu pētījumos. Īpaši ir jāaplūko Minhenes PSRS izpētes institūta zinātnieka Antona Adamoviča monogrāfijas, kas publicētas ar pseidonīmu N. Ņedoseks. 50. gados ir laisti klajā divi pētījumi: "Boļševisma vēstures Baltkrievijā apcerējumi, I: Boļševisms ceļā uz kontroles nodibināšanu pār Baltkrieviju" un "Boļševisms revolucionārajā kustībā Baltkrievijā: Ievads boļševisma vēsturē Baltkrievijā".[108] Pirmais pētījums skar lielinieku darbību 1. pasaules kara laikā un 1917. gadā, otrais darbs ir veltīts sociāldemokrātiskās kustības analīzei, sākot ar 19. gadsimtu un beidzot ar 1914. gadu. Autors skrupulozi seko līdzi sociāldemokrātijas attīstībai no brīža, kad tās idejas parādās Baltkrievijas teritorijā, sadala šo procesu periodos, norāda uz šīs kustības ebreju un poļu pirmsākumiem, aplūko novadā darbojušos galveno sociāldemokrātisko partiju – Bunda, KSDSP, PKuLSD, gromadas un Lietuvas Sociāldemokrātiskās partijas – izveidošanās vēsturi, boļševisma rašanos un tā izplatīšanos Baltkrievijā. Īpašu uzmanību N. Ņedoseks velta Krievijas pirmās revolūcijas notikumiem. Pamatojoties uz pieejamiem avotiem, autors aplūko to hronoloģiju, norāda, ka 1905. gada sākumā streikus organizēja pārsvarā Bunds.[109] Grāmatā ir aprakstīta arī cīņa starp partijām revolūcijas laikā, KSDSP centieni atrast saskarsmes punktus ar Bundu, cīņa starp lieliniekiem un maziniekiem KSDSP iekšienē.[110] Darbā ir atspoguļota arī zemnieku kustība revolūcijas gados. Saskaņā ar autora viedokli iepriekšējos – pirmkārt S. Agurska un A. Burbisa darbos ir pārspīlēta dažādu politisko partiju aģitācijas ietekme.[111] Pēc N. Ņedoseka atzinuma, sākot ar 1907. gada vasaru, notika Baltkrievijas revolucionāro partiju – Bunda un eseru – organizatorisko struktūru pilnīga sabrukšana. Vēl agrāk tas notika ar KSDSP. Pēc sakāves 1906. gada augustā tās rindās sākās degradācija, kas 1909. gada sākumā noveda pie gandrīz pilnīgas partijas darbības pārtraukšanas.[112] Pēc revolūcijas sakāves darbību pārtrauca arī gromada, kurai ir veltīta īpaša uzmanība. Pētnieks apgalvoja, ka pēc šīs organizācijas 2. kongresa (1906. gada janvāris) lēmumiem tās programma un darbība ieguva sociāldemokrātisku raksturu, kas ideoloģiski tuvināja to KSDSP. Tomēr attiecības starp abām partijām nebija vieglas, ko noteica krievu sociāldemokrātu, īpaši lielinieku nespēja uztvert Krievijas impērijas nacionālo nomaļu sociāldemokrātiskās organizācijas. KSDSP pret gromadu izturējās visai agresīvi, un tas traucēja abu partiju ciešāku tuvināšanos.[113]

1905.–1907. gada Krievijas revolūcijas notikumu apskatam ir veltīts arī baltkrievu vēsturnieka no ASV J. Zaprudņika raksts "Baltkrievija Krievijas Valsts domju laikā".[114] Vienlaikus autoru vairāk interesē legālā politiskā cīņa, baltkrievu kustība, Viskrievijas un poļu partiju un kustību attieksme pret to. Revolūcijas notikumi ir tikai raksta fons.

90. gados sākās baltkrievu historiogrāfijas pēcpadomju periods. Ir jāuzsver, ka 1905. gada revolūcijas notikumu pētījumi nav populāras tēmas. Mūsdienu baltkrievu vēsturnieki nepievērš tai uzmanību. Pēdējo desmit gadu laikā nav parādījusies neviena monogrāfija, kur kompleksi būtu aplūkoti revolūcijas notikumi Baltkrievijā. Izņēmums ir tikai A. Smaļenčuka darbs "Baltkrievijas un Lietuvas poļi 1905.–1907. gada revolūcijā".[115] Tomēr tas ir veltīts tikai poļu nacionālajai minoritātei, tās politiskai un kultūras darbībai. Revolūcijas notikumus autors nav aplūkojis. Vienlaikus A. Smaļenčuka monogrāfija ir viens no pirmajiem "jaunajiem" pētījumiem baltkrievu historiogrāfijā, tā ir vērtīga no zinātniskā viedokļa, jo tajā pirmo reizi skrupulozi, visā pilnībā ir atspoguļota poļu nacionālā kustība Baltkrievijā 1905. gada revolūcijas gados, tās attiecības ar baltkrievu un lietuviešu nacionālajām kustībām.

1905. gada Krievijas revolūcijas notikumiem Baltkrievijā ir veltīti arī vairāki raksti, kas parādījās presē 90. gados. Tie ir I. Ramanoska un M. Žarkova,[116] M. Cubas,[117] J. Glušakova,[118] R. Litviņenaka,[119] N. Staškeviča,[120] V. Fiļakova darbi.[121] To lielākai daļai ir raksturīgs shematisms, iepriekšējo pieeju reproducēšana, ierobežota avotu izvēle. Īpašu uzmanību ir pelnījuši J. Glušakova un R. Litviņenaka darbi. Piemēram, J. Glušakovs savā rakstā atklāj līdz šim nezināmu eseru darbības epizodi Baltkrievijā revolūcijas laikā – eseru gatavošanos veikt atentātu, tiesa gan – neizdevušos, pret Minskas gubernatoru Kurlovu. Interesants fakts ir gromadas piedalīšanās šī atentāta sagatavošanā.[122] R. Litviņenaks sīkāk apraksta Poļu sociālistiskās partijas darbību Baltkrievijā un tās pulciņus Minskā, Grodņā un Brestā.

Apkopojot gandrīz simt gadu ilgās 1905. gada revolūcijas notikumu pētniecības rezultātus Baltkrievijā, ir jākonstatē, ka kopumā stāvoklis nav apmierinošs. Agrāk uzrakstītie darbi parasti satur sagrozītus datus un vērtējumus, kas liek apšaubīt to zinātnisko vērtību. Izņemot zemnieku kustību, daudzi citi revolūcijas notikumi nav pētīti vispār vai arī nepilnīgi. Nav uzrakstīts apkopojošs zinātnisks darbs, kas būtu veltīts 1905. gada Krievijas revolūcijai Baltkrievijā.

1905.–1907. gada notikumi Baltkrievijā nepieder populārām zinātnisko pētījumu tēmām. Par zinātnisko aprindu nevērīgo attieksmi pret šo problēmu liecina arī tas, ka revolūcijas simtgades jubileja zinātnes aprindās pagāja nepamanīta. Tomēr 1905. gada notikumi ir Baltkrievijas vēstures fakts. Nerunājot par citiem aspektiem, ir jāatceras, ka, pateicoties tieši Krievijas pirmajai revolūcijai, notika baltkrievu nacionālās kustības legalizācija.

Atsauces un skaidrojumi

[1] Sk.: *Карніенка В.* Класавая барацьба на гістарычным фронце Беларусі. – Мінск, 1932; *Ашаровіч І. П.* Супраць бундаўскага скажэння гісторыі бальшавізма. – Мінск, 1934; *Шчарбакоў В. К.* Класавая барацьба і гістарычная навука на Беларусі: Гістарыяграфічныя нарысы. – Мінск, 1934.

[2] Sk.: *Пьянков А. П.* Основные этапы в развитии белорусской историографии за 30 лет // Наука в БССР за 30 лет. – Минск, 1949. – С. 456–471; *Перцаў У. М., Краўчанка І. С., Капыскі З. Ю.* Гістарычная навука за 40 год // Навука ў Беларускай ССР за 40 год. – Мінск, 1958. – С. 64–89; *Капыскі З. Ю., Карпачоў А. М., Краўчанка І. С., Марчанка І. Я., Мітрафанаў А. Р.* Беларуская гістарычная навука // Навука БССР за 50 год. – Мінск, 1968. – С. 52–78; Достижения исторической науки в БССР за 60 лет / Под ред. З. Ю. Копысского, П. Т. Петрикова. – Минск, 1979.

[3] Sk., piemēram: Достижения исторической науки в БССР за 60 лет. – С. 9, 10, 28, 29.

[4] *Михнюк В. Н.* Становление и развитие исторической науки Советской Белоруссии, 1919–1941 гг. – Минск, 1985.

[5] Turpat. – 141.–147. lpp.

[6] Turpat. – 163.–170. lpp.

[7] Turpat. – 225.–229. lpp.

[8] *Михнюк В. Н., Петриков П. Т.* Историческая наука Белорусской ССР, 80-е годы. – Минск, 1987.

[9] Turpat. – 61., 62. lpp.

[10] *Воранава А. І.* Рабочы рух у Беларусі напярэдадні і ў перыяд рэвалюцыі 1905–1907 гг. – Мінск, 1960.

[11] Turpat. – 10. lpp.

[12] Уводзіны. Крыніцы. Гістарыяграфія праблемы // Гісторыя Беларусі з 1795 г. да вясны 1917 г.: Вучэбны дапаможнік / І. І. Коўкель, І. П. Крэнь, Л. У. Бярэйшык і інш.; рэд. кал.: І. П. Крэнь, І. І. Коўкель. – Мінск, 2001. – С. 6–52.

[13] Гісторыя Беларусі з 1795 г. да вясны 1917 г. // Turpat. – 19., 20., 27., 36., 47. lpp.

[14] Sīkāk par baltkrievu padomju historiogrāfijas iezīmēm sk.: *Ліндэр Р.* Гісторыкі і ўлада: нацыятворчы працэс і гістарычная палітыка ў Беларусі XIX–XX ст. – Санкт-Пецярбург, 2003; *Мазько Э. А.* Савецкая гістарыяграфія беларускага нацыянальнага руху ў міжваеннай Польшчы, 20–30-я гг. XX ст. // Гістарычны альманах. – 2005. – № 10.

[15] *Ліндэр Р.* Гісторыкі і ўлада. – С. 225.

[16] Sk.: *Бухбиндер Н. А.* Материалы по истории еврейского рабочего движения в России. – Москва; Петроград, 1923; *Бухбиндер Н. А.* Еврейское рабочее движение в Гомеле, 1980–1905 гг.: По неизданным архивным материалам // Красная летопись. – 1922. – № 2/3. – С. 38–102; *Бухбиндер Н. А.* Еврейское рабочее движение в Минске, 1893–1905 гг. // Красная летопись. – 1922. – № 5. – С. 122–168; *Бухбиндер Н. А.* Еврейское рабочее движение в 1905 году // Красная летопись. – 1922–1923. – № 7. – С. 7–22; *Кремер А.* Основание Бунда // Пролетарская революция. – 1922. – № 11. – С. 50–56; *Рафес М. Г.* Очерки по истории Бунда. – Москва, 1923; u.c.

[17] *Михнюк В. Н.* Становление и развитие исторической науки Советской Белоруссии. – С. 47.

[18] Ar šādu nosaukumu klajā nāca divi izdevumi, sk.: 1905 год у Беларусі: Зборнік артыкулаў, успамінаў і матэрыялаў. – Менск, 1925; 1905 год ў Беларусі: Зборнік архіўных дакументаў / Пад рэд. Агурскага, Аршанскага і Барашкі. – Менск, 1926.

[19] 1905 год на Аршаншчыне: Зб. дакументаў. – Орша, 1926.

[20] 1905 год в Белоруссии: Сб. документов / Под ред. М. Шульмана. – Минск, 1926.

[21] Сацыялістычны рух на Беларусі ў пракламацыях 1905 году. – Менск, 1927.

[22] *Майзель Л. Н.* 1905–1907 гг. на Беларусі: Хроніка падзей. – Мінск, 1934.

[23] Šo pētnieku darbi ir iznākuši idišā, tāpēc šī raksta autors nav varējis veikt to analīzi. Sīkāk par šiem darbiem sk.: *Михнюк В. Н.* Становление и развитие исторической науки Советской Белоруссии. – С. 137–146.

[24] *Майзель Ю. Н., Шапавалаў М. І.* Кароткі нарыс гісторыі КП(б)Б. – Менск, 1929.

[25] *Олікер Б., Розенблюм Л.* Нарысы гісторыі камсамола ў Беларусі. – Менск, 1927.

[26] *Агурский С.* Революционное движение в Белоруссии, 1863–1917 гг. – Минск, 1928.

[27] Turpat. – 105. lpp.

[28] *Поташ М.* Бальшавізм і дробнабуржуазныя партыі ў рэвалюцыі 1905 г. у Беларусі. – Мінск, 1931.

[29] Turpat. – 33. lpp.

[30] *Михнюк В. Н.* Становление и развитие исторической науки Советской Белоруссии. – С. 146, 147.

[31] Turpat. – 143. lpp.

[32] *Ашэровіч І.* Супраць бундаўскага скажэння гісторыі бальшавізма. – Мінск, 1934.

[33] *Турук Ф. Ф.* Белорусское движение: Очерк истории национального и революционного движения белорусов. – Москва, 1921.

[34] 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā baltkrievu kopienas galvenajām nacionālajām grupām bija noteikts sociālais statuss: baltkrievi pārsvarā bija zemnieki, ebreji – tirgotāji, amatnieki un strādnieki, poļi – muižnieki, krievi – ierēdņi. Sk.: turpat. – 24.–27. lpp. Neraugoties uz šīs konstrukcijas shematiskumu, tai ir sava jēga. Protams, šo grupu vidū bija sociālā noslāņošanās, un tā skāra gan turīgos slāņus – ebrejus, krievus un poļus, gan arī strādājošo masas. Tomēr baltkrievu vidū šie procesi vēl nebija plaši izplatījušies.

[35] Turpat. – 10., 14.–17., 29. lpp.

[36] Беларусь: Нарысы гісторыі, эканомікі культурнага і рэволюцыйнага руху / Пад. рэд. А. Сташэўскага, З. Жылуновіча і У. Ігнатоўскага. – Менск, 1924.

[37] *Жылуновіч З.* Алесь Бурбіс: Рэвалюцыйная характарыстыка // Полымя. – 1927. – № 2; *Жылуновіч З.* За дваццаць лет: Успаміны // Полымя. – 1929. – № 5.

[38] *Бурбіс А.* Беларуская Соцыялістычная Грамада ў першым перыядзе яе працы, 1903–1907 гг. // Беларусь: Нарысы гісторыі, эканомікі культурнага і рэволюцыйнага руху / Пад рэд. А. Сташэўскага, З. Жылуновіча і У. Ігнатоўскага. – Менск, 1924. – С. 165–182.

[39] *Барашка І.* Сяляне Магілёўшчыны напярэдадні рэволюцыі 1905 г. // Полымя. – 1925. – № 1. – С. 168–174.

[40] *Мялешка М.* Сялянскі рух на Віцебшчыне ў 1905 г. // Полымя. – 1925. – № 7. – С. 106–114; *Мялешка М.* Барацьба Беларускай сацыялістычнай грамады за зямлю ў 1905 г. // Полымя. – 1926. – № 1. – С. 152–159.

[41] *Пічэта У. І.* Клясавыя супярэчнасьці ў Беларусі напярэдадні рэволюцыі // Беларусь: Нарысы гісторыі, эканомікі культурнага і рэволюцыйнага руху / Пад рэд. А. Сташэўскага, З. Жылуновіча і У. Ігнатоўскага. – Менск, 1924. – С. 78–99; *Пічэта У. І.* Формы нацыянальнага і апазіцыйнага руху на Беларусі // Полымя. – 1924. – № 2. – С. 142–162; *Пічэта У. І.* Курловский расстрел в Минске, 18 октября 1905 г. // Каторга и ссылка. – 1926. – № 4. – С. 49–55; *Пічэта У. І.* Крестьянское и рабочее движение в Белоруссии в эпоху 1905 г. // Працы БДУ. – 1926. – № 11. – С. 105–127; *Пічэта У. І.* Крестьянское движение в Белоруссии в 1905 г. // Працы БДУ. – 1926. – № 12. – С. 95–115.

[42] *Михнюк В. Н.* Становление и развитие исторической науки Советской Белоруссии. – С. 225.

[43] *Ігнатоўскі У. М.* Кароткі нарыс гісторыі Беларусі. – Менск, 1926. Atsauces uz šo darbu pēc: *Ігнатоўскі У. М.* Кароткі нарыс гісторыі Беларусі. – Мінск, 1991; *Ігнатоўскі У. М.* Гісторыя Беларусі ў XIX і ў пачатку XX сталецьця. – Менск, 1928.

[44] Sk.: *Ігнатоўскі У. М.* Кароткі нарыс гісторыі Беларусі. – С. 173.

[45] *Ігнатоўскі У. М.* Гісторыя Беларусі .. – С. 192–210.

[46] *Ігнатоўскі У. М.* Кароткі нарыс .. – С. 173.

[47] Turpat. – 174. lpp.

[48] *Ігнатоўскі У. М.* Гісторыя Беларусі .. – С. 212.

[49] 1905 год в Белоруссии. – С. VI. Līdzīgs vērtējums dots arī citu autoru darbos, sk.: *Поташ М.* Бальшавізм і дробнабуржуазныя партыі ў рэвалюцыі 1905 г. у Беларусі. – С. 8, 9; *Агурский С.* Революционное движение в Белоруссии, 1863–1917 гг. – С. 83, 84.

[50] *Юренев И.* Работа РСДРП в Северо-Западном крае // Пролетарская революция. – 1924. – № 8/9. – С. 164–205; *Агурский С.* Революционное движение в Белоруссии. – С. 128–130.

[51] *Прокопцев М. И.* Из воспоминаний старого большевика. – Гомель, 1922; *Сянкевіч А.* Успаміны з рэволюцыі 1905–1906 гг. // Полымя. – 1923. – № 3/4. – С. 106–108; *Беленький Е. Я.* К истории Минской организации РСДРП(б), 1903–1905 гг. // Пролетарская революция. – 1924. – № 11. – С. 196–202; *Беленький Е. Я.* К истории Минской организации РСДРП(б), 1903–1905 гг. // Пролетарская революция. – 1925. – № 8. – С. 65–98; *Юренев И.* Работа РСДРП в Северо-Западном крае // Пролетарская революция. – 1924. – № 8/9. – С. 164–205; *Шкловский Г. Л.* Бобруйск накануне 1905 г. // Пролетарская революция. – 1925. – № 11. – С. 236–261.

[52] *Михнюк В. Н.* Становление и развитие исторической науки Советской Белоруссии. – С. 50.

[53] Šis darbs pēc 70 aizlieguma gadiem izdots 1994. gadā. Kaut gan tajā ir aplūkoti 1905. gada revolūcijas notikumi, raksta autors tik vēlas izdošanas dēļ šo darbu neanalizē.

[54] *Луцкевіч А.* За дваццаць пяць гадоў, 1903–1928: Успаміны аб працы першых беларускіх палітычных арганізацыяў. Беларуская рэвалюцыйная грамада. Беларуская Сацыялістычная грамада. – Вільня, 1928.

[55] Turpat. – 13.–31. lpp.

[56] *Михнюк В. Н.* Становление и развитие исторической науки Советской Белоруссии. – С. 62.

[57] *Зюзькоў А.* 1905 год на Беларусі // Бальшавік Беларусі. – 1935. – № 15. – С. 28–46; *Папоў Ф.* Рэвалюцыйная барацьба на Беларусі ў 1905–1907 гг. // Бальшавік Беларусі. – 1939. – № 12. – С. 77–88.

[58] *Пашенцев Н. П.* Рабочие и крестьяне Могилевской губернии в революции 1905–1907 гг.: Автореф. дис. … канд. ист. наук. – Минск, 1951; *Рудая О. Ф.* Революционное движение в Гродненской губернии в 1905–1907 гг.: Автореф. дис. … канд. ист. наук. – Минск, 1953; *Шатилло В. В.* Минск накануне и в годы первой русской революции, 1901–1907: Автореф. дис. … канд. ист. наук. – Минск, 1953; *Петров К. П.* Крестьянское движение в Витебской губернии во время революции 1905–1907 гг.: Автореф. дис. … канд. ист. наук. – Минск, 1954.

[59] Документы и материалы по истории Белоруссии, 1900–1917 гг. – Т. 3 / Под ред. В. Н. Перцева, И. С. Кравченко, Е. П. Лукьянова, А. И. Вороновой. – Минск, 1953.

[60] Turpat. – 11. lpp.

[61] Turpat. – 10. lpp.

[62] Революционное движение в Белоруссии 1905–1907 гг.: Документы и материалы / Ред. коллегия: А. И. Азаров, Е. П. Лукьянов, В. Н. Жигалов. – Минск, 1955.

[63] Turpat. – 13. lpp.

[64] Jāatzīmē, ka 1905. gada krievu revolūcijas laikā Baltkrievijā poļu sociālistiskās kustības, kā arī revolucionāro partiju darbību krājuma sastādītāji ir ignorējuši.

[65] Революционное движение в Белоруссии 1905–1907 гг. – С. 673.

[66] Turpat. – 13. lpp.

[67] Turpat. – 14. lpp.
[68] Turpat. – 647. lpp.
[69] Революционные события в Гомеле и Гомельской области в годы первой русской революции. Сборник документов и материалов. – Гомель, 1955.
[70] Sk., piemēram: *Чепко В. В.* Крестьянское движение в Белоруссии в 1905–1907 гг. // Известия АН БССР. – 1956. – № 1; *Мяшкоў М. Н., Шкляр М. Е., Скорабагаты В. В.* Бальшавікі Беларусі ў першай рускай рэвалюцыі. – Мінск, 1955; *Лукьянов Е. П., Воронова А. И.* Революция 1905–1907 гг. в Белоруссии. – Минск, 1954. Šīs neveiksmīgās publikācijas raksta autors šajā darbā neanalizē.
[71] *Шаціла В.* Рэвалюцыйная барацьба ў Мінску ў гады першай рускай рэвалюцыі, 1905–1907 гг. – Мінск, 1956. Monogrāfija sarakstīta, pamatā izmantojot kandidāta disertāciju.
[72] Turpat. – 3., 4. lpp.
[73] Turpat. – 59. lpp.
[74] Turpat. – 64.–68., 120., 139. lpp. u.c.
[75] Turpat. – 56., 57., 67., 123. lpp.
[76] Uzskaitīts pēc: Докторские и кандидатские диссертации по историческим наукам БССР. 1944–1987 гг.: Библиографический указатель. – 2-е изд., перераб. и доп. / Сост. В. Н. Михнюк, Л. Н. Новицкая. – Минск, 1988.
[77] *Павлюченко Н. В.* Антинародная роль православной церкви в Белоруссии в период первой русской революции, 1905–1907 гг.: Автореф. дис. … канд. ист. наук. – Минск, 1979.
[78] *Воранава А. І.* Рабочы рух у Беларусі напярэдадні і ў перыяд рэвалюцыі 1905–1907 гг. – Мінск, 1960.
[79] Turpat. – 38. lpp.
[80] Turpat. – 232. lpp.
[81] Turpat.
[82] Turpat. – 74. lpp.
[83] Turpat. – 82., 83. lpp.
[84] Turpat. – 101. lpp.
[85] Turpat. – 103. lpp.
[86] Turpat. – 3. lpp.
[87] *Шабуня К. И.* Аграрный вопрос и крестьянское движение в Белоруссии в революции 1905–1907 гг. – Минск, 1962.
[88] Turpat. – 234., 235., 318. lpp.
[89] Turpat. – 198., 199., 258., 348., 349., 380., 381. lpp.
[90] Turpat. – 243.–247., 369., 409.–411. lpp.
[91] Turpat. – 247. lpp.
[92] *Диренок Е.* Полесская организация большевиков в борьбе против царизма, 1903 – март 1917 гг. – Минск, 1965.
[93] Turpat. – 57.–123. lpp.
[94] Sk., piemēram: Пламя народной борьбы // Коммунист Белоруссии. – 1975. – № 10. – С. 52–56.
[95] *Солошенко В. И.* Большевики в борьбе с мелкобуржуазными партиями в Белоруссии, 1903 – март 1917 гг. – Минск, 1981.
[96] Turpat. – 6. lpp.
[97] Par falsifikācijām V. Sološenko un citu tālaika baltkrievu vēsturnieku darbos sk.: Гісторыя Беларусі з 1795 г. да вясны 1917 г. // Turpat. – 47. lpp.
[98] *Король А. С.* Большевики Белоруссии в революции 1905–1907 годов. – Минск, 1986.

[99] *Мартюхова М. А.* На переломе революции: общественно-политическое движение в Белоруссии в связи с учреждением Государственной думы в России, август 1905 – июль 1906 г. – Минск, 1986.

[100] Turpat. – 30. lpp.

[101] Turpat. – 31. lpp.

[102] Turpat.

[103] Turpat. – 33., 34. lpp.

[104] Turpat. – 48. lpp.

[105] Turpat. – 54.–58. lpp.

[106] Turpat. – 64.–66. lpp.

[107] О 80-летии революции 1905–1907 годов в России. Постановление ЦК КПСС // Коммунист Белоруссии. – 1985. – № 1. – С. 2–6; *Саладков И.* Большевики Белоруссии в революции 1905–1907 годов // Коммунист Белоруссии. – 1985. – № 2. – С. 24–31; *Король А.* Во главе всего народа: III съезд РСДРП // Коммунист Белоруссии. – 1985. – № 1. – С. 41–47; *Ігнаценка І. М.* Гістарычнае значэнне рэвалюцыі 1905–1907 гг. у Расіі // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук. – 1985. – № 6. – С. 9–16; *Біч М. В.* Працоўныя Беларусі ў першай расійскай рэвалюцыі // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук. – 1985. – № 6. – С. 16–24; *Ярош М. Р.* Рэвалюцыя 1905–1907 гг. і развіццё беларускай літаратуры // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук. – 1985. – № 6. – С. 25–31.

[108] *Недосек Н.* Очерки истории большевизма в Белоруссии, I: Большевизм на путях к установлению контроля над Белоруссией. – Мюнхен, 1954; *Недосек Н.* Большевизм в революционном движении Белоруссии: Введение в историю большевизма в Белоруссии. – Мюнхен, 1956.

[109] *Недосек Н.* Большевизм в революционном движении Белоруссии. – С. 111.

[110] Turpat. – 113., 114. lpp.

[111] Turpat. – 116.–119. lpp.

[112] Turpat. – 134., 135. lpp.

[113] Turpat. – 130. lpp.

[114] *Запруднік Я.* Беларусь у пару Дзяржаўных Думаў Расеі // Запісы Беларускага інстытуту навукі і мастацтва. – 1975. – № 13. – С. 30–46.

[115] *Смалянчук А.* Палякі Беларусі і Літвы ў рэвалюцыі 1905–1907 гг. – Гародня, 2000. Šī darba pamatidejas un secinājumi ir ietverti šī autora monogrāfijā, kas sarakstīta, izmantojot viņa aizstāvētās doktora disertācijas materiālus, sk.: *Смалянчук А.* Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй: Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях, 1864 – люты 1917 г. – Санкт-Пецярбург, 2004.

[116] *Рамановскі І. Ф., Жаркоў М. Г.* Барацьба народных мас Беларусі супраць самадзяржаўя ў рэвалюцыі 1905–1907 гг. // Веснік БДУ. Серыя 3. – 1995. – № 2. – С. 6–10.

[117] *Цуба М.* Беларускі нацыянальны рух на пачатку XX ст. // Беларускі гістарычны часопіс. – 1996. – № 1. – С. 182–192.

[118] *Глушакоў Ю.* Замах // Беларуская мінуўшчына. – 1996. – № 6. – С. 11–14.

[119] *Літвінёнак Р. С.* Польскія партыі сацыялістычнай арыентацыі ў Беларусі і Літве, 90-я гады XIX ст. – пачатак XX ст. // Весці НАН Беларусі. – 1998. – № 4. – С. 54–61.

[120] *Сташкевіч М.* Перадумовы і працэс стварэння палітычных партый на Беларусі, канец XIX мт. – люты 1917 г. // Беларускі гістарычны часопіс. – 1999. – № 3. – С. 18–23.

[121] *Філякоў У.* Рэвалюцыя 1905–1907 гг. // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. – Т. 6, кн. 1. – Мінск, 2001. – С. 164, 165.

[122] *Глушакоў Ю.* Замах. – С. 13.

Eduard Maz'ko

1905 Revolution Research in Belarusian Historiography

Summary

Historical research on the Russian Revolution of 1905 in Belarus began in the 1920's. As the entire Belarusian historiography, it took a difficult path of development. The research is a component of two different epochs in the Belarusian history – the Soviet (the 1920's–1980's) and post-Soviet historiography (from the 1990's up to the present time). These epochs are radically different both in content and in methodology.

The Soviet Belarusian historiography is a unique phenomenon in the history of Belarus. We can single out three periods: (1) the 1920's–1934 – the initial period of the Soviet historiography; (2) the second half of the 1930's up to the middle of the 1950's – the period of the Stalin Soviet historiography; (3) the end of the 1950's up to the 1980's – the bloom of the Soviet Belarusian historiography. Each of these periods is characterized by specific features, which have imposed ineffaceable traces on the nature of research, on its methodology, and on its political and scientifical level.

The first publications devoted to the events of the Revolution of 1905 (by N. Buchbinder, A. Kremer, M. Rafes) appeared in periodicals and as separate brochures at the very beginning of the 1920's. They were issued in Petrograd and Moscow. In Belarus, a stimulus to research the Russian 1905 Revolution was its 20th anniversary celebrated in 1925. Collections of documents, articles in magazines, brochures, and monographs were printed by the anniversary. A similar situation occurred before the 30th revolution anniversary celebration in 1935. Particular attention has been paid to the works of L. Maisel, I. Tcherniavskii, G. Aleksandrov, L. Golmstock, Ya. Rubin, S. Agurskii, I. Sosis, M. Potash, F. Turuk, Ya. Dyla, A. Burbis, and V. Ignatovskii. All of these works are marked by interest to working- and peasant-class movement, to the history and revolutionary activities of the Bund, the Belarusian Socialist Gromada, and the Russian Social Democratic Working party. Bund had a special role in the revolution and was studied most of all. At that time, the research interests of Belarusian historians did not include liberal parties, the Zionist movement, Polish parties, the Black Hundred's activity, and the problems of inner struggle in the Russian Social Democratic Working party.

The second period in the Belarusian historiography of the 1905 Revolution (from the second part of the 1930's to the beginning of the 1950's) is the most complicated period. Belarusian history was subjected to the All-Union model, to the single canon, in accordance with which the history of revolutionary events

had to be re-written. However, to trace this process appears to be a rather difficult job by the reason of absence of the most part of the texts. The following political repressions prevented many works from being published, especially in the 1930's–1940's. In fact, the research was temporarily ceased and was resumed only at the beginning of the 1950's, when a set of Ph.D. theses were defended, devoted to the research of some aspects of the revolution (the works by N. Pashentsev, O. Rudaya, V. Shatillo, K. Petrov). Consequently, the researchers' scientific interest diverted from many problems of the first Russian revolution and the activities of the Bund, the Socialist Revolutionary Party, the Belarusian Social Gromada, the Polish Socialist Party, and other democratic parties and organizations. It should be noted that the historiography of that time was featured by absolute nihilism with regard to the previous historical research.

The third period began in the late 1950's and ended in 1980's, when, after the collapse of the USSR, the Soviet historiography disappeared. During that stage, the research of the revolution continued. Four theses for Doctor Habil. (by Ye. Direnok, V. Soloshenko, A. Voranava, K. Shabuna) and two Ph.D. theses (by M. Martyukhova and N. Payluchenko) were defended by Belarusian researchers. Different aspects of the revolution events were revealed. Almost all of them were issued as monographs. These works draw intent attention to the working- and peasant-class movement during the revolution and to the questions of party struggle. At the same time, some works contain distortions, caused by the tendency to prove the leading revolutionary role of the Bolshevist wing of the Russian Social Democratic Working party.

Besides the Soviet Belarusian historiography, the events of the Revolution of 1905 were depicted in the works of non-Soviet Belarusian historians. In the 1920's, A. Lutskevich had his research published in Vilnius. In the second part of the 20th century, the problems of the revolution were also reflected in the works of Belarusian emigrants, A. Adamovich and Ya. Zaprudnik.

The Belarusian post-Soviet historiography does not regard the 1905 Revolution a topical issue. In fact, there is absence of contemporary research on it, the only exception being the works by A. Smalenczuk. However, they are devoted not so much to the events of the revolution as to the Polish movement in Belarus in these years.

Thus, we have to mark the unsatisfactory status of the Belarusian historical research concerning the 1905 Revolution events on the territory of Belarus. Written during the Soviet time, a great many of works, as a rule, contain distorted data and estimates, which makes their scientific value questionable. Creating a complex work devoted to the events of the 1905 Revolution in Belarus also remains a topical task.

„Wiſu ſemju proletareeſchi, ſaweenojatees!“
Latweeſchu Sozial-demokratiſkâ Strahdneeku Partija.

Semneeki!

Semneeki! Mehs ſtahwam leelas politiſkas pahrmainas preekſchwakarâ, kuras noſihme ſneedſas tahlu pahri Kreewijas robeſcham, jo patwaldibai ſabruhkot, gruhſ ari ahrſemju walodneeku troni, kuru atbalſts lihdſ ſchim weenmehr bija kreewu zars. Rewoluzija ſahkuſes un ſwin ſawu uſwaras gahjeenu wiſâs walſts malâs. Kà pawaſaras pluhdi krâhja un wilnoja ſchi gada ſahkumâ ſtrahdneeku zihņa; pluhſtoſchâs tautas aſinis uſ muhſchigeem laikeem aiſſkaloja tautas palahwibu un uſtizibu keiſaram. Tagad pilſehtâs pehz leeleem janwara un februara mehneſchu ſtreikeem, eelas zihņam un flaktineem ir eeſtahjees pagaidu meers, bet tas ir tikſmms preekſch negaiſa, kura wehſtneſchi ir nemitigi ſchahweeni un dinamita ſprahdſeeni, un winu wolſnî weens pehz otra ſawâs aſinis limſt negehlis poliziſts, ſchandarms waj wirſneeks, ka p. p. Kaukaſijâ, Warſchawâ, Dwinſkâ un zitur. Nemeeri pahrgahjuſchi uſ laukeem un iſplatâs no weenas gubernas uſ otru. Baltijâ noteekaš ſemneeku ſtreiki, demonſtrazijas un ſapulzes, un weetejee muiſchneeki, no bailem pahrnemti, ſauz: „dſihwiba un ihpaſchums breeſmâs!“ ſteigſchus ſuhta projam ſawas zeenigâs un behrnus, pilis un muiſchâs eeweeto dragunus un ſaldatus, kuri ar ſawam warmahzibam wehl wairak ſanikno tautu, — un weet-weetam jau deg leeſmâs ſemneeku ſweedreem zeltee muiſchneeku mitekli. Tahdi paſchi ſkati noriſinajas Polijas un Eekſchkreewijas gubernâs, kur bej gala iſſuhktais un iſbadojees kreewu ſemneeks ar waru nem ſawas raſchotas mantas no muiſchneekeem. Kaukaſijâ lauku eedſihwotaji ir jau iſſludinajuſchi muiſchneeku ſemes par tautas ihpaſchumu, pahrtraukuſchi wiſus ſakarus ar waldibas eeſtahdem un eezehluſchi ſawu pagaidu waldibu, kas uſteek un eewahz nodoklus, ſpreeſch teeſu u. t. t. Wiſur tautas atſwabinaſchanas zihņai ir weens un tas pats noluhks: nokratit patwaldibas un muiſchneezibas juhgu, uſlabot ſawu ſtahwokli un eewest tahdu walſts ſatwerſmi, kur waldiba buhtu preekſch tautas un newis tauta preekſch waldibas, ka tas lihdſ ſchim bija. Un tagad, kur Kreewijas nahkotne teek iſſwehrta, kur wiſi ſneedſas pehz ſawam teeſibam, ari mums ſemneekeem jadara ſinama muhſu griba, jauſſtahda muhſu praſibas, jaiſplata winas tautâ un jadara winas iſweenam peeejamas un ſaprotamas. Mums tàs japahrrunà atklahtàs un ſlepenàs ſapulzès, pagaſta walſchu ſehdès, ſaweeſibâs u. t. t. — Mehs praſam:

1) Tautas ſaeimas ſaſaukſchanu, kur uſ wiſpahrejas, weenlihdſigas, teeſchas un aiſſlahtas wehleſchanas teeſibas pamata iſwehleti tautas preekſchſtahwji iſdod likumus, uſteek nodoklus, pahrwalda un iſdala walſts eenahkumus, kontrole eerehdņus, peeteiz karu un ſlehdſ meeru.

2) Tizibas, runas, rakſtu, ſapulſchu, ſtreika un eedroſchinàs brihwibu.

3) Perſonas un dſihwokla neaiſſkaramibu, t. i. laj polizeja nedrihkſtetu bej teeſas ſpreeduma neweenu kratit nedſ areſtet.

4) Paſu atzelſchanu, uſtureſchanàs un nodarboſchanàs brihwibu.

5) Wiſpahrîgu tautas apbruneſchanu tagadejà karaſpehka weetâ, kurſch ir tikai padewigs rihks patwaldibas rokàs pret paſchu tautu.

6) Wiſu kahrtu un ſchkiru preekſchrozibu atzelſchanu un piljonu weenlihdſibu likuma preekſchâ, neluhkojotees uſ to dſimumu, tizibu un tautibu.

7) Atzelt atſewiſchkàs ſemneeku teeſas un eewest wiſur weenàdas teeſas, kur teeſneſchu eezelſchana iſdarama uſ wiſpahrejàs wehleſchanas prinzipa pamata; preekſch politiſkam un kriminal leetam jaeweſd ſwehrinato teeſu.

8) Teeſibu ſuhdſet katru walſts eerehdni pee teeſas un newis pee wina preekſchneezibas

9) Laj patronat—teeſibas teek atzeltas; laj baſnizas pahrwaldiſchana un uſtureſchana, ari mahzitaju eewehleſchana peekriht paſcham draudſem, pee kam katram ir teeſiba buht waj nebuht par draudſes lozelli; dſimſchanas, laulibu un mirſchanas regiſtraziju (apleezinaſchanu) iſdara weetejàs paſchwaldibas eeſtahdes, peem. pagaſtwaldes.

10) Wiſpahreja, peeſpeeſta ſkolas apmekleſchana no 8—16 gadam; ſkolai un mahzibas lihdſekkeem jabuht brihweem; mahzibas preekſchmeti ſemakàs ſkolàs paſneedſami mahtes walodâ; tizibas mahzibu paſneedſama tikai teem, kas to wehlas; tautſkolas un widejas mahzibas eeſtahdes ſtahw paſchwaldibas eeſtahſchu pahrſinâ.

11) Pilnigu paſchwaldibu pagaſtâ, apriņki un gubernâ, kuras lihdzekli iſwehlami no wiſeem eedſihwotajeem uſ weenadas balſs teeſiba pamata; patwaldibas eerehdni ka komiſars, apriņka polizeja, tautſkolu inſpektors, nodokļu inſpektors atzelami. Wiſàs waldibas un teeſu eeſtahdès neaprobeſchotu tautas walodas leetoſchanu.

12) Paſchwaldibas eeſtahſchu eenahkumi ſaſtahdas no nodokkeem, kuri uſwelami wiſam ſabeedribas ſchkiram un maksajami ſamehrâ ar eenahkumeem. 13) Zeku taiſiſchana nododama paſchwaldibas eeſtahdem.

14) Wiſi meſchi, upes un eſeri, mahzitaju muiſchas un zara-priwatihpaſchumi pahrwehrſchami par walſts ihpaſchumu. Mahzitaju un baſnizu ſemes pahreet pagaſtu waj winu pirmihpaſchneeku peederumâ.

15) Atzelt ſtarp muiſchu un ſemneeku ſemem daſchadas iſſchkiribas pee nodokļu maksaſchanas, pee pagaſta un draudſchu klauſcham, waj ihpaſchuma pahrdoſchanas un leetoſchanas ſinâ.

16) Laj mehdſas un ſwejas teeſibas ir ikweenam uſ wina ihpaſchuma.

17) Laj ikkatram buhtu teeſiba eerihkot uſ ſawa ihpaſchuma ruhpneezibas eeſtahdes [dſirnawas, fabrikas] un atwehrt weikalus.

18) Sihko ſemes gabalinu pahrmehrſchanu un labaku eedaliſchanu.

Semneeki! Schis ir muhſu praſibas, kuras mehs tagadejà Kreewijas rewoluzijâ uſſtahdam un par kuram gatawi zihnitees. Zihņa jau ſahkuſees un mums atleekas tikai winu iſkopt un paplaſchinat. Ar reebumu laj mehs atſakamees no jebkahdas padewibas iſteikſchanas waj luhgumu eeſneegſchanas tagadejam zaram! Newis luhgt, bet praſit buhs mums! Ar ihgnumu laj atgruhſchàm muiſchneezibas ſneegto iſlihgſchanas un draudſibas weku, kas atgahdina Juhdaſa ſkuhpſtu! Dſeſgan wini ir muhs ſuhkuſchi un wehrdſinajuſchi. Neuſtizeſimees ſcheem warmahkeem. Un wai teem gruhſtneekeem, ſaimneekeem un meſchſargeem, kuri domatu ſlehgt ar wineem ſabeedribu pret Kreewijas darba laudim. Schitadi ſemneeki ir gatawi ſawam azumirkligam paſchlabumam upuret Kreewijas un Baltijas nahkotni. Pret wineem mums jaiſturas ka pret nodewejeem. Zihņâ laj mehs iſſargameeš no ihpaſchuma poſtiſchanas, jo ſewiſchki no meſchu bedſinaſchanas, jo ar to mehs muhſu pretneekeem nekahdas ſlahdes nenodaram: ihpaſchumi ir apdroſchinati, bet mehs ſaudejam lihdſjuhtibu un zeenibu un dodam teeſchu eemeſlu muhs lamat un teeſat ka poſtitajus un bedſinatajus. Muhſu zihņas lihdſekli ir zitadi. Wiſpirmâ kahrtâ laj netaupam ſchandarmus, kaſakus, ſpeegus un zitus negehlus. Kad wini teek muhſu pagaſtâ cekorteleti, tad laj atſakamees no galwas naudas, no nomas, arendes waj iſpirkſchanas naudas maksaſchanas. Ne graſcha kronim, bankam, waj muiſchneekeem. Tikai tahdâ zeļâ gruntneeki ſpehs apmeerinat ſtrahdneeku bibinatàs praſibas dehl algas paaugſtinaſchanas, jo wiſpahrejs laukſtrahdneeku ſtreiks ir waſarâ neiſbehgams. Neiſpildiſim nekahdus komiſara, apriņka polizijas waj gubernatora preekſchraſtus waj pawehles, waj tee buhtu par mobiliſaziju, waj par iſuſtrupeſchanu. Nebrankſim paſtis preekſch polizijas un ziteem patwaldibas kalpeem, armetiſim dſeſchanu un boikoteſim krogus un monopolus, ka to Rigâ un ari Polijâ wiſi apſinigee ſtrahdneeki jaw tagad dara. Pahrtrauſim tuhlit wiſas ſakarus ar waldibas eeſtahdem un eewehleſim ſew ſlepenus uſtizibas wihrus, kuri nokahrto muhſu wajadſibas. Zihnitimees kopigi ar wiſeem apſpeeſtajeem un iſſuhktajeem Kreewijas pawalſtneekeem ſem ſozialdemokratijas ſarkanà karoga.

Naw wairs tahlu brihwibas ſahrtais rihts.

Noſt ar karu! Noſt ar patwaldibu! Noſt ar muiſchneezibu!

Laj dſihwo tautas brihwwalſts

Latw. Soz. Dem. Strahdn. Partijas Zentralà Komiteja.

25 000 eks. — Martâ 1905 g. L. S. D. St. Partijas tipografija.

LSDSP CK uzsaukums zemniekiem 1905. gada martā

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 2963/VII

LSDSP Ventspils komitejas aicinājums uz tautas sapulci Dundagā 1905. gada 6. martā

Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 117. f., 1. apr., 315. l., 9. lp.

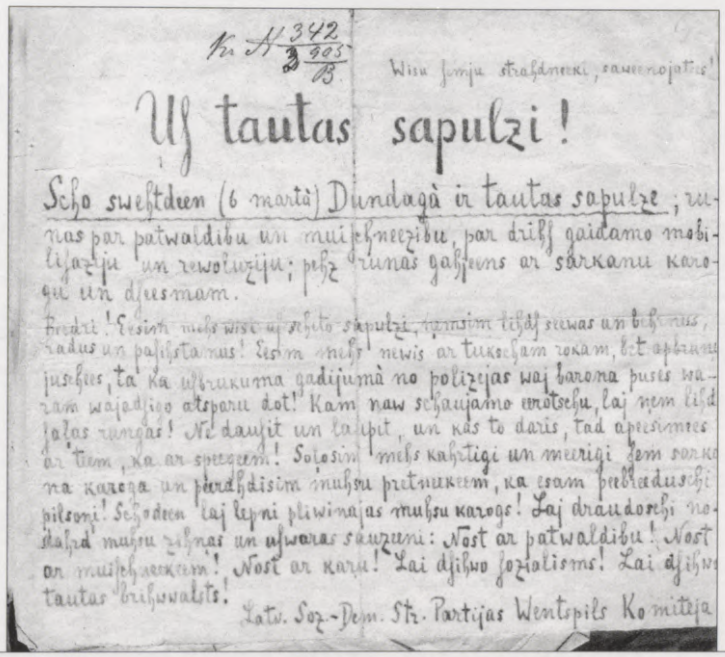

Kr. N 342/3 905/B

Wisu semju strahdneeki, saweenojatees!

Us tautas sapulzi!

Scho swehtdeen (6 martà) Dundagà ir tautas sapulze; runas par patwaldibu un muischneezibu, par drihs gaidamo mobilisaziju un rewoluziju; pehz runas gahjeens ar sarkanu karogu un dseesmam.

Bredri! Eesim mehs wisi uz scheito sapulzi, nemsim lihds seewas un behrnus, radus un pasihstamus! Eesim mehs newis ar tukscham rokam, bet apbrunu jusehees, ta ka usbrukuma gadijumà no polizejas waj barona puses waram wajadsigo atsparu dot! Kam naw schaujamo eerotschu, laj nem lihds salas rungas! Ne daujit un laupit, un kas to daris, tad apeesimees ar tiem, ka ar speegeem! Solosim mehs kahrtigi un meerigi sem sarkana karoga un peerahdisim muhsu pretneekeem, ka esam peebreeduschi pilsoni! Schodeen laj lepni pliwinajas muhsu karogs! Laj draudoschi nodahrd muhsu zihnas un uswaras sauzeeni: Nost ar patwaldibu! Nost ar muischneekeem! Nost ar karu! Lai dsihwo sozialisms! Lai dsihwo tautas brihwwalsts!

Latv. Soz.-Dem. Str. Partijas Wentspils Komiteja

Mītiņš Dundagā 1905. gada 6. martā

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 96736664

№ 29. Otrdeen, 19. (2. maijâ) aprilî. 1905.

PETERBURGAS AWISES

Redakzija: С.-Петербургъ, Троицкая ул. 27. Tai lukstami rakti preeksch wisam awisas un literarisk̦a peelikuma nedotam. Uz rakstem apsihmejams ezhahtaja wahrds un adrese, ta arî honorara leelums. No neisteetajumeem rakstem sihkstes neteek uzglabati. — Redakzijas telefons Nr. 5100. Redakzijas-ihdeweja runas stundas no pulksten 6—7 wakarâ.

iznâk bez zenzuras. Peektais gads.

Ekspedizija: С.-Петербургъ, Троицкая ул. 27. „Peterburgas Awisju" masa. ar peesuhtishanu, par gadu 3 rbl. 50 kap., par pusgadu 2 rbl., par 3 mehnescheem 1 rbl. Numurs maksa 5 kap. Par abonesi maksa 10 kap. Sludinajumi maksa 25 kap. par sihmi rakstu rindiņu preeksch teksta un 10 kap. par rindiņu peh teksta. Telefons Nr. 5100.

Papiroß „Peterburgas Awises" dabujami Rigâ.

Papiroß „Peterburgas Awises" dabujami weikalos.

Smehketaju eewehribai!

Wispat ihsahkuschi no wissahs pasihstamâs slawenâs tabakas fabrikas

Kolobow & Bobrow,

Sw. Peterburgâ

Jauni Papiroßi

PETERBURGAS AWISES

10 gab. 6 kap.

Sewischki eewehrojami zauri jaunâm „loti labâm" ihpaschibam.

Generalnoliktawa tirdsneezibas namâ

A. Jaunsem, Rigâ.

Suworowa eelâ Nr. 21, pascha namâ.

Pirmâ Rigas mehanisku ihpatnischu fabrika un leelakâ tabakas, zigaru un papiroßu noliktawa.

Papiroß „Peterburgas Awises" dabujami uz laukeem.

Treschâ

Rig. Krahj-Aisd. Sabeedr.

atrodas tagad J. Plume mahjâ

Terbatas eelâ Nr. 7.

Darba laiks no pulkst. 10 3 ihdeenas.

Maksâ par noguldijumeem 6 prozentes par gadu.

Latweeschu inteligenzes darbineeku rezolucija.

Ap dizi simti latweeschu rakstneeki, mahkslineeki, awischneeki, arteri, skolotaji, advokati, ahrsti un zitu abeju dsimumu inteligenzes preekschstahwji ir parakstijuschi sekoscho rezolukziju uz Wiskrahsto mahrdu un warta beigâs to eesuhtijuschi ministru pahdomei.

„Ar Wiskrahsto ukasu Waldoscham Senatam no 18. februara 1905. g. ir pawehlets ministru padomei skaidri zauri un apprezetgi uf Juhsu Majestates wahrdu no privatpersonam un eestahdem eenahkuschos preekschlikumus wiļļot jautajumos par to, ka papildinat walsts kahrtibu un pagait tautas labklahjibu. Pamatodamees uf to, mehs apakschâ parakstijuschees latweeschu mahkslineeki, rakstneeki, awischneeki, arteri, skolotaji, ahrsti, advokati un ziti brihwprofesiju un inteligenzes preekschstahwji esam sekoschos punktos isteikuschi to, kas pehz mahsu domam neween tikai kahrtibu latweeschu apdsihwoschâ guberneâ un welawj pagait mahsu tautas labklahjibu, bet dara weetsehjâ mehrogu un sehmigu saimneezisku attihstibu un gariga dsihwi, ta ka Juhsu Majestatei, augstee nodomi, kuri grib atjaunot tautas gariga dsihwi, newar ar sehmem peepildities.

Mehs esam dsirdi pahrleezinati, ka pagait tautas labklahjibu, papildinat kahrtibu, tapat ka apprezet dsihwes parahdibâs war tikai tad, ja per tam **peedalat wisas kahrtas un schkiras**, wiņ, kam tahs wispahrejâs labumâ un walsts labklahjibâ, ta jau tas atzehrtais Wiskrahsto ukass no 18. feb. 1905. Tad wiņ tee **mareru** peedalitees, ir nepeezeeschami nepeezeeschami nepeezeeschami

„Wisu semju proletarieschi, saweenojaties!"

Laukstrahdnieki!

Truhzigā strahdā darbā paeet muhsu besprecka muhschs. Peckwehpuschā, smagākās kalpu mahjā mehs to sahnam, nabaga mahjas bada maisē, waj leelaka grommatā ar nabaga tarbu kallā to beidsam. Bes saules mehs sehjamees bes saules mehs gulsiamees, bet tomehr mums nepeeteek daschreis ne plahrā aidara, now ne pelkahjiga dsihwokla, ne apgehrba. Mehs zehlam gresnās pilis, bet paschi dsihwojam peesmakusās istabelēs, bes grihdas, bes saules gaismas, daschreis pat 3 lihdz 4 gimenes kopā. Mehs lejam sawus swedrus uz semes, no kuras mums nepeedēt ne pehdas. Mehs beram sawu darba dewēju apzirknos selta grandus, bet paschi dabonam sapelejuschu, samirkuschu maso lobibu un sehnalas. Mehs tehrpjam sawus darba dewējus slihdā un selta, bet mehs un muhsu behrni staigā bristas. Mehs maksajam pagastam milsigas galwas nandas, bet pee pagasta pahrwaldibas mehs pateesibā nemaz newaram peedalitees. Mehs sagahdajam sawcem darba dewējeem ehrtu un isklaidu dsihwi un tā pateizibu par to montojam apkmeetku un nizinaschanu, tamas wahrdus un pat sitcenus. Kluzu un bes kurneschanas mehs nesam sawu mehrgu juhgu, no kungeem un waldibas mehs gaidijam sawa stahwokla uzlaboschanu, bet muhsu juhgs kluhst arween smagaks, gluschi kā sirgam, — to wairak winsch welk, jo wairak tam uskrauj.

Ne ar luhgschanu un ne ar roku laischanu mehs uzlabosim sawu liktenī, bet droschā un atklahtā zihņā, mehs likšim nobrebet sawcem issuhzejeem un eekarosim sew zilwēku teesibas, leelaku algu, ihsaku darba laiku. Kā spehjas peemehrs mums preekschā azīm stahw muhsu bredri — pilsehtas strahdneeki, kuri droschi un weenprahtigi zihnotees panahkuschi dauds leelakas darba algas, labakus darba apstahklus, ihsaku darba laiku (wcetam pat 8 un 9 stundu deenā). Winu zitna lai ir mums par preekschsihmi! Mehs usstahdam tagad sawas prasibas, un ja darba dewēji tās ar godu negribēs ispildit ,tad uz Latwcschu Sozialdemokratiskās Strahdneeku Partijas Zentralās Komitejas mahjeenu usraksisim par wisu Baltiju l a u k s t r a h d n e e k u g e n e r a l s t r e i k u. Metsim tad wisi darbu pee malas — lai puhit muischu seesi, lai stahw nearta papuwe, lai ispirst rudsi un kweeschi — mums par to nau nekahdas baschas, mehs dsejam esam wehrgajuschi, mehs gribam gūht sew zilwezigaku dsihwi.

Mehs prasam: 1) Ikweta pihra alga pee pascha uztura lai nau maksata par 300 rubl. gadā, kuri sinamajam staidrā naudā. Kur lihgst uz deputatu, tur tam jalihdsinas 300 rubleem gadā. Turpmak uz deputatu neteek lihgts. 2) Seewu deenas jaatjel Ja ncm seewu pee darba, tad par katru deenu jamaksā mazakais 70 kap. Ja seewai zitur dod wairak — tad nedrihkst to pecspeest lētaki strahdat. Ja seewa strahda wisu gadu, tad alga 225 rubli. 3) Puischeem un meitam japeeteek pee tagadejam algam 2½ proz., tas ir 20 kap. uz katru rubli. Deenas strahdneeku alga mazaka wihreeschcem 1 rublis, seewcieschcem 70 kap. 4) Gada talpeem alga jaismaksā katra mehnescha beigās. 5) Prezetam kalpam jadod atsewischka istaba ar lekti. Neprezetam 1 istaba. Istabai jabuht ar koka grihdu, lobeem logeem un krahsni un peeteekoschi plaschai. 6) Darba laiks [bes ehdeena laikeem] no Jurgeem lihdz Mihkeem 10 stundas, pahrejā laikā 8 stundas deenā. Starpas starp eh eena laikeem nedrihkst buht garakas par 4 stundam. Pee kam brokastim jadod wismaz 1 stunda pusdeenai 2 un pusstundas un palaunadsim pusstunda. 7) Wirsstundas teek atzeltas tikai ar strahdneeku wairakuma atwehli un par katru stundu jamaksā wihreeschcem 15 kap. seewcetem 10 kap. 8) Jaatjel wisi akorda darbi: puhrwcetu darbi, partiju darbi u. t. t. 9) Wisam iwehtdeenam jabuht brihwam. Nepeziešchamos darbus war uslikt, ja kalps ir ar meeru, ne wairak ka 2 swehtdeenas mehnesi, pee kam par katru jamaksa 15 kap. 10) Wisi amatneezibas un lauku darba rihki un strazi leetas jadod paschcem darba dewējeem. 11) Wisas soda naudas jaatjel. 12) Slimibas gadijeenos aprehs un soles jadod por weltu un par slimibas laiku jaismaksā pilna alga. 13) Djemdeschanas gadijumos seewectes jaatswabina no darba 6 nedelas preekschun un 6 nedelas pehz djemdschanas, ismaksajot par scho laiku pilnigu algu. 14) Jamakus par 16 gadeem nedrihkst neemt ganos, ganu alga mazakais 50 pat. deenā. 15) Ar strahdneeku peeteekam jaapeetas peeklahjigi nedrihkst tos saukt par „tu", nedrihkst aizmaisit winu mahjas dsihwē. 16) Kur kalpi tā algu dabū dschas puhrawcetas semes, tur tee lai strahdā sew 4 deenas un muischai 2 deenas. Turpmak schahdas klauschas galigi atzekamas un alga ismaksajama staidrā naudā. 17) Pee pascha uzturas prezeteem kalpeem jalauj turet 2 gowis uz darba deweja baribas, waj jadod 1500 stopu peena gadā. 18) Aplurinaschanai jadod 2 asis malkas jeb puspstras malkas un 2 asis schagaru gadā. 19) Muischas kur seewas eet pee darba, jacerihko uz muischas rehkina behrnu dihsi kuru pahrlinaschana usdodama strahdneeku ispehletai stolotajai. 20) Jacerihko pee strahdneeku dsihwokleem atejas wcetas, akas wai pumpi. 21) Kartupeeem jadod ½ un sihkkalnēm ¼ puhrw. dahrsa semes muischas tuwumā.

Bet ar schim prasibam mehs neesam isteikuschi wisu, kas wajadsigs strahdneeku schkirai. Schis ir tikai pirmais solis uz labakas nahkotnes eekaroschanu. Wisu strahdneeku — tiklab lauku ka pilsehtu darba ruhku zihņas gala mehrkis ir s o z i a l i s m s. Tas ir tahda raschoschanas kahrtiba, kur seme, meschi, kalnraktuwes, fabrikas, maschinas, dselszeli, kugi, pahrees wisas saweedribas ihpaschumā. Tad wisi buhs sweesti strahdat, bet wisi ari baudis sawa darba augļus, tad nebuhs ne lunga ne kalpu, bet wisi buhs weenlihdsigi zilweki, ar weenadām teesibam un peenahkumeem. Reiz wisi meschi, muischas ļkuhs paschu strahdneeku ihpaschums; tadehl mehs tagadeja z ņnā nedrihkstam bedsinat, lampit un sist. Ja mums meerigi streikojot usbruhk saldati, tad protams mums jaaisstarpajas ar wiseem lihdzekleem. Bet mums jasargas saldatus usjundinat un aistaitinat. Mums naw jaaismirst, ka schee saldati ir tahdi paschi semneeki un strahdneeki, un pee katra gadijuma tee jaagitē, teem japasneedz lapinas.

Un zihnotees pret sawcem darba dewējeem, neaismirstsim ari leelako darba lauschu cenaidneeku, muischneeku un bagatneeku aisstahwi — zara patwaldibu, kas ar sawatu un kasaku eerotscheem tur darba laudis truhzibā, wehrdsibā un gara tumsibā; kas nospeesch muhs ar milsigajam muitam un akzisem; kas muischneekeem un bagatneekeem atkauj wisu, bet bahsch zeetumos un suhta uz Sibiriju tos, kuri aisstahw darba laudis un wed tos pee apsinas. Kamehr schai muischneeku, garidineeku un eerehdnu bandai buhs wara rokās, tamehr strahdneeki newarēs west sekmigu zihņu ne par sozialismu, ne pret darba dewejeem. Jau tagad daudsās weetās uz laukeem issuhtiti saldati un kasaki, kuri mahjes weetā sola lodes, un brihwibas weetā tantschukas.

Tadehl lai gatawojamees uz pehdejo zihņu pret patwaldibu, lai beedrojamees [illegible] dibas, lai gahdajam eerotschus un agitejam jaunus beedrus. Pilsehtas strahdneeki jau gatawojas uz to deenu, kad tee kruhti pret kruhti stahsees pehdejā zihņā pret meschonigo patwaldibu, un schi leelā rewolucijas deena ir tuwu!

Pehz tam tad brupās buhs gahsta zara w ldiba, tad wisa tauta iswehlēs sawu widus tautas weetneekus uz wiswahrejas, weenlihdsigas, teeschas un aisstahtas wehleschanas p mara, kuri atjels wezos nederigos likumus un eezels jaunus. Tee pahrgrosis paschus pamatos wisu walsts kahrtibu un wispirms eewehds sekoschas prasibas: 1) Dos pilnigu runas-, rakstu, sapulischu, beedroschanas, streiku un tizibas brihwibu lai strahdneeki netraucet waretu sapulzetees, apspreest sawas wajadsibas, ihsi isteikt sawas domas un pahrliecibu, un brihwi zihnitees par labaku nahkotni. 2) Eewehds pilnigu paschwaldibu newcen pagastos bet ari apriņķ s un gubernās, kur wisos amatos nahks paschu we tejo eenihwotaju ihwelte i preekschstawji, kuri atbildigi pret sawcem wehletajeem. 3) Tiks atzeltas pases, galwas nandas un wisi netreschee nodokli (akzises, muitas u. t. t.) un winu wcetā eewehdis e e n a h k u m u n o d o k l i, tā ka tee kos gadā pelna lihdz 300 rubļu nemaksās nekahdus nodokļus, un j bagatakās kahrtās jo wairak lai maksā. 4) Tiks atzeltas wisas kahrtu (muischneeku) teesibas un wisi pilsoni buhs weenlihdsigi tikuma preekschā. 5) Teesas un waldibas eerehdnus eezels pate tauta. 6) Wisas skolas buhs pilnigi brihwas, skolotajus usturēs uz walsts rehkina, skolneeku dos par brihwu drehbes, grahmatas un ehdeenu. Lihdz 16. gadam jeem jaapmetle skolas. 7) Strahdneeki tiks no walsts puses apdroschinati pret nezinnu un nelaimes gadijumeem. tiks eewesti plaschi strahdneeku aisardibas likumi. u. t. t.

Wisas schis pahrgrozibas war tikt iswestas tikai tad, ja gahsta buhs tagadēja newaldā walsts kahrtiba zara patwaldeito, tadehl lai wisus muhs apspeest s un nizinatos weenu muhsu zihnas un ujwaras sauzeeni:

Nost ar issuhzejeem! Nost ar zara patwaldibu!

Lai dsihwo tautas brihwwalsts! Lai dsihwo sozialisms!

Latw. Soz. Dem. Strahdneeku Partijas Zentralā Komiteja

40 000 eksl. – Aprili 1905 g. L. S. D. St. Partijas tipografija

LSDSP CK uzsaukums "Laukstrādnieki!" 1905. gada aprīlī

Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 117. f., 1. apr., 315. l., 1. lp.

Latviešu inteliģences darbinieku rezolūcija

Pēterburgas Avīzes. – 1905. – 19. apr. – Nr. 29

Dainis Poziņš

Latvijas Kara muzeja krājums kā 1905. gada revolūcijas izpētes avots

1905. gada revolūcija bija viena no dramatiskākajām lapaspusēm Latvijas vēsturē, un dažādos vēstures periodos šo notikumu izpēte ir saistīta ar konkrētajā laikā dominējošo ideoloģiju un pieņemtajām vēstures koncepcijām, kā arī politiskajām nostādnēm. Šādi 100 gadu laikā ir sakrāts plašs dažādu pētījumu un publikāciju krājums, bieži pretrunīgs secinājumos un notikumu vērtējumos. Tas nozīmē, ka mūsdienās ir svarīgi no jauna izvērtēt un pētīt pieejamos vēstures avotus par 1905. gada revolūciju, kas atstāja nozīmīgu ietekmi uz politisko procesu gaitu Latvijā 20. gadsimta sākumā. Diemžēl 1905. gada revolūcijas pētniecība ir palikusi vēlāko notikumu ēnā: 1. pasaules karš, Latvijas neatkarības izcīnīšana un zaudēšana, 2. pasaules karš, padomju okupācija u.c. 20. gadsimta vēstures dramatisk'e satricinājumi bija vēl asiņainākі un sāpīgāki par 1905. gada revolūciju. Šī notikuma 100. gadadiena ir labs iemesls, lai palūkotos atpakaļ pagātnē. Tā kā 20. gadsimta sākumā notikušie procesi lielā mērā izraisīja tālejošas sekas, tad bez šī perioda vēstures notikumu izpratnes sabiedrībai būs grūti rast atbildes par vēlāk notikušo. Raksta mērķis ir sniegt konspektīvu ieskatu par Latvijas Kara muzeja krājuma materiāliem kā avotiem 1905. gada revolūcijas pētniecībā.

Latvijas Kara muzeja krājums līdztekus arhīviem ir tā vieta, kur var meklēt pirmavotus par 1905. gada revolūcijas notikumiem un tajos iesaistītajām personām. Kopumā – aptuveni no 20 līdz 30 tūkstošiem muzeja glabāšanā esošo vienību, kas attiecas uz 1905. gada revolūcijas notikumiem un tajos iesaistītajām personām atbilstoši tam, cik plašās hronoloģiskajās robežās mēs vēlamies izzināt revolūcijas dalībnieku likteni. To nozīmība un vērtība ir ļoti atšķirīga.

Atbilstoši muzeoloģijas pamatprincipiem muzeja kolekcijas dalās trīs lielās pamatgrupās – fotomateriāli, dokumenti un priekšmeti. Atsevišķu grupu veido

tipogrāfiskie izdevumi – atklātnes, grāmatas, prese un skrejlapas, kā arī dažādi 1905. gada revolūcijas tematikai veltīti mākslas darbi, kas sniedz priekšstatu par to, kā 1905. gada revolūcijas notikumi ir interpretēti. Tā kā šis ir Kara muzejs, tad neaizmirsīsim arī ieroču kolekciju, kurā ietilpst gan 20. gadsimta sākumā lietotie rūpnieciski izgatavotie ieroči, gan revolūcijas dalībnieku pašdarinātie ieroči. No šīm trim muzeja materiālu pamatgrupām vislielāko interesi piesaista Latvijas Kara muzeja fotomateriālu un dokumentu kolekcijas, kuru lietas ir visbiežāk pieprasītas.

Latvijas Kara muzeja krājums ir papildinājies ar materiāliem par 1905. gada revolūciju visā tā pastāvēšanas laikā, kā arī LPSR Revolūcijas muzeja darbības laikā padomju okupācijas periodā. Katrs Latvijas vēstures periods ir ietekmējis muzeja krājuma veidošanos, kas lielā mērā ir papildinājies, pateicoties cilvēku atsaucībai, kuri dāvinājuši materiālus par saviem piederīgajiem vai arī nejauši viņu rokās nonākušas lietas. 20. gs. 20.–30. gados Latvijas Kara muzeja fotomateriālu un dokumentu kolekcijas par 1905. gada revolūciju papildināja atsevišķu privātpersonu dāvinājumi un ieguvumi no dažādām valsts iestādēm.

Latvijā 20. gs. 20.–30. gados īpašu uzmanību 1905. gada revolūcijas pētīšanai pievērsa "Latvijas vēstures pētīšanas biedrība" un biedrība "Piektais gads", kas veica revolūcijas dalībnieku un viņu radinieku aptauju. Ziņas par revolūcijas dalībniekiem bieži vien bija saņemtas kopā ar fotomateriāliem un atmiņām, kā arī citām vēstures liecībām par 1905. gada revolūciju. "Latvijas vēstures pētīšanas biedrības" izplatītās atsevišķas aptaujas lapas jeb "ziņu listes" ir saglabājušās kopā ar iegūtajiem krājuma materiāliem.[1]

Pēc padomju okupācijas režīma izveidošanas Latvijā 1940. gadā Latvijas Kara muzejs bija spiests pārtraukt savu darbību. Padomju okupācijas varas iestādes 1940. gada 31. oktobrī nodibināja LPSR Revolūcijas muzeju, lai izmantotu šo muzeju padomju ideoloģijas izplatīšanai Latvijas sabiedrībā. Karš starp Vāciju un Padomju Savienību pārtrauca šo plānu realizāciju. Pēc 2. pasaules kara "Latvijas vēstures pētīšanas biedrības" un biedrības "Piektais gads" darbinieku savāktie materiāli par 1905. gada revolūciju, kā arī daļa Latvijas Kara muzeja agrākās kolekcijas daļēji nonāca LPSR Revolūcijas muzeja krātuvēs. 1957. gadā LPSR Revolūcijas muzeju ievietoja Latvijas Kara muzeja ēkā. Daudzos gadījumos uz fotomateriāliem ir saglabājušies iepriekšējie inventāra numuri un zīmogi. Piemēram, uz Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas biedres Marijas Petrevicas portreta[2] apakšējā stūrī kreisajā pusē ir uzspiests zīmogs ar uzrakstu: /Biedrība "Piektais gads". Materiālu krātuve Nr. 06530/; bet otrajā pusē – arī LPSR Revolūcijas muzeja inventāra numuri. Tas ir tiešs pierādījums tam, ka biedrības savāktie materiāli ir daļēji nokļuvuši

LPSR Revolūcijas muzeja krātuvēs. Padomju varas gados krājuma komplektēšana notika atbilstoši padomju ideoloģijai. Mūsdienās nav precīzi izpētīts, cik lielā mērā ir saglabājušies 20. gs. 20.–30. gados savāktie fotomateriāli par 1905. gada revolūciju. Pārskatot muzeja krājuma kartotēkas un inventāra grāmatas, ir redzams, ka ļoti maz ir materiālu par personām, kuru darbība neatbilda padomju prasībām. Tomēr, neraugoties uz šīm dramatiskajām pārmaiņām, Latvijas Kara muzejā līdz mūsdienām ir saglabājušies vēstures avoti par 1905. gada revolūcijas notikumiem Latvijā.

Fotomateriālu kolekcija

Latvijas Kara muzeja fotomateriālu kolekcija aptver pēc rakstura un izcelsmes apstākļiem visdažādākos fotoattēlus, taču to tematiskais sadalījums pēc apjoma nav vienmērīgs.

Skaitliski lielu daļu fotokolekcijas materiālu veido 1905. gada revolūcijas dalībnieku fotoportreti, kā arī dažādi grupu attēli. Sevišķi interesanti ir 1905. gada revolūcijas kaujinieku portretu oriģināli: F. Grīniņa portrets, kas uzņemts Cīrihē,[3] J. Čokes[4] un citu portreti. Uz oriģinālajiem fotoattēliem bieži ir saglabājušies fotodarbnīcas zīmogi vai reklāmas nolūkos pievienotā informācija par fotogrāfu un tā darbnīcas adresi, kas ļauj noteikt portretā redzamās personas atrašanās vietu konkrētā brīdī. Vienlaikus gan jāatzīmē, ka tikai daļa portretu ir tapusi laika posmā no 1905. līdz 1907. gadam. Tomēr, ja mēs 1905. gada revolūciju pētām kā vēstures procesu, sākot ar tās cēloņiem, notikumiem revolūcijas laikā un to tālākajām sekām, tad pētniekam būs svarīgi arī tie fotokolekcijas materiāli, kas tapuši pirms un pēc revolūcijas.

Fotogrāfi bieži ir iemūžinājuši sadursmēs ar Krievijas karaspēku kritušo bēres, piemēram, atvadas no 1905. gada novembrī Ķeipenē kritušā A. Lediņa.[5] Šāda rakstura fotoattēlos ir fiksētas bruņoto sadursmju un soda ekspedīciju darbības sekas. Turklāt šādi fotomateriāli ir iegūti vairākos Latvijas apriņķos. Jāpiebilst, ka kolekcijā ir ārkārtīgi maz dinamisku fotoattēlu, kur būtu redzamas bruņotas sadursmes, muižu dedzināšana vai soda ekspedīciju veiktās represijas. Acīmredzot 20. gadsimta sākuma fotogrāfi visbiežāk ir fiksējuši dramatisko notikumu sekas, nevis to norisi. Tas attiecas arī uz materiāliem par nodedzinātajām vācu muižnieku pilīm un muižām. Muzeja kolekcijā šādu fotoattēlu ir maz, lai gan zināms, ka nopostītās muižas ir fotografētas diezgan bieži un daudzi no šiem fotoattēliem ir arī publicēti.[6]

Interesants materiāls ir pēc pasūtījuma fototehnikā izgatavotas atklātnes ar revolūcijas dalībnieku portretiem, ko viņi ir sūtījuši saviem radiniekiem un

Baltijas ģenerālgubernators A. Mellers-Zakomeļskis

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 307-I/2

Vidzemes gubernators N. Zvegincovs

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 307-I/3

Tukuma garnizona priekšnieks pulkvedis Millers, nošauts Tukuma sacelšanās laikā

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 4571-F

Policijas inscenējums – tuvošanās kaujinieku dzīvoklim

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 307-I/69

Policijas inscenējums – aizturēšana no slēpņa

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 307-I/22

Policijas inscenējums – aizturēto apsargāšana pēc apcietināšanas

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 307-I/23

draugiem. Daudzos gadījumos uz šādām fotoatklātnēm ir lasāmas revolūcijas dalībnieku un notikumu aculiecinieku gan revolūcijas laikā, gan arī vēlākajos gados rakstītās rindas. Tādu, piemēram, ir sūtījis Jaunpils rīcības komitejas dalībnieks P. Balodis[7] no katorgas darbiem Sibīrijā 1912. gadā. Šādas fototehnikā izgatavotas atklātnes nogādāja pa pastu, līdz ar to pēc pasta zīmogiem var konstatēt aptuveno fotoattēla datējumu, fotoatklātnes izsūtīšanas vietu un adresātu. Šie materiāli raksturo revolūcijas dalībnieku sakarus ar citām personām. Līdz ar to daļa fotokolekcijas materiālu sniedz ne tikai vizuāla rakstura informāciju par 1905. gada revolūcijas dalībniekiem, bet ir arī vērtīgs papildinājums tradicionālajiem rakstītajiem avotiem, parādot tālaika cilvēku attiecības ar citiem cilvēkiem, personiskos pārdzīvojumus un attieksmi pret notiekošo. Jāpatur prātā tas, ka daudzi 1905. gada revolūcijas dalībnieki turpināja aktīvi darboties nelegālās un legālās politiskajās organizācijās vai arī nokļuva dažādos Krievijas cietumos un katorgas darbos Sibīrijā. 1905. gadā piedzīvotais un gūtā pieredze lika daudziem latviešu politiķiem un Latvijas iedzīvotājiem izdarīt savus secinājumus, kas lielā mērā noteica viņu rīcību turpmākajos gados.

Fotomateriālu liecību saglabāšanā par 1905. gada revolūcijas dalībniekiem svarīgs ir K. Beierbaha (1902–1941) veikums. Viņa reproducētie 1905. gada

revolūcijas dalībnieku fotoportreti glabājas Latvijas Kara muzeja fotokolekcijas krātuvē. Daudzos gadījumos tas ir vienīgais pieejamais vizuālais materiāls par 1905. gada revolūcijas dalībniekiem. K. Beierbaha reproducētie fotoattēli ir atpazīstami pēc paraksta attēla stūrī. 20. gs. 20.–30. gados K. Beierbahs, apceļojot dažādas Latvijas vietas, iemūžināja fotogrāfijās 1905. gada revolūcijas dalībnieku nošaušanas vietas, piemēram, F. Grīniņa nogalināšanas vietu lielceļa malā pie Mūkukalna.[8] Daudzos gadījumos šo attēlu izmantošana mūsdienu pētījumos ir visai problemātiska, jo fiksētie apvidus elementi mūsdienās ir zuduši vai mainījušies, un līdz ar to notikuma vietas precīza lokalizēšana ir apgrūtināta. Jāatzīmē arī tas, ka jebkura reprodukcija kaut ko zaudē no oriģinālā esošās informācijas. Reproducēto attēlu izgatavotāji nepārfotografēja foto oriģināla izgatavotāja darbnīcas zīmogus, uzrakstus, zudumā ir gājusi arī fotoattēla otrajā pusē rakstītā informācija.

Latvijas Kara muzeja kolekcijā salīdzinoši mazā skaitā ir saglabājušies fotomateriāli par soda ekspedīciju darbību Latvijā un to nodarītajiem postījumiem. Patiesībā ir tikai atsevišķi fotoattēli un fotonegatīvi, taču šīs nedaudzās fotogrāfijas nevienu neatstāj vienaldzīgu, jo pietiekami skaidri rāda soda ekspedīciju nodarīto materiālo postu Latvijas laukos un represiju nežēlīgumu, it sevišķi, kad muzeja apmeklētāji ierauga uzspridzināto skolu Vecpiebalgā.[9]

Atsevišķos gadījumos fotoattēli vai fototehnikā izgatavotās atklātnes var radīt pētniekiem mulsinošas situācijas. Piemēram, atklātnē "Rokas augšā"[10] un fotogrāfijā "No Kurzemes un Vidzemes Rīgā sabēgušo revolucionāru gūstīšana"[11] ir skaidri saskatāmas fotomontāžas pēdas. Sevišķi labi tas ir redzams, salīdzinot abos attēlos priekšplānā esošo personu grupu. Tomēr arī šajā gadījumā tā ir liecība par to, kā tika attēloti un interpretēti 1905. gada revolūcijas notikumi 20. gadsimta sākumā.

Pētniekiem noteikti būs interesanti iepazīties ar Rīgas policijas pārvaldes Kriminālās nodaļas albumu.[12] Tas ir unikāls materiāls par dažādu kaujinieku grupu darbību un sadursmēm ar policijas spēkiem 1905. gada revolūcijas laikā. Lai arī albums ir veidots policijas reprezentācijas vajadzībām, atspoguļojot tās panākumus cīņā pret revolucionāriem, pateicoties albumā ievietotajai 134 fotoattēlu sērijai, vēstures pētnieki var gūt tiešas liecības par kaujinieku grupām konfiscētiem ieročiem, nelegālās literatūras krājumiem, kaujinieku grupu dalībnieku sastāvu un policijas izmantoto taktiku cīņā pret tām. Augstas izšķirtspējas fotoattēls var sniegt informāciju par to, kāda veida ieroči ir bijuši kaujinieku vai policistu apbruņojumā. Albumā redzamie fotoattēli liecina, ka policijas darbinieki bieži pārģērbās civilā apģērbā un, uzdodoties par citām personām, pildīja aģenta uzdevumus, lai iefiltrētos revolucionārajās organizācijās un iegūtu operatīvo informāciju par to darbību.

Rīgas pilsētas policijas nodaļas vadītājs E. Greguss

Latvijas Kara muzejs,
inv. nr. 307-I/133

E. Greguss pārģērbies par policijas aģentu

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 307/131

Muzeja sistemātiski veidotā fotomateriālu kolekcija vairs nav tikai vienkāršs ilustratīvais materiāls, bet kļūst par pētniekiem pieejamu interesantu un nozīmīgu vēstures avotu.

Dokumentu kolekcija

20. gadsimta sākumā viena no nelegālo partiju propagandas formām bija skrejlapu izplatīšana. Baltijas latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku organizācijas, Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas un Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas izgatavotās skrejlapas lielā skaitā glabājas Latvijas Kara muzeja dokumentu kolekcijā. Ļoti interesantas ir visai īpatnēja veida ilustrētas skrejlapas, kas ar ilustrācijas un īsa teksta palīdzību ļoti koncentrēti pauda revolucionāro organizāciju viedokli par politiskajiem jautājumiem Krievijas impērijā. Sevišķu uzmanību piesaista 1904.–1905. gadā izplatītās pret Krievijas–Japānas karu vērstās skrejlapas, kas izsmej Krievijas ekspansiju Mandžūrijā, vienlaikus atgādinot par apspiestību Baltijā, Polijā, Somijā un Kaukāzā.[13]

Pēc apjoma salīdzinoši neliela, bet visnotaļ nozīmīga pēc satura ir dokumentu kolekcijas daļa, kas aptver Krievijas varas iestāžu izdotos oficiālos dokumentus un to norakstus, pirmkārt pret 1905. gada revolūcijas dalībniekiem vērsto tiesas procesu aktu norakstus. Tos veidoja biedrības "Piektais gads" darbinieki. Šajā ziņā interesants ir apsūdzības akts pret Vitebskas guberņas iedzīvotājiem I. Šteinbergu, I. Āboliņu u.c. 1906. gada oktobrī.[14] Šajā apsūdzībā tās sastādītāji, raksturojot 1905. gada revolūciju, raksta: "No 1905. gada pavasara Baltijas novadā izveidojusies revolucionārā kustība, kuras mērķis bija izveidot īpašu latviešu republiku, sāka izplatīties.. pārsvarā latviešu apdzīvotajos Vitebskas guberņas Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķu pagastos. Revolucionārās kustības vadītāji paredzēja šo pagastu pievienošanu latviešu republikai.."[15] Turpmāk tekstā ir norādīta katra apsūdzētā dalība revolucionārajā kustībā. Dokumenta beigās noraksta atbilstība oriģinālam apstiprināta ar biedrības "Piektais gads" zīmogu un biedrības valdes divu locekļu parakstu.[16] Diemžēl dokumenta norakstā nav informācijas par apsūdzības akta oriģināla glabāšanās vietu noraksta izgatavošanas laikā.

Latvijas Kara muzeja kolekcijā ir saglabājušās arī dažas Krievijas varas iestāžu izdoto dokumentu oficiāli iespiestas kopijas. Sevišķi interesants dokuments ir Krievijas varas iestāžu izdotais apsūdzības akts pret Saldus zemniekiem Jāni Rāvi, Miķeli Rozenbergu un pārējiem lietā, kas izskatīta Viļņas apgabala kara tiesā 1910. gada aprīlī.[17] Apsūdzības akta ievaddaļā, vērtējot 1905. gada revo-

lūcijas mērķus Latvijā, sastādītāji raksta: "1905. gadā Baltijas novadā, it sevišķi Kurzemes guberņā, uzliesmoja atklāta bruņota sacelšanās, kuras mērķis bija vardarbīga Krievijas teritorijas daļas atdalīšana, neatkarīgas un patstāvīgas latviešu republikas izveidošana."[18] Pret Krievijas impērijas varas iestādēm vērstās sacelšanās apmēri valsts represīvo iestāžu amatpersonām acīmredzot lika domāt, ka viens no nemieru mērķiem ir pilnīga latviešu atbrīvošanās no Krievijas impērijas kundzības.

Ar soda ekspedīciju darbību Latvijā saistītie dokumenti Latvijas Kara muzeja kolekcijā ir saglabājušies nelielā skaitā. 1906. gada 6. janvārī Valkā soda ekspedīcijas komandieris ģenerālmajors A. Orlovs izplatīja noteikumus,[19] kas bija jāievēro iedzīvotājiem ģenerāļa komandētā karaspēka darbības zonā Vidzemes guberņā. Pēc apjoma nelielais dokuments labi raksturo soda ekspedīciju darbības metodes un mērķus 1905.–1906. gadā. Noteikumos teikts, ka "vainīgie apbruņotos uzbrukumos zaldātiem, policijai un vispārīgi visām amatpersonām ir nekavējoties jānošauj, bet, ja šis uzbrukums būtu izdarīts kādā ēkā jeb ja no viņām tiktu šauts uz minētām personām, tad šīs ēkas ir nekavējoties jāiznīcina"[20]. Šī noteikumu daļa bija izpildīta daudzos Vidzemes guberņas pagastos, nogalinot revolucionārās kustības aktīvistus un iznīcinot nepaklausīgo zemnieku saimniecības.

Priekšstatu par soda ekspedīciju darbību attiecībā pret Latvijas lauku pagastu valdēm sniedz Galgauskas pagasta valdes sarakste ar Viņa Augstības leibgvardes ulānu pulka 5. eskadrona rotmistru Nazimovu. 1906. gada 8. martā datētajā vēstulē Galgauskas pagasta valde ziņo par policijas meklētajiem nemieru dalībniekiem un viņu dzīvesvietu pagastā.[21] Tas liek domāt, ka pēc soda ekspedīciju ierašanās Latvijā pagasta valdes bija spiestas bez ierunām sadarboties ar Krievijas karaspēka vienību virsniekiem, sniedzot tiem ziņas par nemieru dalībniekiem.

Latvijas Kara muzeja bibliotēkā glabājas A. Fortiņa 1922. gadā sagatavotā dokumentu krājuma "Vēsturisku materiālu krājums. Latvijas revolūcija 1905.–1906. gadā" manuskripts. Manuskripta 1. sējumā[22] ir ietverti Bruņniecības komitejas dokumenti vācu valodā un Kurzemes pagaidu ģenerālgubernatora štāba dokumenti krievu valodā, kas turpinās arī 2. sējumā.[23] Dokumentu krājuma lielākā materiālu daļa attiecas uz Kurzemes guberņā dislocētajām karaspēka vienībām un to darbību soda ekspedīcijās, piemēram, 45. kājnieku divīziju, 29. kājnieku divīziju, Atsevišķo robežsardzes korpusu un citām vienībām. Daudz ir materiālu par mazpilsētās izvietotām karaspēka apakšvienībām, to skaitlisko sastāvu, sadursmēs ciestajiem zaudējumiem, naudas līdzekļu pieprasījumiem, pārvietošanos un veiktajām darbībām, cīnoties ar nemieru dalībniekiem. Diezgan lielā skaitā krājumā ir ievietoti soda ekspedīciju vienību komandieru

ziņojumi par veiktajām represijām un tajās nogalinātajām personām, arestētajiem un revolūcijas dalībnieku nopostītajām mājām. Bieži minēts tas, ka aizturētie bēgot nošauti. Tipisks piemērs ir soda ekspedīcijas nodaļas komandiera kapteiņa Zaharova ziņojums par veiktajām represijām Lieģes muižā 1906. gada 6. janvārī. Aizturētais Ditrihs Gulbe gatavojies bēgt, tāpēc nošauts.[24] Šķiet, ka "Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatā" minētais Didriķis Gulbis[25] un ziņojumā minētais Ditrihs Gulbe varētu būt viena un tā pati persona, jo saskan abos aprakstos norādītā notikuma vieta un laiks.

Sastādītā dokumentu krājuma manuskripta īpatnība ir tā, ka tajā ir iekļauta arī 1906. gada 16. janvārī no Liepājas sūtīta skaitļu kodā šifrēta telegramma.[26] Tās saturs pagaidām nav zināms, jo tā nav atšifrēta. No krājumā iekļautā Atsevišķā robežapsardzes korpusa Rīgas brigādes 2. nodaļas komandiera pulkveža Ako ziņojuma 1906. gada 11. janvārī izriet, ka represīvo akciju veikšanā pret Kurzemes piekrastes ciemu iedzīvotājiem Ventspils rajonā bija iesaistīts kreiseris "Kondor".[27] Krievijas bruņoto spēku vadība nemieru kustības apspiešanā iesaistīja visus iespējamos militāros resursus. Turklāt robežapsardzes virsnieks, atsaucoties uz agrākajiem lūgumiem, norāda, ka kreiseru iesaistīšana dotu lielu labumu "revolucionārās rūgšanas"[28] nomierināšanai piekrastes ciemos. 1906. gada 13. janvāra ziņojumā robežapsardzes nodaļas komandieris atkārtoti norāda, ka viņa rīcībā Ventspilī ir jāpaliek kreiserim.[29] Krājumā iekļautie dokumenti liecina par materiāla un tehniska rakstura problēmām karakuģu tehniskajā stāvoklī. Atsevišķā robežapsardzes korpusa Rīgas brigādes flotiles Liepājā novietotā kreisera komandieris (1. ranga kapteiņa paraksta atveidojums ir slikti salasāms) 1906. gada 22. janvāra ziņojumā norāda par viņa komandētā kreisera "Straž" slikto tehnisko stāvokli, kas neļauj ziemas apstākļos pildīt nopietnus uzdevumus.[30] Nelielais 32 gadus vecais karakuģis spēja attīstīt tikai astoņus mezglus lielu ātrumu, un tā apkalpe bija samazināta par vienu trešdaļu. Tas liek domāt, ka Krievijas flotes resursi bija ierobežoti, ja pat šādā stāvoklī esošiem kuģiem lika doties jūrā 1906. gada ziemā.

Tās ir tikai dažas epizodes no krājumā iekļautajiem dažāda satura dokumentiem, bet gana intriģējošas, lai piesaistītu uzmanību šim dokumentu krājuma manuskriptam. Diemžēl manuskripta sastādītājs nav norādījis pirmavotu iegūšanas vietu un apstākļus vai sniedzis komentārus par avotu norakstiem.

Ar 1905. gada revolūcijas tematiku saistītajā dokumentu kolekcijā lielā skaitā ir revolūcijas dalībnieku vai notikumu aculiecinieku rakstītās atmiņas par piedzīvoto, bet vairākumā gadījumu tās ir tapušas vēlāk par aprakstītajiem notikumiem, tādējādi tie ir sekundāras nozīmes vēstures avoti, piemēram, K. Čokes sarakstītais manuskripts par notikumiem pie Skrīveriem 1905. gada novembrī.[31] Līdzīgi atmiņu pieraksti muzeja kolekcijā ir iekļauti galvenokārt

20. gs. 50.–80. gados atbilstoši padomju ideoloģijas diktētajai muzeja krājuma komplektēšanas politikai. Padomju okupācijas gados, lai palielinātu jauniegūto eksponātu skaita statistiku, daudzos gadījumos LPSR Revolūcijas muzeja krājuma dokumenta kolekcijas sastāvā iekļāva dažādu autoru sarakstītus 1905. gada revolūcijas dalībnieku biogrāfiju un dažādu publikāciju manuskriptus.

Nobeigums

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas Latvijas Kara muzejs atsāka savu darbību, mantojot iepriekšējos gados uzkrātās vēstures liecības. Sabiedrības interese par 1905. gada revolūciju, spriežot pēc muzeja krājuma materiālu pieprasījumiem, ko ir veikuši masu medijus pārstāvošie žurnālisti, profesionāli vēsturnieki vai arī vēstures interesenti, galvenokārt koncentrējas uz atsevišķu personu nozīmes pētniecību 1905. gada revolūcijas laikā. Muzeja darbiniekiem ir veicams liels darbs, veidojot mūsdienu prasībām atbilstošas kartotēkas, lai krājums būtu pieejams vēstures pētniekiem un vienlaikus nodrošinātu muzeja materiālu saglabāšanu nākamajām paaudzēm. Muzejā glabātie dokumenti, fotokolekcija un citas liecības var sniegt nozīmīgu papildinājumu 1905. gada revolūcijas pētniekiem, nodrošinot materiālu pētnieciskā darba veikšanai.

Atsauces un skaidrojumi

[1] Latvijas Kara muzejs (turpmāk LKM), inv. nr. 9313/6420-n.
[2] Turpat, inv. nr. 9153/6285-n.
[3] Turpat, inv. nr. 29075/1344-F.
[4] Turpat, inv. nr. 33726/15068-F.
[5] Turpat, inv. nr. 24912/12071-F; F VII 24913/12072-F.
[6] 1905. g. revolūcija: Skatu un ainu krājums. – Maskava, 1926. – 10.–41. lpp. (glabājas arī LKM krājuma bibliotēkā vēsturisko grāmatu kolekcijā, LKM, inv. nr. 171-b).
[7] LKM, inv. nr. 25067/12136-F.
[8] Turpat, inv. nr. 8880/6012-n.
[9] Turpat, fotonegatīvs nr. 8406.
[10] Turpat, inv. nr. 1185/1920-n.
[11] Turpat, inv. nr. 4492-F.
[12] Turpat, inv. nr. 307-I.
[13] Turpat, inv. nr. 20222/20292-VII.
[14] Turpat, inv. nr. 27522/23131-VII.
[15] Turpat, 1. lpp.
[16] Turpat, 10. lpp.
[17] Turpat, inv. nr. 5071-VII.
[18] Turpat, 1. lpp.
[19] Turpat, inv. nr. 3760-VII.

[20] Turpat, 1. lpp.
[21] Turpat, inv. nr. 5200-VII.
[22] Turpat, inv. nr. 99-b.
[23] Turpat, inv. nr. 98-b.
[24] Turpat, 18. lpp.
[25] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata, 1905.–1907. gada revolūcija. – 1. sēj., 3. d. – R., 1983. – 128. lpp.
[26] LKM, inv. nr. 98-b, 29. lpp.
[27] Turpat, 40. lpp.
[28] Turpat.
[29] Turpat, 41. lpp.
[30] Turpat, 49., 50. lpp.
[31] Turpat, inv. nr. 8632-nd.

Dainis Poziņš

Latvian War Museum Collection as a Source for Research of the 1905 Revolution

Summary

The Revolution of 1905 was one of many dramatic pages in the history of Latvia during the 20th century. Many publications and research works were published during the a hundred-year period since the revolution. Now it is an appropriate moment to look back and study available historical sources about the Revolution of 1905. The main task of this article is to show the Latvian War Museum collections as a source for research of the 1905 Revolution.

The Latvian War Museum collections can offer primary historical sources for researchers. The museum has collections of photographs, documents, and objects, such as the weapon collection and collections of printed materials – leaflets, books, newspapers, and works of art. We can account approximately for 20–30 thousand items pertaining to the events of 1905 as well participants of revolution during their activity at the beginning of 20th century. The museum collections were formed during the 1920's–1930's by the Latvian War Museum itself, and also thanks to private donations. After World War II, during the Soviet occupation period, the Latvian War Museum was transformed as the Latvia SSR Revolution Museum. In the 1940's–1950's, the museum obtained materials gathered by the Latvia History Research Society and the Society of 1905 during the independence period of Latvia in the 1920's–1940's. However, these materials have been preserved only partly. The Soviet authorities excluded from the museum collection materials that did not fit in their theories.

The museum has an abundant photo collection. Portraits of revolution participants form a large part of the photo collection. Original photos of combatants are the most interesting items. They contain not only pictures, but often also additional information about the photographer and the address of the photo laboratory. This helps to determine the place and time, when photography was created. The museum displays photos showing victims of armed clashes, Latvian peasant farms destroyed by punitive expeditions, as well German nobility manors burned down by Popular Militia.

The museum has a quite interesting document collection: bills of indictment issued by Russian military courts, leaflets issued by the Latvian Social Democratic Workers' party (LSDSP), documents issued by Russian Empire authorities, as well as memories written by participants of revolution. The museum keeps official documentation from Galgauska parish, which shows the policy of punitive expedition towards local parish authorities during the spring of 1906. At that time, Russian Army launched large scale repressions in Latvia.

The Latvian War Museum has a manuscript "Collection of Historical Materials: Revolution of Latvia 1905–1906" in two volumes prepared by A. Fortinsh in 1922. German nobility and Russian army documents included in both volumes contain an amazing amount of information about the repressive forces deployed in Courland Guberniya. Russian officer reports show the amount of troops used during military actions, their location and unit movements, repressions carried out by the army, combat losses, even unit requests for financial resources. According to these reports, many arrested civilians and suspects were killed by the army without any justice. As a form of punishment, destruction of Latvian peasant farms was realized in many cases. Unfortunately, A. Fortinsh did not leave any clues where and how these documents were obtained by him. Therefore, researchers have a lot of possibilities to make new discoveries about written sources pertaining to the Revolution of 1905 in Latvia.

Leo Dribins

1905. gads Latvijas vācu preses atspoguļojumā

1905. gada revolūcijas cēloņi, motīvi un norise Latvijā savā laikā guva plašu izklāstu un interpretējumu baltvāciešu vēsturnieku darbos. Šī Piektā gada historiogrāfijas sadaļa vērtēta pazīstamā Latvijas vēsturnieka profesora Pētera Krupņikova publikācijās, īpaši viņa grāmatās "Melu un patiesības palete" un "Latvijas vēstures pusgadsimts vācu skatījumā".[1] Sevišķi detalizēti izvērtēts baltvāciešu muižniecības interešu aizstāvja Astafa fon Tranzē-Rozeneka divsējumu sacerējums "Latviešu revolūcija", kas anonīmi nāca klajā Berlīnē 1906. un 1907. gadā (neminot autoru).[2] P. Krupņikovs arī parāda tālaika Vācijas laikrakstu un žurnālu publicistikas atsauces uz revolucionāriem notikumiem Latvijā. Vērtējot šo un citu historiogrāfisko un informējošo rakstījumu saturu, jāpievienojas viņa secinājumiem, ka vācu konservatīvās un daļēji arī liberālās intelektuālās aprindās revolūcijas norise Latvijā ir atdalīta no Krievijas revolūcijas apraksta ar tādu īpatnību akcentēšanu, kas rāda "latviešu dumpi" kā visai Eiropai ārkārtīgi bīstamu tautas masu sacelšanās izvirdumu, kas var gūt turpinājumu arī citās zemēs. Pirmām kārtām tādēļ, ka Latvijā eksplozīvi savienojās sociālā un nacionālā nemiera strāvas. Turklāt tās bijušas ļoti organizētas, ar kara ieročiem apbruņotas un nepielūdzamas savā vēlmē sagraut visu pastāvošo valsts iekārtu.

Teiktajam jāpievieno secinājums, ka A. fon Tranzē-Rozeneka interpretējumā latviešu revolucionāro inteliģentu – skolotāju, pagastu darbinieku u.c. – vadīto strādnieku un zemnieku cīņa pret baltvāciešu muižniecību esot bijusi etniski motivēta, faktiski notikusi divu etnisku kopumu sadursme. Par vainīgo ierosinātāju nosaukta visa latviešu tauta, kam esot destruktīvs un nekomunikabls raksturs, sava veida "rasisms", kas nācis no pagānu cilšu apziņas un tradīcijām un kas atdzīvināts jaunlatviešu propagandas gados.[3] P. Krupņikovs citē barona K. Manteifeļa vārdus: "Katrā latvietī mums vajadzēja redzēt ienaidnieku."[4]

Vācu antirevolucionāro autoru izplatītais melīgais uzskats par latviešu etniskuma bīstamību un ksenofobisko noslieci ilgi klejoja pa Eiropas grāmatu un preses izdevumu produkcijas klāstu. Arī Latvijā.[5] Pat 1925. gadā neatkarīgajā Latvijā baltvāciešu skolu pārvaldes vadītāja liberāļa Voldemāra Vulfiusa sarakstītajā grāmatā "Latvija. Vēsturisks atskats", ko neoficiāli izmantoja par mācību palīglīdzekli baltvāciešu skolās. Tur bija apgalvots, ka latviešu sociāldemokrātija 1905. gadā pretēji "savām marksistiskām dogmām" pārgājusi uz nacionālo šovinismu, atmetusi malā marksistiskas teorijas un izvērsusi "satrakotu teroru, neģēlīgas slepkavības, dedzināšanas un laupīšanas"[6].

Taču nevelsim visu vainu par šiem priekšstatiem uz vācu autoriem. Arī latviešu publicisti pielikuši "savu pirkstu" pie tamlīdzīgiem vai tiem tuviem apgalvojumiem. Kā no pilsoniskām, tā sociālistiskām aprindām, lieliniekus ieskaitot. Pētera Stučkas apcerējumā "1905. gads Latvijā", kas publicēts 1926. gada janvārī, lasām: "Kas bija raksturīgs priekš Latvijas? [..] Vienā pusē vācieši (cittautiešu muižnieku pavisam niecīgs skaits), otrā pusē latvieši, zemnieki vai bijušie zemnieki. *Asa šķiru pretišķība* un ienaidība še slēpjas aiz *tautību pretišķībām un tautību naida*."[7]

Vēlme skatīt Piekto gadu kā latviešu un baltvāciešu etnisku sadursmi bija dažam labam latviešu vēsturniekam Latvijas Republikā. Arī skolās Piekto gadu skatīja kā Brīvības cīņu pirmo cēlienu – pret vāciešiem.*

Priekšstats par 1905. gada revolūcijas etnisko raksturu Latvijā galvenokārt radās vēsturiski pretēju politisku un ideoloģisku interešu izpausmēs, kur katra strīdīgā puse centās parādīt sevi visa etniska kopuma pārstāvja un aizstāvja lomā. To ietekmēja arī tas apstāklis, ka 1905.–1907. gada liecības un avoti nebija pietiekami izpētīti un novērtēti. Līdz šai dienai nav veikti plaši pētījumi par Latvijā tolaik vācu valodā izdoto presi. Taču tieši laikraksti, kas pirmie reģistrē un vērtē notikumus, sniedz plašāko ieskatu to būtībā un izpausmēs.

Vai tiešām toreizējie vācu laikraksti un žurnāli pauda etnisko pieeju un sludināja etnisko naidu? Vai visa vācu prese Latvijā "kā mūris" stāvēja savas aristokrātiskās elites īpašuma un privilēģiju pusē? Vai tā visa vēlējās saglabāt postfeodālo iekārtu Krievijā, tās patvaldību, antidemokrātisko policejisko kārtību? Vai tiešām visa vācu sabiedrība Baltijā bija strikti konservatīva, pat reakcionāra? Vai tā bija ieinteresēta patvaldības nemainīgā saglabāšanā? Mēģināsim rast atbildi, demonstrējot lielāko un ietekmīgāko Rīgas vācu laikrakstu sleju tekstus 1905. gadā.

Visietekmīgākā bija konservatīvā dienas avīze *"Düna Zeitung"* ("Daugavas avīze"), kas konsekventi aizstāvēja baltvāciešu muižniecības intereses un izsacīja

* Atceros, ka 1940. gada pavasarī Liepājas J. Čakstes pamatskolas 3. klasē latviešu valodas skolotāja stāstījumu par Brīvības cīņām sāka ar ieskatu latviešu un vāciešu sadursmē Piektajā gadā. Skolotājas balss pauda satraukumu. Lielvācijas armija tikko bija iebrukusi Dānijā un Norvēģijā.

tai tuvās vācu inteliģences domas. Šīs avīzes "dvēsele" bija tās faktiskais šefredaktors Augusts Ernsts Serafīms, tobrīd galvenais baltvāciešu ideologs.

Otrajā vietā ietekmes ziņā bija baltvāciešu pilsonības tribīne – avīze *"Rigasche Rundschau"* ("Rīgas apskats"), ko 1905. gadā vadīja jurists Rihards Ruecs. Tā arvien vairāk nosliecās uz liberālisma pusi.

Pa vidu abām lielajām avīzēm atradās Pētera Kerkoviusa vadītā *"Rigaer Tageblatt"* ("Rīgas dienas lapa"), kas gan vairāk informēja un retāk komentēja. Tā orientējās uz tādiem lasītājiem, no kuriem nāca šāda izklāsta pieprasījums, īpaši no baltvāciešu sīkpilsonības vides, kā arī no namīpašnieku buržuāzijas.

Visas šīs vācu avīzes vairāk vai mazāk atbalstīja Krievijas valsts iekārtu un nepārtraukti polemizēja ar latviešu avīzēm, sevišķi bieži – ar pilsoniskiem izdevumiem, arī ar Frīdriha Veinberga vadīto "Rīgas Avīzi". Īpaši tad, kad nācās meklēt Piektā gada revolūcijas vaininiekus. Vieni tos atrada tikai latviešu, otri – tikai vācu ietekmīgākajās aprindās. Bet, objektīvi vērtējot, F. Veinbergs un vācu publicisti noteikti bija sabiedrotie. Abu galvenā "uguns" bija vērsta pret Latviešu sociāldemokrātisko strādnieku partiju un tās izdevumiem. Nikni šaustīja arī Latviešu sociāldemokrātu savienību. Tomēr baltvāciešu prese centās izvairīties no sociālistisko autoru citēšanas, baidoties neviļus izplatīt viņu uzskatus vācu strādnieku un amatnieku vidū. Starp tiem jau kopš 1905. gada revolūcijas sākuma bija ne mazums latviešu proletāriešu sabiedroto un līdzcīnītāju.

Vācu avīzes parasti nepolemizēja savā starpā, tādēļ var rasties iespaids, ka tās pārstāv vienotu pretrevolucionāru vācu nometni. Tomēr tādas nebija. Baltvāciešu presē ir būtiskas atšķirības starp *"Düna Zeitung"* un *"Rigasche Rundschau"* uzskatiem, kas gandrīz nepārtraukti izpaudās visos 1905. gada notikumu norises posmos.*

1905. gada janvārī–martā gan *"Düna Zeitung"*, gan *"Rigasche Rundschau"* informāciju par 9. un 13. janvāra asiņainiem notikumiem Pēterburgā un Rīgā smēla no krievu preses, galvenokārt Pēterburgas avīzēm. Rīgas vācu žurnālistu komentāri bija ļoti skopi, lakoniski – vai to vispār nebija. *"Düna Zeitung"* Pēterburgas "asiņaino svētdienu" raksturo kā pretvalstisku propagandistu uzkūdītu strādnieku masu sacelšanos nolūkā ieņemt galvaspilsētas centru un dezorganizēt sabiedrisko dzīvi. Strādnieku apšaušana esot bijusi aizsargāšanās akcija, lai aizturētu satrakoto pūli. Taču tad sacēlušies citu Krievijas pilsētu strādnieki, arī Polijā un Baltijas guberņās. Rīgā strādnieki sākuši mest akmeņus uz kareivjiem un visbeidzot šāvuši uz viņiem. Pie Daugavas dzelzs tilta dažas rotas nonākušas aplenkumā. Lūk, kādēļ komandieri devuši pavēli atklāt uguni. Arī dažās citās Rīgas vietās no dumpīgā pūļa esot šauts uz kareivjiem un policistiem.[8]

* Šajā rakstā skatām tikai 1905. gadā iznākušo numuru saturu.

Düna-Zeitung.

Preis in Riga: 8 Rbl. jährlich, 4 Rbl. halbjährlich, 2 Rbl. vierteljährlich, 75 Kop. für 1 Monat.
Preis ins Haus geliefert: 10 Rbl. jährlich, 5 Rbl. halbjährlich, 2½ Rbl. vierteljährlich, 1 Rbl. monatlich.
Preis durch die Post: 10 Rbl. jährl., 5 Rbl. halbjährlich 2½ Rbl. vierteljährlich, 1 Rbl. für 1 Monat.

Achtzehnter Jahrgang.

Erscheint täglich mit Ausnahme der Sonn- und hohen Festtage.
Insertionsgebühr: 10 Kop. (für's Ausland 30 Pfg.) auf der ersten Seite 40 Kop. (für's Ausland 1 Mark 30 Pf.) pro einspaltige Petitzeile oder deren Raum.
Die bis 11 Uhr vormittags abgegebenen Anzeigen finden noch in der Abendnummer Aufnahme.

1905.

Annahme von Abonnements und Inseraten im Inlande.
...ir der Müllerschen Buchdruckerei. ...ger. Buchhandlung — Schnakenbeck: A. Plawsch — K. Galwin. ...nfeldt. — L. W. Laakmann. — Lemsal: Kalze. ...ery & Sohn. ...Werro: W. v. Gaffron. ...thorn. — Fr. Lucassche Buchh. ...ansche Buch- u. Schreibm.-Hdlg. ...n. Goldingen: Ferd. Besthorn. ...ntmann. Talsen: Buchh. H. Tom. ...enberg. Tragenhandlung.
In Cannon: Emil Stein, Schreibmaterialienhandlung. „ Bauske: Buchh. K. Stoperman. Tobien: Buchh. J. Kamal. „ Frauenburg: A. A. Ringait-Wehsch. „ Reval: Kluge & Strähm, Buchhandlung. Hapsal: A. Koppel. „ Arensburg: Theod. Lange. „ Dvinsk: Buchh. K. Jeleb. Wilna: Buchh. G. Th. Lambeck. „ St. Petersburg: N. Mattissen, Gr. Stallhofstr. 29. „ „ L. & C. Mezl & Co., Central-Annon.-Exped., gr. Morskaja 11. „ Moskau: L. & C. Mezl & Co., Mjasnitzkaja, Haus Sytow. „ „ N. Petschkowski, Petrowka, Nr. 6. „ Warschau: L. & C. Mezl & Co., Krakauer Vorstadt № 53.

Dienstag, 18. (31.) Januar.

Preis pro Exemplar 5 Kop.

Annahme der Inserate im Auslande.
In Berlin: Rudolph Mosse, sowie in allen seinen Filialen in Deutschland, Oesterreich, der Schweiz, Frankreich und England. „ „ Bernhardt Arndt, Annoncen-Exped., Mohrenstr. Nr. 26. „ Hamburg: Haasenstein & Vogler, sowie in allen ihren Filialen in Deutschland, Oesterreich, der Schweiz, Frankreich und England.
In Dresden: „Invalidendank". „ Frankfurt a. M.: G. L. Daube & Co. „ Stettin: S. Salomon. „ London: Delry Davies & Co., 1 Finch Lane Cornhill E. C. Aug. Siegle, 30, Lime street, E. Paris: Agence Havas, Place de la Bourse 3.
Abonnementspreis fürs Ausland bei directer Kreuzbandsendung: 15 Rbl. jährlich, 7 Rbl. 50 Kop. halbjährlich, 3 Rbl. 75 Kop. vierteljährlich, 1 Rbl. 25 Kop. monatlich, bei Bestellung durch die deutschen Postämter 6 Mark 75 Pf. vierteljährlich.

...rdische Bank,
Rigaer Filiale,
...r Kenntnis, daß sie am 3. Januar a. c. ihre Tätigkeit eröffnet hat.
...igaer Filiale der Nordischen Bank befaßt sich mit allen ...n Bankoperationen:
...ntiert, jedoch ausschließlich nur Warenwechsel, mit 5½—7% p. a.
...t auf Giro-Einlagen 3%.
...für Einlagen auf feste Termine gegen Einlagescheine der ...nk 3½—4% p. a.
...und verkauft Wertpapiere, ausländische Devisen ꝛc.
...mmt die Aufbewahrung und Verwaltung von Wert...pieren.
...für Darlehen gegen Wertpapiere 6—7% p. a.
...bei Lombard von Waren 7—8% p. a.

Buch- u. Kunsthandlung von E. Bruhns, Riga, empfiehlt:
Andree's Allgemeinen Handatlas. 4 Auflage. In Halbfranzband Rbl. 19.70, mit „Scobels Geogr. Handbuch" Rbl. 26.70. Gegen Monatsraten von Rbl. 1.50, bezw. Rbl. 2.—.
Meyers Handatlas. In Halbfranzband Rbl. 8.10. Gegen Monatsraten von Rbl. 1.—.

CHOCOLAT SUCHARD
MILKA VELMA DUJAS NOISETTES CACAO

zu einer weiteren Beruhigung und Wiederherstellung der Ordnung dienen wird.

Morgen wird in den Straßen Petersburgs folgende Bekanntmachung durch Maueranschläge verbreitet werden:

„Auf Allerhöchsten Befehl Seiner Kaiserlichen Majestät geben der Finanzminister und der Petersburger Generalgouverneur folgendes kund:

Der ruhige Gang des öffentlichen Lebens in Petersburg ist in den letzten Tagen durch Einstellung der Arbeiten auf den Fabriken und Werken gestört worden. Die Beschäftigungen zum offenkundigen Nachteil für sich und ihre Lohnherren verlassend, haben die Arbeiter eine Reihe Forderungen, die die wechselseitigen Beziehungen zwischen ihnen und den Fabrikanten tangieren, erhoben. Die entstandene Bewegung benutzten böswillige Personen, die die ... für die Verwirklichung ...en hatten und die ...verführerische unerfüllbare ...e lenkten.

Agitation waren ...ng in der Resi...n unausbleibliche ...acht. Diese Er...

Wiederherstellung der Ordnung und die Rückkehr der Arbeiter zu ihrer gewöhnlichen Arbeit notwendig. Zur Zeit der Unruhen ist eine ruhige, wohlwollende Tätigkeit der Regierung im Interesse der Arbeiter nicht denkbar und eine Befriedigung ihrer Wünsche, so gerechtfertigt auch diese sein mögen, kann nicht die Folge von Unordnung und Widerstand sein.

Die Arbeiter müssen der Regierung die auf ihr ruhende Aufgabe, das Los der Arbeiter zu bessern, erleichtern, und sie können dieses nur auf einem Wege tun, nämlich indem sie sich abwenden von denen, die nur den Aufruhr brauchen, denen der wahre Nutzen der Arbeiter fremd ist, ebenso fremd wie die wahren Interessen der Heimat und die sie nur als Vorwand vorgeschoben haben, um Unruhen hervorzurufen, die mit diesen Interessen nichts gemeinsam haben. Die Arbeiter müssen zu ihrer gewöhnlichen Arbeit, die dem Staate ebenso notwendig, wie ihnen selbst ist, zurückkehren, da sie ohne diese Tätigkeit sich, ihre Frauen und ihre Kinder dem Bettelstab weihen.

An die Arbeit zurückkehrend, möge das Volk der Arbeiter wissen, daß seine Bedürfnisse dem Herzen des Herrn und Kaisers nah stehen, ebenso wie die Bedürfnisse aller Seiner treuen Untertanen, und daß Seine Majestät noch vor so langer Zeit, nach eigenen Person, ihrer Familien und ihres häuslichen Herdes rechnen können. Die Regierung wird diejenigen, die da wünschen und bereit sind zu arbeiten, vor verbrecherischen Anschlägen auf die Freiheit ihrer Arbeit beschirmen und die böswilligen Leute, die da laut nach Freiheit rufen, diese aber nur als ihr eigenes Recht betrachten, nicht auf gewaltsamem Wege zu den Arbeiten ihrer Kameraden heranlassen, die da bereit sind, zur friedlichen Tätigkeit zurückzukehren.

Petersburger Generalgouverneur à la suite Seiner Majestät Generalmajor D. Trepow.
Finanzminister Staatssekretär W. Kokowzew.

Der Synod hat sich in Anlaß der jüngsten Ereignisse mit der folgenden „Botschaft an alle Rechtgläubigen" gewandt: Durch eine große Drangsal hat Gott der Herr unser Vaterland heimgesucht, durch den uns aufgedrungenen blutigen Krieg, den viele selbstbewußt bald siegreich zu beendigen hofften. Die Truppen im fernen Osten haben Wunder von Tapferkeit und Ausdauer verrichtet. Aber das Ende des Krieges, zu dem alle Kräfte des Volkes herangezogen werden müssen, ist noch weit. Wo man mit Tränen der Buße zu Gott beten und einmütig zum Schutze des Glaubens, des Zaren und des Vaterlandes sich zusammentun müßte, da haben in der Residenz und in anderen Städten Streikes der Arbeiter begonnen, Unruhen, hervorgerufen durch innere und äußere Feinde. Zehntausende haben die Arbeit verlassen und versucht, durch Gewalt Rechte zu erlangen, Unruhen inszeniert, viele ohne Brot gelassen und andere in den Tod geführt. Ohne Gefühl der Reue haben die Aufheber die

..., Domplatz 11/13.
...ungsgebühr: 10 Kop. (für's ...nd 30 Pf.) für die 8 mal ...tene Petitzeile; an der ...der Blätter 30 Kop. (für's ...nd 75 Pf.).
...r Einzelnummer 5 Kop. ...r Einzelnummer mit der ...erten Beilage 20 Kop. ...n der Expedition erhältlich.)

Rigasche Rundschau

vormals „Zeitung für Stadt und Land".

...twoch, den 19. Januar (1. Februar) 1905. 39. Jahrgang.

Mit Fe... „Rigasch... Illustr... Die „Rigasch... täglich mit ... und ... Redacti... Expedit...

Rigasche Rundschau.

Abonnements-Preise.

...ohne Zustellung: 8 Rbl. jährlich, 4 Rbl. halbjährlich, ... Rbl. vierteljährlich, 75 Kop. monatlich.
...stellung in Riga und über die Post: 10 Rbl. jährlich, ... Rbl. halbjährl., 350 Kop. vierteljährl., 1 Rbl. monatl.
...rter Kreuzbandsendung in's Ausland: 14 Rbl. ...jährlich, 750 Kop. halbjährlich, 375 Kop. vierteljährlich, ... Kop. monatlich.
...stellung durch die deutschen Postämter: 6 Mark ... Pfennig vierteljährlich.

Inland.

Riga, den 19. Januar.

Mitteilung der Regierung.

„Pet. Tel.-Ag." übermittelt uns eine offizielle ...g folgenden Wortlauts:

...er Sitzung des Minister-Komitees vom ...gember 1904 war der Ausführungs...s der in dem Allerhöchsten Namens-Befehl an den Dirigierenden Senat vom ...gember dargelegten Direktiven zur Vervoll...ng der Staats-Ordnung einer Beratung ...en worden. Indem das Komitee in Er... des Allerhöchsten Willens an die Beratung ...führungsmodus der von Seiner Majestät dem ...-Komitee übertragenen Verpflichtungen be... Ausfindigmachung der nächsten Mittel zur ...hrung des Allerhöchsten Befehls vom ...gember des laufenden Jahres herantritt, hat ...kenntnis der besonderen staatlichen Bedeutung ...diesem Ukas enthaltenen Direktiven es für ...ig erachtet, eine jede von ihnen in Sonderheit ...aufmerksamen Durchsicht zu unterziehen. ...hierauf folgenden Beratungen wurde fest... daß es dem Komitee vor allen Dingen zu... wird, entsprechend der Kompliziertheit der ...en Ukas angeregten Fragen und der Viel... der von ihnen berührten Seiten des ... und Volks-Lebens, die eigentliche Ordnung ...chsicht der einzelnen Gegenstände festzusetzen, ...s die Bearbeitung der Angelegenheiten ent...en einschlägigen Ministern überweist ...r hierzu besondere, außerhalb der ...rts stehende Konferenzen bildet unter ...sitz von Personen, die hierzu von Seiner ...chen Majestät berufen werden. Zu dem Be... dieser Konferenzen sollen Vertreter der ...ssierten Ressorts und andere in ... Angelegenheiten kompetente Per... darunter gemäß dem Wesen der Frage auch ... Kräfte (aus der Provinz?: wbcrauo

ob, zu erreichen, daß die Beratungen im Minister-Komitee den Gesetzentwürfen, die künftig in den Ministerien oder in besonderen Konferenzen ausgearbeitet werden sollen, die Möglichkeit sichern, mit der wünschenswerten Vollständigkeit den zurzeit offenbarten Allerhöchsten Willen wiederzugeben.

Außerdem muß die anfängliche Untersuchung der ganzen Angelegenheit bei unmittelbarer Mitwirkung aller Hauptchefs der einzelnen Ressorts zur Festlegung einer Einigkeit in den Anschauungen über das Wesen einer jeden Frage führen, so daß die weitere gesetzgeberische Ausarbeitung der notwendigen Maßnahmen erleichtert und beschleunigt wird. Hierbei wird der Reichsrat jedoch die vollkommene Möglichkeit haben, zu diesen Angelegenheiten ebenso frei Stellung zu nehmen, wie er alle anderen Angelegenheiten begutachtet, die zu seiner Durchsicht gelangen und nach ihrer gehörigen Beurteilung, dem Gutdünken und der endgiltigen Entscheidung der Allerhöchsten Gewalt unterbreitet werden. Bei dem angenommenen Beratungs-Modus des eigentlichen Inhalts der Direktiven des Ukases vom 12. Dezember stehenbleibend, hat der Minister-Komitee es zu gleicher Zeit zwecks schnellerer Erledigung der vorliegenden Angelegenheit für nützlich erachtet, bei Fragen, die seiner Durchsicht unterliegen, von den Ressorts keine Schlußfolgerungen einzufordern, sondern sich mit den Meinungsäußerungen über die Hauptdaten die das Wesen der Sache klären und auf Grund der einem Jeden eigenen staatlichen Erfahrung von den diesbezüglichen Ressortchefs und andern Gliedern des Komitees schriftlich oder mündlich vorgestellt werden können, zu begnügen, sowie auch mit den Daten, die von der Kanzlei des Minister-Komitees gesammelt worden sind.

Da das Ministerkomitee ferner die Absicht hat, in der nächsten Sitzung an die Erfüllung des Allerhöchsten Willens Seiner Kaiserlichen Majestät heranzutreten und — falls es notwendig erscheinen sollte — sich außer zu den ordentlichen Sitzungen auch zu Extra-Konferenzen zu versammeln, hat das Komitee der Hoffnung Ausdruck verliehen, daß es ihm gelingen werde, den ihm durch Monarchischen Willen überwiesenen Auftrag genau und in kürzester Frist zu erledigen, und so für die im Ukas vom 12. Dezember enthaltenen Allerhöchsten Direktiven die Grundbedingungen für die Ausarbeitung festzulegen, die ihm angenehmste Erfüllung garantieren.

Ferner muß als Unterpfand des Erfolges nach Meinung des Minister-Komitees auch eine möglichst ausgedehnte Publikation der Allerhöchst bestätigten Direktiven, betreffend die Erfüllung des Ukases vom 12. Dezember, in der Presse dienen.

Dieser Beschluß des Minister-Komitees ist am 27. Dezember der Allerhöchsten Bestätigung gewürdigt worden.

Und damit beginnen die schwersten Prüfungen unseres Glaubens, unserer Demut.

Unser christlich gesinntes Heer offenbarte der Welt Wunder der Tapferkeit und Geduld in einem fernen und fremden Lande. Der Standhaftigkeit ihrer heldenmütigen Verteidiger ungeachtet, fiel unsere Feste im Fernen Osten — die Festung Port Arthur, und nach dem Willen Gottes ist das Ende des Kampfes, zu welchem alle Kräfte des Volkes herangezogen werden müssen, noch nicht herangekommen.

In dieser schweren Prüfung, die unser vielgeliebtes Vaterland betroffen hat, müßten alle seine Söhne, groß und klein, vom Höchsten bis zum Geringsten, innigen Glauben an Gott offenbaren, inbrünstige Gebete zum Herrn richten, mit Tränen der Buße ihre Sünden abwaschen und einmütig zum Schutze des Glaubens, des Zaren und des Vaterlandes aufstehen und nach dem Worte des hl. Apostels „Um des willen den Harnisch Gottes ergreifen, auf daß sie an dem bösen Tage Widerstand tun, und alles wohl ausrichten und das Feld behalten mögen." (Ephes. VI., 13). Doch siehe da, eine neue Prüfung Gottes, ein Leid — bitterer als das erste, ist über unser vielgeliebtes Vaterland gekommen.

In der Residenz und anderen Städten Rußlands begannen Arbeiterstreiks und Straßenunordnungen. Russische Männer, Urorthodoxe, von altersher gewöhnt für den Glauben, den Zaren und das Vaterland einzustehen, verließen, aufgestachelt von übelgesinnten Leuten, einheimischen und auswärtigen Feinden des Vaterlandes, zu Zehntausenden ihre friedlichen Beschäftigungen, beschlossen in Gemeinschaft und mit Gewalt ihre vermeintlich niedergetretenen Rechte zu erlangen, verursachten den friedlichen Bewohnern eine Menge Unruhe und Aufregung, hinterließen viele ohne einen Bissen Brot und führten andere aus ihrer Mitte zu einem unnützen Tode, ohne Buße, mit Erbitterung im Herzen, mit Schmach und Schimpf auf den Lippen. Die verbrecherischen Aufhetzer, welche in ihrer Mitte einen unwürdigen Diener der Kirche hatten, der die heiligen Gelübde vermessen mit Füßen getreten und gegenwärtig dem Gericht der Kirche unterliegt, entblödeten sich nicht, den von ihnen betrogenen Arbeitern das von ihnen gewalttätig der Kapelle entnommene heilige Kreuz, die Heiligenbilder und die Kirchenfahnen in die Hände zu geben, um unter dem Schutze der von den Gläubigen verehrten Heiligtümer, sie sicherer zur Unordnung und manche auch in den Tod zu führen. Am betrübendsten ist es, daß die stattgehabten Unruhen auch durch Bestechungen von seiten der Feinde Rußlands und jeglicher Gesellschaftsordnung hervorgerufen worden. Bedeutende Mittel sind von ihnen gesandt worden, um bei uns innere Unruhen hervorzurufen und durch Anwendung der Arbeiter von der Arbeit die rechtzeitige Absendung der See- und Land-Streitkräfte zu

Aber wahrlich nicht, wie wir es durch unsere Missetaten verdient haben, straft uns der Herr und nicht nach unseren Sünden vergilt er. Wie sehen in diesen Prüfungen Gottes die uns wohltuende Hand des Allerhöchsten. „Wen Gott lieb hat, den züchtigt Er." Er, der Allbarmherzige straft uns, damit wir nicht allendlich verderben, sondern Buße tun.

Bekümmert wegen der verderblichen Unordnungen in dem derzeitigen Leben des russischen Volkes steht der Hl. Synod im Namen der heiligen Mutter, der Orthodoxen Kirche alle ihre Kinder an: „Fürchtet Gott. Ehret den Zaren (1. Petri II, 17) und seid untertan jeglicher Obrigkeit, die von Gott verordnet ist" (Röm. XIII, 1).

Hirten der heiligen Orthodoxen Kirche! „Prediget das Wort, haltet an, es sei zu rechter Zeit oder zur Unzeit, strafet, dräuet, ermahnet mit aller Geduld und Lehre (2. Tim. IV, 2) und seid ein Vorbild den Gläubigen im Wort, im Wandel, in der Liebe, im Geist, im Glauben, in der Keuschheit (1. Tim. IV, 12).

Ihr, Machthaber! „Trachtet nach dem Recht, helft dem Unterdrückten, schaffet dem Waisen Recht, führet der Witwe Sache" (Jes. I, 17).

Ihr, Reichen! „Hoffet nicht auf den ungewissen Reichtum, sondern auf den lebendigen Gott, tuet Gutes, werdet reich an guten Werken, gebt gerne, seid behilflich" (2. Tim. VI, 17—18).

Arbeiter Rußlands, Leute der Arbeit! Mühet euch nach dem Gebote des Herrn im Schweiße eures Angesichts und gedenket dessen, daß, wer nicht arbeitet, auch nicht essen soll. Hütet euch vor euren falschen Ratgebern, die unter dem Scheine der Fürsorge für eure Bedürfnisse und euer Bestes Unordnungen anstreben, die euch um eure Wohnung und Nahrung bringen. Sie sind die Helfershelfer und Mietlinge des bösen Feindes, der nach der Zerstörung des russischen Landes trachtet.

Vielgeliebte Kinder im Herrn der heiligen Orthodoxen allrussischen Kirche! Der Hl. Synod hofft, daß ihr die euch vorstehend vorgetragene wahre Lehre euren Herzen einprägen werdet und ruft auf euch den apostolischen Segen herab:

Gott gebe euch viel Barmherzigkeit und Frieden und Liebe! (Judä I, 2.)

In Demut Antoni, Metropolit von Petersburg und Ladoga.
In Demut Wladimir, Metropolit von Moskau und Kolomna.
In Demut Flavian, Metropolit von Kiew und Galitsch.
In Demut Nikolai, Erzbischof von Finnland und Wiborg.
In Demut Kliment, Bischof von Winniza.

Petersburg, den 14. Januar 1905.

Ueber weibliche Lehrer-Seminare

Lukjanow der Entwurf eines Ge... Lehrerseminare ausgearbeitet word...

Gegenwärtig findet seitens de... Relation mit den betreffenden Re... bezeichneter Entwurf auf gesetzge... Allerhöchsten Bestätigung unterbrei...

< Eine staatliche Lebens...

Die bereits vor einiger Zeit re... die Krone wolle eine „staatliche ... für jedermann einrichten, gewinne... Wie man dem „Russk. Ssl." aus... wird diese Frage zur Zeit i... raten. Man beabsichtigt, zu de... nehmen die Reichs-Sparke... Geldern heranzuziehen. Ferner ... ministerium beim Ministerkomite... eine besondere Kommission zur B... schlägigen Fragen niederzusetzen.

Ob diese „staatliche Lebensver... Monopol der Krone gedacht ... Mitteilungen der „Russk. Ssl." ... auch, wenn eine Monopolisierun... ist, hat das geplante Staatsunter... für Staatsunternehmungen überha... meinen, nachteiligen Seiten noch ... denkliche: Wie bekannt, laufen ... krutenaushebungen Täuschungen d... ritäten in nicht geringer Zahl u... mehr wird erst bei einer jeder... lichen, staatlichen Lebensversich... Täuschungen Tür und Tor geöffn... so mehr, als die staatlichen ... beamten kaum ein persönliches, ... haben, durch eine möglichst strenge... Versicherungen vorzubeugen. Die ... Arbeiterversicherung, wie sie Deu... die Sache ganz anders, da hier di... beteiligten Arbeitgeber selbst eine ... vermögen und die Versicherung fi... stimmte Klassen der Bevölkerung ...

Dienstnachrichten.

... bestätigt worden: eines Staatsra... des Rigaschen Polytechnikums H... und v. Stryk, eines Koll.-Re... v. Denffer.

— Im Marine-Hospi... Arthur sind, wie Kanter-Ad... unterm 16. Januar telegraphiert ... Aerzte zurückgeblieben: Bunge, ... Arnhold, Rehwaldt.

Die „Now. Wr." bringt ein... in Shanghai aufgegebenes T... nach Japan fahrenden Offizier... bots „Bobr", die ihren Verwan...

Kopumā ņemot, traģiskajos notikumos *"Düna Zeitung"* saskatīja Krievijas mēroga sociālu sacelšanos, kurā piedalās dažādu tautību zemākie un neizglītotie slāņi. Savukārt izglītotie nemieru cēlāji atrodoties radikālu un revolucionāru fantāziju drudzī.[9] Avīze aicināja vācu sabiedrību saprasties ar igauņu un latviešu pilsonību, lai kopīgi rastu izeju no kritiskās situācijas. Bija izteiktas prasības pārtraukt rusifikāciju, atjaunot Pētera I iedibināto Baltijas autonomiju jaunā, etniski paplašinātā formā, dot tiesības gūt izglītību dzimtajā, pirmām kārtām – vācu valodā.[10] *"Düna Zeitung"* slejās bija atbalstīta patvaldības policejiskā politika, attaisnotas represijas pret revolucionāriem, taču šajā periodā nav nekādu izlēcienu pret latviešiem kā tautību, nav norādes uz etnisku konfrontāciju.

"Rigasche Rundschau" 1905. gada pirmajos mēnešos pauda uzskatu, ka Krievijas impērijā nepieciešamas būtiskas reformas, un ieteica sekot Prūsijas karalistes piemēram, kur pamatlikumā atļauta tautas pulcēšanās un apvienošanās biedrībās, savu prasību izteikšana legālā un leģitīmā formā. Krievijai no tādas kārtības arī nerastos ļaunums.[11] Šī vācu avīze ieteica plaši izplatīt liberālisma idejas, atzīt personību un tās tiesības, arī tiesības iegūt sev pienācīgu atalgojumu un panākt tādas prasības īstenojumu.[12] Ir nepieciešama arī preses brīvība, lai varētu sniegt sabiedrībai objektīvu informāciju par patieso stāvokli valstī, turklāt orientējoties ne tikai uz izglītoto, bet arī uz mazizglītoto lasītāju.[13]

"Rigasche Rundschau" trauksmainajos notikumos redzēja lielu sociālu un politisku pārmaiņu priekšvēstnesi, sacelšanās galveno cēloni saskatot Krievijas atpalicībā no Eiropas.[14] Vācu liberāļi kritizēja baltvāciešu muižniecības konservatīvo politisko stāju un uzsvēra, ka tik atbildīgā laikā nedrīkst pieļaut, ka "baltieši" gļēvi klusē.[15] Avīze atbalstīja latviešu prasības iegūt savu nacionālo skolu, izkopt savu valodu, saņemt tiesības to lietot pašvaldībās (kā "darīšanu valodu").[16] *"Rigasche Rundschau"* situācijas atrisinājumu tolaik redzēja nevis revolūcijas apspiešanā, bet valsts iekārtas liberālā pārveidošanā, sniedzot tautai demokrātijas minimumu, bet latviešiem – arī tiesisku līdztiesību ar krievu un vācu izcelsmes Krievijas pavalstniekiem. Tobrīd likās, ka revolūcijas sākšanās beidzot piespiedusi vācu konservatīvās un jo īpaši liberālās aprindas atteikties no pamācošā patrona–audzinātāja virslomas un samierināties ar latvieti kā sabiedriskās dzīves partneri Baltijā.

Taču Rīgas vācu preses tonis sāka radikāli mainīties 1905. gada marta otrajā pusē, kad revolucionārajā cīņā jau bija iekļāvušies lauku zemnieki un jo sevišķi bezzemnieki, muižu kalpi un laukstrādnieki. Viņu streiki un prasības veikt agrāro attiecību pārveidi – pārdot viņiem valsts un muižu zemes daļu, samazināt nomas maksu, atcelt muižnieku privilēģijas un kontroli pār pagastu dzīvi, mācītāju iecelšanas izlemšanu u.c. funkcijas – radīja ne tikai vācu muižniecības, bet arī

baltvāciešu pilsonības augstāko slāņu politisku niknumu. Šo divu mantīgo sociālo grupu saradošanās un ciešie abpusējie saimnieciskie sakari, kredīta devēju un kredīta ņēmēju attiecības (daudzas muižas bija pilnīgi atkarīgas no pilsonības kapitāla vai pat ieķīlātas) cēloniski noteica kopīgo interesi saglabāt baronu virskundzību laukos. Aizskarts taču bija visas baltvāciešu elites pamats – muižu zemes īpašums. Bez tā baltvāciešu virsotnei nebija nekādu izredžu palikt savā 700 gadus ilgušajā Baltijas virskārtas lomā.

Zīmīgi, ka pirmā trauksmes cēlāja baltvāciešu presē bija līdz tam centriskā pilsonības avīze *"Rigaer Tageblatt"*, kas pauda vācu buržuāzijas vidējā grupējuma viedokli un aizstāvēja naudas turētāju aprindas. 17. martā avīze ziņo, ka nemieri un "varmācības akti" plaši pārceļojuši no pilsētām uz laukiem, bet 24. martā, ka nemieri guvuši kriminālu raksturu, muižniekiem tiek draudēts, viņu rīkojumus un norādījumus ignorē, viņus gribot padzīt.[17] 2. aprīlī jau parādās raksts "Latviešu nacionālisms un sociālisms". Tajā apgalvots, ka dumpīgie notikumi Latvijā guvuši specifisku virzību: Latvijā ienākot nevis platoniskais sociālisms (kā Vācijā), bet "radikālais un ekstrēmais", savienots ar latviešu nacionālismu, kas šeit (jaunlatvietības veidolā) bijis arī šīs tendences iesācējs.[18]

Lauku revolucionārai cīņai pastiprinoties, *"Rigaer Tageblatt"* aicināja baltvāciešus apbruņoties un aizstāvēt savus īpašumus pašu spēkiem. Krievijas armija un policija to vairs nespējot. "Ko mēs vēl gaidām?" jautā avīzes redakcijas raksts 1905. gada 26. jūnijā.[19] Briest pilsoņu karš starp latviešu revolucionāru vadītiem darba cilvēkiem un baltvāciešu muižniecību, ko atbalsta pretrevolucionārā vācu pilsonība.

Sakarā ar agrārajiem nemieriem *"Düna Zeitung"* uzreiz deva priekšroku kustības varmācīgai apspiešanai, prasot izdzīt "nemiera garu" no Latvijas laukiem uz visiem laikiem. 1905. gada aprīlī avīzes redakcija vairākkārt apvainoja latviešu pilsonību nemieru atbalstīšanā un brīnījās par tās aklumu, kas izpaužoties ne tikai politiskā lētticībā, bet arī vēstures neizpratnē, vācu kultūrnesēju vēsturiskā darba nenovērtēšanā vai pat noliegšanā, pirmajā vietā liekot feodālisma pāridarījumus. Avīze aicināja latviešu pilsonību strīdus par vēsturi nolikt malā ("Liksim mieru pagātnei!") un slēgt kompromisu kārtības un īpašumu saglabāšanas vārdā.[20] Taču šīs avīzes vēstures skaidrojuma metode dažkārt ir brutāla un primitīva. 7. septembrī avīze polemiski jautā: "Kas deva [latviešu] tautībai tās gramatiku, kas gādāja par tās valodu, sniedza savu leksikonu, gādāja par skolām, piešķīra naudu to uzturēšanai? Kas izveidoja aklo, neredzīgo institūtu, idiotu patversmes un tautas virtuves? – Tie bija vācieši." Tāda interpretācija apvainoja latviešus. *"Düna Zeitung"* nekādi netika vaļā no "vācu pārākuma slimības". Vienošanās ar latviešu pilsonību, pat ar tās konservatīvo spārnu – F. Veinbergu un A. Niedru – tolaik nevarēja notikt.

Tieši "lauku sacelšanās" piespieda *"Düna Zeitung"* secināt, ka Latvijā sākusies sociāla rakstura revolūcija, kas vēršas pret privātā īpašuma attiecībām. To gan esot izraisījuši "ārēji spēki", no pilsētas nākuši aģitatori, latviešu kreisā inteliģence, kas guvusi plašu atbalstu lauku iedzīvotājos. Revolūcijas galvenās iezīmes esot šādas.

1. Cīņa par valsts iekārtas nomaiņu, sākot ar pašvaldību "iekarošanu".
2. Cīņa pret vācu "nacionalitāti".
3. Kristīgās ticības ierobežošana, padzenot vācu muižnieku uzturētos mācītājus un pārvēršot baznīcas par aģitācijas sapulču telpām.[21]

"Düna Zeitung" nonāca pie slēdziena, ka Latvijā revolūcijai ir sava, reģionāla seja; te cieši savijoties sociālisma un nacionālisma motīvi. Politisko avangardu – latviešu sociāldemokrātiju – veido sociālistiskās republikas izcīnītāji, kuri esot arī "mežonīgi latviešu šovinisti" un antikristieši. Visi – bez izņēmuma *("im Bausch und Bogen")*.[22]

Tā soli pa solim konservatīvā prese tuvojās maldīgai atziņai, ka revolūcija Latvijā patiesībā ir latviešu etniska akcija pret vāciešiem. Varbūt tas bija arī paņēmiens, kā pretstatīt latviešu sociālistus internacionālistiski tendētai Vācijas sociāldemokrātijai, kas ļoti simpatizēja savu latviešu biedru cīņām. Baltvāciešu konservatīvā elite baidījās no šīs tuvības.

Tiešām, Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) revolucionārā platforma veidojās vācu marksisma – K. Marksa, F. Engelsa, F. Lasala, K. Kautska, V. Lībknehta, A. Bēbeļa u.c. vadoņu – teorētisko uzskatu garā, un LSDSP zināmā mērā izmantoja Vācijas 1848. gada revolūcijas pieredzi. To ņēma vērā P. Stučka, J. Jansons-Brauns, F. Roziņš u.c., dodot partijai stratēģisko un taktisko orientāciju. LSDSP veica arī intensīvu propagandu un aģitāciju Latvijas vācu strādnieku un amatnieku vidū un guva panākumus. Ap 2000 baltvāciešu 1905. gada rudenī pat iestājās LSDSP rindās, un 1906. gadā Rīgā iznāca LSDSP avīze vācu valodā *"Baltische Volkszeitung"* ("Baltijas tautas avīze"). Tās galvenie autori gan bija latviešu sociāldemokrāti, kuri prata rakstīt vācu valodā.

Protams *"Düna Zeitung"* darbinieki to zināja un uzskatīja šo avīzi par "nevācisku".

Revolūcijas paplašināšanās piespieda *"Düna Zeitung"* publicistus meklēt savu, "baltvācisko" priekšstatu par "latviešu sacelšanās" cēloņiem un priekšnoteikumiem. Avīze atklāj, ka revolūciju tieši vai netieši sagatavojusi rusifikācijas politika, Krievijas valdības atsacīšanās no Pētera I nospraustās balstīšanās uz Baltijas vācu muižniecību, uz provinces pārvaldīšanu ar vācu reģionālās autonomijas starpniecību. Pēc šīs sistēmas likvidācijas 19. gs. 70.–80. gados jaunieceltā krievu administrācija nav spējusi saglabāt kārtību, lojalitāti un vispārējo stabilitāti.[23] Tā nav izveidojusi daļēji pārkrievotu un patvaldībai uzticamu latviešu tautu,

Rigaer Tageblatt.

Erscheint täglich am Morgen mit Ausnahme der auf Sonn- und Festtage folgenden Tage.

An den Sonntagen ein feuilletonistisches Beiblatt. Außerdem zweimal im Monat die „Musikalische Beilage".

Ausgabe: in der Expedition und an 500 Ausgabestellen in der Stadt und der Provinz.

Abonnementspreis
in Riga: jährlich 7 Rbl., halbjährlich 3 Rbl. 50 Kop., vierteljährlich 2 Rbl., monatlich 75 Kop.; mit Zustellung ins Haus: jährlich 9 Rbl., halbjährlich 4 Rbl. 50 Kop., vierteljährlich 2 Rbl. 50 Kop., monatlich 1 Rbl.

Insertionspreis: pr. Zeile 7 Pfge. Petitzeile oder deren Raum 10 Kop., für das Ausland 25 Pfg.; an der Spitze des Blattes 30 Kop. für die Petitzeile oder deren Raum; für das Ausland 25 Pfg.). Die bis 7 Uhr abends aufgegebenen Inserate finden noch in der am nächsten Morgen erscheinenden Nummer Berücksichtigung.

Preistgister Jahrgang.

Abonnementspreis
pr. Post: jährlich 9 Rbl., halbjährlich 4 Rbl., vierteljährlich 2 Rbl. 50 Kop., monatlich 1 Rbl.; Post-Kontor-Expeditionen: jährlich 14 Rbl., halbjährlich 7 Rbl. 50 Kop., vierteljährlich 4 Rbl. 50 Kop., monatlich 1 Rbl. 25 Kop. Bei Bestellung durch die deutschen Postämter 4 Rbl. 75 Pfg. vierteljährlich.

Nr. 39. Dienstag, 22. Februar (7. März) **1905.**

Annahme von Abonnements und Inseraten im Inlande: In Riga in der Expedition, Domplatz Nr. 8, Hrn. Wulf: M. Reiss, Meiner: H. Hrn. Wulf: Maria Rudolph, Mertz: W. v. Gutzeit's Buchhandlung, Jürisch (Stat. Neuw.): Schnakenburg's Buchhandlung, Jelitz: H. Schürmann Buchhandl., Werro: Emil Treichel, Wenden: Buchdruckerei Hinge, Wilm: Jos. Bellmann, v. C. Zil Rudau (Lib. Neuw.), Ludsen: Bezirksamt, Neuhausen, Kaiser: H. Low und J. Kiesenberg, Goldingen: Ferd. Bellmann, Windau: Th. H. Hellmann, Bauska und J. Bergs, Tuckum: A. H. Klugist-Wilhelm Meyer, H. C. Zimmermann, Mitau: Kluge & Ströhm, Dubnal (Kurzeme): Carl Felsch, Wilna: H. Zil Lenckel, Buchh.

Redaction: Domplatz Nr. 4, 2 Tr. hoch. Expedition: Domplatz Nr. 4, parterre. Telephon Nr. 169.

Preis per Exemplar 5 Kop.

Annahme von Abonnements und Inseraten im Auslande: St. Petersburg: Central-Annoncen-Expedition A. A. C. Mayr & Co., zu Moskau Nr. 11. Wien: Haasenstein & Vogler, Rudolfsplatz Nr. 10, Mosse: Invalidendank, Rudolf Mosse, Berlin: M. Dukes Nachfolger, Rathenow-Kanal 1857. Mosse: Central-Annoncen-Expedition A. A. C. Mayr & Co., Stuttgart: Annoncen-Expedition A. A. C. Mayr & Co. — Annahme der Inserate im Auslande: In Berlin: Rudolph Mosse, Herrnstrasse Nr. 46, sowie in allen an den Hauptplätzen des Auslandes befindlichen Annoncen-Expeditionen. In Paris: Havas, Laffite, Bullier & Co., sowie in allen an den Hauptplätzen Deutschlands befindlichen Annoncen-Expeditionen. In Wien: Rudolf Mosse, Stadt, Frankfurt a. M.: G. L. Daube & Co.

Nordische Bank,
Rigaer Filiale,
große Königstraße Nr. 2, 1. Etage,
übernimmt zu der am 1. März a. c. bevorstehenden Eröffnung
die **Versicherung der Prämienlose.**

Verlag von Jonck & Poliewsky, Riga, Kaufstr. 3.
Soeben erschienen:
Das Buch Hiob.
Für die Gemeinde metrisch übersetzt und erklärt von
Pastor emer. F. Meyer.
gr. 111 Seiten. Brosch. 80 K.

Allen voran
sind Peppers
„STELLA",
20 Stück 6 Kop.
Verlangen Sie „Stella"-Aborall.
Gesellschaft „LAFERME".

Nr. 109 Dienstag, den 16. (29.) Mai 1906

Libausche Zeitung.

Geschäft (Agtsch. mit Ausnahme der Sonn- und hohen Festtage, Nachm. von 5 Uhr.
Redaction: Post- und Steinstrasse Nr. 8.

Dreiundachtzigster Jahrgang.

Insertionspreis: 15 p. Petit-Zeile à 5 Kop., ausw. Inserate à 10 Kop., auf der 1. Seite à 25 Kop.
Inserate, die an bestimmten Tage Aufnahme finden sollen, werden nur bis 9 Uhr Vorm. entgegengenommen.

Abonnementspreise:
(Post. 5 Rbl. halbj. 2½ Rbl. vierteljährlich 1¼ Rbl., mit Zustellung 6 Rbl., 3 Rbl., 1½ Rbl.; für Nichtabonnenten: 10 Rbl. 7 Rbl., halbj. 3½ Rbl., vierteljährlich 2 Rbl.

Mit der Sonnabendnummer der „Libauschen Zeitung" wird eine „Feuilletonbeilage" ausgegeben, welche den Abonnenten der Zeitung gratis zugeht.

Im Inlande nehmen Abonnements u. Inserate entgegen:
In Helsingfors: H. Kinberg, Buchhandlung; in Goldingen: Ferd. Bellmann's Buchhandl.; in Windau: Th. H. Hellmann; in Mitau: Joh. Baumann's Buchhandlung; in Riga: H. Alunin, Annoncen-Bureau; in Arensburg: Kluge und Ströhm, Buchhandlung; in Petersburg und Moskau: A. A. C. Mayr u. Co., Central-Annoncen-Bureau.

Im Auslande vermitteln Inserate:
In Berlin: Rudolf Mosse, Annoncen-Bureau und alle besser an den Hauptplätzen Deutschlands befindlichen Filialen, Haasenstein & Vogler, A. A. C. Mayr & Co., Annoncen-Bureau u. alle hier an den Hauptplätzen Deutschlands befindl. Filialen.
In Frankfurt a. M.: G. L. Daube & Co., Annoncen-Bureau.

V-kl. Mädchen-Progymnasium
(mit allen Rechten eines Kreuzgymnasiums).
Die Aufnahmeprüfungen beginnen am 24. Mai.
A. Gessau,
Herrenstr. № 2a.

Der Conflikt zwischen Regierung und Reichsduma.

C. v. D. Nach langen Schwierigkeiten ist das Cabinet Goremykin am 13. Mai mit seinem Programm an die Oeffentlichkeit getreten. Es war das erste Mal, daß Exekutivgewalt und Volksvertretung in Berührung kamen und gleich das erste Zusammentreffen führte zu einem Conflikt, der die Unmöglichkeit einer Zusammenarbeit der Reichsduma mit dem jetzigen Ministerium in geradezu paradoxischer Nacktheit zur Schau stellte. Das erste Erscheinen des Ministeriums Goremykin vor der Reichsduma hatte ein Mißtrauensvotum des Parlaments zur Folge, wie es schärfer und einmüthiger wohl noch nie einem Ministerium ausgesprochen worden ist. Das Regierungsprogramm fand bei den Volksvertretern nur einen Widerhall: die energische Forderung des sofortigen Rücktritts des Ministeriums.

Die Rede des Ministerpräsidenten konnte für denjenigen, der sich nicht einem oberflächlichen Optimismus hingegeben hatte, keine Ueberraschung bringen. Unerwartet war eigentlich nur die Offenheit und Klarheit des Goremykinschen Programms. Eigenschaften, die man bis jetzt bei programmatischen Erklärungen unserer Ministerien nicht kennen gelernt hatte. Das hohen Gleichstrebenden auf kann man dem Cabinet Goremykin seine Anerkennung nicht versagen: es hat dem klaren Programm der Reichsregierung entgegengestellt, es hat den klar formulierten Wünschen der Reichsduma gegenüber ein ebenso unzweideutiges „Nein" ausgesprochen. Ob es allerdings damit weise gehandelt hat, das ist eine andere Frage.

Entnimmt man dem positiven Theil der Goremykinschen Programmrede die gesetzgeberischen Pläne der Regierung so erhält man ein recht umfangreiches Reformbouquet: Wahlordnung des Wahlrechts, neue Gesetzvorlagen betreffend die Integrität der Person, die Gewissens-, Rede-, Preß-, Versammlungs- und Coalitionsfreiheit, neue Ausnahmegesetze, Einführung der civil- und strafrechtlichen Verantwortlichkeit der Beamten, Gleichstellung der Bauern mit den übrigen Ständen, Aufhebung von Land an die landarmen Bauern auf Kosten der Kronländereien und durch Ankauf von Privatgütern, Aufhebung der Kollektivhaftung, Reform der Communalverwaltung, Beschleunigung und Verbilligung des Gerichtsverfahrens, Einführung des allgemeinen Elementarschulunterrichts, Reform der Mittel- und Hochschulen, gerechte Vertheilung der Steuerlast usw. Es sind dies hochfliegende Versprechungen, die wir nun schon seit vielen Monaten, ja Jahren hören, — Worte, die noch nie zur That geworden sind, oder in nur so beschränkten Maße, wie es unserer Bureaukratie gerade in ihren Kram paßte. So unzweideutig alle obengenannten Reformen sind, so bleiben sich doch nur leere Versprechungen, so lange die Exekutivgewalt nicht der legislativen Gewalt sich unterzuordnen bereit ist, so lange das Ministerium nicht vor der Reichsduma die Verantwortung trägt. Und da in dem ganzen Regierungsprogramm die klare Absicht der Bureaukratie zu Tage tritt, das Heft nicht aus der Hand zu geben, sondern in der alten unverantwortlichen Weise weitergewirthschaften, so muß man in dem scharfen Mißtrauensvotum, das die Reichsduma mit Annahme von 7 Resolutionen dem Ministerium Goremykin ausgesprochen hat, die einzige Antwort, die diesem Regierungsprogramm zu Theil werden konnte, erblicken.

Neben dem eben kurz angedeuteten positiven Theil enthält die Programmrede Goremykins auch einen negativen, dem wir eine noch größere Bedeutung beilegen gewagt sind, da er die Antwort der Regierung auf die Wünsche des Monarchen ausgedrückt ist, sich des Vertrauens des russischen Volkes zu versichern, das sich in der Forderung der Staatsordnung" zu bekennen, muß man annehmen, daß hier die Wahlen maßgebende Freiheit gegeben worden soll, und unter diesen Grundbedingung auch bei der Charakter der Versammlung auch dem Austausch der Meinungen denen Ansichten über die Volksvertretung der ganzen Bevölkerung und der einzelnen Volkseigenschaften zum selbst ergeben.

Es versteht sich von selbst, daß die Schattenseiten, die Reform unter nothdringender Wahrung der Staatsinteressen, auf Grundgesetze des Reichs ins Leben zu rufen", die Interessen der Reformen nicht ausschließt, die durch den Abschluß Wege verfolgt werden ist. Die gehörte Schwierigkeit besteht vor allem in dieser Anerkennung, und wenn diese einmal als das sogliche Resultat des im ganzen Volke vorhandenen Strebens nach der Erneuerung des Staatslebens erfüllen ist, so kann man den Gesetz der „Reform" in der einen oder anderen Form für gesichert halten.

„Wird" voraussetzt — heißt es in den „Birsh. Wed." — kam am Abend des 18. Februar das in einem Extrablatt der „Bourse Gazette" veröffentlichte Allerhöchste Rescript an Minister des Innern.

Die Stimme des Landes ist gehört worden. Das erwachte zum Leben Rußland thun kann mit der Zeit ruhig. Gestern begann unser Detachement auf dem Wege Mukden—Sinmintin dem von Westen her erwiesen Feinde. Das Detachement nahm den Kampf auf. Vom rechten Flügel weiter: Aus sind keine Meldungen eingetroffen. Seit dem Morgen ist eine Kanonade von der Ostseite Mukdens zu hören. Es scheint, daß der Kampf den Positionen im Zentrum ist es ruhig, gegenüber den Stellungen bei Schaherjhein die Japaner abends einen Vorstoß aus, wobei sie bis an die Drahthindernisse gelangten. Sie wurden jedoch durch Gewehrfeuer zurückgeworfen. Sie werden jedoch bis ohne Geschädigungen verwundet zu haben, da unser Feuer vernichtet. Gestern abend — in der Nacht auf heute, sagte die amtliche Quelle über persönlichen Angriffe auf rechte Flanke unserer Positionen bei Mukden. Die letzte, gehabt Nacht ist ruhig, nur einige Schüsse abgewechselt. Von unseren Abteilungen haben japanischer Truppen. Gestern wurde die Mitrailleuse Artillerie der Gegend Attacken auf die Gantulinar Position ein, doch wurden am Abend weiten Angriff erwartet. Bei den Detachements auf dem linken Flügel unserer Armee wurde in Kampf gestern gegen Abend eingestellt, auf gegenüber den Stellungen bei Kudsia Abgg von Zeiten der gegnerischen Streitkräfte bemerkt wurde. In den gestrigen Kämpfen

Minister des Innern A. G. Bulygin veröffentlicht. Dieser Reskript schafft einen historischen Moment im russischen Staatsleben der Petersburger Periode."

„Wenn die wichtigsten, mit dem Vertrauen des Volkes ausgestatteten, von der Bevölkerung erwählten Männer berufen werden sollen, ist es möglich und nothwendig, daß jeder von ihnen der unter dem Vorsitz J. M. Bulygins gebildeten besonderen Konferenz ob. Im Reskript wird darauf hingewiesen, wie schwierig und komplizirt es ist, die angekündigte Reform unter unbedingter Wahrung der Unerschütterlichkeit der Grundgesetze des Reichs durchzuführen. Und weil es scheint, daß die Arbeiten der besonderen Konferenz J. M. Bulygins trotz dieser wichtigen Komplizirtheit und Schwierigkeit beschleunigt werden müssen, wenn es für möglich erkannt würde, sich einer bereits vorhandenen gesetzlichen Vorarbeit zu bedienen, d. h. einen Vertreter des Landschaftes, die mit den Wahlordnungen und Wahlvorschriften wohl vertraut sind, zu der Minister hinzuzuziehen. Den Vorsitz bei der Beteiligung von Vertretern der Gesellschaft am legislativen Leben des Landes aber die Beteiligung dieser Vertreter selbst auszuarbeiten, ist natürlich kaum denkbar. Wie sind sich überzeugt, daß die besondere Konferenz J. M. Bulygins nach Prüfung der Durchführbarkeit dieses Plan für die beste Sicherung einer regelrechten und zweckmäßigen Vertretung des Volkes bei den legislativen Arbeiten wird zufrieden stehen.

Gesellschaft zum Ausdruck, das selbst bei einem vollständig bureaukratischen Ministerium schwer zu verstehen ist. In einer Freilassung des Räuber, Mörder und Diebe würden auch wir eine große Verletzung der Interessen des Allgemeinwohls sehen, aber ebensowenig halten wir es für möglich, daß eine konstitutionelle auf dem Boden der Gesetzlichkeit stehende Regierung administrative Willkürakte kaltlustig und aufrecht erhält. Unter solchen Umständen ist der Zweifel an der Aufrichtigkeit des Willens des jetzigen Cabinets, neue konstitutionelle Wege zu betreten, mehr wie berechtigt — ein Zweifel, der noch dadurch zur Gewißheit wird, daß die Regierung alle Wünsche der Reichsduma in Bezug auf eine Erweiterung ihrer Competenzen schroff ablehnt. Unter Hinweis auf die 4 Tage vor Zusammentritt der Reichsduma erlassenen „unantastbaren Grundgesetze" weist überhaupt jede Erörterung dieser Wünsche zurückgewiesen. „Der Ministerrath hält sich nicht für berechtigt, sich mit diesen Anträgen zu beschäftigen". Warum liest sich dann der Ministerrath nicht darüber Beschränkungen der Amtestitrage gegenüber auf, über die lediglich die Krone zu entscheiden hat? Bisher diese verschiedenen Gesetze in Kanzleigesetz ganz gleichlautenden Fragen?

Gerade vor einem Jahre führte bureaukratische Reichsfeindlichkeit und Ueberschätzung der eigenen Kräfte unsere Flotte zu einem Zusammenstoß. Die selben Eigenschaften kennzeichnen auch die Programmrede Goremykins. Soll das Staatsschiff in diesen Sturmwinden die Bureaukratie nicht aus der Hand geben will, einem zweiten — noch viel furchtbareren — Zusammenstoßen entgegengehen werden? Eine Möglichkeit zur Vermeidung dieser Katastrophe sehen wir nur darin, daß das Ministerium Goremykin einem Ministerkabinet Platz macht, das der Reichsduma die einer Volksvertretung zukommenden Rechte einräumen und die Exekutiv-Gewalt der legislativen Gewalt unterzuordnen bereit ist. Nur ein solches Ministerium könnte die in mancher Beziehung zu weitgehenden Forderungen der Duma auf das richtige Maaß zurückführen und eine Verständigung zwischen Regierung und Volksvertretung herbei-

bet atdevusi garīgo gaisotni nacionālistiskiem un sociālistiskiem anticariskiem propagandistiem, kas pratuši izveidot dumpīgu ģenerāciju, valsts ienaidnieku pulkus. Varas institūciju pretvāciskā nostāja sekmējusi antivāciskuma izvirdumu igauņu un latviešu tautā, tikai ne krieviskā, bet gan etnonacionālistiskā vai marksistiski kosmopolītiskā veidolā. Igaunijā un Latvijā esot beidzies vācu ierosinātais attīstības un labklājības laiks. *"Düna Zeitung"* lasām: "Tagad 16–26 gadus vecu vīriešu un sieviešu bandas siro pa pilsētām un laukiem, aizkavē jebkuru darbu, apdraud jebkuru īpašumu ar slepkavībām un dedzināšanām."[24] Baltijas guberņas no Krievijas stabilitātes garanta nu esot pārvērtušās par lielvalsts sagraušanas perēkli. No šejienes vairs nenākšot ne feldmaršali Barklaji de Tolli, ne ģenerāļi Todlēbeni (Sevastopoles aizstāvis), bet varot nākt tikai jauni dumpinieku bari.

Taču *"Düna Zeitung"* aicina baltvāciešus neizmist. Vēl viss neesot zaudēts. Baltvācieši esot spēcīga kultūras kopība *("Kulturvolk")*, bet latvieši un igauņi vēl gadsimtiem ilgi palikšot zemnieku tauta, kas nespēšot patstāvīgi noteikt Baltijas turpmāko attīstību. Baltvāciešu galvenā nākotnes misija esot saglabāt šo zemju kopsaikni ar Rietumu kultūru un izglītību, paturēt to Eiropas garīgajā satvarā – *"Deutsche Arbeit leisten, deutschen Glauben halten"* ("Darīt vācu darbu, augstu turēt vācu ticību").[25]

Taču bija arī jaunas baltvāciešu cīņas taktikas meklējumi. 1905. gada septembrī Vidzemes Sinodē izskanēja aicinājums piekāpties latviešu nacionālo prasību priekšā, lai tā novērstu viņus no sociālām revolucionārām prasībām, no muižu īpašumu pārdalīšanas.[26]

Tamlīdzīgus uzskatus pauda arī liberālā *"Rigasche Rundschau"*. Atzīstot, ka Latvijā notiek revolucionāra cīņa, šī avīze norāda, ka tā var būt racionāla un perspektīva tikai noteiktās prasību robežās. Proti – cīnoties par demokrātiska satura reformām ar mierīgas masu kustības līdzekļiem.* Iestāžu boikotu, bruņotu pretošanos patvaldības kalpiem, valsts krogu izdemolēšanu un to naudas konfiscēšanu, baznīcu ieņemšanu *"Rigasche Rundschau"* nodēvē par anarhistisku ekstrēmismu. Latvieši neprotot saskaņot cīņas līdzekļus un metodes ar saviem lielajiem nākotnes mērķiem.[27] Prasība dot visiem zemniekiem (domāts bezzemniekiem) zemi esot neprātīga, jo prasītāju vairākums nemaz neprotot saimniekot. Zemes izdalīšana būtu briesmīga nelaime, kas novestu pie lauksaimniecības pagrimuma.[28] Vācu liberāļi krasi nostājās arī pret tautas pašnoteikšanās ideju un uzskatīja, ka jāpanāk, lai valsts atzītu tikai pašnoteikšanos privātā dzīvē.[29]

"Rigasche Rundschau" redzējumā revolūcija arvien vairāk attālinoties no demokrātiska mērķa. Tā "izcīnījusi" visas komunālās un politiskās dzīves dezor-

* Vācijas liberāļi tolaik par augstāko cīņas pakāpi atzina demonstrācijas un petīcijas, bet vācu sociāldemokrātija – vispārēju masu politisko streiku.

ganizāciju, likumu noliegšanu, un to pavadot noziegumi pret personas cieņu un brīvību, iedzīvotāju īpašuma laupīšanas un dedzināšanas.[30]

Tātad revolucionāru rīcību pret vācu muižniekiem, policiju un tās aģentiem šī avīze uzskatīja par visas sabiedrības apdraudējumu. Tas bija novecojis ultrakonservatīvs uzskats, kad par sabiedrību dēvēja tikai aristokrātiju, pārtikušo pilsonību un ar šiem slāņiem mierā esošo inteliģences daļu. Pārējie bija ieskaitīti "pūlī", "padibenēs" un "ubagos", kuriem būtu jāsamierinās ar savu likteni, jālūdz palīdzība, nevis jātrako dumpja ekstāzē.

1905. gada augusta beigās baltvāciešu liberāļu analītiķi secināja, ka nemieri aizgājuši tik tālu, ka Krievijas patvaldība vairs nespēj ietekmēt latviešus. Taču baltvāciešu elite vēl varot mēģināt atrast kompromisu ar latviešu pilsonību, atzīstot demokrātisku pārveidojumu nepieciešamību un noraidot tālejošus sociālos eksperimentus. Vēl to varot.[31]

Baltvāciešu publicisti un politiķi izvirzīja priekšnoteikumus asās konfrontācijas pārtraukšanai: latviešu revolucionāri izbeidz "terora akcijas" un atsakās no radikālām agrārām prasībām īpašumtiesību jomā, bet vācu puse it kā piekrīt muižnieku "pagastu privilēģiju" atcelšanai medību, zvejas, nodokļu maksas un mācītāju iecelšanas jomā un vēlēšanu cenza pazemināšanai pilsētu pašvaldības vēlēšanām, kā arī pagastu valdes zemnieku tiesību palielināšanai. Taču ne *"Düna Zeitung"*, ne *"Rigasche Rundschau"* un *"Rigaer Tageblatt"* neatbalstīja vispārēju un vienlīdzīgu vēlēšanu tiesību noteikšanu, kur saskatīja vispārējas anarhijas triumfu (faktiski – savas kārtas dominantes pilnīgu zaudēšanu). *"Düna Zeitung"* projektā teikts: "Kas maksās vairāk nodokļu, tam vairāk balsu."[32] Tātad vācu "galīgā piekāpšanās" nebūt neparedzēja tādas vispārējas demokrātijas ieviešanu, kādu prasīja sociāldemokrāti un sociālisti. Kā zināms, nodokļus tolaik maksāja tikai privātā īpašuma turētāji – nekustamā īpašuma, uzņēmumu, veikalu u.c. īpašnieki un nomnieki.

Pēc 1905. gada 17. oktobra manifesta izdošanas baltvāciešu prese paredzēja sarunu sākšanu ar likumīgi atļautām latviešu demokrātiskām un sociāldemokrātiskām organizācijām. *"Düna Zeitung"* ieteica ņemt par paraugu zviedru un somu izlīgumu Somijā.[33] Kā zināms, to ievadīja valodu izlīgums, atzīstot gan somu, gan zviedru valodu par oficiālām autonomijas valodām. Tam sekoja kopīga cīņa pret krievu šovinismu. Taču Latvijā nekas tamlīdzīgs nenotika.

Kad patvaldību atbalstošie spēki sāka kontrrevolucionārus uzbrukumus demokrātiem, tā pati *"Düna Zeitung"* nebūt nenosodīja šo reakciju, bet dēvēja to par tēvzemes glābšanas pretrevolūciju. *"Rigasche Rundschau"* gan konsekventi nostājās pret melnsimtniecību un proponēja visu 17. oktobra manifesta atbalstītāju apvienošanos konstitucionāli demokrātiskās "kārtības partijās" un šo partiju savienību. Baltvāciešu liberāļi nosodīja antisemītiskus grautiņus un izlēcienus.[34]

Taču sakarā ar revolucionārās cīņas pastiprināšanos Latvijā, revolucionāru un demokrātisku pašvaldību dibināšanu, bruņoto cīņu pret vācu baronu izveidotām pašaizsardzības *(Selbstschutz)* grupām arī *"Rigasche Rundschau"* noliedza jebkādu vienošanos ar latviešu sociāldemokrātiju un ebreju Bundu.

Visa baltvāciešu prese paniski reaģēja uz Rīgas Federatīvās komitejas aktivitātēm, pagastu delegātu kongresu un latviešu tautskolotāju kongresu, ko dēvēja par vispārējas anarhijas izpausmēm, kārtības un tiesiskuma sabrukumu. Ne tikai vācu konservatīvos spēkus, bet arī liberāļus šausmināja baumu ziņas par autonomas Latvijas republikas izsludināšanas tuvumu. "Kas tad mūs pārvaldīs?" jautāja *"Rigasche Rundschau"* un atbildēja: "Subjekti, kas neciena nekādu autoritāti un pazaudējuši ētiskos principus, kas pārvērtušies par laupītājiem."[35]

Neapšaubāmi, tajās dienās bija vērojami varmācības uzplūdi, taču tie nāca kā no radikālo ekstrēmo revolucionāru, tā arī no patvaldības un muižnieku īpašuma aizstāvju puses. Baltvāciešu avīzes galvenokārt stāstīja tikai par revolucionāru nežēlībām. *"Rigasche Rundschau"* nosodīja arī bruņoto reakcionāru "uzmaršēšanu" Krievijā, bet ne Latvijā.[36] Pēc avīzes domām, vācu un latviešu vienošanās ideja izgāzās līdz ar latviešu nevēlēšanos atbalstīt vācu kopienas prasību par privātā īpašuma aizsardzību no postīšanām un ekspropriācijām. Latviešu turīgie zemnieki neesot sapratuši, ka muižu noārdīšana ievadīšot tādu zemes īpašumu atsavināšanu, kas nenovēršami skaršot arī latviešu saimniekus, turklāt atņemšot viņiem ne tikai zemi, bet arī "inventāru".[37] Vācu skatījumā revolūcija Latvijā jau strauji sākusi pāraugt proletāriskā ekstrēmā sociālā apvērsumā, vispārējā terorismā. Tādēļ esot pilnīgi sabrukusi baltvāciešu un latviešu vienošanās plānā iespēja.

Šis priekšstats ir ļoti tendenciozs. Tas ignorēja faktu, ka cīņu kulminācijas posmā – 1905. gada novembrī un decembrī – bija sākušās pirmās sarunas starp LSDSP un vācu muižniecības pārstāvjiem (piedalījās J. Jansons-Brauns, A. Buševics, barons J. Rozens) par bruņotās sadursmes pārtraukšanu un gūstā saņemto Kokneses un Lielvārdes vācu baronu ģimeņu (ķīlnieku) atbrīvošanu. Sarunas norisēja sekmīgi. Bija iecerēti arī plašāki "miera līguma" meti starp topošo jauno demokrātisko varu un muižniecību, ja tā labprātīgi atteiktos no privilēģijām, paliktu tiesiski vienlīdzīga ar zemniecību un pakļautos demokrātijas virsvarai.[38] Taču tam nebija gatava ne revolucionārā, ne pretrevolucionārā puse. Šai varbūtībai svītru pārvilka baltvāciešu muižniecības ielūgtās un Krievijas monarha nosūtītās soda ekspedīcijas, kas "ar svinu un uguni" atjaunoja patvaldības vienvaru Latvijā.

Vācu muižniecība palīdzēja Krievijas impērijai apspiest demokrātisku revolūciju, kas nebūt netiecās likvidēt privāto īpašumu. Tā tika apspiesti arī pirmie mēģinājumi nodibināt Latvijā demokrātiskas pašvaldības un sagatavot priekšnoteikumus Latvijas nacionālā valstiskuma tapšanai teritoriālas autonomijas formā,

kā tas notika Somijā. Tādēļ latviešu vairākumam nepieņemami bija baltvāciešu preses priekšlikumi veidot kopīgu vācu un latviešu "reģionālo patriotismu" un atteikties no etniski tendēta nacionālisma. Pēc revolūcijas sakāves latviešu nacionālisma strāva auga augumā.

Tomēr jāuzsver, ka revolūcijas apspiešanā nevar vainot visu baltvāciešu kopienu. Kontrrevolūcijas avangardā bija tikai tās elitārais mazākums. *"Rigasche Rundschau"* nosodīja kā muižu dedzināšanu, tā soda ekspedīciju uzbrukumus zemnieku īpašumam, viņu māju nodedzināšanu, atzīmējot, ka no tā cietīs arī bankas, jo daudzas mājas bija apdrošinātas.[39] Vācu liberālā prese atzina, ka revolūcija Latvijā tomēr bija kļuvusi par sociāli motivētu visas tautas sacelšanos un būs ļoti grūti sadalīt tās dalībniekus "vainīgajos un nevainīgajos"[40].

1906.–1907. gadā, analizējot Piektā gada cēloņus un norisi, Rīgas baltvāciešu prese vēl striktāk sadalījās reakcionārā, konservatīvā un liberāli demokrātiskā virzienā. *"Düna Zeitung"* 1905.–1906. gadu dēvēja par *"Schreckenjahre"* ("briesmu gadi"), *"Rigasche Rundschau"* – par traģisku sadursmi, kas tolaik galīgi izšķīrusi Latvijas latviešu un vācu iedzīvotāju daļu.

Šīs nošķiršanās padziļinājās 1. pasaules kara gados un Latvijas Brīvības cīņu laikā. Tikai Latvijas Republikas attīstības gados parādījās pirmās pazīmes baltvāciešu minoritātes integrēšanai kopīgā Latvijas tautā. To pārtrauca nacistiskās Vācijas uzspiestā baltvāciešu pārvešana uz vērmahta okupētiem Rietumpolijas novadiem, no kurienes viņiem nācās bēgt 1945. gada janvārī "salā un sniegā". Baltvāciešu likteni galu galā izšķīra nevis latviešu revolūcija un Latvijas valsts, bet Hitlera un Staļina vienošanās par Austrumeiropas sadalīšanu.

Šādā vēstures atskata leņķī Piektais gads ir traģiskas etnonacionālas konfrontācijas posms ceļā uz Latvijas brīvvalsts tapšanu. Revolūcija negatīvi ietekmēja latviešu un baltvāciešu attiecības, aizkavēja politiskas nācijas veidošanos Latvijā. "Somijas variants" šeit nebija iespējams. Turpmākie notikumi padarīja latviešus par vienīgo etnisko kopumu, kas bija vitāli ieinteresēts savas dzimtenes patstāvības un neatkarības iegūšanā.

Piektā gada sociālās kaujas tomēr nebija pretēju etnisku interešu lielcīņa, tās ievadīja nacionālu politisku cīņu par Latvijas pašnoteikšanos. Taču Piektā gada notikumu dalībnieki un aculiecinieki to vēl nenojauta: to neizprata ne revolucionāri (ar dažiem izņēmumiem, piemēram, Miķelis Valters u.c.), ne pretrevolucionāri. Tādēļ baltvāciešu presē latviešu nacionālie motīvi ir nodēvēti par etniskām kaislībām un anarhistisku patvaļu (tautas pašvaldības), ko izskaidroja kā latviešu īpatnās etniskās pagātnes (pagāniskā segregācija) mantojumu. Vēsture pierādīs, ka 1905. gada sacelšanās Latvijā bija viens no 20. gadsimta lielo pārmaiņu pirmajiem vēstnešiem. Arī Eiropas vēstures plašajā mērogā.

Atsauces un skaidrojumi

[1] *Krupņikovs P.* Melu un patiesības palete. – R., 1980. – 49.–91. lpp.; *Крупников П.* Полвека истории Латвии глазами немцев: Конец XIX века – 1945 год. – Рига, 1989. – С. 85–144.
[2] Die lettische Revolution / Mit einem Geleitwort von Prof. Theodor Schiemann. – Bd. 1. – Berlin, 1906; Bd. 2. – Berlin, 1907.
[3] Die lettische Revolution. – Bd. 1. – S. 1, 3, 151; Bd. 2. – S. 6, 19–25, 256 u.a.
[4] *Krupņikovs P.* Melu un patiesību palete. – 86. lpp.
[5] Sk., piemēram, Rīgas avīzes *"Düna Zeitung"* redakcijas rakstu *"Das Rassenproblem in den russischen Ostseeprovinzen"* 1907. gada 17. augusta numurā.
[6] *Wulffius W.* Lettland: Ein geschichtliches Rückblick. – Riga, 1925. – S. 30, 31.
[7] *Stučka P.* Rakstu izlase. – 6. sēj. – 1926–1927. – R., 1984. – 15. lpp.
[8] Zur Lage. Lokales // Düna Zeitung. – 1905. – 18. Jan.
[9] Das Allerhöste Reskript vom 18. Febr. // Turpat. – 21. febr.
[10] Baltische Autonomie // Turpat. – 18. febr.
[11] Vereins und Versammlungsrecht // Rigasche Rundschau. – 1905. – 29. Jan.
[12] Über das Prinzip des Liberalismus // Turpat. – 5. febr.
[13] Preßefreiheit // Turpat. – 12. febr.
[14] Allerlei "Forderungen" // Turpat. – 26. febr.
[15] Ein baltisches Wort // Turpat. – 1. marts.
[16] Drei Briefe // Turpat. – 7. marts.
[17] Der verstärkte Schutz // Rigaer Tageblatt. – 1905. – 17. März; Zu den Unruhen auf dem Lande // Turpat. – 24. marts.
[18] Lettischer Nationalismus und Sozialismus // Turpat. – 2., 3. apr.
[19] Worauf warten wir noch? // Turpat. – 26. jūn.
[20] Ein Schlußwort zur nationalen Frage in den baltischen Provinzen // Düna Zeitung. – 1905. – 2. Apr.
[21] Die revolutionäre Bewegung im örtlichem lettischen Livland // Turpat. – 28. maijs.
[22] Zur Charakteristika der lettischen Sozialdemokratie // Turpat. – 22. sept.
[23] Die Zukunft des Baltenlandes // Turpat. – 4. jūl.
[24] Turpat.
[25] Turpat.
[26] Die Verhandlungen der Livländischen Synode über die revolutionäre Bewegung // Turpat. – 27., 29. sept., 1. okt.
[27] Zwecke und Mittel // Rigasche Rundschau. – 1905. – 2. Apr.
[28] Zur "Petition" der 200 Letten // Turpat. – 22. apr.
[29] Die soziale Gefahr // Turpat. – 30. apr.
[30] Die revolutionäre Bewegung in Liv- und Kurland // Turpat. – 15. aug.
[31] Zu spät! // Turpat. – 27. aug., 1., 3. sept.
[32] Sk.: Düna Zeitung. – 1905. – 27. Jul.; Rigasche Rundschau. – 1905. – 29. Jul.
[33] Deutsch – Lettisches // Düna Zeitung. – 1905. – 22. Nov.
[34] Rigasche Rundschau. – 1905. – 29. Okt.; 1., 9. Nov. u.c.
[35] Die Baltische Frage und die Lettische Republik // Turpat. – 21. dec.
[36] Sk.: Das Aufmarschieren der Reaktionäre // Turpat. – 30. dec.
[37] Quellen und Nebenflüsse der Revolution in Lettland // Turpat. – 8. febr.
[38] Sk.: *Stučka P.* Rakstu izlase. – 6. sēj. – 65., 66. lpp.
[39] Über eine Reihe neuer Untaten // Rigasche Rundschau. – 1906. – 11. Jan.
[40] Quellen und Nebenflüsse der Revolution in Lettland // Turpat. – 31. janv.

Leo Dribins

Das Jahr 1905 im Spiegelbild der deutschen Presse Lettlands

Zusammenfassung

In der Historiographie Lettlands wird die Revolution 1905 oft nicht nur als ein sozialer Aufstand des Arbeiter- und Bauernstandes, aber auch als ein ethnopolitischer Zusammenstoß der Letten und Deutschbalten dargestellt. Als Urheber dieser Auffassung wird der deutschbaltische Historiker Astaf von Transee-Roseneck angesehen, der seinem Buch "Die lettische Revolution" (Berlin, Bd. 1, 1906; Bd. 2, 1907) den Jahren 1905–1906 die Überschrift "Schreckenjahre der baltischen Geschichte" gegeben hat. Auch viele lettische Publizisten und Politiker sahen in den Auseinandersetzungen im gesellschaftlichen Leben Lettlands (besonders auf dem Agrarsektor zwischen dem deutschbaltischen Adel und der lettischen Bauernschaft) einen ethnisch motivierten Kampf, z.B. der lettische Kommunistenführer und Theoretiker Peteris Stučka in seiner Abhandlung "Das Jahr 1905 in Lettland" (Moskau, 1926, in lettischer Sprache).

Doch die Geschichtsquellen Lettlands zeigen ein anderes Bild der Ereignisse von 1905. In diesem Beitrag werden drei deutschbaltische Zeitungen als Zeitzeugen zitiert, die in Riga damals erschienen:

1. Die konservative, monarchistische "Düna Zeitung" (faktischer Chefredakteur August Ernst Seraphim).

2. Die bürgerliche, liberale "Rigasche Rundschau" (Herausgeber und Redakteur Richard Ruetz).

3. Die Tribüne des bürgerlichen Zentrums, das "Rigaer Tageblatt" (Herausgeber und Leiter Peter Kerkovius).

Die "Düna Zeitung" stellte die Revolution von Anfang an als ein anarchistisches und extremes Auftreten der ungebildeten Arbeitermasse gegen staatliche Macht und Ordnung dar. – Wie in St. Petersburg, so werde auch in Riga dieser "Pöbel" von nihilistischen Agitatoren aufgestachelt und geführt. Das russische Heer und die Polizei stünden in "Verteidigungspositionen" und seien gezwungen mit Waffengewalt zu antworten.

Die "Rigasche Rundschau" unterstützte diese Auffassung nicht. Nach ihrer Meinung war im Januar 1905 ein Volksaufstand ausgebrochen. Die Ursachen sollte man in der Rückständigkeit des Russischen Reiches suchen und die Regierungspolitik stark ändern – nach dem Beispiel der Reformen in Preußen, die eine Liberalisierung des Staatsrechts und der bestehenden Ordnung vorsahen. "Liberale Politik – ist keinerlei Ausdruck der Schwäche des Staates" – so die "Rigasche Rundschau".

Das "Rigaer Tageblatt" gab im Januar und Februar seinen Lesern nur Informationen über die Lage in Russland ohne weitere politische Kommentare.

In den ersten Monaten der Revolution hat keine der Zeitungen Beweise über ethnische Auseinandersetzungen geliefert.

Ab März 1905 änderte sich die Lage, als eine neue Entwicklung in den Revolutionsereignissen eintrat. Auf dem Lande begannen die von der Lettischen Sozialdemokratischen Arbeiterpartei propagandistisch vorbereiteten agraren Unruhen. Die Landarbeiter und Bauern – Arrendatoren – forderten die Aufhebung der Privilegien des deutschbaltischen Adels und einen teilweisen Verkauf des Gutsbodens zu annehmbaren Preisen an die besitzlose lettische Landbevölkerung. Dies lehnten die Landtage des baltischen Rittertums kategorisch ab.

Auch die deutschbaltische städtische Bürgerschaft verteidigte das Recht des Adels auf Grund und Boden. Das förderte eine sehr scharfe Zuspitzung der ethnischen Beziehungen zwischen Letten und Deutschbalten. Die soziale Agrarfrage wurde plötzlich ethnopolitisch interpretiert. Das spiegelte sich ganz deutlich auch in den Artikeln der drei genannten deutschbaltischen Zeitungen wieder. Man sprach von einem ethnischen Aufstand der Letten.

Als erste warnte das "Rigaer Tageblatt" die deutschbaltische Bevölkerung von dem Auftretung eines besonderen "lettischen Nationalismus mit sozialistischer Neigung". Man betonte, dass die Träger dieser echt lettischen Bewegung sehr radikal, ja, sogar kriminell gegen die Deutschen vorgingen. Die Zeitung forderte die Gutsherren auf, bewaffnete Selbstschutzgruppen zu organisieren, um Eigentum und Leben zu verteidigen.

Die "Düna Zeitung" bezeichnete die Ereignisse in Lettland als ethnisch und nationalistisch gelenkte soziale Raubaktionen, die sich nicht nur gegen die Romanow-Monarchie, sondern auch gegen die "deutsche Nationalität" und von den Deutschen eingeführte und geleitete christliche Religion richteten.

Der "Düna Zeitung" zufolge wurden die extremen Angriffe gegen die Gutshäuser und Kirchen direkt von der lettischen Sozialdemokratie durchgeführt. Den lettischen "nationalen" Sozialisten sei es gelungen eine von traditionellen "platonischen" Europamarxisten abweichende terroristische Organisation aufzubauen.

Für die Ereignisse mitverantwortlich machten sowohl die "Düna Zeitung" als auch die "Rigasche Rundschau" die russische Regierung. Die Aufhebung der vom Peter dem Großen gegründeten Provinzialautonomie und die Russifizierungsmaßnahmen in Baltikum hätten dazu geführt, dass die Letten sich dem Einfluß der deutschen Kultur entzogen und unter den Einfluß der extrem promarxistischen un russisch-anarchistischen Ideen geraten seien. So sei

Lettland von einem stillen, ordnungsliebenden Land zum Revolutionsherd in Russland und ganz Europa geworden. Die deutschbaltischen Zeitungen hätten vorhergesagt, dass diese Lage in Zukunft zu neuen Erschütterungen führen werde.

Das "Rigaer Tageblatt" und die "Düna Zeitung" begrüßten begeistert den Einfall der russischen Strafexpeditionstruppen in Lettland (November – Dezember 1905) und nannten sie eine Rettung des Landes. Die "Rigasche Rundschau" enthielt sich derartiger "Glückwunschäußerungen", doch die lettischen Revolutionäre und Politiker (aller Couleur) wurden als "Verantwortliche" für diese "Notwendigkeit" genannt: "Die Letten wollten ihre großen Ziele mit niederträchtigen und abenteuerlichen Methoden werwirklichen". Die "Rigasche Rundschau" nahm auch Abstand von den Greueln der Strafexpeditionen und rief die russischen Machthaber auf keinen Gegenterror zu verbreiten; bei einem Volksaufstand "ist es sehr schwer die Unschuldigen von den Schuldigen" zu trennen.

Im Großen und Ganzen bezeichnete die deutschbaltische Presse die Revolution 1905 als ein schwarzes Kapitel in der Geschichte Lettlands.

Die lettische nationale Geschichtsschreibung sieht in dem Jahr 1905 eine Etappe auf dem Wege zur Entstehung der unabhängigen Republik Lettland. Die historische Erfahrungen zeigen: vor einhundert Jahren hat hier eine demokratische nationale Revolution stattgefunden. Sie war gegen die russische Großmacht und ihre Vollstrecker gewandt. Die ethnische Unterschiede spielten dabei keine wesentliche und entscheidende Rolle. Auch gab es keine politische gegenrevolutionäre Geschlossenheit der Deutschbalten. Etwa 2000 Deutschbalten waren Mitglieder der lettischen Sozialdemokratie und kämpften für ein freies und demokratisches Lettland.

Ilgvars Butulis

Jaunā strāva un 1905. gada revolūcija Latvijā

Kā zināms, Jaunā strāva bija demokrātiskās latviešu inteliģences idejiska kustība, kas 19. gs. 80. gadu otrajā pusē un 90. gados avīzē "Dienas Lapa" un legālo biedrību jautājumu vakaros pauda demokrātiskas un sociālistiskas idejas, iezīmēja lūzumu latviešu sabiedrības sociālajā un garīgajā dzīvē.

Jautājums par Jaunās strāvas un 1905. gada revolūcijas savstarpējām sakarībām, par jaunstrāvniekiem kā revolūcijas priekštečiem literatūrā speciāli aplūkots nav. Ir daudzi slēdzieni un norādes atsevišķu autoru darbos. Raksta uzdevums ir ieskicēt galvenās problēmas un atziņas šī jautājuma pētniecībā.

Divas pamatproblēmas, kas iezīmē rakstā skartās tematikas loku, ir šādas:

1) nostādnes Jaunās strāvas historiogrāfijā un jautājums par jaunstrāvniekiem kā revolūcijas priekštečiem;

2) kā Jaunās strāvas darbība sagatavoja ceļu 1905. gada revolūcijai.

Šo problēmu risināšanā grūtības rada Jaunās strāvas dažu aspektu pretrunīgais un neviennozīmīgais vērtējums historiogrāfijā. Tā, dodot kustības periodizāciju, gandrīz visi autori par Jaunās strāvas beigu gadu uzskata 1897. gadu, saistot to ar "Dienas Lapas" apturēšanu, jaunstrāvnieku arestiem, legālu propagandas iespēju praktisku izbeigšanu. Šāds viedoklis parāda Jaunās strāvas īpašo, specifisko raksturu, strikti atdalot to no turpmākajiem notikumiem. Ņemot vēl vērā to, ka tādā gadījumā Jauno strāvu no revolūcijas šķir astoņi gadi, jaunstrāvniekus nevarētu uzskatīt par revolūcijas tiešiem priekštečiem.

Analizējot jaunstrāvniekus kā 1905. gada revolūcijas protagonistus, pozitīvāks un saistošāks varētu būt cits viedoklis. Dažu autoru skatījumā 1897. gads ir tikai robeža starp Jaunās strāvas legālās un nelegālās darbības posmu un Jaunā strāva izbeidzās ar Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas nodibināšanu Latvijā 1904. gadā vai ar 1905. gada revolūciju.[1] Gluži dzejiski šo uzskatu pauda dzejnieks Vilis Plūdonis savā "Latvju literatūras vēsturē": ""Jaunā strāva" kā

dzīvē, tā literatūrā pletās arvien plašumā un palika arvien dziļāka un straujāka, kamēr tā 1905. gadā kā varenas bangas izkāpa no savas gultnes, lai sagrautu gadu simteņus veco feodālisma cietoksni Baltijā."[2]

Grūtības sagādā arī tas, ka līdzšinējā kustības historiogrāfija nav tikusi galā ar apzīmētāja "revolucionārs" piemērošanu Jaunajai strāvai. 20. gs. 50. gadu latviešu padomju autori – Ē. Sokols, K. Krauliņš un J. Krastiņš – to sauca par revolucionāri demokrātisku kustību,[3] Latvijas apstākļus nepamatoti pielīdzinot Krievijas situācijai, jo runāt par revolucionārajiem demokrātiem Latvijā Jaunās strāvas laikā vispār nevar.[4] Vēlākie latviešu padomju autori Jauno strāvu definē kā pāreju no revolucionārā demokrātisma uz marksismu (P. Laizāns), kas patiesībā ir iepriekšējā uzskata modifikācija un neko neizsaka par kustības būtību.[5]

Shematizēta revolucionārisma izpratne bija "divu spārnu jeb virzienu" izdalīšana Jaunajā strāvā, ko aizsāka E. Eferts, nošķirot legālos marksistus–jaunstrāvniekus (A. Dauge, K. Kasparsons u.c.) no šķietami iedomāta revolucionāri marksistiska spārna.[6] Arī daudzi vēlākie latviešu padomju autori akcentēja revolucionārā spārna darbību, kura priekšgalā bija P. Stučka, Rainis, J. Jansons-Brauns, F. Roziņš un P. Dauge, un kritizēja labējo spārnu, sauktu par sīkburžuāzisko, liberālo, reakcionāro.[7] Jaunstrāvnieku revolucionārisma sludinātāji balstījās uz jaunstrāvnieku vēlākajām politiskajām pozīcijām un simpātijām. Koncepcija ļoti vienkāršoja Jaunās strāvas patiesi sarežģīto raksturu un neatbilda vēsturiskajai realitātei. Līdzīgu kustības shematizāciju pauda daži pilsoniski liberālās historiogrāfijas pārstāvji, centrā izvirzot labējo spārnu un kustības dalībniekus šķirojot pēc viņu uzticības nacionālajai idejai, demokrātijai utt.[8]

Sākot ar 20. gs. 60. gadiem, latviešu padomju autori par revolucionāru dēvēja Jaunās strāvas marksistisko kodolu, nošķirot kustības līdzskrējējus jeb renegātus. No vienas puses, šāds dalījums vedināja tuvāk Jaunās strāvas būtībai, bet, no otras puses, joprojām deformēja kustību, nostādot ārpus tās A. Daugi, K. Kasparsonu, M. Valteru, P. Kalniņu u.c. jaunstrāvniekus un identificējot revolucionārismu ar marksismu.[9] Šādu Jaunās strāvas dalījumu nevar pamatot ar avotiem, tā ir absolūti politiska konstrukcija.

Manuprāt, taisnība ir tiem autoriem, kuri norāda, ka pats jēdziens "revolucionārs" Jaunajai strāvai ir grūti piemērojams. Tā Arveds Švābe uzsver, ka Jauno strāvu nevar nosaukt par revolucionārās kustības sinonīmu.[10] Arī J. Jansons-Brauns norāda, ka jaunstrāvnieki nākamo revolūciju iztēlē redzēja vismaz pēc piecdesmit gadiem.[11]

Jaunā strāva bija ideju jeb apgaismības revolucionārisms, kas izpaudās garīgā nozīmē un galvenokārt arī garīgā nozīmē ietekmēja 1905. gada revolūciju Latvijā.[12] Īpaša loma šeit bija avīzei "Dienas Lapa".

1. Jaunstrāvnieku avīze bija pirmais un 19. gs. 90. gados arī vienīgais latviešu preses izdevums, kas rada iespēju savus lasītājus iepazīstināt ar starptautisko revolucionāro pieredzi. Neraugoties uz cenzūru, laikā no 1893. līdz 1897. gadam avīzē 308 reizes dažādā kontekstā bija minēti vārdi "revolūcija" un "revolucionārs". Avīze skaidroja, kas ir revolūcija, minēja revolūcijas no augšas un no apakšas. "Dienas Lapa" stāstīja par izciliem 19. gadsimta revolucionāriem Lajošu Košutu, Džuzepi Garibaldi, Hosē Martī u.c., rūpīgi un ar sajūsmu aprakstīja Eiropas agrākās revolūcijas – Lielo franču revolūciju 1789. gadā, 1848. gada revolūciju Eiropā, Parīzes Komūnu.[13]

Jaunstrāvnieki avīzē skaidroja arī revolucionāro simboliku un atribūtiku, sarkanās krāsas nozīmi revolucionāru cīņā, revolucionāro dziesmu – Marseljēzas un Internacionāles – rašanos un nozīmi.[14] Bija apcerēti arī dažādi revolucionāri pasākumi un institūcijas – "revolucionāra propaganda", "revolucionārā komiteja", "revolucionāra partija".

2. Neviena revolūcija, tai skaitā 1905. gada revolūcija Latvijā, nav domājama bez lielām masu akcijām, streikiem, mītiņiem un demonstrācijām. Izmantojot Rietumeiropas pieredzi, jaunstrāvnieki propagandēja dažādas masu cīņas un uzstāšanās formas. Pavisam "Dienas Lapā" laikā no 1893. līdz 1897. gadam 861 reizi figurē termini, kas saistīti ar masu cīņu. Visvairāk – 523 reizes – avīze min un skaidro streikus – ekonomiskos un politiskos, vispārējos streikus un ģenerālstreikus, streiku komitejas un streiku fondus. Diezgan plaši "Dienas Lapa" apraksta demonstrācijas, mītiņus un manifestācijas Eiropā, skaidro lasītājiem to būtību, uzsverot, ka tauta ar tām parāda savu gribu, savu vēlēšanos šādā vai tādā gadījumā.[15]

3. Vispārzināms, kāda vieta 1905. gada revolūcijā bija cīņai pret patvaldību un par demokrātisku valsts iekārtu. Daudzi autori šeit pamatoti akcentē Jaunās strāvas lomu. Uzsverot Jaunās strāvas izcilo lomu demokrātiskās tradīcijas aizsākšanā un veidošanā, Fēlikss Cielēns raksta, ka tā atklāj mūsu nacionālās demokrātijas tapšanas posmu, rosina cīņu par demokrātiju un demokrātisku valsts iekārtu.[16] Arī Ādolfs Šilde atzīmē, ka ārzemju demokrātijas pieredzes propagandai bija politiski audzinoša nozīme.[17]

"Dienas Lapā" pavisam minēti 815 termini, kas raksturo demokrātiju un demokrātiskās institūcijas. Arī 65% avīzes rakstu, kam ir progresīva idejiska ievirze, ir izteikti demokrātisks raksturs. "Dienas Lapa" bija pirmais un savā laikā arī vienīgais latviešu preses izdevums, kas centās paust republikas idejas, cildināja demokrātiskās kustības panākumus Rietumeiropā, uzsvēra republikas kā valsts iekārtas priekšrocības. Izskaidrodama lasītājiem parlamenta nozīmi, avīze uzsvēra, ka parlaments pastāv, lai tajā censtos izteikt tautas domas, ka valsts pilsoņiem tas ir politiska un sabiedriska skola.[18]

Pilsoniskā demokrātija un republika jaunstrāvnieku skatījumā vēl saglabāja lielu daļu to pirmatnējā mirdzuma. Ļoti plaši avīze raksturoja dažādas demokrātiskas brīvības – vēlēšanu tiesības, astoņu stundu darbadienu, sapulču un biedrošanās tiesības. Iespēju robežās "Dienas Lapa" skaidroja arī citas demokrātiskās brīvības – pilsoņu tiesības, preses brīvību, vārda brīvību, referendumu, tiesības uz likumdošanas iniciatīvu.

Jaunstrāvnieki skaidroja, kāpēc ir jācīnās pret absolūtismu. Lai diskreditētu cara patvaldību, kas bija galvenais šķērslis demokrātijas attīstībai Krievijā, viņi izmantoja Rietumeiropas monarhiju, īpaši Vācijas un Austroungārijas monarhiju un ķeizarisko personu kritiku. Ar labpatiku jaunstrāvnieku publicisti plaši aprakstīja katru nopietnāku uzstāšanos Eiropā pret monarhiju.[19]

4. 1905. gada revolūcijā Latvijā vispārzināma un nenoliedzama, pēc būtības izcila ir latviešu sociāldemokrātu loma revolucionārās kustības organizēšanā un vadīšanā. Jaunās strāvas darbību sociāldemokrātisko un marksistisko ideju propagandā atzīst visi autori. Jaunstrāvnieki daudz runāja par strādniekiem, viņu īpašajām šķiras interesēm, izceļot un poetizējot strādnieka tēlu. Lauvas tiesa visu sabiedriski politisko terminu jeb 74% "Dienas Lapā" ir veltīti strādniekiem un strādnieku kustībai. Visvairāk minētais sabiedriski politiskais termins "Dienas Lapā" ir "strādnieks".

"Dienas Lapa" pauda uzskatus, ka sociāldemokrātiskās partijas ir pārākas par pilsoniskajām partijām, un gandrīz kā aksiomu izteica domu, ka revolucionārā cīņa, strādnieku cīņa kaut cik ievērojamus panākums var gūt tad, ja to vada sociāldemokrātiska partija.[20] 1606 reizes avīzē ir minēti dažādi termini, kas raksturo sociāldemokrātisko kustību.

Avīze iepazīstināja savus lasītājus ar Eiropas sociālistiskajām partijām, to programmām, aprakstīja dažādus sociālistu forumus un sanāksmes, raksturoja sociāldemokrātu vadoņus. "Dienas Lapa" izskaidroja, kas ir "sociālistu aģitācija", norādot, ka tā ir labs tautas izglītošanas līdzeklis.

Vācu sociāldemokrāti ar savu perfekto organizāciju, prasmīgo legālo un izglītības darbu, biedrībām un nenoliedzamo ietekmi bija Jaunās strāvas organizatoriskais ideāls. "Dienas Lapa" jo izteikti pauda savu sajūsmu par vācu sociāldemokrātiem un, propagandējot viņu pieredzi, jau virzīja latviešu nākamos sociāldemokrātus noteiktā virzienā. Vēl vairāk, šis Vācijas paraugs, jaunstrāvnieku nemitīgie, dažādi locītie aicinājumi organizēties jeb, kā toreiz teica, – "biedroties", jaunstrāvnieku pulcēšanās ap avīzi "Dienas Lapa" un viņu pirmie organizatoriskās darbības meti legālajās biedrībās bija aizsākums tai latviešu sociāldemokrātu un reizē arī visas revolūcijas augstākai organizācijas pakāpei, ko Latvija sasniedza salīdzinājumā ar citiem Krievijas impērijas rajoniem.

5. 1905. gada revolūcijā Latvijā ļoti būtiska bija izglītības faktora nozīme. Prasība pēc demokrātiskas izglītības dzimtajā valodā ieguva revolucionāru raksturu, tautskolotāju kongress Rīgā 1905. gadā kļuva par revolucionāru forumu, izglītības augstais līmenis noteica vairākas revolūcijas īpatnības Latvijā.

Arī Jaunajai strāvai bija raksturīga dziļa cieņa pret izglītību un zināšanām. Tā bija skaidri izteikta tieksme pēc eiropeiskas gara dzīves un izglītības. Presē un legālo biedrību jautājumu vakaros jaunstrāvnieki aicināja uz pašizglītošanos un apziņas izkopšanu, propagandēja sava laika pozitīvās idejas un zinātnes atziņas. Jaunās strāvas propagandai bija izteikts apgaismības kustības raksturs. Jaunās strāvas darbība – prese, jautājumu vakari, studentu biedrības, strādnieku pašizglītības pulciņi – lielā mērā iekļāvās tieši kultūrizglītības pasākumu nozarē. Lūk, arī šajā aspektā izpaužas noteikta kopsakarība starp Jauno strāvu un 1905. gada revolūciju Latvijā.

6. Jaunā strāva pulcināja un audzināja vēlākos 1905. gada sociāldemokrātu līderus un tribūnus – Raini, Jani Jansonu-Braunu, Jāni Asaru, Jāni Ozolu, Miķeli Valteru un citus. Tieši Jaunā strāva bija tā, kura sabiedriskajos un politiskajos jautājumos savā laikā parādīja vislielāko rosību, arī drosmi un enerģiju, kas, Arveda Švābes vārdiem runājot, panāca straujāku asinsriņķošanu latviešu sabiedrībā.[21]

Viens ir skaidrs – ar savu demokrātismu, sociālā taisnīguma, pasaules politiskās pieredzes sludināšanu, savu apgaismības un izglītības darbu jaunstrāvnieki rosināja tautas politisko kultūru, iedvesmoja nākamajām revolucionārajām cīņām par sociālo taisnīgumu un nacionālo atdzimšanu.

Atsauces un skaidrojumi

[1] *Dauge P.* P. Stučkas dzīve un darbs. – R., 1957. – 117. lpp.; *Stučka P.* Jaunā strāva // Darbs. – 1914. – Nr. 3. – 144. lpp.

[2] *Plūdonis V.* Latvju literatūras vēsture. – 3. d. – R., 1937. – 5. lpp.

[3] *Sokols Ē.* Rainis. – R., 1962. – 51. lpp.; Latvijas PSR vēsture. – 2. sēj. – R., 1955. – 145. lpp.; *Krauliņš K.* Raiņa dzīve un darbība. – R., 1953.

[4] Par Jauno strāvu sīkāk sk.: Latvija 19. gadsimtā: Vēstures apceres. – R., 2000. – 474.–492. lpp.

[5] *Laizāns P.* Jaunā strāva // Apcerējumi par sabiedriskās un filozofiskās domas attīstību Latvijā. – R., 1976. – 202. lpp.

[6] *Eferts-Klusais E.* Piezīmes par latviešu ideoloģijas vēsturi. – 1. d. – Maskava, 1925. – 110. lpp.

[7] *Kudrjavcevs P.* Revolucionāro jaunstrāvnieku sabiedriski politiskā darbība un viņu sakari ar strādnieku kustību // Vēstures problēmas. – 1. d. – R., 1957. – 183. lpp.; *Sokols Ē.* Rainis. – 47., 53. lpp.; Latviešu literatūras vēsture. – 3. sēj. – R., 1956. – 36.–39. lpp.

[8] *Blanks E.* Jaunā strāva // Latvijas Kareivis. – 1934. – 13. dec.; *Grīns A.* Latvijas vēsture. – R., 1936. – 200. lpp.; *Dreimanis P.* Latvijas vēsture. – R., 1931. – 152. lpp.

[9] *Laizāns P.* Jaunstrāvnieku filozofiskie uzskati. – R., 1966. – 8. lpp.; Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. – 1. d. – R., 1960. – 24., 25. lpp.

[10] *Švābe A.* Latvijas vēsture. – Stokholma, 1962. – 532. lpp.

[11] *Jansons-Brauns J.* Pirmie soļi // Darbs. – 1914. – Nr. 3. – 171. lpp.

[12] Latvija 19. gadsimtā. – 483. lpp.

[13] Dienas Lapa. – 1893. – Nr. 8, 50, 109, 145, 213, 253; 1894. – Nr. 50, 55, 58, 76.
[14] Turpat. – 1893. – Nr. 144, 148, 199; 1894. – Nr. 6, 127; 1896. – Nr. 177.
[15] Turpat. – 1893. – Nr. 17, 199, 250, 255; 1895. – Nr. 159, 161.
[16] *Cielēns F.* Laikmetu maiņā. – 1. d. – Lidingo, 1961. – 73. lpp.
[17] *Šilde Ā.* Pirmā republika. – R., 1993. – 43. lpp.
[18] Dienas Lapa. – 1894. – Nr. 13; 1895. – Nr. 269.
[19] Turpat. – 1893. – Nr. 128, 178; 1894. – Nr. 6, 138.
[20] Turpat. – 1893. – Nr. 7, 188; 1895. – Nr. 122.
[21] *Šilde Ā.* Pirmā republika. – 43. lpp.

Ilgvars Butulis

Die "Neue Strömung" als Vorbereiterin der Revolution von 1905

Zusammenfassung

Die "Neue Strömung" war eine geistige Bewegung der demokratischen lettischen Intelligenz Ende der 80er und während der 90er Jahren des 19. Jahrhunderts. Praktisch unerforscht ist bis heute die Frage – welchen Einfluß übte die "Neue Strömung" auf die Revolution von 1905 aus.

Schwierigkeiten bei der Analyse dieses Problems machen die unterschiedlichen Meinungen in der Historiographie über Periodisierung, Wesen und Bedeutung der "Neuen Strömung".

Hilfreich ist hierbei eine Inhaltsanalyse der Zeitung der "Neuen Strömung" – "Dienas Lapa" – von 1893 bis 1897.

1) Die Publizisten der "Dienas Lapa" nutzten die westeuropäische Erfahrung und propagierten verschiedene Formen des Massenkampfes. Desgleichen machten sie die Leser mit den internationalen revolutionären Traditionen und Erfahrungen bekannt.

2) Die "Neue Strömung" verbreitete in ihrer Zeitung republikanische Ideen, zeigte Erfolge der demokratischen Bewegungen in Europa auf und hob die Vorzüge der demokratischen Staatsordnung hervor.

3) Die "Dienas Lapa" machte ihre Leser mit den Aktivitäten der sozialistischen Parteien Europas und den populärsten Führern der Sozialisten bekannt. Der Gedanke, daß der revolutionäre Kampf nur unter Führung der sozialdemokratischen Partei erfolgreich sein kann, war fast wie ein Axiom ausgedrückt.

4) Als Propagandistin demokratischer Werte, sozialer Gerechtigkeit und internationaler politischer Erfahrung mit gleichzeitiger Aufklärungs- und Bildungsarbeit nimmt die "Neue Strömung" als ideologische und geistige Vorbereiterin der Revolution von 1905 in Lettland einen hervorragenden Platz ein.

Vitālijs Šalda

Latvijas sociāldemokrātijas organizatoriskās attīstības dažas tendences 1905. gada revolūcijā

Tāpat kā jebkuras citas partijas, arī sociāldemokrātijas organizatoriskās formas un darba metodes pirmkārt nosaka tās nospraustie uzdevumi un darbības apstākļi. Arī 1905. gada revolūcijas laikā Latvijas sociāldemokrātiskās organizācijas savu iekšējo uzbūvi un vadības sistēmu pielāgoja partijas programmatiskajiem un taktiskajiem uzdevumiem.

Pēc autora domām, revolūcijas laikā var runāt par Latvijas sociāldemokrātijas kā vietējo latviešu, krievu un ebreju revolucionāru kopuma organizatoriskās attīstības vairākām svarīgākajām problēmām:

1) sociāldemokrātisko organizāciju izaugsme revolūcijas apstākļos;

2) sociāldemokrātisko organizāciju sociālā sastāva atbilstības nodrošināšana partijas nospraustajiem uzdevumiem; dažādu iedzīvotāju slāņu pārstāvju optimāla samēra izveide šajās organizācijās, lai ar to ietekmi aptvertu plašus potenciālos revolucionāros spēkus;

3) tādas organizatoriskās vadības sistēmas un organizāciju struktūras izveide, kas atbilstu partijas stratēģijai un taktikai;

4) visu Latvijā darbojošos sociāldemokrātisko organizāciju apvienošana vienā teritoriālā organizācijā un Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) apvienošana ar pārējām Krievijas sociāldemokrātiskajām partijām.

Par visām šīm problēmām zinātniskajā literatūrā ir jau vairāk vai mazāk rakstīts.[1] Arī autoram ir bijusi izdevība izteikties par šiem jautājumiem.[2] Sevišķi jāatzīmē profesores I. Apines darbi, kuros ar to iznākšanas laikā maksimāli iespējamo objektivitāti atspoguļoti procesi Latvijas sociāldemokrātijā, īpaši jautājumos par dažādu nacionālo sociāldemokrātisko organizāciju apvienošanos kā Latvijas, tā visas Krievijas mērogā.[3] Tie ir saglabājuši savu nozīmību arī mūsdienās. Tāpēc autors šajā rakstā apskatīs tikai pirmās trīs minētās problēmas.

20. gadsimta sākumā, kad Krievijas impērijā vispār bija aizliegta jebkāda politiska darbība un nepastāvēja legālas politiskas partijas, sociāldemokrātija Latvijā nevarēja organizatoriski attīstīties pēc Rietumvalstu sociāldemokrātisko partiju parauga, kas darbojās legāli, izmantoja jau izcīnītās politiskās brīvības, vēlēšanu tiesības un parlamentu tribīnes. Krievijā nebija gandrīz nekādu demokrātijas tradīciju. Tāpēc Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku partija, vietējās Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (KSDSP), Vispārējās ebreju savienības Lietuvā, Polijā un Krievijā (Bunda) organizācijas, tāpat kā citas Krievijas nelegālās sociāldemokrātiskās organizācijas izvirzīja valsts varas vardarbīgas gāšanas uzdevumu, darbojās nelegāli, veidojās uz centrālisma pamatiem. Taču 1905. gada notikumi sociāldemokrātijas attīstībā ienesa zināmas korekcijas.

Jau 1899. gadā Rīgas sociāldemokrātiskajā organizācijā, kas bija paraugs citu vietējo sociāldemokrātisko organizāciju veidošanā, piedalījās kā inteliģences – Rīgas Politehniskā institūta (RPI) studentu pārstāvji, tā arī pilsētas rūpnīcu strādnieki. Viņus iesaistīja organizācijas vadībā, kuras pamatu veidoja rūpnīcu pulciņi. 1901. gada beigās un 1902. gada sākumā vadošais centrs noformējās kā komiteja, ko papildināja kooptācijas ceļā. Augot organizācijas biedru skaitam, pilnveidojās arī tās struktūra, nodibinājās rajoni. Jāuzsver, ka, neraugoties uz konspirāciju, jau gadsimta sākumā organizācijas darbībā izpaudās demokrātijas elementi: notika pulciņu un rajonu pārstāvju apspriedes, dažkārt šie pārstāvji bija vēlēti.[4] Šāda prakse turpinājās arī vēlāk. Rīgas organizācijas piemērs, tradīcijas, arī minētās demokrātisma izpausmes bija paraugs citu pilsētu un lauku latviešu sociāldemokrātisko organizāciju izveidei un darbībai. Rezultātā 1904. gada jūnijā varēja notikt Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas 1. kongress.

1905. gadā, sākušās revolūcijas apstākļos, tas, kā sociāldemokrātija pozicionēja savu nostāju pret carismu, daudziem aktuāliem sabiedriskās attīstības jautājumiem, piesaistīja tai daudz piekritēju. Līdz 1905. gada rudenim visās sociāldemokrātu organizācijās norisa straujš biedru skaita pieaugums. Toties revolūcijas atkāpšanās laikā gan partijas biedru skaits, gan gribētāju tajā iestāties samazinājās (sk. 1. tabulu).

1. tabula

Latvijas sociāldemokrātisko organizāciju aptuvens biedru skaits[5]

Organizācija	1904. g. vidus	1905. g.		1906. g.	1907. g. 1. puse
		pavasaris	rudens		
KSDSP Rīgas	100	250	1500	1000	–
LSDSP	2500	10000	23800	11000	–
LSD	–	–	–	–	16000

Vismazāk saruka LSDSP Rīgas organizācijas biedru skaits. 1905. gada rudenī tajā bija 7200, bet 1906. gadā – ap 6000 biedru,[6] tātad tā samazinājās tikai par 17,7 procentiem.

Kā rāda saglabājušies dati par LSDSP Rīgas organizācijas Maskavas rajona biedru partijas stāžu 1906. gada vidū, 18,2% biedru tajā iestājās līdz LSDSP nodibināšanai 1904. gada jūnijā, 11% – starp partijas 1. un 2. (1905. gada jūnijs) kongresu, revolūcijas augstākajā uzplūdu posmā no 1905. gada oktobra līdz decembrim iestājās 25,4%; izvēršoties kontrrevolūcijas uzbrukumam 1906. gada sākumā – 1,8%, bet, sākoties jauniem revolūcijas uzplūdiem, no 1906. gada marta līdz maijam – 30,6% šīs organizācijas biedru.[7] Kaut nav ņemti vērā no organizācijas aizgājušie, arī esošie dati uzskatāmi ilustrē kā nepārtraukto tendenci partijai paplašināties, tā arī organizācijas biedru skaita atkarību no revolucionārās cīņas attīstības iespējām.

Soda ekspedīciju darbības rezultātā vairāk cieta LSDSP lauku organizācijas, to biedru skaits saruka no aptuveni 16 600 dalībnieku 1905. gada rudenī līdz apmēram 5000 biedru 1906. gadā.[8] Pēc vietējo organizāciju datiem, kas iesniegti LSDSP 3. kongresam (1906. gada jūlijs), 1906. gada vidū partijas lauku organizācijās 60% biedru bija strādnieki, 10% – "saimniekdēli" (t.i., zemnieku saimniecību īpašnieku radinieki), 20% – sīksaimniecību īpašnieki vai rentnieki, 10% – amatnieki.[9]

Arhīvos un periodikā saglabājušies dati par sociāldemokrātisko organizāciju sastāvu ilgākā laika posmā liecina, ka sīkpilsonisko slāņu pārstāvji bieži bija tikai sociāldemokrātijas līdzskrējēji, nelabvēlīgos apstākļos tās pameta lielākā skaitā nekā strādnieki.[10] Taču 1905. gada revolūcijas laikā šo tendenci neklājas pārspīlēt. Tā, piemēram, dati par LSDSP Gaismas organizāciju liecina, ka līdz 1905. gada 17. oktobra manifesta izdošanai tajā bija 30,8% zemnieku – māju īpašnieku un nomnieku, pēc manifesta publicēšanas – 32%, bet 1906. gadā – 23,8 procenti.[11] Līdzīgu ainu sniedz dati par LSDSP Talsu–Tukuma organizāciju (sk. 2. tabulu).

2. tabula

LSDSP Talsu–Tukuma organizācijas sastāva izmaiņas 1905.–1906. gadā[12]

Periods	Kopējais biedru skaits		No tiem			
	absolūti	%	laukstrādnieki		citi (tirgotāji, amatnieki, skolotāji, sievietes)	
			absolūti	%	absolūti	%
Līdz 1905. g. oktobrim	173	100	50	28,9	123	71,1
1905. g. oktobris–novembris	932	100	500	53,6	432	46,4
1906. g. vidus	65	100	36	55,4	29	54,6

Kā rāda tabulas dati, 1906. gada sākumā samazinājās gan laukstrādnieku, gan citu kategoriju pārstāvju skaits organizācijā. Par sīkpilsonisko elementu bēgšanu no partijas, bet proletārisko elementu stingru uzticību tai šai laikā nenākas runāt. Revolucionāro pacēlumu, bet revolūcijas atkāpšanās rezultātā vilšanos un bailes par savu personisko nākotni izjuta visu slāņu pārstāvji. Tikai pēc revolūcijas izsīkšanas viņu galīgo izvēli – palikt uzticīgiem sociāldemokrātijai, revolūcijai vai novērsties no tām – noteica atšķirīgi, arī mantiski apstākļi.

Tomēr partijas biedru – strādnieku vidū jau revolūcijas laikā valdīja zināma neuzticība pret citu slāņu pārstāvjiem. 1906. gada pavasarī LSDSP organizācijas laukos pirmkārt tieši laukstrādniekus aicināja dibināt partijas pulciņus,[13] paši strādnieki uzstājās pret "darba devēju" uzņemšanu partijā. Šajā sakarā avīzei "Cīņa" nācās skaidrot, ka sociāldemokrātijai nav jāatsakās no zemnieku un amatnieku uzņemšanas partijā, kaut viņus var uzskatīt par darba devējiem.[14] Taču arī vēlāk bija gadījumi, kad laukstrādnieku sapulces pieņēma lēmumu neuzņemt partijas organizācijās zemniekus – saimniekus un viņu radiniekus.[15]

Interesanta revolūcijas uzplūdu laika parādība bija plaša partijas atbalstītāju slāņa eksistence, ko toreiz atšķirībā no partijas pulciņu locekļiem sauca par "pasīvajiem biedriem". (Cik autoram zināms, pasīvo biedru tradīcija aizsākās F. Lasala 1863. gadā dibinātajā "Vācijas vispārējā strādnieku savienībā".) Viņi atbalstīja partiju materiāli, dažkārt izpildīja atsevišķus partijas organizāciju uzdevumus, viņus aicināja uz partijas rīkotajām masu sapulcēm. Dažreiz šos partijas līdzjutējus jeb "pasīvos biedrus" apvienoja pulciņos, kuru locekļi vēlāk pilnā sastāvā vai individuāli kļuva par pilntiesīgiem partijas locekļiem.[16] Piemēram, vēlmi iestāties LSDSP izteica daudzi to mītiņu dalībnieki, kas notika Rīgā pēc cara 17. oktobra manifesta publicēšanas.[17] Tikai pēc 1905. gada revolūcijas sakāves šis līdzjutēju institūts izzuda.

Revolūcijas attīstība un arī sociāldemokrātisko organizāciju biedru skaita pieaugums prasīja to struktūras pilnveidošanu. Radās jauni šo organizāciju posmi. Pilsētās strādnieku pulciņi apvienojās fabriku savienībās ar fabriku padomēm priekšgalā. Rīgā 1905. gada vasarā darbojās 13 LSDSP fabriku padomju.[18] Pieauga LSDSP Rīgas organizācijas rajonu skaits, kas savukārt dalījās apakšrajonos. Tur, kur pastāvēja fabriku savienības, tās pildīja apakšrajonu funkcijas.

Laukos vienas apkārtnes sociāldemokrātiskie pulciņi apvienojās rajonos, kas aptvēra viena vai vairāku pagastu teritoriju un kuru priekšgalā atradās tā sauktie lauku centri. 1905. gadā, kad vēl tikai veidojās vienota struktūra, ne visi lauku centri ietilpa kādas LSDSP apgabala organizācijas sastāvā, daļa no tiem uzturēja sakarus tieši ar partijas Centrālo Komiteju. 1906. gadā jau visi lauku centri bija iekļauti apgabalu organizācijās. No 1906. gada rudens Latvijas Sociāldemokrātijā darbojās septiņas apgabala organizācijas.[19]

Latvijā darbojās arī pēc profesionālā principa dibinātas kareivju, skolotāju un skolēnu sociāldemokrātiskās organizācijas. To organizatoriskā attīstība ir pelnījusi atsevišķu izklāstu.

Sociāldemokrātisko – tā saukto kara organizāciju veidošana armijā notika ar lielām grūtībām. Pavēlniecība, protams, centās norobežot karavīrus no revolucionāriem, no sociāldemokrātiskās aģitācijas, sociāldemokrātiem nācās darboties arī armijā iesaukto politiski atpalikušo krievu zemnieku vidū. Tomēr latviešu sociāldemokrāti jau 1901. gadā iesaucamo vidū izplatīja savas skrejlapas, bet 1903. gadā Daugavgrīvas cietoksnī organizēja pirmo kareivju sapulci.[20] 1904. gada pavasarī Rīgā sociāldemokrāti radīja Sociālistisko kara organizāciju, kas rudenī pēc Rīgas Federatīvās komitejas izveides pārgāja tās pārziņā. Gada beigās organizācija apvienoja jau ap 200 kareivju.[21] Šajā laikā kareivju vidū pastāvīgus sakarus veidoja arī KSDSP Rīgas komiteja. 1905. gada maijā visu vietējo sociāldemokrātu pūliņu rezultātā izdevās izveidot Sociālistisko kara organizāciju Liepājā, rudenī bija likti pamati LSDSP kara organizācijai Jelgavā.[22] 1906. gada pavasarī noslēdzās sociāldemokrātisku organizāciju izveide visos lielākajos garnizonos Latvijā.[23] 1906. gada vasarā Rīgā nodibinājās vienota kara organizācija, kas bija viena no lielākajām un ietekmīgākajām karavīru vidū visā Krievijā.[24]

Latvijas sociāldemokrāti šajā laikā vēl nebija pieslējušies Krievijas sociāldemokrātijā jau pastāvošajam boļševiku (lielinieku) vai meņševiku (mazinieku) virzienam. Viņu vairākums, kā saprata, aizstāvēja visas sociāldemokrātijas ideālus. Taču boļševiku un meņševiku strīdi atsaucās uz visu Krievijas kara organizāciju darbu. Uz tiem nācās reaģēt arī Latvijas sociāldemokrātiem.

Pēc KSDSP 4. kongresa, kurā bija pieņemts lēmums par LSDSP apvienošanos ar KSDSP, pēdējās Centrālajā Komitejā bija meņševiku vairākums. Krievu boļševikiem savukārt bija pārsvars kara organizāciju vadībā, un tāpēc viņi cīnījās par to autonomiju attiecībās ar KSDSP Centrālo Komiteju. Arī daļa Latvijā darbojošos kara organizāciju biedru tāpat prasīja šo organizāciju autonomiju kā attiecībās ar KSDSP CK, tā arī ar Latvijas Sociāldemokrātijas (LSD) Centrālo Komiteju. Savukārt tā uzskatīja, ka sociāldemokrātiskajām kara organizācijām bez ierunām jāpakļaujas visas partijas vadošajām iestādēm. Kad 1906. gada oktobrī notika LSD kara organizāciju pirmā konference, pēc ilgām debatēm tā kopumā atbalstīja LSD CK, nosodīja separātisma un autonomijas tieksmes.[25] LSD CK publicēja "zaldātu" organizācijas statūtus, kas noteica, ka tā ir sastāvdaļa "vietējā proletāriskā organizācijā", kurā bauda rajona tiesības, bet konfliktu gadījumos izšķirošais vārds pieder "vadošai vispārējai partijas iestādei".[26]

1906. gada novembrī Tammerforsā notika KSDSP kara un kaujas organizāciju 1. konference. Tajā piedalījās arī divi Rīgas un Liepājas kara organizāciju pārstāvji J. Šepte un I. Hamburgs. LSD Rīgas un Liepājas komiteja nebija informēta

par viņu dalību konferencē. J. Šepte uzskatīja, ka sociāldemokrātiem karavīru vidū jāveic vispārrevolucionārs, nevis sociāldemokrātisks darbs. Ar viņu daļēji solidarizējās I. Hamburgs. Rīgas un Liepājas kara organizāciju pārstāvju partijas disciplīnas neievērošanu toreiz nosodīja arī vēlākais boļševiku piekritējs P. Stučka. Viņš rakstīja: "Pie mums nedrīkst būt autonomu sociāldemokrātisku kara un kaujas organizāciju, bet tām jābūt vienīgi kā pārējās partijas disciplinētām sastāvdaļām. Partija noteiks kara organizāciju taktiku un lomu un ne otrādi."[27]

Tomēr 1906. gada beigās un 1907. gada sākumā LSD kara organizāciju biedru vidū jautājums par šo organizāciju vietu revolucionārajā cīņā nebija īsti skaidrs, par ko liecināja Rīgas un Liepājas kara organizāciju konferences. To dalībnieku vidū bija izplatīti uzskati, ka "zaldātu organizācija" nav partijas organizācija, bet tikai "ass ierocis viņas rokās", ka "tīri sociāldemokrātiska aģitācija" vairākumā sīkpilsonisko karavīru vidū nav iespējama.[28] 1907. gada martā Sveaborgā notika Latvijas kara organizāciju 2. konference. Atkal tika mēģināts izcīnīt lielāku kara organizāciju patstāvību. Konference pieņēma jaunus kara organizāciju statūtus, kas atspoguļoja šo mērķi, taču LSD CK šos statūtus neapstiprināja, un attiecības starp "proletāriskajām" un kara organizācijām turpināja balstīties uz LSD CK izstrādāto statūtu pamata.[29] Kara organizāciju tālākai darbībai trūka propagandistu kadru un finanšu līdzekļu. Tas kara organizāciju autonomijas piekritējiem deva ieganstu kritikai pret LSD Centrālo Komiteju.

Jautājumu par LSD vispārējo, teritoriālo un kara organizāciju attiecībām, pēdējo lomu partijas cīņā galīgi izlēma LSD 2. kongress 1907. gada maijā. Kongress pieņēma rezolūciju "Par aģitāciju armijā", kurā norādīts, ka "savā darbībā sociāldemokrātiskām kara organizācijām vienmēr vajag padoties vietējo proletārisko centru politiskai vadībai un viņu direktīvām"[30]. Turpmāk LSD trūka spēku atsevišķu kara organizāciju uzturēšanai. Tām darboties traucēja arī varas iestādes. Piemēram, Rīgas Apsardzes nodaļa no 1907. gada jūnija sāka pastiprināti izsekot Rīgas kara organizāciju. Vasarā tās rindās darbojās trīs aģenti – provokatori.[31]

Kara organizāciju darbība pakāpeniski izsīka, taču sociāldemokrātu darbība armijas daļās turpinājās arī pēc revolūcijas. Tā 1908. gada septembrī LSD Jelgavas organizācijas konferencē "kara organizācijas pārstāvis" ziņoja, ka tajā esot 80 "organizētu kareivju".[32] Tikai 1909. gada sākumā LSD CK nolēma aģitācijas un propagandas darbam kareivju vidū vairs neveidot atsevišķas kara organizācijas, bet uzticēt to vietējo komiteju darbiniekiem.[33]

Jau pirms 1905. gada revolūcijas Latvijas sociāldemokrāti lielu uzmanību veltīja darbam skolotāju, studentu un skolēnu vidū.

19. gs. 90. gados RPI darbojās marksistiskie studentu pulciņi. Tos sagrāva, taču drīzumā radās jauni. Žandarmērijai bija ziņas, ka 1901. gadā RPI studentu vidū ir radīta "slepena biedrība", kuras darbība drīz "pārgāja uz revolucionāra

rakstura pamata". Studentu vidū kā propagandisti strādāja latviešu sociāldemokrāti I. Asars, K. Zutis, K. Kurševics, V. Skare u.c., kā arī KSDSP un Bunda Rīgas organizāciju biedri. Kratīšanā pie studentiem atrada sociāldemokrātiskus izdevumus latviešu, krievu un idiša valodā. Pēc KSDSP Rīgas organizācijas biedra P. Kobozeva atmiņām 1905. gada beigās ap 180 studentu atradās tās, bet ap 80–100 – Bunda organizācijas ietekmē.[34]

Gadsimta sākumā Rīgā un Jelgavā nelegāli pulciņi darbojās arī vidējo mācību iestāžu skolēnu vidū. Jelgavā 1904. gada beigās bija ap desmit skolēnu pulciņu, bet viņu dalībnieku skaits sasniedza ap 100 cilvēku. 1899.–1902. gadā nelegāls skolēnu pulciņš, kura dalībnieki piedalījās arī strādnieku sapulcēs, darbojās Rīgas garīgajā seminārā. 1902. gadā izvērsās darbība arī citu mācību iestāžu audzēkņu vidū, un 1904. gadā izveidojās Rīgas sociāldemokrātiskā skolēnu organizācija, ko kopīgi vadīja LSDSP un Bunda pārstāvji. 1903. gadā tika organizēts pirmais skolēnu pulciņš pie KSDSP Rīgas komitejas.[35] 1905. gada sākumā Rīgas sociāldemokrātiskajā skolēnu organizācijā septiņās ģimnāzijās, divās reālskolās, divās jūrskolās, kā arī vairākās privātajās un zemākajās mācību iestādēs darbojās 22 pulciņi ar 236 biedriem.[36]

1905. gada apstākļos, kad aizraušanās ar sociāldemokrātu idejām jaunatnes vidū bija plaši izplatīta, visai sarežģīti ir noteikt skolēnu pulciņu partijiskuma pakāpi. 1905. gada jaunatnes revolucionārās kustības pētnieks J. Ruberts uzskatīja, ka skolēnu pulciņi "bija bezpartijiskas skolu jaunatnes organizācijas, kas darbojās LSDSP vietējo komiteju vadībā"[37]. Taču ir jāievēro, ka, piemēram, Rīgas Federatīvās komitejas skolēnu organizācijas biedri veica ceļu no sociāldemokrātijas līdzjutējiem līdz partijas organizāciju biedriem. Pastāvēja pulciņu gradācija tā sauktajos pirmpulciņos un organizācijas pulciņos. Pirmo biedri bija jaunieši no 13 līdz 20 gadiem, otro – no 15 līdz 23 gadiem. Pirmie galvenokārt nodarbojās ar pašizglītību, tikai gatavojoties dalībai politiskajā cīņā, otrie, kā liecina nosaukums, kā arī to darbība, bija partijas organizācijas. Piemēram, 1905. gada rudenī sociāldemokrātisks pulciņš izveidojās Mironova komercskolā. Sākotnēji tā biedri izvirzīja sev "zinātniskus", pašizglītības mērķus, pēc tam bija uzdevums veikt sociāldemokrātisko ideju propagandu. J. Asara vadībā ģimnāzista F. Cielēna dzīvoklī pulciņš stājās pie oratoru sagatavošanas darba masās.[38] J. Ruberts rakstīja, ka "skolēnu sociāldemokrātisko organizāciju biedri atzina LSDSP programmā izvirzītos mērķus un uzdevumus, maksāja biedru naudu un sekmēja partijas mērķu realizēšanu: izdeva un izplatīja proklamācijas un veica aģitāciju neorganizēto audzēkņu vidū"[39]. Tātad viņi izpildīja visus partijas biedru pienākumus.

Ir saglabājušies nedaudz vēlāk pieņemti LSD Jelgavas un Rīgas skolēnu organizāciju statūti. Pirmie attiecas uz 1907. gada martu un nosaka, ka šīs organizācijas biedriem ir izvirzītas tādas pašas prasības kā citiem partijas biedriem, ka tā

darbojas "tiešā LSD Jelgavas organizācijas konferences vadībā". Bez tam šīs skolēnu organizācijas centrs nosūtīja LSD Jelgavas komitejai priekšlikumu piešķirt tai tiesības būt pārstāvētai LSD Jelgavas organizācijas konferencēs. Priekšlikums bija pamatots ar norādi, ka konferences lēmumi attiecas arī uz skolēnu organizāciju, kuras biedri izpilda partijas biedru pienākumus tāpat kā "biedri strādnieki". LSD Rīgas skolēnu organizācijas statūti, nosakot, ka tai pienākas visas LSD Rīgas organizācijas apakšrajona tiesības, arī apstiprināja tās partijiskumu.[40] Tādējādi pēc revolūcijas skolēnu organizācijas viennozīmīgi bija partijas sastāvdaļa.

Ar 1905. gada revolūcijas sakāvi skolēnu organizāciju darbība tika apgrūtināta, taču tā nepārtrūka pilnībā. Rīgā sociāldemokrātu darbība skolēnu vidū atdzīvojās 1908. gadā, kad organizējās vecāko klašu skolēnu sociāldemokrātiska grupa Aleksandra ģimnāzijā un Pētera I reālskolā un vēl trīs četri pulciņi citās mācību iestādēs. Bija ievēlēts "Mācošās jaunatnes centrs", kas darbojās pie LSD Rīgas komitejas. Kad organizācijas biedru skaits sasniedza 50–60 cilvēku, bija organizēti pieci seši pulciņi, katrs pamatā no vienas mācību iestādes audzēkņiem. 1908.–1909. gadā arī pašu centru atbilstoši pulciņu skaitam veidoja pieci seši cilvēki. 1909. gadā centrs izdeva nelegāla skolēnu žurnāla *"Товарищ"* ("Biedrs") trīs numurus. Organizācija ar anketu palīdzību vāca ziņas par saviem biedriem.[41] LSD rindās tad jau lielinieku un mazinieku vidū norisa asa cīņa par ietekmi skolēnu pulciņos, kuru biedri nereti pildīja propagandistu pienākumus strādnieku pulciņos.[42] 1909. gada rudenī Rīgas skolēnu organizācija zaudēja sakarus ar partijas vadošajām iestādēm, taču nākamajā, 1910. gadā darbs bija atjaunots.[43]

Skolēnu pulciņi darbojās arī LSD lauku organizācijās. 1908. gadā Madlienas–Gaismas organizācijā Jaunjelgavas tirdzniecības skolā izveidojās pulciņš, kurā pēc žandarmu aģenta vārdiem ietilpa "visi vecākās klases skolēni". Šajā organizācijā 1914. gada sākumā Jēkabpilī pastāvēja pat skolēnu rajons "Vilnis", kas deleģēja savu pārstāvi uz organizācijas konferenci. 1909. gadā Cēsīs skolēnu pulciņš darbojās Millera skolā. 1911. gadā sociāldemokrātiski pulciņi izveidojās skolotāju seminārā un sieviešu ģimnāzijā Valmierā.[44]

Skolēnu vidū sociāldemokrātiska darbība norisa arī tur, kur nebija atsevišķu skolēnu pulciņu. Tā pēc žandarmu ziņām 1913. gadā LSD Ventspils organizācijā "pēdējā laikā organizācijas biedru skaits papildinās ar abu dzimumu skolēniem"[45].

Jau pirms 1905. gada revolūcijas Latvijas sociāldemokrāti lielu uzmanību veltīja arī skolotāju iesaistīšanai revolucionārajā darbā. Acīmredzot bija ņemta vērā kā viņu loma jaunās paaudzes audzināšanā, tā arī tas, ka lauku apvidos viņi bija gandrīz vienīgie, kuri varēja pretstatīt revolucionārās idejas konservatīvajai vai liberālajai buržuāzisko darbinieku un avīžu propagandai, kā arī garīdznieku spredikiem. Tautskolotāju necilais materiālais stāvoklis veicināja viņu atvērtību šīm idejām. Jau no 19. gs. 90. gadiem no Vidzemes guberņas bija saņemtas

policijas ziņas par skolotāju – sociāldemokrātu propagandu zemnieku vidū. 1903. gadā biedrībā "Jonatāns" strādājošie skolotāji nodibināja pirmo nelegālo skolotāju pulciņu Latvijā, pēc tam tādi pulciņi izveidojās Pārdaugavas labdarības biedrības skolā un J. Celma privātskolā. No 1904. gada nelegāli skolotāju pulciņi darbojās LSDSP Rīgas komitejas vadībā. Tiešie šo pulciņu vadītāji bija aktīvie partijas darbinieki J. Ozols, J. Asars un citi.[46]

Sākoties revolūcijai, 1905. gada februārī Rīgā notika pirmā latviešu skolotāju – sociāldemokrātu konference. Tās darbā piedalījās ap 70 cilvēku. Konference ievēlēja komiteju, ar kuras parakstu LSDSP tipogrāfijā bija iespiestas skolēnu vecākiem un visiem tautskolotājiem domātas skrejlapas. Aprīlī nu jau ar 125 latviešu, krievu un ebreju tautības skolotāju dalību notika skolotāju – sociāldemokrātu 2. konference. Tās rezolūcijā tautskolotāji tieši paziņoja par savu pievienošanos "sociāldemokrātiskām organizācijām". Jūnijā notika vēl viena tāda konference, kuras darbā piedalījās ap 120 cilvēku, bet septembrī norisinājās Rīgas skolotāju – sociāldemokrātu konference. Taču rudenī nolēma organizācijas darbību pārtraukt. Tā sauktajās brīvības dienās pēc cara 17. oktobra manifesta izdošanas šī organizācija pēc tālaika sociāldemokrātu vārdiem "likvidē savu darbību un izplūst visā Latvijas skolotāju masā"[47]. Diemžēl autoram neizdevās atrast dokumentāru skaidrojumu šim lēmumam. Var iedomāties divus iespējamos variantus. Pirmkārt, to varēja izraisīt nepartijisko skolotāju neapmierinātība ar sociāldemokrātu kundzību skolotāju aprindās; otrkārt, iespējams, ka paši sociāldemokrāti nolēma, ka tā izdosies vieglāk izplatīt savu ietekmi citu skolotāju vidū.

1905. gada novembrī Vidzemes un Kurzemes tautskolotāju kongress sapulcināja ap tūkstoti dalībnieku, kuru vairākums atradās sociāldemokrātu ietekmē. Viens no kongresā pārstāvētās Pēterburgas skolotāju savienības dalībniekiem atklāti paziņoja: "Skolotājiem jāpieder noteiktai, zināmai partijai un jāiesaistās kopējā revolucionārā cīņā. Dažādas liberālas, neievērojamas savienības aug ik dienas kā sēnes, bet īstena tautas partija – sociāldemokrātiskā partija. [..] Tāpēc jānostājas zem šīs partijas karoga, pēc iespējas jākļūst par apzinīgu tās biedru." Neraugoties uz šo aicinājumu un vienbalsīgi pieņemto rezolūciju par "strādnieku šķiras cīņas lielās lomas cīņā par visas cilvēces ideāliem atzīšanu", "solidaritātes ar sociāldemokrātiskās partijas centieniem" izteikšanu un solījumu "visiem spēkiem veicināt tās cīņu", kongresā izveidoja bezpartijisku profesionālu organizāciju – Latvijas tautskolotāju savienību. No 15 tās biroja locekļiem deviņi bija sociāldemokrāti (biroja sastāvā bija J. Asars, I. Rītiņs, K. Dēķens u.c.), bet pārējie seši – "latviešu kadeti", acīmredzot liberāļi, šajā laikā jaunveidojamo buržuāzisko partiju piekritēji. Ar kontrrevolūcijas uzbrukumu 1905. gada beigās biroja darbība pārtrūka. Daži biroja locekļi – sociāldemokrāti bija spiesti atstāt Rīgu. No darba birojā izvairījās liberāļi.[48]

Tādā kārtā, ja 1905. gadā patiešām bija nodoms, likvidējot sociāldemokrātisko skolotāju organizāciju, veicināt plašas profesionālas skolotāju organizācijas izveidi, kas atrastos sociāldemokrātu ietekmē, tad tas neizdevās.

Partijiskas skolotāju organizācijas trūkums traucēja LSD ietekmes izplatību skolotāju vidū. Tāpēc 1906. gada martā nodibināja "skolotāju pagaidu biroju" ar mērķi atjaunot 1905. gada rudenī darbību pārtraukušo sociāldemokrātisko skolotāju organizāciju. Jūnija beigās jau notika sociāldemokrātiskās skolotāju organizācijas konference, kas nolēma bez partijiskas skolotāju organizācijas radīt arī bezpartijisku, profesionālu skolotāju biedrību, tās rindās vest sociāldemokrātisku aģitāciju, cenšoties saskaņot biedrības darbību ar partijas taktiku. Tāpēc visiem sociāldemokrātiskās skolotāju organizācijas biedriem bija jāiestājas arī profesionālajā biedrībā. Organizācijas birojam bija uzdots sagatavot šādas biedrības statūtu projektu. Taču šis lēmums nebija galīgs. Projekta izstrādāšanu ietekmēja turpmākās sociāldemokrātisko skolotāju konferences. 1906. gada oktobrī notika Rīgas sociāldemokrātisko skolotāju, bet novembrī – Rīgas un lauku sociāldemokrātisko skolotāju kopēja konference, kur apsprieda jautājumu, vai skolotāju organizācijai turpmāk darboties kā partijiskai vai profesionālai un bezpartijiskai. Ar 13 balsīm pret sešām nolēma, ka tai ir jābūt partijas organizācijai. Organizācijas birojam uzdeva kopā ar LSD CK izstrādāt "LSD Skolotāju savienības" kā partijiskas organizācijas statūtu projektu, bet pēc tam sasaukt savienības kongresu. Skolotāju savienības rindās tajā laikā "bez emigrantiem" bija 160–170 biedru.[49]

Tātad pūliņi bija veltīti Latvijas skolotāju sociāldemokrātiskās organizācijas darba atjaunošanai, kas bija sākusi darboties 1905. gada pavasarī un uz laiku savu darbu pārtraukusi tā paša gada rudenī. Lai radītu vēl arī bezpartijisku skolotāju biedrību, kas varētu kļūt par cīņas arēnu skolotāju prāta plašākai ietekmēšanai, 1906. gada revolūcijas atkāpšanās apstākļos vietējiem sociāldemokrātiem vienkārši nepietika spēku. LSD Skolotāju savienības kongress notika 1907. gadā no 5. līdz 9. janvārim. Tā darbā piedalījās savienības biroja un LSD CK pārstāvji, kā arī 26 delegāti no Rīgas un lauku novadiem. Vienbalsīgi pieņēma statūtus, kas noteica, ka "LSD Skolotāju savienība ir Latvijas Sociāldemokrātijas partijiska organizācija; tā padodas vadošo partijas iestāžu lēmumiem. Profesionālos jautājumos savienība ir autonoma." Par savienības biedriem varēja kļūt skolotāji, "kuri atzīst KSDSP programmu, pabalsta savienību materiāliem līdzekļiem un padodas savienības kongresu lēmumiem, kā arī viņa izpildu orgānu direktīvām partijas kongresu lēmumu robežās". Par savienības zemāko organizatorisko vienību bija jākļūst vietējām no trīs līdz 20 cilvēku lielām savienībām (grupām), kas apvienotos rajonu savienībās, ko vadītu rajonu padomes. Šīs rajonu padomes "vispārpolitiskos" jautājumos pakļautos vietējo teritoriālo partijas organizāciju direktīvām. Kongress arī ievēlēja savienības biroju septiņu cilvēku sastāvā.[50]

Kaut arī LSD Skolotāju savienības statūtus apstiprināja LSD CK, tos vēl arī apsprieda LSD 2. kongresā 1907. gada maijā. Strīdus izsauca statūtu punkts, ka LSD Skolotāju savienībai ir tiesības būt pārstāvētai LSD kongresos un konferencēs. Tā kā savienība nebija LSD teritoriāla organizācija un tās zemākie posmi ietilpa partijas vietējās teritoriālajās organizācijās, pēc LSD statūtiem savienībai šāda pārstāvniecība formāli nepienācās. Taču bija jārēķinās ar skolotāju ievērojamo lomu revolucionārajā kustībā Latvijā, jaunatnes idejiskās iekarošanas uzdevumu un lielo palīdzību, ko skolotāju organizācijas sniedza vietējām partijas organizācijām laukos. Tāpēc ar 14 balsīm pret četrām, trijiem delegātiem atturoties, LSD kongress apstiprināja LSD Skolotāju savienības statūtus kā kopumā, tā arī prasību par tās "priekšstāvību" partijas augstākajās iestādēs.[51]

Tiesa, arī pēc LSD Skolotāju savienības statūtu pieņemšanas bija mēģinājumi to pārvērst no partijas organizācijas par bezpartijisku un profesionālu organizāciju. Piemēram, skolotāju pulciņš Valkā izrādīja vēlmi iestāties savienībā, lai pārvērstu to par profesionālu. Pulciņam bija liegta iespēja iestāties savienībā. Valmierā notika aģitācija, lai skolotāju pulciņš sarauj sakarus ar vietējo LSD organizāciju.[52]

Taču kopumā Skolotāju savienība sekmīgi sadarbojās ar vispārējām partijas organizācijām, tās pievērsa daudz uzmanības savienības darbam. LSD CK izskatīja jautājumu par atsevišķu savienības organizāciju pārstāvību partijas centros. Lēmumu par vietējo skolotāju padomju tiesībām piedalīties vietējo LSD organizāciju konferencēs pieņēma LSD lauku organizāciju pārstāvju konference. Ar savienības biroju sekmīgi sadarbojās LSD Malienas organizācija, ar vietējo savienības organizāciju – LSD Vidienas organizācija.[53] Vēl 1907. gada pirmajā pusē LSD Skolotāju savienība darbojās visai enerģiski. Aprīlī Rīgas Skolotāju savienības biedru sapulcē atskaitījās savienības pilsētas padome. Pavasarī un rudenī notika vēl divas skolotāju – sociāldemokrātu konferences. Rudenī savienība savās rindās apvienoja ap 200 cilvēku. 1907. gada augustā vajadzēja notikt kārtējam LSD Skolotāju savienības kongresam. Taču bija arestēti vairāki tā biroja locekļi, to skaitā LSD CK pārstāvis savienības birojā J. Gavēnis un biroja sekretārs P. Doks. Savienības darbu traucēja arvien jauni aresti, un 1907. gada beigās kā birojs, tā arī savienība kopumā pārtrauca darbību.[54]

Revolūcijas gados Latvijā kopumā bija represēts ne mazāk kā 690 skolotāju.[55] Viņu vidū ievērojamu daļu veidoja sociāldemokrāti.

Vēlāk varas iestādes rūpīgi sekoja inteliģences noskaņojumam, politiski neuzticamos skolotājus padzina no darba. Piemēram, 1911. gadā septiņi skolotāji atradās žandarmērijas uzmanības lokā kā LSD Malienas organizācijas biedri, policija vāca ziņas par skolotāju noskaņojumu Liepājas, Ventspils un Talsu mācību iestādēs. Taču nekādi policijiski līdzekļi nespēja izskaust sociāldemo-

krātiskos uzskatus Latvijas skolotāju vidū. Nebija nevienas LSD organizācijas, kuras rindās nedarbotos inteliģences, galvenokārt skolotāju pārstāvji.[56] Arī pēc revolūcijas LSD rindās eksistēja skolotāju pulciņi. Tā 1910. gadā tāds pulciņš bija izveidots LSD Jelgavas organizācijas "Uzvara" rajonā. 1914. gadā bija pat mēģināts apvienot visus skolotājus – sociāldemokrātus vai partijas līdzjutējus Kurzemē. LSD Vidienas komiteja tajā pašā gadā pēc skolotāju – sociāldemokrātu iniciatīvas sasauca tautskolotāju konferenci Siguldā, kuras darbā piedalījās 20–30 cilvēku no visām rajona organizācijām. Konference izvirzīja uzdevumu LSD organizācijām piesaistīt skolotājus un ar viņu palīdzību paplašināt partijas ietekmi masās.[57]

Revolūcijas apspiešana, to skolēnu un skolotāju izsekošana, kuri pieslējās sociāldemokrātiskiem uzskatiem, represijas pret viņiem nepārtrauca viņu dalību partijas darbā. Kamēr eksistēja sociālie cēloņi, gan skolotāji, gan skolēni Latvijā papildināja sociāldemokrātisko organizāciju rindas.

Var droši apgalvot, ka 1905. gada revolūcijas laikā kā ar teritoriālajām, tā arī pēc profesionālā principa dibinātajām organizācijām Latvijas sociāldemokrātija aptvēra visai plašus iedzīvotāju slāņus.

Augot partijas biedru skaitam, pilnveidojoties tās organizatoriskajai struktūrai, īpašu aktualitāti 1905. gada otrajā pusē ieguva jautājums par tās iekšējo demokratizāciju. Par to, kādā mērā vietējo sociāldemokrātisko organizāciju biedri varēja piedalīties to iekšējās dzīves, partijas stratēģijas un taktikas jautājumu izlemšanā, var spriest pēc partijas statūtiem un to lietošanas prakses.

1904. gadā pieņemtie LSDSP statūti nav saglabājušies, taču uzskatīja, ka 1905. gada jūnijā partijas 2. kongresā pieņemtie no tiem maz atšķīrās.[58] Pēdējos bija ievērotas gan konspirācijas prasības, gan arī iekļauti punkti, kas bija vērsti uz partijas kaut daļējas iekšējās demokrātijas nodrošināšanu vēl joprojām pastāvošās nelegalitātes apstākļos. Konspirācija noteica to, ka partijas kongresa delegātus nevis vēlēja visi partijas biedri, bet gan izvirzīja organizāciju komitejas. Tās varēja arī vairākas organizācijai pienākošas balsis uzticēt vienam cilvēkam. Kongresā ievēlētajai Centrālajai Komitejai kāda locekļa zaudēšanas gadījumā bija tiesības savu sastāvu papildināt kooptācijas ceļā. Demokrātiska norma bija kongresu regulāra sasaukšana aktuālo jautājumu izlemšanai ne retāk kā reizi gadā un tas, ka kongresā pārstāvēto organizāciju delegātu daudzums bija proporcionāls to biedru skaitam.

Jāuzsver, ka aktīvas vēlēšanu tiesības, balsojot par jaunās CK sastāvu, piederēja tikai partijas organizāciju izvirzītiem pārstāvjiem, kaut kongresā piedalījās un pasīvas vēlēšanu tiesības baudīja arī trīs līdz kongresam darbojušās CK locekļi un tās uzaicinātie viesi, kuru skaits bija ierobežots. Pretrunīgi jāvērtē balsstiesību piešķiršana šiem "vecās" CK uzaicinātajiem viesiem visos citos izskatāmajos

jautājumos.[59] Tā varēja paaugstināt kongresā pieņemamo lēmumu teorētisko līmeni, taču privilēģijas piešķiršana dažiem "izredzētajiem" neatbilda demokrātijas prasībām.

Tālākajai sociāldemokrātijas attīstībai ļauj izsekot LSD 1. kongresā 1906. gada jūlijā un LSD 2. kongresā 1907. gada jūnijā pieņemtie statūti. Revolūcijas uzplūdu rezultātā 1905. gada rudenī sociāldemokrātijas darbības apstākļi ievērojami mainījās. Iezīmējās iespēja daudz plašākai vēlēšanu izmantošanai sociāldemokrātisko organizāciju struktūras un vadības sistēmas izbūvē. Blakus nelegālajai "Cīņai" legāli iznāca LSDSP oficiāls laikraksts "Pēterburgas Latvietis", kas savas gaitas sāka ar zīmīgu J. Ozola (Zara) rakstu "Kad pusnakts pāri – maskas krīt". Tajā bija norādīts, ka sociāldemokrātija var sākt darboties atklāti.[60]

LSDSP organizatoriskās reorganizācijas jautājums bija jāizlemj tās kongresā 1905. gada decembrī,[61] taču šajā laikā Latvijā jau darbojās soda ekspedīcijas, kongress un arī iecerētā reorganizācija uz laiku bija atlikta.

Latviešu sociāldemokrātu kolektīvo viedokli par vēlēšanu lietošanu izteica LSDSP tā saucamā Pavasara konference 1906. gada martā un aprīlī. Konferences delegāti atzina, "1) ka demokrātiskais vēlēšanu princips ievedams visās partijas iestādēs, bet 2), ievērojot smagos policijas apstākļus, kuri uzspiež stingru konspirāciju, kas neatvēl izvest šo principu pilnībā, konference ieteic izvest pakāpeniskas vēlēšanas"[62]. Uz LSDSP 3. kongresu nosūtīto delegātu vēlēšanās vēl piedalījās nevis visi tās organizāciju biedri, bet tikai aktīvākie – pulciņu priekšstāvji, rajonu reprezentanti un komiteju, kas vēl pašas nebija vēlētas, locekļi.[63] Pēc LSDSP 3. kongresa sācies nu jau Latvijas Sociāldemokrātijas 1. kongress pieņēma statūtus, kas noteica, ka "visas partijas organizācijas tiek nodibinātas uz demokrātiskā centrālisma principa pamatiem" un "visas vietējās vadošās partijas iestādes tiek vēlētas no visiem vietējiem partijas biedriem uz proporcionālas priekšstāvības pamata". Un "atkāpšanās no šī punkta [..] izpildīšanas pielaižama tikai ar pašu vēlētāju piekrišanu". Arī LSD kongresa delegāti bija jāvēl visiem LSD biedriem. Bez tam statūtos bija uzsvērts, ka "visas partijas organizācijas ir autonomas savās iekšējās darīšanās", ka "visas vietējās vadošās iestādes var izvēlēt izpildu orgānu, kura pilnvaras nosaka šīs vadošās iestādes pašas". Spēkā palika arī prasība visas partijas kongresam sanākt "ne retāk kā vienu reizi gadā". To papildināja iespēja uz daļas partijas biedru pieprasījumu sasaukt ārkārtēju kongresu.[64] 1905. gadā pulciņu un rajonu pārstāvju sapulces galvenokārt darbojās kā padomdevējas iestādes, bet 1906.–1907. gadā stāvoklis būtiski mainījās. Apgabalu konferences norisa kā demokrātiski vēlētu pulciņu un rajonu pārstāvju sapulces. Rajonu centri un apgabalu organizāciju komitejas parasti bija vēlētas, ne vairs kooptētas.[65] Tādējādi LSD attīstība virzījās uz demokrātijas paplašināšanu gan partijas uzbūvē, gan darbībā.

Jānorāda, ka par "demokrātisko centrālismu" LSD darbībā pirms 1917. gada oktobra apvērsuma var runāt tikai tajā nozīmē, kā to saprata paši sociāldemokrātijas biedri. Nav runa par to "demokrātisko centrālismu", kas izveidojās boļševiku un arī latviešu lielinieku partijas praksē pēc oktobra apvērsuma, bet it īpaši pēc staļiniskā režīma nodibināšanas PSRS. Iespējams, ka pareizāk būtu runāt par demokrātijas elementiem Latvijas Sociāldemokrātijas konspiratīvajā, centralizēti vadītajā darbībā līdz tās legalizācijai 1917. gadā. Ne velti LSDSP Pavasara konferences lēmums saucās "Par demokrātisko principu partijā". Demokrātiskā centrālisma jēdziens parādījās KSDSP 4. kongresā 1906. gada aprīlī un maijā pieņemtajā rezolūcijā par partijas organizācijas pamatiem.[66] Termins ieviesās arī Latvijas Sociāldemokrātijā. Carismam turpinot pastāvēt, partijas darbībā nostiprinājās centralizācijas tendence, turpretī demokrātijas realizēšana sadūrās ar objektīvām grūtībām.

Uz nākamo – LSD 2. kongresu 1907. gada jūnijā delegātus partijas biedri vēlēja pilsētās tiešās, bet laukos – divpakāpju vēlēšanās,[67] taču varas iestāžu represijas bieži neļāva organizēt vietējo partijas vadošo iestāžu demokrātiskas vēlēšanas, to atskaites savām organizācijām. LSD 2. kongresā pieņemtajos statūtos vēl ir vērojama demokrātijas elementu paplašināšana – tajos bija iekļauti jauni punkti par LSD konferenču sasaukšanu "ik pa 3–4 mēnešiem reizi", par Revīzijas komisijas izveidi un tās tiesībām.[68] Taču pēc revolūcijas mainījās partijas organizāciju sastāvs, daļa vairs nepakļāvās partijas disciplīnai, daudzi atstāja tās rindas, nāca klāt jauni, nepārbaudīti biedri, kuriem vēl nevarēja pilnībā uzticēt ziņas par organizāciju un plānotajiem pasākumiem. Tas, protams, ierobežoja demokrātismu Latvijas Sociāldemokrātijas rindās. Viens no partijas līderiem P. Stučka atzina, ka, kaut arī partijā ir pieņemts "demokrātiskais vēlēšanu princips partijas uzbūvē", tomēr "pārorganizēšanās tādos dezorganizācijas apstākļos bija pārāk grūts uzdevums, lai norisinātos pilnīgi apmierinoši".[69] Partijas organizatoriskajā darbā pirmajā vietā izvirzījās uzdevums stiprināt konspirāciju, lai saglabātu pašu partiju un tās organizācijas. Tas noveda pie vēlēšanu ierobežošanas, plašākas kooptācijas lietošanas un centralizācijas nostiprināšanās sociāldemokrātisko organizāciju vadībā.

Taču 1905. gada pieredze rādīja, ka tā nebija Latvijas sociāldemokrātu vaina, tā bija viņu nelaime. Demokratizācijas tendenci apspieda politiskā reakcija. Pēc 1905. gada revolūcijas demokrātijas vietā arvien vairāk nostiprinājās centrālisms, ko pēc varas saņemšanas partijas vadība tikai piesedza ar formulu "demokrātiskais centrālisms".

Protams, tas nebija vienīgais cēlonis, kāpēc Latvijas sociāldemokrātijas biedru liela daļa vēlāk nonāca lielinieku, Latvijas Komunistiskās partijas rindās, kāpēc nerealizējās tās attīstības demokrātiskā alternatīva un kāpēc tā kļuva par totalitāru organizāciju. Taču 1905. gada revolūcijas sakāvei, arī Latvijas sociāldemokrātijas neveiksmīgajam mēģinājumam kļūt par demokrātisku partiju bija sava loma šajā ceļā.

Atsauces un skaidrojumi

[1] *Augškalns-Aberbergs J.* Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija: Vēsturisks atskats. – R., 1929; *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas 50 gadi. – Stokholma, 1965; Latvijas Komunistiskās partijas vēstures apcerējumi. – 1. d. – R., 1961; Организационная структура Коммунистической партии Латвии, 1904–1941. Сборник статей. – Рига, 1978; u.c.

[2] *Шалда В.* За организационное единство партии. – Рига, 1989; u.c.

[3] *Apine I.* Latvijas Sociāldemokrātija un nacionālais jautājums, 1893–1917. – R., 1974; u.c.

[4] *Kalniņš-Misters T.* 1905. gada janvāris Rīgā // Darbs. – 1925. – Nr. 1. – 77. lpp.; *Dermanis V.* Baltijas Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku organizācija līdz I kongresam 1904. g.: Atmiņas // Proletāriskā revolūcija Latvijā. – 1. d.: Strādnieku partijas sākotne, LKP vēstures materiāli. – Maskava, 1924. – 306. lpp.; *Лутер-Бобис Я.* Страницы жизни революционера – подпольщика: Сборник статей и воспоминаний. – Рига, 1962. – С. 46; Latvijas revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata. – 1. sēj., 1. d. – R., 1976. – 114. lpp.

[5] *Ziemelis S.* Ļeņinisma uzvara Latvijas strādnieku kustībā triju Krievijas revolūciju laikā, 1905–1917. – R., 1977. – 232. lpp.; Cīņa. – 1910. – 2. (15.) okt. Autora rīcībā nav aptverošu datu par Bunda organizācijām Latvijā. Taču ir zināms, ka, piemēram, jau 1905. gada priekšvakarā tā organizācija Daugavpilī apvienoja ap 1000 biedru. Sk.: *Bregmanis H.* Ebreji Latvijas vēsturē // Latvijas likteņgadi, IV. – R., 1990. – 123. lpp.

[6] *Ziemelis S.* Ļeņinisma uzvara Latvijas strādnieku kustībā triju Krievijas revolūciju laikā. – 232. lpp.

[7] Aprēķināts pēc: Latvijas Valsts arhīvs, Partijas arhīvs (LVA PA), 1. f., 2. apr., 5. l., 83. lp.

[8] Aprēķināts pēc: *Ziemelis S.* Ļeņinisma uzvara Latvijas strādnieku kustībā triju Krievijas revolūciju laikā. – 232. lpp.

[9] LVA PA, 1. f., 2. apr., 5. l., 14. lp.

[10] *Шалда В.* К вопросу о социальном составе ЛСДРП – СДЛК, 1904–1914 // Latvijas Komunistiskās partijas vēstures un partijas celtniecības jautājumi. Zinātniski darbi. – 8. sēj. – R., 1986. – 21.–41. lpp.

[11] LVA PA, 1. f., 1. apr., 10. l., 34.–55. lp.

[12] *Шалда В.* К вопросу о социальном составе ЛСДРП – СДЛК. – 32., 33. lpp.

[13] Latvijas arhīvu bibliotēka, skrejlapu fonds, 1906, nr. 102.

[14] Cīņa. – 1906. – 9. jūn.

[15] Latvijas Sociāldemokrātijas II kongress. – Maskava, 1935. – 168. lpp.

[16] LVA PA, 35. f., 7. apr., 189. l., 10. lp.

[17] *Sproģis J. (Sarkanais, Jupis).* Kasella fabrikas strādnieki revolūcijas dienās // 1905. g. revolūcijas dalībnieku atmiņas. – 2. d. – R., 1956. – 22. lpp.

[18] LVA PA, 1. f., 1. apr. 17. l., 57. lp.; 35. f., 12. apr., 322. l., 3. lp.; *Лутер-Бобис Я.* Страницы жизни революционера – подпольщика. – С. 46.

[19] Latvijas Sociāldemokrātijas II kongress. – 168. lpp.

[20] *Розенблюм К.* Военные организации большевиков 1905–1907 гг. – Москва; Ленинград, 1931. – С. 256; Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 4568. f., 8. apr., 2. l., 146. lp.

[21] *Surikovs B.* Zaldātu un matrožu revolucionārā kustība Latvijā, 1905–1907. – R., 1957. – 29. lpp.

[22] LVVA, 4568. f., 8. apr., 2. l., 148. lp.; Пролетарий. – 1905. – 23 авг. (5 сент.). – № 15; Последние известия. – 1905. – 27 сент. (10 окт.). – № 252. – С. 11.

[23] *Шалда В.* Борьба социал-демократов Латвии за утверждение партийного руководства военными организациями в царской армии, 1905–1907 гг. // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1987. – Nr. 4 (477). – 35. lpp.

[24] Военные организации российского пролетариата и опыт его вооруженной борьбы, 1903–1917 гг. – Москва, 1974. – С. 85.

[25] *Surikovs B.* Zaldātu un matrožu revolucionārā kustība Latvijā. – 137., 138. lpp.

[26] Cīņa. – 1906. – Nr. 54. – 14. okt.

[27] *Stučka P.* Latvijas sociāldemokrātijas II kongress // Rakstu izlase. – 1. sēj. – R., 1976. – 309. lpp.

[28] Cīņa. – 1907. – Nr. 60. – 3. janv.; Liepājas Strādnieks. – 1907. – Nr. 2. – 3. febr.

[29] LVVA, 4568. f., 8. apr., 2. l., 161., 170. lp.

[30] Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi. – 1. d. – R., 1958. – 45. lpp.

[31] LVVA, 117. f., 1. apr., 200. l., 25. lp.; 4568. f., 8. apr., 2. l., 337. lp.

[32] Turpat, 4568. f., 8. apr., 136. l., 88. lp.

[33] Cīņa. – 1909. – Nr. 102. – 23. febr.; Социал-демократ. – 1909. – 23 апр. (6 мая). – № 5.

[34] LVVA, 4568. f., 1. apr., 65. l., 34.–36. lp.; Krievijas Valsts sociāli politiskās vēstures arhīvs (KVSPVA), 70. f., 3. apr., 67. l., 64. lp.

[35] LVA PA, 35. f., 12. apr., 340. l., 105., 106. lp.; 14. apr., 25. l., 5., 6. lp.; KVSPVA, 124. f., 1. apr., 3. l., 2., 3. lp.

[36] *Ruberts J.* Revolucionārā kustība Rīgas mācību iestādēs 1905. gadā // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1971. – Nr. 8. – 91. lpp.

[37] Turpat.

[38] Sociāldemokrāts. – 1905. – Nr. 33. – 27. lpp.; LVVA, 4568. f., 1. apr., 1960. l., 17. lp.; 2000. l., 4. lp.

[39] *Ruberts J.* Revolucionārā kustība Rīgas mācību iestādēs 1905 gadā. – 91. lpp.

[40] LVA PA, 35. f., 3. apr., 3. l., 25.–30. lp.; LVVA, 4568. f., 8. apr., 10. l., 36.–48. lp.; 9. apr., 62. l., 4. lp.; 4569. f., 1. apr., 464. l., III d., 373. lp.; Cīņa. – 1908. – 2. (15.) jūn.

[41] KVSPVA, 70. f., 3. apr., 391. l., 8. lp.; LVVA, 4568. f., 1. apr., 2229. l., 10., 25. lp.; 9. apr., 2. l., 55. lp.

[42] KVSPVA, 124. f., 1. apr., 139. l., 4. lp.; *Bauze R. (Nemiers).* Revolucionāra gaitās // Bez cīņas nav uzvaras. – R., 1964. – 176. lpp.

[43] LVVA, 4568. f., 12. apr., 36. l., 4. lp.

[44] Turpat, 4569. f., 3. apr., 242. l., 33., 203., 204. lp.; 9. apr., 62. l., 126. lp.; 4568. f., 1. apr., 254. l., 238., 241. lp.

[45] Turpat, 4569. f., 1. apr., 1209. l., 85. lp.

[46] *Ушаков А. В.* Революционное движение интеллигенции в России, 1895–1904. – Москва, 1976. – С. 23; *Ķipers J., Šacs M.* Kvēlais tribūns. – R., 1964. – 18. lpp.; *Ziemelis S.* Latvijas tautskolotāji Krievijas pirmajā revolūcijā, 1905–1907. – R., 1956. – 13. lpp.; *Rītiņš I.* Pa sociālisma tekām Latvijā // Revolucionārā kustība Latvijā: Atmiņas un materiāli. – R., 1927. – 151. lpp.

[47] Latvijas arhīvu bibliotēka, skrejlapu fonds, 1907, nr. 37; *Ziemelis S.* Latvijas tautskolotāji Krievijas pirmajā revolūcijā. – 16., 17. lpp.; *Ruberts J.* Zem LSDSP cīņas karoga: Latvijas tautskolotāji 1905.–1907. gada revolūcijā // 1905. gads Latvijā. – Rīga, 1966. – 95., 96. lpp.

[48] LVVA, 6989. f., 2. apr., 313. l., 34. lp.; Dienas Lapa. – 1905. – 14. nov.; Latvijas arhīvu bibliotēka, lapiņu fonds, 1907, nr. 37; *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas 50 gadi. – 117. lpp.

[49] LVA PA, 1. f., 3. apr., 10. l., 70., 76. lp.; Cīņa. – 1906. – 10. nov., pielikums; LVVA, 4568. f., 8. apr., 174. l., 54. lp.; Latvijas arhīvu bibliotēka, skrejlapu fonds, 1907, nr. 37.

[50] *Ziemelis S.* Latvijas tautskolotāji Krievijas pirmajā revolūcijā. – 44. lpp.; Latvijas arhīvu bibliotēka, skrejlapu fonds, 1907, nr. 37.

[51] Cīņa. – 1907. – 18. jūl., pielikums; Latvijas Sociāldemokrātijas II kongress. – 238.–241. lpp.

[52] LVA PA, 1. f., 1. apr., 10. l., 186. lp.; 3. apr., 21. l., 16. lp.
[53] LVVA, 4568. f., 1. apr., 2003. l., 77. lp.; 8. apr., 2. l., 684. lp.; Cīņa. – 1907. – 20. aug., pielikums; turpat. – 13. okt.
[54] Progress. – 1907. – 28. sept.; *Ruberts J.* Zem LSDSP cīņas karoga. – 114. lpp.; *Ruberts J.* Latvijas skolotāji un skolu jaunatne 1905.–1907. gada revolūcijā. – R., 1965. – 128., 129. lpp.
[55] *Birkerts P.* 1905. gada revolūcijā cietušie Latvijas skolotāji. – R., 1927. – 11.–189. lpp.
[56] *Spruģe L.* LSD lauku organizāciju uzbūve un sastāvs 1910.–1914. gados // P. Stučkas LVU Zinātniskie raksti. – 194. sēj. – R., 1973. – 29. lpp.
[57] LVA PA, 35. f., 12. apr., 10. l., 18. lp.; 232. l., 1.–3. lp.; LVVA, 4569. f., 1. apr., 959. l., 12. lp.
[58] Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi. – 1. d. – 7. lpp.
[59] Turpat. – 15.–17. lpp.
[60] *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas 50 gadi. – 106. lpp.
[61] Pēterburgas Latvietis. – 1905. – 6. dec.
[62] Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi. – 1. d. – 31. lpp.
[63] Sociāldemokrātijas Vēstnesis. – 1910. – Janv.
[64] Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi. – 1. d. – 34., 35. lpp.
[65] *Пулькис А.* Образование сельских организаций ЛСДРП и их организационное укрепление в годы первой буржуазно-демократической революции в России, 1905–1907 гг. // Организационная структура Коммунистической партии Латвии, 1904–1941: Сборник статей. – Рига, 1978. – С. 48.
[66] КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Ч. 1. Издание седьмое. – Москва, 1953. – С. 116.
[67] Latvijas Sociāldemokrātijas II kongress. – 35. lpp.
[68] Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi. – 1. d. – 42. lpp.
[69] *Stučka P.* Kontrrevolūcijas gads: No 1. maija 1906. g. līdz 1. maijam 1907. g. // Rakstu izlase. – 1. sēj. – 315. lpp.

Vitālijs Šalda

Some Tendencies of the Organizational Development of the Latvian Social Democracy during the Revolution of 1905

Summary

The social democrat organizations played a great role during the Revolution of 1905. The present article analyzes how these organizations attracted representatives of various society strata, how they developed the organization structure, and the management system that would comply with the strategy and tactics of the party. Since at the beginning of the 20th century any political activity was

forbidden in the Russian Empire and there was not any legal political party, the local social democracy could not develop as an organization in accordance with the patterns of parties existing in Western countries, the work of which was organized on a legal basis, and which enjoyed an already obtained political freedom. Therefore, also the Latvian social democrats set as their task to forcibly subvert the power, they worked underground and developed their organizations on the basis of centralism.

But the events of 1905 introduced some changes in the development of social democracy. With the help of influence of territorial organizations, which had been established on the basis of professional principles, the Latvian social democracy involved various strata of population during the revolution. As the number of the party members had increased and its organizational structure had improved, the question that came to the fore was related to democratization of the party itself.

Judging by changes in the Statute of the party and their practical application, the author has come to the conclusion that, during the revolution, members of social democrat organizations had more opportunities to participate in making decisions on the party's inner life, strategy and tactics. In Latvia, the development of social democracy was directed towards expansion of democracy in both structure and work of the party, although, under the conditions of retreat of the revolutionary forces this tendency could not be completely realized.

After the defeat of the 1905 Revolution, democracy within the party was gradually substituted by centralism.

Līgatnes papīrfabrikas streika komiteja 1905. gadā

Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, VF 1920

Karaspēka patruļa Rīgā, Kungu ielā

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 9835/6826-n

Karaspēka daļa Rīgā, Akmens ielā

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 4493-F

Revolucionāru pārvešana no kara tiesas uz cietumu

Революция 1905–1907 гг. в Латвии. – Рига, 1957. – С. 53

LSDSP ilustrētās skrejlapas

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 20202/20292-VII

Kreewijaş lahziş şarijeeş Poliju, Baltiju, Kaukasiju, Şomiju un beidsot aisrijeeş ar Mandschuriju naw eegaumejis, ka weenigà iseja uf paşcha mahjam kluweşe par Schauru.

Ilga Apine

Nacionālais komponents 1905. gada revolūcijā

Raksta tēmas formulējumu noteica šādi apsvērumi. Nacionālais jautājums Latvijā 1905. gada revolūcijā būtu par šauru. Nozīmīgs ir arī Latvijas dažādu politisko spēku piedāvājums risināt nacionālo jautājumu nākotnē un revolūcijas īpatnības, kas izrietēja no latviešu tautas vēstures un nacionālajām tradīcijām. Tādēļ piemērotāks ir apzīmējums "nacionālais komponents". Blakus daudziem un dažādiem 1905. gada revolūcijas cēloņiem – politiskiem, sociāliem un ekonomiskiem – īpaša vieta ir latviešu tautas nacionālai apspiestībai. Latvijā itin viss, gan ekonomiskās pretrunas un agrārie apstākļi, gan pašvaldību un skolu lietas, savijās ar latviešu nacionālo nebrīvību.

20. gadsimta sākumā latviešu bija 1,436 miljoni, t.i., 1,12% Krievijas iedzīvotāju skaita. Latvijā – Kurzemē, Vidzemes latviešu daļā un Vitebskas guberņas latviešu apdzīvotajos apriņķos – latvieši veidoja iedzīvotāju vairākumu, t.i., 68 procentus. Nākamā lielākā nacionālā grupa bija krievi kopā ar baltkrieviem – 12%, tad vācieši – 7%, ebreji – 6% un poļi – 3 procenti. Kurzemē un Vidzemē (latviešu daļā) lauku iedzīvotāju vidū latvieši bija absolūtā pārsvarā, piemēram, Cēsu apriņķī 95%, Tukuma apriņķī 95%, Valmieras apriņķī 94 procenti. Latgales iedzīvotāju sastāvs bija raibāks, tomēr Rēzeknes apriņķī viņu bija 62%, Daugavpils apriņķī 54%, Ludzas apriņķī 66 procenti.[1] Latviešu tautības veidošanās noslēdzās 16.–17. gadsimtā ļoti viendabīgā vidē (89%), arī turpmāk latvieši palika skaitliski dominējošs viens etnoss. Pakāpeniski ieceļojošie cittautieši izvietojās eksteritoriāli, neradot lielus izolētus areālus. Ieceļošana pastiprinājās 19. gadsimta otrajā pusē, strauji attīstoties rūpniecības pilsētām un ieplūstot darbaspēkam no citām guberņām. Liepājā no 1000 iedzīvotāju 386 bija latvieši, Jelgavā – 457 latvieši.[2] Latvijas etniskais sastāvs 20. gadsimta sākumā bija multietnisks.

20. gadsimta sākumā pieauga latviešu skaits un īpatsvars pilsētās. Viduslaikos pilsētas Kurzemē un Vidzemē kolonizēja vācieši. Dzimtbūtnieciskā kārtība

bremzēja latviešu ienākšanu pilsētās un iesaistīšanos pilsētu saimnieciskajā dzīvē. Dzimtbūšanas atcelšana 1817.–1819. gadā un latviešiem piešķirtā juridiskā brīvība strauji mainīja stāvokli. 1867. gadā Rīgā bija tikai 23,6% jeb 24 tūkstoši latviešu, 1881. gadā jau 29,5% jeb gandrīz 50 tūkstoši, bet 1897. gadā – jau 45% jeb 127 tūkstoši latviešu, vāciešu skaitam samazinoties līdz 23%; krievi bija trešā lielākā Rīgas iedzīvotāju grupa – 16 procentu.[3] Latviešu skaits pilsētās palielinājās galvenokārt saistībā ar strauji augošo rūpniecību un nepieciešamību pēc rūpniecības strādniekiem. Rīga kļuva latviskāka, proletāriskāka un gados jaunāka, un šāds rīdzinieku sastāvs bija vērojams arī revolūcijas dienās.

Latvijas pamatiedzīvotāji brīvību zaudēja un nacionālajā jūgā nokļuva 12.–13. gadsimtā, kad vācu bruņinieki ielauzās Baltijā un to iekaroja. Lai arī tā nebija 700 gadu ilga nepārtraukta verdzība, vācu feodāļu valdīšana ilga līdz pat 1. pasaules karam. Vācu muižnieki savu varu saglabāja, arī mainoties administratīvai pārvaldei un metropolei, kā poļu vai zviedru laikos Varšava vai Stokholma. Latvijas teritorijas pievienošana Krievijas impērijai 18. gadsimtā latviešiem nozīmēja divkārša nacionālā jūga sākumu. Smagāks kļuva arī vācu muižniecības uzspiestais slogs, jo cars Pēteris I apņēmās ievērot vācu bruņniecības visas īpašās privilēģijas. Latviešu zemnieki zaudēja jebkādu ekonomisku patstāvību, un, kā savā darbā "Latviešu zemnieks" rakstīja F. Roziņš: ".. zem cariskās Krievijas ērgļa spārniem latviešu zemnieki izvirta.. par pilnīgiem vergiem."[4] Vācu muižnieku vara pār latviešu zemniekiem bija absolūta, un tās būtību analizēja G. Merķelis, J. Asars, F. Roziņš, J. Zutis, A. Mieriņa, H. Strods un citi.

Muižnieku privilēģiju tiesiskais pamats bija Baltijas guberņu vietējo likumdošanas aktu kopojums – pavisam cita juridiskā kārtība nekā visā Krievijā. Tā sauktā Baltijas autonomija nodrošināja muižniecībai nedalītu kundzību visās jomās, bet vācu valodai – oficiālu statusu. Krievijas centrālās varas rosinātās reformas, ko sev par labu varētu izmantot latvieši, bieži atdūrās pret tādām viduslaiku atliekām kā vācu muižniecības landtāgi.[5] 19. gs. 80. gados cara Aleksandra III laikā veiktās reformas likvidēja Baltijas autonomiju, ierobežoja vācu muižnieku varu tiesu sistēmā un skolu lietās, taču nelikvidēja muižniecības varu pār latviešu zemniekiem.

Baltvācu muižniecības ideologi ir atzinuši savu kolonizatoru lomu Baltijā. Mazskaitlīgais vācu virsslānis jutās un uzvedās kā kolonizatori, un no latviešiem, lībiešiem un igauņiem viņus šķīra bezdibenis. O. Nonācs, kurš savāca un publicēja vācu mācītāju ziņojumus par revolucionārajiem notikumiem Kurzemē 1905. gadā, secina, cik viņi bija sveši šai zemei un tās ļaudīm. Viņiem pat prātā neienāca, ka "kustībai varētu taču būt arī kādi sociāli iemesli, zemē valdošā netaisnība, tiesiskā nevienlīdzība"[6]. Neko tādu vācu muižniecība nebija spējīga saskatīt, muižnieki savā priekšā redzēja psihozē nonākušu tautu, kas jāsavalda

kā traki suņi. Būdami tikai 7% šajā teritorijā dzīvojošo, viņi uzvedās kā tiesiska majoritāte. Vēsturei zināms arī cits attiecību modelis starp pamattautu un valdošo minoritāti – somu un zviedru sadarbība Somijā. Abas grupas 19. gs. otrajā pusē panāca izlīgumu Somijas autonomijas aizstāvēšanā, turējās pretim zemes rusifikācijai. Mūsdienās abas nacionālās grupas veido Somijas pilsonisko nāciju un abām valodām ir valsts valodas statuss.[7]

1905. gada revolūcijas priekšvakarā muižnieku rokās Vidzemē bija 86,2% privāto zemju, Kurzemē – 92,2%, bet Latgalē – 63,8 procenti.[8] Uz zemnieku pleciem gūlās smagums, ko radīja dažnedažādas muižniekiem piederošas privilēģijas: zemniekiem neizdevīgi nodokļi un nodevas, ceļa klaušas, muižu privilēģijas zvejniecībā, medniecībā, degvīna un alus brūvēšanā. Piemēram, muižnieki Vidzemē maksāja 8,3% nodokļu, bet latviešu zemniekiem bija jāsedz 91,7% kopējās summas.[9] Netaisni un pret zemnieku interesēm vērsti bija arī zemes pārdošanas noteikumi. Muižnieki turēja savā kontrolē vietējo sabiedrisko varu. Saglabājās patronāta tiesības – muižnieku privilēģija iecelt sev tīkamu mācītāju muižu teritorijā un tā saglabāt uzraudzību pār latviešu zemnieku garīgo dzīvi.

Cariskās Krievijas centrālo varu Latvijā 20. gadsimta sākumā pārstāvēja birokrātisks ierēdņu slānis ar ieceltiem gubernatoriem, militārā pavēlniecība un pareizticīgo garīdzniecības virsotne. Padomju historiogrāfijā pastāvēja mīts, ka latviešu novadu apvienošana vienā – Krievijas – varā veicinājusi latviešu nācijas veidošanos. Latvijas teritorijas pievienošana impērijai 18. gadsimtā – 1721., 1772., 1795. gadā administratīvi nostiprināja latviešu tautas sašķeltību. Arī citās nacionālajās malienēs – Ukrainā, Polijā u.c. – etnisko teritoriju mākslīgi saskaldīja guberņās. Latviešu apdzīvota bija vienīgi Kurzemes guberņa, Vidzemes guberņa apvienoja latviešu un igauņu teritoriju. Latviešu apdzīvotos trīs apriņķus kopš 1801. gada iekļāva Vitebskas guberņas sastāvā. Latgales latviešu atšķirības no Kurzemes un Vidzemes latviešiem pieauga vēl vairāk, un latviešu nācijas etniskā konsolidācija bija bremzēta. Latgales vēsturiskās atrautības sekas liek sevi manīt arī 21. gadsimtā.

Vislielākais kaitējums, ko izjuta latvieši, būdami Krievijas impērijā, saistījās ar birokrātiskā aparāta politiskiem spaidiem, jo cenzūrai un politiskai uzraudzībai bija pakļauta visa latviešu sabiedriskā un kultūras dzīve. Valsts un arī guberņu administratīvais aparāts no augšas līdz apakšai komplektējās no šovinistiski noskaņotiem krievu un vācu ierēdņiem. 19. gadsimta otrajā pusē latviešu garīgo dzīvi sāka apdraudēt agresīva rusifikācija. Pirmie to izjuta Latgales iedzīvotāji. Pēc neveiksmīgās poļu sacelšanās 1863. gadā visos Krievijas katoliskajos novados aizliedza latīņu drukas lietošanu. Aizliegums pastāvēja līdz 1904. gadam, un 40 gadus bija bremzēta Latgales iedzīvotāju kultūras dzīve, aizkavēta bērnu izglītība, savas inteliģences veidošana. Bērni drīkstēja mācīties tikai krievu valodā, un arī

skolotāji bija krievi. 19. gs. 80. gados rusifikācijas uzbrukumu izjuta arī Vidzemes un Kurzemes latvieši. Cara Aleksandra III valdīšanas laikā 1885.–1888. gadā notika skolu reforma. Pēc 1891. gada pilsētu tautskolās visām mācībām vajadzēja notikt krievu valodā, izņemot ticības mācību. Skolu dzīvi pakļāva šovinistiski noskaņotu krievu inspektoru kontrolei.

Dubultais nacionālais jūgs, ko latvieši izjuta 200 gadu laikā, izvērtās par īpašu parādību. Abi reakcionārie spēki bija konkurenti cīņā par noteicošo ietekmi Baltijā. Konkurence saasinājās pēc senatora Manaseina revīzijas un turpinājās līdz pat carisma gāšanai. Sāncenši un konkurenti pilnībā ignorēja latviešu un igauņu pamattautu intereses viņu dzimtenē. Abi privileģētie spēki – apspiedēji – viens otru arī balstīja un spēja vienoties. Tā tas notika revolūcijas apspiešanas laikā, kad cara sūtīto soda ekspedīciju priekšgalā nostājās arī vācu muižniecības pārstāvji, bet viņu muižas apsargāja dragūnu un čerkesu vienības.

Nedrīkstam aizmirst arī ideoloģisko un psiholoģisko spiedienu, ko izjuta latvieši no vācu muižniecības un Krievijas birokrātiskā aparāta puses. Latviešu pašapziņu aizvainoja un jaunās kultūrnācijas izaugsmi kavēja divu veidu šovinistiskā ideoloģija. Vācu muižniecības ideologi konsekventi pauda viedokli, ka vācu krustneši, šeit ienākdami, sastapās ar mežonīgām ciltīm un viss, ko latvieši turpmāk ir panākuši, izskaidrojams ar vāciešu iespaidu. Viņi nepieļāva domu, ka latvieši jebkad varētu nostāties blakus vāciešiem kā tauta ar savu literāro valodu un kultūru. Augusts Bīlenšteins 1904. gadā uzrakstītajā autobiogrāfijā "Laimīgā dzīve" rakstīja, ka latvieši ir pārāk niecīgi, lai sapņotu par savām ģimnāzijām un universitātēm. To rakstīja cilvēks, kurš pētīja latviešu valodu, folkloru un etnogrāfiju! Baltvācu aprindās vētru sacēla Viktora fon Andrejanova publikācija "Ainas no Latvijas" Vācijas liberālajā presē. Šoku radīja jēdziena "Latvija" lietošana, jo to neatzina ne baltvācieši, ne oficiālā Krievija.[10]

Krievijas impērijas lielvalstiski šovinistiskās ideoloģijas paudējs bija īpašs, malienēm veltīts izdevums *"Okraini Rossiji"*. Oficiālā nostādne par Baltijas telpas pievienošanu Krievijai bija nemainīga – tā bijusi likumsakarīga, dabiska un uz visiem laikiem. Krievija ir krievu valsts, krievu tauta – valdošā, malienēs jābūt krievu skolai un jānostiprinās arī pareizticībai.[11] Sakarā ar 1905. gada notikumiem Latvijā skanēja bargi aicinājumi ar varu iznīdēt latviešu un igauņu jebkādus centienus pēc separātisma.[12] Krievijas oficiālo ideoloģiju Latvijā aizstāvēja avīze *"Rižskij vestņik"*, kas skaidroja, ka latviešu nācijas jēdziens ir tukša fikcija. Maksimālais, ko malieņu tautām solīja lielvalstiskā doktrīna, – tiesības attīstīt savu etnogrāfisko savdabību, ne vairāk.

Nacionālie apspiedēji, kuru vārdā deklarēja šādu ideoloģiju, bija pavisam neliela privileģēto iedzīvotāju saujiņa – 7% vācu aristokrātijas, lielburžuāzijas, garīdzniecības pārstāvju, birokrātiskā ierēdniecība guberņu administrācijā iepretim

latviešu iedzīvotāju masai – 20. gadsimta sākumā pārsvarā nemantīgi algotie strādnieki pilsētās un laukos. Taču latvieši bija kultūrnācija ar savu inteliģenci un nacionālo profesionālo kultūru, tāpēc jo grūtāk viņiem bija paciest nacionālo netaisnību un pazemojošo atkarību. Gandrīz 100 gadu latvieši bija juridiski brīvi cilvēki un Krievijas plašumos varēja pat sasniegt ievērojamu stāvokli, taču savā dzimtenē – Latvijā – paši nenoteica neko: ne kārtību tajā, ne nākotni. Latviešu kultūra attīstījās, pārvarot policejiskās kontroles žņaugus, latviešu bērniem skolā bija liegta viņu dzimtā valoda. Tieši nacionālais protests 1905. gada notikumiem piešķīra to lielo spēku un dinamismu, jo materiālās dzīves apstākļi Latvijas pilsētās un laukos bija labāki nekā citur Krievijā.

Pēc tautas atmodas kustības norieta latviešu sabiedrības idejiskie meklējumi turpinājās dažādos virzienos. 19. gs. 90. gados Latvijā izveidojās inteliģences demokrātiskā kustība – Jaunā strāva. Tā pievērsās sociālisma idejām, kas bija kļuvušas ļoti populāras Rietumeiropā, īpaši Vācijā. Industriālā kapitālisma modernizācijas laikā vēstures priekšplānā kā patstāvīgs politisks spēks iznāca strādnieku šķira. Tieši tajā un sociālisma idejās jaunstrāvnieki saskatīja Latvijas nākotni. 20. gadsimta sākumā pilsoniskās aprindas aizrāva jaunnacionālisms (A. Niedra, V. Olavs u.c.). Viņi vēlējās latviešiem lielāku saimniecisku patstāvību, paliekot uzticami Krievijas pavalstnieki un aizstāvot kultūras autonomijas ideju Krievijas impērijas sastāvā, jo "nespēja pretstatīt jaunajiem apstākļiem atbilstošu pietiekami argumentētu nacionālās politikas ieteikumu"[13]. To saprotot, sabiedriskās domas izvēle bija par labu Jaunajai strāvai – eiropeiski orientētai, mūsdienīgai, uz cīņu ar veco, satrunējušo iekārtu aicinošai.

Nav pamata uzskatīt jaunstrāvniekus par kosmopolītisma un nacionālā nihilisma paudējiem.[14] Viņi nebija pasaules pilsonības idejas sekotāji, bet, tāpat kā ievērojamais vācu sociāldemokrātu ideologs Karls Kautskis, nacionālā jautājuma risināšanu saistīja ar cīņu par strādnieku šķiras interesēm. Jaunstrāvniekiem rūpēja Latvijas intereses. "Dienas Lapas" slejās 1893.–1897. gadā ir plaši atreferējumi par nacionālās atbrīvošanās kustības gaitu dažādās Eiropas valstīs. Tādā aizplīvurotā veidā legālais, cenzūrai pakļautais laikraksts uzrunāja demokrātiski noskaņotus lasītājus, parādot, ka aizstāv mazo, apspiesto nāciju atbrīvošanu no nacionālā jūga un visu tautu līdztiesību. Sevišķi skaidri lasītājs varēja pazīt Latvijas apstākļus, lasot rakstus par Čehiju un Īriju.[15] Pēc Jaunās strāvas sagrāves 1897. gadā daži jaunstrāvnieki devās trimdā un nodibināja latviešu sociāldemokrātisko presi ārzemēs. "Ausekļa", "Latviešu Strādnieka" un it īpaši F. Roziņa rediģētā mēnešraksta "Sociāldemokrāts" slejās parādījās ne viens vien raksts par nacionālām problēmām 20. gadsimta sākumā.

Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP) veidojās no atsevišķiem fabriku pulciņiem un lauku sociāldemokrātiskām organizācijām, tām

saplūstot teritoriālās vienībās un pēc tam apvienojoties partijā 1904. gada jūnijā. Programmas projektu izstrādāja J. Ozols un J. Jansons-Brauns. To apsprieda LSDSP 1. kongresā, bet pieņēma 2. kongresā. Nevar piekrist apgalvojumam, ka LSDSP 1. kongress būtu noraidījis nacionālos mērķus, pašnoteikšanās tiesības, bet vadoņi (F. Roziņš u.c.) sekojuši "pasaules lāpīšanas idejām"[16]. Programmas projektā un pieņemtajā programmā četri punkti skaidri formulēja latviešu sociāldemokrātu viedokli. Tie skan šādi: "Krievijas demokrātiskās republikas nodibināšanā pašnolemšanās tiesību visām tautām, kas dzīvo līdzšinējās Krievijas valsts robežās; [..] plašu politisku un saimniecisku pašvaldību (autonomiju) provincēm [..]; vienādas tiesības visām valodām, t.i., sabiedriskā dzīvē, skolās, tiesās, valdības un pašvaldības iestādēs [..]; [..] visu pilsoņu pilnīgu vienlīdzību, nelūkojoties uz to dzimumu, ticību un tautību."[17]

LSDSP sastāvā bija 70% rūpniecības strādnieku, taču pārējie bija skolotāji, studenti, laukstrādnieki, skolēni un citi. Bruno Kalniņš, novērtējot LSDSP 1. kongresa paveikto, secināja, ka tā tobrīd bijusi pirmā un vienīgā politiskā partija Latvijā. Ne latviešu pilsonībai, ne zemniekiem nebija savu partiju, tāpēc sociāldemokrātu pienākums bija cīnīties par visas latviešu tautas brīvības centieniem.[18] Ja latviešu sociāldemokrāti būtu ignorējuši nacionālo jautājumu Latvijā un neizstrādātu savu nacionālo programmu, viņi neattaisnotu savas partijas nosaukuma otro daļu – viņi nebūtu demokrāti, un viņiem nesekotu latviešu tauta.

1905. gadā cara izsludinātā 17. oktobra manifesta gaisotnē sevi pieteica vairākas muižnieciskas un pilsoniskas partijas. Baltvāciešu nodibinātās partijas – Baltijas konstitucionālā partija, Baltvācu monarhistiski konstitucionālā partija Kurzemē u.c. – bija visnotaļ konservatīvas un stingri monarhistiskas. Latviešu pilsonības aprindās nodibinājās Latvijas Konstitucionāli demokrātiskā partija (F. Grosvalds, A. Krastkalns). Tā prasīja latviešu pašpārvaldi un latviešu valodu skolā. Liberālāka bija Latviešu demokrātiskā partija, kas grupējās ap avīzi "Baltijas Vēstnesis" (A. Bergs, A. Deglavs, P. Zālīte u.c.).[19] Viņi gribēja pašvaldību Latvijas teritorijā un lielāku patstāvību saimniecisku un kultūras jautājumu risināšanā. Detalizētāk par citiem autonomijas prasību iztirzāja P. Zālīte "Mājas Viesī". Autonomija bija ļoti pieticīga – ar kopēju valdnieku un kopēju parlamentu, kas apstiprina visus likumus. Latvijas Saeimas lēmumi būtu jāapstiprina centrālās varas ieceltam gubernatoram.

Pilsonisko partiju piedāvātie risinājumi apliecināja padevīgu pavalstnieciskumu. "Baltijas Vēstnesis" rakstīja: "Kas būtu mazā Baltija vai sīciņā Latvija? – Kāju pamesls un rotaļu lietiņa lielajiem kara kārajiem kaimiņiem."[20] Arī Pēteris Zālīte vēstīja: "Ar Latvijas autonomijas prasību vēl nebūt nav teikts, ka vēlama Latvijas atdalīšanās no Krievijas, gluži otrādi.. Vai Latvijā jel viena dvēsele tiektos pēc neatkarīgās Latvijas?" Latvija būšot Krievijas visuzticamākā sastāvdaļa.[21] Arī

latviešu sociāldemokrāti neprasīja atdalīšanos no Krievijas. To viņi paziņoja 1905. gada oktobrī un novembrī vairākos dokumentos – lapiņās un tautas sapulču lēmumos. Sociāldemokrātiem nācās steidzami atvairīt reakcionāro spēku – baltvācu muižniecības un gubernatoru – provokatoriskos ziņojumus uz Pēterburgu, ka latviešu revolucionāri taisās padzīt no Latvijas vāciešus un krievus un atdalīties no Krievijas. Ziņojumiem uz valsts centru bija viens nolūks – panākt ātrāku karastāvokļa izsludināšanu abās guberņās. Ventspils tautas sapulces lēmums bija ļoti raksturīgs: ".. latvieši negrib atdalīties no Krievijas, viņi prasa pašu plašāko tautas pašvaldību (autonomiju) un katrai tautai pašnoteikšanās tiesību."[22]

Kādu Latvijas autonomiju cerēja panākt sociāldemokrāti? Viņi to saistīja ar demokrātiskas republikas nodibināšanu Krievijā gāztās patvaldības vietā. Novadu pilnvērtīga patstāvība citādi arī nebūtu iespējama. Pilsonisku partiju projekti pieļāva Latvijas pašvaldību vecās monarhijas ietvaros (Latvijas Konstitucionāli demokrātiskā partija) vai uzlabotas konstitucionālas monarhijas sastāvā. Labākajā gadījumā tāda pašvaldība līdzinātos Krievijas citos novados jau pastāvošai zemstei, ne vairāk. Sociāldemokrātu līderi savos izdevumos publicēja vairākus rakstus[23] un detalizēti paskaidroja savus uzskatus un argumentus par Latvijas autonomiju. Tā nebūtu šauri administratīva, ar ierobežotām pilnvarām, bet plaša autonomija, kas aptvertu politisku un ekonomisku dzīvi novadā. Turklāt autonomijas apmēri un veids būtu jānosaka pašai tautai. Svarīgi arī, ka 1905. gada revolūcijas laikā demokrātu aprindās ieskanējās doma par nepieciešamību veidot Latvijas autonomiju, ņemot vērā latviešu etnosa izvietojumu.[24] Latviešu sociāldemokrātu izstrādāto nacionālo programmu 1905. gada novembrī atbalstīja abi visplašākie tautas kongresi – tautskolotāju kongress un Latvijas pagastu delegātu kongress. Tautskolotāju kongresā ar ziņojumu par Latvijas pašvaldību uzstājās Rainis, un kongress atbalstīja sociāldemokrātu galveno programmatisko ideju par Latvijas teritoriālo pašvaldību (autonomiju) jaunajā, demokrātiskajā Krievijā.[25]

Latviešu nacionālo centienu izpratnē 1905. gadā vistālāk tika M. Valters, tolaik Latviešu sociāldemokrātu savienības biedrs, savos rakstos "Piezīmes par nacionālo jautājienu" un "Vēlreiz par nacionālo jautājienu", kas publicēti avīzē "Revolucionārā Baltija". Rakstot par Latvijas autonomiju, viņš piemin Somijas autonomiju Krievijas sastāvā un federatīvo Šveici. Īpaši radikāli skanēja formulējums: "Cik tautu, tik valstu tagadējā Krievijā."[26] Tātad atdalīšanās? Tomēr šī ideja netika tālāk attīstīta un palika kā uzzibsnījums, kā orientieris nākotnei.

Latviešu sociāldemokrātu argumentētais apgabala autonomijas projekts 1905. gada revolūcijā bija maksimums, ko toreizējā politiskā brieduma pakāpē piedāvāja latviešu demokrātija. Tas bija svarīgs solis ceļā uz politisku nacionālismu, kas pilnībā nobrieda 1918. gadā. Ideja par savu nacionālu valsti nebija noformulēta, kaut arī latviešu nacionālie centieni spilgti iekrāsoja visas revolucionārās

cīņas izpausmes. Iespējams, sava loma bija tam, ka latviešu iepriekšējā vēsturē nebija savas valstiskās tradīcijas, nebija tādas vēsturiskas atmiņas kā poļiem un lietuviešiem. Turklāt latviešu politiķi nebija avantūristi nekādos laikos un parasti izvirzīja reālus, sasniedzamus mērķus.

1905.–1907. gada revolūcijas visspilgtākais nacionālais komponents bija tās aktīvie dalībnieki – latviešu strādnieki pilsētās, latviešu zemnieki un laukstrādnieki laukos un citu tautas demokrātisko slāņu pārstāvji. Latvijas pilsētās bija etniski raibs iedzīvotāju sastāvs, un arī strādnieku vidū bija krievi, lietuvieši, ebreji, poļi un citi. Tomēr Latvijas strādniecības kodols tajā laikā neapšaubāmi bija latviešu strādnieki, kuru sociālpsiholoģiskais raksturojums atšķīrās no tālaika vidusmēra Krievijas strādnieka un citu tautību strādnieka tipa pašā Latvijā. Krievu strādnieki parasti nāca no izputējušu sīkzemnieku vidus. Latvijā tie biežāk bija nodarbināti nekvalificētā darbā, piemēram, celtniecībā. Daļa ieradās tikai uz sezonas darbiem. Latviešu strādniekiem bija citāda izcelsme un augstāks izglītības līmenis. Nākuši no Kurzemes un Vidzemes bezzemnieku vidus, viņi ātrāk adaptējās pilsētās. Pateicoties izglītības līmenim (Rīgā rūpniecības strādnieku vidū 81,8% bija lasītpratēji[27]), viņi ātrāk varēja iegūt kvalifikāciju. Latviešu strādnieki veidoja pusi visu strādnieku skaita, bet nozarēs, kas prasīja augstāku kvalifikāciju, piemēram, metālapstrādē, – 65 procenti.[28] Latviešu strādnieki tāpēc bija koncentrēti lielajos rūpniecības uzņēmumos un spējīgi uzsākt organizētu cīņu par savām ekonomiskajām interesēm. Revolūcijas laikā latviešu strādnieki veidoja visapzinīgāko un vislabāk organizēto strādnieku daļu.

Vienlaikus latviešu strādnieki bija daļa latviešu nācijas, kam bija kopīgas vēsturiskās un nacionālās tradīcijas, piemēram, no hernhūtiešiem, jaunlatviešiem un jaunstrāvniekiem iegūtā tieksme pēc izglītošanās, pašorganizācijas spējas un centieni veidot ap sevi kultūrvidi – savas biedrības un korus. Kvalificētie strādnieki arī pelnīja pietiekami (379–675 rubļus gadā), lai savā budžetā ierādītu vietu kultūras vajadzību apmierināšanai. Tie bija 8%, bet citās Krievijas rūpniecības pilsētās 4,0–4,5 procenti.[29] Latviešu strādnieku īpašā aktivitāte revolucionārajos notikumos nebija galīgas nabadzības vai sociālā izmisuma rezultāts. Viņi cēlās apzinīgai cīņai, jo nevēlējās samierināties ar patvaldniecisko režīmu un nacionālo apspiestību.

Latviešu strādnieku sastāvs un vieta Latvijas rūpniecības pilsētās noteica arī sociāldemokrātisko organizāciju sastāvu un struktūru. Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku partija bija latviešu partija. Citas strādnieku grupas Latvijā vēl nebija gatavas organizētai cīņai un sociālistisko ideju pieņemšanai, un tās pārstāvošās sociāldemokrātiskās grupas – Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (KSDSP) Rīgas grupa, vēlāk Rīgas komiteja – nebija līdzvērtīgs partneris latviešu sociāldemokrātiem, lai domātu par apvienošanos. Labi organizēta bija

ebreju sociāldemokrātu Bunda Rīgas organizācija, ar ko izveidojās laba sadarbība Rīgas sociāldemokrātisko organizāciju Federatīvajā komitejā. Kontakti bija arī ar nelielām vācu, lietuviešu un igauņu sociāldemokrātu grupām. Viskrievijas mērogā 20. gadsimta sākumā LSDSP nebija ar ko apvienoties. KSDSP pēc sava 2. kongresa 1903. gadā sašķēlās boļševiku un meņševiku frakcijā un pārdzīvoja iekšēju krīzi. Šo apstākļu rezultātā LSDSP pieņemtā nostāja par attiecībām ar cittautiešu sociāldemokrātu organizācijām bija šāda: palikt nacionālai partijai, apvienošanos Viskrievijas mērogā atlikt, kamēr KSDSP būs stipra, reāla partija; sadarbību ar cittautu sociāldemokrātiem veidot uz federālisma principa pamata, saglabājot pilnīgu iekšēju patstāvību.

Padomju vēsturnieku darbos asi kritizētais federālisma princips ir nodēvēts par organizatorisko oportūnismu un latviešu pakļaušanos Bunda kaitīgai ietekmei.[30] Patiesībā Latvijā tas likumsakarīgi izrietēja no vietējiem vēsturiskiem un sociālekonomiskiem apstākļiem. Latviešu sociāldemokrāti – J. Ozols, F. Roziņš, P. Stučka – federālisma pamatošanai veltīja vairākus rakstus.[31] Latviešu sociāldemokrātu argumentācijā galvenā loma bija viņu pašcieņai, pārliecībai par savas organizācijas spēku un nevēlēšanās pakļaut to riskam apvienojoties. Latviešu sociāldemokrāti pamatoti baidījās ielaist savās rindās frakcionārisma bacili, ar ko sirga KSDSP. Uzsvars bija likts arī uz savām nacionālajām īpatnībām, uz dzimtās valodas lomu. Viņi bija pārliecināti, ka neviens cits kā tikai latviešu sociāldemokrāti spēs izkopt latviešu strādnieku apziņu un tas jādara savā dzimtajā latviešu valodā.

Latviešu revolucionāriem bija kopīgi politiskie mērķi ar visas Krievijas demokrātiskajiem spēkiem – patvaldības gāšana un demokrātiskas republikas izveidošana. Vienlaikus jāatzīst, ka 1905.–1907. gada revolūcijas norisēm Latvijā bija daudz īpatnību, kas to atšķīra no citiem Krievijas novadiem. Varam nešaubīties, ka vēsturiskās un nacionālās īpatnības bija revolucionārajiem notikumiem Polijā un Gruzijā. Dzīvesveida un kultūras īpatnības, kas uzspieda zīmogu arī 1905. gada revolūcijai Latvijā, var nosacīti dēvēt par rietumnieciskām iezīmēm. Tās veidojušas novada agrākā vēsture vēl pirms pievienošanas Krievijas impērijai – Livonijas un zviedru valdīšanas laikā. Latvijā izveidojās citāds nekā Krievijā vispārējais izglītības līmenis, jo sen pastāvēja stabila skolu sistēma. Iedzīvotāju urbanizācijas līmenis atbilda Vācijai, ražošanas organizācija līdzinājās tai, kāda pastāvēja Rietumeiropā. Nevar noliegt, ka liela loma bija valdošā slāņa – baltvāciešu – sakariem ar Eiropu, sevišķi Vāciju, un arī Latvijā iedibinātām sadzīves tradīcijām.

Protestantiskā, uz indivīdu vērstā kultūra bija saistīta ar tiesiskuma principu atzīšanu. Baltvācieši mēdza rīkoties likumu un līgumu vārdā, lai arī tie būtu netaisnīgi. To mantoja latvieši, pakļaujoties iedibinātai uzticībai kārtībai un likumiem, bet Krievijā kļuva raksturīga nevērība pret likumu un apelēšana pie

abstraktā taisnīguma. Vācu kungu lieliskā korporatīvā organizācija bija piemērs latviešiem un igauņiem. Ar laiku pašorganizācijas tieksme kļuva pamattautu dzīves neatņemama sastāvdaļa. Tas arī bija viņu vienīgais resurss cīņā par izdzīvošanu un atbrīvošanos. Jaunā topošā latviešu nācija ļoti ātri izveidoja savas kultūras daudzveidīgu infrastruktūru, un šī tradīcija saglabājās bēgļu gaitās, latviešu strēlnieku pulkos, Sibīrijas trimdā un neizzuda arī padomju režīma laikos, spoži izpaužoties Latvijas Tautas frontes dibināšanas epopejā. Piektā gada revolūcijas īpatnība Latvijā bija tāda, ka latviešu revolucionāri nekad nebija pūlis, kas rīkotos, pūļa instinkta mudināts. Viņi veidoja savas organizācijas un bija disciplinēti, vadījās no pieņemtiem lēmumiem.

Revolūcijai bija arī tādas īpatnības kā **nacionālas** iezīmes: Latvijas lauku neparastā aktivitāte, tautskolotāju loma un dziesmu vieta cilvēku rīcībā. Ir zināma zemniecības loma citu valstu revolūcijās. Francijas zemnieku atbalstītie Vandejas kari vēsturē saglabājušies kā konservatīvisma un atpalicības sinonīms. J. Asars raksta, ka pēc 1789. gada revolūcijas zemniecība Francijā kļuva arvien konservatīvāka, uzgavilēja Napoleonam un palīdzēja restaurēt monarhijas institūtu.[32] Krievijā sīkā zemkopības sistēma ilgstoši nīkuļoja un sīkzemnieciskā stihija bremzēja progresu. Lauki Krievijā sakustējās 1906. gada pavasarī un vasarā, kad strādnieku kustība jau bija pāri savai kulminācijai. Vienlaicīga trieciena vecajai varai nebija. Arī savā vairākumā zemnieciskā Krievijas armija palika vecās varas pusē.

Latvijas laukos bija pavisam citāda revolucionāro notikumu dinamika. Sociāldemokrātiskās organizācijas pagastos radās vienlaikus ar pilsētām – dažviet jau 1898. gadā. Tās bija uz vietas, pašu vietējo cilvēku, bieži tautskolotāju radītas. Lauku un pilsētu revolucionāru sadarbību sekmēja samērā nelielie attālumi un iedzīvotāju vienmērīgais izglītības līmenis. Vidzemē bija 94,6% lasītpratēju, Kurzemē – 88,6%, Rīgā – 83,1%, bet valsts galvaspilsētā Pēterburgā – 71 procents.[33] 1905. gada sākumā Latvijas lauki cēlās revolucionārajai kustībai vienlaikus ar pilsētu strādniekiem. Cīņas formas arī bija līdzīgas. Streikoja strādnieki rūpnīcās, 1905. gada vasarā streikoja 30 tūkstoši laukstrādnieku. Arī lauku iedzīvotāji pulcējās mītiņos un demonstrācijās. Tieši laukos revolūcija sasniedza savu augstāko kāpumu – bruņotā sacelšanās mazpilsētās Talsos, Tukumā, Aizputē un citur, kur galvenie dalībnieki bija apkārtnes zemnieki.

Īpatnēja revolucionārās kustības forma Kurzemes un Vidzemes laukos bija baznīcu demonstrācijas. Neko tādu nevar iedomāties katoliskajā Lietuvā, Latgalē vai arī pareizticīgo krievu zemnieku sādžā. Luterāņu Baznīca stabili atradās vācu muižniecības ietekmē un aizbildniecībā (patronāta tiesības), un mācītājs piederēja muižnieku aprindām. Kurzemes un Vidzemes latviešu zemnieka nacionālās jūtas nebija savijušās ar reliģiskajām kā poļiem, lietuviešiem un Latgales latviešiem, tāpēc attieksme pret Baznīcas lietām bija vēsāka un racionālāka. Turklāt

baznīcu demonstrāciju laikā ticības vai neticības jautājumi vispār netika skarti. Šīs cīņas formas izcelsmei ir visai racionāls raksturs. Viensētās dzīvojošiem lauku cilvēkiem baznīca, tāpat kā krogs, bija ierasta pulcēšanās vieta. Lauku ļaudis itin dabiski uztvēra to, ka dievkalpojuma laikā mācītāju kancelē nomainīja sociāldemokrāts un uzrunāja baznīcēnus, skaidrojot viņiem tuvas un sasāpējušas lietas. Tad izdalīja lapiņas ar revolucionāro dziesmu tekstiem, un cilvēki lielā pacilātībā tās dziedāja, bieži pieskaņojot pazīstamiem baznīcas meldiņiem. Cilvēku priecīgo noskaņojumu baznīcu demonstrāciju un gājienu laikā K. Beierbahs, kurš aprakstīja šos notikumus Dobelē, salīdzināja ar franču revolucionāru rīcību, kad viņi dziedājuši un dejojuši uz Bastīlijas drupām.[34]

Revolūcijas nacionālā īpatnība ir arī tautskolotāju nozīmīgā vieta notikumos. Lasītpratēju tauta latvieši augstu vērtēja skolotāju, godāja viņu. Skolotājs bija tautai vistuvāk stāvošais inteliģences pārstāvis, kuram tautas izglītošana bija ne vien iztikas avots, bet arī dzīves misija. Skaidrāk nekā citas iedzīvotāju grupas skolotāji redzēja latviešu kultūras un skolu sistēmas nožēlojamo stāvokli cariskajā Krievijā. Tautskolotāju kongresā tā dalībnieki vienprātīgi iestājās par nacionālu tautskolu ar latviešu valodu, un skolotāji jau sāka īstenot dzīvē šo nodomu. Nebūs pārspīlēts, norādot, ka tautskolotāju īpašo aktivitāti revolūcijas dienās noteica viņu spēcīgās nacionālās jūtas un protests pret ierēdņiem – rusifikatoriem. Tāpēc viņu vidū bija tik daudz izcilu revolucionāru, bet arī kontrrevolūcijas upuru vidū bija daudz skolotāju. Vecās iekārtas pārstāvji ar naidu un dusmām raksturoja latviešu skolotāju ieņemto vietu. Visprecīzāk to pateica Vidzemes landrāts Pilars fon Pihlaus: "Latvijas tautskolotāji pievienojās revolucionārajiem elementiem ne kā atsevišķas personas, bet kā vesela, pēc savas nodarbošanās vienveidīga grupa."[35]

Senā kopdziedāšanas tradīcija latviešu dzīvē un jau 19. gadsimtā izkoptā koru kultūra izskaidro to, kāpēc visos saietos, mītiņos un demonstrācijās cilvēki aizrautīgi dziedāja revolucionārās dziesmas "Draugs draugam teic", "Zeltīti ir cara troņi", "Kas paši staigā driskās", latviešu dzejnieku sacerētās – J. Akuratera "Ar kaujas saucieniem uz lūpām" un E. Veidenbauma "Kam skanat jūs, drūmajie zvani", kā arī citas. Arī dzejai bija ievērojama vieta mītiņu runās, lapiņās un avīžu slejās. Raiņa dzeja iedvesmoja ļaudis vairāk nekā revolucionārā publicistika. Ar jaunām vēsmām ieskanējās E. Veidenbauma dzejolis "Mosties, mosties reiz, svabadais gars". J. Akuraters atdzejoja citu tautu revolucionārās dziesmas – poļu revolucionāru maršu ("Mirkst asru plūdos zeme plašā"), Varšavjanku ("Ienaida negaisi pāri mums klājas"). Daudz dziedātās dziesmas folklorizējās, un tās uztvēra kā tautasdziesmas.

Latvijai raksturīga īpatnība bija arī sieviešu līdzdalība revolucionārajos notikumos gan pilsētās, gan laukos. F. Cielēns savā atmiņu grāmatā atzīmē, ka tā bijusi Latvijas sabiedriskās dzīves īpatnība jau kopš Jaunās strāvas laikiem.[36] Patiešām,

jaunstrāvnieku vidū izcēlās izglītotās un pašapzinīgās sievietes – Aspazija, Olga Kovaļevska, Dora Pliekšāne, Anna Jansone, Anna Sukute un citas. Rīgas strādnieču savstarpējā solidaritāte Džutas fabrikas streika laikā 1899. gada maijā sacēla kājās Rīgas strādniekus – sākās Rīgas dumpis. Raksturīga īpatnība bija vēl tā, ka revolucionārajā kustībā iesaistījās ģimenes, vairākas to paaudzes – Tiesnieki, Asari, Sukuti un citi. Latvijas Sociāldemokrātijas Rīgas organizācijā 1913. gadā pēc aptaujas anketām 28% bija sieviešu.[37]

1905.–1907. gada revolūcija Latvijā daudzās izpausmēs bija latviešu nacionālā revolūcija pret dubulto nacionālo jūgu, ko pavadīja sakāpinātās nacionālās jūtas. Tas bija latviešu dzīvē neraksturīgs pacēlums un nacionālais patoss, kas skaidri parādās revolūcijas laikā tapušajos daudzos dokumentos – lapiņās, sociāldemokrātu aicinājumos un mītiņu runās. Tās bija arī ilgi krājušās nacionālā naida jūtas pret abiem galvenajiem pretiniekiem. Muiža latviešu zemnieku skatījumā gadsimtiem ilgi bija visa ļaunuma iemiesojums, un revolūcijas visaugstākā kāpuma laikā daudzas muižas nodedzināja. Bija situsi vēsturiskā revanša stunda.

Pretkrievu noskaņojums nebija nācis no agrākiem laikiem. To ienesa Piektais gads, kad Latvijas iedzīvotāji sadūrās ar soda ekspedīcijām, ar krievu melnsimtniecisko organizāciju grautiņu taktiku pret cittautiešiem. Divi jauni negatīvi tēli iemiesoja cara varas patvaļu – kazaks ar nagaiku Rīgas ielās un dragūns ar pletni vācu muižā. Kazaks, kas izdzenā strādnieku demonstrāciju, iemūžināts Brīvības pieminekļa fragmentā. Apdzēries dragūns, kas muižas pagrabā ar pletni kapā latviešu zemnieka miesu, iemūžināts A. Upīša romānā "Ziemeļa vējš". Tas drausmīgais ziemeļu vējš, kas gaudoja A. Upīša romānos, bija apsūdzība nežēlībām un barbarismam Piektā gada revolūcijas apspiešanas laikā.

Piektā gada revolucionārā kustība pirmo reizi sacēla kājās visu latviešu tautu. Īstenojot savas tiesības, aktīvie cīnītāji nodibināja jauno varu, jo rīcības komitejas radās gandrīz visos Latvijas pagastos, arī Latgalē. Latvieši pirmo reizi sajutās saimnieki savā dzimtenē, kurā līdz šim saimniekoja sveši kungi. Arī pretinieki – vācu muižniecība un cariskās varas pārstāvji – sajuta viņiem draudošo katastrofu. F. Menders runā Valmierā, atzīmējot 1905. gada revolūcijas 20. gadadienu, pieļāva domu, ka pašā Latvijā revolūcija būtu varējusi uzvarēt, jo iekšienē tai nav bijis līdzvērtīga pretinieka.[38] Protams, ja nebūtu cariskās Krievijas armijas. Laikam to arī bija domājis A. Čaks, uzrakstot šādas rindas:

Deviņsimti, deviņsimti,
Deviņsimti piektais gads,
Dvēselei tu devi dzimteni,
Nokrizdams kā zvaigzne pats.

Neatgriezeniskas izmaiņas latviešu tautas pašapziņā kļuva revolūcijas svarīgākais ieguvums. Revolūcija bija zaudēta, bet apziņa par savu spēku un spējām

palika kā ķīla tam, ka turpinājums sekos. 1905.–1907. gads bija vēsturiski nepieciešams etaps latviešu tautas dzīvē kā pamatakmens turpmākajam. Piektā gada revolūcijai ir tiešs sakars ar neatkarīgas valsts izveidošanu 1918. gadā. Šo sakarību neatzina padomju historiogrāfija, bet labi izjuta vēsturnieku un politiķu paaudze, kas bija klāt abos vēsturiskajos notikumos, – P. Kalniņš, F. Menders, F. Cielēns. Par to rakstīja trimdas vēsturnieki U. Ģērmanis, A. Ezergailis, A. Švābe, B. Kalniņš. Nākamais posms ceļā uz politisko nacionālismu pēc 1905. gada bija Rīgas strādnieku deputāta 3. Valsts domē A. Priedkalna 1912. gada 12. martā iesniegtais Baltijas pašvaldības projekts. Tas paredzēja vienotu, autonomu Latviju, ietverot Latgali.[39] Pasaules kara laikā latvieši piedzīvoja etniskās mobilizācijas laiku. Trauksmi par latviešu tautas saglabāšanos cēla Rainis latviešu presē – žurnālā "Taurētājs" un avīzē "Jaunais Laiks". Latvijas autonomijas ideja ieguva aizvien noteiktākas kontūras. 1915. gadā F. Cielēns izstrādāja Latvijas autonomijas projektu, ko apsprieda sociāldemokrātu grupas ārzemēs.[40]

Pēc carisma krišanas bija vēl viens, ļoti nozīmīgs solis ceļā uz politisku nacionālismu. 1917. gada 30. jūlijā Rīgas pilī sanāca plaši pārstāvēta konference, lai apspriestu M. Skujenieka, F. Mendera un M. Valtera izstrādāto Latvijas autonomijas projektu. Šo notikumu augstu vērtēja tādi Latvijas vēsturnieki kā B. Kalniņš un E. Andersons,[41] savukārt A. Ezergailis to analizēja Baltijas studiju konferencē 1977. gadā. Autonomijas projekta apspriešanas konferenci sasauca Vidzemes Pagaidu zemes padome, un tajā piedalījās 52 cilvēki – politisko spēku pārstāvji no visas Latvijas, arī okupētās Kurzemes un no Latgales. Bija pārstāvēti bēgļi Krievijā, latviešu strēlnieku daļas. Šajā konferencē pēdējo reizi sapulcējās kopā latviešu visu politisko spēku pārstāvji: boļševiki (R. Endrups un J. Lencmanis), abi meņševiku spārni (P. Kalniņš, F. Menders, K. Eliass un A. Zeibots), pilsonisko aprindu pārstāvji (G. Zemgals, M. Valters, Z. Meierovics un K. Ulmanis). B. Kalniņš pamatoti rakstīja, ka formāli un faktiski tā bija visa latviešu tauta.[42] Lai arī ideoloģiski un politiski viņi jau bija dziļi sašķelti, šajā, latviešiem tik nozīmīgajā jautājumā visi politiskie spēki bija vienisprātis. Tomēr kopīgu dokumentu, kam būtu tālejoša vēsturiska nozīme, nepieņēma.

Atliek secināt – vēstures piešķirtā iespēja palika neizmantota. Tās bija garām palaistas izredzes konsolidēt latviešus uz demokrātijas un Latvijas autonomijas pamatiem. Arī latviešu sociāldemokrāti vairs nespēja saglabāt vienotību, kāda tiem bija 1905. gadā, un 1917. gada oktobrī notika krass vēstures pagrieziens, kas radīja vēl dziļāku plaisu latviešu tautā.[43] Neatkarīgu Latvijas valsti izdevās nodibināt ietekmīgiem un politiski atbildīgiem politiķiem (K. Ulmanis, M. Valters, P. Kalniņš, F. Menders u.c.), kad tautas vairākumā bija nobriedis atbalsts šai idejai un radās Latvijai labvēlīgi starptautiski apstākļi.

Atsauces un skaidrojumi

[1] *Skujenieks M.* Nacionālais jautājums Latvijā. – Pēterburga, 1913. – 205. lpp.
[2] Turpat. – 188., 199. lpp.
[3] 20. gadsimta Latvijas vēsture. 1. d.: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918. – R., 2000. – 199. lpp.
[4] *Roziņš F.* Latviešu zemnieks. – R., 1958. – 172. lpp.
[5] *Jansons-Brauns J.* Baltijas revolūcija. – 1. d. – Brisele, 1912. – 15. lpp.
[6] *Nonācs O.* Mācītāju ziņojumi par 1905. g. revolūciju. – R., 1930. – 9. lpp.
[7] *Dribins L.* Etniskās un nacionālās minoritātes Eiropā. – R., 2004. – 26. lpp.
[8] Latvijas vēsture. – 1. d. – 222. lpp.
[9] Turpat. – 232. lpp.
[10] *Крупников П.* Полвека истории Латвии глазами немцев. – Рига, 1989. – С. 62–66.
[11] Окраины России. – 1908. – № 46. – С. 659.
[12] Turpat. – 1906. – Nr. 6. – 103. lpp.
[13] *Dribins L.* Nacionālais jautājums Latvijā, 1850–1940. – R., 1997. – 56. lpp.
[14] Latvijas vēsture. – 1. d. – 218. lpp.
[15] Dienas Lapa. – 1893. – 23. jūn.
[16] Latvijas vēsture. – 1. d. – 218. lpp.
[17] Paziņojums par Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas otro kongresu. Berne, 1905 // Latvijas Komunistiskās partijas kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi. – 1. d. – R., 1958. – 13. lpp.
[18] *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas 50 gadi. – Stokholma, 1956. – 47. lpp.
[19] Latvijas vēsture. – 1. d. – 357.–359. lpp.
[20] Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 15. okt.
[21] Mājas Viesis. – 1905. – 23. nov.
[22] Dienas Lapa. – 1905. – 21. nov.
[23] *Roziņš F.* Tauta un tēvzeme // Latviešu Strādnieks. – 1900. – Nr. 5; *Stučka P.* Provinču autonomija sociāldemokrātu partiju programmās // Nākotne. – 1906. – Nr. 4.
[24] Latvijas pašvaldība // Darbs. – 1907. – 11. janv.
[25] Dienas Lapa. – 1905. – 15. nov.
[26] Revolucionārā Baltija. – 1905. – Nr. 1. – 13. lpp.; Nr. 3. – 7. lpp.
[27] Latvijas vēsture. – 1. d. – 246. lpp.
[28] *Bērziņš J.* Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis, 1900–1914. – R., 1997. – 51. lpp.
[29] Turpat. – 111., 117. lpp.
[30] LKP vēstures apcerējumi. – 1. d. – R., 1961. – 79., 105. lpp.
[31] Par latviešu strādnieku organizāciju // Sociāldemokrāts. – 1901. – Aug.; *Ozols J.* Slēdzaties rindās // Turpat. – 1904. – Jūn. – Nr. 7; *Stučka P.* Vienība vai federācija // Turpat. – Nr. 27.
[32] *Asars J.* Kopoti raksti. – 4. sēj. – R., 1912. – 321. lpp.
[33] Latvijas vēsture. – 1. d. – 287. lpp.
[34] *Beierbahs K.* Dobeles revolucionārās cīņas. – R., 1929. – 13. lpp.
[35] *Ruberts J.* Latvijas skolotāji un skolu jaunatne 1905. gada revolūcijā. – R., 1965. – 96. lpp.
[36] *Cielēns F.* Laikmetu maiņā. – 1. d. – Stokholma, 1961. – 187. lpp.
[37] Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Partijas arhīvs, 35. f., 4. apr., 64. l., 2.–6. lp.
[38] *Menders F.* Divas revolūcijas. – R., 1925. – 12. lp.
[39] *Apine I.* Latvijas Sociāldemokrātija un nacionālais jautājums. – R., 1974. – 161. lpp.
[40] Turpat. – 275. lpp.

[41] *Andersons E.* Latvijas vēsture, 1914–1920. – Daugava, 1967. – 188. lpp.
[42] *Kalniņš B.* Vēl cīņa nav galā. – 1. d. – Memento, 1963. – 119. lpp.
[43] *Apine I.* Nacionālais jautājums un latviešu sociāldemokrāti 1917. gadā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A. – 1991. – Nr. 10. – 7.–15. lpp.

Ilga Apine

National Components in the 1905 Revolution

Summary

The Revolution of 1905–1907 had several reasons: political, economical, and social ones. Simultaneously, this revolution was deeply national, which corresponded with the interests of the entire nation.

The main hostile forces were the suppressors of the Latvian nation – German landed gentry and tsarist Russia. The local inhabitants of Latvia lost their freedom and got into a national yoke in the 12th–13th century, when German knights conquered Baltic. Administrations changed, but German landlords held their power till World War I. The legal basis of landlord privileges was domestic legislation – in Latvia there was a different legal procedure than in the whole Russia. The ideologists of the Baltic landed gentry regarded themselves as colonizers and they behaved as colonizers. At the beginning of the 20th century, German landlords owned the greatest part of private lands and had all sorts of privileges. Landlords kept under their control the local social power and the religious life. Relations between Latvian peasants and German landlords were flat-out antagonistic.

Incorporation of the territory of Latvia in the 18th century in the Russian Empire marked the beginning of a double national yoke. The life of Latvians was extremely harmfuly affected by division in provinces, which was enforced by general power. The territory inhabited by Latvians was artificially split up preventing consolidation of the Latvian nation. The social and cultural life of Latvians was subjected to censorship and the police control. The intellectual life (education, schools) was threatened by aggressive Russification.

Liquidation of the double national yoke was one of the most significant demands of the revolution.

Active participants of the revolution were Latvian workers and Latvian peasants.

The Social Democratic Worker's party was national by its structure. It was founded in June 1904 and 70% of its membership were Latvian workers – the

heart of Latvian workers, its qualified and conscientious part. Other spheres – teachers, students, and agricultural labourers – were represented, too. Latvian Social Democratic Worker's party was the first and at that time the only Latvian political party. Therefore, this party was subjected to the obligation to fight for the liberation of the entire nation.

The Social Democratic Worker's party developed a justified national programme, the main demand of which was territorial autonomy of Latvia within the membership of the democratic Russia.

At that time, none of the political forces of Latvia asked separation from Russia. Neither did the social democrats. They demanded political and economical (not only cultural) autonomy of Latvia. This autonomy could be possible as a result of total democratization of Russia. Other political forces assumed unpretentious self-government within the framework of Russian constitutional monarchy.

The Revolution of 1905 was a historically essential stage on the way to the national state.

Among the most significant benefits of this revolution, irreversible changes in the self-confidence of Latvian nation are to be mentioned. The nation obtained awareness of its power and abilities – it was a pledge that there will be a continuation. Territorial autonomy of Latvia demanded by social democrats was a great step on the way to political nationalism. The following steps were the projects of Latvian deputies in the 3rd and 4th Russian State council, ethnic mobilization during the war. Powerful Latvian politics succeeded in the foundation of the independent State of Latvia at the moment when the majority of nation had matured for this idea and the international situation was favourable to Latvia.

The author of this publication tried to prove that the Revolution of 1905 in Latvia was a national revolution in all its manifestations.

Ēriks Jēkabsons

Lietuvieši un poļi 1905. gada revolūcijā Latvijā

Divas rakstā aplūkotās nacionālās minoritātes 19. gadsimta beigās bija kļuvušas par nozīmīgu sabiedrības sastāvdaļu ne tikai Latgalē vai Kauņas guberņas pierobežas rajonos, bet arī Rīgā, Liepājā un Daugavpilī. 1897. gadā poļi veidoja apmēram 3,4% iedzīvotāju kopskaita (65 056 cilvēki, Latgalē, Ilūkstes apriņķī, apmēram puse – 11 380, Rīgā – 13 415, Liepājā – 6015 cilvēku). Rīgā poļu īpatsvars iedzīvotāju vidū bija vēl augstāks un veidoja apmēram 5 procentus. Poļiem bija ļoti augsts muižnieku īpatsvars, taču to noteica īpatnējā poļu muižniecības struktūra – ārkārtīgi augsts sīkmuižnieku īpatsvars. Piemēram, Rīgā viņi veidoja apmēram trešdaļu, bet Liepājā – 56% visu minētās kārtas piederīgo, taču augstu sociālo stāvokli sabiedrībā daudzi muižnieki noteikti neieņēma, viņi varēja būt pat strādnieki, kuru īpatsvars starp poļiem arī bija augsts. Samērā daudz poļu tautības strādnieku bija arī Daugavpilī.

Savukārt lietuvieši veidoja 1,3% iedzīvotāju kopskaita (1897. gadā 24 507 cilvēki, no kuriem 6458 dzīvoja Rīgā, kur viņu bija 2,3% iedzīvotāju kopskaita, lielākā daļa pārējo dzīvoja Kauņas guberņas pierobežas apriņķos). Lielākā daļa lietuviešu laukos bija zemnieki, bet pilsētās – strādnieki un zemāko kategoriju apkalpojošais personāls (ormaņi, sulaiņi utt.). Turpmākajos gados abu tautību īpatsvars Rīgā un Liepājā turpināja strauji pieaugt.[1] Tādēļ ir pilnīgi likumsakarīgi, ka lietuvieši un poļi aktīvi piedalījās 1905. gadā Latvijas teritorijā notiekošajos procesos, un raksta mērķis ir sniegt ieskatu par abu šo minoritāšu dalību tajos.

Lietuvieši

Revolūcijas laikā lietuvieši aktīvi piedalījās sociāldemokrātu kustībā. 19. gadsimta beigās latviešu sociāldemokrātu kustībā aktīvi iesaistījās daudzi Rīgā dzīvojošie lietuvieši – brāļi Antons un Aleksandrs Janāviči, Jons Andrušaitis, Osips Girjuts,

Osips Laburs, viens no vēlāk ievērojamākajiem lietuviešu komunistiem Prans Eidukevičs un citi. 1902.–1903. gadā Iļģuciemā darbojās neliela Lietuvas Sociāldemokrātiskās partijas (LSDP) grupa, ko organizēja dzirnavu strādnieks, viens no Lietuviešu palīdzības biedrības dibinātājiem Antans Zabūrs, Kiprs Bielinis u.c., 1904. gadā izveidojās šīs partijas Rīgas organizācija, kas sastāvēja no 10 grupām ar apmēram 100 biedriem un ko vadīja K. Bielinis. Organizācija Rīgā saņēma lietuviešu sociālistisko literatūru, K. Bielinis tulkoja no latviešu uz lietuviešu valodu Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) uzsaukumus, kā arī bieži uzstājās LSDSP Rīgas organizācijas sasauktajās lietuviešu strādnieku sapulcēs. 1904. gadā Rīgas lietuviešu skolnieku pulciņš LSDP vārdā ar hektogrāfu iespieda un strādnieku vidū izplatīja revolucionāras dziesmas lietuviešu valodā. 1905. gada sākumā organizācijā bija 150, bet revolūcijas uzplūdu laikā un vēl arī 1906.–1907. gadā – apmēram 500 biedru, kuri bija apvienojušies apmēram 30 grupās un kas aktīvi piedalījās revolucionārajos notikumos. Darbojās grupas Jelgavas priekšpilsētā (sešas), Sarkandaugavā (fabrikā "Provodņik"), Aleksandra vārtu rajonā un citur.[2] Lietuviešu sociāldemokrāti izplatīja skrejlapas strādnieku vidū, organizēja mītiņus, kas parasti norisējuši bez "ekscesiem", un tajos nav pārkāpta sabiedriskā kārtība, kopumā atbalstot latviešu sociāldemokrātu šajā laikā izvirzītos politiskos lozungus. Daudzus Rīgas lietuviešu sociāldemokrātus apcietināja, pēc kara tiesu sprieduma sodīja ar nāvi, ieslodzīja cietumos un izsūtīja (strādnieks Jons Buržinsks, K. Bielinis u.c.). Daudzi bija spiesti emigrēt uz ASV. Lietuviešu sociāldemokrātu ietekmi Rīgā, cita starpā, noteica apstāklis, ka pilsētā dažādos ceļos nonāca liels skaits kreisi noskaņotu lietuviešu. Jau 20. gadsimta sākumā policijas uzraudzībā atradās daudzi Rīgā dzīvojošie lietuviešu strādnieki, kā Juzefs Iļgūns, Jons Čepaitis un citi. Turklāt Rīgā uz dzīvi apmetās lietuvieši, kuriem politiskās darbības dēļ bija aizliegts dzīvot Kauņas un citās poļu un lietuviešu apdzīvotajās guberņās, piemēram, Antons Jurgeļonis, Prans Čips, kuri Rīgā dzīvoja no 1902. gada, kā arī citi.[3] Naktī uz 1903. gada 1. maiju Rīgā, Maskavas priekšpilsētā un ostas rajonā, bija izplatītas Viļņā tipogrāfiski iespiestas "noziedzīga satura" skrejlapas ar LSDP Centrālās Komitejas uzsaukuma tekstu, aicinot atzīmēt šo dienu un cīnīties par astoņu stundu darbadienas ieviešanu. Vidzemes guberņas žandarmērijas pārvalde konfiscēja 21 skrejlapas eksemplāru un ievadīja izmeklēšanu, taču rezultātu trūkuma dēļ jūnijā bija spiesta lietu slēgt.[4]

1905. gada oktobrī Rīgas Federatīvajā komitejā, kas vadīja revolucionāro kustību pilsētā, līdz ar igauņu un vācu sociāldemokrātu pārstāvjiem iekļāva Lietuvas Sociāldemokrātiskās partijas biedru[5] Rīgas apgabaltiesas Civillietu nodaļas tiesamata kandidātu Kazimiru Venclausku,[6] kurš 1898. gadā bija beidzis Liepājas pilsētas ģimnāziju un 1903. gadā Tērbatas universitāti. Viņš pārņēma Lietuvas Sociāldemokrātiskās partijas Rīgas organizācijas vadību pēc Kipra Bieliņa došanās

uz Lietuvu.[7] 1905. gada novembrī uz Lielo Viļņas Seimu Rīga deleģēja K. Venclausku un strādnieku J. Šaudinu no sociāldemokrātiem, inženieri Antanu Macijausku[8] no Lietuviešu palīdzības biedrības, kā arī studentu Jozu Šimoļūnu no nesen izveidotās un vēl nereģistrētās Rīgas Politehniskā institūta lietuviešu studentu biedrības *"Viltis"* ("Cerība"). Uz Seimu bija deleģēti arī lietuvieši no Liepājas un Jelgavas.[9] Lielajās demonstrācijās Rīgā, Grīziņkalnā, parādījās karogi, ko rotāja lozungs lietuviešu valodā "Lai dzīvo brīva Lietuva!".[10] Šajos mītiņos bieži izskanēja Rīgas Federatīvās komitejas lietuviešu pārstāvju teiktās runas lietuviešu valodā (pēc K. Bieliņa atmiņām, neraugoties uz ieņemamo amatu, tās nav baidījies teikt arī K. Venclausks[11]). 1905. gada beigās Rīgā lietuviešu sociāldemokrātu pulciņos bija apmēram 500 biedru. Lietuvieši kopā ar latviešu, ebreju Bunda, igauņu un vācu pārstāvjiem aktīvi piedalījās Rīgas Federatīvās komitejas darbā līdz pat tās darbības beigām. 1905. gada 24. decembrī Rīgā notika visu šo tautu pulciņu pārstāvju sapulce, kurā piedalījās ap 800 pārstāvju. Lietuvieši aktīvi iesaistījās arī komitejas 25.–29. decembrī organizētajā ģenerālstreikā.[12] Revolūcijas dalībnieks, viens no vēlākajiem LSDSP līderiem Fēlikss Cielēns, vēlāk atcerējās, ka 1905. gada 21. oktobrī Grīziņkalnā notikušajā mītiņā, kurā kopumā piedalījās ap 150 000 dalībnieku, no 40 tribīnēm runāts arī ebreju, krievu, lietuviešu, poļu un igauņu valodā.[13] 1905. gadā izveidojās lietuviešu sociāldemokrātu grupas Liepājā un Jelgavā.[14]

Kā minēts, lietuvieši jau no revolūcijas sākuma bija starp aktīvākajiem tās dalībniekiem. Daudzi no viņiem bija LSDSP biedri. Jādomā, ka lietuviete bija 16 gadu vecā Eikerta fabrikas strādniece un LSDSP biedre Anna Jankovska no Panevēžas apriņķa, kuru nošāva 13. janvāra demonstrācijā Daugavmalā. Vairāki lietuvieši darbojās LSDSP Žagares pulciņā Kauņas guberņā, piemēram, Josifs Kveders, kurš tika apcietināts 1907. gadā un pēc gada nomira Šauļu cietumā. Rīgas dzelzceļa darbnīcu strādnieks 1885. gadā Zarasu apriņķī dzimušais Kazimirs Šimkuns, Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas biedrs no 1904. gada, saskaņā ar savu biedru lēmumu 1906. gada 7. februārī izpildīja nāvessodu spiegam, bet pēc tam 17. februārī kopā ar latviešu revolucionāriem piedalījās uzbrukumā Felzera fabrikas kantorim, partijas vajadzībām ekspropriējot vairāk nekā 8000 rubļu. K. Šimkunu arestēja, un kara tiesa viņam piesprieda nāvessodu, ko izpildīja 1907. gada 18. aprīlī Rīgā. Savukārt Panevēžas apriņķī dzimušais un Bauskas pilsētas skolu beigušais Povils Biļevičs strādāja par pagasta rakstveža palīgu un 1905. gadā iestājās LSDSP, tika ievēlēts par rīcības komitejas locekli Rundāles pagastā, bet vēlāk Rīgā, ar segvārdu "Dumbris" piedalījās skrejlapu iespiešanā, strādājot tipogrāfijā līdz savam arestam 1906. gada novembrī.[15]

1905. gada augusta beigās liepājnieks slepenās policijas uzraudzībā esošais 45 gadus vecais Telšu apriņķa zemnieks Staņislavs Rupšis, žandarmērijas izpratnē "pazīstams kontrabandists", kuru 1895. gadā pieķēra "noziedzīgu izde-

vumu" uzglabāšanā, bet 1903. gadā – "noziedzīgu izdevumu izplatīšanā lietuviešu valodā", no Vācijas cauri Lietuvai uz Liepāju atveda ieroču un munīcijas kravu – 45 šautenes, 45 durkļus un trīs kastes patronu. Sadarbībā ar trim citiem Liepājas lietuviešiem – Kazimiru Remeiko, viņas civilvīru Konstantīnu Žaļimu un Jozepu Poruti – viņi noslēpa ieročus kā "dārzeņus" kroga īpašnieka latvieša Jāņa Rupeika nama kūtī Lāzara ielā. Taču 2. septembrī divi citi lietuvieši – šī nama sētniece Lūcija Franckeviča un viņas vīrs ostas strādnieks Antans – paziņoja par slēptuvi žandarmērijai. To atklāja un visus iesaistītos, izņemot S. Rupši, apcietināja (S. Rupši apcietināja tikai novembrī Lietuvā un atveda uz Liepāju). Turklāt K. Remeiko dzīvoklī atrada revolveri ar patronām. Abi ziņotāji tajā pašā rudenī bija spiesti bēgt no Liepājas, jo viņiem pastāvīgi izteica draudus. Decembrī S. Rupša lietu nodeva tiesai.[16]

Tāpat kā starp citu tautību pārstāvjiem, arī lietuviešu vidū bija tādi, kas dažādu apstākļu dēļ revolūcijas laikā atradās tās ienaidnieku pusē. Gadsimtu mijā un 20. gadsimta pirmajos gados policijā par gorodovojiem un uzraugiem dienošo lietuviešu skaits, kas arī pirms tam bija samērā liels,[17] pieauga īpaši. Piemēram, Rīgas Pēterburgas daļas 3. policijas iecirkņa policistu reģistrācijas grāmatā starp fiksētajām personām apmēram trešā daļa ir Kauņas guberņas zemnieki, kuru lielākajai daļai ir lietuvisks vārds un uzvārds – Jakubs Aboļuns, Kazimirs Krikčuns, Mikols Vitkuns, Jons Tarbuns, Jons Mataitis un daudzi citi.[18] Jau 1904. gada 11. aprīlī pie Sv. Ģertrūdes baznīcas notikušajā demonstrantu un policijas sadursmē vieglus ievainojumus galvā guva četri Pēterburgas daļas 1. iecirkņa policisti, arī lietuvieši, Jons Šimens, Kazimirs Urbans un Stepans Reivitis.[19] Latviešu sociāldemokrāts F. Cielēns vēlāk atcerējās, ka starp latviešu kaujinieku 1905. gada 11. decembrī Zasulaukā sagūstītajiem un nošautajiem trīs policistiem viens bijis lietuvietis. Pirms nāves viņš esot lūdzis sevi apžēlot, jo ir "nabaga leitis, kas pelna savu dienišķo maizi policijā", lai uzturētu sievu un četrus mazus bērnus.[20] Līdzīga situācija bija arī Liepājā. Piemēram, minētās S. Rupša lietas izmeklēšanā kā liecinieki figurēja arī divi gorodovoji – Staņislavs Kočks un Vladislavs Verbickis, no kuriem vismaz pirmais noteikti bija lietuvietis.[21] Vēlāk Latvijas Republikā 1905. gada revolūcijas dalībnieku biedrības sagatavotajā kartotēkā figurē Rīgas guberņas cietuma (Centrālcietums) sargs Stračuns, kurš spīdzinājis politiskos ieslodzītos, bet 1906. gada sākumā no cietuma izbēgušos un notvertos "kapājis ar zobenu".[22]

Revolucionārie notikumi 1905. gadā ievērojami mainīja lietuviešu vispārējo stāvokli Latvijā. Pēc 1905. gada janvāra[23] un februāra streikiem ievērojami aktivizējās lietuviešu sabiedriskā dzīve Rīgā, ko pat atzīmēja latviešu prese. Lietuviešu biedrības organizēja pašdarbības un atpūtas vakarus, ko apmeklēja arī daudzi poļi, vācieši un pat latvieši.[24]

Martā, izmantojot cara 17. februāra reskriptu, kas atļāva iesniegt petīcijas ar reformu priekšlikumiem, un apsteidzot Lietuvas organizācijas (arī Rīgas Latviešu biedrību, kas līdzīgu, nedaudz mērenāku petīciju iesniedza 29. martā), Rīgas Lietuviešu palīdzības biedrības priekšsēdētājs Povils Žaldoks, valdes un revīzijas komisijas locekļi Ignats Žids, Jozs Janulevičs, Staņislavs Gedraitis un biedrības *"Kankles"* ("Kokle") priekšsēdētājs Kazimirs Vizbars parakstīja un iesniedza caram "Rīgas lietuviešu prasības", kopumā 19 ļoti plaši izvērstu prasību punktu. Petīcijā bija prasīts atcelt visus pastāvošos saimnieciska un politiska rakstura ierobežojumus lietuviešiem tautības vai ticības dēļ ieņemt valsts, pašvaldību un sabiedriskos amatus; ieviest Lietuvā vēlētas visu līmeņu varas iestādes; ieviest skolotāju vēlēšanas; neļaut varas iestādēs strādāt personām, kas nezina lietuviešu valodu; atļaut lietot lietuviešu valodu visa līmeņa skolās, ieviest to administrācijas sarakstē un citur (arī uz ceļa zīmēm utt.). 1905. gada 24. aprīlī Rīgas Latviešu biedrība un Rīgas lietuviešu palīdzības biedrība Rīgā svinīgi un plaši atzīmēja lietuviešu drukas aizlieguma atcelšanas pirmo gadadienu.[25]

1905. gada martā K. Vizbaram netika dota atļauja izdot dienas avīzi *"Rygos žinios"* ("Rīgas ziņas"), jo, kaut arī gubernators pret to principiāli neiebilda, nebija cenzora, kas saprastu lietuviešu valodu.[26] Rīgas lietuvieši 1904.–1907. gadā ļoti aktīvi abonēja lietuviešu pirmo dienas avīzi *"Vilniaus žinios"* ("Viļņas ziņas"), piedaloties arī tās veidošanā un iesūtot korespondences un rakstus.[27] Lietuviešu sociāldemokrāti K. Venclauska vadībā Rīgā 1905. gada beigās un 1906. gada sākumā aizsāka lietuviešu preses izdošanu Latvijā, izlaižot trīs nelielā politiskā laikraksta *"Pirmyn"* ("Uz priekšu") numurus (tā formāts bija tikai ceturtā daļa parastā avīzes lapas lieluma).[28] K. Venclausks panāca Hempeļa spiestuves īpašnieka piekrišanu izdot laikrakstu, nosaucot savu amatu (Rīgas apgabaltiesas amata kandidāts) un paziņojot, ka viņš personiski atbildēs par katru laikraksta numuru.[29]

Jau 1905. gada februārī Rīgas Lietuviešu palīdzības biedrības pilnsapulce nolēma savos statūtos ierakstīt, ka organizācijai, kurai šajā laikā bija 502 biedri,[30] ir tiesības uzturēt skolas, lasītavas un patversmes.[31] Savukārt 1905. gada decembrī pēc delegātu atgriešanās Rīgā no Lielā Viļņas Seima tika izveidota lietuviešu izglītības biedrības organizācijas komiteja,[32] bet 1906. gada aprīlī – reģistrēta biedrība *"Žvaigžde"* ("Zvaigzne"). Viens no galvenajiem tās izveides iniciatoriem bija Rīgas apgabaltiesā strādājošais sociāldemokrāts K. Venclausks. Tā kļuva par otru lielāko lietuviešu organizāciju pilsētā aiz Lietuviešu palīdzības biedrības (1906. gada maijā – 75, 1909. gadā – 650 biedru). 1906. gada rudenī Rīgā tā nodibināja trīs lietuviešu sākumskolas – Pērnavas ielā Grīziņkalnā, Patversmes ielā Sarkandaugavā un Šimoļunu privātmājā Bišumuižā, bet 1907. gada rudenī vēl divas – Kalnciema ielā Āgenskalnā un Sadovņikova ielā Maskavas priekšpilsētā. Skolēnu skaits no 125 cilvēkiem 1906. gadā pieauga līdz 509 1913./14. mācību

gadā. Turklāt biedrībā aktīvi darbojās lietuviešu sociāldemokrāti – K. Venclausks līdz savai aizbraukšanai no Rīgas 1908. gadā un K. Bielinis līdz arestam 1907. gadā, kuri strādāja arī par skolotājiem.[33]

Poļi

Rīgā un Liepājā bija samērā daudz poļu tautības strādnieku, kuri aktīvi piedalījās revolūcijas notikumos. Turklāt Krievijas varas iestādes nevilšus bija veicinājušas šādu stāvokli, izvēloties Rīgu par vienu no vietām, uz kurieni izsūtīt nemierīgākos strādniekus no Polijas guberņām. Piemēram, 1901. gadā par streika organizēšanu fabrikā uz Rīgu izsūtīja Kindlera fabrikas deviņus strādniekus no Pabjaņices Pjotrkovas guberņā, kurus šeit pakļāva policijas uzraudzībai. Vēl 1904. gada decembrī Pabjaņices policijmeistars (policijas priekšnieks) lūdza ziņas par viņu uzvedību.[34]

Vairāki poļi piedalījās revolūcijas notikumos, būdami LSDSP un Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (KSDSP) biedri. Ievērojamākais bija fabrikas "Provodņiks" atslēdznieks Ludvigs Borovskis, kurš jau 1903. gadā bija iestājies KSDSP, ar segvārdu "Pans". 1905. gadā viņš kopā ar latviešu sociāldemokrātiem kaujinieku grupas sastāvā piedalījās pārgalvīgajā J. Lāča un J. Šlesera atbrīvošanā no Rīgas Centrālcietuma. 1906. gadā L. Borovski apcietināja, bet 1907. gadā – notiesāja ar 15 gadiem katorgā (miris 1916. gadā Vologdas cietumā). Kauņas guberņā muižnieka ģimenē dzimušais Antons Narkēvičs (viņa tēvs vēlāk Rīgā nomāja dārzus un vēlējās, lai dēls kļūtu par mācītāju), jau mācoties Rīgas reālskolā, iesaistījās skolnieku zinātniskā pulciņā. Pabeidzis skolu 1905. gadā, viņš kādu laiku strādāja par mājskolotāju Janopolē pie Jēkabmiesta, bet 1906. gada pavasarī ar svešu vārdu atgriezās Rīgā un iestājās LSDSP kaujinieku grupā (segvārds "Blinga" un "Āķis"). 1906. gada 22. septembrī A. Narkēvičs piedalījās gorodovoja nošaušanā uz Jelgavas šosejas, bet 23. septembrī aktīvi pretojās policijai savā Torņakalna dzīvoklī, kad tā ieradās viņu arestēt, izšaujot 10 mauzera patronas. Pēc spīdzināšanas policijā šķietami izdarījis pašnāvību 25. septembrī. Savukārt no Lietuvas teritorijas Latvijā ienākušais Līvānu katoļu baznīcas ērģelnieks Staņislavs Horomjanskis 1905. gadā kļuva par vietējās latviešu kaujinieku vienības komandieri, piedaloties uzbrukumā Līvānu miestam, dzelzceļam un varas iestādēm. 1906. gada 2. janvārī S. Horomjanskis, J. Staprāns un K. Saulītis ieradās Asares muižā izlūkos pirms gatavotā uzbrukuma, taču viņus atklāja un arestēja, bet 6. janvārī nošāva.[35] Tieši S. Horomjanskis 1905. gada 6. novembrī Līvānos vadīja 300 cilvēku lielu mītiņu, protestējot pret karastāvokļa ieviešanu Polijas guberņās.[36]

Vienlaikus daudzi poļi dienēja slepenpolicijā un policijā, tieši piedaloties cīņā pret revolucionāriem. Bruņotā sadursmē ar revolucionāriem tika nogalināts poļu tautības slepenpolicists Bando.[37]

Kāda bija Latvijas poļu muižniecības nostāja revolūcijas laikā? Poļu historiogrāfijā un avotos netieši ir pausts viedoklis, ka Rīgā dzīvojošie poļu muižnieki pret revolucionāro kustību izturējušies vismaz ar simpātijām. Piemēram, Latgales poļu lielmuižnieks Juzefs Manteifels-Scēge *(Manteuffel-Szoege)*, kurš pēc Tērbatas universitātes beigšanas 1902. gadā strādāja par ārstu Rīgā, 1905. gada revolūcijas laikā slepus operēja sadursmēs ar policiju un karaspēku ievainotos "strādniekus", respektīvi, kaujiniekus. Šķiet, tas izglāba viņam dzīvību padomju varas laikā 1919. gadā, kad viņu Rīgā apcietināja, bet kāds bijušais pacients J. Manteifelu atpazina[38] (arī viens no ievainotajiem 13. janvāra demonstrācijas apšaušanas upuriem – students Konstantīns Pečurkins – bija nogādāts uz J. Manteifela privāto klīniku Dzirnavu ielā, kur mira tajā pašā dienā[39]). Savukārt vēlākais neatkarīgās Polijas iekšlietu ministrs Latgales muižnieks Vladislavs Soltans revolūcijas laikā un pēc tās bija Rīgas katoļu labdarības biedrības valdes priekšsēdētājs un vairāku poļu organizāciju vadošs darbinieks, sabiedrībā plaši pazīstams advokāts, kurš tiesas prāvās darbojās kā apsūdzēto revolucionāru aizstāvis.[40]

Interesanta ir Latgales poļu lielmuižnieku nostāja pret zemniekiem pašā Latgalē revolūcijas laikā. Avotu trūkuma dēļ tā ir nosakāma vispārīgi, galvenokārt izdarot secinājumus no dažiem zināmiem faktiem un no poļu muižniecības vēstures kopumā. Pēc pēdējās sacelšanās apspiešanas 1863. gadā, būdami pakļauti Krievijas varas iestāžu represijām un dažādiem ierobežojumiem, poļu muižnieki Latgalē tomēr lielā mērā prata nosargāt savu ļoti ietekmīgo saimniecisko stāvokli un 19. gadsimta beigās pat uzsāka organizatorisku darbību, kopā ar citu tautību Latgales muižniekiem darbojoties Vitebskas guberņas lauksaimniecības biedrībā un Rēzeknes apriņķa lauksaimniecības biedrībā. Ir zināms, ka jau 1905. gada janvārī Višķu pagasta zemnieki uzsāka patvarīgu grāfam Plāteram-Zībergam piederošā Ambeļmuižas meža izciršanu. Šādas patvarības turpinājās arī vēlāk, pakāpeniski apņemot citu muižnieku, to skaitā poļu īpašumus un postot muižas. 1905. gada 7. februārī Daugavpils apriņķa poļu muižnieki Reuts, Beņislavskis, Mols un citi rakstīja Vitebskas gubernatoram par zemnieku smago stāvokli, patiesīgi atspoguļojot tā smagumu: "Visa tauta cieš badu." No otras puses, cara varas iestādes vēsturisku iemeslu dēļ visu vainu par zemnieku nemieriem centās uzvelt tieši poļu muižniekiem. Piemēram, guberņas žandarmērijas pārvalde rakstīja: "Muižnieku nicinošā, nekaunīgā, reizēm cietsirdīgā izturēšanās pret zemniekiem, bezzemnieku zvēriskā ekspluatācija un viņu vajadzību pilnīga ignorēšana, atteikšanās pār-

dot malku – tas viss radījis zemnieku naidu pret muižniekiem." Necilvēciskās rīcības ilustrēšanai bija minēti vairāki poļu muižnieki – grāfs Plāters-Zībergs un Reuts. 1905. gada novembrī Līksnas pagasta zemnieki pat uzbruka Plātera-Zīberga muižai, un tās aizsardzībai bija izsaukta dragūnu vienība, bet grāfi Mihals un Gustavs Plāteri 29. novembrī lūdza impērijas iekšlietu ministram atsūtīt uz Latgali papildu karaspēku.[41]

Skaidrs, ka poļu muižniecības politiskā nostāja lielā mērā bija atkarīga no vēsturiskajām attiecībām ar Krievijas valsti, un tās bija neuzticības un pat naidīguma pilnas. Turklāt revolūcijai pašā Polijā bija izteikts nacionālās atbrīvošanas kustības raksturs. Tādēļ šīs Latvijas iedzīvotāju daļas attieksmē bija skaidri saskatāmas gan simpātijas pret tautas kustību (ja vien tā nekļūs par anarhiju), gan bažas par savu īpašumu (sevišķi Latgalē), kas kritiskās situācijās varēja izraisīt naidīgu rīcību pret "nemieru cēlājiem".

Līdzīga piesardzīga – daļēji simpatizējoša, daļēji atturīga – attieksme bija arī Rīgas Politehniskā institūta (Politehnikums) 19. gs. 70. gadu beigās un 80. gadu sākumā izveidotajās poļu studentu korporācijās *"Arconia"* un *"Veletia"*, kaut revolūcijas iespaidā tās mainīja savu attieksmi pret politiskajiem procesiem un pat biedru iesaistīšanos tajos, kas pirms tam bija oficiāli liegts. Abas korporācijas lielā mērā sastāvēja no muižnieku un pilsētu rūpnieku ģimeņu dēliem. Sākoties Krievijas revolūcijai 1905. gadā, nemieri notika arī institūtā. Rudenī institūtu uz laiku līdz 1906. gada martam slēdza, taču Rīgā no savas dzīvesvietas ieradās tikai nedaudzi poļu studenti, piemēram, no korporācijas *"Arconia"* šajā laikā Rīgā ieradās tikai 13 biedru. Vēl 1905. gada novembrī pat konservatīvās *"Arconia"* biedru vairākums atbalstīja lēmumu atteikties no solījuma pieprasīšanas kandidātiem nepiedalīties politiskās organizācijās. 1906. gada oktobrī abas poļu korporācijas kopā ar vēl trijām – latviešu "Seloniju", krievu *"Fraternitas Arctica"* un igauņu *"Vironia"* – nepievienojās visām trijām vāciešu korporācijām, kas korporāciju Šaržeto konventā mēģināja panākt aizliegumu korporāciju locekļiem piedalīties nelegālā politiskā darbībā. Sašutušie vācieši atstāja sēdes zāli, taču palikušās nevācu korporācijas vienbalsīgi izlēma uzskatīt vācu korporācijas par izslēgtām no Šaržeto konventa. Tiesa, jau 1907. gada februārī vācu korporācijas iesniedza lūgumu par atpakaļuzņemšanu, un tieši poļu *"Arconia"* centās mīkstināt pārējo nostāju par varbūtēja soda piespriešanu vācu korporācijām. Tomēr arī *"Arconia"* un *"Veletia"* statūti tika mainīti, pirmām kārtām nodēvējot tās par nacionālām organizācijām, kā arī atļaujot biedriem politiska rakstura darbību.[42]

Līdzīgā veidā 1905. gada revolūcijas notikumi ievērojami mainīja poļu sabiedrisko dzīvi Rīgā un Liepājā. Laiks, kad poļu biedrība *"Auszra"*, būdama ietekmīgākā poļu organizācija, lielā mērā noteica poļu sabiedriskās dzīves tecējumu,

pakāpeniski tuvojās nobeigumam. Revolucionārajā kustībā aktīvi iesaistījās rūpniecības uzņēmumos strādājošie poļu strādnieki, taču atšķirībā no lietuviešiem viņi neizveidoja savas politiska un nacionāla rakstura organizācijas. Ņemot vērā poļu tautas vēsturiskās attiecības ar Krievijas impēriju, arī poļu muižniecībā un inteliģencē politiskais noskaņojums revolūcijas laikā bija dažāds.

Raksturīgi bija biedrībā *"Auszra"* revolūcijas laikā notiekošie procesi. Jau 1905. gada janvārī valde nolēma pasūtīt arī vienu lietuviešu avīzi (oktobrī gan tā aprobežojās ar poļu laikraksta *"Kurjer Litewski"* abonēšanu, decembrī lietuviešu avīzes pasūtīšanu atliekot uz nenoteiktu laiku). 1905. gada oktobrī organizācijas sapulcē bija nolasīts referāts par sieviešu vienlīdzību un tās dalībnieki sprieda par "tīri zinātniska rakstura sapulču rīkošanu bez aģitācijas nolūkiem". Vienlaikus ar poļu grāmatu un laikrakstu nosūtīšanu Krievijas–Japānas kara kaujās ievainotajiem poļu tautības Krievijas armijas karavīriem oktobrī kopsapulce nolēma rīkot "zinātniskas sapulces" katru otro svētdienu, ar noteikumu, ka tajās jāvalda nevis "sociālistiskam", bet "nacionāli demokrātiskam" noskaņojumam un nav pieļaujama "politiska propaganda". Sarīkojumi kļuva izteikti nacionāli, organizācijas kora repertuārā bija iekļautas nacionāli patriotiskas dziesmas, sabiedrības telpas piešķirtas jaunizveidotās poļu Sieviešu vienlīdzības komitejas sēdēm, 1906. gada janvārī valde noteica, ka turpmāk arī kases grāmatas jāraksta poļu, nevis krievu valodā.[43]

Tāpat kā lietuviešiem, arī poļiem radās līdz šim oficiāli liegtā iespēja dibināt savas izglītības iestādes. 1905. gada decembrī izveidoja Rīgas poļu skolu organizācijas komiteju, kurā ietilpa pārstāvji no visām poļu organizācijām pilsētā. 1906. gada maijā varas iestādes reģistrēja poļu izglītības biedrību *"Oświata"* ("Izglītība"),[44] kas turpmākajos gados Rīgā organizēja vairāku poļu pamatskolu darbu. Interesanti, ka pamatskola Maskavas ielā 179 atradās vienās telpās ar lietuviešu biedrības *"Žvaigžde"* skolu un abu tautību bērni mācījās maiņās.[45] Vladislava Ļihtaroviča vadītajā biedrībā sākotnēji bija tikai 200, bet 1907. gadā – jau 1795 biedri, un tā uzturēja trīs pamatskolas, divas patversmes un četrus pašizglītošanās pulciņus. Organizācijas valdē un revīzijas komisijā darbojās mācītājs Mihals Dukaļskis, advokāts V. Soltans, skolas īpašniece Anna Jastšembska un citi.[46] Revolūcija galu galā deva iespēju 1908. gadā pārveidot divas privātas meiteņu pansijas par poļu meiteņu ģimnāzijām.

Saskaņā ar vairāku tolaik Rīgā dzīvojošu poļu atmiņām 1905. gadā katoļu Sāpju Dievmātes baznīcā ar poļu un lietuviešu tautības mācītāju atbalstu bija organizēti slepeni izglītības kursi abu tautību strādniekiem–analfabētiem. Apmācība notikusi pēc dievkalpojuma vairāku stundu garumā. Sākumā to vadījuši vietējās poļu inteliģences pārstāvji, pēc tam darbā iesaistījušies arī lietuviešu inteliģenti, līdz ar ko ievērojami samazinājusies poļu grupa.[47]

1905. gada cara manifests arī Latgales poļiem deva iespēju piedalīties jaunizveidotās Valsts domes darbā. Tā I Valsts domē bija ievēlēts Latgales muižnieks B. Šahno un jau minētais Rīgā dzīvojošais advokāts V. Soltans, bet II Valsts domē Latgales poļus pārstāvēja L. Dimša un L. Beņislavskis, kuri domē darbojās kopīgajā poļu pārstāvju grupā.[48]

Secinājumi

Poļus un lietuviešus 20. gadsimta sākumā Latvijā saistīja ļoti daudz kas kopīgs, un atsevišķos gadījumos ir pat grūti konstatēt atsevišķu personu nacionālo piederību poļiem vai lietuviešiem, ko noteica abu tautu kopējā sarežģītā vēsture. Tomēr 19. gadsimta beigās lietuviešu nacionālā pašapziņa bija sasniegusi līmeni, kad skaidri iezīmējās lietuviešu inteliģences un apzinīgākās tautas daļas izpratne par savu piederību pilnīgi atšķirīgai tautai nekā poļi (revolūcijas laikā šis apstāklis uzskatāmi izpaudās kā lietuviešu nacionālā rakstura prasību sastāvdaļa). Arī poļu nacionālās pašapziņas līmenis bija iegājis citā – no 19. gadsimtam raksturīgās muižnieku cīņas par savas valsts atjaunošanu – kvalitātē, kas tagad aptvēra visu tautu. Minētais spilgti izpaudās arī 1905. gada revolūcijā Polijā un Lietuvā. Ieskats Latvijas lietuviešu un poļu sociāli politiskajās aktivitātēs 1905. gada revolūcijas laikā ļauj secināt, ka revolūcija aptvēra visas reģionā dzīvojošās tautas, turklāt nekrievu – arī latviešu, igauņu un somu – tautās bija ārkārtīgi spēcīga nacionālās atbrīvošanas tendence. Turklāt Latvijā dzīvojošie lietuvieši savās prasībās pat apsteidza Lietuvas lietuviešus (poļiem revolūcijas centrs izteikti atradās pašā Polijā), ko noteica Latvijas pilsētās, pirmkārt Rīgā un Liepājā, pastāvošā labvēlīgā vide strādnieku un citu sabiedrības slāņu sociāli politiskās apziņas attīstībai. Kopumā jākonstatē, ka poļu un lietuviešu minoritātes darbībā Latvijā 1905. gada revolūcijas laikā bija vairākas kopīgas iezīmes:

1) abu minoritāšu pārstāvji, sevišķi Rīgā un citos rūpnieciski attīstītajos centros, aktīvi iesaistījās revolūcijas norisēs un notikumos;

2) lietuvieši un poļi bija gan starp aktīvajiem revolucionāriem, gan līdzjutējiem, pasīvajiem atbalstītājiem, gan starp revolūcijas pretiniekiem, taču atrašanos pēdējo skaitā galvenokārt noteica apstākļi, piemēram, dienests policijā vai armijā;

3) abu Latvijā dzīvojošo tautu pārstāvji pēc revolūcijas ieguva daudz plašākas nacionāla rakstura darbības iespējas, kas izpaudās pirmkārt Rīgā, Liepājā un Jelgavā, nedaudz mazāk – arī Latgalē. Savukārt tas ievērojami veicināja un atviegloja nacionālās pašapziņas pieaugumu tautās, tādējādi veicinot nacionālu valstu izveidi (poļu gadījumā – atjaunošanu) 1918. gadā.

Starp abām nacionālajām grupām bija arī atšķirības, ko noteica abu tautu ģeopolitiskā situācija – revolūcija ļoti aktīvi norisa pašā Polijā, un Latvija poļu revolucionāru uztverē bija perifērija nacionālajā un sociālajā ziņā, savukārt lietuviešiem tā bija kaimiņos esoša teritorija, kuras sociālais līmenis bija ievērojami augstāks nekā Lietuvā, tātad izdevīga darbības vieta revolūcijas mērķu sasniegšanai – un atšķirīgais sociālais sastāvs – ievērojams muižnieku īpatsvars poļiem un gandrīz tikai zemnieki, strādnieki un kalpotāji lietuviešiem. Tomēr kopumā jāsecina, ka Latvijas teritorijā dzīvojošie lietuvieši un poļi aktīvi piedalījās 1905. gada revolūcijas norisēs un tādējādi deva ieguldījumu cīņā par sociālo taisnīgumu un nacionālo atbrīvošanos gan savā dzimtenē, gan Latvijā.

Atsauces un piezīmes

[1] Sīkāk sk.: *Jēkabsons Ē.* Poļi Latvijā. – R., 1996. – 16., 17. lpp.; *Jēkabsons Ē.* Lietuvieši Latvijā. – R., 2003. – 11.–13. lpp.; Статистический сборник Рижскаго городского управления. – Ч. 1. – Рига, 1909. – 355 с.

[2] *Bielinis K.* Dienojant. Spaudos draudimo laiku atsiminas. – New York, 1958. – P. 331–348.

[3] Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 51. f. (Rīgas pilsētas policijas pārvalde), 1. apr., 6586., 25 848., 25 847., 26 850., 26 441. l.

[4] Turpat, 4568. f. (Vidzemes guberņas žandarmērijas pārvalde), 1. apr., 112. l., 1.–9. lp.

[5] *Švābe A.* Latvijas vēsture, 1800–1914. – Upsala, 1958. – 592. lpp.; *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas 50 gadi, 1904–1954. – Stokholma, 1954. – 74. lpp.

[6] Lietuviu enciklopedija. – T. 33. – Boston, 1965. – P. 343; *Nekrašius J.* Jis buvo advokatas: Kazimiero Venclauskio profesine veikla // Kazimieras Venclauskis. – Šiauliai, 2000. – P. 17. 1908. gada pavasarī K. Venclausks pārcēlās no Rīgas uz Šauļiem, kur dzīvoja līdz savai nāvei 1940. gada februārī.

[7] *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas 50 gadi. – 74. lpp. K. Bielinis atgriezās Rīgā 1906. gadā.

[8] A. Macijausks 1902. gadā pārcēlās uz Rīgu no Pēterburgas, kur 1900. gadā izdeva "Latviešu un lietuviešu zemju karti" ar latīņu burtiem rakstītiem vietu nosaukumiem. Lietuviešu preses aizlieguma apstākļos tas izraisīja varas iestāžu represijas un sarežģītus tiesas procesus. Sk.: *Merkys V.* Knygnešiu laikai. – Vilnius, 1994. – P. 178–182.

[9] LVVA, 2807. f. (Rīgas Lietuviešu palīdzības biedrība), 1. apr., 4. l., 47., 48. lp.; *Motieka E.* Dydisis Vilniaus Seimas // Lietuviu atgimimo studijos. – T. 11. – Vilnius, 1996. – P. 118, 120, 126, 168.

[10] *Livonijos Augustinis.* Ryga // Vilniaus žinios. – 1905. – 20 lapkr.

[11] *Bielinis K.* Drg. Kazimiero Venclauskio atminimui // Kazimieras Venclauskis. – Šiauliai, 2000. – P. 121.

[12] *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas 50 gadi. – 74., 90., 91. lpp.

[13] *Cielēns F.* Laikmetu maiņā. Atmiņas un atziņas. – 1. grām. – R., 1997. – 149. lpp.

[14] *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas 50 gadi. – 74. lpp.

[15] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 1. d.: 1905.–1907. gada revolūcija. – R., 1976. – 107., 145. lpp.; Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 2. d.: 1905.–1907. gada revolūcija. – R., 1980. – 87. lpp.; Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 3. d.: 1905.–1907. gada revolūcija. – R., 1983. – 268. lpp.

[16] LVVA, 4569. f. (Kurzemes guberņas žandarmērijas pārvalde), 7. apr., 238. l., 1.–138. lp.
[17] LVVA ir saglabājušās daudzu lietuviešu izcelsmes 19. gs. 90. gadu un 20. gadsimta sākuma Rīgas policistu dienesta lietas. Piemēram, Jelgavas ģimnāzijas 1889. gada absolventa Jonišķu apkārtnes zemnieka Bartlomeja Gabra (dienēja 1890.–1892. g., vēlāk pārcelts uz Maskavas policiju), Marcina Švedra (1891.–1899. g.), Aleksandra Svila, Prana Gudelaiša, Kazimira Vaļūna, Petra Žemaiša, Aleksandra Šerkšņa, Jona Jozenasa, Leona Vismonta u.c. dienesta lietas. Sk.: LVVA, 51. f., 1. apr., 11 485., 11 522., 11 482., 11 486., 11 487., 12 302., 12 303., 12 338., 12 342. l.
[18] Turpat, 7. apr., 64. l.
[19] Turpat, 1. apr., 26 913. l., 8. lp.
[20] *Cielēns F.* Laikmetu maiņā. – 184. lpp.
[21] LVVA, 4569. f., 7. apr., 238. l., 108. lp.
[22] Turpat, 5570. f. (biedrība "Piektais gads"), 1. apr., 184. l., 281. lp.
[23] Rakstā lietoti datumi pēc šajā laika posmā Krievijā valdošā vecā stila.
[24] Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 2. marts.
[25] Vilniaus žinios. – 1905. – 22 kovo. – 16 bal.
[26] LVVA, 3. f. (Vidzemes gubernatora kanceleja), 1. apr., 17 437. l., 1.–5. lp.
[27] Vilniaus žinios. – 1905. – 29 kovo; 1906. – 14 rugs. Šis laikraksts ievietoja Rīgas grāmatu veikala īpašnieka A. Macijauska rakstus par lietuviešu kultūras jautājumiem (sk., piemēram, 1906. – 29 gruod).
[28] *Grigaitis-Grigaliūnas J.* Atsimininimai... // Naujienos. – 1954. – 17 geg.
[29] *Bielinis K.* Drg. Kazimiero Venclauskio atminimui. – P. 122.
[30] LVVA, 3. f., 5. apr., 2292. l., 1.–6. lp. (Lietuviešu palīdzības biedrības biedru saraksts).
[31] Turpat, 2807. f., 1. apr., 4. l., 37. lp.; Vilniaus žinios. – 1905. – 30 rugs.
[32] Vilniaus žinios. – 1906. – 8 saus.
[33] *Bielinis K.* Drg. Kazimiero Venclauskio atminimui. – P. 122, 123.
[34] LVVA, 51. f., 1. apr., 25 560. l., b. p.; 25 561. l., 1.–4. lp.
[35] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 2. d. – 54., 55., 94., 95., 279., 280. lpp.
[36] *Babris J.* 1905.–1907. gada revolūcija Latgalē. – R., 1960. – 115. lpp.
[37] *Dāvs.* Slepenpolicista Dāva atmiņas. – R., 1925. – 26. lpp.
[38] Inflanty, Inflanty... Wspomnienia rodzinne zebrał Ryszard Manteuffel-Szoege. – Warszawa, 1991. – S. 265.
[39] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 1. d. – 109. lpp.
[40] Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej / Red. J. Majchrowski. – Warszawa, 1994. – S. 156.
[41] *Babris J.* 1905.–1907. gada revolūcija Latgalē. – 84.–98., 140., 141., 143. lpp.
[42] Księga pamiątkowa "Arkonji": 1879 – 9/V – 1929. – Cz. 1. – Warszawa, 1929. – S. 48.
[43] LVVA, 2840. f. (Rīgas poļu biedrība "Aušra"), 1. apr., 13. l.
[44] Turpat, 1536. f. (Rīgas apgabaltiesa), 1. apr., 234. l., 379. lp.
[45] Turpat, 5605. f. (Poļu izglītības biedrība Latvijā), 1. apr., 5. l., 26. lp.; 2. l., 104. lp.; Vilniaus žinios. – 1907. – 8 rūgpj.
[46] Kraj. – 1906. – Nr. 17. – S. 15; Dziennik Wileński. – 1907. – 3 maj, 15 wrz.
[47] *Miler W.* Wspomnienia z lat 1900–1910 w Rydze // Polska kororacja akademicka Welecja, 1883–1988. – Warszawa, 1989. – S. 86, 87.
[48] Sk.: *Jēkabsons Ē.* Poļi Latvijā. – 18. lpp.

Ēriks Jēkabsons

Litauer und Polen in der Revolution von 1905 in Lettland

Zusammenfassung

Die zwei im vorliegenden Beitrag behandelten nationalen Minderheiten waren im ausgehenden 19. Jahrhundert zu einem wichtigen Bestandteil der Gesellschaft nicht nur in Lettgallen und in den Grenzgebieten des Gouvernements Kaunas, sondern auch in Riga, Libau und Dünaburg geworden. Polnischer Herkunft waren im Jahre 1897 etwa 3,4% der Bevölkerung (insgesamt 65.056; etwa die Hälfte wohnte in Lettgallen, im Kreis Illuxt – 11.380, in Riga – 13.415 und in Libau – 6.015 Menschen). In Riga war der Anteil der Polen prozentual noch höher – etwa 5%. Zahlreiche Polen gehörten dem Adelsstand an; dies war vor allem durch die spezifische Struktur des polnischen Adels bedingt, und zwar durch die sehr hohe Zahl des Kleinadels. In Riga waren beispielsweise ein Drittel und in Libau 56% der polnischen Einwohner adliger Abstammung. Der größte Teil von ihnen stand jedoch auf niedriger sozialer Stufe; unter ihnen gab es sogar Arbeiter, deren Anteil unter den Polen sehr hoch war. Auch in Dünaburg gab es vergleichsweise viele polnische Arbeiter.

1,3% der Bewohner des heutigen lettischen Staatsgebiets waren 1897 Litauer (27.507, von denen 6.458 in Riga wohnten; dies entsprach einem Anteil von 2,3%. Der größte Teil der Litauer wohnte im Grenzgebiet des Gouvernements Kaunas). Die meisten Litauer auf dem Lande waren Bauern, in Städten Arbeiter und in niedrigen Stellungen tätig (Fuhrleute, Lakaien u.ä). In den folgenden Jahren nahm der Anteil der Angehörigen dieser beiden Nationalitäten in Riga und Libau beträchtlich zu. Litauer und Polen beteiligten sich aktiv auch an der Revolution von 1905. Der vorliegende Beitrag soll Einsicht in diese Vorgänge geben.

Am Anfang des 20. Jahrhunderts hatten die in Lettland lebenden Polen und Litauer viel Gemeinsames. In einzelnen Fällen ist es schwierig, die nationale Zugehörigkeit mancher Personen festzustellen. Der Grund dafür ist die verwickelte Geschichte dieser beiden Völker. Am Ende des 19. Jahrhunderts hatte jedoch das nationale Selbstbewusstsein der Litauer eine solche Stufe erreicht, dass der litauischen Intelligenz und dem geistig regen Teil dieses Volkes ihr Unterschied zu den Polen bewußt wurde. Auch das nationale Selbstbewusstsein der Polen hatte eine höhere Stufe erreicht. Die Idee von der Wiederherstellung des polnischen Nationalstaates, für die im 19. Jahrhundert sich nur der Adel einsetzte, wurde Anfang des 20. Jahrhunderts von dem ganzen Volk unterstützt. Dies kam in der Revolution von 1905 in Polen und Litauen deutlich zum Ausdruck.

Einsicht in die sozial-politischen Aktivitäten der in Lettland lebenden Polen und Litauer während der Revolution von 1905 lassen den Schluss zu, dass die Revolution alle Völker dieser Region umfasste, wobei der Drang zur nationalen Befreiung bei den nicht-russischen Völkern besonders stark war. Die Forderungen der in Lettland lebenden Litauer übertrafen dabei die ihrer Landsleute in der ethnischen Heimat (für die Polen war der Gedanke an ihre Heimat als Zentrum der Revolution wichtiger). Der Grund dafür waren die in den Städten Lettlands, vor allem in Riga und Libau, herrschenden günstigen Verhältnisse für die Entwicklung des sozial-politischen Bewusstseins der Arbeiter und anderer Klassen der Gesellschaft.

Die Aktionen der beiden nationalen Minderheiten während der Revolution von 1905 in Lettland weisen mehrere gemeinsame Merkmale auf:

1) Vertreter beider Minoritäten beteiligten sich aktiv – besonders in Riga und in anderen industriell entwickelten Städten – an revolutionären Vorgängen;

2) Litauer und Polen gab es sowohl unter den aktiven Revolutionären und unter denen, die mit der Revolution sympathisierten oder dieselbe passiv unterstützten, als auch unter ihren Gegnern. Zu den Letzteren gehörten vor allem Personen, die bei Polizei oder Militär Dienst taten;

3) infolge der Revolution gewannen beide genannten Völker breitere Möglichkeiten zur Pflege ihrer nationalen Kultur, besonders deutlich war dies in Riga, Libau und Mitau, etwas weniger in Lettgallen. Dadurch wurde die Entwicklung des nationalen Selbstbewusstseins bei diesen Völkern und die Gründung ihrer Nationalstaaten erheblich gefördert (im Falle von Polen handelte es sich um die Wiederherstellung des Staates im Jahre 1918).

Zwischen den beiden nationalen Gruppen gab es jedoch auch Unterschiede, die durch ihre unterschiedliche geopolitische Lage bedingt waren: In Polen verlief die Revolution besonders aktiv, so wurde Lettland von polnischen Revolutionären nur als ein Randgebiet ihres nationalen und sozialen Kampfes betrachtet. Für die Litauer aber stand Lettland als Nachbarland auf einer höheren sozialen Stufe als ihre Heimat, sodass es für sie wichtig erschien, ihre revolutionären Ziele gerade hier zu erreichen. Auch die soziale Schichtung war bei beiden Völkern unterschiedlich: der große Anteil des Adels bei den Polen im Unterschied zu den Litauern, die fast ausschließlich Bauern, Arbeiter oder Bedienstete waren.

So kann abschließend festgestellt werden, dass Litauer und Polen in Lettland aktiv an den Ereignissen der Revolution von 1905 teilnahmen und dadurch großen Anteil im Kampf um soziale Gerechtigkeit und nationale Befreiung sowohl in ihrer ethnischen Heimat als auch in Lettland hatten.

Valters Ščerbinskis

Latviešu studentu korporācijas un 1905. gada revolūcija

Historiogrāfijā ir visai vienkāršots viedoklis par korporāciju atturību 1905. gada revolūcijas notikumos. Tomēr šī pētījuma galvenais mērķis nav tikai noskaidrot atsevišķu organizāciju attieksmi pret revolūciju. Korporācijas un to filistru aprindas drīzāk ir labējo aprindu nostājas katalizators, modelis konkrēta sabiedriskā slāņa rīcības, darbības un uzskatu noteikšanai revolūcijas laikā. Tādēļ korporāciju nostājas, viedokļa un rīcības atklāšana var noderēt par argumentu, aplūkojot nacionāli aktīvās un izglītotās, tieši ar revolucionāriem nesaistītās latviešu sabiedrības uzskatus un veicot iespējamās rīcības skaidrojumu.

Baltijas studentu apvienošanās pirmsākumi korporatīvās un slēgtās organizācijās meklējami 19. gadsimta sākumā. Viduseiropas, vispirms jau vācu universitātēs bija izveidojušies vairāki studentu organizāciju tipi, no kuriem uz Baltiju pārnāca tikai korporācijas. Šīs slēgtās un disciplinētās organizācijas bija nozīmīga tālaika augstskolu dzīves sastāvdaļa. Ar savām tradīcijām un noteikumiem tās ietekmēja studentu un augstskolu attiecības, sniedza studējošajiem sabiedriskā darba pieredzi, kā arī pauda savu nostāju sabiedriski politiskajos jautājumos. 19. gadsimtā tie studenti, kuri nedarbojās kādā organizācijā, būtībā bija ierobežoti, jo augstskolu vadība studentu lietās sadarbojās tikai ar korporācijām.

Krievijā 19. gadsimtā studentu korporācijas sākotnēji izveidojās tikai Tērbatas universitātē (TU), pirmā no tām – *"Curonia"* – jau 1808. gadā. Pēc Rīgas Politehnikuma (vēlākā Rīgas Politehniskā institūta; RPI) izveidošanās korporācijas radās arī Rīgā. 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā studenti no Baltijas guberņām un Polijas korporāciju tipa organizācijas izveidoja arī augstākajās mācību iestādēs Pēterburgā un Maskavā.

Jau no pašiem pirmsākumiem korporācijas Baltijā, lai iegūtu atļauju pastāvēšanai, ieņēma formāli apolitisku nostāju. Lai izvairītos no jebkādiem konfliktiem ar varu, tās kultivēja lojalitāti pret Krievijas valsti. Konservatīvisma ideoloģijas

pamatprincipi – patriotisms un lojalitāte pret pastāvošo režīmu – bija korporāciju ideoloģijas stūrakmeņi, savukārt brīvprātīgā paklausība nodrošināja augstskolu vadības labvēlību. RPI un TU vadība bija ieinteresēta korporāciju pastāvēšanā. RPI direktors Pauls Valdens rakstīja, ka jaunu korporāciju izveidošana jāuzskata par ļoti vēlamu lietu un šajā laikā – pat par ļoti svarīgu, lai palielinātu uzticamo elementu skaitu studentu vidū.[1] Cits uzskatāms piemērs ir saistīts ar ebreju korporācijas *"Vetulia"* izveidošanos. Ņemot vērā visumā izteikto antisemītismu augstskolās, par ko liecina, piemēram, *numerus clausus* princips, zīmīgi, ka RPI direktors P. Valdens atzina jaunas ebreju korporācijas izveidošanu par ļoti vēlamu lietu, lai palielinātu pilnībā labvēlīgo elementu skaitu studentu vidū, un uzskatīja, ka *"Vetulia"*, brīvprātīgi pakļaujoties korporāciju noteikumiem, politiskā ziņā ir absolūti uzticama.[2]

Līdz ar to līdz pat Krievijas impērijas sabrukumam korporācijas lielā mērā atradās privileģētā stāvoklī salīdzinājumā ne tikai ar neorganizētajiem studentiem, bet arī ar dažām citām studentu organizācijām. Uzskatāms apliecinājums tam bija 1877. gada 18. februāra noteikumi, saskaņā ar kuriem RPI studentu korporācijām bija atļauti īpaši nosaukumi un tiesības nēsāt krāsas, bet saskaņā ar 1899. gada 23. decembra noteikumiem RPI studenti – korporanti krāsu atribūtus varēja nēsāt arī studentu formastērpa vietā. Tomēr gadsimtu mijā apstākļi mainījās, korporācijām zaudējot 19. gadsimta beigās vēl pastāvošo vadošo lomu sabiedriskās dzīves veidošanā. Studentu skaits ievērojami palielinājās, sabiedriskajā dzīvē arvien lielāku nozīmi sāka ieņemt alternatīvas politiskas ideoloģijas, šajā gadījumā – sociālisms, savukārt korporāciju biedru īpatsvars samazinājās. No 1905. līdz 1907. gadam RPI ik gadu mācījās apmēram 1700 studentu, no tiem visu korporāciju biedri bija tikai apmēram 500 cilvēku.[3] Tiem vēl jāpieskaita daži simti korporāciju filistru, kuri bieži vien saglabāja ciešas saites ar aktīvo biedru konventiem, atbalstīja tos finansiāli un nereti tieši ietekmēja konventu viedokli svarīgās lietās.

Tomēr Baltijas korporāciju tradīcijai piemita būtiska īpatnība, kas ievērojami atšķīra to attīstību no Vācijā izveidotajām akadēmiskajām un slēgtajām organizācijām. Šī īpatnība bija saistība ar etnisko jautājumu pastāvēšanu guberņā. 19. gadsimta pēdējā ceturtdaļā blakus līdz tam pastāvējušajām visu studentu, bet faktiski vāciskajām korporācijām izveidojās krievu, poļu, latviešu, igauņu, vēlāk atzīšanu centās panākt arī armēņu un ebreju korporācijas. Etniskā emancipācija radīja lielu skaitu "vācu tipa korporāciju" kopiju, kas nonāca divdomīgā situācijā. Latviešu un igauņu studenti izveidoja savas organizācijas kā pretsparu vācu korporācijām, lai apliecinātu centienus pēc līdztiesības. Etniskās nesaskaņas, kas balstījās sociālo un ekonomisko konfliktu pastāvēšanā un vēsturiskajā apziņā, izpaudās arī universitāšu sienās. Taču tajā pašā laikā korporācijas gan

pēc satura, gan saskaņā ar sabiedrības attieksmi bija vācu universitāšu tradīciju turpinātājas, ko Baltijā iemiesoja vietējā baltvāciešu aristokrātija un inteliģence. Tātad 19. gadsimta beigās, attīstoties sociālistiskajai kustībai, konservatīvajām TU un RPI baltvāciešu korporācijām tuvākajiem sabiedrotajiem vajadzēja būt latviešu, igauņu un poļu konventiem, kas bija apvienoti kopīgās jumtorganizācijās – šaržēto konventos – un uz ārieni formāli pārstāvēja vienotu ideoloģiju. Tomēr īstenībā šaržēto konventus gan TU, gan RPI caurauda etniskās nesaskaņas. Par to liecināja grūtības panākt latviešu un igauņu korporāciju legalizāciju un uzņemšanu šajās korporāciju apvienībās. Arī turpmāk nereti izraisījās dažādas sīkākas etniskās nesaskaņas, kas liecināja par pilnīgas vienprātības trūkumu šajā šķietami monolītajā, viendabīgajā un vienbalsīgajā veidojumā.

Latviešu korporācijas. Revolūcijas laikā jau bija izveidojušās piecas latviešu studentu korporācijas, no kurām gan tikai divas bija juridiski atzītas augstskolās, ar visām korporāciju tiesībām. Vecākā latviešu korporācija bija 1870. gadā TU dibinātā *"Lettonia"*. 1882. gadā RPI nodibinājās *"Selonija"*, bet pēc tam līdz pat nākamā gadsimta sākumam darbību uzsāka vēl četras – *"Lettgallia"*, *"Talavija"*, *"Fraternitas Petropolitana"* un *"Fraternitas Moscoviensis"*. No gadsimtu mijā RPI studējušajiem 1770 studentiem latviešu bija apmēram 200, no tiem apmēram 40 bija korporācijas *"Selonija"* biedri, taču "seloņu" skaits strauji pieauga tieši gadsimta sākumā un 1905. gada rudenī sasniedza 80 biedru. Pēc pāris gadiem vēl apmēram 40 studentu izveidoja korporāciju *"Talavija"*. 1907. gadā *"Lettonia"* apvienoja 34 aktīvus biedrus. Latvieši darbojās arī baltvāciešu *"Concordia Rigensis"*, *"Rubonia"* un krievu *"Fraternitas Arctica"*. Jāatzīmē, ka *"Selonija"* šajā laikā bija vislielākā studentu korporācija Rīgas Politehniskajā institūtā. Ir grūti noteikt Maskavā un Pēterburgā studējošo latviešu skaitu, taču korporantu šajās pilsētās bija samērā maz. Caurmērā pāris desmitu biedru vienlaikus darbojās gan Pēterburgā, gan Maskavā. Tātad latviešu korporāciju kopējo biedru skaitu 1905. gadā var lēst ap 250 cilvēkiem. Bez tam vismaz tikpat daudz bija arī filistru.

Vairākums korporantu bija cēlies no lauksaimnieku ģimenēm. Atbilstoši augstskolu profilam korporāciju biedri studēja attiecīgajās nozarēs – tā *"Lettonia"* apmēram trīs ceturtdaļas bija mācītāji un ārsti, pārējie – advokāti, farmaceiti un vācu valodas skolotāji. Korporācijās *"Selonija"* un *"Talavija"* dominēja inženieri, *"Fraternitas Moscoviensis"* filistru un studentu vairākums bija juristi, *"Lettgallia"* – farmaceiti, bet *"Fraternitas Petropolitana"* – dažādu nozaru pārstāvji.

Korporāciju politisko un sabiedrisko nostāju raksturo arī to filistru sastāvs. Korporāciju filistri bija, piemēram, Fridrihs Veinbergs, Aleksandrs Vēbers, Jēkabs Lautenbahs, advokāti Arveds Bergs, Fridrihs Grosvalds, Vilis Olavs, daudzi pazīstami mācītāji, kuri bija latviešu nacionālās kultūras un sabiedriskās dzīves

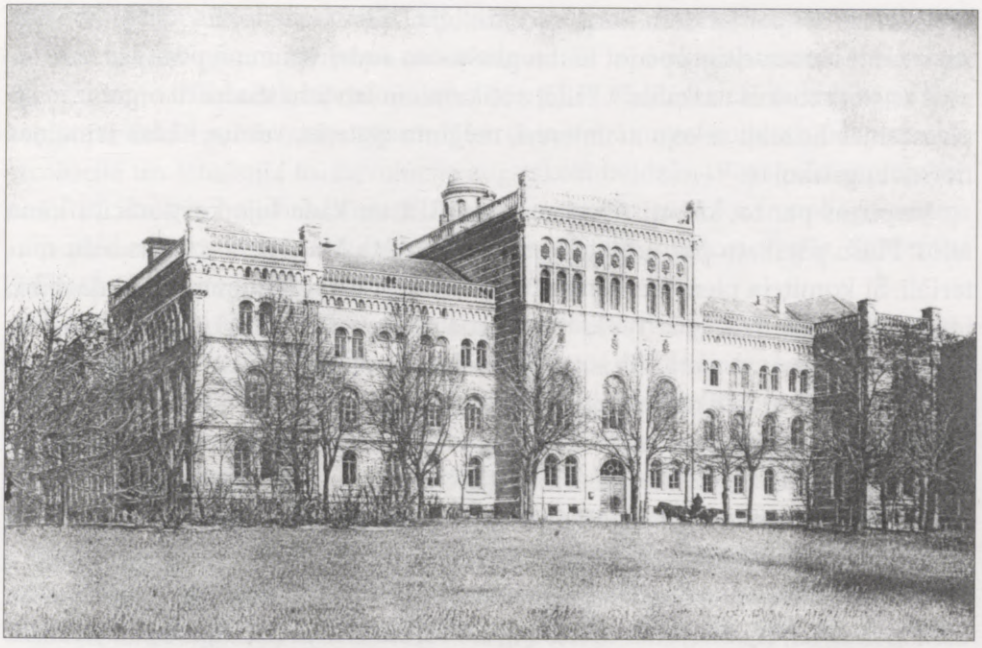

Rīgas Politehnikums

Selonijas albums. 1880–1905. – Jelgava: G. Landsberga drukātava

veicinātāji, faktiski – konservatīvās Rīgas Latviešu biedrības aprindas. Tomēr 1905. gada revolūcijas idejas un cīņa par sociālo un politisko līdztiesību viņiem bija tāla.

Revolūcija un RPI. 1905. gada notikumi varēja kļūt par robežšķirtni korporāciju vēsturē. Neraugoties uz to deklaratīvo apolitiskumu, revolūcijas notikumu laikā nepastāvēja daudz iespēju palikt neitrālam vērotājam. Īpaši tas sakāms par korporantiem – TU un RPI audzēkņiem.

Krievijā un citur pasaulē studenti bieži ir bijuši revolucionārās cīņas avangardā. Arī 1905. gada revolūcija nebija izņēmums, tās laikā streikoja gandrīz visas Krievijas augstskolas. Kopumā arī sabiedrībā studentus bieži uztvēra kā revolucionāru elementu. Latvijas Valsts vēstures arhīvā ir saglabājusies poļu korporācijas *"Veletia"* biedru sūdzība par kazaku veikto viņu aizturēšanu uz ielas. Rupji pagrūžot studentus, kazaks paziņojis, ka "studenti ir mūsu ienaidnieki"[4]. "Pēterburgas Avīzes" savukārt rakstīja, ka, "savādas, naivi paviršas domāšanas pamudināti, liela daļa uzskata katru studentu tikai tādēļ, ka tas ir students, gandrīz vai par profesionālu buntavnieku"[5]. Skaidrs, ka ne visi studenti atbalstīja politisko reformu nepieciešamību, ne visi bija gatavi radikālām cīņas metodēm. Baltiešu konservatīvās korporācijas tam bija uzskatāms apliecinājums. Lielā daļā

sabiedrības arī par latviešu korporācijām bija izplatīts viedoklis, ka tās "ar savu reprezentēšanos veltīgi apēdot tautas grašus un audzinot jaunā paaudzē nevēlamus aristokrātiskus uzskatus"[6], tādēļ notikumiem latviešu studentu organizācijās plašsaziņas līdzekļi sekoja ar interesi, mēģinot noteikt, vai un kādas izmaiņas notiek augstskolās.

Vispirms par to, kā attīstījās notikumi RPI un kāda bija korporāciju loma tajos. Plašu pārskatu par notikušo sniedz institūta Mācību komitejas sēžu materiāli. Šī komiteja pieņēma lēmumus par svarīgiem jautājumiem RPI darbībā, ieskaitot mācību darba pārtraukšanu un atjaunošanu. Tomēr arī tās iespējas revolucionāro notikumu gaitā bija ierobežotas. Jau uzreiz pēc 11. janvāra traģiskajiem notikumiem, kuros tika nogalināts students Konstantīns Pečurkins, RPI sākās studentu organizētas sanāksmes. Centieni nepieļaut nekārtības augstskolā atdūrās pret RPI vadības nevēlēšanos saasināt attiecības ar studentiem, iesaistot kārtības nodrošināšanā policiju un armiju. Jau 1905. gada 1. februāra sēdē konstatēts, ka RPI nevar pieņemt nekādus citādus lēmumus pret nekārtībām un par mācību atjaunošanu kā tikai uzdot dekānu rakstvežiem konstatēt un pierakstīt nekārtību dalībniekus, lai, atjaunojoties mācībām, tos varētu izslēgt (studijas atsākt, ielaižot auditorijās ar biļeteniem). Mācību komiteja atzina, ka nav iespējams veikt vēl ko citu, jo RPI studentu kustību ir izraisījusi Viskrievijas studentu kustība, bet sodi un atlaišanas situāciju vēl vairāk saasinātu.[7]

RPI vadība vienīgos uzticamos sabiedrotos atrada korporācijās. Atšķirībā no nemiera pārņemtajiem sociālistiskajiem studentiem korporācijas 1. februārī iesniedza rakstu, kurā izteica pārliecību, ka RPI direktors pieņems lēmumu, lai pēc iespējas ātrāk atsāktu mācības.[8] Tomēr astoņu korporāciju – apmēram 500 baltvāciešu, krievu, poļu, igauņu un latviešu studentu – parakstītais iesniegums liecināja, ka lielākā daļa studējošo vairāk vai mazāk aktīvi piedalījās revolūcijā.

1905. gada rudenī šķita, ka būs iespējams atjaunot mācību darbu. Ņemot vērā notikumu straujo gaitu, Mācību komiteja bija spiesta pieņemt lēmumu par studentu un pasniedzēju attiecību normalizēšanu, studentu dzīves un biedrošanās apstākļu uzlabošanu.[9] Pēc 17. oktobra manifesta izsludināšanas bija apspriestas iespējas sasaukt legālas studentu sapulces, no apcietinājuma atbrīvoja divus studentus, un RPI Mācību komiteja arvien vairāk sāka piekāpties revolucionāro studentu prasībām.

Lai gan augstskolas vadība meklēja kompromisus, korporācijas un neliela grupa nekorporantu aktīvi turpināja atbalstīt konservatīvo RPI vadības nostāju un darbojās pret studentu vairākuma centieniem, piemēram, mēģinot nepieļaut nestudentu piedalīšanos sanāksmēs RPI, atstājot telpas sapulču laikā un vācot parakstus par revolucionāru aktivitāšu ierobežošanu un mācību atsākšanu. Spēku sadalījumu uzskatāmi atklāja parakstu vākšana 6. oktobrī: pret nestudentu pie-

laišanu sapulcēs RPI parakstījās 375 korporanti un divu nekorporantu grupu dalībnieki (290 personas), kopā 665 studenti. Tā bija tikai apmēram trešā daļa visu studentu.[10] Tomēr korporāciju atbalsts un RPI vadības ciešā sadarbība ar tām nebija pietiekama, lai varētu atjaunot kārtību. Vairākums studentu līdzdarbojās revolūcijā un atbalstīja to. Revolūcija augstskolā beidzās 1906. gada septembrī, kad RPI atsākās mācības. Visiem studentiem atgādināja, ka ir noliegti mītiņi ar nepiederošu personu līdzdalību, kā arī studentu sapulces vispār. Studentus brīdināja, ka pretējā gadījumā mācības pārtrauks.

Sākotnējā notikumu fāzē korporācijas šķietami vienbalsīgi atbalstīja augstskolu vadību. Līdz 1905. gadam šaržēto konventos dominējušās baltvāciešu korporācijas, kā arī to filistri aktīvi atbalstīja institūta vadību. RPI Mācību komiteja saņēma korporācijas *"Rubonia"* filistru sapulces līdzjūtības un cieņas apliecinājumu profesoru kolēģijai par darbu "šajā laikā".[11] Vēl vairāk – daudzi baltvāciešu korporāciju locekļi aktīvi līdzdarbojās soda ekspedīcijās, centās dažādi demonstrēt savu negatīvo attieksmi pret revolucionāriem un uzsvērt lojalitāti varai.[12] Šāda nostāja neguva viennozīmīgu atbalstu pārējo etnisko grupu organizācijās. Saskaņā ar pieejamajiem dokumentiem opozicionārie noskaņojumi vispirms parādījās latviešu korporācijās, un tālākajā gaitā tās guva arī poļu, igauņu un krievu atbalstu. Rezultātā jau 1905. gada otrajā pusē sāka parādīties šķelšanās pirms tam tik monolītajā korporāciju vidē. "Pēterburgas Vēstneša" vārdiem, "brīvības vēji dažam labam drusciņ iepūtuši acīs"[13], respektīvi, laikraksts uzskatīja, ka revolūcija ir iekustinājusi pat par konservatīvajām uzskatītās latviešu korporācijas. *"Lettonia"*, nepiekrītot TU Šaržēto konventa lēmumam par pašaizsardzības vienībām, tika no tā izslēgta. Izslēgšanas formālais iemesls, no vienas puses, ļāva korporācijai *"Lettonia"* saglabāt labas attiecības ar baltvāciešu konventiem, bet, no otras puses, tajā pašā laikā atrasties konfrontācijā ar tiem, iegūstot latviešu sabiedrības simpātijas.

Savukārt RPI Šaržēto konventā lielāko daļu veidoja nevācu konventi, kas, pilnīgi negaidīti apvienojoties, ieguva vairākumu pret konservatīvajiem baltvāciešiem. 1906. gada 30. oktobrī RPI Šaržēto konvents noraidīja *"Fraternitas Baltica"* ierosinājumu nepieļaut korporāciju biedru līdzdalību studentu sapulcēs, un visas trīs baltvāciešu korporācijas demonstratīvi no tā izstājās.[14] Pēc šiem notikumiem laikraksts "Balss" ar gandarījumu konstatēja, ka beidzot baltvāciešu kontrole pār šo korporāciju jumtorganizāciju ir beigusies. "Tagad viņi atsvabinājās no reakcionārajiem vāciešiem – un viņos var ieplūst brīvāka strāva, kura līdz šim bezspēcīgi atsitās pret vācu seno ieskatu klinti. Tagad tā ir sadragāta," secināja kāds autors laikrakstā.[15] Šie notikumi revolūcijas vispārējās norisēs bija salīdzinoši maznozīmīgi, taču kopumā konservatīvajās, patvaldībai lojālajās un pat daļēji reakcionārajās aprindās šādi lēmumi bija salīdzināmi ar iekšēju sacelšanos.

Līdz šim nav izdevies atrast visu RPI korporāciju konventu tālaika protokolus, lai varētu konstatēt diskusijas, tajās izvirzītos argumentus, noskaņojumu, kāds valdīja konventos, kuros bija pieņemti lēmumi nostājai pret revolūciju. Tomēr kaut nelielu ieskatu diskusijās dod krievu studentu korporācijas *"Fraternitas Arctica"* plaši saglabājusies dokumentācija. Kāds šīs korporācijas filistrs 1905. gada rudenī rakstīja neapmierinātu vēstuli no Kazaņas, kāpēc korporācijas nav piedalījušās demonstrācijās. Savā vēstulē viņš konstatēja, ka *"Fraternitas Arctica"* faktiski pastāv divi politiskie virzieni un viens no tiem ir konservatīvais. Viņš uzskatīja, ka korporāciju darbības noteikumu 2. pants par apolitiskumu mākslīgi padara korporācijas par konservatīvām organizācijām.[16] Citā vēstulē viņš raksta, ka agrāk bijuši mazāk svarīgi notikumi, kur "mēs gājām kopā ar tiem pašiem Rīgas maizniekiem un kurpniekiem, zem mūsu un viņu karoga pa Rīgas ielām. Vai tad tagad mūsu un viņu intereses ir šķīrušās? Vai tad mums nevajadzētu priecāties par kaunpilnā policejiski birokrātiskā režīma krišanu?"[17] Vēstules autors *"Fraternitas Arctica"* filistrs uzsvēra, ka apolitiskums ir brīvprātīga apņemšanās, kas savukārt ir vardarbība pret savu sirdsapziņu.

Ņemot vērā to, ka latviešu korporācijas bija izkaisītas pa dažādām augstskolām, tās neatradās viena šaržēto konventa, respektīvi, korporāciju apvienības jurisdikcijā. Katrā pilsētā, katrā korporācijā apstākļi bija atšķirīgi, līdz ar to varēja atšķirties arī konventos pieņemtie lēmumi.

"Lettonia". TU Šaržēto konvents 1905. gadā pieņēma lēmumu par korporantu līdzdalību pašaizsardzībā un paziņoja to universitātes studentu sanāksmē. Tomēr *"Lettonia"* pirmais konvents protestēja pret to, norādot, ka pašaizsardzībā nav neviena "letoņa". Ņemot vērā šo solidaritātes neizrādīšanu ar pārējām korporācijām, 25. oktobrī *"Lettonia"* izslēdza no Šaržēto konventa. Būtībā šis lēmums parādīja to, ka *"Lettonia"* bija vairāk norūpējusies par procedūras jautājumiem nekā par jautājuma būtību. Tomēr šis lēmums guva pozitīvu rezonansi latviešu plašsaziņas līdzekļos. Notikumu līdzdalībnieks vēlākais diplomāts Edgars Krieviņš savās atmiņās trimdā pēc 2. pasaules kara izklāstīja tālaika notikumus un *"Lettonia"* nostāju. Viņš uzsvēra, ka izslēgšana nav tieši saistāma ar revolucionārajiem notikumiem, bet gan ar baltvāciešu korporāciju negodīgo rīcību, kas bija pretrunā ar korporāciju principiem. E. Krieviņš rakstīja, ka korporācijā *"Lettonia"* bijuši pāris "straujāki komiltoņi–kurzemnieki", daži tautieši, kuri "teorētiski apliecinājuši savas simpātijas" revolūcijai, kā arī pāris mācītāju, kuri uzstājās mītiņos, taču kopumā attieksme pret revolucionārajiem notikumiem bijusi atturīga.[18]

Cik noprotams, korporācijas *"Lettonia"* iekšienē šajā laikā pastāvēja dažādi uzskati. 1907. gadā konservatīvajā laikrakstā "Rīgas Avīzes" konstatēts, ka revolūcija bijusi korporācijas pārbaudes laiks un ka daži no tās jaunākajiem filistriem

Studentu korporācijas *"Lettonia"* komerša dalībnieki Tērbatā 1907. gadā

Album Lettonorum, 1870–1882–1930. – R., 1930

1904./1905. mācību gadā uzņemtie *"Selonia"* biedri ar oldermani

Selonijas albums. 1880–1905. – Jelgava: G. Landsberga drukātava

bijuši "padevušies pārspīlētiem un greiziem demokrātijas uzskatiem". Tomēr saskaņā ar laikrakstu iekšējās nesaskaņas korporācijai ir izdevies pārvarēt.[19] Vēlāk, 1908. gadā, svinību runā korporācijas filistrs Oskars Voits atzīmēja, ka pēc 1902. gada korporācijā gan no iekšpuses, gan ārpuses "uzdarbojušies naidīgi elementi", kas centušies "ievest pārgrozības, kuras, kā tagad varam apliecināt, Lettoniai par svētību nebūtu nākušas".[20]

Ir zināms, ka Pēterburgas filistri, baidoties no korporācijas statusa zaudēšanas, bija opozīcijā lēmumam par izstāšanos no Šaržēto konventa, taču tajā pašā laikā aktīvajiem studentiem ieteica panākt iespēju piedalīties studentu sapulcēs un "stāties sakarā ar liberāliem studentiem, lai pārbalsotu revolucionāru partiju [Tērbatas] Universitātē"[21].

Jāpiebilst, ka lielākā daļa "letoņu" revolūcijas laikā, nenotiekot mācībām, atstāja Tērbatu.

"Selonija". 1905. gada vasarā korporācijas *"Selonija"* komiltoņu un filistru kopīgajā sapulcē lēma par nostāju pret revolūcijas notikumiem. Diemžēl šīs sapulces protokoli nav saglabājušies. Informācija *"Selonija"* vēstures albumā liecina par to, ka ir pieņemts lēmums kolektīvi neiesaistīties politikā, bet neliegt to darīt privāti. Sapulcē bijis arī norādījums, ka *"Selonija"* nevar atbalstīt kreiso ideoloģiju. Korporācijas Rīgas filistru nostāja pret studentu nemieriem RPI bija negatīva, ar nožēlu konstatējot, ka "juku laikmetā" bijis jāpārdzīvo nepatīkamas izjūtas.[22] Tomēr jāatzīmē, ka atsevišķi "seloņi" ir bijuši saistīti ar marksismu. Jau 19. gadsimta beigās kreiso studentu biedrības *"Zemgalija"* dibināšanā piedalījās divi "seloņi" – Libers un Vilis Hertelis, kuru soda ekspedīcija nošāva 1906. gadā. Revolūcijas laikā bijušais *"Selonija"* biedrs Jānis Priedītis, kurš pēc studijām turpināja darbu pie profesora P. Valdena par asistentu ķīmijas laboratorijā, piedalījās spridzekļu gatavošanā kaujinieku vajadzībām. Filistrs V. Ezergailis 1905. gada novembrī Rīgas filistriem no Iekškrievijas rakstīja, ka iecerētās 25 gadu dibināšanas svinības ir jāatliek līdz tam, kamēr "Krievijas pilsoņi būtu izkarojuši pilnīgu brīvību, uz tādu laiku, kad Krievijā tiešām ausīs jauna gaisma un katris pilsonis būs brīvs"[23]. Savukārt grupa korporācijas biedru kopā ar dažiem igauņu *"Vironia"* komiltoņiem korporācijai *"Lettonia"* pēc izstāšanās no Šaržēto konventa nosūtīja apsveikumu uz Tērbatu, ar vārdiem: "Sveiki, brīvie ļaudis, no vācu važām atsvabinātie!"[24] Interesanti, ka marksistiskās biedrības *"Zemgalija"* biedriem savstarpējās attiecības ar *"Selonija"*, ko uzskatīja par vienu no konservatīvākajām latviešu korporācijām, bijušas "ļoti korektas".[25]

"Fraternitas Petropolitana". Dažādās augstskolās Pēterburgā šajā laikā studēja liels skaits studentu un daļa no viņiem darbojās studentu korporācijā *"Fraternitas Petropolitana"*. Pirmās liecības par tās locekļu aktivitātēm laikrakstos parādījās 1905. gada februārī, kad studentu vispārējo nemieru laikā viņi neatteicās no saviesīga pasākuma sarīkošanas ar dejām, par ko saņēma pašu komiltoņa Kārļa Ducmaņa vadītā laikraksta "Pēterburgas Avīzes" kritiku.[26] Vēlāk, tā paša gada decembrī, šī korporācija ierosināja visiem Pēterburgas latviešu studentiem sasaukt sapulci, kas definētu izturēšanos "pret tagadējo un nākamo atsvabināšanās kustību Latvijā"[27]. Diemžēl pagaidām nav izdevies noskaidrot, vai šāda sanāksme ir notikusi un kas tajā lemts. Ir zināms, ka daļa "petropolitāņu" kopā ar vietējiem krievu studentiem bija piedalījusies streiku rīkošanā dažās Pēterburgas augstskolās, bet liela daļa, sākoties nemieriem, atgriezās Latvijā.[28]

Baltijas akadēmiskajā vidē skaļi izskanējusī korporācijas *"Lettonia"* izstāšanās no Šaržēto konventa guva atbalsi arī *"Fraternitas Petropolitana"*. Oficiālā konventa

1905./1906. mācību gadā uzņemtie *"Selonia"* biedri ar oldermani

Selonijas albums. 1880–1905. – Jelgava: G. Landsberga drukātava

rakstā korporācijai *"Lettonia"* bija norādīts, ka "nevienam vairs nav noslēpums vāciešu postaža un atpakaļrāpulīgā politika Baltijā" un ka "neviens īsts latvju tautas dēls nevar būt solidārs" ar viņiem. Rakstā bija izteikts gandarījums par izstāšanos no Šaržēto konventa un uzsvērta cerība, ka nākotnē *"Lettonia"* vēl aktīvāk piedalīsies "pie to progresīvo elementu darbības, kas cīnās par Latvju tautas atsvabināšanu"[29]. Šis nelielais, bet saturiski izteiksmīgais teksts salīdzinājumā ar citu tālaika korporāciju rakstiem apliecina Pēterburgas latviešu korporantu salīdzinoši asu un konsekventu nostāju pret revolūcijas pretiniekiem. "Petropolitāņu" radikālismu atšķirībā no *"Lettonia"* piesardzīgās mērenības var skaidrot ar konservatīvās filistērijas neesamību. Šai organizācijai vēl nebija izveidojusies

ietekmīga filistru grupa, kas, kā liecina vecākās korporācijas, atturēja aktīvos studentus no pārāk radikālas rīcības. Bez tam Pēterburgā latviešu korporantiem nebija nekādu ciešu personisku un organizatorisku saišu ar baltvāciešu korporācijām.

"Fraternitas Moscoviensis". 1905. gada 12. janvārī sanāca *"Fraternitas Moscoviensis"* aktīvo studentu un filistru konvents, kurā bija izlemts "nepiedalīties politikā". Radikālākie studenti nebija apmierināti ar šādu lēmumu, un korporācijā radās šķelšanās. Konfliktu saasināja konventa lēmums izslēgt filistru F. Veinbergu – šādu soli neakceptēja liela daļa filistru.[30] Raksturīgi, ka Maskavas un Pēterburgas studenti apkārtējo krievu studentu ietekmē bija daudz aktīvāki revolūcijas atbalstītāji nekā korporanti Rīgā vai Tērbatā.

"Talavija". Šīs korporācijas izveidošanos tās dibinātājs O. Grīnbergs saistīja ar to, ka dibinātājiem nav bijusi pieņemama līdz tam pastāvējušo korporāciju – arī latviešu *"Selonija"* – "bramanība, uzdzīve un attālināšanās no tautas"[31]. Tik tiešām, korporācijas *"Talavija"* izveidošana ir saistāma ar liberālākām vēsmām latviešu korporāciju kustībā. *"Talavija"* mītnē 1906. gada augustā notika kratīšana – tajā bija iebēguši četri policijas vajāti revolucionāri. Lai gan revolucionārus notvert neizdevās, *"Talavija"* telpās notika kratīšana, faktiski – kareivju īstenota telpu demolēšana un izlaupīšana. Apcietināja arī piecus telpās atrodošos "talaviešus".[32] Neapšaubāmi, ka šāda varas iestāžu rīcība neveicināja "talaviešu" lojalitāti policejiskajam režīmam.

Jāatzīmē, ka arī studenta marksista *"Zemgalija"* biedra Paula Lejiņa atmiņās *"Talavija"* raksturota kā organizācija, ar kuru kreisajiem studentiem ir bijis iespējams sadarboties: "Tanī laikā pat daži no korporeļiem, talavieši, tika ierauti kustībā un bija spiesti emigrēt. [..] Bija arī mēģinājumi saskaņot darbību ar "korporeļiem", bet, saprotams, no tam nekas neiznāca."[33] Par korporāciju *"Talavija"* kā progresīvu organizāciju savās atmiņās izsakās arī aktīvais revolucionārs, vēlāk viens no ievērojamākajiem latviešu sociāldemokrātiem Fēlikss Cielēns. Viņš rakstīja: "Varu apliecināt, ka "Talavija" šī gadsimta sākumā bija ne tikai demokrātiska, bet arī ļoti nopietna kulturāla organizācija, kur maz dzēra alu, bet daudz lasīja nopietnus referātus un dzīvi tos pārrunāja."[34]

Revolucionārajiem notikumiem attīstoties, latviešu korporāciju biedri un korporāciju filistri darbojās trīs dažādos virzienos. Pirmkārt, saskaņā ar tradicionālo apolitiskumu korporanti neiesaistījās politiskajos notikumos un bija lojāli pastāvošajai varai. Šādu rīcību sekmēja lēmumi par neiesaistīšanos, ko pieņēma lielākajā daļā korporāciju filistru un studentu ārkārtas sapulču. Kā savās atmiņās rakstīja vēlākais Latvijas Universitātes profesors, tobrīd RPI students *"Selonija"* komiltonis Jēkabs Vītols, "es un šie mani studiju biedri

apzinājāmies, ka esam krietni rusofili – apmierināti paši ar sevi, dzīvi Rīgā un ķeizara laiku Krievijā"[35].

Otrkārt, revolūcijas nosodījums vai vismaz noraidoša attieksme pret to, ka reformas ir īstenojamas revolucionārā ceļā. Pēc 17. oktobra manifesta Rīgā nodibinājās Krievijas Konstitucionāli demokrātiskās kadetu partijas nodaļa, kas līdz ar partiju uzskatīja, ka reformu īstenošanas ceļš ir vienīgi iespējams konstitucionālas darbības ietvaros. Latviešu kadeti kopā ar laikrakstu "Rīgas Avīze" pārstāvēja latviešu politiskā spektra konservatīvāko daļu. Partijas vadībā bija galvenokārt advokāti *"Lettonia"* filistri Fricis Alberts, Fridrihs Grosvalds un Voldemārs Zāmuels, kuri bija arī Rīgas Latviešu biedrības rosīgi darbinieki. Korporāciju biedri bija liela daļa "Rīgas Avīzes" līdzstrādnieku, un vismaz daži no viņiem, piemēram, laikraksta izdevējs F. Veinbergs, atklāti nosodīja revolucionāru rīcību. Tomēr šķiet, ka tādu, kuri atklāti nostājās reakcijas pusē, bija pavisam nedaudz. Revolūciju vienbalsīgi nosodīja baltvāciešu korporācijas, cenzdamās dažādi ierobežot un apspiest tās izpausmes. Nereti pat soda ekspedīciju vadītāji bija kādu baltvāciešu korporāciju filistri vai korporantu radinieki.

Visbeidzot, treškārt, līdzjūtība revolucionāriem vai arī līdzdarbība revolūcijā. Lai gan formāli latviešu korporācijas savu apolitiskumu saglabāja visu cariskā režīma laiku, izsekojot dažu biedru darbībai 1905.–1907. gadā, var konstatēt, ka ne mazums korporantu aktīvi iesaistījās nemieros. Vēl vairāk bija tādu, kuri juta revolūcijai līdzi. Vairāki *"Talavija"* komiltoņi, piemēram, Jānis Kaminskis, Fricis Eferts, Augusts Šteins u.c., pēc tam kad bija aktīvi piedalījušies revolūcijā kā rīcības komiteju aktīvisti vai kaujinieki, emigrēja uz ārzemēm. Tomēr būtu veltīgi meklēt organizētus kontaktus ar sociāldemokrātiem vai strādnieku kustību. Pat marksistiskajai studentu biedrībai *"Zemgalija"* sakari ar strādnieku masām bija niecīgi.

Analizējot atsevišķas korporācijas, ir redzama nepārprotama tendence, ka filistri, īpaši Rīgā esošie, bija ievērojami konservatīvāki nekā paši studenti. Acīmredzot tieši daudzu filistru nostāja atturēja konventa locekļus no radikālākas rīcības un revolūcijas atbalstīšanas. Revolucionārie notikumi izraisīja diskusijas par korporāciju lomu un nozīmi latviešu sabiedrībā. Lai gan presē pārsvarā bija kritiski vērtējumi, taču laikrakstos bija atzinīgi novērtēta gan korporācijas *"Lettonia"* izslēgšana no TU Šaržēto konventa, gan *"Talavija"* kā liberālākas organizācijas izveidošanās. Liela daļa kritikas bija vērsta uz diviem apsvērumiem: negatīvi bija vērtēta ciešā saistība ar baltvāciešu korporācijām un atsacīšanās no līdzdalības politikā. Tika uzskatīts, ka apstākļos, kad gandrīz visa tauta piedalījās revolucionārajos notikumos, malā stāvētāji faktiski atbalstīja reakciju.

Lai gan pašās korporācijās notika viļņošanās, radikālākos biedrus notikumu gaitā un pēc revolūcijas izslēdza vai viņi paši izstājās, nekādas tālejošas konsekvences uz korporāciju attīstību revolūcija neatstāja. Neraugoties uz dažādo uzskatu pastāvēšanu, korporācijas kopumā palika neitrālas un atturīgas notikumu vērotājas. Kā vēlāk trimdā trāpīgi rakstīja Maskavas latviešu studentu pētnieks E. Liepiņš, "daļa no toreiz radikāli noskaņotiem studentiem savā vēlākā dzīvē kļuva ļoti nosvērti, konservatīvi filistri, kas par saviem jaunības izlēcieniem tikai smaidīja, citi korporācijai zuda uz visiem laikiem"[36].

Tajā pašā laikā korporāciju biedru darbība sniedz iespēju mēģināt atbildēt uz jautājumu, kādēļ korporācijas bija tik piesardzīgas vai arī, tieši otrādi, – kādēļ korporācijās norisinājās izmaiņas un attieksmes pārvērtēšana, vismaz attieksmē pret politisko darbību. Viens no skaidrojumiem varētu būt vairāku identitāšu esamība, turklāt šīs identitātes revolūcijas apstākļos atradās savstarpējā konfliktā. Pirmkārt latviešu korporāciju locekļi piederēja cariskajā Krievijā etniski par otršķirīgu uzskatītai minoritātei. Tā to arī uztvēra korporāciju aprindās. Vāciešu un latviešu savstarpējās dažkārt asās attiecības nevarēja nesekmēt papildu atbalstu revolucionāriem arī visumā baltvāciešiem draudzīgajās aprindās. Lai gan bija plaši izplatīti uzskati par korporācijām kā vāciski orientētām organizācijām, šis viedoklis nav precīzs. Nacionālais aspekts bija kļuvis ikdienišķs, un studenti vairs ar to neizcēlās, kā tas bija jaunlatviešu laikā, tomēr nacionālisms vienmēr ir bijis viens no latviešu korporāciju ideoloģijas stūrakmeņiem.

Lielākā daļa korporāciju biedru sociāli bija cēlusies no zemniecības, viņi bija lauksaimnieku dēli. 1905. gada revolūciju lielā mērā īstenoja lauku saimnieki. Tieši viņi un skolotāji visvairāk bija pārstāvēti gan revolūcijas vadoņu, gan reakcijas cietušo vidū. Nereti korporantu vecāki, brāļi vai radinieki laukos bija tieši iesaistīti revolūcijā.

Sabiedriskās darbības ziņā korporāciju biedri lielā mērā sevi asociēja ar Rīgas Latviešu biedrības aprindām, ar A. Deglava aprakstītajām "Rīgas latviešu labākajām ģimenēm". Rīgas Latviešu biedrība simbolizēja pārtikušo latviešu sabiedrisko eliti, kas pievilka studējošo jaunatni, īpaši korporāciju aprindas, gan ar finansiālu atbalstu, gan ar tajā darbojošos filistru autoritāti. Šajā laikā biedrības vadošās amatpersonas parasti ieņēma atturīgu nostāju, vismaz atklāti nesimpatizējot revolūcijai. Sociālistiskās idejas, kas 1905. gada notikumos izvirzījās priekšplānā, korporācijām un Rīgas Latviešu biedrībai nebija saistošas, labklājību ieguvušajiem filistriem un tādu pašu iegūt cerošajai jaunajai paaudzei nebija vajadzīgi sociāli satricinājumi un plašas reformas. Ekonomiskos labumus šie cilvēki varēja iegūt, arī nepastāvot politiskai līdztiesībai.

Politiskās identitātes jautājums korporācijās ir vissarežģītākais. Kaut arī etniski un sociāli korporācijas veidoja visai viendabīgu slāni, politiskajā ziņā uzskati un pārliecība bija visai daudzveidīga. Jau minētā etniskā un sociālā izcelsme un sabiedriskā darbība, kā arī korporāciju dzīves tradīcijas sekmēja gan atturību un neiesaistīšanos aktīvā revolūcijas atbalstīšanā, gan tajā pašā laikā neļāva palikt reakcijas un patvaldības atbalstītāju nometnē. Citiem vārdiem, korporācijas saglabāja nacionālo pašcieņu, nekļūdamas par valsts grāvējām.

Mēģinot saistīt 1905. gada revolūcijas notikumus ar vēlākiem procesiem, jākonstatē, ka liela daļa šo korporāciju biedru aktīvi piedalījās neatkarīgās Latvijas valsts proklamēšanā. 1918. gadā Pagaidu valdībai kritiskos apstākļos visas Rīgā esošās latviešu korporācijas vienbalsīgi izlēma iestāties nelielajos bruņotajos spēkos. Neatkarīgās valsts izveidošanā aktīvi iesaistījās tālaika komiltoņi un filistri Zigfrīds Anna Meierovics, Arveds Bergs, Pauls Ašmanis, Miķelis Bružis, Spricis Paegle un citi. Korporācijas *"Lettonia"* 1905. gada pirmā semestra oldermanis Alberts Kviesis 20. gs. 30. gados kļuva par Valsts prezidentu, par ministru prezidentu – "talavietis" Hugo Celmiņš. Būdami dažādu politiskā spektra uzskatu pārstāvji, 1905. gadā viņi nestāvēja vēl ne tuvu latviešu autonomijas idejām, taču 1918.–1919. gadā aktīvi iesaistījās jaunās valsts veidošanā. Varbūt tas var kalpot par papildu argumentu, ka 1918. gada 18. novembra Latvija nebija kādu abstraktu nacionālo ilgu rezultāts, bet gan 1917. gada revolucionāro notikumu sekas.

Atsauces un skaidrojumi

[1] Direktora P. Valdena raksta uzmetums par *"Talavija"* darbības atļaušanu, 1903. gada 27. janvāris // Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 7175. f., 1. apr., 346. l., 77. lp.

[2] P. Valdena raksts Rīgas policijmeistaram, 1904. gada 9. novembris // Turpat, 51. f., 1. apr., 26478. l., 4., 5. lp.

[3] Turpat, 7175. f., 3. apr., 13. l., bp.

[4] Studentu iesniegtais ziņojums policijai, 1905. gada 18. augusts // Turpat, 51. f., 1. apr., 26913/h. l., 250. lp.

[5] Studentu nemieri // Pēterburgas Avīzes. – 1905. – 13. febr.

[6] *A. B.* Kr. Valdemārs un latviešu studentu korporācijas // Jūrnieks. – 1907. – 23. maijs.

[7] RPI Mācību komitejas sēdes protokols, 1905. gada 1. februāris // LVVA, 7175. f., 3. apr., 3. l., 123., 126. lp.

[8] Turpat, 124. lp.

[9] RPI Mācību komitejas sēdes protokols, 1905. gada 21. septembris // Turpat, 173. lp.

[10] RPI Mācību komitejas ārkārtas sēdes protokols, 1905. gada 6. oktobris // Turpat, 4. l., 3. lp.

[11] RPI Mācību komitejas ārkārtas sēdes protokols, 1905. gada 31. oktobris // Turpat, 33. lp.

[12] "Dienas Lapa" rakstīja, ka, piemēram, *"Fraternitas Baltica"* locekļi veikuši laukos kratīšanu, cilvēku sodīšanu, aizturējuši kazaku vajātos revolucionārus, kuri nejauši iebēga *"Fraternitas Baltica"* mītnē. Laikraksts aicināja pārējās korporācijas boikotēt baltvāciešu konventus. Sk.: *L.* Korporāciju deķeļi vai gorodovoju cepures // Dienas Lapa. – 1905. – 9. nov.

[13] Baltijas studentu korporācijas // Pēterburgas Vēstnesis. – 1906. – 23. nov. Rakstā latviešu korporācijām veltīta barga kritika.

[14] LVVA, 3737. f., 1. apr., 14. l., 2. lp.

[15] Balss. – 1906. – 14. nov.

[16] 1905. gada 3. novembra vēstule // LVVA, 3737. f., 1. apr., 79. l., 94., 95. lp.

[17] 1905. gada 24. oktobra vēstule // Turpat, 78. lp.

[18] *Krieviņš E.* Viņās dienās. – Melburna, 1966. – 70., 71. lpp.

[19] "Lettonias" 25 gadu jubileja // Rīgas Avīzes. – 1907. – 16. maijs.

[20] *Voits O.* Lettonias 25 gadu pastāvēšanas svētki. – Jelgava, 1908. – 12. lpp.

[21] *"Lettonia"* filistra Visvalža Sandera vēstule aktīvajam konventam no Pēterburgas, 1905. gada 27. septembris // LVVA, 3727. f., 1. apr., 170. lp.

[22] *"Selonija"* Rīgas filistru grupas apkārtraksts filistriem, 1905. gads // Turpat, 5674. f., 1. apr., 14. l., 48. lp.

[23] Turpat, 91. lp.

[24] *"Selonija"* un *"Vironia"* komiltoņu apsveikuma kartīte, 1905. gada 19. oktobris // Turpat, 3727. f., 1. apr., 170. lp., bp.

[25] *"Zemgalija"* biedra K. Zuša atmiņas // Turpat, 7473. f., 1. apr., 2. l., 33. lp.

[26] Pēterburgas Avīzes. – 1905. – 13. febr.

[27] Turpat. – 6. dec.

[28] *Rasmanis J.* Pa vēstures tekām // Fraternitas Metropolitana. – [Linkolna, 1965]. J. Rasmanis rakstīja, ka 1905. gadā korporācijas konventos atmosfēra kļuva arvien "politiskāka".

[29] *"Fraternitas Petropolitana"* sekretāra M. Stakles raksts *"Lettonia"*, 1905. gada 17. novembris // LVVA, 3727. f., 1. apr., 170. lp., bp.

[30] *Liepiņš E.* Maskavas latviešu vakari: Fraternitas Moscoviensis, 1870–1920–1970. – Sidneja, 1970. – 85.–87. lpp. F. Veinbergs bija arī *"Lettonia"* filistrs, taču no šīs korporācijas F. Veinbergs izslēgts netika.

[31] *Grīnbergs O.* Atmiņas no Talavijas dibināšanas laika. – R., 1937. – 6.–8. lpp.

[32] Par šo notikumu rakstīja laikraksts "Balss" 1906. gada 16. augustā, informācija par notikušo atrodama arī *"Talavija"* albumā. *"Talavija"* seniora iesniegumu policijā ar lūgumu atbrīvot apcietinātos "talaviešus" sk.: LVVA, 7175. f., 1. apr., 346. l., 185. lp.

[33] P. Lejiņa atmiņas // Turpat, 7473. f., 1. apr., 2. l., 14. lp.

[34] *Cielēns F.* Laikmetu maiņā. Atmiņas un atziņas. – 1. grām. – R., 1997. – 108. lpp. F. Cielēna tuvi draugi bija šīs korporācijas aktīvi biedri.

[35] Toreiz Sēlijā: Jēkaba Vītola atmiņu stāsti. – R., 2003. – 48. lpp.

[36] *Liepiņš E.* Maskavas latviešu vakari. – 85.–87. lpp.

Valters Ščerbinskis

Latvian Student Corps and the Revolution of 1905

Summary

During the late 19th and early 20th century, at different universities in Russia several Latvian student organisations of corps type existed. They belonged to the circle of fraternal lifelong academic societies, which were characterized by strict internal discipline, vague ideology including features of conservativism and nationalism.

The absence of a more definite and specific ideological stance was the cause of confusion among Latvian corps members concerning the Revolution of 1905, and the declared position could be very widely interpreted. Since the ideology was not formally anti-Marxist, the Latvian corps convents varied in their attitude to participation in the revolution. The neutral (apolitical) stance officially maintained by the corps did not rule out the active participation at that time by a number of members in revolutionary activities, as well as tacit sympathy among a large section. In this regard, the Latvian corps differed markedly from the Baltic German Corps.

As organisations, corps did not take part in revolutionary events, but many of Latvian corps members favoured revolutionary slogans. Some of them even took part in violence and later were forced to exile. However, due to the conservativism of alumni circles, which traditionally were very influential on corps ideational stance, already from the beginning, corps students took a rather neutral position, leaving the question on whether it is allowed or not to participate in the revolution to the individuals' free choice. Though this decision may sound rather counter-revolutionary, it was criticised by their fellow corps members Baltic Germans who actively took part in punitive expeditions and supported any action against revolutionaries. These contradictions resulted into an expulsion of the Latvian corps "Lettonia" from Dorpat University Convent of Presidia of Corps and withdrawal of all Baltic German Corps from Riga Polytechnical Institute Convent of Presidia.

Valdis Bērziņš

1905. gada revolūcijas notikumi Ainažu un Salacgrīvas apkārtnē

Par revolūcijas laika notikumiem Ainažu un Salacgrīvas apkārtnē vai pēc toreizējā administratīvā iedalījuma Ainažu, Vecsalacas un Sveiciema[1] pagastā ar tajos ietilpstošām muižām un ciemiem, kā arī Ainažu un Salacgrīvas miestiņu (mūsdienās šo teritoriju aptver Ainažu un Salacgrīvas pašvaldība ar abām pilsētām pievienoto attiecīgo lauku teritoriju) ziņas sniedz dažādi savulaik izdoti dokumentu un materiālu krājumi,[2] arī kāda baltvācu "Baltijas revolūcijas hronika",[3] tāpat atsevišķas atmiņas,[4] revolucionāriem veltītas piemiņas grāmatas[5] un dažādu autoru raksti periodiskajos izdevumos. Presē publicētajos rakstos jānošķir revolūcijas laika vietējo korespondentu latviešu avīzēm sūtītā informācija[6] un baltvācu periodikā dažkārt dotie vērtējumi,[7] arīdzan vismaz pusgadsimtu vēlāk padomju režīma apstākļos tapušie raksti.[8] Visas minētās publikācijas periodikā ir salīdzinoši neliela apjoma. Turklāt padomju laikā rakstītais veidots pēc iepriekš noteiktas shēmas kā revolucionāro notikumu atspoguļojumā, tā arī to vērtējumos.

Latvijas Valsts vēstures arhīvā par 1905. gada revolūcijas notikumiem Ainažu un Salacgrīvas apkārtnē materiālu ir nedaudz. Vecsalacas (vēlākā Salacas) pagasta valdes protokolu grāmatā saglabājušies šī pagasta rīcības komitejas pieci īsi protokoli. Koncentrētas ziņas sniedz vēlāk tapusi pagasta hronika par laiku no 1890. līdz 1912. gadam. Gandrīz nekādu materiālu arhīvā nav par revolūcijas norisi Ainažu pagastā, to ļoti maz par Sveiciema pagastu 1905. gadā.

Visai maz aplūkojamajai tēmai atbilstošu materiālu ir Ainažu jūrskolas muzeja rīcībā. Lai gan Salacgrīvas muzejs ir gluži jauns (dibināts 1998. gadā), tas savācis dažāda rakstura un nozīmes liecības par revolūcijas laika norisēm pilsētā un tuvākajā apkārtnē. Atmiņu un citu avotu klāsts nepārtraukti papildinās. Diemžēl ar gadiem sarūk cerības precizēt notikumu detaļas un būtiski paplašināt līdz šim iezīmēto kopainu.

Pagājušā gadsimta sākumā Ainažu un Salacgrīvas apkārtnes iedzīvotāju lielum lielais vairākums dzīvoja viensētās un nodarbojās ar zemkopību, bet jūras piekrastē – arī ar zvejniecību un jūrniecību. No zemes apsaimniekotājiem krietnā pārsvarā bija muižu zemes rentnieki. Lielajā Vecsalacas pagastā no 225 lauku mājām tikai 25 izrādījās saimnieki ar apstiprinātiem kontraktiem jeb gruntnieki,[9] kuri līdz ar māju nomniekiem pagasta ļaužu sapulcē baudīja pilnu balsstiesību (katram bija viena balss). Savukārt desmit kalpu no sava vidus izvēlēja pārstāvi, kurš sapulcē viņus pārstāvēja ar vienu balsi. Līdzīga situācija bija Ainažu pagastā, kur zemes īpašnieki koncentrējās galvenokārt jūrmalā, jo, pateicoties Krišjāņa Valdemāra 1864. gadā dibinātajai pirmajai jūrskolai, daļai uzņēmīgāko jūrmalnieku bija izdevies tikt pie turības. Zvejniecība pārticību nespēja nodrošināt. Atkarība no zivju uzpircējiem – pirmkārt rīdzinieka Sēļa, kurš bija pārpircis zvejas tiesības šaipusē, lika zvejniekiem rēķināties ar viņa izvirzītajiem noteikumiem. Līdzīgi bija Sveiciema pagastā, kur gruntnieku bija nedaudz vairāk kā Vecsalacas pagastā, t.i., 32 gruntnieki,[10] un diezgan regulāri notika saimnieku sapulces. Visos trijos pagastos tikai nedaudzi rokpeļņi varēja atrast darbu muižu ierīkotajos rūpalos – kokzāģētavās, vilnas kārstuvēs u.c., jo tajos pastāvīgi nodarbināja tikai divus trīs cilvēkus.[11] Vairāk strādnieku bija iesaistīts uzsāktajā Ainažu ostas izbūvē, laiku pa laikam arī kāda burinieka būvniecībā.

Pēc oficiālās statistikas datiem 1901. gadā Ainažu miestā dzīvoja 513 cilvēku, no kuriem 457 piederēja zemnieku kārtai. Starp pārējiem bija 13 tirgotāju, nedaudz tā saukto sīkpilsoņu un citi. Miestiņā bija 15 mūra un 77 koka ēkas. Salacgrīvā ar tās 22 mūra un 130 koka ēkām bija 757 iedzīvotāji, starp tiem 682 zemnieku kārtai piederoši.[12] Katrā miestiņā bija pa maiznīcai un aptiekai, no četriem līdz sešiem veikaliem. Ainažos bija ierīkots arī telegrāfs, toties Salacgrīvā, kuras ziemeļdaļa upes kreisajā krastā atradās uz Sveiciema, bet dienviddaļa otrpus upes – uz Vecsalacas muižas zemes, bija zirgu pasts. Vasarās, precīzāk, navigācijas sezonā, satiksmi ar Vidzemes guberņas centru Rīgu gan Ainažiem, gan Salacgrīvai nodrošināja nelielie kabotāžas (piekrastes) kuģi.

Aizkavējusies māju izpirkšana liecināja kā par zemkopju ierobežoto rocību, tā muižnieku uzturētajām augstajām zemes cenām. Tas, bet vēl vairāk muižu īpašnieku negausība un peļņas kāre, kas sevišķi izpaudās attieksmē pret muižu zemes nomniekiem un kalpiem, abu pušu attiecības vērta diezgan asas. 1905. gada februārī un martā, piemēram, Vecsalacas pagasta zemnieki pauda neapmierinātību ar muižas īpašnieka Heinriha Staela fon Holšteina patvarīgo vaku (klaušu) zemes meža izciršanu. Par spīti pagasta vietnieku pulka protestiem, šī meža izciršana turpinājās. Sūdzēšanās zemnieku lietu komisāram nelīdzēja. Salacgrīviešus ērcināja šī paša barona pretošanās ostas būvēšanai Salacgrīvā, jo

tā varētu traucēt muižā ierīkotajai zivjaudzētavai. Nopietnas pretenzijas pret Ainažu muižas īpašnieku Heinrihu fon Striku bija ainažniekiem. Savas problēmas netrūka sveiciemiešiem.

Ziņas par Krievijas armijas neveiksmēm karā ar Japānu, kur kaujās Tālajos Austrumos piedalījās arī daudzi šīs puses jaunekļi, vēsts par 1905. gada janvāra asiņainajiem notikumiem Pēterburgā un Rīgā, kā arī rīdzinieku ģenerālstreiku ainažniekus un, pēc tālaika preses apzīmējuma, Salacjūrmalas ļaudis, neskaitot pieaugušo interesi par laikrakstos publicēto informāciju, nespēja atraut no ikdienas rūpēm. Sākoties pavasarim, vairākumam šejienes cilvēku bija drūms noskaņojums. Iepriekšējā gada meteoroloģisko apstākļu dēļ raža bija slikta, un augstie zemes rentes maksājumi draudēja ar ne viena vien māju rentnieka izūtrupēšanu. Neveiksmīgi beidzās Ainažu ostas būvē nodarbināto strādnieku divu dienu (16. un 17., resp., 29. un 30. maijā) streiks ar prasību palielināt algu. Garajos ziemas mēnešos trūkumā nonākušie zvejnieki bija spiesti lūgt zvejas rentes samazināšanu. Vēl vasaras mēnešos, kad laikraksti aizvien biežāk rakstīja par nemieriem citur Vidzemē, lielākoties Rīgas un Cēsu apriņķī, Ainažu un Salacgrīvas apkārtnē viss likās samērā mierīgi.

Tikai 1905. gada 10. (23.) septembrī jeb gadatirgus pirmajā dienā Vecsalacas muižā, apmēram 3 km no Salacgrīvas, notika pirmais mītiņš. Neapmierināti ar muižas vēl arvien pārlieku lielo ietekmi, sapulcējušies izrādīja nepārprotamu attieksmi – nost ar baroniem! Tomēr straujāka vietējās sabiedrības aktivizēšanās šaipusē norisinājās pēc cara Nikolaja II 17. (30.) oktobra manifesta ar solījumiem par personas, sirdsapziņas, vārda un sapulču neaizskaramību, citiem vārdiem – brīvību, par Valsts domes izveidošanu ar likumu apstiprināšanas tiesībām. Tādējādi šis manifests, kurā izteiktos solījumus cara patvaldība visai drīz atļāvās neievērot, sapulcēm un mītiņiem deva formāli legālu raksturu, ko revolucionāri nekavējās izmantot.

Pēc 17. (30.) oktobra Vecsalacas pagastā vien īsā laikā notika kāds ducis sapulču. Tās organizēja no Rīgas dzimtajā pusē atgriezies sociāldemokrāts Kārlis Birzgalis, barona padzīta nomnieka dēls, kā arī vietējie skolotāji sociāldemokrāti Augusts Melnalksnis, Roberts Bīlmanis un citi. Sapulcēs pārsprieda laikrakstu jaunākās vēstis, kā arī sasāpējušos vietējos jautājumus. Arvien noraidošāk tika vērtēts pastāvošais patvaldnieciskais režīms un tā aizstāvji, ar nicinājumu sapulču dalībnieki padzina viņu vidū iesūtītos okšķerus. Pirmā sapulce 21. oktobrī (3. novembrī) Salacgrīvā pulcēja tikai ap 70 cilvēku, toties nākamā – jau trīsreiz vairāk, bet uz trešo ieradās aptuveni 300 dalībnieku. Vēl kuplāk apmeklēta bija visus trīs pagastus aptverošās Lielsalacas luterāņu draudzes sanāksme turpat Salacgrīvā 25. oktobrī (7. novembrī), kurā piedalījušos kopskaitu lēsa uz 2000, pat 2500 cilvēkiem.[13] Sapulcējušies nosodīja un apņēmās ignorēt patvaldību

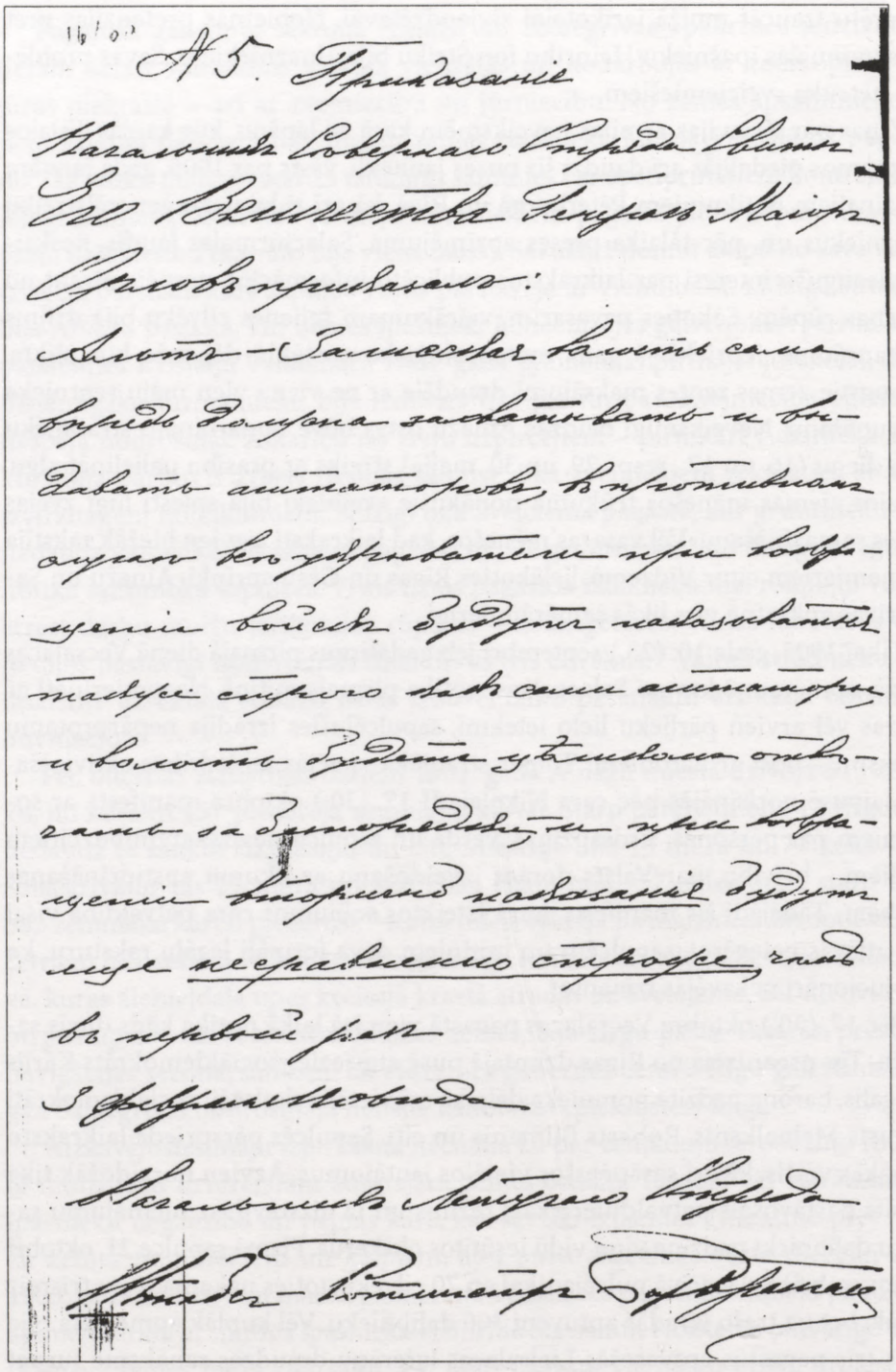

Štāba rotmistra barona P. Vrangeļa rīkojums Vecsalacas pagastam

Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2050. f., 1. apr., 105. l., 161. lp.

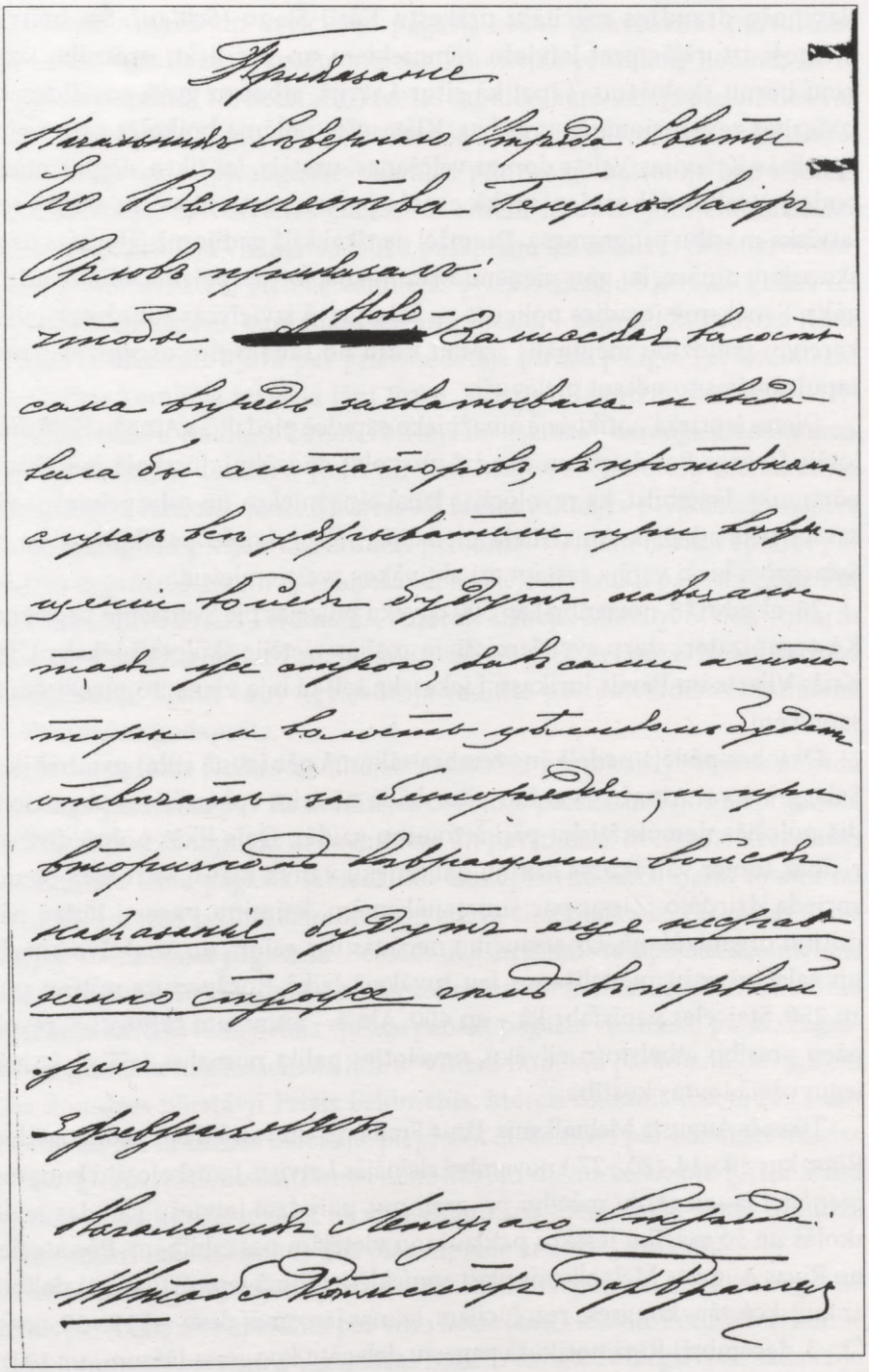

Štāba rotmistra barona P. Vrangeļa rīkojums Sveiciema pagastam

Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1232. f., 1. apr., 12. l., 16. lp.

slavinošo draudzes mācītāju prāvestu Kārli Šlauu *(Schlau)*. Šis baltvācietis nicinoši izturējās pret latviešu zemniekiem un par lieku greznību uzskatīja viņu bērnu skološanu. Tāpat kā citur Latvijā, atbalstu guva sociāldemokrātu izvirzītās revolucionārās prasības. Klātesošie nolēma boikotēt cara manifestā apsolītās Krievijas Valsts domes vēlēšanas, uzstāja, lai tiktu slēgtas monopolbodes, atceltas vēl arvien spēkā esošās patronāta tiesības un skolās ieviesta latviska mācību programma. Diemžēl ne tikai šajā gadījumā jābalstās uz preses skopajām ziņām, lai gan pieņemtā rezolūcija, ļoti iespējams, bija daudz pilnīgāka. Sanāksmē ieradies policists ar Salacgrīvā izvietotās robežsargu vienības kareivju palīdzību mēģinājis arestēt kādu no sanāksmes organizētājiem, taču sapulcējušies to neesot pieļāvuši.

Dienu iepriekš notikušajā ainažnieku sapulcē piedalījās Ainažu jūrskolas skolotājs Georgs Raudseps un daudzi jūrskolas audzēkņi. Jūrskolā mācības nācās pārtraukt. Jāpiebilst, ka revolūcijas laikā ainažniekus un salacgrīviešus vienoja savstarpējs atbalsts. Ainažnieki piedalījās salacgrīviešu pasākumos un otrādi. Salacgrīvā bieži varēja sastapt arī aktīvākos sveiciemiešus.

26. oktobrī (8. novembrī) ap 500 cilvēku pulcējās pie Sveiciema pagastnama.[14] Kā organizatori starp sveiciemiešiem rosījās vietējie skolotāji Jēkabs Ulmanis, Krišs Vilerts un Pāvils Jurikass. Liekas, ka šeit tā bija viena no pirmajām tautas sapulcēm.

Oktobra pēdējā nedēļā (novembra sākumā pēc jaunā stila) gandrīz ik dienu Salacgrīvā vai Ainažos, vai kur citur kādā no trim apkārtējiem pagastiem ļaudis pulcējās demokrātisku pārkārtojumu gaidās. Daļa likās nobriedusi aktīvai rīcībai, tomēr vairākums mītiņu dalībnieku vairāk klausījās runātājos un pārsprieda dzirdēto. Zinot par šīm sanāksmēm, kaimiņu pagasti lūdza palīdzēt mītiņu organizēšanā. Uz atsaucību nenācās ilgi gaidīt, un ar aktīvo ainažnieku un salacgrīviešu piedalīšanos jau tuvākajā laikā Rozēnos uz mītiņu pulcējās ap 250, Staiceles papīrfabrikā – ap 400, Alojā – apmēram tūkstotis[15] revolucionāru prasību atbalstošu cilvēku, nevēloties palikt nomaļus šajā plašu vērienu ieguvušajā tautas kustībā.

Tikmēr Augusts Melnalksnis, Jānis Freibergs un vairāki citi pedagogi devās uz Rīgu, kur 10.–14. (23.–27.) novembrī risinājās Latvijas tautskolotāju kongress, kas pieņēma jaunu skolu mācību programmu, paredzot latviešu valodas ieviešanu skolās un šo mācību iestāžu pakļaušanu vietējām pašvaldībām. Pēc atgriešanās no Rīgas Augusts Melnalksnis plaši apmeklētā mītiņā iepazīstināja tā dalībniekus ar tautskolotāju kongresa rezolūcijām. Jaunas ierosmes deva arī 19.–20. novembrī (2.–3. decembrī) Rīgā notikušā pagastu delegātu kongresa lēmumi un tā izvirzītais uzdevums latviešu zemniekiem veidot vietējās pašvaldības "pašiem ar savu spēku"[16]. Tas nozīmēja tautas vēlētu rīcības komiteju izveidošanu.

Vecsalacas, Ainažu un Sveiciema pagastā sākās gatavošanās pašvaldību pārņemšanai. Vecsalacas pagasta rīcības komitejas protokoli liecina, ka tā ievēlēta 30. novembrī (13. decembrī) tautas sapulcē, kurā varēja piedalīties visi šī pagasta pieaugušie iedzīvotāji. Ne tikai šeit tās bija pirmās demokrātiskās vēlēšanas, kurās katrs pieaugušais skaitījās pilntiesīgs balsotājs bez kādiem mantiskā stāvokļa, dzīvesvietas cenza vai citiem ierobežojumiem. Šis fakts ievērojami paaugstināja vienkāršo ļaužu pašapziņu un atbalstu demokrātiskajiem pārkārtojumiem. Par rīcības komitejas priekšsēdētāju kļuva 29 gadus vecais Augusts Melnalksnis, kurš stājās pagasta vecākā – saimnieka Indriķa Kirša vietā, Roberts Bīlmanis kļuva par priekšsēdētāja pirmo palīgu. Vēl Vecsalacas pagasta rīcības komitejā ievēlēja Jāni Prūsi, Krišjāni Bakmani, skolotāju Hermani Švēdi, Gustavu Kalniņu, kuram uzticēja magazīnas[17] uzrauga pienākumus, Aleksandru Kalniņu, Teodoru Kolli un Jāni Masteru. Sekretāra pienākumus izpildīja Gustavs Jansons. Jānis Masters kā tautas milicijas priekšnieks ieguva tiesības par palīgiem pieņemt uzticamas personas.[18] Viņam nācās rūpēties par šīs milicijas organizēšanu un apbruņošanu. Ievēlēja arī jaunu pagasta tiesu. Par tās locekļiem kļuva Fricis Feldmanis, Andrejs Irmejs, Mārtiņš Štelcs, Rihards Leinasārs un Krišjānis Šmits. Pēdējie divi gan vēlāk teicās jaunās tiesas darbībā dalību neņēmuši. Tiesai vairs nevajadzēja vadīties pēc patvaldības likumiem, bet revolucionāra godaprāta.

Vecsalacas pagasta rīcības komitejas lakoniskie protokoli, protams, nekādā gadījumā nav jāuzskata par šīs komitejas darbības pārskatu. Tajos atspoguļota tikai neliela daļa no komitejas uzdevumiem un paveiktā. 6. decembrī Vecsalacas rīcības komiteja lēma pagasta sabiedrisko ēku apkurināšanai ņemt malku no muižas meža bez maksas, bet saimniekiem atļāva cirst malku katras mājas meža robežās, par to maksājot pagastam. Beidzot tika atrisināts sasāpējušais jautājums par barona organizēto vaku māju mežu izciršanu un malkas izvešanu, ko tikai pirms mēneša kārtējo reizi nebija spējīgs panākt pagasta vietnieku pulks. Pagasta nodokļu grāmata tika iznīcināta līdz ar visiem nodokļu parādiem. Lielsalacas luterāņu draudzes pārstāvji Fricis Feldmanis, Mārcis Sīmanis u.c. 6. (19.) decembrī ieradās pie draudzes mācītāja, pieprasot atskaitīties par baznīcas naudas izlietošanu. Domājams, atskaitīšanās nenotika, jo dienu vēlāk pie Kārļa Šlaua ieradās rīcības komitejas locekļi un lika viņam trīs dienu laikā atstāt draudzi. 9. (22.) decembrī mācītājam tas bija jāapstiprina ar savu parakstu.

Rīcības komiteja nekavējās apkarot kriminālnoziegumus, aizturot zagšanā apvainotas personas un rūpējoties par viņu lietas izmeklēšanu. Pēc rīcības komitejas locekļu iniciatīvas slēdza Vecsalacas muižas krogu. Salacgrīvieši sadauzīja krogā un monopolbodē esošās stipro dzērienu pudeles. Tika nodedzināta Vecsalacas muižas alus darītava. Rīcības komiteja paturēja muižas vecos mežsargus,

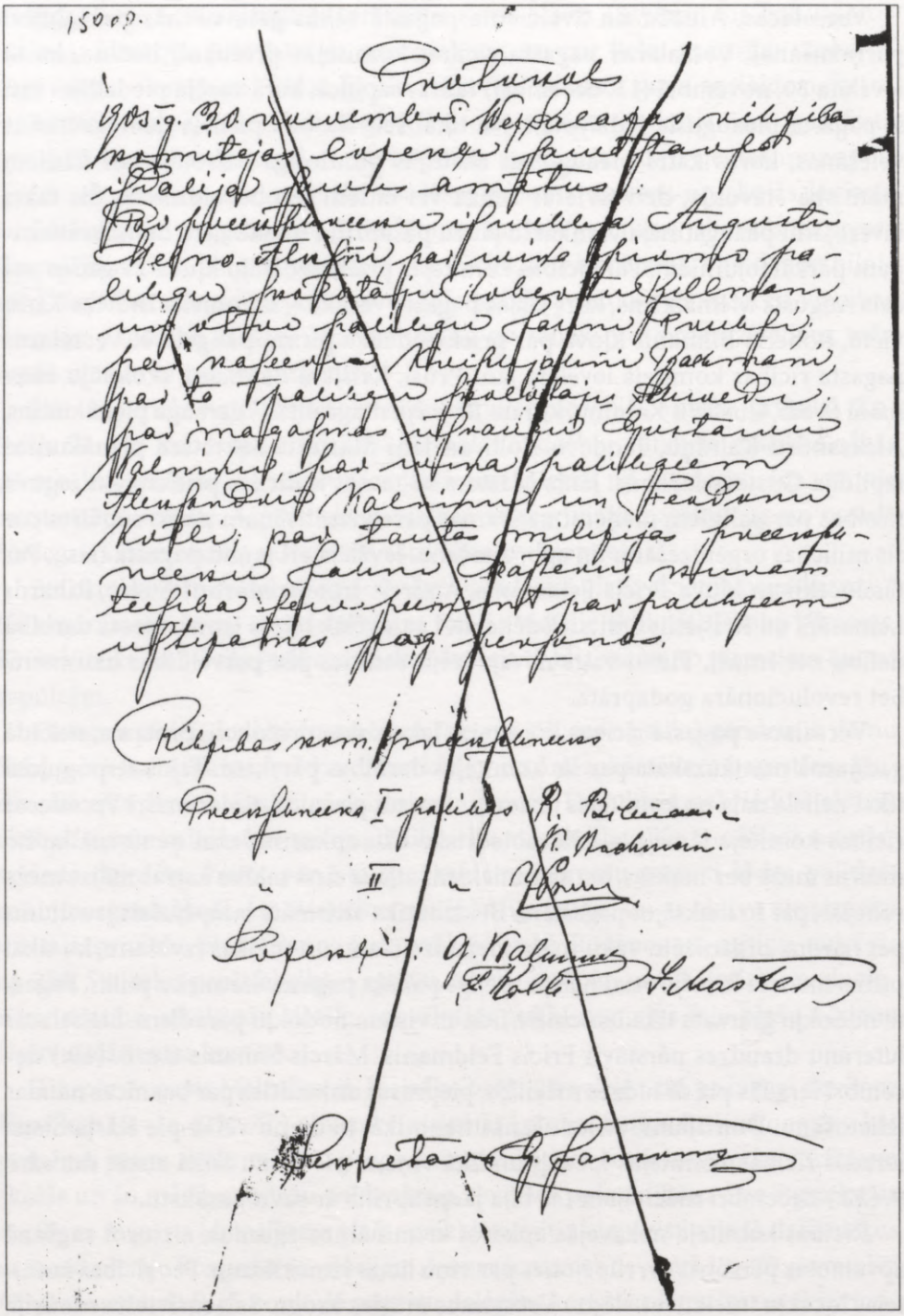

Vēlāk anulētais Vecsalacas rīcības komitejas protokols

Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2050. f., 1. apr., 105. l., 150. lp.

izņemot vienu, kurš nebaudīja tās uzticību. Komiteja izdeva arī medību atļaujas, iekasējot 3 rubļus par katru. Vecsalacas pagasta rīcības komiteja apņēmās svētdien, 11. (24.) decembrī, sasaukt pagasta iedzīvotāju pilnsapulci skolotāju ievēlēšanai, kā arī citu jautājumu apspriešanai.[19] Noteiktajā dienā skolotājus ievēlēja.

Pavisam trūcīgas ir ziņas par Ainažu pagasta rīcības komiteju, turklāt tās balstītas tikai uz atmiņām. Par rīcības komitejas priekšsēdētāju ievēlēts revolucionāri noskaņotais dzirnavu īpašnieks Juris Gravelsons. Rīcības komitejā vēl bija Georgs Raudseps un jūrskolas audzēkņi Jānis Maurītis, Augusts Cauka, Eduards Vāverītis, Kārlis Bērziņš un Jānis Lūsis, jau minētais Kārlis Birzgalis, skolotājs Eduards Baldiņš, iespējams, vēl dažas personas, starp tām Ainažu aptiekāra Kārļa Pelēkzirņa sieva, kura gan drīz no tās izstājusies. Par rīcības komitejas darbību diemžēl nekas konkrēts nav zināms.

Līdz 1905. gada 6. (19.) decembrim rīcības komiteju ievēlēja sveiciemieši. Sveiciema pagasta rīcības komitejā trīs no septiņiem tās locekļiem bija jau minētie skolotāji Jēkabs Ulmanis (ļoti iespējams, viņš bija tās priekšsēdētājs), Pāvils Jurikass un Krišs Vilerts. Sveiciemiešu uzticību bija izpelnījies arī Arnolds Sīmansons, Eduards Uplīcis, Bernhards Dzelvītis un Jānis Ozoliņš. Abi pēdējie bija saimnieki, pagasta vietnieku pulka locekļi. Par rīcības komitejas aktivitātēm arī šajā gadījumā nekas nav zināms, lai gan Sveiciema pagastā, kur revolucionāro kustību atbalstīja arī vairāki citi vietnieku pulka locekļi (Mārcis Sīmansons un Rodions Upmals), situācija likās mazāk saspringta salīdzinājumā ar Vecsalacas un Ainažu pagastu.

Īss bija pagastu rīcības komiteju darbības laiks. Izplatoties satraucošām runām par tā sauktajām melnajām sotņām un patvaldības soļiem "dumpja" apspiešanā, revolucionāri steidzās bruņoties. Gādājot ieročus, viņi pārmeklēja Vecsalacas muižu, kuras īpašnieks bija aizbēdzis. Uzlauza muižas pagrabu, taču tur ieročus neatrada. Brieda plāns atbruņot Salacgrīvā esošos robežsargus. Tomēr notikumi izvērsās savādāk.

11. (24.) decembrī Vecsalacas pagasta miliči pamanīja vairākus pajūgus ar robežsargiem – virsnieku un pieciem kareivjiem –, dodoties, cik varēja noprast, Rīgas virzienā. Miliči, kuru bija ap pusotra desmita,[20] nekavējoties izšķīrās aizšķērsot robežsargiem ceļu. Fricis Lejnieks, viens no trim miličiem, kuri atradās pie paša ceļa, lika robežsargiem apstāties. Virsnieks nekavējoties izšāva uz milici, nāvīgi viņu ievainojot. Izraisījās apšaudīšanās, kuras laikā smagu ievainojumu guva Fricis Cīrulis, kurš pēc neilga laika mira. No robežsargiem vienu nāvīgi ievainoja, otram skrošu lādiņš trāpīja galvā. Aizturēt pārējos robežsargus neizdevās, toties miliči sagūstīja aizkavējušos robežsargu tulku un veterinārārstu. Gūstekņus gan drīz atbrīvoja. Vēlāk revolucionāri nošāva vairākus nodevējus

un policistu. Dažkārt rīcības komitejai bija grūti novērst atriebības aktus. Lai atdarītu aizbēgušajam baronam, tika nodedzināti muižas šķūņi ar tajos sakrauto āboliņu.

Kā rakstīja laikraksti, toruden no Ainažiem līdz Gaujas grīvai, izrādījās, aizbēguši gandrīz visu muižu īpašnieki un patvaldību slavinājušie mācītāji. Prom bija devušies arī baltvācu ārsti, kuru bailes no revolūcijas gan bija pārspīlētas, jo pret viņiem neviens negrasījās vērsties

1905. gada nogalē (pēc vecā stila), virzoties no Pērnavas puses, Ziemeļvidzemē ieradās un sāka sirot cara svītas ģenerāļa Alekseja Orlova vadītā soda ekspedīcija. Sadalījusies mazākās vienībās, tā steidzās izrēķināties ar revolucionāriem un viņu atbalstītājiem Valkas, Valmieras un Cēsu apriņķī, vienlaikus rūpējoties par vecās kārtības ātrāku atjaunošanu. Valmieras apriņķa priekšnieka kanceleja soda ekspedīcijai piegādāja pārspīlētas ziņas, ka Limbažu apkārtnē daži pagasti esot "ļoti stipri apbruņoti", šajā sakarībā pieminot arī Sveiciema pagastu, turklāt apgalvojot, ka Vecsalacas un Ainažu pagasta iedzīvotāji pilnīgi visi esot apbruņoti un ka nelielai karaspēka vienībai viņus atbruņot neesot pa spēkam. 19. decembrī (1906. gada 1. janvārī) ģenerālim tika ziņots, ka "Limbažu apgabalā visa vara atrodas revolucionāro rīcības komiteju rokās". Oficiālās iestādes Vecsalacas bruņoto miliciju vērtēja uz apmēram 60 vīriem.[21] Šādas vēstis lika soda ekspedīcijai nopietni rēķināties ar revolucionāru iespējamu pretošanos. Taču abu pušu spēki bija pārāk nevienlīdzīgi, un vietējie miliči ne Vecsalacas, ne kaimiņu pagastos negatavojās cīnīties pret karaspēku un savlaicīgi atstāja tā apdraudētās vietas.

1906. gada 4. (17.) janvārī soda ekspedīcijas vienība pulkveža kņaza Jengaličeva vadībā sasniedza Ainažus. Lai iebaidītu ainažniekus, karaspēks vispirms vērsa pret miestiņu lielgabala uguni, nodarot nopietnus bojājumus vairākām ēkām. Pamanījuši padošanās zīmi – izkārtu baltu audekla gabalu, pēc desmit lielgabala šāvieniem karaspēks, respektīvi, 3. ulānu pulka un 2. kirasieru pulka apakšvienības, iegāja Ainažos. Miestiņā nevienu aktīvo revolucionāru notvert neizdevās. Tomēr, pamatojoties uz nodevēju iesniegtu sarakstu, apcietināja deviņus cilvēkus – 17 gadu veco Ernestu Cimermani, aptiekāru Kārli Pelēkzirni par palīdzības sniegšanu ievainotam milicim, tirgotāju Eduardu Priedi, kura veikalā revolucionāri glabājuši ieročus, rentnieku Aleksandru Auniņu, Jēkabu Grāvi, Ādamu Tūliku no Salacgrīvas (uzvārda dēļ aizturēts tēva vietā), Martu Laiviņu, Frici Ābolu un ar revolucionāriem nesaistīto jauniņo Martu Jirgenu (arestēts cita vietā). Visus deviņus kareivji piesēja pie netālajām priedēm un bez tiesas un izmeklēšanas tūlīt nošāva. Neapmierinoties ar to, soda vienība spīdzināja vēl astoņus cilvēkus un nodedzināja vairākas ēkas, arī Ainažu aptieku, luterāņu un pareizticīgo draudzes skolu, Jura Gravelsona netālās dzirnavas un dzīvojamo ēku.[22]

Salacgrīva 20. gadsimta sākumā

Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2050. f., 1. apr., 105. l., 150. lp.

Gatavojoties nēģu un lašu zvejai pie Vecsalacas muižas ap 1907. gadu

Salacgrīvas muzejs, inv. nr. SMF-1331

Vecsalacas muiža 20. gadsimta sākumā

Salacgrīvas muzejs, inv. nr. SMF pf.-693

Soda vienības steigšus veiktā nežēlīgā izrēķināšanās, pat neinteresējoties, par ko katrs nelaimīgais iekļuvis minētajā sarakstā, liecināja par patvaldības doto uzdevumu līdz ar aktīvo revolucionāru iznīcināšanu atriebties latviešu tautai, ka tā uzdrīkstējusies iestāties par savām tiesībām, iebaidīt to, jo līdzīgi notikumi risinājās arī citur Latvijā. Carismu vienlīdz biedēja latviešu un igauņu straujā pašapziņas izaugsme, viņu pēdējo gadu desmitu panākumi visās dzīves jomās. Lielkrievu šovinistus neapmierināja vietējo tautību pārkrievošanas necilie rezultāti. Ne velti Pēterburgas laikraksts *"Новое время"* ("Jaunais laiks") jau pirms vairākiem gadiem bija ieteicis cara valdībai uz Baltiju novirzīt kādu no krievu lielajām emigrācijas strāvām.[23]

Tajā pašā dienā, t.i., 4. (17.) janvārī, šī pati soda ekspedīcijas vienība aplenca un pēc 12 lielgabala šāvieniem "ielauzās" Salacgrīvā, ģenerāļa Orlova izpratnē – "vienā no sacelšanās centriem"[24]. Varbūt tādēļ tās ieņemšanā iesaistīja 2. kirasieru pulka apakšvienību no Alojas un kazaku sotņu, kas ieradās no Limbažiem. Nenotvēruši nevienu "dumpinieku", kirasieri un kazaki Salacgrīvā nodedzināja revolucionārus atbalstījušā tirgotāja Andreja Irmeja veikalu un Vecsalacas pagasta rīcības komitejas locekļa Jāņa Prūša "bodi", tāpat Klimpu mājās esošo skolu un vairāku viensētu dzīvojamās un saimniecības ēkas. Lopus no kūtīm ļāva izvest, taču lika tos atstāt zem klajas debess sniegā un salā.

Vecsalacas muiža 20. gadsimta sākumā

Salacgrīvas muzejs, inv. nr. SMF-953

Dažas dienas uzturējies Salacgrīvā un tās tuvumā, karaspēks devās projām, tomēr naktī uz 9. (22.) janvāri atgriezās un ķērās pie kratīšanas un arestiem. Soda vienības karavīri aplenca kādu viensētu, kurā bija patvērušies revolucionāri. Kad ielenktie mēģināja glābties bēgot, karavīri nošāva četrus – Pēteri Virsi, jaunekli no Rīgas, vietējos zemniekus Kārli Bāru, Kārli Būrīti un Jāni Vītolu, bet ievainoto Mārtiņu Vildi nedaudz vēlāk nogalināja tuvinieku acu priekšā.

Viss liecināja, ka ģenerāļa Orlova soda ekspedīcija negatavojās atstāt Ziemeļvidzemi. Tās vienības atkal un atkal pārdrasēja pagastu pēc pagasta, tvarstot revolūcijas dalībniekus un liekot vecajām pagastu valdēm atsākt darbību un gādāt par kārtību. 2. (15.) februārī Vecsalacas pagastu "apciemoja" ulānu vienība, atkal ķeroties pie kratīšanas. Arestēja 12 cilvēku, turot viņus aizdomās par uzbrukumu robežsargiem.[25] Pēc dienas Sveiciema pagastā ieradās štāba rotmistra barona Pētera Vrangeļa komandēta vienība. Šis vēlāk bēdīgi slavenais ģenerālis un vecās "vienotās un nedalāmās" Krievijas atjaunošanas pēdējā cerība brīdināja sveiciemiešus, ka turpmāk pagastam pašam vajadzēšot sagūstīt un izdot "aģitatorus". Citādi visi viņu slēpēji, karaspēkam atgriežoties, tikšot sodīti, tāpat kā aģitatori, un sods būšot nesalīdzināmi bargāks.[26] Pamanījis pagastnamā bojātu Nikolaja II portretu, rotmistrs nekavējoties noskaidroja vainīgo. Šo cilvēku – 20 gadu veco kurpnieku Bernhardu Dišleru – turpat ļaužu klātbūtnē nošāva.

Soda ekspedīcija savos sirojumos izmantoja arī vietējo zemnieku zirgus un bez žēlastības tos nodzina. Cilviliedzīvotājiem karaspēks patvarīgi atņēma pārtikas produktus un zirgiem sagatavoto barību. Nekāda atlīdzība par paņemto netika dota. No Sveiciema pagasta Vrangelis pieprasīja savai vienībai 2,5 pudus rudzu miltu, vienu govi, 10 pudu auzu, 10 pudu salmu, 2 maisus kartupeļu un vēl kāpostus. Visu to vajadzēja savākt no revolucionāro kustību atbalstījušiem zemniekiem.[27] Vrangelis tiecās panākt arī, viņaprāt, nevēlamu personu izbalsošanu (ar sekojošu izraidīšanu) no Sveiciema pagasta. Deviņus cilvēkus par dažādiem pārkāpumiem tiešām izbalsoja, taču panākt revolūciju atbalstījušā bijušā pagasta vecākā un divu aktīvu revolucionāru tēva Mārča Sīmansona izraidīšanu neizdevās – ar 25 pret 23 balsīm sveiciemieši viņu neizbalsoja no pagasta.[28] Pēc nepārbaudītām atmiņām Mārča Sīmansona Patkuļu mājas vēl pirms tam nodedzināt nav ļāvis viņa brālis Dāvis (Dāvids) Sīmansons, tolaik cara armijas virsnieks, bet 1919. gada jūlijā–oktobrī Latvijas armijas pirmais virspavēlnieks. Taču Mārci Sīmansonu drīz vien piespieda ar parakstu apstiprināt, ka viņš kopā ar ģimeni līdz 1906. gada 1. (14.) maijam atstās Vidzemes guberņu.[29]

16. (29.) martā Vecsalacas pagastā, kura iedzīvotāju noskaņojumu oficiālās iestādes vērtēja kā ļoti sliktu, pēc ģenerāļa Orlova pavēles ieradās kavalēristu puseskadrons no Limbažiem. Par spīti gubernatora pavēlei pagastu vecākā amatā neievēlēt "nelikumīgajās komitejās" darbojošos, dienu pirms tam vecsalacieši par pagasta vecāko bija ievēlējuši "nelikumīgās tiesas" locekli Frici Feldmani, kurš bija tikko atgriezies no cietuma Pleskavā, bet par viņa palīgu – rentnieku Andreju Tenisonu, tāpat iesaistītu "nelikumīgajā rīcībā". Vēlēšanas neatzina, un pagastu sodīja ar 1000 rbļ., kas bija jāsamaksā nedēļas laikā.[30] Kad pēc divām dienām karaspēkam pievienojās zemnieku lietu komisārs un miertiesnesis, atkal sākās kratīšana, pratināšana, apcietināšana un miesas sodi. No pagasta pavēlēja izbalsot septiņas personas, turklāt Vecsalacas pagastam lika astoņu dienu laikā samaksāt 3000 rbļ. lielu soda naudu. 23. martā (5. aprīlī) karaspēks no Vecsalacas muižas aizveda 22 arestantus.[31]

Cik zināms, vairāki Ainažu un Salacgrīvas apkārtnes revolucionāri kļuva par tā sauktajiem mežabrāļiem, citi slepus devās uz Krievijas vidieni vai emigrēja. Patvaldības instances enerģiski dzina revolucionāru pēdas. Pēc lauka karatiesas sprieduma nošāva Ainažu pagasta zemnieku Pēteri Paegli, vēlāk notvēra un pakāra 22 gadus veco Jāni Eihinu. Atzinies zirga zādzībā, bet saņēmis pagasta sapulces piedošanu, viņš ļoti enerģiski bija iesaistījies revolucionārajos pasākumos. Citiem 1908. gadā Tallinā nācās stāties karatiesas priekšā. Tolaik gan sodu bardzība bija mazinājusies. No 20 apsūdzētajiem Ainažu un Vecsalacas revolucionāru prāvā notiesāja 11 cilvēku. Augustam Melnalksnim piesprieda mūža katorgu, ko vēlāk aizstāja ar nometināšanu Sibīrijā.[32]

Dažādi izveidojās Ainažu un Salacgrīvas apkārtnes dzīvi palikušo revolucionāru turpmākais liktenis. Augusts Melnalksnis pēc atgriešanās no Sibīrijas neatkarīgajā Latvijā kļuva pazīstams rakstnieks un pašvaldību darbinieks. Roberts Bīlmanis bija Latvijas Republikas Tautas Padomes, pēc tam Satversmes sapulces un Saeimas deputāts. Jānis Masters (Straujāns) savu rakstnieka talantu apliecināja padomju totalitārajam režīmam. Viņš un Jānis Freibergs gāja bojā šī režīma nāves dzirnavās. Jēkabu Ulmani emigrācijas ceļi aizveda uz Ameriku, kur viņš absolvēja universitāti un līdztekus atbildīgajam zvērināta revidenta darbam uzņēmās Latvijas konsula pienākumus Čikāgā.

1905. gada revolūcija daudz ko lika pārvērtēt un saprast pat tiem Ainažu un Salacgrīvas apkārtnes ļaudīm, kuri aktīvo revolucionāru rindās neiesaistījās. Pārdzīvotais nostiprināja atziņu, ka pārmaiņas sabiedrības dzīvē, vēl jo vairāk valstī nav panākamas viegli un ātri. Tālredzīgākie aptvēra, ka revolūcija iezvanījusi cara patvaldības pēdējo cēlienu un jaunu pārmaiņu laiku.

Atsauces un skaidrojumi

[1] Oficiālajos dokumentos vācu un krievu valodā to dēvēja par Jaunsalacas pagastu (*Neu-Salis*, Ново-Салацкая волость).

[2] Sk.: *Янсон П.* Карательные экспедиции в Прибалтийском крае в 1905–1907 гг.: По материалам Государственной думы. – Ленинград, 1926. – 87 с.; Революция 1905–1907 гг. в Латвии: Документы и материалы. – Рига, 1956. – 487 с.; Материалы по истории СССР. – Т. 4: Документы по истории революционного движения сельских рабочих и крестьян в Прибалтике в период первой русской революции 1905–1907 гг. – Москва; Ленинград, 1957; Tautas vara Latvijas pagastos 1905. gadā: Dokumenti un materiāli. – R., 1985. – 183 lpp.

[3] Baltische Revolutions-Chronick. – Riga, 1907–1908. – 254 S.

[4] *Freibergs J.* 1905. gads Vecsalacā un Ainažos // 1905. gads. – Maskava, 1936. – 218.–221. lpp.

[5] *Birkerts P.* 1905. g. revolūcijā cietušie Latvijas skolotāji. – R., 1927. – 223 lpp.; Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 1. d. – R., 1976; 1. sēj., 2. d. – R., 1980; 1. sēj., 3. d. – R., 1983 (atkārtots un papildināts 30. gados Maskavā klajā laists izdevums).

[6] Sk. laikrakstus "Balss", "Baltijas Vēstnesis", "Dienas Lapa", "Jaunā Dienas Lapa" u.c. par 1905.–1906. gadu.

[7] Sk., piemēram, *"Düna Zeitung"* par 1905.–1906. gadu.

[8] *Živitere M.* Pār Salacu uzausa brīvības saule // Padomju Zeme (Limbaži). – 1961. – 5. janv.; *Kalnbērzs A.* Sārti kvēloja rīts // Liesma (Valmiera). – 1965. – 22. janv.; *Vētra V.* Vēstures lappuses stāsta // Progress (Limbaži). – 1965. – 24., 26. dec.; u.c.

[9] Balss. – 1905. – 26. janv.

[10] Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 1232. f., 1. apr., 12. l., 19. lp.

[11] Turpat, 28. f., 1.a apr., 25. l., 32., 35., 75., 80., 90., 101., 103. lp.

[12] Turpat, 1. apr., 914. l., 16., 17. lp.

[13] Dienas Lapa. – 1905. – 29. okt.; 3. nov.

[14] Turpat.

[15] Turpat.

[16] Tautas vara Latvijas pagastos 1905. gadā. – 58. lpp.
[17] Pagasta magazīnā (noliktavā) glabāja pagasta zemnieku labības krājumus neražas gadiem.
[18] LVVA, 2050. f., 1. apr., 105. l., 150. lp.
[19] Turpat, 150.–152. lp.
[20] Vēlāk, 1909. gada maijā, oficiālajā apvainojuma aktā par šo uzbrukumu robežsargiem bruņoto uzbrucēju skaits minēts krietni lielāks, t.i., 30–40 cilvēku, lai gan nedaudz tālāk dokumenta tekstā uzskaitīti tikai 23 uzbrucēji (sk.: Материалы по истории СССР. – Т. 4. – С. 314, 315). Iespējams, ar pārspīlētu uzbrucēju skaitu oficiālās instances centās izskaidrot faktu, ka robežsargiem nācies pamest pajūgu ar "kroņa" mantām, arī rezerves šautenēm (ar izņemtiem aizslēgiem).
[21] Материалы по истории СССР. – Т. 4. – С. 187, 193, 312.
[22] Sk.: *Янсон П.* Карательные экспедиции в Прибалтийском крае в 1905–1907 гг. – С. 37.
[23] Sk.: Baltijas Vēstnesis. – 1903. – 17. marts; Tēvija. – 1903. – 20. aug.
[24] Материалы по истории СССР. – Т. 4. – С. 347.
[25] Balss. – 1906. – 8. febr.
[26] LVVA, 1232. f., 1. apr., 12. l., 16. lp.
[27] Turpat, 17. lp.
[28] Turpat, 19., 20. lp.
[29] Материалы по истории СССР. – Т. 4. – С. 373.
[30] Turpat. – 372. lpp.
[31] Balss. – 1906. – 28. marts.
[32] Sk.: *Vētra V.* Vēstures lappuses stāsta // Progress (Limbaži). – 1965. – 24., 25. dec.

Valdis Bērziņš

The Events of the Revolution of 1905 in the Vicinity of Ainaži and Salacgrīva

Summary

In 1905, the vicinity of Ainaži and Salacgrīva included the territory of three civil parishes: Ainaži, Vecsalaca, and Sveiciems in the northern part of Latvia, which was gradually incorporated into the Russian Empire during the 18th century. At the time, both Ainaži and Salacgrīva were not provincial towns as they are today, but only small villages. Most part of the residents of this area dwelt in individual farms. The main occupations of men were agriculture, fishery, and seafaring. Only the latter one could provide prosperity for a certain part of educated mariners, thanks to Ainaži Maritime School founded in 1864. Fishery procured nothing more than livelihood. Peasants depended on the landed gentry, since the Baltic Germans' barons still kept different privileges including patronage rights. Such order as well as the Russification of the people was mercilessly contimed by the Russian tsarism.

The waves of revolution reached the vicinity of Ainaži and Salacgrīva comparatively late – in the autumn of 1905. Among organizers were a social democrat from Rīga Kārlis Birzgalis and his local comrades, teachers Augusts Melnalksnis, Roberts Bīlmanis, Jēkabs Ulmanis, etc. A teacher of the Maritime School, Georgs Raudseps drew his next mates and captains into revolutionary activities. After the Tsar's manifest of 17 October 1905, revolutionary activities became more virgorous and widespread, since the Tsar's promises did not satisfy the people. The inhabitants of all three mentioned parishes elected new local administrative councils or the so called steering committees and new courts which replaced the old ones. The committees undertook economic duties, collected taxes, closed pubs. Simultaneously, the militia was organized.

An armed conflict between Rīga frontier guards and militiamen of Vecsalaca Parish, with several mortally wounded on both sides, was the only collision in the area. However, the official representatives considered that the vicinity of Ainaži and Salacgrīva was a very dangerous revolutionary nest. On 4 January 1906, a punitive expedition reached Ainaži. The village was encircled and captured after shelling, but nobody of the revolutionary leaders were found. However, nine men had been arrested and shot down without any trial and investigation. On the same day, and in the same manner, the punitive unit captured also Salacgrīva. For about three months, the bloody actions and burning houses marked the way of troops. A lot of active revolutionaries were sentenced afterwards.

The merciless suppression of the revolution strengthened people's negative attitude to the tsarist autoracy and the Baltic Germans' landlords. Prescient persons comprehended that the Revolution of 1905 had rung in the last period for the Russian tsarism.

Mītiņi Rīgā, Grīziņkalnā pēc 1905. gada 17. oktobra manifesta pasludināšanas

Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 1. d. – R., 1976. – 154. lpp.

Rīgas pilsētas Maskavas daļas 4. iecirkņa policijas pristava ziņojums Rīgas Apgabaltiesas prokuroram 1905. gada 22. oktobrī par sadursmēm starp karaspēku un iedzīvotājiem Maskavas priekšpilsētā

Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 117. f., 1. apr., 73. l., 64. lp.

27489

КАНДЕЛЯРІЯ ПРОКУРОРА
24 ... 1905

И. В. Д.
ИСТАВЪ
Г участка
...ской части.
Отд 22 ... 1905 г.
№ 13368.
Г. Рига.

ЕГО ВЫСОКОРОДІЮ

Господину Прокурору Рижскаго Окружнаго Суда.

Къ производству 24/X 905

Въ 4 1/2 часовъ по полудни мною были получены свѣдѣнія, что въ раіонѣ I-го участка Московской части по б. Московской улицѣ происходятъ безпорядки среди собравшейся толпы евреевъ и христіанъ. Въ то время, какъ высланный мною казачій патруль выѣзжалъ по Динабургской къ б. Московской улицѣ, то встрѣтилъ толпу христіанъ около 60 человѣкъ, преимущественно женщинъ, которая бѣжала по направленію къ Управленію ввѣреннаго мнѣ участка въ большомъ переполохѣ и кричала, что евреи за ними гонятся и стрѣляютъ. Спустя минуты двѣ, дѣйствительно толпа приблизительно около 40 человѣкъ молодыхъ евреевъ, держа въ рукахъ револверы, показалась на углу Ярославской и Динабургской улицъ, со стороны I-го участка Московской части и въ то время, какъ я сталъ подходить къ нимъ, прося успокоиться и разойтись, то изъ толпы этой послѣдовало около восьми выстрѣловъ по направленію въ меня. Увидавъ это, стоящій около Управленія участка для охраны солдатъ Изборскаго пѣх. полка Якубъ Рихель далъ одинъ выстрѣлъ вверхъ, послѣ чего толпа съ Динабургской улицы удалилась за уголъ дома № 14 по Ярославской улицѣ I участка Московской части, куда мною были высланы три казака 2-й сотни Донского полка съ однимъ городовымъ бляхи № 309 Исидоромъ Стродъ. Толпа вооруженныхъ евреевъ стала стрѣлять въ казаковъ и городового и произвела до 25 выстрѣловъ, на которые казаки отвѣтили выстрѣлами, а именно казакъ Иванъ Теляковъ произвелъ пять выстрѣловъ, казакъ Михаилъ Ефимовъ одинъ выстрѣлъ и городовой Стродъ пять выстрѣловъ изъ револьвера и по заявленію ихъ одинъ изъ толпы стрѣлявшихъ былъ убитъ,

„Wiſu ſemju proletarieeſchi, ſaweenojatees!"

Latw. Sozialdemokratiſkà ſtrahdneeku partija.
Wispahrigà ſchihdu ſtrahdneeku ſaweeniba Leetawà, Polijà un Kreewijà (Bunds).

Lai dſihwo generalſtreiks!

Wiſa Kreewija kà uguni, wiſa tauta bango kà juhra wehtras negaiſà. Wiſi darba laudis uſ Kreewijas dſelſszeekeem, fabrikàs, darbnizàs, weikalos, paſtà un telegrafà u. z. ſtahjuſchees klajà zihnà. Daudſàs weetàs pluhſt atkal aſinis. Weenas juhtas, weenas domas aiſrauj wiſus: deeſgan mehs zeetuſchi wehrdſibas juhgu, noſt ar nolahdeto patwaldibu, noſt ar ſcheem aſinsſuneem, blehſcheem un laupitajeem! Mehs praſam ſatwerſmes ſapulzes ſaſaukſchanu, no jums mehs negaidam it neka, mehs zeram tikai uſ paſchas tautas preekſchſtahwjeem, kuri tiks eewehleti no wiſas tautas zaur wiſpahreju, weenlihdſigu, teeſchu un aiſklahtu balſoſchanu. Tà weenà balſt ſauz wiſa Kreewija, pret to zihnas tagad katrs, kam truhkſtis zilweka apſina.

Rigas proletariats arì peeſlehjees ſchai warenai zihnai. Apſtahjuſchees wiſi dſelſszeki, fabrikas, darbnizas, ſkolas, weikali, tramwajs — wiſur aptureti darbi. Seſtdeen ſtrahdaja wehl tikai daſchas fabrikas (Baltijas wagonu fabrika, Prowodnik, Knſnezows) un drukatawas. Tagad wiſeem beſ iſnehmuma japeeweenojas pee wiſas Kreewijas zihnas.

Tagad ceſtahjees iſſchkiroſchais brihdis, tagad jaſanem wiſi ſpehki kopà un jaſahk pehdejais uſbrukums pret patwaldibu. Waldibas aprindas pilnigi ſaudejuſchas galwu un neſin wairs ko darit. Weenà un tanì paſchà laikà, kad manigais blehdis Witte dod wiſadus ſolijumus, ta leek aſinskahrigam nezilwekam, Trepowam, dot pawehles Peterburgas garniſonam, lai „ſaldati netaupa patronus un neſchauj tukſchà." Waldiba domà zaur jaunſlaiſteem ſapultſchu noteikumeem peemahnit tautu, bet kas gan neſaprot, ka ſchì ſapultſchu teeſiba ir tukſcha ſkaņa, ja mums tikpat truhkſt preſes, runas, beedroſchanàs un ſtreiku brihwiba un perſonas neaiſkaramiba. Schahda ſapultſchu „brihwiba" buhs tikai lamatas, zaur kuràm polizija zentiſees iſſinat un guhſtit Kreewijas tautu kreetnakos laudis. Nè, it neka mums newar dot ſchi patwaldibas raſbaineeku banda, kuras warai mums jabara gals. Apbrunoſimees tagad un gatawoſimees uſ atklahtu ſazeliſchanos! Pat uſ ſaldateem waldiba wairs newar droſchi paſautees, jo tee jau wairakkahrt iſrahdijuſchi ſawu nemeeru. Peterburgà tagad ſaldati atteizas paklauſit Trepowa pawehlem. Parahdiſim ſaldateem, ka mehs eſam ſpehki, tad tee greeſis muguru ſaweem kalpa kungeem un nahks pahri muhſu puſè!

Beedri! Turpinaſim zeetſchi un droſchi, turpinaſim ſtreiku kopà ar wiſu Kreewiju, kamehr nebuhs eekarota brihwiba, kamehr nebuhs ceſaukta ſatwerſmes ſapulze. Lai ſozialdemokratijas ſarkanais karogs, kas muhs wadijis wiſàs lihdſchinejàs zihnàs, lai tas muhs wed galigai uſwarai pretim. Un ja ari wehl upuri kriſtu, tad par to wairs ſchaubu naw, ka uſwara peeder mums!

Noſt ar patwaldibu!
Lai dſihwo ſatwerſmes ſapulze!
Lai dſihwo rewoluzija!
Lai dſihwo 8 ſtundu darba deena!
Lai dſihwo ſozialiſms!

Kokneses pagasta rīcības komiteja 1905. gadā

Революция 1905–1907 гг. и Латвии. – Рига, 1957. – С. 41

Rīgas Federatīvās komitejas uzsaukums "Lai dzīvo ģenerālstreiks!" 1905. gada oktobrī

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 2910-VII

Wisu semju proletar eeschi saweenojatees!

Wiseem semneekeem!

Patlaban peepildàs, ko pawasarî teizàm: weetejàs paschwaldibas atjaunoschana buhs paschas weetejàs sabeedribas, paschas tautas, bet nemuhschams neministriju, gubernatoru waj komisaru darbs! Zik lauku un pilsehtu paschwaldiba tika pahrlabota, tik tas notiks tai mehrâ, kahdâ to pahrgrosîs wiß pagastu un pilsehtu landis, nesłaidotees uß waldibas eerehdnu gribu, waj taisni pakot, pret waldibas eerehdnu gribu. Patlaban tas peepildas. Jau daudsos pagastos notikuschas un noteek jaunas wehleschanas, kur peedalàs wisi pilngadigee pagasta lozekli, pee kam wezàs pagastwaldes paschas labprahtigi atkahpjàs un nodod wisas darischanas jauneewehlëto ustizibas wihru rokàs. Schi kustiba katram brihwibas draugam ir apsweizama, jo wina weenigà war wisdrihsak west pee kahrtigas dsihwes. Zita zeka mums naw; zeka juhtim mehs jau sen esam garam. Waldibai tagad padotees buhtu paschnahwiba, no waldibas wehl ko gaidit — ahrprahtiba. Taisni schinî laikâ revoluzijas laikâ, kur waldibai sabruhk pehdejee pamati, kur winas rokas puischi pagalam apjukuschi, te katrs azumirkli ir idewigs, lai dotu patwaldibai beidsamo treezeenu un winas weetâ paschu rokàm zeltu jauno tautas paschwaldibas ehku. Katra jauna eestahde, kuru isdosees radit pa scho laiku, buhs eekarota seme, kuru nekahdo wara newarès atraut. Ko tauta war panahkt ar sawu spehku, lai mahza gruseeschi tur tahlâ Kaukasijâ. Tee neatsiņa waldibas eerehdnus, pahrgrosija sawu paschwaldibu un par to teem uslika kara stahwokli. Bet kà par brihnumu, pehz pahris nedeļam karastahwokli atzehla. Un kapehz? Weenkahrschi tapehz, ka tauta bij stiprâka par karastahwokli: newareja saldatus pa dselsszeļu eewest, jo dselsszelsch pastahwigi bija sabojats; newareja saldatus nekur mitinat, jo teem nedewa ehst; newareja saldati kustetees, jo winu pulzinus brunotee gruseeschi aplenza, saguhstija, atbrunoja un padsina. Tas rahda, ka teem apgabaleem, kuri sawa dumpiguma dehļ dabujuschi karastahwokli, ir jatop wehl dumpigakeem, lai karastahwokli padarita par itneeku. Ir jaorganisejas, ir jabrunojas un pehz tautas paschwaldibas prasibam japahrgrosa wisa weteja dsihwe, isnihzinot wisus sakarus ar wezo waldibu.

Pareisa waldiba triht wehl tapehz swarâ, ka tikai uß ihstas weetejas paschwaldibas pamata war pazeltees un droschi turetees demokratiska walsts waldiba. Kad weetejàs waldes ceguhs daudz leelakas treßbas, skolu, nodoklu u. z. finâ, tad tas nahks tautai par labu tikai tad, ja weetejàs waldes baudis tautas ustizibu un strahdas wisas tautas, bet ne tikai mantigakàs schkiras labâ.

Lai paschwaldibas atjaunoschanas darbâ buhtu wairak weenibas, wajadsetu to west pehz kopiga plahna. Pee tam jaewehro tas, kas jau darits un darbs jaeekahrto tà, ka waretu sakneegt paschus wisswarigakos mehrkus, kurus mums sprausch rewoluzionarais laikmets. Weetejai paschwaldibai wispirma kahrtâ jabuht zihnas ceştahdei, kapehz ta newar isweşt wisplaschakos kulturas darbus un newar usstahtees pilnigi atkiahti. Ta schi pagaidu paschwaldiba buhtu tahda:

1. Semakà paschwaldibas weeniba Latwijâ ir pagasts. Tas tapehz, ka jau lihdschinejas pahrmehleschanas ir isweşas jau pa pagasteem un no pagasteem, kà aprastas weenibas, war weeglak radit ko pilnigaku neka tuhlin eewehrot tahdu weenibu, peem. draudsi, kura lihdsi schim kâ maj darbojusees ka paschwaldibas ceştahde un kurai tapehz truhkst ta, kas schajâm ceştahdem wajadsigs.

Pagasta paschwaldibas ceştahdes ir diwas: 1) pagasta pilna sapulze un 2) rihkibas komisija. Pee pilnas sapulzes peedalas wisi pilngadigi pagasta lozekli (no 20.g.) un pilnas sapulzes usdewums ir a) eewehlet komisiju un tàs preekschneeku, b) noteikt nodokļu leelumu, z) peeşpreest algas komisijas wahrdeem un rakstwedim, d) apstiprinat budschetu, e) isdot ispildamus noteikumus preciesch pagasta, f) şpreest par krogeem, g) şpreest par meschu isşaschanu, h) şpreest par pagasta sawecnoschanu. Rihkibas komisijas lozekļus eewehl sameeçes ar pagasta ecdsihwotaju klaitu (apm. no ik 200. weenu), bet wismaz 5. Schîs komisijas peenahkumi: a) isdalit darbus sawâ starpâ, b) peenemt rakstwedi, z) peenemt skolotaju un pahrraudsit skolu, d) eewahkt nodokļus, e) sastahdit budschetu, f) sastahdit obligatorißkus noteikumus, to pilnai sapulzei zelt preekschâ, g) apgahdat nabagus, h) pahraudsit meschus, i) gahdat par weetejo aişsardsibu un droschibu, k) şasaukt pilnas sapulzes, l) peenemt şuhdsibas un preekschlikumus un aişrahdijumus no pagasta lozekleem. Ar waldibas eeredzeem ne komisija, ned zita paschwaldibas ceştahde nestahw nekahdâ sakarâ.

2. Otra augştaka paschwaldibas weeniba Latwijâ ir apriņkis.

Pagaidam apriņka ceştahdes: dome un birojs warihkotees wehl naşak atklahti, neka pagastu komisijas; tapehz tas newar eewehlet no pilnam sapulzem, ka zitadi peenahktos, bet apriņķu domi şastahda delegati no pagasta komisijam, kuri no sawa widus işwehl pastahwigu biroju. Dome isdod noteikumus weiceem apriņķeem, wada tautas apbrunoschanu, uştura daschas apriņka ceştahdes, ka slimnizas, şkolas u. z. uştura zelus. Domes un biroja isdewumeem dod pagasta komisijas wajadsigo daku no saweem eenahkumeem.

Pagasta nodokļus nosakot, nodokļi jaşchkiro pehz maksataju maksaşchanas spehjas. Ir daschos pagastos eewestas peem. 7 şchkiras: pee 1. peeder muischneeki, pee 2 saimneeki ar pahri par 30. baldern mahjas wehrtibas, 3. saimneeki ar 20—30 baldern. 4. saimneeki ar 10—20 daļd., 5. saimneeki lihdz 10 baldern un neprezejuschees kalpi, 6. prezejuschees kalpi un 7. patstahwigas kalpones un pusaugu kalpi 18—20 gadu.

3. Wisaugştakà paschwaldibas weeniba buhtu gubernu, waj wiņa Latwija, be şchi weeniba nebuhs tik drihşi iskopjama. kà apriņķu paschwaldiba. Tikai tad pehdejàs wisos apriņķos buhs organisejuschàs, par ko wiseem tagad jagahdà, warès şanahkt apriņķu delegati no Latweeschu Widzemes, Kurzemes un warbuht wehl Inflantijas, lai nodibinatu augştako paschwaldibu.

Schi rewoluzionarà paschwaldiba, nodibinajuse neatkaribu no administrazijas un panahkuse kopigi ar zitàm Kreewijas rewoluzionaram partijam Wiskreewijas Satwerşmes şapulzes şanahkşchanu, şasauks ari weetejàs paschwaldibas şatwerşmes şapulzi, kura tad pehz beigtas zihnas nodibinàs wişu paschwaldibas kahrtibu winas galigâ paleekamâ weidâ.

Lai dşihwo rewoluzionarà paschwaldiba!
Lai dşihwo tautas brihwwalsts!

Lat Soz.-demokr. Strahdn. Partijas Zentralà Komiteja.

35 000 eks. Row. 1905. Latw. Soz.d. Str. Part. Tipogr.

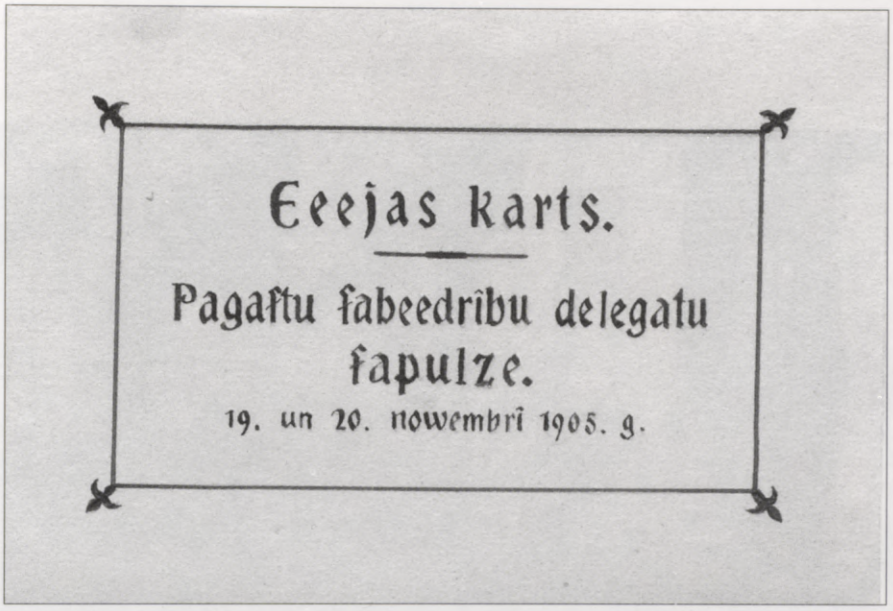

Eeejas karts.

Pagastu fabeedrību delegatu fapulze.

19. un 20. nowembrī 1905. g.

Latvijas Kara muzejs, jaunieguvums

Pagastu delegātu kongresa rezolūcija par latviešu valodas lietošanu valsts pārvaldes, pašvaldību u.c. iestādēs

Pēterburgas Avīzes. – 1905. – 19. apr. – Nr. 29

IV. Latweeſchu walodas pilſoniſku teeſibu aprobeſchojumi ir wiſpahr weens no ſmagakeem ſchkehrſchleem uſ tautas ſaimneeziſkâs labklahjibas un garigâs attihſtibas zeļa. Lai to nowehrſtu, wajaga latweeſchu walodu wiſur tur, kur eedſihwotaju leelà daļa ir latweeſchi, eew.ſt 1) neween par mahzibas walodu ſkolâs, bet ari 2) par dariſchanas walodu wiſâs pagaſtu un draudſchu paſchwaldibas eeſtahdēs un pagaſtteeſâs, 3) atļaut luhgumrakſtus un iſſtaidrojumus eeſneegt latwiſki wiſâs gubernu pahrwaldibâs un teeſu eeſtahdēs, kà ari dot perſoniſkus iſſtaidrojumus latweeſchu walodâ beſ tulka un noſlehgt wiſadus notarialus aktus ſchai walodâ; 4) ſchai noluhkâ wiſàm adminiſtrazijas eeſtahdem, tà ari paſtam un telegrafam japrot beſ walſts walodas ari weetejà tautas waloda; 5) latweeſchu waloda japeelaiſch debatēs un paſkaidrojumos wiſâs komunaleeſtahſchu ſapulzēs, kà peem. pilſehtu domēs un waldes ſehdēs; 6) latwiſki jaļauj iſſlaiſt wiſadus ſludinajumus, iſkahrt iſkahrtnes, iſlikt uſrakſtus weetejâ walodâ uſ zeļeem, eelam un krona ehkam.

LSDSP CK uzsaukums "Visiem zemniekiem!" 1905. gada novembrī

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 19878/19948-VII

Kritušo revolucionāru apglabāšana Nītaurē 1905. gada oktobrī

Революция 1905–1907 гг. в Латвии. – Рига, 1957. – С. 37

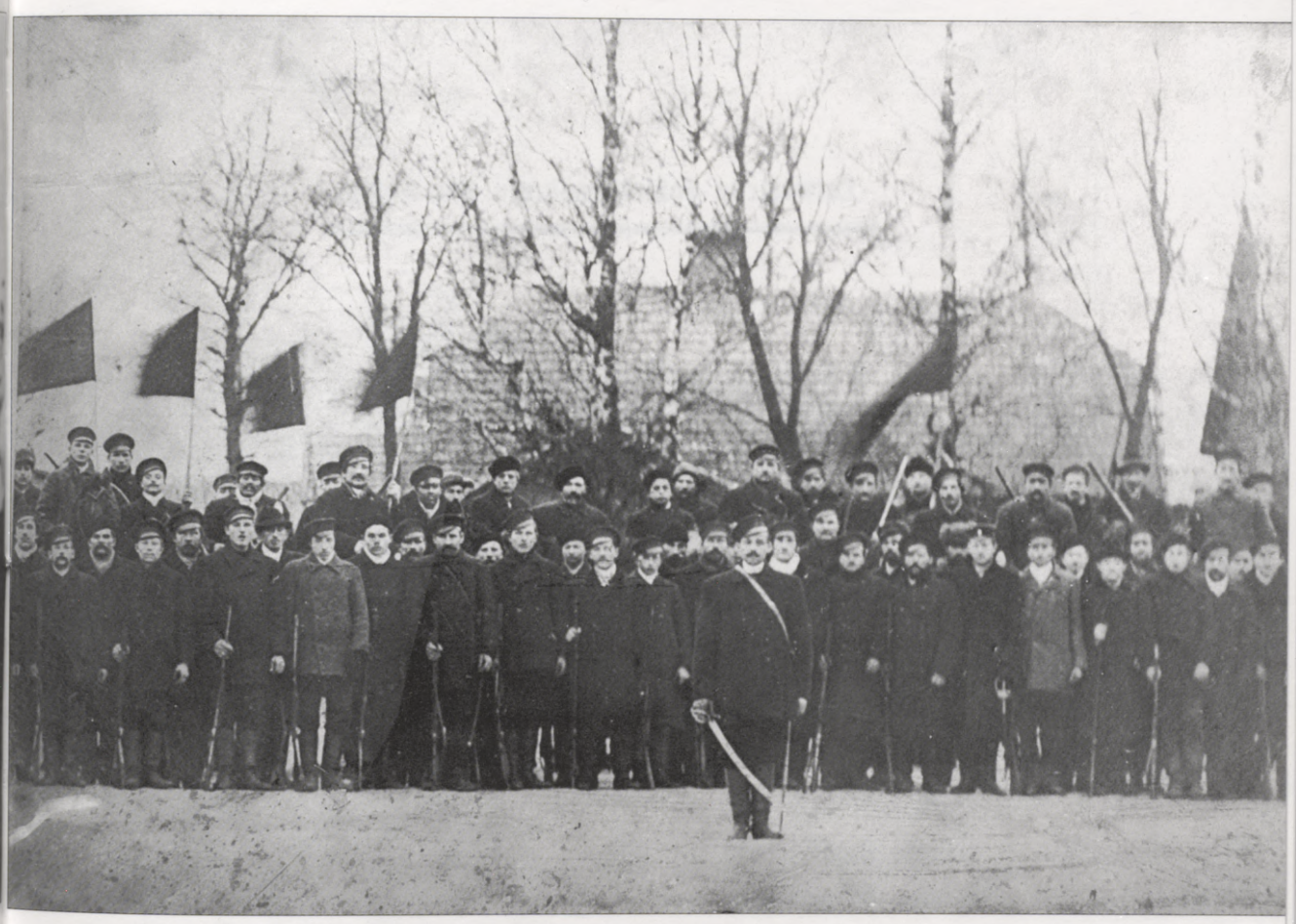

Rūjienas tautas milicija 1905. gada rudenī, priekšplānā Krišjānis Bočs

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 307/101

Latweeschu Sozialdemokratu Saweeniba.

Uf preekschu!

Tautas waldibu —
Brihwu Baltiju —
Tautas ihpaschumu —
Tautas laimneezibu!

№ 11. Dezembris. 1905.

Mākſā 5 kap.

Rūpnīcas "Provodņiks" dragūnu kazarmas

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 307-1/111

Jurģis Krīgers

1905. gada revolūcija Valmieras apriņķī

1905. gada revolūcija visplašāk skāra Valmieras apriņķa ziemeļu daļu, īpaši Rūjienu, Mazsalacu un Ainažus. Valmieru salīdzinājumā ar tuvāko apkārtni 1905. gada notikumi skāra mazāk.

1905. gada priekšvakarā iedzīvotāju skaita ziņā Valmieras apriņķis bija mazākais no četriem latviešu apdzīvotajiem Vidzemes apriņķiem, etniskajā ziņā – viens no viendabīgākajiem, kur 93,3% iedzīvotāju par dzimto valodu atzina latviešu valodu. Arī migrācija gandrīz neskāra Valmieras apriņķi: 90,8% iedzīvotāju bija dzimuši šajā apriņķī, 7,8% veidoja ienācēji no pārējās Vidzemes, un tikai 1,2% bija dzimuši citās guberņās. Iedzīvotāju vairākums – 94% – dzīvoja laukos, pārējie 6% divās pilsētās: Limbažos – 1,6% un Valmierā – 4,4%, kas absolūtajos skaitļos 1897. gadā bija 5050 cilvēku. 1897. gadā Valmierā 76,5% iedzīvotāju bija latvieši, 11,95% vāciešu, 6,5% krievu, bez tam bija arī neliels skaits ebreju, igauņu un poļu.[1]

Šajā laikā, strauji pieaugdama skaitliski un arī saimnieciski nostiprinādamās, daļa Valmieras latviešu iedzīvotāju – tirgotāji, amatnieki, namsaimnieki, sīko uzņēmumu īpašnieki – jau bija sasniegusi to statusu, kas deva tiesības piedalīties pilsētas pārvaldes iestāžu vēlēšanās. Jau 1897. gadā pilsētas domes vēlēšanās Valmierā latvieši bija ieguvuši vairākumu, un šo pārsvaru viņiem izdevās saglabāt. Arī 1906. gada 13. martā notikušajās pilsētas domes vēlēšanās no 24 domniekiem 18 bija latvieši, pieci – vācieši un viens – krievs.[2]

Latviešu pilsonības stabilās pozīcijas un strādniecības niecīgais skaits bija galvenais iemesls, kādēļ revolucionārā kustība nespēja plaši attīstīties Valmieras pilsētā.

Proletariātam Valmierā varēja pieskaitīt nedaudzo sīko uzņēmumu strādniekus, amatnieku mācekļus, gadījuma darba strādniekus un citus, piemēram, tā sauktos sētas puišus, kuru darbaspēku izmantoja iebraucamo vietu

saimnieki. Sētas puiši jau 1905. gada sākumā bija organizējuši streiku. Tomēr sīkākas ziņas par to nav atrodamas. Zināms vienīgi tas, ka streiku apspieda policija.[3]

Valmieras sabiedrības aktīvākā daļa 1905. gadā bija inteliģence un it sevišķi skolu jaunatne, ko savā romānā "Valmieras puikas", kas veltīts 1905. gada notikumiem Valmierā, apraksta P. Rozītis. 1897. gadā Valmierā bija 83,7% rakstītpratēju, kas bija augstākais rādītājs Vidzemes pilsētās.[4] Neapšaubāmi, ka augstā lasīt un rakstīt prasme pilsētnieku vidū varēja veicināt jaunu politisku ideju izplatīšanos.

Valmieras skolu audzēkņos arvien vairāk nostiprinājās nacionālā pašapziņa un auga neapmierinātība ar pārkrievošanas politiku skolās, kas izpaudās dažādu slepenu pulciņu izveidē, kuros tika lasīta nelegālā literatūra un laikraksti.

Aktīva loma 1905. gada notikumos bija arī daļai skolotāju. Pazīstamākais no viņiem bija Valmieras skolotājs Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) biedrs J. Asars.[5]

1905. gada vasara un rudens uz apkārtējā fona Valmierā aizritēja mierīgi. Revolūcijas kulminācijas brīdī arī Valmierā notika LSDSP aģitatoru uzstāšanās un iedzīvotāju sapulces. Bija ievēlēta iedzīvotāju rīcības komiteja, kas gan aktīvu darbību tā arī nespēja uzsākt. Valmierai pieguļošajā Kauguru un Mūrmuižas pagastā rīcības komitejas vispār nebija ievēlētas. Novembra beigās, kad apkārtnē plosījās "melnā sotņa", arī Valmieras iedzīvotāji sāka gādāt ieročus aizstāvībai, taču liela daļa savus ieročus nodeva jau pēc pirmā policijas pieprasījuma. 1906. gada 11. februārī laikraksts "Latvija" norādīja, ka Valmiera un tās tuvākā apkārtne varētu būt pats klusākais un mierīgākais nostūris visā Baltijā.[6]

Pavisam citādi notikumi risinājās Valmieras apriņķa ziemeļu daļā, Rūjienā un Mazsalacā.

1905. gada vasarā, tāpat kā daudzās citās vietās Vidzemē, arī Valmieras apriņķī revolucionārā kustība laukos iesākās ar petīciju iesniegšanu – vispirms no Vecsalacas saimnieku puses. Petīcijas iesniedza arī citos Vidzemes apvidos.[7] Vieni no pirmajiem petīciju iesniedzējiem bija H. Enzeliņa Baltijas Lauksaimniecības biedrība.

Par 1905. gada notikumiem Rūjienā vērtīgas ziņas ir atstājis vietējais skolotājs L. Alberings. Rūjienas Zemkopības biedrība, kurā bija vairāk nekā 500 biedru, arī mēģināja iesniegt savu petīciju. Petīcijas tekstu uzdeva sastādīt skolotājiem L. Alberingam un M. Volkovam.[8]

Petīcijas svarīgākās prasības bija līdzīgas citām, jau iesniegtajām: 1) piešķirt Baltijai autonomiju ar pašvaldības tiesībām; 2) kroņa zemes sadalīt mazākās saimniecībās divzirgu zemju lielumā un piešķirt tās bezzemniekiem; 3) skolās un tiesās ļaut lietot latviešu valodu; 4) visas sabiedriskās nodevas un klaušas uzlikt

vienlīdzīgi kā muižnieku, tā zemnieku zemēm; 5) atcelt muižnieku privilēģijas alkoholisko dzērienu ražošanā un pārdošanā; 6) ticības mācības stundas skolās un mājas bērnu pārklaušināšanu atbrīvot no mācītāju uzraudzības; 7) ļaut latviešiem pašiem lemt par baznīcas un draudzes lietām, mācītāju pieņemšanu; u.c. prasības.[9]

Petīcijas apspriešanas dienā, pēc L. Alberinga atmiņām, lielā sarīkojumu zāle vēl nebija pieredzējusi tik lielu ļaužu pieplūdumu kā noliktajā pilnsapulces laikā. Bija ieradušies visi apkārtējie muižnieki, mācītāji, tirgotāji, skolotāji un lauksaimnieki. Sapulci vadīja biedrības priekšsēdētājs Lodes barons Volfs, kurš deklarēja, ka petīcija esot pretlikumīga un reizē arī bezdievīga, un tādēļ to aizliedza nolasīt. Sacēlās tracis, un Volfs pasludināja sapulci par slēgtu. L. Alberingam bija radies iespaids, ka lielākā daļa biedrības biedru petīcijai nesimpatizēja, ko viņš izskaidroja ar to, ka Zemkopības biedrības biedri pārsvarā bija turīgi zemnieki, kuri sasnieguši augstu labklājības līmeni un savos uzskatos bijuši stipri konservatīvi.[10]

Dažas nedēļas pirms petīcijas sapulces pēc progresīvo skolotāju ierosinājuma bija sasaukta Rūjienas novada skolotāju konference akūto skolas jautājumu apspriešanai saskaņā ar jaunākajām atziņām. Vietējiem par lielu izbrīnu, uz konferenci bija ieradušies abu Rūjienas draudžu mācītāji Grosbergs un Bērs, kaut gan viņi nebija aicināti. Veco skolotāju pretestības dēļ konferencē neizdevās panākt skolas un mājas bērnu atbrīvošanu no mācītāju rokām.[11]

Tomēr neveiksme ar petīcijas iesniegšanu Rūjienā neapturēja dažādu saimniecisku, skolu un politisku prasību jautājumu apspriešanu mītiņos. Pirmais mītiņš Rūjienā notika 1905. gada vasarā. Kā atceras L. Alberings, izziņotā dienā tautas gājiens formējās Rīgas ielā iepretim pareizticīgo baznīcai. Arī pareizticīgo mācītājs M. Kārkliņš pievienojās vadītāju grupai pie sarkanā karoga gājiena priekšgalā, kas pārējos izraisīja lielu sajūsmu.[12]

Gājiens virzījās uz pilsētas Saviesīgo biedrību. Tās lielā sarīkojumu zāle bija stāvgrūdām pilna. Par mītiņa vadītāju uz visiem laikiem ievēlēja skolotāju un pagasta darbvedi J. Krauzi, par sekretāriem kļuva miertiesas darbinieki – tulks K. Lūsis un skrīveris K. Klucis. Runāja galvenokārt par patvaldību, parlamentāro valsts iekārtu, baznīcām, skolām, tiesām, policiju, nodokļiem, muižnieku privilēģijām u.c. jautājumiem. Pēc katras runas sapulcējušies pieņēma rezolūciju. Tauta parasti balsoja vai nu "nost", vai "lai dzīvo".[13]

Viens no svarīgākajiem rūjieniešu lēmumiem bija policijas likvidēšana un "tautas milicijas" dibināšana. Par milicijas priekšnieku ievēlēja ādu tirgotāju Lukstiņu. Pieņēma arī lēmumus par ieroču konfiskāciju muižniekiem un policijai un par rīcības komiteju ievēlēšanu. Skolās, pagasta namos un citās

oficiālās iestādēs izlēma no sienām noņemt ķeizara ģīmetnes, slēgt krogus un reibinošo dzērienu tirgotavas. Šajā un turpmākajos mītiņos lēma arī par citām politiskām un saimnieciskām lietām, skolām, tiesām utt., muižu dedzināšanu šajās sapulcēs neatzina.[14]

Ap Vasarsvētkiem Valmieras apriņķī mītiņi pie baznīcām kļuva par parastu parādību, vēlāk sākās arī streiki. Tā, piemēram, Rūjienā Goldbergas konfekšu fabrikā 12. septembrī izcēlās streiks. Streikotāji, apmēram 70 cilvēku, prasīja algas paaugstināšanu. 31. jūlijā Vidrižu kapu svētkos notika sadursme starp vietējiem muižniekiem un, iespējams, no Rīgas atbraukušiem runātājiem. Smagi piekāva trīs muižniekus, kā rezultātā sākās apšaude, kuras laikā nošāva Džutas fabrikas strādnieku K. Eglīti, kurš bija uzrāpies tribīnē un uzsācis runu, ievainoja vēl arī divus zemniekus.[15]

26. septembrī Matīšos no Rīgas ieradās nezināmi revolucionāri, kas iesaistījās bruņotā sadursmē ar vietējiem muižniekiem. Šis notikums Mazsalacas pagasta hronikā aprakstīts šādi:

"Ap vakaru no Matīšiem ierodas divi pajūgi, vienam priekšā četri, otram trīs zirgi. No pajūgiem izkāpj astoņi vīri. Šie paši, kas, no Valmieras puses piebraucot, jau Matīšos izdemulējuši valdības monopola veikalu un ar revolvera šāvieniem smagi ievainojuši tirgotāju P. Klēgeru, kā arī sabojājuši telefona vadus un aparātus zirgu pasta stacijai Dronā. Par notikušo uzzinājis, Bauņu barons dod steidzīgu ziņu uz Mazsalacu. Salacas tilta galā Mazsalacā ierodas jaunais barons ar diviem viesiem un dažādiem muižas ļaudīm. Bet pēdējie, būdami bez ieročiem, izdzirdējuši šāvienus, aizbēg. Arī barons atstāj tiltu un dodas uz augšu, uz monopola tirgotavu, kur jau piebraukuši svešinieki. Notiek abpusēja apšaudīšanās. No šāvieniem izbiedētie zirgi sāk trakot, un svešinieki salec ratos un aizdrāžas prom, tikai viens no tiem, kas nepagūst ielēkt ratos, bēgot apmaldās un tika kazaku sagūstīts pie Vecates prāmja. Tomēr tam izdodas izbēgt no Valmieras cietuma un nozust."[16]

Ap Mārtiņiem muižnieki sāka atstāt muižas un doties uz pilsētu, arī karaspēks atstāja laukus.

Šajā laikā revolucionārās kustības veicināšanai LSDSP Centrālā komiteja uz Rūjienu un Mazsalacu nosūtīja savu oficiālo pārstāvi K. Grīnhofu. Viņš uzsāka aktīvu darbību, piedaloties tautas sapulcēs un rīcības komiteju vēlēšanās ne vien Rūjienā un Mazsalacā, bet apkārtējos pagastos.[17]

17. oktobrī Mazsalacas pagasta namā notika iedzīvotāju sanāksme, lai ievēlētu pagasta amatpersonas. Šajā sapulcē par Mazsalacas pagasta pārstāvjiem uz Latvijas pagastu delegātu kongresu Rīgā 19. novembrī ievēlēja J. Muižnieku un pagasta rakstveža palīgu Jāni Lapsiņu.[18]

Revolucionārās kustības vadību Mazsalacā uzņēmās no Rīgas atbraukušais strādnieks bijušais mazsalacietis K. Bočs. Pirmā tautas sapulce Mazsalacā notika 30. oktobrī Saviesīgās biedrības telpās. K. Bočs, pēc dievvārdiem ienācis baznīcā, sauca, lai visi no turienes nākot uz tautas sapulci Saviesīgās biedrības namā. Drīz vien tur neesot bijusi brīva neviena vieta. Sapulcē bija aicināts cīnīties pret patvaldību un muižniekiem. Oktobrī un novembrī Mazsalacā tautas sapulces kļuva par ierastu parādību. Dažkārt dalībnieku skaits sasniedza pat tūkstoti. Sapulces bieži vien beidzās ar plašām demonstrācijām. Mītiņi notika pat rudens negaisā uz klaja lauka. Kā atceras aculiecinieki, Mazsalacas notikumu galvenais organizators vienmēr bija K. Bočs.[19]

Tautas sapulcēs izskanējušās prasības Mazsalacā bija līdzīgas kā visur citur. Lēma par skolu un baznīcas lietām, par muižnieku privilēģiju atcelšanu un vietējo pašpārvaldi. Rīcības komiteju Mazsalacā vēlēja 30. novembrī. Komitejas priekšgalā bija K. Bočs, vēl ievēlēja Jaunmuižnieku māju saimnieku J. Apsīti, Raganas pagasta skolas skolotāju T. Zalcbergu, Mazsalacas kurpnieku K. Studentu un citus. Komitejas sēdeklis atradās Valtenbergas pagasta namā, kurā uzturējās arī K. Bočs. Vecos ierēdņus un varasvīrus atbrīvoja no amata. Nolēma boikotēt valdības iestāžu vēlēšanas. Tāpat kā Rūjienā, arī Mazsalacā pieņēma lēmumu izveidot "tautas miliciju".[20] Dažu simtu cilvēku lielu miliciju izdevās savākt īsā laika posmā. Tautas milicijas organizēja arī apkārtējos pagastos.[21]

29. novembrī Mazsalacā notika plašs mītiņš ar tautas milicijas piedalīšanos – vairākiem simtiem vīru un ap 30–40 jātnieku, kas bija bruņojušies lielākoties medību bisēm un zobeniem.[22]

Kā izriet no apsūdzības raksta Mazsalacas sacelšanās lietā, cilvēku pieplūdumu tautas milicijas rindās sākotnēji sekmēja novembra beigās izplatītās baumas par "melnās sotņas" – zagļu un laupītāju bandas parādīšanos. Tādējādi vismaz daļa cilvēku tautas milicijā varēja iestāties bailēs par savu un savas mantas drošību, nevis politisku motīvu vadīti. LSDSP aģitatori mītiņos gan norādīja, ka "melno sotņu" organizējot muižnieki, lai cīnītos ar zemniekiem. Šajā nolūkā vācu muižnieki glabājot ieročus un atbalstot valdību. Taču drīz vien par "melno sotņu" sāka saukt visus tos, kas nebija revolucionārās kustības piekritēji. Cīņa ar "melno sotņu" pamazām pārauga cīņā ar valdību.[23]

Iedzīvotāju sākotnējo priekšstatu par "melno sotņu" apstiprina arī gadījums Valmierā. Laikraksts "Baltijas Vēstnesis" ziņoja, ka 27. novembrī pilsētā izcēlusies nopietna panika. Bija paklīdušas ziņas, ka, postīdami un laupīdami muižas un zemnieku mājas, Valmierai tuvojoties apmēram 3000 vīru liels pulks. Valmierā steigā ar dēļiem aiznagloja veikalu logus un durvis. Ugunsdzēsējiem bija dots rīkojums, "melnajai sotņai" nākot, ūdeni netaupīt un gāzt to pūlī. Gaujas tilta

sardzē nostādīja pat zaldātus. Vēlāk izrādījās, ka satraukumam nebija nekāda pamata. Pēc šī atgadījuma, kaut arī ziņas izrādījās nepatiesas, pilsētnieki rūpēs par savu drošību sāka organizēt pašaizsardzības vienības. "Baltijas Vēstnesis" dzēlīgi piezīmēja, ka minētās vienības patrulē tikai Rīgas ielā, kur atrodas lielie veikali, un par nomalēm neliekas ne zinis.[24]

Milicijas apbruņošanai Rūjienā un Mazsalacā decembra sākumā tika gādāti ieroči, atbruņojot vietējos muižniekus un policijas iecirkņus. Ieroči lielākoties gan bija vienkāršas medību bises. Laikraksts "Rīgas Avīze" ziņoja, ka Rūjienas un Mazsalacas revolucionāri dabūjuši arī 100 revolveru no Somijas, ko piespieda nopirkt kādam komijam no Pēterburgas.[25] Jāpiebilst, ka sākotnēji revolucionāru akcijas norisinājās bez lieliem incidentiem un nekur nekas netika postīts un dedzināts.

4. decembrī Mazsalacas tautas miliči ieradās Valtenbergas muižā pēc ieročiem. Pilī revolucionāriem izdevās dabūt no barona un muižas kalpiem 11 šauteņu un četrus revolverus. Muižas īpašnieks barons Fītinghofs deva solījumu, ka neturēs muižā karaspēku, ja tas ierastos.[26] Vecajam baronam Arnoldam Fītinghofam revolucionārā komiteja garantēja drošību.[27]

5. decembrī Mazsalacā no apkārtējām muižām sanāca ap 200 bruņotu kalpu, kuri devās uz Sēļiem un Vecati, kur vietējiem muižniekiem konfiscēja ieročus un munīciju. 6. decembrī revolucionāri ieradās Braslavas muižā, kas piederēja baronam E. Ceimernam. Tur izdevās iegūt sešas šautenes un trīs revolverus. Šajā pašā dienā atbruņoja arī Orgishofas muižu.[28]

7. decembrī tautas milicija Mazsalacā sagūstīja uradņiku priekšnieku, kurš bija atgriezies no atvaļinājuma, un noturēja viņu Silasburgas pagasta nama aresta telpās divas diennaktis. Tā kā uradņiks bija no vairākiem iedzīvotājiem aizņēmies naudu, bet parādus nebija atdevis, tika nolemts pārdot uradņika zirgu parādnieku prasību apmierināšanai. Pēc tam viņu atbrīvoja.[29]

K. Bočs uzsāka aktīvu darbību arī tuvējos igauņu pagastos. 7. un 8. decembrī Mazsalacas tautas miliči devās uz Jerjankas pagastu Pērnavas apriņķī, kur uz mītiņu bija sapulcējušies igauņu vietējie zemnieki. K. Bočs teica runu latviešu valodā, ko pārtulkoja igauņu valodā. K. Bočs aicināja vietējos nemaksāt muižniekiem renti, neklausīt pavēli dienēt karaspēkā un ieteica organizēt tautas miliciju. Nav gan zināms, kādu iespaidu uz igauņiem K. Boča runa atstāja. Pēc mītiņa Mazsalacas tautas miliči kopā ar igauņu zemniekiem devās uz tuvējo Sārhofas muižu, kas piederēja baronam Ungernam-Šternbergam, un pieprasīja ieročus. Izdevās iegūt astoņas šautenes un divus revolverus. Atņemtos ieročus aizveda uz Mazsalacu, neatstājot igauņiem. Aizejot K. Bočs paziņoja, ka muižā kā sociāldemokrātiskās partijas pārstāvis paliks latvietis G. Nidermanis. Viņam uzdeva aizstāvēt muižu no "melnās sotņas" un citiem ienaidniekiem,

bet, ja rastos vajadzība, nekavējoties ziņot uz Mazsalacu. Par palikušā G. Nidermaņa sekmēm, darbojoties igauņu vidū, ziņu nav.[30]

Muižnieku atbruņošana igauņu pagastos prasīja pirmos upurus tautas miliču rindās. Mazsalacas tautas milicijas dalībnieks Roberts Šnaiders atminas, ka pēc Mazsalacas tuvākās apkārtnes muižu apstaigāšanas bija nolemts doties uz Pollites muižu, kas atradās uz igauņu un latviešu pagastu robežas. Tautas miliči bija pieraduši nekādu pretestību muižās nesastapt, un tāpēc arī šoreiz nekādi sagatavošanās darbi netika veikti. Ap 20 vīru lielo miliču pulciņu muižas kalpi sagaidīja ar šauteņu zalvēm. Trīs tautas miličus nogalināja, pārējie pēc neveiksmīgā uzbrukuma atkāpās.[31]

K. Bočs un K. Grīnhofs nebija vienīgie no Rīgas atbraukušie, kuri aktīvi piedalījās komiteju vēlēšanu organizēšanā. Piemēram, Vecates pagastā rīcības komiteju esot palīdzējis noorganizēt kāds Rīgas strādnieks, arī LSDSP biedrs. Sīkākas ziņas par viņu nevarēja pat sniegt šo notikumu dalībnieks P. Birzgalis, kurš arī bija ievēlēts komitejā.[32]

Pirmais mītiņš Bauņu pagastā notika 13. novembrī, kur lēma par rīcības komitejas vēlēšanām. Mītiņu sasauca un vadīja K. Grīnhofs.[33]

Arī citos Valmieras apriņķa pagastos šajā laikā bija ievēlētas rīcības komitejas.

17. oktobra manifests un pagastu delegātu kongress laukos iezīmēja jaunu pavērsienu. Šajā laikā Rūjienā un Mazsalacā jau atklāti sāka uzstāties LSDSP lauku organizācijas "Liesma" biedri. Novembra otrajā pusē laukos notika plaši mītiņi, apspriežot prasības un ievēlot rīcības komitejas. Dibinājās arī vietējo skolotāju birojs un sociāldemokrātu legāli pulciņi.

6. decembrī Rūjienā notika pilsētas pārvaldes un tiesas vēlēšanas. 11. decembrī Rūjienā no Mazsalacas ieradās apmēram 100 tautas miliču. Pie pilsētas robežas viņus ar orķestri sagaidīja rūjienieši, un tirgus laukumā fotogrāfs E. Kalcenavs viesus ar sagaidītājiem nofotografēja. Zīmīgs ir fakts, ka pirmo reizi Baltijas guberņu vēsturē fotogrāfija vēlāk kalpos par lietisku pierādījumu vainīgo vajāšanā. Pēc šīs fotogrāfijas tautas miličus viegli atpazina un apcietināja.[34]

Pēc svinīgās sagaidīšanas Mazsalacas tautas milicijas vadonis K. Bočs teica īsu runu un pārmeta rūjieniešiem, ka tie vēl nav atbruņojuši savu policiju. Tūlīt pat pieņēma lēmumu doties uz policiju. Iespaidīgajam gājienam ierodoties policijā, tās priekšnieks Prižialgovs bez mazākās pretošanās atdeva savu mazkalibra šauteni un vecmodīgo revolveri. Par tādu glēvulību valdība viņu vēlāk atstādināja no amata.[35]

Viens no Rūjienas tautas milicijas vadītājiem E. Āboltiņš un mazsalacietis K. Bočs sapulcējušajiem paziņoja, ka tautas milicijas tuvākais uzdevums būs

Pērnavas garnizona un policijas atbruņošana, jo tad būšot iespējams Pērnavas ostā no kuģa saņemt nemierniekiem atvestos ieročus. K. Bočam bija sakari ar igauņu revolucionāru Jānu Sihversu un vēl citiem. Decembra sākumā Rūjienā ieradās igauņi no Pērnavas un lūdza, lai palīdzot jaunas iekārtas organizēšanā. Igauņi stāstīja, ka Pērnavas garnizona zaldāti esot labi saaģitēti un revolucionāru uzbrukuma gadījumā daudzi bez cīņas nolikšot ieročus.[36] Igauņu sniegto ziņu atbilstību patiesībai pārbaudīt ir sarežģīti. Tāpat nav zināms, cik liels atbalsts Pērnavā reāli bija Jānam Sihversam un viņa biedriem. Liekas, ka K. Bočs igauņu sniegtās ziņas sākotnēji uztvēra ļoti nopietni un nekritiski.

13. decembrī ar vilcienu no Rūjienas stacijas Rūjienas un Mazsalacas revolucionāri devās ceļā uz Pērnavu. Tuvākajā igauņu stacijā Meizakilā tiem pievienojās daži desmiti igauņu. Pa ceļam vilciena ešelons piestāja Tidnicas stacijā, lai iegūtu papildu ieročus un munīciju netālajā Tidnicas muižā. Aplencot muižu, izcēlās neliela apšaude ar muižas kalpiem, kurā gan neviens necieta. Muižā izdevās iegūt vairākas šautenes. Taču ceļu uz Pērnavu turpināt vairs nebija iespējams, jo pienāca ziņas, ka vairākās vietās ir izjaukts sliežu ceļš un pilsētā atrodas vairāki pulki labi apbruņotu zaldātu, kuri ieročus nolikt acīmredzot negrasījās. Pretim atbraukušie Pērnavas delegāti mēģināja pierunāt turpināt ceļu, un viņus atbalstīja arī K. Bočs un E. Āboltiņš. Tomēr lielākā daļa tautas nepiekrita doties tālāk. 14. decembrī vilciena sastāvs atgriezās Rūjienas stacijā.[37]

Liela mēroga akciju Rūjienas un Mazsalacas tautas milicija grasījās rīkot arī Volpites muižā Igaunijā, kur pēc ievāktajām ziņām it kā esot nocietinājušies apkārtējie muižnieki. Par uzbrukumu Volpitei muižnieki acīmredzot zināja, jo naktī, tautas miličiem tuvojoties pilij, uz viņu pusi bija raidīts lielgabala šāviens, kas uzbrucējus pārsteidza. Vāji apbruņotie un lielākoties vispār bez ieročiem, viņi neriskēja iet uzbrukumā un naktī atgriezās mājās. Šo akciju sākotnēji bija paredzēts veikt kopā ar igauņu revolucionāriem, bet viņi noteiktajā laikā un vietā nebija ieradušies.[38]

L. Alberings savās atmiņās norāda, ka braucienu uz Volpites muižu, iespējams, bija izprovocējuši muižnieki, lai būtu iemesls no valdības pieprasīt karaspēku savai aizsardzībai. Viņš atzīmē, ka tautas milicijas izbraucienā esot piedalījusies Naukšēnu muižas pārvaldnieka fon Hibenta sieva žēlsirdīgās māsas formā un lomā, kura nekad agrāk nebija redzēta latviešu sabiedrībā, un pēkšņi viņa piedalās pret muižniekiem vērstā pasākumā. Dažus mēnešus vēlāk ģenerāļa Orlova jātnieku virsnieku ballē Rūjienas Saviesīgās biedrības zālē fon Hibenta kundze esot uz zirga iejājusi iekšā – un virsnieki viņu godājuši par "naša matuška", suminājuši un ar visu zirgu urravājuši. Par šo notikumu L. Alberingam bija stāstījis pulkvedis Ādolfs Sprincis no Naukšēniem, kurš arī bija piedalījies šajā ballē.[39]

Tajā pašā laikā Rūjienas apkārtnes muižnieki bija salasījušies vienkopus baronam E. Krīdeneram piederošā Endzeles muižā, bet viņus neviens netraucēja. Rūjienas revolucionāri kopumā bija miermīlīgi, tās muižas, ko bija pametuši īpašnieki, pat apsargāja, lai melnsimtnieki neizprovicētu muižu ēku dedzināšanu, kas derētu par ieganstu militārās aizsardzības pieprasīšanai no valdības.[40]

Rūjienas un Mazsalacas revolucionāriem bija arī nodoms izjaukt jaunkareivju iesaukšanu cara armijā. Kad Valmieras apriņķa kara komisijas iesauktie jaunkareivji personisko lietu nokārtošanai uz dažām dienām bija atlaisti mājās, rīcības komitejas nolēma viņus atturēt no atgriešanās Valmierā. Tā kā arī Pērnava ietilpa Valmieras kara apgabalā, tad igauņu jaunkareivji veco zaldātu pavadībā speciālā vilcienā brauca cauri Rūjienai, kur pa ceļam vēl uzņēma jauniesaucamos. Rūjienas miliči, lielākoties ar medību bisēm bruņojušies, nolēma vilcienu aizturēt stacijā, taču tas apstājās nedaudz pirms stacijas. Visticamāk, ka vilciena vadītājam bija zināms par revolucionāru nodomiem. No vilciena izkāpa igauņu kareivji un atklāja uguni uz stacijas preču šķūni, aiz kura bija paslēpušies vietējie miliči. Negaidīti pārsteigti, revolucionāri atkāpās. Šajā brīdī bija ievainots kurpnieks Groziņš, kuru pakritušu sagūstīja kareivji. Kā atceras L. Alberings, pēc šīs neveiksmes daudzi jaunkareivji, kas stacijā nemaz nebija ieradušies, paši lūkoja, kā ātrāk nokļūt Valmierā. Kara apriņķa priekšnieks Valmierā novēlojušos sodīja tikai ar divām dienām aresta.[41]

Novembra un decembra notikumu rezultātā lielākajā daļā Valmieras apriņķa reālā vara jau atradās revolucionāru rokās. Novembrī un decembrī rīcības komitejas bija ievēlētas 51 no 56 Valmieras apriņķa pagastiem.[42] Gada beigās pagastu rīcības komitejas jau bija uzsākušas sadalīt nodokļus, atcelt muižnieku privilēģijas, ievēlēt draudžu komitejas, kārtot skolu lietas un veikt citus darbus.

Visu šo laiku no amata atstādinātie vecie žandarmi neuzkrītoši mēģināja noskaidrot revolucionāru mājvietas. Savāktās ziņas vēlāk izmantoja soda ekspedīcijas.[43]

1905. gada nogalē notikumu vilnis augstāko kāpumu sasniedza arī Valmieras apriņķī. 22. novembrī Vidzemē izsludināja karastāvokli.

Būtisks jautājums ir par sociāldemokrātu lomu revolūcijas notikumos Valmieras apriņķa ziemeļu daļā. Pirmais sociāldemokrātu pulciņš Rūjienā izveidojās 1904. gadā, bet 1905. gadā nodibinājās sociāldemokrātiskā organizācija "Liesma", kam vēlāk bija liela nozīme revolūcijas notikumos. To vadīja E. Āboltiņš un no Rīgas atbraukušais kādreizējais rūjienietis K. Grīnhofs. "Liesmā" galvenokārt iesaistījās vietējās kartonāžas un konditorijas fabrikas strādnieki.[44]

Nelegāls sociāldemokrātu pulciņš Mazsalacā izveidojās 1903. gadā. Sākotnēji tajā bija pieci seši vietējās inteliģences pārstāvji. 1905. gadā Mazsalacas

sociāldemokrātu pulciņš iekļāvās "Liesmas" sastāvā. Revolūcijas priekšvakarā pulciņā bija iestājušies jauni biedri, tomēr precīzs to skaits nav zināms. Tāpat arī ir grūti spriest par sociāldemokrātu ietekmi vietējā sabiedrībā pirms 1905. gada notikumiem. Spriežot pēc dalībnieku niecīgā skaita, to ietekmi diez vai varētu dēvēt par nozīmīgu.

Sociāldemokrātu pulciņu darbība izpaudās nelegālās literatūras un sevišķi uzsaukumu izplatīšanā. Rūjienas un Mazsalacas vietējiem sociāldemokrātiem nebija arī būtiskas lomas 1905. gada vasarā, kad aizsākās revolucionārā kustība laukos. Spriežot pēc aculiecinieku ziņām, galvenie nemieru rīkotāji 1905. gadā sākotnēji nāca no Rīgas. Tā, piemēram, mazsalacietis P. Birzgalis atceras, ka 1905. gada augustā ar plostiem no Rīgas ieradušies vairāki braši zēni, kuri Mazsalacā un Matīšos izdemolēja kroņa degvīna pārdotavas. Tie bija tie paši, kuri iesaistījās jau minētajā bruņotajā sadursmē Matīšos.[45]

Pēc 17. oktobra manifesta sociāldemokrātu pulciņi Rūjienā un Mazsalacā sāka darboties legāli. Process īpaši aktivizējās, kad ieradās minētie LSDSP Centrālās Komitejas propagandisti K. Grīnhofs, E. Āboltiņš un K. Bočs, kurš kļuva pazīstamākā persona 1905. gada notikumos Valmieras apriņķī. Ieskatīsimies viņa biogrāfijā.

Krišānis Bočs dzimis 1875. gada 21. maijā Valmieras apriņķa Dīķeru pagastā (tagadējais Ķoņu pagasts) rokpeļņa ģimenē. Mācījies vietējā pagastskolā. 1898. gadā no Rūjienas viņš pārcēlās uz Rīgu, kur strādāja par podnieku Heflingera celulozes fabrikā. Tur viņš noorganizēja sociāldemokrātu pulciņu un bija tā vadītājs. K. Bočs sevi pierādīja kā teicams LSDSP organizators. Par savu aktīvo darbību viņu apcietināja un ievietoja Rīgas Centrālcietumā. 1905. gada oktobrī pēc atbrīvošanas no cietuma K. Bočs ieradās Mazsalacā.[46]

Šie trīs revolucionāri nebija vienīgie, kuri revolūcijas laikā atgriezās savā dzimtajā pusē, lai aktīvi piedalītos revolucionārajā darbībā. Zīmīgi, ka 55 000 Rīgas iedzīvotāju vidū, kas 1897. gadā bija reģistrēti kā Vidzemes apriņķos dzimuši, daudzi bija Valmieras puses ļaudis. Nākdami lielākoties no laukiem, viņi galvenokārt papildināja Rīgas fabriku strādnieku skaitu, kļūstot par LSDSP biedriem un aktīviem cīnītājiem. 1905. gadā daži no viņiem atgriezās dzimtajā pusē. Arī daļa Valmieras apriņķa jauniešu, kuri studēja Rīgā un Tērbatā, kļuva par aktīviem LSDSP biedriem, kā, piemēram, Jānis Straujāns un Jānis Asars, kuri aktīvi piedalījās revolūcijas kustībā Valmieras apriņķī.[47]

Šiem atbraukušajiem bija liela nozīme 1905. gada notikumu attīstībā Valmieras apriņķī. Kaut arī trūkst tiešu liecību, tomēr nav apšaubāms, ka viņu darbība dzimtajā pusē bija saskaņota ar LSDSP vadību, kas bija ieinteresēta revolucionārās kustības veicināšanā laukos.

Pēc K. Boča ierašanās Mazsalacā LSDSP rindās iestājās arvien vairāk jaunu biedru, lielākoties gados jauni cilvēki, kuri parasti nēsāja sarkanas lentītes un staigāja apbruņojušies.[48]

Izvērtējot Rūjienas un Mazsalacas tautas milicijas darbību, pārsteidz lielais cilvēku skaits, kuri iesaistījās tās rindās. Ņemot vērā, ka Rūjienas un Mazsalacas miestiņa iedzīvotāju skaits kopā ar apkārtējo pagastu iedzīvotājiem nepārsniedza dažus tūkstošus, apmēram 300 vīru, kas iesaistījās tautas milicijā, ir daudz. Rūjienas un Mazsalacas tautas milicija nav uzskatāma par kaujinieku grupām, kas būtu spējīgas veikt kādu nopietnu militāru akciju, kā to mēģināja atspoguļot padomju laiku publikācijās. Tolaik dalībnieku apziņā tautas milicija bija pašaizsardzības vienības, kam bija jānodrošina kārtība un iedzīvotāju drošība jaunajos apstākļos, kaut arī tās vadītāji K. Bočs un E. Āboltiņš, iespējams, gribēja tās redzēt kā LSDSP uzticamas kaujasspējīgas vienības. Zināms, ka tautas miliči neatzina vardarbību, konfiscējot muižās ieročus, un muižu dedzināšanu. Aplūkojot tautas miliciju kā iedzīvotāju pašaizsardzības vienības, var arī izskaidrot, kādēļ tautas milicijas vienības nemaz nedomāja par pretestības izrādīšanu soda ekspedīcijām. Lielākā daļa cilvēku, kuri iesaistījās tautas milicijas rindās, iespējams, pilnībā neapzinājās iespējamās sekas, kas draudēja par šādu rīcību. 1905. gada nogalē valdīja vispārējs brīvības gars un pārliecība par gaidāmajām pārmaiņām. Visi cerēja, ka drīzumā viņu pusē pāries daudzas karspēka daļas. Tautas milicijas vadītājam K. Bočam par to nebija ne mazāko šaubu.[49] Ņemot vērā vispārējo noskaņojumu, miličiem nevar arī pārmest vieglprātību, nofotografējoties kopbildē, kas daudziem vēlāk izrādījās liktenīga.

Decembra vidū revolūcijas nomierināšanai Vidzemē, vispirms Valkā, ieradās ģenerāļa Orlova soda ekspedīcija, kas 20. decembrī 600–700 dragūnu sastāvā, ar četriem lielgabaliem devās Rūjienas virzienā. Ģenerālim Orlovam bija ziņas it kā par 8000 bruņotu strādnieku pilsētā, kas, protams, neatbilda patiesībai.[50] Sasnieguši pilsētu, viņi tūlīt pat ielenca Rūjienu, uzstādīja lielgabalus un pieprasīja 10 minūšu laikā nodot ieročus un nemiernieku vadoņus. Tā kā prasības netika izpildītas, bija raidīti seši lielgabala šāvieni uz pilsētas Saviesīgās biedrības namu, kurā atradās revolucionāru galvenā mītne. Rūjienieši steigā gatavoja baltus karogus. Starp soda ekspedīcijas virsniekiem bija arī apkārtējo muižnieku dēli. Ekspedīcija Rūjienā arestēja ap 50 cilvēku. Pirmos apcietinātos zaldāti sita ar nagaikām. Rīcības komitejas loceklis Jānis Norvilis un vēl citi dabūjuši 25 sitienus. Pēc tam uz ielām kaudzē sakrāva dedzināšanai nemiernieku mantas.[51]

Pēc soda ekspedīcijas rīkojuma par biedu citiem nošāva galdnieku Jāni Goldi, kuru apsūdzējis Karķēnu mājas saimnieks par to, ka viņš pagatavojis koka lielgabala modeli, ar ko it kā grasījies šaut uz "melno sotņu".[52]

Ja soda ekspedīcijas sarakstā minētās personas nebija mājās, tad represijām pakļāva radiniekus. Parādījās daži nodevēji, kuri ar medību bisēm staigāja pa pilsētu un uzrādīja revolūcijas dalībniekus. Tautas milicijas galvenos vadītājus Lukstiņu un Krauzi apcietināt neizdevās, jo viņi pēdējā brīdī bija paspējuši no aplenktās pilsētas izkļūt. Naktī arestētos aizdzina uz Rūjienas staciju, gausākos uzmundrinot ar šauteņu sitieniem, no kurienes viņus aizsūtīja uz Pleskavas cietumu.[53] Tomēr precīzu ziņu par cietušajiem "nomierināšanas" laikā trūkst.

21. decembrī soda ekspedīcija ieradās Mazsalacā. Valtenbergas muižas īpašnieks barons Fītinghofs bija uzrādījis dragūniem rīcības komitejas locekļus un citus aktīvākos revolucionārus. Apcietināto revolucionāru mājas ar mantību tūlīt pat nodedzināja. Soda ekspedīcijas dalībnieki pārnakšņoja Valtenbergas muižā un nākamajā rītā kopā ar 20 apcietinātajiem atstāja Mazsalacu.[54] Arī Mazsalacā tautas milicija viņiem nekādu pretestību neizrādīja. Galvenie tautas milicijas vadoņi K. Bočs un K. Grīnhofs aizbēga uz Rīgu, bet drīz vien atgriezās.[55]

22. decembrī Rūjienas un Mazsalacas pusē sāka atjaunoties vecās pagasta valdes. Revolucionāriem konfiscētos ieročus saveda Rūjienā, kur atradās soda ekspedīcijas štāba mītne.[56]

23. decembrī soda ekspedīcija Mazsalacas pusē nošāva Sēļu muižas kalpus Liepu un Zālīti, kuri bija atpazīti pēc minētās fotogrāfijas. Liepa bija viens no tautas milicijas aktīvākajiem dalībniekiem, savukārt Zālītis bija piedalījies pagastu delegātu kongresā Rīgā.[57]

Pēc Rūjienas un Mazsalacas "nomierināšanas" daļa soda ekspedīcijas devās tālāk uz Valmieras pusi.

Sakarā ar notikušo K. Bočs un K. Grīnhofs 27. decembrī pie Mazsalacas Sniedzēnu kalnā noorganizēja tautas sapulci, kurā piedalījās ap 1000 cilvēku. Sapulcē pieņēma lēmumu nodedzināt Valtenbergas muižu un nogalināt Fītinghofu, jo viņš bija pārkāpis solījumu neturēt muižā kareivjus un kazakus.[58] Tautas sapulcē bija arī tādi, kuri uzdrošinājās iebilst pret muižas dedzināšanu. Piemēram, skolotājs Kļaviņš aizrādīja, ka dedzināšana nav īstais cīņas līdzeklis, jo tādējādi būs iznīcināta skaista pils, ko vēlāk varētu izmantot tautas vajadzībām. Tomēr tūlīt pat pūļa neapmierinātības iespaidā mainīja savas domas. Bija arī izvirzīts priekšlikums, ka piesardzības dēļ dedzināšanu vajadzētu izdarīt maskētām personām, tomēr sapulcējušies tam nepiekrita.[59] Pēc sapulces pūlis izdemolēja pagasta namu, krogu un valsts degvīna veikalu. Tajā pašā dienā nodedzināja arī Valtenbergas muižu un blakusesošo alu brūzi. Pilī dedzinātājiem neizdevās sastapt jauno baronu Oskaru Fītinghofu, bet tikai viņa tēvu, kuram pavēlēja pili nekavējoties atstāt.[60]

Reaģējot uz šiem notikumiem, nākamajā dienā no Rūjienas uz Mazsalacu atauļoja 25 soda ekspedīcijas dragūni. Pamanījuši pie nodegušās muižas cilvēku pūli, kas bija sapulcējies aplūkot muižas paliekas, viņi tūlīt pat metās tiem virsū. Cilvēki, ieraudzījuši jātniekus, sāka bēgt, bet drīz vien tika panākti. Dažus uz vietas nonāvēja, bet vairākus apcietināja.[61] Laikraksts "Baltijas Vēstnesis" rakstīja, ka pie muižas krāsmatām karaspēkam pretojušies apmēram 2000 revolucionāru un kādi 28 no tiem nošauti.[62] Šie skaitļi ir pārspīlēti, jo apstiprinājumu citos avotos tiem nevar gūt. Tuvāk patiesībai, šķiet, ir Mazsalacas novadpētnieka N. Lustes sniegtās ziņas par sešiem nogalinātajiem, kurus viņš min vārdā.[63]

Otrā soda ekspedīcija apbraukāja visus Mazsalacas draudzes pagastus. Aktīvākos revolūcijas dalībniekus arestēja un nosūtīja uz Valku, kur darbojās lauka karatiesa. Nāves sodu izpildīja uz vietas. Šādā kārtā, pēc N. Lustes ziņām, nogalināja apmēram 30 cilvēku. Dažiem no viņiem nebija nekāda sakara ne ar tautas miliciju, ne ar jaunajām pašpārvaldes iestādēm. Tos, kurus nosūtīja uz Valku, apcietinājumā turēja divas trīs nedēļas. Daļu sodīja ar rīkstēm, uzskaitot 200–300 sitienu.[64]

Soda ekspedīcijas skāra visus Valmieras apriņķa pagastus, kā arī apriņķa pilsētas Limbažus un Ainažus. Pagastu rīcības komitejas dalībniekus parasti sodīja ar miesas sodu un nodedzināja viņu īpašumu, vairākos gadījumos arī nošāva. Soda ekspedīcijas īpaši vērsās pret pagasta skolu skolotājiem, kuri bija iestājušies par latviešu valodu skolās. Jāpiebilst, ka daudzos gadījumos LSDSP aģitatorus, kuriem bija svarīga loma nemieru kustībā, soda ekspedīcijām neizdevās notvert. Zīmīgs ir arī apstāklis, ka starp soda ekspedīciju dragūniem daļa bija latvieši. Tāpat daudzos gadījumos nemiernieku īpašumu dedzināšanā piedalījās nevis karavīri, bet privātpersonas.[65]

Vairākus pagastus soda ekspedīcijas apmeklēja divas vai trīs reizes. 1906. gada sākumā Mazsalacā tās ieradās regulāri, lai apcietinātu notikumu aktīvākos dalībniekus. Mazsalacā, šķiet, bija nometināta lauka policijas pastiprināta grupa, ko veidoja uradņiki un stražņiki. Tās uzdevums bija apzināt un arestēt pēc iespējas vairāk revolucionāru. Pagastos no visām mājām revolucionāru tvarstīšanai bija jādod viens vai divi cilvēki.[66]

No soda ekspedīcijām cieta arī valmierieši. 1906. gada 7. janvārī notika incidents starp zaldātu patruļu un diviem iereibušiem garāmgājējiem, kuri bija prasījuši patruļai iedot pašaut ar plintēm. Zaldāti nebija viņiem pievērsuši nekādu uzmanību, tādēļ iereibušie mēģinājuši ieročus izraut no rokām. Abus aizturēja un pēc ģenerāļa Orlova pavēles nākamajā dienā nošāva.[67] 12. janvārī Valmierā nošāva vēl kādu cilvēku.[68] Tie bija vienīgie nogalinātie valmierieši revolūcijas laikā.

Valmierā vairākas personas arestēja, arī toreizējo lopkopības instruktoru Valmierā, nākamo Latvijas Republikas Ministru prezidentu Kārli Ulmani, kurš Kauguru lauksaimniecības biedrības žurnālā "Lauksaimnieks" bija publicējis rakstu pret cara patvaldību, par ko viņu apsūdzēja valsts un sabiedriskās iekārtas graušanā un pusgadu ieslodzīja Pleskavas cietumā.[69]

Aplūkojot nemiernieku sociālo piederību, var konstatēt, ka 1905. gada nemieri jau bija pārņēmuši latviešu sabiedrības visus slāņus. Piemēram, 1906. gada 5. janvārī soda ekspedīcija Ainažos arestēja un nošāva deviņus cilvēkus, starp kuriem bija aptiekārs, tirgotājs, trīs muižas rentnieki un četri vecsaimnieki.[70]

Pēc revolūcijas kulminācijas un sacelšanās apspiešanas daļa cīnītāju iesaistījās mežabrāļu kustībā. Vairāki desmiti Valtenbergas muižas dedzinātāju slēpās Skulberģu pagasta kroņa mežos. Mežabrāļi nodedzināja dažas muižas rijas un šķūņus,[71] tomēr aktīvu cīņu viņi nebija spējīgi uzsākt. Mežabrāļu skaits 1905.–1906. gada ziemā Mazsalacas apkārtnē, pēc N. Lustes aprēķiniem, bija 70 cilvēku.[72]

Daļa mežabrāļu vēlāk emigrēja uz ārzemēm, daži no emigrācijas atgriezās tikai 1917. gadā. Tomēr lielākā daļa revolucionāru palika uz vietas.[73]

Pēc Mazsalcas notikumiem K. Bočs devās uz Dundagas mežiem, un 1906. gada decembrī viņu arestēja Rīgā.[74] E. Āboltiņš ar citu vārdu aktīvi darbojās Liepājā, kur viņu arestēja 1907. gada aprīlī un apsūdzēja par piedalīšanos nelegālas kareivju militāras organizācijas darbībā. Tomēr E. Āboltiņš drīz nokļuva brīvībā, jo policija nebija viņā atpazinusi Rūjienas revolucionāru. 1908. gadā E. Āboltiņu Alūksnē arestēja atkārtoti, taču šoreiz viņu atpazina.[75]

1906. gada sākumā aizsākās sistemātiska aktīvāko nemiernieku meklēšana. Gada beigās Valmieras cietums bija pārpildīts un tajā atradās vairāk nekā simt ieslodzīto, kaut arī nav precīzi zināms, cik no viņiem bija ieslodzīti par savu darbību 1905. gada revolūcijas notikumos.

Sarežģīti ir arī noteikt 1905. gada notikumos cietušo un bojā gājušo Valmieras apriņķa iedzīvotāju kopējo skaitu. Dažādās represijās cietušo personu loks Valmieras apriņķī, neapšaubāmi, bija plašs un mērāms vairākos simtos, tomēr ir ļoti pretrunīgas ziņas par nemieru laikā bojā gājušajiem. Nevar piekrist padomju laikā izteiktajiem apgalvojumiem par simtiem nošauto nemiernieku Valmieras apriņķī. Zināms, ka nemiernieku sodīšana ar nāvi nebija reta parādība, tomēr par masveida slepkavošanu laikam nevar runāt. Precīzi ir zināmas 45 personas, kuras soda ekspedīciju laikā saņēma nāves sodu.[76] Lielāko daļu nošāva Rūjienā, Mazsalacā un Ainažos. Gandrīz visi nošautie bija piedalījušies rīcības komiteju darbībā, kā arī darbojušies tautas milicijā. Protams, ka 1905. gada notikumos bojā gājušo apriņķa iedzīvotāju bija vairāk, jo viņiem

nepieskaita sadursmēs ar soda ekspedīciju un citos incidentos nogalinātos. Jāņem vērā arī tas, ka Rūjienas un Mazsalacas tautas milicija neiesaistījās sadursmēs ar soda ekspedīciju. Nemiernieki nenogalināja nevienu muižnieku vai cara armijas karavīru, kas, iespējams, varētu izraisīt daudz plašākas un nežēlīgākas represijas. Bojā gājušo skaits apriņķī diez vai varēja pārsniegt simtu.

1908. gadā no 10. līdz 24. jūnijam Rēvelē (Tallina) pagaidu karatiesā risinājās Rūjienas un Mazsalacas sacelšanās prāva. Uz apsūdzēto sola sēdās 65 tiesājamie.[77] Lielais tiesājamo skaits bija izskaidrojams ar minēto fotogrāfiju un Rūjienas revolucionāru kārtības sēžu protokoliem, ko nepaspēja iznīcināt. Tie nokļuva valdības rokās. Vispirms izskatīja "Rūjienas republikas" lietu. Apsūdzētos tiesāja, piespriežot katorgu vai ieslodzījumu cietumā. Ieslodzījumā viņiem nācās pavadīt 10–15 gadu. Divdesmit no viņiem jau pēc dažiem gadiem bija miruši dažādos cietumos, lielākoties Šliselburgā.[78] Tā paša gada oktobrī Rēvelē tiesāja Mazsalacas nemierniekus. Tiesas spriedumi mazsalaciešiem bija bargāki nekā rūjieniešiem.[79] Par lieciniekiem bija izsaukts vairāk nekā 100 personu. Mazsalacas lietā par vainīgām atzina 23 personas.[80] Astoņiem no viņiem piesprieda nāves sodu, tie visi bija cilvēki 22–33 gadu vecumā. Spriedumu izpildīja tikai K. Bočam, pārējiem nāves sodu nedaudz vēlāk nomainīja ar mūža katorgu.

No tiesas izdevās izvairīties vienīgi E. Āboltiņam, kurš apcietinājumā simulēja vājprātīgo. 1914. gadā viņš jau atradās brīvībā un darbojās dažādās arodbiedrībās Rīgā. Pēc padomju varas krišanas 1920. gadā E. Āboltiņš devās uz Padomju Krieviju, kur 30. gados krita par upuri Staļina represijām. Krievijā nonāca arī rūjienieši K. Klucis un K. Lūsis, kuri padomju laikā ieņēma atbildīgus amatus. Vēlāk par dzīvi Padomju Krievijā K. Lūsis rakstīja: "Es degu kā svece un sadegu, bet tas nav tas, par ko mēs piektā gadā cīnījāmies!" Latvijā viņš neatgriezās un mira Maskavā.[81]

Pārējo aktīvāko revolucionāru likteņi bija dažādi. Rūjienietis Lukstiņš devās uz Šveici, no kurienes Latvijā vairs neatgriezās. Cits rūjienietis Krauze pēc 1917. gada oktobra revolūcijas atgriezās un dzīvoja pie brāļa Valmieras tuvumā. 1919. gadā, lieliniekiem atkāpjoties, viņu pie Lizdēniem nošāva pašu ļaudis.[82]

Rūjienas pareizticīgo mācītāju Mārtiņu Kārkliņu kā cara ticības pārstāvi ar cietumu nesodīja, bet trīs mēnešus turēja stingrā mājas arestā. Pēc tam viņš atkal varēja pildīt mācītāja pienākumus.[83]

1905. gada notikumi Valmieras apriņķa iedzīvotāju apziņā atstāja paliekošas pēdas, un tautas brīvības alkas spilgti izpaudās 1919. gada brīvības cīņās.

Atsauces un skaidrojumi

[1] *Mieriņa A.* 1905. gada brāzmas pār Valmieru un tās apkaimi // *Rozītis P.* Valmieras puikas. – R., 1988. – 350. lpp.
[2] Turpat.
[3] Turpat. – 353. lpp.
[4] Turpat. – 354. lpp.
[5] Turpat.
[6] Latvija. – 1906. – 11. febr.
[7] *Luste N.* Vētra pār Salacu // Liesma. – 1965. – 16. janv.
[8] *Alberings L., Līcis E.* Rūjiena. – Vesterosa, 1978. – 81. lpp.
[9] Turpat. – 82. lpp.
[10] Turpat.
[11] Turpat.
[12] Turpat.
[13] Turpat.
[14] Turpat.
[15] *Mieriņa A.* 1905. gada brāzmas pār Valmieru un tās apkaimi. – 365. lpp.
[16] Turpat.
[17] *Luste N.* Vētra pār Salacu // Liesma. – 1965. – 22. janv.
[18] Šeit un turpmākajās atsaucēs izmantota apsūdzības raksta kopija, kas glabājas Valmieras novadpētniecības muzeja zinātniskajā arhīvā (2413. l.). Orģināls atrodas Latvijas Valsts vēstures arhīvā (3288. f., 1. apr., 272. l.).
[19] *Luste N.* Vētra pār Salacu // Liesma. – 1965. – 22. janv.
[20] Apsūdzības raksta kopija.
[21] *Alberings L., Līcis E.* Rūjiena. – 84. lpp.
[22] Apsūdzības raksta kopija.
[23] Turpat.
[24] Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 6. dec.
[25] Rīgas Avīze. – 1905. – 14. sept.
[26] Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 6. dec.
[27] *Luste N.* Vētra pār Salacu // Liesma. – 1965. – 27. janv.
[28] Apsūdzības raksta kopija.
[29] Turpat.
[30] *Luste N.* Vētra pār Salacu // Liesma. – 1965. – 29. janv.
[31] Turpat. – 12. febr.
[32] Turpat. – 3. febr.
[33] Apsūdzības raksta kopija.
[34] *Alberings L., Līcis E.* Rūjiena. – 84. lpp.
[35] Turpat.
[36] *Luste N.* Vētra pār Salacu // Liesma. – 1965. – 12. febr.
[37] Apsūdzības raksta kopija.
[38] *Alberings L., Līcis E.* Rūjiena. – 84. lpp.
[39] Turpat.
[40] Turpat. – 86. lpp.
[41] Turpat.
[42] Turpat.

[43] Turpat.
[44] *Luste N.* Vētra pār Salacu // Liesma. – 1965. – 16. janv.
[45] Turpat.
[46] *Endrups R., Feldmanis U.* 1905. gada revolucija. – 1. sēj. – R., 1933. – 77. lpp.
[47] *Mieriņa A.* 1905. gada brāzmas pār Valmieru un tās apkaimi. – 352. lpp.
[48] *Luste N.* Vētra pār Salacu // Liesma. – 1965. – 20. janv.
[49] Apsūdzības raksta kopija.
[50] *Luste N.* Vētra pār Salacu // Liesma. – 1965. – 19. febr.
[51] *Alberings L., Līcis E.* Rūjiena. – 87. lpp.
[52] *Luste N.* Vētra pār Salacu // Liesma. – 1965. – 19. febr.
[53] *Alberings L., Līcis E.* Rūjiena. – 87. lpp.
[54] *Luste N.* Vētra pār Salacu // Liesma. – 1965. – 26. febr.
[55] Apsūdzības raksta kopija.
[56] *Luste N.* Vētra pār Salacu // Liesma. – 1965. – 26. febr.
[57] Turpat.
[58] Apsūdzības raksta kopija.
[59] *Luste N.* Vētra pār Salacu // Liesma. – 1965. – 9. marts.
[60] Apsūdzības raksta kopija.
[61] *Luste N.* Vētra pār Salacu // Liesma. – 1965. – 9. marts.
[62] Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 31. dec.
[63] *Luste N.* Vētra pār Salacu // Liesma. – 1965. – 16. marts.
[64] Turpat.
[65] *Alberings L., Līcis E.* Rūjiena. – 85. lpp.
[66] *Luste N.* Vētra pār Salacu // Liesma. – 1965. – 17. marts.
[67] Baltijas Vēstnesis. – 1906. – 14. janv.
[68] *Mieriņa A.* 1905. gada brāzmas pār Valmieru un tās apkaimi. – 369. lpp.
[69] Mājas Viesis. – 1905. – Nr. 52.
[70] Jaunā Dienas Lapa. – 1906. – 14. janv.
[71] *Luste N.* Vētra pār Salacu // Liesma. – 1965. – 16. marts.
[72] Turpat.
[73] Turpat. – 17. marts.
[74] Turpat.
[75] Turpat. – 23. marts.
[76] *Endrups R., Feldmanis U.* 1905. gada revolucija. – 1. sēj. – 469. lpp.
[77] Apsūdzības raksta kopija.
[78] *Alberings L., Līcis E.* Rūjiena. – 87. lpp.
[79] Turpat.
[80] Turpat.
[81] Turpat. – 88. lpp.
[82] Turpat. – 87. lpp.
[83] Turpat. – 88. lpp.

Jurģis Krīgers

Die Revolution von 1905 im Kreis Valmiera

Zusammenfassung

Von der Revolution 1905 wurde hauptsächlich der nördliche Teil des Kreises Valmiera betroffen, vor allem Ainaži, Rūjiena und Mazsalaca. Die Kreisstadt Valmiera wurde von den Ereignissen im Vergleich zu ihrer näheren Umgebung weniger betroffen. Der Hauptgrund hierfür war die stabile Position des lettischen Bürgertums und die niedrige Zahl der Arbeiter.

Der aktivste Teil der Gesellschaft war in Valmiera 1905 die Intelligenz und insbesondere die Schuljugend. Unter den Schülern der Stadt verfestigte sich immer mehr das Nationalbewusstsein, während gleichzeitig die Unzufriedenheit mit der Russifizierungspolitik in den Schulen zunahm. Das äußerte sich in der Gründung verschiedener illegaler Gruppen, in denen verbotene Literatur und Zeitungen gelesen wurde.

Das Jahr 1905 verlief in Valmiera verhältnismäßig ruhig. Als Höhepunkt der Revolution galten auch hier die Auftritte der Agitatoren der Lettischen Sozialdemokratischen Arbeiterpartei sowie diverse Versammlungen der Einwohner. Hierbei wurde ein Einwohnerkomitee gebildet, das aber nie aktiv tätig wurde.

Ganz anders entwickelten sich die Ereignisse im nördlichen Teil des Landkreises – in Rūjiena und Mazsalaca.

Im Sommer 1905 begann die revolutionäre Bewegung im Landkreis Valmiera – ähnlich wie in anderen Orten von Vidzeme – mit dem Einreichen von Petitionen.

Hauptforderungen der Petitionen waren: Autonomie für das Baltikum, der Gebrauch der lettischen Sprache an Schulen und bei Gerichtsverhandlungen sowie verschiedene wirtschaftliche Forderungen.

Gegen Pfingsten waren die Meetings an den Kirchen bereits eine ganz gewöhnliche Erscheinung.

Zu Beginn des Herbstes verließen die Gutsbesitzer ihre Güter und zogen in die Stadt, auch die militärischen Truppen verließen das Land. Im November und Dezember waren bereits in 51 von 56 Gemeinden des Kreises Einwohnerkomitees gebildet worden.

Um die öffentliche Ordnung zu schützen, organisierten die Einwohner in Rūjiena und Mazsalaca die sogenannte "Volksmiliz", die ca. 300 Mitglieder zählte. Um die Miliz zu bewaffnen, wurden Anfang Dezember Waffen besorgt, wobei die örtlichen Gutsbesitzer und Polizeireviere entwaffnet wurden. Die meisten Waffen

waren einfache Jagdflinten. Obwohl es beim Entwaffnen der Gutsbesitzer zu Schusswechseln kam und unter den Revolutionären sogar Gefallene zu beklagen waren, verliefen anfangs alle Aktionen der Revolutionäre ohne große Vorfälle, nichts wurde zerstört oder verbrannt. Bei der Auswertung der Aktivitäten der Volkspolizei in Rūjiena und Mazsalaca überrascht die große Zahl der Beteiligten, da Rūjiena und Mazsalaca damals ganz kleine Orte waren.

Wegen der Ereignisse vom November und Dezember hatten die Revolutionäre bereits die reale Macht im Kreis Valmiera in ihren Händen.

Die Ereignisse des Jahres 1905 in Rūjiena und Mazsalaca wurden anfangs von einem damals noch ganz kleinem Flügel der Sozialdemokraten mit den Sozialdemokraten aus Riga K. Bočs, E. Āboltiņš und K. Grīnhofs an der Spitze organisiert. Doch im weiteren Verlauf wurden weite Kreise der Bevölkerung erfasst, weil nicht nur Arbeiter, sondern auch andere soziale Schichten der Letten mit der bestehenden Ordnung unzufrieden waren.

Ende 1905 erreichten die Ereignisse ihren Höhepunkt. Am 22. November wurde der Kriegszustand erklärt und am 20. Dezember traf zuerst in Rūjiena und später in Mazsalaca die vom General Orlow geleitete Strafexpedition mit 600–700 Soldaten ein. Wegen ihrer schlechten Ausrüstung leistete die Volksmiliz erst gar keinen Widerstand. Auf Grund ihrer revolutionären Aktivitäten verhaftete die Strafexpedition in Rūjiena etwa 50 Personen, in Mazsalaca etwa 20.

Als die Strafexpedition Mazsalaca verliess, beschloss die Ortsbevölkerung aus Rache den Gutshof Waltenberg, der dem örtlichen Baron Fittinghof gehörte, niederzubrennen. Deshalb kehrte die Strafexpedition am nächsten Tag nach Mazsalaca erneut zurück, und an Ort und Stelle wurden sechs Personen hingerichtet.

Von den Strafexpeditionen waren alle Gemeinden und Kreisstädte des Kreises Valmiera betroffen. Manche Orte sogar mehrmals. Im Kreis mussten mehrere Hunderte Personen die Strafexpedition über sich ergehen lassen. Viele wurden verhaftet oder körperlich gezüchtigt. Es gibt genaue Information über 45 Personen, die im Kreis Valmiera getötet wurden, aber die wirkliche Zahl könnte auch größer sein.

Vom 10. bis zum 24. Juni 1908 fand in Reval beim provisorischen Kriegsgericht ein Prozess gegen die Aufständischen von Rūjiena und Mazsalaca statt. Auf der Anklagebank saßen 65 Personen. Sie erhielten Strafen zwischen 10 und 15 Jahren Zuchthaus. Acht Angeklagte erhielten die Todesstrafe, vollstreckt wurde sie aber nur bei K. Bočs. Bei den anderen wurde die Todesstrafe durch eine lebenslange Freiheitsstrafe ersetzt.

Tālis Pumpuriņš

Hermanis Enzeliņš un Kārlis Ulmanis 1905. gada revolūcijā

1941. gada 5. janvārī Hermanis Enzeliņš saņēma Kārļa Ulmaņa 1940. gada 19. decembrī izsūtījumā Vorošilovskā rakstītu apsveikumu ar tekstu no bijušā Latvijas Valsts prezidenta: "Tālumnieka sveiciens Ziemas svētkos un 1941. gadam. K. Ulmanis." Zem tā: "Atkal gandrīz kā pirms 35 gadiem Pleskavā."[1]

Vai šajā apsveikumā minētai Pleskavai, kur viņš kā cietumnieks sagaidīja 1906. gadu, bija jāvēsta H. Enzeliņam, ka Vorošilovskā apstākļi līdzīgi? Varbūt tādā veidā vienā no K. Ulmaņa pēdējām vēstulēm izteikta doma, ka padomju "reakcijas nakts" nav mūžīga? Vai, minot Pleskavu, domāta K. Ulmaņa cerība uz labvēlīgu viņa stāvokļa atrisinājumu un mierinājums H. Enzeliņam? Tie varbūt ir pārlieku retoriski jautājumi, lai sāktu ieskatu Hermaņa Enzeliņa un Kārļa Ulmaņa revolucionārajā darbībā 1905. gadā. Jā, raksts būs par Piektā gada revolucionāriem H. Enzeliņu un K. Ulmani. Šāds skatījums ir iespējams, ja mēs šo 20. gadsimta sākuma tautas kustību uzskatām par revolūciju, ko apliecina gan šiem notikumiem veltītas konferences, gan arī citas sabiedriskās aktivitātes.

Rakstot par H. Enzeliņu un K. Ulmani kā revolucionāriem, jāņem vērā, ka viņi nav slēpuši, respektīvi, nav atteikušies no šī revolucionārās darbības fakta publiskošanas arī vēlākajos gados, kad jau bija nodibināta Latvijas Republika.

Lai gan oficiālajā propagandā nebija uzsvērts vai, precīzāk, atsevišķi šīs darbības momenti netika akcentēti vai bija noklusēti, tomēr tas nevar būt šķērslis, lai mūsdienās viņus uzskatītu par revolucionāriem. Tāpat šķērslis nevar būt tas, ka marksistiskie vēstures rakstītāji un laikabiedri, kas sevi pieskaitīja sociāldemokrātisko vai komunistisko ideoloģiju pārstāvošajām aprindām, ne H. Enzeliņu, ne K. Ulmani neuzskatīja par revolucionāriem. Tādēļ faktus par viņu piedalīšanos revolūcijā noklusēja.

Kurus tad uzskatīt par revolucionāriem? Tas vispār ir plašs un sarežģīts jautājums. Kādi ir kritēriji, lai pieskaitītu revolucionāro cīnītāju pulkam? It sevišķi,

Kārlis Ulmanis (no kreisās) un Hermanis Enzeliņš Valmierā 1914. gadā

Cēsu vēstures un mākslas muzejs, CM 64153

ja par noteicošo pazīmi neizvirza piederību uz marksismu balstītai partijai vai vismaz sekošanu tās idejām un programmai. Tas ir jautājums par to, kurā brīdī jāiekļaujas revolucionārajā cīņā vai arī no tās jāizstājas, ja dzīvi neaprauj revolūcijas laikā. Šādus un līdzīgus jautājumus varētu arī uzdot, aplūkojot Kauguru lauksaimniecības biedrības biedru līdzdalību Piektajā gadā. Tas galvenokārt attiecas uz biedrības darba galvenajiem virzītājiem Hermani Enzeliņu un Kārli Ulmani.

Kas bija Kauguru lauksaimniecības biedrība? To 1898. gadā nodibināja un līdz 1940. gada padomju okupācijai vadīja Hermanis Enzeliņš. Viņš ir dzimis 1867. gadā Valmieras apriņķa Kauguru pagasta Mičkēnos, miris 1953. gadā Vācijas Federatīvajā Republikā, valodnieka Jāņa Endzelīna brālis, 1938. gada Tēvzemes balvas laureāts.[2] 20. gadsimta sākumā Kauguru, kopš 1908. gada Baltijas lauksaimniecības biedrība bija viena no spēcīgākajām zemkopju kooperatīvajām organizācijām ne tikai Baltijas guberņās, bet arī aiz to robežām. Sākotnēji biedrības darbības rajons aptvēra Valmieras apkārtnes, kā arī tuvākos Cēsu un Valkas apriņķa pagastus. 1903. gadā biedrībā bija 402 biedri un "2 biedri līdzstrādnieki: veterinārārsts A. Kirhenšteins Limbažos un piensaimniecības instruktors stud[ents] agr[onoms] K. Ulmanis Leipcigā"[3]. Biedrības uzdevums bija biedru lauksaimnieciskā izglītošana un visdažādāko kooperatīvo saimniekošanas formu izkopšana.

Nozīmīgākais un tālejošākais Kauguru lauksaimniecības biedrības pasākums bija sava laikraksta (faktiski – žurnāls) "Valmieras Lauksaimnieks" izdošanas uzsākšana 1903. gadā (no 1904. gada 6. numura tā nosaukums ir "Lauksaimnieks"). Tas bija pirmais lauksaimniecības žurnāls Vidzemes guberņas latviešu daļā, ko izdeva atsevišķa lauksaimnieku biedrība.

K. Ulmanis, kurš tajā laikā no Cīrihes jau bija pārgājis studēt uz Leipcigu, tāpat kā H. Enzeliņš un A. Kirhenšteins, "Valmieras Lauksaimniekā" publicējās jau tā pirmajā numurā. Žurnālā regulāri ievietoja K. Ulmaņa adresi, lai viņš varētu uzturēt tiešu saraksti ar korespondentiem. "Lauksaimniekā" ievietotos materiālus viņš dažkārt parakstīja ar šifru "L. St.", kas nozīmēja – Leipcigas students.

Kārļa Ulmaņa šī perioda rakstus caurauda doma par latviešu zemnieku saimnieciskās patstāvības nostiprināšanu, par viņu atbrīvošanu no vācu muižnieku ekonomiskās atkarības. Lai to sasniegtu, viņš popularizēja ārvalstu pieredzi un kritizēja muižu saimniecisko politiku pret mazgruntniekiem. Spilgti šī kritika izpaudās "Lauksaimniekā" publicētajā plašajā rakstā "Lopkopība mūsu muižās un viņas iespaids uz mazgruntnieku lopkopību".[4] Ar publikācijām "Lauksaimniekā" K. Ulmanis ieguva ne vien domubiedrus, bet arī savus pirmos pretiniekus.

1905. gada vasarā K. Ulmanis gatavojās beigt studijas, bet pirms tam bija iecerēts viņa vadībā Kauguru lauksaimniecības biedrībā noturēt piensaimniecības kursus. Tomēr notikumi, kas aizsākās janvārī Latvijā, šajos nodomos ieviesa korekcijas. Latvijā dienas kārtībā bija svarīgāki notikumi nekā iecerētie kursi.[5]

Pavasarī un vasarā H. Enzeliņš piedalījās vairākās zemkopju sapulcēs gan paša vadītajā biedrībā, gan citviet Vidzemē. Tas bija laiks, kad latviešu sabiedrības dažādos slāņos lielas cerības vēl lika uz dažādām petīcijām, ko iesniedza valsts amatpersonām. Arī H. Enzeliņš bija delegācijā, kas 1905. gada jūnijā uz Pēterburgu veda Vidzemes lauksaimnieku parakstītu petīciju. Šajā igauņu un latviešu deputācijā, ko pieņēma Krievijas iekšlietu ministrs A. Buligins, bija arī Vecpiebalgas mācītājs Pauls Gailītis, laikraksta "Balss" redaktors pazīstamais sabiedriskais darbinieks Vilis Olavs un Pēterburgas latviešu Jēzus draudzes mācītājs Jānis Sanders.[6]

1905. gada 23. jūlija "Lauksaimniekā" bija publicēta informācija, ka "Kauguru l[auksaimniecības] b[iedrības] 10. jūlija sapulcē Valmierā ar visām pret vienu balsi tapa nolemts pieņemt cand. agr. K. Ulmani par pastāvīgu biedrības piensaimn[iecības] un lopkopības instruktoru ar 1400 r[ubļu] gada algas. Tāpat tapa nolemts stādīt priekšā K. Ulmani preses virsvaldei apstiprināšanai par "Lauksaimnieka" līdzredaktoru, kā arī izgādāt atļauju šī laikraksta biežākai iznākšanai."[7]

Valmierā K. Ulmanis ieradās tikai vēlā rudenī un 21. novembrī iestājās Kauguru lauksaimniecības biedrībā.[8] Dzīvot viņš apmetās Reimersa mājā Valmierā, Bastiones ielā 5. Ēka atradās Gaujas augstajā krastā iepretim Bastiones un Aleksandra (tagad K. Valdemāra) ielas savienojumam. Otrajā pusē Bastiones ielai

Bastiones iela Valmierā 20. gadsimta sākumā. Pirmā ēka kreisajā pusē – Reimersa māja, kur dzīvoja K. Ulmanis. Pirmā ēka labajā pusē – Valmieras baznīcas skola

T. Pumpuriņa personiskais arhīvs

bija baznīcas skola, kurā ar ģimeni toreiz dzīvoja pazīstamais pedagogs, sociāldemokrātu darbinieks, ārzemēs iespiestās un Latvijā nelegāli izplatītās brošūras "Mūsu tautskola" autors Kārlis Dēķens.

Pedagogs, arī 1905. gada kustības dalībnieks Jānis Greste, kurš tolaik strādāja Valmieras skolās, atmiņās rakstīja: "Baznīcas skola, vienstāva koka ēka, bija Valmierā uz paša Gaujas krasta. Uz šīs mazās ieliņas, pa kuru ar zirgu nevarēja izbraukt, jo tā beidzās ar kāpnēm, kas veda lejā uz tiltu, kādreiz dzīvoja lieli vīri." Pie K. Dēķena kādu laiku bija apmeties arī Rūdolfs Blaumanis un Jānis Greste. "Pretim Dēķenu durvīm mazā koka mājiņā ar zemām, platām durvīm dzīvoja Kārlis Ulmanis."[9]

Kādā citā vietā atmiņu stāstījumā, tēlojot mazpilsētas dzīves ainu, J. Greste raksta: "Tas bija 1905. gada revolūcijas laikā Valmierā. Mazā ieliņā starp Baznīcas skolu un Ulmaņa budku uz ielas "mītiņš".

Trīs vīri – Dēķens, Ulmanis un Greste – pārrunāja dienas jautājumus, revolūcijas gaitas, latviešu nākotni, pieredzējumus ārzemēs. Ulmanis bij redzējis Šveices un Vācijas skolas. Kad viņš stāstīja, kā vācieši savus skolēnus per, tad mēs klausījāmies to kā blēņas. Mēs neticējām, ka skolotāji vēl kaut kur skolā

bērnus sit. Ulmaņa stāstījumu neņēmām nopietni. Dēķens jautāja, vai arī Pestaloci dzimtenē pēriens esot skolā kā audzināšanas līdzeklis. Ulmanis stāstīja, ko pats redzējis. Mums iespaids tāds: "Tas reiz bija – pirms simts gadiem, bet tagad vairs saprotams nav.""[10]

1905. gada revolūcijas sakāpinātajā atmosfērā K. Ulmanim nebija iespējams noturēt paredzētos piensaimniecības kursus. Tāpat nebija labvēlīgi apstākļi, lai sāktu citus darbus, ko viņš plaši bija izklāstījis savā programmā biedrības 11. decembra sanāksmē.[11] K. Ulmanis, tāpat kā daudzi citi, tika ierauts revolūcijas virpulī, jo Kauguru lauksaimniecības biedrība, īpaši priekšnieka H. Enzeliņa personā, bija daudzu notikumu līdzdalībniece.

Dažas 1905. gada nogales notikumu epizodes savās atmiņās ir aprakstījis Hermanis Enzeliņš. Novembra pirmajā pusē pie viņa Kauguru pagasta Mičkēnos ieradās rakstnieks Rūdolfs Blaumanis, kurš aizrādīja, "ka Valmiera un tās apkārtne būtu izsargājamas no tām galējībām, kas citur norisinās. Kauguru lauksaimniecības biedrības vadībai vajadzētu uzņemties sapulču sasaukšanu Valmierā, dodot tautai iespēju atklāti izteikties, ievirzot nemieru kustību mērenās sliedēs."[12]

Rūdolfs Blaumanis Valmierā uzturējās no 1905. gada 27. septembra līdz 10. novembrim sakarā ar savas lugas "Ugunī" iestudējumu Valmieras Latviešu biedrībā. Izrāde, kurā autors bija gan režisors, gan barona lomas atveidotājs, ar panākumiem notika 9. oktobrī. Dzelzceļnieku vispārējā streika dēļ R. Blaumaņa uzturēšanās Valmierā ieilga par veselu mēnesi.[13] Līdz ar to rakstnieks tika iesaistīts Valmieras sabiedriski politiskās dzīves procesos. Rūdolfa Blaumaņa Valmieras draugi, īpaši Jānis Greste un Kārlis Dēķens, bija aktīvi revolucionāro notikumu dalībnieki. K. Dēķens 27. oktobrī bija izprasījis Latviešu biedrības zāli, kur notika skolēnu sapulce.[14] Nākamajā dienā vēstulē Aleksandram Būmanim Rūdolfs Blaumanis atzīmē: "Še šodien slēdz skolas un iet apkārt ar sarkanu karogu."[15] Lai gan sevi par politiķi neuzskatīja, "tomēr Valmieras biedrības zālē lielā mītiņā Blaumanis reiz uzstājās ar runu par skolas lietām" – atmiņās raksta J. Greste.[16] Iespējams, ka tas bija jau minētajā skolēnu sapulcē vai arī vecāku un skolotāju sapulcē 8. novembrī, kuras sarīkošanai J. Greste arī bija lūdzis Latviešu biedrības zāli.[17]

R. Blaumaņa 1905. gada "uguņotāji", kā izrādes dalībnieki sevi dēvēja, vēl jāpiemin ar to, ka gandrīz visiem vīriešu lomas tēlotājiem vēlāk lielākā vai mazākā mērā nācās izbaudīt varas iestāžu represijas.[18] Ne jau par izrādi, bet gan par līdzdalību revolucionārajā kustībā. Vienu no pirmajiem jau decembrī apcietināja Aldera lomas atveidotāju skolotāju Pēteri Dēķenu.

H. Enzeliņš atzīmēja, ka tieši pēc R. Blaumaņa ierašanās Mičkēnos un sakarā ar rakstnieka "ierosinājumu un saziņā ar tuvu stāvošiem man tad nākošās dienās nācās Valmierā, Latviešu biedrības zālē, sasaukt trīs sapulces un divas no tām ar personīgi vadīt. Sevišķi plaša bij kāda visa apriņķa mērogā noturēta

sapulce kādā svētdienā, kad Valmierā ar bij jaunkareivji. Tanī, zināms, netrūka arī sociāldemokrātu aģitatoru, kas visādi pūlējās sapulci iespaidot un nemiera sēklu sēt. Beigās tie uzstājās ar priekšlikumu par pilsētas valdes gāšanu. Man pienācās sapulci slēgt. Mēģinājumu to turpināt izjauca policija.

Vairs neatceros, kas sasauca to sapulci Velēna namā, kurā pirmā rindā sēdēja apriņķa priekšnieka vecākais palīgs fon Gūtceits ar sekretāru Petrovu un kurā Kārlis Dēķens ar Bībeli rokās, citējot Zāmueļa sarunu ar Dievu, mēģināja noskaidrot ķeizara nevajadzību."[19]

Revolūcijas laikā no jauna bija aktualizējies jautājums par latviešu lauksaimnieku biedrību savienības jeb "Centrāles" izveidi. Jau pirms 1905. gada bija aizsācies H. Enzeliņa konflikts ar šī jautājuma galveno virzītāju – Rīgas Latviešu biedrības Lauksaimniecības nodaļas vadību. H. Enzeliņa "Centrāles" izveides plāns paredzēja ievērojami mazināt muižu īpašnieku kā individuālo biedru ietekmi lauksaimniecības kooperācijā. 1905. gada nogalē šī cīņa saasinājās. Lai gan Kauguru lauksaimniecības biedrību Rīgas Latviešu biedrības organizētajā sanāksmē par "Centrāles" izveidošanu pārstāvēja viens no ievērojamākajiem revolūcijas organizatoriem publicists Jānis Asars, tomēr H. Enzeliņa projekts neguva sapulces konservatīvā vairākuma atbalstu.[20] Jāatzīmē, ka J. Asars bija H. Enzeliņa brālēns, kurš arī dzimis Kauguru pagasta Mičkēnos. Otrs brālis publicists Hermanis Asars, arī 1905. gada revolucionārs, tolaik darbojās laikraksta "Pēterburgas Avīzes" redakcijā. Vēstures habilitētais doktors I. Ronis esejā par K. Ulmani norāda, ka "Rīgas lauksaimniecības centrālbiedrības – pirmā latviešu lauksaimniecības biedrību kooperatīvā centra – izveidošanas jautājumā K. Ulmanis kopā ar H. Enzeliņu, sociāldemokrāta Jāņa Asara atbalstīti, nostājās asā opozīcijā pret latviešu pilsētu pilsonisko aprindu centieniem saglabāt lauksaimniecības kooperācijas koordināciju savās rokās, izmantojot Rīgas Latviešu biedrības Lauksaimniecības nodaļu"[21].

Presē cīņa ap "Centrāles" izveidi norisinājās galvenokārt H. Enzeliņa un K. Ulmaņa vadītajā "Lauksaimniekā" un Rīgas Latviešu biedrības vadības viedokli pārstāvošajā "Rīgas Avīzē". Rakstā "Latviešu lauksaimnieku biedrību savienība, lauksaimnieku sabiedrība (konzumveikals) un latviešu krāj-aizdevu sabiedrību savienība", kas iespiests "Lauksaimnieka" 10. decembra numurā, H. Enzeliņš, starp citu, raksta: "Atsvabināšanās kustības varenās bangas veļas pār Latviju, arvien plašākas tautas masas dodas cīņā par savām tiesībām, par savu patstāvību. Visu uzmanību saista politiski un sociāli jautājumi, cits viss atlikts pie malas. Tagadējā laika cīņā pret varmācību un tumsību parādās jo gaišās krāsās savienības [t.i., "Centrāles". – *T. P.*] idejas lielā nozīme. [..] 1905. g. 17. oktobris – gaviļu diena brīvības kareivjiem, bēdu diena varmākām un atpakaļrāpuļiem. Nāk tiesas diena mūsu reakcionāru pīlāriem, Rīgas Latv[iešu] Biedrības vadoņiem."[22]

Rīgas Lauksaimniecības centrālbiedrību izdevās nodibināt tikai 1906. gada 24. septembrī. Tās dibināšanas sapulcē piedalījās 25 Vidzemes lauksaimniecības biedrību priekšstāvji. Par centrālbiedrības pirmo priekšnieku ievēlēja Hermani Enzeliņu.[23]

Ar cara Nikolaja II 17. oktobra manifestu Kauguru lauksaimniecības biedrības vadītāji ne tikai saistīja lielas cerības, bet atbilstoši savai izpratnei solītās brīvības jau realizēja dzīvē. Pēc manifesta publicēšanas "Lauksaimnieks", tāpat kā citi preses izdevumi, sāka iznākt bez iepriekšējas cenzūras. Jau 27. oktobra numurā tajā ievietots uz laikraksta "Dienas Lapa" publikācijas balstīts raksts "Pie brīvības sliekšņa", kurā apsveiktas tautai dāvātās brīvības. Šajā rakstā runāts par lauksaimnieku uzdevumiem, un tas noslēdzas ar šādiem vārdiem: "Vairāk drosmes, biedri! Brīvība ir nenozīmīgs vārds, ja nepratīsim viņu cienīgi izmantot un aizstāvēt. Ne tukši vārdi, bet darbi lai mūs pušķo. Vairāk drosmes!"[24]

Tomēr "Lauksaimniekam" un tā redaktoriem pats liktenīgākais raksts bija publicēts žurnāla 22. numurā, kas iznāca pašās novembra beigās vai, iespējams, decembra sākumā. Tas bija K. Ulmaņa 26. novembrī Valmierā tapušais apjomīgais ievadraksts "Pēdējo dienu notikumi".[25] Šī publikācija bija K. Ulmaņa pirmais plašākais politiskais raksts, kurā dots vispusīgs revolucionārās situācijas vērtējums, nosodīta karastāvokļa ieviešana, aplūkotas tautskolotāju kongresa un Vidzemes un Kurzemes pagastu delegātu kongresa lēmumu realizēšanas iespējas. Rakstā bija skarti arī Latvijas autonomijas jautājumi.

Jāuzsver, ka par atsevišķiem jautājumiem K. Ulmanis rakstā pauda savu viedokli. Aplūkojot tautskolotāju kongresa lēmumu par ticības mācību skolās, K. Ulmanis raksta: "Jāaizrāda tikai uz to, ka daudz vietās (arī Valmierā) ir nospriests ticības mācības skolās šimbrīžam piepaturēt, bet ne kā piespiestu (obligatorisku) priekšmetu, tas ir, ticības mācības pasniedzamas tikai tiem bērniem, kuru vecāki to vēlas. Pie tam ticības mācības būtu stipri reformējamas, atsvabināmas no visiem nevajadzīgiem Bībeles stāstiem, pielikumiem un partejiskiem paskaidrojumiem. Arī es esmu tais domās, ka nebūtu ieteicams jau tagad ticības mācības galīgi izmest iz skolām. Šāda rīcība varētu kaitēt visai skolu reformai. Visi vecāki piekrīt tam, ka mūsu tagadējās skolas ir nederīgas, ka vajadzīgas jaunas skolas, bet, dzirdēdami, ka ticības mācības tiek galīgi iz skolas izmestas, satrūkstas un raujas atpakaļ. Un, lai nu skolotāji grūtajā cīņā varētu atbalstīties uz bērnu vecākiem, tad nav ieteicami sarūgtināt un atbaidīt tos no viņiem, kuriem ticības mācības ir vēl svēta un dārga lieta."[26]

K. Ulmaņa rakstā ievērojama vieta ir atvēlēta Latvijas pagastu delegātu kongresam, kas sanāca Rīgā 19. un 20. novembrī, drīz pēc skolotāju kongresa. Rakstā atzīmēts: "Šo kongresu aizliedza policija un gubernators Zvegincevs, bet kongress tomēr notika, un visa darbība noritēja bez kādiem traucējumiem no

valdības puses. No spriedumiem būtu minami – nolēmums pabalstīt skolotājus viņu darbā pie jaunās programmas ieviešanas un sargāt viņus pret ierēdņu uzbrukumiem. Kongress izteicās par plašas pašvaldības (autonomijas) ieviešanu Latvijā." K. Ulmanis uzsver: "Pēc manām domām, šis kongresa nolēmums ir ļoti svarīgs. Tātad uz priekšu nebūtu vairs Krievijas valstī Vidzemes, Kurzemes un Vitebskas guberņu, bet gan plaša province Latvija, kura aptvertu Vidzemes latviešu daļu, Kurzemi un Inflantiju. Latvija būtu neatdalāma Krievijas valsts daļa, vēlētu tautas vietniekus vispārējā valsts domē, pievienotos Krievijas valstei jeb, labāki sakot, Krievijas valstu savienībai (jo arī igauņi, leiši, poļi utt. prasa autonomiju) pasta, telegrāfa, dzelzceļu, muitas, apsardzības utt. lietās, tāpat arī aizstāvībā uz ārieni (sūtņi), bet būtu pilnīgi patstāvīga un neatkarīga savās iekšējās darīšanās (nodokļi, skolas, tiesas, draudžu un pilsētu pārvaldīšana utt.). Tikai caur autonomijas ieviešanu un caur plašu vietējo pašvaldību (draudzēs, pilsētās) ir iespējams cerēt, ka arī pie mums iestāsies atkal miers un sāksies kārtīga dzīve un sparīga attīstība. Bet, tā kā no tagadējās valdības būtu lieki gaidīt uz autonomijas pielaišanu, – tad kongress tālāk nolemj rūpēties par satversmes sapulces sasaukšanu, kura izspriestu jautājumu tiklab par visas Krievijas nākošo valsts un valdības formu, kā arī jautājumu par provinču autonomiju. Pēc tam tad sanāktu Latvijas satversmes sapulce, kura izstrādātu sevišķi uz Latvijas pašvaldību attiecošos nolikumus un noteiktu pašvaldības formas un viņas izpildu iestāžu veidus. Tālāk kongress nolemj pagastos ievest atjaunotu pagaidu pašvaldību jau tūliņ (līdz 10. decembrim). Šim nolūkam tiek pagastu valdes un tiesas viscaur pārvēlamas uz vispārējas, vienlīdzīgas, tiešas un aizklātas vēlēšanas kārtības pamata, piedaloties visiem vīriešiem un sievietēm, kuri sasnieguši 20. gadu un top tai pagastā nodarbināti. Jaunās valdes un tiesas uzņemas visas pagastu darīšanas, bet stāv sakarā nevis ar komisāriem un gubernatoriem, bet gan ar sevišķi ievēlētu centrālbiroju Rīgā. Jaunajām iestādēm jāgādā arī par pagastu apbruņošanu, lai vajadzības gadījumā varētu sekmīgi stāties pretī melnai sotņai utt."[27]

Raksta beigās K. Ulmanis pauda savas simpātijas pret bruņotās cīņas dalībniekiem ne tikai Latvijā, bet arī citviet Krievijas impērijā. Bruņotajos strādniekos un kareivjos viņš saskatīja revolucionārās cīņas uzvaras nodrošinājumu.

"Saprotams, tagadējās valdības ierēdņi pretojas tautas prasībām un rīcībai, bet, kā salaužama valdības vara un izvedams tautas prāts, to rādījuši Aizputes (Kurzemē) apgabala iedzīvotāji. Vienā naktī tur notikuse pilnīga tautas sacelšanās – un 20 000 apbruņotu cilvēku ar plintēm, revolveriem, cirvjiem un citiem ieročiem rokās nonākuši pie Aizputes policijmeistera un piespieduši viņu 1) atsaukt izlaisto aizsūtīšanas pavēli (vairākiem skolotājiem un citiem drošākiem cilvēkiem bija dota pavēle atstāt Kurzemi), 2) neizdarīt vairs arestēšanas un

3) aizsaukt no ielām policiju, kazakus, dragūnus un zaldātus. Bez tam policejmeisters apsolījies saziņā ar apriņķa priekšnieku izlaist no cietuma jau apcietinātos 6 zemniekus. Redz, ko panāk tautas vienprātība un dūšība. Ja nu vēl še atzīmē, ka Sevastopole atrodas vēl revolucionāru rokās, ka Kijevā zaldāti ceļ barikādes un pārvalda pusi no pilsētas, ka Novorosijskā, Jekaterinodarā, Jeļizavetopolē zaldāti ar ieročiem pievienojušies strādniekiem un ka pat Carkojeselas ķeizara mitekļos oficieri paziņojuši valdībai, ka viņi nešaus uz ļaudīm, – tad varam gan cerēt, ka uzvarēs šai grūtajā cīņā tauta ar savām taisnīgām prasībām."[28]

Interesanti atzīmēt, ka 1939. gadā izdotajā Kārļa Ulmaņa runu un rakstu krājumā "Tēvzemes Brīvībai un Latvijai" šī raksta daļa, kurā izteiktas simpātijas revolucionārajam proletariātam, nav publicēta.[29]

Par citām K. Ulmaņa aktivitātēm revolūcijas notikumos ir ļoti maz droši ticamu faktu. Zināms, ka viņš piedalījās tautas sapulcēs Valmierā un tās apkārtnē. H. Enzeliņš savās atmiņās min, ka "Ulmanis vienīgi uzstājies kādā kocēniešu sapulcē un tur arī mērenā garā"[30]. Jau minētajā 1939. gadā izdotajā K. Ulmaņa runu un rakstu krājumā atzīmēts, ka ar rakstam "Pēdējo dienu notikumi" līdzīgām runām viņš 1905. gada decembrī uzstājies sapulcēs Kokmuižas (tag. Kocēnu) pagasta Brandelī un Mujānu skolā.[31]

Kāds dokuments, kas tapis gandrīz 30 gadus pēc 1905. gada notikumiem, papildina pieticīgās ziņas ar kādas interesantas epizodes atstāstu. Tas ir kādreizējā Valmieras grāmattirgotāja Pētera Liepas lūgums Ministru prezidentam Kārlim Ulmanim, lai panāktu pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma apcietinātā Ziemeļlatvijas vadošā sociāldemokrātu darbinieka Saeimas deputāta un ilggadējā pašvaldības vadītāja Eduarda Radziņa atbrīvošanu. P. Liepas lūgums pievienots Politiskās pārvaldes izziņai par E. Radziņu, kas iesākta 1934. gada 16. maijā.

Vai nu nejauši, vai, visai ticams, apzināti P. Liepa lūguma pirmo teikumu sāk ar frāzi, kas bija vēstules adresāta 1905. gada raksta virsrakstā:

"Pēdējo dienu notikumi, kā "Atdzimšanas dziesma", Liepājas svinības un Latvijas vēstures skolotāju kursi, kā arī Latgales apskatā Ministru Prezidenta kunga izceltie mājieni manī mudina drosmi un pienākumu atskatīties pagātnē un lūgt par to, kas licis sevi un zaudējis savu iedzīvi savas zemes labā [..].

Nevaru aizmirst 1905. gadā, kad Kārlis Ulmanis, tagad Ministru Prezidenta kungs, kā sapņu jauneklis pārsteidza mani, pirkdams no manis grāmatas ar tādu sajūsmu un vēlēšanos visas grāmatas man nopirkt Valmieras tirgū 1906. g., bet žēl, ka līdzekļu esot maz. Naudas bija klāt 8 rubļi, un tie tika izpirkti grāmatās; tikai ne priekš sevis, bet tautas audzināšanai. Nopirktās grāmatas neņēma līdzi, atstāja man izdalīšanai tiem, kas tādas grāmatas nepērk. Grāmatu izdalīšana man bija liktenīga: otrā dienā visas manas grāmatas tika arestētas, nogādātas policijā un dzīvoklim pielikta karavīru sardze.

Laimīgs gadījums glāba manu dzīvību, un caur sāpīgu cilvēku gādību un sevišķi caur Ed. Radziņa rūpību tiku atkal atbrīvots [..]."[32]

Rakstot par apstākļiem, kādos notika K. Ulmaņa apcietināšana, pētnieki galvenokārt balstījās uz H. Enzeliņa dažādos izdevumos publicētām atmiņām. Latvijas Valsts vēstures arhīvā ir saglabājušās ar šo apcietināšanu saistītas izmeklēšanas izziņas[33] un uzraudzības lietas,[34] kas sāktas 1905. gada 29. decembrī. Līdz šim nepublicētie arhīva materiāli ļauj precizēt faktus par K. Ulmaņa līdzdalību revolūcijas notikumos.

Izziņas lieta, kas bija Vidzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes priekšnieka palīga pārziņā, sākta 1905. gada 29. decembrī un noslēgta 1906. gada 8. jūnijā. Tā sastāv no 17 lapām, un uz vāka norādīts, ka tā ir veikta Kārļa Ulmaņa un Pētera Dēķena apsūdzībai noziegumos, kas paredzēti Krimināllikuma 126. pantā.

Pirmais dokuments izziņas lietā ir Valmieras policijas uzrauga 1905. gada 21. decembra protokols. Tajā rakstīts, ka "pēc Valmieras apriņķa priekšnieka mutiska rīkojuma izziņa sagatavota par Kārļa Heinriha d. Ulmaņa un Pētera Antona d. Dēķena aģitācijas darbību starp Valmieras vietējiem iedzīvotājiem. Turklāt pilnīgi uzticamas personas, kas, baidoties no atriebības, nevēlas būt nosauktas, liecināja, ka minētais Ulmanis mītiņos musināja tautu uz valdības apstiprināto amatpersonu atcelšanu, pagastu valdēs no iepriekšējām amatpersonām visas lietas pārņemot ar varu. Turklāt ieteica boikotēt Valmieras pilsētas valdi gadījumā, ja tās vecais sastāvs labprātīgi neatdos valdes lietas. Ulmanis arī musināja tautu, lai atceltu tautskolu inspektoru, sakot, ka viss tas jāizdara līdz š. g. 10. decembrim. Bez tam strādniekiem no tām muižām, kuru īpašnieki aizbraukuši, Ulmanis ieteica pašiem pārņemt saimniecības vadību, apstrādāt laukus un visus ienākumus no muižas sadalīt savā starpā. Ulmaņa dzīvoklī notiek arī neuzticamu personu pulcēšanās."[35]

Tālāk protokolā, rakstot par Pēteri Dēķenu, teikts, ka viņš piedalījies mītiņos, musinājis Valmieras iedzīvotājus uz pilsētas valdes un tautskolu inspektora atcelšanu. Dēķens musinājis arī Valmieras skolotāju semināra audzēkņus uz streiku.[36]

Lai gan jau 1905. gada decembrī, dažas dienas pēc apcietināšanas, presē bija rakstīts, ka Valmierā "trešdien, 21. decembra vakarā, apcietināja un tūlīt uz Pleskavas guberņas cietumu aizsūtīja lopkopības instruktoru K. Ulmani un kādu jaunu skolotāju P. Dēķenu", tomēr K. Ulmaņa cietumniecības biedra biogrāfija līdz šim ir maz zināma.[37]

Pēteris Dēķens (1886–1979), kurš R. Blaumaņa "uguņotājos" tēloja Alderu, 1905. gadā bija beidzis Valmieras–Valkas skolotāju semināru un strādāja Valmieras baznīcas skolā, kas atradās Bastiones ielā iepretim Kārļa Ulmaņa dzīvesvietai. Pēc vecākā brāļa Kārļa Dēķena sniegtajām ziņām Pēteris šajā laikā

Pēteris Dēķens

Aizkraukles vēstures
un mākslas muzejs,
inv. nr. 25177

piedalījies arī Valmieras sociāldemokrātu grupā.[38] No apcietinājuma Pleskavas cietumā P. Dēķenu atbrīvoja 1906. gada vasarā, bet rudenī dragūni viņu smagi piekāva un apcietināja uz neilgu laiku no jauna. P. Dēķens autobiogrāfijā raksta: "Protams, ka pēc visa tā grūti bija skolotāja vietu atrast un tanī noturēties. Mētājos no vietas vietā: Pleskavā, Meirānos, Alsviķī, Bormaņos (Gaujienas pag.)." P. Dēķena tālākās gaitas sākumā bija līdzīgas Pleskavas likteņbiedra K. Ulmaņa gaitām. Tā kā žandarmērijas vajāšanas neatslāba, P. Dēķens 1910. gadā emigrēja uz Amerikas Savienotajām Valstīm. Tur viņš iestājās un "triecientempā" pabeidza komerczinību studijas Indiānas štata Valparaiso universitātē, pēc tam strādāja par rēķinvedi un grāmatvedi Čikāgā. 1917. gadā P. Dēķens atstāja Ameriku un devās pie māsas ģimenes uz Sibīriju. Latvijā viņš atgriezās tikai 1920. gada rudenī.[39]

Izziņas lietā ir arī 21. decembrī P. Dēķena un K. Ulmaņa dzīvesvietā veikto kratīšanu protokoli. P. Dēķena dzīvoklī "nekas aizdomīgs netika atrasts"[40]. Valmieras policijas uzraugs, kurš pēc apriņķa priekšnieka mutiska rīkojuma "pieaicināto liecinieku un telpu saimnieka klātbūtnē veica kratīšanu lopkopības instruktora Kārļa Indriķa d. Ulmaņa dzīvoklī Valmierā Reimersa mājā", protokolā rakstīja: "Veikta visrūpīgākā kratīšana, turklāt atradu žurnāla latviešu valodā ar nosaukumu "Lauksaimnieks" nr. 22 eksemplāru, kas arī raksturo Ulmaņa darbību. Vairāk nekas aizdomīgs netika atrasts."[41]

Uz policijas uzrauga savākto materiālu pamata tapa Valmieras apriņķa priekšnieka pienākumu izpildītāja V. Gūtceita lēmums, kura kopija ievietota izziņas lietā. Lēmuma izklāsta daļā bija teikts, "ka Valmierā kā lopkopības instruktors dzīvojošais Kurzemes guberņas Dobeles apriņķa Bērzmuižas pagasta zemnieks

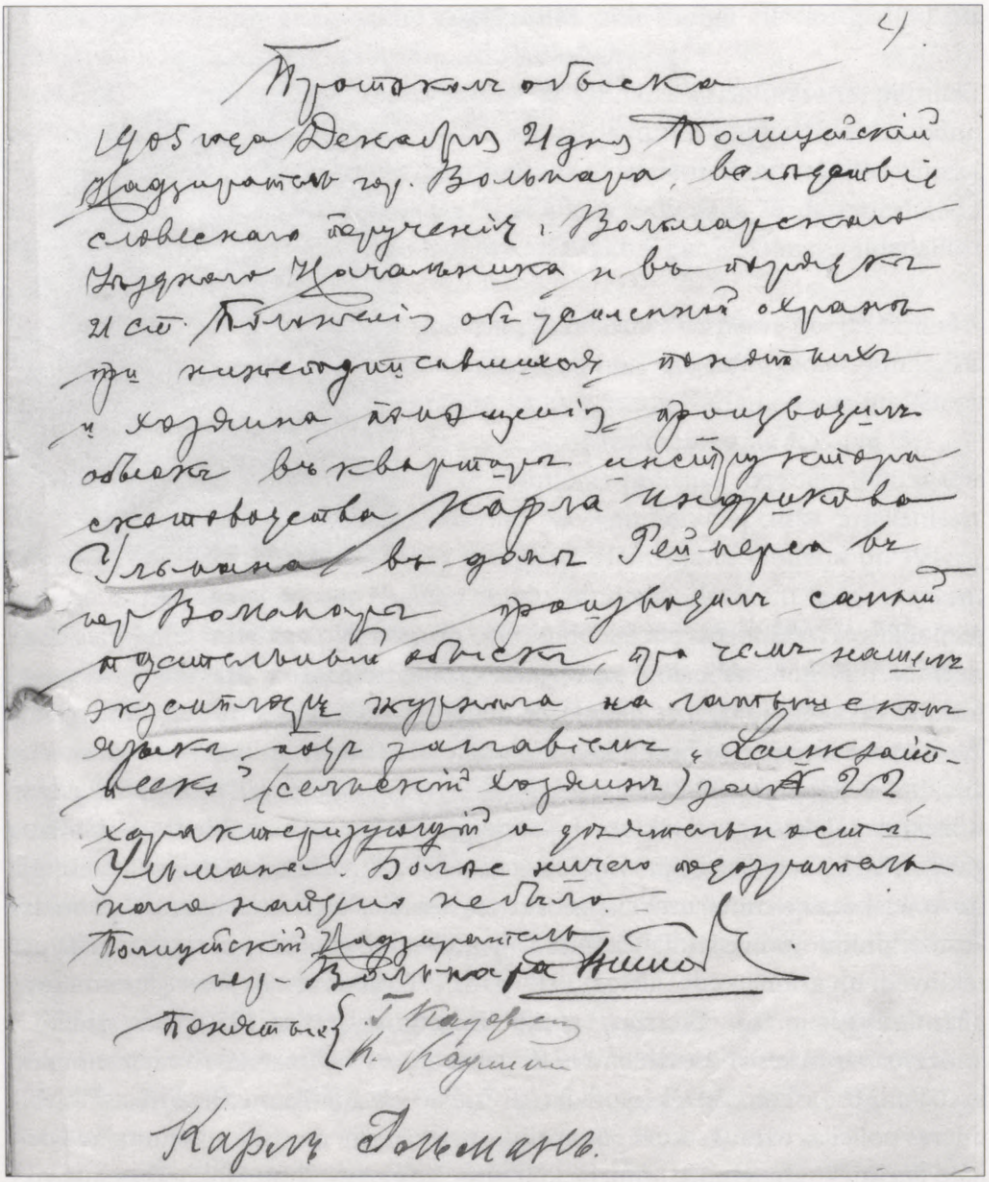

Kārļa Ulmaņa dzīvokļa kratīšanas protokols, 1905. gada 21. decembris

Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 4568. f., 1. apr., 995. l., 4. lp., pirmpublicējums

Kārlis Indriķa d. Ulmanis, 28 gadus vecs, būtībā nodarbojas ar aģitāciju starp vietējiem un apkārtnes pagastu iedzīvotājiem, kas vērsta uz valsts un sabiedriskās kārtības graušanu, ka viņš tāda veida darbību vairākkārt izrādījis notikušajos mītiņos, aicinot iedzīvotājus uz pastāvošās iekārtas gāšanu, ka viņa dzīvoklī nereti patvērušās aizdomīgas personas, kas izrādījušas līdzīgu darbību"[42].

Balstoties uz Nolikumu par pastiprinātu apsardzību, V. Gūtceits nolēma: "Minēto Kārli Ulmani pakļaut apcietināšanai un sakarā ar vietu trūkumu Valmieras cietumā, un ņemot vērā šajā sakarā žandarmērijas pulkveža Karpova mutiskos norādījumus, – nosūtīt uzturēšanai uz Pleskavas guberņas cietumu, viņa uzturēšanu skaitīt Vidzemes gubernatoram, kuram nosūtīt šo lēmumu."[43] Šāds lēmums bija arī par Pētera Dēķena nosūtīšanu uz Pleskavu.[44]

Pēc lēmuma redzams, ka lieta jau no paša sākuma bija piekritīga Vidzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldei. Ka K. Ulmaņa un P. Dēķena arestēšana un aizsūtīšana notika ļoti lielā steigā, liecina V. Gūtceita 22. decembrī Vidzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes priekšniekam nosūtītās arestantu pavadrakstu kopijas, kurās norādīts, ka tālākas ziņas būs nosūtītas papildus. Pavadraksta kopija Žandarmērijas pārvaldē saņemta 24. decembrī.[45]

26. decembrī kā papildinājumu lēmumiem par K. Ulmaņa un P. Dēķena arestēšanu V. Gūtceits nosūtīja Žandarmērijas pārvaldei žurnāla "Lauksaimnieks" 22. numuru ar 3725. pavadrakstu. Šajā pavadrakstā minēts, ka "aizturētais Ulmans ir Valmierā iznākošā žurnāla "Lauksaimnieks" līdzstrādnieks un ka minētā žurnāla nr. 22, kas atrasts pie Ulmaņa un šeit pievienots, ievadraksts "Pēdējo dienu notikumi" ar iniciāļiem "K. U." pēc esošajām ziņām ir Ulmaņa sarakstīts"[46].

Atmiņās par Kārli Ulmani Hermanis Enzeliņš raksta: "Kādus gadus vēlāk bijušais Valmieras apriņķa priekšnieka palīgs fon Gūtceits, kas izdarīja U[lmaņa] apcietināšanu, man stāstīja, ka Ulmani apcietinājis tādēļ, lai glābtu viņu no soda ekspedīcijas. Apcietināšana gan nestāvēja sakarā ar Ulmaņa rakstu "Lauksaimniekā", bet vietējie vācieši viņu bija ieskatījuši par tautas musinātāju. Kādreiz, Ulmanim un man ejot pa ielu, kāds vācu tautības tirgotājs, stāvēdams sava veikala durvīs, Ulmanim uzkliedza: "*Sieh, da ist der Revolutionaer!* (Redziet tur to revolucionāru!)""[47]

Savukārt pedagogs Jānis Greste raksta: "Kad nāca soda ekspedīcija, tad ķēra visiem – par runāšanu – nevis darbiem." Savās atmiņās viņš norāda, ka "Valmierā bija saraksts nošaušanai. Uz listes seši cilvēki: 1) Helena Jakobsone, 2) J. Greste – abi perami, tad šaunami, 3) Kārlis Dēķens, 4) Pēters Dēķens, 5) Kārlis Ulmanis [6) Tenis Ulmanis. – *A. G.*].

Gutceits vairākas dienas glabājis kabatā pavēli par mūsu arestēšanu. Sauca mani uz policiju, prasīja pēc ieročiem, stāstīja par "karateļņije ekspeģicii", deva saprast: "Taisaties tak laukā!""[48]

J. Greste norāda, ka lielākie sapulču runātāji bija skolotāji Kārlis Dēķens un Tenis Ulmanis, bet Gūtceits arestējis gados jaunos. K. Dēķena vietā esot apcietinājis viņa pārdesmit gadu jaunāko brāli Pēteri Dēķenu, bet Teņa Ulmaņa vietā – Kārli Ulmani. Ar arestu Gūtceits glābis jaunos, jo "vai tad vecie nepratīsies paši"[49]. Raksturojot Gūtceitu, Greste raksta: "Kas viņš bija pēc tautības – nezinu, laikam pusvācieša vai žīda. Bet – cepuri nost: pūlējās glābt, ko var."[50]

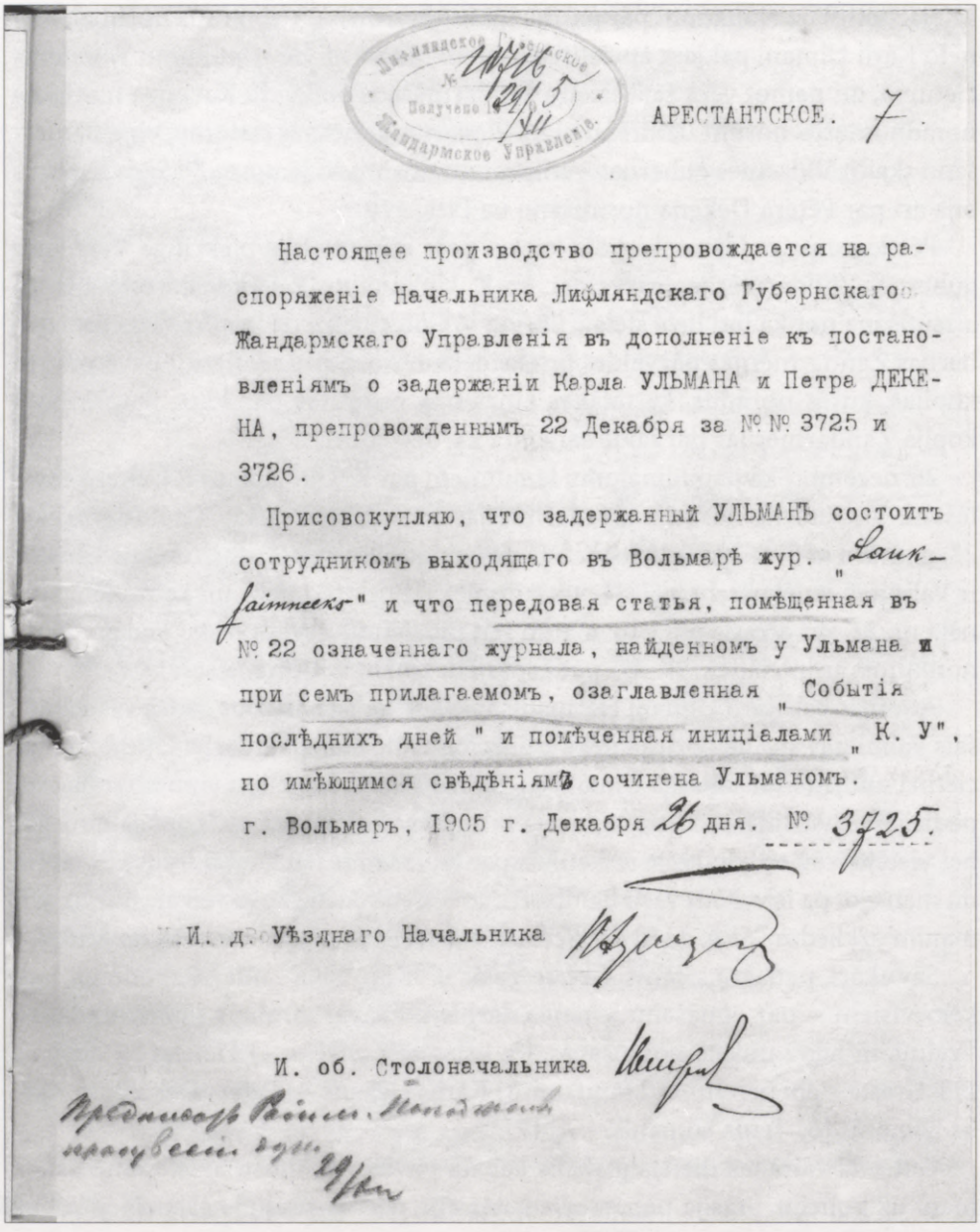

АРЕСТАНТСКОЕ. 7.

Настоящее производство препровождается на распоряженіе Начальника Лифляндскаго Губернскаго Жандармскаго Управленія въ дополненіе къ постановленіямъ о задержаніи Карла УЛЬМАНА и Петра ДЕКЕНА, препровожденнымъ 22 Декабря за №№ 3725 и 3726.

Присовокупляю, что задержанный УЛЬМАНЪ состоитъ сотрудникомъ выходящаго въ Вольмарѣ жур. "Laik-laimneeks" и что передовая статья, помѣщенная въ № 22 означеннаго журнала, найденномъ у Ульмана и при семъ прилагаемомъ, озаглавленная "Событія послѣднихъ дней" и помѣченная иниціалами "К. У", по имѣющимся свѣдѣніямъ сочинена Ульманомъ.

г. Вольмаръ, 1905 г. Декабря 26 дня. № 3725.

И. д. Уѣзднаго Начальника

И. об. Столоначальника

Pavadraksts Kārļa Ulmaņa un Pētera Dēķena izziņas lietā nosūtītajiem papildmateriāliem, 1905. gada 26. decembris

Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 4568. f., 1. apr., 995. l., 7. lp., pirmpublicējums

Šādam K. Ulmaņa un P. Dēķena apcietināšanas skaidrojumam, šķiet, var piekrist tikai daļēji. Par to liecina apcietināšanas lēmumi. Lēmumā par Kārli Ulmani ir norādīta viņa nodarbošanās, pieraksta vieta un vecums,[51] bet lēmumā par Pēteri

Dēķenu šāda veida ziņas ierakstītas pēc tā uzrakstīšanas. Lēmumā P. Dēķena uzvārds bija jau uzrakstīts un vajadzēja ierakstīt tikai vārdu.[52] Tādējādi Kārlis Ulmanis sēdēja par saviem grēkiem, bet Pēteris Dēķens bija spiests baudīt tobrīd, iespējams, brālim Kārlim sagatavoto cietumnieka ceļu. Lai gan Pēteris arī bija aktīvs Piektā gada dalībnieks, tomēr Kārlis Dēķens bija daudz ievērojamāks revolucionārs.

Par to, ka gan H. Enzeliņa, gan J. Grestes rakstītajam par V. Gūtceitu pamats bija, liecina arī viņa nopratināšanas protokoli, kas pievienoti K. Ulmaņa un P. Dēķena izziņas[53] un uzraudzības lietās.[54] Šos protokolus rakstīja Atsevišķā žandarmērijas korpusa rotmistrs Papadžanovs, kurš 1906. gada 11. janvārī Valmierā nopratināja apriņķa priekšnieka vecāko palīgu 45 gadus veco pareizticīgo Vladimiru Fjodora d. Gūtceitu, kam bija jāatbild uz jautājumiem par K. Ulmani un P. Dēķenu. Pēc uzraudzības lietā ievietotajiem protokoliem redzams, ka viņš atkārtoja K. Ulmaņa un P. Dēķena apcietināšanas lēmumā izklāstītos faktus. Protokola beigās par K. Ulmani teikts: "Vispār Ulmaņa darbība Valmierā ļoti kaitīgi ietekmēja vietējo iedzīvotāju mieru, un viņš bija viens no galvenajiem nemieros Valmierā un tās apkārtnē."[55] Tik nopietniem apvainojumiem bija vajadzīgi atbilstoši pierādījumi. Tomēr izziņas lietas protokols liecina, ka uz jautājumu par minēto faktu ticamību V. Gūtceits atbildēja, ka "ziņas man daļēji no aģentūras sniegtā un dažādām personām, kas liecības devuši dažādos laikos"[56]. Tādējādi V. Gūtceits neizrādīja iniciatīvu, lai K. Ulmaņa un P. Dēķena lieta nonāktu tiesā. Gan J. Greste, gan H. Enzeliņš atzīmē, ka V. Gūtceits par savu iecietīgo attieksmi pret revolucionāriem drīz vien dabūja atstāt savu darbavietu Valmierā.[57]

10. martā Vidzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes priekšnieka palīgs rotmistrs Papadžanovs pārvaldes priekšniekam nosūtīja V. Gūtceita nopratināšanas protokolu ar pavadrakstu. Tajā paskaidrots, ka "skolotāja Pētera Dēķena un instruktora Kārļa Ulmaņa vainu nevar konstatēt, jo pilnīgi trūkst liecinieku, kurus neuzrādīja arī policija. Tādējādi nav pamata, lai Dēķenam un Ulmanim celtu apsūdzību."[58]

Ar to sāktā lieta nebeidzās. Acīmredzot Žandarmērijas pārvaldes vadība nolēma veikt papildizmeklēšanu. 26. martā rotmistrs Papadžanovs Žandarmērijas pārvaldes priekšniekam nosūtīja izziņas lietā esošo žurnāla "Lauksaimnieks" 1905. gada 22. numura eksemplāru un K. Ulmaņa rakstītā ievadraksta "Pēdējo dienu notikumi" tulkojumu krievu valodā.[59] Tomēr šis K. Ulmaņa raksts nekur turpmāk lietas materiālos kā pierādījums nekalpo. Iespējams, ka jau šajā laikā bija nodoms sākt atsevišķu "Lauksaimnieka" lietu. Bez tam Vidzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes vadība tikai 17. martā griezās pie Pleskavas guberņas Žandarmērijas pārvaldes priekšnieka ar lūgumu veikt P. Dēķena un K. Ulmaņa nopratināšanu par viņu 1905. gada 21. decembra apcietināšanas lēmumos uzrādītajiem faktiem.[60]

Jāatzīmē, ka Vidzemes gubernatora kancelejā, kur jau 1905. gada decembrī bija saņemti V. Gūtceita lēmumi par K. Ulmaņa un P. Dēķena apcietināšanu un nosūtīšanu uz Pleskavu, 1906. gada martā bija sagatavoti gubernatora Zveginceva lūgumraksti Baltijas pagaidu ģenerālgubernatoram. Šajos lūgumrakstos, kas palikuši dokumenta projekta stadijā, Zvegincevs griezās pie ģenerālgubernatora ar lūgumu apsvērt iespēju izdot rīkojumu par K. Ulmaņa un P. Dēķena izsūtīšanu ārpus Vidzemes guberņas robežām.[61] Tas tomēr netika realizēts.

11. aprīlī no Pleskavas uz Rīgu nosūtīti 8. aprīlī veikto nopratināšanu protokoli, kur redzams, ka ne P. Dēķens, ne K. Ulmanis sevi par vainīgiem neatzina.[62] Tā kā pēc nopratināšanas vietējais izmeklētājs žandarmērijas rotmistrs Volkovs K. Ulmanim paziņoja, ka nav konstatēta viņa vaina un visdrīzākajā laikā gaidāma atbrīvošana, tad K. Ulmanis 16. aprīlī vērsās pie Pleskavas gubernatora ar lūgumu ātrāk izdot rīkojumu par viņa atbrīvošanu.[63] K. Ulmaņa lūgumu pēc piekritības pārsūtīja Vidzemes gubernatoram.

Atbrīvošana tomēr tūlīt nesekoja. 19. aprīlī vēl vienu P. Dēķena un K. Ulmaņa nopratināšanu veica Atsevišķā žandarmērijas korpusa poručiks Jakovļevs. Jautājumi bija tie paši – par faktiem, kas uzrādīti apcietināšanas lēmumā. Tāpat kā iepriekšējā nopratināšanā, abi apcietinātie savu vainu neatzina. Pēc protokoliem gan redzams, ka P. Dēķens un K. Ulmanis sniedzis plašāku informāciju par savu darbību 1905. gada nogalē Valmierā, norādot arī konkrētas personas, kas varētu apstiprināt viņu nevainīgumu.[64] K. Ulmanis paskaidroja, ka Valmierā viņš ieradies pēc Leipcigas Lauksaimniecības institūta kursa pabeigšanas un šeit dzīvojis apmēram mēnesi. Pa šo īso laika sprīdi viņa paziņu vidū bija tikai Kauguru lauksaimniecības biedrības biedri Enzeliņš, Neimanis, Skrastiņš un citi, kuru vārdus nevar atcerēties. Visas minētās personas dažkārt iegriezušās pie K. Ulmaņa, un viņš ar tām vedis sarunas par biedrības ikdienas jautājumiem, "vispār neskarot politiku". Turpat tālāk viņš norāda: "1905. gada decembra sākumā es tiešām apmeklēju divus mītiņus pilsētā un tās tuvumā, kuros biju kā klausītājs, un, pateicoties savai izglītībai, stāvu tuvu zemes jautājumam un mītiņos centos nomierināt satrauktos zemnieku prātus."[65]

Tikai 2. maijā Vidzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes vadība griezās pie Pleskavas Arestantu pārmācības nodaļas priekšnieka ar lūgumu atbrīvot no apcietinājuma Pēteri Dēķenu un Kārli Ulmani.[66] Tādējādi no apcietinājuma P. Dēķenu un K. Ulmani atbrīvoja tikai 1906. gada maijā.

Pēc tam sekoja izziņas un uzraudzības lietu lietvedības izbeigšana. 31. jūlijā Rīgas Apgabaltiesas prokurors rotmistram Papadžanovam nosūtīja savu atzinumu, ka, "izskatot izziņas lietu par Pēteri Dēķenu un Kārli Ulmani, es tajā neatradu pietiekamus pierādījumus, lai viņus apvainotu revolucionārā propagandā vai citā valsts noziegumā"[67].

22. augustā Vidzemes guberņas apspriedē gubernators Zvegincevs, Žandarmērijas pārvaldes priekšnieks pulkvedis Volkovs un Rīgas Apgabaltiesas prokurors Hristianovičs nosprieda, ka lieta jāizbeidz.[68]

Ziņas par K. Ulmani Pleskavas cietumā ir ļoti trūcīgas. K. Ulmaņa biogrāfijā, ko sarakstīja Alfons Francis, teikts, ka "Pleskavas cietumā ieslodzītie, ar kuriem Ulmanis sastapies, viņu atceras kā patīkamu kameras biedru"[69]. Diemžēl autors nav minējis šo atmiņu autoru. Nenorādot informācijas avotu, profesors Edgars Dunsdorfs savā monogrāfijā atzīmē, ka cietumā K. Ulmanis laiku pavadījis, "lasot grāmatas un spēlējot šahu"[70]. K. Ulmani cietumā apmeklēja H. Enzeliņš, kurš viņam nogādāja "lielāku skaitu grāmatu"[71]. Diemžēl nav tuvāku ziņu, kas tās bijušas par grāmatām. Zināms tikai tas, ka cietumā K. Ulmanis lasīja ievērojamā krievu vēsturnieka, viena no Kadetu partijas dibinātāja Aleksandra Kizevitera brošūru "Deviņpadsmitais gadsimts Krievijas vēsturē".[72] Interesanti atzīmēt, ka 1936. gada februārī Valmierā 15. Zemnieku dienu laikā K. Ulmanis apmeklēja pilsētas bijušajā rātsnamā Valmieras Latviešu biedrības iekārtoto muzeju.

Apmeklētāju uzmanību piesaistīja stikla vitrīnā novietotā plānā grāmata pelēkos vākos, kuras autors bija A. Kizeviters. Uz vāka bija Pleskavas cietuma priekšnieka atzīme krievu valodā: "Atļauju K. Ulmanim 19. kamerā." Šajā sakarā laikrakstā "Jaunākās Ziņas" minēts, ka Ministru prezidents Ulmanis "paņem grāmatu, pašķirsta tās nodzeltējušās lapas un domās atgriežas pie notikumiem pirms vairāk kā 30 gadiem. "Jā, tā bija gan 19. kamera," apstiprina Ministru prezidents."[73] Grāmata, domājams, gāja bojā 1944. gada rudenī, kad līdz ar Valmieras vēsturisko centru nodega arī muzejs. Vēsturiskās grāmatas fotouzņēmums publicēts 1936. gadā žurnāla "Atpūta" 590. numurā.[74]

Ar atbrīvošanu no apcietinājuma K. Ulmaņa un arī H. Enzeliņa 1905. gada revolucionārā Valmieras epizode vēl nebeidzās. Jau 1906. gada augustā tā aktualizējās no jauna. H. Enzeliņš savās atmiņās raksta: "Šī paša gada augustā izmeklēšanas tiesnesim Valmierā bija uzdots uzsākt izmeklēšanu par K. Ulmaņa "Lauksaimniekā" ievietoto revolucionāro rakstu. Kādu nakti pie manis lauku mājās Mičkēnos ieradās izmeklēšanas tiesneša rakstvedis Cirītis ar kādu manis rakstītu pārdroša satura vēstuli. To tiesnesis savam rakstvedim dienu iepriekš bija nodevis pārtulkot, jo pats latviski neprata. Šo vēstuli iznīcināju un uzrakstīju citu ar nevainīgu saturu. Cirītis arī pateica, lai steidzami ziņo Ulmanim, ka viņam nekavējoties jādodas svešumā. Es to arī izdarīju."[75]

H. Enzeliņa savlaicīgais brīdinājums paglāba K. Ulmani no otrreizējas apcietināšanas. No brāļa mājām Šķibes Ezerkleišiem viņš cauri Pēterburgai un Helsinkiem devās uz Vāciju. Tā sabruka daudzi H. Enzeliņa un K. Ulmaņa plāni.

"Lauksaimnieka" lietā būtu nepieciešami papildu pētījumi. Līdzšinējās publikācijas nedod atbildi uz vairākiem jautājumiem. Vispirms jau – kāpēc šo lietu

nopietni uzsāka tikai 1906. gada augustā? Arī aplūkotās K. Ulmaņa izziņas un uzraudzības lietas nedod atbildi uz šo jautājumu.

Jāatzīmē, ka "Lauksaimnieka" apturēšanas iniciatīva nāca no Kauguru lauksaimniecības biedrības puses, "tādēļ ka, uzturoties tagadējiem nenormāliem apstākļiem, nav iespējams mierīgs progresīvs darbs, lauksaimnieku stāvoklis satracināts, abonenti pieteikušies ļoti mazā skaitā, daži ievērojami līdzstrādnieki acumirklī nevar līdzdarboties [arī veterinārārsts A. Kirhenšteins, bēgot no soda ekspedīcijas, bija emigrējis. – *T. P.*]; līdzko apstākļi labosies – "Lauksaimnieks" turpinās gaitu". Laikraksts "Zemkopis" 1906. gada 18. janvārī publicēja H. Enzeliņa parakstītu paziņojumu, ka Kauguru lauksaimniecības biedrība "savā pēdējā biedru sapulcē nolēma "Lauksaimnieka" izdošanu pagaidām apturēt"[76]. Tādējādi "Lauksaimniekam" arī pēc K. Ulmaņa 1905. gada 22. numurā publicētā ievadraksta nebija oficiāla varas iestāžu aizlieguma.

Pēc visiem 1905. gada nogales un 1906. gada pirmās puses pārdzīvojumiem H. Enzeliņš nebija atmetis nodomu par biedrības iesākto darbu turpināšanu un laikraksta izdošanu K. Ulmaņa vadībā. Par to liecina laikrakstā "Zemkopis" 1906. gada 9. augustā ievietotais paziņojums: ""Lauksaimnieks", biedrības lauksaimniecības laikraksts, sāks atkal klajā nākt ar š. g. 1. oktobri. "Lauksaimnieka" redakcija nolēmusi izdot kalendāru 1907. gadam, kabatas kalendāra veidā, ar daudz un dažādām lauksaimniekam vajadzīgām ziņām un rakstiem. Kalendāru rediģēs biedrības lopkopības un piensaimniecības instruktors cand. agr. K. Ulmanis, kurš pēc 4 ½ mēnešu ilgas apcietināšanas, kurā uz aizdomu pamata turēts, ma[i]ja sākumā atvaļināts. Cik domājams, tad ar karastāvokļa atcelšanu K. Ulmanis varēs turpināt savu tikko iesākto un tik piepeši pārtraukto darbību, un tad arī varēs tikt sarīkoti tik vajadzīgie paplašinātie piensaimniecības kursi, kuru sarīkošana Kauguru l[auksaimniecības] b[iedrībai] atļauta visā Vidzemes latviešu daļā."[77]

Par daudzām iecerēm lasāms arī K. Ulmaņa 1906. gada vasarā no Zemgales H. Enzeliņam sūtītās vēstulēs. Par darbu ir runa arī vēstulēs no ārzemēm. Diemžēl šiem nodomiem nebija lemts piepildīties, jo "Lauksaimnieka" lieta ņēma H. Enzeliņam un K. Ulmanim nelabvēlīgu virzienu. H. Enzeliņš tika cauri ar simbolisku sodu – 5 rubļiem, ko Rīgas apgabaltiesa 1907. gada 24. augustā piesprieda par K. Ulmaņa rakstu "Pēdējo dienu notikumi",[78] taču galvenajam šīs lietas vaininiekam K. Ulmanim varas iestādes klāt netika, jo viņš bija savlaicīgi emigrējis. Ziņu par tiesas iznākumu K. Ulmanis saņēma, būdams Amerikā.

Vēl izmeklēšanas laikā 1906. gada 13. decembrī, atbildot uz H. Enzeliņa vēstuli, kurā, šķiet, jau bija kaut kādā veidā prognozēta lietas turpmākā gaita, K. Ulmanis raksta: "Jūsu vēstuli no 12./ XI v. st. es lasīju ar sevišķu prieku. Tas jau ir lieliski, ka "L[lauksaimnieka]" lieta pieņēmusi tādu virzienu. Kad tik Jūs netopat pa daudz

ķerti – tas tā galvenā lieta – mani viņi var pameklēt. Viņi varbūt pat zin, kur es esmu, bet tas viņiem nekā nelīdz. Es nezinu, kādēļ tad gan prokurors varētu vēl ko grozīt gribēt. Kad jau izm[eklēšanas] ties[nesis] to pareizo punktu ir atzīmējis, tad tas jau arī ies! Un naudas sodu jau var aizmaksāt – kad tik brīvība netiek laupīta. Par mani viņiem, protams, ir briesmu lietas sastāstītas – es jau jums teicu, ka galvenā kārtā viņi mani grib ķert. Jūs cerat uz manifesta? Labi, ja varbūt pēc daudziem gadiem tāds iznāktu, šimbrīžam taču nav neko domāt."[79] Amnestija tik tiešām pienāca tikai pēc vairākiem gadiem.

1913. gada 12. februārī Krievijas impērijā sakarā ar Romanovu dinastijas 300 gadu jubilejas atzīmēšanu izsludināja amnestiju 1905. gada revolucionāriem. Tas pamudināja K. Ulmani domāt par atgriešanos dzimtenē. Ar jautājumiem par pārbraukšanu K. Ulmanis griezās pie H. Enzeliņa. Par to liecina 14. aprīlī uz Hjūstonu K. Ulmanim nosūtīta vēstule, kuras novilkums saglabājies Baltijas lauksaimniecības biedrības dokumentu fondā: "Šodien biju pie izmeklētāja. Jūs apsūdzēti uz 129. panta pamata, tātad caur manifestu apžēlots un varat droši pārbraukt uz dzimteni, kur mēs Jūs mīļi sagaidīsim. Mana vakardienas vēstule Jums būs jau rokā. Gaidīšu no Jums ziņu. Sveicinādams Jūsu H. Enzeliņš."[80] Acīmredzot tad pat nosūtīta arī pastkarte vai telegramma ar lakonisku tekstu: *"Amnestiert. Reiset. Enselin."*[81]

K. Ulmaņa atgriešanās dzimtenē un darba uzsākšana bija saistīta ar viņam likto šķēršļu pārvarēšanu. 21. jūlijā Baltijas lauksaimniecības biedrības padomes sēdē "tika priekšā likta Ulmaņa kga telegramma, pēc kuras viņš apcietināts pie iebraukšanas Krievijas robežās, un lūdzis spert vajadzīgos soļus pie viņa atsvabināšanas". Tā kā biedrības priekšnieks H. Enzeliņš šajā laikā ārstējās Ārensburgā, tad padome nolēma "lūgt darbvedi Vaguļa kgu nobraukt Rīgā un pie attiecīgām amata personām un iestādēm spert vajadzīgos soļus agronoma Ulmaņa kga atsvabināšanai no aresta". 20. augustā padomes sēde nolēma: "Agronomu K. Ulmaņa kungu pieņemt par šās biedrības agronomu un laikraksta "Zeme" redaktoru."[82] Tā beidzās Kārļa Ulmaņa un zināmā mērā arī Hermaņa Enzeliņa Piektais gads. Varēja sākties daudz reālāks jaunības sapņu piepildījums, kas vēlāk visspilgtāk izpaudās 1918. gada 18. novembrī proklamētajā Latvijas valstī.

Tomēr pie Piektā gada K. Ulmanim nācās atgriezties arī padomju okupācijas laikā, kad viņš jau kā bijušais Latvijas Valsts prezidents 1940. gada 22. jūlijā ar lūgumu par pensijas piešķiršanu griezās Tautas labklājības ministrijā. K. Ulmanis pensijas izdienā lūdza ieskaitīt: "1) cietumniecību par politisku darbību 1905. gada kustībā, jo biju ieslodzīts Pleskavas cietumā 1905. g. decembrī un līdz 1906. g. maija vidum, un 2) emigrācijas gadus no 1906. līdz 1913., kopā 7, jo biju spiests atstāt toreizējo Krieviju kā cariskās valdības vajāts, pat piedraudot nošaut, par manu politisko darbību brīvības kustībā"[83]. Turpat tālāk nobeigumā

viņš min: "Šo apstākļu apliecināšanai atsaucos uz Hermani Enzeliņu Valmierā, kurš varēs atcerēties arī citus notikuma lieciniekus, kā arī uz Vilhelmīni Ulmanis Rīgā, Tērbatas ielā 38."[84]

Arī 1941. gada 4. jūlijā Vorošilovskā čekas veiktajā nopratināšanā K. Ulmanis atbildēja, ka viņu "1905. g. apriņķa policijas pārvalde arestējusi Valmierā (Latvijā) par piedalīšanos 1905. g. revolūcijā"[85]. Tā Piektā gada atskaņas bija arī Kārļa Ulmaņa mūža traģiskajā nobeiguma cēlienā.

Raksta nobeigumā jāatzīmē, ka Hermaņa Enzeliņa un Kārļa Ulmaņa darbība apliecina, ka 1905. gada revolūcijā piedalījās visdažādāko sociālo slāņu un grupu pārstāvji. Kaut gan viņu darbībā nereti dominēja tīri praktisku saimniecisku jautājumu risināšana, kas būtu veicama arī reformu ceļā, tomēr toreizējos apstākļos tie iekļāvās visas tautas atbrīvošanās kustības problemātikā. Tāpat ir jānorāda, ka revolūcijas upuru vidū bija daudz cīnītāju, kuri nepiederēja sociāldemokrātu partijai. Arī viņi ir pelnījuši, lai tos godam pieminam un atceramies.

Atsauces un skaidrojumi

[1] *Enzeliņš H.* Manas atmiņas par Kārli Ulmani // Kārlis Ulmanis, 75 gadi. – [B. v., b. g.]. – 37. lpp.
[2] *[Enzeliņš H.]* Hermaņa Enzeliņa autobiogrāfija // *Enzeliņš H.* Atskats Trikātas novada senatnē / 2. papild. izd. – [B. v.], 1979. – 115.–122. lpp.
[3] Kauguru lauksaimniecības biedrības gada pārskats // Lauksaimnieks. – 1904. – Nr. 5. – 45. lpp.
[4] Lauksaimnieks. – 1905. – Nr. 10. – 101.–104. lpp.; Nr. 11. – 110.–112. lpp.; Nr. 12. – 121. lpp.; Nr. 13. – 129.–131. lpp.; Nr. 14. – 141., 142. lpp.
[5] Tas labi redzams K. Ulmaņa 1905. gadā rakstītajās vēstulēs H. Enzeliņam. Sk.: Kārlis Ulmanis sarakstē ar domubiedru // Latvijas Vēstnesis. – 1997. – 3., 4.,. 5., 9., 10. sept.
[6] *Enzeliņš H.* 1905. gadu atceroties // Valmierietis. – 1935. – 6. dec.
[7] Lauksaimnieks. – 1905. – Nr. 14. – 145., 146. lpp.
[8] Turpat. – Nr. 22. – 227. lpp.
[9] *Greste J.* Krist un celties: Autobiogrāfiski tēlojumi, portreti un vēstules. – R., 1990. – 215. lpp.
[10] Turpat. – 218. lpp.
[11] Lauksaimnieks. – 1905. – Nr. 24. – 247. lpp.
[12] *Enzeliņš H.* 1905. gadu atceroties // Valmierietis. – 1935. – 13. dec.
[13] *Blaumanis R.* Vēstules, 1905–1908 // *Blaumanis R.* Kopoti raksti. – 8. sēj. – R., 1960. – 45.–57. lpp.
[14] Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 3068. f., 1. apr., 5. l. (Valmieras [Latviešu] biedrības priekšniecības protokolu grāmata, 1901–1909), 78. lp. o.p.
[15] *Blaumanis R.* Vēstules. – 52. lpp.
[16] *Greste J.* Atmiņu drumslas // Rūdolfs Blaumanis laika biedru atmiņās / Sakārt. A. Birkerts, K. Egle. – R., 1962. – 157. lpp.
[17] LVVA, 3068. f., 1. apr., 5. l., 78. lp. o.p.,79. lp. o.p.
[18] *Greste J.* Krist un celties. – 216. lpp.
[19] *Enzeliņš H.* 1905. gadu atceroties // Valmierietis. – 1935. – 13. dec.
[20] Nodaļa un centrāle // Lauksaimnieks. – Nr. 22. – 225., 226. lpp.
[21] *Ronis I.* Kārlis Ulmanis Latvijas brīvvalsts likteņa stundās un viņa Golgātas ceļš // Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā. – R., 1994. – 47. lpp.

[22] Lauksaimnieks. – 1905. – Nr. 23. – 229. lpp.
[23] Iz biedrību dzīves // Zemkopis. – 1906. – 4. okt.
[24] Lauksaimnieks. – 1905. – Nr. 23. – 230. lpp.
[25] Turpat. – Nr. 22. – 219.–221. lpp.
[26] Turpat. – 219., 220. lpp.
[27] Turpat. – 220. lpp.
[28] Turpat. – 220., 221. lpp.
[29] *Ulmanis K.* Pēdējo dienu notikumi // *Ulmanis K.* Tēvzemes Brīvībai un Latvijai: Runas un raksti, 1899–1918 / Sakārt. J. Rudums. – 1. sēj. – [B. v.], 1939. – 56. lpp.
[30] *Enzeliņš H.* Manas atmiņas // Sējējs. – Nr. 9. – 924. lpp.
[31] Runu hronoloģiskais rādītājs un biogrāfiskas piezīmes // *Ulmanis K.* Tēvzemes Brīvībai un Latvijai. – 357., 362. lpp.
[32] LVVA, 3235. f., 2. apr., 5499. l., 17. lp.
[33] Turpat, 4568. f., 1. apr., 995. l.
[34] Turpat, 994. l.
[35] Turpat, 995. l., 2. lp., 2. lp. o.p. (P. Dēķens autobiogrāfijā min, ka viņa tēvavārds ir Andžs. Sk.: Tukuma zonālais valsts arhīvs, 128. f., 2. apr., 363. l., 8. lp.)
[36] Turpat.
[37] Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 27. dec.
[38] *Birkerts P.* 1905. g. revolūcijā cietušie Latvijas skolotāji // Latvijas Vēstures pētīšanas biedrības raksti. – Nr. 2. – R., 1927. – 46. lpp.
[39] *Dēķens P.* Dzīves apraksts [Autobiogrāfija], 1949. g. 25. sept. // Tukuma zonālais valsts arhīvs, 128. f., 2. apr., 3631. l., 8. lp. (No 1924. gada P. Dēķens bija Tukuma komercskolas skolotājs, mūža nogali pavadīja Aizkraukles pusē. Apglabāts Koknesē.)
[40] LVVA, 4568. f., 1. apr., 995. l., 3. lp.
[41] Turpat, 4. lp.
[42] Turpat, 5. lp.
[43] Turpat, 5. lp. o.p.
[44] Turpat, 8. lp., 8. lp. o.p.
[45] Turpat, 6., 9. lp.
[46] Turpat, 13. lp.
[47] *Enzeliņš H.* Manas atmiņas par Kārli Ulmani. – 31. lpp.
[48] *Greste J.* Krist un celties. – 221. lpp. J. Grestes atmiņu publicētāji nav varējuši atšifrēt vēlāko papildinājumu autora iniciāļus – A. G. Iespējams, ka to autore ir Kārļa Dēķena meita Anna Grēviņa, kura bija šī laika vairāku notikumu līdzdalībniece. Helēna Jākobsone bija Valmieras meiteņu skolas skolotāja, sociāldemokrātu partijas propagandiste, kura no soda ekspedīcijas bēga uz Rīgu un pēc tam emigrēja uz ārzemēm. Tenis Ulmanis, Valmieras baznīcas skolas skolotājs, aktīvs Valmieras Latviešu biedrības biedrs. Viņam skolotāja vietu nācās atstāt 1908. gadā. Kārlis Dēķens 1905.–1906. gadā darbojās sociāldemokrātu skolotāju birojā, 1907. gadā apcietināts un dažus mēnešus sēdēja cietumā. Atmiņu autors J. Greste izbēga no soda ekspedīcijas, paslēpjoties Pleskavas "trakonamā".
[49] Turpat. – 220. lpp.
[50] Turpat.
[51] LVVA, 4568. f., 1. apr., 995. l., 5. lp.
[52] Turpat, 8. lp.
[53] Turpat, 11. lp., 11. lp. o.p.
[54] Turpat, 994. l., 10. lp., 10. lp o.p.
[55] Turpat, 10. lp. o.p.

[56] Turpat, 995. l., 11. lp., 11. lp. o.p.
[57] *Greste J.* Krist un celties. – 221. lpp.; *Enzeliņš H.* Manas atmiņas // Sējējs. – 1937. – Nr. 9. – 924. lpp.
[58] LVVA, 4568. f., 1. apr., 994. l., 9. lp.
[59] Turpat, 995. l., 13. lp.
[60] Turpat, 994. l., 4., 5. lp.
[61] Turpat, 3. f., 8. apr., 339. l., 1., 7. lp.
[62] Turpat, 4568. f., 1. apr., 995. l., 15., 16.lp.
[63] Turpat, 3. f., 8. apr., 339. l., 6. lp.
[64] Turpat, 4568. f., 1. apr., 994. l., 12.–16. lp.
[65] Turpat, 15. lp. o.p., 16. lp.
[66] Turpat, 7. lp.
[67] Turpat, 995. l., 18. lp.
[68] Turpat, 21. lp.
[69] *Francis A.* Latviešu tautas Vadoņa 60 gadi // Kārļa Ulmaņa 60 gadi, 1877. – 4. septembris – 1937: Svētku raksti. – [R., 1937]. – 29. lpp.
[70] *Dunsdorfs E.* Kārļa Ulmaņa dzīve: Ceļinieks. Politiķis. Diktators. Moceklis / I. Roņa pēcvārds. – R., 1992. – 45. lpp.
[71] *Enzeliņš H.* Manas atmiņas // Sējējs. – 1937. – Nr. 9. – 924. lpp.
[72] *Кизеветтер А. А.* Девятнадцатый век в истории России. – Ростов на Д., 1903. – 48 с.
[73] "Skan tumšā naktī sauciens drošs, lai esam kungi, ne bāriņi!" Valmieras zemnieku dienu noslēgums // Jaunākās Ziņas. – 1936. – 17. febr.
[74] 15. Zemnieku diena Valmierā // Atpūta. – 1936. – Nr. 590. – 16. lpp.
[75] *Enzeliņš H.* Manas atmiņas par Kārli Ulmani. – 31., 32. lpp.
[76] Zemkopis. – 1906. – 18. janv.
[77] Turpat. – 9. aug.
[78] Latviešu periodika. – 1. sēj.: 1768–1919. – R., 1977. – 340. lpp.; Rīgas Avīze. – 1907. – 29. aug. (11. sept.).
[79] Kārlis Ulmanis sarakstē ar domubiedru // Latvijas Vēstnesis. – 1997. – 10. sept.
[80] LVVA, 4856. f., 1. apr., 43. l., 98.a lp.
[81] Turpat, 100. lp.
[82] Turpat, 1. l., 29.–31. lp. o.p.
[83] K. Ulmaņa lūgums Tautas labklājības ministrijai par pensijas piešķiršanu // Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā. – 248. lpp.
[84] Turpat. (Vilhelmīne Ulmane bija Kārļa Ulmaņa brāļa Indriķa sieva.)
[85] K. Ulmaņa nopratināšanas protokols (Vorošilovskā 1941. g. 4. jūlijā) // Turpat. – 365. lpp.

Tālis Pumpuriņš

Hermans Enzeliņš and Kārlis Ulmanis in the Revolution of 1905

Summary

Kauguri (The Baltic) Agricultural Society was founded in 1898 and headed by Hermanis Enzeliņš, an agriculturist and public figure, who later became the winner of the *Tēvzeme* (Fatherland) Award. At the beginning of the 20th cen-

tury, it was one of the strongest co-operative organisations of farmers not only in the Baltic provinces of Russia but elsewhere. Initially, the area of activity of the society covered rural municipalities around Valmiera as well as those in the neighboring regions of Cēsis and Valka.

Beginning with 1903, the society published the magazine *Valmieras Lauksaimnieks* [Valmiera farmer] that was renamed *Lauksaimnieks* [The Farmer] starting from issue No. 6, 1904. Kārlis Ulmanis, the later President of Latvia, who was studying in Leipzig at the time, became the most active contributor to *Lauksaimnieks*.

After graduating in 1905, K. Ulmanis was hired by Kauguri Agriculture Society as an instructor and co-editor of the magazine. In late autumn of 1905, K. Ulmanis arrived in Valmiera and engaged in the revolutionary events taking place in the area. *Lauksaimnieks*, lead by H. Enzeliņš and K. Ulmanis, published a few materials that were directed against the tsarist policy and the German landed gentry in Vidzeme region of Latvia. These issues were examined in a particularly sharp manner in the article by K. Ulmanis "The events of latest days" (issue No. 22, 1905) that was the first more extended presentation of his political views. Because of this article *Lauksaimnieks* was closed down and K. Ulmanis was forced to spend almost half a year under arrest in the Pskov prison. In 1906, he had to go to exile in Germany, and later to America. After amnesty for 1905 revolutionaries in 1913, he returned to agronomist's job at the Baltic Agricultural Society in Valmiera, which was directed by H. Enzeliņš. He became also the editor of Society's magazine *Zeme* [The Land]. K. Ulmanis continued his cooperation with H. Enzeliņš and the Society also after the proclamation of the State of Latvia on 18 November 1918.

Inese Runce

Baznīca un 1905. gada revolūcija Latvijā

Dažādu 20. gadsimta politisko un ideoloģisko motīvu dēļ 1905. gada revolūcija diemžēl ir viens no mazāk pētītiem vai arī neprecīzi interpretētiem vēsturiskiem notikumiem Latvijas vēstures zinātnē. Tā ir tēma, kas prasa rūpīgu iedziļināšanos un pamatīgu, mūsdienīgu un objektīvu vēsturisku analīzi. 1905. gada revolūcijas uzliesmojumu pamatā Latvijā bija daudzi ārēja un iekšēja rakstura cēloņi un likumsakarības, ko ir nepieciešams detalizēti izvērtēt, lai varētu veidot šī simt gadu tālā vēsturiskā notikuma kopēju paradigmu, tajā skaitā analizēt jautājumu par Baznīcas lomu un vietu šo notikumu kontekstā.

1905. gada revolūcijā noteicošie bija iekšējie cēloņi: Latvijas īpašie vēsturiskie un ģeopolitiskie apstākļi un sabiedrības attīstība, kā arī Krievijas impērijas neveiksmīgi īstenotā ekonomiskā, kultūras, nacionālā un Baznīcas politika. Revolūcijas ārējie apstākļi bija toreizējās Eiropas un pasaules sabiedrības vispārējās sociālās attīstības tendences, nacionālisma un marksisma ideoloģijas nostiprināšanās, izmaiņas kultūras un reliģiskajā dzīvē.

Analizējot Baznīcas lomu 1905. gada revolūcijā un izvērtējot šī notikuma sekas Krievijas īstenotajā Baznīcas politikā, īsumā jāaplūko ārējie un iekšējie faktori, kas noteica Baznīcas un valsts attiecību jautājuma aktualizāciju 1905. gada revolūcijas priekšvakarā.

Ilgstošajā cīņā starp Baznīcu un valsti 20. gadsimta sākumā Baznīca bija zaudējusi. Pat tādas Baznīcai tradicionālas sabiedrības kontroles formas kā, piemēram, laulība un izglītība bija kļuvušas par valsts īstenotām funkcijām.[1] Eiropas sabiedrībā populārs bija sekulārisms, ko kristīgās domas filozofi nereti dēvē par "dekristianizāciju", tādējādi uzsverot, ka galvenokārt tā bija Eiropas kristīgās Baznīcas problēma. Taču tikpat lielā mērā sekulārisms bija skāris arī citas reliģijas, to skaita jūdaismu: ".. bija sākusi izzust ebreju sabiedrības absolūtā noslēgtība, tā zaudēja savu ekskluzīvi reliģisko raksturu. Laicīgā kultūra

aizvien spēcīgāk ielauzās ebreju pasaulē, kas neliecina par vispārējo jūdaisma krīzi, bet gan tā ietekmes mazināšanos."[2]

Urbanizācijas procesi bija strauji pārvērtuši sabiedrības struktūru un mentalitāti. Gadsimtiem ilgi Baznīca bija sabiedriskās un reliģiskās dzīves galvenais centrs patriarhālā vidē, īpaši laukos, taču kapitālisma apstākļos un vēl jo vairāk pilsētvidē Baznīca vēl nebija spējusi piemēroties jaunajiem modernisma apstākļiem.

Vecā un arhaiskā feodālās sabiedrības forma mira, dodot ceļu jauniem un moderniem strāvojumiem. Mainījās sabiedrības sociālā struktūra, arīdzan tās attieksme pret atsevišķām "vecās" sabiedrības institūcijām. Sabiedrības kritičisms un prasība pēc tūlītējām reformām nesaudzīgi skāra ikvienu dzīves jomu, arī tādu vienmēr tradicionālu, patriarhālu un universālu institūciju kā Baznīca.[3]

Lielu pārmaiņu laikos cilvēki nereti viļas pierastajās reliģiozitātes formās, ko nodrošina tradicionālās konfesijas. 20. gadsimta sākumā vīlušies ticīgie mierinājumu guva divos pretējos veidos: aizrāvās ar marksisma idejām vai pievērsās jaunām reliģiozitātes formām jeb netradicionālām konfesijām (pentakostāļi u.c.). Tā bija savdabīga cilvēciska atbilde urbanizācijas mestiem sociāliem un kultūras izaicinājumiem. Šādos apstākļos jaunās reliģiozitātes formas bija multikulturālās dažādības likumsakarīga parādība.[4] Patriarhālā pasaule vairs nebija spējīga funkcionēt ierastajās formās, "cilvēku miljoni pārvietojās no laukiem, kuru identitātes centrā bija lauku vidē pilnīgi integrējusies Baznīca, uz strauji augošām pilsētām, kur nereti pat baznīcu celtniecība atpalika no iedzīvotāju skaita pieauguma"[5].

Iepriekšējo garīguma formu un reliģiskās vides turpinājums jaunajā gadsimtā nebija iespējams. Sabiedrība bija daļēji atsvešinājusies no Baznīcas. Objektīvu un subjektīvu iemeslu dēļ bija radies Baznīcas kā sabiedrības vispārējās attīstības traucēkļa tēls. Baznīca nespēja tik strauji mainīties (tas pat nebija pilnībā iespējams), kā to pieprasīja modernisma ideju pārņemtā sabiedrības daļa. Situāciju saasināja arī tas apstāklis, ka ikviena ideoloģija (toreiz marksisms), kas ir mēģinājusi ieņemt Baznīcas vietu, vienmēr ir sākusi ar Baznīcas pozīciju apkarošanu. Baznīca nekad pilnībā nav bijusi pasargāta un nav spējusi izvairīties no iesaistīšanās revolūcijās, kā, piemēram, Lielajā franču revolūcijā, jo Baznīca nav abstrakta un atrauta no pasaules. Baznīcu veido cilvēki, un nereti tā ir tāda, kāda ir pati sabiedrība.

20. gadsimta sākumā Krievijas impērijas politiskajos sasprindzinājumos Baznīcas jautājumam nebija centrālās lomas. Prasības reformēt Baznīcu, kā arī mainīt valsts un Baznīcas attiecības Krievijā parādījās visai sen, un tas nebija nekas jauns. Reformu prasību centrā bija ekonomiskie un politiskie jautājumi, bet, tā kā Baznīcas un valsts attiecības Krievijas impērijā bija arhaiskas un cara

valdības īstenotā Baznīcas politika – visai neefektīva un diskriminējoša, līdz ar to šis jautājums kļuva par vienu no sāpīgākajiem, pārpratumu pilnajiem un spekulatīvajiem momentiem 1905. gada revolūcijas vēsturē Latvijā.

19. gadsimta beigās Krievijā vairāk nekā visā pārējā Eiropā reliģiskā dzīve bija kontrastu un pieaugoša saspīlējuma pilna. Pasaulē lielāko valstisko veidojumu – Krievijas impēriju – apdzīvoja daudzas tautas, kas piekopa dažādas reliģijas un ietilpa dažādās konfesijās. Multireliģiskā un multinacionālā vide prasīja inteliģentu un tolerantu cara varas īstenotu politiku, taču tās vietā tika realizēta apbrīnojami tuvredzīga, bīstama un nelojāla Baznīcas un nacionālā politika, kas pilsoniskās sabiedrības veidošanās procesā varēja kļūt (un vēlāk arī daļēji kļuva) par bīstamu ieroci pret Krievijas impēriju un vēl jo vairāk pret cara patvaldību. Taču cietēja bija arī Baznīca, kas Krievijā atradās valsts spīlēs un ko uztvēra kā konservatīvas un reakcionāras valsts iekārtas neatņemamu sastāvdaļu. Baznīca no sabiedrības vēl vairāk atsvešinājās Sinodes virsprokurora K. Pobedonosceva reakcionārās valdīšanas laikā.[6]

Eiropā nebija valstu vai monarhiju, kas jau 19. gadsimta otrajā pusē nebūtu piedzīvojušas straujas pārmaiņas un nebūtu kaut reizi šajos samezglojumos kritušas un arī guvušas mācību.[7] 20. gadsimta sākumā cara patvaldība spītīgi turējās pie savas netālredzīgās reformu neīstenošanas politikas, uzskatot, ka Krievijai ir savs, atšķirīgs attīstības ceļš ejams, kam nav nekā kopēja ar pārējās pasaules pieredzi.

Visās Baltijas guberņās, bet jo īpaši Latvijas teritorijā pilsoniskā sabiedrība bija attīstījusies daudz straujāk nekā pārējā Krievijas impērijā. Rietumu historiogrāfijā nereti ir uzsvērts, ka Baltijas guberņu sociālā struktūra, intelektuālā attīstība un piederība Rietumu kultūrai padarīja šo teritoriju krasi atšķirīgu no pārējās Krievijas impērijas: "Katoliskajai Polijai un Lietuvai un luteriskajai Latvijai, Igaunijai un Somijai bija savi, atšķirīgi priekšstati par to, kādai valsts iekārtai un sabiedrības attīstībai un kādiem valsts un Baznīcas attīstības modeļiem ir jābūt. Cara valdība nespēja pienācīgi atbildēt uz šīm prasībām un ietiepīgi turpināja rusifikācijas politiku, saglabājot pareizticīgo Baznīcas privileģēto stāvokli."[8]

Salīdzinot Baznīcas jautājuma aktualitātes pakāpi visās Baltijas guberņās un Somijā, tieši Latvijas teritorijā Baznīcas jautājums bija viens no komplicētākajiem, jo, kā savā darbā "Latvijas vēsture" uzsvēra A. Spekke: ".. konfesionālām lietām Latvijā bija nacionāla un sociāla piegarša."[9]

Gadsimtiem ilgi Latvija bija veidojusies kā multietniska un multireliģiska teritorija. Katra etniskā grupa sevi nereti asociēja ar konkrētu konfesiju. Aristokrātija uzsvēra vēsturiskās saiknes ar savu konfesiju un sargāja reliģisko un kultūras identitāti, kas bieži vien bija savijušās cieši kopā. Muižniecība kļuva

par savas konfesijas aizstāvi cīņā pret rusifikāciju un cara patvaldības īstenoto politiku. Jo vairāk cara patvaldība centās veicināt rusifikācijas politiku, jo lielāku pašaizsardzības mehānismu sev apkārt radīja muižniecība.

Latgalē muižniecība vēsturiski bija katoļu Baznīcas aizstāve, krievu izcelsmes muižniecība Baltijā rūpējās par pareizticīgo Baznīcu, ko cara valdība nedarīja, Kurzemes un Vidzemes guberņā vācu muižniecība sargāja luterāņu Baznīcas pozīcijas. Muižniecība pēc inerces vairāku gadsimtu garumā uzskatīja šo rūpi par savu privātu goda lietu, aizmirstot, ka 20. gadsimta sākumā arī visai emancipētai zemniecībai ir tādas pašas tiesības un pat pienākumi. Nacionālā sadrumstalotība konfesionālajos jautājumos Baznīcas problēmu Latvijā saasināja vēl vairāk, jo muižniecība Vidzemē un Kurzemē bija vāciska, bet Latgalē – poliska. Nacionālisma ideju pārsātinātā laikmetā šai situācijai bija visai bīstami aspekti.

Latgalē, ņemot vērā tās īpatnējos kultūrvēsturiskos un politiskos procesus, Baznīca bija vienīgā tautas uzticības institūcija un garīgais atbalsts, jo šeit nacionālās apziņas veidošanās bija tikai iedīgļa stadijā. Tā kā ikvienai etniskai grupai dominēja galvenokārt reliģiskā apziņa, nacionālajam jautājumam Baznīcas iekšējā dzīvē nebija būtiska loma. Turpretī Vidzemē un Kurzemē evaņģēliski luteriskajai Baznīcai bija radusies feodāla rakstura sarežģītu problēmu virkne, kas vēlāk ieguva izteikti nacionālu nokrāsu. Baznīca nespēja izvairīties no 1905. gada notikumiem un pret pašas gribu tika iesaistīta revolucionārajos procesos.

Latvijas laukos, izņemot Latgali, 1905. gada pavasarī strauji izplatījās baznīcu demonstrācijas. Padomju historiogrāfijā šīm norisēm ir piedēvēts antireliģisks un antiklerikāls raksturs, komunistiskajai ideoloģijai izdevīgi piemirstot par šo demonstrāciju izteikti politisko raksturu. 20. gadsimta sākumā Latvijas laukos baznīca aizvien vēl bija sociālu aktivitāšu un satikšanās centrs – lielākā tautas pulcēšanās vieta. Par baznīcu kā ikvienas revolūcijas galveno centru savā darbā "Tautas nodevēja atmiņas" precīzi runā A. Niedra: ".. mītiņus rīkoja visur, kur tik bija plašākas telpas: biedrību namos, laukumos, bet vismīļāk baznīcās."[10] Tiesa, autors šeit raksturoja mazliet attālāku periodu – lielinieku laiku Latvijā, precīzi ilustrējot baznīcas kā ēkas un institūcijas lomu ikvienā tālaika politiskajā un sadzīves notikumā.

Sākoties revolucionārajām aktivitātēm laukos, baznīcas pārtapa par sociāldemokrātu aģitācijas centriem.[11] Aģitācijas galvenokārt bija vērstas pret Krievijas cara patvaldību, nevis Baznīcu kā institūciju vai mācītāju kā personību. Aģitatori pārtrauca dievkalpojumus ar saukļiem "Nost ķeizaru! Nost patvaldību!".[12] Revolūcijas laikā neizpalika arī fiziskas sadursmes un vardarbība pret mācītājiem. Baznīcas bija kļuvušas par revolucionāro notikumu centrālajiem punktiem laukos.

Ņemot vērā nopietno situāciju 1905. gada pavasarī un vasarā, gan vietējās evaņģēliski luteriskās Baznīcas konsistorijas, gan arī Policijas departaments, pamatojoties uz Krievijas Svešticībnieku lietu garīgā departamenta lūgumu, nereti slēdza atsevišķas Vidzemes vai Kurzemes luterāņu baznīcas, kamēr netika ieviesta kārtība un mācītāji, nebīstoties par savu fizisko drošību, varēja atgriezties draudzē. Gan Vidzemes un Kurzemes evaņģēliski luteriskās Baznīcas konsistorijas, gan arī ģenerālkonsistorija Pēterburgā pieprasīja valsts iejaukšanos notiekošajā, lūdza panākt drošību. To solīja un mēģināja nodrošināt ne tikai vietējie gubernatori, bet arī iekšlietu ministrs P. Stolipins.[13]

Cara valdībai steidzīgi bija jāglābj situācija, lai novērstu nemierus valstī un monarhijas sabrukuma draudus. 1905. gada 17. aprīlī cars izdeva rīkojumu (Rietumu historiogrāfijā to mēdz dēvēt par Krievijas tolerances ediktu), kas ierobežoja pareizticīgo Baznīcas privileģēto statusu, atcēla vairākus diskriminējošus likumus pret citu konfesiju ticīgajiem.[14] Rīkojums paredzēja arī tiesības brīvi izstāties no pareizticīgo Baznīcas, tādējādi Krievijas impērijā pasludinot ticības brīvību. Sperot šādu ļoti nozīmīgu soli un sākot sen nepieciešamās reformas, cars Nikolajs II tiecās panākt reliģisko konfesiju atbalstu, lai mazinātu spriedzi valstī un novērstu revolūcijas turpinājumu. Tas bija nozīmīgs pavērsiens ceļā uz demokrātiskiem pārveidojumiem Krievijas impērijā un pirmais mēģinājums pārtraukt gadu simtiem ilgo reliģisko un konfesionālo diskrimināciju, kas šajā valstī bija pastāvējusi.

1905. gada revolūcijas laikā cars mēģināja dot Baznīcai emancipācijas apsolījumu un atbrīvot to no valsts dzimtbūtnieciskas atkarības. Bija jālauž vecā cariskā mentalitāte un nevajadzīgie stereotipi par Krieviju kā Trešo Romu un caru kā Dieva ieceltu valdnieku un pareizticīgo Baznīcas patronu. Cara varai bija jāatmet metafiziskie akcenti un jākļūst sekulārai jeb laicīgai. Modernisma laikmetā izglītotam pilsonim valsts galva vai valdnieks vairs nevarēja asociēties ar dievišķās varas iemiesojumu zemes virsū. Cara vara nespēja efektīvi risināt šos jautājumus, lauzt stereotipus un veidot demokrātisku iekārtu, un tā bija zīme politiskās autoritātes zudumam Krievijā.[15]

Pēc ticības brīvības ierobežojumu atcelšanas evaņģēliski luteriskā Baznīca gaidīja, bet valdība un pareizticīgo Baznīca baidījās, ka varētu būt liels ticīgo skaits, kas vēlēsies atstāt pareizticīgo Baznīcu un atgriezties luterticībā, jo prasība brīvi mainīt konfesionālo piederību bija viens no centrālajiem pilsoniskās brīvības jautājumiem, taču pretēji prognozēm tas nekļuva par stihisku procesu. Ticīgo skaits, kas vēlējās mainīt konfesionālo piederību, sākotnēji bija visai niecīgs.[16]

Laikposmā no 1905. gada 17. aprīļa līdz 17. oktobrim īpaši būtiskas izmaiņas Baznīcas un valsts attiecību jautājumā nenotika. Tā dēvētais tolerances edikts

solīja jaunas iespējas, taču gan sabiedrība, gan arī cara valdība ieturēja nogaidīšanas politiku. Baznīca jau pirmajos revolūcijas notikumu mēnešos centās pārkāpt pāri šoka stāvoklim, dziļāk izprast notiekošo, cīnīties ar sekām un mainīt pašas Baznīcas iekšējo dzīvi.

Nobijies no vispārējā plaša vēriena politiskā streika, Nikolajs II parakstīja manifestu, liekot valdībai "dāvāt iedzīvotājiem pilsoniskās brīvības nesatricināmos pamatus"[17]. Manifests paredzēja sirdsapziņas, vārda un personas neaizskaramības, sapulču un savienību brīvību. Cara manifests iezīmēja fundamentālu virzību uz jaunu plurālisku politiku un demokrātiju.[18] Ar šo manifestu bija jāsākas kvalitatīvi jaunam, atšķirīgam periodam visas Krievijas impērijas dzīvē, tai skaitā arī jaunam pagrieziena posmam valsts un Baznīcas attiecību jomā, tomēr iecerētais un solītais pilnībā nerealizējās. Kā uzsver D. Kirbijs *(Kirby)*: "1905. gada oktobra dienas paskrēja ātri un deva ideju, ka cerības var būt realizētas revolūcijas radītajās reformu aktivitātēs, un tā bija otra iespēja, kas pavisam ātri izplēnēja un pārliecināja, ka impērija dzīvo aizlienētā laikā."[19]

Cara valdībai bija jāizrāda ne tikai interese un brīva griba reformēt Krievijas valsts iekārtu, bet arī jāveic daudzi pasākumi, lai deklarēto realizētu dzīvē, taču nopietna rīcība nesekoja. Baznīcas dzīves juridiskā puse palika nesakārtota. Cariskās birokrātijas aizdomas un nepatika pret "svešticībniekiem" (ar šo jēdzienu Krievijā apzīmēja ikvienas konfesijas ticīgos, izņemot pareizticīgos) nemazinājās, radot sajūtu, ka konkrētām izmaiņām Krievijas impērijas īstenotajā Baznīcas politikā nav nedz politiskas, nedz arī juridiskas programmas, kā arī īstas vēlmes un spējas kaut ko mainīt. Baznīcas un valsts attiecību jautājums Krievijas impērijā bija kā mezgls, kas jāšķetina pamazām, ar apdomu un prātu, bet nedz cars, nedz arī neviena cita valstiska institūcija kaut ko tādu nebija spējīga izdarīt. Valsts un Baznīca netika nošķirta ne politiski, ne juridiski, un tas bija pirmais priekšnoteikums, lai šī milzu teritorija spētu funkcionēt kā vienota valsts. Krievijā pēc revolūcijas un periodā pēc manifesta izdošanas bija vērojama "reformu" tukša slavināšana un monarhijas tēla spodrināšana, kas pēc dažiem gadiem pārauga atpakaļejošā monarhistiskā ortodoksijā.

Revolūcijas peripetijas vismazāk bija skārušas Romas katoļu Baznīcu Latvijā. To neapdraudēja demonstrācijas, sociāldemokrātu aģitatori netraucēja dievkalpojumus, un neviens katoļu priesteris necieta fiziskos uzbrukumos. Katoļu Baznīcas centrs Latvijā toreiz atradās Latgalē, kur bija vērojama spēcīga teonomiskās kultūras dominante, un arī katoļu Baznīcu tolaik vēl maz bija skārušas vispārējā sekulārisma tendences. Arī cara valdība centās vizuāli slēpt savu negatīvismu un aizdomu pilno attieksmi pret katoļu Baznīcu, lai pasargātu sevi no liekām problēmām un nedotu pamatu katoļticīgajiem iesaistīties revolucionārajos notikumos. Taču, kopumā izvērtējot situāciju, var teikt, ka

valsts attieksme pret katoļu Baznīcu kardināli nemainījās un diskriminācija pilnībā netika izbeigta,[20] lai arī katoļu bīskapi un Vatikāns centās panākt tiesību ievērošanu, kas bija sludinātas 1905. gada 17. aprīļa manifestā. Šo tendenci ilustrē kāda vēstule, kas atrodas Krievijas Valsts vēstures arhīvā Pēterburgā. 1907. gadā Vatikāna sekretārs prelāts Benīni bija spiests rakstīt Iekšlietu ministrijas Svešticībnieku lietu garīgajam departamentam, minot konkrētus faktus par atsevišķu katoļu reliģisku (oriģinālā – nepolitisku) organizāciju slēgšanu un lūdzot izskaidrot aizspriedumus un neuzticību, kas pretēji cara paustajai jaunajai reliģiskajai politikai no jauna parādījās Krievijā. Uz to prelāts saņēma Krievijas impērijas pilnvarotā pārstāvja Vatikānā vēsu atbildi, ka jautājumam par katoļu Baznīcas diskrimināciju Krievijā nav pamata.[21] Cara valdības īpašās neuzticēšanās saknes meklējamas Krievijas un Vatikāna gadsimtiem ilgajās saspīlētajās attiecībās. Krievijā Vatikāns bija katoļu Baznīcas spēcīgs aizsegs pret to vērstajā negatīvajā valsts politikā, un Krievija bija spiesta ar to rēķināties. Tā nevarēja atļauties atklātu diskrimināciju, taču monarhijas pretreakcija bija vīzdegunīga un ignorējoša. To pastiprināja katoliskās Polijas savaldīšanas nesekmīgie mēģinājumi, kas arī ietekmēja Krievijas valsts attieksmi pret katoļu Baznīcu kopumā.

Pareizticīgo Baznīca zaudēja daļu savu privilēģiju, un tā bija nostādīta gandrīz vienlīdzīgās pozīcijās ar citām konfesijām. Revolūcijas notikumi nopietni satrauca pareizticīgo Baznīcas vadību Latvijā, un 1905. gada 20. septembrī bija sasaukta Sinode, kurā izskatīja Baznīcas dzīvē svarīgus un aktuālus jautājumus, tostarp Baznīcas reformu jautājumu.[22] Pareizticīgo Baznīca gaidīja reformas, kas bija vajadzīgas, lai pārveidotu un stiprinātu savu darbību jaunajos apstākļos. Kā rakstīja Rīgas Eparhijas arhibīskaps Agafangels, lai tas notiktu, bija vajadzīgs saņemt brīvību, taču cars Krievijas pareizticīgo Baznīcas Sinodes prasības neņēma vērā, un pareizticīgo Baznīca Krievijā turpināja būt valsts īstenotās Baznīcas politikas ķīlniece. Viens nopietns panākums tomēr tika sasniegts, par ko pareizticīgo Baznīcas vadība bija apmierināta. No amata atstādināja Sinodes virsprokuroru K. Pobedonoscevu,[23] kura realizētā valsts un Baznīcas politika Krievijas impērijā bija novedusi pie revolūciju provocējošas situācijas. Tomēr valdības veiktā rusifikācijas politika un 1905. gada notikumi nevarēja neietekmēt iedzīvotāju nostāju pret pareizticīgo Baznīcu visās Baltijas guberņās. Nereti tai nācās pārciest pret to vērstu nepatiku un naidu, kaut arī revolūcijas notikumu virpulī Latvijā tā bija ierauta mazāk nekā evaņģēliski luteriskā Baznīca. Pareizticīgo Baznīcas vietējā vadība centās turēties tālāk no politiskām interesēm un vadīties pēc kristīgajiem likumiem. Pareizticīgo garīdzniecība nereti centās samierināt naidīgi noskaņotos, sniedza palīdzību visiem revolūcijā cietušajiem neatkarīgi no viņu konfesionālās piederības vai politikās pārliecības.[24]

Vecticībnieku kopiena pretēji citām konfesijām revolūcijas laikā piedzīvoja atdzimšanas posmu. 1905. gada 17. aprīļa rīkojums un 17. oktobra manifests ļāva vecticībniekiem paplašināt savas tiesības. 1906. gada 17. oktobrī cars parakstīja likumu par vecticībnieku draudzēm, ko lielākā daļa citu konfesiju tā arī nesagaidīja. Vecticībnieku organizācijas varēja iegūt juridiskas tiesības, bija legalizēts vecticībnieku garīdzniecības statuss. No aprites izgāja gadsimtiem ilgi Krievijā pieņemtais vecticībnieku apzīmējums "šķeltnieki".[25] Tas bija jauns pavērsiens un jaunas iespējas vecticībnieku kopienu dzīvē. Ilgās vajāšanas šķita esam aiz muguras, kopienas ticīgie bija pateicīgi caram par piešķirtajām ticības brīvības žēlastībām, un cars Nikolajs II ticīgo aprindās kļuva par svēto. Monarhija ieguva simpātijas vecticībnieku reliģiskajās aprindās, un to varēja pilnībā saprast un attaisnot. Cara patvaldības pēkšņo attieksmes maiņu pret vecticībniekiem noteica vecticībnieku un monarhijas kopējais nacionālais moments un vecticībnieku kopienu absolūtais apolitiskums.

Evaņģēliski luteriskā Baznīca bija vislielākā cietēja un zaudētāja šajā revolūcijā, jo juridiski, vēsturiski un morāli bija saistīta ar veco feodālo iekārtu, precīzāk – muižniecību. Toreizējo sabiedrības attieksmi ilustrē M. Valtera 20. gs. 60. gados paustā doma: "Luteriskā baznīca bija ne visai ļoti iecienīta."[26] Evaņģēliski luteriskās Baznīcas Vidzemes un Kurzemes, kā arī Pēterburgas konsistorijas gan pēc iekšēja, gan ārēja pamudinājuma nekavējoties centās analizēt un noskaidrot "baznīcu nemieru" cēloņus Vidzemes un Kurzemes guberņā,[27] taču nedz valsts, nedz muižniecība un arī pati Baznīca uz reformu ceļa nenostājās. Birokrātiskā mašinērija cara valdībā darbojās lēni un negribīgi. Aplūkojot cara valdības dažādu birokrātisko institūciju savstarpējo saraksti un saraksti ar evaņģēliski luteriskās Baznīcas pārvaldes institūcijām un guberņu pārvaldēm, var secināt, ka tālāk par problēmu iztirzāšanu un tukšu plāpāšanu birokrāti netika un arī īsti nevēlējās tikt. Evaņģēliski luteriskā Baznīca nespēja atrisināt šo sarežģīto politisko un vēsturisko problēmu, bet konservatīvā muižniecība centās saglabāt savu pēdējo nozīmīgāko ietekmes sfēru un pretrunīgās patronāta tiesības neatcēla, un arī citas reformas nerealizēja. Politiskajā arēnā un vēlāk arī Krievijas Valsts domē šis jautājums kļuva par politisko spekulāciju un demagoģiskas spriedelēšanas objektu.

Vairāki desmiti luterāņu mācītāju bija cietuši no fiziskas vardarbības, daži nogalināti. Mācītāji bija spiesti bēgt, daudzi vācu tautības mācītāji, saskaroties ar latviešu revolucionāru vardarbību, ar konsistorijas piekrišanu aizceļoja uz Vāciju. Baznīcai šī bija pirms tam vēl nepieredzēta situācija.

Precīzs cietušo mācītāju skaits nav zināms, jo gan Iekšlietu ministrijai, gan Ģenerālkonsistorijai bija atšķirīga statistika, un 1907. gada maijā pat izcēlās strīds starp šīm institūcijām. Evaņģēliski luteriskās Baznīcas konsistorijas

pārmeta Krievijas Iekšlietu ministrijai pārspīlējumus statistikā, jo tādējādi tā esot centusies parādīt Baznīcas nevarību un nespēju kontrolēt situāciju revolūcijas laikā.[28] Pēc revolūcijas policijas iestādes Tieslietu ministrijas stingrā pārraudzībā veica izmeklēšanu par baznīcu grautiņiem un garīdznieku nogalināšanu. Daudzus teroristus noķēra un ar tiesas spriedumu notiesāja, bet tikpat daudziem bija izdevies no soda izbēgt.[29]

Evaņģēliski luteriskajā Baznīcā iekšējās reformas veikt nebija iespējams arī tāpēc, ka bija radusies pamatīga plaisa nacionālajās attiecībās starp latviešu un vācu luterticīgajiem, ko vēl vairāk saasināja cara ierēdniecības vēlme spodrināt cara režīmu un mēģināt pārliecināt, ka revolūcija patiesībā bija vērsta pret vācu muižniecību un evaņģēliski luterisko Baznīcu kā tās sabiedroto, nevis cara patvaldību.

1905. gada revolūcija bija arī brīdis, kad veco, sociāli segmentēto sabiedrību pilnībā nomainīja nacionāli segmentēta sabiedrība, kas Latvijā visvairāk bija izjūtams tieši evaņģēliski luteriskās Baznīcas aprindās. Tā ilgi nevarēja attapties no prestiža un autoritātes zuduma, ko radīja 1905. gada revolūcijas notikumi Latvijā, un šķiet, ka pat mūsdienās šis jautājums vēl aizvien rada nevajadzīgu neērtības sajūtu Latvijas luterāņu aprindās.

Pēc revolūcijas sabiedrība bija acīm redzamā šoka stāvoklī. Tā lielākoties klusēja par notikušo, centās izlikties, ka 1905. gads nav bijis. Par baznīcas demonstrācijām atklāti atsacījās runāt gandrīz visas tajās iesaistītās puses. Nopietnas diskusijas izraisījās tikai nacionālo grupu ietvaros un atsevišķās Baznīcas institūcijās. Aizvainojums un neuzticēšanās gan sociālo un nacionālo grupu, gan konfesiju vidū, gan visām kopā pret caru un valsti un caram pret visiem bija pēcrevolūcijas ikdienas parādība visas Krievijas impērijas teritorijā un arī Latvijā. Taču gandrīz vai ikviena konfesija (īpaši luterāņi) aktīvi uzsāka iekšējo misijas darbību, domājot par sava darba kvalitatīvu veikšanu, kas ikdienā nereti sabiedrībā palika nepamanīts.

1910. gadā tika svinēta Rīgas pievienošanas Krievijai 200 gadu jubileja, uz ko ieradās arī cars Nikolajs II. Svinības bija visai krāšņas. Kā rakstīja krievu avīze *"Rižskij vestņik"*: ".. svinībās dalību ņēma gan latvieši, gan krievi, gan vācieši, kā arī vecticībnieki, .. pareizticīgie un luterāņi."[30] Nikolajs II apmeklēja Doma baznīcu, kur viņu sveica Baltijas guberņu evaņģēliski luteriskās Baznīcas konsistoriju vadība. Pareizticīgo Baznīcas vadība caru sveica katedrālē. Cars tikās arī ar latviešu aprindām, bet Melngalvju namā uzrunāja Baltijas muižniecību.[31] Pēc trijiem mulsumā un nesapratnē aizvadītiem pēcrevolūcijas gadiem cara vizīte atgādināja savdabīgu mēģinājumu izlīgt mieru ar dumpīgajām Baltijas guberņām. Iecere pilnībā neizdevās, kaut arī cars to mēģināja sava ķeizariskā tēla ietvaru pieļaujamās robežās.

Vāciešu prese centās klusēt, aprobežojoties ar oficiālu informāciju. Krievu liberālā avīze *"Rižskaja misļ"* bija spiesta darīt to pašu, bet reakcionārais vietējais laikraksts *"Rižskij vestņik"* slavināja Krieviju un caru, kauninā latviešus par pasivitāti, bet vāciešus par cenšanos Baltijā izplatīt ģermāņu kultūru. Šiem uzskatiem piebalsoja arī Krievijas centrālā prese. Uz to "Jaunā Dienas Lapa" 1910. gada 3. jūlijā uzsvērti piebilda, ka "latviešiem kā vietējai tautai būtu tiesība teikt par savu stāvokli šais 200 gados ko vairāk"[32].

Krievijas impērija no citu vai savām kļūdām daudz nemācījās, un izsvērtas un ilglaicīgas reformas nebija realizētas. Lielākā daļa iecerētā un solītā tā arī palika deklaratīvi politiskā līmenī. 1905. gads bija pēdēja iespēja to darīt. 1917. gada februārī bija jau par vēlu, kaut gan politiskās gribas, iniciatīvas un rezultātu, kas iezīmēja Baznīcas attiecību reformas, bija daudz vairāk nekā 1905. gada 17. aprīļa un 17. oktobra manifesta periodā.

Lai precīzāk izvērtētu 1905. gada vēsturisko notikumu gaitu, patiesāk un dziļāk, bez aizspriedumiem un stereotipiem analizētu 1905. gada revolūcijas iespaidu uz Baznīcu Latvijā, ir nepieciešams veikt nopietnus un kompleksus vēsturiskos pētījumus, kas skartu ne tikai 20. gadsimta sākuma sabiedrībā notiekošos ekonomiskos, politiskos un kultūras dzīves procesus, bet arī 18.–19. gadsimta norises Latvijā. Baznīcas un valsts attiecību vēsturiskos aspektus nav iespējams analizēt atrauti no tālaika ekonomiskās un politiskās vēstures jautājumiem, nacionālo minoritāšu vēstures, Baltijas aristokrātijas dzīves un mentalitātes izvērtējuma un citām šīm problēmām pakārtotām tēmām, kas dotu iespēju radīt pētījumu kopīgu paradigmu. 20. gadsimta sākuma Latvijas sabiedrības attīstības procesu vēsturiskais izvērtējums ir jāveic, izmantojot salīdzinošās metodes. Notikumi ir jāanalizē Krievijas impērijas un Eiropas vispārējo procesu prizmā. Tikai tad būs iespējams veikt šī notikuma kvalitatīvāku un pilnīgāku analīzi. Nākotne pieder šīs problēmas zinātniskajiem pētījumiem.

Atsauces un skaidrojumi

[1] *Latourette K. S.* A History of Christianity: Reformation to the Present. – Yale, 1999. – P. 1075.
[2] *Еляшевич Д. А.* Правительственная политика и еврейская печать, 1797–1917. – Санкт-Петербург, 1999. – С. 342.
[3] The End of European Era: 1890 to the Present. – NY; London, [w. y.]. – P. 95.
[4] *Tēraudkalns V.* Jaunā reliģiozitāte 20. gadsimta Latvijā: Vasarsvētku kustība. – R., 2003. – 65. lpp.
[5] *Latourette K. S.* A History of Christianity. – P. 1075.
[6] *Гаврилин А.* Очерки истории Рижской Епархии: 19 век. – Рига, 1999. – С. 328.
[7] *Latourette K. S.* A History of Christianity. – P. 1068.
[8] The End of European Era. – P. 95.
[9] *Spekke A.* Latvijas vēsture. – R., 2003. – 283. lpp.

[10] *Niedra A.* Tautas nodevēja atmiņas. – R., 1998. – 129. lpp.
[11] 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d.: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918. – R., 2000. – 344. lpp.
[12] Turpat.
[13] Krievijas Valsts vēstures arhīvs (KVVA), 821. f., 5. apr., 283. l.
[14] *Kappeler A.* Russian Empire: Multiethnic History. – New York, [w. y.]. – P. 334.
[15] *Tuminez A.* Russian Nationalism since 1865: Ideology and the Making of Foreign Policy. – New York, 2000. – P. 140.
[16] *Гаврилин А.* Очерки истории Рижской Епархии. – С. 328.
[17] 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d. – 352. lpp.
[18] *Tuminez A.* Russian Nationalism since 1865. – P. 130.
[19] *Kirby D.* The Baltic World, 1772–1993: Europe's Nothern Periphery in a Age of Change. – NY, [w. y.]. – P. 237.
[20] *Strods H.* Latvijas katoļu Baznīcas vēsture, 1075–1995. – R., 1996. – 226. lpp.
[21] KVVA, 821. f., 150. apr., 130. l., 21., 22. lp.
[22] 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d. – 345. lpp.
[23] *Гаврилин А.* Очерки истории Рижской Епархии. – С. 327.
[24] Turpat. – 329. lpp.
[25] *Podmazovs A.* Vecticība Latvijā. – R., 2001. – 101. lpp.
[26] *Valters M.* Atmiņas un sapņi. – Stokholma, 1969. – 46. lpp.
[27] KVVA, 821. f., 5. apr., 283. l.
[28] Turpat.
[29] Turpat.
[30] Рижский вестник. – 1910. – 5 июль. – № 149. – С. 1.
[31] Turpat. – 2. lpp.
[32] Jaunā Dienas Lapa. – 1910. – 5. jūl. – Nr. 150. – 3. lpp.

Inese Runce

Church and the 1905 Revolution in Latvia

Summary

The reasons of the 1905 Revolution were: specific historical and geopolitical circumstances, a different development of the Latvian society from that of the rest of the Russian Empire, unsuccessfully implemented economical, political, cultural, and Church policy in Russia. Also, general social and cultural changes and the popularity of Marxist and nationalist ideology in Europe played a significant role in the processes of the 1905 Revolution. The demands for reforms affected each sphere of the life of society. Political and economical demands were more significant, but because of very archaic relations between the state and Church, and intolerant and discriminative religious and national policy, this issue acquired significance in the Russian Empire during and after the revolution.

Church was a hostage of weak and dangerous policy, especially shortly before the revolution, when K. Pobedonostsev was in charge of making the religious policy in Russia.

The situation of the Church was especially complicated in the provinces (guberniyas) of Courland and Livland because the religious life had a very strong social and national impact. Latvia has been a multireligious and multinational country for a long period of time. Each ethnical group associated itself with one concrete religion or Church. Sometimes religious and national identities were tied up together. For many centuries, Polish nobility advocated the Catholic Church in Latgale, Russian aristocracy supported the Orthodox Church, but German landed gentry protected the interests of Lutheran Church in Courland and Livland. During the period of uprising nationalism and because of inappropriate tsarist religious policy, those aspects became the roots for revolution. Church did not manage to escape from this.

In the spring of 1905, pogroms (desecrations) of Church took place in the rural areas of Livland and Courland. Churches became centres of agitations by social democrats. The agitations were turned against Russian Tsar and monarchy, and not the Church. However, many clergymen failed to escape from violence. Russian Tsar Nikolai II, trying to avoid further escalations, issued the *Edict of Tolerance* on 17 April 1905, abolishing certain religious discriminations. It should have been a significant step towards the making of a democratic society. Nikolai II promised to give emancipation to the Church, but it was only his willingness, but not action. The period from April 17 till October 17, 1905 was the time of giving a certain political promises; nevertheless, the relations between the Church and the state did not change significantly.

Nikolai II, who was scared from the wide political strikes, signed also the manifest on 17 October 1905 giving wide political freedoms. It must have been a new fundamental approach towards the new Russian policy, however, it did not happen. The Russian Empire kept living for a borrowed time, and after the revolution of 1917, even though there was willingness and plans to make reforms, it was impossible to make changes in this biggest territorial formation in the world, – and it collapsed.

The Catholic Church was almost not affected by the Revolution of 1905. The centre of the Catholic Church was located in Latgale, and in this region there was a very strong impact of theonomic culture, and secularism and nationalism was not yet a part of daily life. The Russian tsarist government did not change its suspicious policy towards the Catholic Church. The Orthodox Church lost some of its privileges, but the hierarchies of the Orthodox Church wanted more serious attitude and activities to realize the promised religious reforms,

however, it never happened. Meanwhile, for the communities of Russian Old Believers this period became the time of the new possibilities. On 17 October 1906, Nikolai II signed the law that regulated the life of those communities. After centuries of prosecutions, the communities of Russian Old Believers gained religious rights.

Lutheran Church was in the most complicated situation in Latvia. It was the main looser in the revolution, being tied up (juridically, historically, and morally) with the old feudal system – the local aristocracy. In the Lutheran parishes of Livland and Courland, pogroms took place and pastors had to face violence. The Lutheran hierarchies allowed pastors to leave parishes and demanded from the state and government to improve the situation. When the situation improved, neither the Lutheran Church, neither its patron – aristocracy were able to handle the reforms. The gap between Germans and Latvians was seen very strongly in the Lutheran Church, as well as the gap between the Russian Empire and the local provinces and its people. The Revolution of 1905 also made a turn from a socially segmented society to a nationally segmented one. A couple of years, later Russian monarchy started again to inaplement the old religious policy. Nikolai II visited Riga during the celebration of 200 years of Russian rule in the Baltic, trying to make reconciliation with different circles of society, but this was not a very effective measure.

According to different political and ideological reasons, the Revolution of 1905 was not appropriately researched in the 20th century in Latvia. This topic demands a more serious, wider, and updated historical analysis, avoiding old stereotypes and myths having appeared especially in the Soviet Latvian historiography.

Indulis Zvirgzdiņš

1905. gada revolūcija un cīņa pret degvīna monopolu Madonas apkārtnē

1905. gada notikumi bija mēģinājums risināt pretrunas dažādās attiecībās – sociālajās, ekonomiskajās, īpaši agrārajās un nacionālajās. Viena no šo pretrunu izpausmēm bija vēršanās pret krogiem un alkohola tirdzniecības valsts monopolu. Revolūcijas laika notikumu izklāstos to piemin bieži, taču īpaši pētījumi veikti nav. Cīņa pret degvīna monopolu rakstā pamatā ilustrēta ar piemēriem no pašreizējā Madonas rajona Vidzemes daļas, kas 20. gadsimta sākumā ietvēra Cēsu apriņķa dienvidu daļas pagastus.

Feodālisma laika muižniecības tiesības attiecībā pret zemniekiem Vidzemē un Kurzemē 19. gadsimtā pakāpeniski saruka. Tomēr medību, tāpat dzirnavu un krogu turēšanas privilēģija saglabājās arī pēc zemnieku sētu iepirkšanas. Vidzemes zemnieku 1860. gada likumu 220. punktā teikts: "Īpašīgas lielkungu tiesas un brīvības, kas pēc likumiem pie lielkungu muižām kā tādām pieder, nekad nevar būt līdzmantotas, kad kāds gruntsgabals no lielkungu muižas caur pirkšanu par zemnieka īpašumu palicis. Tādas tiesas un brīvības ir: [..] brandvīnu dedzināt, alu brūvēt uz pārdošanu un kroģēšanu."[1] Šis ierobežojums norādīts arī zemnieku sētu pārdošanas standartveida līgumos.

Sākot ar 1895. gadu, Krievijā pakāpeniski ieviesa dzērienu valsts monopolu. Akcīzes noteikumu 525. un 526. punkts noteica: "Spirta, vīna un degvīna izstrādājumu pārdošana vietējai lietošanai ir vienīgi valsts tiesība. Pārējo ar akcīzes nodevu apliekamo dzērienu tirdzniecība ir brīva uzņēmējdarbība. To pārdošanas vietas un cena netiek ierobežota." Sekoja piezīme: "Baltijas guberņās dzērienus, kas neietilpst valsts monopolā iekļautajos, ārpus pilsētām un miestiem atļauts tirgot tikai muižu īpašniekiem."[2] Tā saukto kroņa monopolu Baltijā ieviesa 1900. gada vidū. Pirms tam Valsts Padomē bija pārrunāts, vai šejienes muižniekiem nepienāktos kāda kompensācija alkohola tirdzniecības paredzamās peļņas samazināšanās dēļ, beigās tādu arī nolēma izmaksāt.

Tā nu 1905. gada sākumā alkohola oficiāla (legāla) tirdzniecība notika degvīna monopolos. Cēsu apriņķa dienvidu daļā numerācijas augšanas secībā tādi bija: 148. Vestienā, 149. Ērgļos, 150. Iršos, 151. Ļaudonā, 152. Līdērē, 153. Mārcienā, 154. Cesvainē, 155. Lubānā, 156. Lazdonā un 244. Dzelzavā; pēdējais 1905. gada 1. janvārī uz Dzelzavas Krampāniem pārcelts no Jaungulbenes, tāpēc tā kārtas numurs "izlec" no kopējās secības. Vēl viena monopoltirgotava atradās Saikavas pagasta pierobežā, Vitebskas guberņas Rēzeknes apriņķa Barkavas pagasta Stalīdzānos. Krogi gadu gaitā savu vietu bija atraduši blakus muižām, baznīcām, pagastmājām, pie ceļiem, īpaši to krustojumos. Tā 30 kilometru garā posmā Bērzaune–Cesvaine savulaik darbojušies 10 krogi. Monopoltirgotavas dažkārt izvietojās zemnieku mājās, piemēram, Vestienas Brantos, kur saimnieks bija Pēteris Sakne, Ramanim piederošajos Mārcienas Ireļos, Stangainim piederošajos Cesvaines Jaunpavāros. Dzelzavas Krampānu īpašnieks bija V. Micpaps, kurš vadīja vietējo Padoma krogu. Bija vietas, kur monopoltirgotava atradās muižai piederošā namā, piemēram, Lazdonā un Ļaudonā. Vidzemē ir zināms gadījums, kad monopoltirgotavai celta īpaša ēka. Tāda, piemēram, saglabājusies blakus Meltura krogam Amatas krastā pie Vidzemes šosejas. Akcīzes preču pārdošanas noteikumos bija sīki aprakstīts, kā jāiekārto tirdzniecības telpa un ieeja tajā. Arī dzērienu monopolu darbība bija samērā stingri reglamentēta. Tos atvēra 7.00 no rīta, slēdza 23.00 pilsētās un 22.00 uz laukiem. Sestdienās un pirmssvētku dienās tirdzniecība bija jābeidz piecas stundas ātrāk. Degvīna cena bija noteikta vienoti. 1901. gadā dzērienu tirdzniecība Vidzemes guberņā valstij deva gandrīz 5 miljonus rubļu tīrās peļņas jeb 67% ietirgotās naudas.[3] Cēsu apriņķa dienvidu daļā, tagadējā Madonas rajonā, 1900. gadā bija ap 100 krogu,[4] 1905. gadā – nedaudz mazāk.

Līdz ar valsts degvīna monopola ieviešanu apriņķos dibināja īpašas iestādes – sātības aizgādības *(попечительство о народной трезвости)*. To uzdevums bija rūpēties par alkoholisma un tā radītā posta ierobežošanu, piemēram, iekārtojot tējnīcas un lasāmgaldus. 19. gs. 90. gados Latvijas teritorijā radās pirmās atturības biedrības. Ārpus Rīgas laukos pirmā šāda sātības biedrība "Liesma" pēc skolotāja un rakstnieka Doku Ata ierosmes izveidota Dzelzavā 1891. gada pavasarī. Aicinājumi vērsties pret alkoholismu bija krietni senāki. Piemēram, Kalsnavas draudzes vēlākais mācītājs Augusts Dēbners 1837. gadā izdeva 20 lappušu brošūru galvenokārt par Anglijas un Amerikas pieredzi šajā jomā.[5]

Vēršanos pret alkohola tirdzniecību revolūcijas laikā varam aplūkot vairākās izpausmēs:

1) teorētiskā bāze, ko deva galvenokārt proklamācijas;

2) iedzīvotāju sapulču, pagasta valžu (rīcības komiteju) prasības un lēmumi;

3) praktiska vēršanās pret dzērienu monopoltirgotavām un krogiem.

1905. gada martā iespiests Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) uzsaukums zemniekiem, kurā ir arī aicinājums – "atmetīsim dzeršanu un boikotēsim krogus un monopolus, kā to Rīgā un Polijā visi apzinīgie strādnieki jau tagad dara!"[6].

2. aprīlī izlaista LSDSP Rīgas komitejas lapiņa "Nost ar alkoholu!".[7] Par pirmo uzdevumu tā uzsvēra cīņu pret patvaldību, kuras viens no balstiem esot arī reibinošo dzērienu monopols. Kronim tas dodot lielu peļņu, dzeršana aptumšojot cilvēka domāšanu un atraisot mēli, postot veselību, arī atņemot materiālos līdzekļus, ko varētu izmantot citur. Galīgi nepareizi esot teikt, ka alkohols dodot dūšu uz cīņu. Arī citās valstīs sociāldemokrātija uzsverot vēršanos pret alkoholu. Nākamā pusgada laikā skrejlapa vairākkārt hektografēta atkārtoti un izplatīta gan ar LSDSP Rīgas komitejas, gan arī Jelgavas, Liepājas, Talsu–Tukuma un Ventspils komitejas parakstu, bijis arī tās tulkojums krievu valodā.[8] Tomēr LSDSP jūnija uzsaukumā "Visiem laukstrādniekiem" šņabis kopā ar siļķēm, petroleju, spičkām, tabaku un cukuru pieskaitīts vajadzīgām precēm, no kā valdība pelnot ar akcīzēm un muitām.[9]

18. augustā laikrakstā "Cīņa" Jāņa Asara rakstā norādīts, ka monopolu dotos līdzekļus patvaldība izlietojot kaitīgiem mērķiem, tāpēc monopoli jāiznīcina. Oktobrī LSDSP izplatīja uzsaukumu "Visiem krodziniekiem",[10] kurā norādīts, ka ceturto daļu Krievijas valsts ienākuma dod alkohola tirdzniecība, kas nes postu zemniekiem un strādniekiem. Valdība un muižnieki neievērojot aicinājumus pārtraukt šo tirdzniecību, tāpēc krodzinieki aicināti neslēgt jaunus krogu rentes līgumus, nepirkt tirgošanās patentes, pretējā gadījumā draudot nāvessods. Šo pašu tekstu vismaz divos variantos oktobrī bija pavairojusi LSDSP Malienas organizācija.[11] Tātad, līdzīgi kā ar aprīļa uzsaukumu "Nost ar alkoholu!", pirmā ierosme nāca no centra, no Rīgas, taču laukos tai bija sekotāji.

1905. gadā skrejlapas veidā bija izplatīta karikatūra, kurā Krievijas cars Nikolajs II attēlots kā degvīna monopoltirgotavas pārdevējs, bet finanšu ministrs Kokovcevs – kā tirgotavas apmeklētājs. Pievienotajā tekstā cars žēlojas par tukšo kasi, jo andele neejot, "tie sasodītie buntavnieki negrib vairs mana šņabja brūķēt"[12].

Novembra beigās Rīgas sociāldemokrātisko organizāciju Federatīvā komiteja latviešu un krievu valodā izdeva apkopotus "Obligatoriskus noteikumus", kuru 2. punkts skan šādi: "Katris uzaicinājums uz laupīšanu, dedzināšanu, degvīna pārdotavu demolēšanu, ielaušanos mierīgu iedzīvotāju dzīvokļos tiks uzskatīts kā provokācija no špionu, huligānu, žandarmu un policijas puses un kā tādi arī tiks sodīti."[13] Sociāldemokrātu aicinājumi praktiski vērsties pret monopoltirgotavām un citām dzērienu pārdotavām vairāk attiecināti uz lauku iedzīvotājiem. Interesanti, ka bijuši izplatīti pat īpaši uzsaukumi dzērienu ražotavās – Livonijas alus brūzī un Stricka alus brūzī Rīgā, Ramzaja un Ko alus brūzī Liepājā – to darbiniekiem,[14]

bet pamatā tie ietver ekonomiskas prasības, kā arī vēršas pret atsevišķiem konkrētā uzņēmuma meistariem. Jūlijā LSDSP izplatīja Kroņa galvenās degvīna noliktavas nr. 1 strādnieku prasības,[15] kas tāpat bija galvenokārt ekonomiskas un darba tiesības skarošas. Piemēram, darba apjoma mazināšanās gadījumā rosināts strādniekus neatlaist, bet samazināt darbalaiku. 1906. gada skrejlapā atspoguļojas Ramzaja alus brūža vadības un strādnieku konflikts pēc streikotāju atlaišanas. Strādnieku prasībās parādās aicinājums netirgot šī brūža alu, lai tādējādi izdarītu spiedienu uz vadību: "Mēs nesaudzēsim mūsu pretinieku, ne viņa palīgus, ne arī viņa mantu. Mēs izsludinām boikotu par Ramzaja alu. Neviens lai to nedzer – šis virums smird pēc asinīm un mūsu sviedriem. Taktieru, krogu utt. īpašnieki nedrīkst šo alu turēt savās telpās, iekams nav izpildītas mūsu prasības. Kas nepakļausies mūsu uzaicinājumam, tiks uzskatīts kā Ramzaja pabalstītājs."[16]

1906. gada martā izdots Latviešu sociāldemokrātu savienības uzsaukums "Biedri un brāļi!",[17] kurā ir arī šāds aicinājums: ".. konfiscējat, kur tik tas vien iespējams, valdības naudu un raugat to nodot revolucionārām organizācijām priekš ieročiem! Postat monopolus, ārdat valdības ēkas, tiltus un ceļus, lai norimst visa dzīve un satiksme!" 1906. gada vasarā Latvijas Sociālistu revolucionāru (eseru) partijas vārdā iespiests aicinājums "Cien. krodzeniek kungi!",[18] kas ar piedraudējumu aicina pārtraukt reibinošo dzērienu tirdzniecību. Krodzinieki nosaukti par muižnieku atbalstītājiem. LSDSP augusta proklamācijā "Visiem lauku iedzīvotājiem" teikts, ka krogi esot pļāpības un nodevības perēkļi. Tiem draudot nopostīšana, ja tos atvērtu pret vietējo cilvēku gribu.[19]

1905. gada 31. janvārī notika Bērzaunes pagasta iedzīvotāju sanāksme, kas pārrunāja tekstu vēstulei Vidzemes gubernatoram.[20] Šis "padevīgais lūgums" atgādināja, ka tagadējais karš ar Japānu ir prasījis daudzu karavīru dzīvību un arī materiālos līdzekļus. Taču krogs pagastā daudzus novedot trūkumā, citi tā dēļ pat kļūstot noziedznieki. Vispār jau vajagot uz laukiem vietu, kur cilvēkiem satikties un parunāties, tomēr tam jānotiek bez alkohola. Tāpēc bērzaunieši lūdz slēgt muižniekam Bērensam piederošo Baznīcas krogu un vietā ierīkot tējnīcu un lasītavu.

Līdzīgu aicinājumu slēgt pagastā esošos krogus 30. aprīlī gubernatoram rakstīja Saikavas zemnieki.[21] Norādīts, ka nesen aizliegta vietējā dziedāšanas biedrība (pēc tam kad tās organizētā pasākumā 6. martā publiski pārrunāta politiskā situācija valstī), taču šī biedrība esot cilvēkiem vajadzīga, turpretī krogi ne. Saimnieki apņēmās arī nepieļaut dzērienu nelegālu tirdzniecību uz savas zemes. Šajā laikā pagasta iedzīvotāji vairākkārt pauduši publisku apņemšanos neapmeklēt krogus. Gubernatora vārdā rakstītajā atbildē saikaviešiem paskaidrots, ka krogu izvietojumā tūlīt nekas nemainīsies, taču lūgumu varētu ņemt vērā nākamo triju gadu laikā. Arī Dzelzavas pagasta iedzīvotāju sanāksmē 3. jūnijā pieņemta prasība pagastā slēgt krogus un monopoltirgotavu, bet tās parakstīšanas laikā ieradušies

Latvijas Sociālistu revolucionāru (eseru) partijas uzsaukums 1906. gada vasarā

Igaunijas Vēstures arhīvs, 296. f., 102. apr., 10 (XI). l., 498. lp.

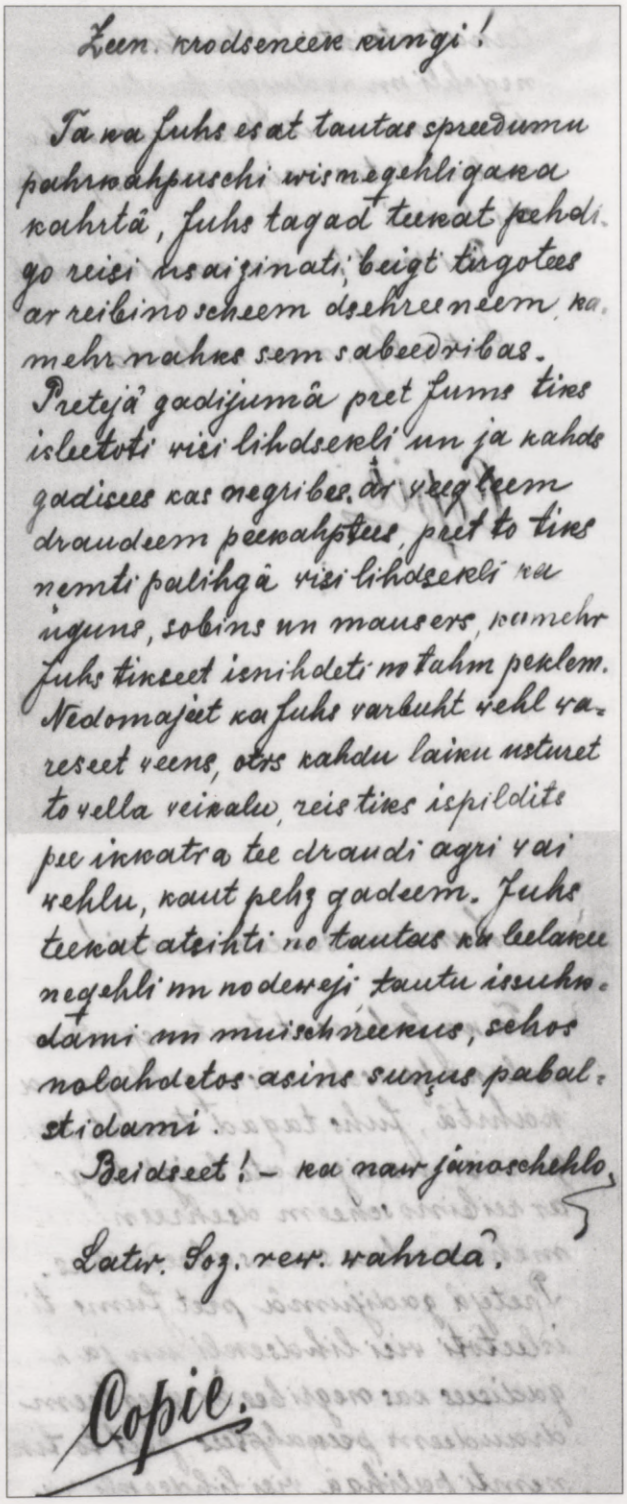

Zeen. krodseneek kungi!

Ta ka fuhs esat tautas spreedumu pahrkahpuschi wisnegehligaka kahrtâ, fuhs tagad teekat pehdigo reisi usaizinati, beigt tirgotees ar reibinoscheem dsehreeneem, kamehr nahks sem sabeedribas. Pretejâ gadijumâ pret fums tiks isleetoti visi lihdsekli un ja kahds gadisees kas negribes ar veegleem draudeem peekahptees, pret to tiks nemti palihgâ visi lihdsekli ka uguns, sobins un mausers, kamehr fuhs tikseet isnihdeti no tahm peklem. Nedomajeet ka fuhs varbuht vehl vareseet veens, otrs kahdu laiku usturet to vella veikalu, reis tiks ispildits pee ikkatra tee draudi agri vai vehlu, kaut pehz gadeem. Fuhs teekat atsihti no tautas ka leelakee negehli un nodeweji tautu issuhkdami un muischneekus, schos nolahdetos asins suņus pabalstidami.

Beidseet! – ka naw janoschehlo.

Latw. Soz. rew. wahrdâ.

Copie.

Bērzaunes muižas Baznīcas krogs 20. gs. 20. gados

Madonas novadpētniecības un mākslas muzejs, 8833

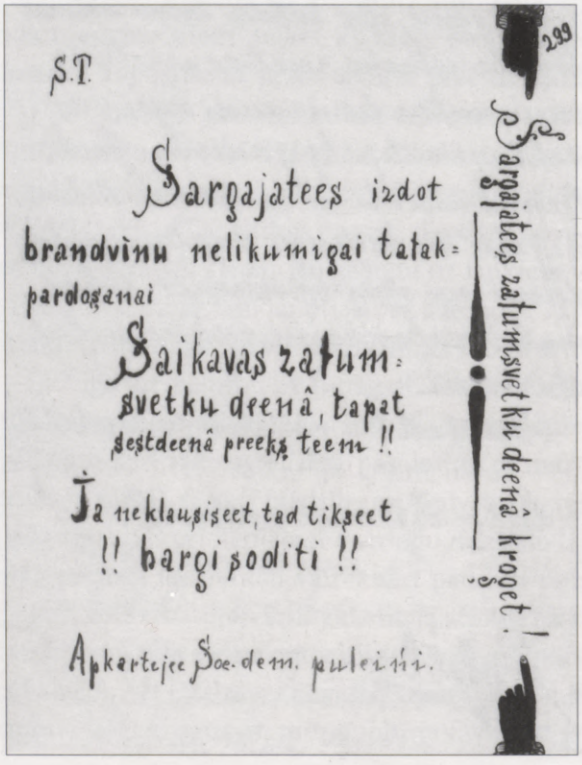

Ļaudonas monopoltirgotavas pārdevējam 1905. gada augustā piesūtīts brīdinājums

Igaunijas Vēstures arhīvs, 296. f., 102. apr., 1905–7. l., 299. lp.

kazaki un, izdzenājot sapulcējušos, daudzus piekāvuši.[22] Vietējā monopola slēgšanu dzelzavieši vēlreiz gubernatoram prasīja 12. oktobrī. Zemniekiem liekot tirgotavu naktī apsargāt, taču tas jādarot neapbruņotiem, savukārt pašu mājas pa to laiku varot tikt izlaupītas.[23] 6. martā notika Mētrienas pagasta zemnieku sapulce, kurā pieņemts ierosinājums vietējās muižas īpašniekam slēgt krogu.

Dzērienu tālākpārdošanu nereti veica arī tā sauktie riteņkrodzinieki, kas nelegāli tirgoja iepriekš iepirktu alkoholu, protams, par augstāku cenu. Pagastu iedzīvotāju sanāksmēs bija izteikta apņemšanās neizmantot "riteņkrodzinieku" pakalpojumus un pašiem nekļūt par tādiem. 1905. gada augustā 151. Ļaudonas monopola pārdevējam bija piesūtīta brīdinājuma vēstule:

"Sargājaties izdot brandvīnu nelikumīgai tālākpārdošanai Saikavas zaļumsvētku dienā, tāpat sestdienā priekš tiem!! Sargājaties zaļumsvētku dienā kroģēt! Ja neklausīsiet, tad tiksiet bargi sodīti!!

Apkārtējie soc[iāl]dem[okrātiskie] pulciņi."[24]

Cita rakstura izpausmes alkohola tirdzniecības ierobežošanā parādījās no oktobra līdz decembrim, kad pagastu valdes un rīcības komitejas, nereti arī iedzīvotāju vispārējās sapulces pieņēma konkrētus lēmumus par alus brūžu, spirta dedzinātavu, monopoltirgotavu un krogu slēgšanu. Tas notika visā Latvijas teritorijā. 19.–20. novembrī notikušā pagastu delegātu kongresa rezolūcijas 9. punktā, minot rīcības komiteju uzdevumus, rakstīts: ".. tā gādā, lai krogi, monopolu bodes, brūži un degvīna dedzinātavas, kuru slēgšanu pilnas sapulces nolēmušas, tiešām tiktu aizslēgti (pie kam pašvaldības aizstāvju sapulce atzīst, ka visi lauku krogi bez kavēšanās slēdzami un pieļaujami tikai ar ikreizēju pagasta pilnu sapulču spriedumu)."[25] Rīgas kongresa rezolūcijā faktiski bija ierakstīts tas, kas jau iepriekš pagastos darīts. Piemēram, Sarkaņu pagasta sapulcē 4. novembrī pieņemts lēmums divu nedēļu laikā slēgt pagasta teritorijā esošos abus krogus, aicinot no 18. novembra nepārdot tajos alu un citus stipros dzērienus.[26] Krogu slēgšanai ievēlēti desmit cilvēki, starp tiem arī pagasta vecākais Augusts Balodis un rakstvedis Pēteris Šlesers. Nākamajā dienā lēmuma raksti nogādāti Aizkujas Krusta krogā un Madonas Leiverkrogā. Madonas krodzinieks Jānis Simolmanis vēlāk nopratināšanā liecināja, ka 5. novembrī krogā ienākuši 10 vīri, viņš pazinis pagasta vecāko, rakstvedi un zemnieku Siliņu no Bitēm. Rakstvedim rokā bijis attiecīgais lēmums, viņš to nolasījis un piestiprinājis pie sienas. Krodzinieks teicis – viņš jau tūlīt varot beigt tirgoties. Ienākušie pasmējušies – vēl 14 dienu esot atļauts to darīt, tad pasūtījuši dzērienu, samaksājuši, izdzēruši un aizgājuši. J. Simolmanis noteiktajā laikā krogu esot slēdzis.

Divas dienas vēlāk apkārtējo pagastu iedzīvotāju liela sapulce notika Cesvaines baznīcā. Līdz ar informāciju avīzē par to liecina Biksēres krodziniekam piesūtīts raksts:

"Cienījams kungs!

Tautas sapulcē 6. novembrī 1905. Cesvaines baznīcā tika no apmēram 3000 sapulcējušamies vienbalsīgi nolemts: slēgt bez kavēšanās visos krogos tirgošanos ar alkoholiskiem dzērieniem un to vietā ierīkot tējnīcas. Šo nolēmumu paziņot Jums, cienījams kungs, uzdeva apakšā parakstījušamies no minētās sapulces ievēlētiem delegātiem, kas caur šo tiek darīts.

Cesvainē 7. novembrī 1905.

Delegāti: P. Doks, A. Barševskij, J. Stalbovs."[27]

Domājams, delegātu izvēle nav nejauša. Skolotājs Pēteris Doks, rakstnieka Doku Ata brālis, bija viens no apkārtnes sociāldemokrātiskās ievirzes pulciņu organizētājiem un pusgadu iepriekš izveidotās LSDSP Malienas organizācijas vadītājiem. Visai bieži dažādās sapulcēs pret krogiem vērstas rezolūcijas pieņemtas pēc cita šīs organizācijas vadītāja Viktora Barbana uzstāšanās. Cesvaines Pakalniešu saimnieks Andrejs Barševskis bija arī krodzinieks Cesvaines centrā, Šļākas

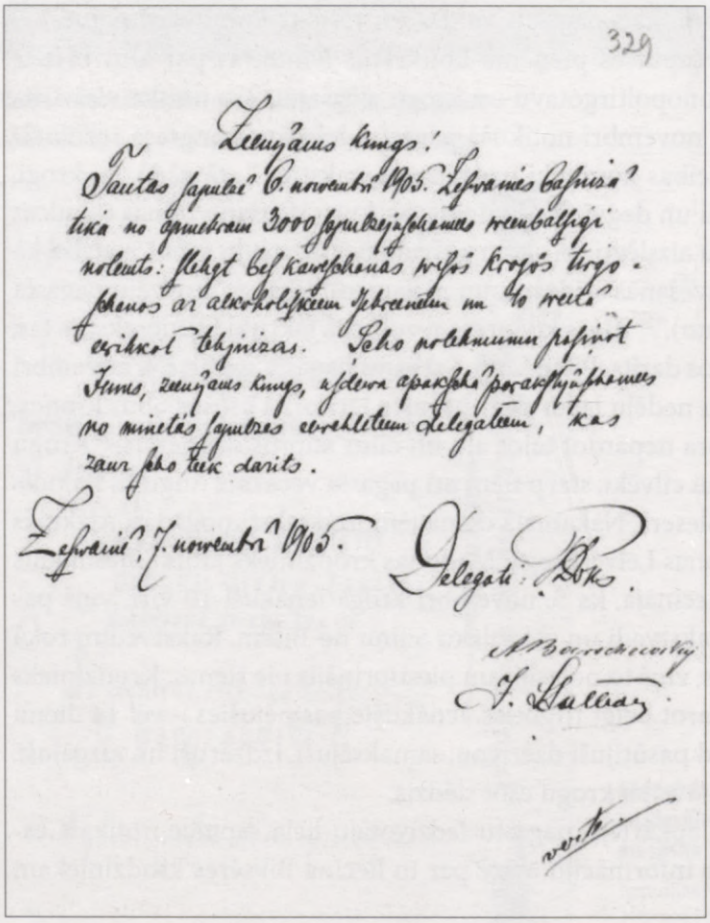

Biksēres muižas Lejas kroga krodziniekam 1905. gada 7. novembrī piesūtīts raksts

Igaunijas Vēstures arhīvs, 296. f., 102. apr., 10 (XI). l., 329. lp.

Pēteris Doks (1896–1921), sociāldemokrāts, tautas sapulcē Cesvaines baznīcā pieņemtā pretkrogu aicinājuma parakstītājs

Madonas novadpētniecības un mākslas muzejs, Fn 129: 11

krogā. Savukārt Kraukļu pagasta saimnieks Jānis Stalbovs jau 1891. gadā līdzdarbojās Doku Ata dibinātajā Dzelzavas sātības (atturības) biedrībā "Liesma".

Vēl pēc dienas arī kaimiņu pagastā Patkulē iedzīvotāju kopsapulce nolēma slēgt dzērienu tirgotavas, tāpat aizliegt mežu izciršanu.[28] Arī šis lēmums piesūtīts Biksēres krodziniekam, jo krogs atradās Patkules pagastā. Cesvaines baznīcā pieņemtais lēmums acīmredzot attiecināts uz plašāku apkārtni, bet patkulieši sprieda tikai par savu pagastu. Tomēr formāli viņiem nebija tiesību lemt par krogu, kas atradās uz muižas zemes, jo tā neietilpa pagasta teritorijā. Lūk, pretruna, ko lauku cilvēki vēlējās novērst – viņi gribēja tiesības lemt par visu savu pagastu. Tāpēc, piemēram, Sarkaņu gadījumā pret A. Balodi, P. Šleseru un pārējiem delegātiem bija ievadīta izmeklēšana par valsts iestāžu varas piesavināšanos – tikai tām esot tiesība slēgt tirdzniecības iestādi pret īpašnieka gribu. Pagasta vecākais A. Balodis vēlāk liecināja – viņš esot 4. novembrī sasaucis pagasta iedzīvotāju sapulci, lai runātu par Valsts domes delegātu vēlēšanām. Vēlāk pagastnama sētā cilvēkus aizturējis kāds Viktors Barbans (viņš bija piederīgs kaimiņu Praulienas pagastam) un mudinājis slēgt krogus un izvirzīt paziņojuma iesniedzējus.[29] A. Balodis un citi nosauktie atteikties baidījušies. Lietas izmeklēšanā secināts, ka delegātus – krogu slēgšanas prasības iesniedzējus krodziniekiem – nevar saukt pie atbildības, viņi pildījuši iedzīvotāju sapulces prasību, bet visu sapulci, tā teikt, cietumā neielikt.

Arī Ļaudonas pagastā iedzīvotāju sapulcē esot piedalījies ārpagastnieks V. Barbans, un rezultātā muižas alus brūža rentniekam A. Saliņam piesūtīts raksts:

"Ļaudonas pag[asta] valde caur šo Jums paziņo, ka pēc vispārējas sapulces nolēmuma no 2. novembra š.g., sākot no 5. novembra š.g., Jums jāslēdz brūzis un noliegts izpārdot alu vietējiem iedzīvotājiem."[30]

Nedaudz citādi rīkojušies vijciemieši.[31] Pagasta iedzīvotāju sapulce 3. decembrī izteica aicinājumu muižniekam slēgt vietējo krogu, telpās ierīkojot tējnīcu un atpūtas vietu ceļiniekiem. Ja nu īpašnieks to nedarītu, sapulce ierosināja krogu boikotēt, tas ir, nepirkt tajā reibinošus dzērienus. Katru, kam pierāda šo noteikumu pārkāpumu, var sodīt pirmajā reizē ar 50 kapeikām, otrajā reizē – ar rubli un trešajā reizē – ar 2 rubļiem soda naudas, kas nododama pagasta nabagu lādē. Pēc trešās reizes pieķertajam būtu liegtas arī balsstiesības pagasta sapulcēs.

Kalsnavas pagasta valdes protokolu grāmatā ir ieraksts par pagasta iedzīvotāju viskopīgu sapulci 1905. gada 15. decembrī.[32] Nospriests, ka skolās turpmāk mācības jāpasniedz pēc jaunas programmas, taču arī "sapulce vienbalsīgi nolēma boikotēt tabaku, papirosus un cigārus". Laikam jau tā ir ne tik daudz vēršanās pret smēķēšanu kā pret tabakas izstrādājumiem, kas valstij ļāva pelnīt uz akcīzes nodevām.

Nu pievērsīsimies dzērienu tirdzniecības vietu apkarošanai. Ziņas par to apkopotas gan no tālaika dokumentiem, gan avīzēm, izmantojot tās, kur notikumam minēts konkrēts datums. Tomēr arī te iespējamas neprecizitātes, piemēram, uzbrukumi bieži notikuši naktīs, tāpēc tiem minēti dažādi datumi. 1905. gadā iznīcinoša darbība pamatā vērsta pret monopoltirgotavām, nevis krogiem. Tātad mērķis bijis apkarot kroņa uzņēmumu un īpašumu, bez tiešās cīņas pret alkoholu nodarīt arī zaudējumu valstij. Pielikumā redzams, ka tā vai citādi skartas visas tirgotavas, atskaitot Vestienu. Daudzkārt notikusi to demolēšana un dzērienu trauku iznīcināšana. Deviņos gadījumos dedzinātas ēkas. Jau jūnijā uzbrukts Mārcienas 153. monopoltirgotavai, kas atradās netālu no Bērzaunes pagasta robežas. 10. jūlijā uzbrukums atkārtojās, tirgotava izdauzīta, uz laiku tai darbs jāpārtrauc. Taču nākamajā dienā Mārcienas stacijā pienāca sūtījums no Rīgas – 20 kastes degvīna 153. monopoltirgotavai. Izdemolētajās telpās tās pārzinis Jānis Ramanis dzērienu glabāt negribēja, alkohols palika vagonā uz rezerves sliedēm. Naktī no 14. uz 15. jūliju vagons aizstumts apmēram 300 m no stacijas uz Kalsnavas pusi. Vagonā esošais kapsētas čuguna krusts, kas arī sūtīts no Rīgas, izcelts un nolikts uzbēruma malā, bet vagons aizdedzināts. Pirmais to pamanījis remontstrādnieks Kalniņš, kas puspiecos rītā nācis garām uz darbu. Vēlāk pēc pēdām sprieda, ka vagonu aizstūmuši trīs vīri. Zaudējumi par sadegušajām dzēriena pudelēm – 787,60 rubļu, gandrīz divtik – par vagonu, no kura pāri palikušas deformētas metāla daļas.[33]

Uzbrukumi bijuši īpaši organizēti. Tā Ļaudonas pagasta rakstvedis Saliņš 6. septembrī saņēmis brīdinājuma vēstuli, kas aicināja visus monopola dzērienu tirgotavas ēkā – agrākajā Lapu krogā – dzīvojošos uz ātrāko izvākt savas mantas, lai nav

jācieš zaudējumi. Ēkā bez monopoltirgotavas un tās pārziņa dzīvokļa atradās arī galdnieku darbnīca, šeit dzīvoja un lopus turēja kroga zemes rentnieks. Daļa mantu un lopi no mājas tiešām izvākti. Nākamajās naktīs pagasta valde organizējusi ēkas apsardzi. Par nakti uz 10. septembri vēlāk liecināja sargs: virs viņa galvas sašauts lukturis pie tirgotavas ieejas, sargam uzsaukts: "Nekusties, citādi nāvi neizbēgt!" Stadulai izsistas durvis, un tā aizdedzināta. Sargs vēl dzirdējis saucienu: "Lai iet bojā velna elle!" Bruņotie uzbrucēji, kurus izmeklēšanas laikā nenoskaidroja, apkārtnes cilvēkiem neatļāva uzsākt dzēšanu, pirms uguns nebija kārtīgi pieņēmusies. Rezultātā celtnes koka daļas izdegušas, zaudējumi monopolam – vairāk nekā 1800 rubļu.[34]

Naktī no 17. uz 18. oktobri noticis uzbrukums monopoltirgotavai Līdērē. Ietirgotā nauda pāris dienu iepriekš nodota, šajā ziņā ieguvums mazs. Taču nesen pievesta prece, un uzbrucēji sadauzījuši 20 kastes dzēriena pudeļu. No ēkas iznestas pārdevēja mantas, un tad tā aizdedzināta.[35]

No 259 Vidzemes guberņas dzērienu monopoltirgotavām 1905. gada beigās darbojušās tikai 162 tirgotavas. Akcīzes pārvaldes priekšnieks vēstulē Vidzemes gubernatoram rakstīja, ka dumpinieki acīmredzot savu darbību vispirms vēršot pret tiem uzņēmumiem, kas nes peļņu valsts kasei, postot, laupot un dedzinot kroņa īpašumu.[36] Guberņas dienvidu daļā nodedzināts 12 monopoltirgotavu. Divreiz noticis uzbrukums spirta dedzinātavai Lizumā, iznīcināta visa produkcija. Vēršanās pret dzērienu pārdotavām notika visā Latvijas teritorijā. Tā Augšzemē, Ilūkstes apriņķī, monopola tirgotavu un krogu slēgšana esot bijusi viena no izplatītākajām revolucionārās darbības izpausmēm, varas pārstāvji to ierobežot nespēja.[37]

Spirta dedzinātava darbojās arī Praulienas muižā. 12. novembrī saņemts pieprasījums nogādāt produkciju Rīgā, Volfšmita rūpnīcā. Valkas–Stukmaņu šaursliežu dzelzceļš streiku dēļ darbojās ar pārtraukumiem, tāpēc vešana bija paredzēta pajūgos uz Pļaviņu staciju. 15. novembra vakarā 20 mucu ar 92,4° spirtu iekrāva ratos, un jau pēc pusnakts vezumi izbrauca uz Pļaviņām. Ceļā uz Madonu apkārtnes vīri bija ierīkojuši slēpni. Viņi baidījās, ka vedējus pavadīs kazaki, tomēr apsardzes nebija. Vezumus apturēja, mucas sasita, spirtu izlēja grāvī un aizdedzināja. Viens no pavadītājiem spirta pagraba darbinieks Evalds Šube vaicājis, kāpēc šāds uzbrukums. Atbildēts – dedzinātavas vadība nav pakļāvusies Praulienas pagasta iedzīvotāju sapulces lēmumam un līdz noteiktajam laikam, 10. novembrim, pārtraukusi darbu. Vēlāk iztaujāti gandrīz visi spirta vedēji, kas galvenokārt bija muižas laukstrādnieki, taču neviens neteica, ka būtu pazinis kādu uzbrucēju.[38] Tomēr esot bijuši cilvēki, kas arī no izlietā paspējuši piedzerties.[39] Akcīzes pārvaldes aprēķinātais zaudējums pārsniedza 10 tūkstošus rubļu.

Vecgulbenes pils ieņemšanā esot piedalījušies lubānieši K. Magaziņa vadībā. Spirta dedzinātavas produkciju viņi izlējuši grāvī, taču, lai novērstu dzeršanu, tur samesti arī kūtsmēsli.[40] Naktī uz 18. decembri ap 10 bruņotu vīru ieradies pie Praulienas muižas pārvaldnieka Jāņa Sīmansona un spirta dedzinātavas pārziņa Aleksandra

Spirta dedzinātava Praulienas muižā ap 1905. gadu

Madonas novadpētniecības un mākslas muzejs, 16 805

Hektora un prasījis brūža atslēgas. Tad no pagraba izveltas divas spirta mucas un aizdedzinātas, bet dedzinātavas iekārtas sadauzītas. Zaudējumu uzskaitījums Akcīzes pārvaldes darbinieka Treilanda aktā aizņēma veselu lappusi. Arī šoreiz neviens uzbrucējs noskaidrots netika.[41] Kā jau minēts, 1905. gadā iznīcinoša vēršanās notika galvenokārt pret dzērienu monopoltirgotavām. Ir ziņas, ka rudenī Sāvienas pagastā nodedzināts Ģirļa un Nusuļa krogs. 2. decembrī aizdedzināts Leiverkrogs Madonā, taču tas vairāk jāuztver kā aizkavēta atriebība uz Cēsu pusi aizgājušam karaspēkam, kas no apkārtnes savācās Madonā un pirms atkāpšanās krogā nakšņoja.

Dienu pirms tam kopā ar pārējām Veckalsnavas muižas kompleksa 30 ēkām nodega turienes Stūres krogs. Veckalsnavas īpašnieks Viktors fon Brimmers 1906. gada 16. februārī lūdza Vidzemes gubernatoram atļaut atvērt dažus gadus iepriekš slēgto Virskas krogu. V. fon Brimmers sūdzējās, ka pēc Stūres kroga nodedzināšanas viņš tagad zaudējot 1600 rubļu nomas naudas gadā.[42] 16. martā bija sasaukta pagasta iedzīvotāju sapulce, lai, cita starpā, izteiktu padevību Viņa Ķeizariskajai Augstībai un nosodītu iepriekšējā gada notikumus. Taču šī sadaļa aizņem kopējā teksta otro un īsāko daļu. Pirmā rādīja tābrīža attieksmi pret muižas krogu: "Kalsnavas pagasta vispārīga sapulce, atrazdama, ka nav labi, ka krogs atrodas blakus baznīcai, un ka bieži notiek nekārtīgi, nepieklājīgi skati no piedzērušiem cilvēkiem blakus skolai un baznīcai, ka ne-

Kārtības uzturēšanai Madonā izvietotā karavīru vienība 1905. gada vasarā. Pa labi Madonas muižas Leiverkrogs, kurā viņi mitinājās

Madonas novadpētniecības un mākslas muzejs, 14 239

reti tika traucēta Dieva kalpošanas kārtība un kārtība skolās, ka ļoti bieži ir dzirdamas visas apkārtnes iedzīvotāju sūdzības par ļoti ļaunu iespaidu, kas ceļas apkārtnei no krogiem, – vietējie iedzīvotāji vispārējā sapulcē atrada par nepieciešami vajadzīgu lūgt valdību bez kavēšanās slēgt Jauno krogu un lūgt nedot atļaujas uz Virskas kroga atvēršanu, kurš atrodas pagasta mājas tuvumā, un tāpat ar slēgt visus citus pagastā atrodošos krogus, uz ko šis nolēmums sastādīts, un mēs pašrocīgi parakstāmies."[43] Lēmumu parakstīja 347 kalsnavieši, no tiem 312 paši, par 35 rakstītnepratējiem parakstījies kāds cits. Tomēr guberņas Akcīzes pārvaldes priekšnieks pret Virskas kroga atjaunošanu neiebilda.

Soda vienību sasauktā Vestienas iedzīvotāju sanāksme 1906. gada 11. martā pieņēma kopēju lēmumu slēgt pagastā monopoltirgotavu un krogus.[44] J. Jansons-Brauns vēlāk uzsvēra, ka krogu darbības atjaunošanu pēc revolūcijas jukām Krievijas valsts vara un vietējā muižniecība uzskatīja par svarīgāku nekā citviet slēgto baznīcu atvēršanu.[45] Savukārt zemnieki turpināja paust savu gribu lemt par krogu pastāvēšanu pagastā.

Vienu soda vienību Vidzemē 1905.–1906. gada mijā vadīja kazaku jesauls grāfs Grabe. Viņa dienasgrāmatā 28. decembrī ir ierakstīts: "Cesvaine. Nodaļas priekšnieks deva rīkojumu krodziniekam Barševskim nekavējoties atvērt krogu, ko bija slēgusi revolucionārā komiteja."[46]

1906. gada deviņos mēnešos notika vismaz 40 uzbrukumu, no tiem pieci – dzērienu monopoltirgotavām, pārējie – krogiem, turklāt septiņi krogi pieredzēja divreizēju uzbrukumu. Notikumi tolaik bieži raksturoti kā laupīšanas, tomēr gandrīz divās trešdaļās gadījumu parādās vēršanās pret alkohola turpmāku tirdzniecību – mutisks aizliegums krodziniekam, patentes iznīcināšana, dzērienu trauku sasišana. Piemēram, Lazdonas Smeceres krogā 20. augustā dienas laikā ienākuši divi bruņoti vīri (citi palikuši ārpusē) un likuši pudeles sadauzīt pašiem tābrīža apmeklētājiem.[47] Tas notika karastāvokļa apstākļos, kad tuvumā atradās karaspēks. Soda vienību Ziemeļu nodaļas komandieris ģenerālmajors Veršiņins savā 25. maija pavēlē Valmierā rakstīja:

"Vakar, 24. maijā, plkst. 3 dienā saņēmu telegrammu no Cēsu apriņķa priekšnieka vecākā palīga: "Naktī no 22. uz 23. bruņota banda aplaupīja Lubejas krogu. Sīkāk ziņošu pēc informācijas saņemšanas."

Tāda attieksme pret ārkārtas notikumu ir vairāk kā neapmierinoša, turpmāk tādu pieļaut nedrīkst. Apriņķa priekšnieka amata pildītājs tikai $1^1/_2$ dienas pēc notikuma par to ziņo man, kaut gan tā rīcībā ir jātnieku policija un telefons. Pēc $1^1/_2$ dienas viņš pats vēl gaida informāciju.

Apriņķa priekšnieks zina karaspēka izvietojumu, zina, kur ir tuvākie karavīri, kam jāziņo pa telefonu, lai tie ierastos notikuma vietā un vajātu laupītājus. Cēsu apriņķa priekšniekam atgādinu, ka Dienvidu nodaļas eskadroni atrodas Mārcienā un Tolkā."[48]

Savukārt Biksēres muižas īpašnieks Gotfrīds fon Magnuss žēlojās Baltijas ģenerālgubernatoram Melleram-Zakomeļskim – vasarā divreiz uzbrukts Libes krogam, policija nespējot to novērst un uzbrucējus atklāt.[49] Ģenerālgubernators saistībā ar šo gadījumu norādīja gubernatoram, ka apriņķa policija savus pienākumus pilda slikti. Toties citkārt gadījās pārcenšanās. Kādam saikavietim Alderam minētais Veršiņins piespriedis triju mēnešu apcietinājumu par dumpīgu izrunāšanos. Pēc krietnas iedzeršanas krogā Alders otrā rītā mocījies ar stiprām paģirām un teicis – visus krogus vajadzētu nodedzināt kā tādus, kas cilvēkiem tikai postu un samaitāšanu nesot, turklāt sākt vajadzētu ar Saikavas krogu, kurā viņš tik daudzas reizes dzēris un pēc tam cietis. Aldera teiktais tapa zināms policijai, par to sastādīts protokols un nodots ģenerālmajoram Veršiņinam.[50]

Ļaudonas Mūrnieku kroga krodzinieks V. Zvaigzne 1. jūlijā saņēma LSDSP Malienas organizācijas vārdā no Krustpils sūtītu vēstuli. Tajā pieprasīts līdz 5. jūlijam izbeigt spirtoto dzērienu tirdzniecību. 12. jūlija naktī pie kroga loga pieklauvēts un prasīts, vai dzērienu tirdzniecība turpinās. Kad krodzinieks to apstiprinājis, aiz loga esošie teikuši, lai pārtraucot, citādi pārdevēju varot nonāvēt. V. Zvaigzne vēl dzirdējis, ka uzbrucēji sasit āra lukturi, norauj izkārtni un šauj gaisā.[51]

Bija gadījumi, kad vienā naktī kāda cilvēku grupa ieradās vairākās apkārtnes dzērienu tirdzniecības vietās un krogos un postīja tos. 8. jūlija naktī bruņoti vīri

Leiverkroga ēkas atjaunošana Madonā pēc nodedzināšanas 1905. gada 2. decembrī

Madonas novadpētniecības un mākslas muzejs, 27307: 1

maskās ieradušies Ērgļos. Monopoltirgotavas pārdevējs P. Lietavietis vēlāk stāstīja – tie izsituši logu un ielauzuši durvis, pieprasījuši uzrādīt kases grāmatas un atprasījuši ietirgoto naudu. Tad P. Lietavietim un viņa māsai bijis jāiet vīriem līdzi uz tuvējo Baznīcas krogu, kur nauda atņemta arī krodziniekam. Pēc tam atkal atgriezušies monopoltirgotavā, P. Lietavietim atļauts paņemt personiskās, bet ne kroņa mantas, un monopols aizdedzināts. Kad nu ēka labi iedegusies, vīri aizgājuši. Pārdevējam un vietējam uradņikam tomēr izdevies ugunsgrēku apdzēst.[52] 7. augusta naktī uzbrukts Liezeres muižas krogam un Mēdzūlas pagasta Kalna, Liedes un Smilts krogam. Šādā vai pretējā secībā tos apmeklējot, pa ceļu jānoiet ap 15 kilometru, tāpēc liekas, ka visās vietās pabijuši vieni un tie paši cilvēki.

Šie uzbrukumi vairāk nekā iepriekšējā gadā pārsvarā bija vērsti uz naudas atsavināšanu. Šajā sakarā vēl viens gadījums. 1906. gada 20. maijā Dzelzavas Padoma kroga rentniekam Voldemāram Micpapam no Rīgas izsūtīta pastkarte ar LSDSP Centrālās Komitejas spiedogu krievu valodā.[53] Tajā paziņots, ka V. Micpapam kā spiegam un nodevējam nolemts izpildīt nāvessodu, par ko jau esot dots rīkojums. 30. maija priekšpusdienā uz Padoma krogu nākuši četri bruņoti vīri, viens no tiem maskā. Krogā esošie nācējus laikus pamanījuši un aizbēguši uz tuvējām mājām. Divi uzbrucēji palikuši sardzē uz ceļa, otri divi iegājuši krogā, sasituši gandrīz visas vīna pudeles un saplēsuši tirgošanas patenti, tad aizgājuši.[54] Drīz

pēc tam dzelzavietis saņēma vēstuli, kurā teikts, – ja viņš Ivanam Petrovičam Kņazevam uz norādītu adresi Cīrihē Šveicē līdz 15. jūlijam nosūtīs 300 rubļu revolucionāriem mērķiem un apsolīsies nepiedalīties spiegošanā, nāvessodu atcels. Par naudas sūtīšanu ziņu nav, taču V. Micpaps nošauts netika.

Vestienas Brantu saimnieks Pēteris Sakne 1906. gada 13. jūlijā rakstīja Vidzemes gubernatoram – viņa mājā atrodoties degvīna monopoltirgotava, tāpēc pastāvot draudi, ka revolucionāri to aizdedzinātu, kā tas apkārtnē jau daudzkārt noticis. Ēka apdrošināta par 330 rubļiem, taču tās pilnā vērtība esot 1640 rubļu. P. Sakne lūdza vai nu uz laiku pārtraukt tirdzniecību, vai ēku apsargāt, vai arī apdrošināt to par pilnu vērtību.[55] Guberņas Akcīzes pārvaldes priekšnieks mēnesi vēlāk skaidroja gubernatoram – 148. degvīna tirgotava apkārtnes iedzīvotājiem esot nepieciešama, tāpēc par tās slēgšanu nodedzināšanas briesmu dēļ nevarot būt ne runas, un apdraudētas jau esot visas tirgotavas. Lielāku apdrošināšanu maksāt kronis nevarot, jo tas nav paredzēts līgumā. Ierēdnis gan lūdza gubernatoru rūpēties par papildu apsardzību ne tikai tirgotavai Brantos, bet arī visām pārējām. Tā nu P. Saknes lūgums visumā noraidīts ar piebildi – no viņa vēl jāiekasē 150 kapeiku par tā iesniegšanu un atbildes sagatavošanu. Atteikumu saņēma arī V. Micpaps, kurš 1906. gada pavasarī lūdza valsts aizdevumu 2000 rubļu apjomā. Viņš norādīja, ka iepriekšējā gada 26. oktobrī revolucionāri aizdedzinājuši to Krampānu mājas daļu, kas iznomāta degvīna monopoltirgotavai, tāpēc radušies 2300 rubļu lieli zaudējumi. V. Micpapam norādīja, ka aizdevums revolūcijas laika zaudējumu novēršanai paredzēts tikai muižām.[56]

Cīņa pret alkohola tirdzniecības monopolu Latvijā 1905. gada revolūcijas laikā izpaudās kā vēršanās pret kroņa tirgotavām un muižniekiem piederošajiem krogiem. Krievijas Valsts Padome 1914. gada janvārī sprieda par iespēju pagastu pašvaldībām atļaut vai aizliegt savā teritorijā alkohola tirdzniecību. Gan šo tiesību aizstāvji, gan pretinieki atsaucās uz revolūcijas laika notikumiem.[57] Ievadā minēto pretrunu saistībā ar alkohola pārdošanu Piektais gads atsedza, taču neatrisināja.

Atsauces un skaidrojumi

[1] Likumi Vidzemes zemniekiem, apstiprināti 13-tā novembrī 1860-tā gadā. – R., 1862. – 57. lpp.
[2] *Соколов С. И.* Уставы об акцизных сборах. – Санктпетербург, 1906. – С. 186.
[3] Dienas Lapa. – 1902. – Nr. 134.
[4] A. Richters Baltische Verkehrs- und Adressbuch: Lievland. – Riga, 1900.
[5] Ziņas par sātības biedrībām. – R., 1837.
[6] Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa, Sīkiespieddarbu kolekcija, XVIII mape, inv. nr. R17781.
[7] Valsts arhīvu speciālā bibliotēka (turpmāk VASB), 1905 – 42, inv. 442.
[8] Turpat, 1905 – 582, inv. 1072.
[9] Latvijas sociāldemokrātisko organizāciju lapiņas Krievijas pirmās revolūcijas laikā. – R., 1955. – 77. lpp.

[10] Igaunijas Vēstures arhīvs (turpmāk IVA), 296. f., 102. apr., 1905. l., 332. lp.
[11] Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 4568. f., 12. apr., 60. l., 1., 2. lp.
[12] VASB, 1905 – 1167, inv. 1595.
[13] Turpat, 1905 – 798, inv. 1226.
[14] Turpat, 1905 – 135, inv. 535; 1905 – 324, inv. 725; 1905 – 509, inv. 933.
[15] Turpat, 1905 – 127, inv. 244.
[16] Turpat, 1906 – 404, inv. 2413.
[17] Latvijas Nacionālā bibliotēka, Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa, R L3/26.
[18] IVA, 296. f., 102. apr., 10 (XI). l., 498. lp.
[19] Latvijas sociāldemokrātisko organizāciju lapiņas Krievijas pirmās revolūcijas laikā. – 162. lpp.
[20] LVVA, 4. f., 2. apr., 33 389. l, 11., 12. lp.
[21] Turpat, 118.–120. lp.
[22] Cīņa. – 1905. – Nr. 16.
[23] IVA, 296. f., 102. apr., 1905-7. l., 341. lp.
[24] Turpat, 299. lp.
[25] Madonas novadpētniecības un mākslas muzejs (turpmāk MNM), 3200.
[26] LVVA, 117. f., 1. apr., 1238. l., 21. lp.
[27] IVA, 296. f., 102. apr., 10 (XI). l., 329. lp.
[28] LVVA, 4568. f., 1. apr., 1271. l., 2.–5. lp.
[29] Turpat, 117. f., 1. apr., 1238. l., 20. lp.
[30] Turpat, 1435. l., 11. lp.
[31] *Caune V.* 1905. gada revolūcija Alūksnes un Smiltenes novadā. – R., 1930. – 108. lpp.
[32] LVVA, 954. f., 1. apr., 48. l., 209. lp.
[33] Turpat, 117. f., 1. apr., 1523. l.
[34] Turpat, 1109. l., 12.–15. lp.
[35] Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 8. nov.
[36] IVA, 296. f., 102. apr., 10 (XI). l., 135. lp.
[37] *Bahmanis K.* 1905. gada revolūcijas un sodu dienās. – R., 1926. – 49. lpp.
[38] LVVA, 117. f., 1. apr., 1894. l.
[39] MNM 5471, 9748, 8154:2.
[40] *Caune V.* 1905. gada revolūcija Alūksnes un Smiltenes novadā. – 76. lpp.
[41] LVVA, 117. f., 1. apr., 1907. l.
[42] Turpat, 4. f., 2. apr., 34 100. l., 5. lp.
[43] Turpat, 954. f., 1. apr., 19. l., 40. lp.
[44] Balss. – 1905. – 18. marts.
[45] *Jansons (Brauns) J.* Baltijas revolūcija. – 1. d. – R., 1921. – 20. lpp.
[46] 1905. gads. – Maskava, 1936. – 62. lpp.
[47] Mūsu Laiki. – 1906. – 28. aug. – Nr. 160.
[48] Latvijas Valsts arhīvs, PA 35 f., 2. apr., 14. l., 34., 35. lp.
[49] LVVA, 6989. f., 2. apr., 282. l., 2. lp.
[50] Balss. – 1906. – 21. sept.
[51] LVVA, 117. f., 1. apr., 1208. l., 16., 17. lp.
[52] Turpat, 1214. l., 3. lp.
[53] Turpat, 4568. f., 1. apr., 1453. l., 3. lp.
[54] Latvija. – 1906. – 2. jūn.
[55] LVVA, 4. f., 2. apr., 34 101. l., 20. lp.
[56] Turpat, 211. f., 1. apr., 36. l., 3. lp.
[57] Latvija. – 1914. – 11., 13., 18., 20., 23., 24. janv.

Pielikums

Dzērienu tirdzniecības vietu apkarošana

1905. gads

Laiks	Vieta	Notikums	Zaudējumi rubļos
3. maijs	Ērgļu 149. monopols	Demonstranti izsludina monopola slēgšanu un alus netirgošanu krogā	
11. jūnijs	Mārcienas 153. monopols	Izlaupīts	701,89
8. jūlijs	Ērgļu 149. monopols	10 vīri maskās izlaupa, aizdedzina	7,72
10. jūlijs	Mārcienas 153. monopols	Sadauzītas pudeles, pārdevējam Ramanam aizliedz tirgot alkoholu	700
15. jūlijs	Mārcienas stacija	Sadedzināts vagons ar degvīna pudelēm	787,60
16. jūlijs	Lazdonas 156. monopols	Aplaupīts	1136,40
17. augusts	Cesvaines 154. monopols	Aplaupīts	533,43
23. augusts	Mārcienas 153. monopols	Dedzināts	1421,30
24. augusts	Ērgļu 149. monopols	Aplaupīts	7,72
29. augusts	Lazdonas 156. monopols	Nodedzināts	1569,40
29. augusts	Barkavas Stalīdzāni	Dedzināta monopoltirgotava	
6. septembris	Lubānas 155. monopols	Aplaupīts	210,31
10. septembris	Ļaudonas 151. monopols	Dedzināts	1834,60
22. septembris	Lubānas 155. monopols	Nodedzināts	870,78
10. oktobris	Mārcienas 153. monopols	Dedzināts	
17. oktobris	Līdēres 152. monopols	30 bruņoti vīri aplaupa, sasit 20 kastes spirta pudeļu, aizdedzina	1230
19. oktobris	Ērgļu 149. monopols	4 bruņoti vīri izņem naudu, sasit plauktos esošās pudeles	
26. oktobris	Dzelzavas 244. monopols	Aizdedzināta puse mājas, kurā ir monopols	2300
6. novembris	Cesvaines 154. monopols	Demolēts, uzbrukuši 40 vīri	
16. novembris	Praulienas spirta dedzinātava	Uzbrukums spirta vedējiem pie mācītājmājas, iznīcināti 8169 stopi 20 mucās	10 207
1. decembris	Veckalsnava	Nodedzināts Stūreskrogs	
2. decembris	Madona	Nodedzināts Leiverkrogs	
18. decembris	Prauliena	Izdemolēta muižas spirta dedzinātava, sadedzinātas 2 spirta mucas	

1906. gads

Laiks	Vieta	Notikums
9. janvāris	Vestienas Kāla krogs	8 bruņoti vīri aizdedzina
27. februāris	Cesvaines Krusta krogs	4 bruņoti vīri nolaupa krodzniekam naudu un vīna pudeles
1. aprīlis	Vestienas Stirnas krogs	2 bruņoti vīri prasa 50 rubļu par tirgošanos bez viņu atļaujas, saņem 37 rubļus
24. aprīlis	Ērgļu monopols	Aplaupīts, sasistas pudeles
9. maijs	Vestienas monopols	6 bruņoti vīri izlaupa, sasit traukus
22. maijs	Lubejas Naglas krogs	4 bruņoti vīri prasa krodziniekam J. Apinim 200 rubļu
28. maijs	Lubejas Naglas krogs	Aplaupīts, aizliegts tirgoties
29. maijs	Bučauskas Muižas krogs	5 bruņoti vīri izlaupa
29. maijs	Dzelzavas Padoma krogs	4–5 bruņoti vīri sasit vīna pudeles, saplēš patentes
29. maijs	Cesvaines Krusta krogs	Izlaupīts
1. jūnijs	Sāvienas Cūkas krogs	Izlaupīts, krodzinieks Millers ar sievu piekauti
11. jūnijs	Lazdonas Smecerkrogs	2 bruņoti vīri krodziniecei A. Pommerei prasa 50 rubļu, noliedz tirgot alkoholu
16. jūnijs	Iršu monopols	Nodedzināts
16. jūnijs	Sāvienas Nusaļa krogs	Uzbrukums, aplaupīts
21. jūnijs	Saikavas Švāna krogs	5 vīri krodziniekam A. Krēsliņam atņem naudu, noliedz tirgoties
28. jūnijs	Bērzaunes monopols	4 bruņoti cilvēki izlaupa kasi, sasit degvīna pudeles
29. jūnijs	Vestienas Stirnas krogs	Izlaupīts, izpostīts
1. jūlijs	Ļaudonas Mūrnieku krogs	Vēstulē prasa krodziniekam V. Zvaigznem pārtraukt darbu
4. jūlijs	Jumurdas Sarkangalvas krogs	Izdauzīts
8. jūlijs	Lubānas Zvidzes krogs	6 bruņoti vīri aplaupa, izdemolē
8. jūlijs	Vestienas Stienūža krogs	Mēģinājums aizdedzināt, krogs beidz tirgoties
8. jūlijs	Ērgļu monopols	15 bruņotu vīru iznes tirgotāja mantas, aizdedzina ēku
8. jūlijs	Ērgļu krogs	Krodziniekam prasīti 200 rubļi, noliegts tirgoties
10. jūlijs	Katrīnas muižas krogs	Izlaupīts, pieteikts netirgoties

Laiks	Vieta	Notikums
12. jūlijs	Ļaudonas Mūrnieku krogs	Uzbrukums, prasīts pārtraukt darbu
12. jūlijs	Patkules Libes krogs	4 bruņoti vīri norauj izkārtni, šauj kroga ārpusē
4. augusts	Jumurdas Sarkangalvas krogs	Bruņoti vīri izlaupa, aizdedzina
5. augusts	Veckalsnavas krogs	Sadauzītas pudeles, atņemta patente, noliegts tirgoties
8. augusts	Kalsnavas Apšu krogs	6 bruņoti vīri izlej mucu alus, noliedz tirgot alkoholu
10. augusts	Meirānu krogs	Aplaupīts
14. augusts	Kalsnavas Driķu krogs	10 vīri izsit logus, sadedzina patenti, noliedz tirgot alu
17. augusts	Viesienas Pupu krogs	10 bruņoti vīri atņem patenti, noliedz tirgot alkoholu
20. augusts	Lazdonas Smeceres krogs	10 bruņoti vīri atprasa naudu, liek sist pudeles, noper kroga apmeklētājus
21. augusts	Kalsnavas Bābu krogs	Izsisti logi, prasīts 400 rubļu, noliegts tirgot alu
23. augusts	Jumurdas Māla krogs	4 vīri norauj patenti, aplaupa
31. augusts	Pat cu es Libes krogs	Uzbrukums, aizdedzināts
6. septembris	Dzelzavas Liedes krogs	Izlaupīts, paņemta patente, aizliegts tirgoties
7. septembris	Liezeres Muižas krogs	Uzbrukums, norauta patente
7. septembris	Mēdzūlas Smiltes krogs	Uzbrukums
7. septembris	Mēdzūlas Kalna krogs	Uzbrukums
7. septembris	Mēd zū as Liedes krogs	Uzbrukums
9. septembris	Lubā nas Zvidzes krogs	Krodziniecei M. Antonai prasīts 200 rubļu, izlieta alus muca, sadedzināta patente

Indulis Zvirgzdiņš

Die Revolution von 1905 und der Kampf gegen das Branntweinmonopol in der Gegend von Madona

Zusammenfassung

In Livland und Kurland hatte sich ein Teil der Privilegien des Adels bis Anfang des 20. Jahrhunderts erhalten. Zu diesen Privilegien gehörte das Recht, Krüge oder Schenken zu halten. Wegen der Einführung des staatlichen Monopols auf den Branntweinhandel verringerte sich zwar um 1900 die Zahl dieser Einrichtungen, doch der Adel erhielt auch weiterhin von ihnen bedeutende Einkünfte. Die Monopole brachten auch Geld in die Staatskasse. Dagegen hatten Gemeindeverwaltungen keinen Einfluss auf diese Einrichtungen und deren Befinden auf ihren Territorien.

Widerstand gegen die kaiserliche Verwaltung Russlands und die örtlichen (vorwiegend deutschen) Gutsbesitzer drückte sich während der Revolution von 1905 auch als Protest gegen die Standorte des Alkoholhandels aus. Zu Protesten ermunterten Proklamationen. In Versammlungen verfassten die Gemeindebewohner Bittschriften und Petitionen mit der Forderung, die Krüge und Monopole zu schließen und statt ihrer Teehäuser und Lesesäle einzurichten. Im Herbst 1905 wurden die Krüge durch Beschluss der örtlichen Bevölkerung vielerorts geschlossen. Die Branntwein-Monopole der Krone wurden demoliert, in Brand gesetzt oder aufgefordert, ihren Handel einzustellen. Überfälle auf die Krüge mit dem Ziel, deren Tätigkeit zu unterbrechen, wurden auch im Jahre 1906 fortgesetzt. Im südlichen Teil des Kreises Cēsis, dem heutigen Bezirk Madona, fanden in anderthalb Jahren etwa 60 Überfälle auf Branntweinmonopole und Krüge statt.

Diese Ereignisse galten weniger dem Kampf gegen den Alkoholismus, sie waren vielmehr der Versuch, die Adelsprivilegien einzuschränken.

Soda ekspedīcijā nodedzinātās mājas Sēlpilī, pie drupām J. Mistra ģimene

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 9894/6885-n

Nodedzinātā Skrīveru pils

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 1-78-n

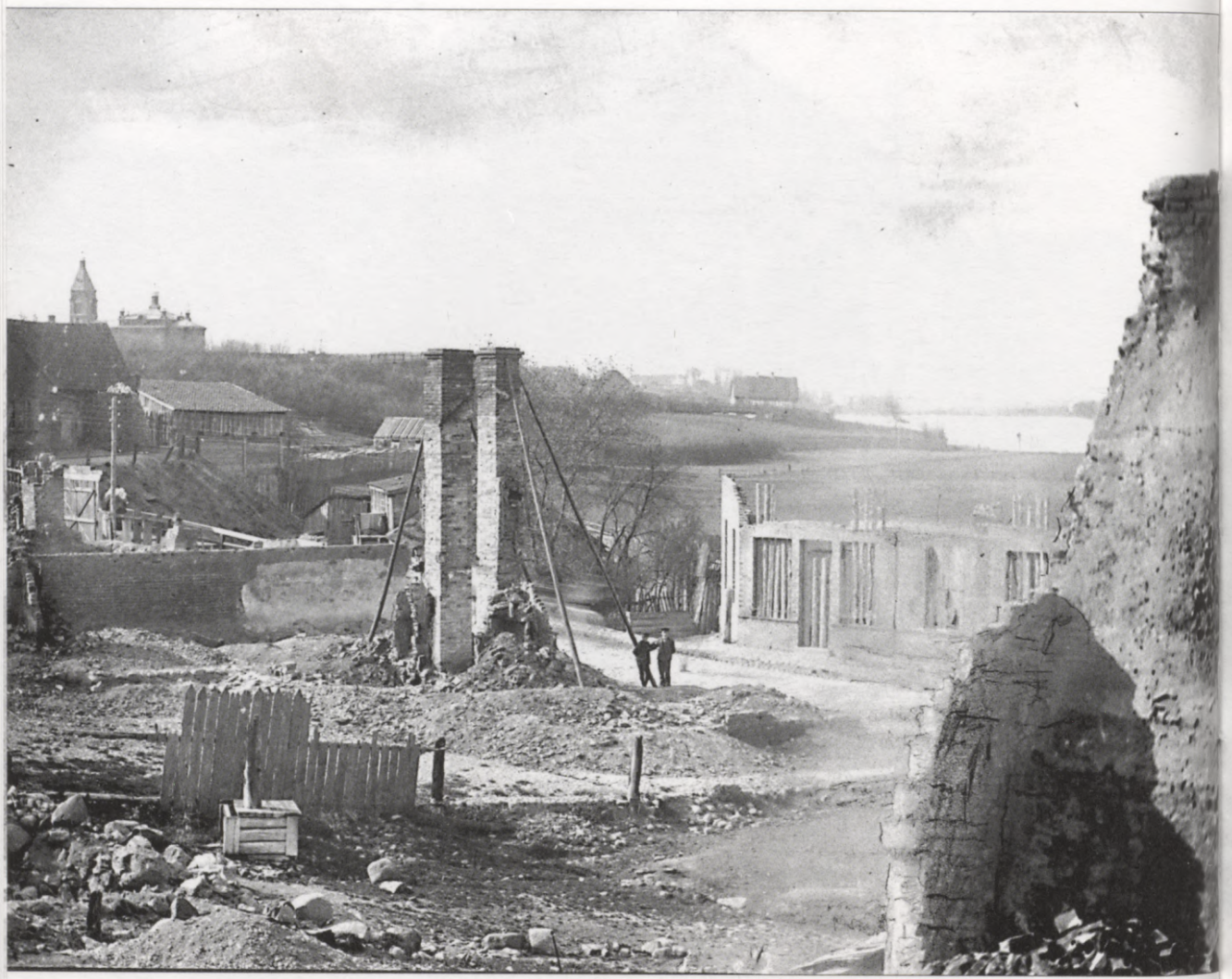

Soda ekspedīcijas sagrauto namu drupas Talsos 1906. gadā

Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, VF 704

Nopostītie Talsi

Революция 1905–1907 гг. в Латвии. – Рига, 1957. – С. 47

Soda ekspedīcija Gostiņos

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 4501-F

Soda ekspedīcijas virsnieku grupa Alūksnē 1905. gada beigās

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 9850/6841-n

Soda ekspedīcijas ienākšana Gulbenē

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 134-F

Līga Lapa

Kaujinieku kustība no pirmsākumiem līdz 1905. gada otrajai pusei

Kaujinieki ir viena no spilgtākajām un pretrunīgākajām parādībām 1905. gada revolūcijā. Pagājušo simt gadu gaitā atbilstoši politiskajai iekārtai, kas pastāvēja konkrētajā vēstures periodā, viņi ir gan aizmirsti, noliegti, poetizēti un glorificēti, gan atkal aizmirsti. Iepazīstoties ar vēstures literatūru, milzīgo atmiņu un publicistikas klāstu, pētnieku visbiežāk pārņem izjūtas par tēmas ārkārtīgo politizāciju. Īpaši tas skar padomju periodu, tā pēdējos gadu desmitus, kad publikācijās dominē zemteksti – kādi mēs gribējām būt vai arī – kādiem mums vajadzēja būt. Tāpēc mūsdienās pētniekiem īpaši saistošs ir darbs arhīvā ar pirmavotiem, kas diemžēl līdz šim tikpat kā nav izmantoti vai arī pētnieka roka tos pēdējo reizi skārusi pirms vairākiem gadu desmitiem. Interesants un materiāliem pārbagāts izpētes objekts ir arī prese.

Kaujinieki Latvijā pārstāvēja dažādas politiskas partijas: eksistēja gan Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (KSDSP), ebreju Bunda, Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP), anarhistu-komunistu, Latviešu sociāldemokrātu savienības jeb tā saukto savienībnieku, eseru organizāciju, sīkāku grupu un pulciņu kaujinieki. Visplašāko informāciju ir izdevies iegūt par LSDSP kaujiniekiem, nedaudz par KSDSP un Bunda cīnītājiem, īpaši par operācijām, ko pēc Federatīvās komitejas uzdevuma veica kopā.

1905. gada revolūcijas priekšvakarā Latvijā sociāldemokrātiskā kustība strauji aktivizējās gan pilsētās, gan laukos. Dibinājās lauku centri, pilsētu fabrikās un darbnīcās veidojās sociāldemokrātiskie pulciņi. 1904. gada jūnijā Rīgā notika LSDSP 1. kongress, kas apvienoja dažādas sociāldemokrātiskās organizācijas un izveidoja vienu no ietekmīgākajiem politiskajiem spēkiem Latvijas vēsturē. Sociāldemokrātiskie pulciņi daudz strādāja, lai izveidotu konkrētu cīņas taktiku: visiem iespējamiem spēkiem cīnīties par kapitālistiskās iekārtas iznīcināšanu. Cariskā Krievijā, kur sabiedriskās, saimnieciskas un politiskas problēmas parasti

risināja ar karaspēka un policijas palīdzību, strādnieku kustības vardarbīgai apspiešanai bija pretstatīta tikpat vardarbīga cīņa pret to.

Revolūcijas priekšvakarā vēl nebija izveidotas konkrētas organizācijas, kuru uzdevums būtu pretoties ar ieročiem rokās, to veica nelegālo partijas pulciņu biedri. Viņu primārais uzdevums bija apsargāt sapulces, mītiņus, streikus un demonstrācijas. Tā, piemēram, 1904. gada 11. aprīlī, kad Jelgavas organizācija rīkoja 1. maija demonstrāciju, paredzot sadursmi ar policiju, bija nolemts lietot tikai tā sauktos aukstos ieročus – rungas, adatas, smiltis un pelnus.[1] Cīņas līdzekļu izvēli reizēm noteica humāni apsvērumi, taču visbiežāk tie bija tīri praktiski – trūka ieroču, to iegādei vajadzēja prāvus finansiālus līdzekļus. Tomēr šajā laikā notika pirmās nopietnās sadursmes ar policiju. Tā 1904. gada 14. martā ebreju kapsētā sociāldemokrāta Kurviča bērēs policija neļāva tām izvērsties par mītiņu. Saniknotie bēru ceremonijas dalībnieki uzbruka policistiem un iedzina tos kādā kapličā. Pūlis izklīda, kad ieradās papildspēki un atklāja uguni. Sadursmē bija ievainoti divi policisti – pristava palīgam A. Aleksandrovam ar akmeni trāpīja pa galvu un kāju, bet gorodovojam K. Valdmanim ar kasteti vairākās vietās pārsita galvu.[2]

1904. gada 11. aprīlī demonstrācijā pie Vecās Ģertrūdes baznīcas Ferdinands Grīniņš ar tā saukto biti – īpaši šim nolūkam gatavotu no stieplēm savītu spieķi ar svina bumbu galā – Rīgas pilsētas Pēterburgas daļas 1. iecirkņa pristavam N. Smorčevskim pārsita galvu. Kādu citu gorodovoju ar ozolkoka spieķi ievainoja Jānis Čoke. Pavisam šajā sadursmē dažāda smaguma ievainojumus guva vēl pieci gorodovoji – I. Šimens, K. Urbāns, L. Reibahs, P. Karalis un I. Strots.[3]

1904. gada 15. augustā, atbalstot badastreiku Rīgas guberņas cietumā, pie Citadeles notika Pārdaugavas strādnieku demonstrācija, kuru izklīdināt ieradās policija. Cīņai ar policijas vienību strādnieki izmantoja ielas labošanai sakrautos bruģakmeņus. Tīlava drāšu fabrikas strādnieks Kārlis Legzdiņš norāva no zirga Rīgas policijmeistara palīgu N. Ļišinu, nodarot viņam smagus miesas bojājumus. Prese vairākkārt rakstīja par nopietnu galvas traumu un ilgstošu ārstēšanos. Pēc iznākšanas no slimnīcas 1904. gada novembrī ārstu slēdziens bija – darbspējas zudums. Rīgas pilsētas dome N. Ļišinam piešķīra pusgada pabalstu 1000 rbļ. apmērā, turpmāk katru gadu izmaksāja 2000 rbļ. lielu pensiju.[4] Sadursmē nāvīgi ievainoja gorodovoju M. Baturinu, vieglus ievainojumus guva gorodovoji F. Serafins un J. Spurge.[5]

LSDSP Rīgas komitejas pārskatā, kas gatavots iesniegšanai LSDSP 2. kongresā 1905. gada jūnijā, minēts, ka pilsētā 1904. gadā nošauti un ievainoti 44 policisti. Savukārt Rīgas policijmeistara (policijas priekšnieks) uzziņā Rīgas Apgabaltiesas prokuroram ir uzskaitīti 1904. gadā Rīgas pilsētā ievainoti un bojā gājuši 22 policisti, no kuriem 13 ir cietuši sadursmēs ar iereibušiem kārtības traucētājiem.[6]

Īpašā ailē ir raksturota sadursme, ievainojuma bīstamības pakāpe un cietušā ģimenes stāvoklis, jo bez apgādnieka palikušiem ģimenes locekļiem vajadzēja sniegt materiālu palīdzību. Tādējādi sadursmēs ar strādniekiem ir cietuši tikai deviņi policisti, un tas izraisa pamatotas šaubas par LSDSP Rīgas komitejas veidotā pārskata objektivitāti. Šķiet, ka minētās ziņas par šādām masu aktivitātēm 1905. gada revolūcijas priekšvakarā ir krietni pārspīlētas.

Aktivizējoties streiku kustībai, biežāki kļuva uzbrukumi fabriku administrācijas pārstāvjiem un cilvēkiem, kuri ar to sadarbojās. Tā 1904. gada 27. novembra vakarā Manteļa mašīnu fabrikas ekspeditoram A. Strautmanim fabrikas tuvumā uzbruka vairāki nepazīstami cilvēki un ar nūjām un svina sitamajiem smagi piekāva. 1904. gada 6. decembrī smagi ievainoja Herminghauza un Formaņa atslēgu fabrikas meistaru P. Hirsdorferu. Īpaši cietsirdīgi nezināmi uzbrucēji bija izrīkojušies ar kādu kokapstrādes darbnīcas meistaru R. Hermansonu. Viņu atrada 1904. gada 24. novembrī Stabu ielā pie 59. nama ar divām brūcēm galvā un krūtīs, aplietu ar slāpekļskābi.[7]

Revolucionāro notikumu attīstības robežšķirtne Latvijā ir 13. janvāra demonstrācijas apšaušana Daugavmalā. Tās dalībnieku visai pretrunīgās liecības vēl gaida apkopojumu un izvērtējumu, tomēr ir skaidrs, ka viņu vidū bija cilvēki ar ieročiem. Šajā laikā faktiski jau katru demonstrāciju vai kādu citu strādnieku pasākumu apsargāja bruņoti cilvēki, kurus arī var saukt par kaujiniekiem. Viņu pamatuzdevums bija aizsargāt pārējos no policijas vardarbības, un tā vairs nevarēja tik brutāli izrēķināties – piekaut, apcietināt u.tml., tādēļ dažādu pasākumu apturēšanas process no policijas puses piespiedu kārtā bija kļuvis tolerantāks. 12. un 13. janvāra ģenerālstreika demonstrāciju vēriens bija tik plašs, ka kārtības uzturēšanā pilsētā iesaistīja arī karaspēku, kam nebija pieredzes šāda veida pasākumu apturēšanā. Pūļa netraucētā virzība vairākas dienas pa visu pilsētu, konfliktu līdzšinējais risinājums par labu demonstrantu pusei, drošības un kopības izjūta un arī vispārējais nogurums dienas otrajā pusē netieši varēja radīt situāciju, ka demonstranti nenovērtēja draudošās briesmas un neticēja iespējai, ka uz viņiem patiešām varētu šaut. Pieļaujams, ka šādā situācijā no pūļa patiešām varēja atskanēt šāvieni, par ko izmeklēšanā liecināja faktiski visi apakšvirsnieku mācību bataljona nopratinātie karavīri. Reāli pierādījumi, ka no demonstrantu puses bijusi bruņota pretestība, ir kritušie un ievainotie, kuru nāves cēloni 1905. gada 16. janvārī izmeklēja īpaša komisija, kurā bez mediķiem un pilsētas administrācijas pārstāvjiem bija pieaicināta arī prese. Komisija atzina, ka no revolvera lodes kritis mācību bataljona kareivis L. Adamčuks un Iekšrīgas 1. policijas iecirkņa pristava palīgs K. Biļevs, no naža dūrieniem gājis bojā krievu krājaizdevu kases valdes priekšsēdētājs V. Ņemcovs.[8] Vēl bija ievainoti astoņi mācību bataljona kareivji.

Ievērību pelna viena no demonstrācijas organizētājiem Jura Gavēņa piezīme: ".. partija, paredzēdama sadursmju varbūtību, jau ģenerālstreika priekšvakarā iekārtoja dažus pārsiešanas punktus, kā arī norīkoja tur dažus ārstus un medicīnas studentus, kas bija partijas līdzjutēji. Viens tāds pārsiešanas punkts bija Zihmaņa grāmatu veikals, otrajā stāvā."[9] Atmiņu turpinājums vēsta, ka šis pārsiešanas punkts patiešām ir darbojies, J. Gavēnis kopā ar Oskaru Liepiņu uz turieni aiznesuši smagi ievainoto Antonu Austriņu. Tomēr jāatzīmē, ka uzticība grāmatu veikala darbiniekiem vai arī īpašniekam nebija ilgstoša, jo 1906. gada 24. augustā LSDSP kaujinieki Mārtiņš Melnbārdis un Antons Armanjevs izdarīja veikala kases ekspropriāciju. Pēc dažām dienām viņus notvēra, un 1906. gada 28. augustā karatiesa tiem piesprieda nāvessodu.[10]

Atgriežoties pie 1905. gada janvāra notikumiem, rodas jautājumi: kāda atbildības pakāpe un funkcijas bija demonstrācijas vadītājiem Juliānam Kažmeram (Popam) un Teodoram Kalniņam (Misteram), vai tik liela strādnieku pūļa rīcību, īpaši ņemot vērā to, ka tajā atrodas apbruņoti cilvēki, ir iespējams prognozēt un vadīt? Ir vairāki piemēri, kad sadursmju iniciatori bija strādnieki. Tā 12. janvārī ap pusdienas laiku, kad Erbes, Leitnera, Feniksa, Džutas, Salamandras u.c. fabriku strādnieki tuvojās Rīgas centram, Tērbatas ielā pie konservu fabrikas Kārlis Čoke un Kristiāns Treimanis uz jātnieku policiju atklāja uguni.[11] Nākamajā dienā Liepājā demonstrācijas laikā, kad Štrupa mašīnbūves rūpnīcas strādnieki, kas pirmie sāka streikot, devās uz citām rūpnīcām, Jānis Lencmanis un Matīss Simuliņš ostā smagi ievainoja žandarmērijas apakšvirsnieku Ruševicu. Ievainotais mēģināja paglābties uz kāda kuģa, bet uz laipas viņu tiešā tēmējumā nošāva.[12]

Kopumā jāsecina, ka partija pieļāva sadursmes, bet neparedzēja elastīgu cīņas taktiku un kompromisus, kas ļautu no tām izvairīties, savukārt valsts vara kārtējo reizi apliecināja tās varas orgānu vardarbību pret saviem iedzīvotājiem un nevēlēšanos politiskos, ekonomiskos un sociālos jautājumus risināt konstruktīvi, bet ar represiju palīdzību. Vardarbība pamazām kļuva par cīņas metodi abām pusēm. Savstarpējā cīņā viszemāk bija vērtēta cilvēka personība un dzīvība. Sociāldemokrātiskās idejas sludināja personības pakļaušanos kolektīva interesēm, bojā gājušos glorificēja un atbildību par upuriem uzvēla carismam.

No otras puses, šajā laikā parādās priekšvēstneši tam apstāklim, ka cilvēka likteni izšķir nevis objektīvs viņa rīcības izvērtējums, bet gan šķiriskā piederība, nenoteiktas baumas, nepamatotas aizdomas u.tml. iemesli. Sociāldemokrātiskajā presē arvien biežāk parādījās ziņas par tā sauktajiem spiegiem. To sarakstus publicēja preses izdevumi "Sociāldemokrāts" un "Cīņa", kā arī hektografēti uzsaukumi. Parastais aicinājums bija piesargāties no spiegiem, kas itin drīz pārauga sauklī "Lai spiegi sargās no mums!". Tā, piemēram, 1904. gada aprīlī "Sociāldemokrāta" 25. numurā ir ievietots spiegu saraksts no Bērzones, Cesvaines un Lazdonas

apkārtnes. Vārdā ir nosauktas astoņas personas – garīdzniecības pārstāvji, pagasta skrīveris un skolotājs. Šajā laikā tāda veida publicitāte varēja izsaukt ne vairāk kā sabiedrības nosodījumu, bet, revolucionārajiem notikumiem attīstoties, tas jau radīja briesmas dzīvībai. Arī minētais Liepājas žandarmērijas apakšvirsnieks Ruševics bija ievietots spiegu sarakstā.[13]

Sākot ar 1905. gada pirmajiem mēnešiem, šajos sarakstos sāk dominēt fabriku administrācijas pārstāvji. Visparastākais un arī visiecienītākais izrēķināšanās veids ar strādniekiem nevēlamiem meistariem un viņu palīgiem bija tā sauktā izķerrošana, kas nozīmēja publisku un morāli pazemojošu izraidīšanu no fabrikas vai kādas citas darbavietas, ko bieži pavadīja fiziska izrēķināšanās. Revolucionārās kustības dalībnieku atmiņās šiem pasākumiem parasti nav pievērsta liela nozīme, iespējams, tos aizēnoja iespaidīgāki notikumi. Raksturīgi ir tas, ka organizētājs un izpildītājs tajos parasti figurēja viss strādnieku kopums, kaut gan īstenībā katru šādu operāciju sociāldemokrātisko pulciņu biedri rūpīgi plānoja, to īstenoja īpaši izraudzīti biedri.

Uzbrukumi fabriku administrācijas pārstāvjiem 1905. gada laikā kļuva aizvien biežāki. Fabrikās un rūpnīcās nereti nometināja kazakus, kurus izmantoja, lai cīnītos pret streikojošiem strādniekiem. Nepietiekami organizējušies un apbruņojušies strādnieki vēl nespēja cīnīties ar karaspēku, bet varēja izrēķināties ar īpaši naidīgi noskaņotiem meistariem, to palīgiem, streiklaužiem vai tiem, kurus turēja aizdomās par spiegošanu. Daudzos gadījumos vispirms sūtīja draudu vēstules ar uzaicinājumu nekavējoties atstāt darbavietu, ja tas nelīdzēja, tam sekoja fiziska izrēķināšanās. Tā 1905. gada 27. janvārī no rīta smagi ievainoja Rīgas tekstilfabrikas strādnieku F. Mihelsonu, 28. janvārī – Krievu-Baltijas vagonu fabrikas atslēdznieku meistaru K. Bāliņu, 16. martā nāvīgi ievainoja tās pašas fabrikas meistaru K. Albinu, 5. aprīlī – Heses fabrikas meistaru Pēteri Pavasaru, 7. augustā – Jelgavas vaskadrānu fabrikas direktoru E. Goci.[14] Šis saraksts visa 1905. gada garumā veidojās visai prāvs, tomēr šoreiz sīkāk pakavēsimies pie dažiem notikumiem 1905. gada pavasarī, kas līdz šim revolucionārās kustības vēsturē ir atspoguļoti nepilnīgi.

1905. gada 23. aprīļa vakarā Pārdaugavā pēc dežūras nāvīgi ievainoja policijas kārtībnieku L. Kravčūnu, viņu trāpīja visi četri raidītie šāvieni, un policists pēc dažām stundām slimnīcā mira. Vēl spēdams runāt, viņš vēstīja, ka uzbrucējus nav redzējis, jo šauts no muguras. Pēc dažām dienām 27. aprīlī ap astoņiem no rīta turpat netālu Mazajā Jelgavas ielā nošāva Eikerta lenšu fabrikas meistaru Vilhelmu Rozeneru. Uzbrucēji bija rīkojušies atklāti – vairākas stundas gaidījuši pie fabrikas vārtiem, neslēpdamies sekojuši upurim un tikpat neslēpdamies viņu aukstasinīgi nošāvuši. Viņu ārējo izskatu visai vienprātīgi nopratināšanā apraksta šīs ielas iedzīvotāji, sīko bodīšu un veikalu kalpotāji, bet maiznīcas māceklis vienu

LSDSP Rīgas komitejas loceklis J. Lācis, kuru 1905. gada septembrī kaujinieki atbrīvoja no Centrālcietuma

Революция 1905–1907 гг. в Латвии. – Рига, 1957. – С. 35

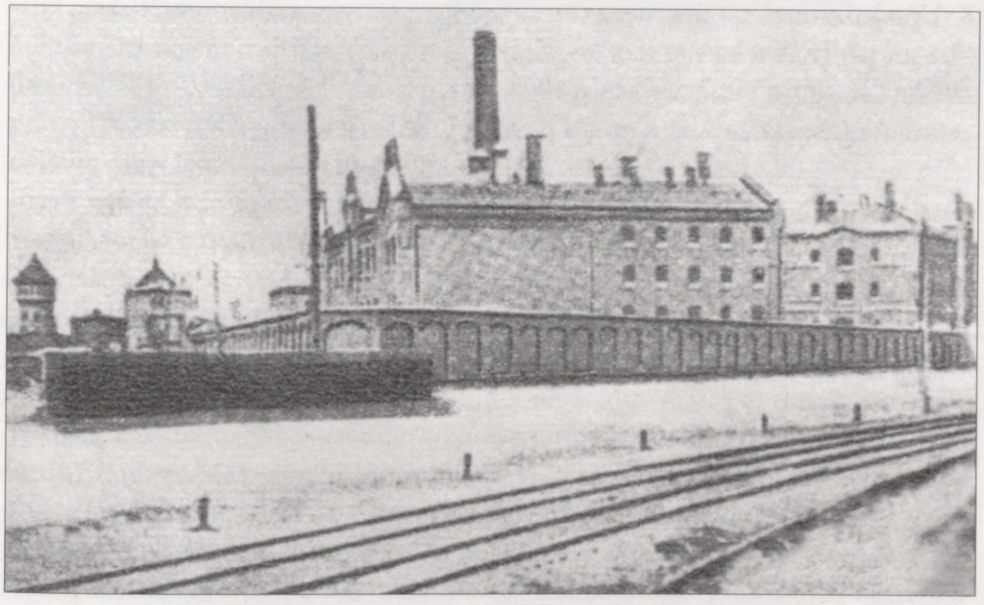

Rīgas Centrālcietums

Революция 1905–1907 гг. в Латвии. – Рига, 1957. – С. 35

uzbrucēju pat pazina, nosauca vārdu, uzvārdu un aptuvenu adresi. Tā policija bez grūtībām atrada pirmo aizdomās turamo, kas izrādījās 17 gadu vecais Voldemārs Pavasars, kurš dzīvoja pie mātes Šampēterī, Zalves ielā 77.[15] Kratīšanā policija atrada ziedojuma listes LSDSP Sarkanajam Krustam, hektografētas proklamācijas, nelegālo partijas laikrakstu "Cīņa" un lielu daudzumu nelegālās literatūras. Pieaicinātie liecinieki viņu pazina kā vienu no uzbrucējiem. Šobrīd grūti izsvērt iemeslus, kas iespaidoja Voldemāra Pavasara atzīšanos, – jaunība, pieredzes

trūkums, neapgāžami pierādījumi, zvēriskas nopratināšanas metodes, taču jau apcietināšanas dienā policija ieguva ziņas par uzbrukuma gaitu un visiem dalībniekiem. Tie bija Pārdaugavas sociāldemokrātiskā pulciņa "Brīvdomātāji" biedri Emīls Grandovskis, Indriķis Grandovskis, Kārlis Upeskalns, Arnolds Melngalvis, Indriķis Asars un Atis (Oto) Zvērs. Tikpat īsā laikā viņus arestēja, izņemot A. Zvēru, kuru tā arī neizdevās atrast. Tā kā starp abiem minētajiem notikumiem bija maza laika un vietas atstarpe, policija ātri vien atklāja abu notikumu saistību. Brāļu Grandovsku un A. Melngalvja nopratināšanas protokoli īpaši neatšķiras, tajos minētie fakti ir gandrīz tie paši, kas V. Pavasara protokolos.

Gan prāvas iztiesāšanas materiālos presē, gan "Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatā" par provokatoru un nodevēju ir dēvēts K. Upeskalns. Tomēr izmeklēšana un nopratināšanas protokoli rāda pavisam citu ainu. Par abām operācijām pilnībā ir pastāstījis V. Pavasars, pārējie pievienoja tikai atsevišķas detaļas. K. Upeskalns neslēpjoties stāsta par savu iesaistīšanos sociāldemokrātiskajā kustībā un pārliecību, ka šīm idejām pieder nākotne. Šo pārliecību gandrīz pilnībā iznīcina kustības radikalizēšanās 1905. gada pavasarī. K. Upeskalns nav morāli gatavs nogalināt cilvēkus, kaut arī tie nēsātu šķiras ienaidnieku formastērpu un būtu apzīmogoti ar vārdu "spiegs". Tomēr tieši viņam kā nopietnākajam pulciņa pārstāvim bija izsniegti ieroči un izvirzīts uzdevums – organizēt spiega Brenceva nogalināšanu. K. Upeskalna tīšas vilcināšanās dēļ tas netika veikts, tomēr, kad 23. aprīļa vakarā viņš no citiem grupas dalībniekiem šķirās, lai dotos mājās, pārējie nosprieda, ka tomēr vajadzētu kādu nogalināt. Pēc dažām minūtēm viņu redzeslokā parādījās policijas kārtībnieks L. Kravčūns, kas arī izšķira viņa likteni. Nākamās dienas pagāja, atkal mēģinot notvert Brencevu, bet, kad tas neizdevās, no pulciņa priekšstāvja nāca jauna pavēle – nogalināt meistaru V. Rozeneru, ko ierosinājusi fabrikas strādnieku padome, par to maksājot 15 rubļu.[16] Tobrīd K. Upeskalns saprata, ka viņa vilcināšanās biedru acīs ir kļuvusi aizdomīga, un, neredzēdams citu izeju, devās uz policijas iecirkni un visu izstāstīja pristavam, tomēr, lai cik paradoksāli tas arī izklausītos, viņu atraidīja. 27. aprīļa rītā, piedalīdamies operācijā, viņš aizvien cerēja, ka policija iejauksies, bet nekas tamlīdzīgs nenotika. Tāpēc pēc apcietināšanas K. Upeskalns, tāpat kā pārējie, stāsta visu, ko zina, tomēr liecības ir vairāk cauraustas ar morāliem pārdzīvojumiem.

Atšķirīgi ir I. Asara nopratināšanas protokoli – viņš vienīgais nav stāstījis neko konkrētu, ne īsti apstiprinājis, ne arī noliedzis notikušo. Kad fakti izmeklēšanas gaitā kļuva pārāk neapgāžami, viņš apgalvoja, ka ir nejauši iemaisīts noziegumā.

Policijai jau no paša izmeklēšanas sākuma kļuva zināms, ka nodarījumā ir iesaistīta arī I. Asara dzīvesbiedre Lavīze. Tomēr viņu neapcietināja līdz brīdim, kad, apkopojot visus pierādījumus un liecības, kļuva skaidrs, ka Lavīze Asare ir

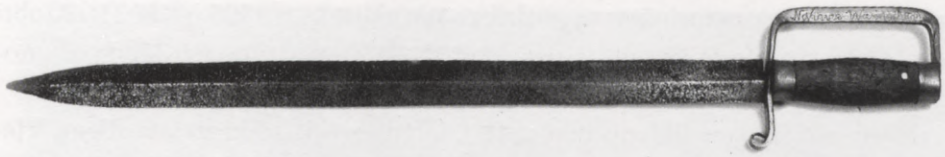

Zobens ar uzrakstu uz roku aizsega "Nāvi varmākām!"

Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, VII 827

Kaujas vāle, ko gatavojuši Līgatnes papīrfabrikas strādnieki

Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, VL 1409

zinājusi, ka tiek gatavota V. Rozenera nošaušana, un tieši viņa pēc tam ir tikusies ar kaujiniekiem, paņēmusi no viņiem ieročus un tos noslēpusi. L. Asares apcietināšanu, kas bija pēdējā, meita Austra aprakstīja šādi: "Naktī uz 2. maiju arestēja arī manu māti ar mazo 5 mēnešus veco brālīti Auseklīti uz rokas. Bez tam viņa bija grūtniecības stāvoklī. Kad māti kazaku un gorodovoju apsardzībā dzina projām, mēs, bez vecākiem palikušie četri bērni – Austra, Milda, Jūsmiņš un Tālivaldis –, raudājām skaļā balsī un, pieķērušies mātei pie drēbēm, gājām līdzi. Jelgavas priekšpilsētas iecirkņa pristavs un okolodočņiki dzina mūs atpakaļ uz mājām."[17] L. Asare nopratināšanā savu vainu pilnībā atzina.[18]

1906. gada 13. un 14. martā karatiesa izskatīja lietu pret E. Grandovski, I. Grandovski, K. Upeskalnu un I. Asaru par gorodovoja L. Kravčuna nāvīgu ievainošanu 1905. gada 23. aprīlī; pret K. Upeskalnu, I. Asaru, L. Asari, V. Pavasaru un A. Melngalvi par Eikerta fabrikas meistera V. Rozenera nogalināšanu; pret visiem apsūdzētajiem par piederību sociāldemokrātu kaujas organizācijai. Tiesa uzklausīja gandrīz divus desmitus liecinieku un 14. martā vēlu vakarā pasludināja spriedumu, ko vēlāk apstiprināja Baltijas ģenerālgubernators. Visiem, izņemot L. Asari, piesprieda 15 gadu katorgā, L. Asarei – sešus gadus katorgā.[19] Kā komentēja laikraksti, tas nebija bargs sods, jo nozieguma izdarīšanas brīdī

valstī pastāvēja pastiprinātas apsardzības stāvoklis, kam 1905. gada 21. oktobrī sekoja cara manifests, kas amnestēja daudzus politieslodzītos. Par tādu pašu nodarījumu karastāvokļa apstākļos likumdošana paredzēja nāvessodu.

Notiesāto tālākais liktenis bija šāds. I. Grandovskis sodu izcieta Rīgas, Vladimiras un Aleksandrovskas katorgas cietumos, kur 1908. gadā 26 gadu vecumā izdarīja pašnāvību. E. Grandovski pārsūtīja kopā ar brāli, un 1908. gadā 31 gada vecumā Aleksandrovskas katorgas cietumā viņš mira ar tuberkulozi. A. Melngalvis mira Vladimiras katorgas cietumā 1909. gadā 23 gadu vecumā, saaukstējies karcerī, V. Pavasars, izcietis katorgu, noslīka Angarā 1916. gadā 29 gadu vecumā.[20] I. Asars sodu izcieta Rīgas Centrālcietumā un, iespējams, bērnu dēļ netika pārsūtīts uz Iekškrievijas cietumiem, kur režīms bija krietni bargāks. "Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatā" J. Kažmers (Pops) raksta: "Bijām kādu laiku kopā vienā kamerā. Tad jau Asars bija ar sirdi stipri slims. Neskatoties uz vājo veselību, Asars arī katorgā bija tāds pats kā agrāk – noteikts sociāldemokrāts, asi uzstājās pret tā laika apžēlošanas lūgumu iesniedzējiem jeb "sālsmaizniekiem", kā mēs viņus toreiz saucām."[21] Izmeklēšanas lietā gan ir saglabājies I. Asara savā un sievas vārdā rakstīts apžēlošanas lūgums "žandarmērijas palkavnieka kungam", kurā viņš visai juceklīgi mēģina apgalvot, ka abi ir pilnīgi nevainīgi, lietā iemaisīti, paši to nezinot.[22] Viņš mira 1914. gada janvārī 50 gadu vecumā ar sirdskaiti, ar ko ilgstoši bija slimojis. Arī L. Asare sodu izcieta tikai Rīgā. "Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatā" ir uzsvērts, ka viņa cietumā piespiesta strādāt, kaut gan ieslodzīto attieksme pret darbu bija dažāda. Lielākā daļa priecājās par šādu iespēju, tā ātrāk pagāja laiks, bez tam par darbu arī maksāja. Pēc soda izciešanas L. Asari izsūtīja nevis uz Sibīriju kā visus pārējos, bet uz Tukumu, vēlāk uz Cēsīm.[23]

Tātad bezjēdzīgi izdzēstas divu cilvēku dzīvības dēļ kopumā bojā gāja pieci cilvēki, kuriem vēl var pieskaitīt cietumā dzimušo un arī mirušo L. Asares dēliņu. Bada un trūkuma pilnai bērnībai bija nolemti pārējie pieci Asaru bērni, no kuriem viens atradās kopā ar māti cietumā. Grūti ir mūsdienās pieņemt padomju laika historiogrāfijas izveidoto varonības un slavas oreolu attiecībā uz šiem cilvēkiem. Drīzāk būtu nepieciešams paplašināt pētniecības loku, apzinot vardarbībā iesaistīto cilvēku personisko motivāciju un tās psiholoģiskās saknes.

Nākamais solis kaujinieku kustības attīstībā bija īpašu vienību izveidošanās, kas notika 1905. gada pavasarī un vasaras sākumā. Tajās apvienojās gan sociāldemokrātisko pulciņu pārstāvji, gan bieži arī strādnieki, kuru idejiskā ievirze bija visai neskaidra, toties saistīja piedzīvojumu kāre un avantūrisks raksturs. Tā no vienas puses pastiprinājās konspirācija, jo informācija par atsevišķām operācijām vairs nebija apspriežama visu pulciņu biedru vidū. Toties avantūrisms, neapdomība operāciju izstrādē un veikšanā bieži radīja neveiksmes. Šajā laikā kaujinieku

Politieslodzīto grupa Rīgas guberņas cietuma pagalmā. Otrais no kreisās Indriķis Grandovskis, ceturtais no kreisās Indriķis Asars, piektais no kreisās Emīls Grandovskis

Latvijas Nacionālā bibliotēka, RXA 69, 29, 2. lp.

pulciņi izveidojās gandrīz katrā rūpnīcā, kur darbojās partijas organizācija. Tā, piemēram, revolucionārās kustības dalībnieks K. Rasmanis atmiņās par Tīlava rūpnīcas kaujiniekiem raksta: "Kaujinieku vienību Tīlava fabrikā izveidojām jau 1905. gada pirmajā pusē. Kurš spēja samaksāt 42 rubļus, varēja iegādāties ieročus personīgi un glabāt tos pie sevis, protams, ar noteikumu, ka piedalīsies visos kaujinieku pasākumos. Pārējiem izsniedza ieročus pirms katra pasākuma un vēlāk atkal savāca. Es samaksāju vajadzīgo summu un jūlijā vai augustā saņēmu mauzeri. Nelielās grupiņās, visbiežāk pa trim, gājām gar Bolderājas dzelzceļa līniju uz mežu vingrināties šaušanā."[24]

Izveidojoties atsevišķām kaujinieku vienībām, aktivizējās to darbība kopumā. 1905. gada aprīļa beigās Rīgā nogranda pirmais bumbas sprādziens. Laikraksts "Baltijas Vēstnesis" vēsta, ka 22. aprīļa vakarā ap 9 Tilta ielā pie 3. nama no ļaužu drūzmas mesta čuguna bumba uz garām jājošo 18. Donas kazaku pulka vienību. Bumba bijusi 3 mārciņas smaga un 2 collas diametrā, bet nevienam nav trāpījusi.[25] Līdz šim nav izdevies atrast lietas izmeklēšanas materiālus, domājams, ka tā visticamāk pierādījumu trūkuma dēļ bijusi izbeigta, īpaši tādēļ, ka uzbrukumi atkārtojās un ar sekmīgiem rezultātiem.

1905. gada 1. maijā Rīgas centrā, Vērmaņdārzā, notika koncerts. Kā parasti, ļaužu pulcēšanās vietas apmeklēja policijas un kazaku patruļas. To izturēšanās nebija visai draudzīga, jo laikraksts "Baltijas Vēstnesis" atzīmē, ka daļa publikas bijusi spiesta glābties, iebēgot parka restorānā, pa ceļam apgāžot galdus un saminot apstādījumus. Ap 11 vakarā kārtējo patruļu, ko vadīja policijas uzraugs Kaulēvičs un četri 18. Donas kazaku pulka kazaki, tai nogriežoties no Aleksandra ielas pa Tērbatas ielu, pie Vērmaņdārza vārtiem pretī Apgabaltiesas ēkai sagaidīja ar bumbu. To meta Tīlava drāšu fabrikas strādnieks K. Legzdiņš, kaujinieku pulciņa vadītājs Pārdaugavā.[26] Policijas ziņojumā norādīts, ka bumba atsitusies pret Kaulēviča labo kāju, zaudējusi trieciena spēku un lēni noripojusi uz bruģa, tad sprāgusi. Tā rezultātā cieta divi zirgi un šķemba viegli skāra policista kāju. Kad izklīdis biezais dūmu mākonis, sviedējs vairs nav bijis redzams, bet apkārtējie cilvēki skaļi klieguši "urrā!" un aplaudējuši, tā paužot savas simpātijas.[27]

Stāstot par šo notikumu, vairākās atmiņās, arī tālaika revolucionārajā presē ir vērojami pārspīlējumi gan faktoloģiskā ziņā, gan vērtējumos. Īstenībā nācās nošaut divus ievainotos zirgus, Kaulēvičs drīz izveseļojās, bet cilvēkus vēl ilgi biedēja milzīgā asins peļķe pie dārza vārtiem. Tomēr šī notikuma rūpīgā izmeklēšana rāda to, ka policijas attieksme pret šāda veida revolucionāro notikumu pavērsieniem ir kļuvusi nopietnāka.

Nākamais bumbas atentāts notika jau nākamajā dienā, 2. maijā, ap desmitiem vakarā Grīziņkalnā, Pērnavas un Lauku ielas stūrī, netālu no Apollo teātra. Uzbrukums izdarīts brīdī, kad iecirkņa uzraugs Parfjonovs piegājis pie policijas kārtībniekiem Urtāna un Ostrovska. Sprādziena rezultātā Parfjonovu un Urtānu smagi ievainoja, un viņi slimnīcā nomira, vieglāk ievainotais Ostrovskis dzinās uzbrucējiem pakaļ, bet viņu tiešā tēmējumā ar četrām lodēm nogalināja.[28] Bumbas šķembas rūpīgi savāca un nodeva ekspertīzei Daugavgrīvas cietokšņa sapieru bataljonā. Tās slēdziens 1905. gada 7. maijā bija šāds: bumba izgatavota no parasta čuguna, to var viegli paveikt Rīgā, jo te ir daudz čuguna lietuvju. Tā pildīta ar parastu dūmu pulveri, jo sprāgstot sadalījusies lielos gabalos. Sprāgstvielas pildījums bijis visparastākais – dzīvsudrabs, Bertolē sāls, kas sajaukta ar sēru un ogli. Kaut gan bumbas sastāvs maksā ne vairāk par rubli, tomēr tās izgatavošanā nepieciešamas vismaz tehniskas zināšanas un praktiska pieredze. Grūti pieļaut, ka to būtu izdarījuši vienkārši strādnieki darbnīcās. Bumbu vajadzēja pārvietot uzmanīgi un piesardzīgi, to nedrīkstēja kratīt. Tās galveno iedarbību veidojušas sprāgstot sadalījušās šķembas.[29]

Par šo notikumu policija iztaujāja apkārtnes iedzīvotājus un aculieciniekus, bet sākotnēji rezultātu nebija. Tomēr pēc nedēļas situācija mainījās sakarā ar liecību, ko sniedza veikala īpašnieks Arturs Vimba no Lauku ielas 8. nama. Izmeklēšanas materiāli liecina, ka policijā viņš ir ieradies jau 8. maijā, bet pirmā

Grīziņkalns 20. gadsimta sākumā

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 307/113

liecība pierakstīta 1905. gada 15. maijā. Neapmierināts ar to, ka nav bijis liecinieks notikumiem, kas risinājušies turpat pie viņa veikala, jo sieva nav ļāvusi iziet ārā, bīdamās no šaušanas un sprādziena, viņš par to sūdzējies apakšīrniekam Jānim Meņģelim, kurš savukārt stāstījis, ka viņa kaimiņš Fridrihs Timma ir lielījies, ka šo notikumu vaininieks ir tā varonīgais brālis Pēteris Ludvigs Timma.[30] Tajā pašā dienā nopratināja 16 gadu veco F. Timmu, kurš atzinās, ka gribējis tikai palielīties, bet neko nezina par brāļa piedalīšanos šajā notikumā, toties brālim ir draugi, kuri ir partijas biedri, bruņoti, un bieži mežā trenējas mērķī šaušanā, viens no viņiem ir Oskars Liepiņš.

Septiņpadsmit gadu veco F. Timmas brāli P. Timmu arestēja 12. maijā, bet pirmās liecības ir datētas ar 16. maiju. Viņš strādāja Feniksa fabrikā formu izgatavošanas cehā, un policija ieguva plašu informāciju par bumbas čaulas formu izgatavošanu un bumbu atliešanu fabrikā, kā arī cilvēkiem, kas piedalījās šajā procesā. Gandrīz vienlaikus, tikai ar dažu dienu starpību apcietināja O. Liepiņu, Juri Plēsumu, Intu Volfmani, Jūliju Šleseru, Jāni Lāci un vēl citus, pavisam 27 cilvēkus. Lasot protokolus, ir skaidrs, ka policija ar savām nopratināšanas metodēm kaujiniekus ir salauzusi (lietā nav J. Šlesera un J. Lāča protokolu), kā arī tas, ka par konspirāciju bumbu gatavošanā neviens īpaši nebija rūpējies. Zinot policijas metodes, to var saprast. Ne velti, kad slepenpolicijā 1906. gada janvārī

pabija viens no kaujinieku vadītājiem J. Luters (Bobis), viņš pēc tam nelegālajā presē publicēja ieteikumus, kā izturēties nopratināšanas laikā, no kuriem būtiskākie bija – zvēriskā nopratināšana spēj salauzt katru, galvenais ir nenokļūt dzīvam policijas rokās. Tomēr, lasot nopratināšanas rezultātus, ar dalītām jūtām varam raudzīties uz O. Liepiņa vēstuli no Centrālcietuma, kuras fotogrāfija ievietota "Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatas" lappusēs: "Es dabūju dzirdēt, kad Jūs domājot, kad es esot kādus biedrus nodevis, bet es labāk būtu galvu cilpā bāzis nekā paliktu par nodevēju."[31] Jāatzīst gan arī tas, ka vairākas uzbrukuma detaļas policijai tā arī neizdevās uzzināt, kā, piemēram, to, ka bēgot bezizejā kaujinieki ieskrēja Tiesnieku dzīvoklī, no kurienes tika izvesti pa lūku uz kaimiņu mājas jumta, pa kuru viņiem izdevās sekmīgi nokļūt citā ielā un aizbēgt.[32] Pratināšanā nekas netika pastāstīts par kaujinieku Frici Augustu Einholcu, kurš arī piedalījās uzbrukumā policistiem 2. maijā, kaut gan pats bumbu nemeta un ieroci nelietoja.

1905. gada 18. maijā policija apcietināja bumbu izgatavošanas organizētāju – būvuzņēmēja Ķergalvja galdnieku darbnīcas strādnieku J. Lāci, kuru daudzi pazina kā Krīgeru. Pēc J. Plēsuma ziņām J. Lācis bija nozīmīgs partijas darbinieks – rajona reprezentants, viņš bija vienīgais, kurš apcietinot izrādīja bruņotu pretošanos un ar revolveri ievainoja gorodovoju Grižankovski.[33] Izdarot kratīšanu viņa dzīvoklī Matīsa ielā 52–78, policija ieguva tādu daudzumu nelegālās literatūras un konspiratīvo materiālu, ka šo iekrišanu var salīdzināt tikai ar tā saucamās 36 prāvas vai kara organizācijas vadītāja Tumana Atabekova dzīvoklī Bolderājā atrastajiem materiāliem, kur bija norādīti kara organizācijas locekļu uzvārdi un adreses. J. Lāča dzīvoklī dažādā daudzumā atradās 21 nosaukuma proklamācijas, izdotas laika posmā no 1904. gada vidus. Interesantākā no tām ir hektografēts uzsaukums 209 eksemplāros ar nosaukumu "Visiem Feniksa strādniekiem!". Tajā ir uzsvērts, ka O. Liepiņš apcietināts tādēļ, ka bijis fabrikas strādnieku padomē, bumbu lieta ir safabricēta, tā ir radīta, lai izrēķinātos ar fabrikas administrācijai netīkamiem cilvēkiem, pārējie strādnieki ir apcietināti, jo bijuši aktīvi streikotāji. Feniksa fabrikas strādniekiem ir pārmesta neaktivitāte cīņā pret spiegiem un publicēts 15 spiegu saraksts. Uzsaukums noslēdzas ar aicinājumu streikot, lai atbrīvotu O. Liepiņu.[34] Lasot šo uzsaukumu, īpaši pārsteidz apzinātā dezinformācija, kas rada piesardzību turpmākajā darbā ar šāda veida vēstures avotiem.

Policijas fiksētajā atradumu sarakstā ir arī tādi izdevumi kā 1905. gada 16. janvārī (nr. 2) un 1905. gada februārī (nr. 10) izdotais "Revolūcijas biļetens"; partijas grupu "Kadiķis" un "Strautiņš I" atbildes uz anketu jautājumiem; LSDSP Rīgas komitejas kases pārskati par 1904. gada novembri, 1905. gada janvāri, martu, aprīli; Sarkanā Krusta kases pārskati par 1904. gada novembri, 1905. gada janvāri,

februāri un aprīli.[35] Starp pārējiem materiāliem vērtīgas ir piezīmes, kas rāda, kuriem kaujiniekiem un kādā daudzumā ir izsniegtas patronas un ieroči, cik kaujinieku par to ir maksājuši. Tā redzam, ka Mežgailis (Pēteris Lapsa) saņēmis 150 un 190, Zvejnieks (Ansis Buševics) – 32 un 600 brauniņa patronas, Grāfs (Rūdolfs Endrups) – 225 dažādas patronas.[36]

Iepazīstoties ar šiem materiāliem, nākas atkal atcerēties LSDSP Rīgas komitejas pārskatu LSDSP 2. kongresam: "Pēc ģenerālstreika un visiem atsevišķiem streikiem masas pašdarbība attīstījusies visplašākā mērā, nerunājot par lielākām pašas masas sapulcēm, viņa aiziet pat tik tālu, ka pati masa uz savu roku lej bumbas. Bumbu arestos Feniksā iemaisīti galvenā kārtā neorganizēti biedri. Masas plaša darbība noskārstama no daudzām sadursmēm ar policiju un kazakiem."[37] Īstenībā bumbu izgatavošanā Feniksa fabrikā piedalījās galvenokārt partijas biedri LSDSP Rīgas komitejas locekļa J. Lāča vadībā. Viņa dzīvoklī atrastie materiāli liecina, ka Rīgas komiteja vistiešākajā mērā piedalījās un organizēja kaujinieku operācijas.

Bumbu atentātu un Feniksa fabrikas bumbu izgatavošanas prāvu iztiesāja 1907. gada 12.–13. novembrī. O. Liepiņam par bumbas mešanu 2. maijā Grīziņkalnā un ievainotā policista nogalināšanu piesprieda 15 gadu katorgā, J. Plēsumam arī 15 gadu, I. Volfmanim 10 gadu un P. Timmam 6 gadus un 8 mēnešus. Pārējos apsūdzētos, kopskaitā 21, tiesa attaisnoja, kas 1905. gada revolūcijas prāvu tiesu praksē ir visai rets gadījums.[38]

Feniksa fabrikas bumbu izgatavošana ir cieši saistīta ar nu jau leģendāru 1905. gada kaujinieku operāciju – uzbrukumu Rīgas Centrālcietumam naktī no 6. uz 7. septembri, lai atbrīvotu bumbu izgatavošanā iesaistītos revolucionārus. Iniciators uzbrukumam bija kaujinieks F. Einholcs, kurš vienīgais bija palicis brīvībā no tiem, kuri tieši piedalījās uzbrukumā policistiem 2. maijā.[39] Kaujinieks Kristaps Salniņš (Griška) atmiņās īpaši uzsvēris F. Einholca un viņa sievas Lidijas lielo lomu ieslodzīto atbrīvošanā, jo tieši viņi no pazīstamiem cietumsargiem vai arī atslēdzniekiem, kas piedalījās cietuma izbūvē, bija sagādājuši atslēgu nospiedumus no cietuma vārtiem un kamerām. Uzbrukums notika pēc stingri izstrādāta plāna, to vadīja Federatīvās komitejas kaujas grupas vadītājs Jānis Žākle (Mērnieks), plāna izveidošanā piedalījās Vilma Hekerte-Štamberga un Jēkabs Treimanis (Jēpītis).[40]

Vēstures literatūrā un atmiņās ir minēts ļoti dažāds operācijas dalībnieku skaits, aptuveni no 20 līdz 60 cilvēkiem. Pašlaik ir izdevies iegūt ziņas par aptuveni 30 šī uzbrukuma dalībniekiem, bet ir skaidrs, ka to ir bijis vairāk. Tā, piemēram, no Etnas fabrikas piedalījās kaujinieku grupa, kuras skaitliskais sastāvs nav zināms.[41] Nav arī precīzas informācijas par ebreju tautības kaujiniekiem, kas Bunda uzdevumā piedalījās šajā operācijā.

Uzbrukuma dalībnieks Eduards Medne atmiņās raksta, ka plāns bijis samērā vienkāršs – kaujinieki bija sadalīti četrās grupās, katrai bijis savs uzdevums. Vislielākā grupa Pētera Snipes vadībā novietojas pie koka sētas pretī administratīvā korpusa vārtiem. Tās uzdevums bija neizlaist pa vārtiem dragūnus un sardzi. Otrās grupas vadītājs un skaitliskais sastāvs nav zināms, tā ieņēma pozīcijas abpus ceļa, kas veda uz cietumu, un nepielaida palīgā karaspēka daļas no pilsētas. Trešā grupa piecu cilvēku sastāvā Arāja vadībā pārgrieza sakaru vadus un izolēja cietumu no pilsētas un Izborskas pulka kazarmām. Ceturto grupu vadīja J. Žākle, tajā bija pieci cilvēki, no kuriem viens – atmiņu autors E. Medne. Viņi sekmīgi iekļuva vieninieku korpusā, atvēra divu kameru durvis – vienas atslēdza, otras atlauza, atbrīvoja J. Lāci un J. Šleseru.[42] O. Liepiņš liecināja, ka bijis nodomāts atbrīvot arī viņu, bet, tieši viņa kameru atslēdzot, nolūzusi izgatavotā atslēga. Biedri mēģinājuši durvīs izcirst lodziņu, pa kuru izlīst, bet tas nav izdevies.[43] Pēc tam E. Medne ar atbrīvoto J. Lāci paslēpās kādā dzīvoklī (iespējams, Tiesnieka) netālu no cietuma. J. Lāci sākumā nogādāja pie F. Einholca, un Tiesnieku dzīvoklī viņš ieradās, jau pārģērbies un pielīmējis bārdu.[44]

Uzbrukumā bija nošauti cietuma uzraugi Pāvils Karmass, Ignatijs Rasmiņš, ievainots Aleksandrs Ulašovičs, Ivans Paraviks un Semjons Barans.[45] Lielākajā daļā vēstures literatūras ir uzsvērts, ka kaujinieku vidū zaudējumu nebija. To var attiecināt gan tikai uz pašu operācijas gaitu cietuma teritorijā. 6. septembra vēlā vakarā policija Matīsa kapu teritorijā apcietināja aizdomīgu cilvēku, kas izrādījās 18 gadu vecais Rosons Krēmers – Bunda kaujas organizācijas biedrs. Pēc vairākām stundām policijas kārtībnieki Andrejs Bujevičs un Augusts Zenkēvičs, kuri dežurēja postenī Jaroslavas un Tulas ielas stūrī, izdzirdēja šāvienus no cietuma puses. Abi devās cietuma virzienā, uz Jaroslavas ielas sastopot piecus vai sešus bēgošus apbruņotus cilvēkus. Viens no viņiem ielēcis fūrmaņa ratos un devies prom, A. Bujevičs citā fūrmanī dzinies pakaļ. Izraisījusies apšaude, kurā policistu pie 34. nama nošāva. To redzēdams, fūrmanis ar atslēgu uzbrucis šāvējam, padzinis to no ratiem un kopā ar kādu naktssargu 14. nama vārtos viņu sagūstījis un nodevis policijai.[46] Apcietinātais izrādījās kaujinieks P. Snipe, kurš vadīja pirmo uzbrukuma grupu. Izmeklēšana ilga vairākus gadus, tās rezultātā atklāja vairākas kaujinieku ieroču noliktavas Romanova ielā 110 un Sadovņikova ielā 4, policija ieguva pierādījumus, ka operācijā piedalījušies kaujinieki Ansis Krieviņš, Mārtiņš Friczāls, Kristofors Salniņš, Jānis Dakters un Izraels Grubovs, kuri bija paguvuši aizbēgt. Karatiesā Rīgā 1909. gada 11.–12. augustā tiesāja sešus apsūdzētos: Pēterim Snipem piesprieda 15 gadu katorgā, Kārlim Grīnšteinam un Josifam Pekleram – divus gadus cietoksnī, Rosonam Krēmeram – deviņus gadus cietoksnī, Celelu Markusu un Jāni Kīnu attaisnoja.[47]

Vidzemes guberņas Žandarmērijas pārvaldes priekšnieks ģenerālmajors J. Volkovs

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 307-I/5

Policijas pārvaldes ēka Rīgā 1906. gadā, tagad – Rīgas pilsētas Galvenā policijas pārvalde Aspāzijas bulvārī 7

Революция 1905–1907 гг. в Латвии. – Рига, 1957. – С. 59.

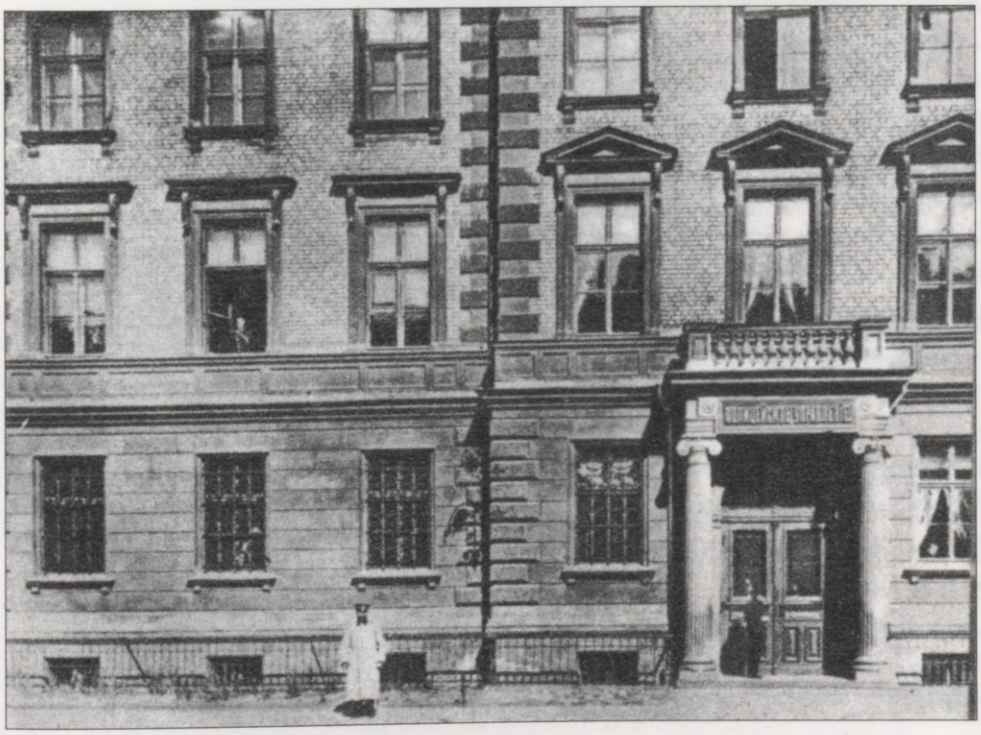

Rīgas Apgabaltiesas prokurors S. Hristianovičs

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 307-I/4

1905. gada vidū kaujinieku darbība kļuva intensīvāka, bija izveidojušās cīņas formas: nesaudzīgs un cietsirdīgs karš pret policistiem un žandarmiem, vardarbīgas izpausmes pret fabriku administrācijas pārstāvjiem, streiklaužiem, garīdzniecības un muižniecības pārstāvjiem, valsts monopolpārdotavu ekspropriācijas, uzbrukumi dažādām iestādēm un uzņēmumiem naudas iegūšanas nolūkā, ieroču konfiskācija, 1905. gada beigās un 1906. gadā – arī vardarbība pret mantīgās šķiras pārstāvjiem. Šo notikumu sekas sabiedrība izjuta visai drīz: strauji pasliktinājās kriminogēnā situācija Kurzemes un Vidzemes guberņā, īpaši Rīgā. 1905. gada rudenī kriminālo hroniku slejas presē kļuva garākas, aizvien vairāk un neslēptāk notika bruņotas laupīšanas uz ielām ne tikai pilsētas nomalēs, bet arī centrā. Daudzi policisti atstāja dienestu, izvēlēdamies kādu prestižāku un mierīgāku profesiju.

Bieži kaujinieku darbība balansēja uz krimināl nodarījumu robežas, tikpat bieži šī robeža bija pārkāpta. Savukārt kriminālo aprindu pārstāvji droši sevi dēvēja par brīvības cīnītājiem un laupīšanas veica partijas vārdā. Sabiedrība pamazām pierada pie domas par vardarbību kā sociāldemokrātiskās partijas politiku. Savukārt sociāldemokrātijas pārstāvji centās ar preses palīdzību gan izskaidrot un attaisnot savu darbību, gan arī norobežoties no kriminālajiem darījumiem.

Tā Pēteris Stučka darbā "Politiska brīvība", kas atsevišķā brošūrā iznāca Bernē 1905. gadā sērijā "Sociāldemokrātu bibliotēka", atzīmē, ka sociāldemokrātija ir jau agrāk izteikusies pret teroru, kādu sludināja Krievijas "Narodnaja voļa", bet tagad sociāldemokrātijai pārmet to pašu. Viņš uzsvēra, ka sociāldemokrātijai terors jeb baidīšana nav cīņas līdzeklis – ".. pie mums iebaidīšanai nekad nepiekritīs tik liela loma, ka pēc tās vajadzētu nosaukt visu zināmo varas līdzekli. [..] Vēl nepareizāk vārdu "terors" vest sakarā ar bumbām un sprāgstošām vielām. Bumba nav nekas cits kā apbruņošanas līdzeklis, bet neviens taču nenosauks revolveri par terora līdzekli tādēļ, ka tam ir lielāks spēks kā somu duncim. Ar vārdu sakot, arī runājot par pretinieku pulku dezorganizāciju, mums vārds *terors* ir nevajadzīgs. Mums pietiek ar vārdiem *apbruņots atspars* vai *apbruņots uzbrukums*. [..] Ja cīņa to prasa, tad neslēpsimies aiz skaņiem vārdiem, bet nosauksim katru lietu tā, kā to pienākas. Ja būs vajadzīgs, revolucionārā partija *pieteiks nāvi visiem un katram, kas stāvēs patvaldības aizstāvju rindās*, pirmā vietā, zināms, policijai un žandarmiem, kā arī viņu rokas puišiem – kazakiem."[48] Šķiet gan, ka autors pats slēpjas aiz skaņiem vārdiem, jo to visu var pateikt vienkāršāk – ja bumbu met eseru vai kādas citas partijas pārstāvis, tad tas ir terorisms, ja to paveic sociāldemokrāts, tad tas ir "bruņots atspars". Toties uzmanīgus dara vārdi "pieteiks nāvi visiem un katram", ko pilnā mērā izdevās īstenot P. Stučkas valdībai 1919. gadā.

Tomēr arī 1905. gadā šaujamo stobri bieži cēlās viegli un ātri, cilvēku dzīvība ieguva graša vērtību. Tā Rūdolfs Bangerskis savās atmiņās atceras, ka 1905. gada rudenī saņēmis atvaļinājumu un atgriezies no krievu-japāņu kara lauka pie mātes Skrīveros, kas stāstījusi, ka revolucionāri nošāvuši viņu radiniekus Kalniņus, kas bijuši krodzinieki Kapa krogā. Šī notikuma oficiālā versija ir šāda. 1905. gada 4. septembrī Rīgas apriņķa Kapu mājās iegājis nepazīstams cilvēks un ar diviem šāvieniem no brauniņa nogalinājis Andreju Kalniņu un viņa sievu Mariju Kalniņu. Sākumā abi bijuši ievainoti, pēc brīža nomiruši. Koridorā ir atrasta vēstule, kurā paskaidrots, ka Kalniņiem jāmirst kā spiegiem un ka tā būs ar katru, kas šajā vietā pārdos vīnu. Vēstuli bija parakstījusi LSDSP.[49] Var jautāt, vai spiegošanai ir kāda saistība ar vīna pārdošanu un ko tad īsti bija nodarījis Kalniņu pāris, ka viņiem piesprieda nāvessodu. Taču Bangerska māte atbildi nemeklē, viņas dzīves pieredze acīmredzot rāda, ka taisnību ir veltīgi meklēt, viņa tikai piezīmē, ka jaunie kungi ir daudz bargāki par vecajiem.[50] Atmiņas R. Bangerskis ir rakstījis pēc 2. pasaules kara Vācijā pārvietoto personu nometnē un, iespējams, pēc 1940.–1941. gada notikumiem arī uz 1905. gada revolūciju sācis raudzīties citādi un spējis tur saskatīt tālāko notikumu iedīgļus.

Gan 1905. gada revolūcijas laikā, gan vēlākajos gados sociāldemokrātija visiem spēkiem centās norobežoties no dažādiem netīkamiem notikumiem, gan tos nosodot oficiālos partijas dokumentos, gan iesaistoties dažādās polemikās

presē. Iespējams, ka to darīja cilvēki, kas nespēja akceptēt vardarbīgu politiku. Tomēr pārāk bieži bija vērojama tendence skaistiem vārdiem neatbilst darbiem. Tā jau 1905. gada novembrī laikraksts "Latviešu Avīzes" uz paziņojumu "Dienas Lapā", ka LSDSP nav nekāda sakara ar pēdējā laika laupīšanām un dedzināšanām, ar rūgtumu raksta: ".. kurš gan nevēlētos, kaut šinīs vārdos izteiktā apliecība arī tiešām apliecinātos dzīvē. Taču arī pēdējo laiku notikumi dažkārt runā vēl pavisam citu valodu. Kad, piemēram, Nītaurē divus laupītājus, kas revolveriem rokā mēģinājuši aplaupīt pasta kasi, bet pie tam no kāda pasta ierēdņa, pretim turoties, nošauti, vēlāk sociāldemokrātu partija apbedī ar lielu godu kā diezin kādus varoņus; kad laikrakstus, kuri runā sociāldemokrātijai nepatīkamu valodu, neļauj vairs pārdot, bet pārdevējam atņem un saplosa; kad sapulcēs runātājus, kas sociāldemokrātu mācībām stājas pretim, vienkārši ņemas pārkliegt un tā apklusināt; kad strādniekus ar draudiem un pat ar varas darbiem piespiež pie streikošanas vai tādā pat ceļā pārdotavas slēdz – tad tie ir darbi, kuriem ar augšā pievestiem vārdiem nav nekāda sakara."[51]

1905. gadā sociāldemokrātija kā politiska partija apvienoja sabiedrības daļu, kas meklēja jaunu attīstības ceļu un uzskatīja, ka labākas nākotnes vārdā nestie upuri ir adekvāti. Nākotni tā saskatīja demokrātiskas Krievijas ietvaros, kaut gan mūsdienās – pēc simt gadiem – sapnis par demokrātiju Krievijā ir tikpat tāls kā toreiz. Kaujinieki mēģināja īstenot sociāldemokrātijas radikālā spārna ieceres: ar ieročiem rokās iznīcināt veco valsts aparātu un aizraut līdzi uz bruņotu sacelšanos visplašākos tautas slāņus. Carisma vardarbīgā politika bija radījusi spēku, kas, izmantojot līdzīgas metodes, piespieda ar sevi rēķināties.

Atsauces un skaidrojumi

[1] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 1. d. – R., 1976. – 146. lpp.

[2] Rīgas Avīze. – 1906. – 28. janv.; Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 117. f., 1. apr., 65. l., 22., 22. lp. o. p.

[3] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 2. d. – R., 1980. – 83. lpp.; 1905. gada revolucionāra – kaujinieka E. Rubeņa (Ziemeļa) atmiņas par Jāni Priedīti // LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1961. – Nr. 10. – 134. lpp.; LVVA, 117. f., 1. apr., 65. l., 22., 22. lp. o. p.

[4] Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 8. nov.; Rīgas Avīze. – 1906. – 3. marts.

[5] LVVA, 117. f., 1. apr., 65. l., 22., 22. lp. o. p.

[6] Sociāldemokrāts. – 1905. – Jūlijs. – Nr. 33. – 26. lpp.; LVVA, 117. f., 1. apr., 65. l., 22.–24. lp.

[7] Rīgas Avīze. – 1904. – 29. nov., 8. dec.; LVVA, 117. f., 1. apr., 65. l., 21. lp.

[8] Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 19. janv. Nazis bija kaujinieka J. Čokes (Brašajā) iecienīts ierocis, ar to viņš 1905. gada 2. septembrī pie Kleina fabrikas nodūra Rīgas pilsētas Maskavas rajona Ārrīgas 3. iecirkņa pristavu A. Plikatusu, uzbrukumā slepenpolicijai 1906. gada 17. janvārī ievainoja kaklā sardzes kareivi, nogalināja kādu provokatoru, tomēr nav tiešu pierādījumu, ka viņš piedalījies V. Ņemcova nogalināšanā.

[9] *Gavēnis J.* 1905. gada janvāris Rīgā // Noietais ceļš. – R., 1965. – 24. lpp.

[10] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 2. d. – 93. lpp.
[11] *Čoke K.* Sarkanais sniegs // 1905: Revolūcijas dalībnieku atmiņas. – 1. d. – R., 1955. – 22. lpp.
[12] Jānis Luters Bobis. Lappuses no revolucionāra pagrīdnieka dzīves. – R., 1960. – 59., 313. lpp.
[13] Sociāldemokrāts. – 1904. – Maijs. – Nr. 26. – 15. lpp.
[14] Rīgas Avīze. – 1905. – 28., 29. janv.; Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 17. marts, 31. aug.
[15] LVVA, 4568. f., 1. apr., 667. l., 15.–17. lp.
[16] Turpat, 333. lp. o. p.
[17] *Asare A.* Revolucionārā ģimene // Revolucionārā Pārdaugava. Cīnītāju atmiņas. – 1. d.: 1899–1919. – R., 1960. – 182. lpp.
[18] LVVA, 4568. f., 1. apr., 667. l., 71. lp.
[19] Latvija. – 1906. – 14., 15. marts.
[20] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 2. d. – 130., 131. lpp.
[21] Turpat. – 128. lpp. Ir netieši pierādījumi, ka J. Kažmers (Pops) arī bija iesaistīts V. Rozenera nogalināšanā kā LSDSP Rīgas organizācijas Pārdaugavas rajona reprezentants, kas deva pulciņa priekšstāvim I. Asaram konkrētus norādījumus.
[22] LVVA, 4568. f., 1. apr., 667. l., 79., 79. lp. o. p.
[23] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 2. d. – 128.–130. lpp.
[24] *Rasmanis K.* Tīlava fabrikas kaujinieka atmiņas // Revolucionārā Pārdaugava. Cīnītāju atmiņas. – 1. d.: 1899–1919. – 165., 166. lpp.
[25] Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 26. apr.
[26] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 2. d. – 40. lpp.
[27] LVVA, 4568. f., 1. apr., 678. l., 1., 1. lp. o. p.
[28] Turpat, 1009. l., 1. lp.; Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 3., 5. maijs.
[29] LVVA, 4568. f., 1. apr., 1009. l., 8., 8. lp. o. p.
[30] Turpat, 9.–11. lp. o. p.
[31] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 2. d. – 41. lpp.
[32] *Tiesniece L.* Revolucionārajā Rīgā // 1905: Revolūcijas dalībnieku atmiņas. – 1. d. – 68. lpp.
[33] LVVA, 4568. f., 1. apr., 678. l., 8. lp. o. p.
[34] Turpat, 1009. l., 82., 83. lp. o. p.
[35] Turpat, 125.–155. lp. o. p.
[36] Turpat, 71., 72. lp. o. p.
[37] Sociāldemokrāts. – 1905. – Jūl. – Nr. 33. – 26. lpp.
[38] Rīta Blāzma. – 1907. – 13. nov.
[39] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 2. d. – 46. lpp.
[40] Turpat. – 1. sēj., 1. d. – 78., 264., 265. lpp.
[41] *Ložinskis V.* Etnas fabrikā revolūcijas gados // 1905: Revolūcijas dalībnieku atmiņas. – 1. d. – 45., 46. lpp.
[42] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 2. d. – 42., 43. lpp.
[43] Turpat. – 40. lpp.
[44] *Tiesniece L.* Revolucionārajā Rīgā // 1905: Revolūcijas dalībnieku atmiņas. – 1. d. – 68. lpp.
[45] Baltijas Vēstnesis. – 1905. – 8. sept.
[46] Rīgas Avīze. – 1906. – 17. apr.
[47] Latvija. – 1909. – 12. aug.
[48] *Stučka P.* Politiska brīvība // Rakstu izlase. – 1. sēj. – R., 1976. – 112.–114. lpp.
[49] LVVA, 4568. f., 1. apr., 875. l., 1., 1. lp. o. p.
[50] *Bangerskis R.* Mana mūža atmiņas. – 1. grām. – Kopenhāgena, 1958. – 225. lpp.
[51] Latviešu Avīzes. – 1905. – 5. nov.

Līga Lapa

Die Bewegung der kämpfenden Aufständischen von ihren Anfängen bis zur zweiten Hälfte des Jahres 1905

Zusammenfassung

Die kämpfenden Aufständischen sind eine der hervorstechendsten und widersprüchlichsten Erscheinungen der Revolution von 1905 in Lettland. Im Laufe des vergangenen Jahrhunderts wurden sie – dank der jeweiligen politischen Situation, in der sich das Land befand – vergessen, negiert, poetisiert, glorifiziert, erneut vergessen. Der Forschung steht ein bis heute wenig ausgewertetes riesiges Archiv- und Pressematerial zur Verfügung.

Die kämpfenden Aufständischen repräsentierten verschiedene politischen Parteien und Gruppierungen, wobei die meiste Information über die Aktivisten der LSDSP vorliegt. Im zaristischen Russland, wo gesellschaftliche, wirtschaftliche und politische Probleme meist mit Hilfe der Armee und der Polizei gelöst wurden, wurde der gewalttätigen Unterdrückung der Arbeiterbewegung ein ebenso gewalttätiger Kampf entgegengesetzt. Am Vorabend der Revolution gab es noch keine konkreten Organisationen, deren Aufgabe darin bestanden hätte, mit Waffengewalt Widerstand zu leisten. Dies oblag Mitgliedern der illegalen Parteigruppierungen. Ihre Hauptaufgabe bestand darin Versammlungen, Zusammenkünfte, Streiks und Demonstrationen zu schützen. Die Auswahl der jeweiligen Kampfmittel wurde bisweilen von humanen Erwägungen bestimmt, doch meist waren sie praktischer Natur – es fehlte an Waffen, da man für deren Beschaffung enorme Geldmittel benötigte. Die ersten ernsthaften Zusammenstöße mit der Polizei fanden am 14. März 1904 in Riga im jüdischen Friedhof, am 11. April in Jelgava (Mitau) und in Riga an der Alten Gertrudenkirche statt, wo mehrere Polizisten gefährliche Verletzungen davontrugen. Bei der Arbeiterdemonstration am Gouvernement-Gefängnis am 15. August in Riga wurde der Polizist M. Baturins tödlich verletzt. Als sich die Streikbewegung ausbreitete, intensivierten sich gleichzeitig die Angriffe auf Vertreter der Fabrikverwaltungen und deren Mitarbeiter.

Als eine gewisse Demarkationslinie in der Entwicklung der revolutonären Bewegung in Lettland gilt die Beschießung der Demonstration am 13. Januar am Uferkai der Daugava. Die recht widersprüchlichen Zeugnisse der Teilnehmer müssen noch zusammengefaßt und ausgewertet werden, doch klar ist, dass sich unter ihnen bereits Waffenträger befunden haben. Die tagelangen ungestörten Bewegungen der Menschen durch die Stadt, die Konfliktlösungen zugunsten der Demonstranten, das Gefühl der Sicherheit und Einheit, aber auch die allgemeine

Müdigkeit in der zweiten Tageshälfte hatten indirekt eine Situation entstehen lassen, bei der die Demonstranten die drohende Gefahr nicht begriffen und nicht die Möglichkeit in Betracht zogen, dass sie tatsächlich beschossen werden könnten. Wahrscheinlich sind in dieser Situation aus der Menge Schüsse gefallen, wovon faktisch alle Aussagen der Soldaten des Unteroffizierslehrgangsbataillions bei der Untersuchung zeugen. Die Partei sah zwar Zusammenstösse voraus, doch sie hatte keine elastische Kampftaktik und sah keine Kompromisse vor, die es ihr ermöglicht hätte, ihnen auszuweichen. Seinerseits demonstrierte die Staatsmacht zum wiederholten Male die Gewaltbereitschaft ihrer Machtorgane gegenüber ihren Untergebenen und ihr Desinteresse an einer konstruktiven Lösung der politischen, ökonomischen und sozialen Fragen, die sie mit Hilfe von Repressionen durchzusetzen versuchte. Allmählich wurde die Gewaltanwendung bevorzugte Kampfmethode auf beiden Seiten. Im gegenseitigen Kampf wurden Personen und das Leben Einzelner am niedrigsten gewertet. Die sozialdemokratischen Ideen predigten die Unterwerfung des Einzelnen unter die kollektiven Interessen, die Toten wurden glorifiziert und die Verantwortung für die Ofer der zaristischen Ordnungsmacht zugeschoben.

Zu dieser Zeit wurde ersichtlich, dass nicht die objektive Auswertung der eigenen Handlung das menschliche Schicksal bestimmt, sondern die Klassenzugehörigkeit, unbestimmte Gerüchte, unbestätigte Verdachtsmomente u.ä. In vielen sozialdemokratisch ausgerichteten Publikationen wurden sogenannte Verzeichnisse von Spionen veröffentlicht. Wenn 1904 diese Publikationen nicht mehr als eine gewisse Verurteilung in der Gesellschaft hervorriefen, so wurden sie – als sich die revolutionären Ereignisse weiter entwickelten – lebensbedrohlich.

Im Laufe des Jahres 1905 wurden die Angriffe auf die Vertreter der Fabrikadministrationen immer häufiger. In den Fabriken und Betrieben wurden oft Kosacken stationiert, um gegen streikende Arbeiter vorzugehen. Da die Arbeiter nur ungenügend organisiert und bewaffnet waren, konnten sie sich nicht gegen die Armee zur Wehr setzen, doch sie konnten mit besonders feindselig gestimmten Meistern, deren Gehilfen, Streikbrechern und angeblichen Spionen abrechnen. Oft wurden zuerst Drohbriefe verschickt mit der Aufforderung, sofort den Arbeitsplatz zu verlassen. Wenn das nicht half, folgte die physische Abrechnung. Eine der folgenreichsten Aktivitäten war die Erschiessung des Meisters der Eickertschen Bänderfabrik, W. Rosener, am 27. April 1905. Innerhalb kürzester Zeit fand die Polizei alle Teilnehmer des Übergriffs, sie wurden verurteilt und der größte Teil büßte mit dem Leben. Das Untersuchungsmaterial ruft keine Sympathien gegenüber diesen zur Sowjetzeit glorifizierten Aufständischen hervor, sondern macht nachdenklich über die persönlichen Motive des in gewalttätigen Aktionen eingebundenen Einzelnen und dessen psychologischen Folgen.

Der nächste Schritt in der Entwicklung der kämpferischen Aktivisten war die Formierung besonderer Einheiten, die im Frühjahr 1905 und zu Beginn des Sommer vonstatten ging. In ihnen waren sowohl Vertreter der sozialdemokratischen Gruppierungen als auch oft Arbeiter vereint, deren ideelle Ausrichtung nicht eindeutig war, sondern die von Abenteuerlust geleitet wurden. Dadurch wurde einerseits die Konspiration verstärkt, denn die Information über einzelne Operationen musste nicht mehr mit allen Mitgliedern der Gruppierung beraten werden. Dagegen riefen Abenteuerlust, Unbedachtsamkeit bei Ausarbeitung und Durchführung der Operationen oft Mißerfolg hervor.

Seit April 1905 benutzten die Aktivisten bei ihren Aktionen auch Bomben. Nach den ersten beiden Explosionen Ende April und am 1. Mai 1905, forderte die am 2. Mai geworfene Bombe mehrere Leben. Die Untersuchung gestaltete sich effektiv, weil durch die Unbedachtsamkeit der Aktivisten und einem elementaren Fehlen der Konspiration in der Fabrik "Fenikss" ein grosses Herstellungslager von Bombenhülsen gefunden wurde. Dieses Ereignis ist eng mit dem nächsten verknüpft – dem Angriff auf das Zentralgefängnis in der Nacht vom 6. auf den 7. September 1905. Dessen Initiator, F. Einholz, ist der einzige nicht verhaftete Teilnehmer des vorherigen Angriffs. Von allen in dieser Angelegenheit Angeklagten konnten nur zwei befreit werden, doch zwei Polizisten kamen ums Leben, drei wurden verwundet. Während des Angriffs verzeichneten die Angreifer keine Verluste, doch beim Zurückweichen wurden mehrer verhaftet. Am 11.–12. August verhängte das Kriegsgericht gegen sechs der Angeklagten lange Zuchthausstrafen.

Mitte 1905 wurde die kämpferischen Aktivitäten intensiver, es hatten sich Kampfformen entwickelt: ein gnadenloser und harter Kampf gegen Polizei und Gendarmerie, Gewalttätigkeiten gegen Vertreter der Fabrikverwaltungen, Streikbrecher, Kirchenvertreter und Gutsverwaltung, Enteignung staatlicher Monopolläden, Angriffe auf verschiedene Behörden und Unternehmen, um Geld zu erlangen, Waffenbeschlagnahmungen. Ende 1905 und 1906 kamen Gewaltanwendungen gegen Vertreter der besitzenden Klassen hinzu. Die Folgen dieser Ereignisse waren in der Gesellschaft recht bald zu spüren – die kriminelle Situation in den Gouvernements Kurland und Livland, besonders in Riga, verschlechterte sich rasant. Im Herbst 1905 wurden in der Presse die Spalten der Verbrechenschroniken länger, immer mehr und offener ereignen sich bewaffnete Überfälle auf den Strassen – nicht nur in den Randbezirken der Stadt, sondern auch im Zentrum. Viele Polizisten quittieren den Dienst, indem sie prestigeträchtigere und ruhigere Berufe wählten.

Oft balancierten die Handlungen der Aktivisten auf der Grenze zu kriminellen Taten, doch genau so oft wurde diese Grenze überschritten. Dagegen gaben

sich Vertreter der kriminellen Reihen als Freiheitskämpfer aus und tätigten Raubüberfälle im Namen der Partei. Allmahlich gewöhnte sich die Gesellschaft an die Gewalt als Politik der Sozialdemokratischen Partei. Gleichzeitig versuchten Sozialdemokraten mit Hilfe der Presse ihre Handlungen zu erklären, zu rechtfertigen und sich gleichzeitig von den kriminellen Auswüchsen abzugrenzen. Sowohl während der Revolution 1905 als auch in späteren Jahren versuchten die Sozialdemokraten sich mit allen Mitteln von verschiedenen unangenehmen Ereignissen zu distanzieren, wobei sie diese in offiziösen Parteidokumenten verurteilten oder sich an verschiedenen Pressepolemiken beteiligten. Möglich, dass dies Menschen waren, die keine Gewalt in der Politik akzeptierten. Doch allzu oft war die Tendenz zu beobachten, dass schöne Worte nicht den Taten entsprachen.

1905 vereinte die Sozialdemokratie als politische Partei jenen Teil der Gesellschaft, der einen neuen Entwicklungsweg suchte und der Ansicht war, dass im Namen einer besseren Zukunft die Opfer adäquat zu sein haben. Die Zukunft sahen sie innerhalb eines demokratischen Russlands, obwohl heute, einhundert Jahre später, der Traum eines demokratischen Russlands genau so weit entfernt ist wie damals. Der kämpfende Teil der Revolutionäre versuchte die Pläne des radikalen Flügels der Sozialdemokratie zu verwirklichen – den alten Staatsapparat mit Waffengewalt zu vernichten und die breitesten Volksschichten zu einem bewaffneten Aufstand mitzureissen. Die gewalttätige Politik des Zarismus hatte eine Kraft geschaffen, die – unter Anwendung ähnlicher Methoden – zwang, mit ihr zu rechnen.

Jānis Stradiņš

Latvijas 1905. gada revolūcijas kaujinieki starptautiskā aspektā

Latviešu 1905. gada revolūcijas kaujinieku pielīdzināšana teroristiem un apsvērumi par viņu iesaisti starptautiskajā terorismā pirms 100 gadiem – šāda nostādne var likties pretencioza un pat provocējoša. Mūsdienu sabiedrības apziņā un plašsaziņas līdzekļos starptautiskais terorisms asociējas ar *"Al Qaeda"* vai Vācijas un Itālijas "sarkanajām brigādēm" 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā, un to viennozīmīgi uztver negatīvi. Kaut arī mūsdienu terorisms radikāli atšķiras no 20. gadsimta sākuma terorisma, to kopēja iezīme varētu būt specifisku vardarbības metožu lietošana sabiedrības radikālai pārveidošanai, nacionālās neatkarības izcīnīšanai, reliģisku doktrīnu uzspiešanai u.c. mērķiem.

Ap terorisma jēdzienu ir sabūvētas "lingvistiskas barikādes". Terminu "teroristi" pozitīvā nozīmē cenšas aizvietot ar vārdiem – revolucionāri, brīvības cīnītāji, nacionālās atbrīvošanās kustības dalībnieki, modžahedi, partizāni u.tml., taču, kā atzīst šīs problēmas mūsdienu analītiķis Brūss Hofmans, terorismu var definēt kā "jebkuru atklātu varmācības izpausmi, ko sabiedrība vērtē kā antisociālu, neatkarīgi no tā, vai to īsteno pret valdību noskaņoti disidenti vai pati valdība, noziedzīgi grupējumi vai atsevišķas noziedzīgas personas, kas izraisa pūļa nemierus, vai bruņoti aktīvisti, vai cilvēki ar psihiskām novirzēm, vai izspiedēji"[1]. Oksfordas vārdnīca termina "terorists" nozīmi skaidro šādi: "1. *Politisks termins*: a) lieto, lai apzīmētu jakobīņus, to līdzgaitniekus un domubiedrus Lielās franču revolūcijas laikā; b) ikviens, kurš cenšas savus uzskatus virzīt ar sistemātiskas varmācīgas iebiedēšanas metodēm; *speciāls termins:* lieto ekstrēmas revolucionāru organizācijas biedru apzīmēšanai Krievijā."[2] Viens no mūsdienu terorisma pamatlicējiem palestīniešu līderis Jasirs Arafats (starp citu, Nobela Miera prēmijas laureāts!), 1974. gada novembrī uzrunājot Apvienoto Nāciju Organizācijas Ģenerālo asambleju, sacīja: "Revolucionārs no terorista atšķiras ar cīņas motivāciju. [..] Jo tas, kurš dara cēlu darbu un cīnās par brīvību un savas valsts atbrīvošanu no

iebrucējiem, migrantiem un kolonistiem, nevar saukties par teroristu. [..] Cilvēki, kas cīnās par atbrīvošanu no svešzemju jūga un darba ekspluatācijas, ir tiesīgi lietot jebkuras protesta metodes, ieskaitot varmācību."[3] Arī Izraēlas valsts dibinātājs un tās neatkarības izcīnītājs Menahems Begins, ko briti savulaik dibināti dēvēja par teroristu nr. 1, 1978. gadā apbalvots ar Nobela Miera prēmiju.

Laika gaitā terorismu ir iezīmējusi rafinētu tehnisku līdzekļu – sprāgstvielu, bumbu, dažādu ieroču – sistemātiska lietošana, tādējādi tas iet līdzi zinātnes un tehnikas progresam un savās aktivitātēs iesaista tehnisko inteliģenci, kā arī veido disciplinētus, organizētus teroristu tīklus pat starptautiskā mērogā.[4] Vēsture spēj radīt apstākļus, kad plašas sabiedrības kopas, pat veselas nācijas – gribēti vai negribēti – var būt ierautas akcijās, kas pēc definīcijas, nevis pēc būtības ierindojamas terorisma kategorijā. Īpaši, kad demontē impērijas.

Starptautiskais terorisms pastāvēja jau pirms 1905. gada, taču tas vairāk asociējās ar 19. gadsimta beigās Londonā dibinātās Anarhistu internacionāles jeb "Melnās internacionāles" aktivitātēm. Anarhisti atentātos bija nogalinājuši Francijas Republikas prezidentu Sadī Karno (1894. g.), Itālijas karali Umberto I (1901. g.), ASV prezidentu Viljamu Makkinliju (1901. g.), Austroungārijas ķeizarieni Elizabeti (1898. g.) un vairākus Spānijas premjerministrus. Īpašu vērienu terorisms guva Krievijā 1860.–1890. gadā tā saukto narodņiku – nelegālo organizāciju "Zeme un brīvība", "Tautas brīvība" u.c. biedru, vēlāk arī eseru kaujinieku aktivitātēs. Šie revolucionāri ne tikai izvirzīja uzdevumu – "valsts dezorganizācija", mērķtiecīgi nogalinot ("iznīcinot") valdošās elites bīstamākos pārstāvjus, bet arī centās iesaistīt šajās akcijās zemniekus, veicot revolucionāro propagandu zemnieku vidē. Narodņiku programmā bija iekļauta Satversmes sapulces sasaukšana, vispārējas vēlēšanu tiesības, vārda, sirdsapziņas un preses brīvība, zemes nodošana tautai un nāciju pašnoteikšanās tiesības. "Zemnieku sociālisma" nostādnes lielā mērā balstījās uz N. Bakuņina, P. Lavrova, A. Hercena un N. Černiševska idejām. Revolucionāri–teroristi cerēja, ka, nogalinot tirānus un iebiedējot sabiedrības eliti, viņiem izdosies vēstures gaitu pavērst citā, vēlamākā un taisnīgākā virzienā.

20. gadsimta sākuma teroristi īpaši vērsās pret Krievijas, Austroungārijas un Osmaņu impēriju. Būtībā ar studenta Gavrilo Principa atentātu pret Austroungārijas troņprinci 1914. gada vasarā Sarajevā izraisījās 1. pasaules karš. Serbu, bosniešu, armēņu un maķedoniešu revolucionāri, tāpat kā narodovoļci un eseri Krievijā, drupināja netaisno kārtību, sekmēja nacionālās un sociālās atbrīvošanas tendences Eiropā, taču viņu akciju izraisītās sekas pārāk bieži bija gluži pretējas iecerēm, piemēram, Oktobra revolūcija Krievijā un armēņu genocīds Turcijā.

Latvijā individuālā terora pieeja nebija populāra. Tiesa, daži latvieši, piemēram, A. Traubergs, iesaistījās eseru kaujinieku organizācijās, par ko raksta Jānis Akuraters "Dienu atspīdumos" (1924. g.).[5] To atbalstīja samērā mazskaitlīgā,

krievu eseriem līdzīgā Sociāldemokrātu savienība (M. Valtera un E. Rolava partija). 1906. gadā tika gatavots atriebības atentāts pret Baltijas ģenerālgubernatoru A. Melleru-Zakomeļski (sociālisti-revolucionāri A. Traubergs, A. Kalniņš), kas beidzās ar neveiksmi (netiešs šī akta upuris bija dzejniece Zemgaliešu Biruta).[6] Vairāki latvieši, tostarp bēdīgu slavu vēlāk guvušais latviešu čekists Jēkabs Peterss, organizācijas "Liesma" sastāvā 1909.–1911. gadā iesaistījās anarhistu aktivitātēs Anglijā, kas ar laupīšanām un spridzināšanām šokēja un joprojām šokē britu sabiedrību.[7] Latvijas teritorijā – Rīgā, Liepājā un Siguldā – norisinājās arī eseru-kaujinieku gatavošanās atentātiem, piemēram, pret Krievijas iekšlietu ministru V. Plevi, taču šajās aktivitātēs bija iesaistīti krievu un ebreju tautības revolucionāri (Latvijā periodiski uzturējās B. Savinkovs un J. Azefs), nevis latvieši.[8]

Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP), kas ar saviem 6000 un pat 18 000 biedriem 1905. gada revolūcijā Latvijā neapstrīdami bija vadošais spēks,[9] no individuālā terorisma norobežojās. Tā bija uz sociālām reformām un šķiru cīņu orientētās II Internacionāles sastāvdaļa, kas neatzina teroru kā revolucionārās cīņas metodi. Sociāldemokrātiskās idejas latviešu sabiedrībā sākotnēji ienāca no Vācijas, kur marksistiskā ideoloģija teroru nepieņēma. Arī Krievijas sociāldemokrāti, īpaši tā sauktie meņševiki vērsās pret narodņikiem, eseriem un viņu praktizētajām terorisma metodēm, taču N. Bakuņina un S. Ņečajeva pieeja revolūcijai ietekmēja (kaut netieši) kreisā radikālisma veidošanos Krievijas sociāldemokrātijā un attiecīgi arī Latvijā.

Tiesa, pat radikālo krievu boļševiku vadonis V. Ļeņins vērsās pret individuālo teroru (pazīstama ir viņa asā polemika ar narodņikiem un anarhistiem), taču jau 1905. gadā viņš atzina un pat cildināja masu terorismu, "šķirisko" terorismu, kas laika perspektīvā izrādījās vēl baismīgāks un Krievijā, arī P. Stučkas vadītajā Padomju Latvijā pārtapa par "valsts terorismu", līdzīgi teroram Lielās franču revolūcijas jakobīņu posmā, ar ko būtībā sākās jēdziens "revolucionārais terors". Atcerēsimies V. Ļeņina 1906. gada izteikumus par "revolucionārās armijas celmlaužiem", par "partizānu karu". Šīs tendences Latvijā lielā mērā ienāca tieši kreiso, ekstrēmi noskaņoto krievu sociāldemokrātu ietekmē. Savukārt Latvijas revolucionāro akciju pieredze lielā mērā ļāva V. Ļeņinam praktiski pamatot savu nostādni par to, ka bruņotas sacelšanās gaidās vai gaitā pieļaujams īstenot "atsevišķu personu – kara un policijas dienesta priekšnieku un vienkāršu dalībnieku nonāvēšanu, [..] valdības, kā arī privātpersonu naudas līdzekļu konfiskāciju, [ko] daļēji nodod partijai, daļēji izlieto speciāli bruņošanās vajadzībām un sacelšanās sagatavošanai, daļēji to personu uzturam, kuras ved mūsu raksturoto cīņu"[10]. Šāda cīņa, saprotams, nebija domājama bez vardarbības, un V. Ļeņins aizgrābti cildināja Rīgas un latviešu proletārisko revolucionāru enerģiskās un varmācīgās akcijas. Tās V. Ļeņina vērtējumā neesot "anarhisms, blankisms, vecais terors, no

masām atrauta vieninieku darbība, kas [..] atstumj no tiem plašās iedzīvotāju aprindas, dezorganizē kustību, kaitē revolūcijai"[11], bet gan jauna cīņas forma.

No mūsdienu viedokļa 1905. gada kaujinieku, mežabrāļu un banku ekspropriatoru aktivitātes, kā arī muižu dedzināšanu un baznīcu apgānīšanu varētu iekļaut terorisma kategorijā. Šāds terorisms Latvijā 1905. gada revolūcijā, īpaši tās "pēcspēlē" 1906. gadā bija visai izplatīts, tā īstenošana izgāja ārpus Latvijas teritoriālajiem ietvariem, kaut vai saistībā ar starptautiskajiem ieroču piegādātājiem un sprāgstvielu un bumbu izgatavošanas apmācītājiem, bet vēl vairāk – ar boļševiku bruņotās sacelšanās koncepcijas (un taktikas) veidošanu.[12] Taču tā, saprotams, nebija specifiska Latvijas parādība. Metodes nāca no Krievijas un iekļāvās Krievijas impērijas vispārējā kontekstā.

Šajā rakstā ieskicēšu divus momentus – par 1905./1907. gada latviešu kaujinieku starptautiskajiem sakariem un par topošās latviešu tehniskās inteliģences līdzdalību 1905. gada revolūcijā. Arī Latvijā 1905. gada revolūciju parasti iekļauj "Pirmās krievu revolūcijas" kopīgā jēdzienā, un tas nav aplam. Šī revolūcija taču tieši skāra Poliju, Ukrainu un Kaukāzu (īpaši Gruziju), daļēji Somiju, tai bija samērā plaša rezonanse Vācijas, Zviedrijas, Šveices, Beļģijas, Nīderlandes un Austrijas sabiedrībā. Latviešu hiperaktīvie revolucionāri saskārās ar šīm tautām, un varbūt tieši viņi pirmie iezīmēja latviešu kolektīvo reputāciju ("latvieša tēlu") Eiropā, kurā latvieši ienāca kā *populus incognitus*. Bija gan kreiso aprindu visumā labvēlīga attieksme, gan krasi negatīva rezonanse, ko, piemēram, Vācijā veicināja vācbaltiešu tiesību vēsturnieka un publicista Astafa fon Tranzē-Rozeneka 1908. gadā anonīmi izdotā skandalozā grāmata *"Die Lettische Revolution"* ("Latviešu revolūcija") ar vācu oficiālā vēsturnieka prof. Teodora Šīmaņa ievadvārdiem.[13]

Varbūt visspilgtāk izjūtas, ar kādām jaunā latviešu tauta iznāca uz Eiropas skatuves, izteica Rūdolfs Blaumanis laikrakstā "Latvija" 1906. gada 25. februārī: "Mūsu tauta ir apkrauta ar kaunu, un šo kaunu veiklas mēles un spalvas, simtkārt pavairotu, pasaulei pauž tālāk. Rīgā *"Düna-Zeitung"* raksta par Baltijas huņņiem, Minhenē visā pasaulē pazīstamā *"Jugend"* sniedz briesmu bildes un dzied nejēdzības par latviešiem, Drēzdenē Krimuldas mācītājs Skribanovics kāpj lielās baznīcas kancelē un sludina dievvārdus par Baltijas notikumiem, un Berlīnē vācu reihstāgā kāds grāfa kungs tautas vietniekiem matus ceļ stāvu ar stāstiem, kā latvieši šejienes dzīviem vāciešiem nagus no pirkstiem vilkuši nost un muižniekiem pirms viņu nogalināšanas locekļus pa vienam vien no miesas izrāvuši! Ko šādā bēdu laikā jutīs īsts tautas dēls? Tas pieslēgsies pie savas tautas, cik cieši vien tam būs iespējams. Viņa dvēselē svils vēlēšanās: kaut varētu iegūt visu pasaules slavu, lai tevi [savu tautu. – *J. S.*] kā ar zelta sakšu varētu apsegt, kaut varētu tevi mazgāt baltu ar kaut ko lielu, varenu! Kaut no mana latvieša vārda izstarotu diženums un ietu pār pasauli, un kaut no viņa slavas *bez pārpratuma* [izcēlums mans. – *J. S.*] tūliņ un tieši kristu atspīdums arī uz manu tautu!"[14]

Jānis Luters (Bobis). No A. Lutera ģimenes arhīva, ar J. Lutera veltījuma uzrakstu fotogrāfijas aizmugurē

M. Buclera fotogrāfijas muzeja fonds Saukā

Pētot Rīgas zinātnes un augstskolu vēsturi, jau pirms 40–45 gadiem autoram bija izdevība tikties ar vēl dzīvajiem Piektā gada dalībniekiem, dažus no viņiem intervēt, šo to piezīmēt, saskarties ar viņu tuviniekiem, piemēram, ar "vecā" Rīgas Politehniskā institūta ķīmijas docētāja Jāņa Priedīša piederīgajiem (pulkvedis K. Priedītis), kaujinieku farmaceitu Edvīnu Rubeni, sociāldemokrātijas veterānu Hermani Kaupiņu, kaujinieku un vēlāk izcilo kūdras inženieri Konrādu Pētersonu, ķīmijas profesoru Paulu Kalniņu, mikrobiologu akadēmiķi Augustu Kirhenšteinu un revolucionāra E. Veisa-Baltiņa meitu. Savulaik pēc prof. P. Valeskalna ierosinājuma autors bija savācis materiālus par Jāni Priedīti un līdz ar E. Rubeņa atmiņām publicējis rakstu.[15]

Runājot par latviešu kaujiniekiem, spilgtāko skaitā jāmin leģendārais Jānis Luters (Bobis; 1883–1938) un ne tikai tāpēc, ka viņš ir iemūžināts Alberta Bela izcilajā romānā "Saucēja balss" (1973. g.) kā galvenā varoņa Ādolfa Karlsona prototips,[16] bet arī tāpēc, ka šis kolorītais cilvēks izveda latviešu kaujiniekus starptautiskajā arēnā, organizēdams ieroču kontrabandu no Rietumeiropas un tieši LSDSP uzdevumā vadīdams bēdīgi slaveno Helsinku bankas ekspropriāciju.

Protams, J. Luteram līdzās būtu stādāms ļoti smalkais Ferdinands Grīniņš (1884–1906), kuram Rainis veltīja dzejoli "Par draugu, kas vēlējās mājās būt" (krājumā "Tie, kas neaizmirst"),[17] varonīgais Jēkabs Dubelšteins (1883–1907), ar kuru draudzējās astronautikas jaunais celmlauzis izgudrotājs Frīdrihs Canders, tāpat brāļi Čokes un daudzi citi. Taču šie revolucionāri agri atdeva savu dzīvību cīņā pret cara režīmu, kamēr J. Luters paguva darboties padomju režīma laikā pēc 1917. gada un atstāt ļoti nozīmīgas rakstiskas liecības par savu kādreizējo revolucionāra darbību, ko apkopoja viņa dēls 1960. gadā izdotā krājumā.[18] Šie cilvēki neapšaubāmi bija revolūcijas adepti un varoņi, īpaši leģendāro draugu trijotne – Bobis, Burlaks un Jēpis, ja viņus dēvējam pašu izvēlētos segvārdos. Par F. Grīniņu Rainis atmiņu grāmatā "Kastaņola" raksta: ".. mūs [1906. g. Šveicē, Lugāno. – *J. S.*] apmeklēja jaunais varonis Ferdinands Grīniņš – ļoti maigs un smalks, dziļi izglītots un inteliģents jauneklis, ar atturīgu uzstāšanos, kluss un dvēseles bagāta satura pilns. Reti esmu pēcāk dzīvē saticis tik simpātisku cilvēku, tik sirsnīgu un jūtīgu. Un šī smalkā, daiļā dvēsele bija varoņa un mocekļa dvēsele priekš lielas idejas; viņa darīja jaunekli par bezbailīgu, tēraudcietu kareivi priekš Latvijas un sociālisma. Viņš bija tāds varoņa tips, kādu es biju lūkojis tēlot savās drāmās – smalks garīgs spēks, kurš uzvar arī reālā, rupjā cīņā. Grīniņš nepalika ilgi trimdā, viņš alka pēc cīņas; un pēc īsas, bet apžilbinoši spožas gaitas viņš mira mocekļa nāvē tik varonīgi kā laikam neviens no 1905. gada daudziem skaistiem varoņiem. Esmu laimīgs, ka tiku dzīvu redzējis to, ko biju sev tēlojis tikai sapņos."[19]

Šodien tomēr mēs drīkstam vaicāt, vai spraustie mērķi attaisnoja līdzekļus, vai piektgadnieku izvēlētie nesaudzīgie, pat necilvēcīgie paņēmieni, kas skāra ne tikai bruņotus ienaidniekus, bet arī gluži nevainīgus cilvēkus un pārāk bieži raksturojās ar galēju, pat cinisku nevērību pret pretiniekiem, ar ētikas normu neievērošanu, vai tas patiešām rādīja Latvijai nākotnes ceļu vai aizsāka tās negācijas, kas mūs pavada vēl joprojām. Katrā ziņā tā ir varonīga, taču Latvijas mūsdienu paaudzei visai neērta pagātne, kas nav īsti izpētīta, izprasta un izvērtēta. Rīgā vēl ir piemiņas plāksne Ferdinandam Grīniņam (Dzirnavu ielā 5), ir 13. janvāra un Jāņa Asara iela, bet J. Lutera (Bobja) vārds ir pazudis no Liepājas pilsētas ielu saraksta.[20] 1991. gadā demontēta arī marmora piemiņas plāksne ar latviešu revolucionāru – studentu un pasniedzēju (arī J. Priedīša) – vārdiem Rīgas Politehniskā institūta centrālajā ēkā (Kaļķu ielā 1), ko uzstādīja 1975. gadā pēc toreizējā rektora A. Veisa ierosmes. No *šādas* pagātnes mēs itin kā kaunamies, bet vai tas ir gluži pamatoti?

Ir jāatgādina: latviešu sabiedrībā un inteliģencē pirms 100 gadiem valdīja cita vērtību orientācija nekā šodien – dominēja cīņa par sociālu, daļēji arī nacionālu taisnīgumu, sakāpināts, pat patoloģisks naids pret cara patvaldību, vācu muižniecības privilēģijām un valdošo vispārējo netaisnību. Nav taču noliedzams, ka cara

Ferdinands Grīniņš (Burlaks). Šveice, Cīrihe, 1906. gads

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 29075/13444-F

autokrātija, Baltijas muižniecības vara un pārkrievošanas varmācīgā politika bija 20. gadsimtam pavisam neatbilstoša un nepieņemama sistēma, kas kavēja latviešu tautas un potenciālās Latvijas valsts attīstību, demokrātiju un progresu.[21] Evolucionārais ceļš un modernizācija netransformēja cara Krieviju pietiekami ātri un efektīvi – sabiedrība radikalizējās, sliecās uz varmācīgiem pārveidojumiem. Turklāt protesta noskaņas valdīja ne tikai latviešu nabadzīgajos un pauperizētajos slāņos, bet arī zemniecībā un ļoti prāvā inteliģences daļā, un tas krasi pretstatīja latviešu inteliģenci baltvāciešiem. To lielā mērā var teikt arī par topošo latviešu tehnisko inteliģenci. Vienīgajā Rīgas augstskolā Rīgas Politehniskajā institūtā (RPI) 1901.–1910. gadā studentu skaitā bija tikai 17% latviešu.[22] Vairāki latvieši bija jau izvirzījušies docētāja darbā un pētniecībā, taču viņi lielākoties bija integrējušies vietējā vācu vidē, piemēram, toreizējais RPI direktors pasaulslavenais ķīmiķis profesors Pauls Valdens, viņa skolnieki Edvīns Iegrīve un Rihards Svinne. P. Valdena tuvāko līdzstrādnieku lokā bija arī kreisi sociāldemokrātiski noskaņotais asistents Jānis Priedītis – analītiskās ķīmijas praktisko darbu vadītājs,[23] un ap viņu pulcējās vairāki radikāli noskaņoti studenti – ķīmiķi Jēkabs Treimanis, Jēkabs Kovaļevskis, arī topošais literatūrkritiķis Jānis Asars, kuri bija 1895. gadā dibinātās jaunstrāvnieciskās studentu organizācijas "*Zemgalija*" biedri.[24] Par darb-

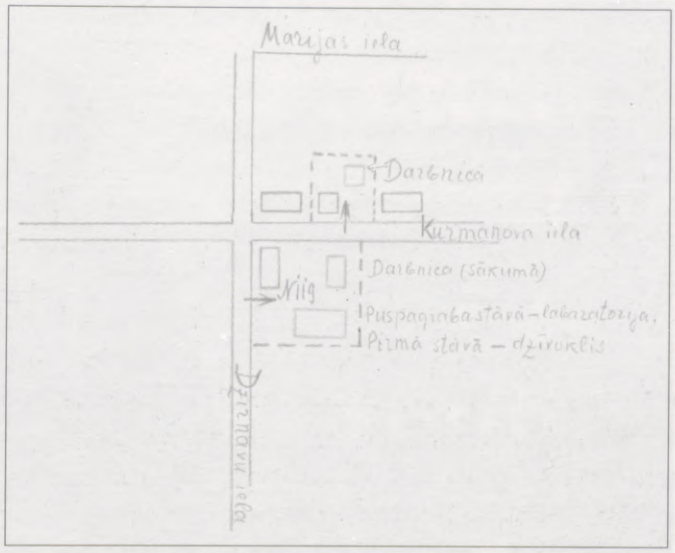

J. Priedīša ķīmiski tehniskās laboratorijas un darbnīcas dzirnakmeņu ražošanai novietojums Rīgā, Dzirnavu un Kurmanova ielas stūrī

Pulkveža K. Priedīša zīmējums, 1960. gads.
J. Stradiņa personiskais arhīvs

vedi P. Valdena vadītajā rektorātā kādu laiku strādāja sociāldemokrāts Eduards Veiss-Baltiņš. No Komercnodaļas latviešu studentiem izvirzījās Kārlis Zutis un vēlākais Krievijas II Valsts domes deputāts Jānis Ozols-Zars. Viņi abi (un varbūt arī J. Treimanis) bija tikušies ar V. Ļeņinu Rīgā 1900. gada aprīlī krievu sociāldemokrātu avīzes *"Искра"* nelegālā transporta lietā.[25]

Pievēršoties Jānim Priedītim (1876–1908), jāteic, ka Rūjienas pagasta Cēšu mājās dzimušais latviešu ķīmiķis bija divdabīga, itin kā šķelta personība. No vienas puses, viņš bija augstskolas docētājs (latvietis!) un arī veiksmīgs uzņēmējs, kurš pirmais Vidzemes guberņā un visā toreizējā Latvijā noorganizēja mākslīgo dzirnakmeņu ražošanu. J. Priedītis izgudroja un patentēja oriģinālu dzirnakmeņu iegūšanas paņēmienu un 1904. gadā nodibināja privātu ķīmiski tehnisko laboratoriju un darbnīcu dzirnakmeņu ražošanai, kas atradās Dzirnavu un Kurmanova (tagad E. Birznieka-Upīša) ielas stūrī (Dzirnavu ielā 109). J. Priedīša darbnīca apgādāja ar dzirnakmeņiem Vidzemes un kaimiņu guberņas. Darbnīcas produkcija guva medaļas un goda rakstus lauksaimniecības izstādēs Jelgavā 1909. gadā, Limbažos 1908. gadā, Saldū 1909. gadā, Rūjienā 1910. gadā, Vecpiebalgā 1908. gadā, kā arī Lietuvā, Panevēžā, 1910. gadā, Baltkrievijā 1909. gadā un pat Pēterburgā. No otras puses, J. Priedītis bija jaunstrāvnieks, viens no latviešu studentu kreisās biedrības "*Zemgalija*" dibinātājiem, populārs "jautājumu skaidrošanas vakaru" lektors, no 1902. gada – LSDSP propagandists.

Turklāt izrādījās – un šo faktu tā arī neatklāja ne varas iestādes, nedz arī J. Priedīša tiešā priekšniecība Rīgas Politehniskajā institūtā Pauls Valdens –, ka šis ārēji ļoti mierīgais, nosvērtais, klusi saticīgais un studentu iecienītais docētājs sistemātiski apmācīja latviešu revolucionārus, vēlākos 1905. gada kaujiniekus

Asistents J. Priedītis Rīgas Politehniskā institūta ķīmijas laboratorijā, ap 1905. gadu

Priedīšu ģimenes albums J. Stradiņa personiskajā arhīvā

izgatavot ķimikālijas un spridzekļus pretvalstiskām akcijām, saprotams, konspiratīvi. Jau no 1903. gada paslepus bija gatavotas "ķīmiskās smirdbumbas", lai organizētu Friča Veinberga izdotās visai konservatīvās "Rīgas Avīzes" boikotu. Revolucionāri noskaņotie jaunieši sameta ampulas ("probirkas") ar smirdīgu šķidrumu gan avīzes redakcijas telpās, gan arī koloniālpreču bodēs, kur pārdeva šo avīzi. Revolucionāri pamatoti uzskatīja, ka avīze nodarbojas ar denunciācijām, atklāj valdībai progresīvo aprindu nodomus, uzrāda bīstamas tendences un bīstamus cilvēkus. Ķimikālijas sagatavoja un ampulās iepildīja J. Priedītis un viņa students J. Treimanis RPI laboratorijā. Šo smirdvielu gatavoja no anilīna, un tā bija fenilizonitrils; dažos gadījumos lietoja arī sērūdeņradi (sk. R. Sēļa 1969. gada vēstuli pielikumā). Šādas "probirkas" 1905. gadā ģenerālstreika laikā lietoja arī pret streiklaužiem, pret revolucionāru nīsto Rīgas Latviešu biedrību, paredzot pat "Māmuļas" teātra izrāžu izsmirdināšanu (tāda gan, pēc V. Hausmaņa apgalvojuma, reāli tomēr neesot veikta).

Nākamais posms – 1905. gada otrajā pusē – bija spridzināmo vielu izgatavošana un ieroču sagāde kaujinieku brigādēm. Rīgā bija vismaz 200 kaujinieku (kopējo kaujinieku skaitu Latvijā lēš pat līdz 1000), ķīmikāliju gatavošanā nodarbināto skaits – 10–15 cilvēku.[26] Viņu darbošanās izrietēja no LSDSP

2. kongresā 1905. gada jūnijā pieņemtās rezolūcijas "Par bruņotu sacelšanos", kas ieteica "pastāvīgi gatavot proletariātu uz bruņotu sacelšanos, dodot jau tagad ar ieročiem rokās atsparu katrai patvaldības varmācībai un pārvēršot sadursmi ar patvaldības kalpiem par nemitīgu partizānu cīņu"[27]. Spridzināmās vielas gatavoja un ar tām rīkoties apmācīja RPI Ķīmijas nodaļas ēkā (tagad Kronvalda bulvārī 4), aptiekas pagrabā Nikolaja un Dzirnavu ielas stūrī, tāpat Biķernieku mežā. Gatavoja piroksilīnu, maisījumu no Bertolē sāls un cukura, arī sprāgstošo dzīvsudrabu un slāpekļa jodīdu. Dažas sprāgstvielas bija samērā nevainīgi streiklaužu vai žandarmu iebiedēšanas līdzekļi, citas – jau bīstami kaujas arsenāla līdzekļi, jo 1905. gada gaitā, īpaši gada beigās, notika arvien vairāk sadursmju ar žandarmēriju, pašaizsardzībniekiem, vēlāk – arī ar armijas regulārajām daļām. Bumbu izgatavotāju un kaujinieku vidū bija Poles, Etnas, Feniksa un Felzera fabrikas strādnieki. Šīs akcijas pilnā mērā vadīja LSDSP, kuras pārstāvis bija arī J. Priedītis. Tā nebija spontāna, stihiska vai puiciska padarīšana, bet partijas pārstāvju organizēta lieta.

J. Priedīša "skolēnu" skaitā bija studenti, aptieku mācekļi un fabriku jaunie strādnieki, no kuriem vēlāk komplektējās kaujinieku brigādes, to skaitā J. Treimanis, E. Rubenis, V. Reinsons, arī jau minētais J. Luters (līdz viņa aizbraukšanai uz Liepāju), kurš J. Priedītim vēlāk, 1936. gadā, veltīja piemiņas rindas R. Endrupa un A. Feldmaņa "Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmatā".[28]

Viens no aktīvākajiem bija ārēji necilais un nepamanāmais ķīmijas students Jēkabs Treimanis (Jēpītis, Čemberlens; 1878–1924), spējīgs ķīmiķis un matemātiķis, kurš bez ķīmiska rakstura darbiem prata atšifrēt revolucionāru rīcībā nokļuvušās pasta un telegrāfa darbinieku nodotās ļoti komplicētās šifrogrammas Vidzemes gubernatoram un žandarmērijai. Tā Rīgā nonāca pirmās ziņas par "asiņaino svētdienu" Pēterburgā, kad avīzes oficiāli par to vēl nerakstīja. Tāpat kā viņa draugs Jānis Asars, Jēkabs Treimanis bija absolūts atturībnieks.[29]

Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas nodaļā 1899.–1902. gadā studēja pazīstamais armēņu izcelsmes revolucionārs Stepans Šaumjans no Tbilisi (kura vārdu joprojām nes Kalnu Karabahas galvaspilsēta Stepanakerta).[30] Jau skolas un studiju gados viņš aizrāvās ar teroristiskām darbībām, taču nav ziņu, ka S. Šaumjans būtu līdzdarbojies J. Priedīša vadītajās mācībās, un tas nešķiet visai ticami, jo patiešām pie J. Priedīša vingrinājušies tikai latvieši. Turklāt tolaik latviešu sociāldemokrāti norobežojās no Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (KSDSP) Rīgas organizācijas un tikai 1905. gada nogalē sāka koordinēt rīcību, īpaši kaujinieku aktivitātes.

Kolorīti, mazliet panaivi savu līdzdalību minētajās norisēs ataino 1905. gada kaujinieks Edvīns Rubenis (Ziemelis; 1885–1975), kura atmiņas autors pierakstīja 1961. gadā. Lūk, izvērsts to fragments:

"Drīz pēc 1905. gada janvāra R. Pola fabrikas pulciņš, kur sastāvēja [..] F. Grīniņš (Zaļais), R. Dēliņš (Čoms) u.c. un kurā arī es darbojos par biedru kopš 1904. gada februāra, uzsāka plašos apjomos ieroču kalšanu un strādnieku apbruņošanu. [..] Grīniņš paaicināja sāņus mani un studentu ķīmiķi Voldemāru Reinsonu (Spiritistu) un sacīja: "Mums nepieciešams sūtīt jūs abus apmācībā, lai partijas vajadzībām izgatavotu ķīmiskās smirdbumbas *(вонючки)* un varbūt arī sprāgstvielas, jo mēs jau atlejam fabrikā bumbu čaulas. Es jūs iepazīstināšu ar ķīmiķi no Rīgas Politehniskā institūta, kuram partija uzdevusi apmācīt jūs."

Dažas dienas pēc tam kādā dzīvoklī Elizabetes ielā Grīniņš mūs iepazīstināja ar neliela auguma, diezgan solīdu, ļoti inteliģentu biedru, kuru konspirācijas dēļ viņš sauca par docentu. Bet nekādas konspirācijas te neiznāca, jo students ķīmiķis jau pazina viņu kā docentu Priedīti. [..] Grīniņš sāka stāstīt, ka viņš jau 1904. gada maijā demonstrācijā dabūjis izcīnīt asiņainu cīņu ar policiju pie Vecās Ģertrūdes baznīcas, kur "strādnieki smagi piekāva uzbrūkošos policistus, un es ar "biti" pārsitu pristavam galvu". Priedītis par stāstījumu jūsmīgi smējās, ka tas gan ir varens revolucionārs darbs un pie tam vēl pie pašas baznīcas! Viņš citēja Heines vārdus: *"Und am Polterabend anstatt die Töpfe zerschlagen wir die Aristokratenköpfe."* Priedīša jautrā un tomēr dziļi pārliecinātā revolucionārā pieeja jau no paša sākuma man ļoti iepatikās.

Nākamā mūsu satikšanās pēc norunas notika Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas fakultātes laboratorijā, turklāt, kā bija sarunāts, mums ap plkst. 9 vakarā, kad laboratorijās vairs nestrādāja studenti, vajadzēja ierasties no Kanāla ielas puses un piezvanīt pie durvīm noteiktā kārtā. Mūs ielaida pats Priedītis un ieveda puspagraba telpās, kur sākās "praktiskie darbi". Vispirms gan Priedītis noeksaminēja mani ķīmijā, vai es varot uzrakstīt sērskābes un slāpekļskābes formulas, ko es arī izdarīju. Bet, kad lika uzrakstīt anilīna formulu, tā lieta vairs negāja. [..] "Tas nekas," noteica Priedītis, "jo pēc šiem mēģinājumiem, kas mums jāiziet apmēram 1–1½ mēnešu laikā, jums jau būs galvā visas mūsu indīgo, smirdīgo un sprāgstošo vielu receptes."

Cik reižu biju pie Priedīša, neskaitīju. Strādāju kādu pusotru mēnesi. Sākumā mēs ķērāmies pie t.s. smirdbumbu gatavošanas uz anilīna bāzes, jo citas vielas uzskatījām par daudz indīgām. Smirdināt vajadzēja daudz – "Rīgas Avīzes" pārdošanas vietas, streiklaužus, sevišķi tirdzniecībā, Māmuļas teātra izrādes utt. Sākumā bija domāts lietot arī sērūdeņradi, bet indīguma dēļ to lietojām tikai vienu izmēģinājuma reizi – pie kāda spītīga miesnieka Vecrīgā, Skārņu ielā, kas neklausīja aicinājumam piedalīties ģenerālstreikā. Sametām skārnī pret sienu "probirkas" ar sērūdeņradi, un gaļa bija jāizsviež ārā.

Kad tas bija daudzmaz padarīts, Grīniņš deva norādījumu tūdaļ sākt gatavot sprāgstvielas. Sākumā ķērāmies pie piroksilīna, kā vieglāk sagatavojamās. Primi-

tīvā trauku sildāmā skapī to vakarā uzsildīja, un no rīta 6.00 jau varēja iet ārā ar gatavu preparātu. Otru sprāgstvielu taisījām Bertolē sāls un cukura maisījumu, kura uzspridzināšanai bumbās bija ampulās iepildīta sērskābe. Runa bija arī par sprāgstošo dzīvsudrabu, bet praktiski to neizmantojām. Vēl gatavojām ļoti efektīvu vielu cīņai ar streiklaužiem – joda šķīdinājumu spirtā izsēdinājām ar koncentrētu amonjaku un dabūjām slāpekļa jodīdu, ko uzķērām filtrā. To ievīstīja papīrā un novietoja fabrikās kurtuvju tuvumā. Kad streiklauzis ķērās pie kurināšanas un uzspēra ar kāju vai lāpstu virsū, tad pašķīlās tāds spēriens, ka daudzi meta nost labi apmaksāto streiklauža darbu.

Es tai laikā jau kādus divus gadus biju nostrādājis par praktikantu maģistra Lubes aptiekā. Biedrs Grīniņš, lūk, tādēļ arī bija izraudzījies mani par nākamo slepenās laboratorijas īsto darbinieku, jo es naktīs dežurēju aptiekās viens un tas bija ļoti izdevīgi – aptiekas laboratorijas pagrabs zem aptiekas Dzirnavu un Nikolaja ielas stūrī bija pilnīgi mūsu – poleniešu kaujinieku grupas rīcībā. Tur arī norisa spridzekļu un smirdbumbu izgatavošana.

Tā tas turpinājās līdz 1905. gada decembrim, un mēs nekur neiekritām. Veicām ļoti plašu darbu, apgādājot ar sprāgstvielām feniksiešus; tāpat ar mūsu gatavotu piroksilīnu Tīlava fabrikas kaujinieki [..] Pārdaugavā izspridzināja zelbstšucnieku šautuvi utt.

Kad b. Ozols (Zars) bija sagādājis caur banku apm. 5000–6000 rubļu zelta naudas, partija nosūtīja Grīniņu uz ārzemēm ar uzdevumu sagādāt ieročus. Lai naudu izvestu pēc iespējas drošāk pāri robežai, mums vajadzēja to iepakot nelielā čemodānā aiz dubultās oderes, un tādēļ ķīmiķim šoreiz vajadzēja izgudrot piemērotas līmes, kas nesūktos cauri oderdrānai, ar ko bija izklāts viss čemodāns. To izdarīja [..], pielietojot Priedīša doto līmes sastāvu."[31]

Par spridzināmo maisījumu gatavotāju un bumbu pildītāju profesionalitāti liecina apstāklis, ka Rīgā bija samērā maz negadījumu, kurā cieta šie cilvēki un kad bija atklātas viņu aktivitātes (mums zināmas trīs – Tērbatas, Dzirnavu un Elizabetes ielā), bet eseru kaujas organizācijām šādi incidenti bija samērā bieži.[32] Atliek minēt, vai par to jāpateicas J. Priedīša apmācību kvalitātei vai latviešu revolucionāru disciplinētībai un precīzai instrukciju ievērošanai. Toties Pēterburgas sociāldemokrātu kaujas organizācijā, ko vadīja inženieris L. Krasins, šķiet, ieroču un bumbu izgatavošana bija vērienīgāka, varbūt arī kvalitatīvāka un daudzveidīgāka.[33] Par to, vai J. Priedītis bija saistīts arī ar Pēterburgas kaujas organizācijas spridzināmo vielu speciālistiem, ziņu pagaidām nav.

Šāda spridzināmo vielu un bumbu gatavotāju aktivitāte nebija specifiska latviešu kaujinieku īpatnība 1905. gada revolūcijā. Latvijā šādas darbības separāti veica arī vietējie, samērā mazskaitlīgie krievu sociāldemokrāti un bundisti, bet pašā Krievijā, īpaši ņemot vērā eseru darbību, kreisais terors bija īsti vērienīgs.

Kā liecināja kreisais kadets V. Obņinskis, 1907. gadā "bumbu fabrikācija bija pieņēmusi homēriskus apmērus. [..] Bumbu darbnīcas bija atvērtas visās pilsētās. [..] Spridzināja visu, ko varēja uzspridzināt, sākot no vīnūžiem un bodēm, turpinot ar žandarmu pārvaldēm un krievu ģenerāļu pieminekļiem un beidzot ar baznīcām."[34]

Revolūcijai un arī kontrrevolūcijai Latvijā vēršoties plašumā, 1905. gada nogalē un 1906. gadā bija nepieciešami ieroči un sprāgstvielas, ko vairs nevarēja pietiekamā daudzumā izgatavot pašdarbības veidā vai gūt uz vietas no armijas, atbruņojot žandarmus un karavīrus, izlaupot ieroču noliktavas. Kaut arī ne Rīgā, ne Pēterburgā sociāldemokrātu vadība – par laimi šīm pilsētām – nepieņēma lēmumu par vispārēju bruņotu sacelšanos, tomēr lokālas bruņotas sacelšanās notika Aizputē, Tukumā un Talsos.[35] Cara soda ekspedīciju un muižnieku pašaizsardzības izraisītajam teroram pretī stājās revolucionārs terors. Latvijas laukos izvērsās agrāra revolūcija, tai sekoja mežabrāļu kustība. Latvijas sociāldemokrātu vadība izšķīrās par plaša apjoma ieroču kontrabandu no ārzemēm, bet tai bija nepieciešami prāvi finanšu līdzekļi. Pirmo plašāko ieroču iegādes operāciju ārzemēs, Ženēvā, sekmīgi īstenoja Ferdinands Grīniņš, Fricis Bulle un citi 1905. gada augustā–oktobrī. Vēlāk ieroču iepirkšanas akcijas iekļāvās KSDSP akcijās Beļģijā un Vācijā, ko koordinēja krievu kaujas tehnikas grupa L. Krasina un M. Ļitvinova vadībā,[36] kaut arī latvieši rīkojās samērā patstāvīgi.

Jau 1905. gada septembrī J. Dubelšteina vadībā Rīgā bija noticis daudzinātais bruņotais uzbrukums Centrālcietumam apcietināto biedru atbrīvošanai, ko jūsmīgi sveica V. Ļeņins savā kādreiz bieži citētajā rakstiņā "No aizsargāšanās – uzbrukumā",[37] pēc tam – pārdrošais 1906. gada 17. janvāra kaujinieku iebrukums Rīgas Slepenpolicijas ēkā, kā rezultātā atbrīvoja arestēto Jāni Luteru, Teodoru Kalniņu (Misteru) un citus revolucionārus. Uzbrukumā prefektūrai piedalījās J. Dubelšteins, J. Čoke, K. Salniņš, Ģ. Eliass (vēlākais gleznotājs), K. Pētersons un citi drosmīgi kaujinieki, visi – gados jauni.[38]

Jānis Luters, kurš pirms tam bija vadījis Liepājas un Aizputes revolucionārās cīņas, prefektūras akcijas gaitā tika uz brīvām kājām un jau nākamajā vakarā aizbrauca no Rīgas uz Pēterburgu. Kādu laiku latviešu kaujinieki un bijušie mežabrāļi, arī J. Luters un J. Dubelšteins, darbojās Pēterburgā L. Krasina vadītajā KSDSP CK kaujas tehnikas grupā, kuras pastāvīgie locekļi bija latvieši R. Dēliņš, K. Salniņš, J. Ozols, Graubiņš, P. Pidriksons, F. Bulle un citi.[39]

1906. gada 26. februārī LSDSP CK uzdevumā latviešu kaujinieki organizēja Krievijas bankas Helsingforsas nodaļas ekspropriāciju, respektīvi, aplaupīšanu.[40] Šo plašu ievērību guvušo ekscesu iedvesmoja un organizēja Jānis Luters, tajā piedalījās 25–30 kaujinieki – latvieši, to skaitā LSDSP CK locekļi Teodors Kalniņš (Misters), Ansis Buševics, Jānis Lencmanis un pats Jānis Luters, tāpat Jēkabs Dubelšteins, trīs brāļi Čokes un Kārlis Jansons (J. Jansona-Brauna brālis). Tie-

Bijušās Krievijas bankas Helsingforsas nodaļas ēka Lielajā Esplanādes ielā. Pārbūvētajā ēkā pašreiz atrodas Zviedrijas vēstniecība

J. Kristapsona foto, 2005. gads

šie ekspropriatori bija četri – J. Luters, J. Dubelšteins, Jānis Čoke (Brašais) un J. Lencmanis. Neticami pārdrošā bankas aplaupīšana notika pašā Helsinku centrā, Lielās Esplanādes ielā pie tirgus (pārbūvētajā bankas ēkā kopš 1921. gada atrodas Zviedrijas vēstniecība Somijā). Akcijā nošāva bankas sargu – atvaļinātu kareivi, pārējos bankas ierēdņus ieslēdza telpās. Pēc kases iztukšošanas J. Luters aukstasinīgi izrakstīja kvīti par "konfiscēto" summu un tikai tad pameta bankas ēku. Saskaņā ar A. fon Tranzē-Rozeneka sniegtajiem datiem summa bija 100 783 rbļ. 68 kapeikas.[41] "Revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmatā" minēts pat vairāk nekā 150 tūkstošu rubļu liels guvums.[42] Savukārt Bruno Kalniņš raksta, ka LSDSP ieroču fondā līdz 1907. gadam "no ziedojumiem un konfiskācijām ienācis ap 30 000 rubļu".[43] Ironiskais moments šajā akcijā ir tas, ka vēl 1905. gada septembrī sociāldemokrāti moralizējoši nosodīja savus konkurentus – "savienībniekus" par Liepājas bankas aplaupīšanu, bet nu darīja to paši, turklāt daudzkārt lielākos apmēros. Līdzīgas ekspropriācijas ("konfiskācijas") banku nodaļās, fabrikās, krogos u.c. 1906. gadā kļuva par "normu" mežabrāļu un LSDSP darbībā. Būtībā tās var kvalificēt kā krimināInodarījumu.

Helsinku bankas tiešie ekspropriatori bija latviešu sociāldemokrāti, pat Centrālās Komitejas un Rīgas komitejas locekļi, taču pasākums bija starptautiski

koordinēts. Ekspropriācijā bija iesaistīti arī somu sarkangvardi kapteiņa Koka vadībā, kaujinieku bāze Helsinkos bija soma Valtera Šēberga degvīna veikals,[44] kaujinieku ieroču noliktava atradās somu tēlnieka Alpo Sailo darbnīcā (pazīstams tēlnieks, viņa vārds rodams arī "Latviešu konversācijas vārdnīcā").[45] Ekspropriāciju veica saziņā ar KSDSP CK kaujas tehnikas grupu Pēterburgā, varbūt pat pēc tās ierosmes. Šo grupu vadīja Leonīds Krasins, V. Ļeņina tuvs līdzgaitnieks, partijas "atbildīgais tehniķis, finansists un transportieris" (V. Ļeņina definīcija),[46] pēc Oktobra revolūcijas – KPFSR tirdzniecības un rūpniecības tautas komisārs un diplomāts, sūtnis Francijā un Lielbritānijā. No krievu puses akcijā piedalījās inženieris Nikolajs Bureņins, bet pēc notikumiem bankā J. Luteru Helsinkos grimēja – gan ne visai veiksmīgi, jo J. Lutera mati iekrāsojās zaļi – ne mazāk tuva V. Ļeņina līdzgaitniece Jeļena Stasova.[47] Daļu ekspropriētās summas – 10 tūkstošus rubļu zeltā – J. Stasova pārveda uz Pēterburgu krievu sociāldemokrātu partijas kasei. Pārējo konfiscēto naudu nogādāja ārzemēs – Vācijā un Zviedrijā, lai latviešu kaujinieki par to iegādātos ieročus un patronas. Šo ieroču iegādes operāciju īstenoja J. Luters sadarbībā ar Ferdinandu Grīniņu (Burlaku). Ieroču iepirkšanas koordinators no KSDSP puses ārzemēs bija Maksims Ļitvinovs (Papaša; īstā vārdā Vallahs Meijers), KSDSP Rīgas organizācijas bijušais delegāts, kurš vēlāk kļuva plaši pazīstams diplomāts, PSRS ārlietu tautas komisārs.[48] Šajā laikā M. Ļitvinovs bija cieši saistīts ar latviešu ieroču iepircējiem ārzemēs.[49] Krievu sociāldemokrāti izmantoja latviešus, jo, kā rakstīja Kārlis Jansons, "krieviem te neviens nekā nedos, kamēr nauda nepāries jums [LSDSP CK. – *J. S.*] vai mums ar Jūsu ziņu"[50].

1906. gada pavasarī J. Luters un F. Grīniņš Ādolfa Franka ieroču firmā Hamburgā iepirka 500 mauzerpistoļu un patronu. Ā. Franks savulaik bija piedalījies kā brīvprātīgais angļu-būru karā Dienvidāfrikā būru pusē. Vēlāk, būdams firmas īpašnieks, viņš nodarbojās ar ieroču tirdzniecību kolonijās Āfrikā un Latīņamerikā, apgādāja nemierniekus, piemēram, Ēģiptē. Minētajā ieroču iepirkšanā J. Luters uzstājās kā Ekvadoras Republikas militārais atašejs, bet ieroču piešaudē Hamburgā M. Ļitvinovs figurēja kā komisijas loceklis un Ekvadoras virsnieks.[51] Tas taču ir lieliski un ar šiku – Bobis no nevienam nepazīstamās Latvijas 1906. gadā kopā ar Papašu Hamburgā pārstāv suverēno Ekvadoras Republiku! Ar Ā. Franka firmas starpniecību dāņu valdības pārvaldītā rūpnīcā bija nopirkti deviņi kavalērijas ložmetēji, bet no vācu valdības rūpnīcas iegādāts ap 1000 kg dinamīta, 3 miljoni patronu un 500 militāra parauga karabīņu. Šajos iepirkumos piedalījās arī F. Grīniņš un bijušais RPI students Kārlis Zutis (Šloss), kurš 1900. gadā Rīgā bija ticies ar V. Ļeņinu un vēlāk jau pilsoniskajā Latvijā vadīja komunistisko izdevniecību "Daile un Darbs".[52]

Prāvu daļu iegādāto ieroču pārsūtīja uz Rīgu, arī uz J. Priedīša dzirnakmeņu darbnīcu. Te jāpaskaidro, ka mākslīgo dzirnakmeņu ražošanai izmantoja no Krievijas ievestas sasmalcinātas un izšķirotas krama šķembas, ko saistīja ar

magneziālo cementu un smirģeli; magneziālā cementa izejvielas, proti, kaustisko magnezītu un magnija hlorīdu, importēja no Vācijas. Šāds izejvielu transports bija visai parocīgs aizsegs kaujinieku apgādei ar ieročiem.

Kā atceras J. Luters, "par strādniekiem [J. Priedīša fabrikā. – *J. S.*] pieņēma mūsu biedrus, arī kaujiniekus, un uz viņa adresi mēs sūtījām ieročus no Hamburgas uz Rīgu. Ieroči bija iepakoti koka mucās. Tā tika sūtīti mauzeri un mauzera sistēmas karabīnes un patronas. Pēc svara līdzīga bija dzirnavu akmeņu izgatavošanai vajadzīgā magnēzija, ar kuru skārda mucas tika aplietas. Priedīša darbnīcā biedri kaujinieki mucu saturu izņēma un nogādāja, kur bija vajadzīgs."[53]

Magnēzija mucu pildīšanā Hamburgā paša īrētās telpās piedalījās Jāņa Priedīša skolnieks Kārlis Zutis (Šloss), kurš nejaušā sprādzienā guva apdegumus. K. Zuti Hamburgā arestēja, un pie viņa atrastās ieroču iepirkuma faktūras par lielām summām bija lietisks pierādījums latviešu sociāldemokrātu Hamburgas prāvā. K. Zuša advokāts prāvā bija pazīstamais vācu sociāldemokrāts Karls Lībknehts, un tiesas spriedums bija attaisnojošs.[54]

Daļa bumbu un ieroču nāca no Pēterburgas, KSDSP kaujas tehnikas organizācijas. Kā liecināja F. Bulle, 1906. gada augustā pēc J. Dubelšteina (Jēpja) un V. Skares lūguma Rīgas organizācijai bija nodoti divi pudi dinamīta (melanīta), 30 Japānas parauga granātas (bumbas) un josta ar kapselēm spridzināšanai. Rīgā tolaik risējis tramvajnieku streiks, un spridzekļus latviešu kaujinieki pieprasīja cīņai pret streiklaužiem. Uz Rīgu minēto kravu nogādāja T. Kalniņš (Misters).[55]

Šie ieroči bija vajadzīgi gan kaujiniekiem, gan mežabrāļiem. Kad 1906. gada decembrī Rīgā notika Ferdinanda Grīniņa tiesas prāva, avīzes ziņoja, ka Berga bazārā atrasta visai vērienīga ieroču noliktava – "11 pildītu bumbu, 13 tukšu bumbu, 30 mārciņas dinamīta, kastīti ar pistonām priekš degļiem, 750 naganu patronu, 62 000 patronu pistonu, 785 kareivju šauteņu patronas, ap 8500 dažādu sistēmu patronu, 60 t.s. šveiciešu patronu, 55 mauzera šauteņu patronas, paku pulvera, 3 asis garu Bikforda auklu, 4 piroksilīna trubiņas, 5 mauzera sistēmas šautenes, 2 mauzera sistēmas revolverus, 12 parastos revolverus, 4 zobenus, 3720 mednieku šauteņu patronu, 1200 revolucionāra satura brošūru u.tml."[56]. A. fon Tranzē-Rozeneks savā grāmatā kā ieroču slēptuves līdzzinātāju pat denuncēja tolaik liberālo, vēlāk konservatīvo politiķi Arvedu Bergu – vienu no Berga bazāra īpašniekiem. Viņa tēvu pazīstamo uzņēmēju K. Bergu, no revolūcijas visai tālu stāvošu cilvēku, sodīja ar 3000 rbļ. naudas sodu par to, ka viņš pieļāvis savā īpašumā iekārtot šādu nelegālu ieroču glabātuvi.[57]

F. Grīniņa grupai 16 cilvēku prāvā inkriminēja 24 noziegumus, to starpā uzbrukumus Kuzņecova fabrikas kasierim, dragūniem, Centrālcietumam un Slepenpolicijai, Āgenskalna pašaizsardzībnieku mītnei un šautuvei, daudzu iecirkņu uzraugu, gorodovoju, fabrikanta Buša nogalināšanu, meistara nošaušanu

Salamandra fabrikā, dalību Tukuma bruņotās sacelšanās kaujās, uzbrukumu Slokas pilsētai, fabriku kantoriem, piena veikaliem, mežsargiem, dažādu pagastu valdēm, bumbu atentātus Rīgas tramvajos u.tml. epizodes. Daudzos gadījumos patiešām bojā gāja ne tikai žandarmi, bet arī nejauši cilvēki, un prāvā aprakstītās epizodes var traktēt kā terora aktus. Vairākumam tiesājamo piesprieda nāvessodu, bet F. Grīniņu un O. Sniķeru, kuri pat pēc mežonīgas spīdzināšanas inkriminētajos nodarījumos neatzinās, arī pēdīgi "bēgot nošāva".

Bez jau minētās ieroču pirkšanas galvenokārt Vācijā Ferdinands Grīniņš arī pats 1906. gada sākumā iepirka ieročus Beļģijā un Šveicē, ko veica sadarbībā ar kādreizējo jaunstrāvnieku, konspirējušos revolucionāru Jēkabu Kovaļevski. Šveicē, kur, kā zināms, šaujamieročus tradicionāli nodod civilpersonu – pilsoņu brīvā lietošanā, tieši tolaik notika apbruņojuma sistēmas maiņa, izņemot no apgrozības 500 000 vecākas konstrukcijas šauteņu un izpārdodot tās ikvienam interesentam par 5 frankiem gabalā. F. Grīniņš ieguva vairākus simtus tādu ieroču, iepakoja un nosūtīja beļģu segfirmai *"Bontink & Dhood"* Ģentē, kur par pilnvarnieku strādāja J. Kovaļevskis. Bija domāts tos transportēt uz Latviju, taču konkurenti – beļģu ieroču rūpnieki, padzirduši muitā par ārzemju šauteņu ievešanu, ziņoja slepenpolicijai, tā savukārt Krievijas vēstniecībai, kas panāca J. Kovaļevska un F. Grīniņa arestēšanu Briselē. Viņus tiesāja par "Beļģijas valsts kompromitēšanu". Tomēr Beļģijas Sociālistiskās partijas un tās sekretāra Kamila Heismansa – vēlākā Sociālistiskās internacionāles priekšsēdētāja un Beļģijas premjerministra organizētās aizstāvības kampaņas rezultātā latviešu revolucionārus atbrīvoja.[58] Pēc tam, 1906. gada vasarā, F. Grīniņš papildinājās spridzināmo vielu izgatavošanā Šveicē – vai nu kā Cīrihes universitātes ķīmijas students, vai arī īpašos kursos, paralēli strādājot kādā mehāniskajā darbnīcā (tad arī notika viņa tikšanās ar Raini). Vēlēšanās būt ar savu tautu notikumu epicentrā lika F. Grīniņam atgriezties dzimtenē, iziet tur visu Golgātas ceļu, pārdzīvot Grēgusa mežonīgās spīdzināšanas un mirt varoņa nāvē pie Kokneses Mūku kalna.

F. Grīniņš neapšaubāmi bija ideālists un romantiķis, ko apliecina arī Rainis. Viņš nāca no Kurzemes vācu aprindām, bija pametis tēva mājas, materiāli nodrošinātu dzīvi, nespēdams samierināties ar faktu, ka viņa tēvs, Ventspils vilnas fabrikants, seksuāli izmanto savas strādnieces.[59] Revolūcija, cīņa utopiskas nākotnes vārdā, kur nebūtu vairs netaisnību, kļuva ne tikai par viņa mūža aicinājumu, bet arī par profesiju. Zīmīgs ir viņa pieņemtais segvārds "Burlaks" – Maksima Gorkija romantizētais varonis.

F. Grīniņš, J. Dubelšteins un J. Luters bija profesionāli revolucionāri – jauna cilvēku kategorija Latvijas vēsturē, kuros tomēr bija kaut kas no Fjodora Dostojevska "Velniem" (S. Ņečajeva organizācija "Tautas atmaksa"!), varbūt lokālizētā, latviski proletāriskā versijā. Kad F. Grīniņa prāvas dalībnieku Tukuma bruņotās

sacelšanās vadītāju Ā. Jordānu Rīgas Centrālcietuma mācītājs F. Šmithens pirms nošaušanas aicināja saņemt garīgo mierinājumu, tas lepni atcirtis, ka viņam neesot ko runāt ar tā Kunga kalpu, jo pēc stundas runāšot ar pašu Kungu.[60]

Šie cilvēki absolūti nesaprata Baltijas vācu duālo lomu un kultūras devumu Baltijai gadsimtu garumā, par spīti visām negācijām, ko vācu muižniecība bija nesusi, neakceptēja kristīgās vērtības. Viņi aktīvi atbalstīja spontānās (vai organizētās?) muižu dedzināšanas – 459 muižu pilis! – kā vēstures taisnīguma aktu, apgādāja ar ieročiem arī lauku revolucionārus. Tas izraisīja ne mazāk mežonīgas atriebības akcijas un turklāt ļoti negatīvu reakciju ārzemēs. Vēršanās pret šādiem ieroču un spridzināmo vielu izgatavotājiem atspoguļojas pat Vācijas imperatora Vilhelma II sarakstē ar Krievijas imperatoru Nikolaju II. 1906. gada 29. janvāra vēstulē Vilhelms II izsaka Nikolajam II nožēlu par Baltijas vācu muižnieku draus-mīgo likteni, aicinādams cara valdību kompensēt viņu zaudējumus.[61] 1906. gada 14. jūnijā – gan citā sakarībā, minēdams bumbu atentātu pret jaunlaulāto Spānijas karaļpāri, – Vilhelms II raksta: "Šie sabiedrības ienaidnieki pelna ešafotu, atsevišķos gadījumos tie ieslogāmi uz mūžu trako mājās. [..] Manuprāt, jādara viss iespējamais, visiem vienojoties, jāpieņem mēri dzīvības un kultūras aizstāvībai tā, lai ķimikāliju izgatavošana bumbu pildīšanai un to lietošanai tiktu sodīta ar nāvessodu."[62] Nikolajs II bija ļoti nelabvēlīgi noskaņots pret latviešiem. 1905. gada nogalē viņš rakstīja savai mātei, ka latvieši ir pilnīgi sajukuši prātā. Viņš pats norīkoja asiņainas soda ekspedīcijas uz dumpīgajām guberņām, izraisot asiņainu kontrrevolucionāru teroru.

Aplūkojot latviešu kaujinieku darbību starptautiskajā aspektā, pieminēsim arī J. Lutera līdzdalību ieroču transporta organizēšanā uz Kaukāzu 1906. gada nogalē. Pēc M. Ļitvinova lūguma viņš Vācijā aprūpēja pazīstamo armēņu izcelsmes kaujinieku Kamo (Simonu Ter-Petrosjanu), J. Staļina tuvu draugu, un Budu Mdivani, vēlāko gruzīnu nacionālkomunistu, kurš 1922. gadā izraisīja V. Ļeņina un J. Staļina konfliktu PSRS veidošanas jautājumā. J. Luters nodrošināja viņu uzturēšanos Berlīnē (kaukāzieši vāciski neprata ne vārda) un ieroču transportam mēģināja izveidot latviešu–kaukāziešu kuģa komandu ar Kārli Jansonu (Kapteini) priekšgalā.[63]

Minētie kaukāziešu kaujinieki nedaudz vēlāk īstenoja paša J. Staļina inspirēto bankas transporta aplaupīšanu 1907. gada 26. jūnijā Tbilisi (tolaik Tiflisa) centrā Erivanas laukumā. Šis akts boļševiku partijai deva 250 tūkstošu rubļu guvumu, taču prasīja cilvēku upurus un izraisīja plašu starptautisku rezonansi, daudzkārt lielāku nekā Helsinku bankas laupīšana. Pirmkārt, tādēļ, ka Tiflisas ekspropriācijā viens no akcijas organizētājiem bija J. Staļins, un šis fakts vēlāk bieži ir atgādināts J. Staļina – PSRS vadītāja – biogrāfijā. Otrkārt, tādēļ, ka 1907. gadā šādas ekspropriācijas veikt bija aizliedzis KSDSP 5. kongress Londonā (pēc meņševiku

Jānis Priedītis, ķīmijas asistents, 20. gadsimta sākums

J. Stradiņa personiskais arhīvs

ierosmes) un šī aizlieguma pārkāpšana izraisīja asu protestu pašā partijā. Arī tāpēc, ka šī nauda tika boļševikiem vien, bet ne meņševiku spārnam. Būtībā ekspropriēto naudu lielā mērā izmantoja boļševiku vadītāju, arī V. Ļeņina revolucionārās darbības un pat viņu personiskās eksistences nodrošināšanai. Daži pēdējo laiku vēsturnieki uzskata,[64] ka tieši partijas finanšu līdzekļu sagādātāja talants šādās akcijās esot nodrošinājis J. Staļina politiskās karjeras sākotnējo augšupeju KSDSP boļševiku spārnā, viņa saistīšanos ar V. Ļeņinu, kurš vēstulē M. Gorkijam jūsmoja par "vienu brīnišķīgu gruzīnu".

Saistot Helsingforsas (1906. g.) un Tiflisas (1907. g.) ekspropriācijas epizodes, intriģējoši šķiet daži momenti. Tiflisā ekspropriēto milzu naudu terorists Kamo pārveda uz Somiju, lai tur nodotu to partijas kasierim – boļševikam, kas bija tieši gatavojis minēto ekscesu, proti, mums jau no Helsinku laupīšanas pazīstamajam L. Krasinam, kuru Somijā vēlāk arestēja. Savukārt Parīzē vienlaikus arestēja citu šīs akcijas organizatoru M. Ļitvinovu ar daudzām 500 rubļu asignācijām, kas, kā tika pierādīts, nāca no Tiflisas bankas laupījuma. Šajā lietā apcietināja arī Centrālās Komitejas locekļus G. Zinovjevu, Ļ. Kameņevu, I. Goldenbergu un N. Rožkovu. Taču viņus visus atbrīvoja ļoti drīz – dažu dienu vai mēneša laikā. Pat Berlīnē arestētajam galvenajam Tiflisas ekscesa rīkotājam Kamo, kurš pirms tam

pusotra mēneša bija atpūties V. Ļeņina vasarnīcā Kuokalā, samērā drīz izdevās izmukt no psihiatriskās slimnīcas, kur viņš bija ievietots pēc aresta.[65] 2004. gadā izdotajā krievu vēsturnieka Aleksandra Ostrovska grāmatā par J. Staļina agrīno revolucionāro darbību līdz 1917. gadam šie fakti analizēti samērā sīki.[66] Loģisks ir jautājums, ciktāl Helsinku ekspropriācija bija Latvijas sociāldemokrātijas akcija, ciktāl – KSDSP un LSDSP kopīga akcija. 1906. gada februārī LSDSP vēl nebija apvienojusies ar KSDSP, apvienošanās notika KSDSP 4. Stokholmas kongresā 1906. gada aprīļa beigās. No grāmatas materiāliem tomēr izriet,[67] ka LSDSP rīkojusies lielā mērā patstāvīgi, kaut arī kontaktā ar KSDSP CK kaujas tehnisko grupu, un krievu revolucionāru atmiņās par latviešiem ir runāts samērā atsvešināti, tāpat kā par somiem.

Kā jau minēts, daži latviešu kaujinieki ir darbojušies Pēterburgas KSDSP kaujas tehniskās grupas sastāvā, arī 1907. gadā izveidotajā kaujas tehnikas instruktoru skolā Kuokalā. Vienlaikus turpat, Somijas pierobežā, darbojās eseru kaujinieku grupa, plānojot tur, cita starpā, atentātu pret Krievijas Ministru Padomes priekšsēdētāju P. Stolipinu. Šīs eseru Ziemeļu kaujas grupas *(Северный летучий отряд)* vadītājs bija latviešu "savienībnieks" Alberts Traubergs (Kārlis). Lai arī abu kaujinieku strāvojumu viedokļi politikā un taktikā krasi atšķīrās, sakari starp abu partiju kaujiniekiem tomēr bija uzturēti. Galu galā, kā liecina F. Bulle, viņa šķiršanās ar A. Traubergu neilgi pirms viņa aresta un nāvessoda tomēr bijusi nedraudzīga, ar strīdu.[68] Tajā pašā A. Ostrovska grāmatā sniegtas arī ziņas par eseru Azefa, Rūtenberga un Gapona organizēto ieroču kravasku-ģa *"John Grafton"* transportu uz Krieviju, kas avarēja 1905. gada 7. septembrī Somijas šērās.[69] Pēc K. Salniņa versijas, kuģa norīkošanā piedalījās arī latviešu emigranti Londonā un kuģa kapteinis bija LSDSP biedrs Jānis Strautmanis. Šī ir mīklaina, līdz galam neatrisināta Krievijas 1905. gada revolūcijas epizode, kurā bija iejaukti cara ohrankas provokatori. Gan tolaik, gan mūsdienu literatūrā ir versija, ka šie ieroči sarūpēti par "japāņu naudu", bet pārsteidzošākais ir tas, ka šādu versiju atbalstīja arī K. Salniņš (Griška) jau 1934. gadā: "Līdzekļi bija japāņu izcelsmes."[70]

Zīmīgs ir fakts, ka pēc Oktobra revolūcijas 20. gs. 20. gados Krievijas boļševiku starptautisko finanšu un komerciālo darbību, tāpat Kominternes līdzekļu nelegālu aizplūdināšanu no PSRS ārzemju komunistiem lielā mērā kārtoja tie paši cilvēki, kuri pirms revolūcijas bija nodarbojušies ar finanšu un ieroču transportu no ārzemēm, – L. Krasins, M. Ļitvinovs, arī J. Luters.

Ar KSDSP 5. (Londonas) kongresa lēmumu 1907. gadā kaujinieku darbību, ieroču transportu un ekspropriācijas pārtrauca arī Latvijā. 1907. gada beigās Latvijas sociāldemokrātu vadība ieteica J. Luteram emigrēt uz ASV, viņa vietā par ieroču iegādes tehnisko aģentu un finanšu norēķinu kārtotāju ieceļot

K. Jansonu. Taču J. Luters atgriezās Krievijā un apmetās Pēterburgā, tur legalizējās ar īsto uzvārdu un apprecēja Johannu Hiršbergu no Liepājas ebreju turīgas ģimenes. Palikdams saistībā ar krievu boļševikiem (ne vairs ar latviešu sociāldemokrātiem), viņš pievērsās galvenokārt saimnieciska rakstura darbībai, kļuva par Morduha dzirnavu pārvaldnieku Pēterburgā un pēc Oktobra revolūcijas 20. gados bija krievu–angļu akciju sabiedrības "Arkos" *(All Russian Cooperative Society, Limited)* Ļeņingradas kantora priekšnieka vietnieks, vēlāk – priekšnieks (šo firmu organizēja pēc krievu boļševiku starptautisko komerciālo sakaru veidotāja L. Krasina ierosmes), pēc tam vadīja "Eksportļes" kantori (firma darbojās Jūlija Daniševska vadībā).[71] Šīs sabiedrības attīstīja PSRS tirdznieciskos sakarus ar kapitālistiskajām ārzemēm. Cauri "Arkos" Londonas kantorim notika Kominternes naudas noplūdināšana uz ārzemēm, un 1927. gada 12. maijā veiktais angļu policijas iebrukums šīs sabiedrības kantorī izraisīja diplomātisko attiecību pārtraukšanu starp Lielbritāniju un PSRS. Pēc attiecību atjaunošanas "Arkos" likvidēja. Jānis Luters gāja bojā 1938. gadā kā terora upuris J. Staļina "lielā terora" laikā.

Savukārt Jānis Priedītis mira drīz pēc revolūcijas sakāves 1908. gada 3. februārī 31 gada vecumā. Pirms tam, 1907. gada nogalē, viņš izbraukāja Šveici, Franciju, Itāliju un Grieķiju, iespējams, zinātniskos nolūkos, iespējams, revolucionāras ievirzes ceļojumā. Atgriezies Rīgā jau pusslims, J. Priedītis vairs nepiecēlās. Pēc ārstējošā daktera J. Jankovska domām, Jānis Priedītis miris no saindēšanās ar kādām ķimikālijām. Viņa pēdējie vārdi bijuši: "Vai, cik labi!"[72]

Pēc J. Priedīša nāves dažāda virziena latviešu laikraksti, arī pilsoniskie – "Dzimtenes Vēstnesis", "Mājas Viesis", "Latvija" un "Jaunā Dienas Lapa" –, veltīja viņam nekrologus, atzīmējot nelaiķa popularitāti Rīgas studentu un skolēnu vidū, viņa sabiedrisko un zinātnisko darbību.[73] Arī profesors P. Valdens lekcijā un izvadīšanas runā raksturoja nelaiķi kā daudzsološu ķīmiķi, kura pētnieciskajām spējām atraisīties nav ļāvusi pāragrā nāve. Paradoksāla šķiet visai korekti ieturētā sēru ziņa laikrakstā "Rīgas Avīze", kuras "izsmirdināšanu" pirms pieciem gadiem bija organizējis šis pats J. Priedītis. "Rīgas Politehnikas asistents Jānis Priedītis, inženieris ķīmiķis, aizvakar pulksten 6 vakarā miris. Nelaiķis bija vēl pašos spēka gados (ap 32 gadi vecs) un nopietni nodevās zinātniskajām studijām."[74] Mākslīgo dzirnakmeņu rūpnīciņu pārņēma brālis Arnolds Priedītis, arī inženieris, un tā darbojās Rīgā līdz 1915. gadam, ražoja arī zobārstniecības materiālus, tad tika evakuēta uz Orlu, kur darbību beidza. Arnolds Priedītis vēlāk kļuva par Rīgas pilsētas diskonta bankas direktoru, apbalvots ar III šķiras Triju Zvaigžņu ordeni.

Jāni Priedīti kā revolucionāru – kaujinieku sagatavotāju un atbalstītāju – cara varas iestādes "neatšifrēja". Viņš pat neiekļuva Vidzemes Žandarmērijas pārvaldes politiskās uzraudzības nodaļas 1905.–1907. gadā izsekojamo sarakstā, kur citu

No J. Priedīša dokumentiem: karikatūra par Krievijas Valsts domi ar P. Stolipinu uz nogalināto revolūcijas upuru kapsētas fona, 1907. gads

J. Stradiņa personiskais arhīvs

starpā minēti J. Asars, K. Ulmanis, J. Akuraters, A. Kirhenšteins un A. Birkerts.[75] Tas liecina par J. Priedīša konspiratora talantu un sociāldemokrātu aprindu prasmi glabāt savus noslēpumus. J. Priedīti kā vienu no labākajiem LSDSP biedriem pirmoreiz tā īsti atzina J. Luters neilgi pirms savas varmācīgās nāves.[76]

Pat vairāk, kad 1907. gada novembrī arestēja Jāņa Priedīša līdzgaitnieku Edvīnu Rubeni, viņa istabiņā veiktajā kratīšanā atrada izejvielas sprāgstvielu gatavošanai – Bertolē sāli, pūdercukuru un stikla caurulītes. Žandarmērijai nebija savas analītiskas laboratorijas, tādēļ E. Rubeņa kurvīša saturu pārbaudei nosūtīja uz Rīgas Politehnisko institūtu. Tur ar paša J. Priedīša parakstu bija sastādīta izziņa: "Pie arestētā Rubeņa atrastās 3 pakas ar pulveri un dažādas stikla caurulītes, saskaņā ar Jūsu pieprasījumu, nav sprāgstvielas un nevar būt izgatavotas no tām. Acīmredzot to īpašnieks nodarbojies ar pašiem elementārākajiem ķīmiskajiem eksperimentiem." Šī izziņa, ko skolotājs izrakstīja skolniekam, neļāva inkriminēt Rīgas sociāldemokrātu organizācijai bruņota akta sagatavošanu un paglāba vairākus latviešu revolucionārus no katorgas.[77]

Arī Jānim Luteram legalizējoties, no Žandarmērijas bija saņemta izziņa, ka "zemnieks Jānis Heinriha d. Luters, pēc departamenta ziņām, politiska rakstura lietās pie atbildības nav saukts", un izņemt J. Lutera pasi uz dzimto Saukas pagastu varēja aizbraukt viņa novadnieks – pazīstamais revolucionārs, zobārsts un literāts Pauls Dauge. Patiešām, līdz 1909. gadam tāds Jānis Luters nekur nebija darbojies: policijas meklējamais bija Kurzemnieks, Bobis, Brauers, Kungs, Štrauss, Vītols, Runātājs, Jurijs, Vasilijs, pēc nelegālām pasēm – Ādolfs Karlsons, Eižens Pjērs, Juris Kraule.[78]

Būtu jāteic – tūkstošveidis. Varbūt jāšaubās, vai reālā Jāņa Lutera domu gājiens būtu gluži saskanējis ar Alberta Bela varoņa Karlsona pārdomu gaitu Rīgas Prefektūras spīdzinātavā pie Grēgusa un Dāvusa. Neapstrīdami tomēr, ka tālaika latviešu sabiedrības vairākumam Jānis Luters imponēja krietni vairāk nekā Mārtiņš Luters, un te liela vaina jāuzņemas Baltijas vācu luterāņu mācītājiem, viņu savtīgumam, liekulībai, neprasmei uzrunāt latviešus.[79] Taču Dāvida Beikas mežabrāļu gads, Augusta Bīlenšteina mācītājmuižas un latviešu etnogrāfijas manuskriptu dedzināšana izraisa pretīgumu.[80] Tas ir tas kauns, par ko runā R. Blaumanis. Lepnums tajā laikā un varbūt zināms kauns pēc gadsimta, kā to tagad uzsver kultūrvēsturnieks J. Krēsliņš.[81]

Nobeigumā atgriezīsimies pie jautājuma – kā vērtēt 1905. gada revolūcijas vardarbības Latvijā un neapšaubāmi varonīgos, pārdrošos kaujiniekus mūsdienās? Kas bija šie cilvēki, vai drīkstam tos dēvēt par teroristiem? Ekstrēmo kustību pārstāvjus savulaik, pirms 1. pasaules kara, traktēja kā "apmānītus, trūcīgus, apspiestus un adaptācijas nespējīgus pusaudžus". Minētais amerikāņu terorisma pētnieks Brūss Hofmans gan piebilst, ka šo stereotipu pārāk bieži atkārto arī mūsdienu pasaules parādību vērtējumos. Viņš raksta: "Nemitīgi aizsargādamies, piespiesti ieročiem rokās aizstāvēt savu dzīvību un reālu vai iedomātu vadoņu dzīvību, teroristi uzlūko sevi kā cīnītājus pret pašu gribu, kas lieto varmācību cīņā pret represīvo valdību, konkurējošām etniskām vai nacionālām grupām vai nepiekāpīgo pasaules kārtību. Tāda īpatnība kā pašuzupurēšanās arī atšķir teroristus no cita veida politiskiem ekstrēmistiem, kā arī personām, kuras iesaistītas līdzīgām metodēm veiktās nelikumīgās vardarbībās. [..] Mēs varam censties definēt terorismu kā apzinātu baiļu radīšanu un lietošanu ar vardarbību, lai panāktu politiskas pārmaiņas. Terorisms domāts ilgstošas politiskas ietekmes radīšanai, ne tikai teroristu konkrēta upura vai uzbrukuma mērķa iznīcināšanai."[82]

Var, protams, mūsdienās pārvērtēt, vai V. Ļeņina tiešā ietekme uz revolūcijas norisi Latvijā 1905.–1907. gadā padomju historiogrāfijā nav hipertrofēta, taču nav noliedzams, ka 1906. gada augustā laikrakstā "Proļetarij" viņa sniegtā notikumu analīze balstās uz samērā adekvātu reālo aprišu vērtējumu Latvijā:

"Un tas partizānu karš, tas *masu terors* [izcēlums mans. – *J. S.*] [..] bez šaubām palīdzēs iemācīt masām pareizu taktiku sacelšanās brīdī. Sociāldemokrātijai jāatzīst un jāuzņem savā taktikā šis masu terors, protams, organizējot un kontrolējot to, pakļaujot to strādnieku kustības un vispārējās revolucionārās cīņas interesēm un apstākļiem, novēršot un nesaudzīgi apkarojot šā partizānu kara "pašpuicisko" izkropļošanu, ar kuru tik lieliski un nesaudzīgi izrēķinājās maskavieši sacelšanās dienās [1905. g. decembrī. – *J. S.*] un *latvieši izdaudzināto latviešu republiku dienās* [izcēlums mans. – *J. S.*]."[83]

Šis sistemātiskums masu terora īstenošanā no sociāldemokrātu partijas puses ir gājis līdztekus neorganizētās tautas stihiskām tendencēm, un "latviešu novads" 1905.–1907. gadā savā ziņā bija izmēģinājumu poligons boļševiku utopisko koncepciju iedzīvināšanā.

Par teroristiem, saprotams, drīkstam apzīmēt tikai samērā šauru 1905. gada dalībnieku loku – kaujiniekus, mežabrāļus, varbūt kādu tūkstoti cilvēku, nevis desmitus vai pat simtus tūkstošus Latvijas iedzīvotāju, kas ar degsmi iesaistījās revolucionārās akcijās pret cara patvaldību un muižniecību. Arī V. Ļeņina piesauktais masu terors "izdaudzinātajās latviešu republikās" vairāk bija vēlmju domāšana, jo ne Latvijā, ne Krievijā vispārēja bruņota sacelšanās 1905.–1907. gadā tomēr nenotika.

Muižu dedzināšanā, nevēlamu personu iznīcināšanā un mežabrāļu partizānu karā neapšaubāmi bija terorisma elementi. Pārsteidz, ar kādu Latvijas vēsturē pirms tam nepieredzētu vieglumu, pat rotaļīgumu (gandrīz kā mūsdienu datorspēlēs vai komiksos) J. Luters (Bobis) un viņa biedri, arī F. Grīniņš, bez jebkādiem sirdsapziņas pārmetumiem lepojās ar policistu – gorodovoju, pristavu, nodevēju, spiegu un līdēju, kā arī muižnieku nogalināšanu vai streiklaužu terorizēšanu. Vairāki revolucionāri vēlāk gaudās, ka nav iznīcinājuši ķīlniekus no muižniecības aprindām Koknesē vai Lielvārdē. Tomēr rodas jautājums, ciktāl revolucionārais terors 1905.–1907. gadā bija atbildes reakcija uz oficiālo valsts teroru no muižnieku un cara iestāžu puses vai pašaizsardzība. Katrā ziņā muižnieku algotie čerkesi, kazaki, pašaizsardzības, vēlāk – carisma oficiālās vienības un soda ekspedīcijas Latvijā ir prasījušas skaitliski nesalīdzināmi vairāk upuru nekā revolucionāru īstenotā vardarbība, pat nerunājot par apkaunojošo zemnieku pēršanu Latvijas laukos.

Gluži likumsakarīgi rodas pretjautājums, vai cara valdības un Baltijas muižniecības soda ekspedīcijas no 1905. gada nogales līdz 1907. gadam nevar traktēt kā "valsts terorismu". Vielu šādām pārdomām pilnā mērā dod interpelācija par spīdzināšanām Baltijā, kas iesniegta Krievijas II Valsts domē 1907. gadā. To apspriežot, dome atzina tieslietu un iekšlietu ministra paskaidrojumus par neapmierinošiem, noraidot iekšlietu ministra biedra A. Makarova sacīto: "Rīgā ekspropriācijas, slepkavības, apšaudīšanās, bumbu mešana pagājušā gadā bija

pieņēmušas epidēmisku raksturu, atkārtojās ļoti bieži. Ar t.s. ekspropriatoriem, bet patiesībā razbainiekiem un naudas izspiedējiem policijai bija jāved sistemātisks karš."[84] Atklājās tik daudz nelikumību un patvaļību, piemēram, F. Grīniņa spīdzināšana, skolotāja, vēlākā biškopības zinātnieka P. Rizgas nepamatotais apvainojums Maskavas komercbankas aplaupīšanā (esot nolaupīti 875 tūkstoši rubļu!), mēģinot no viņa vardarbīgi "izsist atzīšanos", ka cariskā valsts terorisma aina domes debatēs iezīmējās pārliecinoši un kolorīti.

Tātad – kurš bija aizsācējs, un vai tautas ir tiesīgas vardarbīgi mainīt, viņuprāt, netaisnīgu pastāvošo iekārtu? Brūss Hofmans atzīst, ka tik atšķirīgas valstis kā Izraēla, Kenija, Kipra un Alžīrija neatkarību guvušas, aktīvi lietojot terorisma metodes cīņā pret koloniālvarām. To pašu vēl lielākā mērā var teikt arī par Īrijas Republiku, kuras tapšanu iniciēja 1916. gada Lieldienu revolūcija un Īru republikāņu armija. Tās sastāvā cīnījās arī 1905. gada latviešu kaujinieks Konrāds Pētersons, kurš bija piedalījies uzbrukumā Rīgas prefektūrai un atbrīvojis Jāni Luteru, vēlāk izstudējis Īrijā par inženieri un par līdzdalību 1916. gada Lieldienu dumpī ticis arestēts.[85] Tomēr Latvijas valstiskums šādā veidā nav tapis, to radīja labvēlīgais starptautiskais stāvoklis 1918. gadā un Brīvības cīņas. Taču atcerēsimies, ka 1905. gada revolucionārus Latvijas Republikas laikā nereti pielīdzināja Brīvības cīņu dalībniekiem gan oficiālajā propagandā, gan piešķirot zemi u.tml., tātad aizmetņi neatkarīgajai Latvijai sāka iezīmēties jau tolaik.

1905. gada revolūcijas cīnītāji primāri domāja nevis par brīvu Latviju neatkarīgas valsts izpratnē, bet par tālejošām sociālām pārmaiņām, arī par demokratizāciju, reģionālu pašpārvaldi, bet galvenais – par vecās kārtības radikālu sagraušanu.[86] Kā dzejoja J. Akuraters: "Kas dzīvs, tas ies uz asins kauju. Un pilis kritīs, torņi grūs.." Varbūt ideālajiem revolucionāriem smagākais būtu jautājums par jauno kārtību – kas nāks pēc tam, pēc uzvaras? Jāšaubās, vai daudzi no viņiem nākotni saskatīja demokrātijā, liberālismā, drīzāk gan revolucionārā diktatūrā. Būtībā tā bija neatkarīgai Latvijai zaudēta paaudze. Tiesa, šie varmācības akti nebūt neizsmeļ 1905. gada sarežģītās norises un varbūt pat nebūtu izvirzāmi priekšplānā. – Šī revolūcija kopumā tomēr bija visas latviešu sabiedrības atmoda, atraisīšanās no pakļautības, mazvērtības gara, īpaši akcentējot agrāro revolūciju laukos un zemnieku karu. Ar visiem ekscesiem 1905. gads Latvijā bija demokrātiska atbrīvošanās revolūcija, masu revolūcija. Latviešu pāreja no pasīvās kultūras nācijas uz aktīvo valsts nāciju 1918. gadā notika samērā mierīgi uz ārējo faktoru fona, ar latviešu iesaistīšanos svešu lielvaru karaspēkā, un arī terorisms 1905. gadā Latvijā tomēr izpaudās samērā "maigā" veidā.

1905. gada kaujinieku – revolūcijas gvardes, tās "pretoriāņu" – prāva daļa, šie 17–30 gadu jaunie cilvēki, nebija dogmatiskas ievirzes pusizglītoti subjekti vien. Memuāru literatūra un dokumentāri materiāli gan uzrāda daudzas nepievilcī-

gas un nepieņemamas nianses kaujinieku rīcībā, taču kaujinieku vidū bija pat ļoti izglītoti un apdāvināti cilvēki, savā ievirzē ideālisti, tiesa, utopiski ideālisti. Diemžēl šī utopija vēlāk dzemdināja jaunu – valsts teroru.

Ģederts Eliass kļuva par vienu no izcilākajiem latviešu gleznotājiem, kura vārdā nosaukts Jelgavas muzejs. Tiesa, cilvēki, kas pazinuši viņu tuvāk, stāstīja, ka meistars mūža nogalē nav īpaši vēlējies runāt par jaunības riskantajām lietām. Konrāds Pētersons kļuva par izcilu kūdras inženieri, kurš organizēja šo nozari gan Latvijā, gan Īrijā un vēl šodien uzskatāms par latvieti, kas devis vislielāko ieguldījumu Īrijas valsts attīstībā.[87] 1905. gada terorists Felikss Cielēns bija Latvijas Republikas ārlietu ministrs un Latvijas Centrālās Padomes vadošs loceklis, 188 personu parakstītā memoranda galvenais autors.[88] Ansis Buševics bija viens no LSDSP līderiem Latvijā līdz 1934. gadam, vēlāk pieslējās komunistiem. Edvīns Rubenis vēlāk strādāja farmaceita praktiskā darbā, bija patāls no komunisma, taču 1905. gadu uzskatīja par sava mūža virsotni, un viņa atdusas vietu I Meža kapos Rīgā iezīmē piemineklis ar uzrakstu "Edvīns Rubenis – piektgadnieks".

Var tikai minēt, kurā barikāžu pusē 1918.–1920. gadā būtu nostājies F. Grīniņš, J. Dubelšteins, J. Čoke un J. Priedītis, ja viņi būtu palikuši dzīvi. Droši vien dažādās pusēs. Helsinku bankas ekspropriators Jānis Lencmanis 1919. gadā bija P. Stučkas valdības priekšsēdētāja vietnieks un iekšlietu komisārs, vēlāk piedalījās Padomju Krievijas militārās izlūkošanas dienesta – Sarkanās armijas Reģistrācijas pārvaldes – izveidē, īsu laiku bija tā priekšnieks.[89] Kristaps Salniņš (Griška), kurš bija piedalījies uzbrukumos Centrālcietumam un Rīgas Prefektūrai, 20.–30. gados kļuva par augsta ranga padomju militārās izlūkošanas dienesta darbinieku Ķīnā, Vācijā, Bulgārijā, Centrāleiropas valstīs un Spānijā kā Kristofors Fogelis, Kristofers Laubergs, Viktors Hugoss, savu karjeru beigdams brigādes komisāra pakāpē.[90] Tukumā dzimušais Fridrihs Bulle, kurš 1905.–1906. gadā bija KSDSP kaujas tehnikas grupas dalībnieks, trenējies kaujinieku sagatavošanas centrā Kuokalā, 1918.–1919. gadā kļuva par Terekas Padomju Republikas Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāju. Terekas sastāvā ietilpa Čečenija, Ingušija un Osetija, kas šajā struktūrā 20. gadsimtā pirmoreiz guva savu valstiskumu, tiesa, padomju izpratnē.[91] Feniksa bumbenieks Oskars Liepiņš (Spartaks) 1919. gadā kļuva par Jaltas Kara revolucionārās komitejas priekšsēdētāju.[92] Helsinku ekspropriācijas dalībnieks Kārlis Jansons vēlāk bija ievērojams Profinternes jeb Arodbiedrību internacionāles darbinieks, viens no ASV un Kanādas komunistu partijas organizatoriem, PSRS izlūkdienesta aģents ar segvārdiem Čārlzs Skots un Č. Džonsons (viņa darbību jau citētajā grāmatā detalizēti ir apcerējis V. Šteinbergs). Gandrīz visi šie cilvēki kļuva par viņu pašu cīņu biedra J. Staļina rīkoto "lielo tīrīšanu" upuriem 1937.–1939. gadā, toskait trīs – J. Luters, T. Kalniņš un J. Lencmanis – no tiem četriem, kuri tik droši bija devušies iekšā

Helsinku bankas ēkā 1906. gada februārī. Taču jāatzīst, ka daudzi J. Staļina upuri paši ir bijuši līdzatbildīgi viņa teroristiskās valsts sistēmas izveidošanā.

Mistiskā kārtā kaujinieku darbības vietas Rīgā lielā mērā saistās ar Dzirnavu ielu *(Mühlenstrasse, Meļņičnaja)*, te atradās Jāņa Priedīša mākslīgo dzirnakmeņu darbnīca (nr. 109), Ferdinanda Grīniņa ieroču noliktava (nr. 5), aptiekas pagrabs, kur Edvīns Rubenis taisīja bumbas, un arī Alberta Bela aprakstītā māsu Dreifogeļu ēdnīca, kur 1906. gada 13. janvārī apcietināja Jāni Luteru (Bobi). Varbūt drīkst atkārtot daudzkārt dzirdēto domu, ka šīs revolūcijas dzirnas, ieskriedamās un uzņemdamas apgriezienus, samaļ pašus revolucionāros malējus?

Atkārtošu – ar šiem cilvēkiem latvieši 1905.–1907. gadā itin kā iznāca uz pasaules lielās politiskās skatuves. Ar latviešu kaujinieku darbību tieši saistīti bija vēlāk pasaulē pazīstamie L. Krasins, M. Ļitvinovs un K. Lībknehts, netieši – arī V. Ļeņins un J. Staļins, kuri iekļuva pašās augstākajās vēstures sfērās, kaut arī ar negatīvu rezonansi. Daudzējādā ziņā 1905. gada revolūcija patiešām bija Oktobra revolūcijas ģenerālmēģinājums, kā to traktēja V. Ļeņins, un nevar noliegt, ka arī varonīgie latviešu piektgadnieki ir bruģējuši pamatus ne tikai pašu nacionālajai valstij, bet arī komunistiskajam totalitārismam, tāpat kā vairākiem Baltijas vāciešiem ir bijusi būtiska loma hitleriskā nacisma ģenēzē.[93] Te ir kāda tālīna analoģija ar Sofokla Edipa identitātes un mīklainā likteņa parādību.

Helsinku bankas ekspropriācija un J. Lutera (Bobja) darbība ārzemēs divdomīgu slavu sagādāja tieši latviešiem, kaut gan akcijā piedalījās arī somi un krievi. Somu sabiedrību šokēja bankas uzrauga nogalināšana, mazāk jūtīgi tā uztvēra žandarmu nogalināšanu apšaudē, jo 1904. gadā atentātā Somijā bija nogalināts cara vietvaldis N. Bobrikovs. Tomēr pat pēc bankas aplaupīšanas vairākums somu turpināja atbalstīt latviešu cīņu pret carismu. To apliecina vietējo izpalīdzēšana teroristu glābšanā.[94]

Vēsturniece Vita Zelče, pārlūkojot ārzemju presi, ir norādījusi, ka 1905. gada revolūcijas norises bija pats pirmais iegansts, lai aktuālo politisko norišu aplūkojumā latviešu un Latvijas vārds parādītos angļu valodā iznākošajos lielajos laikrakstos – Londonas *"The Times"*, *"The New York Times"*, *"The Washington Post"*, *"The Los Angeles Times"*, kaut arī lielākoties pārpublicējumā no krievu, vācu un zviedru avīzēm.[95] Par rakstu ievirzi liecina tādi virsraksti kā *"Terrorism in Riga"* ("Terorisms Rīgā"; *"The Times"*, 1905. g. 15. decembris), *"Bank Robbery in Finland"* ("Bankas aplaupīšana Somijā"; *"The Times"*, 1906. g. 27. februāris, 3. marts), *"Rebels bum and kill"* ("Nemiernieku tiesa un nogalināšana"; *"The Washington Post"*, 1905. g. 5. decembris), *"Rebels loose battle. Royal Troops take town of Tuckum after hard fight"* ("Nemiernieku brīvības cīņas. Cariskais eskadrons ieņem Tukumu pēc smagas cīņas"; *"The Washington Post"*, 1905. g. 22. decembris). Tiesa, latviešus *(Letts)* nereti jauc ar lietuviešiem *("the Lithuanian Revolt")* – un zvērību aprak-

stos ir fantastiski pārspīlējumi – nogalinātajam Rīgas muižniekam Augustam Heningam esot nocirsta galva un viņa miesas izbarotas suņiem. Tas sasaucas ar tendenciozajiem rakstiem Vācijas presē, ko jau analizēja P. Krupņikovs.[96] Pretrunīgo attieksmi pret latviešiem lai apstiprina tālaika divi citāti.

No vienas puses, grāmatā *"Die Lettische Revolution"* ir rakstīts: "Starp nācijām, kas 1905. gada revolūcijā guvušas bēdīgu slavu, pirmajā vietā liekami latvieši. Par viņiem līdz šim Vācijā daudz nerunāja; zināja: tā ir lietuvjiem radniecīga cilts, kuras zemnieciskie iedzīvotāji apdzīvo krievu Baltijas provinču dienvidu daļu un kuru drumslas rodamas arī Kuršu kāpās Austrumprūsijā. Kēnigsbergas [sociāldemokrātu] prāva 1904. gadā meta nejaušu gaismu uz latviešu "inteliģences" darbībām. Tad šī tauta atkal ieslīga aizmirstībā, lai tikai 1905. briesmu gadā ar slepkavībām un dedzināšanām to atkal ienestu asiņainā atmiņā. Mūsdienās vāciešiem der zināt, kas ir tās kaimiņi." Seko stāstījums par Augustu Bīlenšteinu, kas mūžu veltījis latviešu izpētei, bet kura iedzīvi un uzkrātās kultūrvērtības iznīcinājuši tie paši latvieši.[97] Šādu latviešiem nebūt ne labvēlīgu noskaņu vēlākus atblāzmojumus rodam gan ķīmiķa Vilhelma Ostvalda memuāros (1927. g.),[98] gan arī odiozo Ādolfa Hitlera "galda sarunu" (1941.–1944. g.) gaitā sniegtajos vērtējumos par latviešiem un Baltijas vāciešiem.[99]

No otras puses, austromarksists, pazīstamais nacionālā jautājuma pētnieks Oto Bauers, dedzīgi sveica latviešu brīvības cīņas: "Kāds liels notikums bija šī latviešu republika, ko mēs revolūcijas cīņu laikā dažas nedēļas varējām vērot! Kādu dziļu lūzumu iezīmēja latviešu tautas sacelšanās pret carismu, tās cīņa par nacionālo brīvību! Līdzšinējās bezvēstures tautas mostas. Nacionālais princips gūst jaunu spēku un jaunu saturu."[100] Par pēdējo aspektu ar lielu lepnumu savos memuāros raksta Felikss Cielēns, 1905. gada kaujinieku grupas līdzdalībnieks,[101] kā arī Bruno Kalniņš, kurš tolaik bija zēns, bet vēlāk kā Latvijas Republikas politisks darbinieks atklāja pieminekli F. Grīniņam,[102] itin kā pamatojot un attaisnojot Raiņa vārsmu: "Un zini – augstākā ideja, tā nepazīst cilvēka žēluma ..., ne sevi, ne citu tā nevēro, tā ziedo tai savu visdārgāko".

Raiņa "augstākā ideja" nav īstenojusies (pagaidām? nekad ne?), un vismaz agrīnais Rainis mūsdienu latviešu sabiedrībā nav īpaši populārs. Viņu savulaik jau ir it kā "atestējis" A. fon Tranzē-Rozeneks, liekot pēdiņās: *".. der lettische "Dichter" J. Pleekschans*, alias *Rainis."*[103] Taču daudzu tautu vēsturē ir bijis kaislību laikmets un nepārvarama vēlēšanās "sturmēt debesis", atrisināt visas problēmas un – uzreiz. Arī ar varmācības palīdzību. Piektais gads un tā aktivitātes nelika pamatus Latvijas valstij, taču gatavoja tās tapšanu, drupinot despotisko un stagnējošo cara impēriju. Varbūt drīkstam sacīt, ka 20. gadsimtā latvieši divreiz ir darbojušies kā detonators un katalizators, graujot impērijas 1905. un 1991. gadā janvāra barikāžu laikā, un traktēt Piektā gada kaujinieku kustību arī kā prelūdiju 1917. gada bruņotajam apvērsumam Krievijā un latviešu sarkano strēlnieku epopejai.

J. Lutera pieminekļa atklāšana Klaucē, Viesītes–Aknīstes lielceļa malā 2005. gada 18. jūnijā. Tēlniece A. Veinbaha. Atklāšanas uzrunu saka J. Straḍiņš

J. Amata foto

Nenoliedzams ir fakts, ka Piektajā gadā latvieši atguva gadsimtos zaudēto pašapziņu un kļuva par vēstures subjektu. Burlaks, Jēpis, Bobis un Docents tomēr ir bijuši mūsējie – noliegt to būtu negodīgi. Tie varbūt esam mēs paši – noteiktā vēstures situācijā. Taču, lai Dievs dod, ka savu identitāti un neatkarīgas pastāvēšanas pamatojumu 21. gadsimtā latviešiem nebūtu vairs jāapliecina ar tādiem ieročiem kā 1905. gadā. Tas jādara ar daudz pārliecinošākiem argumentiem – ar pašu intelekta, saimnieciskas uzņēmības un mākslas talantu spēku. 1988.–1991. gadā "trešās atmodas" kustība jau citos vēstures ietvaros varēja izpausties kā nevardarbīga atbrīvošanās,[104] bez tiem terorisma elementiem, kas piemita 1905.–1907. gada revolūcijai Latvijā.

Raksta saīsināta versija publicēta žurnālā "Rīgas Laiks" (*J. Straḍiņš*. Revolūcijas dzirnakmeņi: Latviešu kaujinieki 1905.–1907. gadā // Rīgas Laiks. – 2005. – Jūl. – 22.–36. lpp.)

Pielikums

Roberta Sēļa vēstule J. Straḍiņam par ķīmisko smirdbumbu lietošanu Rīgā pirms 1905. gada revolūcijas pēc Voldemāra Skares liecības

Rakstnieka Roberta Sēļa 1969. gada 17. novembra vēstulē prof. Jānim Straḍiņam iekļauts Voldemāra Skares (Muzikants; 1879–1963) nepublicētu atmiņu fragments. V. Skare – Rīgas Politehniskā institūta Ķīmijas, vēlāk Tirdzniecības nodaļas

students – bija aktīvs 1905. gada revolūcijas dalībnieks Latvijā un KSDSP Pēterburgas kara organizācijas loceklis, sadarbojās ar J. Luteru, 1908.–1914. gadā bija Latvijas Sociāldemokrātijas Ārzemju komitejas sekretārs. Tā kā V. Skare vēlāk pieslējās LSDSP ("meņševikiem"), viņa vārds PSRS izdotajos materiālos ir noklusēts.

No V. Skares atmiņām izriet, ka smirdbumbu izgatavošanā savos studentu gados aktīvi ir piedalījušies arī vēlākie Latvijas Universitātes profesori – ķīmijas tehnoloģijā Eduards Lindemanis un rūgšanas tehnoloģijā Pēteris Delle ("Latvijas vīnu tēvs" – vīna darīšanas pionieris Latvijā). Smirdināšanai lietotā viela bijusi fenilkarbamīns – fenilizonitrils jeb izociānobenzols, ko gatavo, ar KOH iedarbojoties uz anilīnu un hloroformu – bezkrāsas šķidrums ar viršanas temperatūru 165–166 °C un penetrantu, ļoti asu un riebīgu smaku. Vēstulē minēts arī profesors K. Ā. Bišofs (1855–1908), pazīstams organiskās ķīmijas speciālists, kurš īpašu vērību pievērsa studentu apmācībai organiskajā sintēzē.

Vecāķos 17. XI 1969. g.

Ļoti cienītais biedri Stradiņ!

Nokavējos ar atbildi, jo nevarēju sadabūt biedri, kas man reizi kaut ko stāstīja par Jāni Priedīti, kad vācu materiālus 1905. g. Ja šo biedri sadabūšu rokā un iegūšu kādu ziņu, tad vēlāk Jums aizrakstīšu.

Savā "Bargā dienā" esmu izmantojis J. Lutera (Boba) rakstu no "Prometejā" izdotās "Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmatas" 2. d[aļas] (465. l[apas] pusē ir Lutera raksts). Bet galveno man sniedza Voldemārs Skare, bijušais 1905. gada L[atviešu] z[ociāldemokrātu un] str[ādnieku] p[artijas] propagandists, sakarā ar Fr. Veinberga "Rīgas Avīzes" izsmirdināšanu. Savā arķīvā vēlāk atradu un tagad šo to pasniedzu Jums.

"Rīgas partijas s[ociāl]d[emokrātiskā] komiteja nolēma pret Friča Veinberga smirdošo, neģēlīgo rīcību 1905. g. pielietot arī tīri ķīmiskus līdzekļus "Rīgas Avīzes" boikotam, p[ar] p[iemēru], fenilaminukarbīdu, ko pagatavoja no kālija hidrāta, anilīna un hloroforma. Šis šķidrums tika pielietots pret visiem veikaliem, kuri izdalīja pārdošanai "Rīgas Avīzi". To izlēja no speciāli piepildītiem pūšļiem. Tas izsauca vēmienu, bet indīgs nebija, tomēr veikalu preces, kā miltus, maizi, cukuru, šis šķidrums tā sasmirdināja, ka veikala kundes atteicās tās ņemt, nerunājot par to, ka tiem bija kārtīgi jāizvemjas. Sevišķi, kad šī viela tika uzpilināta uz drēbēm, to nevarēja dabūt nost.

Šis līdzeklis bija pazīstams jau no studentu streiku laikiem 1899. gadā. Savā laikā šo šķidrumu Rīgas Politehniskā institūta ķīmijas profesors Bišofs savā lekcijā bija apzīmējis par ārkārtīgi smirdošu, ko varēja neitralizēt tikai ar koncentrētu sērskābi vai koncentrētu amonjaku. Students Lindemans, kas vēlāki pats kļuva par ķīmijas profesoru, bija pirmais, kas šo ķīmisko vielu izgatavoja ķīmiskas

obstrukcijas nolūkos, ko sarīkoja studentu streikos 1899. un 1901. g. pret lekciju apmeklēšanu. Un tas deva spīdošus panākumus. Daudzi "brīvprātīgie" klausītāji un dažreiz arī paši lektori laida pār mēli, un – lekcijas tika pārtrauktas.

Profesors Bišofs izteicies, ka šis līdzeklis nevar būt izgatavots Rīgā, bet ievests no ārzemēm. Bet mums radās 5–6 meistari, kas to prata izgatavot un pie tam ievērojamā daudzumā. Man arī nācās to ražot studenta Delles (vēlākā profesora) dzīvoklī Ģertrūdes un K. Barona ielas stūra namā. Atceros, ka no mūsu fabrikācijas kāda pārplīsuša pūšļa dēļ izcēlās liela smirdoņa, tā ka visā mājā vairs nevarēja turēt logus vaļā. Jau otrā dienā policija sāka par to interesēties. Kāds policists prasīja Delles tēvam – krāsotājam –, no kam še radusies šāda smaka. Delle viņu nomierināja, ka viņam krāsošanai iedevuši krāsu, kas nelāgi smirdot. Policists ar to arī apmierinājās.

Izvedot "ķīmisko boikotu" pret "Rīgas Avīzes" izdalīšanu veikalos, ar apmēram 25–30 b[um]b[u] palīdzību panācām to, ka avīzes abonentu skaits no 8000 eksempl[āriem] nokrita līdz 3000. Veikalnieki atsacījās turēt izdalīšanai "Rīgas Avīzi". Tas notika 1905. g. vasarā."

V. Skare bija Politehnikas students un 1901. gadā studentu streika dēļ ticis izslēgts no šīs mācību iestādes. Miris 1960. g. Neatceros, bet varbūt, ka V. Skare man arī atstāstīja par J. Priedīti – ķīmiķi. Pēc Boba ziņām, Priedīts pats piedalījies pie "smirdekļa" pagatavošanas. Pats es Priedīti nepazinu. Tikai 1908. g. pārcēlos no Jelgavas uz dzīvi Rīgā.

Kā jau sacīju, ja sastapšu jau iepriekš minēto biedri un būs kāda vērtīga ziņa, – aizrakstīšu Jums.

Visu labu Jums vēlēdams
un Jūs cienīdams,
Roberts Sēlis

Atsauces un skaidrojumi

[1] *Хоффман Б.* Терроризм – взгляд изнутри. – Москва, 2003. – С. 229. 1998. gadā iznākušās B. Hofmana grāmatas *"Inside Terrorism"* tulkojums krievu valodā.

[2] The Shorter Oxford English Dictionnary on Historical Principles. – 2. Vol. – Oxford, 1965. – P. 2156. Līdzīgs formulējums ir arī turpmākajos vārdnīcas izdevumos līdz 1990. gadam.

[3] *Хоффман Б.* Терроризм – взгляд изнутри. – С. 23, 31.

[4] *Требин М. П.* Терроризм в XXI веке. – Минск, 2003. – 816 с.

[5] *Akuraters J.* Dienu atspīdumi: Revolūcijas atmiņu grāmata, 1905–1908. – R., 1924. – 116 lpp.; *Zemgaliešu Biruta.* Sārtais skūpsts: Dzejas, 1905–1906. – R., 2005. – 94 lpp.

[6] *Akuraters J.* Dienu atspīdumi. – 59., 65.–67., 85. lpp.

[7] *Токарев М.* Тайные общества смерти: Очерки истории террористических организаций. – Москва, 2005. – 380 с. (sadaļa "Латышские ученики ирландских боевиков", 289.–299. lpp.);

Rumbelow D. The Houndsditch Murders and the Siege of Sidney Street. – London, 1973; *Штейнберг В. А.* Яков Христофорович Петерс. – Москва, 1987. Jēkabs Peterss anarhistu aktivitātēs bija iesaistīts netieši, kā līdzzinātājs, būdams anarhistu grupas "Liesma" vadītāja Frīdriha Dūmnieka brālēns. Grupas iznīcināšanu Londonas Sidnejstrītā 1911. gadā vadīja pats Vinstons Čērčils, Lielbritānijas toreizējais iekšlietu ministrs. Latviešu anarhisti bija saistīti ar īru kaujiniekiem, kas gatavoja Īrijas Republikas atdalīšanos no Lielbritānijas.

[8] *Савинков Б.* Воспоминания террориста. – Москва, 1991. – С. 367; *Будницкий О. В.* Терроризм в российском освободительном движении: Идеология, этика, психология. – Москва, 2000.

[9] *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas 50 gadi. – Stokholma, 1993. – 247 lpp.; *Apine I.* 1905.–1907. gada revolūcija Latvijā un latviešu sociāldemokrāti. – R., 2005. – 64 lpp.

[10] *Ļeņins V.* Partizānu karš // *Ļeņins V. I.* Raksti. – 11. sēj.: 1906. g. jūnijs – 1907. g. janvāris. – R., 1949. – 175.–191. lpp. (pārdrukāts no laikraksta *"Proļetarij"*, 1906. g. 30. septembris, nr. 5).

[11] Turpat. – 178. lpp. Šajā rakstā V. Ļeņins priecājas, ka LSDSP avīzes "Cīņa" "oficiālajā nodaļā ievietots spiegu saraksts, kuru iznīcināšana ir katra godīga cilvēka pienākums. Tos, kas sadarbojas ar policiju, izsludina par "revolūcijas pretiniekiem", tie ir sodāmi ar nāvi, atbildot ar savu mantu. Naudu sociāldemokrātu partijai pavēl iedzīvotājiem nodot tikai pret kvīti ar zīmogu. Pēdējā [latviešu sociāldemokrātu] partijas pārskatā no 48 000 rbļ. gada ienākuma 5600 rbļ. ir no Liepājas nodaļas, kura iegūta ekspropriācijas ceļā ieroču iegādāšanai." Te iezīmēts tas "disciplinētais masu terorisms", par kuru iestājās V. Ļeņins.

[12] *Улам А. Б.* Большевизм: Причины и последствия переворота 1917. года. – Москва, 2004. – 510 с. Hārvardas universitātes profesora A. Ulama grāmatas *"The Bolsheviks. The Intellectual and Political History of the Triumph of Communism in Russia"* tulkojums krievu valodā.

[13] *Transehe-Roseneck A.* Die Lettische Revolution. – T. 1/2. Aufl. – Berlin, 1908. – 156 S.; T. 2. – Berlin, 1907. – 410 S.

[14] *Blaumanis R.* Kopoti raksti. – 7. sēj.: Raksti par kultūru, recenzijas, publicistika. – R., 2000. – 139. lpp. R. Blaumaņa citātā var nojaust gan rakstnieka protestu pret revolūcijas pārmērībām, gan arī – pat lielākā mērā – protestu pret vācu reakcionāro aprindu Latvijas notikumu tendenciozo traktējumu un apmelojumiem. Atšķirībā no F. Veinberga un A. Niedras R. Blaumanis bija solidārs ar latviešu nācijas vairākuma nostāju un laikrakstā "Latvija" ar pseidonīmu "Pulieris" publicēja iznīcinoši sarkastisku recenziju dzejā par grāmatu *"Die Lettische Revolution"* un par bēdīgi slaveno Dr. E. Krupa vēstuli, kurā šis ārsts izsaka savu viedokli, ka soda ekspedīciju pēriena 200, pat 400 sitieni nenodarot būtisku kaitējumu sodīto zemnieku veselībai, vienīgi iesārtinot ādu.

[15] *Страдынь Я. П., Валескалн П. И.* Латышский революционер и химик Ян Приедит // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1961. – Nr. 10. – 127.–133. lpp. Raksta pielikumā ir J. Straduņa pierakstītās "1905. gada revolucionāra-kaujinieka E. Rubeņa (Ziemeļa) atmiņas par Jāni Priedīti" (134.–136. lpp.).

[16] *Bels A.* Saucēja balss. – R., 1973. – 186 lpp.; 2. izd. – R., 2004. – 186 lpp. 1905. gada kaujinieku darbība apcerēta arī R. Sēļa plašajā literārajā darbā "Tanī bargā dienā: 1905. gada revolūcijas romāns" (pirmpublicējums turpinājumos laikrakstā "Rīgas Balss" 1957.–1958. gadā latviešu un krievu valodā; 1. izd. – R., 1963. – 631 lpp.; 2. izd. – R., 1980. – 581 lpp.), kas tomēr ir pavisam citas kategorijas darbs nekā A. Bela "Saucēja balss". R. Sēļa sacerējuma centrā ir F. Grīniņš, pieminot arī J. Dubelšteinu, J. Luteru, tāpat J. Akurateru (Beisonu), A. Traubergu (Trauleju), Zemgaliešu Birutu (Melitu Mežnoru), J. Ozolu (Zemzari) un daudzus citus revolucionārus. R. Sēļa sacerējums balstīts uz dokumentāriem materiāliem, taču daudzviet ar atkāpēm no vēsturiskās īstenības. Kad šī raksta autors 1969. gadā griezās ar jautājumiem par J. Priedīti pie R. Sēļa, viņš sniedza informāciju par 1905. gada kaujiniekiem (sk. pielikumu).

[17] *Rainis J.* Kopoti raksti. – 2. sēj.: Dzeja. – R., 1977. – 88. lpp.

[18] Jānis Luters-Bobis. Lappuses no revolucionāra – pagrīdnieka dzīves: Rakstu krājums / Sast. A. Luters. – R., 1960. – 324 lpp. Šo vērtīgo dokumentāro un tiem laikiem neparasti atklāto avotu krājumu sastādījis J. Lutera dēls, pazīstams Maskavas kultūras darbinieks KPSFR Nopelniem bagātais kultūras darbinieks Anatolijs Luters, Vissavienības žurnāla *"Kuļturno-prosvetiteļnaja rabota"* galvenais redaktors.

[19] *Rainis J.* Kopoti raksti. – 17. sēj.: Proza (Kastaņola). – R., 1983. – 27. lpp.

[20] J. Lutera-Bobja iela Liepājā ir pārdēvēta, kaut arī šī revolucionāra nopelnus augstu vērtēja ne tikai komunisti, bet arī, piemēram, Pēteris Birkerts grāmatā "1905. gada revolūcijā cietušie Latvijas skolotāji" (R., 1927. – 91. lpp.), raksturojot viņu kā "vienu no visspilgtākajām personībām Latvijas revolūcijas vēsturē. Būtu tāda personība darbojusies pie lielām tautām, krieviem vai angļiem, tad viņas dzīvei būtu veltīti veseli sējumi. Mēs savus revolūcijas varoņus nemākam vēl pietiekoši vērtēt un cienīt." 1988. gadā J. Luteram (Bobim) Elkšņu pagastā netālu no viņa dzimtajām Oubulānu mājām atvests A. Veinbahas veidots piemineklis, kas 17 gadu neuzstādīts nogulēja pie autobusu pieturas Viesītes–Aknīstes lielceļa malā. Sakarā ar 1905. gada revolūcijas simtgadi un Sēlijas 4. kongresu bija ierosināts šo akmeni uzcelt un novietot aplūkojamā veidā. J. Lutera (Bobja) piemiņas zīme atklāta 2005. gada 18. jūnijā (sk.: *Amats J.* Piemineklis dižajam sēlim // Brīvā Daugava. – 2005. – 2. jūl.).

[21] Sk., piemēram: *Bērziņš J.* Latvijas valstiskuma ideja 1905. gada revolūcijā // Latvijas Vēstures Institūta žurnāls. – 1992. – Nr. 3. – 84.–116. lpp.; 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d.: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918. – R., 2000. – 869 lpp.

[22] *Пийолс И.* Некоторые сведения о контингенте студентов латышской национальности Рижского политехнического института в 1862–1910 гг. // Из истории естествознания и техники Прибалтики. – Т. 8. – Рига, 1991. – С. 62–66.

[23] *Страдынь Я. П., Валескалн П. И.* Латышский революционер и химик Ян Приедит; *Priedītis K.* Revolūcijas dzirnakmeņi // Dabas un vēstures kalendārs 1968. gadam. – R., 1967. – 167., 168. lpp.

[24] Par Zemgaliju sk.: *Stradiņš J.* Kārlis Bambergs Latvijas zinātnē un sabiedriskajā dzīvē // Kārlis Bambergs dzīvē un darbā. – R., 1993. – 7.–27. lpp.

[25] *Дризул А. А.* В. И. Ленин и революционная Латвия. – Рига, 1970. – С. 17–22.

[26] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 2. d.: 1905.–1907. gada revolūcija. – R., 1980. – 344 lpp.

[27] L.K.P. 25 gadi: Rakstu un materiālu krājums. – Maskava, 1929. – 62., 63. lpp.

[28] *Luters-Bobis J.* Jānis Priedītis // Revolucionārās cīņās kritušo piemiņas grāmata. – 2. sēj.: 1907–1917. – Maskava, 1936. – 465. lpp.

[29] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 1. d.: 1905.–1907. gada revolūcija. – R., 1976. – 76.–78. lpp.

[30] Turpat. – 74., 75. lpp.

[31] 1905. gada revolucionāra–kaujinieka E. Rubeņa (Ziemeļa) atmiņas par Jāni Priedīti // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1961. – Nr. 10. – 134.–136. lpp.

[32] *Савинков Б.* Воспоминания террориста. – Москва, 1991. – 367 с.

[33] Первая боевая организация большевиков 1905–1907 гг.: Статьи, воспоминания / Сост. С. М. Познер. – Москва, 1934. – 305 с.

[34] *Обнинский В.* Новый строй. – Москва. 1909. – С. 271; cit. pēc: *Кожинов В.* Россия: Век XX, 1901–1939. – Москва, 2002. – С. 108.

[35] *Bērziņš J.* Bruņotās sacelšanās problēmas Latvijas pilsētās 1905. gada revolūcijā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1992. – Nr. 4. – 74.–90. lpp.; 1993. – Nr. 1. – 63.–76. lpp.; Nr. 2. – 46.–48. lpp.

[36] Первая боевая организация .. – С. 10–32, 103–113.

[37] *Ļeņins V.* No aizsargāšanās – uzbrukumā // *Ļeņins V. I.* Raksti. – 9. sēj.: 1905. g. jūnijs–novembris. – R., 1949. – 239.–241. lpp. Kā izriet no V. Ļeņina sarakstes ar tolaik Rīgā mītušo M. Ļitvinovu, sākumā V. Ļeņins izturējās pret akciju ar aizdomām, vaicādams, vai tā nav saistīta ar eseriem. Kad M. Ļitvinovs pārliecināja Ļeņinu, ka "s[ociāl]r[evolucionāri] te nav iejaukti, viņu faktiski Rīgā nav. Vārdu sakot, esmu pārliecināts, ka organizatori ir latvieši" (1905. g. 20. septembra vēstule, sk. 48. atsauci), V. Ļeņins mēģināja šo aktu vispārināt kā jaunu terora veidu: "Individuālais terors, šis inteliģences nespēka radījums, aiziet pagātnē. Tā vietā, lai tērētu desmitiem tūkstošu rubļu un daudz revolucionārā spēka kaut kāda Sergeja [domāts Maskavas ģenerālgubernators lielkņazs Sergejs Romanovs. – *J. S.*] nogalināšanai (kurš revolucionizēja Maskavu gandrīz vai labāk par daudziem revolucionāriem), nogalināšanai "tautas vārdā" – tā vietā sākas kara darbība *kopā ar tautu.* [..] Sveiciens Rīgas revolucionārā pulka varoņiem! Lai viņu panākums noder par uzmudinājumu un paraugu sociāldemokrātu strādniekiem visā Krievijā. Lai dzīvo tautas revolucionārās armijas celmlauži! [..] Par laimi tie laiki ir pagājuši, kad [..] revolūciju "taisīja" revolucionārie vienpatņi teroristi. Bumba vairs nav vienpatņa "bombista" ierocis. Tā kļūst par tautas apbruņojuma nepieciešamu piederumu. Līdz ar pārmaiņām militārajā tehnikā mainās un ir jāmainās ielu cīņas paņēmieniem un veidiem" (pirmpublicējums laikrakstā *"Proļetarij"*, 1905. g. 26. septembris, nr. 18).

[38] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 2. d.: 1905.–1907. gada revolūcija. – 70.–79. lpp.

[39] *Салниньш ("Гришка").* Деятельность латышского боевика в Петербурге // Первая боевая организация .. – С. 202–210; *Булле ("Фриц").* Из Прибалтики на работу в ПБО // Там же. – С. 210–219 (abi raksti ar J. Lutera (Bobja) parindu komentāriem).

[40] Helsinku bankas ekspropriācija aprakstīta šādos darbos: Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 2. d. – 81.–87. lpp.; A. Lutera sastādītajā grāmatā, sk.: Jānis Luters-Bobis. Lappuses no revolucionāra–pagrīdnieka dzīves ..; kā arī beletrizētā formā V. Šteinberga grāmatā, sk.: *Штейнберг В.* Чарлз Скотт, его друзья и враги: О Карле Янсоне / 2. изд. – Москва, 1983. – 255 стр. (par ekspropriāciju sk.: 31.–42. lpp.). Sk. arī: *Rislakki J.* Rokas augšā! Latvieši nāk! // Diena. – 1998. – 20. nov.

Pēc V. Šteinberga versijas (saskaņā ar viņa grāmatā citēto E. Parmanena darbu) par sagaidāmo Helsinku bankas ekspropriāciju bija informēta Krievijas Iekšlietu ministrija, respektīvi, ohranka, kas vēlējās incidentu izmantot kā ieganstu, lai ierobežotu Somijas autonomiju, taču laupīšana nenotika pēc iecerētā scenārija. Iebrucēju vidū bijuši Policijas departamenta aģenti Ratseps un Treitmanis, kurš nošāvis bankas sargu. Par kaujinieku pārdrošību, pat nekaunību liecina tas, ka ekspropriācija veikta latviešiem draudzīgās Somijas galvaspilsētas visdzīvākajā vietā. Krievijas bankas Helsingforsas nodaļa tolaik izvietojās ēkā Lielās Esplanādes *(Pohjoisesplanadi)* ielā 7, kas 1921. gadā pārbūvēta Zviedrijas vēstniecības vajadzībām. Vēl tagad šī ēka krastmalā figurē tradicionālajos Helsinku panorāmas skatos.

[41] *Transehe-Roseneck A.* Die Lettische Revolution. – T. 2. – S. 120.

[42] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 2. d. – 82. lpp.; sk. arī: *Bureņins N.* Bobis Somijā // Jānis Luters Bobis. – 215.–223. lpp.

[43] *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – 100. lpp.

[44] *Bureņins N.* Bobis Somijā. – 219. lpp.

[45] Somu māksla // Latviešu konversācijas vārdnīca. – 20. sēj. – R., 1939–1940. – 39 864. sl.

[46] Ленинский сборник, 5. – Москва, 1929. – С. 279; sk. arī: *Кремнев Б.* Красин. – Москва, 1968. – 253 с.; Леонид Борисович Красин *("Никитич").* Года подполья: Сборник воспоминаний, статей и документов. – Москва; Ленинград, 1928. – 397 с.

[47] *Bureņins N.* Bobis Somijā. – 220. lpp.

[48] *Шейнис З.* Максим Максимович Литвинов: Революционер, дипломат, человек. – Москва, 1989. – 432 с.; *Šeiniss Z.* Rīga – Berlīne – Pēterburga: Maksima Ļitvinova revolucionārās darbības epizodes // Karogs. – 1970. – Nr. 4. – 120.–127. lpp.

[49] *Литвинов М.* Транспортирование оружия в Россию // Первая боевая организация .. – С. 103–111; *Лютер И.* Дополнение к воспоминаниям М. Литвинова // Там же. – С. 112, 113.

[50] *Штейнберг В.* Чарлз Скотт, его друзья .. – С. 48.

[51] *Luters-Bobis J.* Kaujinieki aiz robežas // Jānis Luters-Bobis. – 91.–94. lpp.

[52] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 2. d. – 81., 82. lpp.

[53] *Luters-Bobis J.* Jānis Priedītis. – 465. lpp.

[54] *Штейнберг В.* Чарлз Скотт, его друзья .. – С. 54–64; *Vorwärts.* – 1906. – 8. Dez.

[55] *Салниньш ("Гришка").* Деятельность латышского боевика в Петербурге // Первая боевая организация .. – С. 206; *Булле ("Фриц").* Из Прибалтики на работу в ПБО // Тамже. – С. 210–219 (abi raksti ar J. Lutera-Bobja parindu komentāriem).

[56] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 2. d. – 102. lpp.

[57] *Endrups A., Feldmanis A.* Proletāriskās cīņās kritušo piemiņas grāmata. – 2. sēj.: 1907–1917. – Maskava, 1936. – 727 lpp. Grāmatas 183. lappusē publicēts arī konfiscēto ieroču kopuma attēls.

[58] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 2. d. – 107.–109. lpp.

[59] *Luters-Bobis J.* Ferdinands Grīniņš-Burlaks-Zaļais // Jānis Luters-Bobis. – 99. lpp.

[60] *Kalniņš B.* Vēl cīņa nav galā. – 1. d.: 1899–1920. – [B. v.], 1983. – 41. lpp.

[61] Briefe Wilhelms II an den Zaren, 1894–1914 / Hrsg. von Prof. W. Goetz. – Berlin, [1920]. – S. 222. Jāpiezīmē, ka oficiālais vēsturnieks T. Šīmanis bija nosūtījis Vilhelmam II grāmatu *"Die Lettische Revolution"* ar saviem komentāriem, bilstot, ka Latvijā pirmoreiz uzskatāmi parādoties, kādā veidā sociāldemokrātija īsteno savus ideālus, pārejot no teorijas praksē, un kādas izskatoties A. Bēbeļa skaistās frāzes īstenībā.

[62] Turpat. – 228. lpp.

[63] *Luters-Bobis J.* Kaujinieki aiz robežas. – 91. lpp.

[64] *Островский А.* Кто стоял за спиной Сталина? – Москва; Санкт-Петербург, 2004. – 638 с.

[65] Par S. Ter-Petrosjanu (Камо) sk.: *Арутюнян А. Б.* Камо. – Ереван, 1958. – 256 с.; *Шаумян Л.* Камо. – Москва, 1959. – 304 с.

[66] *Островский А.* Кто стоял за спиной Сталина? – С. 259–267.

[67] Первая боевая организация .. – С. 305.

[68] Turpat. – 215. lpp.

[69] Turpat. – 259. lpp.

[70] Turpat. – 260. lpp.; sk. arī: *Павлов Д.* Русско-японская война 1904–1905 гг.: Секретные операции на суше и на море. – Москва, 2004 (гл. 3: Японские деньги и русская революция).

[71] Jāņa Lutera (Bobja) dzīves un darbības vietas / Autore un sast. Dz. Paeglīte. – R., 1983. – 49.–59. lpp.

[72] Materiāli par Jāni, Arnoldu un Eduardu Priedīšiem. Rokraksti // J. Straduņa personiskais arhīvs; sk. arī Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 7175. f., 1. apr., 5312. l. (taču šajā lietā būtisku ziņu par J. Priedīša darbību nav). Jāņa Priedīša piemiņai viņa novadnieks Valdis Rūja 2005. gadā veltīja dzejoli "Malums".

[73] Rīgas Apskats (Jaunā Dienas Lapa. – 1908. – Nr. 29–32; Dzimtenes Vēstnesis. – 1908. – Nr. 32; Mājas Viesis. – 1908. – Nr. 32; Latvija. – 1908. – Nr. 33).

[74] Rīgas Avīze. – Nr. 30. – 1908. – 5. (18.) febr.

[75] LVVA, 4568. f., 1. apr. (Жандармское Управление Лифляндской губернии. 1893–1917. Надзорный отдел).

[76] *Luters-Bobis J.* Jānis Priedītis. – 465. lpp.

[77] *Страдынь Я. П., Валескалн П. И.* Латышский революционер и химик .. – С. 136.

[78] Jāņa Lutera (Bobja) dzīves un darbības vietas. – 48. lpp.

[79] *Nonācs O.* Mācītāju ziņojumi par 1905. gada revolūciju. – R., 1930. – 168 lpp.

[80] *Stradiņš J.* Aug. Bīlenšteina devumu un likteni latvieša acīm XX gadsimta nogalē pārlūkojot // Pēcvārds. *Bīlenšteins A.* Kāda laimīga dzīve. – R., 1995. – 372.–387. lpp.

[81] *Krēsliņš J., sen.* Nav augsta tā ideja, kas nepazīst cilvēka žēluma // Diena. – 2005. – 8. janv.; *Krēsliņš J., sen.* Vēlreiz par augstākām idejām // Turpat. – 3. febr.

[82] *Хоффман Б.* Терроризм – взгляд изнутри. – С. 29.

[83] *Ļeņins V.* Maskavas sacelšanās mācības // *Ļeņins V. I.* Raksti. – 11. sēj. – R., 1949. – 141. lpp.

[84] *[Asars J.]* Spīdzināšanas Baltijā: Interpelācija II Valsts Domē. Pilnīgas domnieku un ministru runas šinī jautājumā. – Pēterburga, 1907. – 38. lpp.

[85] *Stradiņš J.* Konrāds Pētersons – pirmais latviešu inženieris Īrijā // Enerģija un Pasaule. – 2004. – Nr. 3. – 92.–96. lpp.; Konrāds Pētersons – "lielais latvietis" // Latvijas Vēstnesis. – 2004. – 16., 17. jūn. Būtu interesanti pēc Īrijas avotiem izpētīt revolucionāro latviešu emigrantu līdzdalību Īrijas neatkarības izcīnīšanā Dž. Lānkina un Dž. Konnolija vadītajā kustībā. Paša K. Pētersona atmiņas ir visai epizodiskas.

[86] *Bērziņš J.* Latvijas valstiskuma ideja 1905. gada revolūcijā. – 84.–116. lpp.

[87] *Stradiņš J.* Konrāds Pētersons – pirmais latviešu inženieris Īrijā.

[88] *Cielēns F.* Laikmetu maiņā: Atmiņas un atziņas. – 1. sēj. – Lindigo, 1961. – 509 lpp.

[89] Разведка и контрразведка в лицах // Энциклопедический словарь российских спецслужб. – Москва, 2002. – 607 с. (par J. Lencmani, K. Jansonu (Skotu), K. Salniņu, J. Petersu u.c.); *Ziemelis V.* Latvieši Krievijas izlūkdienestos // Kabinets. – 2005. – Febr. – Nr. 18. – 52.–59. lpp.; Jānis Lencmanis. Biogrāfisks apcerējums un laikabiedru atmiņas. – R., 1965. – 188 lpp.

[90] Разведка и контрразведка в лицах. – С. 438, 439; Энциклопедия военной разведки России. – Москва, 2004. – 604 с. (par K. Salniņu un J. Lencmani).

[91] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 2. d. – 121. lpp.

[92] Turpat. – 40., 41. lpp.

[93] *Böhm M. H.* Baltische Einflüse auf die Anfänge des Nationalsozialismus // Jahrbuch des baltischen Deutschtums, 1967. – Hamburg, 1966. – S. 56–69.

[94] V. Šteinbergs, atsaucoties uz somu autora Eino Parmanena grāmatu, apgalvo, ka latviešu kaujinieku – Helsinku bankas ekspropriatoru (J. Čokes u.c.) atbrīvošanu paģērējis pūlis Helsinku stacijas laukumā, tāpēc vagonu ar arestētajiem atkabinājuši jau Helsinku priekšpilsētā Pasilā. Vēlākais Latvijas Universitātes ķīmijas profesors Pauls Kalniņš, tolaik uz Helsinkiem aizbēdzis Rīgas Politehniskā institūta students, sava izskata līdzības dēļ ar kādu iebrucēju tika apcietināts Stokholmā un izdots somu varas iestādēm. Taču kāds Helsinku universitātes docētājs liecinājis, ka P. Kalniņš iebrukuma laikā esot uzturējies universitātes bibliotēkā, tādēļ viņš prāvā attaisnots. Par somu simpātijām latviešu revolucionāriem liecina arī rakstnieks Antons Austriņš, kurš drīz pēc ekspropriācijas bija patvēries Helsinkos (*Austriņš A.* Garā jūdze. Romāns – kronika. Sākas Piektā gadā. – R., 1926. – 153.–198. lpp.).

[95] *Zelče V.* Informācija par 1905. gada revolūcijas notikumiem Latvijā ārvalstu laikrakstos // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1998. – Nr. 1. – 76.–91. lpp.

[96] *Krupņikovs P.* Melu un patiesības palete. – R., 1980. – 49.–91. lpp.; *Krupnikow P.* Lettland und die Letten im Spiegel Deutschen und Deutschbaltischen Publizistik, 1895–1950. – Hannover; Dőhren, 1989. – S. 97–176.

[97] *Transehe-Roseneck A.* Die Lettische Revolution. – T. 1. – S. 1, 2.

[98] *Ostwald W.* Lebenslinien: Eine Selbstbiographie. – T. 1: Riga – Dorpat – Riga, 1853–1887. – Berlin, 1926. – 268 S.

[99] *Тревор-Ропер Х.* Застольные беседы Гитлера, 1941–1944. – Москва, 2004. – 655 с.

[100] Der Kampf. – [Wien], 1908. – S. 56; cit. pēc: *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – 106. lpp.

[101] *Cielēns F.* Laikmetu maiņā: Atmiņas un atziņas. – 1. sēj. – 509 lpp.

[102] *Kalniņš B.* Vēl cīņa nav galā. – 1. sēj. – 26. lpp.

[103] *Transehe-Roseneck A.* Die Lettische Revolution. – T. 2. – S. 82.

[104] *Sharp G.* Waging Non Violent Struggle. 20th Centutry Practice and 21st Century Potential. – Boston, 2005. – 598 p. (mūsdienu nevardarbīgās pretošanās koncepcijas izcilākā teorētiķa LZA goda doktora Dž. Šārpa grāmatā 5. nodaļa saucas "The Russian Revolution of 1905", bet 25. nodaļa – "Latvians Restore Independence", pretstatot abu šo procesu norisi); Janvāra barikādes kā tautas pretestības forma totalitārajam režīmam un tā mācības / Sast. T. Jundzis. – R., 2001. – 100 lpp. Jāpiezīmē, ka 1990.–1991. gadā bija vērojami mēģinājumi "latviešu nacionālistus" izprovocēt uz kaut vai šķietamu vardarbību: sprādzienu sērija 1990. gada beigās, OMON inscenētie uzbrukumi, piemēram, žurnālistam A. Ņevzorovam, provokatīvi paziņojumi u.tml. Šo akciju mērķis bija parādīt pasaulei, ka latvieši nodarbojas ar terorismu, lai terorisma apkarošana varētu kļūt par formālu ieganstu tautas atbrīvošanas kustības apspiešanai, PSRS militārām aktivitātēm. Kā zināms, toreiz tas neizdevās.

Jānis Stradiņš

International Aspect of Latvian Fighters in the Revolution of 1905

Summary

The article discusses the activities of fighters *(kaujinieki, bojeviks)* in the Revolution of 1905–1907 in Latvia focusing on the international aspect. The author has sought to answer the question to what extent the operations of fighters could be referred to the notion of terrorism; also, an analysis has been done of the definitions of terrorism and the meaning of terrorism over the 20th century in the genesis of different European states and the collapse of despotic empires. In Latvia, the Revolution of 1905 was headed by the Latvian Social Democratic Workers' party (LSDSP) that had oriented itself to Marxist doctrines and class struggle, and in principle did not recognize methods of individual terrorism. However, the radical left wing of social democrats and its leader V. Lenin had already spoken about "mass terror" in late 1905 and 1906. They sought to motivate their concept of mass terror during a revolutionary uprising by the sample from "the Latvian revolution" – the activities of fighters and partisans. From a contemporary perspective, in Latvia, the activities of fighters, partisans, and bank expropriators, burning of estates, and desecration of churches in 1905 could conditionally be included in the notion of terrorism. During the Revolution of 1905,

and particularly in its postlude, the above form of terrorism was widespread in Latvia. Its implementation went beyond the territorial limits of Latvia and was connected with international deliverers of weapons, instructors of producers of explosives and bombs, as well as with the development of concepts and tactics of later bolshevik armed uprisings. The article also discusses a problem whether punitive expeditions may be considered "state terrorism" from the side of Tsarist Russia and Baltic landed gentry, and to what extent violence played a dominating part in the revolution.

The article gives details of the activities by the fighters Jānis Luters (Bobis; 1883–1938), Ferdinands Grīniņš (1884–1906), and others, and provides new data on the activities of the chemist-revolutionary Jānis Priedītis (Preedit; 1876–1908) (assistant at the Riga Polytechnic Institute and co-worker of the famous scientist Professor Paul Walden) and his participation in teaching to produce explosives, which involved both students of the Riga Polytechnical Institute and professional revolutionaries.

The author analyses the available data on the transport of weapons from abroad (from Germany, Belgium, and Switzerland) to Latvia in 1905–1906, as well as the financial provision of actions and relations between Riga and the fighters of Petersburg. The article describes a robbery of the Helsinki Bank in February 1906 realised by Latvian social democratic fighters headed by J. Luters (Bobis). The data are given concerning the relations of Latvian expropriators and procurers of weapons with M. Litvinov, L. Krasin, and other Russian social democrats, as well as concerning the participation of K. Huysman, K. Liebknecht and others in the defence of Latvian revolutionaries abroad. By the decision of the 5th (London) congress of the Russian Social Democratic Workers' party in the summer of 1907, the operation of fighters, transport of weapons, and expropriations were also stopped in Latvia.

The author has followed further destinies of Latvian fighters – some of them have played a significant role in fighting the independence of Latvia and Ireland (F. Cielēns, K. Pētersons, and others), whereas others have joined the economic elite and secret service of the former USSR (J. Luters (Bobis), J. Lencmanis, K. Salniņš, K. Jansons, and others), and Ģ. Eliass became a well-known painter. The article also tackles the role of the revolutionaries of 1905 in the development of the "Latvian image" in Europe, and the contradictory resonance of the Latvian revolution of 1905 abroad. With all its excesses, the role of the 1905 Revolution cannot be overestimated in preparing the ideas of Latvia's statehood and raising the self-awareness of Latvian nation. Although the Revolution of 1905 did not directly lay a foundation to the statehood of Latvia, the question can be outlived about possible "lessons of history".

Āris Puriņš

Andrievs Niedra pret jauno strāvu

1905. gads

Ievads "tautas nodevībā"
Kā kļūt par tautas nodevēju?

Andrievs Niedra (1871–1942) pieder apgaismes laikmeta mērenā strāvojuma sabiedriskajiem darbiniekiem Latvijā. Viņa rakstus caurauž šī strāvojuma atziņa, ka cilvēce attīstās pakāpeniski, evolūcijas ceļā pilnveidojot indivīda personību, iemācoties tam dzīvot saprātīgi arī trūkumu pilnā sabiedrībā. Romāna "Kad mēness dilst"[1] (1902. g.) pamatdoma, ka jauns mēness būs ieraugāms tikai pēc tam, kad nodils vecais, ir rakstnieka Andrieva Niedras – sociālas evolūcijas piekritēja un revolūcijas pretinieka pārliecības metaforisks simbols. Šī atziņa izteikta arī publicistiskajos, historiosofiskajos un literatūrkritiskajos tekstos, kas tapuši 1905. gada revolūcijas briešanas un notikumu laikā.[2] Tajos viņš polemizē ar apgaismes radikālo strāvu, kas revolucionārā ceļā tolaik tiecās grozīt sabiedrisko iekārtu kā personības labklājības izšķirošo priekšnoteikumu. Nepārprotami un ar neviltotu patosu viņš pauda savu viedokli, piemēram, brošūrā "Ko nemiernieki meklē mūsu baznīcās?" 1905. gada vasarā, vēršoties pret baznīcu demonstrācijām:

"Divi karogi nu ir satikušies šai cīņā dēļ svabadības: sarkanais karogs un krusta karogs. Viens nāk ar ārēju varu, otrs ar lūgšanu un mīlestību, un pašuzupurēšanos; viens grib pārlabot citus, otrs grib pārlabot taisni tevi. Ceļa šie karogi nevar viens otram griezt. Garām tu viņiem nevari noiet. Tad zem kura tu domā stāties? Ap tavu dvēseli cīnās šie divi karogi, draugs. Neaizmirsti to! Reiz stāvēja jau šie paši karogi viens pret otru uz Golgātas, un tā likās, it kā tur samītu krusta karogu pīšļos. Tas bija tai lielā upura dienā, kad Cilvēka Dēls nodevās pats sevī. Bet taisni tur bij salauzts sarkanā karoga kāts. Jo nevainīgi izlietām asinīm sarkanais karogs pāri netiek. Priekš upuru altāra viņam jānolaižas.

Nu viņi stāv atkal par jaunu viens pret otru. Nu atkal ir nākusi lielā upura diena un lielā uzvaras diena. Jo nu atkal atvērsies acis, kāds spēks ir tam garam, kas dzīvs tiek mirdams un top augsts zemodamies.

Nu mums visiem ir jāpazemojas. Mums visiem jāatzīst sava vaina. Sava vaina jāatzīst fabrikantiem, kas, pēc augstas peļņas dzīdamies, ir aizmirsuši cilvēcīgi būt; ir jāpazemojas muižniekiem, kas neredzēja vairs citas starpības starp darba cilvēku un darba lopu; ir jāpazemojas baznīcai, kas mācēja rāties, bet nemācēja mīlēt; ir jāpazemojas visiem vadoņiem, kam baznīcas tiesības bij labāk zināmas nekā baznīcas gars; jāpazemojas ir ierēdņiem, kas redzēja tikai ārējo kārtību, bet neprasīja pēc dzīvas dvēseles. Bet jāpazemojas ir arī strādniekiem, kas pēc svabadības cīnās, un jāatzīst, ka viņu visļaunākais kaklakungs ir viņos pašos."[3]

Šāds "pārlaicīgs", vispārcilvēciskas morāles pārsātināts spredikis, kas izskanēja revolūcijas vētras dienās, aicinot uz samierināšanos un sevis pārvērtēšanu sociālo un politisko pretrunu plosītā sabiedrībā, bija gandrīz visi A. Niedras šī perioda publicistiskie raksti un, protams, nevarēja būtiski ietekmēt notikumus. Viņa aicinājumam nebija īstas atsaucības nevienā uzrunātajā sociālajā grupā. Politiskie notikumi attīstījās pēc citām iekšējām sakarībām, bet fabriku strādnieki pat dejoja ap ugunskuriem, ko sakūra no A. Niedras brošūrām. Arī turpmākajos gados latviešu sabiedrības vīzija, uz kādu aicināja A. Niedra, palika vēsturē kā kristīga un pilsoniska utopija. Tomēr ne jau kristīgas morāles sludināšana revolucionārā uzjundījuma dienās 1905. gadā bija galvenais iemesls A. Niedras nesaprašanās sākumam ar latviešu sabiedrības radikālo daļu, kas tiecās "ieņemt brīvību" triecienā pret pastāvošo iekārtu. Daudzkārt lielāka ietekme bija viņa rakstos paustajām atziņām par konkrētiem "laicīgiem" ekonomiskiem un politiskiem jautājumiem, kas revolūcijas dienās atradās sabiedrības uzmanības degpunktā. Turklāt problēmu spektrs, ko A. Niedra aizskāra, bija ļoti plašs un tieši vai netieši skāra visas daudzmaz nozīmīgās Krievijas un Latvijas politiskās, ekonomiskās un kultūras dzīves aktualitātes, kā arī norādīja ceļus, kādus ejot gaidāmas vēlamās sekmes vai, gluži pretēji, atduršanās strupceļā.

Analizējot un kritizējot politisko radikālismu, A. Niedra formāli vērsās pret jauno strāvu. Šādi viņš apzīmēja ne tikai pazīstamo 90. gadu sabiedrisko virzienu, bet visus tos, kas slēpti un atklāti tiecās pēc patvaldības nomaiņas ar demokrātisku valsts iekārtu, sludināja nepieciešamību likvidēt "feodālās paliekas", ignorēja latviešu pilsonības vecās strāvas tradicionālo, patvaldībai lojālo politiku un noliedza tās darbā gūtos saimnieciskos un kultūras sasniegumus kā visas latviešu tautas guvumus. "Par "jauno strāvu" vispirms pie mums tika apzīmēts zināms uzskatu virziens, kurš nāca no ārzemēm (pa daļai gan pār Iekškrievijas universitātēm) un aptvēra kā kodolu tos ideālus, kurus tobrīd aizstāvēja

vācu sociāldemokrātu partija. Šī virziena piekritēji aģitēja priekš piepešas valsts kārtības pārgrozības, priekš reliģijas atmešanas, svabadas mīlestības, kosmopolītisma un valsts ierīcības pēc industrijas darba ļaužu vajadzības. Mākslā viņi uzskatīja naturālismu par vienīgi atļaujamo, t.i., ka mākslai nākoties dabu un sadzīvi pēc iespējas dabiski attēlot un cilvēka gribas tiekšanos izskaidrot no ārējo apstākļu iespaida. Viņu praktiskais paraugs mākslā bija Zolā, viņu skolotāji kritikā bija Tēns un Brandess. Zinātnē viņi stāvēja uz mehāniskā materiālisma pamata, mēģinādami visu dzīvo un nedzīvo radību izskaidrot tikai pēc fizikas un ķīmijas likumiem. Galvenie skolotāji viņiem bij Darvins un Hekels.

Šās ir tās lietas, kuras es apzīmēju par nesamērīgām ar mūsu dzīvi un pret kurām es uzstājos.."[4] A. Niedras kritika bija principiāla, nevēršoties pret atsevišķām personībām, kuras viņš tikpat kā nav minējis. Turpretim jaunstrāvnieki, aizstāvot savas ideoloģiskās pozīcijas, vēršas tieši pret konkrētām personībām, "apsūdzot" un "atmaskojot" to "reakcionaritāti" un "tumsonību".

A. Niedra bija latviešu pilsonības vecās strāvas jaunākās paaudzes pārstāvis, kurš, apzinoties saimnieciskos "grūtumus" un nobriedušo pašvaldības un citu liberālu reformu objektīvo nepieciešamību, neapšaubīja vecās strāvas stratēģiskos principus, ticēja, ka uzticības saglabāšana patvaldnieka namam ir pareizais ceļš, kā iegūt vēlamās reformas likumdošanas ceļā. Šo ceļu 19. gs. 90. gadu vidū izteiksmīgi raksturoja arī Augusts Deglavs: ".. mācījušies pazīt mūsu tautas baltās un nebaltās dienas, mēs mācīsimies uzticēties, paļauties un godāt To, Kas mūsu tautai dzīvību novēlējis, Kas viņai, šai pastarītei, dāvinājis brīvas pilsoņu tiesības! – Latvju tauta nespēj aizmirst To, no Kā tā līdz šai dienai sagaidījusi vienīgi tikai labu, tā nespēj aizmirst varenās Krievijas Valdnieka Namu! Atgādājoties savas atdzimšanas un atjaunošanas Viņa paspārnē, ikkatra īsta Latvieša krūts nosūtīs pie Debesu Tēva sirsnīgu, karsti sajustu lūgšanu: "Sargi, Dievs, mūsu Ķeizaru!""[5] Tomēr aiz šāda patosa stāv jautājuma zīme, cik tas bija patiess, cik – taktisku apsvērumu diktēts. Jāņem vērā, ka latviešu jūtas pret patvaldnieka namu, kas nodibinājās lielo pilsonisko un ekonomisko reformu laikā, Aleksandra III iesāktās rusifikācijas ietekmē sāka atsalt. Tomēr latviešu vecā strāva cerēja, ka rusifikācija ir veikta galvenokārt tāpēc, lai ierobežotu baltvācu aristokrātijas kundzību un pakļautu to stingrākai centrālās varas kontrolei, kas, neraugoties uz vairākiem zaudējumiem, galu galā latviešiem varēja būt izdevīgi.

Latviešu vecā pilsonība nepakļāvās abstraktai demokrātiskai paradigmai, ko sludināja "buržuāziski demokrātisko" pārveidojumu ideologi, un uzskatīja, ka liberālas sabiedrības izveide Baltijā bija īstenota jau patvaldības veikto reformu gaitā 19. gadsimtā, ka latviešu "tautības" atdzimšana bijusi iespējama tikai šo reformu ietekmē. ""Tautība" neizauga no nospiestības. Tāda dižena un stipra strāva spēj izaugt vienīgi no pozitīviem spēkiem, no lieliem spēka saviļņojumiem un

gribas pacildinājumiem, kas nāk reizē ar saimniecīgu uzplaukšanu, ar jauniem darba un pūliņu laukiem. Brīvība, manta, skola – tās dzemdināja tautību, tās uzmodināja tautisko apziņu, veidoja to pēc jaunām prasībām. No nespēka un tukšuma nedzimst jauni laikmeti.." – tā par tā sauktās tautiskās atmodas avotiem un pirmsrevolūcijas laikmetu rakstīja vēsturnieks Roberts Klaustiņš.[6] Vecstrāvnieki uzskatīja, ka reformu tālāka padziļināšana, ciktāl tā nepieciešama, t.i., muižu un mazgruntniecības tiesību līdzsvarošana, latviešu pilsonības pielaišana guberņu pašpārvaldē, kaut novēlota, ir tikai nenovēršams laika jautājums, kura tuvināšana atkarīga no latviešu uzticības patvaldnieka namam.

Saimnieciskais un kultūras uzplaukums, kas sekoja 19. gadsimta reformām Baltijā, konstruktīva uzticība valsts varai un likumam ļāva vecajai latviešu pilsonībai līdz zināmam laikam noturēt savās rokās "tautības" karogu, t.i., būt visas latviešu tautas autoritatīvam vadonim, stiprināt nacionālo vienotību, mazinot sociālās atsvešinātības negatīvās sekas. Taču kapitālistiskajai atsvešinātībai nāca līdzi arvien jaušamāka jaunās paaudzes novēršanās no pilsonības iedibinātās tradīcijas: arvien mazāk tā pulcējās zem vecās strāvas karoga. Kaut labiem nodomiem, ar savu destruktīvo darbību jaunā strāva draudēja vājināt gan latviešu pilsonības, gan visas latviešu tautas turpmāko kultūras un sociālo attīstību. No otras puses – laikā nesaņemot patvaldības atbalstu vairākos svarīgos attīstības virzienos, pilsonība zaudēja jaunās paaudzes respektu, kas kavēja izveidot konstruktīvas pēctecības saites starp veco un jauno latviešu paaudzi. Sociālo diferenciāciju un paaudžu atsvešinātību, pārejot no "muižas sociālisma" uz naudas saimniecību, pastiprināja "labāko famīliju" mietpilsoniska stagnācija, bieža savstarpēja nenovīdība un samierināšanās ar iegūto sociālo stāvokli. Vecstrāvnieku "tautības" lieta gan attīstījās plašumā, bet tai sāka pietrūkt padziļinājuma.

Līdzās iestrēgušajam konfliktam starp patvaldību un baltvācu muižniecību, kas iesaldēja apriņķu pašvaldības nokārtošanu uz jauniem pamatiem un citas reformas, kas būtu apmierinājušas arī latviešu intereses, šie apstākļi palēnām pavēra ceļu marginālu sabiedrisko aprindu rosībai, no kā izauga jauna destruktīva, ar starptautisko sociāldemokrātiju saistīta sabiedriska strāva. Taču arī vecstrāvnieku ideoloģija turpināja attīstīties un izmantot legālas iespējas atsist jaunās strāvas uzbrukumus. Andrieva Niedras ierašanās vecās strāvas ideologu pulciņā 1904. gadā bija nenoliedzams tās politiskās tradīcijas ieguvums un aktivizēja centienus nostiprināt tās morālās stājas, kultūras, ekonomiskās un "tautības" politikas pēctecību, vienlaikus meklējot jaunu ceļu sociālās atsvešinātības pārvarēšanai starp latviešiem. Tā 1904. gada sākumā latviešu sabiedriskajā domā ienāca jauns ideoloģisks un kultūras virziens, kas pazīstams kā "dzimtenes māksla".

Vecstrāvnieku ideju caurstrāvoti un asi polemiski pret jauno strāvu vērsti ir 1904. un 1905. gadā publicētie A. Niedras raksti. Tajos paustā pilsoniskā konsekvence guva latviešu pilsonības atzinību vēl ilgi pēc revolūcijas apspiešanas. Savu attieksmi pret patvaldību žurnāla "Austrums" izdevējs un redaktors A. Niedra nepārprotami formulēja jau tā 1904. gada pirmajā numurā: "Mēs, latvieši, nedrīkstam zaudēt valdības uzticību.., tas ir visas mūsu politiskās dzīves pirmais un augstākais bauslis. Jo uz šās ticības ir pamatota katra mūsu cerība uz mūsu dzimtenes netraucētu uzplaukšanu. Bez valdības uzticības jāiet bez žēlastības atpakaļ mūsu attīstībai tā garīgā, kā laicīgā ziņā."[7] Tomēr jau 1905. gadā pēc cenzūras atcelšanas publicētajos A. Niedras rakstos nav grūti pamanāmas arī atkāpes no tradicionālās paradigmas, tajos asāk sāk iezīmēties Baltijas muižniecības, guberņu administrācijas, baznīcas un pat latviešu pilsonības kritika. Taču, pat kritizējot rusifikācijas politiku, viņš ne brīdi nav pieslējies politiskam radikālismam, bet saglabājis lojalitāti pret Krievijas carisko režīmu un pastāvošo valstiskumu.

A. Niedra labi apzinājās Latvijā 19. un 20. gadsimta mijā pastāvošās ekonomiskās un politiskās pretrunas, bet kā mērens apgaismības pārstāvis atzina morāles un izglītības primāro nozīmi sabiedrisko attiecību labošanā un aizstāvēja šo savu uzskatu arī tad, kad Latvijā parādījās politiska tendence varmācīgi mainīt sabiedriskās attiecības.

"Dzimtenes mākslas" idejas bija vērstas uz indivīda jeb personības attīstību, sociālajam egoismam tiecoties pretstatīt altruismu un ģimeni kā dabisku tā veicināšanas un tautības pastāvēšanas pamatu. Ar to A. Niedra un viņa domubiedri vērsās pret jaunās strāvas šķirisko kolektīvismu, kas sludināja bezģimeniskumu (brīvo mīlestību), aiz kura vīdēja ienaidnieks, kas tiecās graut sabiedrības ģimenisko pamatu, lai vājinātu tautu un pakļautu to starptautiskajam kosmopolītismam. Tādējādi starp jauno strāvu un "dzimtenes mākslas" jeb Austruma grupu un tās aktīvāko propagandistu A. Niedru izvērtās presē ārēji paskaļš, bet pēc iekšējā satura kluss un saspringts ideoloģisks strīds par latviešu tautas nākotni jautājumos no sabiedrības pamatšūnas ētiskās un tautiskās jēgas līdz valsts iekārtas pamatiem.

Austruma grupas rīcībā bija A. Niedras rediģētais un izdotais žurnāls "Austrums", ko viņš 1903. gada nogalē atpirka no Cēsu grāmatizdevēja J. Ozola un kas kļuva par šī virziena galveno publisko tribīni. Austruma grupā pulcētie domubiedri 1904. gada sākumā nāca klajā ar "tautiskuma" svaigu paradigmu, proti, ka ikvienā tautā ir tikai tai vienīgajai raksturīga īpatnība, t.i., etniska kultūra kā pašvērtība, kas glabājama un kopjama kā visas cilvēces kultūras vērtība. Šī koncepcija, ko viņi paši dēvēja par "dzimtenes mākslu", līdzās "nepraktiskajam" dekadentismam konceptuāli iekļāvās tā sauktajā jaunnacionālisma strāvā.

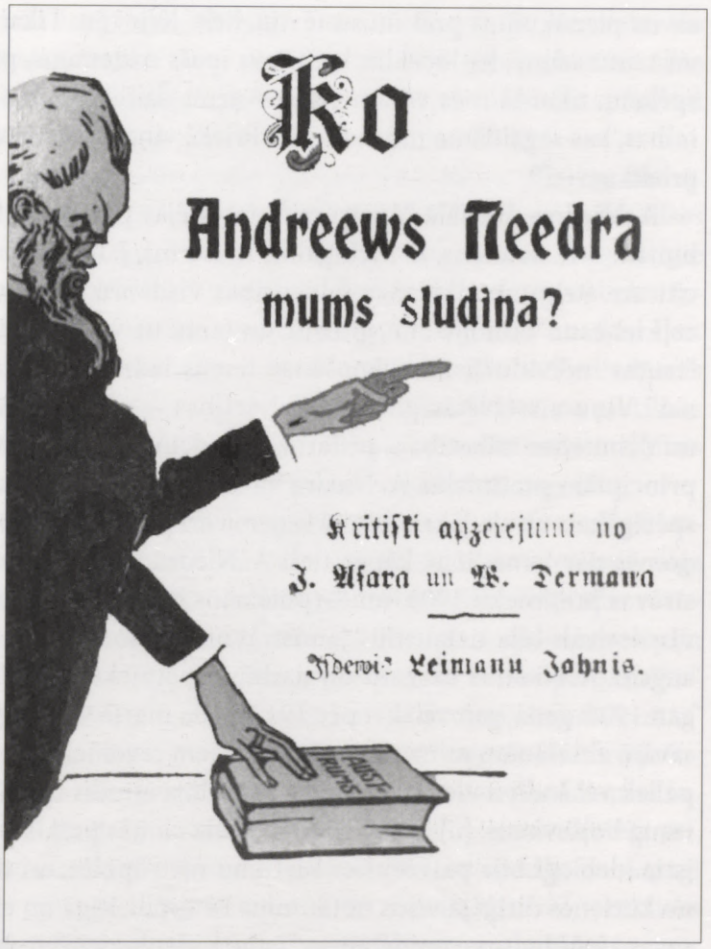

Veidojoties kā reakcija uz latviešu sabiedrības sociālās šķelšanās padziļināšanos un atsvešināšanos ekonomiskā liberālisma apstākļos, Austruma pulciņš meklēja ideālu jeb pamatu, "uz kura nostādamies mēs visi varētu stipri tikt un plucināties uz vienprātības darbiem. Mēs esam par daudz izklīduši.., katrs par sevi. Tādēļ mums jāgriežas atpakaļ pie biedrošanās pirmajiem sākumiem, pie viņas mūžīgajiem pamatiem."[8] Šī bija pirmā un, liekas, arī vienīgā tik pilnīgi uzrakstītā kulturālā nacionālisma vīzija.

"No ģimenes pie tautas un tēvijas – tas mūsu ceļš un gaita." – ""Latviešu dzīvē ienest vairāk spēka," – tā gandrīz ar vienu vārdu mēs varam apzīmēt savu programmu." Runājot par "tēviju", t.i., asinsradniecīgas tautas un ģimenes ārējo dzīves telpu, manifests ir raksturīgs mēreno apgaismības pārstāvju sacerējums, kas, domājot par indivīda attīstību, aicina izkopt tā "gara spēku", bet piemērojas ārējiem apstākļiem un necenšas mainīt politisko sistēmu: "Un, ja mēs tā būsim mācījušies stāvēt viens priekš visiem un visi priekš viena, tad mēs sapratīsim arī

savus pienākumus pret mūsu tēviju, lielo Krieviju. Tikai kā loceklis lielā krievu tautu saimē, kā loceklis, kam savs īpašs uzdevums, piemērots viņa īpašam spēkam, tikai tā mēs varam cerēt – ņemt dalību pie tās arvien lielākās nākamības, kas sagaidāma mūsu tēvijai. Priekš viņas strādādami, mēs strādājam arī priekš sevis."[9]

A. Niedras žurnālā "Austrums" publicējās pazīstami latviešu kultūras darbinieki – A. Saulietis, E. Melngailis, R. Zariņš, J. Alksnis, A. Upīts, K. Skalbe un citi. Ar atziņu, ka ikvienas sabiedrības visdabiskākais un drošākais attīstības ceļš iet caur "famīliju", t.i., ģimeni, un tautu uz valsti un cilvēci,[10] viņi pievērsās "tautas individuālisma izkopšanai, tautas iedzimto īpatnējo spēku veicināšanai". Viņu aizstāvētās pilsoniskās vērtības – mierīgs praktisks darbs, ģimene un dzimtenes mīlestība – padarīja šo pulciņu par starptautiskās jaunās strāvas principiālu pretinieku. A. Niedra kā šī strāvojuma ētisko un politisko uzskatu spēcīgākais un skaļākais autors saņēma arī pretinieku sāpīgākos triecienus. Pārdomās par iemesliem, kāpēc tieši A. Niedra kļuva par visvairāk vajāto jaunās strāvas pretinieku 1905. un turpmākajos gados, izteikts viedoklis, ka tieši viņš vispareizāk bija uztaustījis jaunstrāvnieku (sociālistu) idejisko un praktisko augsni. A. Niedras uzskatu un darbības pētnieks Jānis Ezergailis uzskatīja, ka gan 1905. gadā, gan vēlāk – pēc 1917. gada marta valsts apvērsuma – "Niedra ar savām zināšanām mina uz varžacīm īstiem revolūcijas ideologiem. Viņš bija un paliek vēl šodien vienīgais latvietis, kas bija atradis un rādīja to sakni, no kuras izaug boļševisms. [..] Tātad Niedra toreiz cīnījās pret īsto ļaunumu. Revolūcijas īstie ideologi bija patvērušies Rietumu metropolēs, un tiem bija sava centrāle, no kurienes diriģēja visus notikumus Pēterpilī, Rīgā un citur." Autors pieļauj, ka savas zināšanas par minētajiem "īstiem ideologiem" A. Niedra "būs smēlies no kādas vecas tautas vēstures, kuras valodu viņš pārvaldīja, studēja tās lomu cilvēces vēsturē, zināja viņas reliģiskos rituālus, cīņas paņēmienus etc. Kā teologam viņam varbūt vajadzēja būt pilnīgi atklātam, lai gan Niedra nekad neslēpās aiz traukiem kā Zauls. Bet viens ir skaidrs, savā mācītāja darbā viņš tomēr izvairījies no Vecās Derības, bet stingri nostājās uz Kristus evaņģēlija pamata. Uz Bībeli skatījies kritiski. Kādā privātā priekšlasījumā lielo pravieti Mozu nosaucis par pirmo revolucionāru, kas pacēlis asiņaino cīņu karogu."[11]

Citā vietā J. Ezergailis raksta vēl nepārprotamāk: "Kas tie bija par apstākļiem, kas pret Niedru nostādīja tik lielā naidā ne tikai mūsu politiķus, bet gandrīz visu tautu? Daudz esmu par to domājis jau no 1919. g. un gājis atpakaļ uz 1905. g. notikumiem: šī ienaida sakne meklējama kaut kur dziļumā. Tie būs tie paši spēki, kas šodien lieliniekus ir padarījuši par neierobežotāko varu pasaulē, ar lielāko bruņošanās potenciālu, spēcīgāko militārismu un lielākām ļaužu masām. Tie paši spēki lielo demokrātiju kapitālistiem liek brāļoties ar komunistiem, šie

slepenie spēki ir atraduši ceļu, lai katrā valstī, katrā tautā dabūtu pie malas tās personības, kas šai internacionālai varai pretojas. Ne tikai Latvijā, bet arī citās zemēs vadošie politiķi bija tikai spēļu lietiņas šīs lielās varas rokās. Šie spēki tad atrada ceļu, lai tiesātu un dabūtu pie malas Niedru un citus."[12]

Kā ārējie impulsi, ja tādi patiešām bijuši, iedvesmoja vietējos "Niedras dedzinātājus", grūti nosakāms, jo latviešu sociāldemokrātijas izveidošanās aizkulises vēstures literatūrā atspoguļotas ļoti vāji. Revolūcijas sagrāve un bezjēdzīgie zaudējumi un ciešanas, ko tā atnesa cerētās un solītās laimes vietā, protams, izvirzīja jautājumu ne tikai par attieksmi pret agrākajiem šīs strāvas kritiķiem un pirmkārt pret A. Niedru un F. Veinbergu, bet arī par atbildību. Acīm redzams ir fakts, ka īpaši nesaudzīgi sociālisti centās kompromitēt aktīvākos tautiskās idejas sludinātājus, jo tieši viņi, sludinot tautisku vienotību, traucēja destruktīvas šķiriskas apziņas ieviešanu šķiru cīņas saasināšanai sociālistu interesēs.

Pēcrevolūcijas periodā revolucionārā sociāldemokrātija centās novērst uzmanību no savas avantūriskās politikas un no šīs atbildības izvairīties. Labvēlīgs apstāklis viņu panākumiem bija visai plaša mentāla sabiedrības līdzjūtība revolūcijā cietušajiem. Viens no taktiskiem paņēmieniem bija pasludināt revolūciju par visas tautas lietu ("tautas revolūcija") un atsaukties uz "masu pašdarbību". Nenoliedzams sociāldemokrātijas panākums šajā ideju karā bija savas "tautas" jēdziena interpretācijas uzspiešana latviešu sabiedriskajai domai. Būdami principiāli šī jēdziena etniskas interpretācijas pretinieki, sociālisti panāca pseidošķiriskas, pseidosociālas un emocionāli izplūdušas "tautas" nozīmes ieviešanos, ar kuru turpināja un vēl mūsdienās nereti arī citu novirzienu sociālie demagogi turpina aizstāvēt savas barikādes. No tā izrietēja un saistījās cits viņu taktisks manevrs – orientēt uzmanību uz revolūcijas pretiniekiem, pasludinot tos par "tautas nodevējiem". Šajās dzirnavās ilgus gadus tika malti pilsoniskās opozīcijas dalībnieki: F. Veinbergs – "Melnais Fricis", A. Niedra – "melnsimtnieki" un "tautas ienaidnieki un nodevēji". Jānis Asars kopdarbā ar Vili Dermani jau 1905. gadā sarakstīja brošūru "Ko Andrievs Niedra mums sludina?", taču nespēja izvirzīt argumentētus atspēkojumus šiem "sludinājumiem". Mērķtiecīga A. Niedras publikāciju iznīcināšana, bojājot laikrakstus un žurnālus, konstatēta pat ASV publiskajās bibliotēkās, ko apmeklēja aizbēgušie revolucionāri.[13] Faktiski šajā sadursmē grūti runāt par polemiku, jo sociālistu propagandas skaļums nespēja kompensēt argumentu trūkumu, ko viņi arī nemaz nemeklēja un aprobežojās ar savu ideju izklāstu, neņemot vērā pretinieku argumentus un necenšoties tos atspēkot. Jaunās strāvas nostāju pret vecstrāvnieku ideju pasauli A. Niedra raksturoja šādiem vārdiem: "Tie, par kuriem mums tā jānoskumst, jau sen ir mācīti smieties un zoboties par mūsu jūtām. Un viņu pašu valoda ir tik skaņa un nemaldīga un viņi paši tā sajūsmināS no šī skaļuma un no šīs nemaldības,

ka viņi nedzird svešu domu: tās nobirst viņiem kā krusa aiz loga."[14] Zīmīgi tukšvārdīgs šajā sakarā ir arī "Dienas Lapas" reportiera ziņojums par skolotāju kongresu, kurā abas karojošās puses sadūrās aci pret aci.[15]

Kāds cits laikabiedrs – J. Ziluss – atmiņās norāda, ka iesākumā, t.i., pēc revolūcijas sagrāves, A. Niedras reputācijas graušanas panākumi bijuši visai niecīgi. Viņa konsekventā nostāja un autoritāte starp mazgruntniekiem jau 1906. gadā pavēra A. Niedram ceļu uz Matīšu draudzes mācītāja amatu, kurā viņu iecēla pēc vietējo saimnieku ierosinājuma. Taču sociāldemokrātija, nemitīgi atkārtojot melīgu revolūcijas interpretāciju, bija sasniegusi mērķi: jaunā paaudze, kas pati nebija piedzīvojusi notikumus, pieņēmusi šos melus par patiesību.[16]

Līdztekus uzrīdīšanai "tautas nodevējiem" sociālisti savā propagandā praktizēja latviešu pilsonības aktīvāko nacionālistisko pretrevolucionāro pārstāvju zīmogošanu ar "melnsimtnieku" kauna zīmi. Šim solim nebija gluži tik bezsaturiska nozīme, kā tas it kā būtu piedienīgi jaunstrāvnieku demagoģiskajai propagandai. Krievijā ap 1905. gadu radās un uzplauka plaša nacionāla monarhistiska kustība, protams, ar citu skaļumu un plašumu, kā tas varētu būt un arī bija Latvijā. Taču "dzimtenes mākslas" etniskajām, kultūras un pamatā arī politiskajām nostādnēm nenoliedzami ir līdzība krievu melnsimtnieku pret ebreju saimniecisko hegemoniju vērstajām tēzēm. Vecās strāvas un Austruma pulciņa lietotie atslēgas vārdi "asinis", "tauta", "tēvija", "monarhija" ir tie paši, ko skandēja krievu melnsimtnieki. Abām strāvām galu galā ir arī vieni un tie paši ienaidnieki – starptautiskā sociāldemokrātija un tās tieksme ieviest Krievijā (un Latvijā) tās savdabībai svešu un attīstības ceļam nepiemērotu politisko sistēmu iekārtas graušanai. A. Niedra gan ļoti uzmanīgi raksta par "vācu sociāldemokrātu un žīdu brošūrām", bet arī uzsver: "Mūsu tēvu zemei Krievijai, kā katrai jaunai kultūras valstij, ir jāatkratās no visiem tādiem liekēžiem, kas nāk šurp tikai iedzīvoties, lai tad aizietu."[17] Ja te runāts par ebrejiem, tad skaidrs, ka A. Niedra izteicis viedokli par vienu no aktuālajām Krievijas iekšpolitikas problēmām, t.i., valsts birokrātijas un ebreju kapitāla "koruptīvu saplūšanu", par buržuāziskas opozīcijas veidošanos patvaldnieka namam, un kura sekas izraisīja plašu iedzīvotāju neapmierinātību un atbalstu patvaldniekam. Otrs latviešu "melnsimtnieks" autoritatīvais pilsonības politiķis advokāts F. Veinbergs 1914. gadā savu attieksmi pret sociāldemokrātiju un ebrejiem pauda no Krievijas valsts interešu viedokļa: "Tas, pēc kā žīdi dzenas, ir tagadējās kārtības apgāšana, kurā žīdi dažādi aprobežoti un kurā viņi gan spēj iegūt lielus kapitālus, bet nekad nevar iegūt vairāk cienījamu stāvokli. Priekš tam, lai varētu panākt tagadējās kārtības apgāšanu, žīdi atraduši sociāldemokrātiju par vislabāko līdzekli," – un viņu "iestāšanās par strādnieku stāvokļa uzlabošanu faktiski iznāk kā visrūgtākā satīra".[18] Uz šo parādību kā būtiski svarīgu ebreju grautiņu iemeslu jau

1881. gadā ziņojumā par ebreju grautiņiem Černigovas guberņā Aleksandram II norādīja Iekšlietu ministrijas sevišķu uzdevumu ierēdnis S. Šahovskojs.[19] Patvaldnieka nams, apzinoties ebreju kulturālo un ekonomisko pārākumu pār krievu zemniecību, risināja šo problēmu, veidojot īpašas ebreju apmešanās joslas, lai nodalītu tos no krieviem. Pēc 1905. gada krievu melnsimtnieku organizācijās bija vairāk biedru nekā visās citās politiskās partijās kopā. Piemēram, Krievu tautas savienības Galvenajā padomē bija universitāšu profesori un pat viens akadēmiķis.[20] Protams, tā bija tikai šīs kustības kulturālākā daļa ar savu pārstāvniecību Krievijas Valsts domē.

Austruma pulciņš, protams, bija gatavs "stāvēt savā sarga vietā", taču negatavojās iesaistīties politiskos ekscesos: "Mūsu cīņas līdzekļi lai būtu ne bāršanās un sodīšanās, bet nopietns, paliekams darbs, tās ticības un tās mīlestības iedvests darbs, kas mūs saista pie mūsu tautas un tēvijas." Tādējādi arī pret ebreju pieaugošo ekonomisko ekspansiju A. Niedra ieteica tos pašus līdzekļus, ko pret baltvācu muižniecību: personības kulturāla pilnveidošanās un ekonomiska, nevis graujoša politiska sāncensība.

Jaunstrāvnieku ideāli un metodes A. Niedram, tāpat kā vecajai pilsonībai, bija ētiski, psiholoģiski un ideoloģiski svešas, pilnīgi nepieņemamas un pašsaprotami bezperspektīvas, un "pašiznīcināšanās" attiecībā uz viņu nodomiem kā viens no atslēgas vārdiem A. Niedras polemiskajos rakstos pret viņiem to nepārprotami apliecina.

Jaunās strāvas ideju noliegums 1904.–1905. gadā un vēlākais politiskā nacionālisma noliegums un brīdinājums, ka iekšēja spēka un radošas pārliecības trūkums "grūtā brīdī" atbrīvo graušanas tieksmi un noved pie vājo, konkurētnespējīgo indivīdu "pašiznīcināšanās", A. Niedram ir konceptuāls visā viņa publicistikā un arī turpmākajā praktiskajā politiskajā darbībā, t.i., ne tikai 1904.–1905., bet arī 1917.–1919. gadā.

Nav iemesla runāt par A. Niedras un viņa domubiedru politisko darbību 1905. gada nemieru laikā. Piesliešanos politiskām aktivitātēm neļāva viņa dziļā izpratne par pastāvošo pretrunu, atziņa par progresa evolucionāro dabu, kā arī paša sociālā pieredze, bet politisks "biznesa plāns" neietilpa viņa ētisko vērtību un kultūras koncepcijā. Notikumu vērošana un analītiska publicistika, kurā viņš tiecās atklāt nemieru cēloņus un novērst revolucionāros ekscesus, A. Niedram 1905. gadā bija nepārkāpjama robeža.

Vēsturiskās nolemtības, t.i., "divu taisnību" atzīšana uzturēja robežu starp teorētisku un praktisku politisku darbību. Tuvāk šo savu izpratni A. Niedra paskaidroja 20. gadu beigās: "Ir sava taisnība žīdam tecināt kristīto asinis tādēļ, ka tie neļauj dzīvot viņa ciltij, bet ir sava taisnība arī kristietim neļaut dzīvot tādai ciltij, kas dzīvo no viņu dzīvības. Ir sava taisnība Indriķim (romāna "Kad mēness

dilst" varonis) sacelties pret valdību, kas patvaļīgi valda; bet ir sava taisnība arī valdībai – nocirst viņam galvu par to, ka viņš grib atstāt tautu bez valdības."[21] Šo robežu A. Niedra spēja pārkāpt tikai 1919. gadā, aktīvi pieslienoties pretlielinieciskai kustībai.

1905. gada revolūcijā A. Niedra cīnījās tikai ar vārdu un pārliecību, un šeit izmantotajos avotos nav nekādu pazīmju, ka viņš būtu pārkāpis šo kristīgi ētisko robežu. Attieksmes koncepcija pret nemierniekiem izteikta jau "Austruma" 1905. gada februāra numurā rakstā "Grūtā brīdī", kas tapa asiņaino janvāra notikumu ietekmē Pēterburgā un Rīgā, un nemainījās visu revolūcijas laiku. Viņa kristīgi ētiskā attieksme un tolerance izrietēja no "dzimtenes mākslas" koncepcijas, saskaņā ar kuru tautisko "asinsbrālību" varēja veidot tikai mierīgas kultūras attīstības ceļā. Taču revolūcija parādīja šīs ieceres utopismu: kapitāla uzkrāšanas laikmetā šķiriskā motivācija, ko kultivēja jaunā strāva, deva spēcīgāku rīcības impulsu. Miermīlīgas pretrevolucionāras metodes izvēli viņš skaidroja arī 20. gados, rakstot atmiņas par 1905. gadu:

"Redzēdams, ka sociāldemokrātu un sociālrevolucionāru aģitācija tautu sistemātiski ievelk revolūcijā un līdz ar to arī noziegumos, uzskatīju par katra pilsoņa pienākumu norobežoties no revolūcijas un apliecināt savu pilsonisko pārliecību. Toreiz mani politiskie piedzīvojumi vēl bij ļoti niecīgi un manas politiskās atziņas – īpaši par darba un saimniecisko apstākļu nozīmi tautu dzīvē – vēl bij ļoti seklas, kādēļ vēl ticēju vārda visspēcībai: ja jau sociālisti ar savu propagandu var tautu aizraut uz neprātu, kādēļ tad lai nebūtu iespējams ar pretpropagandu un nopietnu pārliecināšanu to atkal vest pie prāta? Kā redzat: revolūciju toreiz apspriedu vēl tikai no masu psiholoģijas stāvokļa kā masu suģestiju un turēju par vajadzīgu šo suģestiju – iedvesmu – lauzt ar kritiku un pretiedvesmu."[22]

Tāpat kā iepriekšējos pret jauno strāvu vērstajos teorētiskajos rakstos, arī "Grūtā brīdī" A. Niedra raksta par nemieru vadoņu izvirzīto mērķu nepamatotību un izprovocēto metožu avantūrismu. Tāpat kā agrāk, 1904. gadā viņš raksta par "vadoņu" tieksmi, izvirzot strādniekiem pievilcīgas, bet dzīvē neīstenojamas prasības, izmantot viņus cīņā par saviem savtīgajiem politiskajiem mērķiem. Turpat A. Niedra norāda uz viņu divkosību: sludinot prasību pēc vispārējas pārliecības brīvības, tie tomēr atzīst tikai savējo un, piekaujot un nogalinot strādniekus – "tos, kas gribēja strādāt", "gorodovojus un zaldātiņus", kas paliek uzticīgi zvērestam utt., noliedz svešu pārliecību.

"Es noņemu savu cepuri tomēr priekš šiem zaldātiņiem, ne priekš Gapona: šie kritušie nelīda rāpus projām no tās vietas, kur pienākums viņus bija nostādījis; bet Gapons aizlīda no turienes, kur viņš bija nostādījis citus."[23] No konteksta saprotams, ka, rakstot par G. Gaponu, A. Niedra netieši norāda arī uz Rīgas nemieru vadoņiem, kuri "par visām šām dienām sēdēja drošā istabā

un rīkoja uz rītiem un vakariem". Viņš aicina strādniekus: "Apvaicājieties taču, vai kāds no šiem īstajiem vadoņiem ir ievainots vai kritis."

Šeit minētā "cepures noņemšana", t.i., atzinības izteikšana tiem, kuri pildīja savu dienesta pienākumu, izmantota par ieganstu pret A. Niedru vērstajiem pārmetumiem, it kā viņš, tāpat kā F. Veinbergs, atbalstījis varas iestāžu sankcijas pret nemierniekiem, to skaitā soda ekspedīcijas. No konteksta redzams, ka te ir runa tikai par morālas attieksmes izteikšanu pret tiem, kas pildījuši savu pienākumu neatkarīgi no tā, kurā pusē kāds stāvējis. A. Niedra nekur savos 1905. gada rakstos nav atkāpies no šīs pozīcijas, bet paudis viedokli, kas atbilda viņa tālaika pretrunīgajam uzskatam par "divām taisnībām". Kā evolucionists viņš pieļāva to līdzāspastāvēšanu un mierīgu konkurenci. Šeit jānorāda uz kādu neprecizitāti viņa paša 20. gadu nogalē rakstītajā apcerē "Mana lirika", kur viņš pārvērtē savu nostāju 1905. gadā: "Priekš cilvēka, kas domā politiski un pārdzīvojis ne tikai 1905. gadu, bet arī lielinieku tribunālus un sociālistu kara tiesas, šis mans kristīgi ētiskais uzskats bērnišķīgs. Uz asins liecības var dibināt draudzi, ne valsti. Bet viņš saskanēja ar visas manas garīgās dzīves virzienu un vadīja mani pa citiem ceļiem, nekā tos rādīja F. Veinbergs. To tā laika revolucionāri nesaprata un nesaprot arī tagad. Bet tas bija nepareizi – saukt manu un Veinberga vārdu vienā elpā. Iemeslu šim pārpratumam gan biju devis pats kādā pārsteidzīgā vārdā ("Grūtā brīdī"), aicinādams pilsoņus stāvēt savā sarga vietā un revolucionārus nežēlot."[24] Tie, kuri vēl mūsdienās pārmet A. Niedram agresīvu nostāju 1905. gadā, iespējams, atsaucas uz šo viņa apgalvojumu. Taču tas nav precīzs. Rakstā "Grūtā brīdī" nekāda aicinājuma pilsoņiem "nežēlot revolucionārus" nav. Ir tikai aicinājums pilsoņiem nepalikt malā un paust savu idejisko un ētisko pārliecību.

A. Niedra aicināja līdzpilsoņus paust savu pārliecību, t.i., nosodīt revolucionārus, un aizrādīja, ka klusēšana šajā "grūtajā brīdī" ir ne tikai savas, bet arī pretinieka pārliecības nodošana: "Apliecināt savu ticību un ņemt uz sevi šās apliecinājuma sekas.., tas ir tas vienīgais ceļš, pa kuru uz priekšu soļo cilvēces svētās pārliecības. Un tādēļ tu nedrīksti izvairīties tai brīdī, kad redzi citus cīņā tās pārliecības dēļ, kuru tu par savu skaiti." Šis mācīta teologa, "mocekļa" kristīgi ētiskais protests un nostāja ("bet uzbrucēji mēs nedrīkstam būt", "cilvēka dvēseles dziļākās pārliecības nav pierādāmas šāvieniem un sitieniem"), ignorējot daudzos jaunās strāvas apmelojumus un demagoģiskos uzbrukumus, saglabājas A. Niedras darbos visu revolūcijas laiku. To viņš kultivē kā pilsonisku cīņas metodi: "Vienkāršāki jau ir tādā brīdī aizslēgt durvis un logus, sēdēt savā istabā kā pa negaisa laiku un zināt, ka reiz jānostājas katrai vētrai. Lai pūš no rītiem, lai no vakariem – no pasaules nost nenopūtīs," – bet "savu pretinieku dēļ tev jāapliecina sava ticība, lai viņu maldīgā aizraušanās sašķīstu un saplaktu pie tās kā pie nekustināmas klints".[25]

Tātad nevis varmācība, bet pilsoniskas ticības apliecinājums ir vienīgā pieļaujamā cīņas metode pret nemieriem, jo "cilvēka dvēseles dziļākās pārliecības nav pierādāmas šāvieniem un sitieniem. Tikai divi ieroči ir priekš tās cīņas, kur naidīgi sastopas divējāda ticība: apliecināt savu ticību un ciest. Bet nošauti cilvēki, izdauzīti logi, sadragāti ielu vagoni... kādu ticību tad tie apliecina? Visu to pašu var izdarīt arī dzēruma neprātā."[26]

Cita būtiska A. Niedras piezīme par šo laiku – "citi pilsoņi, izņemot Veinbergu, cieta klusu"[27] – norāda, ka viņš nav jutis latviešu pilsonisko aprindu gaidīto atsauksmi, t.i., tā palikusi mietpilsoniski pasīva un nogaidoša, bez aktīvas pilsoniskas nostājas.

Cituviet A. Niedra pauda līdzīgu pasīvas pretošanās aicinājumu: "Tātad: pret lapiņām – lapiņas; pret runām – izskaidrošanas; pret demonstrācijām – atrunāšana no līdzi iešanas; ja sāk runu turēt baznīcā – lai draudze dzied. Lai uzņem viens "Dievs Kungs ir mūsu stipra pils", un citi dziedās līdzi.

Pret darba pārtraukšanu – likumīga tiesa.

Pret varmācībām – aiztiktā sargāšana.

Bet uzbrucēji mēs nedrīkstam būt. Meklētāji, uzošņātāji, aizdomu cēlēji, ieroču žvadzinātāji mēs nedrīkstam būt. Neaizmirsīsim, ka tie taču nav ne zagļi, ne laupītāji, ar ko mums cīņa. Tie ir samulsināti jaunekļi, kuri savai lietai tic."[28]

Jaunās strāvas rašanās un revolūcijas cēloņi

Vēstures attīstībai vienmēr piemīt alternatīvas iespējas, un arī 1905. gada revolūcija varēja nenotikt, taču tā notika. Tātad pastāvēja sociālo attiecību neatbilstība – reāla vai iedomāta – laikabiedru daļas uzskatiem par progresu, kas radīja draudus pastāvošo radošo elementu saglabāšanai. Bet vai tas bija "īstais" revolūcijas cēlonis?

Teorētiski jebkuras revolūcijas cēloņi ir ļoti sarežģīti un pati cēloņu būtība savos dziļākajos slāņos nebūt nav viennozīmīga. Ja par revolūcijas cēloni uzskata tikai sociālekonomisku faktoru kopumu, uz kura fona attīstās notikumi, tad cēloni var atrast ļoti vienkārši – kā pēc zināmas formulas. Latviešu jaunās strāvas vulgārie marksisti un viņu idejiskie pēcteči ar to nodarbojās ļoti intensīvi.[29] Taču, ņemot vērā indivīdu rīcības motivāciju, cēloņi būs citi, ja ar to sapratīs kādas grupas mērķi izcīnīt sev citu, augstāku sociālo statusu, izmantojot jebkuru sociālo saspīlējumu, lai varmācīgi mainītu sabiedriskās attiecības. Šādā gadījumā pastāvošās sabiedriskās un pirmkārt ekonomiskās attiecības būs tikai priekšnoteikums šī mērķa īstenošanai – un pašām par sevi ar revolūcijas cē-

loņiem tām būs tikai pamudinoša vai pastarpināta nozīme. Tāpēc mēdz runāt par notikumu tā sauktajiem objektīvajiem un subjektīvajiem cēloņiem.

A. Niedras rakstos pienācīga vieta ir atvēlēta abām šīm pusēm un mēģinājumam rast loģisku saiti starp tām. Šādā aspektā viņš galvenokārt rakstīja par "lauku nemieriem", taču, vērojot rūpniecības strādnieku iesaistīšanos nemieros, pievērsās arī revolucionārajiem notikumiem pilsētās un norādīja uz latviešu jaunās inteliģences izšķirošo nozīmi.

A. Niedras rakstos jaunās strāvas rašanās iemesli un 1905. gada revolūcijas cēloņi izriet cits no cita un cieši saplūst. Jaunās strāvas izcelšanos A. Niedra sākotnēji izvirzīja paaudžu konflikta aspektā.

Meklējot iemeslus, kāpēc latviešu sabiedrībā rodas jauna strāva ar graujošu mērķi un kāpēc tai izdodas pārnest savus nodomus uz masām un iesaistīt tās savu nodomu īstenošanā, A. Niedra jau 1904. gada sākumā vērsās pie vecās strāvas ar sāpīgu pēctecības jautājumu: "Kā tas nākas, ka daļa no mūsu jaunās paaudzes daudz mīļāk klausās uz svešiniekiem, tiem daudz vairāk uzticas nekā saviem tuvākiem audzinātājiem. Kādēļ mūsu vecākā paaudze nav pratusi iegūt tās uzticības pie jaunekļiem, kādu bauda kaut kāda vienkāršāka grāmatiņa? Lūdzami, neaizbildinieties ar to, ka uz sliktu esot cilvēks drīzāk pavedināms kā uz labu. Tā ir nespējīgu un nesekmīgu audzinātāju izruna. No dabas bērns skatās uz pieaugušajiem un uz savu tuvāko apkārtni kā uz savu priekšzīmi; visas viņa rotaļas to rāda. Ja tomēr drīz vien pienāk laiks, kur viņš sāk šaubīties par šiem saviem paraugiem, tad tā ir zīme, ka viņa audzinātāji nav pratuši vai varējuši paturēt savā rokā audzināšanas darbu.

Pie mums pašiem mums vispirms ir jāmeklē vainas, ja mūsu jaunās paaudzes sirdī uzdīgst ne tā sēkla, ko mēs tur gribējām sēt. Vai nu mūsu graudi ir bijuši nedīgstoši, vai arī mēs neesam pratuši atsargāt nezāles no jaunā tīruma. Bet pirmie sējēji bijām mēs, ne svešinieki; un tādēļ pirmā atbildība krīt uz mums."[30]

Arvien plašākiem dažādu sociālo slāņu pārstāvjiem iesaistoties nemieros un valdībai nespējot uzturēt likumīgo kārtību, A. Niedras izpratne par revolūcijas cēloņiem mainījās – un viņš paplašināja sākotnēji iezīmētās nemieru cēloņu robežas. No subjektīvi psiholoģiskajiem A. Niedra arvien vairāk tuvojās sociāliem iemesliem, ko sākotnēji uzskatīja tikai par labvēlīgu augsni nedaudzu sociāli nenobriedušu jaunekļu darbībai.

Pārlasot A. Niedras pret jauno strāvu vērstos polemiskos rakstus, jāņem vērā, ka to autoram bija labi zināma marksisma teorija, bet droši vien pasvešas viņa vietējo oponentu dažādo nelegālo partiju programmas, kā arī organizāciju un kustības iekšienē pastāvošās domstarpības. Vietvietām viņš cenšas izprast atklātībā redzamo nelegālo organizatorisko norišu rezultātu – aģitācijas un politiskus aktus. Turklāt jāņem vērā, ka līdzās sociālistu vispārzināmu teoriju kritikai

A. Niedra vērsās pret mītiņos noklausītām aģitatoru tēzēm, kas principiāli nesaskanēja ar marksisma ideju vai neizrietēja no tās; tālaika latviešu sociāldemokrātijai nereti bija raksturīga marksisma vulgāra izpratne.

Mainoties izpratnei par revolūcijas cēloņiem, mainījās arī tās perspektīvas novērtējums. Sākotnējo optimismu – "izgulēs zināmie jaunekļi šo savu apmulsumu kā masalas un izdalīsies trijos pulciņos: vieni, pats vairums, atmodīsies un atspirgs praktiskā darbā; otri paliks ideoloģiski pusaudži visu mūžu varbūt atkarībā no saviem nerviem; un trešie atradīs šo lietu par diezgan ienesīgu, lai ietu un meklētu sev jaunu pulciņu starp tiem, kuri vēl nezina, ka viņu pravietim viņa pravietība ir slaucama govs"[31] – nomainīja dziļš pesimisms – "šausmas pārņem, iedomājoties, cik daudz mežonības vēl slēpjas mūsu tautā. Ko tur lai runā par idejām, kur valda zvērs!"[32]

Plašāko un dziļāko revolūcijas cēloņu analīzi un gaitas atspoguļojumu A. Niedra sniedza rakstā "Lauku nemieri", kas publicēts "Austruma" pēdējā, t.i., 1906. gada 1. numurā. Ņemot vērā apstākļus, kādos tas tapis un publicēts, t.i., soda ekspedīciju laikā, revolūcijas cēloņu un gaitas atspoguļojums ir pārsteidzoši atklāts. Grūti secināt, kas vairāk ietekmējis šo atklātību: cenzūras atcelšana vai citi faktori. Iespējams, ka rakstā izteiktas daudzas no ziņojumā ģenerālgubernatoram Sologubam paustajām atziņām par revolūcijas cēloņiem. Salīdzinot, piemēram, ar K. Ulmaņa rakstu 1905. gada decembrī, revolūcijas cēloņu analīze un norises atspoguļojums tajā ir nesalīdzināmi dziļāks. Taču tas atšķiras ar savu konstruktīvo robežizjūtu: A. Niedra gana asi norādīja uz saimnieciskiem "grūtumiem", kā arī uz nodokļu, pašpārvaldes, baznīcas un izglītības sistēmas neatbilstību latviešu zemniecības augušajām prasībām, to skaitā nepieciešamību atcelt muižas ekonomiskās privilēģijas, t.i., uz tiem daudzajiem faktoriem, kas sarūgtināja zemniecību un padarīja to pieejamu spekulatīvai un graujošai aģitācijai.

Šajā rakstā nosauktie revolūcijas cēloņi sadalīti trīs grupās.

Pirmkārt, objektīvi un subjektīvi saimnieciskie apstākļi un administratīvās pārvaldes kārtība, kas sarūgtināja lauksaimniekus un laukstrādniekus un padarīja viņus pieejamus sociālistu aģitācijai: pāreja no ekstensīvās saimniecības uz intensīvo bez vajadzīgajām zināšanām un kapitāla, mantošanas grūtumi, ziemas darba trūkums, darbaspēka dārgums, jaunāko bērnu pāriešana uz citu darbalauku, neražas gadi, mežu dārgums, dārgā zemes iepirkšana 80. gados, dārgās ēkas, īsie un lielākoties mutiskie nomas kontrakti, zemes kultivācijā ieguldīto līdzekļu nesamaksāšana rentniekiem, nomnieku mantošanas tiesību nenodrošināšana, muižas tiesības izlietot mežu, kas aug uz nomnieku zemes, precētu kalpu koncentrēšanās muižā. A. Niedra raksta arī par pierakstāmā pagasta trūkumiem, pagasta izmantošanu muižas un pilsētu interesēs, zemes nodokļa

nevienādo izdalīšanu starp muižu un mazgruntniecību, zemniekiem nelabvēlīgo tarifu, taksējot zemes īpašumus, zemes nodokļa izlietošanu, īpaši nerēķinoties ar mazgruntnieku vajadzībām, muižas zemes lielajām saimnieciskajām priekšrocībām un monopolu un krogu postošo ietekmi. A. Niedra atzīst, ka "šos mūsu lauku dzīves ļaunumus mēs tādēļ gan nevaram uzskatīt par nemieru īstajiem cēloņiem, bet tomēr gan par viņu ceļa taisītājiem"[33].

Otrkārt, pašvaldības, tiesas, administrācijas, skolas un baznīcas zemā morālā autoritāte, lai atturētu masas no postošas darbības, valdības sistēmai sabrūkot un nespējot kontrolēt vietējo situāciju (1905. gada oktobris, novembris). Īpaši pārmetumi par atrautību no draudžu dzīves izteikti baznīcai: "Mūsu baznīcas mācība nav nākusi cauri mūsu tautas dvēselei, bet ir atvesta šurp kā citas zemes stāds, un mūsu draudžu kārtība nav nodibinājusies samērā ar mūsu dzīvesveidu. Par sevi saprotams, ka šie trūkumi izteicās arī caur patronātu un caur sveštautības mācītājiem, kuriem nākas grūtāk izprast tautas dvēseles tiekšanos. Tāpat liela vaina uzkraujama arī mūsu samaitātai skolu sistēmai. Bet es esmu pārliecināts, ka nedz draudžu pašvaldība, nedz skolas atkarība no baznīcas neiegūs baznīcai morālisku iespaidu uz tautu, ja tas, ko baznīca dod, nesaskanēs ar to, pēc kā ilgojas tautas dvēseles reliģiskā tiekšanās, un ja tas netiks izteikts vai sniegts tādā veidā, ka tauta to lai nepārprastu, un ja, otrkārt, draudzes dzīve nebūs dibināta uz tikumiski reliģisku ideālu vienādības starp draudzes locekļiem."[34]

Treškārt, ļoti prasmīgā sociālistu aģitācija, par ko A. Niedra vairākkārt rakstīja kā par izšķirošu faktoru ļaužu maldināšanai un iesaistīšanai "lielajā noziegumā": "Tomēr blakus bailēm labu daļu lauciniekus pulcināja ap sarkano karogu arī tā cerība, ka "sociālisti" atnesīs labākus laikus un novērsīs dažu vecu netaisnību, pret kuru ilgus gadus zemnieki velti bij cīnījušies.

Lieta ir tā, ka sociālistu aģitatori mācēja ļoti veikli izlietot un iepīt savās runās dažādus lauku dzīves ļaunumus un neērtības. Tās visas viņi solījās novērst. Vienkāršs zemnieks reti kad varēja aptvert, cik tālu sociālistu solījumi ir dzīvē izpildāmi un vai tie nerunā cits citam pretī. Viņš tikai juta, ka viņam iet grūti, un cerēja, ka zem jaunās "valdības" ies vieglāk."[35]

Līdzās šim cerību faktoram A. Niedra norādīja uz citiem sociālpsiholoģiskiem faktoriem, kas veicināja lauku iedzīvotāju pakļaušanos sociālistu aģitācijai un iesaistīšanos graujošos pasākumos: "Četri instinkti bij, līdzībā runājot, tās četras tautas dvēseles stīgas, uz kurām sociālisti spēlēja savu revolūcijas maršu pēc tam, kad viņi jau bij ieguvuši tautas uzticību, izmantodami viņas taisnības jūtas. Šie četri instinkti bij: godkārība, mantkārība, atriebība un bailes. Tādu ideālistu, kuri būtu atdevušies šai kustībai, tikai taisnības un brīvības ideju dzīti, tādu diemžēl uz laukiem bij visai maz. Visvairāk viņu vēl atradās starp jaunekļiem. Vislielo tautas vairumu kustināja pavisam citādas jūtas un instinkti."[36]

Tomēr arī šajā rakstā A. Niedra paliek pie agrākās pārliecības, ka "visi augšā minētie trūkumi un ļaunumi mūsu laucinieku dzīvē nav uzskatāmi par revolūcijas īstajiem cēloņiem. Revolūcija nekādi nebūtu izcēlusies pie mums pati no sevis. Viņas īstie cēloņi meklējami sakarā ar visas Krievijas revolucionāro kustību. Skubināšana uz atteikšanos no paklausības valdībai un uz bruņotu sacelšanos nāca no ārienes, no pilsētām. Bet zemnieki nebūtu tik akli un tik vieglprātīgi paklausījuši šiem skubinājumiem, ja aģitatori nebūtu pratuši ļoti veikli izlietot augšā aprādītos vietējos ļaunumus un tautas tumšo nemieru ar savu līdzšinējo dzīvi. Uz ārprātību vesels cilvēks tik viegli nav pierunājams."[37]

Tikai vēlākajos rakstos, jau 20. gados, A. Niedra dziļāk novērtēja revolūcijas sociālo izteku, saistot to ar Kurzemē un Vidzemē pastāvošajām lauku sētu mantošanas tiesībām: "No revolūcijas biju ļoti daudz mācījies. Par visām lietām biju sapratis viņas cēloņu saimniecisko daļu. Vai tā nebij zemnieku jaunāko dēlu revolūcija? No zemniecības viņiem bij jāaiziet, bet neviens nevaicāja un negādāja, kur lai viņi paliek. Es sāku saprast mūsu agrārjautājuma kodolu."[38]

A. Niedras rakstos ik pa brīdim ievīta atziņa par jaunās strāvas ideju "nedabiskumu" Latvijas apstākļiem. Tā izriet no Krievijas vēsturiskās attīstības un situācijas analīzes. A. Niedra centās pierādīt, ka jaunstrāvnieki tiecas īstenot Krievijas apstākļiem svešas, rūpnieciski attīstītās valstīs pasmeltas, Krievijas un Latvijas apstākļiem neatbilstīgas idejas.

Jau pirmajos A. Niedras sociālpolitiska satura publicistiskajos rakstos iezīmējas pamatdoma, ka politiskā un ekonomiskā iekārta galu galā ir jebkuras valsts saimnieciskā, kultūras un morāles līmeņa spogulis un ka to nevar izvēlēties patvarīgi, neatkarīgi no šiem un citiem faktoriem, kā arī citās valstīs noskatītiem paraugiem. Šo marksistiem labi zināmo tēzi viņš atgādināja jau 1904. gadā vēstuļu vecajai paaudzei ievadā: "Vēsture māca uz katras savas lapaspuses, ka dzīvē nevar nākt un tikt celtas nekādas pamatīgas pārgrozības, ja viņas netiek radītas no svarīgiem saimnieciskiem un politiskiem cēloņiem; un es ceru sekojošās rindiņās parādīt, ka pie mums šai kustībai nav dabiska pamata nedz mūsu saimniecībā, nedz politiskā dzīvē."[39]

Uz šī "dabiskā pamata", t.i., vēsturisko priekšnoteikumu trūkumu jaunstrāvnieku proponēto ideju īstenošanai Latvijā, A. Niedra daudzkārt norādīja, atsaucoties uz Krievijas vēsturiskajiem apstākļiem, tās īpašo ceļu uz naudas saimniecību kopš Pētera I valdīšanas laika. Norādot atšķirīgo Krievijas ceļu uz politisku centralizāciju salīdzinājumā ar Rietumeiropas valstīm, A. Niedra rakstīja, ka Rietumeiropā valstu politiskā centralizācija, rūpniecības attīstība un pāreja uz naudas saimniecību, t.i., preču-naudas saimniecību, notikusi puslīdz vienlaikus, papildinot un līdzsvarojot citai citas grūtības. Turpretim Krievijā tā

bijusi vienpusēja. To noteikusi nepieciešamība aizstāvēt valsts suverenitāti uz milzīgas, iekarotas, bet saimnieciski vāji apgūtas teritorijas robežām, resursu lauvas tiesu novirzot armijas un pārvaldes vajadzībām. Tādos apstākļos valdnieki nav varējuši domāt par tādu pārvaldes, tai skaitā pašvaldības institūciju veidošanu, kas vairāk atbilstu senākām Krievzemes tradīcijām un iedzīvotāju mentalitātei, nemaz nerunājot par Rietumu paraugu izmantošanu. Valsts modernizēta piespiedu kārtā, no augšas, ar vāji attīstītu rūpniecību, līdzekļus ņemot gandrīz vienīgi no lauksaimniecības. A. Niedra skaidroja, ka pretrunu ietekmē izaugušās grūtības, kas sāpīgi skārušas arī latviešu apdzīvotās teritorijas un jo īpaši zemniecību, nav novēršamas ne ar valdības labo gribi, ne varmācīgā revolucionārā ceļā. Krievijas patvaldības ekonomiskās politikas maiņu, t.i., rūpniecības attīstīšanu 19. un 20. gadsimta mijā un strādnieku interešu aizstāvēšanai izveidotās fabriku inspekcijas u.c. visai biklos ekonomiskas dabas patvaldības pasākumus, A. Niedra atzina par cerīgu pamatu turpmākai Krievijas attīstībai.

"Būtu valdības veids pie mums varējis attīstīties, no ārienes netraucēts, tikai uz tā pamata, kādu tautas dzīvei liek viņas darba veids, tad centralizācija pie mums vēl nebūtu attīstījusies tik tālu kā tagad. Jo mēs vēl vienmēr esam zemkopju valsts. Tad mūsu apstākļi varbūt lielā mērā līdzinātos tiem, kādi tie attīstījušies Ziemeļamerikā. Bet Krievijai nav tādu tik droši sargātu robežu kā okeānu apskalotai Ziemeļamerikai. Krieviju ir sakaluši par vienotu valsti ārējie ienaidnieki: viņas vienību nodibināja ne tautas darbs, bet tautas sargs, t.i., karaspēks. Bet pie karaspēka nu atkal centralizācija ir taisni nepieciešama: tikai tas karaspēks ir varens, kuru rīko no vienas vietas. Mūsu valsts kārtības centralizācija iesākās no tā laika, kad tika nodibināts patstāvīgs, no vienas vietas vadāms karaspēks, t.i., no Pētera Lielā laikiem.

Bet pie mums tas bij citādi: Pētera Lielā spēcīgā griba radīja patstāvīgu karaspēku un lika ar to centralizācijas pamatus jau tad, kad Krievija vēl ne tuvu nevarēja domāt uz naudas saimniecību. Šis karaspēks nebij izaudzis no pašas Krievijas apstākļiem, bet ierīkots pēc ārzemju paraugiem. Tāpat pēc ārzemju paraugiem Pēteris iekārtoja savu valdības sistēmu. Bet to viņš nevarēja saprast, ka ārzemēs tā šī valdības sistēma, kā arī karaspēks bij piemēroti turienes vairāk attīstītam saimniecības veidam. Un arī Krievijā šiem jaunievedumiem bij jāpaliek kā siltumnīcas augam līdz tam laikam, kamēr šejienes saimniecības veids nebūtu izvērties par naudas saimniecību.

Pēterim Lielajam mēs šās pārskatīšanās pārmest nevaram. Šī atzīšana, ka valdības veidam vajag būt saskaņā ar tautas vairuma darba veidu, tā ir tikai jaunāko laiku vēsturiskas izglītības auglis. Un mūsu jaunstrāvnieki vēl tagad tā nav aptvēruši. Bet, arī ja Pēteris būtu varējis savā vēsturiskā un tautsaimnieciskā

izpratnē aizsteigties trim gadu simteņiem priekšā, viņš tomēr bij spiests radīt pastāvīgu karaspēku un floti; jo viņa valsts robežas bij pilnīgi neapsargātas un kareivīgie kaimiņi Krieviju ķircināja un izsūca uz katra soļa.

Bet bez naudas jaunais karaspēks iztikt nevarēja, un tādēļ Pēterim nācās iet vēl tālāk: kad viņš bij radījis pastāvīgu karaspēku, tad viņam vajadzēja radīt arī naudas saimniecību savā valstī: jo citādi šis karaspēks un visa centralizētā valdības sistēma nebij uzturama. Tur tad iesākās Krievijas cīņa starp zemkopības un pilsētu kultūras interesēm."[40]

Kritizējot jaunstrāvnieku doktrinārismu no minētās "dabiskuma" tēzes viedokļa, A. Niedra vīpsnā, piemēram, par acīmredzot kaut kur noklausītu sociālistu prasību par preču ievedmuitu pazemināšanu vai atcelšanu un aizrāda, ka šādas prasības īstenošanas sekas būs strādnieku pirktspējas pasliktināšanās.[41] Atbildot uz prasību par vispārēju vēlēšanu tiesību ieviešanu Krievijā, A. Niedra norāda, ka valsts sociālās struktūras ietekmē salīdzinoši mazskaitlīgās strādniecības intereses demokrātiskā pārstāvniecībā aizstāvēt būs tikpat kā neiespējami, jo zemnieku pārstāvji pārbalsos strādnieku deputātus. Viņš uzsver, ka patvaldnieciskai valsts varas formai ir lielākas priekšrocības līdzsvarot visu iedzīvotāju slāņu intereses nekā demokrātiskai: "Un vēl ērmīgāks un neizprotamāks ir šo strādnieku prasījums, lai ievedot tautas vietnieku iestādi. To tak viņiem varēja teikt visvienkāršākā pārdomāšana, ka simts miljonu zemkopju katrā brīdī pārbalsos pāra miljonus fabrikas strādniekus; un, ja nu izrādītos, ka zemkopji, savu kārtu par valsts pamatu uzskatīdami, vēlētos salētināt savu dzīvi un atceltu visas muitas, caur kurām rūpniecība pie mums turas, tad tak fabrikām būtu jāiznīkst vienā gadā un visiem fabrikas strādniekiem jāmeklē jauns darba lauks. Tur tak nevar būt ne mazāko šaubu, ka rūpniecības pabalstīšana ir daudz vairāk nodrošināta caur patvaldības tālredzīgo gādību nekā caur ļaužu vairuma nospriešanu, jo ļaužu vairums allaž skatīsies tikai uz to, kas viņu šķirai tas derīgākais. Kolīdz pie mums ievestu vispārēju balsošanu, tā laucinieki pārbalsotu fabrikas strādniekus."[42]

Latviešu mazgruntniecības un pilsētu pilsonības, kā arī sevis paša un citu censoņu iegūto sabiedrisko stāvokli A. Niedra rāda kā paraugu, ko var sasniegt dzīvē paša spēkiem, nākot pat no trūcīgas vides un diendienā strādājot sevis pilnveidošanā. Tāpēc jaunstrāvnieku "pie mums nevar strādāt" A. Niedra viscaur pretstata viedokli, ka, grūtības pārvarot, "no iekšienes jānāk spēkam". 1905. gadā viņš pārmeta jaunās strāvas ideologam Rainim nespēka kultivēšanu jaunajā paaudzē, atzīstot, ka Krievijā pastāv plašas iespējas jaunai darbīgai paaudzei: "Nevarot strādāt mūsu dzimtenē... [..] Te ir tā lielā pašapmānīšanās un tas gļēvais nespēks, ar kuru sirgst mūsu tagadējās jaunības lielā daļa. Strādāt nevarot ārēju kavēkļu dēļ! [..] Bet es jums varu saukt arī divdesmit – trīsdesmit jaunekļu, kas gribēja sākt pasauli mācīt, pirms bija paši izturējuši jel vienu

eksāmenu, un tie visi ir tais domās, ka pie mums neesot iespējams – strādāt. Šis darba aklums "Pusideālistā" un pie kalpa Andreja domubiedriem – tas mani nostāda par viņu pārliecinātu pretinieku."[43]

Būdams konsekvents mazgruntniecības ideologs, viņš vērsās pret marksistiskajām nostādnēm agrārajā politikā. Te viņa pārliecība saskanēja ar 19. gadsimtā daudzās Eiropas valstīs plaši diskutēto un labi pazīstamo atziņu, ka kapitāls lauksaimniecībā tiecas nevis uz koncentrāciju, bet – gluži pretēji rūpniecībai un tirdzniecībai – uz pārdošanā nonākušo muižu zemes sadalīšanos un jaunu mazgruntniecību dibināšanu. Tieši šajā, jaunajai strāvai sāpīgajā programmas jautājumā A. Niedra viņus kritizēja sevišķi asi. Arī 1905. gada rudenī, tā sauktajā bezvaras periodā, redzot sociālistu ietekmes pieaugumu lauksaimnieku aprindās, A. Niedra konsekventi brīdināja nesekot jaunajai strāvai, kuras sabiedrošanās ar saimniekiem cīņā pret muižu ir tikai īslaicīgs taktisks solis, un saskaņā ar sociālistu atziņu par mazgruntniecības "reakcionāro dabu" tagadējai prasībai pārdot muižas zemi sekos prasība par visas zemes nacionalizāciju.

Šajā sakarā 1905. gada vasarā drukātajā brošūrā "Kurp mēs ejam?" A. Niedra vērsa uzmanību uz pretrunu starp sociālistu atklātībā sludināto taktiku un mērķiem, no vienas puses, un stratēģiskajiem galamērķiem, no otras puses, t.i., norādīja, ka nemiernieku īstie nolūki atšķiras no "tikai musināšanas dēļ dotiem solījumiem". Šādas taktikas iemesls esot sociālistu centieni vai nu neitralizēt saimniekus, vai arī – labākajā gadījumā – iegūt viņu atbalstu, atklāti paužot tikai tās prasības, kas vērstas pret muižu, bet noklusējot sociālistu doktrīnas tālāko stratēģisko nodomu – sociālistiskas sabiedrības nodibināšanu, visas zemes sabiedriskošanu, privātā īpašuma atcelšanu utt.: "Neapstāsies sarkanais karogs uz kūpošas muižas drupām, neapstāsies viņš pie samīdīta mācītāja vai nošautā policijas ierēdņa."[44]

Principiāli svarīgāka nozīme A. Niedras rakstos ir objektīvo pretrunu atspoguļojumam starp pilsētu un laukiem, kas pārstāv divas pretējas sabiedrības organizācijas pamattendences – centralizāciju un decentralizāciju. Šajā "divu taisnību" sadursmē viņš bija konsekvents mazgruntniecības un lauku kultūras aizstāvis. No tā galu galā izrietēja arī A. Niedras asais mazgruntniecībai naidīga, uz centralizāciju un totalitārismu vērsta sociālisma noliegums: ".. pilsētas kultūra dzenas uz centralizāciju, uz to, ka visa valsts dzīve tiktu rīkota no viena centra, viduspunkta. Jo pilsētu kultūra un dzīve ir puslīdz vienāda un tamdēļ arī no vienas vietas vieglāk nokārtojama. Zemkopju kultūra turpretim dzenas uz decentralizāciju, uz pašpārvaldību."[45]

Rūpniecība un fabriku dzīve A. Niedras rakstos analizēta mazāk, tomēr nav apieta. Lai uzlabotu strādnieku stāvokli, kas viņam nebija svešs kopš skolas gadiem Rīgā, viņš aicināja tos strādāt, taupīt un mācīties, bet novērsties no

jaunstrāvnieku aģitatoru piedāvājumiem. A. Niedras vērtējums par jaunstrāvnieku darbību strādnieku vidē – kursos, vakarskolās, priekšlasījumos – būtiski atšķiras no historiogrāfijā valdošā pieņēmuma par jaunstrāvnieku izglītojošo darbību. Tieši šeit, norāda A. Niedra, jaunstrāvnieki nevis sniedz "mazajiem brāļiem" arodisku izglītību, bet, atstāstot "žīdu brošūras" par ārvalstu "tautsaimniecību", "svabado mīlestību" u.c., viņi sarūgtina strādniekus, dzen izmisumā, lai pēc tam pārvērstu tos par saviem "bruņiniekiem" un izmantotu cīņā pret pastāvošo iekārtu: "Kolīdz darba cilvēks sāk nomanīt, ka caur arodisko izglītību viņš var pārlabot savu dzīvi, tā tāds vairs neder par rīku jaunstrāvniekiem. Noturēt darba cilvēku kā maisā un kliegt viņam no rīta līdz vakaram ausīs, ka nevar cilvēks tikt nekādi uz priekšu, ka visam jāpārgrozās.., tikai pats cilvēks lai nepārgrozītos, lai netiktu manīgāks un saprātīgāks pie sava darba, lai sauc, kas grib, to par kalpošanu "mazajiem brāļiem"; manās acīs tā ir šo mazo brāļu kalpināšana, neglīta izlietošana saviem nolūkiem. Mūsu senči stāvēja gadu simteņiem zem svešiem rīkotājiem, bet tie lika viņus jel pie darba, pie sēšanas un ēku celšanas; tagad mums rodas jauni kaklakungi, kas grib savus "mazākos brāļus" nospiest garīgā verdzībā ne uz darbu, bet uz postīšanu…

Un tas padara šo jauno kaklakungu rīcību visneglītāku, ka viņu galvenie "pravieši" gluži skaidri zin, ka daudz minētie "mazie brāļi" viņiem ir tikai rīki priekš viņu nolūku sasniegšanas. Viņi taisni vēlas, lai šiem rīkiem ietu slikti, nepanesami, neizturami, lai viņi ietu līdz izmisumam, jo izmisis cilvēks ir visvieglāk izlietojams viņu nolūkos. Dzīt aukstām asinīm dzīvu cilvēku izmisumā, lai viņu varētu izlietot par aklu ieroci savā postīšanas darbā, tur vajag būt vai nu fanātiķim, vai noziedzniekam."[46]

Jaunās strāvas rašanās un revolūcijas cēloņus A. Niedra meklēja ne tikai Krievijas un Latvijas vēsturiskajos apstākļos, bet arī pavisam cita laikmeta Eiropas vēsturē. Diezgan negaidīti šajā sakarā viņš runā par krusta kariem, to saimnieciskajiem un subjektīvajiem cēloņiem:

"1) Tā krusta karu, kā arī tagadējo streiku sakne meklējama mūžīgā saimnieciskā cīņā starp pilsētu un lauku kultūru vai arī pārejā no vienas uz otru.

2) Tā krusta karos, kā arī tagadējā kustībā īstie "karavīri" seko vadoņiem, kas nav cēlušies iz viņu pašu vidus un dzenas pēc ideāliem, kas izauguši viņiem un viņu darbam svešās aprindās. Krusta karos garīdznieki vadīja bruņiniekus, tagad: žurnālisti – rūpniecības darbiniekus.

3) Tie ideāli, ko bruņiniecība krusta karos pieņēma no tā laika garīdzniecības, un tie, kurus žurnālisti tagad iedveš rūpniecības darbiniekiem, ir zīmējami par pašiznīcināšanas ideāliem."[47]

Plašā historiosofiskā ceļojumā, skarot sadursmi starp "pilsētnieku kultūru" (katoļu baznīcas, Romas impērijas centralizētā pārvaldes kārtība) un decentra-

lizēto "laucinieku kultūru" (ģermāņu laicīgās valdības uzskati), A. Niedra izvirza visai oriģinālu apgalvojumu, kas mūsdienās var likties dīvains, bet attaisnojams rakstniekam, kura sacerējumu viens no galvenajiem izpētes objektiem ir "pārejas laikmeta" cilvēka jūtu un domu pasaule.

Norādot, ka "darba un maizes trūkums" ir īstie saimnieciskie cēloņi visām tām lielajām cīņām un kustībām, "kas iesākās vienpadsmitajā gadsimtā Lotringā un Normandijā un tad sita savus viļņus arvien tālāk un tālāk, samērā ar to, kā līdzīgs ļaužu pārpalikums un tādi paši politiski un saimnieciski apstākļi attīstījās arī tuvākajās kaimiņu zemēs", A. Niedra atgriežas pie jaunās strāvas rašanās subjektīvajiem cēloņiem:

"Katrā tautā, kurai vāja iztikšana, rodas daudz vāju, panīkušu, neirastēnisku. Taisni pie šiem neirastēniskajiem ir lielā mērā attīstīta neveselīga, nedabiska jūtu dzīve. Un, ja mēs lasām vecus rakstus un aprakstus, kuros cik necik atspoguļojas krusta karu laikmeta jūtu dzīve Lotringā un apkārtējās zemēs, tad mums jāatzīst, ka tā ir bijusi lielā mērā slimīgi, neirastēniski uzbudināta. Jau visa tā lielā, epidēmiskā grēku nožēlošana, parādību redzēšana, sektu izcelšanās, sevis mocīšana.., jau tas viss rāda, ka daudzi tā laika ļaudis ir zaudējuši savu gara dzīves līdzsvaru. Un šādi neirastēniķi palaikam nav spējīgi uz praktisku, pozitīvu darbu. Allaž viņi meklē savām jūtām jaunus uzbudinājumus, vienmēr pārmaiņas. Bet no kā lai viņi iztiktu nestrādādami? Vienas durvis viņiem bij plaši vaļā: viņi plūda garīdzniecībā, baznīcā, klosterī, kur bez darba, ar jūtām vien toreiz varēja maizīti nopelnīt. Zināms, ne visi garīdzniecības locekļi piederēja pie šādiem slimniekiem. Augšā jau minējām, ka baznīca prata izaudzināt arī veselīgus ideālus. Taisni tā garīdzniecība, kas kalpoja pie baznīcām un tātad vēl stāvēja sakarā ar praktisko dzīvi, taisni tā bij diezgan svabada no neirastēniskiem locekļiem. Tie slimākie, ar sevi sanīkušie, nemierīgie, līdzsvaru zaudējušie iestājās vismīļāk klosteros, tur izdomādami visvisādus uzbudinājumus saviem nerviem. Un starp šo neirastēnisko mūku daļu nu izauga tie slimīgie, nedabiskie katoļu baznīcas tā laika ideāli, kas neapzinīgi dzinās ne uz tautas glābšanu, bet uz slimīgo elementu pašiznīcināšanos. Ir jau tas arī gan savā ziņā tautas glābšana, ja viņu atsvabina no nīcējiem elementiem."[48]

A. Niedra secināja, ka Latvijā, kapitālismam[49] attīstoties, tāpat kā viduslaiku Eiropā, saimnieciski "grūtos" apstākļos notiek dziļa sociālā diferenciācija, kad sabiedrības it kā liekie "vājākie elementi" nespēj nodrošināt sev iztiku ar ražīgu darbu un galu galā neapzinīgi dabiskas atlases ceļā dzenas pašiznīcināties. Kas tad ir šie psiholoģiski vājākie, slimīgie elementi, kas, nerodot radošu nodarbošanos, tiecas izmantot rūpniecības strādniekus par savu karaspēku, tāpat kā viduslaikos mūki bez darba palikušos bruņiniekus? Loģisks turpinājums šeit būtu pievēršanās latviešu inteliģences likteņiem. Taču A. Niedra šo vārdu 1905. gadā

nelieto. Viņš runā gan par pusizglītotiem saimnieku jaunākajiem dēliem, kuri, no mājām izstumti, citur nerod sevis apliecināšanas iespējas, par žurnālistiem, kas bez pietiekamas izglītības un pozitīva darba pieredzes cīnās par biedrošanās un vārda brīvību, lai piesaistītu lasītājus "brīvam vārdam" un bez pozitīvas programmas graizītu sabiedrības nedzijušās vātis. Šajā sakarā A. Niedra norāda, ka prasība atcelt cenzūru rodas tajā jaunstrāvnieku daļā, kas bez pietiekamas dzīves pazīšanas tiecas pelnīt iztiku ar sensacionāliem aprakstiem preses slejās. Pret šo prasību viņš vērsās ar sarkasmu, kas sasaucas ar minēto vājo elementu pašiznīcināšanos, tātad – gan par politisku, psiholoģisku, gan arī par sociālu problēmu: "Un žurnālistikā, rakstniecībā un aģitācijā tad tagad plūst tie paši elementi, kas krusta karu laikos saradās baznīcās un klosteros. Jo žurnālista, aģitatora un runātāja darba sekmes atbalstās ne uz grūti iegūstamām zināšanām, ne uz plašas dzīves saprašanas, ne uz ilggadīgas neatlaidības, bet uz acumirkļa sajūsmināšanās, uz skaista salīdzinājuma, uz žultainas kritikas.., tātad taisni uz tām īpašībām, ar kurām taisni neirastēniķis ir stiprs. Mēle un spalva ir šo ļaužu maizes pelnāmie rīki, un šie ieroči pa reizei var būt ļoti asi."[50]

Šajā aspektā viņš analizē arī vārda un preses brīvības prasību: "Priekš runātājiem nepieciešama sapulču svabadība. Priekš runātājiem neder apspriešanās tikai pēc darba arodiem, jo tur, pirmkārt, dabūs pārsvaru tas, kurš savu darbu labāk prot, un, otrkārt, spriedums iznāks ne pēc acumirkļa jūtām, bet pēc dienišķām darba vajadzībām. Tādēļ viņi tik stipri nopūlējās pārvilkt strādniekus uz politisko lauku, kur nekāda darba prašana nebij vajadzīga, bet gan veikla un sajūsminoša valoda."[51]

Par revolūcijas gaitu

Revolūcijas notikumus A. Niedra atspoguļoja galvenokārt vispārinātā veidā, neiedziļinoties atsevišķos konkrētos notikumos. Interesantāki ir viņa vērojumi par pakāpenisku dažādu sociālo slāņu pārstāvju iesaistīšanos revolūcijā: "Un ja apskatāmies tuvāk: kas tad tie bij uz laukiem, kas vispirmie atsaucās uz revolūcijas aicinājumu. Tie bij vispirms palīgskolotāji, palīgskrīveri, muižas kalpi, vaļinieki, panīkuši amatnieki, bezdarba saimniekdēli, parādos iekrituši saimnieki un uz putēšanu taisošies tirgotāji, bez darba esoši peļņinieki. Tikai tad, kad šie panīkušie, saimnieciski apspiestie vai atkarīgie elementi jau bij pieslējušies nemiera domām, pulcējušies ap politiskajiem aģitatoriem, nereti jau sagrābuši varu savās rokās un katrā ziņā palikuši bez soda par savām nelikumībām, tikai tad sāka viņiem pieslieties daļa no saimnieciski stiprākiem saimniekiem, pa daļai aiz bailēm, pa daļai tiešām tā cerēdami nokārtot vietējo pašvaldību uz jauniem,

vienādākiem pamatiem, ievest vienādāku nodokļu izdalīšanu un tā izbeigt veco, kluso cīņu starp mazgruntniekiem latviešiem un lielgruntniekiem vāciešiem."

Ievērības cienīga, runājot par revolūcijas notikumiem, ir arī A. Niedras piezīme par muižu dedzināšanas iemesliem: "Varbūt viss tas iznāca vairāk bez iepriekšēja nodoma; reiz vaļā sprukušie ūdeņi meklēja savai gaitai ceļu turp, kur mazāk bij kavēkļu. Bet tomēr es nevaru atkauties no tām domām, ka visa šī vāciešu un muižu postīšana notika ar to aprēķināto nolūku – pieradināt latviešus lauciniekus pie varmācībām un ieročiem un padarīt viņus par noziedzniekiem, lai tad vēlāk, kad nāktu karaspēks, vairs nebūtu nevainīgu un visi tad lai būtu izmisuma spiesti uzvarēt vai mirt uz kaujas lauka vai zem karātavām."[52]

A. Niedras sadursme tautības jautājumā ar jaunstrāvniekiem, kuru uzskati šajā jautājumā vēl nebija līdz galam noskaidroti, notika skolotāju kongresa otrajā dienā 1905. gada 11. novembrī. Tā bija vienīgā plašākā abu pušu klātienes polemika. Vēstures literatūrā šis notikums bieži pieminēts, bet tomēr maz zināms par tā norisi.

Raksturojot kongresa gaisotni, A. Švābe norādīja, ka sociāldemokrātu vairākums varēja uzspiest savas rezolūcijas pilnīgi nesagatavotiem lauku skolotājiem.[53] Izvirzot tēzi, ka vispirms kopā ar krievu proletariātu jāizcīna brīvība, viņiem izdevās neitralizēt nacionāli noskaņoto savienībnieku (A. Ķeniņš, K. Skalbe u.c.) ierosinātos priekšlikumus par Latvijas autonomiju. Tā vietā pēc Raiņa priekšlikuma pieņemta rezolūcija, neatdaloties no Krievijas, savu kultūras vajadzību apmierināšanai latviešiem pēc iespējas sadarboties vienā pašvaldības vienībā.[54] Konkrētajā vēsturiskajā situācijā tāda varēja būt tikai Latvijas guberņa. Skolotāju kongresā nacionālajā jautājumā valdoša bijusi internacionālā tendence, bet pieņemtā nenoteiktā rezolūcija – kompromiss starp internacionālistiem, politiskajiem autonomistiem un kultūras autonomistiem. "Dzimtenes mākslas" virziena pārstāvjiem šāda rezolūcija nebija vajadzīga vispār, jo viņi savam kultūras darbam nejuta tādu kavēkļu, kas būtu novēršami ar revolucionārām rezolūcijām. Revolūcija netika virzīta "nacionālā" virzienā.

Līdzīgi kongresā valdošo noskaņu attēloja tā dalībnieks J. Lapiņš: "Kongresos ar autonomijas prasību, ja mani atmiņa neviļ, ir uzstājies tikai Kārlis Skalbe 1905. gada rudenī skolotāju kongresā. Viņu novilka lejā pie svārkiem Dermanis, jo sociāldemokrātijai neesot prasības pēc Latvijas autonomijas. Ja nodibināšoties autonoma Latvijas valsts, tad viņā valdīšot reakcionārā Baltijas muižniecība. Jāejot kopā ar Krievijas strādniecību, katrs nacionālisms, katra nacionāla doma ir noliedzama. Lai cik nejēdzīgi un neloģiski tas arī izklausītos, skolotāju kongress ar milzīgu balsu vairākumu tam piekrita. Autonomijas prasība 1905. gada revolūcijā bija kā kāda maza, paglupja nerātnība. Lielos notikumos par viņu neinteresējās."[55]

Par A. Niedras un kongresā valdošo internacionālistu vairākuma sadursmi konkrēti rakstīja kāds cits aculiecinieks, tobrīd karsts A. Niedras uzskatu pretinieks J. Ziluss:

"Kongresu vadīja skolotājs Rītiņš un Zeļenko. Klāt bija ievērojamākie revolucionāri: Rainis, Jansons (Brauns) u.c. Zem šā iespaida kongress tiecās iznest ļoti kreisas, revolucionāras tēzes. Niedra kongresu brīdināja neaizsteigties notikumiem priekšā, jo revolūcijas ieguvumu vēl nekādu neesot un revolucionāro tēžu pieņemšana novirzīšot audzinātājus skolotājus un viņi – skolotāji – atkal jaunatni no nacionāla pamata. Tas bija pērkona spēriens no skaidrām debesīm. Kongresā izcēlās skandalozs troksnis. Cilvēki jaucās cits caur citu, un bija dzirdami visasākā naidā izplūstošie saucieni. Sapulces vadonis Zeļenko mēģināja aizrāvušos dalībniekus nomierināt un to tikai ar lielām grūtībām panāca. Nācās balsot, vai Niedram vēl vārdu dot. Niedra kāpa otrreiz tribīnē un mēģināja sagāzt sociāldemokrātijas un revolūcijas idejas tukšumu, kuru nedrīkst propagandēt jaunatnei. Īstie revolucionāri skaidri redzēja, ka ar Niedru nav joki, jo viņa runas iespaids bij tik liels un pievestie motīvi tik pārliecinoši, ka draudēja sašķelt revolucionāro kongresu: tādēļ tas no jauna sāka trokšņot un pieprasīja Niedras izraidīšanu. Sapulce aizrāvās un piebalsoja. Tādēļ, neraugoties uz turpat priekš dažām minūtēm atzīto vārda brīvību, – Niedram šo brīvību tomēr liedza un viņu no kongresa izraidīja. Līdz ar viņu labprātīgi kongresu atstāja arī daļa skolotāju."[56]

Tomēr pēc šīm ziņām aptuveni var spriest, par ko A. Niedra runāja skolotāju kongresā. Pirmkārt, par revolūcijas perspektīvu, otrkārt, par sociālistu kalpošanu "svešiem ideāliem", par kuru avotiem citā vietā A. Niedra 1905. gadā rakstīja: "Tāpat viņi smejas par tautību un lūko taisni tautības dēļ sarīdīt un saniknot pavalstniekus. Viņu rakstos ar pilnu apziņu tas viss tiek aprakstīts kā ļoti noderīga musināšanas metode izlietot taisni otra cilvēka labākās jūtas priekš sava nolūka, kuram ar šīm jūtām nav it nekāda iekšēja sakara."[57]

A. Niedra par skolotāju kongresu rakstīja tikai vienu reizi, komentējot savu dzejoli "Aklais namdaris": "1905. gadā, kad es skolotāju sapulcē stāvēju viens pret tūkstošu, man nebija it nekādu pierādījumu, ka revolūcija sabruks. Bet es jutu to tik skaidri, es to redzēju it kā ar pārdabisku redzēšanu, ka šo pārliecību man nevarēja atņemt it neviens."[58]

Protams, tā ir tikai dzejiska rezignācija, kur priekšplānā izvirzīta "akla" ticība. Viņa pozīcija, kā liecina klausītāja J. Zilusa atmiņas, bijusi nopietni pamatota un iespaidīga. Mācītājs J. Paulsons atstāsta kādas trešās personas atmiņas par to, kā A. Niedra atceras skolotāju kongresu: "Ieejot Jaunā teātra zālē, visi saskatījušies un no kaktiem atskanējis pa retam svilpienam. Kad pieteicies pie vārda un sācis runāt – līdzīgi pērkonam nodārdējis: nost, nost!... Griezīgi svilpieni

pa visu zāli. Kad norimis un iestājies klusuma brīdis, atsācis runāt no jauna: ja nu, kungi, mums tās darīšanas nokārtojamas ar svilpšanu, tad mēģināsim zālē ievest lokomobili, lai tās lietas nosvilpj, jo tā svilps par mums visiem spēcīgāki. Visā zālē pacēlušās draudošas dūres un kā tumšs mākonis nācis viņam virsū, bet, kolīdz šīs dūres sasniegušas viņu rokas sniegumā, – tās noslīdējušas un nav vairs apcēlušās, lai sistu. Kāds tomēr no muguras viņu sagrābis un ieķēries svārku apkaklē. Viņš pagriezies un jautājis: "Jūs esat skolotājs?" – "Jā, es esmu skolotājs," atbildējis apkakles turētājs. – "Bet es domāju, ka laukā sviedējs," piebildis Niedra. Svārku apkakle atbrīvojusies, un Niedra domājis, ka kongresā palikšana viņam nodrošināta, bet, līdzko atkal sācis runāt, viņu sagrābušas vēl stiprākas rokas un ticis vai nu izgrūsts, vai izmests no kongresa. Tomēr zāli atstājis ar saucienu: "Lai dzīvo vārda brīvība!""[59] Šis gan vairāk liekas A. Niedram raksturīgajā ironiski sarkastiskajā stilā izpušķots notikumu atstāsts, salīdzinot ar J. Zilusa vēstījumu.

Paliek atklāts jautājums, kāpēc pēc visiem šiem pamatotajiem norādījumiem par Krievijas vēsturisko situāciju, marksistu teorētiskajām kļūdām, brīdinājumiem no neizbēgamas sagrāves un ļaunumiem, kas latviešu tautai radīsies, zaudējot valdības uzticēšanos utt., jaunā strāva nenorima, bet visiem iespējamajiem līdzekļiem turpināja savu iesākto graujošo darbību, nerēķinoties ne ar ko. Te nevaram viennozīmīgi runāt par visas strāvas, bet gan tikai par tās vadoņu atbildību. Paplašinoties avotu bāzei, arvien vairāk jārunā par 1905. gada "revolūciju" Latvijā kā par dažu aprindu "biznesa plānu", kam bija jāpiepilda vadoņu kabatas ar iekarsētu prātu ziedoto un nemieros izspiesto un salaupīto naudu. Uz šo faktoru jau vairākkārt norādīts propagandas literatūrā, piemēram, 1906. gadā F. Veinberga apgādā anonīma autora (S. P.) publicētajā brošūrā "Patiesība par mūsu sociāldemokrātiem". Teksts ļauj domāt, ka autors ir bijis revolūcijas aktīvs dalībnieks un arī uzturējies kopā ar kustības vadoņiem pirmajā laikā pēc aizbēgšanas uz ārzemēm. Stāstījums vedina domāt, ka revolūcija pārvērtusies par farsu: ".. bandas, salaupījušās strādnieku un banku naudas, sāk pārvērsties par kaut kādām bankas iestādēm, kas aizdod naudu (uz procentiem)." Starp minētajiem uzvārdiem ir Ozols, Bušēvics, Kalniņš, Rainis, Valters, Rolavs un citi, t.i., latviešu sociāldemokrātijas "gods un lepnums".[60] Latviešu sociāldemokrātijas vēsturnieki līdz šim nav pievērsušies partijas finanšu avotu pētniecībai. Krievu vēstures zinātnē pēdējā laikā ir parādījušies pētījumu rezultāti, kas atklāj sociāldemokrātu partijas darbības finansēšanas aizkulišu nepievilcīgu ainu.[61]

Apkopojot evolucionista Andrieva Niedras izteiktos viedokļus par jauno strāvu un 1905.–1906. gada notikumiem Latvijā, "revolūciju" (raksturojot notikumus, A. Niedra runā arī par dumpi un dumpiniekiem, nemieriem un

nemierniekiem) var definēt šādi: sociālās atlases veids, pārejot no ražas saimniecības uz naudas saimniecību, "vājo" indivīdu "pašiznīcināšanās" sociāla protesta veidā pret pastāvošo tiesisko iekārtu, aicināšana mainīt ārējos sabiedriskos apstākļus, izmantojot nelikumīgas, destruktīvas metodes. Revolūcija bija nedabiska voluntāra vēršanās pret objektīviem vēsturiskiem apstākļiem, avantūriska tieksme mainīt tos savās interesēs, iesaistot tajā citus līdzpilsoņus, izmantojot viņu nespēju novērtēt proponētos mērķus un neizbēgamās negatīvās sekas. No tā loģiski izriet, ka revolūcijas cēloņi (darbības motivācija) bija subjektīvi, bet ieganstu, t.i., apstākļi, kas ļāva iesaistīt šajā kustībā un sekot iniciatoru aicinājumiem, izrietēja no daudziem vēsturiskajiem apstākļiem Baltijā un Krievijā.

Atsauces un skaidrojumi

[1] Dažkārt A. Niedra to dēvē arī par stāstu.

[2] Kādā veidā lauksaimniecība visienesīgāka // Austrums. – 1904. – Nr. 1. –15.–18. lpp.; Nr. 2. – 138.–142. lpp.; Pirmā vēstule mūsu vecākai paaudzei // Turpat. – Nr. 6. – 448.–453. lpp.; Nr. 7. – 530.–534. lpp.; Otrā vēstule mūsu vecākai paaudzei // Turpat. – Nr. 8. – 624.–628. lpp.; Nr. 9. – 702.–706. lpp.; Trešā vēstule mūsu vecākai paaudzei // Turpat. – 1905. – Nr. 1. – 67.–70. lpp.; Nr. 3. – 226.–232. lpp.; Nr. 5. – 389.–396. lpp.; Grūtā brīdī // Turpat. – Nr. 2. – 110.–115. lpp.; Vēlamas reformas mūsu pašpārvaldībā // Turpat. – Nr. 12. – 914.–918. lpp.; Lauku nemieri // Turpat. – 1906. – Nr. 1. – 17.–40. lpp.; Kā izpostīt mūsu baznīcu. – Cēsis, 1905. – 16 lpp.; Ko nemiernieki meklē mūsu baznīcās? – Cēsis, 1905. – 15 lpp.; Darbs un svabadība jeb kā izpostīt mūsu fabrikas? – Cēsis, 1905. – 16 lpp.; Kurp mēs ejam? Apcerējums par lauku nemieriem. – Cēsis, 1905. – 16 lpp.

[3] *Niedra A.* Ko nemiernieki meklē mūsu baznīcās? – 14., 15. lpp.

[4] Trešā vēstule mūsu vecākai paaudzei // Austrums. – 1905. – Nr. 1. – 67. lpp.

[5] *Deglavs A.* Mūsu attīstības solis no 1848. līdz 1875. g. – R., 1893. – 6. lpp.

[6] *Klaustiņš R.* Piezīmes pie A. Niedras priekšnesuma par Latviešu tautiskās apziņas pārveidošanos // Niedra pret Veinberģi. Latviešu tautiskās apziņas jautājums. – R., 1909. – 114. lpp.

[7] "Austruma" nodomi // Austrums. – 1904. – Nr. 1. – 1.–3. lpp.

[8] Turpat.

[9] Turpat.

[10] Tuvāk šī tēze par ģimenes kā tautas kodola noteicošo vietu izskaidrota "Austruma" 1. numura ievadrakstā: "Bet ne tādu famīlijas dzīvi mēs atrodam par vēlamu, kas ieslēdzas savā asinsradniecībā kā vecu laiku pilī. Tā lai noslēdzas tikai tie, kas uz izmiršanu taisās. Mēs gribam, lai mūsu saime arvien plašāka tiek, lai mūsu asinsradniecība sasaucas pār Gauju, pār Daugavu, pār Lielupi. Un arī vēl tie lai dzird mūsu saucienus, ko liktenis izkaisījis pār zemēm un jūrām. Ikviens, kam dzīslās tek latviešu asinis, lai jūt, ka viņš ir vajadzīgs un mīļš loceklis savā ciltī un tautā, lai jūt, ka tur visdrīzāk viņu saprot un tur viņš nestāvēs viens pats ar savu darbu kā uz vientuļas salas."

[11] *Ezergailis J.* Zemnieks un liela personība // Grāmata par Andrievu Niedru. – ASV, 1960. – 173., 174. lpp.

[12] Turpat. – 200. lpp.

[13] *Ezergailis J.* Priekšvārds // Turpat. – 13., 14. lpp.

[14] Pirmā vēstule mūsu vecākai paaudzei // Austrums. – 1904. – Nr. 6. – 451. lpp.

[15] Dienas Lapa. – 1905. – 12. nov.
[16] *Ziluss J.* Kas ir Andrievs Niedra. – R., 1924.
[17] "Austruma" nodomi. – 3. lpp.
[18] Rīgas Avīze. – 1914. – Nr. 152.
[19] Из архива князя С. В. Шаховского. – Т. 1. – С.-Петербург, 1909. – С. XX.
[20] *Степанов С.* Черная сотня. – Москва, 2005. – С. 5.
[21] *Niedra A.* Kas manos stāstos un romānos gribēts teikt // Nemiera ceļi. – 4. d.: Rakstniecība un rakstnieki. – R., 1933. – 219. lpp.
[22] *Niedra A.* Mana lirika // Nemiera ceļi. – 1. d.: Lirika. – R., 1928. – 182. lpp.
[23] Grūtā brīdī. – 115. lpp.
[24] *Niedra A.* Mana lirika. – 182. lpp.
[25] Grūtā brīdī. – 110. lpp.
[26] Turpat.
[27] *Niedra A.* Mana lirika. – 183. lpp.
[28] *Niedra A.* Kurp mēs ejam? Apcerējums par lauku nemieriem. – 16. lpp.
[29] Šajā sakarā vērts pievērst uzmanība arī akadēmiķa J. Krastiņa plašajā pētījumā par 1905. gada revolūciju Latvijā paustajam viedoklim par kapitālisma attīstību Baltijas guberņās 19. gadsimta pēdējā trešdaļā un tam, ka grāmatā nav minēts neviens revolūcijas iemesls, ar ko varētu pamatot tās izcelšanos no marksisma viedokļa. Akadēmiķis nekur nav norādījis, ka kapitālisma attīstība Latvijā būtu radījusi priekšnoteikumus revolūcijai, kaut arī pastāvējušas strauju pārmaiņu laikmetam raksturīgās un neizbēgamās pretrunas, ko kaut kāda ceļā varētu novērst varas maiņa. Autors it kā licis saprast, ka revolūciju attaisno "ekspluatācija", tomēr tuvāk šo jēdzienu nav paskaidrojis.
[30] Trešā vēstule mūsu vecajai paaudzei // Austrums. – 1905. – Nr. 1. – 70. lpp.
[31] Pirmā vēstule mūsu vecajai paaudzei // Turpat. – 1904. – Nr. 6. – 448. lpp.
[32] Lauku nemieri. – 40. lpp.
[33] Šajā sakarā jāpiemin, ka "Austruma" 1905. gada decembra numurā A. Niedra publicēja paša sīki izstrādātu pagasta un apriņķa pašvaldības pārkārtošanas projektu. Tajā ieteikts, kā saskaņot trīs pašvaldības līmeņu – pagasta, draudzes un apriņķa – darbību un liberalizēt vietējo pašvaldību, atceļot muižas saimnieciskās un administratīvās priekšrocības, un līdzšinējo zemnieku pagasta iekārtojumu pārgrozīt trejādā ziņā: "1) pāriet no pierakstāmā pagasta uz dzīvesvietas pagastu, t.i., nodokļi jāmaksā tur, kur dzīvo; 2) muižas līdz ar visiem iedzīvotājiem un saimnieciskiem uzņēmumiem, kas atrodas uz tās zemes, pievienot pagastiem; 3) zemnieku pagasts jāpārvērš par visu kārtu pagastu." (Vēlamas reformas mūsu pašpārvaldībā // Austrums. – 1905. – Nr. 12. – 914.–918. lpp.)
[34] Lauku nemieri. – 32. lpp.
[35] Turpat.
[36] Turpat. – 37. lpp.
[37] Turpat. – 36. lpp.
[38] *Niedra A.* Mana lirika. – 187. lpp.
[39] Pirmā vēstule mūsu vecākai paaudzei // Austrums. – 1904. – Nr. 6. – 448. lpp.
[40] Trešā vēstule mūsu vecajai paaudzei // Turpat. – 1905. – Nr. 5. – 390. lpp.
[41] *Niedra A.* Darbs un svabadība jeb kā izpostīt mūsu fabrikas? – 6. lpp.
[42] Trešā vēstule mūsu vecajai paaudzei // Austrums. – 1905. – Nr. 5. – 393. lpp.
[43] "Pusideālists" // Turpat. – Nr. 3. – 235. lpp.
[44] *Niedra A.* Kurp mēs ejam? Apcerējums par lauku nemieriem. – 13. lpp.
[45] Trešā vēstule mūsu vecajai paaudzei // Austrums. – 1905. – Nr. 5. – 389. lpp.
[46] Otrā vēstule mūsu vecajai paaudzei // Turpat. – 1904. – Nr. 8. – 628. lpp.

[47] Trešā vēstule mūsu vecajai paaudzei // Turpat. – 1905. – Nr. 5. – 389. lpp.
[48] Turpat. – Nr. 3. – 231. lpp.
[49] A. Niedra nelieto terminu "kapitālisms". Savos rakstos viņš runā par pārejas laikmetu no "ražas" uz "naudas saimniecību".
[50] Trešā vēstule mūsu vecajai paaudzei // Austrums. – 1905. – Nr. 5. – 394. lpp.
[51] Turpat.
[52] Lauku nemieri // Turpat. – 1906. – Nr. 1.
[53] *Švābe A.* Latvijas vēsture, 1800–1914. – Upsala, 1962. – 615. lpp.
[54] Turpat. – 615., 616. lpp.
[55] *Lapiņš J.* Latvija zvaigznēs // Burtnieks. – 1929. – Nr. 3. – 227. lpp.
[56] *Ziluss J.* Kas ir Andrievs Niedra. – 11., 12. lpp.
[57] Otrā vēstule mūsu vecajai paaudzei // Austrums. – 1904. – Nr. 8. – 628. lpp.
[58] Piezīmes pie dažiem Niedras sacerējumiem // Nemiera ceļi. – 4. d., 2. – 1933. – 56., 57. lpp.
[59] *Paulsons J.* Mans mācītājs Andrievs Niedra // Grāmata par Andrievu Niedru. – 80. lpp.
[60] *S. P.* Patiesība par mūsu sociāldemokrātiem. – R., 1907. – 21., 22. lpp.
[61] *Островский А.* Кто стоял за спиной Сталина. – Москва; Санкт-Петербург, 2004. – С. 467–490.

Āris Puriņš

Andrievs Niedra vs. the Latvian Social Democrats in 1905

Summary

On the eve of the 20th century, due to the increasing gap between the social classes and the influence of alienation, the old national force started to lose its coveted national-leader position as well as the ability to safeguard national aspirations for succession. However, at the beginning of the 20th century, radical social democratic ideas, as well as a new consolidated national impetus, emerged in the Latvian society.

In 1904, the well-known Latvian writer Andrievs Niedra started to manage the journalists of *Austrums*, a popular magazine. With the impetus of fresh ideas, this group strived to strengthen the notion of national thinking and national self-assurance, in order to reduce the social rift, which had resulted in alienation, and to neutralise the ideology of class struggle.

Already just before the 1905 Revolution, Niedra was one of the most active promulgators of the uniqueness of Latvian ethnicity, as well as a critic of the radical theory and politics of social democrats. He adhered to the viewpoint of the "old force" that the 19th century economic and lawful administrative reforms guaranteed the growth of the Latvian national economy and culture and that

therefore further development was possible, while still retaining allegiance to the Russian monarchy, in order to continue the liberalisation of the economy and self-government which was crucial to the Latvians. During the revolution, Niedra published a series of articles and brochures, where he urged farmers and workers not to give in to the socialists' entreaties and not to lose faith in the government.

In a series of articles which appeared in the magazine *Austrums* in 1904/1905, highlighting the historical development of Russian relations and the peculiarities of the existing situation, Niedra argued against the efforts to change Russia's social organization following the example of the developed industrial countries. A. Niedra explained, from an evolutionary perspective, these examples and the radical means for their implementation as "unnatural" for Russia's situation. In his articles, he addressed the rise of the conflict between generations, between the "old" national and the "new" international forces, and rebuked the older generation for its inability to involve the younger generation in its work. Niedra pointed out that the demands of the new forces resulted in threats to the basis of civil society: productive work, national culture, the family etc. Niedra mainly saw subjective (psychological) reasons regarding the origin of the new force and the revolution, but he also drew attention to the existing unfavourable social, economic and judicial administrative situation of the Latvian farmers as well as the generation conflict with the revolution's "road forgers". Andrievs Niedra also explained the new forces and the origin of the revolution as an objective contradiction between the country and the urban cultural war. The first one defended the centralised principle of the formation of the state with its hidden totalitarian threats, the latter one – decentralisation. He expounded against international social democracy from the point of view of a small-holding farmer, having said the same in a local government reform project publication in 1905. Denying Marxist assertions regarding the concentration of capital in agriculture, Niedra defended the small-holding farmers' prospects for the future.

A. Niedra concluded that the reasons for the widespread riots in which even the farmers had taken part, were associated with three factors: firstly, the economic and administrative advantages of the estates; secondly, the low authority of the Russian administration, courts, police, estates, schools, and churches as the power of the state collapsed; and thirdly, the successful agitation of the socialists whose tempting but untruthful promises were not always understandable to poorly-educated populace. A. Niedra also pointed to fear, revenge, greed, ambition, and other aspirations as subjective motivations for a revolutionary participant. As an eyewitness, Niedra, saw the burning down of manor houses

as the aim of the socialists to accustom the Latvian countryfolk to violence, and firearms, and to make them criminal accomplices.

A. Niedra developed his attitude to the violence of the revolution from a moderate enlightenment and Christian ethical viewpoint: citizens would only accept ideological opposition methods, e.g., discussion, but never violence.

The "New Force" avoided replying to Niedra's critical comments in principle, but tried to get round him, by slandering him and by wrongly interpreting his views.

In some aspects, A. Niedra and his confederate group's national platform are similar with the views of the Russian monarchy in a manifest, which had developed in 1905 under the Tzar's influence, where the so-called Black Hundred organization was mainly against the expansion of the Jewish economic block and held anti-monarchy sentiments. This superficial similarity was exploited by the Latvian social-democrats, to fight the national ideas of Niedra and his moderate confederates, which had been formulated according to the "Fatherland Art" concept. In socialist propaganda articles Niedra was labeled as a national traitor and a member of the Black Hundred, and these unjust accusations as a historical myth seeped their way into the Latvian social consciousness. Better than anyone else, A. Niedra saw the destructive nature of the international and Latvian social-democrat platform, and he suffered the painful consequences. In fact, his positive platform was the same as that of the liberal Latvian intelligence – who were for the annulment of the restrictions on self-government, who were for a balanced division and use of taxes between the parishes and the estates, and who were also for equalization of the production of goods etc. between the estates and the parishes.

Dace Lūse

1905. gada tēlojums Andrieva Niedras prozā

Par 1905. gada revolūcijas sociālajiem un politiskajiem cēloņiem ir diezgan daudz apcerējumu kā revolūcijas piekritēju, tā noliedzēju un kritisko vērtētāju pusē. Mazāk runāts par revolūcijas psiholoģiskajiem faktoriem, kam arī bija ne mazāk svarīga loma notikumu gaitā. Vēsturnieks un literāts Arveds Švābe savā darbā "Latvijas vēsture, 1800–1914" šo momentu izgaismojis, minot vienu piemēru no dzīves – kāda revolūcijas dalībnieka atmiņu epizodi: "Veidenbauma dzejas ar savu pesimismu un jaunie krievu rakstnieki, kuri grupējās ap M. Gorkiju, piedeva mūsu psiholoģijai revolucionāra nihilisma virzienu. Tumšā, rupjā ikdiena ar viņas pastāvīgām rūpēm, asā cīņa dēļ maizes kumosa un augstprātīgi uzpūtīgā nicinošā izturēšanās no darba devēju puses sāpīgi atsaucās uz slimīgi attīstīto personības apziņu, kura jutās pazemota. Instinktīvs šķiras naids – atriebties visiem bagātiem un varenajiem, kaut arī pašiem bojā aizejot, bez jebkādām cerībām uz nākotni, tādas bij mūsu jūtas, jo prāta un auksta aprēķina bij ļoti maz tanī solī, ar kuru mēs iegājām revolucionārā kustībā. Arests mūs nebaidīja, jo ar to mēs rēķinājāmies kā ar neizbēgamu likteni." Autors neslēpj, ka viņa iedzimto slimīgo mazvērtības apziņu padziļināja krievu lektīra – I. Turgeņevs, F. Dostojevskis, M. Gorkijs – un ka viņš revolucionāriem pieslējās nevis aiz kādas teorētiskas pārliecības, bet aiz dziņas atriebties tiem, kam dzīvē klājās labāk. "Protams, ka tas nebij vienīgais ceļš, kas veda uz revolūcijas Meku."[1]

Revolūcijas psiholoģiskajam faktoram pievērsušies galvenokārt latviešu rakstnieki savos daiļdarbos. Pirmais, kas latviešu literatūrā rāda revolūcijas izcelšanās un norises psiholoģisko motivāciju, ir Andrievs Niedra. Bez viņa šo problēmu skatījis, piemēram, Kārlis Zariņš savā pirmajā un izcili uzrakstītajā romānā "Dzīvība un trīs nāves" (1921. g.) un Valdemārs Kārkliņš romānā "Dieva zeme" (1953. g.). Pēcrevolūcijas jeb "pēclaika" psiholoģiskās izjūtas cilvēkos – revolūcijas taisītājos – smalki atklājis Arveds Švābe romānā "Inteliģenti" (1912. g.).

Andrievs Niedra 1905. gada revolūcijas laika cilvēkus, viņu rīcību, pārdomas un izjūtas tēlojis divos beletristiskos darbos – stāstā "Pēteris Salna" (1911. g.) un romānā "Anna Gaigala" (1926. g.). Rakstnieku šajos darbos interesē trešais no vecajiem revolūciju likumiem: "Katrā revolūcijā atraisās un valda pūļa zemiskie instinkti." A. Niedra aplūko: 1) pūļa psiholoģijas problēmas – kā ietekmē, kā manipulē ar cilvēku apziņu politiskie darboņi; 2) atsevišķa indivīda ekstrēmas rīcības motivāciju laikā, kad brūk tradicionālā sabiedrības dzīve ar gadu simteņos izstrādātām sadzīves normām un priekšstatiem; un 3) atsevišķa indivīda pārdzīvojumu *pēc tam*, kad pastrādāts noziegums vai ir iets pret tradīcijās nostiprinātajām normām, priekšstatiem un savu sirdsapziņu.

Andrievs Niedra ir pirmais latviešu autors, kurš nopietni pievērsās pūļa psiholoģijas izpētei.

Stāsts **"Pēteris Salna"** pirmoreiz publicēts laikraksta "Dzimtenes Vēstnesis" 1911. gada 297. numurā – Ziemassvētku pielikumā, izraisot neizpratni un arī protestus baltvāciešu aprindās un Baznīcas sinodē. Baltvācieši uzskatīja, ka autors šajā stāstā aizstāv vai mēģina attaisnot 1905. gada revolūciju un ka viņš tendenciozi un "uzkūdoši" tēlo skatus no dzimtbūšanas laikiem.

Baltvāciešu avīze *"Rigasche Tageblatt"* 1912. gada 15. janvāra 23. numurā aizrāda, ka Andrievs Niedra pats varētu būt tas mācītājs, pie kura griežas briesmīgu noziegumu izdarījušais Pēteris Salna, kurš noziedznieku uzklausa un ļauj, lai tas iet dzīvē darīt labus darbus. Baltvāciešu žurnālista teiktajam par A. Niedru kā prototipu ir denuncēšanas iezīmes, jo cariskās Krievijas valdība 1912. gada sākumā vēl nebija izsludinājusi amnestiju un vajāšanas atcelšanu personām, ko turēja aizdomās par piedalīšanos "pretvalstiskās akcijās", respektīvi, 1905. gada revolūcijas notikumos. Tā ka A. Niedra, pēc laikraksta domām, būtu pat turams aizdomās par noziedznieku slēpšanu. *"Rigasche Tageblatt"* turklāt vēl izsaka ironisku izbrīnu par "Dzimtenes Vēstneša" idejisko ievirzi, proti, ka tā uz Ziemassvētkiem nav neko citu spējīga publicēt kā vien asiņainus notikumus no 1905. gada laika.

Savukārt Baznīcas sinode bija uztraukusies par to, ka A. Niedra nerespektē evaņģēliju, ka viņš cilvēkam *pašam* ar saviem spēkiem liek griezt par labu savu noziegumu, tā ignorējot Dieva žēlastību. Taču šķiet, ka oficiālās Baznīcas ideologu satraukumam bija cits pamats – rakstnieks un mācītājs Andrievs Niedra bija iedrošinājies asi un kritiski paskatīties uz baznīckungu laicīgajām īpašībām, piemēram, mantkārību, ko liekulīgi var aizsegt ar mutē vienmēr esošu Dieva vārdu.

Autors, atbildot uz publiskajiem apvainojumiem, "Dzimtenes Vēstneša" 1912. gada 287. numurā raksta: "Revolūciju nekad nav nācis prātā attaisnot. Taču revolūcijā aiz pārpratuma tika ierauti daudzi cilvēki. Uzupurēšanās priekš

mazākiem brāļiem pate par sevi ir jauka lieta un pilnīgi saskan ar Kristus mācībām. Bet, ja šiem mazākiem grib palīdzēt noziedzīgā kārtā, par piemēru, caur revolūciju, tad šis noziegums neizbēgami vedīs pār cilvēku iekšēju un ārēju postu – kā tas arī, piemēram, attēlots jaunākā Pētera Salnas liktenī."

"Pēteris Salna" ir viens no dramatiski spēcīgākajiem Andrieva Niedras darbiem. Tajā rakstniekam ir izdevies atklāt skaudības mocīta, maldos nonākuša un savām iedomām pakļauta cilvēka dvēseli. Stāstā ir aplūkoti cilvēka agresivitātes cēloņi un 1905. gada revolūcija kā ekstrēms stāvoklis, kad slēptā agresivitāte negaidīti izlaužas uz āru visbriesmīgākajā veidā.

Tas ir vecs naids, dzimtas naids, kas radies jau neatminamos laikos. Pēteris Salna mācītājam atzīstas: "Man liekas, mēs esam jau piedzimuši ar šo naidu: viņš bija saimnieka dēls, es – pirtnieka. Tēvs dažkārt vēl rādīja, ciktāl vecos laikos sniegušās robežas Purvasalnām, bet jau pie dzimtpirkšanas tās piedalītas Vecsalnām. [..] tie bija tie godīgie, muižai mīļie, mēs tie sliktie, spītīgie un pārgalvīgie. [..] Nevar teikt, ka tas naids būtu zemes dēļ. Vairākkārt vecais Salna bija piedāvājis manam tēvam vēl kādu druvu uz renti. Bet naids, kluss, reiz teikts naids kvēloja starp pirtniekiem un saimniekiem, kamēr vien varu atcerēties. Jā, tas bija tas iemesls: viņi bija saimnieki, mēs – pirtnieki. Skolā es biju viņam pārāks, pie dziedāšanas, pie dejas, pie jaunavām, [..] visur es jutos pārāks. Bet viss man kā slīdēt noslīdēja garām, [..] viņš lēnām, nesteigdamies, pasmaidīdams beigās saņēma kā dabisku piederumu to, ko es domāju par savu iecīnījis."[2]

Pēteris Salna par revolucionāru un pagasta aktīvistu 1905. gadā kļūst tieši tāpēc, ka ilgus gadus sevī nesis tā saukto pirtnieka naidu pret vairāk veiksmīgo radinieku Mārtiņu. Naidu viņā kāpina arī iecerētās Mades apprecēšanās ar Mārtiņu. Revolūcijas notikumi ir sagadīšanās, lai Pēteris par ilgi krāto naidu un skaudību varētu beidzot saņemt gandarījumu. Viņam izdodas kļūt par vienu no revolūcijas vadoņiem savā pagastā un trīspadsmit dienu valdīt pār pagastu, papilnam izbaudot atriebības saldumu. Pētera Salnas pārdzīvojumu, kļūstot par atriebēju, Andrievs Niedra rāda ar pūļa psiholoģijā apzinātiem paņēmieniem: "Tad es turēju runu. Salīdzināju senos verdzības laikus ar tagadējo brīvību, un ka vergu dvēselēm vairs nav vietas brīvā tautā. Bet mēs vēl viņu [Mārtiņu, pagasta vecāko. – *D. L.*] taupīsim, līdz būs nodevis aprēķinu par visām bāreņu un atraitņu naudām. Es zināju, ka šās naudas nestāv viņa ziņā, bet ļaužu vairums to nezināja. Un tad es liku priekšā sapulcei, ka līdz rēķinu atdošanai jāapķīlā visa viņa manta un viņam pašam nav brīv iziet no pagasta robežām."[3]

Pūļa rīdīšanas un apjukuma vispārējā atmosfērā Pēteris liek lietā apmelojumu, lai kāpinātu aizdomas par pagasta vecākā iespējām negodīgi izmantot pagasta kasi. Vislabāk apmelojums iedarbojas uz tiem, kas nezina patiesos lietas apstākļus.

Aug arī Pētera atriebības alkas, jo viņa upuris ir spītīgs, nepakļaujas un turas savrup. Kad nāk soda ekspedīcija, tad Mārtiņš ir vai vienīgais, kas revolūcijas sajūsmībā nav bijis kopā ar citiem, un viņš, var gadīties, uzdos pārējos sodīšanai. Tāpēc Pēteris nolemj spert galēju soli – iznīcināt savu pretinieku. Briesmīgajā atmaksas brīdī ceļā pagadās arī Mārtiņa sieva un bērni.

Pēc tam vairākus gadus Pēterim jāslapstās un jādzīvo ar milzīgu vainas apziņu. Mieru neatradis, viņš atgriežas dzimtajā pusē, lai varētu izsūdzēt grēkus un prasīt padomu savas draudzes mācītājam.

Romānā **"Anna Gaigala"** rakstnieks rāda pūļa ietekmēšanas psiholoģisko tehniku. Lielu vietu viņš ir atvēlējis ainām, kurās darbojas revolūcijas vadoņi – kreisi noskaņoti sociālisti, kas ar speciāli iestudētām runām, kurās kopā jaukta demagoģija, baumas, patiesība un retorika ar visiem zināmiem tautas vēstures priekšstatiem, mītiem un folkloru, "apstrādā" klausītāju apziņu. Runā liela nozīme piešķirta alegoriskam tēlojumam, lai klausītāji ar dažādu izglītotības līmeni varētu uzskatāmi iztēloties to politisko procesu, par ko orators vedina domāt: "– Biedri! – viņš teica. – Līdz šim jūs esat tikai taisījušies uz cīņu pret jūsu varmākām. Tagad viņa ir iesākusies, un nekāda vara to vairs nevar apturēt. Jo viņa ir tautas cīņa. Tauta ir kā upe, kas pavasarī pār saviem krastiem ceļas. Varmākas baidās par savām pļavām un tīrumiem. Tie ceļ dambjus tautas straumē: līdz šejienei, bet ne tālāk. Bet ūdeņi ceļas. Pavasara vēji nāk, un padebeši nes lietu, un tautas ūdeņi ceļas. Nu viņi līgojas jau gar dambja malām, nu viņi vairs tikai pēdu no dambja malas, nu vairs tik plaukstas platumā, [..] un varmākas dreb uz sava dambja."[4]

Tam seko teikumi ar tradīcijā nostiprinātu retoriku – par "septiņiem simtiem verdzības gadiem", par iekarotājiem, kas mainījušies, un par bāreņiem, kas "ēd savu pelavu maizi, avotiņā mērcēdami, bet strādā priekš viņiem bez saules vakarā". Tad ir "spēlēts" uz pašu sāpīgāko stīgu katrā cilvēkā – uz viņa skaudības jūtām: "Tu pazīsti šo strādāšanu, darba tauta. Tu pazīsti savas varmākas. [..] Tu esi ieslēgta šais darba mūros... tie ir tie dambji, ko tev ir cēluši kapitālisti; te tu vari strādāt un mirt, šo samīto klonu tu vari slacināt saviem sviedriem un asarām, šie putekļi un kvēpi pieder tev, bet kas tālāk aiz šiem mūriem... visa plašā pasaule ar savu skaistumu un prieku, tas pieder citiem, tas pieder taviem kungiem, uz to tev nav tiesības..."[5]

Nākamais ir psiholoģiski vēl iedarbīgāks paņēmiens: ietekmēt ar katra uztverē mistiski neskaidro, bet biedējošo nāvi: ".. pat tās sešas pēdas smilšu Matīsa brīvkapos tev atmetīs tikai tad, ja no visa tava mūža darba tev nebūs atlicis ne tik, cik par viņām jāmaksā." Nāves pieminēšana gudri sasaistīta ar nabadzības izjūtas vēl saspringtāku apzināšanos – uzrunātajam būs jāguļ kapos, kur apglabā nabadzīgos ļaudis.

Šo emocionāli iedarbīgo runu kā gredzenā noslēdz strupi noskaldīts teikums – sākuma alegorijas atgādinājums, bet ar citu psiholoģiski spēcīgu piesitienu – aicinājumu uz atriebi: "Grauz savas radzes, tu, iesprostotā upe." Ar šo strupo teikumu iesākas runas noslēdzošā daļa: atriebei jābūt tikpat briesmīgai, kāda ir bijusi kalpināto dzīve. Alegoriskā daļa runā ir papildināta ar "vilku atņirgtiem zobiem". Klausītāji ir sagatavoti noslēdzošajam efektam ar biblisku asociāciju: "Uz pasaules nav kopā vietas strādniecībai un viņas izsūcējiem. Bet tauta negrib mirt. Simti kritīs, bet tūkstoši stāsies viņu vietās. Un, kad vairs ielai nebūs akmeņu, ko sviest tautas apspiedējiem, tad sievas sviedīs tiem sejā savus zīdaiņus, bet nepadosies. [..] Nav uzvaras bez upuriem."[6] Tātad revolūcijas uzvara ir iespējama tikai ar asinsizliešanu. Tas pierādīts, izgaismojot nepieciešamos emocionālos akcentus.

Pūlis, noklausījies šādu uzstāšanos, gatavs krist transā un atsaukties jebkādam mudinājumam – nost! samīt! ("Seji bija sasarkuši, acis kvēloja, un savāda vērsme cēlās no ļaužu pulka un likās pildām visu plašo telpu [..], nupat viņa nocels plašo jumtu un viņa dzelzs spraišļus."[7]). Cita viedokļa, pat uzklausīšana nav iespējama. Pūlis cita viedokļa paudēju nobrēc nost.

Lieliski uz pūļa psihi "strādā" arī demagoģijas izmantojums. Galvenais varonis Pēteris Vanags kādā revolūcijas sākumposma sanāksmē uzdrošinās iebilst pret acīm redzamām aplamībām sociālistu mītiņotāja runā. Tikai pēc tam viņš saprot, ka sociālistiem diskusijas un viedokļu apmaiņa nav pieņemama. Atbildē viņš saņem tēlaini veidotu, droši vien iepriekš paredzētu un tāpēc atsevišķi iestudētu "tekstu", kas pilnībā noraida citāda uzskata iespējamību un tā paušanu: "– Biedri! – viņš teica, un viņa balss skanēja kā meža rags. – Pār mūsu nākamības puķu pļavu pārlaidās pagātnes ēna. Mēs par to neuztrauksimies, jo tā bija **pēdējā** [izcēlums mans. – *D. L.*] .. kā izlijuša lietus tūce. Mēs esam pateicīgi šai ēnai par to, ka viņa mums acīm redzami un rokām taustāmi parādīja, kādi tālumi, cik plaši ūdeņi šķir viņu pasauli no mūsējās."[8]

Pretīrunātājs ir nodēvēts par kungu, kam pieaugošā progresijā seko citi viņa apzīmējumi, līdz beidzot Pēteris Vanags, kas naivi vēlējās sociālistam iebilst pret aplamu izpratni ķīmijas jautājumos, ir sasaistīts kopā ar kaklakungiem un beidzot ar tiem, kas "var dauzīt strādniekus pa fabrikas pagalmu, [..] var sabradāt mūsu bērnus un sakapāt mūsu jaunekļus un jaunavas pa Daugavmalu.."[9].

1905. gada revolūcijas laiks uz skatuves uzveda talantīgus oratorus, kas bija lieliski apguvuši tās pūļa apziņas manipulēšanas metodes, kuru izmantojums 20. gadsimta Eiropā apogeju sasniedza ar Ā. Hitlera runām.

A. Niedra savā romānā, līdzīgi kā stāstā "Pēteris Salna", politisku katastrofu rāda rēgainā, ireālā noskaņā. Cilvēka dzīvība un liktenis ir pakļauts tīrai nejaušībai, bet paši cilvēki kļūst par nepiederības upuriem. Smiltis un putni gaisā ir

simboliski ievilktas mākslinieciskas detaļas, kas izceļ nejaušības un nepiederības traģismu.

Tas, kas tēlots A. Niedras 1905. gada revolūcijas tematikai veltītajos daiļdarbos "Pēteris Salna" un "Anna Gaigala", saistās arī ar vēsturnieka un publicista Jāņa Krēsliņa izteikumu: "Parasti latviešu nacionālistu un marksistu darbos nav uzdots upuru skaits, ko nogalināja revolucionāri. Revolucionāri vērsās ne tikai pret baltvāciešiem, bet arī pret latviešu zemniekiem, mācītājiem, muižu un dažādu valdības iestāžu darbiniekiem."[10]

Atsauces un skaidrojumi

[1] *Švābe A.* Latvijas vēsture, 1800–1914. – Stokholma, 1962. – 589. lpp.
[2] *Niedra A.* Pēteris Salna. – R., 2004. – 48. lpp.
[3] Turpat. – 49. lpp.
[4] *Niedra A.* Anna Gaigala. – [B. v.]: Tilta apgāds, 1971. – 88. lpp.
[5] Turpat. – 89. lpp.
[6] Turpat. – 92., 93. lpp.
[7] Turpat. – 89. lpp.
[8] Turpat. – 9. lpp.
[9] Turpat. – 10. lpp.
[10] *Krēsliņš J.* Nav augsta tā ideja, kas nepazīst cilvēka žēluma // Diena. – 2005. – 8. janv.

Dace Lūse

Interpretation of the Year 1905 in Andrievs Niedra's Prose

Summary

The various analyses carried out on the Revolution of 1905 focus rather on its social and political factors than on the psychological factor which played a role not less important.

The psychological aspect of the revolution has been mainly assessed by Latvian writers, especially, by Andrievs Niedra, Kārlis Zariņš, and Valdemārs Kārkliņš.

Andrievs Niedra portrays people of the time of the 1905 Revolution, their behaviour and emotions in his story "Pēteris Salna" (1911) and in the novel "Anna Gaigala" (1926). The writer is particularly interested to picture: (1) the problems of the psychology of the crowd (how politicians influence and manipulate with human being's consciousness); (2) individual motivation for extreme behaviour in the context of devaluation of the traditional social life with its norms and

representations established centuries ago; and (3) individual emotions after having committed a crime or having overstepped the traditional norms and notions and its own conscience.

Thus, Andrievs Niedra could be considered as the first Latvian writer paying serious attention to the studies of the psychology of the crowd.

The story "Pēteris Salna" tells about the sources of human aggressiveness and considers the Revolution of 1905 as extreme circumstances where hidden aggressiveness suddenly breaks out in most terrible ways.

The novel "Anna Gaigala" shows psychological techniques used to influence the crowd. The writer allocates an important place to scenes depicting the leaders of the revolution – socialists who "work" on the consciousness of their auditors with specially designed speeches. These speeches represent a mix of demagogy, rumors, truth, and rhetoric containing notions of national history, legends and folklore.

The characteristics of the works by A. Niedra, which are dedicated to the theme of the 1905 Revolution, "Pēteris Salna" and "Anna Gaigala," relate to the idea of the historian and publicist Jānis Krēsliņš: "The works of Latvian nationalists and Marxists do not show the number of victims of the revolutionists. The revolutionists turned against the Baltic Germans, and also against the Latvian peasants, pastors, representatives of country-seats and of different governmental institutions".

Отъ Временнаго Курляндскаго Генералъ-Губернатора.

Отдавъ приказъ войскамъ энергически дѣйствовать оружіемъ по всякой толпѣ на улицахъ, прошу Митавскихъ жителей, особенно женщинъ и дѣтей, не появляться на улицахъ и отдаляться отъ всякаго сборища.

Вмѣстѣ съ тѣмъ приказываю держать всѣ ворота, калитки и входы въ дома запертыми цѣлый день и ночь, дабы не дать возможности злоумышленникамъ гдѣ либо скрываться. Нарушившіе это приказаніе будутъ подвергнуты штрафу до 100 руб.

Г. Митава, 27 ноября 1905 г.

Vom temporären Kurländischen General-Gouverneur.

Nachdem ich dem Militär den Befehl ertheilt, gegen einen jeden Volkshaufen energisch mit der Waffe vorzugehen, ersuche ich die Einwohner Mitau's, besonders Frauen und Kinder, auf den Straßen nicht zu erscheinen und jede Volksansammlung zu meiden.

Gleichzeitig befehle ich, alle Pforten, Garten- und Zaunpforten und Hausthüren Tags und Nachts verschlossen zu halten, um den Uebelthätern die Möglichkeit zu nehmen, sich irgendwo zu verstecken. Für Nichterfüllung dieses Befehls unterliegen die Schuldigen einer Geldbuße im Betrage bis 100 Rbl.

Mitau, den 27. November 1905.

No Pagaidu Kurſemes General-Gubernatora.

Nodewis pawehli karaſpehkam energiſki ar eerotſcheem pret katru puhli uſ eelas rihkotees, luhdſu Jelgawas eedſiwotajus, it ihpaſchi ſeewetes un behrnus, uſ eelam nerahditees un attahlinatees no katras lauſchu druhsmas.

Lihdſ ar ſcho pawehlu wiſus wahrtus, dahrſu- un ſehtu-wahrtinus un nama-eecjas deenu un nakti turet aiſſlehgtus, lai newaretu launprahſchi kaut kur noſleptees. Schihs pawehles pahrkapeji tiks ſoditi ar naudas-ſodu lihdſ 100 rub.

Jelgawā, 27. now. 1905. g.

Временный Курляндскій Генералъ-Губернаторъ **Бекманъ.**

Kurzemes pagaidu ģenerālgubernatora Bekmaņa rīkojums Jelgavas iedzīvotājiem 1905. gada 27. novembrī

Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 4569. f., 8. apr., 2. l.

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 3760-VII

Obligatoriſki noteikumi.

Dibinotees uſ Baltijas gubernu pagaidu General-Gubernatora ſludinajumu no 24. dezembra 1905 g., daru man uſtizetas kara ſpehka nodaļas darbibas eezirkni wiſpahribai ſekoſcho ſinamu.

I.

1) Likumigi eewehletàm pagaſtu un pilſehtu walſchu amata perſonam, kuras ir uſņehmuſchas ſawus amatus teek uſdots ſtingri un neatlaidigi wiņus iſpildit un ruhpetees wiſu energiſkakâ wihſê nowehrſt mehginajumus iſjaukt likumigo kahrtibu un wainigee, kas ſcho neiſpildis, tiks beſ atlaiſchanas no amata wehl nodoti kara teeſai par amata waras noſeedſigu neleetaſchanu.

2) Wiſadi uſbrukumi amata perſonam, kà par peemehru: eerotſchu atņemſchana, apzeetinaſchana, eebrukſchana wiņu kanzelejâs un dſihwokļôs, teek ſoditi ar wainigo nodoſchanu kara teeſai pehz kara laika likumeem.

3) Wainigee, kuri peerunà uſ nepadoſchanos, pretoſchanos likumeem, obligatoriſkeem noteikumeem, jeb eeſtahſchu likumigàm pawehlem, par peem.: komiſaru pawehlem par amata perſonu wehleſchanu, weetneeku pulka un wiſpahrigu pagaſta ſapulkſchu deputatu iſwehleſchanai — ir janodod kara teeſai pehz kara laika likumeem.

4) Wainigee apbrunotôs uſbrukumôs ſaldateem, polizijai un wiſpahrigi wiſàm amata perſonam ir nekawejot janoſchauj, bet ja ſchis uſbrukums buhtu iſdarits kahda ehkâ jeb ja no wiņàm tiktu ſchauts uſ minetam uperſoam, tad ſchàs ehkas ir nekawejot jaiſnihzina.

II.

1) Wainigee, kuri pahrkahpj likumus par muiſchneeku medibu, ſwejas un meſcha iſleetoſchanas teeſibu ar nodomu peeſpeeſt wiņus atteikties no ſchàm teeſibam, tiks ſoditi ar naudas ſodu lihdſ 3000 rbļ., jeb maſsatneſpehſchanas gadijumâ ar zeetumâ eeſlodſiſchanu lihdſ 3 mehneſcheem.

2) Wainigee, kuri patwarigi leetos preekſch ſewis meſchus, ſweju, medibu, kriht taî paſchâ atbildibâ.

3) Wainigee, kuri laſis naudu ſem daſchadeem noſaukumeem preekſch noſeedſigeem mehrkeem, kà ari labprahtigi ſchahdas naudas deweji, kriht taî paſchâ atbildibâ.

4) Wainigee, kuri peerunàs tirdſneezibas eeſtahdes uſ flehgſchanu, ir padoti taî paſchai atbildibai.

III.

1) Pagaſtu un pilſehtu nodokļi ir jamaſsà beſ kaweſchanàs.

2) Saimneeku nodokļi: a) deſetiņu nodoklis; b) paſta nodokļi; c) regulatiwi nodokļi; d) baſnizas un draudſes nodokļi; e) zeļu nodokļi un zitas naſtas dabà, kà ari naudas maſsajumi wiņu weetà — ir beſ kaweſchanàs janomaſsà.

3) Semes nodokļi ir japeeſuhta Landratu Kollegijai beſ kaweſchanàs.

4) Iſpirtſchanas nauda kroņa pagaſtôs ir jaeemaſsà laikà.

5) Ihres nauda: a) par no muiſchneekeem pirktu ſemi un b) obligaziju paradi par ſemi ir jamaſsà terminà.

Wainigee, kas wiſu augſchejo neiſpildis, tiks ſoditi adminiſtratiwà kahrtà ar naudas ſodu lihdſ 3000 rbļ., pahrwehrſchot wiņu maſsat neſpehſchanas jeb nemaſsaſchanas gadijumà — zeetokſchņa jeb zeetuma ſodà lihdſ 3 mehneſcheem.

IV.

Nodokļi, kuŗus nes tauta un preekſcheja punktà ir mineti, war, pehz pilnigas ſemes apmeerinaſchanàs un kara ſtahwokļa atzelſchanas, buht par preekſchmetu apſpreeſchanam likumu doſchanas kahrtibà.

Seemelu armijas robeſchâs ar General-Gubernatora waru pilnwarotais armijas preekſchneeks **Wiņa Keiſariſkas Majeſtetes** ſwihtes Generał-Majors: Orlow.

6. janwari 1906 g. Walkà, Widſemes gubernà.

Ventspils apriņķa policija 1906. gadā

Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, VF 2827

К о п і я. 7 апрѣля 1906 года № 25.

П Р И К А З Ъ

войскамъ Митавскаго раіона.

Объявляю, что 8-го сего апрѣля назначены въ Кальнцѣмскомъ, Тетельмидскомъ и Паульсгкадскомъ волостныхъ управленіяхъ общіе волостные сходы, на которыхъ будетъ обсуждаться вопросъ объ отдачѣ въ распоряженіе правительства порочныхъ членовъ сихъ обществъ.

Подлинный подписалъ: и.д.начальника Митавскаго раіона, Командиръ 114 пѣх. Новоторжскаго полка, полковникъ В И Т В И Ц К І Й.

Вѣрно: полковой адъютантъ, 114 пѣх. Новоторжскаго полка, штабсъ-капитанъ

114. Novotoržskas kājnieku pulka komandiera pulkveža Vitvicka pavēle 1906. gada 7. aprīlī par pagasta sapulcēm Jelgavas apriņķa Kalnciema, Teteles un Ozolnieku pagastā, lai izraidītu revolucionāros zemniekus

Latvijas Kara muzejs, inv. nr. 0075

ARMIJAS WIRSNIEKU KLUBS 1267
9LV1
S54

Spihdſinaſchanas Baltijâ.

(Interpelazija II. walſts domê.)

Pilnigas domneeku un miniſtru runas ſchinî jautajumâ.

38/4
Kara muzeja Inv. № 3695

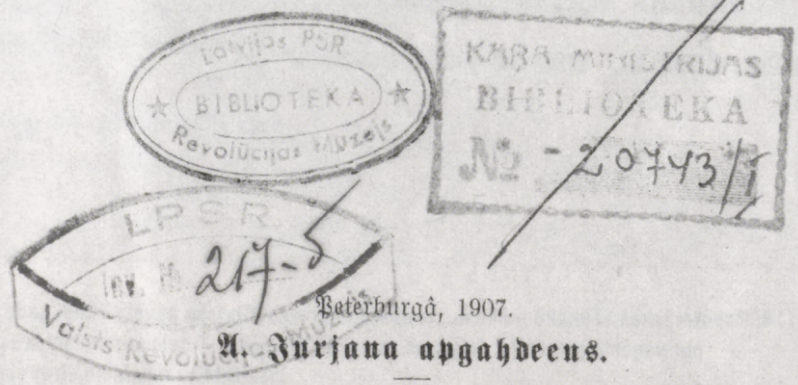

Peterburgâ, 1907.

A. Jurjana apgahdeens.

Generalkomiſijâ pee D. Seltina, Rigâ.

5480 RM 4/16

J. Kroders.

Kà ſawilkàs mahkeņi

pahr

Baltijas zeemeem

Latvijas PSR BIBLIOTEKA Revolūcijas Muzejs

(Apzerejums par 1905. g. brunoto ſazelſchanos un zehloneem, kas winu iſſauza).

Rigâ, 1908. g.
„SKORPIONA" apgahdibâ.

361-5

Juris Prikulis

Fricis Veinbergs un 1905. gada revolūcija

Cīņa par tās liberālu alternatīvu un Latvijas autonomiju

Vēstures literatūrā – it īpaši sociāldemokrātisko ideju ietekmēto laikabiedru radītajā Fricis Veinbergs (1844–1924) ir raksturots kā viennozīmīgs revolūcijas pretinieks, turklāt viņa nostājas visradikālākie kritiķi lieto visnegatīvākās nozīmes epitetus.

Šī raksta nolūks ir uz tālaika vēstures avotu izpētes pamata un no pagājušo simt gadu distances jaunā skatījumā izvirzīt un argumentēt tēzes, ka:

1) F. Veinbergs bija kategoriski *pret* tikai attiecībā uz to revolūcijas variantu, ko aizstāvēja tālaika Latvijas un Krievijas sociāldemokrāti, kuru vismaz lielas daļas darbībā viņš ne bez pamata saskatīja uz privātīpašuma likvidāciju vērstu komunistisku ievirzi un tendences pēc varas sagrābšanas nodibināt nežēlīgu diktatūru, kas nākotnē pēc tās izveidošanas, viņaprāt, nestu latviešu tautai daudz lielākus zaudējumus nekā savu laiku sen jau pārdzīvojušais un tāpēc nedaudz agrāk vai nedaudz vēlāk zudībai lemtais cariskās impērijas feodāli konservatīvais režīms;

2) F. Veinbergs, kurš jau savas darbības agrākajos periodos – pirms 1905. gada revolūcijas – bija *par* liberālisma principu garā īstenotu revolūciju, ne tikai uzturēja spēkā šo savu nostāju visā tās norises laikā, bet arī aktīvi cīnījās par šīs alternatīvas īstenošanu. Vai, citiem vārdiem, 1905. un tuvākajos nākamajos gados viņš iestājās, tāpat kā vismaz jau gadsimta ceturksni iepriekš, par strauju pārejas nobeigumu no feodālisma laikmeta uz moderno kapitālismu – pilsonisku jeb buržuāzisku revolūciju, kas, viņaprāt, būtu varējusi notikt latviešu un visu viņu sabiedroto politiska spiediena un pārliecināšanas stratēģijas sekmīgas veikšanas rezultātā attiecībā uz Krievijas caru (arī valdošās elites saprātīgāko daļu). Galaiznākumā politisku sarunu ceļā Baltijā un, cik vien iespējams, arī citur būtu panāktas tādas radikālas reformas, kā rezultātā (un līdz ar to) bez nevajadzīgas asinsizliešanas un postījumiem tiktu sasniegts šis mērķis;

3) pēc F. Veinberga domām, šīs fundamentālās pārmaiņas varētu nodrošināt, tikai atrisinot vēl vienu fundamentāli svarīgu jautājumu – un tas viņa politiskajai nostājai ir īpaši nozīmīgi arī jau vismaz gadsimta ceturksni pirms 1905. gada revolūcijas –,

panākt autonomijas iegūšanu latviešu tautai un Latvijai kopumā tādas Krievijas sastāvā, kas atzītu arī citu nekrievu tautību apdzīvoto teritoriju autonomijas tiesības.[1]

F. Veinberga uzskatos šis trešais punkts – cīņa par Latvijas autonomiju – nozīmēja arī to, ka latviešu apdzīvoto zemju straujas liberālās pārveides praktiskos jautājumus vissekmīgāk būtu bijis iespējams risināt, tikai nodrošinot politiskās varas pāreju Latvijā iedzīvotāju vairākuma pārstāvju – latviešu – rokās, tajā pašā laikā nodrošinot pārstāvniecības iespējas arī jebkurai tās teritorijā dzīvojošai tautībai. Šis viedoklis F. Veinberga uzskatu sistēmā ir tik nozīmīgs, ka tas nosaka visu pārējo jautājumu risināšanas variantus.[2]

Veinberga idejiskā bāze 1905. gada revolūcijas laikā neapšaubāmi ir viņa 19. gs. 70. gados un 80. gadu pirmajā pusē uz liberālisma pamatiem būvētā politisko sistēmu principiāli mainošu būtisku reformu un Latvijas autonomijas izveidošanas koncepcija.

Jau daudzus gadus pirms 1905. gada revolūcijas savos rakstos viņš bieži iepazīstināja latviešu lasītājus ar liberālisma principiem, lietojot gan vārdus "liberāļi" un "liberālisms", gan mazāk izglītotajiem domātos nosaukumus "brīvprātīgie" (t.i., cilvēki ar brīvu, vecām dogmām nesavažotu prātu), "brīvprātība". "Liberāls jeb brīvprātīgs" cilvēks F. Veinberga skaidrojumā ir pastāvošo institūtu un likumu "pārlabošanas un tiesību vienādības, kā arī brīvības vairošanas draugs" atšķirībā no viņa konsekventi kritizējamā konservatīvisma, kas ir "vecu laiku būšanas" aizstāvis un tādu pārmaiņu pretinieks, kas mazina vecas privilēģijas un "izlīdzina dažādu kārtu tiesības".[3] Protams, pēc F. Veinberga domām, konservatīvisms visvairāk izpaužas muižniecības un citos feodālisma laikmeta kārtu (šķiru) privilēģiju novecojušos principos. It īpaši viņš izcēla Anglijas liberāļus un tālaika to izcilāko vadītāju V. Gledstenu *(Gladstone)*.

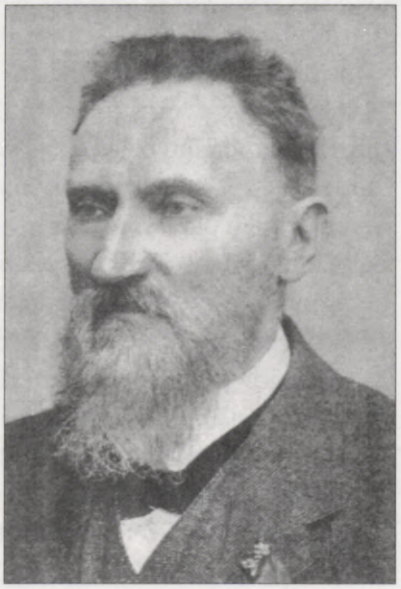

Fricis Veinbergs

Trande A. Latvju rakstniecība portrejās. – R., 1926. – 126. lpp.

Atbilstoši tam viņš iestājās par plašām reformām liberālisma principu garā, turklāt vienlaikus ievērojot tautas zemāko slāņu intereses. Līdz ar to 1905. gada revolūcijā, tāpat kā daudzus gadus iepriekš, viņš faktiski runāja par sociāl-liberālisma nostādņu īstenošanu Latvijā. Šo nostāju viņš jau gadiem ilgi pauda ne tikai teorijā, bet arī demonstratīvi ignorējot sava laika augstākajā sabiedrībā pieņemto prasību norobežoties no sociālajā hierarhijā daudz zemāk stāvošajiem. Tā, ieņemot latviešiem neparasti augstus amatus oficiālajās struktūrās – tiesās un Kurzemes, vēlāk Vidzemes guberņas administrācijā –, viņš izraisīja plašu nosodījumu vai pārrunas gan baltvācu elitē, gan latviešu vidū ar to, ka viņš – augsta kungu līmeņa amatpersona – pret apkalpojošo personālu izturējās tiem laikiem neparasti un izaicinoši demokrātiski: kalpiem sasveicinoties sniedza roku kā pilnīgi līdzvērtīgiem cilvēkiem.[4]

F. Veinberga nostājas pamatidejas, ko viņš aizstāvēja 1905. gada revolūcijas laikā, formulētas divos viņa agrāko gadu izcilas nozīmes programmatiskos dokumentos.

Pirmais ir Rīgas Latviešu biedrības (RLB) 1883. gada iesniegums – memorands senatoram N. Manaseinam, kura galvenais autors bija F. Veinbergs.[5] Šim iesniegumam – memorandam ir liela vēsturiska nozīme – tas bija pirmais plaši izvērstais Latvijas autonomijas pieprasījums. Tajā pirmo reizi samērā detalizēti bija izstrādāti Latvijas autonomijas izveidošanas praktiskie līdzekļi. Tajā bija pamatota nepieciešamība apvienot Vidzemes guberņas latviešu daļu un Kurzemi, lai izveidotu Latvijas vai Rīgas guberņu, kurā galvenā praksē lietojamā iestāžu darba valoda būtu latviešu valoda. Toreiz iesniegumā gan vēl netika izvirzīts jautājums par Vitebskas guberņā ietilpstošās Latgales iekļaušanu Latvijā. Jaunizveidojamajā Latvijas vai Rīgas guberņā politiskajai varai būtu jāpāriet galvenokārt latviešu rokās – tāda bija viena no iesnieguma galvenajām prasībām. Šī autonomija būtu īstenojama, Latvijā ieviešot Iekškrievijas guberņām 1864. gadā apstiprināto zemstu pašvaldības sistēmu, turklāt noteikti izdarot tajā vairākus principiāli svarīgus liberālus uzlabojumus salīdzinājumā ar to, kāda tā bija Iekškrievijā, kā arī vairākos jautājumos būtiski un principiāli paplašinot zemstu pilnvaras, par paraugu šim nolūkam izmantojot Baltijas landtāgus. RLB piedāvāto radikālo uzlabojumu būtība: noteicošās varas atņemšana muižniekiem izveidojamajās Baltijas zemstēs (atšķirībā no tā, kā tas bija Iekškrievijā) un tās nodošana iedzīvotāju vairākumam – latviešiem un igauņiem.

Tādējādi F. Veinberga un viņa domubiedru sagatavotais RLB memorands faktiski iestājās par jau pastāvošās Baltijas guberņu autonomijas paplašināšanu, pieprasot jaunieviešamajām Baltijas zemstēm plašāku sociālo bāzi salīdzinājumā ar to, kāda tām bija Iekškrievijā, un papildinot zemstu pilnvaras ar Baltijas landtāgu tiesībām uzturēt un attīstīt no citām impērijas daļām atšķirīgu pārvaldes, tiesisko principu un valodu funkcionēšanas sistēmu.

Otrs F. Veinberga 1905. gada idejiskās nostājas izejas punkts ir viņa apjomīgā brošūra "Politiskas domas iz Latvijas",[6] ko 1884. gadā viņš anonīmi publicēja Vācijā ne tikai latviešu, bet arī krievu valodā *("Политические мысли из Латвии")*. 1885. gadā turpat iznāca brošūras tulkojums vācu valodā *("Politische Gedanken aus Lettland")*.

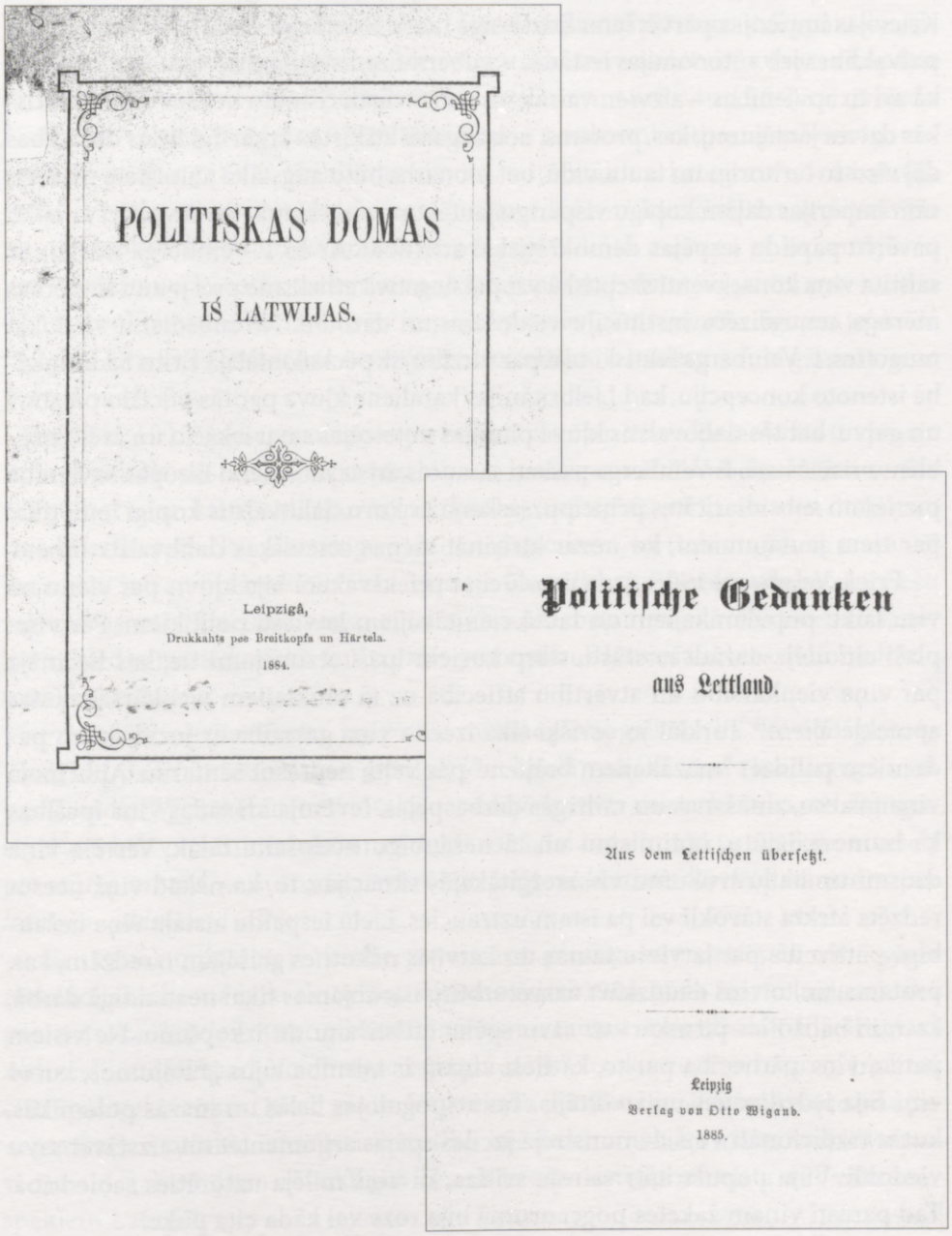

POLITISKAS DOMAS

IŠ LATWIJAS.

Leipzigâ,

Drukkahts pee Breitkopfa un Härtela.

1884.

Politiſche Gedanken

aus Lettland.

Aus dem Lettiſchen überſetzt.

Leipzig

Verlag von Otto Wigand.

1885.

F. Veinbergs šajā cara cenzūras aizliegtajā brošūrā, līdzīgi senās Trojas Kasandrai, pareģo, ka bez tālejošām, no augšas īstenotām liberālām reformām Latvija drīz varētu kļūt par "vislielāko nelabumu", t.i., vardarbīgas revolūcijas "perēkli", par ko "lielāks nevienā citā pasaules malā nebūtu atrodams".[7]

Atbalstot visu citu impērijas reģionu un tautu nacionālos centienus pēc brīvas nacionālas attīstības un teritoriālas autonomijas, F. Veinbergs faktiski iestājas par Krievijas impērijas pārvēršanu līdztiesīgā tautu federācijā, kurā lielās teritoriālās pašvaldības jeb autonomijas iestādes – guberņu zemstes, jauna veida landtāgi u.c., kā arī to apvienības – aizvien vairāk un patstāvīgāk risinātu lielāko daļu praktiskās dzīves jautājumu, kas, protams, neizbēgami atšķirtos ārkārtīgi lielās dažādības dēļ visu šo teritoriju un tautu vidū, bet monarhs būtu augstākā autoritāte tikai visām impērijas daļām kopīgu vispārīgu jautājumu risināšanā. Tas savukārt ar laiku pavērtu papildu iespējas demokrātiskai attīstībai. Ar šo F. Veinberga nostāju ir saistīta viņa konsekventi skeptiskā vai pat negatīvā attieksme pret jaunu impērijas mēroga centralizētu institūciju veidošanu un darbību. No mūsdienu viedokļa raugoties, F. Veinbergs faktiski bija par virzību uz pēckoloniālajā Britu Sadraudzībā īstenoto koncepciju, kad Lielbritānijas karaliene kļuva par tās oficiālo pārstāvi un galvu, bet tās dalībvalstis kļuva pilnīgas noteicējas savu iekšējo un ārējo problēmu risināšanā. F. Veinberga uzskati sasaucas arī ar mūsdienu Eiropas Savienībā pieņemto subsidiaritātes principu, saskaņā ar kuru dalībvalstis kopīgi lemj tikai par tiem jautājumiem, ko nevar atrisināt vienas atsevišķas dalībvalsts līmenī.

Fricis Veinbergs 1905. gada revolūcijas priekšvakarā bija kļuvis par vienu no visu laiku populārākajiem un tautā cienītākajiem latviešu politiķiem. Par viņu plaši cirkulēja dažādi nostāsti, starp kuriem īpaši atzīmējami tie, kas liecināja par viņa vienkāršību un atvērtību attiecībā uz tā sauktajiem vienkāršās tautas apmeklētājiem.[8] Turklāt jo sevišķi tika izcelta viņa gatavība ar juridiskiem padomiem palīdzēt "mazākajiem brāļiem" par velti, neprasot samaksu. Apbrīnoja viņa talantu, zināšanas un milzīgās darbaspējas. Ievēroja arī tādas viņa īpašības kā humora izjūtu, optimismu un tā nešaubīgu nodošanu tālāk. Vērtēja viņa drosmi un baiļu trūkumu vissarežģītākajās situācijās, to, ka nekad viņš neesot redzēts afekta stāvoklī vai pa īstam uztraucies. Lielu iespaidu atstāja viņa nešaubīgā pārliecība par latviešu tautas un Latvijas nākotnes gaišajām izredzēm, kas, protams, un to viņš daudzkārt uzsvēra, būtu īstenojamas tikai neatlaidīgā darbā, katram balstoties pirmkārt uz savu spēku attīstīšanu un izkopšanu. Ne visiem patika viņa pārliecība par to, ka tieši viņam ir taisnība tajos jautājumos, kuros viņš bija iedziļinājies un izvērtējis. Tas atspoguļojās lielās un mazās polemikās, kurās tradicionāli viņš demonstrēja izcilas spējas argumentēt un aizstāvēt savu viedokli. Viņa popularitāti vairoja arī tas, ka viņš mīlēja uzturēties sabiedrībā. Tad parasti viņam žaketes pogcaurumā bija roze vai kāda cita puķe.

F. Veinbergs gan pirms, gan 1905. gada revolūcijas laikā, polemizējot ar sociāldemokrātiem, no sociālliberālisma pozīcijām noraidīja antagonistiskās un bezkompromisa šķiru cīņas veicināšanu starp latviešiem: "*Visām* latviešu šķirām nākamībā jākāpj uz augšu un katrai jāvelk otra sev pakaļ. No kādas nopietnas šķiru cīņas *savā* starpā pie mums nedrīkst būt ne ēnas."[9] Šādas nostājas pamatā neapšaubāmi bija viņa politiskās darbības pamatideja, ka latviešiem, vienalga, kādai šķirai viņi piederētu, jāapvienojas un jākoncentrē spēki uz nacionālās pašnoteikšanās tiesību īstenošanu, kas ir visas latviešu tautas kopējās interesēs, lai tās rezultātā panāktu visu latviešu un arī citu Latvijā dzīvojošo tautību un šķiru progresu sociālliberālisma un demokrātijas iespēju veicināšanas principu garā. F. Veinbergs aizvien noteiktāk un kategoriskāk atbalstīja tādas latviešu strādnieku šķiras partijas izveidošanu, kas, cīnoties ar pilsonību par savu šķirisko interešu aizstāvēšanu, tomēr būtu vienota ar to jautājumā par latviešu apdzīvotās teritorijas autonomiju un, balstoties uz to, par solidāru tās problēmu risināšanu pēc iespējas patstāvīgi un neatkarīgi no jebkāda paveida Krievijas impērijas centrālās birokrātijas iestādēm vai organizācijām, partijām utt.

Līdz ar 1905. gada revolūcijas pirmajām dienām sociāldemokrāti turpināja un vēl vairāk pastiprināja pretdarbību – īpašu pret F. Veinbergu vērstu viņa nomelnošanas kampaņu, kuras mērķis bija piespiest ticēt aizvien lielākam strādniecības un citu mazturīgo iedzīvotāju skaitam, ka tieši viņš – šis tautā vēl joprojām ļoti populārais cilvēks – ar savu liberālismā sakņoto atbalstu latviešu pilsonības attīstībai un izaugsmei ir latviešu darbatautas interešu nodevējs, nelietis, blēdis, noziedznieks, kas turklāt pretendē uz latviešu tautas vadoņa lomu tuvākajā nākotnē.

Fricis Roziņš, piemēram, jau pirms revolūcijas apgalvoja, ka "Veinberģa paša vārdi" RLB Zinību komisijas sapulcē, kur bijuši vairāki viņa tuvi draugi, esot bijuši šādi: "Viņš nebūt neticot, ka tagadējā krievu valsts kārtība vēl ilgi pastāvēšot, bet viņš tomēr ejot ar to roku rokā, lai tagad paliktu sveiks un vesels pie stūres un tad, cara tronim sabrūkot, *kā populārākais latvietis uzmestos par latviešu valdnieku* [..]"[10]

Centieni nomelnot F. Veinbergu aizvien pieauga, un drīz pēc 1905. gada revolūcijas sākuma laikraksta "Sociāldemokrāts" 1905. gada marta laidienā tika paziņots, ka "latviešu pilsonības dibinātājs un tautas nodevējs bijušais "Rīg[as] Av[īzes]" red[aktors] Veinbergs ir bankrotējis" un ka viņa avīze ir pārgājusi citu īpašnieku rokās. Kaut arī to ļoti vēlējās panākt sociāldemokrāti, taču tas nepavisam neatbilda īstenībai. Patiesībā šajā laikā viņš un viņa avīze kļuva par vienu no galvenajiem revolūcijas liberālās alternatīvas atbalsta aktīvākajiem spēkiem Latvijā.

Viena no F. Veinberga pamatdomām, ko viņš revolūcijas laikā atkārtoja nepārtraukti, ir, ka Latvijas un Krievijas sociāldemokrātu vadītā revolucionārā kustība ir neauglīga, kaitīga utt. un ka šīs kustības dēļ absolūti nepieciešamās liberālas ievirzes fundamentālas reformas ir kavētas un atliktas un kopumā tas ļoti kaitē latviešu un citu tautu interesēm. Viņš pauda pārliecību, ka sociāldemokrāti šajā revolūcijā cietīs neveiksmi, jo viņu darbība atšķirībā no konstruktīvajām Rietumu strādnieku partijām ir galvenokārt postoša, nevis uz praktiskiem uzlabojumiem vērsta.

1905. gada revolūcijas laikā F. Veinbergs atkal un atkal uzsver savā 1884. gadā cara cenzūras aizliegtajā brošūrā izvirzīto domu par nepieciešamību fundamentāli pārkārtot Krievijas politisko sistēmu, izmantojot Anglijas liberālisma pieredzi, ko tagad papildina Skandināvijas valstu – Dānijas un Zviedrijas – liberālās attīstības un pārveidojumu paraugu izmantošanas nepieciešamība.

F. Veinbergs, kurš daudzus gadus pirms revolūcijas pauda atbalstu zemstu pašvaldības principam un it īpaši zemstu darbinieku aizvien spēcīgākajam liberālajam spārnam, kas iestājas par zemstu – vēlētu iestāžu, kas jau šī iemesla dēļ vien bija ilgstošā un faktiski nepārvaramā pretrunā ar cara patvaldības (absolūtās monarhijas) pamatnostādnēm, – nozīmes un pilnvaru krasu palielināšanu, revolūcijai sākoties, dara to vēl daudz aktīvāk. Pēc viņa domām, zemstu liberāļiem bija jākļūst par Krievijas liberālās pārveidošanas galveno politisko spēku.

Pēc F. Veinberga domām, tālejošām liberāli fundamentālām reformām, kuru galvenais virzītājspēks būtu zemstu liberāļi un viņu domubiedri, 1905. gadā bija labas izredzes (tāpat kā savā laikā pēc Krievijas zaudētā Krimas kara), taču šoreiz Krievijas impērijas politiskās vadības, cara padomdevēju un viņu vidū īpašu cara uzticību baudošā ministra un vēlāk arī premjerministra Sergeja Vites muļķīgo politisko kļūdu dēļ šīs labās izredzes bija izniekotas. Pēc F. Veinberga domām, sākoties militārajām neveiksmēm karā pret Japānu, Krievijā aktivizējās "dažādas kustības", kas "iesākumā nebūt neapdraudēja valsts pamatus". Iniciatīva nāca "no inteliģences, sevišķi no *krievu zemsteniekiem*, kuri centās pēc svarīgām *reformām* pašvaldības ziņā. Tautas masas netika uztrauktas, un tādēļ bij cerība, ka kustība nevedīs vis pie *revolūcijas*, bet pie *reformu laikmeta*, kāds 50 gadus atpakaļ sekoja nelaimīgajam Krimas karam." Taču tā vietā, lai uzticētu reformu sagatavošanu visaugstākās klases profesionāļiem, S. Vite bez jebkāda racionāla pamatojuma pierunāja caru griezties pie visiem valsts iedzīvotājiem, no kuriem, kā zināms, lielākā daļa neprata ne lasīt, ne rakstīt un kuriem nebija pilnīgi nekādas politiskās pieredzes, izteikt savus priekšlikumus par vēlamajiem valsts pārkārtojumiem. Tas nevarēja nenovest pie ekstrēmu uzskatu aizvien brīvākas paušanas un iedzīvotāju lielākās daļas politiskās nesagatavotības dēļ – to aizvien lielākas izplatīšanās. F. Veinbergs rakstīja, ka "pirmo grūdienu priekš tautas

masu uzmusināšanas deva *Vites* [caram Nikolajam II. – *J. P.*] ieteiktais padoms caur Visaugstāko ukazu (no 18. febr[uāra] š. g. [1905]) uzaicināt tautu, lai katrs iesniegtu savus projektus un nodomus valsts nokārtošanas ziņā! Līdzīgu rīcību," rakstīja F. Veinbergs, "mēs visā pasaules vēsturē atrodam tik vienu reizi, proti, Francijā, kad pāris gadus priekš tā sauktās Lielās revolūcijas iesākuma tika izdota līdzīga pavēle."[11]

Tomēr, atsaucoties uz minēto ukazu, pēc F. Veinberga ierosinājuma arī Rīgas Latviešu biedrības vadītāji iesniegumā iekšlietu ministram A. Buliginam izteica savus priekšlikumus, liekot akcentu uz vietējās reģionālās pašvaldības izveidošanu visur Krievijas valstī, kur tās vēl nebija, un tās attīstīšanu tur, kur tā jau kaut minimālā veidā funkcionēja, par izejas punktu ņemot zemstes veida iestādes, kurās latviešu apdzīvotajā teritorijā vairākums būtu nodrošināms latviešus pārstāvošām ievēlētām amatpersonām. Iesnieguma būtība ir minētā RLB memoranda – iesnieguma senatoram Manaseinam un F. Veinberga aizliegtās brošūras galveno ideju atkārtojums un izvērsums jaunajā situācijā.

Galvenokārt F. Veinberga uzrakstītajā un 1905. gada 30. martā apstiprinātajā RLB iesniegumā Krievijas iekšlietu ministram teikts, ka Baltijas landtāgi pārstāv tikai muižniecības un vācietības intereses, ka Latvijā ieviešamas zemstes, bet ne tādas kā citur Krievijā. Zemstes Latvijā jāveido citādi: tā, lai latviešiem būtu noteicošā loma.[12] Nākamajā dienā rakstā "Vispārīgā zemes saeima un vietējās zemstes iestādes" F. Veinbergs uzsvēra: "Vietējās pašvaldības reforma kopā ar decentralizāciju ir tas, kas mūsu valstij visvairāk un vissteidzamāk vajadzīgs."[13] RLB savā lūgumā ierosināja reformēt zemstu iestādes tajās 34 Iekškrievijas guberņās, kurās tās jau pastāvēja, uzsverot, ka tās "nepieciešami jāreformē tādēļ, ka zemniekiem viņās nav samērīgas aizstāvības"[14]. Neapšaubāmi, šādu nostāju izraisīja RLB un tās galvenā ideologa F. Veinberga vēlēšanās ieviest Latvijā tādas zemstes, kurās noteicēji būtu nevis vācu muižnieki, bet latviešu zemnieki – zemes īpašnieki un turīgie pilsētnieki vai viņu pārstāvji no izglītoto latviešu aprindām. Bezzemnieku un citu trūcīgo vēlēšanu tiesības šajā etapā būtu daudzkārt mazākas. Iesniegumā bija izteikta doma, ka deputātu ievēlēšana no Baltijas projektējamajā Krievijas domē "varētu tikt uzticēta tikai pareizi iekārtotām zemstu sapulcēm". Tās būtu izveidojamas, kā jau minēts, tā, lai latviešiem tajās būtu pārsvars. Turklāt lūgumā bija uzsvērts, ka "pasīvā vēlēšanu tiesība būtu dodama visiem pilsētu un lauku vēlētājiem, neraugoties uz viņu dzīves vietu guberņā", kas praksē nozīmētu iespēju domē ievēlēt jebkuru cilvēku, kas būtu populārs. Lūgumā bija arī nozīmīgi kompromisa elementi attiecībā uz vācu muižniekiem – "tā kā lielgruntnieki [muižnieki] ir svarīgs elements vietējā zemes pašvaldībā, tad bez deputātiem, kas tiktu izvēlēti no visu zemes īpašnieku sapulces, lielgruntniekiem varētu atļaut izvēlēt no sava vidus ¼ no zemes saeimas sastāva".

Taču šī iesnieguma tekstu RLB nepublicēja, jo uzskatīja, ka iesniegums ir daļa no paredzamajām latviešu elites un ekspertu konsultācijām ar cara administrāciju par pieņemamāko variantu, kas varētu iegūt konkrētākas aprises tālāku kontaktu gaitā. Šādas nostājas pamatā bija pārliecība, ka Krievijas iedzīvotāju vairākums vēl joprojām ir tik politiski mazattīstīts, ka sekmīgu reformu plānu izstrādāšana un īstenošana ir iespējama tikai no augšas. F. Veinbergs vairākkārt pauda viedokli, ka Krievijas iedzīvotāji un elite ir mazāk sagatavota fundamentālām liberālām pārmaiņām nekā Rietumeiropas valstīs 1848. gada revolūcijas laikā un ka tāpēc ar to ir īpaši jārēķinās un attiecīgi piesardzīgi jārīkojas, lai neradītu jukas un haosu.

Savukārt RLB revolucionārie sociāldemokrātiskie pretinieki tūlīt centās saskatīt nepublicēšanas faktā kādus tumšus nodomus vai slepenas vienošanās gatavošanu uz vienkāršās tautas rēķina. To darīja, piemēram, "Pēterburgas Avīzes".[15]

Par vēl vienu ļoti nozīmīgu faktoru F. Veinberga un RLB veco vadītāju diskreditēšanas centienos kļuva tās gados jaunāko runasvīru un atbalstītāju daļas atbalsts sociāldemokrātu ofensīvai, lai apšaubītu vai noliegtu biedrības veco amatpersonu nostāju un viņu labos nodomus attiecībā uz A. Buliginam nosūtīto situācijas vērtējumu un priekšlikumu jēgu. Šajā ziņā izcēlās laikraksts "Baltijas Vēstnesis" un tā vadītājs Arveds Bergs – viens no RLB jaunās paaudzes runasvīriem, kas līdz ar to savā veidā pievienojās sociāldemokrātisko izdevumu uzsāktajai F. Veinberga iztēlošanai par latviešu tautas interesēm īpaši nelabvēlīgi noskaņotu personu. 1905. gada 9. maijā šis laikraksts publicēja viedokli, ka RLB iestājas par to, ka, "ievērojot latviešu politisko neattīstību, tautas vietnieku celšana būtu jāuztic vietējām pašvaldību iestādēm", t.i., faktiski Baltijas guberņu vācu rokās esošajiem landtāgiem.

Kaut arī "Rīgas Avīze" jau nākamajā dienā pārliecinoši pierādīja šī apgalvojuma pilnīgo nepamatotību, "Baltijas Vēstnesis", kam bija visai plašs lasītāju loks, atteicās atzīt to un sniegt saviem lasītājiem nepareizā viedokļa atsaukumu. Tas, protams, veicināja negatīvisma strauju pieaugumu attiecībā uz RLB vadību, un tāpēc tā nolēma vērsties pret "Baltijas Vēstneša" dezinformējošo rīcību arī citur.

Pēc RLB priekšniecības pieprasījuma laikraksts "Apskats", ko rediģēja RLB labvēlīgāk noskaņotais J. Rozens, publicēja šādu paskaidrojumu: ""Baltijas Vēstneša" 99. numurā no 9. maija atrodas ziņojums, ka Rīgas Latviešu biedrība iekšlietu ministram iesniegtā lūgumā aizrādot, ka, "ievērojot latviešu politisko neattīstību, tautas vietnieku celšanu [mūsdienu valodā – deputātu vēlēšanas. – *J. P.*] būtu jāuztic vietējām pašvaldību iestādēm". Šī ziņojuma seka bijusi, ka par Latviešu biedrības lūgumu tautā izplatās pavisam nepareizas baumas, lai gan "Rīgas Avīzes" 100. numurā no 10. maija "Baltijas Vēstneša" ziņas nepareizība tika uzrādīta, pievedot Rīgas Latviešu biedrības lūguma pareizo tekstu, ciktāl tas attiecas uz minēto

teikumu, tad "Balt[ijas] Vēstn[esis]", kura administratoram A. Berga kungam kā biedrības runas vīram pie tam vēl bija zināms biedrības lūguma raksta īstens saturs, tomēr nav pārlabojis savu ziņojumu, tādēļ RLB priekšniecība jūtas piespiesta Jums piesūtīt sekojošo izskaidrojumu par Latviešu biedrības petīciju.

Biedrības lūguma rakstā aizrādīts uz to, ka tagadējos Baltijas landtāgus, kas sastāv gandrīz tikai iz *vācu* tautības muižniekiem un tādēļ reprezentē tikai lielgruntniecības un vācietības intereses, nevar uzskatīt par vietējo latviešu iedzīvotāju reprezentāciju, sevišķi tādēļ ne, ka visas šķiras, kam nav daļas pie landtāga, gandrīz viscauri pieder pie latviešu tautības un sabiedriski un garīgi dzīvo atsevišķu dzīvi. Vācu gruntniekus [muižniekus] nevar atzīt par latviešu iedzīvotāju dabiskiem vadoņiem vai aizbildņiem arī tādēļ, ka latvieši garīgā un politiskā ziņā sasnieguši diezgan augstu attīstības stāvokli un apraduši ar patstāvīgu darbību. Pie latviešu iedzīvotāju šķirām vispārīgi valda uzskats, ka vietējo landtāgu un viņu vadoņu reformas projekti kalpo tikai mērķim *mazināt* latviešu šķiru dalību pie vietējās pašvaldības samērā ar to, ko šai ziņā sagatavo valdība. Tādēļ, ja valdība pašvaldības reformas jautājumā grib izzināt iedzīvotāju 9/10 uzskatus un vēlēšanās, tad viņa to nevar panākt, griezdamās pie vietējiem landtāgiem jeb viņu vadoņiem.

Ievērojot to, ka šimbrīžam nav vietējas organizācijas, pēc kuras latviešu iedzīvotāju šķiras varētu celt savus formālus aizstāvjus, tad to vietā pagaidām varētu dibināt vietējas konferences iz latviešu uzticības vīriem, kuras sasauktu gubernators. Attiecoties uz Visaugstākā raksta no 18. febr[uāra] aizrādīto gaidāmo tautas vietnieku celšanu, Latviešu biedrība ieņēma to stāvokli, ka latviešu tautai visvairāk vajadzīga ir *vietējās pašvaldības* jeb zemstes reforma un ka tautas vietnieku sasaukšana uz *tagadējo* organizāciju pamata varētu novilcināt pašvaldības reformu vai darīt uz to nelabvēlīgu iespaidu. Tādēļ Latviešu biedrība izteica savā lūguma rakstā, ka dēļ tautas masu nesagatavošanas uz politisku darbību vispārīgi un uz politiskām celšanām sevišķi projektēto tautas vietnieku izredzēšanu vislabāki varētu uzticēt *kārtīgi organizētām zemstes sapulcēm*. Tātad, izpildot Visaugstāko reskriptu, pirmajam solim vajadzētu būt pienācīgo *zemstes iestāžu ievešanai visās malās*. Pie tam lūgumā bija aizrādīts, ka arī tajās 34 guberņās, kur zemstes pastāv, šīm iestādēm viņu tagadējā veidā nederētu uzticēt tautas vietnieku celšanu, jo šīs zemstes iestādes jāpārgroza tādēļ, ka viņās *zemniekiem* nav pietiekamas atstāvēšanas.

Iz augšējā redzams, ka "Baltijas Vēstneša" ziņojums, ka biedrības lūguma rakstā iekšlietu ministram esot aizrādīts, ka, "ievērojot latviešu politisko neattīstību, tautas vietnieku celšana būtu jāuztic vietējās pašvaldības iestādēm", – nesaskan ar patiesību."[16]

Šo paskaidrojumu RLB priekšniecības uzdevumā bija parakstījis RLB priekšnieks F. Grosvalds.

Laikraksts "Apskats" no savas puses izteica šādu viedokli: "Ļoti jānožēlo, ka "Balt[ijas] Vēstn[esis]" nevis šoreiz vien, bet *daudzkārt* neizturas korekti un patiesīgi, zīmējoties uz savu pretinieku stāvokļa pareizu atstāstīšanu, un piekopj pārāk lielu partejību un pat tīšu vienpusību. Caur to "Balt[ijas] Vēstnesis" sēj nevajadzīgas naida un pārpratumu sēklas un ļoti kaitē tai citādi labai lietai, kuru tas daudzreiz aizstāv."[17]

1905. gada 28. jūnijā "Pēterburgas Avīzes" publicēja minētā RLB lūguma pilnu tekstu impērijas iekšlietu ministram A. Buliginam,[18] apstiprinot pret RLB iesniegumu vērsto apvainojumu pilnīgo nepamatotību.

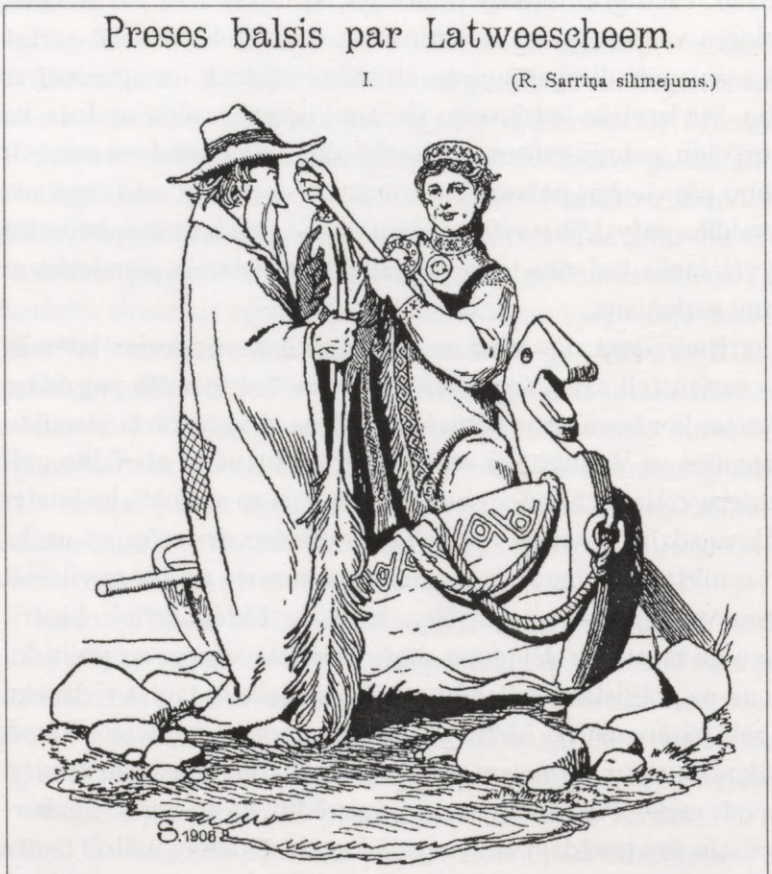

„Rigas Awise": Es eşmu tà balşs tuksnesî un şcho tahpeli es stahdu par tewi tu latweeşchu tauta: tew nebuhs kahrot pehz paşchwaldibas, jo tu neeşi politiski audsinata un ta politika ir ka dsiļsch un şlapsch uhdens; un pa şcho uhdeni tew nebuhs plansckatees, eekams tu krasta kruhmôs neeşi ismahzijuşees peldet.

Viena no pret F. Veinbergu vērstajām karikatūrām, kas atkārtoja viņa pretinieku nepatiesos apgalvojumus

Svari. – 1906. – Nr. 1

Taču daudzi citi līdzīgi, pilnīgi absurdi apgalvojumi par F. Veinberga un viņa domubiedru uzskatiem un rīcību ne tikai nemazinājās, bet skaita ziņā pieauga. RLB kreisie un viņiem piebalsojošie oponenti izmantoja arī citus paņēmienus – akcentēja domu, ka RLB nav tiesības pārstāvēt visu latviešu viedokli. Lai dotu pretsparu RLB "atpakaļrāpulībai un tumsonībai", 1905. gada jūlijā tika izveidota Rīgas Latviešu biedrību sabiedrība, par kuras galveno pulcēšanās vietu kļuva nams un tā zāle Romanova ielā 25 (tagad Lāčplēša iela, kur patlaban atrodas Rīgas Jaunais teātris). Tā vienā no savām sanāksmēm tā pārrunāja "pastāvīgo tautas interešu apkarošanu no "Rīgas Avīzes" puses" un "to nodevību, kādu pret katru tautas lietu izdara minētās avīzes vadītāju aprindas".[19]

1905. gada vasarā F. Veinbergs vairākkārt atgriezās pie jautājuma par Latvijas pašvaldības jeb autonomijas izveidošanas konkrētajām aprisēm. Viņš uzskatīja, ka uzvarēs viedoklis par vienā teritorijā apvienotiem Vidzemes latviešu apriņķiem, Kurzemes guberņu un "Vitebskas guberņas latviešu apriņķi jeb tā saukto Inflantiju"[20]. Tāpēc pieaugs latviešu valodas nozīme: "Gaidāmās pašvaldības reformas nenovēršama seka būs, ka *latviešu elements vietējā pašvaldībā* arvien vairāk paliks par pēdējās centru un kodolu un līdz ar to arī latviešu valoda tur dabūs pārsvaru, tā ka vāciešiem, ja tie negribēs atsvešināties no vispārējam lietām, būs jāprot latviešu valoda."[21]

"Rīgas Avīze" daudzkārt atgriezās pie Krievijas zemstu nostājas, zemstu kustībā saskatot visas tās valsts mēroga sanāksmes spēku, kas ne tikai veicinātu liberālu reformu sagatavošanu, bet arī būtu galvenais virzītājspēks to īstenošanā. Rakstā "Zemstes un pilsētu delegātu kongress Maskavā", atreferējot notikušo, ar simpātijām tika atstāstīta šāda kongresā izteiktā doma: "Vietējiem apgabaliem, pēc tam kad vispārējai Valsts domei būs nodrošinātas konstitucionālas tiesības, jādod caur likumu *autonomija*, tā ka dažus vietējos jautājumus apgabala tautas vietniecība varētu izspriest bez vispārējas Valsts domes."[22]

Minētie RLB priekšlikumi par pašvaldības ieviešanu veicināja polemikas turpināšanos arī citā ļoti svarīgā jautājumā. Proti, vai Baltijas un Iekškrievijas, kā arī citu reģionu iedzīvotājiem piešķiramas vispārējas vēlēšanu tiesības, vai arī vēlētāju skaitu noteiks kādi īpašuma, izglītības vai citi cenzi.

Sociāldemokrātiskie oponenti pieprasīja piešķirt visiem iedzīvotājiem vienādas vēlēšanu tiesības neatkarīgi no viņu mantiskā stāvokļa un izglītības. F. Veinbergs, kurš aizstāvēja straujas pārmaiņas, tomēr uzskatīja, ka tādu tiesību piešķiršana uzreiz toreizējā situācijā novestu pie katastrofiskiem rezultātiem. Viņš uzsvēra, ka vēlēšanu tiesības ir jāpaplašina pakāpeniski un tikai ilgākas attīstības rezultātā tādā ļoti atpalikušā valstī kā Krievija būs iespējams īstenot vispārējās vēlēšanu tiesības.

F. Veinbergs uzsvēra: "Tai valstī, kur jau gadu simteņiem pastāv un vislabāki attīstījusēs pašvaldība un parlamentāriskā kārtība – Anglijā –, nekad nav tikuse lietota vispārēja balsstiesība. Angļu parlamentārisma aizstāvji mēdza aizrādīt, ka

vispārēja balsstiesība esot parlamentārisma un brīvības slāpeklis, visnabagākie un vismazāk attīstītie ļaudis esot arī visvairāk atkarīgi un tādēļ no spēcīgajiem viegli izlietojami saviem mērķiem."[23]

Vispārējo balsstiesību tūlītējas ieviešanas sekas Krievijā, pēc F. Veinberga domām, būtu "*pāris gadu vispārējas anarķijas un tad patvaldības atjaunošana.* Daudz vieglāki liberāla valdīšana te varētu nodibināties caur balsstiesību, kura mantas cenzam un izglītībai piešķir lielāku nozīmi,"[24] – "Turpretim kādus 30 gadus vēlāk, kad pa to laiku būs pastāvējušas vēlēšanas tiesība pēc cenza un Krievijas iedzīvotāji viscaur būs tikuši pie lielākas izglītības un dabūjuši labu politisku skolu, vispārējā balsstiesība Krievijai varēs būt ļoti noderīga."[25]

Mūsdienu pētnieki atzīmē, ka monarhijas par demokrātiskām republikām vai konstitucionālām monarhijām ar vispārējām balsstiesībām pārveidoja tikai soli pa solim. Tā 1910. gadā balsstiesīgie iedzīvotāji Dānijā veidoja 17%, Lielbritānijā – 18%, Austrijā, Beļģijā, Vācijā un Spānijā – 21–23% un Francijā – 29% iedzīvotāju kopskaita.[26]

F. Veinbergs uzsvēra, ka, cīnoties par liberālisma principu uzvaru, jāņem vērā Krievijas īpatnējie apstākļi, jo Krievijas impērijā vēl joprojām un uz ilgu laiku "vienīgā īstā vecā autoritāte, kura Krievijā kaut ko iespēj, ir *cariskā* autoritāte. Tā ir jāsaudzē, jeb viss izirs un viņas vietā valdīs dūre un boze."[27] Tikai ar cara amata gadsimtu gaitā padebešos paceltās autoritātes palīdzību ir iespējams, turklāt vienīgi no šiem augstumiem, ieviest Krievijā liberālisma normas. F. Veinbergs daudzkārt un dažādos veidos uzsvēra, ka minētā "dūre un boze" nonāks vietējo sociāldemokrātu rokās, kas uzsāks dažādas vardarbības, un, ja ar cariskās autoritātes palīdzību viņiem netiks likti nepārvarami šķēršļi, viņi izveidos tādu sabiedrisko iekārtu, kas būs nesalīdzināmi sliktāka par pastāvošo. Tāpēc viņš uzskatīja, ka, neraugoties uz valdības daudzajām kļūdām, tomēr tā nav jāgāž: "Valdības autoritāte ir jāapstiprina, tā tagad ir lielākā acumirkļa vajadzība. Nekārtības jāapspiež ar stingru roku, un patiesi vajadzīgās reformas tāpat jāizved ar stingru roku – tā ir vienīgi derīgā programma. Bet, *kādas* reformas vajadzīgas, to nedrīkst noteikt *ielas* pūlis, tas ir jāizšķir nopietniem, lietpratīgiem vīriem svabadā, netraucētā izmeklēšanā."[28]

Sākot ar 1905. gada rudeni, F. Veinbergs aizvien biežāk aizrāda uz valdībai veicamo liberālo reformu sagatavošanas un ieviešanas ļoti lēnā tempa un nekonkrētības aizvien nevēlamākajām sekām attiecībā uz šo reformu procesa īstenošanu vispār.

Kad tikai 1905. gada 17. oktobrī cars visu opozīcijas spēku spiediena ietekmē izdeva principiāli svarīgo manifestu ar visai tālejošām liberālisma normām, kas tuvināja Krieviju Rietumeiropas valstu attīstības modelim, F. Veinbergs vērtēja to kā izcilāko, kaut arī no valdības puses aizkavējušos vai novēlotu liberāļu sasniegumu. Vērtējot 17. oktobra cara manifesta nozīmi, F. Veinbergs izteica viedokli:

"Dāvāto brīvību un reformu nebūt vēl nav par daudz, un viņas pašas par sevi nekādi nekaitē. Pavisam otrādi: reformu dāvāšanā Vite varēja iet un turpmāk varēs iet daudz tālāk, un tas tikai nāks valsts dzīvei par labu."[29] Bet šī tālākiešana, pēc F. Veinberga domām, varētu būt sekmīga tikai ar noteikumu, ka tā tiktu veikta, valdībai rīkojoties pietiekamā politiskā profesionālisma līmenī, kas ir nepieciešams, lai manifestā izsludinātās brīvības būtu pareizi izmantotas, nevis vestu pie visatļautības, haosa un vardarbības.

Pavisam ačgārnu brīvības izpratni, pēc F. Veinberga domām, uzskatāmi demonstrēja sociāldemokrāti un viņu karstgalvīgie piekritēji, kuri, piemēram, ar jaunu sparu atsāka nedemokrātiskas akcijas pret "Rīgas Avīzi". F. Veinbergs šajā sakarībā izvirzīja viedokli, ka presē pausto ideju vajāšana liecina par tās veicēju nespēju argumentēti apstrīdēt citus, viņiem nepieņemamus viedokļus. F. Veinbergs rakstīja: "Tai pašā dienā, kad Rīgā tika saņemts un ar prieku apsveikts *Manifests* par *preses brīvību*, mūsu latviešu streika rīkotāji noturēja mītiņu Rīgas Latviešu sabiedrības telpās, kurā [..] nolēma ar visiem spēkiem vēl stiprāki nekā līdz šim traucēt un kavēt *"Rīgas Avīzes"* izplatīšanu. Mēs iekš tam tik atrodam jaunu apstiprinājumu, ka juku cēlēji no šīs avīzes bīstas tādēļ, ka nespēj viņas rakstus un pierādījumus atspēkot, tādēļ, ka šī avīze raksta neapgāžamu patiesību. Tā dažkārt rīkojušies varmākas. Grāmatas, kuru saturu nespēja apgāzt, tie lika sadedzināt. Bet nekad vēl tādi līdzekļi nevienai netaisnai lietai nav palīdzējuši."[30]

Pēc tam kad bija publicēts 1905. gada 17. oktobra cara manifests, kas deva vārda, sapulču un citas brīvības, revolūcija ievirzījās aizvien radikālākās sliedēs. Niknums, ar kādu sociāldemokrāti un viņu piekritēji vērsās pret "Rīgas Avīzi", pieauga – avīzi plēsa pārdošanas vietās, tā radot zaudējumus pārdevējiem un cenšoties iebaidīt tās pircējus un lasītājus.

Pēteris Zālīte šajā sakarībā izteica protestu "Nost ar varas darbiem!"[31], kurā vērsās pret traucējumiem pārdot "Rīgas Avīzi" uz Rīgas ielām pēc 17. oktobra manifesta. Protestā teikts: "Vārda brīvība izcīnīta, bet vai nu viņu paši iznīcināsim? Uz Rīgas ielām, piem[ēram], nevar dabūt pirkt "Rīgas Avīzi". Uz jautājumu: kāpēc ne? – avīžu pārdevēji atbild: nedrīkstam turēt, viņu plēš kopā, un mums tad ceļas zaudējumi.

"Rīgas Avīzes" un tās izdevēja Fr. Veinberga uzskatus šo rindiņu rakstītājs un viņa rediģētais "Mājas Viesis" (savā laikā arī "Dienas Lapa") pastāvīgi apkarojuši. Bet tas notika godīgiem līdzekļiem. [..] Aptraipīt vārda brīvību varas darbiem – tas nedrīkst stāvēt ne uz vienas politiskas partijas karoga. Arī uz sociāldemokrātu karoga ne. Taisni sociāldemokrātiem pēc savas programmas visur jāuzstājas par savas apziņas, runas un preses brīvību."

Kritizējot fizisku uzbrukumu "Rīgas Avīzes" redakcijai, kas gan bija bez nopietnām sekām, F. Veinbergs rakstīja: "Pie citām tautām revolucionāri, mazākais, grib izrādīt, ka tie nebīstās no garīgas cīņas, un tādēļ tie šādas cīņas garīgus

vadoņus neaiztiek: vienīgi pie *latviešu* revolucionāriem atrodami ļaudis, kas paši atzīstās, ka tie nespējīgi priekš cīņas ar garīgiem ieročiem, un kas tādēļ idejas atspēkošanas vietā pūlas nobīdīt pie malas viņas nesēju."[32]

Turpmākajos notikumos aizvien lielākas F. Veinberga bažas un kritiku izraisīja tas, ka manifestā izsludinātās brīvības un reformas plašu sabiedrības aprindu daļā izsauca tikai pastiprinātu tendenci virzīties uz radikāli sociāldemokrātisku – ar komunistisku ievirzi – visas pastāvošas iekārtas un pastāvošo likumu un noteikumu sagraušanu un demontāžu. To, pēc F. Veinberga domām, veicināja tas, ka manifestā izsludināto brīvību īstenošanas formas un ierobežojumi netika strauji konkretizēti citos tiesiskos aktos, kas šādā situācijā bija absolūti nepieciešami, lai nepieļautu visdažādākos un pretrunīgākos brīvību traktējumus un haosu, kas nāca par labu tikai radikālajiem sociāldemokrātiem.

Konkrēti, pēc F. Veinberga domām, tas notika tā, ka valdība deva aizvien jaunas brīvības, bet nedarīja gandrīz neko, lai šīs brīvības tiktu ievērotas saskaņā ar tās konkretizējošiem likumiem. Tā vietā gandrīz netraucēti bija pieļauta sociāldemokrātu darbība, kas aizvien krasāk izvirzīja mērķi gāzt visu uz privātīpašumu balstīto likumu un pārvaldes sistēmu, lai pārietu uz sociālismu ar komunistisku ievirzi.

Kā zināms, 1905. gada 19. oktobrī pirmo reizi Krievijas impērijas vēsturē cars iecēla premjerministru, un tas bija S. Vite, kurš, pēc F. Veinberga domām, ir vājš politiķis. Komentējot šo situāciju un liekot saprast, ka caram Nikolajam II ir vāji padomnieki, sākot ar valdības vadītāju S. Viti, F. Veinbergs izteica šādu vērtējumu: "Padoms panākt kārtības atjaunošanu vienīgi ar valdības piekāpšanos un pastāvīgām politiskām koncesijām ir tikpat nepareizs kā pretējais padoms – sasniegt šo mērķi vienīgi ar stingrību, bez reformām. Pēdējā sistēma gan arī uz kādu laiku var nodibināt mieru, bet tas būtu tikai kapa miers. Turpretim lielas reformas ar stingru kārtības uzturēšanu nodrošinās zemei gaišu nākamību."[33] "Kapa mieru", kas ir iespējams "vienīgi ar stingrību, bez reformām", F. Veinbergs, protams, attiecināja uz bēdīgo pieredzi, kas bija radusies konservatīvā un intelektuāli aprobežotā cara Aleksandra III, kas valdīja līdz 1894. gadam, un viņa padomnieku antiliberālo kontrreformu laikā.

1905. gada oktobrī F. Veinbergs dienas kārtībā izvirzīja jautājumu par tādas partijas izveidošanu, kas iestātos gan par latviešu, gan citu Latvijā dzīvojošu tautību kopējām interesēm, kas būtu īstenojamas lielu liberālu reformu rezultātā, kā arī iegūstot Latvijai autonomiju. Apsverot šīs idejas realizēšanas iespējas, F. Veinbergs minēja vairākus iepriekšējās pieredzes faktus un argumentus par labu šai idejai jaunajos apstākļos. F. Veinbergs atzina, ka tas būs grūti izdarāms, par to liecina iepriekšējā pieredze, taču viņš uzsver, ka Krievijas valdības vismaz deklaratīvie centieni atgriezties pie liberālu politisku principu īstenošanas, kā arī vietējo dažādu tautību liberāli noskaņoto politiķu mēģinājumi apturēt revolūcijas

bīstamo ievirzi, kas apdraudēja privātīpašumu un elementāru sabiedrisku kārtību un likumu ievērošanu, varētu sekmēt šādas partijas izveidošanu visas Latvijas interesēs. Viņš raksta: "Gan jāatzīst, ka līdz šim visi agrākie mēģinājumi sastādīt politisku partiju, kas neatbalstītos arī uz *nacionāla* pamata, bet savienotu dažādu tautību piederīgos priekš kopējas politiskās rīcības, pie mums, Baltijas guberņās, nekad nav izdevušies. Galvenais mēģinājums šai ziņā notika 25 gadus atpakaļ, kad nopietni pūlējās nodrošināt Vidzemē tā saukto *reformas* partiju.

Bet, saprotams, tādēļ, ka senāk tas nav izdevies, vēl nevar sacīt, ka tas arī šimbrīžam pilnīgi pārgrozītos apstākļos arī nebūtu iespējams. [..]

Iekš kam nu pastāv šie "pārgrozītie apstākļi"? Vispirms kultūrai naidīgās sociāldemokrātiskās un anarhiskās kustības pieaugšana [..].

Otrkārt, apstākļu pārgrozīšanās pastāv iekš tam, ka tagad radusies cerība panākt ko priekš *vietējās autonomijas*. Agrāk, kad šai ziņā nebija nekādu izskatu [izredžu], visi uzaicinājumi uz biedrošanos priekš vietējās autonomijas interešu aizstāvēšanas skanēja kā tukšas frāzes, aiz kurām meklēja kādus citus nolūkus. Tagad turpretim, spriežot par vietējo autonomiju, mums darīšana ar reālu varbūtību."[34]

"Rīgas Avīze" ar gandarījumu atzīmē, ka zemstu un pilsētu darbinieku kongress Maskavā 1905. gada 13. novembrī nolēma izstrādāt nākamajam kongresam "projektu par Lietuvas, Gruzijas un citu robežu apgabalu autonomiju"[35].

Kā zemstu darbinieku sanāksmju pozitīvās iezīmes "Rīgas Avīze" īpaši izceļ labvēlīgo attieksmi pret nekrievu tautībām: "Tāpat kā šī kongresa priekšteči, viņš vienā ziņā izturas simpātiski, proti, mazo vai vajāto *tautību* lietā. Šai ziņā tas tagad taisījis sekošus nolēmumus – [..] *lai žīdiem dotu tādas pat tiesības kā citām Krievijas tautām* [..], *ka jau tagad* [..] *tautskolās pēc iespējas jāievieš leišu, latviešu, igauņu un mazkrievu valodas* un *jāatceļ visi nolēmumi un cirkulāri*, kuri zīmējas uz vietējo valodu aprobežošanu.

Gan var būt, ka ar tādu izturēšanos zemstenieki zvejo pēc mazo tautību balsīm un ka tie vēlāk savu stāvokli tautību jautājumā varētu pārgrozīt (kā tas savā laikā noticis Vācijā no turienes liberāļiem poļu jautājumā), tad tomēr viņu tagadējā uzstāšanās šinī lietā pelna mūsu pilnīgu atzīšanu."[36]

"Rīgas Avīze" atbalstoši atreferē Friča Veinberga domubiedra Andreja Krastkalna uzstāšanos Maskavas kongresā, ko vadīja Krievijas I Valsts domes vēlākais priekšsēdētājs Muromcevs un ar kura atbalstu īpašā sēdē bija uzklausīti nekrievu tautību pārstāvji. Uzstājoties tajā pirmais, A. Krastkalns norādījis, ka latvieši tiecas pēc plašas pašvaldības, "un, ja uz pēdējo daži arī skatītos it kā uz putnu biedēkli", tad viņš esot bijis spiests teikt: "Tikai zvirbulis baidās no tādiem biedēkļiem, bet ne varens ērglis."[37]

1905. gada oktobrī zemstu "Atbrīvošanās savienības" atbalstītāju lielākā daļa kļuva par konstitucionālo demokrātu – kadetu – liberālās partijas dibinātāju. Kadetu nostāja F. Veinbergam bija nepieņemama, jo, viņaprāt, tie centās sasniegt

pārāk daudz un pārāk īsā laikā, bet it īpaši nepieņemama bija viņu daļējā solidarizēšanās ar sociāldemokrātiem, kas iestājās pret privātīpašumu tādā vai citādā veidā.

Revolūcijas liberālās alternatīvas aizstāvju vidū F. Veinbergs ieņēma mērenu pozīciju, un praksē tas nozīmēja, ka viņš neatbalstīja nekādu, pat vismazāko radikālāko liberāļu politisko flirtēšanu ar sociāldemokrātiem, ar ko, pēc viņa domām, nodarbojās kadeti jeb konstitucionālie demokrāti arī latviešu vidū. Viņaprāt, tas varēja tikai stiprināt sociāldemokrātijas postošo ietekmi un tā rezultātā iznīcināt liberālas revolūcijas īstenošanas iespēju vispār.

F. Veinbergs balstījās uz angļu preses atzinumiem. Piemēram, viņš raksta: "Apspriezdama zemstu kongresa darbību, *"Times"* izsakās, ka zemstenieki parādījuši pilnīgu praktiskas valsts darbības piedzīvojumu trūkumu. Nesaprazdami dienas notikumus, zemstenieki nav spējīgi atrisināt grūtos uzdevumus, pie kam nākuši sadursmē ar valdību. Zemstenieku vairākums sastāv no bagātiem zemes īpašniekiem, kuri spredikņo liberāl-demokrātiskas mācības, bet tomēr vienādā mērā bīstas no reakcijas un no revolūcijas un velti nopūlas atrast vidus ceļus. Neskatoties uz zemnieku kongresa rezolūciju aizdzīt zemes īpašniekus no muižām, zemstenieki tomēr izteicās par labu vispārējai vēlēšanu tiesībai, lai gan ziņai par agrārnemieriem vajadzētu pat visdedzīgākos uzmundrināt uz savu ideju revīziju."[38]

Viņš aizstāvēja viedokli, ka visa tālākā attīstība vēl samērā ilgu laiku jābalsta uz 17. oktobra manifestā pasludinātajām brīvībām un, izmantojot tās, jāpanāk strauja virzība uz reālas autonomijas iegūšanu visām nekrievu apdzīvotajām teritorijām.

F. Veinberga uzskati tomēr bija pretrunā ar novembrī tapušās mēreni liberālās Krievijas "17. oktobra savienības" – tā saukto oktobristu – vairākuma viedokli, kas gan pauda atbalstu 17. oktobra manifestā izsludinātajām brīvībām, taču būtībā bija gatavs atzīt vienīgi Somijas autonomiju un bija pret jebkuras citas jaunas autonomijas veidošanu. F. Veinbergam absolūti nebija pieņemama Baltijas oktobristu filiāles nostāja, kas iestājās par rusifikācijas turpināšanu.

Valdībai aizvien lielākā mērā zaudējot kontroli pār izsludināto brīvību saprātīgu īstenošanu un revolūcijai iegūstot aizvien vardarbīgāku raksturu, F. Veinbergs aktīvāk aizstāv viedokli, ka S. Vite netiek galā ar saviem valdības vadītāja pienākumiem, un šajā ziņā viņš solidarizējās ar galveno liberāļu pulcēšanās instanci – zemstu darbinieku kongresu.[39]

F. Veinbergs iestājās par to, lai Latvijas strādnieki izveidotu rietumniecisku, uz reformām orientētu strādnieku partiju, un izteica atbalstu tiem, kas to vēlas. "Pēc mūsu domām, strādniekiem, kas pie minētās sajēgas nākuši, jārīkojas tāpat, kā to līdz šim darījuši sociāldemokrāti. Viņiem jādibina cieta *organizācija*, kura pastāv iz apzinīgiem strādniekiem un kuru pulkā gļēvuļi un šaubīgi elementi netiek uzņemti."[40]

F. Veinbergs nosodīja "sociālistus-teroristus" un, atbalstot Nikolaja II Vidzemē 1905. gada 22. novembrī izsludinātā karastāvokļa pamatprincipus, uzsvēra, ka no

viņu "slepkavībām, dedzināšanām un varas darbiem tagad cieš visa zeme un nekad tāda vispārīga tautas kalpināšana caur varmāku bandām pie mums nav piedzīvota, kāda pastāv tagad"[41]. *"Domas, ka tagadējā kustība varētu ar laiku pate no sevis rimt, ir vislielākā maldīšanās,"*[42] – šāds ir viņa konsekventi aizstāvētais uzskats.

Viņš bija pārliecināts, ka daudzos ekscesus izraisa Krievijas sabiedrības ārkārtīgā politiskā atpalicība, kas veicina ekstrēmismu: "Politiski maz attīstītas tautas mēdz pāriet no viena ekstrēma otrā. Tās nemāk atrast pareizo vidējo ceļu nedz darbos, nedz domās. Tas tagad gaiši parādās Krievijā."[43] Pārāk lielu nebrīvību nomaina visatļautība. Pēc viņa domām, pirms vairāk nekā 50 gadiem – 1848. gada revolūcijas laikā – toreizējā Prūsijas sabiedrība "politiski bij vairāk attīstīta nekā tagadējā sabiedrība Krievijā", un tur, sākoties ekstrēmisma izpausmēm, tā "tūliņ apķērās un pabalstīja valdību pie kārtības nodibināšanas. Caur to nebūt neatgriezās pie senākā absolūtisma, bet taisni nodibināja Prūsijā konstitucionālu valsts kārtību un pastāvīgu progresu. [..] Krievu sabiedrībai tagad nu jāizšķiras: vai viņa, līdzīgi Francijai lielās revolūcijas laikā, grib staigāt revolucionārus trakošanas ceļus un tad nonākt pie militāra despotisma jeb vai tā grib sekot Prūsijas priekšzīmei un caur mērenību un valdības pabalstīšanu nodrošināt Krievijā brīvības un konstitucionālās kārtības lietu."[44] Pēc viņa domām, ja valsts iestādes un sabiedrība kopumā "atļaus revolucionārai kustībai iet tālāk, tad nenovēršami jānāk kādai *reakcijai*, kura uz ilgu laiku iznīcinās vai aprobežos tagad iegūtās brīvības. Jo ilgāki kavējas ar vajadzīgiem soļiem kārtības nodrošināšanas ziņā, jo nelabāki tas priekš brīvības un pašvaldības lietas. Tagad vēl ir iespējams nodibināt kārtību, bez kā vajadzētu atgriezties pie patvaldības [..]."[45]

Kā sevišķi raksturīgu piemēru F. Veinbergs minēja sabiedrībā plaši pazīstamā RLB Lauksaimniecības nodaļas priekšnieka J. Reinfelda lauku īpašumu nodedzināšanu un viņa mantas sadalīšanu revolucionāru starpā.[46]

F. Veinbergs nosodīja sociāldemokrātus par vardarbību tiešu un netiešu atbalstīšanu, mudināšanu uz tām un piedalīšanos tajās. Kad 1905. gada decembrī paši sociāldemokrāti beidzot daļēji atjēdzās un šīs vardarbības – gan ar dažādām atrunām – sāka kritizēt,[47] F. Veinbergs akcentēja, ka protests ir izteikts ar novēlošanos pēc tam, kad bija jau notikušas daudzas laupīšanas un dedzināšanas.[48]

F. Veinberga izskaidrojums revolūcijas laikā notiekošajām vardarbībām ir šāds: "Pie tagadējā laika slepkavībām un laupīšanām ir fakts, ka viņu pastrādātāji viscaur ir "jauni" cilvēki skolēnu un studentu gados. [..] Tā ir gaiša liecība, ka galvenais cēlonis visvairāk meklējamas "jaunās audzes audzināšanas apstākļos". [..] Ir tagad nenoliedzams fakts, ka mūsu pārkrievotā skola, kura pie mums darbojusies ap 20 gadu, ir atnesusi šos nelabos augļus. Īstai tikumiskai audzināšanai jāpamatojas uz tautības un "ticības" kopšanas. Bet pārkrievošanas sistēma nepielaida audzināšanu "tautiskā" garā. Vēl vājāka, kā tagad izrādās, bijusi reliģiskā audzināšana,"[49] – kuras galvenie noteicēji bija Baltijas vācieši.

Sakarā ar latviešu masveidīgo piedalīšanos sociāldemokrātiskajā revolucionārajā kustībā un it īpaši viņu iesaistīšanos, viņaprāt, bezcerīgajās bruņotajās cīņās pret cara karaspēku 1905. gada novembra beigās – decembra sākumā, F. Veinbergs gandrīz vienlaicīgi ar tām secina, ka līdz ar to latviešu tauta kopumā uz nozīmīgu laiku zaudējusi iespēju panākt savā dzimtenē liberālas reformas un tās autonomiju. Latviešu piedalīšanās ģenerālstreikā un bruņotās sacelšanās atbalstīšana, tāpat kā citur Krievijā, deva iespēju reakcionārajiem un konservatīvajiem spēkiem pāriet pretuzbrukumā, izmantojot valsts rīcībā esošo militāro un citu spēka struktūru pārsvaru, un līdz ar to vērsties arī pret revolūcijas liberālo alternatīvu. 1905. gada 9. decembrī šī doma formulēta šādi: "Dziļi nožēlojami, ka latvieši šai lielajā Krievijas krīzē nav mācējuši staigāt pareizus ceļus. Tas bija labs vēsturisks brīdis, kurā ar īstu saprašanu varēja augsti pacelt latviešu tautības lietu un nodrošināt to uz ilgu nākamību. [..] Būs vajadzīgs daudz darba, lai atkal paceltu latviešu tautas lietu."[50]

F. Veinbergs atbalstīja valdības sūtīto soda ekspedīciju darbību, lai ātrāk novērstu revolūcijas laikā plašu vērienu ieguvušās nelikumības un nodibinātu visā Krievijas teritorijā fundamentālo reformu īstenošanai nepieciešamo kārtību. Taču viņš norāda, ka arī valdības iestādes bija vainojamas nelikumību masveidībā.

F. Veinbergs secina: "Visa mūsu jaunlaiku revolucionārā kustība nebūtu varējusi izaugt savā tagadējā lielumā, ja administrācija un policija visur būtu ar pienācīgo enerģiju uzstājusies pret nekārtību cēlējiem. [..] Tur bija nesaprašana, neveiklība, neapķērība, gļēvulība. Vietās atradās administratori, kas priekš ārkārtējiem gadījumiem nebija diezgan spējīgi." Pēc F. Veinberga domām, administrācijas un policijas reprezentanti tādu bezdarbību un gļēvulību parādīja jau pirms revolūcijas ebreju grautiņu laikā. Nosodot ebreju vajāšanas pieļaušanu kā sava veida aizsākumu vēlākajām revolūcijas laika vardarbībām, F. Veinbergs raksta: "Visbēdīgāki pazīstamā no tām notika dažus gadus atpakaļ *Kišiņevā* [1903. gadā], un viņai sekoja vesela sērija *citās* pilsētās. Ka vietējās administrācijas un policijas iestādes toreiz rīkojās gļēvi pret nekārtību cēlājiem, tā diemžēl taisnība. Nolaidīgie un gļēvie amata vīri toreiz nedabūja pelnīto sodu. Kišiņevas (Besarābijas) gubernators, par piem[ēru], netika citādi sodīts kā ar atlaišanu no amata, kaut gan viņa nosodīšana caur kara tiesu varbūt būtu novērsusi žīdu sišanas atjaunošanos citās vietās."[51] Arī Baltijas guberņu administrācija kārtības sargāšanas ziņā nebija savu uzdevumu augstumos. Sociāldemokrātu piebalsotāji no iedzīvotāju vidus sākumā pietiekami nevērsās pret tiem, kas veica vardarbības aktus un dedzināšanu attiecībā uz vāciešiem, muižniekiem, vācu tautības garīdzniekiem un viņu cieņu un īpašumu, bet tas vēlāk noveda pie tā, ka terors, laupīšana un dedzināšana tika vērsta pret latviešu pilsoņiem un skaitliskā ziņā beigu beigās izrādījās, ka tieši viņi ir bijuši vislielākie cietēji.

1906. gadā ievēlēja Krievijas I Valsts domi. Eseri un sociāldemokrāti boikotēja šīs vēlēšanas. Dome sāka darbu 27. aprīlī, un tajā bija 478 deputāti. Pirms tam S. Vite atkāpās no amata. Kopš revolūcijas sākuma F. Veinbergs pauda skeptisku nostāju par latviešu iespējām Krievijas parlamentā. Attiecībā uz konstitūcijas

Deputāti – latvieši Krievijas I Valsts domē (no 1906. g. 27. aprīļa līdz 9. jūlijam). Pirmajā rindā (no kreisās) Fridrihs Grosvalds (Rīga), Francis Trasuns (Rēzekne, Vitebskas gub.), Jānis Čakste (Kurzeme), otrajā rindā Kārlis Ozoliņš (Vidzeme), Jānis Kreicbergs (Kurzeme), Arveds Bremers (Vidzeme)

pieņemšanas un parlamenta ievēlēšanas sekām Krievijas nekrievu tautām F. Veinbergs aicināja nelolot ilūzijas. Viņš aicināja izdarīt secinājumus no konstitūcijas izmantošanas pieredzes Prūsijā un Vācijā, kur samērā drīz pēc konstitūcijas apstiprināšanas tās kļuva par līdzekli poļu minoritātes stāvokļa pasliktinājumam salīdzinājumā ar laiku, kad tur vēl pastāvēja konstitūcijas neierobežota monarhija. Viņš norādīja, ka saskaņā ar šīm konstitūcijām ievēlētie samērā nedaudzie poļu deputāti mēģināja aizstāvēt savas tautas nacionālās tiesības Prūsijas landtāgā un visas Vācijas reihstāgā. "Bet," kā secina F. Veinbergs, "tie caur to panākuši tik izzobošanu, aprāšanu un vēl stiprāku spaidīšanu. Tātad Prūsijas un Vācijas konstitūcija nākusi poļu lietai un brīvībai nevis par labu, bet tik par ļaunu. Tādu pašu lomu no tautas vietnieku nama var gaidīt katrā valstī, kur blakus *lielai* tautībai pastāv *mazākas*. Priekš pēdējām vispārēja valsts "konstitūcija" būtu tik ceļš uz tautisku apspiešanu, kā to poļi tik bēdīgi piedzīvojuši Prūsijā. Sajūsmināšanās priekš tādas "konstitūcijas" no mazāku tautību puses ir tik savu interešu pilnīga nesaprašana."[52]

Viena no F. Veinberga pamattēzēm 1905. gada revolūcijas laikā ir: Krievijas politiķi kopumā vēl ir nespējīgi jēdzīgā līmenī risināt teorētiskos un it īpaši praktiskos dzīves jautājumus. Pēc viņa domām, latviešu vidū atbilstošas kvalitātes darbinieku jau ir krietni vairāk. Iekškrievijā viņi parasti ir "vīri bez politiskiem piedzīvojumiem, teorētiķi un skaistu frāžu runātāji, turpretim pie *latviešu* politiskiem darbiniekiem mēs atrodam *samērā vairāk* aprašanas ar praktisku darbību. Tātad nevis *Iekškrievijas* advokāti runātāji politiskas attīstības ziņā stādāmi augstāk par *mūsu* politiskiem darbiniekiem, bet taisni *otrādi.*"[53]

Par latviešu un citu Krievijas impērijas nekrievu tautību apdzīvoto teritoriju ievēlēto domes deputātu galveno darbības virzienu F. Veinbergs uzskatīja cīņu par šo tautību teritoriālās autonomijas iegūšanu. Viņš iestājās par to, lai visi latviešu deputāti un pēc tam arī visi igauņu un lietuviešu deputāti apvienotos vienā partijā vai frakcijā, kuras mērķis kopīgi ar citu nekrievu tautību deputātiem būtu cīnīties par autonomiju. Viņš bija kategoriski pret baltiešu frakcijas deputātu iestāšanos jebkurā vispārējā Krievijas mēroga partijā vai deputātu grupējumā, jo tas, pēc viņa domām, nozīmētu viņu "nozušanu no politiskās skatuves"[54]. F. Veinbergs rekomendēja: "*Visiem latviešu tautas vietniekiem jāsavienojas par vienu atsevišķu partiju jeb frakciju.* [..] *Ievērojot vienādās intereses, kādas ir latviešiem un igauņiem, viņu tautas vietniekiem pienāktos sabiedroties par vienu kopīgu partiju jeb frakciju.* [..] No mums ieteiktā baltiešu frakcija varētu nākt pie vēl lielākas nozīmes, ja tai piebiedrotos arī *leišu* tautības deputāti."[55]

Par sevišķi nozīmīgu un principiāli svarīgu baltiešu deputātu grupai F. Veinbergs uzskatīja koncentrēšanos uz Baltijas tautu autonomijas iegūšanas jautājumiem un tāpēc par otršķirīgu vai vairākās jomās pat pilnīgi nevēlamu vērtēja iespēju sadarboties ar kādu no visas Krievijas mēroga partijām:

"Tik vien jārūpējas, ka neviena no tām [baltiešu tautu deputātu grupām. – *J. P.*] *neiestātos kādā vispārējā partijā un tā nenozūd no politiskās skatuves."*[56]

F. Veinbergs aktīvi atbalstīja visu mazākumtautību apvienošanos Valsts domes autonomistu frakcijā, kas, viņa vārdiem, ir "mazo tautību sabiedrotā grupa". Pēc F. Veinberga domām, tad, ja "visas mazās tautības iecels [ievēlēs] stingrus tautības aizstāvētājus, tad "autonomistu" grupa var tapt par stipru partiju, ar kuru valdībai būs jārēķinās"[57]. Analizējot dažādu tautību autonomistu grupas dalībniekus, F. Veinbergs secina, ka latviešu valsts domnieki pieder tiem, kuri autonomijas idejas ir gatavi aizstāvēt konsekventāk nekā citi. Viņš secina: "Pie latviešu un poļu valsts domniekiem nav tās klibošanas starp tautiskumu un radikālismu, kādu redzam pie igauņiem un pa daļai pie mazkrieviem."[58]

F. Veinbergs nosodīja lielas daļas ebreju plašo piedalīšanos radikālajā revolūcijas spārnā vai to daļēji atbalstošo kadetu rindās. Tāpat kā iepriekš, viņš atbalstīja tos ebreju politiķus, kas atradās Teodora Hercla un viņa veidotā cionisma pozīcijās: "Hercls bija žīds ne vien pēc dzimuma, bet arī pēc pārliecības un par tādu turējās visā savā dzīvē. Viņa ideāli par žīdu tautu un viņas nākotni bija augsti un cēli. Viņa nodoms bija: nodibināt sevišķu žīdu valsti – Cionu [..] Palestīnā [..]."[59] F. Veinbergs pauda nožēlu, ka ebreju vidū vēl pārāk maz T. Hercla piekritēju. F. Veinbergam revolūcijas laikā svarīgs bija arī jautājums par iespējām piesaistīt ebreju vairākumu, lai veicinātu latviešu mērķu sasniegšanu. Tomēr attiecībā uz Latvijas ebreju vairākumu viņš secina: "Uz žīdu politisko sabiedrību [sadarbību] ar latviešiem nākamībā nav ko domāt. Žīdi uzmeklēs un izlietos par biedriem latviešus vienīgi tik ilgi, kamēr tie nav sasnieguši savu tiesību izlīdzināšanu. [..] Bet, cik drīzi žīdi minēto mērķi būs sasnieguši, viņi tūlīt griezīs latviešiem muguru un biedrosies ar vāciešiem, ar kuriem tos še saista valodas un kulturālas intereses."[60] Otra iespējamība – biedrošanās ar krieviem.

F. Veinbergs vēlāk pauda sašutumu par autonomistu nepietiekamo uzstājību.

Raksturojot tā saukto mazo tautību deputātu iespējas domē, F. Veinbergs īpašā rakstā "Autonomistu partijas vājība"[61] uzsvēra, ka tās ne tuvu netika izmantotas. Izsakot nožēlu par to, viņš izteica šādus argumentus: "Kad dažādu mazo tautību priekšstāvji Valsts domē (poļi, mazkrievi, latvieši, leiši, igauņi u.c.) savienojās par vienu kopēju "autonomistu" partiju jeb savienību ar kopēju mērķi aizstāvēt mazo tautību tautiskās un pašvaldības tiesības, tad izlikās, ka šī savienība spēlēs Valsts domē ievērojamu lomu." Tajā bija pierakstījies ap 140 domnieku, un viņu skaita būtiska palielināšanās varēja notikt, tai pievienojoties Kaukāza un Vidusāzijas tautību deputātiem. Šajā sakarībā F. Veinbergs akcentēja savu viedokli, ka, ja autonomisti būtu bijuši vienprātīgi un būtu rīkojušies "pēc iepriekš apdomāta plāna, tad viņiem vajadzēja iegūt Domē *izšķirošu* stāvokli". "Bet," ar nožēlu secina Veinbergs, "no tā nekas nav iznācis."[62]

Rigas Awise

Redakcijas un ekspedicijas adrese: Rīgā, Mazā Gertrūdes ielā Nr. 8.
Redakcijas un ekspedicijas telefons Nr. —
Visi ziņoj. laiki beru Centrāl-laikmetā un ņemšu ievest.
Sludinājumi maksā: par 5kšu mazas rindiņas 10 kap., pretlūkojuši 30 kap.

Maksā ar pasūtījumu: par 1 gadu 6 rbl. 00 kap. / par ½ gadu 3 rbl. 00 kap. / par ¼ gadu 1 rbl. 50 kap. / par 1 mēnesi — rbl. 60 kap.

Maksā bez pasūtījuma: par 1 gadu 6 rbl. — kap. / par ½ gadu 3 rbl. — kap. / par ¼ gadu 1 rbl. 50 kap. / par 1 mēnesi — rbl. 60 kap.

Jeturtais gads.

№ 263. Peektdeen, 2. (15.) dezembri. 1905. g.

Redakcijas un ekspedicijas pasta adrese (arī naudas sūtījumeem):
Rovrovoī ящикъ № 494.
Ekspedicijas telefons № 1012.

Kreewijas kaprajis.

Tautu un walsts, kā tee walstīs un walstīm ne angļisch jeb Breedrisch, ne farām krahšņi pahwahdihsch, atkreschkām peeminam war buht šeit nolikse tik pat par walsts zapeikšnes kā par wiseem politiskeem. Gaiši un spožāji stahwēti war pasaļ šahdu walsti zilwēki ar augstu, walsti kas pahsaļejuse uf diwu klaidu buhwi; bet Witte runaja un lamahsa, un wiseem beesiskeji bij tik daudz laiwas lihdz kroņa beedram pasaļ. Wehļak, Jaunoss laikā, par šahs taspāsu eewestā bij jalamā brīwitēšanās ielaist šahs, un par tam wehļ japeeši lauzahs zwerdzihsi laudejumi.

Kā pehz Wittena raksteem wehļ šeit wareja zeltēties Kreewijā dsihwojoši ebreji, tā tās relatīwāki ebreji swaprunaschu walsti pamatus. Kahdas ingrīdas un intrigantes tewiškā un Krewna semēsneeztwem, kuŗi gribēja pehz swarigām reformām paļaušanās šad, Tautas walsts netika atraustas, un tahpāļ bij gribe, ka šahdām nemeerām ne mās ne remolucijas, bet pee reformu laikmeta, kahds 60 gadus atpakaļ iskāja antokratiskam Krīwas famam. Te ebreju grahmatnu prasītā tautas walsts pilnīgā nīmalīnāšanās bemā Witten ertelīdā pahwehrā, jaunā Wīlenguļuka, ahsija (no 18. mehna wiseem laikmeem, mehja iskalkejam, — te wareja nolīkschķīnas pehz pamella tam nahkoschi'ermainēm Wīlenkas gahdā un ka wiņai nahkšnes grūtāk, pehz tam wehļ japeeši laužahs zwerdzihsi laudejumi.

Kad pehz Witten raksteem bij šeit wareja ebreschķa Kreewijā dsihwoschos šahdām, tad tās relatīwāki ebreji swaprunaschu walsti pamatus. Kahdas ingrīdas un intrigantes tewiškā un Krewna semēsneeztwem, kuŗi gribēja pehz swarigām reformām paļaušanās šad, Tautas walsts netika atraustas, un tahpāļ bij gribe, ka šahdām nemeerām ne mās ne remolucijas, bet pee reformu laikmeta, kahds 60 gadus atpakaļ iskāja antokratiskam Krīwas famam. Te ebreju grahmatnu prasītā tautas walsts pilnīgā nīmalīnāšanās bemā Witten ertelīdā pahwehrā, jaunā Wīlenguļuka, ahsija (no 18. mehna wiseem laikmeem, mehja iskalkejam, — te wareja nolīkschķīnas pehz pamella tam nahkoschi'ermainēm Wīlenkas gahdā un ka wiņai nahkšnes grūtāk, pehz tam wehļ japeeši laužahs zwerdzihsi laudejumi.

Kad pehz Witten raksteem bij šeit wareja ebreschķa Kreewijā dsihwoschos šahdām, tad tās relatīwāki ebreji swaprunaschu walsti pamatus. Kahdas ingrīdas un intrigantes tewiškā un Krewna semēsneeztwem, kuŗi gribēja pehz swarigām reformām paļaušanās šad, Tautas walsts netika atraustas, un tahpāļ bij gribe, ka šahdām nemeerām ne mās ne remolucijas, bet pee reformu laikmeta, kahds 60 gadus atpakaļ iskāja antokratiskam Krīwas famam. Te ebreju grahmatnu prasītā tautas walsts pilnīgā nīmalīnāšanās bemā Witten ertelīdā pahwehrā, jaunā Wīlenguļuka, ahsija (no 18.

Ar pehz Witten raksteem bij šeit wareja ebreschķa Kreewijā dsihwoschos šahdām, tad tās relatīwāki ebreji swaprunaschu walsti pamatus. Kahdas ingrīdas un intrigantes tewiškā un Krewna semēsneeztwem, kuŗi gribēja pehz swarigām reformām paļaušanās šad, Tautas walsts netika atraustas, un tahpāļ bij gribe, ka šahdām nemeerām ne mās ne remolucijas, bet pee reformu laikmeta, kahds 60 gadus atpakaļ iskāja antokratiskam Krīwas famam. Te ebreju grahmatnu prasītā tautas walsts pilnīgā nīmalīnāšanās bemā Witten ertelīdā pahwehrā, jaunā Wīlenguļuka, ahsija (no 18.

Ar pehz Witten raksteem bij šeit wareja ebreschķa Kreewijā dsihwoschos šahdām, tad tās relatīwāki ebreji swaprunaschu walsti pamatus. Kahdas ingrīdas un intrigantes tewiškā un Krewna semēsneeztwem, kuŗi gribēja pehz swarigām reformām paļaušanās šad, Tautas walsts netika atraustas, un tahpāļ bij gribe, ka šahdām nemeerām ne mās ne remolucijas, bet pee reformu laikmeta, kahds 60 gadus atpakaļ iskāja antokratiskam Krīwas famam. Te ebreju grahmatnu prasītā tautas walsts pilnīgā nīmalīnāšanās bemā Witten ertelīdā pahwehrā, jaunā Wīlenguļuka, ahsija (no 18.

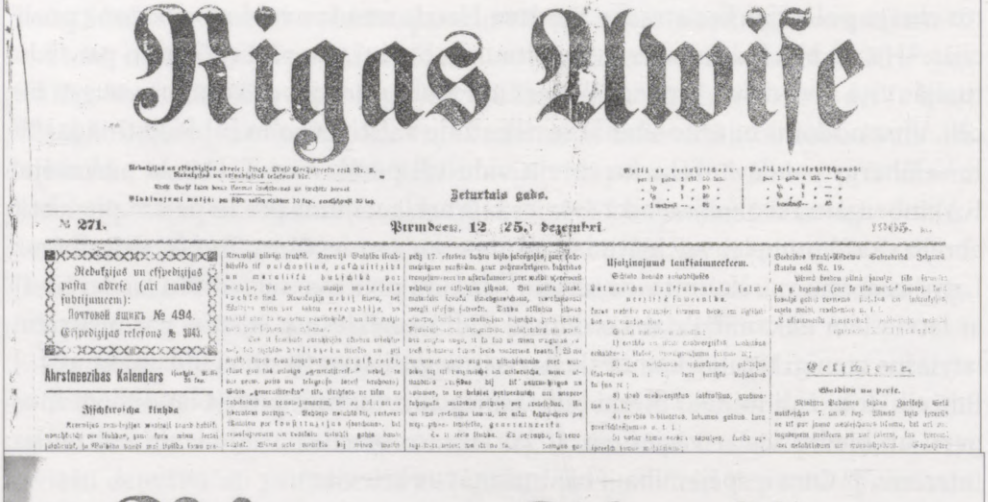

Rigas Awise

Redakcijas un ekspedicijas adrese: Rīgā, Mazā Gertrūdes ielā Nr. 8.
Redakcijas un ekspedicijas telefons Nr. —
Visi ziņoj. laiki beru Centrāl-laikmetā un ņemšu ievest.
Sludinājumi maksā: par 5kšu mazas rindiņas 10 kap., pretlūkojuši 30 kap.

Maksā ar pasūtījumu: par 1 gadu 6 rbl. 00 kap. / par ½ gadu 3 rbl. 00 kap. / par ¼ gadu 1 rbl. 50 kap. / par 1 mēnesi — rbl. 60 kap.

Maksā bez pasūtījuma: par 1 gadu 6 rbl. — kap. / par ½ gadu 3 rbl. — kap. / par ¼ gadu 1 rbl. 50 kap. / par 1 mēnesi — rbl. 60 kap.

Jeturtais gads.

№ 271. Pirmdeen, 12. (25.) dezembri. 1905.

Redakcijas un ekspedicijas pasta adrese (arī naudas sūtījumeem):
Rovrovoī ящикъ № 494.
Ekspedicijas telefons № 1012.

Ahrstneezibas Kalendars (Gehtgr. n. m. St. Nr.

Jisschkrotsche kinhda

Kreewijas semkohpeji wehļaki wairak ņehma dalibu semkohpibas pee Krahsm, pee kura mehs ļaudsimees, ka Wahzsemē kopš wiņi ļoti daudz pee-

Kreewijā pilnigi trukst. Kreewijā Walsts krahdēts tik pulchinēts, pahrkahpinātī un marcelīfā butschkā pee wahles, bet ne pee manis materiale rakstīts tiek. Kreewijā nekāi kara, ka Sibīrijā mūsu zur tautas reewolūcija, un tautai nav ko no tahs reewolūcijas, un tahpāļ tautai nav ko no tahs reewolūcijas.

Gan ir kahdi zwerdzihsi dsihwo ebreji, bet tee ļoti lihdsigi Krewneem, un tee nahkuschi pee mums ne ar kahdu nolūku, kā tikai tapehz, lai wareschanas apstahkļus, kuŗi tee paši mums radījuschi, pahrwehrtu par labeem. Tee nahkuschi pee mums ne ar kahdu nolūku, kā tikai tapehz, lai wareschanas apstahkļus, kuŗi tee paši mums radījuschi, pahrwehrtu par labeem.

Gan ir kahdi zwerdzihsi dsihwo ebreji, bet tee ļoti lihdsigi Krewneem, un tee nahkuschi pee mums ne ar kahdu nolūku, kā tikai tapehz, lai wareschanas apstahkļus, kuŗi tee paši mums radījuschi, pahrwehrtu par labeem. Tee nahkuschi pee mums ne ar kahdu nolūku, kā tikai tapehz, lai wareschanas apstahkļus, kuŗi tee paši mums radījuschi, pahrwehrtu par labeem.

Ustschinajums tautiskumeekeem.

Gan ir kahdi zwerdzihsi dsihwo ebreji, bet tee ļoti lihdsigi Krewneem, un tee nahkuschi pee mums ne ar kahdu nolūku, kā tikai tapehz, lai wareschanas apstahkļus, kuŗi tee paši mums radījuschi, pahrwehrtu par labeem. Tee nahkuschi pee mums ne ar kahdu nolūku, kā tikai tapehz, lai wareschanas apstahkļus, kuŗi tee paši mums radījuschi, pahrwehrtu par labeem.

Gan ir kahdi zwerdzihsi dsihwo ebreji, bet tee ļoti lihdsigi Krewneem, un tee nahkuschi pee mums ne ar kahdu nolūku, kā tikai tapehz, lai wareschanas apstahkļus, kuŗi tee paši mums radījuschi, pahrwehrtu par labeem. Tee nahkuschi pee mums ne ar kahdu nolūku, kā tikai tapehz, lai wareschanas apstahkļus, kuŗi tee paši mums radījuschi, pahrwehrtu par labeem.

Rigas Awise

Redakcijas un ekspedicijas adrese: Rīgā, Mazā Gertrūdes ielā Nr. 8.
Redakcijas un ekspedicijas telefons Nr. 1012. Iksnēmīgi swarigs Nr. 494.
Visi ziņoj. laiki beru Centrāl-laikmetā un ņemšu ievest.
Sludinājumi maksā: par 5kšu mazas rindiņas 10 kap., pretlūkojuši 30 kap.

Maksā ar pasūtījumu: par 1 gadu 5 rbl. 50 kap. / par ½ gadu 3 rbl. 00 kap. / par ¼ gadu 1 rbl. 50 kap. / par 1 mēnesi — rbl. 60 kap.

Maksā bez pasūtījuma: par 1 gadu 6 rbl. — kap. / par ½ gadu 3 rbl. — kap. / par ¼ gadu 1 rbl. 50 kap. / par 1 mēnesi — rbl. 60 kap.

Peektais gads.

№ 125. Otrdeen, 13. (26.) junijā. 1906. g.

Autonomijas partijas wahjiba.

Wiss dsihwais mahj tautiska pretschstahwoschu spehki. Deutschi, Magjari, Wahzeeschi, Tschehki, Jtalmi u. t. t. ierosinaja par wiseem spehka „autonomijas“ partijas jeb sawienibu, ar kuŗu wehleli, aisstahwet wiseem saweem wiseem tos raksturiskakos wehlekus, kuŗi atšķiras no wiseem pahrejeem spehkeem. Pee schahs sawienibas peederejuschi un peederoschi wiseem Krīwijas Wahzeeschi, kuŗi ar wiseem spehkeem zenschas pahrwehrt Krīwijas walsti par wahzeeschu walsti.

Bet ne tikai wahzeeschi ir „Autonomijas“ partijas locekli. Tai peederoschi arī Krīwijas Poļi, kuŗi ar wiseem spehkeem zenschas pahrwehrt Krīwijas walsti par poļu walsti.

Bet ne tikai wahzeeschi ir „Autonomijas“ partijas locekli. Tai peederoschi arī Krīwijas Poļi, kuŗi ar wiseem spehkeem zenschas pahrwehrt Krīwijas walsti par poļu walsti.

Bet ne tikai wahzeeschi ir „Autonomijas“ partijas locekli. Tai peederoschi arī Krīwijas Poļi, kuŗi ar wiseem spehkeem zenschas pahrwehrt Krīwijas walsti par poļu walsti.

Bet ne tikai wahzeeschi ir „Autonomijas“ partijas locekli. Tai peederoschi arī Krīwijas Poļi, kuŗi ar wiseem spehkeem zenschas pahrwehrt Krīwijas walsti par poļu walsti.

Sozialā rewolucija Dezembrā Widzemē.

Kas, ka mehs jau tagad paraugāmees, kā ekspehkā mehs bahnigu gadsimtiņa uf laukeem, proti ka šahs latwiņu pahrwehrtibas **sozialā rewolucija** un greeschas pret ihpaschumu, ingah pagahjuschā Dezembrī Widzemē. Pehz wiseem zeltā sozialās rewolucijas ar mīlsum mīnas dsirdamas. Par pehdejeem notikumeem te pahrsahdam „Dzimtas Lapas rakstneeka Jaunjuma:

„Dzimtas Lapā par wiseem Widzemes notikumeem wehļ truschi. Wiss ihsumā ekspehkam

Ihsuschanai bija pilnwu garsch un onarchija, u tahpāļ apbahdātās Krewnijai bruuā laiki mahka labuchkahrtam un wiseem walsts balss zehlejas apgahdu laudeschanu.

Sozialā rewolucija Dezembrā Widzemē.

Kas, ka mehs jau tagad paraugāmees, kā ekspehkā mehs bahnigu gadsimtiņa uf laukeem, proti ka šahs latwiņu pahrwehrtibas **sozialā rewolucija** un greeschas pret ihpaschumu, ingah pagahjuschā Dezembrī Widzemē. Pehz wiseem zeltā sozialās rewolucijas ar mīlsum mīnas dsirdamas. Par pehdejeem notikumeem te pahrsahdam „Dzimtas Lapas rakstneeka Jaunjuma:

„Dzimtas Lapā par wiseem Widzemes notikumeem wehļ truschi. Wiss ihsumā ekspehkam

Ihsuschanai bija pilnwu garsch un onarchija, u tahpāļ apbahdātās Krewnijai bruuā laiki mahka labuchkahrtam un wiseem walsts balss zehlejas apgahdu laudeschanu.

Sozialā rewolucija Dezembrā Widzemē.

Kas, ka mehs jau tagad paraugāmees, kā ekspehkā mehs bahnigu gadsimtiņa uf laukeem, proti ka šahs latwiņu pahrwehrtibas **sozialā rewolucija** un greeschas pret ihpaschumu, ingah pagahjuschā Dezembrī Widzemē. Pehz wiseem zeltā sozialās rewolucijas ar mīlsum mīnas dsirdamas. Par pehdejeem notikumeem te pahrsahdam „Dzimtas Lapas rakstneeka Jaunjuma:

„Dzimtas Lapā par wiseem Widzemes notikumeem wehļ truschi. Wiss ihsumā ekspehkam

Ihsuschanai bija pilnwu garsch un onarchija, u tahpāļ apbahdātās Krewnijai bruuā laiki mahka labuchkahrtam un wiseem walsts balss zehlejas apgahdu laudeschanu.

Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas lēmums atteikties no savas patstāvības un iestāties Krievijas Sociāldemokrātiskajā strādnieku partijā vēl vairāk palielināja F. Veinberga sašutumu par šīs partijas darbību, jo tā viņa vērtējumā tādējādi pārtapa "par rīku", kas pildīs pavēles, kas nāks no cituriences.[63]

Viņš asi vērsās pret to, ka kreisie un kadeti domē pilnīgi nevajadzīgi un bezcerīgi centās izvirzīt priekšplānā monarha varas tūlītēju vēl lielāku ierobežošanu, tādējādi palīdzot mobilizēties konservatīvajiem un antiliberālajiem spēkiem.

Kā jau no domes sanākšanas pirmās dienas brīdināja F. Veinbergs, cara autoritāte vēl ir tik liela, ka atlaist to viņš varēs bez lielām problēmām. 1906. gada 9. jūlijā cars domi arī atlaida, pamatojot to ar viedokli, ka tā vēl vairāk "uzkurina jukas".

F. Veinbergam bija ne mazums piekritēju, un ar to atbalstu viņš izveidoja Tautas partiju, kuras ideoloģiskais pamats bija viņa 1884. gadā publicētā un cara cenzūras aizliegtā brošūra "Politiskas domas iz Latvijas". Tautas partija, pēc F. Veinberga ieceres, bija veidojama kā dažādu politisku uzskatu pārstāvju – pat partiju – apvienība, kuras kopīgie mērķi būtu iestāšanās par brīvību sociālliberālisma nostādņu garā un par Latvijas autonomiju. Savā ziņā Tautas partija bija iecerēta kā kaut kas līdzīgs vēlākajai, pēc aptuveni 80 gadiem tapušajai Latvijas Tautas frontei. 1884. gada brošūras ideju analīze un pārstāstījumi ieņēma aizvien svarīgāku vietu "Rīgas Avīzes" publikācijās. Brošūras ideju analīze izvērsās arī par centrālo notikumu Tautas partijas īpaši reklamētās sapulcēs. Tas lielā mērā ir apliecinājums šī F. Veinberga sacerējuma ilglaicīgajai nozīmei, un viņa pat visagresīvākajiem oponentiem bija grūti pret to iebilst, kaut arī mērķi diskreditēt F. Veinbergu lielā mērā viņiem revolūcijas gaitā uz laiku tomēr izdevās sasniegt.

1907. gada 20. februārī sanāca II Valsts dome, kas bija kreisāka nekā I un ko valdība atlaida 3. jūnijā. Ar tās darbības izbeigšanu faktiski noslēdzās revolūcijas laikmets.

III Valsts dome, ko ievēlēja uz jauna, klaji reakcionāra vēlēšanu likuma pamata, kas sanāca 1907. gada 1. novembrī un kurā noteicošā loma bija krievu muižniecībai, bet nekrievu deputātu skaits bija samazināts vairāk nekā divas reizes, bija apliecinājums tam, ka revolūcijas liberālā alternatīva, kas tuvinātu Krieviju un Latviju Rietumeiropas attīstības modelim, nebija guvusi būtiskus panākumus un lielā mērā bija notikusi atgriešanās pie tās konservatīvās politikas, ko F. Veinbergs savā aizliegtajā 1884. gada brošūrā bija pakļāvis kritikai un nosodījumam. Tāpēc savos pēcrevolūcijas pareģojumos viņš norāda, ka neatrisinātās problēmas kļuvušas vēl draudošākas nekā pirms 1905. gada revolūcijas. Reizē viņš uzsver, ka latvieši ir guvuši labu politisko skolu un kopumā Latvijas labās nākotnes izredzes ir pieaugušas.

Kaut arī F. Veinbergs un viņa 1907. gadā izveidotā Tautas partija piedalījās Krievijas domju vēlēšanu kampaņās, viņš bija pret šī varas orgāna darbību vispār, argumentējot, ka latviešu pārstāvjiem viņu mazā skaita dēļ nav iespējams panākt sev labvēlīgu lēmumu pieņemšanu, jo nesamērīgi daudzskaitlīgo krievu tautības deputātu vidū ir vērojams pieaugoši agresīvs un pret mazākumtautībām vērsts nacionālisms un centralizācijas tendences. Tāpēc, pēc F. Veinberga domām, domi kā neatbilstoši šķiru un tautību samēram veidotu institūciju vajadzētu likvidēt. Latviešiem labvēlīgāki varētu būt Krievijas cara vienpersonīgi lēmumi. Šāda nostāja izriet no tā, ka F. Veinbergs ir par Krievijas pārvaldes neracionālo institūciju un birokrātijas, kas ir starp latviešu vadītājiem un monarhu, maksimālu samazināšanu, jo viņš uzskata, ka tā dotu latviešiem lielākas pašnoteikšanās iespējas.

Vērtējot 1905.–1907. gada revolūciju kopumā jau pēc tās sakāves, F. Veinbergs aizstāv viedokli, ka 1905. gada 17. oktobra cara manifests bija milzīgs sasniegums, uz kura balstoties bija iespējams būvēt visu Krievijas tautu sekmīgu nākotni, taču sociāldemokrātu, eseru un kadetu nespēja novērtēt un izmantot šo sasniegumu, kā arī proliberālās cara valdības (S. Vite) rupjās politiskās kļūdas noveda pie revolūcijas liberālās alternatīvas sagrāves, konservatīvo spēku reakcijas un regresa daudzās jomās. Viena no F. Veinberga pēcrevolūcijas laika publikāciju pamatdomām ir, ka revolūcijas laikā viņš ir pamatoti kritizējis gan liberāļu un sociāldemokrātu, gan valdības kļūdas, kurām diemžēl, pēc viņa domām, arī pēc 1905. gada revolūcijas mācībām daudzu galvās saglabājas tendence nevis mazināties, bet palielināties.

Atsauces un skaidrojumi

[1] Plašāku analīzi par F. Veinberga uzskatiem pirms 1905. gada revolūcijas šī raksta autors sniedzis grāmatā "Ideju vēsture Latvijā: Jaunā strāva – 20. gs. sākums. Antoloģija / Sast. un zin. red. Ella Buceniece. – 1. d. – R., 2005. – 496.–504. lpp.

[2] Labākās pieredzes paraugi un idejas, kas būtu izmantojamas Baltijas guberņu autonomijas (pašvaldības) liberālai reformēšanai, aplūkotas F. Veinberga rakstu sērijā "Par Piņņu [Somijas] saeimu" (Rīgas Lapa. – 1878. – Nr. 261), "Iekškrievijas zemstības iestādījumi" (Rīgas Lapa. – 1878. – Nr. 267, 268), "Reformu jautājiens Baltijas landtāgos" (Rīgas Lapa. – 1878. – Nr. 270), "Par liberālās partijas programmu" (Rīgas Lapa. – 1878. – Nr. 290–292), "Reformu partija Vidzemē" (Rīgas Lapa. – 1879. – Nr. 164, 165), "Pinnija [Somija] kā patstāvīga un neitrāla" (Rīgas Lapa. – 1880. – Nr. 65).

[3] Politisku vārdu izskaidrojieni // Rīgas Lapa. – 1878. – 9. (21.) nov. – Nr. 260.

[4] Konversācijas vārdnīca. – 4. sēj. – R., 1921. – 4554. sl.

[5] Sk.: Vēsturiski dokumenti // Kultūras Vēstnesis. – 1921. – Nr. 4–6. – 25.–29. lpp.; Nr. 7. – 28.–40. lpp.; Nr. 8–9. – 42.–51. lpp.; Nr. 10–12. – 28.–35. lpp.; 1922. – Nr. 4. – 11.–15. lpp.

[6] Politiskas domas iz Latvijas. – Leipciga, 1884. – 105 lpp.

[7] Turpat. – 105. lpp.

[8] *Deglavs A.* Rīga. – 2. sēj. – R., 1960. – 475. lpp.

[9] Rīgas Avīze. – 1903. – 29. dec. – Nr. 292.
[10] Sociāldemokrāts. – 1904. – Febr. – Nr. 23. – 5.–7. lpp.
[11] Krievijas kapracis // Rīgas Avīze. – 1905. – 2. (15.) dec. – Nr. 263.
[12] *Āronu Matīss*. Fridrihs Veinbergs. – R., 1932. – 129., 130. lpp.
[13] Rīgas Avīze. – 1905. – 31. marts (13. apr.). – Nr. 70.
[14] Pēterburgas Avīzes. – 1905. – 28. jūn. (11. jūl.).
[15] Turpat. – 27. maijs (9. jūn.). – Nr. 40.
[16] Rīgas Latviešu biedrības petīcija // Apskats. – 1905. – 11. (24.) jūn. – Nr. 45.
[17] Turpat.
[18] Pēterburgas Avīzes. – 1905. – 28. jūn. (11. jūl.). – Nr. 49.
[19] Turpat. – 22. jūl. (4. aug.). – Nr. 56.
[20] Vai mūsu vāciešiem jāmācās latviešu valoda? // Rīgas Avīze. – 1905. – 16. (29.) jūl. – Nr. 153.
[21] Turpat.
[22] Turpat. – 15. (28.) sept. – Nr. 203.
[23] Uz ko lai pamatojas mūsu nākošā pašvaldība // Turpat. – 21. apr. (4. maijs). – Nr. 86.
[24] Balstiesības likumi // Turpat. – 16. (29.) dec. – Nr. 272.
[25] Turpat.
[26] International Encyclopaedia of the Social and Behavioral Sciences. – Vol. 22. – Amsterdam etc., 2001. – P. 14976.
[27] Rīgas Avīze. – 1905. – 11. (24.) okt. – Nr. 224.
[28] Turpat.
[29] Vispārējais stāvoklis pēc manifesta // Turpat. – 11. (24.) nov.
[30] Preses brīvība un mūsu kustības ziņotāji // Turpat. – 22. okt.
[31] Mājas Viesis. – 1905. – Nr. 54.
[32] Atentāts pret "Rīgas Avīzi" // Rīgas Avīze. – 1906. – 28. aug. (10. sept.). – Nr. 188.
[33] Vispārējais stāvoklis pēc manifesta // Turpat. – 1905. – 11. (24.) nov.
[34] Par lielas politiskās partijas dibināšanu // Turpat. – 27. okt. (9. nov.). – Nr. 235.
[35] Zemstes un pilsētu darbinieku kongress Maskavā // Turpat. – 14. (27.) nov. – Nr. 250.
[36] Maskavas zemstenieku kongress // Turpat. – 15. (28.) nov. – Nr. 251.
[37] Iz Maskavas zemstu un pilsētu kongresa // Turpat. – 16. (29.) nov.
[38] Maskavas zemstenieku kongress // Turpat. – 15. (28.) nov. – Nr. 251.
[39] Maskavas zemstenieku kongress izteicis Vites politikai savu neuzticību // Turpat. – 12. (25.) nov. – Nr. 249.
[40] Sociālisti un antisociālisti Rīgas strādnieku pulkā // Turpat. – 16. (29.) nov. – Nr. 252.
[41] Kara stāvoklis Vidzemē // Turpat. – 29. nov. (12. dec.). – Nr. 260.
[42] Vidzemes kara stāvokļa lietā // Turpat. – 30. nov. (13. dec.). – Nr. 261.
[43] Valdības autoritāte nav pate valdība // Turpat. – 6. (19.) dec. – Nr. 266.
[44] Turpat.
[45] Turpat.
[46] Vietējās revolūcijas rakstura viltošana // Turpat. – 3. (16.) dec. – Nr. 264.
[47] Sk.: Dienas Lapa. – 1905. – 12. (25.) dec.
[48] Smieklīgs protests // Rīgas Avīze. – 1905. – 16. (29.) dec. – Nr. 272.
[49] Turpat. – 1906. – 3. (16.) aug. – Nr. 167.
[50] Par Baltijas ģenerālgubernatoru // Turpat. – 1905. – 9. (22.) dec. – Nr. 269.
[51] Valsts Dome un Bjelostokas žīdu sišana // Turpat. – 1906. – 5. (18.) jūn. – Nr. 118.
[52] Poļu spaidīšana caur vācu tautas vietniekiem // Turpat. – 1905. – 22. janv. (4. febr.). – Nr. 13.
[53] Pazemīgi latvieši // Turpat. – 7. (20.) apr. – Nr. 78. Sk. arī: Par latviešu programu valsts domnieku vēlēšanu lietā // Turpat. – 13. (26.) okt. – Nr. 226.

[54] Latviešu tautas vietnieku savienošanās par atsevišķu partiju // Turpat. – 1906. – 13. (30.) apr. – Nr. 86.
[55] Turpat.
[56] Turpat.
[57] Turpat. – 10. maijs. – Nr. 100.
[58] Turpat.
[59] Teodors Hercls // Turpat. – 1904. – 23. jūn. (6. jūl.). – Nr. 140.
[60] Žīdu jautājums Valsts Domē // Turpat. – 1906. – Nr. 81, 86.
[61] Turpat. – 13. (26.) jūn. – Nr. 125.
[62] Turpat.
[63] Sociāldemokrātu lieta pie latviešiem // Turpat. – 30. aug. (12. sept.). – Nr. 125.

Juris Prikulis

Fricis Veinbergs and the 1905 Revolution. Struggle for a Liberal Alternative for the Revolution, and Latvia's Autonomy

Summary

Fricis Veinbergs – for decades the main ideologist of the Riga Latvian Society – from the first stages of his political career being in opposition to the backward and conservative political regime of imperial Russia, and particularly in the Baltic provinces (where the majority of inhabitants were ethnic Latvians and Estonians) developed a set of ideas supporting nonviolent liberal revolution and establishment of Latvia's autonomy in the late 1870's and early 1880's. He and his colleagues hoped that liberal minded Tsar Alexander II and his successor Alexander III would support these ideas. They were reflected in their final form in the 1883 Memorandum of the Riga Latvian Society to senator Nikolai Manasein during his revision in the Baltic provinces, and in a broschure "Political thoughts from Latvia" published by Veinbergs in Latvian and Russian in Germany in 1984 and in German in 1885.

F. Veinbergs and the Riga Latvian Society were then struggling for the establishment of Latvian (and correspondingly Estonian) provinces according to ethnic majority lines and thus abandoning the previous administrative borders of guberniyas. The most crucial one was the proposal to annex northern Liefland (Livonia) to Estonia and southern Liefland to Latvia.

F. Veinbergs and his supporters called for the introduction of zemstvos in Latvia, an elected local government body established by Alexander II in 1864 in ethnic Russian regions. At the same time, F. Veinbergs and his colleagues insisted

that zemstvos elections in Latvia had to be based on other principles, with the goal to ensure that the ethnic majority – Latvians – would have also a majority in Latvian territorial zemstvo institutions.

However, Alexander III and his conservative advisers were against any such moves and started limiting or even abandoning liberal reforms made previously by his father. Veinbergs regarded him as a very big political mistake.

Before and during the 1905 Revolution, Veinbergs maintained his position and struggled vigorously to achieve the goals of liberal reforms and autonomy for Latvia. He was resolutely against the Latvian and Russian social democrats of that time and their understanding of the goals of the revolution. He supported a liberal alternative for the revolution taking as an example liberal revolutions and processes of far-reaching liberal reforms which took place in England, Denmark, and Sweden securing non-disastruous and nonviolent development of those countries. He attacked Latvian and Russian constitutional democratic parties, since they were compromising with social democrats and thus increasing the danger that after the failure of social democrats the possibility for liberal reforms and Latvia's autonomy would also fail. Veinbergs supported the formation and activities of the autonomists faction in the first Russian state Duma demanding autonomy for territories inhabited by populations that were not ethnic Russians. At the beginning of the revolution, social democrats and cadets in Latvia were more successful to get support from the majority of inhabitants of Latvia, sometimes using dirty political methods against Veinbergs and the Riga Latvian Society leaders. Veinbergs called a political disaster the fact that Tsar's manifesto of 17 October 1905 was not followed by strict rules how to use the freedom of expression, gatherings, etc. given to everybody by the manifesto. Veinbergs insisted that all rights without legal limitations immediately for everybody would mean a catastrophe in a backward country with almost no political experience like the Russian empire. They were used for violence, torture, and killing.

One of the topics for dispute was related to the issue whether all inhabitants at that time were eligible to vote according to the principle "one man – one vote." Veinbergs insisted that this right should be given mostly to the educated middle class, i.e. minority, and maintained to the traditional aristocracy, like it was in England and some other more developed countries of that time.

Veinbergs stressed that attempts of Social Democrats and their supporters after the Manifesto of 17th October, to intensify the struggle against the old regime starting armed uprisings, were used as a pretext by conservative and reactionary forces to eliminate the liberal alternative of the revolution.

Detlefs Hennings

1905. gada revolūcija un 1919. gads

Ievads

Atbilstoši vēsturiskā materiālisma marksistiskajai vēstures ideoloģijai sociālistiskajai revolūcijai kā pēdējam revolucionārajam solim ceļā uz komunismu vispirms bija nepieciešama buržuāziski demokrātiska revolūcija.[1]

20. gadsimta sākumā starptautiskās revolucionārās kustības centrs arvien vairāk pārvietojās uz Austrumeiropu. 1905.–1907. gadā līdzās revolūcijas centriem Pēterburgā un Maskavā sevišķi vardarbīgi un asiņaini tā norisēja Krievijas impērijas perifērijā – Baltijas provincēs un Kaukāzā.[2] Krievu marksistiskā historiogrāfija šo revolūciju dēvēja par buržuāziski demokrātisku, bet prologa un priekšvēstures izpratnē – par 1917. gada revolūcijas jeb tā sauktās Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas ģenerālmēģinājumu. Tādējādi daudzus gadu desmitus marksistiski-ļeņinistiskajā ideoloģijā un arī Rietumu historiogrāfijā 1905.–1907. gada un 1917. gada revolucionārās norises uzskatīja par diviem atsevišķiem notikumiem, ko pārtrauca pirmskara konstitucionāli demokrātiskā, respektīvi, reakcionāri restaurējošā fāze un 1. pasaules kara pirmie gadi.

Vēl 20. gs. 70. un 80. gados ar jēdzienu "krievu revolūcija" pirmām kārtām saprata 1917. gada un nākamo gadu notikumus līdz Krievijas Pilsoņu kara beigām 1921. gadā, un tā arī saucās grāmata, kas ilgus gadus bija standarta darbs Vācijā un ko sarakstīja Dītrihs Geiers.[3] Savukārt 1989. gadā Manfrēds Hildermeiers, Vācijas vadošais speciālists Krievijas revolūcijas vēsturē, publicēja pētījumu "Krievu revolūcija no 1905. līdz 1921. gadam", ar to liekot saprast, ka notikumi starp krievu-japāņu karu un Krievijas Pilsoņu kara beigām, iespējams, veido revolūcijas laikmeta kopumu.[4]

Tādējādi svarīgs ir jautājums, kādā mērā 1905. gada revolūcijas notikumus Baltijas provincēs un Vitebskas guberņas rietumdaļā, proti, Latgalē, var

atdalīt no vēlākajiem notikumiem starp 1917. un 1920. gadu un vai Eiropas mērogā laiks starp 1905. un 1920. gadu veido atsevišķu revolūciju, arī "Baltijas revolūciju", analogi lielajām revolūcijām Ziemeļamerikā 1776. gadā, Francijā 1789. gadā, Vācijā un Viduseiropā 1848. gadā un Krievijā starp 1905. un 1920. gadu.[5]

Lūk, daži piemēri, kas varētu raksturot saikni starp 1905. un 1918.–1919. gadu, kad Latvijā pastāvēja padomju republika ar Pēteri Stučku priekšgalā. Manuprāt, ir vērts iztirzāt trīs aspektus:

- biogrāfiskais aspekts;
- ideoloģiskais aspekts;
- revolucionāras vardarbības aspekts.

Biogrāfiskais aspekts

Gandrīz visi 1919. gada galvenie aktieri jau 1905. gadā bija Latviešu sociāldemokrātijas aktīvisti, daļa – arī revolūcijas dalībnieki, piemēram, Padomju valdības priekšsēdētāja vietnieks Jūlijs Daniševskis (1884–1938), finanšu un apgādes komisārs Rūdolfs Endrups (1887–1942), Padomju valdības priekšsēdētāja vietnieks un iekšlietu komisārs Jānis Lencmanis (1881–1939), kara komisārs Kārlis Pētersons (1877–1926), par kolektivizāciju atbildīgais zemkopības komisārs Fricis Roziņš (1870–1919) un, protams, pirmais Krievijas tieslietu tautas komisārs un Latvijas Padomju valdības priekšsēdētājs Pēteris Stučka (1865–1932), kurš 1905. gada revolūcijai gan sekoja drošā attālumā no Vitebskas. 1905. gadā viņi bija Liepājas revolucionārās komitejas vai Rīgas Federatīvās komitejas locekļi, kaut gan viņu revolucionāro darbošanos Padomju Latvijas historiogrāfija vēlāk droši vien pārspīlēja vai pat glorificēja.

Tomēr 1905. gada revolucionārās norises veido būtisku viņu biogrāfijas fonu. Revolūcijas apspiešanu viņi piedzīvoja personiski ar izsūtījumu, trimdu vai cietumsodu, viņi to izprata kā personisku sakāvi svarīgā dzīves posmā. Laiku līdz 1. pasaules kara sākumam daudzi pavadīja trimdā Rietumeiropā vai ASV, izsūtījumā Sibīrijā, un tā bija pārdomu fāze, mēģinot stratēģiski domāt par nākotni. Viņi studēja marksisma teorētiķus, tulkojot to darbus latviešu valodā. Revolucionārus dziļi ietekmēja un psiholoģisko fonu turpmākajām nostājām un nākotnes uzvedības veidam veidoja divas pretējas pieredzes: no vienas puses, nelegālās pagrīdes darbības pieredze un trūkstošā vadošo baltvācu un latviešu pilsonisko aprindu sociālā atzīšana; no otras puses, sociālā stāvokļa un izglītības līmeņa pārākums pār Viskrievijas sociāldemokrātiju, kas gadu gaitā noveda pie revolucionārās elites pašizjūtas, sevišķas latviešu

pašapziņas, kas sakņojās ne tikai Baltijas proletariāta sociālās attīstības līmeņa apziņā un sevišķās latviešu strādnieku organizatoriskajās spējās, bet kultūrvēsturiskajās saitēs ar sociāldemokrātijas un Kārļa Marksa tēvzemi Vāciju. Ir paradokss, ka šajā ziņā latviešu kreisie revolucionāri neapzināti pārņēma tieši to elites pašapziņu, ko viņi bija iemācījušies ienīst kā baltvācu pārākumu.

Ideoloģiskais aspekts

Otrais ir ideoloģiskais aspekts: pašu revolucionāru Latvijas sociālās vēstures interpretācija par laiku no 19. gs. 90. gadiem, tātad viņu vēstures jeb pasaules tēls. Pavisam drīz 1917. gadu viņi izprata kā 1905. gada "sarkanā" pavediena turpinājumu un iespēju atriebties un uzvarēt. "Šī tiesas diena tagad ir klāt – latviešu proletariāts bargi pasludina: Man pieder atriebšana, un es sodīšu," – tā rakstīja P. Stučka 1918. gada 18. decembrī.[6] Latvijas Padomju valdības manifestu un valdības proklamācijas, kas tapa 1918. gada decembrī, strādnieku, kareivju un bezzemnieku padomes pasludināja par 1905. gada rīcības komiteju attīstības līnijas turpinājumu, tātad interpretēja sevi kā 1905. gadā kontrrevolūcijas pārtrauktās revolūcijas un nepieciešamās vēstures gaitas īsteno izpildītāju.

Latviešu revolucionāri nereti meklēja savu saikni ar Eiropas un pasaules vēstures gaitu. "Mēs stāvam še sargvietā par cilvēces atsvabināšanu!" P. Stučka apgalvoja jau pēc Rīgas krišanas.[7] 1919. gada aprīlī un maijā viņš sevi redzēja franču revolūcijas un Parīzes komūnas vadoņa pozā, pēdējo piesaucot cerībā uzvarēt, bet pāri visam – kā 1905. gadā pārtrauktās latviešu proletariāta brīvības cīņas varoni pret saviem apspiedējiem, baltvācu baroniem.

Revolucionārās vardarbības aspekts

Vēl viens svarīgs aspekts ir revolucionārās varas pēctecība starp 1905. un 1919. gadu, tā sauktais sarkanais un baltais terors. Abas terora izpausmes līdz pat mūsdienām ir dziļi iesakņojušās Latvijas iedzīvotāju dažādu grupējumu kolektīvajā atmiņā. Latviešu lielinieku valdīšanu Rīgā, Jelgavā un citur īsi dēvē par "lielinieku laiku", ar to domājot badu, sērgas, patvaļu, apcietināšanu nakts vidū, pirmās koncentrācijas nometnes un revolucionāros tribunālus ar saviem bezskaita nāves spriedumiem. Lai gan starp 1905. un 1919. gadu pagāja 14 gadu, zīmīgi ir tas, cik intensīvas un precīzas bija atmiņas par 1905. gada

notikumiem. It sevišķi tas sakāms par tuvām personiskajām un kaimiņu attiecībām. Sevišķi laukos cilvēki detalizēti atcerējās, kurā pusē kaimiņš, kungs un kalps, zemnieks un pilsonis 1905. gadā stāvēja un par ko viņš varbūt palika vainīgs.

Lūk, daži piemēri. 1919. gada 14. janvārī laikraksts "Cīņa" un tā paralēlorgāns vācu valodā *"Die Rote Fahne"* ("Sarkanais karogs") publicēja sarakstu ar 23 cilvēku uzvārdiem, ko meklēja Tukuma revolucionārā tribunāla izmeklēšanas komiteja, to pamatojot ar formulējumu: "Sevišķi tiek lūgti visi strādnieki un bezzemnieki nekavējoties ziņot izmeklēšanas komitejai par visiem apakšā minēto subjektu nedarbiem 1905. gadā, kā arī vācu okupācijas laikā, attiecīgi uz spekulāciju, apspiešanu un strādnieku ekspluatāciju."[8] Turpmākajos mēnešos revolucionārie tribunāli nāves spriedumu bieži pamatoja ar "pretrevolucionāru darbību 1905. un 1906. gadā", kā mācītāja Ksavera Mārnica gadījumā ar "dalību sodu ekspedīcijās 1905. gadā, biedru Eglīša un Rudzīša nošaušanā un revolūcijas apkarošanas dēļ no kanceles"[9] vai mežsarga Jāņa Pikāna gadījumā par "trīs revolucionāru apsūdzēšanu, Federatīvās komitejas zīmoga viltošanu, dalību policijā un soda ekspedīcijas vadīšanu, kur viņš pavēlēja revolucionāru Balodi spīdzināt un revolucionāru Ozolu nošaut"[10].

Nereti revolucionāru vai īslaicīgi latviešu lielinieku pusē pārgājušo apziņā liela loma bija aizvainojumiem, ko viņi piedzīvoja bērnībā vai jaunības gados. Tā, piemēram, par P. Stučku stāstīja, ka Rīgas 1. ģimnāzijā iedomīgi vācu klasesbiedri viņu kā latviešu zemnieka dēlu apcēla.[11]

Nobeigums

Kādā mērā tas, ka Latvijas revolucionārās norises laika posmā starp 1917. un 1919. gadu ir Krievijas revolūcijas vēstures sastāvdaļa, atspoguļo drīzāk Latvijas sociāldemokrātijas, respektīvi, tās Ļeņina līdzgaitnieku vai vēlākās Padomju Latvijas revolūcijas historiogrāfijas pašinterpretāciju, nevis īstenību? Kādā mērā karam, ilgus gadus pastāvējušai frontes līnijai cauri visai Latvijai, bēgļu un strēlnieku ilgām pēc atgriešanās dzimtenē un Latvijā palikušo cilvēku cerībām pēc pašvaldības un ātras civilas kārtības atjaunošanas bija lielāka nozīme nekā pasaules revolūcijas īstenošanai? Katrā ziņā 1919. gada sākumā Latvijas Padomju valdībai šķita nepieciešams pēc vācu armijas atkāpšanās atņemt varu tieši padomēm, kas visur dibinājās spontāni un kuras drīzāk atgādināja demokrātiskas pagastu un pilsētu pagaidu valdes, nevis padomes Krievijas revolūcijas nozīmē.[12] Vai starp 1917. un 1919. gadu kara un Pilsoņu kara ēnā drīzāk notika pilsoniska un demokrātiska revolūcija?

Latvijas Republikas priekšvēstures pagaidu interpretācija bez "Baltijas revolūcijas" izpētes starp 1905. un 1919. gadu nav iespējama. Blakus biogrāfiskajiem, ideoloģiskajiem un vardarbības aspektiem, protams, daudz svarīgāka būtu ekonomisko, sabiedrisko un etnisko struktūru norišu jauna analīze. Būtu svarīgi beidzot pievērst lielāku uzmanību laika posmam starp 1907. un 1914. gadu, tātad posmam, ko varētu nosaukt par "kluso revolūciju"[13].

Atsauces un skaidrojumi

[1] Par revolūcijas jēdzienu un tā teorijām sk.: *Botz G.* Ansätze zu sozialwissenschaftlichen Revolutionstheorien // Revolution und Gesellschaft: Zur Entwicklung des neuzeitlichen Revolutionsbegriffes. – Innsbruck, 1980. – S. 175–189.

[2] *Kappeler A.* Russland als Vielvölkerreich: Entstehung, Geschichte, Verfall / 2. Auflage. – München, 1993.

[3] *Geyer D.* Die russische Revolution / 4. Auflage. – Göttingen, 1985.

[4] *Hildermeier M.* Die Russische Revolution, 1905–1921. – Frankfurt, 1989.

[5] *Tilly C.* Die europäischen Revolutionen. – München, 1993; Große Revolutionen der Geschichte: Von der Frühzeit bis zur Gegenwart. – München, 2000.

[6] *Stučka P.* Darbu izlase. – 2. sēj. – 308. lpp.

[7] Turpat. – 407. lpp.

[8] Die Rote Fahne. – 1919. – 14. Jan. – Nr. 8. – Beilage. – S. 1.

[9] Turpat. – 30. janv. – Nr. 20.

[10] Turpat. – 23. febr. – Nr. 41. – 3. lpp.

[11] *Dzērve P.* Pēteris Stučka. – R., 1957. – 10. lpp. Grūti pateikt, cik lielā mērā šīs anekdotes atbilst patiesībai vai drīzāk padomju kanonizētajiem stereotipiem.

[12] Spilgta liecība vēlēto padomju likvidēšanai vai spiestā kārtā pārformēšanai ir padomju komisāru ziņojumi, sk.: Latvijas Valsts arhīvs, 10. f., 1. apr., 46., 47. l.

[13] Sk.: Die baltischen Provinzen Rußlands zwischen den Revolutionen von 1905 und 1917 = The Russian Baltic Provinces between the 1905/1917 Revolutions / Hrsg. von A. Ezergailis und G. von Pistohlkors. – Köln; Wien, 1982. – (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte, Bd. 4).

Detlef Henning

Die Revolution von 1905 und das Jahr 1919

Zusammenfassung

In marxistisch-leninistischer Sicht erschienen die revolutionären Vorgänge von 1905/07 und 1917 in Rußland lange Zeit als zwei getrennte Ereignisse, durch eine konstitutionell-demokratische bzw. reaktionär-restaurative Phase und die Anfangsjahre des Ersten Weltkrieges voneinander getrennt.

Auch im Westen verstand man unter der "russischen Revolution" in erster Linie die Ereignisse des Jahres 1917 bzw. deren Folgeereignisse bis zum Ende des russischen Bürgerkrieges 1921. Erst eine Studie von Manfred Hildermeier unter dem Titel "Die russische Revolution, 1905–1921" gab zu verstehen, dass die Ereignisse der Jahre zwischen dem Russisch-Japanischen Krieg und dem Ende des russischen Bürgerkrieges eine zusammenhängende Revolutionsepoche darstellen können.

Anhand dreier Aspekte (des biographische, des ideologischen und des Aspektes der revolutionären Gewalt) wird versucht, auch für die Ereignisse der Revolution von 1905 in den baltischen Ostseegouvernements Estland, Livland und Kurland sowie im westlichen Teil des Gouvernements Vitebsk – also Lettgallen – und die späteren Ereignissen zwischen 1917 und 1920 Kontinuitäten herauszustellen; ferner wird die Frage gestellt, inwieweit diese Kontinuitäten zwischen 1905 und 1920 in einem größeren europäischen Zusammenhang möglicherweise eine gesonderte *"Baltische Revolution"* darstellen, analog zu den großen Revolutionen von Nordamerika 1776, von Frankreich 1789, von Mitteleuropa 1848 und Rußland 1905–1921; zwar zeitparallel zu letzterer, aber dennoch durchaus eigenständig.

Lilita Vanaga

Ieskats Latvijas pagastu sabiedrības etnopsiholoģiskajā raksturojumā 1905. gada revolūcijas laikā

1905. gada revolūcija bija laiks, kad Latvijas mazpilsētas un lauku pagasti pakāpeniski kļuva par revolūcijas notikumu galveno arēnu un revolūcijas apspiešanas periodā arī cieta vissmagāk. 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā laukos dzīvoja lielākā daļa latviešu, bet pilsētās – tikai ap 16% latviešu.[1] Vai 1905. gads ienesa paliekošas izmaiņas latviešu sabiedrības (nācijas) garīgajā dzīvē kopumā? Revolūcijas notikumu pētnieki – Latvijas vēsturnieki – atbild apstiprinoši,[2] uzsverot jaunu pētījumu nepieciešamību.

1905. gada revolūcijas padziļinātu izpēti iespējams veikt, gan pārskatot un paplašinot vēstures pirmavotu bāzi, gan meklējot pētniecībā jaunus virzienus vai skatījuma rakursus. Raksta mērķis ir, izmantojot etnoloģijas un sociālās psiholoģijas nostādnes,[3] meklēt iespējamas kopsakarības toreizējām Kurzemes un Vidzemes guberņām piederošu vietējo sabiedrību, šajā gadījumā – pagastu revolūcijas laika mikrovēsturē,[4] kas varētu palīdzēt labāk izprast šo laikposmu latviešu lauku iedzīvotāju skatījumā. Revolūcijas notikumi satricināja stabilo vietējo sadzīvi pagastos, draudzēs, ciemos un viensētās, liekot gandrīz visiem vietējās sabiedrības locekļiem veikt rīcības izvēli, un spilgtākā veidā parādīja šajā sabiedrībā pastāvējušas un jaunizveidotas iekšējās attiecības un uzvedības modeļus.

Protams, vairs nav iespējams savākt tieši etnoloģiskiem pētījumiem nepieciešamus revolūcijas aculiecinieku un dalībnieku kvalitatīvus tematiskus stāstījumus. Tāpēc, lai dziļāk izprastu revolūcijas notikumu ietekmi uz Latvijas lauku pagastu dažādu sociokulturālo grupu pārstāvjiem un viņu rīcības iespējamo motivāciju, galvenais avots bija publicētas[5] un nepublicētas atmiņas par Piekto gadu. Pilnībā neapzināti un kritiski neanalizēti dažādos laikposmos rakstītu atmiņu krājumi glabājas daudzu Latvijas muzeju kolekcijās un skolu novadpētniecības materiālos. Pēdējos gados saistībā ar piļu un muižu kā tūrisma objektu popularizēšanu arī

internetā publicēti atsevišķi atmiņu fragmenti.[6] Šādas atmiņas atrodas Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuvē[7] un – kaut nelielā apjomā – Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuvē.[8] Izmantoti arī revolūcijas dalībnieku tiesu prāvu materiāli, revolūcijas laika prese, publicētie dokumentu krājumi un vēsturnieku pētījumi par 1905. gada revolūciju Latvijā. Atmiņas nav skatītas revolucionārās darbības notikumu tīri vēsturiskai izpētei, bet meklējot, kā dažādās revolūcijas laika liecībās parādās ne tikai aktīvo revolucionāru, bet arī ļoti daudzslāņainās latviešu lauku iedzīvotāju masas darbības raksturojums, pretrunīgi un daudzpusīgi notikumu vērtējumi. Lai gan atmiņas ir nedrošas faktu precizitātes ziņā, tās ir neatsveramas, lai ielūkotos dažādai etniskai, politiskai un sociālai grupai piederīgo cilvēku viedoklī par revolūcijas laiku, savstarpējās oficiālās un neoficiālās attiecībās, arī radniecības saišu sarežģītajā tīklojumā, kas bieži vien ietekmēja cilvēku rīcību.

Atmiņas – jo sevišķi publicētās – galvenokārt ir rakstījuši revolūcijas notikumos aktīvi līdzdarbojušies cilvēki vai viņu tuvinieki no revolūcijas dalībnieku un atbalstītāju viedokļa un pārsvarā nav šķiramas no revolūcijas bezierunu pozitīvā vērtējuma. Īpaši skaidri savas grupas viedokļa sociālā un ideoloģiskā pārstāvība parādās pēc 2. pasaules kara padomju režīma laikā publicētajās atmiņās, kur neiztrūkstoši uzsvērta Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) – vēlākās Komunistiskās partijas priekšteces vadošā loma, visas tautas naids pret apspiedējiem un atbalsts revolucionāriem. Lasot šīs atmiņas, labākajā gadījumā tikai fonā nojaušama citu viedokļu pastāvēšana, kas, bez šaubām, revolūcijas laika komplicēto ainu ļoti vienkāršo un nepelnīti padara nabagāku.

Pagasta sabiedrība šajā rakstā iezīmēta kā sociāla grupa, ko veido indivīdu kopums, kas revolūcijas periodā atradās savstarpējā mijiedarbībā salīdzinoši ilgu laiku pastāvējušas administratīvi teritoriālas vienības – pagasta – robežās. Sociālajā psiholoģijā pēc attiecību rakstura šī ir formāla grupa,[9] kurā tās locekļiem ir valsts varas fiksēts statuss, šajā gadījumā – piederīgs pie pagasta, oficiāli atzīta vadība – pagasta valde, vietnieku pulks un tiesa, kā arī valsts varas noteikti pienākumi. Piederības izjūtas ziņā pagastā dzīvojošie savukārt piederēja individuālām personām būtiskākām neformālām (iekšējām) sociālām grupām, daloties pēc ekonomiskā stāvokļa, vecuma, dzimuma, interešu kopības u.c., kam oficiāli noteiktu pienākumu nebija. Šis sākotnējais pagasta sabiedrību locekļu dalījums neformālajās grupās turpmākās izpētes gaitā ir koriģējams. No šī viedokļa īpaša nozīme bija LSDSP lauku organizācijām ("šūniņām") kā kompaktām nelegālām grupām ar saviem līderiem un formulētiem mērķiem,[10] kas guva lielu ietekmi citās iedzīvotāju grupās. Katrai neformālajai grupai varēja būt gan kopēji, gan atšķirīgi vērtību, uzvedības, savstarpējās komunikācijas u.c. modeļi.

Kā mijiedarbojās dažādās sociālās grupas pagastā, un cik lielā mērā dažādām grupām piederīgās personas ietekmēja revolūcijas notikumus laukos? Piemēram, Piektā gada revolūcijas aktīvāko dalībnieku vidū parasti izceļ jauniešus. Etnovēsturiskos pētījumos ir izteikti viedokļi, ka nacionālās atbrīvošanās revolūcijas izraisa Rietumu kultūras ietekmē tradicionālajās sabiedrībās saasinājušies sociālie, paaudžu un kultūras konflikti: izglītotā, bet sociālās "nepilnvērtības" un nākotnes izredžu trūkuma dēļ saniknotā radikālā jaunā paaudze neatzīst veco kultūru un saceļas pret varu.[11] Jaunatnes kā sociālas grupas statuss un loma Latvijas tradicionālajā sabiedrībā pagaidām nav pētīta.

Cik liela nozīme bija ne tikai vispārējiem, latviešiem kā jaunai nācijai svarīgiem revolūcijas cēloņiem,[12] bet arī "iekšējiem" un vietējiem apstākļiem – atsevišķu sociālo grupu skaitliskais pārsvars pār citām, pilsētu tuvums, vietējās autoritātes u.c. –, kas mudināja vai atturēja iesaistīties ārkārtējos un bīstamos notikumos? Jautājumu ir daudz, un tos varētu turpināt.

Vietējie, savējie, ienācēji, svešie

Analizējot ikvienu sabiedrību kā formālu grupu, aplūko nosacītus pretstatus – "mēs" un "viņi". Pagasta, ciema u.c. apdzīvoto vietu sabiedrības locekļu savstarpējo attiecību pieminējumos (arī mūsdienās) raksturīgāki ir apzīmējumi "vietējie" un "ienācēji", "savējie" un "svešie".

Vietējie iedzīvotāji ir ilggadēji pagasta iedzīvotāji, kuri pieder dažādiem sociāliem slāņiem, arī dažādām tautībām. Kopš 19. gadsimta otrās puses lauku iedzīvotāju migrācija jau bija visai plaša, daudzi vietējie bija devušies uz pilsētām vai citiem pagastiem, taču likumdošana joprojām noteica pierakstu pagastam, kaut arī daudzi pilsētu strādnieki, amatnieki, inteliģences pārstāvji – skolotāji, ārsti, pagasta rakstveži u.c. – sen vairs nedzīvoja dzimtajā pagastā. Taču teritoriālās izcelsmes apziņa, ģimeņu radnieciskās un pazīšanās saites bija spēcīgas. Tāpēc dalījums "vietējos" un "ienācējos" vai "svešos" kaut viena pagasta ietvaros var būt ļoti ietilpīgs daudzpakāpju identitātes apzīmētājs. Arī jēdzienos "vietējais" un "savējais" ir iespējama atšķirīga saturiska ietilpība.

Cik ilgs laiks paiet, līdz "ienācējs" ir kļuvis par "vietējo", parādās arī revolūcijas notikumu sakarā. Tautskolotājus, vairāk gan jaunos palīgskolotājus, sevišķi Vidzemes latviešu apriņķos,[13] kā atsevišķu profesionālu grupu uzskata par aktīvākajiem, vietējā sabiedrībā autoritatīvākajiem revolūcijas dalībniekiem.[14] Dažu skolotāju – J. Zingbergs, A. Salums, J. Pumpurs u.c. – darbība un īpaši nežēlīgie vai publiskie nāvessodi, tos pakarot vai nošaujot skolēnu klātbūtnē, piešķīra viņiem tautas varoņa simbolisku statusu, viņu vārdi ir iemūžināti piemiņas vietās. Taču

īpatnēji, ka to ābeli Kazdangas pagastā, kurā 1906. gada 30. janvārī soda ekspedīcija pakāra Skrundas pagastā dzimušo skolotāju Jāni Pumpuru, kurš Kazdangas pagastā strādāja apmēram divus gadus, un tā saukto Kazdangas prezidentu Johanu Klopu, muižas kalpu komitejas priekšsēdētāju, ienācēju no Igaunijas, pakāpeniski sāka dēvēt tikai par "Pumpura ābeli".[15] Skolotāju kā vietējās sabiedrības intelektuālās elites pārstāvi, ar kuru bija pazīstama lielāka daļa vietējo iedzīvotāju, pagasta cilvēku uztverē, iespējams, pieņēma kā "vietējo" vai "savējo" ātrāk nekā muižas darbinieku.

20. gadsimta sākumā pagasta sabiedrības pastāvīgie locekļi lielākoties bija savstarpēji pazīstami. Tās bija attiecības, kas pamatojās uz ģimeni, radnieciskām un ekonomiskām saitēm tuvākā apkārtnē un ilgstošām kaimiņattiecībām. Arī novadniecības izjūtas nozīme vēl ir maz pētīta tēma, taču ne velti LSDSP aģitatori paši devās vai tika sūtīti pārsvarā uz dzimtajiem pagastiem. Izskatot kaut vai tikai aktīvo revolucionāru elites dzimšanas vietu un ģimeņu savstarpējo radniecību, redzams, ka, piemēram, no revolūcijas laika aktīvajiem Kurzemes pagastiem un Liepājas skolām nāca daudzi sociāldemokrātisko ideju propagandisti un vadoņi – Fricis Roziņš, Ādolfs Hertelis, Ernests Rolavs, Jaņa Jansona-Brauna dzimta, Kristaps Sprūdis, Jānis Driega un citi. Radniecības, jaunības draugu un paziņu lokam bija liela nozīme. Kam ticēt, klausīt, palīdzēt vai pat upurēties – daudz varēja noteikt ne tikai politiskā pārliecība, ja tāda bija izveidojusies, bet arī pienākuma apziņa pret "savējo", kaut arī šī "savējā" mērķi paliek nesaprasti vai pat netiek atbalstīti. Šīs spēcīgās saites parādās daudzās atmiņās par Piekto gadu – īpaši soda ekspedīciju izrēķināšanās laikā un palīdzības sniegšanā mežabrāļiem. Jāteic, ka par tuvām radnieciskām un draudzības saitēm informāciju vāca arī pretējā – oficiālās varas pārstāvju puse, nodedzinot mājas un nežēlīgi sodot cilvēkus tikai par aizdomām uz šādu sakaru iespējamu pastāvēšanu.

Ienācēji ar spilgtām līdera dotībām – skolotāji, pagasta amatpersonas, sociāldemokrātu aģitatori – ātri kļuva par autoritāti agrāk svešos pagastos un par "savējiem" vismaz mērķu ziņā tuvu cilvēku vidū. Piemēram, Alsungas pagasta iedzīvotāji 1906. gada 15. jūlijā rakstīja vēstuli Kurzemes ģenerālgubernatoram, lūdzot atjaunot darbā varas iestāžu padzīto vietējās skolas pārzini Ernestu Štegmani, un nebaidījās pamatot savu lūgumu tieši ar cieņas iegūšanu vietējo iedzīvotāju acīs: skolotājs sācis darbu Alsungā tikai 1905. gada septembrī un "kā ienācējs bija mums, vietējiem, svešs, nevienu pirms tam nepazina un neviens nepazina viņu. Kā svešais un darba cilvēks viņš mūs nevarēja pozitīvi vai negatīvi ietekmēt, jo sākās mācības." Vēstuli bija parakstījuši 136 pagasta iedzīvotāji.[16] Katoļticīgās Alsungas draudzes pagastu – Alsungas, Gudenieku, Basu, Jaunās muižas, Grāveru un Adzes – iedzīvotāju iesaistīšanā revolūcijas

notikumos skolotājam E. Štegmanim tomēr bija sava loma, cita starpā, viņš apmācīja suitu jauniešus dziedāt līdz tam nezināmas luterāņu garīgo dziesmu melodijām pielāgotas cīņu dziesmas.[17] Savukārt uz skrīveriešiem lielu ietekmi atstāja sociāldemokrātu J. Liepiņa (Steņkas) un A. Piegāza runas dāvanas: "Novembra sākumā Skrīveros ieradās ļoti enerģisks un apdāvināts partijas biedris Liepiņš (Steņka), kurš uzstājās plašās sapulcēs [..] un kļuva par mūsu galveno aģitatoru. Viņa runas tā visus aizrāva, ka katrs, kas dzirdēja kādu tā uzstāšanos, bij gatavs stāties cīnītāju rindās."[18]

Svešie. Viens no līmeņiem šī jēdziena aplūkošanai ir etniskais un reizē sociālais pretnostatījums: 1) latvieši – baltvācieši, ar to saprotot nevis jebkurus etniskos vāciešus, bet tieši vācu muižniekus kopumā un lielāko daļu luterāņu mācītāju. 700 gadu verdzības motīvs īpašu aktualitāti ieguva saistībā ar G. Merķeļa "Latviešu" iznākšanu latviešu valodā 1905. gadā. Darbs spēcīgi ietekmēja lasošo latviešu prātus, tas deva senāku vēsturisku pāridarījumu uzskaitījumu, ko pievienot aktuālajām prasībām pret vācu muižniecību un mācītājiem; 2) latvieši – cariskās Krievijas valsts varas pārstāvji: dažāda līmeņa ierēdņi, policijas, soda ekspedīciju un cietumu personāla kontingents, kas arī bija etniskā ziņā dažāds – ne tikai krievi, bet arī tā sauktie čerkesi u.c. Krievijas impērijā dzīvojošo tautu pārstāvji, īpaša grupa – kazaki un citi. Te gan jāpiebilst, ka arī latvieši bija pārstāvēti valsts varas struktūrās.[19]

Kaut arī latviešu vēsturiskās atmiņas plašāki analītiski pētījumi nav veikti, pieņemts uzskatīt, ka gadsimtiem ilgi par galvenajiem pretiniekiem un "svešajiem" latvieši pamatoti uzskatījuši vācu muižniekus. Tomēr arī vācu muižnieku lielākā daļa sevi uzskatīja par vietējiem *(Balten,[20] Kurländer, Livländer)* un īstajiem zemes saimniekiem. Tikai izpratnei par piederību noteiktai teritorijai un tiesībām šajā teritorijā rīkoties atbilstoši savām interesēm latviešiem kā attīstībā esošai nācijai un veco kārtu aizspriedumu varā palikušajiem baltvāciešu muižniekiem 20. gadsimta sākumā bija dažāds saturs.

Par šo savstarpējo neizpratni liecina atmiņas. Piemēram, par laiku pirms 1905. gada un revolūcijas notikumiem Aizputes apriņķa Kazdangas pagastā atmiņas rakstījis vēstures literatūrā daudz pieminētais Kazdangas majorāta muižu īpašnieks barons Karls Vilhelms fon Manteifelis no senas Kurzemes muižnieku dzimtas un jaunās latviešu turīgās zemniecības pārstāvis – vietējais saimnieks Uldriķis Priednieks, iespējams, no tikpat senas Kurzemes zemnieku dzimtas. Abu atmiņu autoru pasaules ainas redzējums kā skatījums uz labā un ļaunā samēriem lietu kārtībā ir atšķirīgs. Barons – jauns, noslēgts estēts, eiropeiski izglītots un pēc paša pārliecības – līdz 1905. gada revolūcijai humāns savas augstās kārtas pārstāvis ar vislabākajiem centieniem rūpēties par savu muižu un tās ļaužu sociālo apstākļu uzlabošanu. "Šajā vēl pavisam senatnīgi pārvaldītajā

K. V. fon Manteifelis ar Kazdangas saimniekiem 1904. gadā

Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuves digitālo attēlu kolekcija

zemē daudz kas bija atkarīgs no muižas īpašnieka. Te vēl nebija nekādas sociālās likumdošanas, un tātad bija saprotams, ka tauta, neuzticoties valodas un izturēšanās ziņā svešajiem krievu ierēdņiem un tiesnešiem, griezās pie viņai daudz tuvāk stāvošajiem muižniekiem," rakstīja K. V. fon Manteifelis.[21] Sekojot saviem mērķiem – tuvināt latviešus Vācijai un novērst iespējamus sociālus protestus –, pirmsrevolūcijas periodā pēc pašnovērtējuma liberālais barons cītīgi nodevās plašai saimnieciskai, sociālai un kultūras darbībai savās muižās, lai pats tuvinātos latviešiem, kuru dvēsele viņam tomēr bijusi sveša. Īpašas cerības barons lika uz saimniekiem: "[Muižas] ierēdņi un kalpi palika pakļauti zināmai mainībai, bet saimnieki veidoja ilgstošu, pamatīgu kārtu. Viņu sētas, cik tālu atmiņa sniedzās, bija palikušas to pašu dzimtu rokās un, es domāju, būtu arī palikušas, tāpat kā Kazdanga manai ģimenei."[22] Saviem saimniekiem K. V. fon Manteifelis centies būt kā "tēvs un draugs", tomēr atzīstot, ka ne visu latviešu labā darījis aiz tīras tuvākā mīlestības, bet ar nolūku risināt "latviešu jautājumu" ar sociālu pretimnākšanu. Baltijas muižnieki esot tēvišķi rūpējušies par saviem ļaudīm, kaut arī tik "laimīgu kopdzīvi", kā būtu iespējams Vācijā, te ierobežojusi "asiņu atšķirība".[23] Pēc revolūcijas, kā zināms, K. V. fon Manteifelis bija viens no Kurzemes muižniekiem, kurš šo "asiņu atšķirību" savos īpašumos mēģināja novērst, pārvedot uz Kazdangu vairākus tūkstošus trūcīgu vācu kolonistu no Volīnijas. Pēc revolūcijas vairāku Kurzemes apriņķu – Aizputes, Kuldīgas u.c. – "vietējie" iepazina jaunus "svešos" – vācu izcelsmes kolonistus.[24]

Vācu kolonista māja Kazdangā pirms 1. pasaules kara

Baltijas Centrālās bibliotēkas attēlu kolekcija, neg. 0211, 15/14

Kazdangas pagasta Jurīšu māju saimnieks Uldriķis Priednieks[25] bija viens no K. V. fon Manteifelim īpaši pietuvinātiem latviešiem, vienīgais savā pagastā bija ieguvis klasiskās ģimnāzijas izglītību vācu valodā, darbojās pagasta amatos, mācīja no Vācijas pārbraukušajam baronam latviešu valodu. Barons bija vairāku Priednieka bērnu krusttēvs un sniedza arī materiālu palīdzību Jurīšu saimniecībai. U. Priednieka atmiņās jaunā barona saimniekošana vērtēta atturīgi un atrodami arī vārdi: "Manteifelis bija vietējiem pilnīgi svešs, un tāpat arī vietējie sveši viņam."[26] Vismaz ārēji saimnieku sadzīvošana ar baronu līdz pat 1905. gadam rada mierīgu priekšstatu. 1904. gada 10. oktobrī pagasta saimnieki svinīgi, ar goda vārtiem un sagatavotu albumu ar Kazdangas māju skatiem sagaidīja kungu no krievu-japāņu kara, notika kopīgs svētku mielasts un fotografēšanās pie pils. K. Beierbahs materiālu krājumā par tā saukto Aizputes karu Manteifeļa runu šajās svinībās aprakstīja šādi:

"Iekš 1417. gad man cilt senč mantoj no Pilten bīskap Valāt muiž un apkārtēj tuksnes. [..] Jūsu vectēv ir teicam, ka viņ to tuksnes ir pārvērtuš par vien ziedoš tīrum unt māj. Bet arī man cilt vectēv ir teicam, jo viņ ir bijuš lab kung, kas ne-

kavēj tā sav saimniek iekš to zem unt māj strādāt. Arī uz priekš būsim lab draug un kaimiņ. Jūs lab zin, ka man nav tā famīlij. Tāpēc jūs est to man famīlij. – Mums tokš ir tagad vien kopēj interes: kad raž darg, kalp lēt unt paklausīg – man lab unt jums lab. Tāpēc mēs varam būt vien famīlij, vien taut unt viss turēties kopā."[27] Šādā atstāstā un K. Beierbaha rakstītajā kontekstā runa atstāj ironisku iespaidu, neskatoties uz tās saturu. Kā svešā, citādā, arī augstprātības un muļķības pazīme gan latviešu folklorā, gan arī latviešu atmiņās par vācu muižniekiem un mācītājiem bieži uzsvērta lauzītā latviešu valoda,[28] kas klausītāja vai lasītāja atmiņā ar laiku iespiežas varbūt asāk nekā daudz būtiskākās muižnieku tiesiskās un ekonomiskās privilēģijas un līdz ar to mantiskās, izglītības iespēju u.c. atšķirības. Var tikai minēt, vai revolūcijas notikumi laukos būtu citādi, ja muižnieku vai muižu rentnieku lielākā daļa būtu etniski latvieši.[29]

Arī vācu izcelsmes luterāņu mācītāji, kurus, izmantojot patronāta tiesības, iecēla draudžu konventi ar muižniekiem priekšgalā, nerēķinoties ar pašām draudzēm, pārsvarā ir uzskatīti par "svešajiem". Luterāņu draudzes arvien vairāk vēlējās "savus" latviešu mācītājus, taču šīs iespējas bija visai niecīgas. Katras draudzes

Jansonu, Ozolu un Valdmaņu ģimenes. 1912. gads, Salaspils pagasts. Soda ekspedīcija 1906. gada 23. janvārī spīdzināja un nogalināja Mārtiņu Valdmani. M. Valdmaņa dēlu Artūru represēja 1949. gadā

Daugavas muzejs, inv. nr. 6946

attiecības ar vietējo mācītāju, lai kādai tautībai viņš piederēja, bija atšķirīgas. Piemēram, savas draudzes sliktā atmiņā[30] palicis Ikšķiles–Salaspils draudzes mācītājs K. Marnics kā ļoti enerģisks "vācu misijas Baltijā" aizstāvis (līdz pat nošaušanai 1919. g. P. Stučkas valdības laikā). Savas darbības laikā K. Marnics ar nicinošo attieksmi pret latviešu draudzes trūcīgajiem un neatkarīgāk domājošiem draudzes locekļiem ieguva ienaidniekus latviešu vidū.[31] Soda ekspedīciju darbības laikā viņš bija viens no aktīvākajiem represiju atbalstītājiem un veicinātājiem.

Blakusesošās Doles draudzes mācītāju Taurīšu dzimta bija cēlusies no Doles salas latviešiem, taču jau vairākās paaudzēs pārvācojusies. Mācītāju V. Taurīti 1906. gada 23. novembrī nošāva mežabrāļi kā revolucionārās kustības dalībnieku uzrādītāju. Mācītāja dzimtas saknes bija vietējās, viņš dzīvoja salā vecajās Taurīšu mājās, un viņu nogalināja "ienācēji" (citpagastnieki).[32] Vai savai draudzei viņš bija autoritāte, pagaidām nav nosakāms, jo slepkavības izmeklēšanā fiksētās liecības[33] un mācītāja raksturojums atmiņās[34] ir pretrunīgs. Līdzīgi vācietim K. Marnicam soda ekspedīciju laikā rīkojās, piemēram, Lēdurgas un Turaidas draudzes mācītājs latvietis A. Spalviņš[35] (atmiņās saukts par kārkluvācieti, t.i., pārgājis "svešajos"). Bija arī pretēji piemēri, kad mācītāji – vācieši, latvieši, krievi – palīdzēja glābt "pārgalvjus", taču pastāvēja kopējs uzskats – vācu muižnieku interešu aizstāvis ir vācu mācītājs. Tomēr būtu nepareizi konfliktu starp vācu muižniekiem un mācītājiem un latviešiem uzskatīt par etnisku, nevis sociālu konfliktu ar nacionālās attīstības pamatojumu. Pret citiem Latvijas teritorijas vācu tautības iedzīvotājiem revolucionāru darbība nevērsās. Rīcības komiteja nodibinājās arī Iršu kolonijā.[36]

Tiešs un nepārprotams apzīmējums "svešie" visbiežāk ir lietots revolucionārā darbībā apsūdzēto tiesas prāvās, arī daudzos atmiņu stāstos (īpaši Latgalē),[37] šādi dēvējot pagastos iebraukušos propagandistus – runātājus mītiņos, mājās ienākušus nepazīstamus mežabrāļus, ieroču, zirgu un produktu konfiscētājus vai vienkārši laupītājus. "Svešais" pagasta iedzīvotāju uztverē parasti bija personiski nepazīstams cilvēks. Savukārt par "ienācēju" varēja uzskatīt pat gadu desmitus kādā pagastā nodzīvojušu cilvēku, kurš ieradies no citas dzīvesvietas.

Atstāstot dažādas akcijas, ko veica revolucionāri, minēts, ka vietējie revolucionāri savā pagastā darbojās maskās, ar pielīmētu bārdu utt., bet pavisam svešie viņu līdzbiedri – atklāti. Vietējie revolucionāri sākumā atturējušies arī no atklātas vardarbības pret sava pagasta un muižas amatpersonām, piemēram, nopērt kādu muižas vagaru vietējie kalpi uzticēja "ārpusniekiem". "Revolūcija vēl nebija galīga, un tāpēc pārmācību izdarīt bij izdevīgāki sveši atnākušajiem."[38]

Atmiņās un dokumentos par vietējiem notikumiem revolūcijas laikā daudzkārt minētos svešos aģitatorus vietējie zemnieki bieži uztvēruši kā kaut ko aizraujošu, arī nesaprotamu vai aizdomīgu. Lai gan informācija par dažādiem notikumiem

Kazdangas īpašnieks K. V. fon Manteifelis ar dragūniem 1905. gada pavasarī

Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1100. f., 9. apr., 56. l.

pagastos izplatījās samērā ātri, daudzi lauku cilvēki nevarēja zināt un izprast visas revolucionāro ideju nianses. Aprobežojoties tikai ar aktīvo revolucionāru – sociāldemokrātu atmiņām, aina pagastos parādās ļoti vienpusīga. Grūti piekrist domai, ka ar saviem uzsaukumiem latviešu sociāldemokrāti "vienas diennakts laikā varēja sacelt kājās visu Latviju, jo visi iedzīvotāji bij lasītpratēji un uzticējās sociāldemokrātu autoritātei"[39]. Atbildīga līdzdalība politiskos procesos, partiju kā tādu pastāvēšana tomēr bija neierasts jaunums. Līdzšinējā sabiedriskās darbošanās pieredze lielākai daļai laucinieku aprobežojās ar līdzdalību dažādās biedrībās. Ne velti jaunās pagastu pašvaldības sāka saukt par rīcības komitejām, jo tādas bija veidotas kopš 19. gadsimta otrās puses dažādu latviešu biedrību pasākumu – dziesmu svētku, izstāžu u.c. – organizēšanai. Atmiņas liecina, ka daudzi laucinieki vispār nesaprata, kas tie sociālisti ir, viņi saukti par socāļiem, zučāliem, jaunstrāvniekiem u.c. vārdos. K. Draviņš rakstīja: "Sociālistiem (parasti viņus sauca par zocāļiem) bija sava programma, bet to laikam bija lasījis tikai retais un lūkojis izprast tās tēzes par labāku, brīvāku, laimīgāku, sociālas taisnības un ekonomiska uzplaukuma valsti nākotnē. Tas viss bija pārāk augsta teoretizēšana. Mūspuses ļaudīm, kā jau zemniekiem, bijusi liela neuzticība pret kaut kādām solītām, nedzirdēti radikālām pārmaiņām dzīvē."[40] Mālupes pagastā kāda tantīte teikusi par mītiņā redzēto oratoru: "Es redzēju sociālistu – tāds pats cilvēks vien ir, tikai kakls drusku garāks un sarkana kaklasaite."[41] Arī par sociāldemokrātiem – lauciniekiem partijas biedrs P. Ķuzis (J. Bērziņš) atmiņās raksta: "Lauku biedri lielākoties bija revolucionāri noskaņoti zemnieki, kas bija izlasījuši dažas sociāldemokrātu brošūras un pāris uzsaukumu. Tomēr arī viņi pašaizliedzīgi cīnījās [..] un godīgi nolika galvu."[42]

Lauku cilvēku vairākums uztvēra vienkāršas, saprotamas frāzes, reālu rīcību un reālus draudus. Tajā pašā laikā jāpiekrīt latviešu etnopsiholoģijas pētniecei I. Apinei, ka "taisni jābrīnās, cik disciplinēti latvieši 1905. gadā sekoja sociāldemokrātu aicinājumiem"[43]. Jaunie lozungi revolūcijas sākumā atbilda latviešu lauku sabiedrības dažādo sociālo grupu iekšienē ilgstoši krātajai neapmierinātībai ar līdzšinējo "pasaules kārtību", un notika kopīgās neapmierinātības izvirdums. Revolūcijas laiks bija īss, un nav zināms, cik ilgam laikam šīs enerģijas būtu pieticis un kā būtu neizbēgami sašķēlušās dažādo sociālo grupu intereses. Varbūt kādas iedzīvotāju daļas, revolucionāru leksikā – "neapzinīgie", īslaicīgajā aktīvajā līdzdalībā sava loma bija ne tikai patiesai pārliecībai un drosmei, bet arī gadsimtos ierastai un pašaizsardzības instinkta vadītai paklausībai autoritatīvām pavēlēm ("nu kā tu neiesi...").

Tomēr liela daļa laucinieku arī 1905. gadā dzīvoja savu ierasto dzīvi, kuras neatņemama un izdzīvošanai nepieciešama sastāvdaļa bija zemnieku gada darbu kārtējais cikls – sēja, pļauja un ražas novākšana. Līdz 1905. gada rudenim to saviļņoja dažādi spilgti notikumi, īpaši Kurzemes (pavasarī) un Zemgales (vasarā)

laukstrādnieku streiki un atsevišķas akcijas – iebrukumi pagastmājās, baznīcu demonstrācijas un citas. Laukstrādniekus var uzskatīt par visai mobilu sociālu grupu, kuras locekļi bija mazāk piesaistīti noteiktai dzīvesvietai, bet ko apvienoja līdzīgs sociālais un ekonomiskais stāvoklis. Streiku "laucinieciskā izpausme" bija masveida gājieni ar karogiem un dziesmām no muižas uz muižu, no mājas uz māju. Piemēram, Dobeles apkārtnē "streika kamolu aizvien ieritināja partijas biedri, kuri mazā pūlītī uzsāka streika gājienu no tādām mājām, kur gājēji bij partijas biedri un pats saimnieks arī nebij melnsimtnieks. [..] Var droši sacīt, ka streikotāju masa visur un visos gadījumos labprāt padevās vadošo biedru rīkojumiem." Šiem laukstrādnieku streikiem bijusi vairāk masu audzināšanas un sagatavošanas nozīme.[44] Kaut arī streiku gājieniem, vismaz sākumā, organizatorisks pamats bija, vairāku tūkstošu cilvēku liela, daļēji bruņota bara uzvedībā – pagasta namu un monopolu demolēšana, pagasta un baznīcu dokumentu iznīcināšana, vēlāk arī muižu dedzināšana – saskatāmas pūļa psiholoģijas iezīmes.[45] Šādas masu uzvedības izpausmes bija revolūcijas kā ārkārtējas sociālas krīzes situācijas vispārējās iezīmes, jo lielāka ļaužu masa dažādās situācijās var būt gan varonīga un cēla, gan noziedzīga vispārpieņemtu uzvedības normu izpratnē.[46]

Rīcības komitejas

Valsts ierēdņu un vietējo muižnieku vara zemnieku dzīvē bija dominējoša, un pagastu pašvaldības kā vietējās sabiedrības interešu pārstāves reāli maz ko varēja lemt. Tomēr pagasta organizatoriskā sistēma vietējiem iedzīvotājiem principā bija skaidra līdz 1905. gada rudenim, kad uz īsu laiku iestājās "divvaldība". Lauku pagasti bija teritoriālas organizatoriskas struktūras ar pagasta valdi un tiesu, lietvedību, nodokļu iekasēšanas ierastu kārtību, pagasta kasi (naudas lādi), magazīnu utt. "Daudzu paaudžu laikā bija iesakņojies baznīcas visādi sekmētais paklausības pienākums, tāpat respekts pret kārtību, ko agrāk bija nodibinājusi muiža, vēlāk – ķeizara administrācija."[47]

Jau 1905. gada vasarā sāka demolēt pagasta namus un pagasta tiesas, dedzināt armijā iesaucamo rezervistu sarakstus u.c. dokumentus, ar sevišķu rituālu nozīmi iznīcinot svešās varas simbolus – cara portretus. Taču pārsvarā tie bija mazu revolucionāru grupu ātri uzbrukumi vai, kā Zemgalē, lielu masveida gājienu sastāvdaļa, kas nodrošināja lielāku dalībnieku anonimitāti. To nevar dēvēt par pagasta sabiedrības lielākās daļas apzinātu izvēli.

1905. gada rudens bija sapulču laiks – lielāko aktivitāšu posms lauku pagastos. Pēc zemnieku lauka darbu cikla tas bija mierīgākais periods – raža novākta, steidzamākie rudens darbi daudzmaz apdarīti, pamazām sākās meža darbi, kas

vēlāk bija viens no biežāk apspriestajiem jauno rīcības komiteju darba kārtības jautājumiem. Viens no pagastu delegātu kongresa organizētājiem pieredzējušais tālaika lauku pašvaldību darbinieks J. Kroders rakstīja, ka pārvēlēšanām pagastos 1905. gadā bija jānotiek jebkurā gadījumā. "Pēc 1866. g. pag[astu] likuma, pag[asta] amata vīri jāpārvēlē ik pa trim gadiem. Termiņš pārvēlēšanai bija 1905. g., bet šā paša gada augusta mēn[esī] pag[asta] valdes saņēma no komisāriem cirkulārus, ka pag[asta] amata vīru vēlēšanas tiek izdalītas uz trim termiņiem katrā komisāra iecirknī: 1/3 jāvēl 1905. g., 1/3 – 1906. g. un pēdējai 1/3 – 1907. g. Šādas kārtības ievešana sacēla pagastos lielas kurnēšanas un protestus, jo, pirmkārt, daudzos pagastos nebija mierā ar pastāvošiem amata vīriem un arī paši amata vīri negribēja ilgāki kalpot bez dotas ļaužu uzticības, un, otrkārt, uz [17. oktobra] manifesta pamata visi pag[asta] iedzīvotāji prasīja piedalīšanos pie vēlēšanām."[48]

Jauno pagasta pašvaldību – rīcības komiteju – dibināšana plaši izvērsās pēc 1905. gada 19.–20. novembrī notikušā pagasta delegātu kongresa. Pēc K. Martinsona datiem, Vidzemes guberņas latviešu daļā decembrī pastāvēja vismaz 203 pagasta rīcības komitejas, aptverot 94% pagastu,[49] Kurzemes guberņas 224 pagastos nodibinātas vismaz 226 komitejas 97% pagastu,[50] bet Latgalē –Vitebskas guberņas latviešu apdzīvoto trīs apriņķu 51 pagastā jauni revolucionārās varas orgāni radīti 41 pagastā, no tiem vismaz deviņos – pēc Vidzemes un Kurzemes rīcības komiteju parauga.[51] Par lokālpatriotisma pazīmēm liecina rīcības komiteju dibināšana 1894.–1895. gadā apvienoto pagastu "vecajās" daļās, piemēram, no Pāles pagasta atdalījās bijušais Ārciema pagasts ar savu komiteju, no Ezeres pagasta – Pampāļi ar savu rīcības komiteju.[52]

Kongresa lēmumu – visos pagastos atcelt vecās pagasta valdes un līdz 10. decembrim demokrātiski ievēlēt jaunas – pagastos, iespējams, uztvēra dažādi. Bija pagasti, kuru sabiedrības priekšgalā atradās pieredzējuši un prasmīgi pagasta vecākie un rakstveži, kuru darbība jau pirms revolūcijas veicināja pašvaldību jautājuma izvirzīšanu oficiālās varas dienaskārtībā un kuri centās mierīgā un nevardarbīgā ceļā panākt pašvaldību likumdošanas pārveidošanu par labu pagasta iedzīvotāju vajadzībām. Daļa no viņiem, vismaz komiteju darbības sākumā, turpināja strādāt arī jaunajās pašvaldībās. Bez jauniem pētījumiem nav precīzi nosakāms, vai rīcības komiteju izveidošana, vismaz atsevišķos pagastos, bija apzināti izprasta iespēja uzlabot novecojušo un neefektīvo pagastu pašvaldības darbības modeli kopējo pagasta problēmu risināšanai vai no centra – Rīgas, kur spriež gudri cilvēki, kas "zina, ko dara", – izskanējis rīkojums, kas jāizpilda līdz noteiktam datumam. Oficiālā vara it kā pret kongresa lēmumiem un rīcības komiteju dibināšanu neprotestēja. Arī šis apstāklis lauku iedzīvotājos radīja pārliecību, ka, pārvēlot vietējās pašvaldības amatpersonas, nekas pretlikumīgs netiek darīts.[53] Vēlākajās tiesas prāvās tieši tā savu rīcību pamatoja jauno rīcības komiteju locekļi.

Vietējās varas maiņa dažādos pagastos notika pēc līdzīgas shēmas: 1) pagasta kopsapulce pieņem lēmumu, ka vecā pagasta valde ir atcelta; 2) jaunas pagasta rīcības komitejas vēlēšanas; 3) pagasta dokumentu, zīmoga, naudas līdzekļu utt. pārņemšana, ja tāda notika; 4) jaunās pašvaldības darbība. Šajā kopējā shēmā bija daudz vietējo variantu. Piemēram, vēlēšanas varēja notikt vienas sapulces laikā vai vairāku dienu garumā, ar kandidātu sarakstiem un balsošanu (piemēram, ar melnām un baltām bumbiņām). Dažkārt vēlēšanas izpaudās, informējot uz sapulci sasauktos cilvēkus par jaunas rīcības komitejas izveidošanu, noklausoties sapulces vadītāja paziņojumu un apstiprinot iepriekš sastādītu kandidātu sarakstu pēc principa "klusēšana nozīmē piekrišanu".

Pagastos, kur bija labi organizētas miliču vienības, piemēram, Dolē-Katlakalnā, rīcības komiteju lēmumiem bija pakārtota nozīme. Par neskaidrībām vietējās varas dalīšanā Zemgalē D. Beika rakstīja: ".. ne visur rīcības komitejas bij vienādi populāras. Tam bij vairāki iemesli. Pirmkārt, partijas šūniņas ar savu darbību noēnoja rīcību komiteju lomu un iespaidu. [..] Otrkārt, rīcību komiteju spējīgākie locekļi bij parasti vietējās partijas organizācijas vadoņi. Tamdēļ ne vien pagasta iedzīvotājiem nebij skaidra jēdziena par rīcības komitejas un partijas dalītām lomām, bet arī paši revolūcijas darbinieki daudzreiz neapzinājās, kur beidzas rīcības komitejas priekšsēdētāja tiesības un kur sākas partijas aktīvista pienākumi. Pat pašā Dobelē stāvoklis nebij daudz labāks."[54]

Pagastu sapulču periodu un pašvaldības nomaiņas procesu var uzskatīt par vietējās sabiedrības pārmaiņu laiku, kad objektīvā – vispārēja tautas kustība – un subjektīvā faktora – līderi – attiecībās liela loma bija tieši spilgtām personībām. Rīcības komitejas vietām spēja realizēt kaut teritoriāli ierobežotu, tomēr politisku varu.[55] Lai arī oficiālas likumdošanas varas komitejām nebija, vietējos apstākļos vismaz daļa rīcības komiteju, mēģinot pārkārtot pašvaldību darbu, izdeva savus noteikumus, apstiprināja tos ar zīmogu, uzlika un iekasēja nodokļus un lietoja sodus pret pagastu sabiedrības locekļiem, kuri šos noteikumus pārkāpa. Rīcības komiteju veidošana kļuva par iespēju vietējām pagastu sabiedrībām realizēt oficiāli neatzītu, tomēr pietiekami reālu vietējo varu un iepazīt plašākas iekšējās demokrātijas pieredzi.

Rīcības komiteju tapšanas, to sastāva un darbības izvērtējumam tāpat nepieciešami jauni pētījumi, jo, lasot līdz šim visdetalizētāko K. Martinsona darbu un salīdzinot tikai daļu publicētā faktu materiāla ar arhīva datiem un atmiņām, nav pārliecības par secinājumu objektivitāti, piemēram, ka rīcības komiteju sastāvā pārsvarā bijuši kalpi un vaļinieki.[56] Vai "vecās" pagasta sistēmas ātro atgriešanos, arī daudz minēto pēcrevolūcijas laika "pagurumu" var vērtēt kā etnosa pašaizsardzību iznīcinošu varas draudu priekšā un iekšēju prasību pēc tālākai attīstībai nepieciešamas stabilitātes?

Baumas. Pret "melno sotņu"

Viens no revolūcijas laika vietējo sabiedrību ietekmējošiem sociālpsiholoģiskiem faktoriem bija baumas. Iespējams, ka pagasta iedzīvotāju – īpaši mazizglītoto daļa un pat pagasta amatpersonas nespēja izsekot ļoti straujajiem revolūcijas notikumiem. Viņi vienkārši nezināja, ka notiek Revolūcija! mūsdienu izpratnē. Presē, runās un mācītāju sprediķos vairāk pieminēja "vispārējo kustību". Raksturīgi, ka zemnieku atmiņās, kuri nepiederēja sociāldemokrātiem, maz atrodams izvērstāks situācijas apskats, atmiņā palikuši mītiņi, gājieni, aicinājumi neklausīt, sist kungus (ko arī vajadzējis) un galvenokārt soda ekspedīcijas un to nevainīgie upuri.

Optimistiskas un iedvesmojošas baumas klīda revolucionāru vidē: vēl novembrī runāts, ka revolucionāriem palīgā steidzas vilcieni no Mandžūrijas, ar ko atgriežas krievu-japāņu kara dalībnieki. Uzmundrinot ap Aizputi sapulcētos zemniekus, skolotājs Melbārdis pārdroši apgalvojis: "Pienākušas ir ziņas, ka Maskava jau mūsu. Kaujas notiek arī citās pilsētās. Rīga, Liepāja ir krišanas priekšvakarā."[57]

Precīzi nenoskaidrotas izcelsmes baumu veids bija pēkšņi provokatīvi paziņojumi, ka tuvojas mežonīga "melnā sotņa", kas nāks vai jau nāk, dedzinot un slepkavojot arī sievietes un bērnus. Līdz ar to vietējie zemnieki sāka bruņoties: nevis gaidīt šo nezināmo spēku, bet iet pretī un aizstāvēties, sargāt sevi un savējos. Apzīmējums "melnā sotņa" jau sen ir folklorizējies jēdziens, un ar to parasti saprot soda ekspedīcijas kopumā, taču baumas par "melno sotņu" nav tik vienkārši izskaidrojamas. Šādas baumas daudzās vietās parādījās pirms soda ekspedīciju darbības sākuma un sēja īstu paniku pagastu iedzīvotājos. Pagastu milicijas veidošanās nereti saistījās ar vietējo iedzīvotāju pašaizsardzību ne tikai pret valdības karaspēka iespējamiem uzbrukumiem, bet vispirms pret šo "melno sotņu". Tā Talsu apkārtnē 1905. gada 29. novembrī sākušās pēkšņas runas, ka tuvojas "melnā sotņa". Nurmuižas kalpi nolēmuši doties tai pretī, "īpaši vecie karavīri, kuri apgalvoja, ka īsto karavīru taktika esot tā, ka nepielaiž ienaidnieku uz savām mājām, bet dodas tam pretī. [..] Tiem piebiedrojās arī jaunie puiši, kuriem allaž patika cīņas, kautiņi, kā baznīcas krogā, Dižmāras tirgū un citur, kur tik cilvēki cīnījās. Piebiedrojās arī iemetēji, jo uz ceļa katrā ziņā būs izdevība krietni uztaisīt garu. [..] Izbrauca kādas 10 ores [garredeļu rati] ar 5–6 braucējiem katrā, aizbrauc līdz Kandavai – visur tikai pretrunīgas baumas."[58] 30. novembrī Nogalē pienākušas ziņas, ka sotņa esot Tukumā – pa ielām asinis tekot straumēm, cilvēkus šaujot, apkārtnes lauki noklāti līķiem, pilsētā degot nami. Apraksta autors T. Dzintarkalns uzskatīja, ka šīs baumas atspoguļoja Tukuma cīņas starp tautas miličiem un dragūniem, un "melnā pretvara, pret kuru tauta cīnījās, tika pārdēvēta par melno sotņu". Izplatītās ziņas par sotņas tuvošanos vismaz Talsu

apkārtnē bijušas baronu provokācija, "lai apbruņotais proletariāts izietu uz ielas, kur to apšautu". Vietējie ātri sapratuši, ka tiek muļķoti un kas to dara.

1905. gada oktobrī Tirzas pagasta iedzīvotāji, satraukušies par briesmīgās "melnās sotņas" nākšanu, gājuši uz muižu atņemt ieročus, lai būtu, ar ko aizsargāties.[59] Arī citur, kā mācējuši, apbruņojušies ļaužu bari gāja pretī šai sotņai un to velti izmeklējās pa visiem ceļiem, bet neatrada vai uzdūrās dragūniem. Savukārt dragūni daudz nešķiroja, nāk revolucionāri vai ne, bet šāva un cirta, kā pavēlēts, viņiem svešos un nesaprotamos latviešu dumpiniekus un bezdievīgos bandītus.

Iespējams, ka baumas par sotņu tiešām izplatīja muižnieki, lai tīšuprāt aktivizētu zemniekus, provocējot saniknotu zemnieku pūli izdarīt cara ierēdņu skatījumā ko īpaši nepieļaujamu, un tā paātrinātu karastāvokļa ieviešanu un lielāku militāru spēku piesaisti. Atmiņās minēti kādi "melnie" – bez paskaidrojuma, kas izdarījuši provokācijas ar kungu palīdzību, lai ierastos soda ekspedīcija.[60] Vēl citi pēc šausmīgu gaidu pārdzīvotas nakts sprieduši, ka "tas esot brīvības cīnītāju

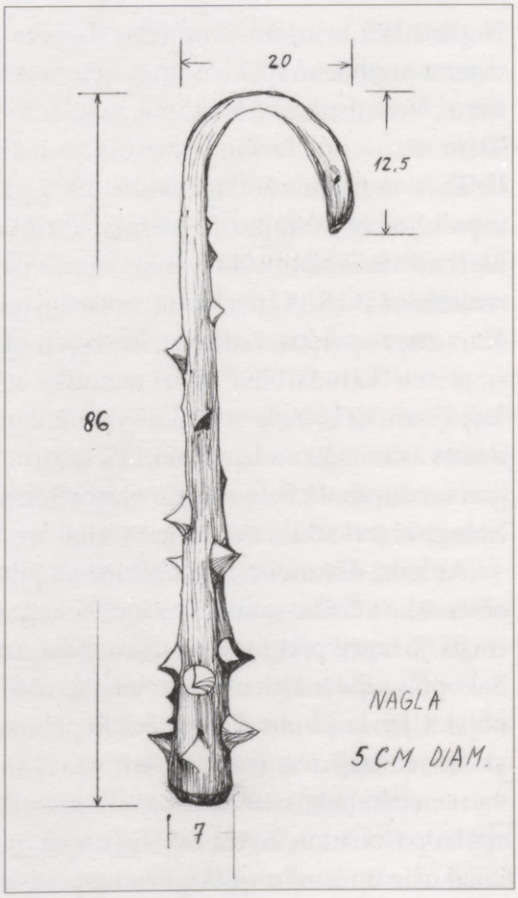

Paštaisīta nūja, ar ko Zosēnu pagasta zemnieks Jānis Bērziņš gāja sist "melno sotņu"

Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuve, 4. f., 2267. Pēc skices zīmējusi I. Ulmane

darbs, lai pārliecinātos, cik ātrā laikā var tautu samobilizēt. Citi turpretim apgalvoja, ka to izdomājuši vietējie muižnieki, lai sanaidotu tautu ar vadoņiem."[61] Lai cilvēkus sapulcētu uz baznīcas demonstrāciju, baumas tiešām esot izmantojuši Lielauces sociāldemokrātu pulciņa biedri: baznīcā paziņošot, ka beidzies karš ar Japānu![62] Katrā ziņā "melnās sotņas" baumu reālā pamata noskaidrošana būtu vērtīga gan kā ieguvums revolūcijas vēstures izpētei, gan kā sociālpsiholoģisks ieskats baumu iedarbībai uz vietējo sabiedrību, kam seko spontāna rīcība.

Vēlāk, jau soda ekspedīciju asiņainās izrēķināšanās laikā, laikraksti bija pārpilni ar šausminošām ziņām par nošautiem, pērtiem revolucionāriem un viņu piederīgo likteni, mežabrāļu iebrukumiem un konfiskācijām – laupīšanām. Laikrakstiem bija atļauts publicēt šādas ziņas bez komentāriem, lai iedzīvotājos uzturētu bailes un nemieru.[63] Arī laikrakstu ziņas kultivēja dažādu baumu rašanos.

Iet karā

Nopietnākā bruņotu zemnieku darbība revolūcijas laikā saistījās ar došanos ieņemt pretinieku spēku mītnesvietas, piemēram, pulcēšanās uz "Jelgavas sturmēšanu", Veckalsnavas ielenkšana, steigšanās palīgā mazpilsētu – Vecauces, Tukuma, Talsu u.c. – revolucionāriem, bet jo īpaši ar slaveno "Aizputes karu". Tas bija lielākais notikums lauku apvidos 1905. gada revolūcijas laikā, kad vienai akcijai sapulcējās ap 10 tūkstošu vairāku apriņķu visu sociālo slāņu zemnieku. Arī šis bieži minētais notikums pelnījis jaunus pētījumus. Skatot gan arhīva, gan atmiņu materiālus par šo vērienīgo un ārkārtīgi iespaidīgo notikumu, kas saviļņoja plašus Kurzemes apvidus, redzams, ka, izņemot stihiskos notikumus pie Rokas birzs, nopietna "karadarbība" tā arī nenotika atšķirībā no Skrīveru–Lielvārdes kaujas. Iespējams, ka literatūrā iesakņojies notikuma nosaukums "karš" sarunvalodā tika lietots ar mūsdienu izpratnei citu saturu: "iet karā", "celt karu" bija gan folklorā, gan sarunvalodā lietots apzīmējums lielam strīdam, protestam kā tādam un psiholoģiski ļoti atbilda cīņas gara izteikšanai.

Ar laika distanci vērtējot muižu un piļu dedzināšanu revolūcijas laikā, kultūrvēsturisko vērtību zaudējums ir nenoliedzams.[64] No mūsdienu viedokļa skatījums ir cits, jo tagad pret Latvijas pilīm ir diametrāli pretēja attieksme nekā 1905. gadā. Sakoptās pilis ir kļuvušas par lokālās identitātes simbolu, tās ir iecienīti tūrisma objekti, jau kopš pirmās Latvijas Republikas laika daudzās pilīs joprojām atrodas skolas, muzeji u.c. iestādes. Jau vairākām latviešu paaudzēm muižnieku pilis vairs nav kalpības, netaisnības un mantiskās nevienlīdzības simbols un "svešo" spēku patvērums, kā tās redzēja no 19. gadsimta klaušu laiku pārestībām nesen iznākušie un kaujiniecisku lozungu iedvesmotie revolucionāri.

Skatot atmiņas no vietējo un ienācēju tālaika darbības skatpunkta, nozīmīgs ir jautājums: kas bija muižu dedzinātāji – pašu pagasta un muižas ļaudis vai ienācēji no citurienes? Kas pieprasīja dedzināt un to arī darīja, kas mēģināja iebilst? Dedzināt muižas un pilis LSDSP CK nav ne tieši aicinājusi, ne arī aizliegusi.[65] Vai nodedzināto piļu liktenis bija atsevišķu vietējo partijas organizāciju, rīcības komiteju vai kādu "neatkarīgu" grupu rokās? Pret piļu dedzināšanu iestājušies vairāki vēlāk soda ekspedīciju nogalinātie vietējās kustības vadītāji: J. Pumpurs un J. Klops Kazdangā,[66] J. Simenovs, vairāk pazīstams kā latviešu folkloras vācējs, Rīgas apriņķa Doles pagastā, J. Dukāts Lielaucē,[67] K. Bočs Rūjienā, kurš ar mokām izglābis no muižas kalpu aizdedzinātās Valtenberģu pils veco muižnieku Fītinghofu u.c.[68] Informācija ir pretrunīga gan atmiņās, gan revolucionārās kustības dalībnieku tiesas prāvu lietās, un tāpēc bez detalizētiem arhīvu un atmiņu pētījumiem, kas var arī nedot pilnīgi patiesu ainu, viennozīmīga atbilde nav iespējama. Ir sastopami apgalvojumi, ka gandrīz visi vietējie bijuši par kādas pils nodedzināšanu, piemēram, kā tas bija, nodedzinot abas Skrīveru pilis.[69] Rugājos (tagad Balvu rajons) bijuši diezgan lieli nemieri, bet tajos piedalījušies galvenokārt latvieši no Vidzemes. Rīcības komitejai bijis jāpieņem lēmums par muižas likteni – nodedzināt vai ne. Balsojuši ar zirņiem. Rīcības komitejas loceklis ar zeķi apstaigājis pārējos, un visi metuši zirņus zeķē. Ja iemet zirni, tātad ir par muižas likvidēšanu. Vairākums esot bijis par, bet nodedzināt nav paspējuši, jo atsteigušies kazaki.[70] Muižu dedzināšana revolucionārās kustības aktīvistu atmiņās ar retiem izņēmumiem pieminēta lietišķi, kā garāmejot. Lai gan ne visur, tomēr notika arī muižnieku un mācītāju kustamās mantas demolēšana, dedzināšana un izmēģināšana lietošanā. Tāpat kā cara ģīmetņu iznīcināšanai, arī šīm brutālajām darbībām apzināti vai neapzināti bija piešķirta rituāla vai simboliska attaisnojoša jēga – "lai deg verdzības cietokšņi!".

Vairāk tomēr ir apgalvojumu, ka dedzināja nevis pašu pagastu un muižu ļaudis, bet gan ārpagastu vai pilsētu – Rīgas, Skrundas, Saldus, Kuldīgas u.c. – aktīvo revolūcijas dalībnieku grupas organizētas akcijas veidā, ar pārbraucieniem vienā naktī no muižas uz muižu. Par jauno "revolucionāro birokrātiju" liecina, piemēram, Kurzemes kaujinieks Sīmanis Berģis, rakstot par Rudbāržu pils nodedzināšanu. Tā bijusi skrundenieku ideja, formāla atļauja dedzināšanai dabūta kaimiņu Sieksātes pagastā, un pēc lietu oficiālas nokārtošanas uguni pilij piespieduši pielikt muižas kalpotājam, kurš pirms dedzināšanas čiepis mantas no pils.[71]

Dedzināšana varēja skart ne tikai pilis. "Cilvēki dežurēja un sargāja savus īpašumus, lai nenodedzina, jo strīdi dažkārt izcēlās sapulču debatēs arī starp lielsaimniekiem, bezzemniekiem un amatniekiem. Piemēram, kurpnieks sastrīdējās ar zemnieku, un viens otram draudēja nodedzināt māju vai kūti. Cilvēki rudens vakaros tramīgi skatījās pa logu, vai nedeg Nurmižu muiža, jo klīda

baumas par dedzināšanu. Pie mājām, kas neatbalstīja revolūciju un tajā neiesaistījās, tika izkārti balti karogi."[72] Nav pietiekama pamata secināt, ka revolucionāru varmācīgās darbības akceptēja tālaika pagastu sabiedrības dažādo sociālo grupu vairākums.

Starp diviem pretspēkiem

Pagasta sabiedrības dažādu grupu un dažādas individuālas pārliecības cilvēki revolūcijas laikā atradās pastāvīgu draudu un represiju iespējamības varā. Tā bija revolūcijas nežēlīgā, ne vairs cerību un jūsmas puse, kas daudzus lauku cilvēkus psiholoģiski iespaidoja un bieži lika izvēlēties savu nostāju un rīcību. Dažkārt izvēles iespēju varēja arī nebūt.

"Svešo" represijas. Atmiņu autori visbiežāk ir dalījušies sāpēs par zaudētiem biedriem, tuviniekiem un nevainīgiem upuriem soda ekspedīciju un tiesu darbības rezultātā. Asiņainā izrēķināšanās ar revolucionārajā kustībā iesaistītajiem un iebiedēšanas dēļ arī nejaušiem upuriem ir viena no galvenajām atmiņu tēmām visā pēcrevolūcijas laikā.

Taču jau pirms soda ekspedīciju darbības sākuma pastāvēja dažāda veida sodu draudi no oficiālās varas puses: veco pagasta valžu amatpersonas likuma priekšā bija atbildīgas par pagasta dokumentiem un naudas līdzekļiem, kas bija nelikumīgi nodoti revolucionāro spēku rokās; muižnieki un muižu pārvaldnieki lietoja sodus pret revolucionārajā kustībā iesaistītiem vai tikai aizdomās par šādu darbību turētiem muižu darbiniekiem, saimniekiem, skolotājiem un citiem.

Maz pieminēts ir ne tikai ekonomiski, bet arī psiholoģiski iedarbīgs lauku iedzīvotāju, sevišķi saimnieku ietekmēšanas ierocis – pagastu locekļu kopatbildība. Pagastam uzlika naudas sodu tūkstošiem rubļu apjomā – par nošautu uradņiku, nodedzinātu pagasta namu u.c. nodarījumiem, ko pagastā nereti paveica "svešie" – citu pagastu vai pilsētu revolucionāri. Ja notika dedzināšana, soda nauda bija jāsedz pagasta sabiedrībām kopīgi. Tas bija smags ekonomisks slogs zemnieku saimniecībām. Taču reizēm pagastā ienākušo revolucionāru grupas, arī kaujinieki – pilsētnieki un vēlāk mežabrāļi idejas vārdā ar vietējiem iedzīvotājiem nerēķinājās.[73] Pagasta valdēm bija jānodrošina vietējo iedzīvotāju līdzdalība vērtīgāko objektu, piemēram, valsts monopolu, telefona līniju u.c. apsardze pret uzbrukumiem un dedzināšanu, jādod šķūtnieki žandarmu, arestēto utt. pārvadāšanai, prasīja tvarstīt, spiegot un nodot revolucionārus. Soda ekspedīciju sasaukto pagastu sapulču un eksekūciju laikā vietējiem iedzīvotājiem kategoriski pieprasīja izdot aizdomās turamos revolucionārus. Tad parādījusies veco pagasta valžu amatpersonu padevība, nodevība, arī mūžvecā zemnieciskā gudrība ("pie mums nekas nenotika"). Par šādiem

gadījumiem savā dienasgrāmatā rakstīja soda ekspedīcijas nodaļas vadītājs grāfs Grabbe: "Beļavas pagasta vecākais ar skrīveri un dažiem pagasta priekšstāvjiem ieradās un visa pagasta vārdā izteica soda ekspedīcijas priekšniekam savu pazemību, pasniegdami attiecīgu adresi ar visu pagasta zemnieku parakstiem."[74] Bija rīkojumi visiem pagasta vīriešiem iet "ķemmēt mežu", meklēt mežabrāļus, ziņot par viņu parādīšanos, revolūcijā tieši neiesaistītiem cilvēkiem bija jāliecina tiesā. Par pagasta iedzīvotāju solidaritāti, nesniedzot liecības tiesā pret revolucionārajā darbībā apsūdzēto V. Leimani (savējo), pārliecināti izteicās bijušais Doles–Katlakalna pagasta uradņika palīgs 1911. gadā: "Esmu stingri pārliecināts, ka visa kustība un tās dalībnieki ir zināmi pilnīgi visiem pagasta iedzīvotājiem līdz mazākajiem sīkumiem, jo viss notika atklāti, bez slēpšanās, uzvaras sajūsmā."[75] Pēc soda izciešanas bija nepieciešama vietējā muižnieka piekrišana, lai atgrieztos iepriekšējā dzīvesvietā.

Draudi no revolucionāru puses. Arī revolūcijas spēki izmantoja pagastu iedzīvotājus organizējošas un iespaidojošas metodes – sapulces, gājienus, proklamācijas. Emocijas un sajūsmu vairoja revolucionārās dziesmas, karogi, arī dzeja. Taču bija lietotas arī vardarbīgas metodes, kas veidojās stihiski vai, iespējams, atbilda neafišētai revolucionāru–organizatoru taktikai (mērķis attaisno līdzekļus). Arhīva dokumentos un atmiņās lasāms par piedraudēšanu iet laukstrādnieku streiku gājienos, demonstrācijās, apmeklēt sapulces un kļūt par rīcības komitejas locekli. Vietām mācītājus, muižu un pagastu darbiniekus piespieda nest sarkano karogu gājienā un tamlīdzīgi. Stāmerienas pagasta vecāko J. Rubeni revolucionāri piespieduši pašrocīgi aizdedzināt Stāmerienas pili. J. Rubenis pēc tam izdarījis pašnāvību.[76] Koknesē soda ekspedīcija nošāvusi muižas ķēķa, dārza un staļļa puisi, kuram nemiernieki bija likuši nest petroleju un dedzināt pili.[77]

Bīstams iespaidošanas ierocis bija boikots, ko izmantoja pret muižām un vecajām pagasta valdēm kā sodu par "vecās varas" pienākumu veikšanu. J. Luters-Bobis boikotu raksturoja šādi: "Kad marta mēneša streikos 1905. gadā baroni sāka pretoties, sviežot streikotājus no dzīvokļiem laukā, es devu direktīvi pielietot asākus līdzekļus, proti: izvest aktīvu boikotu. Zem aktīva boikota mēs sapratām siena šķūņu nodedzināšanu, lopu barības iznīcināšanu utt. Tas atstāja stipru iespaidu uz baroniem, un daudzi piekāpās."[78] Taču boikots bija cīņas un iespaidošanas līdzeklis arī pret vietējiem pagasta iedzīvotājiem. Jau pats vārds bija biedējošs un daudziem neskaidrs. Rīgas apriņķa Stopiņu pagasta rīcības komitejas locekļis F. Vītols, liecinot tiesā, stāstīja, ka pagastā notikušajā mītiņā cilvēki no Rīgas teikuši: ja vecie pagasta darbinieki negrib un arī jaunās rīcības komitejas negribēs pieņemt pagasta lietas, tad viņus vajagot boikotēt. Kāds gudrāks rīdzinieks viņam vēlāk paskaidroja, ka "boikotēt" nozīmē "nogalināt".[79] Boikots bija saistīts arī ar "spiegu slimību". Katru, kas revolucionāriem uzreiz nepiekrita, uzskatījuši par spiegu. "Daudz jau nu tādu nepiekritēju nebija, un šai laikā lauku ļaudis, es

nezinu par pilsētu, bija tik vienprātīgi kā nekad. Spiegu meklēšana bija kā slimība, kas prasīja daudz upuru."[80] Pēc šo atmiņu autora V. Medeņa aptuveniem aprēķiniem, piemēram, Madonas apkārtnē 12 cilvēku, to skaitā sievietes un pusaudzi zēnu, nogalinājusi "tauta", bet 13 cilvēku – karaspēks (soda ekspedīcijas).[81]

Boikots varēja izpausties dažādi. Piemēram, Sunīšu saimnieks Grantiņš no Aizputes apriņķa Klosteres pagasta bijis vai uzskatīts par nodevēju. Toreizējais noskaņojums bija tāds, ka viņam neļāvuši pat dzirnavās malt miltus. Vēlāk revolucionāri Grantiņu nošāva, bet, kad Grantiņa dēls aicināja tuvējo māju ļaudis piedalīties tēva bērēs, visur viņam atteikts.[82] Boikots varēja izpausties arī kā pavēle nevēlamai personai atstāt pagastu.

Revolucionārie draudi bija emocionāli iespaidīgi, piemēram, 1906. gada janvārī izplatītajā LSDSP Liepājas organizācijas proklamācijā lasāms: "Katru vienu nodevēju, katru vienu spiegu sist nost, kur to sastop! [..] Un tad jūs, veco pagastvalžu vīri! [..] Lāsts un nāve jums, ja jūs paklausīsiet cara briesmoņiem. Nāve bez žēlastības katram, kas uzdrošināsies izpildīt kaut jel vienu no viņu pavēlēm. [..] Rīcības komitejas lai aptur tagad savu darbību. Lai iestājas pilnīga anarķija, lai tad nav nekādas kārtības, ja nevar būt tāda, kādu gribam mēs paši!"[83]

Nemierīgo atmosfēru laukos mežabrāļu darbības beigu posmā pastiprināja anarhistisku, bezizejā nonākušu revolucionāru vai kriminālu personu, kas uzdevās par revolucionāriem, iebrukumi zemnieku sētās, krogos u.c. vietās. Tāpēc daudzi iedzīvotāji sākuši pat nesaprast, kas īsti notiek, un mēģinājuši meklēt glābiņu pie soda ekspedīcijām.[84]

Tomēr revolucionārie draudi un piespiedu līdzekļi latviešu pagastu sabiedrībā neatstāja tādas jauna, briesmīga un pazemojoša (publiskā pēršana) pāridarījuma atmiņas kā oficiālās valsts varas un muižnieku ciešā sadarbībā veiktās asiņainās represijas.

Revolūcijas laikā skeptiski noskaņotie lauku cilvēki vēlāk uz 1905. gadu tomēr skatījušies citādi. ".. juku gadi ar saviem neparastajiem notikumiem atstājuši dziļas pēdas cilvēku domāšanā. Piektā gada nemieri tika bieži vien pieminēti un pārrunāti. Pašas revolūcijas laikā pret dumpiniekiem bija radies ļoti nelabvēlīgs noskaņojums, bet nu dažkārt varēja dzirdēt, ka viņi, varbūt izvēlējušies neīsto ceļu, tomēr domājuši arī par latviešu tautas tiesībām un labumu. [..] Varēja konstatēt, ka karaspēka soda ekspedīciju nežēlīgā rīcība ļoti iedragājusi agrāko stingro nostāju pret veco kārtību, valdību un ķeizaru. [..] Tam vēl pievienojās lielais rūgtums un naids, kādu gadu gadiem pēc nemieriem sevī glabāja un citiem arī neslēpa nogalināto revolucionāru tuvinieki."[85] Oficiālā vara ar represijām un atsevišķu muižnieku zvērības panāca pretējo, jo zaudēja vēl saglabājušos cieņu un prestižu tautas lielākās daļas acīs. "Dieva svaidītam valdiniekam tauta to nepiedod, ko var piedot vienkāršam revolucionāram."[86]

Par 1905. gada revolūcijas paliekošajām atskaņām vietējā sabiedrībā ilgstošā laikposmā pārliecinošāk var spriest, izsekojot 1905. gada upuru piemiņas vietu – īpašo "soda koku" un kapu – un pieminekļu liktenim un konstatējot pašreizējo vietējo iedzīvotāju attieksmi pret tiem līdz mūsdienām.[87] Cik lielā mērā vēsturiskā atmiņa par revolūcijas notikumiem simt gadu īsajā laikā ir saglabājusies kā kopīga vērtība vai arī 20. gadsimta nākamo lielo notikumu iespaidā izbalējusi un saglabājusies pārsvarā ģimeņu nostāstos? Vai revolūcijas nopelnu ilgstoša selektīva piešķiršana atsevišķām grupām, īpaši LSDSP, ar laiku nav nodarījusi pāri revolūcijas nozīmes izpratnei un vēsturiskās atmiņas, nevis šauri ideoloģizētas "pareizas vēstures instrukcijas" saglabāšanai?

Šis īsais ieskats 1905. gada revolūcijas norisēs lauku pagastu sabiedrībā nekādā gadījumā nepretendē aptvert un izvērtēt daudzos vietējos variantus un sniegt 20. gadsimta sākuma latviešu lauku iedzīvotāju etnopsiholoģisko iezīmju vispārīgu raksturojumu, pamatojoties tikai uz ārkārtējām situācijām. Pārāk daudz ir nepētītu procesu latviešu nācijas veidošanās un vēlākas attīstības gaitā, pārāk maz ir nepolitizētu 1905. gada revolūcijas vēstures pētījumu par norisēm laukos un to saistību ar notikumiem pilsētās. Speciāli pētījumi veltāmi Latgalei. Vairāk uzmanības šajā rakstā bija pievērsts iespējamām kopsakarībām un viedokļiem, kas var palīdzēt "no iekšpuses" izjust, kāpēc 1905. gadu vēlāk laukos dēvēja par "Trako gadu".

Atsauces un skaidrojumi

[1] 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d.: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai: 1900–1918. – R., 2000. – 103. lpp.

[2] Sk.: *Bērziņš J.* 1905. gada revolūcijas ietekme uz latviešu sabiedrības garīgo dzīvi // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, A. – 1995. – Nr. 9/10. – 62.–70. lpp.; 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d. – 401. lpp.

[3] Sk., piemēram: *Redfield R.* The Little Community: Viewpoints for the Study of a Human Whole. – Uppsala; Stockholm, 1955; *Redfield R.* Peasant Society and Culture: An Anthropological Approach to Civilisation. – Chicago, 1956; *Лурье С.* Историческая этнология. – Москва, 2004; Between Sociology and History: Essays on Microhistory, Collective Action and Nation-Building / Ed. by A. M. Castrèn, M. Lonkila, M. Peltonen. – Helsinki, 2004; *Plato A., von.* Geschichte und Psychologie: Oral History und Psychoanalyse // BIOS, Zeitschrift für Biographieforschung und Oral History. – 1998. – Jg. 11, H. 2. – S. 1–10; u.c.

[4] Socioloģijā, kultūras antropoloģijā un arī etnoloģijā mikrovēsture pēta mazos notikumus mazā sabiedrībā, pārsvarā mazpilsētu un lauku ciemu vēsturē.

[5] Sk.: 1905.–1907. gada revolūcija Latvijā: Bibliogrāfiskais rādītājs / Sast. O. Pūce. – R., 1997; 20. gs. Latvijas vēsture. – 1. d. – 721.–726. lpp.; *Lapa L.* Pirmās Latvijas Republikas laika latviešu prese par 1905. gada revolūciju // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls (turpmāk LVIŽ). – 2004. – Nr. 4. – 90.–115. lpp. Pēdējos gados ir izdotas jaunas atmiņu publikācijas, piemēram: *Medenis V.* Kādu es redzēju 1905. gadu Madonas apkārtnē // Stars. – 1990. – 18., 20., 22., 29. dec.; 1991. – 5., 8., 10., 12. janv.; *Draviņš K.* 1905. gada revolūcija // Kurzemē aizgājušos laikos: Atmiņas, nostāsti, vērojumi. – R., 2000. – 371.–380. lpp.; *Birkmanis G.* Dāvja Beikas atriebība – pēc Naudītes pagasta

iedzīvotāju Valda Valtera, Roberta Birkmaņa informācijas // Zemgale. – 2004. – 10. janv.; Melnā sotņa: [*Balode M.* Mana tēva Jāņa Bokuma atmiņu pieraksti par notikumiem Jaunpagastā] // Talsu Vēstis. – 1995. – 2., 9. dec.; *Lazda J.* Kolportiera Jura Lazdas atmiņas par 1905. gadu //Bauskas Dzīve. –2005. – 8. jūn.; *Mihaloviča I.* Pirms 100 gadiem: [Par 1905. g. notikumiem Atašienē: Pēc iedzīvotāju nostāstiem]// Atašienes Vēstis. – 2005. – Nr. 1. – 13., 14. lpp.; u.c.

[6] Sk.: http://www.pilis.lv/

[7] *Vīksna M.* 1905. gads un folklora // Dabas un vēstures kalendārs, 2005. – R., 2004. – 87.–93. lpp.

[8] Atmiņas par 1905.–1907. gada revolūciju Latvijā / Sast. L. Vanaga // LVIŽ. – 2000. – Nr. 2. – 129.–137. lpp.; Uldriķa Priednieka atmiņas par baroniem Manteifeļiem un 1905. gadu Kazdangā / Sast. L. Vanaga // Turpat. – 2005. – Nr. 2. – 142.–163. lpp.

[9] *Reņģe V.* Sociālā psiholoģija. – R., 2002. – 137. lpp.

[10] *Puļķis A.* LSDSP (LSD) lauku organizāciju uzbūve un sastāvs 1905.–1907. gada revolūcijā // Latvijas strādnieki un zemnieki 1905.–1907. g. revolūcijā. – R., 1986. – 115.–140. lpp.

[11] *Бочаров В. В.* Интеллигенция и насилие: Социально-антропологический аспект // Антропология насилия / Ред. В. В. Бочаров, В. В. Тишков. – Санкт-Петербург, 2001. – С. 51.

[12] 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1.d. – 336.–338. lpp.

[13] *Bērziņš J.* Latviešu tautskolotāji un 1905. gada revolūcija // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1926. – Nr. 10. – 302. lpp.; Nr. 9. – 196. lpp.

[14] Sk.: *Birkerts P.* 1905. g. revolūcijā cietušie Latvijas skolotāji. – R., 1927; *Ruberts J.* Latvijas tautskolotāji un skolu jaunatne. – R., 1965.

[15] *Birkerts P.* 1905. g. revolūcijā cietušie Latvijas skolotāji. – 114., 115. lpp.; Latvijas pagasti: Enciklopēdija. – 1. sēj. – R., 2001. – 477. lpp.

[16] Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk LVVA), 410. f., 1. apr., 25. l., 107. lp.

[17] *Gailis-Sarkanais J.* 1905. gads Alšvangā // 1905. gads. – Maskava, 1936. – 281. lpp.

[18] *Pauls J.* Revolucionārie notikumi Skrīveru apkārtnē pēc 17. oktobra manifesta pasludināšanas // Turpat. – 166., 167. lpp.

[19] *Ščerbinskis V., Jēkabsons Ē.* Latvieši 1905. gadā: Medaļas otra puse // Latvijas Avīze. – 2005. – 31. maijs.

[20] Sk.: *Cerūzis R.* Vācu faktors Latvijā, 1918–1939: Politiskie un starpnacionālie aspekti. – R., 2004. – 24., 25. lpp.

[21] *Manteuffel, gen. Zoege-Katzdangen, K. F., von.* Meine Siedlungsarbeit in Kurland. – Leipzig, 1941. – S. 3.

[22] Turpat. – 5. lpp.

[23] Turpat. – 7. lpp.

[24] Jāpiebilst, ka latviešu – bijušo Kazdangas muižas saimnieku un muižas kalpu, arī kolonistu pēcteču stāstījumos K. V. fon Manteifelis kā muižas saimnieks raksturots atzinīgi (autores 2005. g. ekspedīcijas materiāli).

[25] Uldriķa Priednieka atmiņas .. – 142.–163. lpp.

[26] Turpat. – 146. lpp.

[27] *Beierbahs K.* Aizputes karš: Revolūcijas masu stāsts. – R., 1933. – 10. lpp.

[28] Valodas, arī dialektu atšķirība kā citādības (svešā, ienācēja) pazīme ir attiecināma arī uz citiem Latvijas laukos dzīvojošo etnosu pārstāvjiem – ebrejiem, igauņiem u.c., un uz citu novadu latviešiem.

[29] Viens no viedokļiem: "Toreiz visi laukstrādnieki un lauksaimnieki cīnījās kopīgi pret vācu baroniem un cara valdību, kas baronus aizstāvēja. Visa cīņa bij vairāk dēļ nacionāliem iemesliem nekā šķiras motīviem. Piemēram, Lazdonas muiža ir viena no lielākajām un bagātākajām muižām Vidzemē, bet tā piederēja latvietim Indriķim Rašmanim. Un pret to nebij nekādas revolūcijas. Citas muižas postīja un dedzināja, bet Ļaudonai nesadedzināja neviena salmiņa. Ļaudonas miliči paši to apsargājuši, lai kāds muļķis kaut ko sliktu neizdarītu." Sk.: *Medenis V.* Kādu es redzēju 1905. gadu .. // Stars. – 1990. – 20. dec.

[30] *Villeruša V.* Gājums. – R., 1994. – 203., 204. lpp.

[31] LVVA, 3288. f., 1. apr., 40. l.
[32] Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 2. d. – R., 1980. – 148. lpp.
[33] LVVA, 117. f., 1. apr., 1833. l., 27.–39. lp.
[34] *Strazdiņa V.* Ķekava. Laiki un likteņi. – R., 2001. – 67., 68. lpp.
[35] *Dukaļska J.* Piektais gads Turaidas apkārtnē // Latvijas Vēstnesis. – 2005. – 21. janv.; Krimuldas Pagasta Vēstis. – 2005. – Janv.
[36] LVVA, 117. f., 1. apr., 1043. l.
[37] "Uz Vaikuļānu solu [sādžu] brauca sveši cilvēki – buntavščiki no Bebrenes u.c. vietām un pierunāja cilvēkus sacelties pret grapu [grāfu]. Cibuļsku mājās notika mītings – kāpa uz taburetes un kliedza, lai neiet darbā, lai neklausa grapu un vagarus." Daugavpils rajons, Aužģuļāni, Vaikuļānu sādža // Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuve (turpmāk EMK), 38. f., 641.
[38] *Beierbahs K.* Aizputes karš. – 19. lpp.
[39] *Apine I.* Politoloģija. Ievads etnopsiholoģijā. – R., 2001. – 21. lpp.
[40] *Draviņš K.* Kurzemē aizgājušos laikos. – 374. lpp.
[41] *Egle H.* Partijas pulciņš Mālupes pagastā // 1905. g. revolūcijas dalībnieku atmiņas. – 1. d. – R., 1955. – 227. lpp.
[42] *Bērziņš J.* [P. Ķuzis] Tautas miliča atmiņas // Noietais ceļš. – R., 1965. – 246. lpp.
[43] *Apine I.* Politoloģija. – 21. lpp.
[44] *Beika D.* 1905. gads Dobeles rajonā // 1905. gads. – Maskava, 1936. – 235., 236. lpp.
[45] *Назаретян А. П.* Психология стихийного массового поведения. – Москва, 2001. – С. 25.
[46] Sk.: *Le Bons G.* Pūļa psholoģija. – Rēzekne, 1998. – 13. lpp.
[47] *Draviņš K.* Kurzemē aizgājušos laikos. – 374. lpp.
[48] *Kroders J.* Kā savilkās mākoņi pār Baltijas ciemiem. – [B. v.], 1987. – 54., 55. lpp. – (Faksimilizdevums).
[49] *Martinsons K.* Rīcības komitejas Latvijā 1905. gada revolūcijā. – R., 1972. – 61. lpp.
[50] Turpat. – 80. lpp. Lielāks rīcības komiteju skaits, iespējams, ir tā saukto jaunradīto pagastu dēļ.
[51] Turpat. – 86. lpp.
[52] Turpat. – 49., 72. lpp.
[53] *Švābe A.* Latvijas vēsture, 1800–1914. – Daugava, 1962. – 620. lpp.
[54] *Beika D.* 1905. gads Dobeles rajonā // 1905. gads. – 239., 240. lpp.
[55] Politiskā vara šajā gadījumā ir "sociālas grupas, robežgadījumā atsevišķa indivīda iespējas īstenot savu gribu noteiktā sociāli politiskā un tautsaimnieciskā telpā, aizstāvēt savas intereses ar likumdošanas un citu normatīvo aktu starpniecību, turklāt nodrošinot apstākļus ar izpildvaras palīdzību īstenot sociālajā realitātē pieņemtos regulatīvos principus, nepieciešamības gadījumā izmantojot arī fiziski represīvas spēka izpausmes". Sk.: *Laķis P.* Vara un sabiedrība. – R., 1997. – 12., 13. lpp.
[56] *Martinsons K.* Rīcības komitejas Latvijā. – 99. lpp.
[57] *Beierbahs K.* Aizputes karš. – 155. lpp.
[58] *Dzintarkalns T.* 1905. gada revolūcija Talsos un apkārtnē. – Talsi, 1927. – 65.–71. lpp.
[59] *Bērziņš A.* Atmiņas par revolucionāro darbību Tirzas pagastā 1905. gadā // 1905. gads. – 148. lpp.
[60] Turpat. – 150. lpp.
[61] *Smiltnieks D.* Dažas atmiņas par 1905. g. // Zemgales Balss. – 1937. – Nr. 55.
[62] *Vitte Ž.* Rītausmā: 1905. gada revolūcijas dalībnieka stāsts. – R., 1956. – 60. lpp.
[63] *Ķiršs J.* Soda ekspedīcijas un partizānu cīņa Baltijā // 1905. gads. – 67. lpp.
[64] *Bruģis D.* 1905. gads un piļu dedzināšana Latvijā // Latvijas Architektūra. – 1997. – Nr. 12. – 40.–42., 44. lpp.; Dzejoļa rinda un nagans [diskusija / V. Zelče, I. Butulis, J. Kursīte, D. Bruģis; pierakst. G. Nagle] // Diena. – 2005. – 13. janv. – Pielikums "1905"; Niknums un muļķība // Turpat; u.c.
[65] *Apine I.* 1905.–1907. gada revolūcija Latvijā un latviešu sociāldemokrāti. – R., 2005. – 41. lpp.
[66] *Beierbahs K.* Aizputes karš. – 158. lpp.

[67] *Rudevics E.* Atmiņas par 1905. gada notikumiem Auces apkārtnē // 1905. gads. – 254. lpp.
[68] *Ozols J.* Atmiņas par 1905. gadu Rūjienē // 1905. gads. – 208. lpp.
[69] *Pauls J.* Revolucionārie notikumi Skrīveru apkārtnē pēc 17. oktobra manifesta pasludināšanas // 1905. gads. – 172., 173. lpp.
[70] Balvu rajona Rugāju ciema padomes Liepukalnā, pierakstīts 1972. g. // EMK, 44. f., 471.
[71] *Berģis S.* Rudbāržu pils dedzināšana // Noietais ceļš. – R., 1965. – 283.–290. lpp.
[72] *Dukaļska J.* Piektais gads Turaidas apkārtnē // Latvijas Vēstnesis – 2005. – 21. janv.
[73] "Februāra pēdējās dienās Biržu pagasta locekļi sanesa pagasta namā viņiem no ģenerālgubernatora uzlikto kontribūciju – 1000 rub. un 500 rub. par baronam aplauztiem telefona stabiem. Nauda tika kārtīgi kvītēta un noglabāta pagasta naudas skapī un pie pagasta nama durvīm tika nostādīti 6 apbruņoti stražņiki. Naktī ieradās bars bruņotu revolucionāru, apcietināja un atbruņoja stražņikus, paņēma naudas skapī noglabāto naudu, ap 500 pasta blankas, štempeles un aizgāja." Sk.: Cīņa. – 1906. – 7. marts.
[74] Citēts pēc: *Ķiršs J.* Soda ekspedīcijas un partizānu cīņa Baltijā // 1905. gads. – 61. lpp.
[75] LVVA, 3288. f., 1. apr., 362. l., 13. lp.
[76] Atmiņas par 1905.–1907. gada revolūciju. – 131., 132. lpp.
[77] Kokneses pagasta "Senčos", pierakstīts 1961. g. // EMK, 21. f., 4599.
[78] *Luters-Bobis J.* Lappuses no revolucionāra pagrīdnieka dzīves. – R., 1960. – 54. lpp.
[79] LVVA, 117. f., 1. apr., 1059. l., 23. lp.
[80] *Medenis V.* Kādu es redzēju 1905. gadu .. // Stars. – 1990. – 29. dec.
[81] Turpat. – 1991. – 12. janv.
[82] *Sperlins A.* Cīņas Aizputes apriņķī // 1905. g. revolūcijas dalībnieku atmiņas. – 2. d. – 161. lpp.
[83] LVVA, 410. f., 1. apr., 25. l., 72. lp.
[84] *Poišs J.* Malienas organizācijas VIII rajona darbība // 1905. gads. – 139. lpp.
[85] *Draviņš K.* Kurzemē aizgājušos laikos. – 379., 380. lpp.
[86] *Blaus P.* 1905. gada atcere // Siguldas Ziņas. – 1926. – 26. febr.
[87] Sk., piemēram, diskusiju par vētras nolauzto Talsu Soda priedi 2005. g. janvārī // Talsu Vēstis. – 2005. – 3. marts; www. talsi.lv./diskusijas.

Lilita Vanaga

Insight in the Ethno-Psychological Characteristics of the Latvian Civil Parish Communities During the Revolution of 1905

Summary

During the 1905 Revolution, provincial towns and civil parishes *(pagasts)* of Latvia, mainly in Kurzeme and Vidzeme, gradually became the main arena of mass events and in the period of revolutions suffered the most of suppression, too. Extraordinary events shook the stable social life forcing members of the local communities to make a choice of action and brightly demonstrated both the already existing and the recently developed internal bonds and relationships within these communities.

The purpose of this paper is an initial attempt to recognize possible directions of further studies of various Latvia's region adherent local, or parish communities, their ethno-social and ethno-psychological micro history. The main source of this research included published and unpublished memories by people about the revolution in the countryside. The memories were reviewed less for the historical study of revolutionary action, but more to trace how memories of the revolution show references of actions and the evaluation of events not only from the perspective of active revolutionists, but also of the rest – the multi-layered mass of local residents. The local community in this case is marked as a formal group consisting of a body of individuals belonging to various social groups. During the revolution, these groups mutually interacted within an administrative-territorial unit.

The existing conditional contraposition of "we" and "they," also – "locals" and "newcomers" in the countryside community, in the context of the 1905 Revolution, reveal incompatible contrasts in the interests and opinions between Latvians – Germans (the latter including the gentry and the greater part of Lutheran priesthood) and Latvians – tsarist Russia's authorities. The sense of brotherhood and of local identity, and also the significance of kindred bonds have been emphasized. LSDSP agitators purposefully went or were sent mainly to their native civil parishes. Whom to believe, help, obey, or even sacrifice oneself for – very much depended not only on the unity of political views, but also on the sense of duty to "one's own people." Talented orators very soon became authorities in the local communities. The local farmers saw political agitators as something extraordinary, exciting, however, also frightening. A large part of country people just could not comprehend all the nuances of the revolutionary ideas. Participation in political processes, the existence of parties (Social Democrats) was still a novelty. Average country people and also members of the local social democrat bodies understood simple, plain phrases, real actions, and threats. Slogans of the revolution corresponded with the common feeling that the "view of the world" was not fair.

Possibly, a part of the civil parish residents (especially the little-educated ones) and even some local authorities orientated themselves poorly in the rapid events of the revolution. One of the factors that influenced the local society was rumors. Rumors about the approaching of the so called "Black Hundred" provoked farmers to active and spontaneous activities and arming.

The rule of state officials and the gentry dominated in the life of local farmers, and actually, civil parish self-governments could decide very little. The mass creation of new civil parish self-governments (action committees) gave a chance to local civil parish communities to put into effect officially unrecognized but

real power and to become acquainted with wider internal democracy. In the relationship between the objective (general movement) and subjective (leaders) factors, great personalities played a large part. Change of power in various civil parishes happened by a similar scheme, although with many local variations and uncertainties regarding the division of power.

Currently, the attitude towards the burning of manors is totally different from that of the beginning of the 20th century. For the contemporary generation of Latvians these manors are preservable objects of local identity rather than symbols of Latvian servitude. Although revolutionaries burned manors, it is constantly alleged that it were not the local people who did it, but groups of active revolutionaries from neighboring civil parishes or towns (Riga, Skrunda, Saldus, Kuldīga, and others). Many leaders of the local movements, later killed by the punitive expeditions, also objected to the burnings. There is no reason to conclude that the majority of different social groups of civil parish communities accepted the violent actions of the revolutionaries.

People with different political opinions (or lacking them) were threatened with repressions by two opposing parties. Firstly, there were threats of punishment and reprisal from the side of the official state government and the gentry (including mutual responsibility for actions of revolutionaries in civil parish territories). Secondly, revolutionary forces used various methods to manipulate the community, and some of them were violent (boycott, death penalty, threats). However, repressions by the official power and atrocities by individual members of the gentry made them lose all the maintained respect in the eyes of even those farmers who were merely "watching" the revolution.

A real insight in the events of the revolution in the countryside community makes no pretence of covering and evaluating the numerous local versions and providing a general characterization of the Latvian countryside population's ethno-psychological features in the early 20th century. There are yet too many uninvestigated processes in the course of evolution and later development of the Latvian nation. Also, there are too few unpoliticized studies about the events of the revolution in the countryside. In this paper, more attention had been paid to possible interconnections and opinions that can help to feel "from inside" why the year 1905 in the countryside was later called "the Mad Year".

Jānis Bērziņš

1905. gada revolūcijas ietekme uz Latvijas sabiedrības dzīvi

Latvijas pilsoniski demokrātisko revolūciju, kas bija ne tik daudz sociāla kā demokrātiski politiska revolūcija, vadīja Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku partija (LSDSP), galvenokārt sadarbojoties ar ebreju Bundu, bet ar Latviešu sociāldemokrātu savienību (LSDS) un Krievijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju veidojot neviennozīmīgas attiecības.

1905. gada revolūcija bija viens no spilgtākajiem Latvijas 20. gadsimta notikumiem, un turpmākajos gados tā ietekmēja Latvijas un sevišķi latviešu sabiedrības dzīvi. Ņemot vērā Latvijas revolūcijas specifiskos cēloņus un īpatnības, kas to izcēla uz Krievijas impērijas revolūcijas fona, un to, ka noteicošā loma tajā bija latviešiem, pamatoti var runāt par latviešu Piektā gada revolūciju. Te gan jāpiebilst, ka revolucionāri nekādas prasības par Latvijas nacionālas valsts nepieciešamību neizvirzīja.

Mūsdienās vērtējot 1905. gada revolūcijas notikumus, nav vajadzība tos idealizēt. Tā kā revolūcija bija Latvijas vēstures attīstības vardarbīgs process, tad pat revolūcijas dalībniekiem un laikabiedriem nebija vienota to nozīmes vērtējuma. LSDSP pārstāvji uzskatīja, ka revolūcija sabiedrības attīstību ir ietekmējusi pozitīvi. Saeimas priekšsēdētājs LSDSP biedrs Pauls Kalniņš izteicās, ka nav taisnība tiem pilsoņu ideologiem, kuri toreiz sacīja, ka ar varu neko nevarēs panākt. "Saprotams – Valsts dome, uzlabojumi preses un biedrošanās likumā un tamlīdzīgi panākumi nevarēja atsvērt lielos upurus. Un tomēr 1905. g. revolūcijai ir liela vēsturiska nozīme."[1]

Viscaur negatīvu vērtējumu revolūcijai deva konservatīvi noskaņotie Andrievs Niedre un Frīdrihs Veinbergs. Latviešu liberālās pilsonības pārstāvis Arveds Bergs savukārt secināja, ka viņš uz 1905. gada revolūcijas novērtējumu pēc 25 gadiem raugās daudz skeptiskāk nekā agrāk. "Mēs zinām, ka revolūcija nozīmē desmitiem tūkstošu nevainīgu cilvēku – un bieži savas tautas labāko

dēlu – noslepkavošanu, miljonu cilvēku nāvi badā un trūkumā un bieži vien atlikušo revolūcijas cīnītāju iekrišanu vēl lielākajā patvarībā un verdzībā. Mēs zinām, ka revolūcijā ļoti ātri izgaist ideālie un nesavtīgie centieni un uzpeld sabiedrības padibenes un to ļaunās tieksmes, kas dabū virsroku, ja sabiedrībā nav diezgan stipru pozitīvu elementu, kas revolūcijas postošos elementus savaldītu. Tā visbiežāk revolūcija kādai tautai nes vēl lielāku postu un viņas likteņa pasliktināšanos. Mēs esam mācījušies skatīties uz revolūcijām kā uz socioloģiskām katastrofām, līdzīgām dabas katastrofām, kā zemestrīce, pērkons, plūdi. Nav noliedzams, ka tās zem apstākļiem arī noslauka no zemes virsas dažu novecojušos, nederīgu lietu un atbrīvo ceļu jauniem, labākiem spēkiem, bet vienmēr tie ir stipri satricinājumi, kas sev nes līdz daudz posta. Ļoti pareizi ir teikts, ka revolūcijas nozīme nav tā, cik viņa gāž un posta veco, bet cik viņa spēj atraisīt jaunus pozitīvus, radošus spēkus. Ja no tādas perspektīvas skatāmies uz 1905. gada notikumiem, tad mums tur nav ko celt, nedz ko pelt. Viņa vienkārši bija katastrofa, ko varbūt varēja novērst ļoti tālredzīgs valstsvīrs, līdzīgi tam, kā plūdus var novērst laikā celts aizsargu valnis. [..] Bet no vēstures viedokļa nav noliedzams, ka 1905. g. revolūcija mums ir nākusi tikai par ļaunu. Nekādu brīvību, nedz labklājību viņa mums nav nesusi, bet lielus zaudējumus pie dzīvākiem un enerģiskākiem cilvēkiem un pie mantas, un viņas sekas bija visu mūsu sabiedrisko centienu vēl jo stiprāka apspiešana. Jaunu pozitīvu spēku atraisīšana viņa mums nav devusi, un tāpēc viņas iznākumi mums ir bijuši tikai negatīvi."[2]

Toties mēs vēl labi atceramies, cik ļoti revolūciju un revolūcijas pielūdza un dievināja marksisma-ļeņinisma pārstāvji, cik augstu tās novērtēja padomju historiogrāfijā.

Bet kas notiek ar šo problēmu mūsdienās? Ir autori, kuri cenšas revolūciju izvērtēt vispusīgi, bet ir arī tādi, kas to zīmē vienā krāsā. Pirms revolūcijas 100. gadadienas presē ne reizi vien savas domas ir paudis latviešu tautas pagātnes zinātājs Jānis Krēsliņš, taču viņa revolūcijas vērtējumos virsroku ņem negatīvais: "Prasības, par kurām revolucionāri gāja cīņā, visā visumā bija pamatotas, bet veids, kādā revolūcijas radikālākie elementi cīnījās, bija aplams."[3] Te var būt tikai viens jautājums: ja jau saimnieciskās, politiskās un sabiedrības dzīves attīstība ir aizgājusi līdz revolūcijai, vai tad tā var notikt bez zaudējumiem? Latvijas Republikas Kultūras ministrijas organizētā sēdē, kur sprieda par 1905. gada revolūcijas 100. gadadienas atzīmēšanas pasākumiem mūsu valstī, vēsturi vispusīgi zinošais Pēteris Bankovskis izteica domu, ka 1905. gadam, viņaprāt, nebija augļu, bet no visām trijām pusēm – revolucionāru, krievu patvaldības un vācu muižniekiem – bija tikai zvēriskums.

Nav viegli izvērtēt tādu sarežģītu vēstures notikumu kā Piektā gada revolūcija. Domāju, ka ir nepareizi revolūcijas procesu vienkāršot un kādu tā daļu absolutizēt. Manuprāt, lai vērtētu 1905. gada revolūcijas ietekmi uz sabiedrības attīstību, galvenokārt nepieciešams konstatēt, vai tajā bija kas radošs attiecībā uz cilvēka tiesībām un brīvībām. Jā, revolūcija bija asiņainas sadursmes, terora akti, muižnieku piļu dedzināšana, laupīšana, nodevība, spīdzināšana, nošaušana, māju dedzināšana, bija savstarpējs ļaunums.

Taču tajā pašā laikā revolūcija sevī ietvēra latviešu tautas garīgos un brīvības centienus, kas bija aizsākušies jaunlatviešu un Jaunās strāvas kustībā. Revolucionāri prasīja tiesības lietot savu valodu un veidot nacionālo skolu, uz demokrātiskiem pamatiem piedalīties vietējā pašpārvaldē, prasīja līdzvērtīgu vietu ekonomiskajā dzīvē un citas demokrātiskas tiesības. Tās nebija abstraktas prasības: notika reāli mēģinājumi sākumskolās mācīt bērnus latviešu valodā, 94% visu pagastu demokrātiski ievēlēja rīcību komitejas. Lielajos kongresos – Latvijas tautskolotāju kongresā un Latvijas pagastu delegātu kongresā – izskanēja ideja par latviešu apdzīvotās teritorijas apvienošanu, prasība pēc autonomijas. Revolūcijas laikā bija iedragāta latviešu tautā valdošā izdzīvošanas psiholoģija, kuras pamatnosacījums bija balansēšana starp vācu muižnieku un krievu ierēdni. Revolūcija parādīja, ka tauta ir spējīga izvirzīt savas prasības un par tām cīnīties. Latviešu tauta revolūcijā mēģināja uzsākt sev noderīga ceļa meklējumus. Pirmo reizi savā vēsturē tā uzstājās kā vēstures subjekts. Pēc revolūcijas Latvijā parādījās nebijuši demokrātijas aizmetņi. Sākās saimnieciskās un sabiedriskās dzīves uzplaukums. Tātad revolūcija nesa arī attīstību un progresu.

Visvairāk revolūcija ietekmēja tautas garīgo dzīvi. Zīmīgus vārdus par to ir teicis revolūcijas laikabiedrs žurnālists un filozofs Pēteris Zālīte: "1905. revolūcija latviešu tautas dzīvē rada lielas pārgrozības. Viss sāk šķobīties. Arī tautas dvēsele sāk tapt citāda. Vienā otrā dvēselē notiek vesela revolūcija. Viens otrs, tā sakot, "par nakti" top pavisam par citu cilvēku."[4] 1930. gadā ievērojamais LSDSP politiķis Felikss Cielēns 1905. gada revolūcijas dalībnieku 2. kongresā secināja, ka šī revolūcija "nav vērtējama tik daudz tiešo panākumu nozīmē kā tautas uzskatu un atziņu revolūcija. 1905. g. iznīcināja tautā patvaldības un muižniecības autoritāti. Šim lūzumam tautas uzskatos bija tā nepārejošā nozīme, kas noteica notikumu tālāko gaitu."[5] Revolucionārie notikumi tautas dzīvē un cilvēku pārdzīvojumi tajos veido tautas raksturu, kam ir izšķiroša nozīme tālākajā tautas attīstības gaitā. Plašās masās bija rosināta pašdarbība un gatavošanās brīvības cīņām. Šim iezīmēm bija svarīga nozīme latviešu tautas turpmākajās likteņgaitās.

1905. gada revolūcija latviešu tautai reizē bija nacionālās atbrīvošanas kustība. Tās idejas bija nākotnes sabiedriskās dzīves noteicošais ietekmētājs. Revolūcijas neveiksme un reakcijas vardarbība radušos brīvības uzskatus neiznīcināja. 20. gadsimta sākuma šādi uzskati Eiropā jau sen bija nostiprinājušies. Pēc revolūcijas brīvības centieni neizpaudās aktīvās formās, bet gan tautas ideju dzīvē. Atziņa, ka par brīvību jācīnās, kļuva par jaunās sabiedriski aktīvās sabiedrības daļas pārliecību. Soda ekspedīcijas, savā darbībā nenodalot saimniekus, kalpus, strādniekus un skolotājus, veicināja nacionālo kopsajūtu un vedināja uz tautas garīgo apvienošanos. Taču reizē valdības reakcijas pasākumi cilvēkos atstāja garīgus pārdzīvojumus un psihiskas traumas.

Revolūcijas gados Latvijas sabiedrību nomācoši ietekmēja speciālie administratīvie pasākumi. Karastāvokli Vidzemē un Kurzemē 1908. gada septembrī gan atcēla, bet to nomainīja tā sauktā pastiprinātā apsardzība, ko pakāpeniski pagarināja līdz 1912. gada septembrim. Cara pārvalde, vācu muižnieku ietekmēta, neatlaidīgi centās nīdēt revolūcijas laikā veidojušos latviešu tautas nacionālo pašapziņu. Vārds "latvietis" patvaldībai kļuva sinonīms dumpiniekam. Noliedza pat dziedāt "Dievs, svētī Latviju!". Notika asa vēršanās pret bijušajiem revolūcijas dalībniekiem gan laukos, gan pilsētās: sastādīja "melnos sarakstus", strādniekus masveidā atbrīvoja no darba, sevišķi gados jaunākos. Uzņēmumos un citās darbavietās centās atbrīvoties no latviešiem, pieņemot cittautiešus, vēlams tādus, kuri neprata runāt latviski.

1905. gada revolūcija ienesa pārmaiņas vācu muižnieku un krievu ierēdņu attiecībās ar latviešiem. Līdz šim viņi latviešus uzskatīja par neievērojamākiem Latvijas teritorijas iedzīvotājiem. 19. gadsimta otrās puses vietējā krievu presē reti rakstīja par latviešiem, bet ļoti daudz pārmetumu bija izteikts baltvāciešiem, kuri kavēja krievu ierēdņus savās rokās pārņemt vietējo pārvaldi, ieviest visur krievu valodu, krievu tradīcijas un tā tālāk. Vācu muižniecībai 1905. gads bija negaidīts. Viņi savā pašpārliecinātībā pat nespēja iedomāties, ka latvieši ar revolūcijas palīdzību, līdzīgi kā Eiropas tautas, varētu aizstāvēt savas tiesības. A. fon Tranzē-Rozeneks rakstīja, ka ""vācu kungam" "nevācieši" šķita tik nepilnvērtīgi, ka negribējās ticēt, ka pastāv nopietnas briesmas no viņu puses"[6]. Pirms revolūcijas vācu muižnieki uz latviešu zemnieku skatījās ar pārākumu, bet pēc tās viņu attiecībās iezīmējās abpusējs naids. Baltvācieši kategoriski noraidīja iespēju sadarboties vienalga ar kādu idejiski labvēlīgu latviešu grupējumu, atmetot arī jebkādus latviešu ģermanizēšanas plānus. Bija iecerēts padzīt latviešus no vācu muižām un zemi kolonizēt ar vācu zemniekiem. Šis eksperiments sākās Kurzemē, un ar to nodarbojās īpaša vācu biedrība, kuras priekšgalā bija K. Manteifelis, S. Brodrihs un Nolde. Vācu zemniekus bija nolemts ievest no Krievijas – Volīnijas un Volgas apgabala. Kā izteicās šī pasākuma idejiskais un

praktiskais vadītājs K. Manteifelis, "kolonizācija pārvērtās par vācu pretuzbrukumu, par atbildi uz 1905. gada latviešu sacelšanos"[7]. Visvairāk vācu kolonistu nometināja Aizputes un Kuldīgas apriņķī. Kolonizatoru plāns bija sākotnēji pārvācot Lejaskurzemi un tad virzīties uz Latvijas austrumiem. Ir ziņas, ka K. Manteifelis savās 12 muižās bija nometinājis ap 4000 vāciešu. Kā atzīmē vēstures avoti, 1914. gadā Kurzemē dzīvoja ap 16 000 un pat 18 000 kolonistu.[8]

Ne vienu reizi vien šos 1905. gada revolūcijas izraisītos vācu muižnieku kolonizācijas mēģinājumus 1920. gadā pieminēja Latvijas Satversmes sapulces deputāti, izstrādājot agrārās reformas likumu. Tā Zemnieku savienības pārstāvis K. Pauļuks šajā jautājumā teica: "Tur nu man jāatzīst, ka mūsu muižniecība nav bijusi savu uzdevumu augstumos; sevišķi pēdējos gados pēc 1905. gada ar savu kolonizācijas politiku un sevišķi Kurzemes muižniecība."[9] Latvijas Republikā vācu muižniekiem atsavināja zemes īpašumus bez atlīdzības. Vācu muižnieki ar savu aktīvo līdzdalību soda ekspedīciju darbībā un ar kolonizācijas centieniem psiholoģiski bija sagatavojuši šādu Latvijas valsts pārstāvju rīcību.

Revolūcijas ietekmē pastiprinājās arī krievu kolonizācijas plāni. Tos veicināja gan nepatika pret vācu muižnieku kolonizācijas pasākumiem, gan cerības, ka kolonizācija nākotnē novērsīs agrāro nemieru atkārtošanos. Krievijas impērijas oficiālā kolonizācijas politika Baltijā ir ietverta atziņā: "Nepieciešams atzīmēt, ka tuvu galvaspilsētai un Krievijas centram esošā Baltijas novada kolonizācija ar krieviem ir ne tikai vēlama tāpēc, ka krievu elements var kalpot kā ekonomisks pretspars Baltijas novada vietējo iedzīvotāju saliedētībai un var būt drošs balsts kaut kādu iekšējo satricinājumu gadījumā līdzīgi kā 1905.–1907. gada agrārajos nemieros, bet arī pozitīvi nepieciešama Baltijas novada iekarotāju muižnieku interesēs.., lai pastiprinātu Kurzemes krievu kolonizāciju ar mērķi drīzāk asimilēt šo nomali ar kaimiņu krievu guberņu pamatiedzīvotājiem."[10] Krievu kolonizatori savus mērķus sāka realizēt Kurzemes kroņa muižās. Cara patvaldība 1909. gadā sāka finansiāli atbalstīt krievu zemniekus, kuri vēlējās ierasties Kurzemē. Viņiem bija paredzēts bankas kredīts valsts muižu zemju iepirkšanai par lētām cenām. Tajā pašā laikā latviešu zemniekiem šāds pasākums bija apgrūtināts. Kolonizācijas mērķiem Kurzemē bija paredzētas sešas valsts muižas: Sunākstes pagastā Lielsunākstes muiža, Rites pagastā Kroņa Susējas, Misas pagastā Trapes, Bārbeles pagastā Mazbārbeles, Padures pagastā Vāgas un Vircavas pagastā Ķillu muiža.[11]

Krievu kolonistu nometināšanai Kurzemē bija mazāki panākumi nekā vācu. Taču, tā kā aiz šīm aktivitātēm stāvēja valsts oficiālā rusifikācijas politika un iespēja latviešus asimilēt krievu valstī, tad krievu kolonizācijas politika latviešu tautas pastāvēšanai bija bīstamāka nekā vācu muižnieku labāk organizētie kolonizācijas pasākumi. Šīs akcijas, kas bija 1905. gada atskaņas, latviešu tautā radīja

jaunas negatīvas emocijas gan pret vācu muižnieku, gan viņa atbalstītāju krievu ierēdni. Turklāt nevajag aizmirst, ka Piektā gada revolūcijas norises galvenais smaguma punkts atradās tieši laukos. Šīs emocijas pārvērtās latviešu aktivitātēs gan 1. pasaules karā, gan Krievijas Pilsoņu karā un Latvijas Brīvības cīņu laikā.

Revolūcija arī samazināja baznīcas un reliģijas ietekmi tautas garīgajā dzīvē. Latvijas iedzīvotāju konfesionālā piederība bija dažāda: visvairāk bija luterāņu, no kuriem ap 90% veidoja latvieši, bet bija arī katoļi, pareizticīgie, mozusticīgie un vecticībnieki.[12] Mācītāju nostāja pret revolūcijas norisēm, piedalīšanās soda ekspedīciju darbībā vairoja nepatiku gan pret mācītājiem, gan "kungu" baznīcu un ticību. Luterāņu baznīca nekad nenostājās latviešu tautas pusē. K. Gīnbergs 1930. gadā laikrakstā "Kurzemnieks" rakstīja: "Baznīca nekur un nekad nav nostājusies apspiestās tautas pusē [..] Un 1905. gadā, kad tauta gribēja nokratīt muižniecības varu, mēs atkal redzam mācītājus tautas apspiedēju vidū. Mācītājs ar pātaru grāmatu un cara žandarms ar durkli rokās bij tie, kuri 1905. gada brīvības cīnītājus izveda kaut kur mežā nonāvēšanai."[13] Nekas līdzīgs nebija vērojams Somijā, kur luterāņu baznīca dzīvoja līdzi tautas nacionālās atbrīvošanās kustībai. Reliģijas vēstures pētnieks Haralds Biezais rakstīja: "Pietiek atcerēties 1905. gada revolūciju. Dedzināja ne tikai baronu pilis, bet arī mācītāju mājas. Šāva ne tikai muižniekus, bet arī vācu mācītājus. Kādēļ? Taču ne tādēļ, ka latvieši, kas cīnījās pret cara valdību, būtu bijuši tādi "sirdī apcietināti pagāni", ka viņi nebūtu zinājuši, ka vācu mācītāji taču sludina kristīgu mīlestību. To viņi zināja ļoti labi. Bet viņi arī zināja, ka baznīca un mācītāji ir sociālās iekārtas balsti, kuru nosaka muižnieki, un ka tā nav kristīga. Tādēļ latviešu reakcija bija kā pret vieniem, tā otriem negatīva. Tas rāda, ka latviešu reakcija pret apspiedējiem, kas atnāca kristiānisma vārdā, ir gluži tāda pat kā indiešu vai Āfrikas tautu pret to kristīgajiem koloniālajiem kungiem. Tas ir iemesls, kādēļ gadu simtos latvieši nav varējuši ieaugt kristiānismā kaut cik dziļāk. Ar to es neesmu gribējis izteikt ne nožēlu, ne prieku, bet konstatēt faktu, kuram, paliekot godīgas patiesības robežās, nevar pāri tikt."[14] Šie secinājumi, domājams, mums pamatoti paskaidro, kāpēc 1905. gada revolūcijas laikā Latvijas luterāņu dievnamos vispār bija iespējamas baznīcu demonstrācijas. Daži autori uzskata, ka katoļu baznīcai, kam vislielākā ietekme bija Latgalē, latviešu kultūras tradīciju un vērtību saglabāšanā bija daudz lielāki nopelni nekā luterāņiem. Katoļu baznīca bija tuvāka tautai, kaut gan latviešu tautības garīdznieku skaits 1905. gadā tur bija ļoti niecīgs. Katoļu mācītāji galvenokārt bija cēlušies no poļiem un lietuviešiem, kuri Krievijas impērijā bija iekļauti neuzticamo pavalstnieku pulkā, un tas tomēr tuvināja garīdzniekus draudzes locekļiem. Katoļu dievnamos Latgalē baznīcu demonstrācijas netika rīkotas. Nav ziņu, ka tās būtu izplatījušās arī pareizticīgo baznīcās.

Pēc revolūcijas attieksme pret luterāņu baznīcu kļuva daudz nevērīgāka. Uzklausīsim Kandavas mācītāja novērojumus: "Tagad tā [revolūcija. – *J. B.*] ir apspiesta, vai uz visiem laikiem? Uztraukums bija tik liels, ka viņas sekas tik īsā laikā nav izravējamas ar visām saknēm. Zaudējumi ir neaprēķināmi. Jaunatne lielā mērā samaitāta, tikumiskie jēdzieni sajaukti, proti, kļuvuši mežonīgāki, baznīcas dzīve gājusi atpakaļ, neuzticība pret valsts iestādēm un baznīcu vairojusies uz melu un tīšu nepatiesību pamata, nacionālās pretešķības paasinājušās, kāre pēc sveša īpašuma milzīgi pieaugusi. Visas tās ir parādības, kas nevar izzust vienā dienā, bet drīzāk modina domas, ka nākotne ir neaprēķināma un ka, ievērojot augšējos apstākļus.., nav neiespējams jauns uzliesmojums."[15] Taisnība, ka revolūcijas notikumi un tiem sekojošā reakcija jaunatnē vēl vairāk mazināja uzticību luterāņu baznīcai un reizē ar to arī reliģijai. Daudzu jauniešu apziņā reliģiskās ticības vietā nostājās ticība kādai politiskai teorijai, kas solīja ātru dzīves uzlabošanu. Tas savukārt Latvijā veicināja gan 1919. gada, gan 1940. gada politisko notikumu izvēršanos.

Revolūcija un tai sekojošā reakcija daudzos iekvēlināja naidu un atriebības jūtas. Nav noliedzams, ka atsevišķos indivīdos pašsaglabāšanās instinkts ņēma virsroku, lai sevi saglabātu, tika nodotas idejas, cīņu biedri un tautas brīvestības mērķi. 1905. gada notikumi iespaidoja revolūcijas dalībnieku jauno paaudzi – latviešu strēlniekus – 1. pasaules karā, kur naids, kas izlauzās pret vācu muižniekiem Piektajā gadā, guva jaunu izpausmi. Sākoties karam, daļā latviešu nobrieda pārliecība, ka, ja Vācija karā uzvarēs, var būt apdraudēta latviešu iespēja apdzīvot savu senču zemi. 1. pasaules kara laikā latviešu tautas uzmanība koncentrējās uz latviešu strēlnieku bataljonu un pulku organizēšanu un to varonīgajām cīņām pret vācu armijas daļām. 1905. gada revolūcijā uz āru izlauzies naids deva šīm cīņām lielu pārliecību, cilvēku pašuzupurēšanos, un reizē ar cīņu panākumiem latviešu tautā auga nacionālā pašapziņa. Nav pamata noliegt, ka latviešu strēlnieku varonīgās cīņas Sarkanās armijas sastāvā Pilsoņu kara laikā pret krievu balto virsnieku L. Korņilova, P. Krasnova,[16] A. Deņikina, N. Judeņiča, P. Vrangeļa un citu karaspēku grupējumiem stimulēja arī vēsturiskā atmiņa par cariskās Krievijas soda ekspedīciju nežēlību Latvijā, apspiežot 1905. gada revolūciju. Latviešu strēlnieki gāja cīņā pret savu tēvu un tautas slepkavām un viņu šovinistiski noskaņotiem biedriem. Kā to parādīja 1917. gada notikumi, šie krievu ģenerāļi latviešu tautu nekad neizlaistu brīvībā no Krievijas impērijas pakļautības.

1905. gada revolūcijā izvirzītos mērķus latviešu tauta varēja īstenot tikai ilgākā laika posmā, kā to parādīja vēsturiskā attīstība, tikai radot savu valsti. Latvieši savu valsti varēja veidot tikai tad, kad Krievija impērijas varas virsotnes piedzīvoja tādus satricinājumus, kas liedza iespēju visas impērijai pakļautās

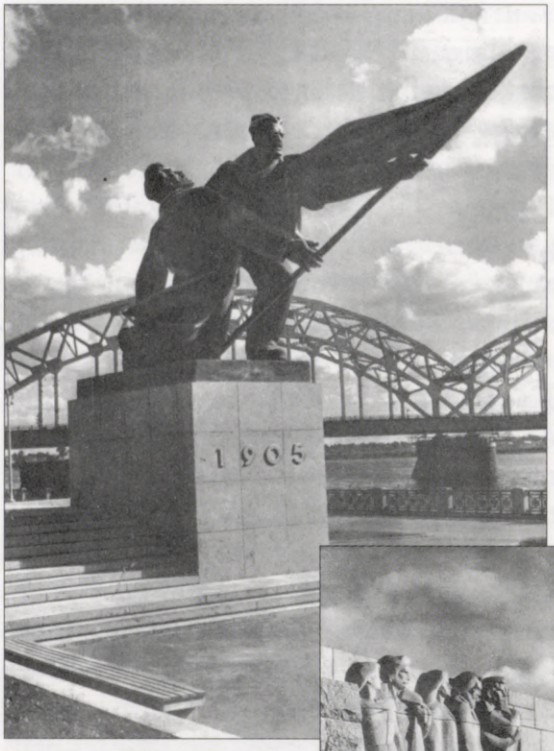

Piemineklis 1905. gada 13. janvāra upuriem Rīgā

1960. gads, tēlnieks A. Terpilovskis, arhitekts K. Plūksne

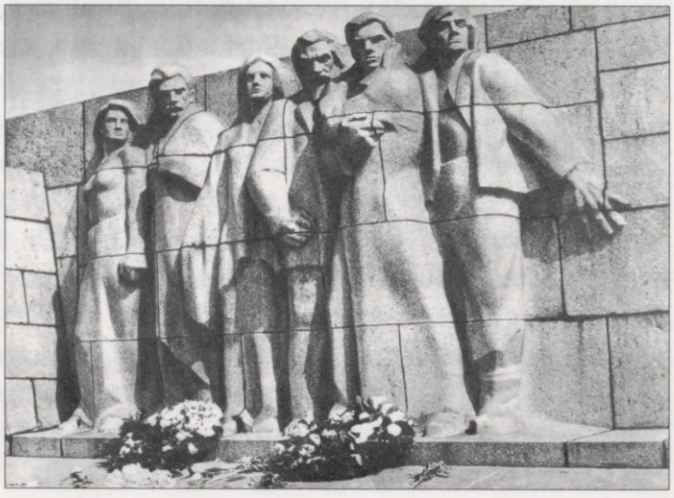

Piemineklis kritušajiem revolucionāriem Rīgā, Matīsa kapos

1959. gads, tēlnieks Ļ. Bukovskis, arhitekti A. Birzenieks un O. Zakamennijs

daļas saglabāt savā sastāvā. Krievijā valdošais šovinisms nepieļāva tajā iekļauto tautu patstāvīgu attīstību, noliedza iespēju, ka tās atdalītos no impērijas. Tas bija iespējams vienīgi pēc 1917. gada oktobra notikumiem, kad Krievijā sākās vispārējais politiskais haoss un starptautiskajā dzīvē šādām aktivitātēm bija labvēlīgi apstākļi. Latvijā izveidojies padomju valstiskums apliecināja savu dzīvotnespēju, un nostiprinājās Latvijas Republikas valstiskums. Latviešu apdzīvotajā teritorijā pamatos realizējās tās idejas, kas, lai arī vēl dīgļa formā, savu aizsākumu guva Piektajā gadā: izveidots valstiskums, ieviesta parlamentārā prakse un realizēta agrārā reforma. Zīmīgus vārdus šajā sakarībā ir teicis P. Kalniņš: "Ja mēs varam lepoties ar ievēlētām pašvaldībām un plašo agrāro reformu un citiem ieguvumiem, tad tas viss, pateicoties 1905. gada revolūcijas ievadītajām cīņām.."[17] Daudzus pasākumus, ko veica 20. gs. 20. gados, bija evolucionējuši tautas apziņā.

Latvijas parlamentārisma gados par 1905. gada vēsturiskās atmiņas un ideju izplatīšanu sabiedrībā rūpējās LSDSP. Vairāki šīs partijas biedri, bijušie revolūcijas dalībnieki, bija ievērojami politiskie darbinieki. Revolūcijas notikumu atcere arvien biežāk sāka iegūt funkcionālu nozīmi. Revolūcijas dalībnieki sabiedrībā ieņēma goda vietu. 1926. gadā nodibinājās biedrība "1905. gads". Bija sasaukti Latvijas 1905. gada revolūcijas dalībnieku kongresi. 1905. gada revolucionāra statusu juridiski gandrīz pielīdzināja Brīvības cīņu dalībnieka statusam. Tautā bija vēlme apstiprināt savu līdzdarbošanos 1905. gada revolūcijā. Revolūcijas cīnītāja tēls arvien vairāk heroizējās un jaunās paaudzes acīs ieguva romantisku ietērpu. Pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma, kad LSDSP darbību aizliedza, arī revolūcijas piemiņas un tās vēstures izpētes pasākumi apsīka.

Padomju varas gados 1905. gada notikumu piemiņas saglabāšanai sabiedrībā bija veikti daudzi oficiāli pasākumi: atklāja pieminekļus, izveidoja piemiņas ansambļus un cīnītāju vārdā nosauca ielas. Taču tajā pašā laikā tautā revolūcijas piemiņas nozīme arvien vairāk formalizējās. Vadošo lomu ieguva V. Ļeņina tēze, ka "bez 1905. gada "ģenerālmēģinājuma" 1917. gada Oktobra revolūcija nebūtu bijusi iespējama"[18]. Propaganda centās pārliecināt, ka 1905. gada revolūcija norādīja uz sociālistiskās iekārtas izveidošanu. Lielai daļai latviešu tautas šāds traktējums radīja vienīgi antipātijas pret šo grandiozo notikumu. Reizē ar revolūcijas dalībnieku aiziešanu mūžībā pakāpeniski izbalēja arī Piektā gada varenība. Atgādinājums par 1905. gada revolūciju, par tajā paustajām idejām turpināja dzīvot rakstnieku, dzejnieku, gleznotāju un citu radošo profesiju darbos.

Cerēsim, ka 1905. gada notikumu simtās jubilejas atzīmēšanas pasākumi veicinās intereses atdzimšanu par šo 20. gadsimta Latvijas vēstures ievērojamo notikumu.

Piemineklis 1905. gada revolūcijas cīnītājiem Jelgavā

1955. gads, tēlniece E. Leimane

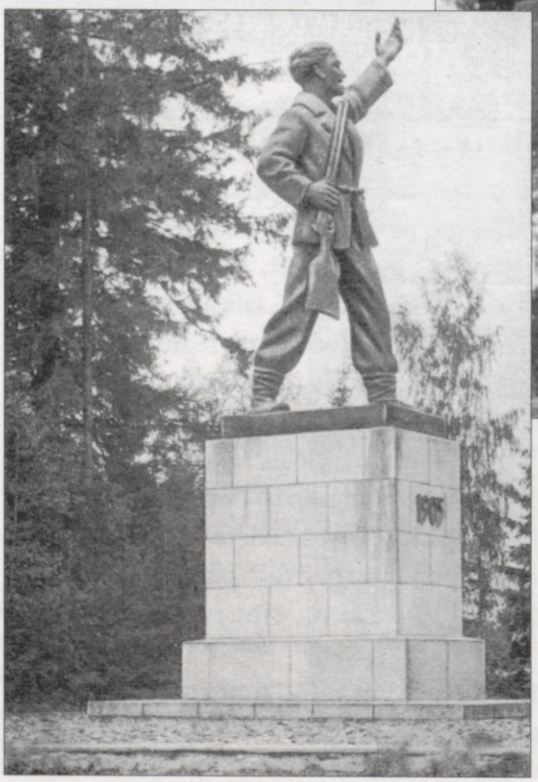

Piemineklis 1905. gada revolucionāriem Iecavā

1955. gads, tēlnieks L. Kristovskis

Piemineklis 1905. gada kaujas vietā Aizputē, Rokasbirzī

1958. gads, autori V. Mickēviča, J. Bajārs

Piemineklis 1905. gada revolucionāriem Lielvārdē

1960. gads, tēlnieks A. Gailītis

Piemineklis 1905. gada revolucionāriem Stopiņos

1962. gads, tēlnieks J. Zariņš, arhitekts J. Līcītis

Piemineklis 1905. gada revolucionāriem Ventspilī

1960. gads, tēlnieks J. Zariņš

Piemineklis 1905. gada revolucionāro cīņu upuriem Valkā

1965. gads, tēlnieks A. Gulbis

Atsauces un skaidrojumi

[1] Sociāldemokrāts. – 1930. – 2. febr.
[2] Latvis. – 1930. – 26. janv.
[3] Diena. – 2005. – 8. janv.
[4] Pētera Zālītes fonds // J. Misiņa bibliotēka, Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa, 5. kārba, 36. glab. vien., 1359. inv. nr., 29. lp.
[5] Sociāldemokrāts. – 1930. – 26. janv.
[6] *[Transe-Roseneck A., von].* Die Lettische Revolution. – Bd. 2. – Riga, 1908. – S. 26.
[7] *Manteuffel-Katzdangen.* Meine Siedlungsarbeit in Kurland. – Leipzig, 1941. – S. 11, 12.
[8] Turpat. – 56. lpp.; *Апине И. К., Крупников П. Я.* Новое в политике Прибалтийского дворянства после революции 1905–1907 гг. Уч. записки: Германия и Прибалтика. – Т. 159. – Рига, 1972. – С. 91, 92. M. Skujenieks šo skaitu – 20 000 kolonistu – apšauba. Viņš norāda, ka Kurzemē no 1907. līdz 1912. gadam ieveda 1028 vācu zemnieku ģimenes ar 5200 piederīgo. M. Skujenieks savu secinājumu balsta uz statistikas rādītājiem par 1920. gadu. Šajā gadā Latvijā laukos dzīvoja tikai 14 721 vācietis, no kuriem Kuldīgas apriņķī bija 2273 un Aizputes apriņķī – 2769 vācieši. Sk.: *Skujenieks M.* Latvija. Zeme un iedzīvotāji. – R., 1927. – 295., 296. lpp.
[9] Latvijas Satversmes sapulces stenogrammas. – 6. burtnīca. – R., 1920. – 602. lpp.
[10] *Земец.* Казенные имения в Курляндской губернии: Вопрос о русской колонизации этой губернии. – Вильнюс, 1913. – С. 22, 25.
[11] Turpat. – 10. lpp.
[12] Latvijas iedzīvotāju konfesionālā struktūra 1897. gadā bija šāda: luterāņi 59,1%, katoļi 20,2%, pareizticīgie 8,6%, mozusticīgie 7,4%, vecticībnieki 4,1 procents. 1920. gadā šīs attiecības bija līdzīgas: luterāņi 57,3%, katoļi 23,5%, pareizticīgie 8,7%, mozusticīgie 5,0%, vecticībnieki 4,6 procenti. Sk.: *Skujenieks M.* Latvija. Zeme un iedzīvotāji. – 319.–322. lpp.
[13] Kurzemnieks. – 1930. – 2. maijs.
[14] *Biezais H.* Latviešu reliģiskās grūtības // Akadēmiskā Dzīve. – 1964. – 7. laid., 2. sēj. – 6. lpp.
[15] *Nonācs O.* Mācītāju ziņojumi par 1905. gada revolūciju. – R., 1930. – 47. lpp.
[16] P. Krasnovs bija piedalījies soda ekspedīcijas darbā Latvijā.
[17] Sociāldemokrāts. – 1930. – 26. janv.
[18] *Ļeņins V. I.* Raksti. – 31. sēj. – R., 1951. – 10. lpp.

Jānis Bērziņš

Der Einfluß der Revolution von 1905 auf die gesellschaftliche Situation in Lettland

Zusammenfassung

Die bürgerlich-demokratische (eigentlich: mehr demokratisch-politische als soziale) Revolution von 1905 wurde in Lettland von der Lettischen Sozialdemokratischen Arbeiterpartei (LSDAP) in enger Zusammenarbeit mit dem Jüdischen Bund geleitet. Das Verhältnis zur Lettischen Sozialdemokratischen Union (LSU) und der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei Russlands (SDAPR) war mehrdeutig. Die Revolution gehörte zu den herausragendsten Ereignissen in Lettland im 20. Jh. und sie hatte nachhaltige Auswirkung auf die gesellschaftliche Situation. Aus heutiger Sicht ist eine Idealisierung der damaligen Ereignisse nicht mehr angebracht. Da

die Revolution ein gewaltsamer Entwicklungsprozess in der Geschichte Lettlands war, verfügen sogar Teilnehmer und Zeitgenossen über keine einheitliche Wertung. Vertreter der LSDAP waren zwar der Ansicht, dass die Revolution die gesellschaftliche Entwicklung positiv beeinflusst habe, doch konservativ Gesinnte sowie einige Vertreter des liberalen Bürgertums lieferten eine negative Bewertung der Ereignisse. Glorifiziert wurde die Revolution wie stets von Vertretern des Marxismus-Leninismus. Auch heute finden sich Historiker, die die Revolution von 1905 allseitig aufzuwerten versuchen, sowie Autoren, die sie vorwiegend negativ werten.

Der Autor dieses Beitrags ist der Meinung, dass es bei der Auswertung des Einflusses der Revolution von 1905 auf die weitere gesellschaftliche Entwicklung vor allem einer Feststellung bedarf – ob bei der Revolution bezüglich der Men schenrechte und -freiheiten kreative Momente vorhanden waren. Im Verlauf der Revolution kam es zwar zu Gewalttaten und blutigen Ereignissen, dennoch verkörperte die Revolution selbst gleichzeitig die Geistes- und Freiheitsbestrebungen des lettischen Volkes, deren Ansätze bereits von den gesellschaftlichen Bewegungen der 'Jungletten' und der 'Neuen Strömung' gebildet worden waren. Die lettischen Revolutionäre verlangten das Recht auf eigene Sprache, eigene Schulen, auf Beteiligung an der Selbstverwaltung auf demokratischer Grundlage, auf Gleichstellung im Wirtschaftsleben sowie weitere demokratische Rechte. Während der Revolution wurde versucht, diese Rechte zu verwirklichen: es gab Versuche, Schüler auf Lettisch zu unterrichten, in 94% aller Landgemeinden wurden neue Exekutivkomitees demokratisch gewählt usw. Auf dem Kongress der Volksschullehrer und Gemeindeabgeordneten Lettlands wurde die Idee der administrativen Vereinigung des von Letten besiedelten Gebiets geäußert, d.h. Forderung einer Autonomie. Während der Revolution erlitt die im lettischen Volk verwurzelte Überlebenspsychologie, die eine Balance zwischen dem deutschen Adel und der russichen Beamtenschaft als Grundvoraussetzung vorsah, einen Bruch. Die Revolution veranschaulichte, dass das Volk imstande ist, Forderungen zu stellen und sie zu verteidigen. In der Revolution versuchte das lettische Volk, einen für sich brauchbaren Weg zu suchen. Es trat erstmalig als Subjekt der Geschichte auf. Nach der Revolution kamen in Lettland noch nie dagewesene Keime der Demokratie auf. Gleichzeitig setzte ein gewisser Aufschwung des Wirtschafts- und Gesellschaftslebens ein. Also hat die Revolution neben der Gewalt auch Entwicklung und Fortschritt gebracht.

Die Revolution hat das Geistesleben des Volkes, die Meinungen und Ansichten der Menschen am stärksten beeinflusst. Sie bedeutete für das lettische Volk zugleich eine Bewegung der nationalen Befreiung. Ihre Ideen beeinflußten die Zukunft der Gesellschaft. Nach der Revolution äußerten sich die Freiheitsbestrebungen nicht in aktiven Formen, sondern im Ideenleben des Volkes. Die Strafexpeditionen, die keine Differenzierung zwischen Besitzern, Gesinde, Arbeitern und Lehrern vornahmen, förderten zudem das nationale Gemeinschaftsgefühl und führten zu einer geistigen Einheit des Volkes. Die Revolution rief auch gewisse Veränderungen

im Verhältnis des deutschen Adels und der russischen Beamtenschaft zu den Letten hervor. Nach der Revolution kam es zu beiderseitiger Feindschaft zwischen den Letten und dem deutschen Adel. Es folgten Versuche der Verwirklichung von Germanisierungsplänen. K. Manteuffel soll auf seinen 12 kurländischen Gütern etwa 4000 Deutsche angesiedelt haben. Im Jahre 1914 waren in Kurland bereits etwa 16.000 oder sogar 18.000 Deutsche ansässig. Auch russischerseits wurden Kolonisierungspläne forciert. Sie wurden hervorgerufen durch das Missfallen an den deutschen Kolonisierungsmaßnahmen und durch die Hoffnung, dadurch eine Wiederholung der Agrarunruhen abzuwenden. Die russischen Kolonialmacht begann ihre Ziele auf den Kronsgütern Kurlands zu verwirklichen. 1911 waren im Gouvernement Kurland 6 Kronsgüter zur Kolonisierung vorgesehen: in den Gemeinden Sonnaxt – Groß-Sonnaxt, Susseihof – Kron-Sussei, Misshof – Trapp, Barbern – Klein-Barbern, Paddern – Waag, Würzau – Küll. Diese Maßnahmen als Folge der Revolution riefen im lettischen Volk neue negative Emotionen sowohl gegen den deutschen Adel als auch gegen die russische Beamtenschaft hervor.

Die Revolution verminderte den Einfluß der beiden christlichen Konfessionen auf das Geistesleben des Volkes. Die Haltung der Pfarrer während der Revolutionsereignisse, ihre Teilnahme sogar an Strafexpeditionen, vertiefte im Volk, vor allem bei der Jugend, die Verachtung gegenüber Pfarrern, Kirche und Glauben. Im Bewusstsein vieler Jugendlichen wurde der religiöse Glauben durch den Glauben an manche politische Theorien, die eine rasche und einfache Verbesserung der Lebensverhältnisse versprachen, ersetzt.

Die Ereignisse von 1905 beeinflußten des Weiteren die junge Generation der Revolutionsteilnehmer – die lettischen Schützen – im Ersten Weltkrieg, auch bei ihren Kämpfen als Teil der Roten Armee während des Bürgerkriegs, da viele der Meinung waren, gegen die Mörder ihrer Väter und ihres Volkes zu kämpfen.

Das lettische Volk konnte die in der Revolution aufgestellten Ziele lediglich in einem längeren Zeitraum und, wie die historische Entwicklung bewies, erst durch die Gründung eines eigenen Staates erreichen. In den Jahren des Parlamentarismus sorgte die LSDAP für die Verbreitung der historischen Erinnerung und der Ideen von 1905 in der Gesellschaft. Mehrere Mitglieder der Partei, ehemalige Revolutionsteilnehmer, waren angesehene politische Funktionäre. Das Gedenken der Revolutionsereignisse erhielt immer häufiger eine funktionale Bedeutung. Im Volke war der Wunsch zu beobachten, seine Mitwirkung an der Revolution von 1905 zu bezeugen.

In den Jahren der Sowjetmacht wurden viele offizielle Maßnahmen zur Aufrechterhaltung der gesellschaftlichen Erinnerung an die Ereignisse von 1905 durchgeführt, dennoch formalisierte sich das Revolutionsgedenken in der Volksauffassung immer stärker. Die Propaganda war bestrebt darauf hinzuweisen, dass bereits die Revolution von 1905 die Grundlage der bestehenden Gesellschaftsordnung gelegt habe. Mit dem Tod der Revolutionsteilnehmer verblasste allmählich auch die Monumentalität des Jahres 1905.

Aivars Stranga

Pārdomas par 1905. gada revolūciju

Katrs liels notikums – un 1905. gada revolūcija bija liels notikums visas cariskās Krievijas politiskajā vēsturē, taču vēl lielāks, pat unikāls tas bija latviešu nācijas dzīvē – rada pretrunīgus un nereti galīgi nesavienojamus spriedumus. Vēl lielāka iespēja, ka sabiedrības apziņā un pat tās zinātniskajā atzarā historiogrāfijā parādīsies radikāli pretrunīgi spriedumi, ir tad, ja kāds liels vēsturisks notikums ir bijis liela terora apēnots. Kurš nav bijis, var vaicāt lasītājs. Latvijas jaunāko laiku vēsturē 1905.–1906. gada revolūcijā radītais un piedzīvotais terors bija kaut kas nepiedzīvots. Šo teroru īstenoja vai iedvesmoja vismaz trīs revolūcijas notikumu dalībnieki, tiesa, ļoti atšķirīgi sava spēka un iespēju ziņā, kas izpaudās arī dažādos terora apjomos, – paši revolucionāri, īpaši laukos, vācu muižniecība, kas aktīvi pieprasīja atriebību par latviešu revolucionāru nodarīto un nereti provocēja vēl plašāku teroru, un carisms – visspēcīgākais terora īstenotājs, kas pret revolucionāriem vērsās ar visu reakcionārās monarhijas represiju sistēmu, ieskaitot Latvijā nekad nepiedzīvotas militāras soda ekspedīcijas, uz kuru rēķina ir masveida terors, turklāt visnežēlīgākajā – masveida nāvessodu (slepkavību) veidā. Tieši terors izraisīja to, ka mērenas un liberālas pārliecības autori ir uzskatījuši, ka visa 1905. gada revolūcija ir galvenokārt latviešu sociāldemokrātu radīts mīts – "Man nav pieņemama arī nekritiskā un visai izplatītā 1905. gada revolūcijas notikumu slavēšana, izvērtēšana.., diemžēl dominējošo lomu notikumos spēlēja radikālie marksisti, terorisma un visbrutālāko līdzekļu pielietošanas sludinātāji.." –, kuru rīcība piesauca lielo nelaimi – cara soda ekspedīcijas.[1] Šāds uzskats, saprotams un pieņemams kā zinātniskās diskusijas sastāvdaļa, pats rada vismaz vienu mazu mītu, jo patiesībā vismaz revolūcijas sākumā Latvijā revolucionāru vairākums nebija terora un ne brutāla terora apsēsti mēnessērdzīgi fanātiķi, bet notikumiem bija neparedzama nolemtība ar ļoti lielu nejaušības devu, kas sāka iedzīt terorismā pat tos, kuri 1905. gada janvāra sākumā par to pat nesapņoja. Bet par to – raksta turpmākajā gaitā.

Protams, terors un vardarbība ir ļoti ļauna lieta un varbūt pat pilnīgi nosodāma gandrīz vienmēr, kad tā ir lietota. Taču morāla nosodīšana neatceļ vēsturnieka galveno uzdevumu: mēģināt atbildēt uz jautājumu – kāpēc latvieši un ne tikai viņi, arī krietna daļa Latvijas ebreju un pat it kā pilnīgi inertie vietēji krievi, lai arī nesalīdzināmi mazākā mērā nekā latvieši un ebreji, kļuva par muižu dedzinātājiem vai uzbruka carisma cietumiem, policijas iecirkņiem un gorodovojiem. Atbilde nav nedz viennozīmīga, nedz pilnīgi skaidra. Citiem vārdiem – kādi bija 1905. gada revolūcijas cēloņi, un kāpēc terors ieguva plašu izplatību.

Skaidra lieta – būtu bijis nesalīdzināmi labāk un humānāk, ja cariskajā Krievijā mierīgi, pakāpeniski un evolucionārā ceļa būtu norisinājies tas dziļais process, ko izcilais vēsturnieks Ēriks Hobsbaums ir apzīmējis ar nu jau gandrīz neaizvietojamu terminu "duālā revolūcija"[2]. Proti, viens process, viena revolūcija bija politiska – no Lielās franču revolūcijas tā veda pretim arvien lielākam liberālismam, likuma varai un pat populistiskai demokrātijai; otra revolūcija bija ekonomiska – no industriālās revolūcijas Anglijā tā virzījās uz arvien plašāku un neatgriezenisku brīvā tirgus un kapitālistiskās ekonomikas uzvaru. Reti kurai Eiropas valstij izdevās izvairīties no revolūcijām un vardarbībām ceļā uz demokrātiju un kapitālismu. Tāda bija Lielbritānija, Skandināvijas zemes un Šveice, bet gandrīz neviena valsts Centrālajā un Austrumu Eiropā. Pat Francija, viena no visbagātākajām Eiropas zemēm, piedzīvoja četras revolūcijas un plašu vardarbību 1789., 1830., 1848. un 1870.–1871. gadā.

1905. gada revolūcijas Krievijā – novēlotas un tāpēc vēl jo vairāk vardarbīgas revolūcijas, jo pretrunas bija uzkrājušās pārāk lielā daudzumā, – galvenais cēlonis bija carisma apbrīnojamā nespēja mainīties – apbrīnojama pat uz ļoti konservatīvo Austroungārijas un Vācijas monarhiju fona. Romanovu dinastija Nikolaja II personā sāka iegūt patiešām deģeneratīvas īpašības, un tās aprobežotais reakcionārisms veda gan uz revolūciju, gan uz Krievijas kā civilizētas valsts katastrofu. Vismaz četri jautājumi, dažādi pēc savas nozīmes revolūcijas gaitā un dažādi pēc pastāvēšanas ilguma un iesakņošanās cariskās Krievijas sabiedrībā, ko carisms nespēja vai nevēlējās atrisināt vai uzkrāva sev un impērijai, bija revolūcijas galvenie katalizatori.

Pirmais, protams, bija agrārais jautājums, absolūti dominējošais pilnīgi agrārajā Krievijā. Tas bija galvenais jautājums arī revolūcijā Latvijā. Otrs, nesalīdzināmi mazāk nozīmīgs, bet tomēr pietiekami eksplozīvs, bija jautājums par milzīgo pretrunu starp Krievijas straujo industrializāciju, īpaši Pēterburgas un Maskavas industriālajos rajonos, kā arī Igaunijā, Latvijā un daļā Krievijas sastāvā esošās Polijas (Varšava, Lodza), no vienas puses, un strādnieku beztiesīgo stāvokli, no otras puses. Ļoti ilgās darba stundas, nereti pat vairāk nekā 10, zemās algas un politisko brīvību trūkums, ko arvien asāk sāka izjust tieši izglītotā strādniecība modernajā

mašīnbūvē Pēterburgā, Rīgā un Tallinā, bija ļoti labvēlīga augsne revolucionāru aģitācijai. Tiesa, nav noliedzams, ka daļa strādnieku – tieši tie, kuri bija nodarbināti modernākajās rūpniecības nozarēs, un Rīgā tādu bija īpaši daudz – pamazām sāka dzīvot labāk,[3] taču nav pamata nedz pārspīlēt šo uzlabošanās apjomu, nedz nenovērtēt to, ka tieši izglītotie un apzinīgie latviešu strādnieku arvien asāk izjuta cariskās iekārtas milzīgo netaisnību. Pavisam nesen, 1899. gadā, bija noticis slavenais Rīgas dumpis. Džutas tekstilfabrikas strādnieki – pārsvarā sievietes, jo no 777 fabrikā strādājošajiem 556 bija sievietes, – 1. maijā sāka streiku, protestējot pret smagajiem darba apstākļiem, ilgo darbadienu un niecīgo algu, bieži vien tikai 35 kapeikas dienā.[4] Pretim viņi saņēma policijas un pat kareivju spaidus, uzbrukumus un ņirgāšanos. Notikumu aculiecinieks Rīgas Politehniskā institūta students Kārlis Zutis, kurš bija sociāldemokrātiski orientētās biedrības "Zemgalija" dalībnieks un Rīgas sociāldemokrātiskās organizācijas dibinātājs (no "Zemgalijas" nāca ievērojami 1905. gada revolūcijas vadītāji Jānis Ozols (Zars), Jānis Asars un vairāki citi) un kurš 1899. gada 7. maijā sarakstīja uzsaukumu sākt plašākus streikus visā Rīgā, policijas un kareivju rīcību pret sievietēm – streikotājām aprakstīja šādi:

"Streikojošās "Džutas" fabrikas strādnieces bija nolēmušas izlietot to gadījumu, ka Fēniksa fabrikas strādnieki atgriežas no darba mājās, un iet ar tiem uz pilsētas pusi kopā, sarīkojot tādā kārtā kaut ko līdzīgu demonstrācijai. Mūsu strādnieku kustībā šāds demonstratīvs gājiens, kaut arī bez karogiem, bija pie mums kaut kas jauns. Pie Aleksandra vārtiem ļoti šaurā vietā tiem aizsprostoja ceļu iedzirdīti zaldāti. Daudzus no strādniekiem saniknoja arī tas, ka tos nelaida uz pilsētu, uz mājām, bet dzina atpakaļ. Pie tam pret strādniecēm zaldāti izturējās zemiski, izaicinoši, tās visādi ķircināja, nekaunīgi grāba aiz krūtīm, daži policisti pat sauca, ja strādnieces par maz pelnot fabrikā, lai iet pelnīties uz ielas. Kad dūšīgākās no strādniecēm atgrūda vienu otru no nekaunīgajiem zaldātiem nost un sāka tos un policistus lamāt, tās tika ielenktas, apcietinātas un iemestas Aleksandra dārzā, kur piedzērušies zaldāti sāka tās rupji grūstīt un sist tās, kuras izrādīja kādu pretestību. Latviešu strādnieks, saprotams, to nevarēja pieļaut, ka viņa acu priekšā piedzērušies zaldāti grūsta un sit viņa darba biedreni. Tas kailām rokām, kā bija nācis no darba, metās uz dārza vārtiem, lai atsvabinātu sievietes."[5]

1905. gadā nekas nebija mainījies, varbūt vietām bija uzlabojušies darba apstākļi un samaksa, bet politiski dzīve ritēja to pašu cara rupjo pristavu un gorodovoju ēnā. Jo politiski apzinīgāks kļuva latviešu un lielā mērā arī ebreju strādnieks, jo šādu dzīvi paciest bija neciešamāk. Zīmīgi, ka Krievijas attīstītākajos rajonos revolūcija bija īpaši aktīva. Piemēram, Krievijas sastāvā esošo Polijas daļu apdzīvoja tikai 8% impērijas iedzīvotāju, bet tā deva 25% valsts industriālās produkcijas, un tieši šis attīstītais rajons, līdzīgi kā Latvija, bija viens no visaktīvākajiem revolūcijā. Citādi tas nemaz nevarēja būt.

Trešais jautājums, kas izraisīja vislielāko neapmierinātību, dodot tai patiesi nacionālu raksturu un vienojot dažādus sociālos slāņus, bija rusifikācija, kas sākās šovinistiskā cara Aleksandra III valdīšanas gados (1881.–1894. g.) un pamazām aptvēra nekrievu pavalstnieku ikvienu dzīves jomu: no milzīgām, demonstratīvām pareizticīgo katedrālēm, ko uzcēla katras rietumu guberņas galvaspilsētas pašā centrā un kam pārsvarā nebija nekādas arhitektoniskas vērtības, līdz izaicinošam un igauņus aizvainojošam lēmumam 1893. gadā pārdēvēt Tērbatu par Jurjevu un rusificēt izcilo universitāti. Vislielāko protestu, protams, izraisīja neapturamā izglītības rusifikācija un dzimtās valodas konsekventa izspiešana no tās. Kad carisms sāka ierobežot gandrīz gadsimtu pastāvējušo Somijas autonomiju, savaldību zaudēja pat mierīgie somi un rusifikācija radīja teroristus arī viņu vidū. Somu sākotnējā reakcija uz 1898. gadā ieceltā ģenerālgubernatora Nikolaja Bobrikova augstprātīgo rusifikācijas kursu bija pasīva pretošanās, kas, saduroties ar carisma nepiekāpību, pārauga vardarbībā, un 1904. gada jūlijā N. Bobrikovu nopļāva somu politiska terorista lode.[6] Tātad terorisms, lai cik nosodāms tas arī būtu, nebija unikāli latvisks; tā galvenais, lai arī ne vienmēr vienīgais cēlonis bija carisma politika, un Latvijā gandrīz nebija nevienas politiskas organizācijas, kas sludinātu teroru terora dēļ.

Ceturtais jautājums bija carisma katastrofāli neveiksmīgā ārējā politika Tālajos Austrumos, un šīs katastrofas cēlonis bija cara Nikolaja II lielās kļūdas, kas balstījās gandrīz vai rasistiskā iedomā par nepieciešamību paplašināt Krievijas ekspansiju uz Japānas interešu viedokļa. Krievijas galmam vienmēr bija raksturīgs tuvredzīgu kliķu milzīgs iespaids, taču tās kliķes, kas guva ietekmi 20. gadsimta sākumā, bija kaut kas neredzēts pat Romanovu dinastijas vēsturē un to darbības sekas – vienkārši graujošas. 1903. gada aprīlī par valsts sekretāru iecēla kādu Bezobrazovu ("Bezobrazova kliķe"), kurš uzstāja, ka Krievijai jāsagrābj Koreja. Konflikts ar Japānu, kas pati kļuva arvien imperiālistiskāka, kļuva neizbēgams, un, Krievijas prasību nogurdināta, 1904. gadā 8. februārī Japāna uzbruka Krievijai.[7] Cara impēriju pāršalca rasisma vēji – sasitīsim dzeltenos "japoškas", taču uzvaru vietā nāca sakāve pēc sakāves, kas veicināja revolūcijas izcelšanos. Taču visi minētie jautājumi un neatrisinātās dramatiskās problēmas nenozīmēja, ka revolūcijai noteikti bija jāsākas 1905. gada janvārī un tādā veidā, kā tā sākās.

Revolūcijas sākums – likumsakarība un nejaušība

1905. gada 2. janvārī kapitulēja Portartura – milzīgs krievu cietoksnis, uzcelts 1898. gadā Ķīnā kā krievu imperiālisma priekšpostenis, padevās, baltvācu izcelsmes ģenerāļa Anatolija Steseļa nemākulīgi aizstāvēts. Ziņas par īpaši pazemojošo militāro katastrofu, jo tā bija kapitulācija, vēl nebija sasniegušas cilvēku

prātus Krievijas centrā, kad 3. janvārī galvaspilsētā Pēterburgā izraisījās svarīgāki notikumi: sāka streikot Krievijas modernākais uzņēmums gigantiskā Putilova rūpnīca. Latviešu sociāldemokrātijā solidaritāte bija spēcīgi attīstīta, un tagad bija jālemj, kā atbalstīt galvaspilsētas strādniekus. 7. janvārī Rīgā viena no Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) vadītājiem Jaņa Jansona-Brauna (1872–1917) dzīvoklī Martas ielā sanāca partijas Centrālās Komitejas un Rīgas komitejas prezidija vadība. Daži nepacietīgākie latviešu sociāldemokrāti – Voldemārs Skare (1879–1963; segvārdi Merkelis un Zauers), viens no nedaudzajiem profesionālajiem revolucionāriem latviešu sociāldemokrātijā, jo partija viņam maksāja 25, vēlāk 30 rubļu mēnesī par profesionālu revolucionāra darbu, un Ferdinands Grīniņš (Burlaks), nākamais latviešu kaujinieku traģiski leģendārais vadītājs, – iestājās par to, ka Rīgai jāsolidarizējas ar putiloviešiem, piesakot ģenerālstreiku. Partijas vadības vairākums bija apdomīgāks un ģenerālstreika ideju noraidīja, tobrīd pamatoti uzskatot, ka tā sekmīgas izredzes Latvijā nav lielas.[8]

Tā tas laikam būtu palicis kādu brīdi, lai arī diez vai ilgu, ja ne "asiņainā svētdiena" tajā pašā Pēterburgā. 9. janvārī piepilsētu strādnieki ar cara ģīmetnēm un svētbildēm rokās no savām trūcīgajām pusgeto mītnēm devās pie cara tētiņa izteikt savas žēlabas par neciešamo dzīvi. Nekas nebija tālāks no kaut cik apzinīgas revolucionāras rīcības kā šis padevības un nabadzības dzītais gājiens. Cara atbilde bija – apšaušana, 200 nogalināto. Par ko? Par uzdrošināšanos tuvoties. Tagad arī notikumi Rīgā sāka iet savu neparedzēto gaitu. Naktī uz 10. janvāri Rīgā uz ģenerālgubernatora Nikolaja Zveginceva un Rīgas žandarmu komandiera vārda pienāca šifrēta telegramma no Pēterburgas, kurā bija slepena informācija par notikušo slaktiņu un instrukcijas rīcībai Rīgā. Rīgas centrālajā pastā telegrammu pārtvēra divi telegrāfisti – latviešu sociāldemokrāti Augusts Sukuts (1874–1919) un Kārlis Andersons, kuri nekavējoties to nodeva Jēkabam Treimanim (1875–1924; segvārdi Čemberlens un Eglītis) atšifrēšanai.[9]

J. Treimanis bija ne tikai viens no LSDSP dibinātājiem un ievērojamākajiem vadītājiem 1904.–1906. gadā, kad viņš pārzināja partijas konspiratīvo darbu un partijas kasi (un darīja to ļoti godīgi),[10] viņš bija arī apbrīnojami talantīgs šifru uzlauzējs. Jau pēc stundas J. Treimanis pārtverto telegrammu bija atšifrējis.[11] Uzzinājuši par slaktiņu Pēterburgā, latviešu sociāldemokrāti tūlīt sasauca Rīgas Federatīvās komitejas sēdi, kas nolēma 12. janvārī Rīgā izsludināt solidaritātes ģenerālstreiku ar Pēterburgas strādniekiem, bet 13. janvārī – rīkot solidaritātes gājienu. Gan ģenerālstreiks, gan gājiens bija iecerēts pilnīgi mierīgi, taču notikumi atkal ies citu gaitu, nekā latviešu sociāldemokrātu vadība bija domājusi, un tā nebūs viņu vaina. Streiki sākās jau 11. janvārī, pat negaidot nākamo dienu. Ģenerālstreiks iesākās, kā paredzēts, un visaktīvākie bija apzinīgie un izglītotie latviešu strādnieki no lielajām fabrikām. Ļoti kareivīgi noskaņoti bija R. Poles

modernās mašīnbūves rūpnīcas strādnieki, dažreiz pat radikālāki par LSDSP vadību. Visgrūtāk iekustināmi bija Maskavas priekšpilsētas krievu tautības strādnieki, piemēram, Kuzņecova porcelāna fabrikā. Viņi bija norobežoti – gan telpiski, gan idejiski – no latviešu vai ebreju strādniekiem, daļēji arī vecticībnieki, kas vēl vairāk pastiprināja atsvešināšanos un konservatīvismu.

Ģenerālstreiks viens pats nebūtu izraisījis tik dramatisku stāvokļa saasināšanos, ja ne visiem negaidītie 13. janvāra notikumi. Vairāki desmiti tūkstošu rīdzinieku saplūda solidaritātes demonstrācijā Lielajā Maskavas ielā, protestējot pret strādnieku apšaušanu Pēterburgā. Protams, viņi negāja ar svētbildēm vai cara ģīmetnēm rokās, ko apzinīgie Rīgas strādnieki neturēja, un demonstrāciju vadīja nevis kāds tumšs pops Gapons, bet LSDSP otrais ievērojamākais līderis tobrīd apdomīgais Ansis Buševics (1878–1942); galvenais vadītājs partijā bija Jānis Ozols-Zars (1878–1968). Sasniedzot Sarkanos spīķerus, A. Buševics deva rīkojumu demonstrācijai izklīst, jo viņam nebija ne mazāko avantūristisko nodomu izraisīt sadursmi ar zaldātu ķēdēm, kas bija sastājušās pie Dzelzs tilta. Sarkanie karogi tika nolaisti – tā bija zīme, ka jāsāk izklīst, un lielāka daļa to arī darīja.[12] Tomēr krietna daļa demonstrantu vai nu šo zīmi nesaredzēja, vai nevēlējās saredzēt, un pūlis turpināja spiesties uz priekšu pretim liktenīgajai sadursmei ar cara zaldātiem, to skaitā ar Rīgas unteroficieru bataljona rotu. Ziemas dienā tumsa iestājas agri, un, iespējams, tas arī veicināja jucekli. Cara policija ziņojumos par demonstrantu sastapšanos ar zaldātiem ir uzsvērusi, ka sadursmes pie Dzelzs tilta notika vēl ap 17 vakarā, kad noteikti bija jau tumšs.

Demonstrants F. Menders, kurš pats, par laimi, nenonāca saskarsmē ar zaldātiem, uzskatīja, ka viņi bijuši tīšām apdzirdīti – lai būtu nežēlīgāki pret demonstrantiem, bet unteroficieru bataljona rotu viņš vērtēja kā īpaši trulu (īsti "škuras"). Trulumu, protams, ir grūti izvērtēt, un pilnīgi ticamu ziņu, ka zaldāti bijuši tīšām apdzirdīti, man nav. Taču ir labi zināms, ka unteroficieru bataljonā un pat rotā, kas stāvēja pie Dzelzs tilta, bija arī latvieši (iespējams, pat poručiks Jukums Vācietis, nākamais Sarkanās armijas pavēlnieks 1918.–1919. gadā). Var būt, ka latviešu tautības virsnieki šāva uz demonstrantiem, jo tieši to cara karaspēks darīja, redzot demonstrantus tuvojamies, gandrīz vienīgais, ko cara vara tobrīd prata.[13] Septiņdesmit trīs cilvēki bija noslaktēti, ieskaitot sievietes uz bērnus; baisākais skats bija uz Daugavas ledus – turp metās, bēgot no zaldātiem, un ledus lūza, aizraujot cilvēkus līdzi. Tiesa, nav pamata domāt, ka demonstrantu vidū nebija apbruņotu karstgalvju, kuri atklāja uguni uz varas pārstāvjiem: vienu virsnieku un astoņus zaldātus ievainoja, viens ievainotais zaldāts mira 14. janvāra vakarā.[14]

13. janvāra slaktiņš, par kuru galvenokārt bija atbildīga cara vara, strauji atrāva durvis īstai revolūcijai. Ne vienmēr un ne visur Latvijā revolūcija bija pienācīgi vadīta. Tas ir rets gadījums ikvienā revolūcijā, taču Latvijā vadības

līmenis tomēr bija viens no augstākajiem Krievijā. Revolūcijas vadītāja bija ne tik daudz 1904. gada rudenī izveidotā Federatīvā komiteja, kas apvienoja latviešu sociāldemokrātus un bundistus, bet tieši latviešu sociāldemokrātu Centrālā Komiteja. Latviešu sociāldemokrāti vēl nebija sašķēlušies frakcijās un grupās, kas bija krievu sociāldemokrātu nelaime; latviešiem bija īstas strādnieku masas, ne tikai sīkpilsoniski inteliģenti kā krieviem; un latviešu sociāldemokrātiem bija pat iespaids laukos. Par latviešu sociāldemokrātu idejiskuma līmeni liecina arī tas, ka 1905.–1906. gadā viņiem gandrīz pilnīgi izdevās izvairīties no krievu sociāldemokrātu, par eseriem nemaz nerunājot, sērgas – cara politiskās policijas daudzajiem provokatoriem un informatoriem.[15]

Pretim kulminācijai

Cēlu garīgumu revolūcijai deva lielā māksla, galvenokārt dzeja un teātris. Tikai divas nedēļas pēc 13. janvāra slaktiņa Rīgas Jaunais latviešu teātris sasniedza savu augstāko mākslinieciskо virsotni: 27. janvārī notika Aspazijas lugas "Sidraba šķidrauts" pirmizrāde. Tā nebija tikai mākslinieciska virsotne. Reti kurš cits darbs, atskaitot Raiņa dzeju, tā iedvesmoja sabiedrību kā Aspazijas varoņu teiktais. Kad lugas varone Guna uzrunāja skatītājus ar vārdiem:

> Kad stunda sit, tad visi tie,
> Kas bija mazi, zemi, nepazīti,
> Uz āru nāk un top par varoņiem.. –

tad likās, ka tas ir teikts par Latviju 1905. gadā. Visu 1905. gadu Jaunais latviešu teātris, kurā bija stipra sociāldemokrātu ietekme aktiera un nākamā izcilā Vāgnera operu tenora Rūdolfa Bērziņa vadībā, būs revolūcijas centrā.[16]

Revolūcijas turpmākajā attīstībā tā nekad nekļuva pilnīgi vienota visā Latvijā – ne laikā, ne telpā (pilsētas un lauki). Revolūcijas galvenie robežstabi bija streiku kustības dinamika, petīciju kampaņa, agrārās revolūcijas sākums 1905. gada vasarā, revolūcijas kulminācija oktobrī, kad likās, ka carisms tūlīt kritīs, apsīkuma sākums jau decembrī un latviešu sociāldemokrātu vadības apdomīgais lēmums nesākt bruņoto sacelšanos Rīgā.

Streiku kustība piedzīvoja vairākus uzplūdus un atplūdus, būdama visaktīvākā – pēc janvāra lielajiem streikiem – vēl februārī, maijā un jūlijā. Pati par sevi šī kustība līdz 1905. gada rudenim vēl nesagādāja carismam nepārvaramas grūtības. Dažreiz, kā, piemēram, lielā streika laikā Daugavpilī 1. februārī, pat netika izvirzītas nekādas sakarīgas prasības, taču varas iestāžu reakcija bija streikotāju apšaušana.[17] To ir ļoti svarīgi uzsvērt – sākot ar 13. janvāri, Rīgā terora iniciators bija carisms, un uz revolucionāru atbildi nebija ilgi jāgaida. Jau 30. aprīlī, kad

Rīgā sākās kārtējais lielais streiks, Jēkabs Treimanis – "klusas un piemīlīgas dabas jauneklis", kā viņu raksturoja A. Petrevics – meta vienu bumbu uz kazaku patruļu pie Vērmanes dārza, vēlāk – otru uz kādu pristavu Pērnavas ielā.[18] Līdz tam individuālā terora, šķiet, nebija bijis.[19] Bija tikai tas, ko mūsdienās mēs sauktu par huligānismu, – diezgan bieži uzbrukumi šņabja bodēm un to izpostīšana, jo strādnieki uzskatīja, ka carisms veicina viņu nodzirdīšanu, bet nu durvis bija plaši vaļā tam, ko paši revolucionāri sauca par "kaujinieciskumu" (kaujinieki), bet šodien mēs labprātāk dēvējam par politisku terorismu. Tiesa, laikam nav viegli atdalīt kaujinieciskumu no terorisma, taču, šķiet, kaujinieciskums nebija iecerēts kā terorisms. "Klusie jaunekļi", nereti fanātiķi bija Krievijas nelaime jau vismaz kopš 1881. gada marta, kad viņi noslepkavoja Aleksandru II – vienīgo caru, kurš vēlējās Krieviju modernizēt kaut vai ierobežota liberālisma virzienā. Latvijas sociāldemokrāti – kaujinieki nekad nebija apsēsti ar individuālo teroru, un vairāki no viņiem bija diezgan harismātiskas un varbūt pat zināmā mērā cēlas personības, piemēram, bezbailīgais Ferdinands Grīniņš, kurš bija galvenais ieroču piegādātājs no Vācijas un Beļģijas, vai Jānis Luters (Bobis), un noteikti labi izglītoti un savā ziņā inteliģenti. Kaujinieciskuma – ne individuāla terora – tradīcijas Latvijā laikam bija visdziļākās visā Krievijā, un kaujinieciskums dažviet ilga pat līdz 1907. gadam, kad tam jau nebija nekādas jēgas un izredžu, kādas tās kaut cik bija 1905. gadā. ("Kaujinieciskums nebija un nevarēja būt Piektā gada revolūcijas galvenais saturs..," uzsvēra F. Menders.[20]) Taču ne carisma iesāktais, ne revolucionāru atbildes terors nespēja atrisināt nevienu no liktenīgajiem Krievijas jautājumiem.

Petīcijas bija pirmā, pavisam minimālā cara piekāpšanās. Sākot ar 1905. gada 18. februāri, bija atļauts iesniegt petīcijas – priekšlikumus par vēlamajām reformām. Latviešu sociāldemokrātu absolūtais vairākums saprata, ka ar petīcijām nebūs iespējams neko mainīt reakcionārās monarhijas dzīvē, taču petīcijas rada ļoti stipru atbalstu vismaz vairāku ievērojamu sociāldemokrātu sirdīs – pirmais, dedzīgākais bija Jānis Rainis, ne mazāks entuziasts bija Jānis Asars un negaidīti pat Ansis Buševics.[21] Kampaņa pierādīja, ka latviešu sabiedrības milzīga daļa, laikam – vairākums, stingri vēlējās divas lietas: pirmā un galvenā bija rusifikācijas pārtraukšana un latviešu skolu nosargāšana, otrā – Satversmes sapulces sasaukšana. Nevienu mērķi nevarēja izplēst no cara ar petīcijām, un kampaņa, nesasniedzot rezultātus, tomēr bija ievērojams latviešus vienojošs pasākums un politiskās pieredzes skola, kas galu galā veicināja revolucionāro metožu piekritēju pozīciju nostiprināšanos. Petīciju kampaņas laikā Latvijā notika neskaitāmi mītiņi un sapulces, kurās sevi pieteica vairāki izcili latviešu sociāldemokrāti – oratori, īsti tautas tribūni. Viņu vidū viens no visspilgtākajiem noteikti bija publicists un kritiķis Jānis Asars (1877–1908), kurš jau pirms revolūcijas kļuva slavens ar saviem referātiem vairākās biedrībās Rīgā – "Ausekļa" atturības biedrībā,

Jonatāna, Pavasara, Torņakalna palīdzības biedrībā u.c., īpaši par ekonomikas jautājumiem un par attiecībām ar baznīcu. Tagad viņš bija viens no aktīvākajiem runātājiem pret rusifikāciju un skolu pārkrievošanu.

Lai cik augsts arī būtu revolūcijas vilnis Latvijas pilsētās, revolūcijas dziļākais un īsti nacionālais saturs bija notikumi laukos, kur ne tikai dzīvoja iedzīvotāju vairākums pat industriāli attīstītajās Baltijas guberņās, bet kur, Latgali ieskaitot, nebija nevienas latviešu sociālas grupas – no vecsaimniekiem vai vismaz no rentniekiem līdz lauku proletariātam un Latvijai tik raksturīgajam milzīgajam bezzemnieku skaitam (ko lēš ap pusmiljonu), kas nevēlētos likvidēt feodālisma paliekas, ko iemiesoja muižnieku milzīgie īpašumi, viņu dekadentiskās muižas un visāda veida vara vai vismaz tās atliekas. Turklāt muižnieks bija ne tikai sociāli, bet arī nacionāli svešs vai pat naidīgs – tas bija vācu muižnieks, bet Baltijas vācu muižniecība – viena no visreakcionārākajām cariskās Krievijas elites daļām. J. Jansons-Brauns pilnīgi pamatoti rakstīja: "Baltijas muižu un baznīcu torņi ir šīs revolūcijas rādītāji, un Latvijas revolūcijas vēsturiskā drāma norisinājās nevis pilsētu ielu cīņās uz barikādēm, bet uz baronu piļu kūpošajām drupām."[22]

Zemnieku nemieri, kas Latgalē sākās jau janvārī, neatpaliekot no strādniekiem, ātri pārmetās uz attīstītākajām Latvijas daļām, uz Rīgas un Jelgavas apkaimes muižām.[23] Sīkrentniekiem sekoja rentnieki, vasarā – jau kalpi, tad arī vecsaimnieki un īpaši viņu dēli – radikālāk noskaņoti un bieži visai tuvi sociāldemokrātu idejām. Jelgavas un Dobeles apkaimē, kā arī Kurzemē un Vidzemē nemieri bija ļoti plaši. Lai arī latviešu sociāldemokrātiem nebija agrārās programmas (viņu rietumnieciskā dogmatisma rezultāts), sociāldemokrātu iespaidu laukos nevajadzētu noniecināt: jau 1898. gadā tautskolotāji – latviešu revolūcijas aktīvie dalībnieki un carisma terora galvenie upuri – sāka veidot laukos pirmās sociāldemokrātiskās organizācijas.[24] 1905. gada rudenī nemieri laukos pārauga muižu dedzināšanā. Kurzemē un Vidzemē nodedzināja vairāk nekā 400 muižu un dzīvību zaudēja 82 baltvācieši – tas bija revolūcijas vissāpīgākais un strīdīgākais jautājums. Muižnieku atriebība bija briesmīga: "Visvairāk no revolūcijas bija apdraudēta un izbiedēta mūsu muižniecība. Viņa kvēloja negantā, necilvēciskā, zvēriskā, lopiskā atriebībā un brēca pēc asinīm."[25] Cara atsūtītās soda ekspedīcijas, kas sāka ierasties Latvijā 1905. gada decembra vidū, bez tiesas un izmeklēšanas nošāva vismaz 1170 cilvēku (min pat lielākus skaitļus).[26] Carisma terors bija bez sāta, un vācbaltiešu un latviešu upuru skaita nesamērība nav jāaizmirst. Brūces, ko revolūcija cirta vācbaltiešu un latviešu attiecībās, bija par dziļu, lai sadzītu, ko uzskatāmi demonstrēja 1. pasaules karš. Uztraukti par Romanovu dinastijas novājināšanos, vācbaltieši sāka lūkoties uz Berlīni kā savu aizstāvi, odiozu raksturu iegūstot Kurmāles barona Silvio Brēderiksa vācu kolonizācijas un aneksijas plānos. Savukārt latvieši, kā pierādīja 1. pasaules karš, bija gatavi piemirst carisma

veiktās pārestības, bet vietējo vāciešu – ne; lojalitātes uzplūdi Krievijai, veidojot latviešu strēlnieku bataljonus, liecināja, ka latvietim Vācijas ķeizars Vilhelms II un vietējie baroni bija viens un tas pats.

Revolūcijas kulminācija, vismaz pilsētās, pienāca 1905. gada oktobrī, Viskrievijas vispārējā politiskā streika dienās, kad daudziem jau sāka likties, ka tūlīt carisms sabruks un revolūcijas galvenie lozungi – "Nost ar caru!", "Lai dzīvo Satversmes sapulce un demokrātiska republika!" (t.i., Latvijas plaša autonomija) – piepildīsies. Nacionālas prasības pauda gandrīz ikviena latviešu sabiedriskā organizācija gan pilsētās, gan laukos, piemēram, skolotāji Ludis Alberings un Miķelis Volkovs no Rūjienas Zemkopības biedrības cara administrācijai prasīja piešķirt Baltijai autonomiju ar pašvaldības tiesībām, skolās un tiesās ļaut lietot latviešu valodu. Īsais laika posms kopš 14. oktobra, kad streiks sākās Rīgā, līdz 23. oktobrim, kad kulminācija sāka noplakt, bija grandiozu tautas manifestāciju un oratoru zvaigžņu stunda. 17. oktobra manifests, kurā cars dāvāja diezgan plašas pilsoņu brīvības, sociāldemokrātiem nāca negaidīti, taču pārsteigums bija ļoti īss – jau šīs pašas dienas vakarā masu sapulcēs manifests bija noraidīts kā nepilnīgs un ar vēl lielāku spēku tika izvirzīti lozungi: "Nost patvaldību!", "Lai dzīvo demokrātiska republika!". 18. oktobra vakarā pēc Aspazijas "Sidraba šķidrauta" izrādes Jaunajā teātrī mītiņi un masu sapulces no Romanovu ielas pārsviedās uz visiem Rīgas nostūriem. Masu aktivitāšu centrā bija latviešu strādnieku apdzīvotais Grīziņkalns jeb, kā toreiz to sauca, – Smilšu kalni, kur laikā no 19. līdz 21. oktobrim pulcējās varbūt pat ap 100 000 cilvēku katrā reizē. Bija uzsliets ap 30 runātāju tribīņu, atvērti atklāti sociāldemokrātu biroji, un "pie galdiņiem, kur pieņem pierakstīšanos sociāldemokrātiskā partijā, stāvēja garas rindas"[27]. Tas bija dziļš rudens, tumsa iestājās agri, un pēc pulksten 16 mītiņi pārcēlās uz daudzām biedrībām, kas darbojās pilnīgi legāli un ko piepildīja dižo oratoru – īpaši J. Jansona-Brauna, J. Asara, Viļa Dermaņa (1875–1938), arī paša J. Ozola (Zara) – kvēlās runas (atšķirībā no minētājiem, kuri bija spoži runātāji arī pēc formas, J. Ozols (Zars) galvenokārt runāja partijas slēgtās sēdēs un propagandistu kolēģijās un bija ļoti lietišķs un praktisks pēc satura). Slavens runātājs bija arī krievu sociāldemokrāts Samuils Kļevanskis ar segvārdu Maksims. Rīgas Federatīvā komiteja pat sāka pildīt paralēlas – pagaidu revolucionāras valdības – varas funkcijas. 19. oktobra vakarā lielajā brīvības nojausmā J. Jansons-Brauns Rīgas Jonatāna biedrībā, bet V. Skare Jaunajā latviešu teātrī paši uz savu roku pasludināja, ka LSDSP pāriet uz legālu darbību.[28] Lielā mērā partija tā arī darbojās līdz novembra beigām, kad Vidzemes guberņā izsludināja karastāvokli, bet decembrī sākās brutāla revolūcijas apspiešana.

Visdramatiskākās izvēles priekšā latviešu sociāldemokrāti nonāca decembrī, kad 9. decembrī Maskavā sākās bruņota sacelšanās un Latvijā vismaz no trim pusēm enerģiski pieprasīja atbalstīt maskaviešus ar tādu pašu sacelšanos Rīgā.

Pirmie, kas par to iestājās, bija latviešu sociāldemokrāti F. Grīniņš, V. Dermanis, J. Dubelšteins, J. Lencmanis un daži citi; pret bija visi trīs apdomīgie partijas vadītāji – J. Ozols (Zars), F. Mendera vārdiem runājot, latviešu sociāldemokrātu "stiprā roka", J. Jansons-Brauns un A. Buševics.[29] Tiesa, sacelšanās atbalstītāji bija pat strādnieku vidū, piemēram, R. Poles mašīnbūves rūpnīcā un Fēniksā. A. Petrevics rakstīja, ka jau novembra beigās vairākās rūpnīcās sākās gatavošanās bruņotai sacelšanai un bijuši izkalti – turklāt lielā daudzumā – "dažādi duramie ieroči". Otrie bija bundisti – latviešu partneri Federatīvajā komitejā, bet trešie, vispārgalvīgākie un uzstājīgākie, krievu sociāldemokrāti Rīgas kara organizācijas dalībnieka N. Atabekova vadībā, kas aģitēja par uzbrukumu Daugavgrīvas cietoksnim, kur bija koncentrēti cara armijas prāvi spēki. Šāds uzbrukums noteikti izraisītu lielu asinsizliešanu un noteikti būtu neveiksmīgs, jo zaldātu vidū atbalsta revolucionāriem nebija.[30] Ja sacelšanās būtu uzsākta, tā noteikti gūtu atbalstu krietnā Rīgas strādnieku daļā – viņi bija organizētāki un disciplinētāki par saviem Maskavas biedriem, taču arī asinsizliešana būtu bijusi lielāka.

Sākot ar 11. decembri, Rīgā notika ļoti kaismīgas cīņas par to, vai sākt sacelšanos. Vispirms šajā dienā sanāca aptuveni 300 latviešu, krievu un ebreju sociāldemokrātu – partiju pulciņu pārstāvju – sapulce, un daudzi bija par bruņoto sacelšanos vai vismaz sākotnēji par ģenerālstreiku. Bija nolemts nestreikot, taču KSDSP Rīgas komiteja noteikti uzstāja – un 13. decembrī Federatīvā komiteja piekāpās, aicinot uz streiku, bet ne uz bruņotu sacelšanos. 14. decembrī Federatīvā komiteja sacelšanos noraidīja. Tas bija ļoti saprātīgs lēmums, jo vakarā pa Rīgas ielām jau jādelēja lielas kazaku patruļas un nekas cits kā nevajadzīga asinsizliešana neizdotos. 15. decembrī pulciņu pārstāvju sanāksme nolēma streikus izbeigt; Bunds un krievu sociāldemokrāti joprojām bija pret šo lēmumu, taču latviešiem bundistus izdevās pārliecināt, un 16. decembra Federatīvās komitejas un KSDSP pārstāvju kopsēdē bija pārvarēta arī krievu pretestība, un jautājums gan par bruņoto sacelšanos, gan par ģenerālstreiku bija galīgi atrisināts, atsakoties no abiem.[31] Sākās revolūcijas atplūdi, vismaz – pilsētās.

Revolūcijas vadītāju sarežģītās personības un likteņi

Revolūcija radīja daudzus izcili talantīgus latviešu revolucionārus, taču lielākie vadītāji bija trīs – J. Ozols (Zars), A. Buševics un J. Jansons-Brauns. Jau revolūcijas dienās viņu attiecībās – kā tas bieži ir lielu personību vidū – bija problēmas, tiesa – ne jau nepārvaramas. F. Menders rakstīja, ka "bez kodīgas ironijas par Ansi [Bušēvicu. – *A. S.*] nevarēja runāt Brauns [J. Jansons-Brauns. – *A. S.*] un savukārt Ansis Braunu daudzās Piektā un pirms Piektā gada lietās uzskatīja par vēja grābsli un

viegli liesmojošu un ātri dziestošu salmu kūli"[32]. Visiem trijiem 1905. gads bija viņu mūža augstākais kāpums. Visagrāk aizgāja J. Jansons-Brauns. Pēc 1917. gada marta revolūcijas Krievijā un carisma krišanas viņš steidzās mājup no trimdas Anglijā, bet Ziemeļjūrā viņa un citu pasažieru dzīvi aprāva vācu zemūdene, nogremdējot kuģi. Grūtākais posms J. Jansona-Brauna dzīvē pēc 1905. gada bija Raiņa izraisītā partijas goda tiesa. Lieki teikt, cik smags un dažreiz pat tīri neciešams bija lielā Raiņa raksturs. Rainis bija iedomājies, ka 1897. gadā, kad notika jaunstrāvnieku aresti, viņu esot nodevis tieši J. Jansons-Brauns. Partijas Ārzemju komiteja veica ļoti rūpīgu izmeklēšanu un secināja, ka nodevējs ir bijis Jānis Pūce, kurš esot informējis policiju par jaunstrāvnieku aktivitātēm (jāpiebilst, ka viņi šīs aktivitātes gandrīz neslēpa un konspirācija – pat ja tāda ir bijusi vispār – bija pavisam bērnišķīga, nedz bija arī ko īpašu slēpt). Savukārt J. Jansons-Brauns žandarmērijas nopratināšanā patiešām ir bijis ļoti nobijies un apstiprinājis J. Pūces teikto, taču J. Jansons-Brauns nekādi nebija vainojams Raiņa arestā: Rainis bija apcietināts jau pirms J. Jansona-Brauna, un viņa liecības policijā neko nemainīja Raiņa liktenī. Skaidrs, tas bija gļēvi, taču, ņemot vērā J. Jansona-Brauna nopelnus 1905. gadā, speciāla Ārzemju grupu biroja komisija nolēma viņam piedot un viņa godu reabilitēt; tam piekrita arī starptautiskā II Internacionāle, kuras locekle bija Latvijas Sociāldemokrātija (LSD). Tomēr Rainis J. Jansonam-Braunam nekad nepiedeva (Raini atbalstīja arī Miķelis Valters, iespējams, tikai idejisku domstarpību dēļ), un tas meta ēnu uz abu attiecībām līdz pat viņa traģiskajai bojāejai. J. Jansons-Brauns neapšaubāmi bija vēsturiska personība Latvijas revolucionārajā kustībā, un cara slepenpolicija viņu vērtēja kā "pašu galveno partijas teorētiķi"[33].

Visnožēlojamāk mūžu beidza Ansis Buševics. Neatkarīgajā Latvijā viņš īsu brīdi bija LSDSP priekšsēdis (1922. g.) un vēl īsāku brīdi (1923. g.) – valsts finanšu ministrs. A. Buševicu apsūdzēja korupcijā, un līdz 1931. gadam viņš pazuda no partijas vadības, bet spēja izveidot ļoti modernu advokāta biroju un kļuva par vienu no veiklākajiem advokātiem saimnieciskajās prāvās. Ar katru gadu viņš kļuva arvien kreisāks, promaskaviskāks un draudzīgāks staļiniskajai Padomju Savienībai. Pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā A. Buševica rīcība bija pat noziedzīga pret Latvijas valsti – krievi viņu iecēla par vēlēšanu komisijas priekšsēdētāju, viņš legāli piesedza tā saukto Tautas Saeimas vēlēšanu traģisko komēdiju un balsoja par Latvijas aneksiju – uzņemšanu PSRS. Visu aizmirsts, viņš mira evakuācijā Maskavā.

Vistālāk no dzimtenes revolūcijas sakāve aiznesa Jāni Ozolu (Zaru). Viņa ilgais mūžs prom no Latvijas gandrīz nav pētīts. Cara policijas meklēts, 1907. gada augustā viņš spēja atstāt Krieviju un LSD CK uzdevumā oktobrī ieradās ASV.[34] No 1921. līdz 1934. gadam viņš strādāja Krievijas (vēlāk PSRS) un ASV tirdzniecības organizācijā "Amtorgs", kuras uzdevumā 1924. gadā bija Maskavā un

atceļā uz ASV uz īsu brīdi piestāja arī Rīgā; tas laikam arī bija vienīgais kontakts ar dzimteni vairāk nekā 60 gados klaidā. Padomju tirdzniecības organizācijām Rietumos bija ļauna slava: ļoti bieži tās izmatoja dažāda veida graujošu darbību finansēšanai pret mītnes valstīm. Ko labi izglītotais (studējis pat Harvardā!) J. Ozols (Zars) darīja "Amtorgā", nav zināms, bet liekas, ka līdz pat ilgā mūža galam viņš nebija aizmirsis Latviju un nebija kļuvis par staļinistu, kurš akceptētu Latvijas okupāciju un rusifikāciju.[35]

Visraibākais bija V. Skares mūžs. 1905. gada ievērojamais revolucionārs trimdā, Briselē, no 1909. līdz 1914. gadam bija LSD Ārzemju komitejas sekretārs un kasieris. 1911. gada beigās partijas kasē bija 4876 beļģu franki. 1912. gadā notika jauno Ārzemju grupu biroja locekļu vēlēšanas – un tika ievēlēts arī lielinieks Jānis Bērziņš-Ziemelis (Vinters), kurš pieprasīja, lai mazinieki, kuri joprojām kontrolēja Ārzemju komiteju, ziņo par kases stāvokli.[36] Maziniekiem par šausmām, V. Skare paziņoja, ka kase esot tukša, jo nauda viņam nozagta. Nelaime bija cita – Beļģijā V. Skare bija fanātiski aizrāvies ar zirgu skriešanas totalizatoru un visu partijas naudu nospēlējis. Mazinieki bija nonākuši ļoti nepatīkamā stāvoklī, jo lielinieks J. Bērziņš-Ziemelis draudēja ar politisku skandālu. Lietu izšķīra J. Jansona-Brauna lielā autoritāte un takts. Pateicoties viņam, partijas vadība pieņēma lēmumu, ka visa lieta ir V. Skares viena paša rīcības rezultāts, kā tas arī bija, un maziniekiem kā strāvojumam ar to nav nekāda sakara. Nolēma lietu nedarīt zināmu pat partijas biedriem, bet ļaut V. Skarem līdz 1915. gada 15. janvārim notriekto partijas naudu atmaksāt, ko V. Skare arī izdarīja, bet totalizatoru neatmeta. Šī kaislība jau bija viņu saēdusi, un viņa karjera partijā faktiski bija beigusies.[37]

Izskaņa

Revolūciju sakāva, taču tās loma Latvijas un īpaši latviešu dzīvē bija milzīga, veicinot pat neatkarīgas valsts izveidi 13 gadu vēlāk. Aptuveni 5000 cilvēku bija spiesti atstāt Krieviju un doties trimdā, viņu vidū – arī Kārlis Ulmanis. Viņi nonāca senās demokrātijas zemēs vai vismaz zemēs ar vārda brīvību – Anglijā, Beļģijā, Šveicē, ASV, Vācijā, Austroungārijā –, un daudzi tur guva īstu demokrātijas skolu. Tieši viņi būs neatkarīgās un demokrātiskās Latvijas aktīvākie veidotāji 1918. gadā. Lai arī LSDSP (vēlāk LSD) nebija prasījusi Latvijas neatkarību 1905. gadā, partija bija izvirzījusi ļoti plašas autonomijas (pašvaldības) lozungus, un pašvaldības apjoms būtu bijis jānosaka tikai pašai tautai. Tas nebija domāts šauri administratīvā nozīmē, bet paredzēja īstu tautas varu daudzos ekonomiskos un politiskos jautājumos.[38] Politiski zaudējot, latvieši ar vēl lielāku apņēmību nodevās saimnieciskai darbībai. Kā nekad agrāk auga latviešu pilsonība un

vidussķira, tāpat kā tieksme pēc izglītības; latvieši nenodevās tikai atriebības jūtām, viņi izmantoja jebkuru iespēju nācijas attīstībai, bet sabiedrības noskaņojumos nostiprinājās mēreni centriska orientācija. Latviešu zemnieks arvien biežāk izkonkurēja muižu, jo savās nelielajās saimniecībās strādāja un ražoja vairāk un kvalitatīvāk nekā pagrimstošās muižas ar hektāru tūkstošiem. Uzplauka visdažādākās lauksaimniecības biedrības un kooperatīvi, un 1. pasaules kara priekšvakarā Latvijā jau bija 860 lauksaimniecības organizāciju.[39] Varbūt pats galvenais bija tas, ka revolūcija bija notikusi latviešu apziņā. 1906. gadā cara politiskā policija ziņoja, ka revolucionārs Emīls Skubiķis, kurš atradis patvērumu Šveicē, esot izteicies: "Agrāk neviens nezināja latviešus. Tagad par viņiem runā kā par varoņiem, kuri mirst par brīvību, bet agrāk viņus pazina kā vergus, pret kuriem izturējās ar nicinājumu."[40]

Atsauces un skaidrojumi

[1] *Krēsliņš J.* Raksti. – 1. sēj.: Ceļi un neceļi. – R., 2004. – 367., 371., 372. lpp.

[2] *Hobsbawm E.* The Age of Revolution, 1789–1848. – New York, 1996. – P. IX. "Duālās revolūcijas" konceptu viņš attīstīja arī citos savos darbos, kas veltīti 19. gadsimta pasaules vēsturei.

[3] J. Krēsliņš pamatoti atzīmē, ka 1905. gada priekšvakarā tieši pilsētās latvieši "bija sasnieguši tādu turību kā nekad savā vēsturē". Sk.: *Krēsliņš J.* Nav augsta tā ideja, kas nepazīst cilvēka žēluma // Diena. – 2005. – 8. janv. – 15. lpp. Taču šī turība bija ļoti nevienlīdzīgi sadalījusies, un gan laukos, gan pilsētā bija pārāk plaši trūcīgo slāņi.

[4] *Krastiņš J.* 1905. gada revolūcija Latvijā. – R., 1975. – 60. lpp.

[5] Vecbiedra K. Zuša atmiņas par studentu biedrību "Zemgalija", uzrakstītas 1925. gadā, 19., 20. lp. // Autora arhīvs. Par Kārli Zuti (1876–1943) sīkāk sk.: Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 1. d. – R., 1976. – 81., 82. lpp.

[6] *Hosking G.* Russia: People and Empire. – Harvard, 1997. – P. 35.

[7] *Taylor A. J. P.* The Struggle for Mastery in Europe, 1848–1918. – Oxford, 1971. – P. 418, 419.

[8] Voldemāra Skares atmiņas // Latvijas Nacionālā bibliotēka (LNB), Letonika, Retumu nodaļa, R X/ 17, 1. mape, inv. nr. 61.30.354, nenumurētas.

[9] Turpat, 4. mape, inv. nr. 77.24.524, 11. lp.

[10] Sīkāk sk.: Latvijas revolucionāro cīnītāju piemiņas grāmata. – 1. sēj., 3. d. – R., 1983. – 352. lpp.; Kārlis Zutis par Jēkabu Treimani rakstīja: "Attiecībā pret sevi viņš bija nesavaldīgi stingrs, līdz askētismam nepiekāpīgs, bet uz citu vājībām tas raudzījās saudzīgi, tās viņiem piedodams. Kad mēs, "bazārnieki" ["Zemgalijas" telpas atradās Berga bazārā. – *A. S.*], dzīrojām, dzērām un dziedājām, Treimanis kaut kur kaktā pietupies rūca kaut ko līdz un raudzījās uz mums, palaidņiem, ar tādu mīļu, visu zinošu smaidu, ar kādu tēvs raugās uz mazu bērnu, kurš nezin kļūdas un maldus, pēc tam tēvišķā roka ir katru acumirkli būt gatava mazajam viņa klizmās izpalīdzīga. Vidēja auguma, sauss, izdilis, skūtu kalsnēju angļu seju (tāpēc viņu iesauca arī par Čemberlenu, par kuru tolaik visas avīzes rakstīja [Ostens Džozefs Čemberlens (1836–1914), ievērojams britu politiķis, starptautisko atzinību guva kā koloniālo lietu ministrs 1895.–1900. gadā, un tieši šajā laikā notika britu-būru karš. – *A. S.*]), apģērbies vienkāršā vasaras mētelī kā ziemu, tā vasaru, nepamanīts slīd kā ēna pa politehnikas [Rīgas Politehniskais institūts. – *A. S.*] tumšajiem koridoriem vai gāja pavisam neievērots, varētu gandrīz teikt, neredzams par Rīgas ielām." Sk.: Vecbiedra K. Zuša atmiņas.., 5. lp.

[11] Turpat. Tas, ka J. Treimanis bija ļoti talantīgs atšifrētājs, nav apšaubāms, lai arī autoram trūkst precīzas informācijas, lai apstiprinātu vai noliegtu vairākus gadījumus, kuros viņa talants ir spilgti izpaudies. Kārlis Zutis minēja divus. Rīgā 1905. gada oktobrī revolūcijas kulminācijas brīdī: "..Treimanis atšifrēja gubernatora Zveginceva telegrammu iekšlietu ministram Pēterburgā, kurā tas, ziņodams par draudošo stāvokli Vidzemē, Kurzemē un Rīgā, pieprasīja kara stāvokļa ieviešanu un karaspēka izsaukšanu šurp nemieru apspiešanai.." Šīs telegrammas atšifrēšana laikam atvēsināja dažu labu revolūcijas aktīvistu. Otrais gadījums esot noticis Krievijā, Sibīrijā, Pilsoņu kara gados, kur tobrīd atradies J. Treimanis, kurš bija jau kļuvis par lielinieku atbalstītāju: "..Treimanis, atšifrēdams Kolčaka telegrammu, izglābis veselu Sarkanarmijas nodaļu no pilnīgas iznīcināšanas.." Sk.: Vecbiedra K. Zuša atmiņas.., 4., 5. lp.

[12] Aktīvs revolucionārs (tobrīd pat profesionāls) Federatīvās komitejas loceklis Andrejs Petrevics (Dadzis) ir uzsvēris, ka demonstrācijas vadītāji stingri centās izvairīties no asinsizliešanas un deva rīkojumu izklīst. Sk.: *Petrevics A.* 1905. gada revolūcijas ģenerālstreiki Rīgā // LNB, Letonika, Retumu nodaļa, R X/ 17, 1. mape, inv. nr. 61.30.340, 2. lp. Plašas un kopumā precīzas atmiņas par 13. janvāra traģiskajiem notikumiem ir atstājis Dr. Fricis Menders (1885–1971). Tobrīd nepilnus divdesmit gadus vecais F. Menders bija nevis latviešu, bet Rīgas krievu sociāldemokrātu – lielinieku organizācijas ievērojams darbinieks, kurš uzturēja kontaktus gan ar latviešu sociāldemokrātiem, gan ar visu Federatīvo komiteju. Viņš piedalījās demonstrācijā un paklausīja A. Buševica rīkojumam. Viens no F. Mendera apgalvojumiem, ko nav apstiprinājuši autoram zināmie citi avoti, ir viņa teiktais, ka īpaši nepaklausīgi un izaicinoši bijuši bundisti, kuri mudinājuši iet uz priekšu, uz sadursmi ar zaldātiem. Sk.: Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 3949. f., 1. apr., 1. l. F. Mendera tālākā politiskā attīstība veda viņu prom no lieliniekiem un krievu sociāldemokrātiem. 1906. gadā viņš (biedrs "Stepans") vēl bija aizsūtīts profesionāla revolucionāra darbā uz Kazaņu, kur viņa palīgs bija vēl jaunāks lielinieks Vjačeslavs Skrjabins, vēlākais uzticamais staļinists Vjačeslavs Molotovs (LVVA, 3949. f., 1. apr., 2. l., 15. lp.). Pēc apcietināšanas un izsūtīšanas uz Sibīriju F. Menders sāka savu straujo evolūciju pretim meņševismam un latviešu sociāldemokrātijai. Izbēdzis no izsūtījuma, 1907. gadā viņš atgriezās Rīgā un nu jau stājās sakaros ar latviešu sociāldemokrātiem – maziniekiem. F. Menders ar viltotu pasi uz vācu friziera Bolca vārdu izceļoja uz Vāciju. Trimdā – īpaši Vīnē un Šveicē – viņš kļuva par vienu no visizcilākajiem latviešu maziniekiem un par niknāko V. Ļeņina idejisko pretinieku.

[13] *Jēkabsons Ē.* Krieviski. Ar jūtamu akcentu // Mājas Viesis. – 2005. – 1. apr. – 10., 11. lpp. Unteroficieru bataljona 2. rotā dienēja arī latvietis kapteinis Jānis Mežulis un latvieši – ierindnieki; joprojām nav zināms, vai arī viņi piedalījās apšaušanā. Sk.: *Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V.* Latvieši 1905. gadā. Medaļas otra puse // Latvijas Avīze. – 2005. – 30. maijs; par latviešu tautības krievu armijas virsnieku un policistu likteņiem revolūcijas laikā sk. arī: *Jēkabsons Ē., Ščerbinskis V.* Latvieši armijā un policijā 1905. gada revolūcijas laikā // Latvijas Arhīvi. – 2005. – Nr. 4. – 18.–31. lpp.; sk. arī ļoti rūpīgi sagatavotu publikāciju: *Lapa L.* Rīgas apakšvirsnieku mācību bataljona pārstāvju liecības par demonstrantu apšaušanu 1905. gada 13. janvārī Daugavmalā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2005. – Nr. 1. – 140.–158. lpp. Cara policija uzturēja viedokli, ka demonstranti paši uzbrukuši zaldātu rotai. Sk.: Hoover Institution Archives, Box 154, Index N XIII, s. [2]. Liekas, ka tam nav nenoliedzama apstiprinājuma citos avotos.

[14] Rīgas mācību unteroficieru bataljona komandiera apakšpulkveža Aleksandrova 1905. gada 14. ziņojums Viļņas kara apgabala karaspēka komandierim // LVVA, 4568. f., 1. apr., 471. l., 1.–18. lp.

[15] *Menders F.* Domas, darbi un dzīve, 1903–1940. – 2. d. – 148., 149. lpp. // Fundamentālās bibliotēkas Misiņa nodaļa, Retumu un rokrakstu daļa, F 86. V. Skare uzskatīja, ka 1905. gadā latviešu sociāldemokrātijā bija tikai viens provokators – kāds Tīrons (Tenisons) un vēl viens 1906.–1907. gadā – kāds Kalniņš (Graņins). Sk. Voldemāra Skares atmiņas, 4. mape, inv. nr. 77.24.524.

[16] *Kundziņš K.* Latviešu teātra vēsture. – R., 1972. – 78.–81. lpp.

[17] 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d.: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai, 1900–1918. – R., 2000. – 340. lpp.

[18] *Petrevics A.* 1905. gada revolūcijas ģenerālstreiks Rīgā. – 6. lp.

[19] Mazā Latviešu sociāldemokrātu savienība (savienībnieki, kā viņus sauca citi revolucionāri) Miķela Valtera un Ernesta Rolava vadībā (cara politiskā policija jau 1901. gada jūlijā bija secinājusi, ka E. Rolavs ir viens no labākajiem nelegālās literatūras transportētājiem uz Krieviju, kāds jebkad ir bijis revolucionāru vidū, sk.: Hoover Institution Archives, Box 189, Index N XVI–a) bija radikālāka par sociāldemokrātiem visos jautājumos – no politiskās autonomijas līdz galēji kreisiem uzskatiem agrārajā jautājumā. Viņi patiešām atzina individuālo teroru, taču savienībnieku iespaids uz revolūciju bija neliels visos jautājumos, nacionālo jautājumu ieskaitot. Lai arī terors revolūcijas laikā nebija rets, autors tomēr piekrīt prof. Ilgas Apines viedoklim: "..latviešu revolucionāriem nevar pārmest musināšanu un pārmērīgu aizraušanos ar varasdarbiem.."; sk.: *Apine I.* Domas par 1905. gadu // Kultūras Diena. – 2005. – 27. aug. – 12. lpp. Šis I. Apines raksts ir labākais īsais un kodolīgais pārskats par 1905. gada revolūciju, kas ir pēdējā laikā publicēts Latvijā.

[20] LVVA, 3949. f., 1. apr., 1. l., 26. lp.

[21] Voldemāra Skares atmiņas // LNB, Letonika, R X/ 17, 1. mape, inv. nr. 61.30.346, 59., 60. lp.

[22] *Jansons-Brauns J.* Baltijas revolūcija. – Brisele, 1912. – 6. lpp.

[23] 20. gadsimta Latvijas vēsture. – 1. d. – 341., 342. lpp.

[24] *Apine I.* 1905. gada revolūcijas nacionālais komponents // Kultūras Forums. – 2005. – 14.–21. janv. – 5. lpp.

[25] *Petrevics A.* 1905. gada revolūcijas ģenerālstreiks Rīgā. – 24. lp.

[26] 2002. gada 14. oktobrī LNB notikušajā konferencē minēts nogalināto skaits – 2040. Sk.: Kurp vedi, revolūcija? // Neatkarīgā Rīta Avīze. – 2002. – 14. okt. – 10. lpp.

[27] *Petrevics A.* 1905. gada revolūcijas ģenerālstreiks Rīgā. – 14. lp.; *Ziema G.* 1905. gads Rūjienā // Rūjienas Vēstnesis. – 2005. – 7. okt.

[28] Voldemāra Skares atmiņas, 4. mape, inv. nr. 77.24.524, 15. lp.

[29] Turpat, 10., 11. lp.

[30] F. Mendera atmiņas // LVVA, 3949. f., 1. apr., 1. l., 15. lp. Padomju Latvijas gados vēsturnieks Boriss Sorkins, kuram kopumā bija raksturīga tendence piešķirt krievu sociāldemokrātiem Latvijā, īpaši lieliniekiem, nozīmīgāku lomu revolūcijā, nekā viņiem patiesi bija, uzskatīja, ka N. Atabekova vadītajā kara organizācijā bija pat 800 locekļu. Škiet, ka tas ir pārspīlējums. Sk.: *Сорокин Б.* Деятельность Рижского комитета РСДСП в 1905 году // Вопросы истории и партийного строительства Коммунистической партии Латвии. – Т. 2. – Рига, 1980. – С. 42.

[31] Turpat. – 40.–51. lpp.

[32] Dr. F. Mendera vēstule Klāvam Lorencam, 1970. gada 4. jūnijs // LNB, Letonika, Viktora Lorenca depozīts.

[33] Ceļa cirtēji: Pirmie marksisma propagandisti un strādnieku kustības organizatori Latvijā. Biogrāfiski apraksti, 1893–1907. – R., 1982. – 46. lpp; Hoover Institution Archives, Box 189, Index N XXII.

[34] Voldemāra Skares atmiņas, 4. mape, inv. nr. 77.24.524, 16. lp.

[35] Jānis Krēsliņš iepazina Jāni Ozolu (Zaru) Ņujorkā 20. gs. 50. gados: "Laikā, kad tikos ar Ozolu, viņš bija liels Padomju Savienības nīdējs." Vienlaikus J. Krēsliņš pamatoti atzīmē, ka joprojām nav zināms, ko J. Ozols (Zars) īsti darīja, strādādams padomju "Amtorgā". Sk.: *Krēsliņš J.* Vēlreiz par augstākajām idejām // Diena. – 2005. – 3. febr. – 16. lpp.

[36] Latvijas Valsts arhīvs, 35. f., 4. apr., 62. l., 32. lp.

[37] Turpat, 33. lp.; sk. arī 32. atsauci.

[38] *Apine I.* 1905. gada revolūcijas nacionālais komponents. – 5. lpp.

[39] *Plakans A.* The Latvians. A Short History. – Stanford University, 1995. – P. 110, 111.

[40] Hoover Institution Archives, Box 210, Index N XXII, Folder 1a.

Aivars Stranga

Reflection on the 1905 Revolution

Summary

1. The leading political force during the Revolution of 1905 to 1907 in Latvia were Latvian Social Democrats and their Central Committee. They had the final word in the Federative Committee, as well.

2. Latvian Social Democrats sought to preserve as moderate a political line as possible. Early in January 1905, a majority of members of the Central Committee of Latvian Social Democrats did not want anything radical to happen in Latvia – they did not even wish to announce a general strike in solidarity with strikes among workers in St. Petersburg, which had started on January 3. The political situation was unexpectedly and dramatically radicalised by the attacks that tsarist forces launched against demonstrators in St. Petersburg on January 9 and in Rīga on January 13.

3. Despite the fact that the revolution began quite unexpectedly, Latvian Social Democrats tried to steer a more or less moderate course. This was particularly evident in December 1905, when there were heated political debates with much more radical members of the Bund, and with Russian Social Democrats. The Latvian Social Democrats managed to ensure that no armed uprising would take place in Rīga in solidarity with a similar uprising in Moscow. Latvian Social Democrats were convinced that any such uprising in Rīga would be bloodily put down, given how many tsarist troops there were in the city, as well as given that the revolutionaries had no support in the armed forces.

4. The relationship between the Latvian Social Democrats and the Bund, which was its ally in the Federative Committee, was quite complex (to say nothing of relations with groups of Russian Social Democrats). That was because members of the Bund and Russian Social Democrats were more radical. Latvians were afraid of the large number of provocateurs from the tsarist secret police who had infiltrated the Russian Social Democrats. Most of the Russian Social Democrats were students and members of the intelligentsia. In terms of their numbers, they were a much smaller force than were the Latvian Social Democrats. The Latvians really did represent the masses of educated and politically aware working people. Schoolteachers in particular played a very active role in the revolution.

5. The greatest weaknesses of the Latvian Social Democrats included the fact that they had no agrarian programme, and that they devoted themselves much less to national issues in the political sense of the word than could have been possible. True, Latvians as a nation were not prepared for a more radical approach to national issues. The idea of independence had not conquered many hearts, and it was not particularly discussed in 1905.

6. Although the revolution was put down, it significantly promoted the development of political self-esteem among Latvians.

1905 IN LATVIA: 100

Research and Materials of an International Conference 11–12 January 2005, Riga

Institute of the History of Latvia Publishers
Rīga 2006

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
Akadēmijas laukumā 1-1202, Rīgā, LV-1050.
Reģistrācijas apliecības nr. 40008064387.
Iespiesta LĢIA tipogrāfijā "Latvijas karte",
O. Vācieša ielā 43, Rīgā, LV-1004.
Iesieta a/s "Paraugtipogrāfija",
Puškina ielā 12, Rīgā, LV-1050.

1905. gads Latvijā: 100. Pētījumi un starptautiskas konferences materiāli,
Tu 205 2005. gada 11.–12. janvāris, Rīga. – Rīga: Latvijas vēstures institūta
apgāds, 2006. – 583 lpp.: il.
ISBN 9984-601-35-8 UDK 94(474.3)(063)

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

10.

LATVIJAS NACIONALA BIBLIOTEKA
0306078102

2006-5
1 219

ISBN 9984-601-35-8